

મોટું બળ, જેમ ધાસની, મોટી ગંજ નાની સરખી દોતાની ચણ-
 ગારી આગળ બળાને થોડી વારમાં રાખી એ જ નય છે તેમ નાશ પામ્યા
 સરખું થઇ જાય. શરીરના મોટા બળને દુર્લાભી દેનાર આ બળ, તે માન-
 સિક બળ છે. માનસિક બળ એટલે મનનું બળ. જેમ શરીર સર્વને હોય
 છે, પણ સર્વના શરીરનું બળ કાંઇ સરખું હોતું નથી—કાંઇ છેક મુઠાત-
 જેવા હોય છે, કાંઇ સાધારણ હરે હરે એવા સંતરીવાળા હોય છે, કાંઇ
 ભીમની પેટે હાથીને પણ પૂંછડું પકડીને ઉભો રાખે એવા શરીરબળ-
 વાળા હોય છે—તેમ મન પણ સર્વને હોય છે, તોપણ સર્વના મનનું બળ
 કાંઇ સરખું હોતું નથી. કાંઇનું મન છેક મધેગાના જેવું અકલ્પિતનું
 હોય છે, કાંઇનું મન પોતાનો સંસારબંધાર ચલાવી શકે એવા
 સાધારણ યાનવાળું હોય છે, કાંઇનું મન પોતાનો બંધાર સારી
 રીતે ચલાવી સંસ્કાર જોડતા યાનઉપરાંત બીજા પુષ્ટક સંસારના
 વિષયોના યાનવાળું હોય છે, અને કાળિદાસ, બાણ, મિશ્ત્ર
 કે એડિસન જેવા કાંઇ વિરત પુરુષોનું મન એટલા બધા અગાધ
 સામર્થ્યવાળું હોય છે કે આપું જગત તેના અસાધારણ યાનબળથી
 ચક્રિત થઇ જાય છે. ગમે એટલું શરીરબળ હોય, પણ મનનું બળ નથી
 હોતું, તો તે અપાર શરીરના બળવાળો, એવા શરીરબળવાળો પણ મનના
 અધિક બળવાળો આગળ દીનસરખો થઇ જાય છે. સિંહ, વાઘ વગેરે
 શરીરના અધિક બળવાળા પ્રાણીઓ, પોતાનાથી એવા બળવાળા મનુષ્યને
 અધીન થઇ રહે છે, તેનું કારણ મનુષ્યમાં રહેલું મનનું અધિક બળ એ
 જ છે. જનાવરોઉપર જંગલી માણસ, જંગલી માણસઉપર કેળવાયેલું
 માણસ, ગામડીયાઉપર સહેરનો માણસ, અને આપણા દેશના લોકોઉપર
 અંગ્રેજ લોકો જે શ્રેષ્ઠતા ભોગવે છે, તેનું કારણ પૂર્વ પૂર્વ પ્રાણીકરતા
 હિતર હિતર પ્રાણીનું મનનું અધિક બળ છે, એ જ છે. એક ગુરખા કે
 એક શીખકરતા, એક પૂર્વીઆ કે એક વાણેશકરતા, એક અંગ્રેજ શરીર-
 બળમાં કાંઇ બહુ ચઢીવાતો હોતો નથી, પરંતુ એકનું મન બીયર પોતે

રહેતો હોય છે ત્યાંથી પીચ પંચીસ કોઇની મર્યાદામાં બનતી વાતોથી અ-
નુપક હોય છે, ત્યારે ખીજે દુનિયાના દરેક પ્રજાની આજીવિને જાણીતો
હોય છે, પહેલાને જ્યારે પેતાની સહી કરી જાણવાનાં પણ થશે પ્રસંગે
દોષ હોય છે ત્યારે ખીજે પેતાના દેશની બાપા, ઉત્તમ પ્રકારે જાણતો
હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ ખીજા દેશની બાપાઓ, અને આફ્રિકા
જેવા જમણી દેશની બાપામાં પણ કુશળ હોય છે, તાત્પર્ય કે મનનું બળ
જેમ જોઈએ હોય છે, એટલે કે મનના જ્ઞાનની મર્યાદા જેમ સાંકડી હોય છે
તેમ મનુષ્ય શરીરજન્ય છતાં જોઈ શકિતવાળું હોય છે, અને
શરીરજન્ય જોઈ હોય તથાપિ જેમ મનનું બળ વધારે હોય છે, અર્થાત્
મનનાં જ્ઞાનની મર્યાદા જેમ વિસ્તારવાળી હોય છે, તેમ મનુષ્ય અધિક
શક્તિવાળું હોય છે કોઈ પણ પ્રકારના બળવિનાનાં, માણસકરતાં એકલા
શરીરના બળવાળો માણસ જ્યારે છે, એકલા શરીરના બળકરતાં, એ-
કલા મનના બળવાળો માણસ વિજય મેળવે છે, અને એકલા મનના બળ-
વાળો માણસકરતાં શરીરનું અને મનનું બળે બળે જેનામાં હોય છે તે
અધિક વિજય પ્રાપ્ત છે, શરીરનું અને મનનું બળ એ બેથી વળી એક ત્રીજું બળ છે, જે
હૃદયનું બળ એ નામથી જાણીતું છે, જેમ મનના બળઆગળ શરીર-
બળ દુર્બળ ગણાય છે તેમ હૃદયબળ આગળ શરીરબળ તથા મનબળ,
એ બંને દુર્બળ ગણાય છે, શરીરબળવાળો માણસ જ્યારે પાંચ સાત અ-
થવા અનેક મનુષ્યો માણસપર અધિપતિપણું ભોગવે છે, અને
મનબળવાળો માણસ જ્યારે સાત્તે માણસપર અધિપતિપણું ભોગવે છે,
ત્યારે હૃદયબળવાળો પુરુષ સર્વ ઉપર અધિપતિપણું ભોગવે છે,
મનબળવાળો માણસની સત્તા સંસારના જ વિષયોમાં ચાલે છે, ત્યારે
હૃદયબળવાળો મહાપુરુષની સત્તા સંસારમાં અને સંસારની બહાર પણ
ચાલે છે, હૃદયબળ એટલે આ અંતઃરશ્મિમાં ઉક્તા અસંખ્ય વિકારોત્તે
વશ કરવાનું બળ, કોઈ મનુષ્ય પ્રસંગ ઉપર, અને કોઈવડે સામાને તુકસાન

કરવાનું બળ હોય, છતાં કોઈને હૃદયમાં ન થવા દેવો; મોહ થાય, એવા
 પ્રાર્થનાઓ જોવામાં આવે, અને તેમને મેળવવાનું તથા હંપભોગ કરવાનું
 સામર્થ્ય હોય, છતાં તેમને જોઈને મનમાં મોહના અંકુરને ઉગવા ન દેવા;
 પ્રાણુસર્માન પ્રિય પુત્ર અથવા પત્નીના મરણ જોવો શોક થવાનો બનાવ બન્યો
 હોય, છતાં હૃદયમાં શોકથી જરા પણ વ્યાકુળતા ન થવા દેવી; આવા
 આવા અસંખ્ય પ્રસંગોથી હૃદયમાં થતા નિઃકારો જે બળવડે મનુષ્ય દુખાવી
 શકે છે, તથા હૃદયમાં તેમને ઉઠવા જ દેવો નથી, એ બળ તે હૃદયબળ
 કહેવાય છે. વેપારમાં કે ધંધામાં ભારે તુકસાન થયું હોય, શરીરને મોટો
 રોગ થયો હોય, પોતાના પ્રિય પદાર્થોનો નાશ થયો હોય, અને ત્રેમી, અ-
 ત્યંત દિલગીરી થવાનો સંભવ હોય, છતાં યુગ્મક્રમ પર પણ શોકની ઉદાસી
 ન આવવા દેવી; સત્ય બોલવાથી પોતાના શરીરનો, ધનનો, અને જવાબદારી
 પદાર્થોનો નાશ થતો હોય, છતાં સત્યથી જરા પણ ન ત્રણવું; નીતિના કે
 સ્વધર્મના નિઃશય કરેલા માર્ગમાં વહેવાથી સુખને બદલે દુઃખ જ આવ્યા
 કરતું હોય અને સારી સ્થિતિને બદલે ઉત્તરી સ્થિતિ, જ ઉપસાદ પરિ આંખ
 કરતી હોય, છતાં તે માર્ગથી એક ડગલું પણ ન બળવડે મનુષ્યે સ્વખો
 નથી તે બળ તે હૃદયબળ છે. આ હૃદયબળ, તે સર્વે દૈર્ઘ્ય મર્ગ છે. જેમ
 દોષીના પેંમેંસામાં ઉંઠ, ગાય, બકરી વગેરે સર્વ પ્રાણીનાં પગલાં શમાઈ
 ભાય છે, તેમ મધ્યમ હૃદયબળમાં શરીરનાં તથા મનનાં સર્વ બળ શમાઈ
 ભાય છે. મધ્યમ હૃદયબળવાળા મહાપુરુષ આગળ શરીરનાં પ્રયત્ન બળવાળો
 બીજાને પહેલવાન, કે મનના અગાધ બળવાળો કાગિદાસ કે બ્રાહ્મ
 જેવો કવિ, કે ધન અને સત્તાના મહાબળવાળો અકવર્તી સમ્પત્તિ ગિર્ભજ
 દીનસરખો હોય છે. સનહુમાર કે ઘસિષસરખા, યાગવલ્ક્ય કે ઇર્ષ્યાસરખા
 અગાધ હૃદયબળવાળા મહાપુરુષ આગળ પૃથ્વીના અગ્રભરજેવા પૃથ્વી-
 પતિઓ દીનસરખા થઈ હરત જોડી ઉમા રજાના દેહાનો શોભામાં પ્રસિદ્ધ છે.
 આ સર્વથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ જગતમાં શરીરબળ સહી ઉત્તર
 બળ છે, મનોબળ તેથી ચોંટીવાતું છે, અને હૃદયબળ સર્વથી ચોંટીવાતું છે.

એકલું મનોબળ હોય પરંતુ શરીરબળ જોણું હોય તેના કરતાં, શરીરબળ અને મનોબળ બંને હોય તે ચીલાતાં છે; અને શરીરબળ, મનોબળ તથા હૃદયબળ એ ત્રણેની સંપૂર્ણ સ્થિતિ હોવી, એ સર્વથી એક છે.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે શરીરબળ મેળવવું, એ આ જંગલમાં મનુષ્યનું પહેલું કર્તવ્ય છે, મનોબળ મેળવવું એ બીજું કર્તવ્ય છે અને હૃદયબળ મેળવવું એ ત્રીજું અને સર્વોચ્ચ કર્તવ્ય છે.

જે દેશની પ્રજા આ જંગલમાં જીવે તે સારી રીતે મેળવે છે, તે પ્રજા હૃદયની સકૃષ્ટી ચલતી સ્થિતિ મેળવે છે. આપણા પ્રાચીનકાળના આર્યોએ આ જંગલમાં જીવે સારી રીતે મેળવ્યાં હતાં, અને તેઓ સર્વોચ્ચ હૃદયને પામ્યા હતા. જે દેશની પ્રજા શરીરબળ તથા મનોબળ બંનેને સંપાદન કરે છે, પરંતુ હૃદયબળ મેળવવાકેપર ધણું જોણું લક્ષ આપે છે; તે હૃદયની મધ્યમ સ્થિતિમાં હોય છે. યુરોપ તથા અમેરિકાની પ્રજાઓ આ બે બળ મેળવવા ઉપર વધારે મથન કરે છે, અને તેથી તેઓ હૃદયની મધ્યમ સ્થિતિમાં ગંભીર શકાય એમ છે. કારણ કે જે-કે તેઓ હૃદયની પરિસ્થિતિએ પહોંચેલી આપણને દેખાય છે, તેઓ હૃદયનું ક્ષણ જે હૃદયમાં સુખનું માન, તથા ગમે તેવા પ્રસંગમાં પણ ન બળે એવી હૃદયની નિર્ભગ શાંતિ, તે તેઓમાં નથી, એ હૃદયો ત્રીસ ચાલીસ વર્ષના કલિદાસથી તથા દાસની તેમની સ્થિતિકેપરથી વિચારવાનોતે સ્પષ્ટ હોવાથી; તેઓ હૃદયની જ્યાંમાં હૃદયી કળાએ હોય તેમ કહી શકાતું નથી. જે દેશની પ્રજા એકલા શરીરબળવાળી હોય છે, પણ મનોબળ તથા હૃદયબળથી રહિત હોય છે, તે સોમાન્ય સ્થિતિમાં હોય છે. તેમનો હલકા પ્રકારનો હૃદય છે, એમ પણ કહી શકાતું નથી તેમ. તેઓ પ્રકૃતિમાં છે, એમ પણ કહેવાય તેમ નથી. અધ્યાત્મિકતાની પ્રજા શરીરબળમાં જણું ચીલાતી છે. તથાપિ મનોબળ અને હૃદયબળની ખામીને લીધે તે જંગલી જેવી જ લેખાય છે. જે દેશની પ્રજા શરીરબળ, મનોબળ તથા હૃદયબળ એ ત્રણેમાં છેક ઉતરતી પકિતની હોય છે. તે પ્રજા પકીમાં જ હોય છે; એના દૃષ્ટાંતરે આપણે

કરવાનું જોઈય, છતાં ક્રિધને હૃદયમાં ન થવા દેવો; મોહ થાય એવ
 પ્રાણીપંથમાં જોવામાં આવે, અને તેમને જોઈને તેમનાં મોહનું અંકુરને ઘેરવા ન દેવો.
 સામર્થ્ય હોય, છતાં તેમને જોઈને મનમાં મોહનું અંકુરને ઘેરવા ન દેવો.
 પ્રાણીસંભાન પ્રિય પુત્ર અથવા પત્નીના મરણ જોવો શોક થવાનો અનિવાર્ય જ-યો
 હોય, છતાં હૃદયમાં શોકથી જરા પણ અપ્રકુળતા ન થવા દેવી; આવા
 આવા અસખ્ય પ્રસંગોથી હૃદયમાં ચતા વિકારો જે બળવડે મનુષ્ય દબાવી
 શકે છે, તથા હૃદયમાં તેમને ઠકવા જ દેવો નથી; એ બળ તે હૃદયબળ
 કહેવાય છે. વેપારમાં કે ધંધામાં બારે શુકસાન થયું હોય, સરીરને મોટો
 રોગ થયો હોય, પોતાના પ્રિય સહચોનો નાશ થયો હોય અને તેથી અ-
 ત્યંત દિલગીરી થવાનો સંભવ હોય, છતાં મુખપર પણ શોકની ઉદાસી
 ન આવવા દેવી; સત્ય જોતવાથી પોતાના સરીરનો, મનનો અને જહાસ
 પદાર્થોનો નાશ ચતો હોય, છતાં સત્યથી જરા પણ ન અજાણું; નીતિના કે
 સ્વધર્મના નિશ્ચય કરેલા માર્ગમાં વહેવાથી સુખને બદલે દુઃખ જ આવ્યા
 કરતું હોય અને સાંસી સ્થિતિને બદલે ઉલ્લસી સ્થિતિ જ ઉપરાઉપરિ આવ્યા
 કરતી હોય, છતાં તે માર્ગથી એક ડગલું પણ ને બળવડે મનુષ્યે અજોનો
 નથી તે બળ તે હૃદયબળ છે. આ હૃદયબળ, તે સર્વોત્કૃષ્ટ બળ છે. જેમ
 હાથીના પંઘડામાં ઉંટ, ગાય, બેકરી વગેરે સર્વ પ્રાણીનાં પંઘડાં સમાઈ
 જાય છે, તેમ પંઘડાં હૃદયબળમાં સરીરનાં તથા મનનાં સર્વ બળ સમાઈ
 જાય છે. પંઘડાં હૃદયબળવાળાં મહાપુરુષઆમળ સરીરનાં પ્રચંડ બળવાળાં
 બીજાં જોઈને પહેલવાન, કે મનના અગાધ બળવાળાં કાળિદાસો કે બ્રાહ્મ
 જોવો કવિ, કે મન અને સત્તાના મહાબળવાળા અકર્તા રામપણુ ગિર્મળ
 દીનસંરખો હોય છે. સંતકુમાર કે વસિષ્ઠસરખા, યાગવલ્લભ કે હમીયસરખા
 અગાધ હૃદયબળવાળા મહાપુરુષઆમળ પુરુષીના મનકારજોવા પુરુષી-
 પતિઓ દીનસંરખાં યદ્યદસ્તં જોડી ઉમા રથાના દણેનો સોજોમાં પ્રસિદ્ધ છે.
 આ સર્વથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ જગતમાં સરીરબળ સજ્યાં ઉતરતું
 બળ છે, મનોબળ તેથી અદીપાતું છે, અને હૃદયબળ સકલથી અદીપાતું છે.

ઓછું મનોબળ હોય પરંતુ શરીરબળ ઓછું હોય તેનો ફરતાં, શરીરબળ અને મનોબળ બંને હોય તે ચીંતાતાં છે; અને શરીરબળ, મનોબળ તથા હૃદયબળ એ ત્રણેની સંપૂર્ણ સ્થિતિ હોવી, એ સર્વથી ઓછું છે.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે શરીરબળ મેળવવું, એ આ જગતમાં મનુષ્યનું પહેલું કર્તવ્ય છે, મનોબળ મેળવવું એ બીજું કર્તવ્ય છે અને હૃદયબળ મેળવવું એ ત્રીજું અને સર્વોચ્ચ કર્તવ્ય છે.

જો દેશની પ્રજા આ ત્રણે બળને સારી રીતે મેળવે છે, તે પ્રજા હૃદયની સંકષ્ટી ચટ્ટી સ્થિતિ ભોગવે છે. આપણા પ્રાચીનકાળના આર્યોએ આ ત્રણે બળને સારી રીતે મેળવ્યાં હતાં, અને તેઓ સર્વોચ્ચ હૃદયને પામ્યા હતા. જો દેશની પ્રજા શરીરબળ તથા મનોબળ બંનેને સંપાદન કરે છે, પરંતુ હૃદયબળ મેળવવાકાંડ પર ધણું ઓછું લક્ષ આપે છે; તે હૃદયની મધ્યમ સ્થિતિમાં હોય છે. યુરોપ તથા અમેરિકાની પ્રજાઓ આ બે બળ મેળવવાકાંડ પર વધારે પ્રયત્ન કરે છે, અને તેથી તેઓ હૃદયની મધ્યમ સ્થિતિમાં ગંભીર સકામ એમ છે. કારણ કે તેઓ હૃદયની પરિસ્થિતિએ પહોંચેલી આપણને દેખાય છે, તેમણે હૃદયનું કર્ણ જોઈ હૃદયમાં સુખનું આનંદ, તથા ગમે તેવા પ્રસંગોમાં પણ ન ચળે એવી હૃદયની નિર્ભય શાંતિ, તે તેઓમાં નથી, એ છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષોના ઇતિહાસથી તથા હાલની તેમની સ્થિતિકાંડ પરથી વિચારવાનોને રૂપ છે. દેશમાં, તેઓ હૃદયની ઉંચામાં ઉંચી કળાએ હોય તેમ કહી શકાતું નથી. જો દેશની પ્રજા એકલા શરીરબળવાળી હોય છે, પણ મનોબળ તથા હૃદયબળથી રહિત હોય છે, તે સામાન્ય સ્થિતિમાં હોય છે. તેમનો દમકા પ્રકારનો હૃદય છે; એમ પણ કહી શકાતું નથી તેમ તેઓ પડતીમાં છે, એમ પણ કહેવાય તેમ નથી. અશ્વધાનીસ્તાનની પ્રજા શરીરબળમાં બહુ ચઢીચાલી છે. તથાપિ મનોબળ અને હૃદયબળની આગીને લીધે તે, જંગલીનેવી જ ભેખાય છે. જો દેશની પ્રજા શરીરબળ, મનોબળ તથા હૃદયબળ એ ત્રણેમાં છેક ઉતરતી પ્રકૃતિની હોય છે તે પ્રજા પડતીમાં જ હોય છે. એના દહાડાએ આપણે

મિય હિંદુસ્તાન દેશ છે. આપણા દેશમાં શરીરજળવાળા, મનોજળવાળા અને હૃદયજળવાળા મનુષ્યોનો કેવળ જ અભાવ છે, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી; એક જળવાળા, બે જળવાળા કે ત્રણે જળવાળાની સંખ્યા મેળી આવે એમ છે. પરંતુ ત્રીસ કરોડની વસતિ સાથે સરખામણીમાં તેમની સંખ્યા, કાળીઝાદશના અંધારથી બચકર લાગતા કોઈ જંગલમાં બે ચાર કાડીયામાં જળતા દીવો જેટલી છે. એમ તો યુરોપ અને અમેરિકામાં પણ હૃદયજળવાળા મહાપુરુષો હશે, પણ સમુદ્રના ખાસ પ્રાણીમાં જેમ એક મહા શિંકુ પાણી પકડે હોય તો તેથી કંઈ સમુદ્ર મીઠો લેખાતો નથી, અને તે પીવાથી આપણી તૃપ્તિ મટતી નથી તેમ દેશમાં અત્યંત અશ્વસંપન્નાવાળા શરીરજળવાળા કે મનોજળવાળા પુરુષો હોવાથી કંઈ દેશ ચઢતીમાં ગણાતો નથી.

આ પ્રમાણે શરીરજળ, મનોજળ તથા હૃદયજળ એ ત્રણેની અત્યંત દુર્બળતા આપણી પ્રજામાં ધણે દરજ્જે હોવાથી આપણે દેશ અને આપણે મહંતીમાં છીએ એ નિશ્ચય થાય છે. તેથી આ ત્રણે જળ જે ઉપાયોએ વધતાં હોય તે ઉપાયો કરેલાં એ પોતાની તથા પોતાના દેશની ચઢતી ઇચ્છનાર દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. આ ત્રણ જળ આપણી પ્રજામાં વધારવાના ઉપાય આપણા દેશહિતચિંતકો તથા અન્ય પરોપકારી વિદ્વાન મહાપુરુષોએ આજ સુધી કર્યા છે, તથા કરે છે, પરંતુ જે કાર્ય સિદ્ધ કરવાનું છે, તે એટલું બંધુ-મોહુ છે કે આખો દેશીવર્ગ જ્યાં સુધી ગોનાલું શરીરજળ, મનોજળ તથા હૃદયજળ વધારવાનો એકે સરખો પ્રયત્ન કરે 'કસીને' ન કરે ત્યાં સુધી ઉપર કહેલા અશ્વસંપન્નાવાળા પરોપકારી સંજ્ઞાનો પ્રયત્ન સત્વર સંજ્ઞા થવાની થોડી આશા રહે છે. અને આ પ્રયત્ન સત્વર સંજ્ઞા ન થવામાં અપ્ય હેતુ પ્રજાનો ધણો ભાગ અજ્ઞાન છે એ જ છે. આપણા દેશમાં વિદ્યાની શિક્ષા અશ્વસંકર રીતે ચલી જાય છે, એ વાત સાચી છે, તથા નિ પ્રજાના ણકું મર્યાદાવાળા ભાગને જ કેળવણી મળે છે. પ્રજાનો મોટો ભાગ—સામાન્ય જનસમુદાય—નિરક્ષર

છે; પ્રથમ જીવન માણે છે. જો તે મારે પોતાનું તથા પોતાના કુટુંબનું
 સોપણ કરવું, ન્યાયથી કે અન્યાયથી મળતા વિષયોને ભોગવવા, મોટા થવું,
 પોતાની બાંધેલી નાની સરખી મર્યાદામાં દુઃખસુખ ભોગવતાં આપણ
 માણવું, અને મરણ આવશે મરી જવું, — આથી અધિક કંઈ કર્તવ્ય સા-
 માન્ય જનસમુદાય જાણતો નથી. કેળવણી પામેલા તથા કેળવણી પામતા
 મનુષ્યોમાંથી પણ પ્રજાને એવા પ્રકારની કેળવણી મળી હોય છે કે તેઓ
 પણ સામાન્ય જનસમુદાયે માનેલા કર્તવ્યને કંઈક અધિક સુધરેલી રીતે
 જિંદગી કરવાસિવાય, અર્થાત્ પરમાર્થ ભેદવાને દેશી માદીને બદલે દેખાત,
 ખુરશી કે કોચ રાખવા, કોડીપાને બદલે લેમ્પ રાખવા, અંગરખાને બદલે
 કોટપાટકુન પહેરવા, શાણી કે કુર્ષ જેવાં સ્વાભાવિક પદાર્થો પીવાને બદલે
 સાદા, કોરી કે દારૂ પીવો, ટાળભાત રોટલી વગેરે જેવો દેશી ખોરાક ખીવાને
 બદલે પાંક ગિરજાઈ કે વિવિધ માંસમિશ્ર પદાર્થો ખાવો—આથી આવી અનેક
 જાળવવાં કે વિષયોને સુધરેલી રીતે ભોગવવાં સિવાય કશું વધારે કરતા નથી.
 આ કરવામાં જ તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય પૂર્ણ થયેલું માને છે. જે યોગ્ય સમજી
 છે તે દેશની દુર્બલ દશા જાણે છે, સ્વદેશાભિમાનની લાગણીરાજા હોવાથી
 દેશના દુઃખથી નિરંતર હૃદયમાં સંતૃપ્ત રહે છે, પોતે માનેલા ઉપાયો
 કરતાં છતાં પણ પ્રજાની વખતે સવળા પાસા ને પડતાં, આવી દશા થવામાં
 સંજનીતિને કારણે માને છે, અને સંજનીતિમાં સુધારો કરાવવાના અનેક
 પ્રયત્નો કરે છે. આ ભોલો દેશની કેટલેક અંશે ઉપયોગી સેવા જાગ્રવે છે,
 એમાં સંશય નથી. પરંતુ આપણી દુર્બલ દશામાં સંજનીતિ જ એકેલું
 કારણ હોય તેના કરતાં આપણા સરીરજીની, આપણા મનોબળની, તથા
 આપણા હૃદયબળની અત્યંત નુનતા એ પ્રથમ અને અગ્રમ કારણ છે,
 એ આપણે વિસરી જવું જોઈતું નથી. યોગ્યતાવાળાને તેની યોગ્યતાના
 પ્રમાણની, સર્વ વસ્તુઓ મળે જ છે, અને તેથી આપણી યોગ્યતા
 મૂલ્યે સંજનીતિમાં પણ પડતો સુધારો થવા વિના રહેશે જ નહિ. જેથી
 આપણી અને આપણા જનસમુદાયની યોગ્યતા વધારવાનો અર્થાત્ આપણાં

શરીરખજ, મનોખજ તથા હૃદયખજને વધારવાનો પ્રયત્ન જેમ જેમ અધિક થાય તેમ તેમ આપણા દેશની ચઢતી કરવામાં આપણે યોગ્ય પગલું ભરેલું ગણાય એમાં કશો સંશય નથી.

આપણા સમગ્ર વિદ્વાન દેશહિતચિંતકો આપણા પ્રજાવર્ગનાં શરીર, મન તથા હૃદય કેળવાય એવો પ્રયત્ન આજસુધી કરતા આવ્યા છે અને કરે છે. આ 'લોકપ્રિય લેખમાળા' પ્રકટ કરનાર 'ઔપરસાધક અધિકારિવર્ગ' પણ આ ત્રણ ખસની વૃદ્ધિ કરવા અર્થે આજસુધી અનેક પ્રયત્ન પ્રકટ કરી તથા અને ત્યાં ત્યાં સાક્ષાત્ બોધ આપી, પ્રજાજનોની ઉચ્ચ સ્થિતિ કરવામાટે આપણા દેશહિતચિંતકોએ આદરેલા આ ભગીરથ પ્રયત્નમાં પોતાનાથી બંનતી મદદ આપી છે તથા હજી આપે છે. પરંતુ આ વર્ગના આજ સુધી થયેલા પ્રયત્નનો લાભ માત્ર કેળવાયેલો વગ જ વિશેષે કરીને લઈ શક્યો છે. પ્રજાનો ધણો મોટો ભાગ સામાન્ય જનસમુદાયનો બનેલો છે. એ સામાન્ય વર્ગનાં શરીર, મન, તથા હૃદયને કેળવવાનો અત્યંત મોટો પ્રયત્ન જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી દેશના હૃદયવૃક્ષનાં બીજકે ચારે બાજુએ ઉગી નીકળવાનો ઓછો સંભવ છે એમ જાણી આ 'લોકપ્રિય લેખમાળા' સાધારણ કેળવણી લીધેલા સામાન્ય જનસમુદાયમાં જ્ઞાન પ્રસારવાના હેતુથી પ્રકટ કરવાનો શુભ પ્રયત્ન ઈશ્વરકૃપાથી આજે આવ્યો છે. અન્ય દેશહિતચિંતકોમાંથી કેટલાકનો આવો પ્રયત્ન છે જ. તેથી 'ઔપરસાધક અધિકારિવર્ગ' કંઈ નવો આરંભ કરે છે, એમ નથી જ; પરંતુ જે જે મહાપુરુષોએ આ દેશોદયના કાર્યનો પુરૂષ આરંભ કર્યો છે, તે પરાંપકારી સજ્જનોને તેમાં કંઈક અધિક મદદ મળે, એ હેતુથી જ નવીન સરખા ભાસતા આ પ્રયત્નને 'ઔપરસાધક અધિકારિવર્ગ' આદર આપે છે.

જનસમુદાયનું શરીરખજ વધે એવા અનેક ઉપયોગી વિષયોનું જ્ઞાન અર્થાત્ આરોગ્યસંરક્ષણવિદ્યા તથા તેને લગેલી સર્વ વિષયોનું જ્ઞાન, સામાન્ય કેળવણી લીધેલાને પણ સમજાય, એવા સરળ રીતે આપવાનો

આ 'લોકત્રિય લેખમાળા' માં પ્રવેશ કરો.

તે જ પ્રકારે મનોજળ વધવામાં જરૂરી અનેક વિદ્યા તથા કલાઓનું જ્ઞાન આપવાનો તેમ જ હૃદયજલ વધવા માટે જે જે જાણવાની તથા સારથી કરવાની જરૂર છે, એવાં સહયુક્તોનાં સ્વરૂપને, નીતિને તથા સર્વ સામાન્ય ધર્મને, અનેક યુક્તિઓવડે આ 'લોકત્રિય લેખમાળા' માં લખવામાં આવશે.

શરીરજળ, મનોજળ, તથા હૃદયજળ વધવાના અસંખ્ય પ્રકારો હોવાથી, એવી એક પણ વિદ્યા, એક પણ શાસ્ત્ર કે એક પણ કળા નથી કે જે આ 'લોકત્રિય લેખમાળા' નો વિષય ન થઈ શકે; અર્થાત્ ધર્મ, અર્થ, ન્યાયદ્વારાએ મળતાં વિષયસુખો, અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થને આપનારા સર્વ વિષયો આ 'લેખમાળા' માં આવી શકે એમ હોવાથી, દેશના સર્વ પ્રકારના સર્વ વિદ્યાનું સંજ્ઞાને આ પત્રોપકારી કાર્યમાં જેમ લખવાને સવિનય નિર્મત્સ્ય કરવામાં આવે છે.

આ 'લેખમાળા' વિશેષે કરીને સાધારણ વર્ગના મનુષ્યોમાં જાણવોચોગ્ય, સાધવાયોગ્ય તથા મેળવવાયોગ્ય વિષયોનું જ્ઞાન પ્રસારવા માટે પ્રકટ કરવાનો હેતુ હોવાથી, એની બાબા સદૃશ અભ્યાસ કરેલાં શ્રીપુરોષો સમગ્ર શકાય, એવી જનતા સુધી રાખવામાં આવશે. એમ છતાં હંમેશા પ્રકારની બાબા, એ પણ મનોજળ વધવામાં એક સાધન હોવાથી, સમય જતાં અને જે વર્ગને માટે આ 'લેખમાળા' પ્રકટ થાય છે, તે વર્ગની યોગ્યતા વધતાં હવે મ.પાવડે, તેનું મનોજળ વધારવાના ઉપાયને વિસરી જવામાં નહિ આવે.

ઉડાંડઆદિ દેશોમાં શ્રીમંત પત્રોપકારી પુરુષો આવા સામાન્ય વર્ગને લાગ કરનારા સધુ લેખોની હજારો અને લાખો પ્રતો બહુ જ અડધ મૂલ્યે અથવા વગર મૂલ્યે પ્રજામાં વહેંચે છે; અને એ જ પ્રકારે આ 'લેખમાળા' ને પણ વગર મૂલ્યે સર્વે પ્રસારવાની 'અપરસાધક અધિકારિવર્ગ' ની પ્રજા પૂરજા છતાં, સાધનના અભાવે તેનું અપર

મુલ્ય નિરુપામે તેને સમજવું પડ્યું છે. અને પવેગારી શ્રીમંત પુરોષોત્તમ
આ કાર્યને આદર મળશે તે આથી પણ અધિક અદ્ય મુલ્ય સમજવા અથવા
વગર મુલ્યે પણ તેને વહેંચવા એવરસાધક. અધિકારિવર્ગ આશા રાખે છે.
પ્રાણિમાનનું હિતકરનાર પરમકૃપાળુ પરમાત્મા આ જનહિતકર
કાર્યમાં આવીશ્યક મતિનું જાગ તથા અન્ય અનુકૂળતાઓ, આર્થો, તથા જે
જનસમૂહને માટે આ પ્રયત્ન આરંભાય છે, તે સમૂહને તેનો પર્યેષ્ટ સાગ
મળે, એવી પ્રાર્થના વદી કર્તવ્યમાં જોડાયેલી છે.

આપણી ચહતીનું પહેલું પગથિયું

ખેતરમાં જાજરી વાવતોર ખેડુત જાજરીને માટે ખેતરમાં જાજરી વાવે છે. જો કે જાજરીની સારી કાંબ વચ્ચે વાસ પણ થાય છે, તોપણ કાંઈ વાસને-માટે ખેડુને ખેતર ખેડીને જાજરી વાવી હોતી નથી. જાજરીથી ચોતાના અન્નનો કાઢાર જરૂરો, જો જાજરી વાવવામાં ખેડુતનો મુખ્ય હેતુ હોય છે. એમ છતાં જાજરી વાવ્યા પછી જ્યારે ખીજમાંથી પહેલા અંકુરો ધુટી નીકળે છે, ત્યારે જો કે અંકુરોને મેળવવાનો તેનો હેતુ નથી તોપણ તે અંકુરોને તે પ્રીતિથી રક્ષણ કરે છે. અંકુરો જેમ જેમ મોટા થતા જાય છે, તેમ તેમ જો કે જાજરી હજી દેખાઈ નથી, તોપણ નાનકડો જાજરી જોઈને જાજરી હોય એમ મહુરો દરેક જોડવાને તે સંભાળી ઉછેરે છે. ખેડુત સારી પેઠે સમજે છે કે જોડવાની પુષ્ટિ ઉપર જાજરી વધારે જોઈ શકાય તેવા આધાર રહેશે છે, અને તેથી તે જોડવાના કાંઈ પણ ભાગની ખેડકારી કરતો નથી, પણ દરેક ભાગની મુજબ તે ટાંચમુધી તે સંભાળ રાખે છે. જોડવા મૂળકરતાં તેના સાંકળ ખેડુતને વધારે કિમતી થાય છે. અને સાંકળકરતાં તેનાં કુંડાં, જેમાં જાજરીના કણ થાય છે, તેને તે વધારે કિમતી મળે છે, છતાં તે મૂળની તેમ જ સાંકળની સરખી જ સંભાળ રાખે છે. આ જ પ્રમાણે આ લેખમાળાની પ્રસ્તાવનામાં હવે પ્રમાણે સરીરખા કરતાં મનોખા ચઢીઆતું છે, અને તેના કરતાં હૃદયખા ચઢીઆતું છે, એવો નિશ્ચય કરીને ઉત્તમ જો હૃદયખા, તેને એકલાને મેળવવા જો કાંઈ પ્રયત્ન કરે તો તે જેમ મૂળની અને સાંકળની ખેડકારી કરવાર ખેડુત જાજરીને ઘણી શકતો નથી, અને કદાચ ઘણે જો તે અર્થત-હવે જાજરી ઘણે છે, તેમ જો હૃદયખાને કદી પણ મેળવી શકતો નથી.

આનંદે સરીર મોવાય છે, અને જોડવાં મૂળ, કાળાં, પાંદડાંવડે

પોપાતું નથી, પરંતુ જેમ મૂળ, ઝાંગા, પાંદડાંને ન ઉઠેરનારે મનુષ્ય કદી
 પણ અન્નને મેળવી શરીરને પોષી-સકતો નથી, તેમ હૃદયજન સર્વ
 પ્રકારની ચક્ષુતીનું શિખર છે, અને તે મેળવ્યા પછી જગત્સર્વ મનુષ્યને
 મેળવવાયોગ્ય કશું જ બાકી રહેતું નથી, એ વાર્તા સાચી છે, તોપણ
 શરીરને અને મનને ઉત્તમ પ્રકારે ઉછેર્યા વિના, ઉત્તમ પ્રકારના હૃદયજનને
 મેળવવા કદી પણ સાધક થવાતું નથી, અને જેમ શરીરને અને મનને
 સારી રીતે ઉછેર્યા વિના ઉત્તમ પ્રકારનું હૃદયજન કદી પણ મળતું નથી,
 તે જ પ્રમાણે શરીરને ઉત્તમ પ્રકારે ઉછેર્યા વિના ઉત્તમ પ્રકારે મન કદી
 પણ ઉછરતું નથી. મૂળ સારી રીતે નંખાયું હોય છે તો જ થક, ડાંગા
 અને પાંદડાં ઉત્તમ પ્રકારનાં થાય છે, અને થક, ડાંગા અને પાંદડાં ઉત્તમ
 પ્રકારનાં થયાં હોય છે તો જ ફળ પણ ઉત્તમ પ્રકારનાં આવે છે.

; લોકોદેશી કે અમદાવાદથી અંજાજી જવામાટે, જેના પેટમાં જે જે
 હાથના ખાણ પકપા છે એવા, દુકાળના દુખળા જગત્ જોડેલા ગાડામાં કોઇ
 વિચારવાનું પુરુષ કદી બેઠેલા સાંભળ્યો છે? અને ભોગભોગે જૂથથી કદી બેઠે
 તો સાંજને છેડે અધો ગાક પણ ન કપાતાં શું તે નવું ગાડું નથી કરતો?
 સાત માળ ઉંચી મગનને આડે એવી હવેલી બાંધવાની ઇચ્છા રાખનારે તે
 હવેલીના પાપાની બીંતો એકવી માટીથી કે ધૂળથી બાંધેલી કદી સાંભળી છે?
 લાકડાની તરવારોને બાંધીને સજ અને અસજવાળા સત્રના સૈન્યનો પરાજય
 ટાકીને કરેલો કદી સાંભળ્યો છે? મૂર્ખ માણસો જ આવી ન સિદ્ધ થાય એવી
 આશાઓ બાંધે, અને તેવો પ્રયત્ન કરે, એવો આપણે આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર
 આપીશું; જોતાં આપણે જ આપણું નિલ કરીએ છીએ. આપણે જ અંજાજી
 પહોંચવાની આશા બાંધી, સુઘણ જર્જરના ગાડામાં બેસીએ છીએ!
 સાત માળવાળા મિલેલમાં રહેવાની ઇચ્છા બાંધી, તે હવેલીના પાપા
 ધૂળથી ચણીએ છીએ, અને લાકડાની તરવારો બાંધી જર્મનીના કે
 રુશિયાના મહા જગવાન સૈન્યને હરાવવા ઇચ્છીએ છીએ! શું તમને આ
 કહેવું અતિસયોક્તિભરેલું લાગે છે? સહેરે સહેરે અને ગામેગામે ફરો;

પોતે પોતે અને મહેલે-મહેલે જુઓ, ઘેરે ઘેર ફરી વળો, અને તમારી
 ખાતરી યશ કે આમાં અતિશયોક્તિ સરખું કશું જ નથી. નિશાળોમાં
 જનઓ, પાઠશાળાઓમાં જુઓ, જ્યાં જ્યાં જાગોકો એકઠાં થતાં હોય તે તે
 સપાળાં દેઝાણાં જુઓ, અને શું નજરે પડે છે ? કોઈ પણ પ્રકારના મનો-
 ભજને કળવવાનો જ્યાં ત્યાં પ્રયત્ન થયો છેવામાં આવે છે. તથા ચાર
 વર્ષનું જાગક થયું નથી હોતું એટલામાં તો તેને નિશાળે મૂકેલું જેવામાં
 આવે છે. તેર વૈદ વર્ષની ઉંમર થતામાં તે મેટ્રિક્યુલેશનમાં પાસ થાય, સોળ
 સત્તર વર્ષની વયે બી. એ. થાય, ઓગણીસ વીસ વર્ષમાં એમ. એસ.
 બી. થાય, એમ. એ. થાય, એમ. ડી. થાય કે સીવીલીયન થાય,
 એવી ધ્વંજ સમગ્ર માગાપોની હોવાથી, જાગકોનાં મનને કળવવાનો પ્રયત્ન
 ખાષ્ટીને કરવામાં આવે છે. વહાલું વાયું નથી હોતું એટલામાં તો મા કે
 બાપ કે વડિલ જુમ પાડે છે કે 'અસ્મા! ઉહ, પરીક્ષા પાસે આવી. કંઈ મહેનત
 લેખને વાંચ કે ઉપલા વર્ષમાં આવે.' જરા આડોઅવળો ફરતો જેવામાં આવતાં
 જ જુમ પડે છે કે 'આમ રખડવા કરે છે, તે પરીક્ષામાં શું ઉઠાણીશ?' નિશા-
 લોમાં પણ જાગકોને ઉધું માથું ધસાવી અગીવારથી પાંચ સુધી મનોજન
 વધારવાનો પ્રયત્ન, પ્રયત્ન અને પ્રયત્ન જ કરાવ્યા કરવામાં આવે છે. જગદ
 અંબાજી પહેલે એમ છે કે કેમ, તેનો વિચાર કર્યાવિના જ ગાડું હંકાશય
 છે. પાયાઉપર સાત માગ ટકી શકે એમ છે કે કેમ, તે વિચાર્યાવિના
 માગ ઉપર માળ જાંધવાની સામગ્રીઓ તકમાર આલતી રહે છે. લોકગાની
 તરવાર એક કોહોજાને કાપવાને સમર્થ છે કે નહિ, તે જોવાવિના લસકરને
 સવુના સામું દમજલ કુચ કરાવવામાં આવે છે. અને પરિણામ શો આવે
 છે? વીસ વર્ષની ઉંમરે આવતાં પહેલાં જન્મેલાં હાકરાંમાંથી અર્ધાં સંખ્યા ગરી
 બાય છે, અને જીવતાં રહેલાં અર્ધાં મોટાં થઈને ભરજીવાનીમાં આવતાં,
 પહાડને - પથ્થું પાટું મારે એવાં હોવાને જલ્દે મુઠ્ઠીફરસ સીકલનાં,
 હાથમાંથી સાઠ વરસની ડેલી જેવાં અર્ધાં લગી ગએલાં, ખાવા ન મળ-
 વાંથી છૂંચી મળી ગએલાં ફકાજીમાં જેવાં, અને હાંડકો અને પાંસળાં

જુદાં જુદાં ગણી શકાય એવાં છે મહિનાને ખાંટલેથી ઉઠેલાં માંદાં
 સરખાં થઈ ગયાં હોય છે. આપણા દેશનાં ઉદારની આસા જેમના ઉપર
 આપણે ખાંધી છે એવા આ જવાંમુદોથી ટટારે ગરદન અને અડકક
 સીનાવાળી છાતીથી ચલાવું નથી. આંગ્રાડીથી દસ સેરનું પોટલું હાથમાં
 લઈ ઘરમુંથી ચાલતા આવવું હોય તો ગાંડીચિના મદામુશીયત થઈ પડે
 છે, ગાંડી બેસવાની મજા છે તો તેમાં પણ આખું સરીર ગાંડીના ખુણામાં
 મુડાસની પેટે ટંગવાની પેટે નાંખી દીધા વિના સીધા બેસાવું નથી,
 ખુરસીપર બેસવું હોય તો ટેબલપર લાંબા પગ નાંખીને, મરદનને ખુરસીની
 પીઠે અટકીને પેટ અને વાંસાની, કમરની જેવી કમરનું કમરવિના
 લાંબો વખત ટટારે બેસાવું નથી અને જરા પણ મનની કે તનની મહેનત
 કયા પછી તકીયાપર કે ખાંટલાપર આડં મયા વિના ચાલવું નથી. આપણી
 હાલની વિચારબાસ કરતી પ્રજા, જેના ઉપર આપણી ચંદતાનાં અવિશ્વમાં
 આધાર રહ્યાં છે તેમાંથી સેંકડે હપ ટકાની શું લગમગ આવી રિયતિ થયેલી
 જેવામાં નથી આવતી? કેળવણી લીધેલાં સૌ જીવાંતો એકઠા કરો, અને બરડાની
 કરોડ વાંકી વળી ગયા વિનાના, પકોળી છાતી અને બસવદાર મુખવાળાં, જમરા
 જુજડવાળાં, અને બાતકના જેવી પાતળી ગરદન વિનાના પાંચ જુવાંતો
 પણ તમે જાતાં શકશો? નિશાળામાં અભ્યાસ કરતાં સૌ છોકરાંને જુઓ
 અને તેજસ્વી પ્રકૃષ્ઠ મુખ અને ચર્મકતાં પાણીદાર નેત્રવાળાં, હરણની
 પેટે ઢોડવામાં અપગતાવાળાં, બરેલી સીંગળી પેટે પુટ અને ધારીલા
 સર્વ અવયવવાળાં, અને માથું દુઃખવાની, દુર્ભગતાંતી, રમરણસકિત નજાળી
 હોવાની અને એવી જ સેંકડો બાળનેતાની ફરીવારો ન કરતાં માત્ર પાંચ
 છોકરાંને પણ તમે જાતાં શકશો? સૌ તો શું પણ હજારમાં પણ આવ્યા
 પાંચ જુવાન કે પાંચ છોકરાઓ તમને નહિ મળે અને એમ નહિ હોવામાં
 હરણ-શું દેશનાં હવાપાણી ખરાબ છે? કે શું આ જુવાંતોને અને
 છોકરાઓને પેટ ભરીને ખાવાનું નથી મળતું? અથવા મળે છે તો જેમ
 દેશાક કહે છે તેમ તેમને દેશની દરિયાને લીધે થીકપજેલા પીણિક

પદાર્થો ખાવાને નથી મળતા. ઈ એમ તો કહેવાય જ કેમ કે કારણ કે એ
 જ હવાપાણીવાળા દેશમાં રહેનાર આ ખીસકોટીઓ, આ ચક્કીઓ, આ
 ઠપુનરો, આ કાગડા, આ ઘોડા, અને જંગલનાં બીજાં દુનરો પ્રાણીઓ
 ક્યાં દુનરેલ યથા મળ્યા છે ? પેલાં કાગડાં બેઠેલાં સેકડાં પોપટમાં, કડી
 ને શકે એવાં, મુઠાલ શરીરવાળાં, અને દાડકાં પાંસળાં દેખાં એવાં ચારે
 પાંચ પોપટ પપ્પુ નેજા પડે છે કે ? દરેકને આપણે છાપરે કુદતાં પાંદ-
 રામાં આપણા કાગડો જુલોનો જોતું એક પણ વાદ્ય જોતું છે ? શું કામગી,
 પોપટ, પાંદરા, ઘોડા રોજ પાસેર પાસેર થી ખાય છે ? શું તેઓ સાંજ
 સંચાર શેર શેર કુદ પીએ છે ? શું તેઓ રોજ સાકરના કે ગદાગદા
 થોરા કરી ખાય છે ? નહિ જ. રાકસાંઓને ધીમાં બોળી
 બોળીને ખાતાં પેસાદારનાં હાકરાં, જરા પણ લોપી લેતાં નથી,
 અને કુકા પાકા રોટલો ખાનાર ગરીબનું છોકરું દહાડે દહાડે જખરં ચતુ
 જાય છે. ધરમાં સાઈ સાઈ ખાતા ખાતો લાકડવાળો છોકરો દુખળો
 પડેલો જાય છે, અને સાઈ ખાતા ના જામતી, હાડગાર થતી આગખા-
 મંધી છોકરી દહાડે ન વધે તેટલી રાત્રે વધે છે, અને સંત્રે ન વધે તેટલી
 દિવસે વધે છે. તાત્પર્ય કે આપણાં વાળકાં અને જુવાનો, સાઈ સાઈ
 ખાવાનું નથી મળતું આરે જ દુખળા પડતાં જાય છે, એ કહેવું વજનદાર
 નથી. ઉત્તરું આપણી કેળવણી તથા કેળવણી લેતી પ્રજાના મોટા ભાગને
 પેટપુર ખાવાનું મળતીં છતાં તે સુકોનો જાય છે. ખરી મુશવરમાં
 આપણાં તંત્રીઓં પદાવરમાં આવ્યા છે, અને ખરી પદાવરમાં આવતાં
 પહેલાં તો-પોતાનાં જાનનો, પોતાનાં અનુબંધનો, પોતાની પાછી જુદીનો,
 પોતાને તથા પોતાનાં સ્વદેશી બંધુઓને લાગે મળવાનાં શ્રેયસ સમયે—
 દુનિયામાં હતાં, ન હતાં યથા જાય છે. જવં વર્ષની ઉમરે બેસીરે બીજાં
 દેશોમાં જુલોનીની, ઘરઆત મણાવે છે. ત્યારે આપણે ત્યાં પાંદરું આપણું
 જાંબુલ છે. અપરે બીજાં દેશમાં જવં કે જરૂર વર્ષનાં ખાંડુસો પાંદરું હરે
 વ્યવહારમાં મળાં આવે છે, ત્યારે આપણાં દેશમાં (સાધુઓ વિના)

૧૦૦ વર્ષનો કે ૫૦ વર્ષનો માણસ પણ મુશીબને સોંપે નંટે છે. અને આપણા હાલના જીવનનોમાંથી તો કાંઈ સાઠ વર્ષનો યવાની પણ આસા જાંધી સકાતી નથી. નવી પ્રજાના આયુષી મર્યાદા, ૪૦ કે ૫૦ વર્ષમ આવીને અટકશે, એ નક્કી જેવું છે. અને માનું આમને આમ મનાવ્યા કરશે. આપણા ભોકો આયુષી લીધેલા યવાનાં, અને આપણાં શરીર અને મનની દુર્બળતા યવાનાં કારણેના વિચાર કરીને, તેને ટાળવાના ઉપાયો ઉતારવા નહિ કરે તો એક વર્ષને આખા ભૂગંડામાં અને ટેક રવર્ષ વંચેરે ઉંચા ઉંચા ભોકોમાં પણ યસનો ડંઠો વમાગનારી આપણી આર્થિક—અર્થતંત્ર એકસાથે ડહેવું પડે છે કે—વહેંતીયાં માણસોની સ્થિતિમાં આવી, આખરે નાગનિશાન રહેશે કે કેમ, એ પણ સંશય જેવું છે. અને આમ સાથ તેમાં નવાઈ સરખું શું છે ? સડેલાં મૂળવાળું ઝાડ શું ઉગીને મોટું બળવાન વૃક્ષ થઈ સંગભવું છે ? અને ટાકોટકો મૂળને કાઢી ઉછેર્યું તો શું તેના પર શરીરને લાગ કરનારાં રસવાળાં ઝુંડર ફળો આવે છે ? મૂળનો સડો ધીરે ધીરે યડને, ઝાળને અને પાદડાંને લાગે છે, અને ઝાડ અમીઝે મરે છે. આર્થિકજનનાં પણ મનોબળ અને હૃદયબળનો આધાર જે શરીર તેની જ્યાંસુધી આ પ્રકારની દુર્દશા બે, જ્યાં સુધી આપણા ભોકોનાં શરીર, જીવનથી મરી જતા મારવાડના મઠ જેવાં સરવિનાનાં રહેવાનાં, ત્યાં સુધી મોટી મોટી પાઠશાળામાં બધીને બંને આપણા જીવનો ખી. એ. અને એમ. એ. સાથે અને વિવિધ પદવીઓ મેળવે, પરંતુ સડેલા ઝાડનાં ફળને ખાવાથી શરીરને નેટશે લાભ. યવાની આસા રહે છે, તેટલી આસા આ જીવનોવડે દેશના હૃદયની રહે છે. કારણ કે એ કે મનોબળ શરીરજનથી ચઢીપાતું છે તોપણ શરીર સુદૃઢ હોઈને જેવું ઉત્તમ મનોબળ રચાય છે, તેવું મનોબળ દુર્બળ શરીરમાં કદી જ રચાતું નથી, અને સુદૃઢ શરીરમાં રચાયેલું ઉત્તમ મનોબળ નેટલા હાથ પોતાને અને પોતાના દેશને કરે છે, તેટલી હાથ દુર્બળ શરીરમાં થયેલું ઉત્તમ મનોબળ કદી કદી સકતું નથી, અને જે

યોગ પશુ કરે છે, તે ઉત્તમ શરીરબળમાં રચાયેલા ઉત્તમ મનોબળઆગળ
કરી ન વિચારના હોતા નથી.

આપણે શરીરબળ શું રૂઢીયા કે કાણુથીઓ સાથે સદવા માટે
જોઈએ છે ? શું શરીરબળ વધારીને આપણા લોકોનું એક લક્ષ્ય હવે
કરવાની ઇચ્છા છે ? જો આવે હવે અર્થ આ લખાણમાંથી તમે
ઠાણો હોય તો ઉત્તરમાં સ્પષ્ટ કહેવાનું કે શરીરબળને બીજાના પ્રાણ
લેવામાં ઉપયોગ કરવો, એના જેવો શરીરબળ જેવી ઈશ્વરી ઉત્તમ બક્ષિ-
સનો બીજો એકે દુરુપયોગ નથી. આપણું જગત્ પરમેશ્વરનાં બાળકો છે,
અને જેમ એક માધ બીજા માધસાથે લડે, એ પિતાને જરા પણ
ગમતું નથી, તેમ એક પ્રજાબીજ પ્રજાસાથે યુદ્ધમાં ઉતરે, એ પરમેશ્વ-
રની નજરમાં રોગ ગણાવે જ જોઈએ. ખરૂં છે કે કોઈ દુષ્ટ પ્રજાથી
બીજા પ્રજાને ત્રાસ થતો હોય ત્યારે યુદ્ધ કરવાની અગત્ય પડેલી જોવામાં
આવે છે, પરંતુ તેવા પ્રસંગોમાં પણ લડાઈને આરંભ કરવામાં સમજ
પ્રજાને બહુ જ સક્રિય થવો જોઈએ. કોઈ કોઈ વખતે આત્મરક્ષણને માટે
લડાઈના પ્રસંગો આવે છે, પરંતુ આમાંનો કોઈ પ્રસંગ હાલ તરત
આપણે આવે એવો સંભવ નથી. દુષ્ટ જનોની પીડાથી આપણને ઉગારનાર
ક્ષત્રિય દરબારવાળી શરવીર અંગ્રેજ પ્રજા આપણે શિરે રક્ષકરૂપે છે,
જેથી અન્ય દુર્ગંતોથી આપણું રક્ષણ કરવા માટે યુદ્ધમાં ઉતરવાની દુઃખ-
દાયક ફરજથી પરમેશ્વરની અપાર કૃપાથી આપણે મોકળા છીએ. તેમ જ
આપણું રક્ષણ કરનાર એ અંગ્રેજ પ્રજાસાથે વિરોધમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ
આપણે ઉભો કરીએ તો આપણા જેવું મૂર્ખ અન્ય કોઈ જ ન મળાય.
અંગ્રેજ પ્રજાએ આપણને અમણિત લાભ થયા છે. આપણી અજ્ઞાન દરજ્જા
માંથી એમણે આપણે ઉદ્ધાર કર્યો છે. આપણું મનોબળ વધારવાના અસંખ્ય
માર્ગો એમણે આપણે માટે કૃપા કરી હોય છે. આપણે સ્વરતબંદની
ભૂદી ભૂદી પ્રજાઓ જેમને એક એક સાથે કરો. જ સંબંધ અગાઉ ન
હોતો, તે આજે એમના પ્રતાપી જીવનને નિકટનું સંબંધ બંધાવતી યુગ

છે. બાળા અને યૌવની, દક્ષિણી અને ગુફરાતી, મારસી અને મુસ-
લમાન વગેરે સર્વ જૂદી જૂદી પ્રજાઓ તેમના જ રક્ષણતમે હવે એક
જ પ્રજા હોય એમ સર્વને સમજાવવા માગું છે. આખા હારતખંડની પ્રજા
આંખે પ્રજારૂપે એકઃજ પ્રજા થવાનો સંભવ, એમનાં વડે જ આપણે
આવે એમ છે. એમના રક્ષણતમે આપણું સરીરમંજ તથા મનોબળ
જેવું અને જેટલું ઉત્તમ પ્રકારે આપણે વધારી-સાધીએ એમ છે, તેવું
અન્ય રીતે વધારી સાધીશું કે કેમ એ સંશય છે. તેઓ વડે આપણને
કેટલીક હાનિઓ થયેલી ગણાવવામાં આવે છે, એ વાત સાચી છે, પણ
તેથી હાનિઓ થવામાં મુખ્ય દોષ આપણો જ છે. આપણે પણ તેમના
જેવી જ અન્ય પ્રજાને મિતનારી પ્રજા હોય એ તો સંતાનાં મઠમાં તેમનાં
કરતાં પણ હજાર ગણા વધારે દોષો કરી બેસીએ. તેમની આપણા પ્રતિની
વર્તણૂકઃ જોઈ ઉદારતાવાળી આપણને જણાતી હોય તો તે વધારે
ઉદારતાવાળી થાય એવી યોગ્યતા આપણે મેળવવી એ જ આપણું કર્તવ્ય
છે. વર્ગમાં શિક્ષકની વધારે સખ્તી, વિદ્યાર્થીઓ અધિક વિનયસંપન્ન
હોયે, નિયમિત અને સદાચરણી થઈને જેટલી સહેલાઈથી ટાળી શકે છે,
તેટલી સહેલાઈથી તેના સામાં થઈને ટાળી શકતા જ નથી. ઉમટું સામા
થવામાં શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે જે પ્રીતિભાવ હોવો જોઈએ તેવા
પ્રતિભાવનો વિનાશ થાય છે. એમના આચરણી આપણે આપણો ઉદાર
કરવાનો છે; પૂર્વે કહેલાં ત્રણ વધારવાનાં છે, તેમની મધ્યે અને આ-
પણી વચ્ચે અત્યંત પ્રીતિભાવ રહે એવું જ આપણું વર્તન આપણે કરવાનું
છે. અનુપકાર કરનાર ઉપર પણ ઉપકાર કરવાના સ્વભાવવાટે આપણે પ્રા-
ણીન કાગળી પંકાઇએ છીએ; તો આપણો ઉપર, અગણિત ઉપકાર કર-
નાર અશ્વમેજ પ્રજા સાથે આપણે દેવ કરીએ એ તો સંજરે જ રી રીને
આપણે આર્થે છીએ. પ્રાચીન ઋષિમુનિઓનું સ્થિર આપણી નસોમાં વહે
છે. આર્યાયી મળનારાં તામસી સુખોકરતાં સાનિથી મળનારાં હયા
સાનિક સુખોમાં આપણે સ્વભાવથી જ પ્રીતિવાળા છીએ. ગુહ્યગ્રંથથી

મળનારાં ઉંચાંમાં ઉંચાં સુખો - મેળવવાનું આપણું નિશાન છે; અને તેથી જેમને શાંતિનું ઉંચું સુખ જોઇતું નથી, હૃદયગળથી મળનારાં અવિનાશી સુખની જેમને રૂપરૂપી નથી, પ્રાચીન આર્ય સ્થિર જોમની રજોમાં વહેતું નથી, તેવી પ્રજાઓ જાણે એક એકના પ્રાણ લેવામાટે, પોતાના શરીર-ખર્ચને વધારે, પરંતુ આપણે તો આપણું મનોબળ અને હૃદયગળ અસંત-હિંચા-પ્રકારનું યદ્યપિ, જો જ હેતુને માટે આપણા શરીરને ફેળવવાનું છે. જર્જરતાથી ભરપૂર જોઈ જાય, કાળા અને જોરા ભોંકા, એકીઆ અને ચુરોપ અમેરિકાના ભોંકા, ટુંકામાં આખા જગતના ભોંકા, એકએકને પોતાના ભાઈસરખા ગણે, શરીરના એક અવયવને ઘણું તુલસાન આખા શરીરને ઘણું ગણાય છે; અને એક અવયવ પ્રુદ્ધ યદ્યપિ ખીજે દુર્બળ રહેતા હોય તો શરીરની જ કદરૂપતા ગણાય છે, તેમ આખા જગતને એક કુટુંબ ગણી એક પ્રજાની દુર્બળતા તે આખા જગતરૂપી કુટુંબનો દુર્બળતા છે એમ સર્વ પ્રજાઓ ગણતી યાય, જો જ આપણી ઇચ્છા છે. આપણું શરીરગળ વધારીને, આપણું મનોબળ વધારીને, અને આપણું હૃદયગળ વધારીને જો જ આપણે કરવાનું છે, તો પછી આ શરીરગળ વધારવામાં વિશેષો કરવાનો કે કરાવવાનો આપણો હેતુ છે, જો સંભવે જ શરીરને કે પીઠાઓના પ્રાણ લેવામાં, દુર્બળને નાહક પીડામાં, અને આખું જગત પરમેશ્વરની પ્રજા હતાં, પીઠા ઓછા બળવાળી પ્રજાનું અકલ્યાણ કરવામાં; જે જે પ્રજાઓએ શરીરગળને ઉપયોગ નહોતો, તેઓ મોડી સહેલી પડતીમાં, આવ્યાવિના રેલી નથી, તે જ શરીરગળ મેળવેલું-સાર્યક છે કે નહીં, આપણું તમામ સર્વનું કલ્યાણ કરવા, મનોબળ વધારવા, અને પરિણામે હૃદયગળ વધારી આખા જગતમાં સર્વ શાંતિ પ્રસારી શકાય. આ પ્રમાણે આપણા પોતાના, આપણા કુટુંબના, આપણા દેશના તમામ આખા જગતના કલ્યાણમાટે શરીરગળ વધારવાનો આપણા આર્ય સ્વભાવને માટે જોનો નિશ્ચય આપણે કરીને, હવે આજીવન સુધી આપણે આપણા શરીરગળને વધારણું, એ વિચાર કરીશું.

આપણા આર્યભોક્ષા પૂર્વે અપાર સરીરજળવાળા હતા, એવું મહાભારત, પુરાણ વગેરે ઇતિહાસના ઐતોથી આપણે જાણીએ છીએ. એકલા ભોમમાં દસ હજાર હાથીનું જળ હતું. એમ કહેલું છે. અર્જુન, કૃષ્ણ, અભિમન્યુ, જરાસંધ, દુર્યોધન, વગેરેનાં જળનાં વર્ણન વાંચી આપણે ચકિત થઈ જઈએ છીએ. આપણે અપાર સરીરજળ હોવું, એ સરીરની મોટામાં મોટી ચક્તિ છે. આપણે અપાર સરીરજળ એકે કાળે આપણે મેળવી શકીએ એમ નથી. આર્યપ્રજનું એ અપાર સરીરજળ, અનેક દુરાચરણોથી ઓછું થતાં થતાં, આજના જેવું જનતાનખાની જળ થવામાં જેમ પાંચહજાર વર્ષ વહી ગયાં છે, તેમ આપણી રહેણી કરણી સુધારતાં, વધતાં વધતાં તેવું પૂરું જળ થવામાં તેટલાં જ વર્ષ જવાની જરૂર છે. આપણે આપણાં સરીર સુધારીએ તો આપણી દરે પછીની પ્રજા આપણા કરતાં વધારે જળવાળી થાય; તે પ્રજા પાછી પોતાનાં સરીર સુધારે તો તેની પ્રજા તેથી પ્રજા અધિક જળવાળી થાય, એમ વધતાં સિખરે ચઢાય. તેથી પૂરું જળ મેળવવામાં અત્યંત ધીરજ અને પ્રયત્ની જરૂર છે.

જે ઉપાયોએ આપણા પ્રાચીન આર્યોએ સરીરનું પૂરું જળ મેળવ્યું હતું, તે ઉપાયોનું જો આપણે પણ સેવન કરીએ તો આપણું સરીરજળ વધવાનો સંભવ આવે, માટે તે ઉપાયો કયા કયા હતા, તે વિષે દરે આપણે જિજ્ઞાસુ થઈએ.

આપણું સરીર સાત ધાતુઓનું બનેલું છે. તે સાત ધાતુઓ આ છે:—૧ રસ, ૨ રુધિર, ૩ મોંસ, ૪ મેન્ન, ૫ મેદ, ૬ અરિધ, અને ૭ વીર્ય. આ સાત ધાતુઓમાં આપણી ઓમણત્રિસ વર્ષની ઉંમર સુધી વધારો થતો રહે છે; અને તે વયે સરીર પૂરું પૂરું જ થાય રહે છે. ત્યાર પછી ૬૦ વર્ષની ઉંમર સુધી, સરીર સંસ્કલના બધા નિયમો પાળ્યા હોય તો, તે અધાયકું સરીર તેવું ને તેવું જ કાયમ રહે છે, અને પછી તેમાં ફીણતા થવા માટે છે, જે ધીરે ધીરે વધતાં સો વર્ષે આ સરીરનો નાશ થાય છે.

ઓમણત્રિસ વર્ષની ઉંમર સુધી સરીરમાં જે જળતની ક્રિયોઓ ચાલતી

રહે છે. એક સરીરમાં પડતા ધસારાની જોડ પૂરી પાડવાની, અને બીજી દરેક અવધવને પૂરેપૂરા ખીલવવાને માટે તેને વંધાવવાનું પોષણ આપતા જવાની. આ કારણથી જ બાળકોમાં અને યુવાનોમાં પ્રુષ્ઠાગ ચાસાફી હોય છે. ત્રીસ વર્ષની ઉંમર પછી સરીરમાં પડતા ધસારા જેટલું જ નહીં પોષણ ઉત્પન્ન થતું રહે છે. અન્યથો પૂરેપૂરા બધાં અમેસા હોવાથી નવું બધાંનું પોષણ સરીરમાં ઉત્પન્ન થતું નથી; અને પોષણને ઉત્પન્ન કરનાર જઠર વગેરે યંત્રોની સક્રિય, નિષ્ક્રિય કરવાથી એાછી થઈ જવાથી સાક વર્ષ પછી ધસારાની જોડ પૂરી પાડવા જેટલું પોષણ સરીરમાં ઉત્પન્ન થતું ન રહેતું હોવાથી સરીર ધીરે ધીરે ક્ષીણ થતું જાય છે.

રહ વર્ષની ઉંમર સુધી, સરીરનું બધારણ મવાની ક્રિયા સરીરમાં ધમધમાર ચાલતી હોય છે, એ સરીરચાલના નિયમના જ્ઞાનથી જ આપણા પ્રાચીન આયોજી પોતાના સરીરને અત્યંત બજવાનું કર્યું હતું. આ જ્ઞાનવડે જ તેઓ રહ વર્ષ સુધી સરીરને વધારવાનું કુદરતના આ પ્રયત્નને મદદ કરી સરીરજાળની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સ્થિતિ મેળવતા હતા. જેમ નદીનો પ્રવાહ વહેતો હોય તે દિશામાં નાવ હાંકનાર એાછા જગે ધવો દૂર નાવ હાંકી જાય છે, અને સામે પ્રવાહે નાવ જેડનાર ધણું બળ વાપરતાં પણ બહુ જ એાછા માર્ગ કાપે છે, તેમ કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલનાર માણસ યોડી મહેનતે સરીરને બજવાનું કરી શકે છે, અને કુદરતની સામે થઈ સરીરને બજવાનું કરવા હમ્મનાર બધી મહેનતે પણ સરીરને બજવાનું કરી શકતો નથી.

કુદરતના નિયમથી સરીરનું બધારણ બધાનું હોય તે વખતે જ તેનો નાશ થાય એવા ઉપાય કરવામાં આવે તો તે કુદરતની સામે થવાનો પ્રયત્ન કર્યો ગણાય છે, અને તેવો પ્રયત્ન કરનારનું સરીર કોઈ દિવસ પણ જીવંતે તેવું બધાનું નથી. એક બાંજુએથી તળાવમાં પાણી ભરવાનો માર્ગ ખુરેશી મૂકી બીજી બાંજુએથી પાણી કાઢી નાંખવાનો બીજો રસ્તો ઉપર મૂકનાર માણસ તળાવને કોઈ દિવસ ભરી શકતો નથી. આ

નિયમને જાણનાર આપણા પૂર્વ, અધિમુનિઓએ શરીરનું બંધારણ બંધા-
 વાના સમયમાં તે પૂરેપૂરું બંધાઈ રહે માટે પ્રજાચર્ય આશ્રમ કરાવ્યો હતો.
 પરંતુ આજે આપણે આ આશ્રમને છેક જ વિસારી દીધો છે. આપણાં
 બાળકોનો, ધણે રથને ૧૪ કે ૧૫ વર્ષની ઉંમરથી પ્રજાચર્યનો ભંગ થાય
 એવા ઉપાય આપણે, આપણે હાથે યોજી દીધા છે. આપણાં બાળકોના
 કુમળા શરીરરૂપ આડ ઉપર કુદાડાના ધા મારવા આપણે, સર કરી દીધા
 છે. શરીરમાં હજી તો વીર્યનું બંધારણ બંધાવાનું સર થયું નથી હોતું,
 એટલામાં તો આપણે તેના ક્ષયનો રસ્તો મોકળો કરી આપીએ છીએ.
 તળાવમાં પહેલા વરસાદનું પાણી હજી આવ્યું નથી, એટલામાં તો પાણીને
 જમ થઈ જવાના ખાતાળી જુવાઓ આપણે રચી મૂકીએ છીએ. કોડી
 સરખીને પણ ઇન ન કરવાનો હોકા રાખનાર, અને અહિંસા પાળવાનું
 મિથ્યા અભિમાન ધરનાર આપણે, આપણાં જ બાળકોનાં કુમળ ગળાં ઉપર
 છરી મૂકીએ છીએ. ગોઠલા કરનાર, ખાતકી મનુષ્યોને જોઈ આપણને
 કંપારી પડે છે, પણ આપણાં માથથી પણ અધિક નિર્દોષ બાળકોની આપણે
 હાથે જ હત્યા કરતાં, જ્યાં આપણને કંપારી છૂટી, કે નથી આપણને
 લગ્ન પડે છે. હિંદી તેની હત્યા કરવામાં આનંદ માની, આપણે મોટા
 વરસાદ કાઢીએ છીએ, અને નાતો જમાડીએ છીએ. બીજાઓના જીવ
 સેનારી શક્તી સ્વભાવની જંગલી પ્રજાઓ જંગલમાં હશે, પરંતુ પોતાનાં
 જ બાળકો સીધા રીબાધેને મરે એવાં સાધનો રચી આપનારી, નિર્દયતામાં
 શક્તિને પણ ટકર મારે એવી, છેક હલકી દસમાં આવે, ગયેલી આપણી
 હાલતી આર્યપ્રજા જેવી પ્રજા જનારોની સુધિમાં પણ મળવા સંભવ નથી.
 કુદરતના કાયદાને તોડનાર કોણ સુખી સાધે? દેવતામાં હાથ નાંખતાં, જ
 હાથ ઉપર કાસો ઉઠાવી કુદરતની ભેટવણીને ન ગમીને દેવતામાં, જ
 ભાગ્યનાર કોણ સખ સખાવિના રહે છે? રજી પર્વતી ઉંમરે મૃત્યુ શરીર બંધાવ
 નિના ગૃહસ્થાશ્રમનો આરંભ કરવાથી, અનેક ભવના રોગો થવા, છતાં,
 હાર્યાસળાં દેખાય એવાં હાથિંજરોના સંગ્રહસ્થાન જેવી આપણી પ્રજા

થવા છતાં, અને આખી દુનિયાની પ્રજાઓમાં નપુંસક વર્ગમાં મધ્યાવા
 છતાં પણ હજી આપણી આંખ ઉઘાડતી નથી. આપણું જાગડોના કદ્યાથુનો
 આપણે વિચાર કરતા નથી, તો પછી આગળ ઉપર આપણી આર્યપ્રજાનું
 નામનિશાન પણ ન રહે, એવો સંભવ આવે, એમાં શું નવાઈ ?

રાજકીય જાગૃતિ આણવાનો યાત્રા-કરવાનું જ્યાં ત્યાં વિદ્યોતો તરફથી
 ઠહેવામાં આવે, છે: દરવેં સદ્ગૃહ સમાજો જરાધ સાખો દરેવા ખર્ચવામાં
 આવે છે. સેંકડો વર્તમાનપત્રો દેશની સુસ્તી ઉદ્ગટવાને પોતાના પાનાં દર
 આઠવાડીએ બંદે છે. મોટા મોટા વક્તાઓ મોઢાં મોટાં ભાષણો કરી
 આપણામાં દેશભિમાન ઉપજાવવા પોતાના અપાર બુદ્ધિજીવનો ઉપયોગ
 કરે છે. પરંતુ સાત દહાડાની અખંડ હેસીમાં - પશ્ચિમી, લોકડાના મોટા
 દગલાને એક ચણગારી દેવતાથી સજાવાવાનો પ્રયત્ન જેમ નિષ્ફળ જાય
 છે, તેમ વીર્યના ક્ષયથી સત્ત્વવિનાની યજ્ઞ ગયેલી. આપણી સુઝાસ પ્રજા
 ઉપર કદી અસર થતી નથી: વીર્યવિનાના શરીરમાં મન પણ વીર્યવિનાનું
 રોગવાણું જ થઈ જતું હોવાથી. આપણી રોગી મનવાળી પ્રજાને જે જે
 યોગ્ય નિષ્ક્રમે સમજાવવા આપણા દેશદિનેશ્વરો પ્રયત્ન કરે છે, તે તે
 સર્વ નિષ્ફળ જાય છે. દેશના દિલમાં, તનમાં જોમ આપવા, હૃદયને વીંધી
 નાંખે એવી વાણીમાં બોધ આપવામાં આવે છે, આર્ય પ્રજા તે સાંભળે
 છે, પોતાની કુખી અવસ્થા જોઈ કુખી થાય છે, પણ તે ટાળવાના
 ઉપાયો કરવા તેનામાં ઉત્સાહ પ્રકટતો નથી. શી રીતે ઉત્સાહ પ્રકટે ?
 ખાર અહિનાથી ખાટલે પડેલા, પક્ષાધાતમી, રહી ગયેલા, રોગીને તમે
 પક્ષાધાત ટાળવા, શરીરમાં વેમથી લોહી ફરતું કરવા માટે કસરતનો ઉપદેશ
 આપો, અને તે તેને ખરો લાગતો હોય, પણ ખાટલામાંથી કલા જ થયું
 ન હોય, અને ખાટલામાં પડ્યા બેસ્યા પણ હાથ પગ હલાવી શકતા ન
 હોય તો તે વિચારો રોગી કસરત શું એના કરમની કરે ? રોમ ટાળો,
 તેના સાંધા હાલીયાલી ચક્રે એકું કરો અને પછી તમારો ઉપદેશની અસર
 તેના ઉપર ચાલવાની નહિ જ રહે. ઉત્સાહવિના કોઈપણ કામ સારું

થતું નથી, અને ઉત્સાહ-સરીરના જળવિના આવતો જ નથી. આપણી પ્રતિભા સરીરના વધે એવો ઉપાય કરે. શરીરને એક વધારાથી મન જળવાનું થશે, મન જળવાનું થવાથી ઉલ્લાસ, ઉત્સાહ, વાસ્તવ-સ્વરસ-પ્રીતિ વગેરે અસંખ્ય મુલ્યો જિની મેળે જ ઉત્પન્ન થશે; અને જેમ સુકાં લાકડામાં એક ચણતારી પડતાં જ ભાકડા થાય છે તેમ જળવાનું થયેલી આપણની અંતઃકરણરૂપી સુકાં લાકડામાં સદા જ બોધરૂપી ચણતારી પડતાં જ અગ્નિ પ્રકટ થઈ સપળા-દુર્મુલ્યોત્તમ નાથ થશે અને આદેશની પડતી રૂપ ઘરુષ્ અધકાર ટળી જશે.

અકાળે પ્રજ્ઞાચરણનો ભંગ, એટલે રહે વર્ષની ઉમર થતા પહેલાં, થાતે જ જાળકમાં ગણના પડતાં, બાળકના પિતા થવાનો અસંત અપ્રતિત ઉદય આશ્ચર્યનો, એ આપણો શરીરના વિનોસિતું પ્રથમ અનુભવ છે. ૧૪-૧૫ વર્ષની ઉમરમાં બાળકને શુદ્ધતા બિનાથી, હાર્મમાં બંધવાતાં નોટકમાં વેશ લઇને આવતા ૧૭-૧૨ વર્ષના બાળકને, ૩૦-૪૦ વર્ષના દરિયદ્ર ને તારામતિ, કે જગદેવ ને વીરમતી જનાવીને, શરીરમાં વીર્ય બધાવાનું ચિહ્ન જ મૂકતું હોય તેની રૂપાદી સરખી પણ દેખાયા પહેલાં, આપણે આપણા બાળકને, રોગની શાળામાં એકાંકીએ છીએ, માણસની આજમાથી કાઢીને પંદની આજમાં દાખલ થવાનો પહેલો જનો છીએ સંસ્કાર કરીએ છીએ, અને સરીર, મન તથા હૃદયરૂપી જળવાનું કિસ્સાને તોડીને ચુરચુર કરી સંકાયે એવી સરમ-અરવાની કળાને શોખવીએ છીએ; અને આ પ્રમાણે કરી આપણે આપણી દરજ્જા જાળવી નોંધી સજી થઈ, આપણા મનથી આપણને મોટા બે અંશથી આનીએ છીએ.

પાડને રોમ અને પાંચીને ડાંખ દેવા જેવા, દેશની એકતીના આંગા-અંગના ઉપાયો શા માટે કરવામાં આવે છે તે સમજાતું નથી. ખીજાં સર્વ ઉપાય કામના છે, પણ તે પછી દરવાના છે; કુવો બોધા પહેલાં, પાણી કોંઠવાનું દોરકું અને ઘડો મેળવવાની મહેનત કરવાજેવા છે. દોરકું અને ઘડો મહેનત કરીને આપણાં, પણ કુવો બોધવાનિય તેનો શો

જોખોયો ? અધીય અનાજ પેણું ન ખાતું હોય એના નજા જાહેરને
 બેળવાનું ક્યોવિનો ખોવામાટે ભવિતના અનાજના ટાકર બરવા કેમ
 કરીને મંચવું એના જેવી અણસમેજ્ય પીછ કંથી છે ?
 પ્રાણથી પેણું વેદાલો મણાતો છતાં પેણું તમારાં નિદોષ માંગકનું
 નિત્ય સોદીયુસે એવા આ અયોગ્ય સમયના મૃદસ્થાશ્રમરૂપ પિશાચના હાથ-
 માં દોલે તમે તમારાં બાળકને સોંપું હોય તો તે બાળકનું રક્ષણ કરવાની
 એક પંથ પેણું જોશો નેહિ. આમાં વિષય જીવર તમારાં પુત્ર સાથે વાત ન
 કરવાની તમારી જોડી સંબંધતાને બાળુએ મૂકે તમારા પોતાના જોડા
 દંડાંતરી, બાળુબાળુના રીવાજથી, તેના મનમાં જાણ ગણેલા બૂલ
 ગણેલાં વિચારથી, અભયવેના બેગની જે તેને એ પેડી ગઈ છે, અને જે
 એવે તેના પ્રાણુ દેરનારી છતાં જેને તે સુખને આપનારી માને છે, તે
 એવે નીપજતાં દારણ દુઃખો તેને જાણર સમજવો. તેને સ્પષ્ટ કહો કે
 'બાપ ! રહે વર્ષની વયે જ આપણું શરીર પૂરેપૂરું જાણ રહે છે. તે
 પહેલાં અભયવેના બેગ કરવાથી શરીરનો વહેલો નાશ થાય છે, અને
 જેમ અશીય કે સોમક ખાધને જે કસોઈમાં મરી નેનાર માણસ આત્મ-
 પ્રાતી મણાય છે, તેમ અભયવે પાંચોને સો વર્ષે મરવાને બંધે, અભયવેના
 બેગ કરી શરીરમાં નજાણ આણી, ભતભતેના સેગના બોગ થઈ પડી
 ૪૦ કે ૪૫ વર્ષની ઉમરે મરી જવું, એ આત્મપ્રાત જ છે, અને અશીય
 ખાધને કે ગાળી ખાધને કરેલો આત્મપ્રાત મેદાપાપ મણાય છે, જેમ
 અભયવેના બેગથી શરીરનો આંજોલો વહેલો આત્મ, એ પેણું આત્મપ્રાત
 હોવાથી મેદાપાપ જ છે. વળી હે ભાગે ! આ અભયવેના બેગથી આપણે
 આપણી એકલાની જ આત્મદેલો કરીએ છીએ, જેમ નથી, પણ જેમ
 પાકો જોડો બેધાવાવિનાં સેપેલા આંજાતું ઉત્તમ કોડ કદી થતું નથી,
 તેમ કાંચા વીધથી ઉત્તેજન થયેલાં બાળકે પેણું કદી ઉત્તમ બેળવાળાં થતાં
 નથી, તેથી તે જોઈ બેળવાળાં બાળકનું આંજુ પેણું થવાથી, આપણે
 જેમ આપણી પોતાની હત્યા કરીએ છીએ તેમ આપણા બાળકને પેણું

પણ પૂરે આયુષ્ય જોગવ્યાવિનો નાની ઉમરમાં મરણ પામવાને લાયક
 કરીએ છીએ. તેથી આડકતરી રીતે તે પણ દત્ત કરીએ છીએ
 અને તે બાળકમાં પ્રથમ 'આપ-તેવા બેટા' એ કહેવાત પ્રમાણે
 આપણા જેવા જ શુભો ઉતરી આવવાથી તે પ્રથમ અકાળે પ્રલયચર્યને
 ભંગ કરવાની ટેવ પામે, થાય છે, જેથી તેનાં છોકરાં વળી તેનાથી વધારે
 દુર્ભાગ થાય છે. અને તે છોકરાંનાં છોકરાં વળી તેથી પ્રથમ વધારે દુર્ભાગ
 થાય છે. અને આ જુદું-દુર્ભાગનું કારણ મૂળથી જ પહાડી કાઠાનું
 હોવાથી ૩૦ કે ૪૦ વર્ષની ઉમર મૃત્યુ તો મૂર જ નવાનું; જેથી મૂળ
 પ્રલયચર્યનો ભંગ કરનાર આપણે આ પ્રમાણે વધતાં વધતાં કેટલાં બધાં
 બાળકોની દત્ત કરનાર યમજીએ છીએ, તેની મજબૂતી કરવી પ્રથમ કાલુ પે
 એમ છે. તેથી અણસમજણમાં ને કે અમે તમારું લગ્ન કર્યું છે તોપણ
 હવે તમે આજથી જ તમારા વીર્યનું રક્ષણ કરતાં રહો. અને શરીરમાં
 વીર્યની પૂરેપૂરી જમાવટ યથાવિના તેનો ઉપયોગ કરશો તો તેવા કાચા
 વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલાં બાળકો તમને અને આ દુનિયાને નકામી વેદરૂપ
 જ થઈ પડશે. વડાણા જેતડી, આંત્રે થયેલી કરીએને તેડી સાવી, તેને
 ઘેર પકવી, રસરોટથી જમવાની આશા રાખવી એ જોગ અકલનું બાર-
 દાનપણું જતાવે છે, તેમ જમવા વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલાં બાળકો, ધરનાં,
 કુળના અને દેશનાં શત્રુમાર થશે એવી આશા રાખવી, એ પ્રથમ મૂંઝાઈ
 જતાવે છે. માટે આ પ્રલયચર્યના ભંગની વિશ્લેષણ લાયક ટેવ જેને તમે
 અણસમજણથી નિત્ય સેવો છો, તેને એકદમ બંધ કરો. તમારી પડેલી
 ટેવ તરત તમને નહિ છૂટે, માટે હાલ તો માત્ર મહિને મહિને જ આ
 તમારી દુહા તેને તમે વચ થતા રહો, અને પછી છ છ મહિને કે વર્ષ
 વર્ષ જ આ આયુષ્યનો નાશ કરનારી ટેવને વચ મૂકો. ૨૯ વર્ષ સુધી
 પ્રલયચર્ય પામનાર માણસો પ્રથમ જો ત્રણ વર્ષ આ ટેવને સેવે તો શરીર-
 શાસ્ત્ર મજબૂત રાખે તેને નુકસાન કરનારી મળે છે તો આ દાસની તમારી
 નિત્ય સેવાથી ટેવથી તમને કેટલું નુકસાન મળે કરો તેનો વિચાર

તમારે જ કરી લેવો." આ વગેરે તેમને જોષ કરી પછી ત્રણ ત્રણ વર્ષને અંતરે જ સેવાતી આ દેવ નિર્દોષ અણ્યા છે અને ઉત્તમ દુષ્ણ આપનાર નીવડે છે, એ વિષે ઉત્તમ શરીરશાસ્ત્રીઓનાં પુસ્તકો તેમને સમજાવતો. આટલું સંમતીને જ બેથી રહેશે નહિ, પણ માંગાપર પે ગણાતાં તમે પોતે પણ તમારે પશુપણું ફેર કરી, બ્રહ્મચર્યના આ ઉત્તમ નિયમને પાળી, તમારા શુદ્ધ દંડાંતના નિર્ભય વાતોવરણનાં તમારે ધર કરાં.

તમારે પુત્રી હોય તો તેને તેની માતાપાસે એ પ્રકારનો જોષ આપવાને કે હે બહેન ! આ સંસારમાં પતિ એ જ તારું ખરું દેવતા છે. તેના શરીરની સુખાકાંસી ઉપર જ તોરા બધા સુખનો આધાર રહેલો છે. તે રાગી હોય અથવા તેનું શરીર ન હોય તો આ સંસારમાં તારું શ્રવતર નકાશું છે. માટે તારા પતિનું શરીર રાગચિનાનું રહે તથા લાંબા આયુષ્ય વાળું થાય, એને માટે તું હંમેશાં કાળજીવાળી રહેજે. બહેન ! અયોગ્ય સમયે બ્રહ્મચર્યના બંધથી તારા પતિના શરીરને અને તને જેટલું તુકસાન થાય છે, એટલું બીજા કશાથી થતું નથી. કેળગીયાને રાગ થવાથી, કે માંદીયા તાવથી લાચ થઈ અણેશું શરીર ઉપાયો કરવાથી પાણું સુધરે છે, અને તે માણસ લાંબો કાળ જીવે છે, પણ અકાળે બ્રહ્મચર્યના બંધથી તુડી ગયેલું શરીર લાંબો ઉપાયથી પણ સુધરી શકતું નથી, અને તેનું હંકે મળેલું આયુષ્ય વધતું નથી. માટે પગતાર ટકે એવા બાંધિથી જણાતા સુખની ખોટી લાલચથી તારા પગમાં જ તું કદી કુદારો મારીશ નહિ. સ્ત્રીઓને આઠ ગજો કામ હોય છે, એનું આપણી નત ઉપર એટલું આજ, હે બહેન ! તું તારા સદાચરણથી ટાળજે. વીર્યનું રક્ષણ ન કરીને પુંડણી પેઠે કોડીબંધ નમાયાં હાડમાંસનાં પુતળાંઓને જન્મ આપવાને બદલે તારા અને પતિના વીર્યનું રક્ષણ કરીને યોગ્ય કામરે જ, હે બહેન ! તું સિંદણની પેઠે, તારી કુખને, તારી શક્તિને, અને તારા દેશને દીપાવનાર વીરપુત્રની જન્મેલા થજે." આ વગેરે અનેક પ્રકારનો જોષ તમારી પુત્રીને આપારીને તમે તેના અંતઃકરણમાં બ્રહ્મચર્યના પદ્મનના શયદા સારી

રીતે ઠસાવજો.

તમારાં ન પરણાવેલાં બાળકોને મોટી ઉંમરે, પરણાવવાની તમારામાં દિંમત હોય તો તે દિંમત ખરી કરી આપજો. પુરુષની ૨૦ અને કન્યાની ૧૧ વર્ષની ઉંમર એ જ આપણી બલિષ્ઠની પ્રજાનાં શરીરબળને સુધારનાર હોવાથી તેવી ઉંમર તમારંથી રખાય તો સખવા મળ કરજો. આપણા લોકોના વિચિત્ર સંસારના બંધારણથી તેમ ન જોને તો ચિંતા કરશો નહિ. પણ એ તમારા પુત્રને તમે, અને પુત્રીને તેની માતા, આ બ્રહ્મચર્ય પાળવાના અપાર લાભને તથા તેને ત્રાડવાનાં અપાર દુઃખને સમજાવવા થાય તેટલો મત્ત કરજો; અને તેઓ પોતાનું કદાચ પૂરું રીતે રક્ષણ નહિ કરી શકે તો પણ પોતાની પ્રજાનું તો અવશ્ય રક્ષણ કરશે જ.

આપણા પૂર્વજોએ આપણું કદવાણુ વિચારીને સ્થાપેલા આ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમને જો આપણે બરાબર સેવીશું તો આપણું શરીરબળ વધવાથી આપણે આપણી અર્ધી ચડતી કરી ચુક્યા એમ નક્કી માનજો. પણ આપણું શરીરબળ સારી પેઠે વધારવાને માટે આપણે બ્રહ્મચર્ય પાળવા સાથે ખીજા કટલાક નિયમો પાળવાની પણ જરૂર છે. આપણા ઘરમાં મદિને સો રૂપિયાની આવક હોય તેને બદલે બસેની આવક થાય તો પૈસાની ઘરમાં રેલછેલ થાય છે તેમ બ્રહ્મચર્યના પાલનથી શરીરબળ આવવાનું એ નક્કી જ છે, તોપણ તેમાં મદદ કરનાર જો ખીજા સાધનો આપણે કરતા હોઈએ તો તો શરીરના બળમાં બહુ જ ઉત્તમ પ્રકારનો વધારો થાય છે માટે બ્રહ્મચર્યના પાલનની સાથે તે કાપાયોને પણ આપણે સાથે કરતા રહેવું જોઈએ.

આપણા શરીરની સાતે ધાતુઓ ઉત્તમ પ્રકારની યવામાં અન્ન, ૧૦૪, વાંચુ, અજવાણુ, સ્વચ્છતા, કસરત, તથા શરીરની, મનની, અને વાણીની નિર્દોષ ક્રિયાઓ કારણ છે. જેમ ઉંચી જાતની ઈંટ, ઉંચી જાતનો સુનો, તથા ઉંચી જાતનાં લાકડાં તુરેરે સાદિયોથી ઘર બનાવ્યું હોય તો તે ઉત્તમ પ્રકારનું થાય છે અને કદવથી, કોઢી ગયેલાં લાકડાંથી, અને એવા જ

બીજા હાથથી જાતના સામાનથી બાંધેલું. પર છોક ઉતરતી જાતનું ધાય છે; તેમ ઉતમ પ્રકારનું અન્ન, ઉતમ પ્રકારનું સ્વચ્છ જલ, આપત શુદ્ધ હવા, જોષ્ઠએ એટલા પ્રમાણમાં અજવાળું, આપણાં શરીરની, આપણાં વસ્ત્રની, આપણાં રહેવાનાં, ધરની અને આપણાં સહેરોની ઘટતી સ્વચ્છતા, અનુભવી પુરુષોએ વિચારવડે નક્કી કરેલી યોગ્ય કસરત, તથા ઉચ્ચ જાતના લાભ આપે એવી શરીરની, મનની અને વાણીની ક્રિયાઓથી શરીર ઉતમ જાતનું ધાય છે. અને એ બધાં દોષવાળાં હોય છે તો શરીર દોષવાળું થઈ દુર્બળ ધાય છે; તેથી કેવી જાતનું અન્ન, કેવી જાતનું જલ, કેવી જાતની હવા, કેવા પ્રકારની કસરત વગેરે આપણાં શરીરને જળવાનું કરવાને આપણે સેવવાની જરૂર છે, એ આપણે જાણવું જોઈએ. એ સમજી હાસ જ આ જગ્યાએ લખતાં બહુ લખાણુ યાય એમ છે માટે આ સ્લોકપ્રિયલેખમાળાનાં હવે પછી નીકળતા અંકોમાં, હિરેચ્છ તો તે સર્વ યોગ્ય સમયે લખવામાં આવશે.

આ અંકમાં આવેલા લખાણુથી મદદ કરવા સરખું તાત્પર્ય આપણે માટે આ છે:—આપણાં બાળકોનું મનોબળ વધારવાં તેમ જ આપણે સંતતિવશ મહેનત કરીએ છીએ, તેની જ સાથે અને તે અગાઉ પણ તેમનું શરીર જળ વધારવાના ઉપાય પણ તને રહ્યા કરવા જોઈએ. બાળકોને ચોપડીમાં ઉધું ધાણીને આખો દહાડો બેસાડી મૂકવાને બદલે, તેનું શરીર ખીન્ને એવા જે ઉપાયો, હવે પછીના અંકોમાં લખવામાં આવે, તે કરવા ઉપર અત્યંત ધ્યાન આપવા નિશ્ચય કરવો, અને તે પ્રમાણે આચરવું. શરીરજળ વિના આપણી કે દેશની ઘટતી કરનાર મનોબળ તથા હૃદયજળ જોષ્ઠએ તેવાં કદી સંપૂર્ણ થઈ શકતાં નથી, માટે શરીરજળ વધારવાનો મુખ્ય ઉપાય જે પ્રહર્યર્થનું પાલન, તેના લાભ બાળકોને સમજાવવા, અને તેમને આમ્રદથી પ્રહર્યર્થનું પાલનવું. આપણાં આજ્ઞાથી તે ભંગ થવાના પ્રસંગે આપણે આપણા હોય, તો તે પ્રસંગોને જોષ્ઠથી અને સુક્તિથી ઓછા કરવાને પતન કરવો. પ્રહર્યર્થના અંગ્રાજી લખથી પોતાને તથા આખા જગતને

કેટલાં મહાભારત દુઃખો આવે છે, તે સર્વ તેમને જરાખરે સમજાય માટે
 સરીરશાસ્ત્રનાં તેમનાથી મમળાય એવાં પુસ્તકો તેમને સીખવવાં. આપણે
 પોતે પણ આપણી હવે પછીની પ્રજા જળવાનું થાય માટે પશુપણું છોડી
 દેશ છ છ માસ અથવા વર્ષ વર્ષ પર્વન્ત ધ્વજચર્ચ પાગવામાં પ્રીતિવાળા થવું.
 આ વર્ગથી પ્રકટ થયેલા, તથા હવે પછી પ્રકટ થનાર, તેમ જ બીજાં
 વિદ્વાનોએ પ્રસિદ્ધ કરેલા આરોગ્યવિદ્યાના તથા સરીરવિદ્યાના મયો
 આપણે પણ વાંચવા, અને તેમાં રહેલાં ઉત્તમ સત્યો, નિશ્ચય કરી તે પ્રમાણે
 આપણે વર્તવું, તથા આપણા જાળકેને વર્તારવાં. આ યાજ્ઞ સકાય એવું
 નથી, એ ન બની શકે એવું છે આપણે એકવા આગા શુ કરી શકીએ,
 એવાં એવાં સ્ત્રીઓએ પણ ન બોલવા જેવાં વાક્યો બોલશે નહિ, અને
 એવાં વાક્યો બોલીને, તમારા વીર્યદીનપણાથી તમારા મનની થયેલી
 દુર્મંગતાનો, સૂર્યના અજવાળા જેવો પૂરાવો બને જ રચુ કરશે નહિ. તમારી
 તથા તમારા દેશની અઢતીનો રસ્તો તમારા આગળ ખુલ્યો દેખાડવા યત્ન
 કર્યો છે. એ જોઇએ તેવો કુખટ ન થયો હોય તો તમે તેને વધારે સ્પષ્ટ
 અને સરળ કરવા યત્ન કરો. રસ્તામાં ખાડાખાડ્યા હોય, તો તેમાં માટી
 પૂરો. પણ ખાડાખાડ્યાવાળો છે, માટે એ રસ્તે કાણ જાય, એમ કહી,
 બહાર નીકળવાનો આવો યોગ્ય સમય છોડી દમ્બ હજાર હાથના ઉંઝ
 અધારા વાળા નરકના કૂવામાં મળ્યા કરસારપ આજસને ગતુષ્પતના જેવી
 અદૃતિ છતાં, ધારણુ ન કરો. આ કક્ક સરખા લાગતાં પણ તમારા ઠવાણુની
 ખરી લાગણીથી વહેવાં વચનોથી ન દુભાતાં, પ્રતાપી બરતબૂમિના પ્રતાપી
 નીપજવાની યોગ્યતાવાળા આર્થ જણુઓ । જમતુ યાઓ પરમાત્મા તમને
 સદ્બુદ્ધિ અને સન્માર્ગ દર્શાવે ।

(છોડાલાલ જીવનલાલ.)

धर्म
नीति

लोकप्रिय लेखमाला.

विधा
इसा

विधायिनी.

भा.वि.शीर्ष १६५७ । अंक २ । दिसम्बर १९००

प्रसिद्ध करने
अध्यक्षक अधिकारिण.

लेखनी व्यवस्था सम्बन्धित भंडारः—

छात्रावास, छात्रनवास, व्यवस्थापक, महाकाल,
कौशिकराज विष्णुदत्तराज महता, जी. जी.

समान्य लेखनी व्यवस्था सम्बन्धित भंडारः—

आर्य-विद्यालय-भंडार, धीकांडा, वडादरा,
(उन्निपन देव पुनियन)

छूटके कीमत रु. ०-०-६ (अथ पैसा.)

अभिलेख

श्री " मुद्रणकुलाभिकर " लिमिटेड.

(सर्वे ठके स्वामीन.)

विद्योग
संसार

किं किं न साधयति कल्पलतेय विद्या ।
कल्पलतेय विद्या यं सिद्ध करती नभी ?

वाता,
अथा, ४०

વિલાયતી

પ્રિય વાચકશ્રી !

સવારનાં પહેરમાં, દરરોજ, પાંચ વાગે હડી સંઘથી પહેલું કામ હું એ કહે છું કે વિલાયતી દેવદારના લાકડાના બોખામાંથી એક વિલાયતી દીવાસંગી બહાર કાઢી તેને ધસી દીવો પ્રકટાવું છું. દીવો પ્રકટાવ્યા પછી, મારી આંખ નબળી હોવાથી, વિલાયતી પત્થરનાં, વિલાયતી કમાનવાળાં તથા વિલાયતી દાંડીવાળાં વિલાયતી ચરમાં જે પોતાના વિલાયતી ધરમાં મારી પેડે રાતે સુઈ રહે છે તેમને જગાડી બહાર કાઢી મારણુ કહે છું. ત્યાર પછી હું ઉતરી દાંત સાફ કરવાની ક્રિયામાં હું રોકાઈ છું. એ ક્રિયામાં દાંત સુકર્યા ઉપરાંત હું દંતમંજન પણ વાપરું છું. જેથી દાંતોની બબોલમાં રહેલા નુકસાનકારક બીજા જંતુઓ મારા શરીરને હાનિ કરી શકે નહિ. એ દંતમંજનમાં વિલાયતી કપૂરની ચકતીનો સુવાસ સ્પષ્ટ રીતે ઓળખાઈ આવે છે. એ દંતમંજનને હું એક સુંદર ડબ્બીમાં રાખી મૂકું છું. એ ડબ્બી વિલાયતી છે, અને દંતમંજન સાચવી રાખવાનું પોતાનું કામ તે એવી રીતે બજાવે છે કે મને સનેપ થયા વિના રહે નહિ.

દંતમંજન ધસ્યા પછી કોમળા કરવાની તથા મારા મુખ સાફ કરવાની હું તૈયારી કરું છું. તે માટે મારા ધરમાં જે જે નળ લીધો છે તેની પાસે હું જાઉં છું. એ વિલાયતી નળની વિલાયતી ચકતી ફેરવવાથી જો સમય પાળી આવવાથી મારા અંતઃકરણને ધબકે જાનંદ થાય છે. નળમાં મેંડુ, મંડુ તથા તબિયતને નુકસાનકારક પાણી આવે નહિ તે માટે, એ પાણી જે મહેલ તળાવમાંથી આવે છે તેમાં, એ ટેકાવે અને વિલાયતી પદાર્થો પાણી સાથે ભેળવામાં આવે છે, જેના પ્રતાપથી મને તેમ જ બીજા બેકાને એકદમ શુદ્ધ નહિ, પરંતુ કાચ જેવું નિ-

—મોલ પાણી મળે છે. દાઢાળુ કરી રહ્યા પછી મુલશુદ્ધિને માટે અને જવાની ટેવ છે. ત્યાં પશુ જે વિલાયતી જોકે, બજારવવામાં આવે, છે તે પોતાની ફરજ એવી ઉત્તમ રીતે આજ કરે છે કે દુર્ગન્ધ આરા ગિઆરા નિરપરાધી નાકનું અપમાન કરી શકતો નથી.

મલશુદ્ધિથી પરવારી હું નહાવાની-તૈયારી કરે છું. ત્યાં જે કુંડીમાં હું નહાઉં છું તે વિલાયતી તાંબાના પતરાની બનેલી છે, અને જે સોડા-વડે હું મારા શરીર ઉપર પાણી રેડું છું તે વિલાયતી પિત્તબના પતરાનો બનેલો છે. એ કુંડી તથા વોટો, પોતાનું કામ એવી વખાણનાશાયક રીતે તથા બળવે છે કે આજ સુધી મારે એમની સાથે એક પણ બાણબનાવનો પ્રસંગ આવ્યો નથી. આ ટેકાણે એટલું મારે વિશેષમાં જણાવવું જોઈએ કે મને પાટલા ઉપર બેસીને નહાવાની ટેવ છે, અને મારા પાટલા ઉપર શોખાને માટે જે પિત્તબની સુંદર પૂદીઓ બેસાડેલી છે તે પણ વિલાયતી યંત્રની મદદથી વિલાયતી પત્રગમાંથી કાપી કાઢવામાં આવી છે. રનાન કરી રહ્યા પછી વિલાયતી દુવાબતી મદદથી હું મારું દીન-જુદી નાંખું છું અને પહેરેલું વિલાયતી બીનું પોતણું બદલી. બીનું વિલાયતી મુકાવણું પોતિયું ધારણુ કરે છું. એ પોતિયું પણ મારી નજાળા કાને વધારે જાદુ પહોંચવા દેતું નથી તેથી મારે તેનો, ઝોછો ઉપકાર માનવાનો નથી, ત્યાર પછી મારા સ્વધાદિક નિત્ય કર્મથી પરવારી લઈ છું અને અપદારમાં જોડાઉં છું.

ઉપરોક્ત ગાળે અઢયા પછી સવારની જાનદંડનકે હવા લેવા માટે ત્યાં જ સવારનો રમણીય કુદરતી દેખાવ-વખાણના માટે-પોટો વાર-જાણીએ, જમા રહેવાની ટેવ મને કેટલીક મુદતથી પ્રતી છે. આ વખત જે જાણીએ, હું, ઉભો છું તેની સામે મારા એક નિતની જાણી થઈ છે; ત્યાં તેઓ પણ ઉભા છે. એ મારા નિતની જોગખાણુ આપને કજરવાની રમ-મને આપણે એ જાણી વિનિ છે. તેઓ મનિદાસ સાથે રીતે મેમળપ ને અગે પ્રસાવના રૂપે હું કાંઈક કહેવા માંગું છું. તેમના જાપને માટે એ

કહેવાય છે કે એક રાત્રિએ શીરણુઓડા મહારાજે સ્વપ્નમાં એમને
 દર્શન દીધાં ત્યારે વાતચિતના પ્રસંગમાં એમણે 'શીરણુઓડા'ને કહ્યું: આ
 ધોર કળાનુગમાં મહારાજ ! આપને 'કોષ્ટ' ન બને છે. મારા જેવાને
 એન્ડ રાખી રખાડેકો 'કમિશન' (મહેનતાણું) આપો, અને પછી જુઓ
 આપનું 'અકતમ' કેટલું વધે છે ! આ સ્વપ્નાની વાત મારા મિત્રના
 આપે ભોગભોગે કોષ્ટ આગળ કહી ત્યાંથી તેમનું નામ 'કમિશનકાકા' ધપાઈ
 ગયું. તેઓ હાલ પોતાનું કમિશન લેવા શીરણુઓડાનાં લોકમાં
 પધારી ગયા છે, પરંતુ પોતાના એકના એક ચિરંજીવીને પંચાવન લાખની
 પુંછતો, તથા ઝોઝામાં ઝોઝા પાંચ હજાર રૂપિયા માફ શકે એવી મહોદી
 કુંડતો વારસો મૂકી ગયા છે. એ વારસાના મકામાં મારા મિત્રના 'ચિતની
 સ્થિતિ એવી થઈ ગઈ છે કે જેથી તેઓ પોતાના દેહને જ આત્મા માની
 રહ્યા છે. તેઓ માને છે કે દેહને રણગારવો, દેહનું લાલનપાલન તથા
 પોષણ કરવું, સ્વચ્છ રહેવું, સુંદર વસ્ત્રો પહેરવાં, અમકો મારવો, સારાં
 સારાં મિલ્લતો જમી રખરખા દડાની પેટે પધારીમાં આજોડી તેને પંચાંગી
 કાઢી સરીરનું વગ્ન વધારવું, મોજશોખ મારી દિવસ પૂરો કરવો-એ
 કંઈ માણસની હલકી ફરજ નથી. તેમને માણસ, ગાય, બળદ તથા
 ઘોડાની ખોટ નથી, જુદી જુદી અનેક ફેશનની માડીઓ છે, પરંમાં
 પારવિનાતા ઝોરડા છે, અને મૂલ્ય ન થઈ શકે એટલો સામાન છે. મહોદા
 સમુદ્ર જેવા કમિશનકાકાના ગંભીર નગ સરખા ચિરંજીવીએ આ બધો વૈભવ
 ભલે જ વસાવ્યો છે. તેમને વળી ઘોડું ધણું અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન છે. આ
 વિગેરે કારણોથી મારા મહોદલાના લોકો એ બાધ સાહેબને 'મિસ્તર
 ધરકીટકું' એ નામથી બોલાવે છે, પરંતુ મારા મિત્રનો સ્વભાવ બહુ
 બોજા હોવાથી આ નામથી જ્યારે તેમને બોલાવવામાં આવે છે ત્યારે,
 તમના ગાલં હપર દાસ્યની જે કરચલીઓ પડે છે તે ઉપરથી અમે સર્વ
 સમજીએ છીએ કે એમનાંમાં કોપનો તો અંશ નથી, અને 'ખોટું
 મગાડવાના સ્વભાવનું' તો કીચ નથી.

મારા પાંચા પ્રમાણે આપને માટે મારા મિત્રની ઝોજખાણ આટલા

પુરતી જસ છે. હું આરી ખારીએ ઉભો છું અને, એઓ પોતાની પાસે
 ઉભા છે. એમની નજર આરી નજર સાથે, મળતાં જ, એઓએ એકદમ
 પોતાનો જમણો, હાથ વિભાવતી રીતે પોતાના કપાલ ઉપર મૂક્યો. મેં પણ
 તેમ કરી તેમને તથા વિભાવતી સદામ કરવાના રિવાજને માન આપ્યું. હું
 ખારીએ ઉભો સવારની ઠંડી હવાનો, સાબ લઈ છું ત્યારે મિસ્તર ઇસ્કીટદું
 પોતાના સરીરના અગ્રગારમાં શુધાવધા હોય એમ અને બાસે છે. એમણે
 વિભાવતી બટનથી સોમતું વિભાવતી ખમીસ પહેવું છે અને તેના ઉપર
 બટન બેરંગાવનારું ખુલ્લું વિભાવતી નેકીટ ઢાળીના બગમાના કાનની
 પેટ દરમિયાન કરી રહ્યું છે. આજ મિત્રના હાથમાં વિભાવતી દેશમાં બેસા-
 ટેમાં વિભાવતી કાચ છે, જેને આપણે આરસી કહીએ છીએ. એ આરસીમાં
 તેઓ પોતાના વિભાવતી અહેસાતું પ્રતિબિંબ જોઈ અસંત આનંદ પામતા
 જણાય છે. પછી વિભાવતી સીરીમાંથી સુગંધિ વિભાવતી તેલને પોતાના
 માથામાં રેડી, વીકાવતી આરસી સામી મરી, વિભાવતી કાંસકાપડે તેઓ
 પોતાના વાળની વચ્ચે આબેદુજ વિભાવતી સેથા પાડે છે, તે સેથાની
 જાંને બાજુએ વિભાવતી બસ ભભકાળા ફેરવી જાય છે, અને કહે છે
 મહા કાસે બસ ફેરવવું રહી ગયું ગયું હતું તેથી હવે મુજાર વાળાએ
 રસતાવચ્ચે જાનો કાન કમું અને સેથા રિખેરી નાખે આજે તો બસ
 ફેરવવું છે એટલે રાત સુધી નિરાંત.

મિસ્તર ઇસ્કીટદું પોતાના વાળની મરામતમાં આ પ્રેમાણે શુધાવધા
 છે એટલામાં તેમને એકે આકર તેમની પાસે આવી તેમને કહે છે: 'શેઠ
 સાહેબ, શેઠાણી કહે છે કે પાણી ખખળી રહ્યું છે તેથી આજે યુ'પિશાદ
 ચાહ, કાંચી કે કેકો ? મિસ્તર ઇસ્કીટદું પોતાના આકરને કહે છે: કીકુકા,
 તારી શેઠાણીને કહે કે આજે તો 'ચાહ' કાંચી તથા 'કેકો' ત્રણેનો 'એકેક'
 પાસે 'પિયું' સરીરમાં ને વાણની બાંમ છે તેને ચાહનો પાસે તોડી
 નાંખશે, કરના 'અ'સને કાંચીનો પાસે નાણું કરશે, અને પિંતિયા પ્રકાપને
 કોનોનો પાસે બેસાડી રશે. આ બધેસેસને અદ્ભુત જાંબે સોંબળી મને
 હસવું આજે વિના રહ્યું નહિ.' આજે મિત્રના ગામડિયા કીકુકાએ પણ

એકમ પોતાનું મોં ફેરવી દીધું, તે ઉપરથી હું સમજી ગયો કે એની દશા
 પણ મારા જેવી જ થઈ હતી. આજે હું ઉતરી શકનાર સંદેશો શોધીને
 રહ્યો. શોધી પણ, હું સાંભળી શકું તેટલા મહેરો પાંટાપાં બોલ્યાં; ઠીક
 થયું. અને પણ આજે ત્રિદોષ જેવું જણાય છે. મારા મનમાં વિચાર આવ્યો
 કે ગિરતર ધરદીટ્ટ શોધને મિસિસ ધરદીટ્ટે પણ શોધી પેલું ઠીક મળ્યું છે.
 શોધની વિભિન્ન મરજીના બેગરૂપ થઈ પડેલાં વિચારો તથા વિભાવતી
 ખાસા, આહ, કાશી તથા કોકોના વિભાવતી ઉના ઉના રસથી બેસતા,
 અને વિભાવતી રકાબોની વચમાં સારી રીતે ગોઠવાયેલા, શોધની પાસે
 આવ્યા. ત્રિદોષના પ્રકોપને કીધે બારે તરસથી પીણપણા શોધ, વિભાવતી
 અમયાઓનું અપમાન કરતાં ન ખંડ્યાનાં, આહ કાશી તથા કોકો વારાધરતી
 એકદમ ગટગટાવી ગયા. ત્રીજે ખાસો શોધ પો રહ્યા ને તેમના અહેવાલમાં
 જે ફેરફાર અને માલમ પડ્યો તે ઉપરથી અને સમજાયું કે પિત, કહ
 અને વાયુ એ ત્રણ દુરમનો સાથે નંદાંડાં એ ત્રણ રસોએ શોધના પેટરૂપી
 રણ્યક્ષેત્રમાં માંદોમાંદો જ જંગ મચાવ્યો હતો. એ જંગ સમાવવાની કતાવળમાં
 શોધે એકદમ પોતાના આકરપાસે એક ડહન ગોરાં મિસકુટનું લરકર મગાવ્યું.
 મારાં મિત્ર પોતાનાં શરીરમાદેસો મગજગટ સમાવવામાં શોધ્યાં છે
 એટલામાં ટપાલયાળાં સિંપાળેનો પ્રિય અવાજ સૂચવે છે કે મારી ટપાલ
 આવી પહોંચી છે, તેથી શોધની રજા લઈ હું તે વાંચવા તરફ ચાલું
 છું. વિવિધ શહેરના, વિવિધ દેશના, તથા વિવિધ બોપાના અનેક
 છાપાઓ હું મંગાવું છું તેથી તેમ જ આજે મિત્રમંડલ દુનિયાના બધા
 બાગેમાં અતિશય જોડાયું. વિસ્તરી રહેલું હોવાથી, યહુ ખરું, મારી
 ટપાલ વખતમાં આસરે અંદી શેર ચાલુ છે, અને બેસતા પહેલાં જેવા
 બારે દિવસે, તો તેનું વળન-મણુ સવામણુ સુધી ચડી ગયું છે. આ
 વખત જે છાપા ટપાલમાં આવ્યા છે તે માંદેલા નવીન તાર, સમાચાર
 ઉપર ૪૮, નજર ફેરવ્યા પછી મારા મિત્રો તથા સમાવહામાંના કારણો
 હું નિરાંતે વાંચું છું. આમાંના કેટલાક કાગળોનો જવાબ તરત લખવા
 જેવો હોવાથી મારી અભ્યાસશાળામાં જઈ હું એકદમ વિભાવતી

પાટી ખુરશી ઉપર બેસું છું. એ ખુરશીની નેતરનું ચોક્કસ વિલાપતી
 હાસકરતી મદરથી બધેબેસતું કરવામાં આવ્યું છે અને તેના ઉપર એવું
 શુદ્ધ વિલાપતી નારનિયં લગાવેલું છે કે તેથી સર્વ કાઠની અંખ
 અંખમાં વિના રહે નહિ. એ ખુરશી ઉપર, છાતી બહાર કાઢી, સખડતા
 પેગે, વિલાપતી રીત પ્રગાણે, હું ટટાર બેસું છું. મારી સામા વિલાપતી
 પોષિયથી શોભતી જે ટેમલ છે તેના આનાને વિલાપતી કમળે, જે સાડેલી
 છે તેને વિલાપતી કેવીથી હું ઉઘાડું છું, અને વિલાપતી કમળો કહે
 આલી આનાને બહાર કાઢું છું. એટલે તેની અંદર વિલાપતી કમળો,
 વિલાપતી કાઠો, વિલાપતી નાટપેપર, વિલાપતી પાકીટા, વગેરે, સખવાની
 સામથી મારી નજરે પડે છે. ટેમલમાં મારી સામા વિલાપતી પાટલી-
 માંની વિલાપતી શાહીથી બરેસો વિલાપતી, અડિયો છે. તેના ઉપર જે
 સુંદર વિલાપતી ખુચ મારેલો છે તે હારપાલની પેટે શાહીતું રક્ષણ કરે
 છે. એ ખુચ ઉઘાડી, વિલાપતી હોઈરની વિલાપતી, ખોલીમાં બેસાડેલી
 વિલાપતી રીતપેનથી હું વિલાપતી કામળકુપર વિલાપતી આક્ષર કાઢું
 છું એક બાજુએ કામળ લખી રચા પછી, શાહી, સુકાધ જાપ તેમજ
 કુંક, મારવાની અથવા ધૂળ કે રેતી, બમરાવવાની અને જરૂર પડતી
 ત્રાંસી, કારણ કે શાહી. ચૂસી સેનાર કે ખોલિંગ, પેપર નામનો વિલાપ-
 માત્ર વિલાપતી. કામળ મારી પાસે પડ્યો છે. પવનના જોરથી કામળ
 હટી ન જાય તે માટે વિલાપતી 'પેપરવેડ' એટલે, કામળને દબાવી
 રાખનાર સુંદર વજન મારી સામા પોતાની મળડતી આંખ નરકાવી રજી
 છે. વિલાપતી શાહીથી તેમ જ વિલાપતી મેનસિલથી પડેલા તથા
 અથવા લખાવણ નિરૂપણથી આક્ષરને પોતાના બે ઉછયી ચહેરી નાંખે
 એવું વિલાપતી રજા મારી સેવામાં તત્પર રહેલું, પોતાનું ડોકિયું મારી
 સામા કરી, જ રજી છે. જરૂરિયાત કામળની નકલ લઈ એવી રીતે પડે
 તે માટે આસ જુદી વિલાપતી શાહીનો વિલાપતી અડિયો તથા કીણા
 વિલાપતી કામળોની વિલાપતી એકથી મારી હજુરમાં તૈયાર જ છે.
 સખાવણ અમરના, કામળ વિલાપતી કપરમાં પેસે છે કે તરત તે

કવરની ફડકની અંદરના ચીકણા ધરને વિલાપતી વાદળીમાંનું પાણી પલાળે છે એટલે કવર બીડી દેવામાં આવે છે; બીકયા પછી તેની આસપાસ વિલાપતી દોરી ફરી વળે છે. તેના છેડા વિલાપતી અધુરું અંધળા વિલાપતી કાતરથી કપાતો વારને વિલાપતી લાખના રસથી કામળને સોસ કરવામાં આવે છે. ને કામળો માંધીને ઘેર જવાસાધક હોય છે તેને પોતાના પેટમાં મહણ કરનાર વિલાપતી સુદર ટોપલી ધરની પાળેલી બિલાડી પેટે એક બાંજુએ-બેસી રહી છે.

અનેક વિલાપતી કાડે તથા કવર લખી ચાંકેલાં ફું હવાફેરને માટે થોડીવાર પાછો બારીએ સ્થાનાંતર કરે છું. આ વખતે રસ્તે જતો એક ઉજળા વેષનો માણસ મારી નજરે પડે છે. તેના હાથમાં ઉજળા કપડામાં લપેટેલી પેદી જેવું કંઈ દેખાય છે. મારી સામું લગભગ એક વિલાપતી મિનિટ-સુધી ટમર ટમર જોષ રજા પાંછી તે મને પૂછે છે; બાપ સાહેબ, ગરજ છે? તેના બોલવાનો અર્થ મને નહિ સંભળવાથી હું તેને પ્રજ્ઞુ છું; શેની? આના ઉત્તરમાં નો માણસ પોતાની ઘડી ઉપર પોતાનો હાથ ફેરવે છે, તે ઉપરથી તેનો સપજો ગુમાર્યે હું સંમત જાઉં છું. સુધારતું મન બાવળિયે હોય છે. દરજી લોકોનાં લૂગડાં સામું જોયાં કરે છે અને મોઝી લોકોનાં પગ સામું તાકી તાકીને જુએ છે; તે પ્રમાણે મારા મહેરા તરફ આંખ માંડીને જોનાર અને પોતાની ઘડી ઉપર હાથ ફેરવનાર આ ઉજળવલવેષધારીને હજમ તરીકે ઓળખતાં અને વાર લાગી નહિ. મારે હજમત કરાવવાની જ હતી તેથી 'હા' કહી હું સત્વરનીયે ઉતરી પડું છું, અને હજમ મારા ધરમાં પ્રવેશ કરે છે. હું પાટલા ઉપર બેસું છું અને મારા સામું હજમ આસન માંડી પોતાની સામમી છોડારીનો આરંભ કરે છે. વિલાપતી આમઝની બનાવેલી વિલાપતી કામળીમાંથી વિલાપતી વાડકી જહાર કાઢી સાફ કરી તેમાં મારી પાસથી પાણી લે છે. વાળ ઝીમવા માટે તેણે મારા બોળામાં તથા બોંય ઉપર ઉજળો વિલાપતી રૂમાલ પાથર્યો છે. મારું મુખ જોવાને માટે મારા હાથમાં વિલાપતી આંરસી તેણે આપી છે. વિલાપતી પીંછીપડે વિલાપતી સાબુનો

નહો. ઘર મારા ચહેરા ઉપર પાથરી, વિશામતી અંતરને વિશામતી ટપટપી-
 ઉપર પસી તે અંતરના વડે મારા વાળનું, તથા ત્યાર પછી વિચિત્ર વિશામતી
 નરેણીવડે મારા નખડું, વિશામતી રસ નંખરું છેદન કરે છે. પછી વાળ
 કાતરવાના વિશામતી મંત્રવડે મારા વાળ કાતરી, વિશામતી સુગંધિ તેમાં
 મમળી, વિશામતી કાંસકાથી વાળને બરાબર ઝોળી, મારી દુબળી ડોકી
 મમળ્યા વિના, પોતાનો સામાન વિશામતી સેલીથી પેઠ કરી પોતાની 'વન
 આનામ' ની રી મારી પાસે વિશામતી મમળ્યા માગે છે. આ બધાથી હું એ-
 ટલો અંતર નહિ છું કે 'વન આનામ' ને ખરેખર 'હું આનામ' તત્કાલ છેડી
 દઉં છું, જે સંધ તે સંદેશદરમ અને વિશામતી સલામ કરી વિદાય થાય છે.

ત્યારપછી પાછું રનાન કરી મારી બૂખ મંદાડવાનો ઉપાય હું સાધું
 છું. બોજનસામગ્રીમાં પણ વધરાતાં કેટલાંક વાસણો વિશામતી ખાતુનાં
 પતેરાનાં બતાવેલાં છે; મનોહર ઝકઝકટ કરી રહેલા લોટા તથા ચંપાલા
 વિશામતી "નરમન સિલવર"ના બતાવેલા છે; અને કેટલાંક વાસણો
 બરતનાં એટલે ખાતુનો રસ કરી બીજાંમાં ઉતારી બનાવવામાં આવેલાં
 છે. રસ પણ મન્યુત વિશામતી ખૂસમાં (એટલે ખાતુનો રસ કરવાની
 કુલીમાં) કરવામાં આવ્યો છે, બોજનસામગ્રીમાં હું એટલું કહું તો
 અયોગ્ય નહિ ગણાય કે ખારો, ખાટો તીખોવગેરે જે હ રસો કહેવાય છે
 તેમાં મને તો ગળ્યા રસ ઉપર બહુ પ્રાપ્તિ છે એ ગળ્યા રસના આધારરૂપ
 વિશામતી ખાંટ, હું જમવા બેઠો છું ત્યારે દાગ વગેરે વસ્તુઓમાં યોગ્ય
 પ્રેમાલુમાં બહેલી હોવાથી મને યશી તુષિત થાય છે.

નખી રસ પછી બરાબર એક વિશામતી કસાક જેટલો વખત હું
 નિવૃત્તિમાં ગાળું છું. ત્યાર પછી કેટલોક વખત અમે સર્વે કુટુંબનાં
 માથુસો ધરના મુખ્ય ઝોરડામાં પરસ્પર આનંદની વાનો કરવામાં વીતાવીએ
 છીએ. આ વખત મારી નાની સરખી બચીજી કે જે પોતાના કાલાકાલા
 માથુથી આખા ધરમાં આનંદની હેલી વર્ષાવી રહી છે તે, વિશામતી
 મમ, વિશામતી ડોસો, વિશામતી ખિચાડી, વિશામતી કૂતરોવગેરે તરફ
 તરફનાં વિશામતી રમણીય રમકડાં સાથે રમવામાં શ્રદ્ધા રહેલી છે. મારાં

આપંત ગ્રેમાળ માત્રથી જે વ્યવહારમાં આપંત કુશળ હોવાઉપરાંત ધંધર-
જાડિતને લીધે અલંત શુદ્ધ હૃદયવાળાં છે તે આ વખતે, એમને હાથે થયેલા
અરચનો દિસાળ મેળવવા માટે વિભાવતી કુચીથી પોતાની દૂક (પેટીએ)
દીધેલું નાનું વિભાવતી તાણું ઉધારે છે. એ દૂક જનાવવામાં વિભાવતી
પતરાં, વિભાવતી સાંકળ, વિભાવતી કંડો, વિભાવતી ખંડો, વિભાવતી
ધસાકર, વિભાવતી ચપડા, વિભાવતી ડાંમર, વિભાવતી રંમ વગેરે વિવિધ
જાતનો વિભાવતી સાંભાનનો ઉપયોગ થયેલો જોવામાં આવે છે. દુકાળને
લીધે ચોરાની બહુ ખારની હોવાથી, રાજુ જોણમાં જોણ રોડ, સંવારોર
પરમવાથી મેળવેલી મોરી પુછનું દરજી ન થઈ જાય તે માટે, મારાથી
ઉતરનો નાનો બાઈ જે મંત્રદયના આદિક અનેક કથાઓમાં બહુ વિચક્ષણ
છે તે એક મળ્યુત વિભાવતી તીજેરી સાંખે છે. તે તીજેરીની રચના
ધરનાં માથુસોને સમજાવવામાં એ શકાયેલો છે. વિભાવતી યંત્રાની મદદથી
આપણી સરકારે કાપી કાઢેલા તથા બ્રિષેલા, મૂળાની કાતરી જેવા રૂપાના
કટકા, જેને આપણે રૂપિયા કહીએ છીએ તેની રચાવના આ નવી
નાજેરીમાં આજે કરવામાં આવે છે. મારો બીજો નાનો બાઈ, બુદ્ધી
બાંચાળ ડોસીની પેટે ઠકઠક કરી રહેલી ધરની મહોટી વિભાવતી ધડિયાળને
વિભાવતી કુચી આપી રહ્યા પછી, વિભાવતી અછામથી અને વિભાવતી
મોકેટથી શોભતી પોતાની નાની ધડિયાળને કુચી આપે છે. મારો ત્રીજો
બાઈ, અમારા કુટુંબના માથુસોની વિભાવતી યંત્રથી પાડેલી હબિએને
મુદર વિભાવતી ફેમમાં મક્કવી લાવી તેને વિભાવતી ચુક તથા વિભાવતી
પીલાની સહાયતાથી જાંને ટાંંગે છે. મારો ચોથો બાઈ જે રહેજું આગમ
તે, પાવસેલા નામની ઓકરાંઓની રમતમાં ચરીરનો જે આકાર કરવામાં
આવે છે તે, દળથી તકિયે પડ્યો પડ્યો વિભાવતી પખો ખાનો
વિભાવતી વાતોની ચોપડી વાંચવામાં તલ્લીન થઈ ગયો છે. મારી સ્ત્રી જે
બરવા તથા મુંચવાની કસામાં બહુ પ્રતીષ્ઠ છે. તે મારી એક નાની
બહેનને, વિભાવતી દોસ, વિભાવતી ઉન, વિભાવતી રેશમ, વિભાવતી મખમલ,
વિભાવતી કસળ, વિભાવતી સોય, વિભાવતી કાતર, વિભાવતી બરવાના સોયા,

વિસાયતી કેનવાસ જગેરે અનેક સાહિત્યોની મદદથી પોતાની કમા ધીજ-
વવામાં રોકાયેલી છે. મારી ખીજ નાની જાહેન જાદુ શોખીલી છે, પણ
તે સાથે અતિશય મસ્તાની હોવાથી, વિસાયતી દંડભી પતંગોનાં, વિસાયતી
ગીલીટ દીધેલાં, વિસાયતી કેસનનાં જે ધરેણું તેને પહેરાવવામાં આવે છે,
તે સાંધું તે જોઈ રહી છે. મારી મહોટી જાહેનના એક છાંડેરા જે રમત
મમંતમાં જાદુ હોશિયાર છે તે વિસાયતી રમવાનાં પાનાંનો, સાત માળનો,
ઉંચો વિચિત્ર વિસાયતી મંગલો બનાવે છે; ખીજો છાંડેરા મારીથી,
વિસાયતી કાગળોનાં બનાવેલો પતંગ વિસાયતી દોરીની મદદથી ઉડાવવામાં
એકતાન થઈ મલો દોવાથી કરાડપર સહે આવે નથી. ખીજના
પતંગો સાથે પોતાનો પતંગ લગવના અર્થે તેની પાસે વિસાયતી કાંચની
કુમડી પાવકું વિસાયતી દોરીના માળનું પીરકું પ્રેસું છે. અને ત્રીજો
નાનો છાંડેરા વિસાયતી પીપરમીટની ગોળીઓને વાંસજાદી પોતાના મોમાં
ઓગાળે, તથા તેમને થોડી થોડી વારે બહાર કાઢી, તેમના બંદસાતા
ચિત્ર વિચિત્ર રંગોથી ખુશ મનો ભેઠો છે. આ છાંડેરા ઉપર મને વિશેષ
પ્રેમ હોવાથી હું તેને એક પૈસા આપું છું, તે લઈ તે અખીરો છાંડેરા
પોતાની માના વિસાયતી પાકીકમાં તે પૈસા મૂકાવે છે ત્યારે જ અંધ છે.
કુટુંબનાં માથુંસોસાથે વિનોદવાતાં કર્મપણી ન્યુસપેપર વાંચવામાં,
પત્રો લખવામાં તથા દિતકર અને ઉપયોગી જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં, મારો
વિશેષ કાળક્ષેપ થાય છે. સાંજ પહેરના વખતે જો કાંઈથી હું પરચારી રહું
છું કે મારા મિત્ર મિસ્તર દરકીટકું મને જાદુ રોહપૂર્વક મહોટો ખાંટો પાકી
બોલાવે છે. હું મારીએ જાદુ રોહને પૂછું છું; આપની તળિયત તો સારી છે ?
શેઠ કહે છે: તળિયતને માટે જામને બોલાવતો નથી. તળિયત તો
સંવારમાં રહેજી જમડી દંતી. ત્યારપછી પાચનસંક્રિયાની જો વિસાયતી ગોળી
લીધાથી હવે ઠીક છે. આમો, ફરવા આંરવાની ઇચ્છા છે? મારી જોગાઇને
રેડી (નિવાર) મધ જાદુ છે.

હું કહું છું: ફરવા આવવાની મરજી કોને ન હોય? પણ આવવાનું
તમારી સાથે એક શરત કરવાની છે.

મારા મિત્ર પૂછે છે: તે શરત સી છે ?

દોરતીનો સંપૂર્ણ દાવો કરી કું કું છું; તે શરત એ કે દરરોજ તમે ગાડીમાં બેસીને ફરવા જાઓ છો અને ગાડીમાંથી નિલકુમ ઉતરી વિના અને કમલું ચાલ્યા વિના પાછા ઘેર આવો છો એ શું બ્યાજખી છે ? તમારી પ્રચંડ કુંડ જોસરીને તમારા મગજનું વજન વધવાની અને તમારી વિચારસક્રિત ખીલવાની જરૂર રું તમને જણાતો નથી ? તેથી આજે તમારી પાસે માગી લેવાનું કે સડેર બહાર સ્વચ્છ ઠંડી ખુલી હવામાં તમારે મારી સાથે જોછામાં જોછા એકંદર ચાર વિભાવતી માધમ ચાલવું. પછી જુઓ તમારી તનિષ્ઠ કેવી બદલાય થઈ જાય છે. તમારે શરીરે જગડે તો તેનું જોખમ મારે માથે.

મારા મિત્ર મગસતાં કહે છે: અંધધધ ! ચાર વિભાવતી માધમ ! ! ગાડીમાંથી ઉતરી ચાર વિભાવતી કુટ કે ચાર વિભાવતી ઈચ પથું ને ચારેસો મારે માટે ! ! ! ચાર વિભાવતો માધમનાં તો, દિસાળ કરતાં, જરાખર બે લાખ ત્રેપન હજાર ચારેસો ચાળીસ વિભાવતી ઈચ થયાં !

કું કું છું: દિસાળમાં તમારી ચતુરતા ખરે વખાણવા લાયક છે. પંચાવન લાખથી મગમરાયા અને બે લાખથી છેક આમ કેમ મગમરાઓ છો, શેઠ ? તમારી દિસાળચક્રિનો ઉપયોગ આપણે ફરવામાં કરીશું, એટલે તેથી તમને આનંદ થશે. વળી તમારા શરીરનું જોખમ મારે માથે છે કેની.

શેઠ હસતાં હસતાં કહે છે: જોખમને માટે તો હીકજ છે. મારે બહેમે તમે મરજીપધારીએ સુઓ તેવા નથી, તેમજ કું તમને તેમ કરવા કું એવો નથી. બહુમાં બહુ તો તમે એટલું કરી સડો કે કું મરિ પડું તો તમે મગમરાઓ, દોડધામ કરી મૂકી બીજાને મગમરાવો અને શેઠદરને પૂછ્યાં કરો કે હવે શેઠ કેટલી પડી છે. તેનું મારે જોખમ તમારે દાથે નાંખવા કું રાશ નથી. પરંતુ દિસાળની મગમરાજક વાત બે ચાલશે તો બહુમાં બહુ કું પોણેસો સો વિભાવતી કુટ આવી શકીય. એથી વધારે કું ખાતરી આપી શકતો નથી.

કું કું છું: પોણેસો તો પોણેસો, અને સો તો સો. ચાલો, કું

તેપાર ચઢને આવું છું.

એમ કહી ફરવા જવાનાં વચ્ચે પારણું કરી હું નીચે ઉતરું છું. રોડ પોતાની તેપાર મધ્ય રહેલી અત્યંત ભગમઘર વિલાયતી ફેશનની ગાડી પાસે મારે માટે રાહ બેસાડેલા છે. એ ગાડીમાં અમે બંને જણ સાથે બેસીએ છીએ. નિસ્તર ઇસ્કીટદૂને પૂછતાં જણાય છે કે એ ગાડીના બંને તેજાંદાર ધોડા રોકે વિલાયતી, પચાસ હજાર રૂપિયા ખરચી મંગાવ્યા છે. તે ધોડા ઉપર વિલાયતી સામાન બહુ ઝકઝકાટ કરી રહ્યા છે. ગાડીનાં પૈડાંની વાટ વિલાયતી રજરની બનાવેલી છે, જેથી ગાડી ચાલતી વખતે સાધારણ રીતે થતો ખડખડાટ રોકના નાળુકા કાનને પીડી શકતો નથી. ગાડીની છત્રી ઉપર વિલાયતી રોગાનનો ચળકાટ આંખનું આકર્ષણ કરી રહ્યો છે. તે શિવાય અનેક પ્રકારનો વિલાયતી લેખાંડી સામાન એમાં વપરાયેલો જણાય છે.

રોકનો ભભકો પણ ગાડી ધોડાના પ્રમાણમાં જ છે. માથે સુંદર વિલાયતી ટાપી, ગળાથી ધુંટણ સુધીના ભાગ ઉપર વિલાયતી પાંચ કટનો ઢાંચો વિલાયતી બનાતનો કોટ, કોટના ઉપરના ભાગમાં ડોકિયાં કરી રહેલા વિલાયતી “કાસર” ઉપર લગાડેલી વિલાયતી “નેકટાઇ,” કોટની ડાબી બાજુએ ફરફર કરી રહેલા વિલાયતી સુમંગલાળો સુંદર વિલાયતી રેશમી રૂમાલ, પગના ભાગ ઉપર વિચિત્ર વિલાયતી કટની વિલાયતી પાટલુન, વિલાયતી “જેટર” થી બાંધેલાં વિલાયતી મોજાં, વિલાયતી ટોરી-વાળાં વિલાયતી આમઝાનાં વિલાયતી ચમચમ કરતાં વિલાયતી ખૂટ, હાથમાં નાળુકા વિલાયતી સાકડી આ રીતનો રોકનો દેખાવ છે. મારે માથે પણ જે પાપડી છે તેના, પેચને વચસ્યાસર સંખવાનું કામ વિલાયતી ટાંકણીને સોંપવામાં આવ્યું છે. મારો ખાંભો દેખાવ ભગડામાં રોકથી બહુ ઉતરતો છે, પરંતુ તેમાં પણ ઠેકણે ઠેકણે વિલાયતી અંશ જોવામાં આવે છે. ગાડીમાં અમે બેસી રહીએ છીએ કે તરત ગાડી ઉપર ડાહ્યા બેઠેલા વિલાયતી દમામવાળો રોકનો કાચમીન વિલાયતી ચાળકનો ફટકારો કરે છે. તેથી ઉત્તેજિત થયેલા વિલાયતી ધોડા ચાલવા માંડે છે.

મારા મિત્ર પૂછે છે: તે શરત સી છે ?

દોરતીનો સપૂર્ણ સ્વયં કરી હું કહું છું: તે શરત એ કે દરરોજ તમે ગાડીમાં બેસીને ફરતા જાઓ છો અને ગાડીમાંથી બિલકુલ ઉતરી વિના અને કમલું આલ્પા વિના પાછા ઘેર આવો છો એ શું બ્યાજખી છે ? તમારી પ્રચંડ કુડ જોસરીને તમારા મગજનું વજન વધવાની અને તમારી વિચારશક્તિ ખીલવાની જરૂર થું તમને જણાતી નથી ? તેથી જાણે તમારી પાસે માગી લેવાનું કે સફેદ બદાર સ્વચ્છ કંઠી ખુલી દવામાં તમારે મારી સાથે જોછામાં જોછા એકંદર ચાર વિભાવતી માઇસ આમણું. પછી જુઓ તમારી તબિયત કેવી બદલાય થઈ જાય છે. તમારે શરીર ખગડે તો તેનું જોખમ મારે માથે.

મારા મિત્ર મનરાતાં કહે છે: અધધધ ! ચાર વિભાવતી માઇસ ! ! ગાડીમાંથી ઉતરી ચાર વિભાવતી કુટ કે ચાર વિભાવતી ઇચ પછું ન આસેલાં મારે માટે ! ! ! ચાર વિભાવતી માઇસના તો, હિસાબ કરતાં, બરાબર બે લાખ ત્રેપન હજાર ચારસો આળીસ વિભાવતી ઇચ થયા !

હું કહું છું: હિસાબમાં તમારી ચતુરતા ખરે વખાણવા લાયક છે. પંચાવન લાખથી મગમગાયા અને બે લાખથી છેક આમ કેમ મનરાઓ છો, શેઠ ? તમારી હિસાબચકિતો ઉપયોગ આપણે ફરવામાં કરીશું, એટલે તેથી તમને આનંદ થશે. વળી તમારા શરીરનું જોખમ મારે માથે છે કેની.

શેઠ દસતાં દસતાં કહે છે: જોખમને માટે તો ઠીકજ છે. મારે બદલે તમે મરજીપધારીએ જુઓ તેજા નથી, તેમજ હું તમને તેમ કરવા કહું એવા નથી. બહુમાં બહુ તો તમે એટલું કરી સફા કે હું મદિપકું તો તમે મનરાઓ, દોડધામ કરી મૂકી બીજાને મનરાવો અને રોકડરને પૂજ્યાં કરો કે દબે શેઠ કેટલી થઈ છે. તેનું મારે જોખમ તમારે દાથે નોખવાં હું રાજી નથી. પરંતુ હિસાબની મનેરાજક વાત જે આમશે તો બહુમાં બહુ હું પોણાસો સો વિભાવતી કુટ આવી ચકીય. એથી વધારે હું ખાતરી આપી શકતો નથી.

હું કહું છું: પોણાસો તો પોણાસો, અને સો તો સો. ચાલો, હું

તૈયાર થઇને આવું છું.

એમ કહી ફરવા જવાનાં વખત પારણ કરી છું નીચે ઉતરું છું. રોડ પોતાની તૈયાર થઇ રહેલી અત્યંત બમકાદાર વિલાપતી દેશનની ગાડી પાસે મારે માટે સહ જોતા હતા છે. એ ગાડીમાં અમે બંને જણ સાથે બેસીએ છીએ. નિસ્તર ધરડીટદુને પૂછતાં જણાય છે કે એ ગાડીના બંને તેજીવાર ઘોડા શેડે વિલાપતથી, પચાસ હજાર રૂપિયા ખર્ચી મંગાવ્યા છે. તે ઘોડા ઉપર વિલાપતી સામાન બહુ ઝકઝકાટ કરી રહ્યા છે. ગાડીનાં પૈડાંની વાટ વિલાપતી રણરની બનાવેલી છે, જેથી ગાડી ચાલતી વખતે સાધારણ રીતે થતો અડખઘાટ રોકના નાજુક કાનને પીડી શકતો નથી. ગાડીની છત્રી ઉપર વિલાપતી રોમાનનો ચળકાટ આંખનું આકર્ષણ કરી રહ્યા છે. તે શિયામ અનેક પ્રકારનો વિલાપતી લોખંડી સામાન એમાં વપરાયેલા જણાય છે.

રોકનો બમકો પણ ગાડી ઘેરાતા પ્રમાણમાં જ છે. મારે સુદર વિલાપતી દોષી, ગળાથી ઘુંટણ સુધીના ભાગ ઉપર વિલાપતી પાંચ કટનો હાંપી વિલાપતી બનાવતો કોટ, કોટના ઉપરના ભાગમાં ડોકિયાં કરી રહેલા વિલાપતી “કાલર” ઉપર લગાડેલી વિલાપતી “નેકટાઇ,” કોટની ગળી બાજુએ ફરફર કરી રહેલો વિલાપતી સુગંધવાળો સુદર વિલાપતી રેશમી રૂમાલ, પગના ભાગ ઉપર વિચિત્ર વિલાપતી કટની વિલાપતી પાટલુન, વિલાપતી “જેટર” થી બાંધેલાં વિલાપતી મોખાં, વિલાપતી દોરી-વાળાં વિલાપતી આમકાનાં વિલાપતી અમચમ કરતાં વિલાપતી ખૂર, હાથમાં નાજુક વિલાપતી લાકડી આ રીતનો રોકનો દેખાવ છે. મારે માથે પણ જે પાપડી છે તેના પેચને જવરચાસર સજાવતું કામ વિલાપતી ટાંકણીને સોંપવામાં આવ્યું છે. મારો ધીજો દેખાવ બમકામાં રોકથી બહુ ઉતરતો છે, પરંતુ તેમાં પણ ઠેકાણે ઠેકાણે વિલાપતી આંસ જોવામાં આવે છે. ગાડીમાં અમે બેસી રહીએ છીએ કે તરત ગાડી ઉપર ઠાકળ જેટલો વિલાપતી દમામવાળો રોકનો કો-અમીન વિલાપતી ચાખકનો ફટકો ફરે છે. તેથી ઉત્તેજિત થયેલા વિલાપતી ઘોડા ચાલવા માંડે છે.

હવે ગાડીની બંને બાજુએ ને દેખાવ. અમારી નજરે પડે છે તે પ્રિય વાતોનો આગળ નિવેદન કરવાની રમ સકે છું. વિશ્વાયતી મન તથા મુંદર વિશ્વાયતી જંગડીઓ ધારણ કરી રસ્તે જતી અનેક સ્ત્રીઓ, તથા વિશ્વાયતી હથ ધારણ કરતા અનેક પુરુષો આગળે ગાસમ પડે છે. બેપાર કરવામાં અત્યંત પ્રતીણ હોરાઓની, વિશ્વાયતી માલથી ખીચોખીચ વારેલી, અનેક દુકાનો અમારાં નેત્રનું દરણ કરે છે. દુર્ભાગ્યથી સહેરમાં, કાષ્ટ દેશોએ આમ સામે તો તેને ઓછાવાળી રાહ એવી વિશ્વાયતી મુંદર વિશ્વાયતી અંગાડપર જનમની પડી છે. પોતાની આંગળીએ પિત્તળની વિશ્વાયતી જોતી જેણે પહેરી છે એવો પેલો દરજી પુણ્ય વિશ્વાયતી સ્ત્રીવંશના સાંચાની મંદથી પોતાની દુકાન ધમધાકાર ચલાવી રહેલો જણાય છે. ધરાકોથી વીંટળાઈ રહેલો પેલો મુસલમાન, કેટલાંકના બુટને વિશ્વાયતી અથથી વિશ્વાયતી “જલકિરા” ભારી આરસી જેવાં ચકચકિત કરે છે, કેટલાંકનાં બુટની એડીએ વિશ્વાયતી એરણ તથા વિશ્વાયતી હથોડીની મંદથી વિશ્વાયતી નાજા જેસાડે છે, અને કેટલાંકનાં બુટનાં ધસાઈ ગયલાં તળિયાંએ વિશ્વાયતી લોખંડના મસમપટ્ટા ભારે છે. તેની પાસે દુકાન માંડી રહેલો તેનો જનબાઈ, વિશ્વાયતી તેજનાની મદથી વિશ્વાયતી પતરાંના વામણોને આળણ દે છે. તેની સામે યોડે આથે એક લુહાર બરી કંઠેલા ધાતુના સામાનને વિશ્વાયતી શેગમડપર વિશ્વાયતી માનસથી ધસતો નાચી ડોકિયે બેઠો છે; બીજો લુહાર ઉભો ઉભો વિશ્વાયતી સપાડાઉપર કેટલોક સામાન ઉતારે છે; ત્રીજો લુહાર વિશ્વાયતી પેચ પાટીની મંદથી વિશ્વાયતી ઇસકર જેવા પેચ પાડે છે; ચોથો લુહાર વહેરકાપ કરવાનાં કામમાં વિશ્વાયતી કરવતોનો વાદ મૂકવામાં રોકાયેલો છે. આગળ જતી વિશ્વાયતી પેડાંની ગાડી એડતો આલતો એક ભૈયો અમારી નજરે પડે છે. એ ગાડીમાં એક વિશ્વાયતી લાકડાના પીપળી આંદરે વિશ્વાયતી જસંદના પતરાનો જનાવેલો દુધભરેલો વિશ્વાયતી સંચો ગાસમ પડે છે. એ વિશ્વાયતી સંચાની આસપાસ વિશ્વાયતી યંત્રનો મદથી કરેલા અતિશય ઠંડા પાંચીનાં વિશ્વાયતી મૂઠા જેને આપણે “આઇસ” (૫૨૬) કહીએ છીએ તે છે. એ સર્વ સામગ્રીના તથા તાવના ખાંડની મદથી વિશ્વાયતી “આઇસક્રીમ” જનાવવામાં ને

સાંચાંયે છે. સાંચાની પાસે બીજી પેઢીમાં વિદ્યાયતી પ્યાકા, વિદ્યાયતી રિકાળીઓ, તથા વિદ્યાયતી ચમચાંઓ પડેલા છે. સાર પછી અમારી નજરે છાપખાનું પડે છે, જેમાં વિદ્યાયતી બીમાં વિદ્યાયતી “ રાજ ” તથા વિદ્યાયતી શાદી વગેરે સામગ્રીવડે, વિદ્યાયતી છાપવાના ધંતની મદદથી છપાતા વિદ્યાયતી કાગળોની હજારો નકલો કાઢવામાં આવે છે, તથા છાપાયલાં પુસ્તકોને વિદ્યાયતી બાંધણીથી સજ્જમારવામાં આવે છે. તેનાથી થોડે દૂર વિદ્યાયતી દળાની ગંભીર ધંદી વિદ્યાયતી વેગથી દરરોજ આંદીબધ થઈ જાય છે. કાપડગળામાં કાપડના ધરાકો વિદ્યાયતી ચિટ્ટી બોદેલા વિદ્યાયતી કાપડને વિદ્યાયતી વારપ્રમાણે બાંધ કરાવે છે. વિદ્યાયતી “ ઇરિપટાલ ” માં વિદ્યાયતી વેશરિધા શીખેલા વિદ્યાયતી ડાક્ટરો વિદ્યાયતી દવાઓ તથા વાદાપનાં વિદ્યાયતી ઓળ-રેની મદદથી દરદીઓના અનેક જાતના વ્યાધિઓને મટાડવા અર્થે કમર કરી રહેલા છે. વિદ્યાયતી કાગળ ઉપર તેઓ વિદ્યાયતી અક્ષરોનું “ પ્રીંટીંગ ” લખે છે કે તે લખ દરદી “ ડોમ્પાઉન્ડર ” ની વિદ્યાયતી સંજ્ઞાથી ઓળખાતા માથુસ પાસે જાય છે જે, દરદીની વિદ્યાયતી ખુચ-વાળી વિદ્યાયતી કાચની શીશીમાં, વિદ્યાયતી માપપ્રમાણે વિદ્યાયતી દવાઓ રેડી, દવાને વાપરવાની વિગત જણાવેલા વિદ્યાયતી કાગળ શીશી ઉપર ઓંટાડી શીશી દરદીને પાછી આપી તેને રવાના કરે છે.

ઇરિપટાલથી કેટલેક અંતરે પારસી વેપારીઓની બજારખંધ દુકા-નોની દાર આવે છે. જે દુકાનોમાં કેટલાક સદૃશ્યો વિદ્યાયતી ગાટ-લીમાંથી વિદ્યાયતી “ સોઝાટર ” તથા વિદ્યાયતી “ લેમોનેડ ” પિતા બેલા છે; કેટલાક પોતાના જે ઓઠની વચ્ચે જડી વિદ્યાયતી “ સિગાર ” (બીડી) રાખી વિદ્યાયતી ફેશનથી માડો કાઢી રહ્યા છે; અને સોડલાન-વાળાં કેટલાક તો, પોતાના માથુ કરનાં અધિક પ્રિય મિત્ર જે વિવિધ જાતના વિદ્યાયતી દાર નેનની મુલાકાત લેવા અર્થે પાછલ પારણેથી દુકાનમાં પેડેલાં જણાય છે. આંગળાં નંતાં “ ઇસકેસ ” (પાઠશાળા) તથા “ કોલેજ ” (મહેપાઠશાળા)નાં બધાં મકાન અમારી દોષ્ટએ પડે છે, બધાંથી આપણા દેશને પરિચ કરનાર, વિદ્યાયતી પુસ્તકોનાં થોડા બોલેલા તથા વિદ્યાયતી વિચારેથી મડબેલાં મગજવાળાં સંકેડા વિદ્યાર્થીઓનો રેલો

નિરંતર વહે છે. મનના બળ ઉપરાંત શરીરના બળને વધારવામાટે, વિલાયતી કસરતોની વિલાયતી સાધનસામગ્રી પાઠશાલાને લગતા ખુ મેદાનમાં જોવામાં આવે છે, તેથી થોડેક દૂર પોસ્ટ આદીસ તથા લગતી તાર આશીસ આવે છે, જે મારફતે કામળો, બેંગીઓ, નાણાં, તા વિગેરે નજીક ખરચથી ધારેલા માણસોને વિલાયતી રીત પ્રમાણે તાખડો પહેંચાડવામાં આવે છે. પોસ્ટ આશીસની પાડોશમાં, વિચિત્ર વિલાયત કાળા રંગથી રંગેલું, બડા મજબુત વિલાયતી સળીયાં બેસાડેલી ઉં આશીવાળું જે મકાન દેખાય છે તે જોઈ છે. જે જોઈની અંદર વિલાયત જડજોએ વિલાયતી દીપ મારેલા અનેક કેદીઓ, વિલાયતી હાથકડી તથા બેડીશી પોતાના મહત્તિયા ચણુમારનો ખણુખણુટ કરી રહ્યા છે. જેલના દરવાજા પાસે એક સિપાઈ વિલાયતી સંગીનચાળી વિલાયતી બંદુક હાથમાં રાખી, વિલાયતી દબદબાથી પહેરે બરે છે. તેની કમરે બાંધેલું વિલાયતી આમડાનું જે પાકીટ દેખાય છે તેમાં રપાનાણાંને બદલે વિલાયતી ગોળીઓ બરેલી છે; ખીજે સીપાઈ પોતાની કમરે બાંધેલા વિલાયતી આનમાંથી તીક્ષ્ણ વિલાયતી તલવાર બહાર કાઢે છે. જેલને લગતો જે નવો ભાગ બંધાય છે ત્યાં વિલાયતી રંદા, વિલાયતી ફરસી, વિલાયતી સીમીટ, વિલાયતી નળીયાં વિગેરે અનેક જાતના વિલાયતી સામાન પડેલો જોવામાં આવે છે. ત્યાંથી આમળ ચાલતાં અનેક વિલાયતી વનસ્પતિઓ, ફૂલો તથા પક્ષીવાળો, વિવિધ વિલાયતી વાળનાં મધુર ફવનિથી ગાજી રહેલો, તથા સેંકડો વિલાયતી વસ્ત્રોના સંબંધરથાનથી દીપતો બાગ આવે છે, જેની એક બાજુએ આવે ૩ કાંતવાની તથા વણવાની વિલાયતી મિસો તથા બીજી બાજુએ વિલાયતી કાપલાની મદદથી વિલાયતી પાટા ઉપર ચાલનાર વિલાયતી એન્જિન જોવામાં આવે છે. બાગમાં અમે પહેંચ્યા કે વિલાયતી રોસનીના જે પ્રકારે તથા મારા પરમપ્રિય મિત્ર મિસ્તર હસ્કીટફુ સાથે ચાલેલી જે અતિમનોરંજક અને બોધદાયક વાતે અમારાં અંતઃકરણને આનંદિત કર્યા તેનું વર્ણન, પ્રિય વાચકવર્ગ ! "પંચાવનું લાખુ" નામના અંકમાં આમળ આપને નિવેદન કરીશ.

કૌશિકરામ વિપ્નહરરામ મહેતા, બી. એ.

લોકપ્રિય લેખમાળા.

માસિક.

વિધા

કલા

વર્ષ ૧

સતી સીતા.

અંક ૩.

(ખાસ તરણ સીમાને માટે)

સં. ૧૯૫૭ પૌષ વદિ ૧૪ | (સ. ૧૯૦૧ જન-મુઆરી)

પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રેયઃસાધક અધિકારિવર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:—

છાટાસાલ શુવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિંધનુરરામ મહેતા, બી. એ.

લવાજમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:—

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

વાર્ષિક લવાજમ-પ્રથમ વર્ગ ૩. ૧-૦-૦ પૌરટન મળીને, અગાઉથી. આ વર્ગને વર્ષ આખરે પુરતક વગેરે ભેટનો લાભ મળશે; બીજા વર્ગ ૩. ૦-૧૨-૦ પૌરટન મળીને, અગાઉથી. આ વર્ગને ભેટનો લાભ મળશે નહિ. એજન્ડોને કમિરાન.

છૂટક કીમત ૩. ૦-૦-૬ (ત્રણ પૈસા).

વડોદરા

“ વીરક્ષેત્ર મુદ્રાલય ” ગ્રંથમાં છાપ્યું.

ઉદ્યોગ

સંસાર

વાર્તા,

કથા,

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ।

કલ્પલક્ષ્મણેવી વિદ્યા શું સિદ્ધ કરતી નથી !

સૂચના.

આ અંકથી “ લોકપ્રિય લેખમાલા ” ને માસિકત્વે રૂપ આપવામાં આવ્યું છે, જોડે હવે દરેક માસની વડિ ૧૪એ આંકો નિયમિત પ્રકટ થતા રહેશે.

જે સદ્ગુહસ્થોએ વેલ્યુએબલથી આંક સ્વીકાર્યા છે, અને પોતાના મિત્રમંડળમાં લેખમાલાનો પ્રસાર કર્યો છે, તેનો અમે આભાર માનીએ છીએ. આદરે પોતાના ઠેઠાણામાં કંઈ ફેરફાર થાય તો જણાવવા કૃપા કરશે.

આભારી વિગતિ આદરપ્રતિ એકજ છે—તે એ કે તેઓ એકજ કુટુંબમાં લેખમાલાને દાખલ કરવા થમ લઈ આભારો દેવું સિદ્ધ કરવામાં મદદ કરશે.

નિશાળ તથા ન્યાતવગેરેમાં લેખમાલાના આંકો ગણત વહેંચવા મુમ્કિન નાર શેઠિયાઓ તથા સદ્ગુહસ્થોને લગભગ પડતર કામને આંકો આપવામાં આવશે. પત્રવ્યવહાર કરવાથી તેમને વિગત જણાવવામાં આવશે.

આર્ય-હિંદોળ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

લગભગ મોકલનાર સદ્ગુહસ્થોની નામાવલિ.

(નામના પહેલા અક્ષરના ક્રમ પ્રમાણે, * એ નિસાની બીજે વર્ગ સુધ્યે છે)

સુર લેખવ્યવસ્થાપકો

જાડાળદાસ દરગામી દલાસ જાસુસરિયા
B.A., LL.B.

રાવસાહેબ અનંતપ્રસાદ ત્રિકમલાલ
* રા. અનંતરાય મિરખરરાય દેસાઈ,
B.A.

રા. અમલાલાલ મોદનલાલ
* રા. અમૃતલાલ મિરખરલાલ મહેતા

(હેલા પાના ઉપર આવે)

રા. અંબારામ મણુપતરામ બહે
રા. અલાલાલ ગણુદાસ ગાંધી
* મિ. અરદેશર માળેકજી મેડીવાળા
આનંદનવન કલબના રોકેટરી
રાવસાહેબ કપૂરરામ અમથરામ
રા. હસનદાસ પીતાંબર
રા. કાલીદાસ વળેરામ મિસ્ત્રી
રા. કુબેરસિંદ અબેસિંદ પરમારા
રા. કૃષ્ણરામ અવંતરામ

॥ ૐ શ્રીહરિઃ ॥

સતી સીતા

જેનો । આર્યસંસારની મુદદેવીઓ ।

તમે સૌ સમજો છો કે ધર્મ એ મનુષ્ય માત્રનું જીવન છે, અને પવિત્ર ધર્મ આ લોક તથા પરલોકમાં સુખદાતા છે. તેથી દરેક માણસે પોતાનો ધર્મ-સંવ્ય શું છે તે જાણવું જોઈએ; જોટલા માટે અને એમ ધૃત્તિ ધાય છે કે હમને તમારો ધર્મ શો છે તે જણાવવો. પણ હવે વ્યાખ્યાન આપવા કરતાં કાંઈ પવિત્ર પ્રમદાતું દૃષ્ટાંત લઈ તેના શુભ ચરિત્રમાંથી સારરૂપ ઉપદેશ લેવા યોગ્ય ભાગ દેખાડવો એ મને ઠીક લાગે છે; તેથી આજે હું તમારા સ્ત્રીમંડળમાંનીજ એક પરમ પવિત્ર નારીનું ચરિત્ર કહી બતાવીશ, કે જે તમને ધણું બોધરૂપ ધણ પડશે એમ હું ધારું છું. એ સ્ત્રી તે બીજી દેવદાસ નહિ, પણ ભરતખંડનો રાજાગાર, પતિવ્રતાઓમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ, અનન્ય પતિભક્તિની સ્પર્તિ, રઘુવંશની કુલવધૂ, જનકવંશને દીપાવતાર, ભગવાન રામચંદ્રજીની ધર્મપત્ની, લક્ષ્મીનો અવતાર, શ્રીમતી સીતાજી છે. જેના નામનું રમરણ, સુખશ્રમ દિવસ જવાને, પ્રાતઃકાળમાં લોકો કરે છે; તથા જેનું સતીપણું સંભારી આર્યમહિલાઓ પોતાની સ્ત્રીમતિનો ગર્વ લાવે છે.

સીતાનો જન્મ સંસારની ઘટમાળની પેઠે માતાના હૃદયમાંથી થયો નથી, તેથી તે અયોનિજ (જોટલે ગર્ભમાંથી નહિ જન્મેલાં) કહેવાય છે. જ્યારે મહારાજા જનક વિદેહી યજ્ઞ કરવાને માટે સોનાના દળથી જમીન ખણવા લા-
ગ્યા, ત્યારે પૃથ્વીની અંદરના ભાગમાંથી ક્રોધક સાથે એક દસખાર વરસની ધણી

સુંદર કન્યા બહાર નીકળી આવી. જનક રાજને તે વખત કંઈ સંતાન નહોતું તેથી ઇચ્છિયંરૂપે આવી આચાર્યકે પોતાને કન્યાસ્થાન પ્રાપ્ત થયું જાણી તેને પોતાની પુત્રી કરીને ઘેર લઈ જઈ પોતાની પટરાણીને ઉછેરવા આપી; અને પુત્ર-જન્મ વખતે જોયો ઉત્સવ થાય તેવો ઉત્સવ આખા નગરમાં કરાવ્યો; અને તે કન્યાનું નામ સીતા પાડ્યું.

પછી ક્રમે ક્રમે એ કન્યા મોટી થઈ. પોતે રાજની કન્યા હતાં સીતાજી બિલકુલ આભિમાન વગરનાં, સરસમનનાં, સજ્જ, શીઘ્ર, વિનય, સાંજન્ય-આદિ સદ્ગુણોથી ભરેલાં હતાં. પોતાથી અને એટલું ધરતું કામકાજ પણ કરતાં. કદિ આજસ કે પ્રમાદ રાખતાં નહિ, અને પોતાના હસમુખા અતુરાર્થી હમેશાં સર્વને પ્રસન્ન રાખતાં. પોતે કન્યારૂપે હતાં, છતાં એમનામાં હતાપણુ અને અતુરાર્થિનાં તો પાર જ નહોતો.

જનક રાજના ધરમાં શિયળું આપેલું એક ત્ર્યંબક નામનું ધનુષ્ય (કામદું) એવું જખરું હતું કે જેને ખસેડવાને પાંચ હજાર જોડા કામે લગાડવા પડતા. તે ધનુષ્ય સીતાજી કોઈ વખત રમતમાં આણું પાણું ફેરવતાં, તે જોઈને જનકરાજને આશ્ચર્ય ઉપજાયું; અને પછી પોતે પ્રતિજ્ઞા કરી કે “ જે કોઈ ક્ષત્રિયપુત્ર આ ધનુષ્યને સજ્જ કરીને તે ઉપર શરસંધાન (ગાળુ ચઢાવવાની ક્રિયા) કરે, તેને મારી પુત્રી સીતા પરણાવવી. ” આવો નિશ્ચય કરીને પોતાની પુત્રી પરજાવવા યોગ્ય થએલી જોઈ જનક રાજએ સ્વયંવર આરંભ્યો; અને દેશદેશના રાજાઓને નોતર્યા. પછી સ્વયંવરમંડપમાં પોતાની પ્રતિજ્ઞા બધા રાજાઓની સમક્ષ જાહેર કરી, પણ કોઈ રાજની દિવંમત ધનુષ્ય સજ્જ કરવાની આસી નહિ; નેથી જનક રાજ બહુ નિરાશ થયા. પરંતુ એક વખત જ્યારે વિશ્વામિત્ર ઋષિના યજ્ઞનું રક્ષણ કરવાને અ-યોધ્યાપુરીના પ્રતાપી રાજા હશરચના યુત્રો રામ તથા લક્ષ્મણ, વિશ્વામિત્ર સાથે જનકપુર આવ્યા, ત્યારે પાછો જનકરાજએ ફરી સ્વયંવર રચ્યો; અને દેશદેશના રાજાઓને જોલાવ્યા. સર્વે રાજા રાજાઓ, અને વિશ્વામિત્ર સાથે રામલક્ષ્મણ, તથા લંકાનો રાજા રાવણ જગેરે સ્વયંવરમંડપમાં જોગા થયા. જનક રાજએ સર્વની સમક્ષ પોતાની પ્રતિજ્ઞા જાહેર કરી, પરંતુ ધનુષ્ય સજ્જ

કરવાની તો શું, પણ તેને ઉઠાવવા સરખી કાઢતી હિંગત ચાલી નહિ. રાવણ
ખળ કરી ઉઠાવવા ગયો, પણ ધનુષ્યના ભારથી જમીનપર પટકાઈ પડ્યો
અને ધનુષ્ય તો ચગદાયો, તેથી લોહીલોહાણ થઈ મદદ માગવા લાગ્યો.
આવી સ્થિતિ જોઈ જનક રાજાએ અદ્વૈત પાત્રી મંડપમાં બેઠેલા રાજાએ
ધણાં કંઠેર વચ્ચે કહ્યાં કે “ ખરેખર પૃથ્વી નિર્ણય થઈ છે. કાંઈ ખરો ક્ષત્રિ-
યપુત્ર આવે જગતમાં હયાત નથી. મારી રત્નજેવી કન્યા કુંવારી જ રહેવાની”.
લક્ષ્મણથી આ વચન સંદન થઈ શક્યાં નહિ. સૂર્યવંશના કુલદીપક દેખતાં
જનકરાજા જે અમર્યાદ વચ્ચે બેઠ્યા તેને તે ઉત્તર આપવા જતા હતા, પણ
શુરોએ હસારતથી વાંચો. રામચંદ્રજીને તે ધનુષ્ય પારણ કરવાની અભિલાષા
હતી, પણ શુરઆજ્ઞાની વાટ જોતા હતા. તેથી વિવાહિત્રે જનકને કહ્યું કે
‘ તમારું ધનુષ્ય જોવાની અમારા રામને ઇચ્છા છે. ’ જનકે દર્શપૂર્વક ધનુષ્ય
ખતાળ્યું. અને રામચંદ્રજી તે ઉપર બાણ ચલાવવા ઉઠ્યા.

એક વખત જનકપુરના બાગમાં રામલક્ષ્મણ કરવા ગયા હતા,
તે વખતે સીતાજી પણ ત્યાં સખીઓ સાથે ફરતાં મંદિરે દર્શન કરવા આ-
વેલાં હતાં. એ પ્રસંગે રાગરીતાનો દૃષ્ટિએક્ષાપ થયો, અને પરસ્પરનું ચિત્ત
હરણ થયું; તે સમયે સીતાજીએ ટેવી પાસે એ જ વર મળવાનું વરદાન
માગી લીધું હતું. રામ વિચ્છીને અત્યાર હતા. અને સીતાજી લક્ષ્મીને આવ-
તાર હતાં તેથી એ જ જોડું મુકરર હતું-પણ બ્યારે રામચંદ્ર ધનુષ્ય ચલાવવા
ઉઠ્યા ત્યારે સીતાજીને મનુષ્યઆવર્ગી સંકા થઈ કે ‘ મારા પિતાએ આવું
કાણુ પણ તે ત્યાં લીધું. કિશોર વયના સુદોષગ રામ કદાચ નિષ્કળ થયા,
અને જીને દ્રાહ બળવાન બીર ધનુષ્ય ચલાવશે તો મારી શી ગતિ થશે ? ’
એમ કહીને અંગિકારનુત્તિ કરવા લાગ્યાં. પણ રામ કંઈ સાધારણ મનુષ્ય
નવા મનુષ્ય નહોતા. એ સુવંશતિલકે લીલામાત્રમાં ધનુષ્ય ઉઠાવી રાવણને
ધુટો કર્યો; તે શરમીદો થઈ લંકામાં નાશી ગયો. પછી રામે પશુજી ચલાવી અંદર
બાણ મોળવા મનુષ્ય જેવી તેના કક્ષા કરી જમીનપર ફેંકી દીધું. સધળે
જયજયકાર થઈ રહ્યા; જનક અને વિશ્વામિત્રના દર્શને ખાર રહ્યા નહિ,
સીતાજી દર્શનેમાં થઈ ગયાં; અને દેવોએ આકાશમાંથી પુષ્પટટિ કરી.

પોતાને કુળવાનું અને મહાપરાક્રમી જમાઈ મળ્યા જાણી જનકરાજ પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યા. તરત વિશ્વાગિત્ર સાથે મસલત કરી લગ્નમુદ્દત નક્કી કરી જન લઈ આવવા તેમણે દશરથ રાજપ્રતિ ગોરસાથે અયોધ્યા કંઠોત્રી મોકલી. દશરથ રાજ ધામધુમથી જન લઈને આવ્યા; અને ધણી દાકમાકથી જનકરાજએ લગ્નનો ઉત્સવ કર્યો. પોતાને એકનીએક પુત્રી હતી તેથી આ વખત છુટે હાથે ધન ખર્ચવામાં જનકે કંઈ મથા રાખી નહિ. સામા પક્ષના સર્વને મોંઝાળી પહેરામણી આપી. વરકન્યાને હજારો ગામ, હાથી, ઘોડા, પાલખી, રત્ન, ધરંજી, સોનું, ચાંદી, વગેરે આપી સૌને સંતોષ પમાડ્યો. દશરથ જેવા ઉત્તમ વેવાઈ સાથે સંબંધ જોડી જનકરાજ સુખી થયા. લગ્નક્રિયાથી પરવારી જનકે જનસાથે સીતાજીને સાસરે વિદાય કર્યા.

સાસરે મોકલતી વખત ગાતાએ આસિવ્ દષ્ટ સારી રીખામણ આપી કે “બહેન, સાસરામાં સૌસાથે હળીમળીને ચાલજો, બધાંની પ્રીતિ સંપાદન કરજો, ધણીનાં પ્રીતિપાત્ર બનજો, અને બંને કુળનું નામ દીધાવજો.” પોતાની આંસુવાળી આંખ સાથે માની આંસુવાળી આંખ જોતાં સીતાજી સાસરે થયાં; અને અયોધ્યામાં વહુતરીકેની છંદગી ગુમરવા લાગ્યાં.

બહેનો ! સીતાજી મોટા રાજાની કુંવરી હતાં, અને મોટા રાજકુંવરની રાણી હતાં; પણ સાસરામાં તો તે એક વહૂજ હતાં. એટલે પીયેરમાં લીધેલી છૂટ અને માખાપનાં લાડ સૌ જૂલી ગયાં. પોતાના સ્ત્રી ધર્મથી રહિત અને ખરેખરી કેળવણી લીધા વિનાની આ કાળની કેટલીક સ્ત્રીઓ પુરુષસમાન છૂટ અને હક માગવામાં મોટાઈ માને છે તેમ સીતાજી માનતાં નહોતાં. વળી આજની ધણી સ્ત્રીઓ ધરકામ અને પતિસેવા કરવાની પડતી મૂકી દુનિયાના દલાવા સેવા અને મલિનશુદ્ધિથી દેવદર્શન કરવા દોડતી ફરેછે, તેમ સીતાજી કરતાં નહિ; પણ અહર્નિશ સાસુસસરાની ખાચા ઉઠાવવી અને પતિની સેવા કરી તેમને પ્રસન્ન રાખવા એજ નિત્ય કર્મ કરતાં. કુટુંબમાં કંઠાસનું મૂળ સ્ત્રીઓ કહેવાય છે: સાસરાપીયેરની વાત હેઠાડે, અને સારા નરસા અભિપ્રાય આપે, એટલે કેસેસ ઉભો થાય. સીતાજીના પ્રસંગમાં એવું કદિ બનતું નહિ. આજ તો મંદમતિવાળી સ્ત્રીઓ નવરી પડે

એટલે વાતેના તડાકા મારવા એક બીજાને ઘેર જાય, અને પોતાનાં છિદ્રને
જલ સંભાળથી ઢાંકી રાખી આખા ગામનાં છિદ્ર ઉઘાડે, પણ આપણાં
સીતાજી નવરાં પક્તાં ત્યારે ધર્મપુસ્તક વાંચતાં કે પતિનું શુભ હૃદયવા ઈશ્વર-
સ્મરણ કરતાં. ઘણી સ્ત્રીઓને સાસરું કંટાળામરેણું લાગેછે, સાસરે આવવું
મગદું નથી, અને સાસરાની નિંદા તથા પીયેરનાં વખાણ કરવાની ટેવ હોય
છે; પણ તેમને ખબર નથી કે પીયેરમાં તો પરાણાં છિયે, અને સાસરું તો
જીવનપર્યંતનું સ્થાન છે. સીતાજીએ સાસરે આવી કદિ જનકપુત્ર જવાની
વાત પણ સંભારી નથી, કેમ કે પતિ એજ સ્ત્રીનું સર્વસ્વ છે; જ્યાં પતિ છે
ત્યાંજ સર્વ સુખ છે; પતિથી દૂર વસેલી અથવા પતિની અપ્રીતિપાત્ર સ્ત્રી
હજારો અપવાદયુક્ત છે.

રામચંદ્રજી સર્વગુણસંપન્ન હતા, સારી કેળવણી પામેલા હતા, ઉમરે
આપેલા હતા, અને પોતાના બીજા જાણીઓમાં વડા હતા, તેથી રાજા દશરથને
એવી હિચ્છા થઇ કે રામને મુવરાજખદ આપવું, અને રાજકારભાર તેમને
સોંપીને પોતે ઈશ્વરધ્યાનમાં બાકીનો કાળ કાઢવો. આ વિચારથી પોતાના
કુલગૌરવ શિક્ષકપિની સલાહ લઇ યૌવરાજ્યાભિષેકનું મુદ્દત જોવાડ્યું.
રાજેરમાં વાત ફેલાઇ, અને તમામ પ્રજા રામના સદ્ગુણોથી સતોષ પામેલી
હતી, તેથી રાજા મઇ. દરબારમાં પણ બધે બાનંદ વર્ત્યો કૌશલ્યા માતાજી
મજો હરખ પામ્યાં, અને સીતાજી પોતાના બલિષ્ઠ સુખના વિચારના હિંદોળે
હોવા લાગ્યાં. પણ દેવની હિચ્છા કંઈ ઝોરજ્વર હતી. આ વાત સૌને ગમી
પણ કૈકયીની એક મયરા નામની દાસી હતી તેને ગમી નહિ. કેમકે રામ
મુવરાજ થાય, તો કૌશલ્યાનું માન વધે અને તેમની દાસીઓનું ચલણ ધાય;
અને કૈકયીનું માન ઓછું પડાયી તેમની દાસીઓનું વજન ધટે. એકે રામ
જેવા સદ્ગુણી મહાત્માના સમયમાં આમ “ચક્ષુષાત યચનો સંભવ નહોતો,
તોપણ પોતાના નીચ સ્વભાવને લીધે તેણે કૈકયીને ખૂબ બહેરી મૂકી કે,
“કુ:ખનું વાદળ ચડીને માથા ઉપર આવ્યું છે, ત્યાંસુરી ચેતતી ઠા નથી
જ્યાં મળે બેસી રું રહી છે! ઉઠ અને ઉપાસ કર.” કૈકયીએ કહ્યું, “શું છે
તેમને કહે તો ખરી.” મંથરા કહે, “કાલે સવારે કૌશલ્યાના મુત્ર રામનો

સુવરાજપદ પર અભિષેક થશે, અને પહેલાં તારાં અને પછી મારાં માનપાન
 ઉતરશે. કોઈ આપણો ભાવ પણ નહિ પૂછે અને કૌશલ્યાનું આખું ચલણ
 થશે. માટે તેમ ન ચતાં તારા ભરતને સુવરાજપદ પ્રાપ્ત થાય એવો કંઈ
 ઉપાય કર." કૈકેયી કહે, "રામનો સર્વ પ્રકારે એ દક છે, અને મંત્રિવર્ગની તથા
 પ્રજાવર્ગની એમાં સંમતિ છે, એટલે તે શી રીતે બને?" મંથરાએ કહ્યું, "હજી
 હું સમજતી નથી. રાજની ઇચ્છા એજ દક ગણાય છે; અને મહારાજ રામને
 મૂકી ભરતને અભિષેક કરે તો કોણ આડે આવે એમ છે? તારાથી એટલી
 મહારાજની ઇચ્છા નહિ ફેરવી શકાય? સર્વ રાણીઓમાં તને વધારે વદાસી
 ગણે છે, તારે એટલું કહ્યું નહિ કરે? સ્ત્રીચરિત્રથી શું નથી થઈ શકતું?"
 કૈકેયી કહે, "મહારાજ ન્યાયમાર્ગમાં દૃઢ આચરવાળા છે તેથી મારા કહેવાથી
 અન્યાય કરે એમ મને તો નથી લાગતું." મંથરા કહે, "તો ખીજો ઉપાય
 બતાવું. એટલા બધા તારે વશ ન હોય, અને તારે કહ્યું ન કરે તો કેવો તથા
 અમુકના સંગ્રામ વખતે તને બે વચન આપીને જમાવણા તો છે ને? તે
 વચનો હજી તે ગાળ્યાં નથી, તો તેનો હવે ઉપયોગ કર. હું એક આરડામાં
 રિસાઈને પડી રહે, અને મહારાજ મનાવવા આવે તે વખતે તે બે વચન
 ગાળી લે. એક વચનથી ભરતને સુવરાજપદ આપવાનું માગ, અને બીજાથી
 રામને કાલથી ચૌદ વરસ વનવાસ મોકલવાનું માગી લે એટલે કોઈ તરફના
 પણ ઉપદ્રવ વગર ભરત નિષ્કટક રાજ્ય કરશે. ચૌદ વરસ પછી કોણે દીઠી
 કાલ, ત્યાં સુધી તો આપણા પાખાર અને કૌશલ્યાનું તેજ મંદ, માટે એમ
 જલદી કર, ને સમય સાધી લે."

મંથરાની આ કૃષ્ટ સીમામજૂરી કૈકેયીએ તેમ કહ્યું, અને તેના કહેવા
 પ્રમાણે દશરથ રાજ પાસે વચન માગી લીધાં. દશરથ રાજાએ પણ સમ-
 મતી, ધાક બતાવી, કહ્યાંત કહ્યું; પણ દેવને એમ મગલુંજ દમી. તેથી
 કૈકેયીએ માન્યુંજ નહિ. વશિષ્ઠાદિએ બોધ આપ્યો, પણ કંઈની બે ન
 થઈ. એટલે જે દિવસે રામને વૈષ્ણવજ્વાલિષેકનું મુદ્દન તેજ દિવસે ચૌદ
 વરસના મોટા વનવાસ જવાની તૈયારીઓ થવા લાગી.

મુદ્દનને દિવસે સવારમાં રામ પિતાના તરફના તેડાની વાટ જોતા

દત્તા, પામ્યુ. યશી તાર સુધી કોઈ ન આવ્યું ત્યારે પોતે પિતાને મંદિરે ગયા.
ત્યાં તે દુઃખમાં હૂબેલા, પોતાને જોઈને અધિક દુઃખ પામતા, અને આસુથી
જારેલી આંખવાળા પોતાના પિતાને તેમણે જોયા. કારણ પૂછતાં દશરથરાજ બો-
લી શક્યા નહિ. છેવટે કૈકયીએ કહ્યું કે, "રાગ ! તારા ઉપરના રોદને લીધે
જો તારી સાથે બોલી શકતા નથી. પણ તારે એમનું દુઃખ મટાડવું હોય,
એમનું પણ રાખવું હોય; ને એમની આરા માનવી હોય, તો આજથીજ
આજ વર્ષસુધી વનવાસ જા; અને જારતને વૈષ્ણવશાસ્ત્રભિષેક થવા દે. મારી
સાથે જોન કરવા વચનથી જો જંઘાયલા છે, ને તને આરા આપતાં એમની
છજા ઉપડતી નથી; પણ એમની જોજ આરા છે, એમ તું માન." કૈકયીનાં
આ વચનો રાજા દશરથને વજ્રધાત જેવા લાગ્યાં, અને તેઓ વિશેષ કલ્પાંત
કરી કૈકયીને તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા પણ રામે કહ્યું, "પિતાશ્રીને જો
આરા હું સર્વ રીતે માન્ય કરું છું. આપે કહ્યું તે પિતાશ્રીને કલા ખરાખર
છે. પિતાશ્રી વચન હું સત્ય કરી આપીશ. કદાચ પિતાશ્રી વચન ન હોત,
અને આપે કહ્યું હોત, તો આપ માત્રથી છો તેથી આપની આરા પણ હું
માથે ચઢાવત." આ પ્રમાણે કલા પિતાને આશ્વાસન આપી વનવાસ
જવાની ખબર કહેવા રાગચક્ર ફાંસવાને મંદિરે આવ્યા. કૌશલ્યા તે વખત
યજ્ઞશાળામાં હતી, અને પોતાના પુત્રના કલ્યાણને માટે દેવની પ્રાર્થના
કરતાં હતાં. તેમણે રામને જોઈને હૃદયમાં અભિપ્રેક્ષની ખબર પૂછી, પણ રામે
ન્યારે શોકાકુલ ચહેરે પિતાની આરા કહી ખતાવી ત્યારે તેમના દુઃખને
પાર રહ્યા નહિ. તે મૂર્છા ખાઇ નીચે પડ્યાં, અને વિલાપ કરવા લાગ્યાં. તેમને
આશ્વાસન આપી રામે વન જવાની રજા માંગી. માતાએ તે નિરુપાયે
આપી. અને સ્વરિતવાચન કરી રક્ષા આંધી. ત્યાંથી રામ પોતાના અંતઃકુ-
રમાં ગયા. સીતાશ્રી તો સમ્યગ્ન સજ્જતમાં આજીવેકની તૈયારીમાં બેઠાં
હતાં, પણ રામચન્દ્રને હૃદય ચહેરે આવતા જોઈ તેમનું મન વ્યાકુલ થવા
લાગ્યું રાગ ગાસે આવ્યા ત્યારે પૂછતાં વનવાસ જવાની વાત કહી, ત્યારે
તો વીજળીના ઝપાટાથી જમ કોઈ નાજીક વેલ છુટી પડે તેમ સીતાશ્રી
પોતાના પતિ ઉપર આવી પડેલું સંકટ જોઈ જમીન પર મૂંઝા ખાઇ પડ્યાં.

તેમને શુદ્ધિમાં આણીને રામચંદ્રજીએ તેમનું સાન્ત્વન કરી કહ્યું કે, “ પ્રિયે ! પિતાજીની આજ્ઞા માન્ય કરી મારે વનમાં જવું જ પડશે. તમારે દરી દ્રિઝ કરવી નહિ. તમે માતાજીની સેવા કરતાં અહિંજ રહેજો, અને ભરતનું સર્વદા સંગ્રામ રાખી તેના કલા પ્રમાણે વર્તજો. ભરત ધર્માત્મા છે, તેથી તમને કોઈ વાને દુઃખ પડવા દેશે નહિ. ભરત આજયથી આપણા કુલનો તથા આ દેશનો રાજા થયો છે, અને તે મને ઘણો પ્રિય છે, માટે તમારે હંમેશાં તેને અનુસરવું. તેનું કદિ અદ્વિત કરવું નહિ, કેમકે અદ્વિત કરનાર પોતાના પુત્રને પણ રાજા સજા કરે છે. તેમ તેના સાંભળનાં કે તેનાં પરિજન સાંભળતાં મારા રૂપશુભનું વર્ણન કદિ કરવું નહિ, કેમકે સમૃદ્ધિ-વાળા પુરુષો બીજાનાં વખાણ સદન કરી શકતા નથી. હે પ્રિયે ! હું આજ વનમાં જઈશ અને તમે અહિંજ રહો. જેમ હમેશાં મારી આજ્ઞા પાળો છો તેમ આજ પણ પાળો. ”

આ વચનો સીતાજીને રુચે તેવાં હતાં ? સીતાજી જો સાંભળીને કંઈક શુસ્સાથી, કંઈક વિનયથી, ને કંઈક પ્રેમથી બોલ્યાં—“ હે રવામિનું ! આ વચનો સાંભળવા કરતાં મને મરણપ્રસંગ આવ્યો હોત તો ઠીક હતું. આપનું રાજ્યસુખ નષ્ટ થયાના અને વનવાસમગનના દુઃખમાં હું બળી રહી છું, તેમાં ધી હોમવા આપ આવાં નિર્દય વચ્ચનો કાં બોલો છો ? શું હું આપની સુખદુઃખની બાગિયળ થવાને ચોક્કસ નથી ? કે આપ વનવાસ ભોગવો અને હું રાજ્યસુખ લેવા અહિં પડી રહું ! સ્ત્રીને પતિરામાગમ સિવાય બીજા કંઈ સુખ સાંભળ્યું છે ? આપ એટલી બધી મને દલકરી કેમ ધારો છો ? મારું છેટલું દુર્ભાગ્ય, કે મારા પતિનો મારે માટે આવો અભિપ્રાય થયો. પ્રિય ! આપ સમજો કે દુનિયામાં સૌ માણસ પોતાનાજ બાગ્યથી બાગ્યશાળી છે, પણ સૌ તો તેના પતિના બાગ્ય વડે બાગ્યવંતી છે. હું આપની અધોંગના છું ; એટલે આપના પિતાએ આપને વનવાસ જવાની આજ્ઞા આપી તેની સાથે મને પણ મળીજ ચૂકી. માટે હું આપની સાથે વનમાં આવવાનીજ, સતી સ્ત્રીઓ પરપુરું તરફ દષ્ટિ પણ દરવી નથી, તો આપ મને ભરતને અનુસરવાનું કહેતાં લજવાતા કેમ નથી ? ભરત અગોચરનો તો શું, પણ ત્રિલોકનો

રાત્રી દોષ, અને ઇંદ્ર, વરુણ કે કામદેવ જેવો સુંદર દોષ, તો પણ મારે તે શું કામનો ? મારે તો આપણ સુખદાતાહો, અને સર્વ સ્થિતિમાં આપની સાથેજ મારે અનુપમ સુખ છે. હું પ્રભો ! સ્ત્રીને મોટા મહેલોમાં વસવું, વિમાનમાં બેસીને આકાશમાં ફરવું, વનકપવનમાં વિહાર કરવા, અને વિવિધ દેશવનો અનુભવ સેવો તેના કરતાં નિરંતર પતિની સેવા કરવી એજ શ્રેયસ્કર છે. વળી જીવિરમૃતિના ધર્મે પાળવા કરતાં પણ પતિસેવા અધિક છે. આ હું આપને ઉપદેશ કરવાનો ડોળ કરતી નથી; પણ નાનપણથીજ મારાં માતાપિતાતરફના અને એવી શિક્ષા મળેલી છે કે, 'તારો પતિ દરદોષ અવસ્થામાં હોય તો પણ તારે તેનો આશ્રય કરીને રહેવું' તો તે પ્રમાણે મારે વર્તવું જોઈએ. માટે હું નાથ ! ધોર અરણ્યમાં હું આપની સાથે નિશ્ચય આવીશ. આપના વિયોગનું નામ સાંભળીનેજ મને યગદ્ધારનાં દર્શન થાયછે, તો આપથી વિખુદી પડેલી હું મારું જીવન કેમ ધારણ કરી શકીશ ? આપ માનો કે હું આપને દુઃખકર્તા નહિ ધર્ષપદું. આપ ત્રિલોકનું પાત્રન કરવા સમર્થ છો, તો મારું કેમ નહિ કરી શકો ? જંગલ અને પ્રિય છે. જંગલમાં તરેલવાર જ્યોત્સના, પુષ્પભારથી લગ્ની ગયલી વેલીઓ, હંસ, બક, કારંડવ આદિપક્ષીઓથી સુશોભિત જલાશયો, સ્વતાંત્ર વિહાર કરતા મૃગો, વનગજો અને તરુકુંજોમાં કલ્પેશ કરતાં પક્ષીઓ જોઈ આપના સદ્વાસમાં મને આનંદ થશે, માટે આ ઘસીની માથના આનમાં લઈ, જેનું ચિત્ત આપમાંજ પ્રીતિવાળું છે તેને સાથે લો. "

રામચંદ્રજીએ કહ્યું, " હું જનકનાદિનિ । જ્યાં સુધી વનનાં દુઃખ વેઠ્યાં નથી ત્યાં સુધી વન સાથે લાગશે, પણ જ્યારે અનુભવ થશે ત્યારે ધર સાંભરશે. વનમાં ભવંકર ઝાડોમાં ચાલવું પડશે, પગે કાંટા વાગશે, શરીરે કાંખરાંના ઉઝરડા થશે, મોટાં ઘાતર અને કુંઝરા ઝાળખરા પડશે એ કંઈ જોખું દુઃખ નથી. વળી ત્યાં વિકરાળ સિંહ, વાઘ, વરબગેરે ફાડી ખાનારાં જનાવડોનો ભય હોય છે; અને ઉપદ્રવ કરતા રાક્ષસો ફરતા ફરેછે, જેમના તરફથી સદા ભયભીત રહેવું પડેછે. જંગલમાં ઘાસપાંદડાંની પધારીમાં ઘુસું પડશે, અને ત્યાં સાપ, વિછી, કાનખતૂરા વગેરે પ્રાણીઓના ડંખ સહન

કરવાનો પ્રસંગ આવશે. કુદગુણ અને ફલાદાર કરીને કે વખતે ઉપવાસ કરીને દિવસ ગુજરવા પડશે. માટે હે 'સીને ! તમારા જેવી સુકામળ સ્ત્રીને માટે જંગલ ચેતન નથી; માટે દહ ન કરો, ને અદિગ રહી, મારા વિયોગથી દુઃખી થયેલાં તમારાં સાસુ તથા સસરાની સેવા કરી તેમનો દુઃખગાર ઓછો કરો."

રામચંદ્રજીનો આ પ્રત્યેક શબ્દ સીનાજીને તીક્ષ્ણ બાળુ જેવો લાગતો હતો. વિયોગનો વિચાર આવતાંજ તેમને કંપારી આવતી હતી. તેથી રહતી આંખે ડસકાં વારતાં સીતાજી બોલ્યાઃ— " રામચંદ્ર ! હૃદયવસ્થા ! મારા કયા અપદાધરી આપ મારો ત્યાગ કરવા તૈયાર થયા છો ? આપની છાયા જેવી હું કદાપિ આપનાથી અન્યથાવે વર્તી નથી. મેં જંગમાંતરે પણ આપના દર્શનસુખ સિવાય ખીજી ઇચ્છા કરી નથી. હે નાથ ! જરૂર માનો કે હું આપના સિવાય વૈરાગી કે સુખની લાલસાવાળો અધમ સ્ત્રીમાંની નથી. અરેરે ! આપ જંગલમાં વસી તપસ્વી થઈ દુઃખ અને બૂખ સહન કરતા વનચરની પેઠે બન્યા; અને હું, જે આપનું જ ખીજું અંગ, તે રાજમંદિરમાં આગમમાં દિવમ ગુપ્તશ્ચંદ્રે શું જનવાં જોમ છે ! પતિનાં સુખદુઃખની દરકાર રાખ્યા સિવાય કલ્પ પોતાનાંજ સુખમાં મગ્ન રહેવું, અને પતિસેવાથી વિમુખ વસવું એ શું દ્વિતમ સ્ત્રીનું લક્ષણ છે ? એમ થાય તો પછી કુલટામાં ને સતીમાં ફેર શો ? મને તો આપના સમાગમમાંજ સર્વ સુખ છે. જંગલમાં મધુર વચનથી આપનો વનવાસનો કોશ ઓછો કરીશ. શ્રમથી થાકી મથતાં આપનાં ચરણ-કમળ-દાખીને આપની પ્રસન્નતા સંપાદન કરી, જલાશયમાંનું નિર્ભય ઠંડું પાણી ભરી લાવી તૃપ્તિસમયે પાષ, અનંત સુખનો દલાવો લઈશ. હે પ્રભુ ! આપની સાથે ધાસની પયારીમાં સુખ તેને હું રાજ્યમહાદાયના છત્રપલંગપર સુવાથી પણ અધિક માતું છું. આપની સાથે તપસ્વીનો કે જંગલી મનુષ્યનો વેપ તે મને દંધા-ધાના વેશ કરતાં પણ વધારે ગમે છે. જંગલમાં મારે પડે જે કાઠા બોકાશે તેને હું ર તથા દરખુના આમડા જેવાં નરમ ગણીશ, અને આપની સાથે ફળમૂળના આદારને હું અમૃતતુલ્ય માનીશ. મારો આપની સાથે આ જન્મનોજ સંબંધ નથી, પણ પરબોધનો મળ્યો છે કેમકે " इह लोके च पितृमित्रा स्त्री यस्य महा-

મહા ! અદ્વિર્દત્તા સ્વર્ધર્મેણ પ્રેત્યમાવેપિ તસ્ય સાત્ત્વમ્ ” અર્થાત્ આ લોકમાં માતાપિતાઓ અળથી સંકલ્પ કરીને જે કન્યાને પુરુષને આપી, તે કન્યા મનુષ્ય પછી પરલોકમાં પણ પોતાના સ્વધર્મે કરી તેજ પુરુષની સ્ત્રી થાય છે. ’ તો હે પુરુષોત્તમ ! આપ મને હોડીને સ્ત્રી રીતે છુટા થવા માગો છો ? પુરુષ પોતાની ધર્મપત્ની સિવાય કાંઈ પણ ક્રિયા કરવાને દક્ષાર નથી. તેથી આપ વનમાં દુઃખ અથવા સ્વર્ગનું સુખ અને સંગે રાખીને જ બોગવવાને પાયાયલા છો. મારે મને વનમાં સાથે તેડી જાઓ. આપ છતાં મને દેવોના સ્વામી ઇન્દ્રનો કે સાક્ષાત્ કાળનો પણ ભય નથી. ”

સીતાજીના આટલા આગ્રહ છતાં હજુ વધારે કસોટી કરવા માગતા હોય, તેમ રામચંદ્રજી હજુ આનાકાની કરવા લાગ્યા. તેથી છેવટે છૂટે મ્હોડે રડી ગુસ્સામાં સીતાજી બોલ્યાં કે “ જનક રાજના જમાઇને હું આવા કાચર ન દોતી જાયતી. જે પોતાની સ્ત્રીને વિના કારણ તરછોડી જાય છે, એવા જમાઇના ગુણ જાણી મારા પિતાને કેટલા ખેદ પડે ? મને સાથે લેવામાં આપને કેનો ભય લાગે છે ? આપ આવા સમય જણાવો છો તો એક મારું અળખાતું રક્ષણ આપનારું નહિં યદ્યપ્યે ? જે બરતને લીધે તમારે આટલું દુઃખ સહન કરવાનું પડે એ આલ્થક છે તે બરતને અતુલસરવાની આપ આજ્ઞા આપો છો, એવું કામ કયો શરવીર પુરુષ કયુલ કરે ? મેં ખીજ કાઢી પુરુષને વિચાર સ્વપ્નામાં પણ દીધો નથી, તે હું કદિ બરતને તામે રહેવાની નથી. આપ સુખેથી વન તરફ પ્રયાણ કરો, અને મારા પ્રાણ તેજ પહે પરલોક તરફ પ્રયાણ કરશે. આપ નહિં તેડી જાઓ તો હું આત્મધાત કરીને મારા જીવ કાઢીશ. ”

છેવટે રામચંદ્ર ગદ્ગદ થયા, અને સીતાજીને સાથે લેવાતું કહી તૈયારી કરવા કહ્યું. લક્ષ્મણે પણ આજ્ઞા કરી સાથે જમતું કયુલ કરાવ્યું. પછી રામચંદ્રજીએ પોતાના તથા સીતાજીના તમામ વસ્ત્રાન્નકાર, તથા પોતાની તમામ મિલકત ઉત્તમ વ્રાહ્મણોને અને મરીઓને દાનમાં આપી. અને સીતા તથા લક્ષ્મણ સાથે રામ વનવાસ જવા નિકળ્યા. સુમત્ર સ્ત્રી જડેલો રથ

વાઈ આખોડા રાજકુળનાં માણસો અને સૌ પરિજન મળવા ભેગાં થયાં.
 રાજા દશરથ રોકબારથી બોલી પથ્રુ શકવા નહિ. સૌ પ્રજા નિસ્તેજ થઈ
 મંદ્ર, ને સૌ કાષ્ઠ કૈકેયીને દ્વિતકાર આપવા લાગ્યું. દશરથે સીતાને માટે ચૈત્ર
 વરસ ચાલે એટલા ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો મંગાવ્યા તેમાંથી રામચંદ્રજીની આગ્રાથી
 સીતાએ ફક્ત બેજ લીધા. તે પહેરી માતા કૌસલ્યાને પગે પડ્યાં. કૌસલ્યાએ
 આશિષ આપી, અને કહ્યું—‘પુત્રિ! ખરેખર, તું અમારા અને જનક રાજાના
 કુળમાં દીવો નિવડી છે. તારા જન્મને અનુસરવામાં તે તારા સતીધર્મ સિદ્ધ
 કરી આપ્યો છે. તું દુઃખમાં મારા રામની સદ્બાગો થઈ છે, એ તારા કાર્યને
 ધન્ય છે. બધી અપરચામાં સ્ત્રીએ પતિને અનુસરવું જોઈએ. કેમકે,
 ‘અતોપવાસનિરતા યા નારી પરમોત્તમા । મર્તારં નાનુવર્તેત સા ચ પાપં-
 મ્યતિર્ભવેત્ ॥’ એટલે મત તથા ઉપવાસ કરવામાં તત્પર એવી ધર્મિષ્ઠ સ્ત્રી
 પથ્રુ જો પોતાના પતિને અનુકૂળ થઈને ન વર્તે તો મહાઅધમ ગતિને પામે છે,
 તે તું સમજે છે એમ મારી ખાત્રી ચાલે છે. માટે કાઈ દસકી સ્ત્રીઓ જમ
 સુખભોગમાં તત્પર રહે છે, અને દુઃખ કે દારિદ્ર્યસમયે પતિને પળવે છે
 ને ક્યેશક્રૂપ થઈ પડે છે તેમ કદિ તું કરીશ નહિ. એવી સ્ત્રીઓ શિયળને સમજતી
 નથી, પરપુરુષ સાથે વિલાસ કરવામાં સુખ માને છે, અસત્ય બોલી વારે
 વારે પોતાનાં ધણીને છેવરે છે, પતિના દિલમાંજ પોતાનું દિલ છે એમ જા-
 નીતી નથી; પતિએ આપેલાં વસ્ત્રાભૂષણો તે સ્ત્રીને રાજ કરી ચક્રતાં નથી,
 તેઓના બાહ્યાચાર અને અંતરના આચાર જુદા હોય છે, તે નિરતર
 કલેશનું મૂળ હોય છે. એવી સ્ત્રીઓ તરફથી પુરુષને સુખની આશા ક્યાંથી
 હોય? બગરીની પેઠે વધારે રસમય જગ્યાએ ઉડી જતાં તેમને વાર લાગતી
 નથી. તેવી તું નથી, એમ હું જાણુ છું. ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પોતાના કુળની
 શાજ કદિ તજતી નથી. નિરતર પતિને વચ વર્તે છે. માટે હે યુગ્મિનિ! મા-
 રા પુત્રને ગમે એવું સંકેટ આપે, તોપથ્રુ તું તેને તજશ નહિ. તું જાણીને
 સુખ છોડીને જાય છે તો હવે સુખની આશા કરીશ નહિ. તારા સદ્ગુણોથી ને
 તારા સમાગમથી મારા રામનું દુઃખ ઝોલું કરજે. મારો લાકડવાયો રામ

ખારી પાસેથી લાંબો કાળ છૂટો રહી હવે નિરંતર તારા સહવાસમાં રહેશે. તું નિરંતર તેને સુખ આપજે.”

આમ બોલતાં બોલતાં માતાજીનું દેહું બરધ આપ્યું. તે વધારે બોલી શક્યાં નહિ. પછી સીતાજીએ કહ્યું, “પૂજ્ય સાસુજી ! મને આપ સાધારણ સ્ત્રી સ્ત્રી સ્ત્રી ધારણો નહિ. તમે આગા કરોછો તેમજ હું વર્તીશ. જેમ સારંગી તારવગર અવાજ કરવા સમર્થ નથી, રથ ચક્રવગર ગતિ કરી શકતો નથી તેમ સ્ત્રી પતિવગર કંઈ પણ કરવા સમર્થ નથી. જેમ ચાંદની ચંદ્રથી જુદી થઈ શકતી નથી તેમ સ્ત્રી પતિથી જુદી થઈ શકતીજ નથી. પિતાપુત્રાદિ સંબંધીઓ છતાં સ્ત્રીને પતિ જેટલું સુખ આપનાર કોઈ નથી, એ હું જાણું છું; માટે હું આપના પુત્ર-રામ, જે મારાપતિ અને દેવરૂપ છે. તેમની સંવંધ અનન્ય બાવે સેવા કરીશ.”

આ પ્રમાણે વાતચિત કરી, મળી, સૌની આગા લઈ, સુમંત્રે જોડેલા રથમાં બેસી, માતાપિતાને રડતાં મૂકી, સીતા તથા લક્ષ્મણસહિત રામચંદ્રજી પુરબનને પાછાં વાળી ગંગાતટે આવી પહોંચ્યા. ત્યાંથી પગે ચાલી આગળ દક્ષિણ દિશામાં ચાલવા લાગ્યા, અને ચિત્રકૂટ આવી પહોંચ્યા. ત્યાંથી બરત વગેરે પિતાના મરણની ખબર લઈ તેડવા આવેલા તેમને સમગ્રવી પાછા કાઢવા અને પાછા જંગલમાં આગળ ચાલ્યા. આગળ અત્રિમુનિને આશ્રમ આવ્યે. ત્યાં તપોભૂતિ અત્રિઋષિને પ્રણામ કરી સૌ બેઠા. ઋષિઓએ રાજકુંવરેાનું સાદું સન્માન કર્યું. પછી રામચંદ્રજીએ અત્રિઋષિનાં પત્ની અનસૂયા સાથે સીતાની મુલાકાત કરાવી. સીતાજી પગે લાગ્યાં અને અનસૂયાએ આશિષ દઈ શીખ દીધી, “ધન્ય છે પુત્ર ! તને, કે રાજપુત્રી છતાં સ્વામિસંજે જંગલનાં દુઃખ વેઠવા પસંદ કરે છે. પતિ નગર કિંવા ઘેર જંગલમાં વસનારો હોય તોપણ જે સ્ત્રી પ્રીતિથી તેને અનુકૂળ થઈને વર્તે તેને જીવનલોકમાં સુખ છે. પતિ ગમે તેવા અવગુણવાળો કે દરિદ્રી હોય, તોપણ ઉત્તમ સ્ત્રીએ તેનો ત્યાગ ન કરવો; કેમકે પતિસિવાય તેને અન્ય કંઈ સુખનું સ્થાન નથી. જે સ્ત્રીઓ યુગ બોગની વિલાસી હોય છે, ને પતિને દુઃખ કરવામાં કે, વિવશવાસનાની વર્તિ માટે સ્વતંત્ર દરવામાં સુખ માને છે, પતિના દુઃખમાં ભાગ લેતી નથી,

તે અધમાઓ નરકનીજ અધિકારી છે. માટે તું તારા પતિને અનુસરનારી, પતિનેજ મુખ્ય ગણનારી, સમય પ્રમાણે ચાલનારી, અને પતિને પ્રીતિપાત્ર મજા. ' આ શિક્ષા કહી કનક વસ્ત્રાભૂષણો, દંદિ ન કરમાય એવી પુષ્પગાળા, અને હંગેશ મુગંધ આપે એવો અંગુરાગ અનસુયાએ સીતાને આપ્યો.

આમ આશ્રમે જોતાં સીતાજી વનનાં દુઃખોને ન મળતાં આગળ આવે છે. પણ વિદ્ય સામેજ હતું. વિરાધ નામનો રાક્ષસ સીતાજીને હરી લઇ રામલક્ષ્મણને મારવા ધસ્યો. પણ રામચંદ્રજીએ તીક્ષ્ણબાણથી તેના પ્રાણ લઇ સીતાને છોડાવ્યાં, અને એમ અનેક રાક્ષસોનો સંહાર કરતા પંચવટીમાં આવ્યા.

અદિ આવીને સીતાજી, રામલક્ષ્મણ સાથે એક પર્ણકુટીમાં રહેવા લાગ્યાં, જેની આસપાસ સુરોગિત દૂલવાડી સીતાજીએ કરી હતી. એક દિવસ શૂર્પણખા નામની મદક્ષી કામમેદહિત ચમને રામને વરવા આવી, ને સીતાને આર્મ જવાને તૈયાર થઇ. રામની આગ્રાથી તેનાં નાક કાન દાખી લક્ષ્મણે તેને ઠાઠી મૂકી. તેણે જઇને ખરદૂવાણ પગેરે રાક્ષસોને ઉશ્કેરીને મોકલ્યા. પણ પ્રતાપી રામે તે સર્વને મારી સીતાની રક્ષા કરી. એ ખર સાચેના યુદ્ધમાંથી નાસી જઇ અકંપ નામના રાક્ષમે રાવણને સર્વ સમાચાર કહ્યા; અને સીતાનું હરણ કરવાને તેને ચઢાવ્યો. તેમ શૂર્પણખાએ આવીને પણ ખૂજ ઉશ્કેર્યો. તેથી એ કામમાં મદદ લેવા રાવણ મારિચ નામના રાક્ષસ પાસે ગયો. મારિચે ઘણુંએ સમજાવ્યો, કે “ હે રાક્ષસપતિ ! તને આ વિનાશની મતિ કાં મુઝી ? એ જગત્સજ્જનની સીતા તરફ કુદૃષ્ટિ કરીને, સર્વશક્તિમાન રાગતું અપ્રિય કરીને, કોણ મુખે જેસે એમ છે ! ” પણ અભિમાની રાવણ કંઈ ન માનતાં મારિચ સાથે પંચવટી આવ્યો. મારિચ સોનાનો હરણનું રૂપ લઇ સીતા દેખે તેમ કરવા લાગ્યો. તેને જોઇ સીતાજીએ એ મુમ પાળવાની, અને જીવનો ન પકડાય તો મારીને લાવવાની, રામ પાસે હડ લીધી. રામ સીતાજીને લક્ષ્મણને સોંપી મૂક લેવા ગયા. તે જીવનો ન પકડાવાથી બાણ મારી, તેને મારી નાંખ્યો. મરતી વખતે તે માયાવી મૃગે “ હે લક્ષ્મણ ધાન્ને ” એમ શ્રુત મારી. તે સાંભળી સીતાજીએ લક્ષ્મણને કહ્યું, “ તમારા બાઈ કંઈ

ભયમાં છે માટે તમે મદદ જાઓ.” પણ લક્ષ્મણે “પ્રતાપી રામને બધા હિપત્ર કરે એવું ત્રિલોકમાં કોઈ નથી. કોઈ રાક્ષસનું એ કપટ હશે;” એમ કહી સીતાને એકલાં મૂકી જવાની ના પાડી. પણ સીતાએ હઠ લીધી અને લક્ષ્મણને કેટલાંક હલકાં વચન કહ્યાં ત્યારે તેમને જવું પડ્યું.

અરે ! બિચારાં સીતાજી, પતિવિયોગે મરવા તૈયાર થયેલાં તેમને વિયોગ લખેડોજ હતો. લક્ષ્મણના ગયા પછી રાવણુ આહ્વાનું રૂપ લઈ છળ કરીને સીતાજીને ઉચ્ચીને આહ્વાન ગયો. આ દુષ્ટ રાવણુનું કપટ છે એમ સીતાજી જાણતાં નહોતાં. રાતાં ને વિલાપ કરતાં સીતાજીને લઈ જઈને રસ્તે જતાકુ હોડાવવા આહ્વાન તેને મારીને, રાવણે લંકામાં મૂક્યાં. ત્યાં સીતાને રાવણે બહુ બહુ સમજાવ્યાં. અનેક મુખવિલાસની, અધિકારની ભાસ્ય આપી; પણ સતી સ્ત્રીનું મન પર પુરુષ તરફ કેમ વળે ? સીતાજીએ રાવણુને વિરરકાર કર્યો, ને રાવણુના સામું જોયું પણ નહિ. તેથી અનેક રાક્ષસીઓને મોંપીને રાવણે સીતાને અશોકવનમાં મુખ્ય ત્યાં સીતાજી દુઃખે દિવસ ગુજારે છે, રામજી ગાયા કરે છે, ને રામને મળવાની કે મરણકાલની રાહ જુએ છે.

દેવે પંચવટીમાં રામલક્ષ્મણ પાછા આવી જુએ છે. તે સીતાજી રજી નહિ. તેથી તેઓ મમવાઈ ગયા, અને અનેક શંકાઓ કરવા લાગ્યા. પછી શોધ કરવા નિકળ્યા. રસ્તે વાલીનો વધ કરી મુઝીવ સાથે મેંત્રી કરી, આરે દિશામાં શોધ કરવા વાનરો મોકલ્યા. હનુમાને દક્ષિણ દિશામાં જઈ લંકામાં સીતા છે એમ પત્તો મેળવ્યો. ને ઉપરથી રામચંદ્રે વાનરસૈન્ય લઈ, સમુદ્ર ઝાળગી લંકામાંજઈને પાંચ નાખ્યો ને યુદ્ધની તૈયારી કરી. રાવણુ શત્રુસૈન્ય આવેલું જોઈ મગક્યો.

અર્થે અશોકવનમાં સીતાને રાક્ષસીઓ ધણે ત્રાસ આપતી હતી, અને રાવણુ અનેક છળ કરતો હતો, પરંતુ શરમા નામની દાસી, જે આસુરી પ્રુદ્ધિવાળી ન હતી, ને સીતાજીને આશ્વાસન આપતી હતી. રામચંદ્રના આ-ગમનની ખબર સીતાને મળતાં તેમને દર્પની સીમા રહી નહિ. પછી અપાર શુદ્ધ કરી, રાવણુને મારી, રામે સીતાને હોડવ્યા; પણ સતીપણની ખાતરી કર્યા સિવાય તેમનો અંગીકાર કર્યો નહિ. તેથી સીતા અગ્નિ પ્રવેશ કરી શુદ્ધ

દહ જહાર આળા ત્યારે રામે આલિંગન આપી પાસે લીધાં, અને સાથે લઈ
 પ્રુથક વિમાનમાં બેસી અયોધ્યા આવ્યા. પછી રામને રાજ્યાભિષેક થયો,
 અને સીતાજી રાજની રાણીનું સ્થાન ભોગવવા લાગ્યાં. પરંતુ સીતાજીના દુઃખ-
 નો દંત્ર અંત આવ્યો ન હતો. રાવણને ઘેર રહી આવેલાં સીતા સતી ક્યં-
 થી હોય એવો લોકાએ અપવાદ આપવા માંડ્યો. તેથી રામે સમજા સીતાજી
 નો પાછો ત્યાગ કરી તેમને વનમાં મોકલી દીધાં. ત્યાં વાલ્મીકિના આશ્ર-
 મમાં સીતાજી રહ્યાં, અને કુશ તથા લવ નામના પુત્રોને જન્મ આપ્યો.
 તેમને વાલ્મીકિએ અશ્વમેધવિદ્યા, અને ઉત્તમ સંગીત સાથે શામકથા
 શીખવી. પછી રામચંદ્રજીએ અશ્વમેધ મણ કર્યો. તે અશ્વ દૂરતો દૂરતો વનમાં
 આવ્યો. તેને તે બે જાળકોએ બાંધ્યો ને સાથે આવેલા સૈન્ય સાથે ધણું લુલ્લ
 કર્યું; સર્વને દરાવ્યા, પણ અશ્વ ન આવ્યો. રામ જાતે આવ્યા તે પણ હાથે
 પણ એ બે જાળકોને જોઈને રામને પાત્સલ્યભાવ પ્રકટયો. હતો. તેથી તેમની
 સાથે સમાપણ કર્યું ને તેમનું સંગીત સાંભળ્યું તો પોતાનું જ બધું અરિજ
 જણાયું તેથી ખાત્રી થઈ કે એ પોતાના જ પુત્રો છે. પછી રામચંદ્રને સીતા-
 જીનો વિરહ સાંભરી આવ્યો ને દુઃખી થવા લાગ્યા. વાલ્મીકિ પાસે શેવ-
 દા મોકલી તેમણે ઠહેવટાળ્યું કે સીતા પોતાની શુદ્ધિ સાખીત કરી આપે અને
 અને શોકાપવાદથી મુક્ત કરે તો હું તેનો જરૂર અંગીકાર કરીશ. આ ઉપરથી
 વાલ્મીકિની અગ્રાધી સીતાજી સપય લેવા તૈયાર થયાં. અયોધ્યામાં સર્વ મંડલ
 બેઠું થયું ત્યાં સીતાએ પૃથ્વી તરફ જોઈને પૂજો. લાગીને કહ્યું કે, “ હું પૃથ્વી-
 માતા ! જો હું શુદ્ધ સતી હોઉં અને રામ સિવાય કોઈ પુરુષનો મેં સંકલ્પ
 પણ ન કર્યો હોય તો મને તારામાં માર્ગ આપ. ” આમ બોલતાં જ ધરતી
 દાટી, અને એક દિવ્ય સિંહાસન નિકળ્યું, તેમાં પૃથ્વીમાતા સીતાજીને
 ઉતારી લઈ પાતાળમાં ઉતરી ગયાં. સીા લોક ચકિત થઈ જોતા રહ્યા, અને
 દેવોએ સીતાનું રુતીત્વ જોઈ ક્રોધોનો વરસાદ વરસાવ્યો.

બહેનો ! સીતાજીનું જીવન આમ અનેક પ્રકારનાં વિકટ દુઃખો સહન
 કરવામાં ગયું છે. પરંતુ કોઈ પણ પ્રસંગે તેમણે પોતાનું સિવળ તત્ત્વ નથી,
 કે રામચંદ્રને વિસાધ્યો નથી. જંગ સીતાજીને શિરે વિવિધ આપત્તિઓ આવી

પરી હતી તેમ જન્મતુમાં દરેક જીને માથે નાના મોટા વિદ્યપ્રસન્નો આવ્યા
 વિના રહેતા નથી. માટે તમે તેવાં વિદ્યરૂપ સાગરને તરવાની તૈયારી આગળથી
 કરી રાખજો. તમારો પતિ આજે સુભાગ્યે લક્ષ્યાધિપતિ હોય અને આવતી
 કાલે દુર્દેવને લીધે દરિદ્રાવસ્થામાં આવે તથા પાછવિનાનો યજ્ઞ જન્ય, તો તેના
 ઉપર પ્રેમ ન થટાડતાં હલદો જમણો વધારજો. કાંઈ દુષ્ટ ધારણાવાળો મનુષ્ય
 તમારી આગર ઉપર દુઃખો કરવાને તૈયાર થાય તો તે વખતે તમારા પ્રાચ્યરૂપ
 પાપાણ્યને બદલા કરશો નહિ, પરંતુ તમારું અમૃત્ય સિંચણરત્ન બદાલું કરજો.
 તમારો પતિ ઝીડિયા કે ગરમ સ્વભાવનો હોય પોતાનાં વચનથી તમને દુઃખવતો
 હોય તો તેની સામે સિંગડાં ન કરતાં તમારી નરમ વાણીથીજ તેને વશ કરી
 બેવાનો પ્રયત્ન કરજો. સાસરું તમારું સ્વર્ગ છે, અને ગૃહિણીપદ એ તમારા
 મન્દ્રાણીના ભોગ છે. ગૃહિણી તરીકે તમારી બધી દુરબ જાતવવામાંજ પરમ
 સંતોષ માનજો. તમારાં સાસુસસરા તરફ તથા દિવરજેઠ તરફ વિનયપૂર્વક
 વર્તજો. તમારી સબ્ય વર્તણૂકથી તમે તેમની પ્રીતિ તથા પ્રસન્નતા સંપાદન કરી
 તો અમર યરા રહ્યાં એમ માનજો, અને તમારા મર્વ તથા અભિમાનવગેરે
 દુર્ગુણોથી તેમને અસંતોષ ઉપજાવ્યો તો તમે તમારે દાથે તમારે મ્હોટે કા-
 જળનો થર ચોપડનો એમ નિશ્ચય પૂર્વક સમજજો. પિયેરમા પટરાણી તરીકે ર-
 હેવા કરતાં સાસરામાં દાસી તરીકે રહેવાનું પસંદ કરજો. તમારા નાણુક બાંધા
 તરફ લક્ષ કરી, પ્રવાસમાં તમારા પતિ સાથે જતાં ખંચાણો નહિ, પરંતુ વિકટ
 પ્રસંગોમાં પથ્ય તેની છાયા તરીકે રહેવા દીધત જીડજો. તમારું બુદ્ધિબળ વધારી
 તમારી શાણી સલાહથી તમારા પતિને પ્રાંતાનરૂપ થઈ પડજો. કુંઠાશુમાં તમે પ-
 તિના શુભ જોનારી, સદનશીલ, સુખદુઃખમાં પતિપરાયણ, અને બધી રીતે
 સતીધર્મ સાચવનારી મળે એ આ લેખકની શિક્ષા છે. બસ્ટુ. સુહૃદ્.

આ વર્ષમાં આગળ ઉપર પ્રકટ થનાર અંકો:—

આપણી બે આંખો.

શા માટે નહાવું જોઈએ ?

અજબ ઉંટ.

ખંચાવન ભાળ, વગેરે.

રાવસાહેબ ખંડુભાઈ ઇફ્ટ, B.A.
મિ. પુરોહિતશાહ નસરવાનજી

રાવસાહેબ ગણપતરામ અનુપરામ
રાવસાહેબ ગણપતરામ ચાવ્ડી
શ. ગણપતરામ માલુકર પંડયા
શ. ગિરજશંકર વલ્લેશંકર
શ. ગોકળદાસ દ્વારકાદાસ તલાઈ B.A.

LI. B.

શ. ગોકળદાસ મધુરાદાસ શાહ, B.A.
રાવ સાહેબ ગોપાળદાસ વિહારીદાસ
રાવળદાદુર ગોરધનદાસ નૌતમલાલ
શ. ભુનીલાલ મોતીચંદ ગાંધી
રાવસાહેબ હમીલારામ દોલતરામ
રાવ બહાદુર જગન્નાથ ઇન્જારામ
શ. જગન્નાથરામ ગોવર્ધનપ્રસાદ
શ. જયસંકર મગનલાલ ડોહર
શ. જયવંતરાય ગિરધરરાય
શ. જયભુલાલ મજલાલ દેસાઈ Barrister.
at Law

શ. જોડાભાઈ હરિભાઈ ભાવસાર
શ. જોશુખરાગ લદ્દમીરામ
શ. ખતેરભાઈ ભગવાનદાસ
શ. ડાહ્યાશા. નારજીદાસ પટેલ
રાવ બહાદુર દોલતરાય ચંપતરાવ
રાવ બહાદુર નંદકૃષ્ણલાલ રતનલાલ
શ. નરોત્તમ લખમીરામ
શ. નવલશંકર ત્રિસિંહપ્રસાદ શુક્લ,

B. A., LL. B.

શ. નારજીદાસ પુરોહિતમ પંડયા
ભીલુત ના રાયભુતરામ

શ. પુરોહિતમ મોતીલાલ દેસાઈ
શ. પુરોહિતમદાસ રણજીદાસ
શ. પોપટલાલ વેલજી દવે,
શ. પ્રાણલાલ ભેષતારામ દવે,
રાવસાહેબ શરસરામ કુબેરરામ ભટ્ટ
L. C. E.

શ. બળવંતરાય શિવપ્રસાદ જાડીલ
સરદાર બહાદુર બહેચરાદાસ વિહારીદાસ
શ. બાલભાઈ હરીભાઈ પટેલ
શ. ભવાનીશંકર મદારાશંકર ભટ્ટ
શ. ભાઈલાલ લાલાજી પટેલ
શ. સા ભાવરાય રણજીદાસ દેસાઈ
શ. વીખાભાઈ મોદનલાલ
શ. મગનલાલ ગોકળદાસ ખંડિવાળા
રાવબહાદુર મંજારામ ભગવાનજી ભટ્ટ
શ. મણિરાય જયવંતરાય
શ. મદનલાલ જયકૃષ્ણ મજાર
મિ. મનચેરજી નસરવાનજી વાઠીઆ
B. A.

રાવસાહેબ માલુભાઈ ભવાનીલાલ
શ. મુકુંદપ્રસાદ નંદલાલ દેસાઈ
રાવબહાદુર મૂળજીભાઈ પંચજીદાસ
શ. મોતીભાઈ અમુલજીરાય દેસાઈ
રાવસાહેબ મોતીભાઈ મલ્હીભાઈ જય-
ભાઈ

શ. મોતીરામ ઇન્જારામ

પ્રથમ
નંબર

લોકપ્રિય લેખમાળા

માસિક

વર્ષ ૨

ભણીને શું કરવું?

અંક ૪.

સં. ૧૬૫૭ મહાવદિ ૨૪. | (સ. ૧૯૦૧ ઇ.સુ.આરી.)

પ્રાસિદ્ધ કરનાર
શ્રેય:સાધક અધિકારિવર્ગ.

સેવના વ્યવસ્થાપકો:-

છાત્રાલાલ શુવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

દૈશિકરામ વિક્રમહરશમ મહેતા, બી. એ.

લવાજમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

વાર્ષિક લવાજમ-પ્રથમ વર્ગ રૂ. ૧-૦-૦ પેસ્ટેજ મળીને, અગાડી પાસ કરે
આ વર્ગને વર્ષ આખરે પુસ્તક વગેરે બેઠનો સાલ મળશે; જો તમે સરકારને
રૂ. ૦-૧૨-૦ પેસ્ટેજ મળીને, અગાડીથી. આ વર્ગને બેઠનો સાલ વધારે હુશિ-
નદિ. એન્ટરને કમિશન. તકરી આપે એ

છુટક કીમત રૂ. ૦-૦-૫

વડોદરા.

પરીક્ષા આપનારને

ધી "નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ" કંપની લિમિટેડની પામ્યા

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં કિં ન સાધયતિ ફલપલતેવ વિદ્યા ।
કલ્પદક્ષ એવી વિદ્યા શું સિદ્ધ કરતી નથી?

ગી રીને
વાતા
કયા, ધ
દવી
જગા

રાવસાહેબ ખંડુભાઈ ઉદ્દણ, B. A.
મિ. શિવસાહેબ નસરવાનજી

રાવસાહેબ અણ્ણપતરામ અણ્ણપરામ
રાવસાહેબ અણ્ણપતરામ સાલ્વી
રા. અણ્ણપતરામ મોહનજી પંડયા
રા. ગિરનારજી કર વંજેશજી
રા. ગોકળદાસ દ્વારકાદાસ તલાવી B. A.

LL. B.

રા. ગોકળદાસ મયુરાદાસ સાલ્વ, B. A.
રાવ સાહેબ ગોખાળદાસ પિદારીદાસ
રાવળદાદુર ગોવંદનદાસ નૌતનલાલ
રા. સુનીલાલ મોતીચંદ ગાંધી
રાવસાહેબ છબીલારામ દોશ્વતરામ
રાવ બહાદુર જગન્નાથ ઇચ્છારામ
રા. જગન્નાથસાહેબ ગોવંદનપ્રસાદ
રા. જયશંકર મગનલાલ ટોશ્વર
રા. જયશંકર તરાય ગિરધરરાય
રા. અણ્ણલાલ મળલાલ દેસાઈ Barrister,
at law

રા. જેઠાભાઈ દરિયાઈ બાવસાર
રા. જેઠુખરામ સદમીરામ
રા. જવેરગાઈ ભગવાનદાસ
રા. ડાહ્યાગા. નારણદાસ પટેલ
રાવ બહાદુર દોશ્વતરાય ચંપતરાય
રાવ બહાદુર નંદકુમ્ભલાલ રતનલાલ
રા. નરોત્તમ હખમીરામ
રા. નવલચંદર વૃત્તિદેવપ્રસાદ શાહ,
B. A., LL. B.

રા. નારણજી પુરોષોત્તમ પંડયા
શ્રીયુત ના રાવસાહેબ

રા. પુરોષોત્તમ મોતીલાલ દેસાઈ
રા. પુરોષોત્તમદાસ રણછોડદાસ
રા. પોપટલાલ વેલજી દવે.
રા. પ્રાણલાલ જોશ્વતરામ દવે.
રાવસાહેબ ફરસરામ કુબેરરામ શહે
L. O. E.

રા. બળવંતરાય શિવપ્રસાદ નંદલાલ
સરદાર બહાદુર બહેચરદાસ વિહારિદાસ
રા. બાલભાઈ દરિયાઈ પટેલ
રા. ભવાનીચંકર મદાચંકર શહે
રા. ભાઈલાલ ભાસાજી પટેલ
રા. સા. ભાઈરાવ રત્નજીદરાય. દેસાઈ
રા. ધીખાભાઈ મોહનલાલ
રા. મગનલાલ ગોકળદાસ ખંડિવાળા
રાવળદાદુર મંછારામ ભગવાનજી શહે
રા. મણિરાય જયંતરાય
રા. મહનલાલ જયકૃષ્ણ મળ્લર
મિ. મનચેરજી નસરવાનજી વાઢીઆ
B. A.

રાવસાહેબ માલુભાઈ ભવાનીલાલ
રા. પ્રદેવપ્રસાદ નંદલાલ દેસાઈ
રાવળદાદુર મૂળજીભાઈ પરશુદાસ
રા. મોતીભાઈ અણ્ણપરાય દેસાઈ
રાવસાહેબ મોતીભાઈ મણિભાઈ જ
ભાઈ

રા. મોતીરામ જ્ઞાનારામ

પ્રમ
ન તિ

લોકપ્રિય લેખમૈત્રી.

માસિક

વર્ષ ૧

(મણીને શું કરવું?)

અંક ૪.

સં. ૧૯૫૭ મહાવદિ ૧૪: | (સ. ૧૯૦૧ શ્રેષ્ઠઆરી.)

પ્રાસદ કરનાર

શ્રેય:સાધક અધિકારિચર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છોટાલાલ જીવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિદ્યનહરરામ મહેતા, બી. એ.

લવાજમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-હિચોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

વાર્ષિક લવાજમ-પ્રથમ વર્ષ ૨. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, બી
આ વર્ષને વર્ષ આખરે પુસ્તક વગેરે કોટનો લાભ મળશે; જ
૨. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથીજ આ વર્ષને કોટનો લા
મળે. એજન્ટોને કમિશન.

છુટકે કીમત ૨. ૦-૦-૦

સૂચના.

જે સદ્ગુહસ્થોએ વેદ્યુપેએગલથી અંક રવીકાર્યા છે, અને પોતાના મનમાંડળમાં લેખમાલોનો પ્રસાર કર્યો છે, તેનો અમે આભાર માનીએ છીએ. આહકો પોતાના ઠેકાણામાં કંઈ ફેરફાર થાય તો જણાવવા કૃપા કરશે.

અમારી વિચ્છિન્ન આહકોપ્રતિ એકજ છે-તે એ કે તેઓ એકજ કુર્કુળમાં લેખમાલોને લખલ કરવા શ્રમ લઈ અમારો હેતુ સિદ્ધ કરવામાં મદદ કરશે.

નિશાળ તથા ન્યાતવગેરેમાં લેખમાલોના અંકો મહત્ત્વ પહેંચવા ઇચ્છનાર શૈક્ષિકો તથા સદ્ગુહસ્થોને લગભગ પડતર કોમને અંકો આપવામાં આપશે. પત્રવ્યવહાર કરવાથી તેમને વિગત જણાવવામાં આવશે.

“લોકપ્રિય લેખમાલો” ના બહાર પડેલા અંકો:—

૨૧. અંક ૧ પહેલું “પગથિયું”—આ અંકમાં મનુષ્યોએ મેળવવાનાં ૨૧. છપ્પાન, દેશની પંડતીનાં કારણો તથા ઉન્નતિનાં સાધનો, શરીરગુણ સંપાદન આવશ્યકતા, બલમર્મનો મહિમા-વગેરે વિષયોનું બહુ અસરકારક ૨૨. જોડાબાઈ હિત કરવામાં આવ્યું છે.

૨૩. જોડુપરામ ૨ વિલાયતી—આરંભ કટલી બધી પુરુષાર્થદીન, તથા ૨૪. અવેશાદિ વાગ ૩૫૨ પરત્ર મધ્ય છે તેનો, તથા પાશ્વર્ય પ્રજ્ઞના ઉદ્યોગનો ૨૫. હાથાવા. નારજી ૧૦ આ અંક આપે છે.

૨૬. બહાદુર દોલતરાય ૨૭. સીતા—શ્રેષ્ઠ સતી શ્રીસીતાજીના પવિત્ર ચરિતના ૨૮. બહાદુર નંદકૃષ્ણલાલ ૨૯. ગોધ આપનાર આ અંક પ્રજો-મહિમાય જલ- ૩૦. નરોત્તમ જમશીરામ ૩૧. નવલસંકર ત્રિસિંહપ્રસાદ શાસ્ત્રી ૩૨. શામ હજીરામ

B. A., LL. B.

(બી. એ. નામ આપવા અ. ૧૦૦)

ભણીને શું કરવું?

એક વખત એવો હતો કે ભણેલા શોધ્યા પણ જડતા નહતા. તે વખતે નિશાળો બહુ થોડી હતી, અને લોકને બાળ્યાની ઇચ્છા પણ ન્યૂન હતી. સરકારને હરેક ખાતામાં પુરુષો નોકરો જોઈતા હતા તેથી થોડું ધણું ભણેલાને પણ સારા પગારની નોકરી મળતી. છતાં અને અપ ઉપર વસ્તુના બાવનો આધાર રહેજે એ નિયમ બાબતરના મૂલ્યને પણ લાગુ પડેજો.

હઠાડે દહાડે નિશાળો ધણી ઉધડતી ગઈ, અને ભણેલાનો ભાવ સારો પૂજીતો જોઈ શોકની વૃત્તિ બાળ્યા તરફ બહુ દોડી. ભણેલા વધવા સાગ્યા અને નોકરીઓ પૂરાઈ જવા માંડી, એટલે ભણતરની ઈમન ઘટતી ગઈ. એક જ જગતનું અનાજ ધણે ઠેકાણે મળતું હોય તો ખરીદનાર અધે તપાસ કરે અને જે સારું અને સસ્તું મળે તે જ લે. એ રીતે થોડી નોકરીઓ સાફ સરકારને થોડા માણસ જોઈએ અને કમેદવાર પુરુષો હોય તો સરકાર જે વધારે દુશિયાઈ હોય તે થોડે પગારે નોકરી લેવા ખુશી હોય તેને જ નોકરી આપે એ સ્પષ્ટ છે.

• ની સાથ સુધી મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા આપનારને

ધી “ નૂતન વિલાસ પ્રો નહનો. એથી વધારે બણી પડતી પામ્યા

એકબીજા ગુજરાતી ભણેલા પણ સારી રીતે

કિં કિં ન સાધયતિ ક.

કષ્ટરક્ષ જેવી વિદ્યા શું જિ ? મદાપાઠશાળામાં બણી પડતી

લાય નીચે ૩ ૩૦૧ ની જગ્યા

ઉદ્યોગ
સંસાર

આપવાનો સરકારનો ઠરાવ છે. મેટ્રીક્યુલેશનમાં પાસ થએલાને પંદર રૂપીઆનો પગાર પણ મળવો મુસ્કેલ થઇ પડ્યો છે. અધ્યક્ષે 'ઇંગ્લેન્ડ' સિમેલા તો નકામી અથડાય છે. વળી જગેરેની કેટલીક પરીક્ષાઓ ગુજરાતી બણેલા આપી શકે નહિ. ગુજરાતીમાં પાસ થઇ માટ્રીક્યુલેશન મેળવ્યું હોય, તો પણ તેમને પાંચ સાત રૂપીઆની જગા પણ મળી શકતી નથી.

આમાં વાંક કોનો છે ? સરકારનો કાંઈ હોય નથી, કેમકે સરકાર કાંઈ બધાને જગા આપી શકે નહિ તેમ આપણે ઉપર કહ્યું તેમ તો જો સારું અને અસ્તુ મળે તે ખપ પ્રમાણે જ સે બજારને માથે પાડ્યું હોય મૂકી શકાતો નથી. કારણ હીમત વધારવી તેના દાઢમાં નથી. વિદ્યાર્થીઓ જિયારા મહેનત લઇને બણે છે અને નોકરીને માટે ખૂબ ધડકા ખાય છે માટે એમનો પણ શો વાંક કદાચ ? મહેનત કરતાં છતાં પણ ધૂન ન મળે ત્યારે વાંક વિધાતાનો મળવો કે કેમ કરવું ?

કેમને સારો રસોઇઓ જોઇએ તો તે ઝટ ને ચોડે પગાર મળતો નથી. ને આરપાંચ રૂપીઆનો પગાર માગે, લૂગડાંલક્ષ્મી આશા કરે ને શોઈતું ખાપ એટલે આ મોંઘા વખતમાં તેને લગભગ દશ રૂપીઆનો પગાર પરવડે. વળી નાગર જેવી ઉંચી શાંતિમાં તો આવપિવા ઉપગંત એણેમાં રૂ. ૧૫૫ ના— બજેલાને પણ લોભાવે એવા—પગાર વિના સારા રસોઇઆ મળતા નથી પરંતુ છઠ્ઠા ધોરણમાં પાસ થયેલા હોકરાને પાંચ સાતનો પગાર મળવો પણ મુસ્કેલ થઇ પડ્યો છે. આદિ તો કશમ કરતાં કચ્છીની કીંગત વધી ગઈ. તમારે સારો ચાકર જોઇતો હશે તો તે પણ લગભગ રસોઇયા જેટલી માગણી કરશે. બણેલા કરતાં મધ્યમ ચાકર વધારે કમાય ત્યારે કોની ચાકરી ચઢતી સમજવી ? એક પટાવાળાને સાત આઠનો પગાર, ને તે સાથે જ રૂપીઆ બચ્ચું મળે, પણ એક પાસ થએલો હોકરો તેથી અડધા કે એછા પગારે આ- સિરક્ટની નોકરી કરતો હોય. હળમ, કુંભાર, જેવા વર્ણ વગરનાં વસવાયાં પણ બણેલા કરતાં વધારે કમાય એ જોઇ કેટલું લાગવું જોઇએ ?

ત્યારે હવે કરવું કેમ ? શું લોકોએ બચવાનું છોડી દેવું ? ના, બણ

નાર તો અતિ ઉપયોગી છે. બહુતરવડે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને જ્ઞાનવડે માણસ પોતાને જોઈતાં સાધન મેળવી શકવાને યોગ્ય થાય છે. રખડતા બહેલા સવાલ કરશે કે જો બહુતરથી એમ શું હોય તો અમને જોઈતાં સાધન કેમ મળી શકતાં નથી ? શું અમે ચોક્કસ બધું જાણીએ છીએ. શું અમને પાસ થયાના ખોટાં સર્ટિફિકેટ મંજૂમાં છે? તમે પાસ થયા જોઈએ છો અથવા જો વાત સાચી છે પણ તમારામાં તથ્ય ચૂક રહી છે.

તમે જાણ્યા પણ જાણ્યા નથી. જોઈતાં સાધન મેળવી શકાય એવું તમે જાણ્યા નથી. એક ઘડામાં ભરેલું પાણી સઘળા પીવા માગે છે પણ પાણીના ખીળ ઘડા માટે તમે મેહેનત કરતા નથી.

આ વાતોનો જરા ખુલાસો કરીએ.

પ્રથમ તો તમે સમજીને બધું નહિ. વેદીઆ ઠોરની પેઠે પોપટીઆ જ્ઞાનઉપર વધારે કાળજી રાખી બહુતી વખતે આરાધાસનો વિચાર ન કર્યો. સંસાર કામકોજને લગતું તમે કાંઈ ધ્યાન ન આપ્યું. પોતાના જાપજાનો ધંધો મજૂકાર્યો નહિ તે નીચ ને દલદલી ખતનો છે એમ માનીને કે ખીળ કારણથી તે તમે શીખ્યા નહિ. ખીળ કાંઈ ધંધામાં પડવાને લાયક થયા સાર તેને લગતું જ્ઞાન મેળવવાની તમે કાળજી ન રાખી. નોકરી કરવામાં પણ બહુતર શિવાય મજૂતગત કામ પડે છે એ વાત તમે લક્ષમાં ન લીધી. તેથી કદાચ તમને નોકરી મળે છે તો પણ તમે તમારા ઉપરીને એકદમ કામથી ખુશી કરી શકતા નથી; જોઈતા ધણા અધિકારીઓમાં એવો સામ્રો વહેમ પેસી ગયો છે કે બહેલા કમતા અનુભવી નોકરો સ્વરા. એ ઉપરથી ઘણી વાર તેઓ બહેલાને પચાડ કરતાં નથી એપડીઓના જ્ઞાન સાથે સંસારચોપડીનું જ્ઞાન પણ મેળવવાની. વિદ્યાર્થીએ કાળજી રાખવી જોઈએ. એમ નથી હોતું ત્યારે બહેલાની મજાક થાય છે ને તે પોષાતા નથી. તમે લેખાવળીમાંના જપ્ત લેખ મમજી ગયા હો છો પણ કાંઈ ખત કે અરજ લખાવવા આવે તે તમને આવડે નહિ, ત્યારે લોક તમને હસે એમાં નરાધ શી ? તમે નામું-

આપવાનો સરકારનો દરખાસ છે. મેટ્રિક્યુલેશનમાં પાસ થએલાને પંદર રૂપિયાનો પગાર પણ મળવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. અધ્યક્ષ ઈંગ્રેજ શિખેલા તો નકામો અથવા છે. વકીલ ત્રેગેરેની કેટલીક પરીક્ષાઓ ગુજરાતી બોલેલા આપી શકે નહિ. ગુજરાતીમાં પાસ થઈ સાર્ટીફિકેટ મેળવ્યું હોય, તો પણ તેમને પાંચ સાત રૂપિયાની જગા પણ મળી શકતી નથી.

આમાં વાંક કેનો છે ? સરકારનો કાંઈ દોષ નથી, કેમકે સરકાર કાંઈ બધાને જગા આપી શકે નહિ તેમ આપણે ઉપર કહ્યું તેમ તો જે સારું અને સરતું મળે તે અપ પ્રમાણે જ લે બહુતરને માથે પણ દોષ મૂકી શકાતો નથી કારણ કીમત વધારવી તેના દાયગા નથી. વિદ્યાર્થીઓ જિયારા મહેનત લઈને બણે છે અને નોકરીને માટે ખૂબ ધક્કા ખાય છે મારે એમનો પણ શો વાંક કદાચ ? મહેનત કરતાં છતાં પણ ફળ ન મળે ત્યારે વાંક વિદ્યાર્થીનો મળ્યો કે કેમ કરવું ?

કામને સારો રસોઈઓ એમણે તો તે કદ ને થોડે પગારે મળતો નથી. તે આરંભના રૂપિયાનો પગાર માગે, લૂગડાંલત્તાની આશા કરે ને શેડતું ખાય એટલે આ મોંઘા વખતમાં નેને લગભગ દસ રૂપિયાનો પગાર પરવડે. વળી નાગર જેવી ઉચ્ચ શક્તિમાં તો ખાવાપિવા ઉપરાંત ઓછામાં રૂ. ૧૫૭ ના—બોલોલાને પણ સોબાને એવા—પગાર વિના સારા રસોઈઆ મળતા નથી પરંતુ છઠ્ઠા મોરખમાં પાસ થયેલા છોકરાને પાંચ સાતનો પગાર મળવો પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. અર્થ તો કસમ કરતાં કઠીની કીમત વધી ગઈ. તમારે સારો આકર એમનો દસે તો ને પણ લગભગ રસોઈવા જેટલી માગણી કરશે. બોળવા કરતાં મધ્યમ આકર વધારે કમાય ત્યારે કાની આકરી ચંદની સમજવી ? એક પટ્ટાવાળાને સાત આઠનો પગાર, ને તે સાથે બે રૂપિયા બચ્ચું મળે, પણ એક પાસ થયેલો છોકરો તેથી અડધા કે ઓછા પગારે આ-સિરહંટની નોકરી કરતો હોય. દાખલ, કુંબાર, જેવા વર્ણ વગરનાં વસવાયાં પણ બોલેલા કરતાં વધારે કમાય એ વેઈ કેટલું લાગવું એમણે ?

ત્યારે હવે કરવું કેમ ? શું લોકોએ બચવાનું ઊંડી દેવું ? ના, બહુ

નાર તો અતિ ઉપયોગી છે. બહુતરવડે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, અને જ્ઞાનવડે ગાણુસ પોતાને જોઈતાં સાધન મેળવી શકવાને યોગ્ય થાય છે. રખડતા બજેલા સવાલ કરશે કે જો બહુતરથી એમ થતું હોય તો અમને જોઈતાં સાધન કેમ મળી શકતાં નથી ? શું અમે થોડું ભણ્યા છીએ. શું અમને પાસ થયાના ખોટાં સર્ટિફિકેટ મળ્યાં છે ? તમે પાસ થયા જેટલું ભણ્યા છે. એ વાત સાચી પણ તમારામાં તથ્ય ચૂક રહી છે.

તમે ભણ્યા પણ ગણ્યા નથી. જોઈતાં સાધન મેળવી શકાય એવું તમે ભણ્યા નથી. એક ઘડામાં ભરેલું પાણી સધળા પીવા માંગે છે પણ પાણીના બીજા ઘડા માટે તમે મેહનત કરતા નથી.

આ વાતોનો જરા ખુલાસો કરીએ.

પ્રથમ તો તમે સમજીને ભણ્યા નહિ. વેદીઆ ઢોરની પેઠે પોપટીઆ તાનઉપર વધારે કાળજી રાખી બહુતી વખતે આસપાસનો વિચાર ન કર્યો. સંસાર કામકાજને લગતુ તમે કંઈ ધ્યાન ન આપ્યું. પોતાના જાપદાદતો ધધો મુજાકર્યો નહિ. તે નીચ ને હલકી ખતનો છે એમ માનીને કે બીજા દારજોથી ને તમે-જીખ્યા નહિ. બીજા કોઈ ધંધામાં પડવાને લાયક થવા સાર તેને લગતુ સેખ મેળવવાની તમે કાળજી ન રાખી. નોકરી કરવામાં પણ બહુતર શિવાય અતરતુ કામ પડે છે એ વાત તમે લક્ષમાં ન લીધી. તેથી કદાચ તમને નોકરી મળે છે તો પણ તમે તમારા ઉપરીને એકદમ કામથી ખુશી કરી દેતા નથી; જ્યાં ધણા અધિકારીઓમાં એવો સામ્રો વહેમ પેસી ગયો છે કે બજેલા કે. અનુભવી નોકરો સારા. એ ઉપરથી ધણી વાર તેઓ બજેલાને પસ. કરતાં નથી ચોપડાઓના જ્ઞાન સાથે સંસ્કારોપડીતું જ્ઞાન પણ મેળવવાની. વિદ્યાર્થીએ કાળજી રાખવી જોઈએ એમ નથી હાતું ભરે. બજેલાની મજાક થાય છે ને તે પોષાતા નથી. તમે સેખાવગીમાંના બધા સેખ સમજી મયા હો છે પણ કોઈ ખત કે અરજ લખાવવા આવે તે તમને આવડે નહિ, ત્યારે લોક તમને હસે એમાં નાહ શી ? તમે નામું

ઠાસું રાખવાની રીત ચોપડીમાંથી શિખી ગયા હો ને તેમાં પાસ પણ
 ગયા હો, પરંતુ તમને ચોપડામાં એક અક્ષર પણ પાડતાં ન આવડે ત્યારે
 તમને કયો સરાફ નોકર રાખે વાર ? તમે ચોપડી માંહેલા ઉત્તમ પ્રકાર-
 ના દિસાખ સ્લેટ કે કાગળ ઉપર ગણી શકતા હો. પણ બજારમાં ચીજ
 લેતી વખત તેનો દિસાખ ગણી ન શકો કે સ્લેટ પેન કે કાગળ પેનસીલ
 ખોળવા જાઓ કે ધણી વાર લગાડો ત્યારે તમારું બજાર તે ઠેકાણે શા
 કામમાં આવે? તમે ચીપીચીપીને અક્ષર મોતીના દાણા જેવા કાઢતા હો
 પરંતુ કારકુનની પેઠે ઝડપથી આડ્યા વગર અને વાંચી શકાય એવું લખી ન
 શકતા હો તો તમને તેવી જગા કાણ આપશે?

એક બ્રાહ્મણનો ઊકરો આઠાર વર્ષ સુધી કાશીમાં રહી ખૂબ બચ્ચો.
 બણી ગણીને પોધાંની પોઠ બરી ઘેર આવવા નીકળ્યો. રસ્તે એક ગામમાં
 કોઈ ગુણકાના ઘર સામે મુકામ કરી તે ખીચડી રાંધવા બેઠો હતો એવામાં
 ત્યાંના કોઈ શાહુકાર મરી ગયો. મોતની વાત દાસીઓએ ઝૂંઘારે ગાળતો નથી.
 બેસી, જાઓ તમે તજવીજ કરો કે એ શાહુકાર રસ્તે મર્યો કે ને શેઠનું ખાવ
 ત સાંભળ્યા પેલા ખડિતને આશ્ચર્ય લગ્યું. "હા રૂપીઆનો પગાર પરવડે. વળી
 બજારમાં આઠાર વર્ષ સુધી આખાવાપિવા ઉપગંત આઠામાં રૂ. ૧૫૫ ના—
 સુદા જનણે છે એ શું? કમળયા—પગાર વિના સારા રસોઈઆ મળતા
 તપાસું." એમ કહી તેમાં પાસ થયેલા ઊકરાને પાંચ સાતનો પગાર મળવો
 વિચારમાં એટલો મરડો છે. અર્થિ તો કસમ કરતાં કડીની કીંગત વધી ગઈ.
 જાન ન રહ્યું. અર્થિ દશે તો તે પણ લગભગ રસોઈવા જેટલી માગણી
 દાસીઓ પાછી આવી લગભગ આઠાર વર્ષારે કમાય ત્યારે કોની આકરી ચઢની
 ઝોએ જમ ગુણકને કહ્યું ને સાત આડનો પગાર, ને તે માથે બે રૂપીઆ
 બટણ તો દિંગજ થઈ ગયા. થએલો ઊકરો તેથી આડ્યા કે જોછા પગારે આ-
 કરતાં વધારે વિદ્વાન હોવી નહીં હજમ, કુંબાર, જેવા વળે વગરનાં વસવાયાં
 તેથી અજાન રહ્યું એ કીક નાથ એ જોઈ કેટલું લાગવું જોઈએ ?
 "રે સિખું." ફરી કાશી જતાં સોદાએ બજારવાનું ઊડી દેવું ? ના, બજાર

જેડી બોલ્યો. " બાપ, તું કોઈ મહાવિદ્વાન સ્ત્રી જણાય છે, અને તારી
 દાસીઓએ પણ પંડિતાઈ મેળવી છે. હું અઢાર વરસ કાશીમાં રહ્યો તોએ
 અગ્નિ રહ્યો મારે મને કૃપા કરી કહે કે પેલો મરનાર શેઠ સ્વર્ગે ગયો એમ
 તારી દાસીઓએ શી રીતે જાણ્યું ? " ગુણકા મોઢે કુચો દધ પોપટ પંડિતની
 મૂંઝાઈને માટે દસવા લાગી. આખર તે બોલી " બાપ, એવી પરીક્ષા કર-
 વામાં કોઈ વિદ્વાતાની જરૂર નથી એ તો હરેક સાધારણ સમજનું માણસ
 કહી શકે. સ્વર્ગે નરક કોઈ આકાશમાં નથી સૌ અહિંનું અહિં છે. કોઈ મા-
 ણસ મરી ગયું, તેને દાટવા બાળવા લાઇ જતી વખતે ધણા લોક એને માટે
 શું બોલે છે તે જોઈને એ સ્વર્ગે ગયો કે નરકે એ નક્કી થઇ શકે. લોકો જો
 એમ બાલે કે " હરિ ! હરિ ! શેઠ પડ્યા તે બહુ ખોટું થયું એ તો સવારના
 પહોરનું નામ હતા. મનમાં દયા, બહુ ભૂલું બોલવું નહિ, ને મરતા સુધી
 એમણે દાનન બગાડી નહોતી " તો જાણવું કે શેઠ સ્વર્ગે ગયા. એથી ઉલટું
 કયો. સંસાર કુંડામાં મુઓ તો પીડા મળે, બધા ગામનો ઉતાર હતો, આખો ભવ
 ના બાપદાદાને સા બેગા કર્યો ને દાથે આમલીના બંધ હતા તેથી એક
 માનીને કે બીજા કારણથી તે તમને આવી નથી, " — જના વિષે આવું
 પડવાને લાયક થવા સાર તેને લગતું રાખી જાણી. નોકરી કરવામાં પણ બહુતર શિવાય બિતિમાં તો તે એકકો ગ-
 વાત તમે લક્ષમાં ન લીધી. તેથી કદાચ તમે જે કામ એકાંતમાં અધારે
 તમે તમારા ઉપરીને એકદમ કામથી ખુશી થક તેમના પર તેને ધણો
 થા અધિકારીઓમાં એવો સામ્રાટ વહેમ ખેરતો કરે તો હોય સારે બિલા-
 અનુભવી નોકરો સારા. એ ઉપરથી ધણી દાર કાણાં પાડી રાખ્યાં
 કરતાં નથી ચોપડાઓના ઘાન સાથે સંમુ નાનું કાણું નાનીને
 મેળવવાની વિચાર્યોએ કાળજી રાખવી જોઈએ ત્યાં આવી ચડ્યો, તેજે
 બહેનની મનક યાવ છે ને તે પોષાતા નથી. જ્યાં કેમ પાડી મૂક્યાં છે ?
 લેખ સમજી ગયા હો છે પણ કોઈ ખત કે ત્યાં છે તેમને આવવા સાર
 તમને આવડે નહિ, ત્યારે લોક તમને હસે

એ કાણું છે? પેલાંએ પૂછ્યું ' એ કાણાની શી જરૂર ? ' પંડિતે કહ્યું, મોટીને સારું મોટું, ને નાનીને સારું નાનું. પેલો બોલ્યો ' પણ એ કાણાની કાંઈ જરૂર નથી, મોટા કાણામાંથી નાની બિલાડી પણ આવી શકે '. આ સાંભળી પંડિત તો વિચારમાં પડી ગયો. ઘોડી વારે તેને પોતાની બૂલ સમજાઈ. ગોળના બ્યાસપરિઘનાં મોટાં મોટાં ગણિત કરનારે મોટા ગોળમાં નાનો સમાધ શકે અથવા તેમાંથી નાની બિલાડી આવી શકે એનો વિચાર ન કરતાં નકામું વધારે ખરચ કર્યું ને વધારે અજવાળું આવવાનો રસ્તો કયો અને તેથી અભણના મોઢા આગળ પણ પોતાના જ્ઞાનની ઢાંસી કરાવી.

હવે તમે શું બધવા છો તેનો વિચાર કરીએ. તમે માનો છો કે સર્વિશી કેટ મળ્યું એટલે ભણી ઉતર્યા, પણ ખરું પૂછાવો તમે કાંઈ બધવા નથી. તમે જે કાંઈ બધવા છો તે જોઈતાં સાધન મેળવી શકવાને માટે નથી, પણ એવાં સાધનને માટે જે ભણતર જોઈએ તેને પહેલે પગથીએ તમે હમણાં જ પગ મૂક્યો છે. એ ભણતર તો તમે સમજીને શિખ્યા હો તમારી બુદ્ધિને જ માન ખીલાવવા માટે છે. તમે સમજ્યા વગર જોખ્યું હશે તો તમારી બુદ્ધિ પણ એથી પુક્કી નહિ હોય બુદ્ધિ ખીલ્યા પછી જોઈતાં સાધનને મેળવવાને માટે જે ભણવાનું રહ્યું તે જ 'ખરેખર' ભણતર છે. માટે તમે બધવા વગર પોતાને જાણેલા માનો છો, ને જોઈતાં સાધન મળતાં નથી ત્યારે ભણતર ઉપર કે ખીલ કાંઈ ઉપર દોષ મૂકો છો. તમે અને કહો તમારો જુગેળ કે તમારો ઇતિહાસ કે તમારું બાકરણ શિક્ષક વગર ખીલ કયો નોકરીમાં કામ ભાગે છે? એથી તમને કયો ધંધો આવડી જશે વારું? તમે દરેક વિદ્યામાં શકત અચુપ્રસાર જ કયો છે; તમે જે કાંઈ શિખ્યા છો તે વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વો જ માન છે. દરેક વિદ્યાનાં અનેક મોટાં પુસ્તકોનું અધ્યયન કર્યા વગર તે વિદ્યા તમે શિખ્યા છો. એમ માનવામાં તમારી મોટી બૂલ છે, અને મૂળતત્ત્વો જ શકત જાણવાથી વિદ્યાવડે જરૂરનાં સાધન પ્રાપ્ત ન થાય એ પણ નક્કી છે. સર આદિત્યાક ચૂડન જેવા મહાવિદ્વાને મરતી વખત નિસાસો નાંખી કહ્યું, " અરેરે ! મેં આખી જીંદગી ગાળી નાખી, પણ કાંઈ જ્ઞાન મેળવ્યું નહિ. મારું જ્ઞાન મહા-

સાગરમાંથી એક મિંદુ લઘુએ તેટલું જ માત્ર છે. ” આ ઉપરથી તમે તમારું મથ્યાભિમાન છોડી દો અને હંચી જાતનું જ્ઞાન મેળવવા હમેશા વતન કરો.

જગતમાં જે બનાવો અને છે તેની નિરીક્ષા કરીને મહાપાંડિતોએ વિદ્યા ખાંખી છે. એ બનાવો કેવા છે, શી રીતે બને છે, એ તમે યોજવાનો કાષ્ટ વખત વતન કરતા નથી. પ્રથમ વિદ્યાના મૂળને જઈ વળગ્યા, પણ તે જેમાંથી નીકળે છે તે તપાસ્યું નહિ અને વિદ્યાને પુરી ઓળખી નહિ ત્યારે તમારી મનકામના શી રીતે પાર પડે? એ માટે જ જેઓ બનાવોને વળગી રહ્યા છે તેઓ તમારા કરતાં સારું કમાય છે. અનુભવવડે સુતાર છુદારતું કામ શિખી કુશળ થયેલો મિસ્તરી, વખતે બહેસા ઇજનેર એટલે સિદ્ધસાસ્ત્રી કરતાં વધારે કમાય. અનુભવથી સારી રસોઇ કરનાર વધારે કમાય ને પાકશાસ્ત્રનું પોથું બહેસા કાંઈ ન કમાય, કેમકે રાંધવાનું કામ અનુભવ્યા વગર તેને રસોઇ આવડનાર નથી. પાકશાસ્ત્ર શિખીને અનુભવ લે તો આખરે તે સાધારણ રસોઇવા કરતાં સારો નિવડે ને વધારે કમાય. જ્યાં સોનું ને સુમધ બને છે ત્યાં કાંઈ બાકી ન રહે. માટે સારી વિદ્યા મળીને તેમાં સારો અનુભવ મેળવે તોજ બહેસાને બેઠતાં સાધન મળે એમ સમજવું.

મૂળતત્ત્વ કરતાં વધારે શિખેલા પણ એ બહેસું પૂર્ણ કરવાને અનુભવ મેળવવા અર્થે પાછળથી વતન ન કરે તો તે તેને નકામું થઈ પડે છે. કાંઈ મહાપાંડિયાનામાં રસાયનશાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કરી પાસ થાય છે. અભ્યાસ સારો જ્ઞાનમાટે નહિ પણ પરીક્ષાને માટેજ છે એમ પણ વિદ્યાર્થીઓ સમજે છે. રસાયનનું પુસ્તક આ શ્રેણીમાં જોખી કાઢ્યું હોય પરંતુ તેમાં જન્યાવેસી વસ્તુઓ વિદ્યાર્થી ઓળખતો પણ ન હોય. તેને અહિં શું કહેતા હશે ને જ્ઞાની યતી હશે તે તેનાં જાણવામાં આવ્યું ન હોય, અભ્યાસ કરતી વખતે તેને અનુભવ મેળવવાનો અવકાશ મળ્યો ન હોય, અને પાછળથી તેમ કરે પણ નહિ એટલે તે વિદ્યા તેને શું કમાઈ આપે વાર? રસાયન તો પારસમણિ છે, પણ ક્યારે કે તેને ખરી રીતે ઓળખમાં લે ત્યારે. નોકરી મળી એટલે તેમાં શું થાયા ને પુસ્તકપોયાં કળાટમાં જારી મૂક્યાં, મહામેહનતે ને ઘણું અર્થ જ્ઞાન મેળવ્યું

તે પાછું ચોપડીમાંજ મૂકી દીધું એમ એનો અર્થ થયો. હવે કહો કે એમ કરીએ તો વિદ્યા આપણને નિરુપયોગી થાય એમાં વાંક કેનો?

વિદ્યાર્થી અને તેના માળાપમાં એવી ખોટી સમજ બહુ કરીને પેસી ગઈ છે કે બધાંયું તે નોકરીને જ માટે, પણ આ તેમની ખોટી યુક્તિ છે. આપણા શાસ્ત્રમાં નોકરીને છેક અધમ ગણી છે. ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર તે કે નિમ્ન નોકરી એમ કહ્યું છે તે બરાબર છે. તેમ છતાં સૌને નોકરી ઉપર જ મોહિતી લાગી રહી છે. સૌને નોકરી જોઈએ, અને સૌ બીજા ધંધા કરતાં નોકરીને શ્રેષ્ઠ ગણે છે. પાંચ રૂપિયાની સરકારી નોકરી મળે તો હા, પણ કોઈ ધંધામાં એથી બમણું મળે તો તેની ના. બધા એકજ ધડા ઉપર આધાર રાખે તો એ ધડો બિચારો કેટલાનું પુરું કરી શકે? પછી દીધું દીધું જેને હાથ આવ્યું તે ખરું, જેને હાથ ન આવ્યું તે બિલકુલ તરસે મરે તે જેને દીધું મળે તેની પણ તરસ છીપે નહિ. માટે સ્વદેશી બંધુઓ! તમે એક જ સતે લાગવાની ટેવ છોડો. ગાંડરિયા પ્રવાહના જેવું મૂર્ખત્વ ત્યજી દો. બધા પાસખીએ બેસે ત્યારે ઉંચકે કાણુ?—એ કહેવત પ્રમાણે બધા નોકરી કરવા માંડશે તો, પછી બીજા ધંધા કાણુ કરશે? ધંધા રાજગારમાં નાનમ નથી; કુચ્છાઈ, દોંગાઈ ને ચોરી છીનાળીમાં હલકાઈ છે.

તમે એમ પૂછશો કે અમારે શો ધંધો કરવો? અમને કોઈ ધંધો આવડતો નથી, અમારી પાસે પૈસા નથી, આગર બંધાવા વગર અમને કોઈ ધીરનાર નથી, અને અમારાથી છેક નીચો ધંધો થાય નહિ. હું તમને પ્રથમ એ કહું છું કે દરેક બલનારે પોતાના ધરનો ધંધો તો જરૂર શિખી લેવો જોઈએ. ધરનો ધંધો હમેશના પ્રસંગથી થોડી મહેનતે શિખી શકાય છે નિશાળમાં બહુતા હોઈએ ત્યારે પણ વખતો વખત નગર રાજવાથી ને કદિ જોવાથી તે આવડે છે. પણ તમારામાંના ધણાને જાપદાદનો કિસમ ગમતો નથી. ધણાને તે દલકો લાગે છે; ધણા એમ સમજે છે કે આપણે ભણ્યા એટલે જાપદાદ કરતાં વિશેષ ડાહ્યા ને હુશિયાર થયા, તો પણ જે આપણે તેવું જ કામ કરીએ તો આપણું બધુંતર સા કામનું? પણ હું એમ કહું છું કે તમે જે ખરેખરા વિ-

વગર કાંઈ થઈ ન શકે એમ તમે ધારો છો તે જરાજર નથી. તમે કહો છો કે નીચો ધંધો અમારાથી થાય નહિ, પણ ધંધામાં નીચાપણું નથી. હું એમ નથી કહેતો કે બ્રાહ્મણના છોકરાએ મોઝીનો ધંધો કરવો, પરંતુ મોઝી હોય તે નિશાળમાં બણીને પોતાના ધંધાને નીચો ગણે એ ઠીક નથી બણીને પોતે ઉંચ થયો એમ તે માની લે છે, પણ ખરેખર ઉંચ થવાને જોઈએ તેટલા સાધનજ્યાં સુધી તેણે મેળવ્યાં નથી ત્યાં સુધી તે ઉંચ થવાનો નહિ, અને પોતાનો કિસબ નીચ ગણી કરે નહિ તો તે શ્રદ્ધતો બ્રહ્મ થઈને ઉભરો જાપદાદાની સ્થિતિ કરતાં પણ અધમ સ્થિતિએ પહોંચવાનો. નોકરી મેળવવા પુષ્કળ મહેનત કર્યા પછી કદાચ તેને પાંચ રૂપિયાની જગ્યા મળી તો તેથી તે કંઈ રીતે ઉંચ થશે તે સમજાવું નથી. એના બાઇઓ કે બીજા સમાવહાલા જોડા શીવીને એના કરતાં જમણા જમણા પૈસા મેળવતા હોય અને પોતે પાંચ રૂપૈયામાં પોતાનું શુદ્ધરાન પણ ચલાવી શકે તો ન હોય ત્યારે એઓમાંથી ઉંચ કોણ અને સુખી કોણ તેનો વિચાર કરો. તમે બણા છો તો તમારા પોતાના કિસબમાં સુધારો કરો, લોકોને ક્યે તથા મોહ પમાડે એવી નવી નોરી યીજો ઉત્પન્ન કરો એટલે તમે વખણાશો અને સાફ પેદા કરશો. બણેજો મોઝી ચાલુ જોડામાં સુધારો કરે, અવનવા જોડા બનાવે, છુટ કરતાં સિમે, ચામડાને વારનિશ ચઢાવે, ચામડાનાં પાકીટઆદિ રૂપાણી યીજો વિભાવતી આવે છે તેવી પોતે બનાવે તો તે શુદ્ધરાન જેટલું તો શું પણ શ્રીમંત થવા જેટલું પેદા કરી શકે, અને પોતાના બજારવરતે સુધારેલી પોતાની કારીગરીને માટે પ્રખ્યાતિ પામે. એ જ રીતે હરેક કિસબને માટે સમજાવું.

પણ વાણિયા બ્રાહ્મણ કહેશે કે અમારે કેમ કરવું? હાલ જે વેપાર ચાલે છે તેમાં તાલ નથી. લોકોને જોઈએ તેટલો વેપાર છે નહિ, ને તેઓ કાંઈ કમાતા નથી એમ જૂમ પાડે છે, તો અમે બણીને તેવા વેપારમાં મળાએ તો તે પણ એક મહામા પાણીમાં ઘણા પીવા જાય તેની જરાજર થાય, એટલું જ નહિ, પણ આ ધંધો તો અધુરો કે બિલકુલ ખાલી હોય એવું છે. એક જાતનો વેપાર ઘણા કરવા માટે લારે તેમાં સારું રહે નહિ એ ખરું છે.

વળી કેટલાંક કારણથી ધણી જાતના વ્યાપારમાં મંદી થાય છે. મંદી થયા છતાં પણ તેવી જાતનો વ્યાપાર લોકો કરે તો તેમાં તે સારું કમાય નહિ. એવું બને ત્યારે શા કારણથી મંદી છે તે ખોળી કાઢવું જોઈએ અને તેને માટે હજાજ થઈ શકતા હોય તે કરવા એટલે વેપાર તેજ પડ્યા વગર રહેશે નહિ. કદી હજાજ ન થઈ શકે એમ હોય તો તે વેપાર છોડી દઈ કોઈ બીજો કરવો જોઈએ, પણ આપણા લોકો એ બેમાંથી કાંઈ કરતા નથી નેથી તેમને દુઃખ વેઠવું પડે છે. કારણ ખોળી કાઢવાં, નવી શુદ્ધિઓ શોધી કાઢવી, વેપાર મ સુધારો કરવો, કે એક જાતના વેપારમાં તાત્ત ન પડે એમ જ હોય તો બીજો સાબકારક વેપાર ખોળી કાઢવો એમાંજ વિધાનું કામ છે.

વેપાર બદલવો એ આપણા દેશમાં દુર્લભ કરીને વિકટ કામ થઈ પડ્યું છે, પરંતુ હાલમાં લોકો કંઈ કંઈ કરી શકે છે. ફેર છેક તીચી જાતના જે ધંધા મળતા હોય તે ઉંચ વહીથી થઈ શકતા નથી પરંતુ બીજી જાતના કે યોગ્ય હિતરતા ધંધા કોઈ સેધ બેસે તો તેને હાલમાં કાઝી પગ્યાત પડતી નથી. વળી આપણા લોકોને એવી કેવ પડી ગઈ છે કે જે રસ્તે બાપદાદા આદ્યા આબ્યા તે જ રસ્તે જવાનું વધારે ગમે. નવો રસ્તો ખોળવાની તરફ તેમને ભેલી ગમતી નથી, પણ એવી શાયદકારક તરફ ભેલાનું કામ બહોલાએ ધીમે ધીમે કરવું જોઈએ. પૈસા વેચી ખાનાર પારેખ કાચગી લઈ બજારમાં બેસે તે આઠે દહાડે બે આના પણ મદામુશીમનથી મેળવી ન શકે એમ હોય તો પણ તે કંઈ સારી કમાણીનું કામ લઈ બેસવાની દરકાર ન કરે એ કેવું દુઃખદાયક રહેવાય ? પૈસાનો વટાવ એવી જાતનો થઈ ગયો હોય કે આખો દહાડો કાચગી લઈને બેસી રહે તોય બે દોઢિયાં પણ મળે એમ ન હોય તો પણ 'આપણે પારેખ પડ્યા, નાણાની કાચગી ખરે મૂકી બર બજારમાં જનારા ઉગ્ગ-ળીઆટ ધધો કરનારા તે આપણાથી બીજો કિસબ કેમ થાય ?' તેના મનમાં બીજા બધા કિમ્બ નીચા જ હોય એમ લાગે છે. અમુરની પેઠે ત્રાંખાના પૈસાનો ખરે બાર વેંકવો, પૈસાની આપસે-કરી હાથ કાળા કરવા, ને આખે દહાડે એક આનો પણ વખતે ન મળે તે ધધો સારો શી રીતે મળાય ? તેને

ઉત્તમ ધર્મો ગણી પકડી રહેવામાં ચૂક છે.

વેપાર મંદ પડવાનું મોટું કારણ પરદેશી માલ છે. પરદેશી માલ દેખાવડો ને સસ્તો આવે છે એટલે સૌ કાંઈ તે લેવા પસંદ કરે છે. પરદેશી માલની બહુ ખપત થવાથી તેવો માલ આ દેશમાં જનવાનું જાંઘ પડતું જાય છે એટલે તે જનાવનારા કારીગરો અને તેવડે વેપાર કરનારા વેપારીઓ રોજગાર વગરના થતા જાય છે. આવે સમયે કેમ કરવું તે વિધાયકે જ ખોળી શકાય છે.

પરદેશી માલના મોટા આગળ આપણો માલ પોપાતો નથી તેનું કારણ એ છે કે તે દેખાવડો, સસ્તો અને અવનવો હોય છે. એ ત્રણ વાતો જો આપણે અહિં થતા માલમાં આવી શકે તો તે પોપાય. બજેલાઓ આમાંની કાંઈ પણ એક વાત સિદ્ધ કરવા લક્ષમાં લે ને તેમાં તે ફતેહ પામે તો જરૂર કમાણી થાય.

માલ દેખાવડો કરવામાં વધારે ખર્ચ પડે છે તેમ નથી. વખતે એણે ખર્ચે પણ દેખાવડો થઈ શકે. વધારે વિચારની ને વધારે સજાજની તેમાં જરૂર છે. કેટલીક વાર તો અવનવું હોય છે તેને સોંક દેખાવડું ગણી લેજે. જે કાંઈ અવનવું હોય તે જાતે ખરેખર દેખાવડું ન હોય તો પણ પ્રથમ આપણને તે ખ્યાલ લાગે છે, માટે આવા જનસ્વભાવ ઉપર લક્ષ આપીને બનાવડો કરવામાં હોશિયારી જોઈએ, અને તેવી હોશિયારી બહુવાથી વિશેષ આવી શકે છે. આપણા પીતળના ખડિયા બરાબર કામમાં આવે એવા અને ટકાવ હોય છે. તેમાં કારીગરી પણ એછી નથી હોતી. તેમ છતાં વિધાયકી પીતળના

મુડી જોઈએ એમ પણ નથી. આવો ધધો ગેરબાગરબરેતો પણ કહી ન શકાય. એ જ રીતે વિદ્યાવતી જેવી દીવીઓ, ચમચા, રકાળીઓ, વગેરે બનાવાય તો નવી તરેહનો દેશમાં વેપાર જાગે ને લાભ થાય. આ કામ સોની, કંસારા, હુદાર, વગેરે કારીગરોના બજેલા છોકરા લઈ બેસે તો તેમની લોકો કેમ નિંદા કરે તે સમજાતું નથી. સોની લોકો નવાં નવાં ધરેણાં વખતેવખત બનાવીને બાઈડીઓને મોહ લગાડે છે તેથી બીજા બધા કારીગરો કરતાં તેઓ સારી દાલતમાં રહ્યા છે. એજ ઉપાય બધી જાતના કિસમમાં લેવો જોઈએ. તમે જુઓ કે વિદ્યાવતી એક વખત એક જાતના સાણું કે મગન ને ધોતીયાં આબ્યાં તે બીજી વાર બાગ્યે જ આવે છે. તેમાં થોડો પ્રશ્ન ફેર થઈ બીજી વખત બીજાં જ ઘાટનાં આવે છે, એટલે લોકોને તે લેવાનું મન થાય છે.

માનને સરનો પાડવા માટે પણ કેટલીક યુક્તિઓ થઈ શકે છે આપણા દેશમાં કેટલીક ચીજો ઈશ્વરકૃપાથી એવી જગ્યાએ ઉત્પન્ન થાય છે કે તે સોંધી ને સફરી મળી શકે છે. એ ચીજો વિદ્યાવતીમાં જાય છે ને તેના ઘાટ બની પાછા આવે છે. એવા ઘાટ અહિં બની શકે એમ છે, માટે તે બનાવવામાં રખડતા ને નજીવી નોકરી કરતા વિદ્યાર્થીઓ કામે લાગે તો તેમને જરૂર ફાયદો થાય. હું તમને ઘોઝા દાખલા આપું એટલે તે ઉપરથી વિચાર કરશો તો તમને પુષ્કળ કામ જડી આવશે. અહિં અજમેા પુષ્કળ પાકે છે. અજમેા વિસાવત જાય ત્યાં તેનો અર્ક કહાડે ને તે અહિં આપણે પાંચ સાત આને તોલે લઈએ. એવો અર્ક અહિં સદજ કાઢી શકાય એમ છે અને તે વિદ્યાવતી કરતાં અહિં કાઢે તો સરનો પડે એમાં પણ શક નથી. અતાર ખેંચાણું કામ આપણા લોકો જાણે છે. જે વંચથી અતાર ખેંચાય તે વંચથી અર્ક તો જલદી ખેંચાય. મોટાં વંચ કરે તો જગ્યાએ અર્ક નીકળે ને તે સરનો પડે. અર્ક કાઢવાનું કામ આદાણ વાણિયાના છોકરા લઈ બેસે તો તેને શી નાનમ લાગે તે કહો. એમાં બહુ પેસાણું કામ પણ નથી. પણ તમે કહેશો કે અમને અર્ક ખેંચતાં કેમ આવડે ? અમે એવું કાંઈ બણ્યા નથી. બણ્યા નહિ તો કાંઈ હરકત નથી;

ઉત્તમ ધર્મો ગણી પકડી રહેવામાં ચૂક છે.

વેપાર મંદ પડવાનું મોટું કારણ પરદેશી માલ છે. પરદેશી માલ દેખાવડો ને સરતો આવે છે એટલે સૌ કોઈ તે લેવા પ્રસંદ કરે છે. પરદેશી માલની બહુ ખપત થવાથી તેવો માલ આ દેશમાં જનવાનું બંધ પડતું જાય છે એટલે તે જનાવનારા કારીગરો અને તેવડે વેપાર કરનારા વેપારીઓ રોજગાર વગરના થતા જાય છે. આવે સમયે કેમ કરવું તે વિધાયકે જ બોળી શકાય છે.

પરદેશી માલના મોટા આગળ આપણો માલ પોષાતો નથી તેનું કારણ એ છે કે તે દેખાવડો, સરતો અને અવનવો હોય છે. એ ત્રણ વાતો જો આપણે અદિ થતા માલમાં આવી શકે તો તે પોષાય. બજેલાઓ આમાંની કોઈ પણ એક વાત સિદ્ધ કરવા લક્ષમાં લે ને તેમાં તે ફેરફાર પામે તો જરૂર કમાણી થાય.

માલ દેખાવડો કરવામાં વધારે ખર્ચ પડે છે તેમ નથી. વખતે જોઈએ ખર્ચે પણ દેખાવડો થઈ શકે. વધારે વિચારની ને વધારે સફાઈની તેમાં જરૂર છે. કેટલીક વાર તો અવનવું હોય છે તેને લોક દેખાવડું ગણી લે છે. જે કોઈ અવનવું હોય તે જતો ખરેખર દેખાવડું ન હોય તો પણ પ્રથમ આપણને તે પ્યાઈ લાગે છે, માટે આવા જનસ્વભાવ ઉપર લક્ષ આપીને જનાવડો કરવામાં હોશિયારી જોઈએ, અને તેવી હોશિયારી બજવાથી વિશેષ આવી શકે છે. આપણા પીતળના ખડિયા ગણજર કામમાં આવે એવા અને ટકાવ હોય છે; તેમાં કારીગરી પણ જોઈ નથી હોતી. તેમ છતાં વિજ્ઞાપતી પીતળના ચોરસ ખડિયાને લોકો વધારે પ્રસંદ કરે છે. તેઓ તેમને દેખાવડા માને છે. હવે જે કંસારા દેશી ધાતુના ખડિયા જનાવે છે તે સફાઈપર પત્ર સહ વિજ્ઞાપતી ચોરસ ખડિયા વધારે સદેશાપથી બનાવી શકે છે. અને તે વિજ્ઞાપતી કરતાં સરતા પણ વેચી શકે એમ છે. દેશી ખડિયાનો વેપાર જોને ત્યાં ન ચાલતો હોય તથા જોને જીજ્ઞે કામધર્મો ન સુજો હોય એવો કોઈ બજેલો કંસારો આવી જાતનું કોઈ કામ લઈ બેસે, અથવા તો કોઈ બજેલો બાપારી જાતરમાં પોષાય એવા નવીન અને ઉપયોગી પદાર્થો સારા કારીગરો પાસે તૈયાર કરાવી વેચે તો તેને કેમ કમાણી ન થાય વાર ? એમાં કોઈ મોટી

મુડી લેખએ એમ પણ નથી. આવો ધધો ગેરઆખરબરેસો પણ કદી ન શકાય. એ જ રીતે વિલાયતી જેવી દીવીઓ, ચમચા, રકાબીઓ, વગેરે બનાવાય તો નવી તરેહનો દેશમાં વેપાર જાગે ને લાભ થાય. આ કામ સોની, કંસારા, લુહાર, વગેરે કારીગરોના મજૂરા છોકરા સહ જેસે તો તેમની સોડો કેમ નિંદા કરે તે સમજાતું નથી. સોની સોડો નવાં નવાં ધરેણાં વખતોવખત બનાવીને બાહરીઓને મોહ લગાડે છે તેથી બીજા બધા કારીગરો કરતાં તેઓ સારી હાલતમાં રહ્યા છે. એજ ઉપાય બધી જાતના કિસમમાં સેવો લેખએ. તમે જુઓ કે વિલાયતથી એક વખત એક જાતના સાથુ કે ગવન ને ધોતીવાં આબવાં તે બીજી વાર જાગ્યે જ આવે છે. તેમાં થોડો ધણો ફેર થઈ બીજી વખત બીજાં જ ધાટનાં આવે છે, એટલે સોડોને તે સેવાતું મન થાય છે.

માલને સસ્તો પાડવા માટે પણ કેટલીક યુક્તિઓ થઈ શકે છે. આપણા દેશમાં કેટલીક ચીજો ઈશ્વરકૃપાથી એવી જથ્થાબંધ ઉત્પન્ન થાય છે કે તે ચીજોને સફરી મળી શકે છે. એ ચીજો વિલાયતમાં જાય છે ને તેના ધાટ બની પાછા આવે છે. એવા ધાટ અહિં બની શકે એમ છે, માટે તે બનાવવામાં રખડતા ને નજીવી નોકરી કરતા વિદ્યાર્થીઓ કામે લાગે તો તેમને જરૂર ફાયદો થાય. હું તમને થોડા દાખલા આપું એટલે તે ઉપરથી વિચાર કરશો તો તમને પુષ્કળ કામ જડી આવશે. અહિં અજમેા પુષ્કળ પાકે છે. અજમેા વિલાયત જાય ત્યાં તેનો અર્ક કહાડે ને તે અહિં આપણે પાંચ સાત આને તોસો સહએ. એવો અર્ક અહિં સહજ કાઢી શકાય એમ છે અને તે વિલાયતના કરતાં અહિં કાઢે તો સસ્તો પડે એમાં પણ શક નથી. અત્તર ખેંચવાતું કામ આપણા સોડો જાણે છે. જે યંત્રથી અત્તર ખેંચાય તે યંત્રથી અર્ક તો જલદી ખેંચાય. મોટાં યંત્ર કરે તો જથ્થાબંધ અર્ક નીકળે ને તે સસ્તો પડે. અર્ક કાઢવાનું કામ બ્રાહ્મણ વાણિયાનાં છોકરા સહ જેસે તો તેને શી નાનમ લાગે તે કહો. એમાં બહુ પૈસાનું કામ પણ નથી. પણ તમે કહેશો કે અમને અર્ક ખેંચતાં કેમ આવડે ? અમે એવું કાંઈ બણ્યા નથી. બણ્યા નહિ તો કાંઈ હરકત નથી;

ચેલા ઉપરચોટિયા, પોપટિયા જ્ઞાનને પોતાની કુત્ર પુ'જ માની બેસવું નહિ.

૧૦ એક માણસે એક ધંધો પકડ્યો હોય, તેમાં તેને લાભ મળે-લો જોઈ બધાએ સામટા પતંગિયાં પેઠે ચાલોમ કરી તેમાં પડવું નહિ, પરંતુ ઇશ્વરે આપણને જે બુદ્ધિ આપી તેનો ઉપયોગ નવીન લાભકર ઉદ્યોગ ખોળી કાઢવામાં કરવો. ધંધાઓની ખોટ નથી; ખરા ભણેલા, ખંતીલા, ઉત્સાહી નરોની ખોટ છે.

૧૧ કોઈ પણ પ્રમાણિક ધંધો કરવામાં નાનમ નથી.

રાવબહાદુર હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંઠાવાળા,
વડોદરા રાજ્યના માજી ડિરેક્ટર.

લવાજમ મોકલનાર સદશુદ્ધસ્થાની નામાવલિ.

(નામના પહેલા અક્ષરના ક્રમ પ્રમાણે, * એ નિશાની બીજા વર્ગ સૂચવે છે)

રાવળદાદુર અનુપચંદ મોદી.

રા. રા. અનંદરાવ ખંડેરાવ.

રાવસાહેબ અમૃતલાલ દામોદર.

રા. હૃતમરામ કેશવલાલ, LL. B.

રા. હિમયાશંકર ખિદારીલાલ.

રા. હિમેદરામ સદ્ગુભાઈ દેસાઈ,
M. D., B. S.

રા. કાળીશંકર ધનેશ્વર.

રાવસાહેબ કેશવ દર્શક દુવ, B. A.

રા. મંગાદાસ દરજીવનદાસ.

રા. ગિરધરલાલ હેમચંદ.

રા. ચંદુલાલ માધવલાલ.

રાવસાહેબ ચિમનરાવ મોતીભાઈ બક્ષી

રાવસાહેબ સુનિલાલ કલપતરામ
કવીશ્વર.

રા. સુનિલાલ માણેકલાલ LL. B.

રા. સુનિલાલ શિવલાલ.

રા. હગનલાલ ધેલારામ.

રા. હોદાલાલ મયુરાદાસ હનપતિ,
LL. B.

રાવસાહેબ જમનાદાસ મંગારામ,
B. A.

રાવસાહેબ જમિયતરામ ગૌરીશંકર.

રા. જમિયતરામ નાનાબાઈ હરિદાસ,
LL. B., Advocate.

રા. જીવનલાલ મગનલાલ.

રા. જીગલભાઈ એવિંદભાઈ, B. A.

રા. જ્યેશંકર જ્યેશ્વરામ વ્યાસ.

રા. જોદરાવ કપિલરાય.

રા. દયાળજી રામજી.

રાવસાહેબ ધીરજરામ પ્રાણુશંકર.

રા. પ્રીતમલાલ ધીરજલાલ.

રા. બાબારાવ બાલસાહેબ મજમુદાર.

રા. બમવાનજી માંગભાઈ.

રાવસાહેબ બમવાનજી હરિનંદ.

રા. ભવાનીશંકર મદારાશંકર.

* રા. બાઈલાલ કેશવલાલ બટ્ટ.

રા. બીમભાઈ હીંમતરામ.

* રા. મગનલાલ હિમેદરામ.

* રા. મગનલાલ નાથજી.

રા. મણિલાલ બગુભાઈ, LL. B.

રા. મણિલાલ મગનલાલ.

રા. મણિલાલ મહેશ્વર.

રા. મણિલાલ રણછોડજી.

શીશુત મનઃસુખરામ સૂર્યરામ.

રાવસાહેબ માણેકભાઈ જશભાઈ.

રા. માણેકલાલ બાઈશંકર દવે !

રા. માર્કેટ નેશંકર, LL. B.

રા. મીતાબાઈ જવેરભાઈ.

રાવળદાદુર મુકુન્દરાવ મણિરાય.

હવે બધા માંડા.

જંગલમાં પુષ્કળ જાતનાં લાકડાં થાય છે, તેમાંથી કેટલીક જાતનાં લાકડાંની હાથમાં જાસવાની શોખીલી લાકડીઓ, આંકણીયો, રેતદાનિયાં, દાળડીઓ, બટન, વગેરે બની શકે. પ્રથમ અજમાયશ કરવામાં કાંઈ બહુ પૈસા જોઈશું નહિ. ફક્ત મહેનત, ધીરજ ને મંજા રહેવાની પ્રથમ જરૂર છે કામ શિદ્ધ થયા પછી થોડા પૈસામાં એવી જાતનો વેપાર ચાલી શકે ને કમાઈ થાય. આવાં આવાં કામ કરનારની કાણુ નિંદા કરશે ને તેમને કાણુ નાત બધાર મૂકશે વાહ ? કદી કોઈ અણસમજી નિંદા કરે તો તેથી જ કરીને દુઃખી થવું એ જરાજર નથી. આપણે અહિં ઓઝો પહેલાના જેવું કામ કરતી નથી. પહેલાં દીવેલ તેલ વગેરેનું ખર્ચ ઓઝો રેંટીયા પુણીમાંથી કાઢતી. રેંટીયા કાંતવાનું કામ પડી બાગ્યું એટલે ખેસને તડાકા મારવાનું જાગ્યું. પરંતુ તેમને માટે કાંઈ નવા ઉદ્યમ જોણી કાઢ્યા જોઈએ. તેમને હપયોગી શીવતાં બગ્તાં શિખર્યું હોય તો તેથી લાભ થાય. દોરાનાં બટન તેઓ કરે તો તેમાંથી સહજ કમાઈ થાય. બીજાં પણ અનેક ધેર બેઠાં બેઠાં કામ થઈ શકે એવાં છે તે હલકા નોકરો ધેર કરી શકે અને તેમાં ધરનાં બેસાં છોકરાં પણ મદદમાં આવી શકે.

સંચાવડે કામ જલદી થાય છે અને તેથી તે સસ્તું પડે છે. મોટા સંચા લાવવાનું મરીબ લોકોથી બને નહિ પણ કેટલાક હાથે ચલાવવાના નાના સંચા થાય છે તે થોડા રૂપિયામાં મળે, કે અહિં તૈયાર કરી શકાય અને સાધારણ અક્ષયથી ચલાવી શકાય. મોળાં વખવાનો હાથસંચો અમદાવાદ ને બેઠામાં છે તેવા મગાવી કે બનાવી કામ કરે તો લાભ થાય. વધારે કામ થાય એવી સાસો મળે છે. લાકડાં, શિંગડાં, વગેરેનાં બટન કરવાનાં, શીત જનાવવાના, તાર ચપડવાના, કપડાં ધોવાના, કેતારણુ કામ કરવાના, પરબીડાં જનાવવાના, દોરા ચરડવાના, ધસ જનાવવાના, કઠણુ વસ્તુઓ દળવાના, પચ કરવાના, રડીલપેન જનાવવાના,* અડો કાઢવાના વગેરે અનેક તરેહના સંચા થોડી મુડીમાં આવી

* શ્રીમત ગાયત્રી સરકારે સ્થાપેલા કલામજનમાં ઘસ તથા રડીલપેન જનાવવાનો હાલ જે પ્રયાસ ચાલે છે તે બહુ સ્તુત્ય છે.

શકે એમ છે અને તે વડે કામ કરાવ તો દેશમાં ઉદ્યોગ વધે અને સારો લાભ પણ થાય. આવી જાતનું કામ કરવામાં કોઈ નિંદા કરે નહિ. એવું કામ કોઈ દસકું પણ ગણાય નહિ.

છેવટે મારે તમને કહેવાનું એટલું જ છે કે ઉપર કહેલી સવળી વાતો વાંચીને ખૂબ વિચાર કરો. કેટલાએક બોલ તમને કડવા તો લાગશે, પણ તે રોગ-સમયે એસડ સમાન છે એમ માનજો, અને નીચેના સિદ્ધાંતો ઠાળામાં કોતરી ગ્રખજો:—

૧. આપણે બધી ઉતર્યા એમ કદી માનવું નહિ.

૨. આખી છાંદગી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં ગાળવી.

૩. બહોલું ભૂલવું નહિ, ને નવું નવું ઉપયોગી શિખ્યા કરવું.

૪. સંસારતું અનુભવસહિત જ્ઞાન મેળવી 'બધ્યા પણ ગધ્યા નહિ' એ દોષ ટાળવો.

૫. ભણવું નોકરીને જ માટે છે એમ નથી.

૬. નવા નવા લાભદાયક હુજરો શિખવા અને દેશની સમૃદ્ધિ વધારવી.

૭. આવશ્યક, ઉપયોગી, નવીન અને મોહક જનાવટોમાટે જોઈતી કુદરતી વસ્તુઓ પરજેશ્વરે આપણા દેશમાં પુષ્કળ જથ્થામાં પેદા કરી છે.

૮. વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી પોતાના તથા પોતાના કુટુંબના નિર્વાહ જોટલું દ્રવ્ય મેળવવું એવું નામ જ ભણવું નથી, પરંતુ તે સાથે લોકહિતકર કામો કરવાં અથવા તે સંબંધી વિચાર તથા પ્રયાસ કર્યાં કરવા.

૯. કૂવામાં રહેલો દેડકો કૂવાને આખું જગત્ માને છે, તેમ પાઠશાળામાં પરીક્ષાઓ પસાર કરવાના મુખ્ય હેતુથી મેળ-

વેલા ઉપરચોટિયા, પોપટિયા જ્ઞાનને પોતાની કુલ પુ'જ માની બેસવું નહિ.

૧૦ એક માણસે એક ધંધો પકડ્યો હોય, તેમાં તેને લાભ મળે-
લો ભેધ બધાએ સામટા પતંગિયાં પેઠે યાહોમ કરી તેમાં
પકડવું નહિ, પરંતુ ઇશ્વરે આપણને જે બુદ્ધિ આપી છે
તેનો ઉપયોગ નવીન લાભકર ઉદ્યોગ જોળી કાઢવામાં કર-
વો. ધંધાઓની જોટ નથી; ખરે ભણેલા, ખંતીલાં, ઉત્સા-
હી નરેની જોટ છે.

૧૧ કોઈ પણ પ્રમાણિક ધંધો કરવામાં નાનમ નથી.

રાવબહાદુર હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા,
વડોદરા રાજ્યના માજી કલેક્ટર.

લવાજમ મોકલનાર સદશ્રદ્ધેયોની નામાવલિ.

(નામના પહેલા અક્ષરના ક્રમ પ્રમાણે, * એ નિશાની બીજો વર્ગ સૂચવે છે)

રાવજહાદુર અતુલચંદ મોદી.
 રા. રા. અનંદરાવ ખંડેરાવ.
 રાવસાહેબ અમૃતલાલ દામોદર.
 રા. ઉત્તમરામ દેશવલાલ, LL. B.
 રા. ઉમિયાશંકર બિહારીલાલ.
 રા. ઉમેદરામ લલ્લુભાઈ દેસાઈ,
 M. D., B. S.
 રા. કાળીશંકર ધનેશ્વર.
 રાવસાહેબ દેશવ દર્શદ દુવ, M. A.
 રા. ગંગાદાસ દરજીવનદાસ.
 રા. ગિરધરલાલ હેમચંદ.
 રા. ચંદુલાલ માધવલાલ.
 રાવસાહેબ ચિમનરાવ મોતીભાઈ બક્ષી
 રાવસાહેબ સુનિલાલ દલપતરામ
 કવીશ્વર.
 રા. સુનિલાસ માણેકલાલ LL. B.
 રા. સુનિલાસ શિવદાસ.
 રા. હમનલાલ ધેસારામ.
 રા. હોટાલાલ મયુરાદાસ હનુપતિ,
 LL. B.
 રાવસાહેબ જમનાદાસ ગંગારામ,
 B. A.
 રાવસાહેબ જમિવતરામ ગૌરીશંકર.
 રા. જમિવતરામ નાનાભાઈ દરિદાસ,
 LL. B., Advocate.

રા. જીવનલાલ મગનલાલ.
 રા. જીગલભાઈ મોવિંદભાઈ, B. A.
 રા. જ્યેશંકર જ્યેશરામ વ્યાસ.
 રા. જોદરરાય કપિલરાય.
 રા. દયાળજી રામજી.
 રાવસાહેબ ધીરજરામ પ્રાણશંકર.
 રા. પ્રીતમલાલ ધીરજલાલ.
 રા. જાળારાવ બાઉસાહેબ મજમુદાર.
 રા. જમવાનજી ગાંડાભાઈ.
 રાવસાહેબ જમવાનજી હરિનંદ.
 રા. જવાનીશંકર મહાશંકર.
 * રા. બાઈલાલ દેશવલાલ બટ્ટ.
 રા. બીમભાઈ હીમતરામ.
 * રા. મગનલાલ ઉમેદરામ.
 * રા. મગનલાલ નાયજી.
 રા. મણિલાલ બગુભાઈ, LL. B.
 રા. મણિલાલ મગનલાલ.
 રા. મણિલાલ મહેશ્વર.
 રા. મણિલાલ રણજીભાઈ.
 શ્રીયુત મન:સુખરામ સૂર્યરામ.
 રાવસાહેબ માણેકભાઈ જશભાઈ.
 રા. માણેકલાલ બાઈશંકર દવે !
 રા. માર્કેડ નરશંકર, LL. B.
 રા. મીઠાભાઈ ઝવેરભાઈ.
 રાવજહાદુર મુકુંદરાય મણિરાય.

રા. મૂળશંકર અમચારામ.

રાવસાહેબ મૂળશંકર દવારામ દવે.

રા. મોતીલાલ ગાણેકલાલ.

રાવસાહેબ મોતીશંકર લાલશંકર.

રા. મોરારજી આનંદજી. L.L. B.

* રા. મોહનલાલ ભમિયાશંકર.

ગ. રંગીસદાસ જગન્નાથ.

રાવસાહેબ રણજીડાસ નયીતમદાસ.

રા. રણજીડાજી નાગરજી.

રા. રણજીડાસ નારણદાસ, M. A.

રા. રણજીડાભાઈ પુરયોત્તમ.

રા. રણજીડાલાલ ભોગીલાલ.

રા. રામચંદ્ર ગણેશ શુપ્તે.

રાવસાહેબ રામચંદ્ર નારાયણ આંબે.
આચકર.

ગ. રામદાસ નારાયણ,

રા. રામસંગ હરિભાઈ.

રા. રેવાશંકર નરસિંદલાલ.

Mr. T. K. Jhaveri.

રા. લક્ષ્મીભાઈ આચારામ,

M. A. L.L. B.

રા. લક્ષ્મીભાઈ કુંવરજી.

રાવજીદાદુર લક્ષ્મીભાઈ દલપતરામ

કવીશ્વર.

રા. વનમોહીદાસ નાગરદાસ.

* રા. વસનજી દયાળજી.

રાવસાહેબ વાધજીભાઈ દેશાધીભાઈ.

M. A.

રા. વાધજીભાઈ ત્રિકમભાઈ.

રા. વાડીલાલ લલ્લુરામ.

ધિ ઓનરબલ યૈઠ શ્રી પ્રિયજીભ.

જ્ઞાસ આત્માસંગ.

રા. વિઠ્ઠલરાય ગોવર્ધનપ્રસાદ.

રા. વિઠ્ઠલભાઈ અવેરભાઈ.

રાવસાહેબ વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ.

રા. વિદ્યાશંકર કશ્યાપશંકર.

રા. વિનોદરાય જોશીરાય L.L. B.

* રા. વજ્રલાલ શંખલાલ.

રા. શંકરલાલ તાપીદાસ.

રા. શંકરલાલ રસ્તમજી.

રા. સોમચંદ હાથીચંદ.

વડીલ હરકીસનદાસ જગજીવનદાસ.

રા. હરજીવન વાચચંદ શાહ.

રા. હરિકૃષ્ણ કીરચંદ.

રા. હરિલાલ કેશવલાલ.

રા. હરિલાલ નાનાભાઈ.

રા. હરિલાલ મોહનલાલ વડીલ.

રાવસાહેબ હરિશંકર રૂપાશંકર.

રાવસાહેબ હરિમુખરામ ગણેકરામ.

રા. હાથીરામ કાનજી.

રા. હાંમતરામ સમોદર.

રા. હીરાલાલ રણજીડાસ.

ધર્મ
નીતિ

લોકપ્રિય લેખમાલા.

માસિક

વિદ્યા
કલા

વર્ષ ૧

ધર્મ

અંક ૫.

સં. ૧૯૫૭ ફાલ્ગુન વદિ ૧૪. | (સ. ૧૯૦૧ માર્ચ.)

પ્રસિદ્ધ કરનાર
શ્રેયઃસાધક અધિકારિવર્ગ.

સેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છાત્રાલાલ જીવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ,
કૌશિકરામ વિદ્યનહરરામ મહેતા, બી. એ.

લયાજમની વ્યવસ્થા સખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંઠા, વડોદરા.

વાર્ષિક લયાજમ-પ્રથમ વર્ગે રૂ. ૧-૦-૦ પેસ્ટેજ મળીને, અગાઉથીજ,
આ વર્ગને મુલ આપરે પુસ્તક વગેરે બેટનો લાભ મળશે; બીજો વર્ગ
રૂ. ૦-૧૨-૦ પેસ્ટેજ મળીને, અગાઉથીજ. આ વર્ગને બેટનો લાભ મળશે
નહિ. એન્ટોને કમિશન.

છુટક કીમત રૂ. ૦-૦-૬

વડોદરા.

ધી “નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ” કંપની લિમિટેડ.

વિદ્યા
સંસાર

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ।
કલ્પલતે જોવી વિદ્યા થું સિદ્ધ કરતી નથી?

પાર્તા
કથા, ૫૦

ધર્મ.

ધર્મ શબ્દ એક કરતાં વધારે અર્થમાં વપરાય છે. ‘માળાપત્ની આઠા માનવી એ પુત્રનો ધર્મ છે’; ‘સંન્યાસીના ધર્મ બહુ કઠિન છે’; ‘અમે વેદધર્મને માનીએ છીએ’; ‘પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા એ અગ્નિના ધર્મ છે’—એ આદિ વાક્યોમાં ધર્મ શબ્દ એક જ અર્થમાં વપરાયો નથી હરતાં ધરતાં દેવધર્મના સમ ખાવામાં તો આવકો આવનો જ નથી. અર્થાત્ હાસના વખતમાં જેમ દીવાસેળી અને સોયદોરા સોંધા થઈ ગયા છે તેમ ધર્મ શબ્દ પણ સોંધા થઈ ગયો છે. એ તો ખુદ છે કે દુનિયાનો મોટો ભાગ અજ્ઞાન લોકોનો છે, અને સમજીને વિચાર કરીને શબ્દનો ઉપયોગ કરનારા યોગ હોય છે. તેથી જેમને અજ્ઞાન લોકોના મોટા ભાગમાંથી નીકળીને જ્ઞાનવાન્તા નાના ભાગમાં ભળવાની ઇચ્છા હોય તેમણે આ આખી બાબમાં સર્વથી વધારે ઉપયોગી શબ્દના ત્રિવિધ અર્થ લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે.

૧. ધર્મ=શુશ્રુ અથવા સ્વભાવ. ઉદાહરણ:—પ્રસરવું અને વહેવું એ પાણીનો ધર્મ છે; પોતાની મેળે હાસવું આસવું નહિ એ જડ પદાર્થનો ધર્મ છે; આદાના રસમાં શરીરમાં ગરમટો ઉત્પન્ન કરવાનો ધર્મ છે; માને છોકરા માટે શોક થાય એ જીવનો ધર્મ છે; ક્ષમા કરવી એ મહાત્માનો ધર્મ છે; બૂખતરસ એ દેહના ધર્મ છે. આ સર્વ પ્રસંગે ધર્મ શબ્દ શુશ્રુ, સ્વભાવ અથવા સ્વાભાવિક સદાચુના અર્થમાં વપરાયો છે.

૨. ધર્મ=દાન; સખાવત; દયાથી અથવા મોટાઈના ડોળમાં આગર ગવડાવવાના હેતુથી, અથવા પુણ્યસંચય કરવાના હેતુથી જે આપવામાં આવે છે તે આપવાની ક્રિયા. ઉદાહરણ:—એની પાછળ ધણો ધર્મ થયો, - એટલે

ધણા રૂપીઆ, અથવા ધણું અનાજ, અથવા વસ્ત્ર ત્રણેરે દાન પુણ્યમાં અપા-
યાં; ધર્મની ગાયના દાંત જોવા નહિ; ધર્મના ઘણા એટલે નિરાશ્રિત લોકોને
જીવનના આધાર તરીકે જે ઘણા ઉદાર ગૃહસ્થો આપે છે તે.

૩. ધર્મ=ન્યાય, નીતિ. અધર્મ=અન્યાય. ઉદાહરણ:—આ કામમાં
રાજાએ બહુ અધર્મ કર્યો છે એટલે અન્યાય કર્યો છે; અધર્મથી સામે છે
એટલે અનીતિથી સામે છે; ધર્મનો કાંટો એટલે જે કાંટે કાઢતો પક્ષપાત
કર્યો વિના અથવા કોઈ લાલચ રાખ્યા વિના સોનારૂપાના ફાગીના બરાબર
તોળાને તે તોલની ચીઠ્ઠી કરી આપવામાં આવે છે તે; ધર્મ+પક્ષ=ન્યાયાધીશ
અથવા જજ; ધર્મશાસ્ત્ર એટલે કાયદા એવો પણ અર્થ થાય છે.
સહજ સહજ ફેર સાથે ધર્મ શબ્દના ચાર અર્થ આ ભાગમાં થઈ
શકે એમ છે:—(૧) ન્યાય. (૨) નીતિ. (૩) પુણ્ય. (૪) પવિત્રતા
અધર્મી=પાપી તેમ જ અપવિત્ર. આ પુરુષ બહુ ધર્મીત્વા છે; આ સ્ત્રી ધર્મી-
ત્વા ■ એટલે તેઓ પવિત્ર છે.

૪. ધર્મ=અવશ્ય કર્તવ્ય ક્રિયા, દરજ (Duty). આ અર્થમાં આ
શબ્દ દુનિવાના બહુ મોટા ભાગમાં વપરાય છે. ઉદાહરણ:—માળાપની આસા
માનવી એ પુત્રનો ધર્મ છે; લોકોની દરજ છે કે પોલીસને ગુ-હો પકડવામાં મદદ
કરવી; જુએ મરતાઓને અન્ન આપવું એ પેસાવાળાઓની દરજ છે.

આ અવશ્ય કર્તવ્યરૂપ ધર્મ સંસારમાં વિવિધ સંબંધોને લઈને હોય
છે; જેમકે:—

કુટુંબમાં, પિતાનો પુત્રપ્રતિધર્મ અને પુત્રનો માતાપિતાપ્રતિ ધર્મ.
શાળામાં, ગુરુનો શિષ્યપ્રતિ ધર્મ, ગુરુનો લોકોપ્રતિ ધર્મ, શિષ્યોનો
ગુરુઓપ્રતિ ધર્મ.

ધંધામાં, એક વ્યાપારીનો બીજા વ્યાપારીપ્રતિ, અને એક વહીવ
અથવા ડૉક્ટરનો બીજા દરેક વહીવ કે ડૉક્ટરપ્રતિ પરસ્પર ધર્મ.

જ્ઞાતિમાં, જ્ઞાતિજનમાં પરસ્પર અમુક રીતે મદદ આપવાનો અથવા
વર્તવાનો ધર્મ.

આત્માનું ઉલ્લંઘન ન કરવું, અગિયાર ન કરવો—આ પ્રકારના નિયમોમાં દેશ-પરતે થોડો ફેર પણ હશે. ખુલ્લી ન્યાયની કોર્ટમાં ગુ-હો સાબિત થયા વિના કોઈ પણ માણસને કેદ કરવો નહિ, અથવા કર ભરનારાઓની સંમતિ વિના લોકોના પૈસાનો ખર્ચ થઈ શકે નહિ—એ વગેરે સુધરેલા દેશના રાજ્યોની જે દરજ્જા મનાવલી છે તે સર્વેન અમલમાં હોતી નથી.

તેમ જ આપણા દેશમાં જી પતિને વિશે જે પૂજ્યપુદ્ધિ રાખે છે તે-ટલી રાખવાને અન્ય સર્વ દેશોની જીની દરજ્જા મનાવલી નથી.

તેથી આપણે એમ કહી શકીશું કે સર્વ દેશમાં ધર્મ અથવા દરજ્જા અથવા અવશ્ય પાલન કરવા યોગ્ય નીતિનાં મૂલતત્ત્વો એક સરખાં સર્વમાન્ય હશે, અને તે મૂલતત્ત્વો ઉપરથી દેશકાલાનુસાર જે પ્રકારબદ્ધ પડી ગયલા તે જુદા જુદા હશે.

તેથી નીતિશાસ્ત્રકારો સર્વ દેશના આ નિયમોનું અવલોકન કરીને, તેમાંના બેઠના અંશ ટાળી કાઢીને, સર્વમાં સામાન્ય અંશને શોધી કાઢે છે અને પછી તેમને નીતિના નિયમો તરીકે સ્થાપે છે તથા અંધોમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે. એ પ્રમાણે બંધાયેલાં નીતિશાસ્ત્ર પછી સર્વ સદ્વિચારવતોને માનવરૂપ અણાય છે, અને તે નિયમો પ્રમાણે વર્તન એ ધર્મ અથવા દરજ્જા ગણાય છે.

નાસ્તિક ગણાતા કેટલાએક લોકો એવા હોય છે કે તેઓ અમુક ભૌતિક-પ્રસિદ્ધ હિંદુવગેરે ધર્મને માનતા નથી, પરંતુ આ ભાગમાં જણાવેલાં કેટલાં-એક અવશ્ય કર્તવ્યોને તેઓ માને છે. તેઓ આ અવશ્ય કર્તવ્યરૂપ ધર્મ અથવા દરજ્જાને મુખ્ય ગણે છે. વળી ઘણા લોકો એવા પણ છે કે પોતાના દેશ, કુલમાં ચાલતા આવેલા ધર્મ ઉપર તેમને શ્રદ્ધા હોતી નથી તે છતાં રૂઢિને માન આપીને પોતાને તે ધર્મના કહેવટાવવા દે છે. એવા લોકો હિંદુ, ખ્રિસ્તિ-વગેરે ધર્મના કહેવાતા છતાં તે ધર્મને અંતરથી માનતા નથી અને તેથી તેને ગૌણ ગણે છે અને આ દરજ્જા ધર્મને પ્રધાન ગણે છે.

૫. ધર્મ = આત્માવાક્યના અનુસરણરૂપ ક્રિયા. જે પુરુષો જ્ઞાનવંત વિદ્વાન, નીતિમંત, અનબધી ગણાતા હોય. જેમનાવડે પ્રકટ થતા વિચારો

યથાર્થ જ છે એવો નિશ્ચય હોય, જેઓ નિષ્પક્ષપાત ગણાતા હોય, એટલે જેઓ કોઈ પણ કારણથી દોરાઈ જઈને અસત્ય બાપણ કરે એમ ન હોય, અથવા અસત્ય વિચાર પ્રકટ કરે એમ ન હોય તેઓ આપ્ત કહેવાય છે. આપણી સ્મૃતિના રચનારા ઋષિએને આપ્ત ગણવામાં આવે છે. તે સર્વને આજના વિચારના સર્વ પુરુષો આપ્ત તરીકે સ્વીકારતા નથી એ જુદી વાત છે. પરંતુ ઉપરનાં લક્ષણો જેમનામાં હોય તે આપ્ત ગણાય છે. તેવા આપ્ત પુરુષોએ બાંધેલા નિયમો તથા તે નિયમાનુસાર વર્તનરૂપ ક્રિયા એ પણ ધર્મ કહેવાય છે.

વર્તમાન કાલે કોઈ પણ પુરુષને સર્વ પ્રસંગે આપ્ત ગણવાનો રિવાજ જ નથી. પણ જે પુરુષના વિચાર એટલે અંશે યોગ્ય જેને લાગે, તે પુરુષને તેટલે અંશે બીજા પુરુષો આપ્ત ગણે. જેથી એક જ પુરુષના વિચાર એક પ્રસંગે સ્વીકારાય અને બીજે પ્રસંગે ન સ્વીકારાય એવું આજે સર્વત્ર બને છે. કોઈ પણ પુરુષ સર્વસ આપ્ત એટલે સર્વ બાબતોમાં આપ્ત મનાતો નથી. વળી વિશેષ વિચાર કરતાં એમ પણ જણાય છે કે પૂર્વે પણ કોઈ પણ કાળે કોઈ પણ એક પુરુષને અપવાદસિવાય સર્વ દેશની પ્રજાએ સર્વસ આપ્ત તરીકે સ્વીકાર્યા હોય એમ બંધુ નહિ હોય અને બાવીમાં પણ બનવાનો સંભવ જણાતો નથી. જેથી સર્વસ આપ્તનો અર્થ એટલો જ લેવો પડશે કે જે પુરુષને જે જનસમૂહ તે પ્રમાણે સ્વીકારે તે સમૂહની દૃષ્ટિથી તે પુરુષ આપ્ત ગણાય. એ વિના બીજે માર્ગ નથી અને તેથી જે પુરુષને જે જનસમૂહ આપ્ત તરીકે સ્વીકારતા હોય તે પુરુષના વિચારો તથા નિયમો તે સમૂહને માટે ધર્મરૂપ ગણાય; અને આજે છે પણ તેમ. મનુષાગ્રવલ્ક્યનું ગૌરવ જેઓ સ્વીકારે છે તેમને માટે તેમનાં વચનો ધર્મરૂપ છે. બીજા ઇંગ્રેજોઆદિ લોકો તથા આપણા હિંદુમાં પણ જેઓ તેમનું ગૌરવ સ્વીકારતા નથી તેમના વિચારથી મનુષાગ્રવલ્ક્યના નિયમો ધર્મરૂપ નથી. સુસલમાન લોકો એમના પેગંબરને આપ્ત તરીકે ગણીને તેમના સ્થાપેલા વર્તનના નિયમોને ધર્મરૂપ સમજે છે. ખ્રિસ્તી લોકો બાઇબલના સમ્બંધેને ધર્મરૂપ ગણે છે. એ ન્યાયથી આપણા આર્થધર્મના આસ્તિક ગણાતા લોકો સ્મૃતિસ્મૃતિઆદિની રચનાઓને

આપત તરીકે ગણીને તેમના નિયમોને ધર્મરૂપ ગણે છે. સ્મૃતિઓ જે બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિયના ધર્મો, તથા બ્રહ્મચારીગૃહસ્થના ધર્મો વર્ણે છે તે આ પ્રકારના છે. તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીના ધર્મ, રાજાના ધર્મ, એ વગેરે અનેક પ્રકારના ધર્મ આ સ્મૃતિઓ વર્ણે છે.

સ્મૃતિઓ જોતાં તેમાં જેને આપણે હાલ કાયદા કહીએ છીએ તેવા કાયદા અથવા પૂર્વોક્ત ત્રીજા પ્રકારના ધર્મો તથા અવશ્યકસંવ્યવસ્થા હરને તથા નીતિશાસ્ત્રના નિયમો એટલે પૂર્વોક્ત ચોથા પ્રકારના ધર્મો પણ તેમાં વર્ણેલા હોય છે, અને વધારે જોતાં તે આ વિષયમાં વર્ણેલા સર્વ પ્રકારના ધર્મો પણ વર્ણેલા હોય છે. જેથી એક પક્ષથી જોતાં તે સ્મૃતિમાં વર્ણેન કરેલા સર્વ પ્રકારના ધર્મોનો એક જ પ્રકારમાં અંતર્ભાવ થાય એમ છે. પરંતુ ત્યારે આપણે એમ સમજવું કે સ્મૃતિમાં જે અનેક પ્રકારના ધર્મ વર્ણે છે તેના જ વિભાગ આપણે અત્ર રૂપ કરીએ છીએ. તેના ચાર વિભાગ પ્રથમ વર્ણે છે, પાંચમાનું વર્ણેન ચાલે છે અને હવે પછી જે પ્રકાર રહે છે તે આગળ આવે છે. તે તેમાંના આ પાંચમા પ્રકારમાં સ્મૃતિઓ વર્ણેલાધર્મધર્મો વર્ણે છે.

આ સ્મૃતિઓ તથા ધર્મશાસ્ત્રના ધર્મો બધા છે. તથા એક જ વિષય હપર બધે પ્રસંગે તેમનામાં પરસ્પર વિરોધ પણ બધા જોવામાં છે. આપણી સ્મૃતિઓના વિચાર કરેએએક પ્રસંગે લોકો ક'યુક્ત સંખ્યા નથી તેનું એક મોટું કારણ આ વિરોધ પણ છે. વળી એ સ્મૃતિઓ જે દેશસ્થિતિ તથા કાલમાં રચાયેલી છે તે સ્થિતિ તથા કાલમાં આજે મોટા અંતર થઈ ગયેલા હોવાથી તે પ્રાચીન કાલના વિધિપ્રમાણે આજે વર્તેન કરવું પણ લગભગ અશક્ય જેવું અથવા બહુ અગવડગરેહું થઈ પડવાથી પણ આજે એ સ્મૃતિઓનું જોઈએ તેવું અનુસરણ કરવામાં આવતું નથી. પ્રજાનું વર્તેન રાજ્યકર્તૃવર્ગના વર્તેનના પણ અનુકરણરૂપ હોય છે. તે વર્તેન પણ આજે કેવલ જુદા જ પ્રકારનું હોવાથી પ્રજાની રીતભાતમાં બહુ મોટા ફેરફાર અવશ્ય પ્રાપ્ત થયો છે. આ આદિ કારણોને લીધે સ્મૃતિપ્રતિપાદિત ધર્મની સત્તા પ્રાચીનકાલના જેટલી આજે નથી. એ સત્તા વ્યવહારમાં એટલે ક્રિયામાં બહુ નથી, તેપણ હજી માનવામાં

- અને શ્રદ્ધામાં તે સત્તા ધણી છે. સ્મૃતિઅનુસાર વર્તન કરવું એ ધર્મરૂપ છે એમ હજી ધણો જાગ સમજે છે તથા તદ્દનુસાર વર્તન ન થઇ શકે તો તે દોષરૂપ છે એમ પણ ધણા સમજે છે. તોપણ આ સંજ્ઞામાં જોટલી શ્રદ્ધા છે તે કરતાં યથાર્થ જ્ઞાન બહુ જોડું છે અને અજ્ઞાનપણું વધારે છે. એમાં દોષ વર્તમાન કાલની પ્રજાના સ્વધર્મનાં અજ્ઞાનનો છે, પૂર્વ પુરુષોનો નથી.

સ્મૃતિ અને ધર્મશાસ્ત્રના મયોનો દેશ, કાલ તથા રાજ્યસ્થિતિઅનુસાર વિવેક કરવો, એ આજના વખતના બુદ્ધિમંતોને માટે એક મોટું નિકટ કામ આવી પડેછું છે. તે ન યર્ષશકવાથી જ આજે મોટે ભાગે અશ્રદ્ધા જેવું દેખાય છે. આ વિષય અધિક વિસ્તારથી ચર્ચવા યોગ્ય છે. પરંતુ એ વિવેક કયા ધોરણ પર આજે થઇ શકે એટલું માત્ર અત્ર જણાવવું બસ થશે. તે એ કે આજના વખતમાં જે વિવાકલાઓ પ્રસિદ્ધ થઇ છે, જેમના સત્પત્ર વિષે બહુધા વિવાદનો અવકાશ ન હોય, તેમના જ્ઞાન ઉપરથી આ સમયમાં શુભપ્રાપ્તિ અને દુઃખનિવૃત્તિમાટે સ્મૃતિના જે જે નિયમો આવશ્યક પામન કરવા યોગ્ય અને હિતકર જણાય તેમનું પ્રથમ અનુસરણ કરવું, અર્થાત્ ધર્મશાસ્ત્રનાં જે જે વિધાનો પૂર્વોક્ત એવા પ્રકારના ધર્મ તરીકે પણ સિદ્ધ કરી શકાય એમ હોય તે વિધાનોનું તો આવશ્યક દરજ્જા તરીકે પાલન કરવું એ હિતકર છે.

હવે વિશેષમાં એટલું જ જણાવવું બસ થશે કે પૂર્વના શાસ્ત્રકારોએ આશયસંજ્ઞામાં તથા અસૌકિક શુભસિદ્ધિસંજ્ઞામાં જે જે વિધાનો કહ્યા છે તે સર્વે આજની વિવાકલાથી પણ સાર્વક સિદ્ધ યર્ષશકે એમ છે, અથવા કોઈકોઈ ગાટે હજી યોગ્ય પ્રમાણુ મળવાં બાકી હશે તો આવતાં વીરા, પચીસ, પચાસ વર્ષમાં એ જ કાર્ય થવાનું છે એમ નક્કી સમજી લેવું. અર્થાત્ આપણા ધર્મશાસ્ત્રકારો એ સંજ્ઞામાં ખોટા પડે એમ નથી. અને જે સાંસારિક નિયમો સ્થાપ્યા છે તે તો દેશકાલરૂઢિ ફરી જન્મથી ફરી જ જશે, અર્થાત્ સ્મૃતિ-ધર્મશાસ્ત્રમાંનાં જે વિધાનો આજે પણ રૂઢિને જ અધીન યર્ષ ગયાં છે, જે કામમાં આજે શાસ્ત્ર કરતાં રૂઢિ જ બલવતી છે તે કામમાં તો રૂઢિનું જ પ્રાધાન્ય રહેશે. સ્મૃતિના જે નિયમો સદ્વિશાસ્ત્રના નિયમોના આધારપર બધા-

યલા છે તેમાં રૂઢિતું કંઈ ચાલે એમ નથી. અને જે નિયમો મૂલ જ રૂઢિ ઉપરથી બંધાયલા છે તે તો શરશે જ. આજના વખતમાં બુવાતીઆઓ અને રૂપજીભાઈ ધોળાભાઈના દીકરાઓ આંખો મીચીને જે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ આચરણો કોડ્યા જાય છે અને બિચારાં ઘરાંઓ તથા શાસ્ત્રીપુરાણીઓ બૂમો પાડતા ચાકે છે તેનું કારણ આ રૂઢિદેવીનું સામાન્ય છે. એ સામાન્યને હવે પ્રાચીન શાસ્ત્રો અટકાવી શકે એમ રહ્યું નથી.

જે તે સમયે રૂઢિના આચાર્યો તે સમયના યુદ્ધિમંત અને ધનવંત લોકનાયકો છે. તેમનામાં જ માત્ર રૂઢિનું નિયમન કરવાની સત્તા છે. તેમનું કર્તવ્ય છે કે જ્યાં જ્યાં પ્રાચીન શાસ્ત્ર અથવા રૂઢિ અને વર્તમાન પ્રસંગસાથે વિરોધનો ભય હોય ત્યાં ત્યાં એવો તોડ કાઢવો જોઈએ કે જેથી છેવટે પરિણામ અદ્વિતકર ન થાય. પ્રજાની ઇશ્વરપ્રતિ, શાસ્ત્રપ્રતિ, સ્વધર્મપ્રતિની પ્રીતિ-શ્રદ્ધામાં ભંગ ન થાય, તેમ જ પ્રજાના શરીરને તથા જનમંડલની સુખશાન્તિને હાનિ ન થાય, પ્રજાને નિરર્થક દુઃખ વેઠવું ન પડે, તેની જ સાથે પ્રજા તથા રૂઢિનું વગણુ ખોટે ભાગે ન ચડી જાય એ નિરંતર જોતા રહેવું અને વખતો-વખત યોગ્ય ફેરફારો રૂઢિમાં કરતા રહેવું એ કુશ્લ, યુદ્ધિ, ધનચાહિ કારણોને સીધે લોકનાયકમાં ગણાતા રૂઢિના આચાર્યોનું કર્તવ્ય છે.

૧. ધર્મ—વેદધર્મ, જૈનધર્મ, બૌદ્ધધર્મ, એઆદિ શબ્દસમૂહમાં ધર્મ શબ્દ જે અર્થમાં વપરાય છે તે પ્રકારના અર્થનો અત્ર વિચાર કરીએ છીએ. ધર્મ શબ્દના આ અર્થમાં નીચે પ્રમાણે નિર્ણયોનો સમાવેશ થાય છે, અથવા ધર્મ શબ્દના અર્થનાં નીચે પ્રમાણે પાંચ અંગ છે:—

(૧) વિશ્વના પરમ કારણનો નિર્ણય.

(૨) વિશ્વમાં સર્વોત્તમ અથવા પરમ સત્તાનો નિર્ણય.

(૩) જીવના સ્વરૂપવિશે નિર્ણય.

(૪) પૂર્વોક્ત નિર્ણયો ઉપરથી જીવને ચાટે આ વિશ્વમાં સર્વોત્તમ સુખનો નિર્ણય; જીવથી સિદ્ધ કરાવા યોગ્ય ઉંચામાં ઉંચા સુખનું સ્વરૂપ; મુક્તિ-સ્વીકારેલું હોય તો બંધમેક્ષના નિર્ણયો.

(૫) તે ઉંચામાં ઉંચા સુખ અથવા મોક્ષને સધાવનાર સાધનો અથવા ક્રિયાના નિર્ણયો.

નિર્ણય એટલે નિશ્ચય અથવા શુદ્ધિમાં માનવું તે. ઈશ્વર સર્વત્ર વ્યાપક છે એમ માનવું એ એક અંતઃકરણ અથવા મન અર્થવા શુદ્ધિની એક પ્રકારની માનવારૂપ સ્થિતિ છે.

(૧) વિશ્વના પરમ કારણનો નિશ્ચય અથવા વિશ્વના પરમ સ્વરૂપનો નિશ્ચય એટલે શું ? પૃથ્વી ઉપર જાડો તો જમીનમાંથી થાય છે. પૃથ્વીની સપાટી ઉપર જે જે છે તે સર્વ તો જમીનમાંથી થયેલું છે એમ કહી શકાય. પરંતુ પૃથ્વી શેમાંથી યદ્ધ, પૃથ્વી, સૂર્ય, ચંદ્ર, આપ્તુ ગગનમંડળ, તથા આ જગતમાં જે જે છે એમ માનીએ છીએ તે શેમાંથી અને ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયાં તથા આવ્યાં એ સંબંધી નિશ્ચય, એ સર્વત્ર કારણ શું, તે કારણનું પણ કારણ શું, — એમ યોગતાં યોગતાં યોગનારના વિચારથી જે સર્વત્ર કારણ નકી ઠરે, તેનું પાછું કારણ માનેલું ન હોય અથવા ન જડી શકે એમ હોય તે વિશ્વત્ર પરમ કારણ કહેવાય છે. તથા આ વિશ્વમાં જે જે વસ્તુઓ જોઈએ અથવા અતુભવીએ છીએ તેમનું મૂલ સ્વરૂપ શોધતાં શોધતાં છેવટે તે શું છે એ સંબંધી જે નિર્ણય તે વિશ્વના પરમ સ્વરૂપસંબંધી નિર્ણય છે. આપણે ખાવાની રોટલી છે, તેનું કારણ ધઉનો લોટ છે, તેનું કારણ ધઉ, તેનું કારણ ધઉનો ઊંડ છે, તેનું કારણ ખી છે. તે ખી અમુક તત્ત્વોનો સમૂહ છે; જેથી રોટલીનું મૂલ કારણ રસાયનનિયમથી એમાં રહેલા અમુક તત્ત્વો છે. એ પ્રકારનો નિર્ણય એ રોટલીના મૂલ કારણ અથવા મૂલ સ્વરૂપનો નિર્ણય છે. એ જ પ્રમાણે આખા જગતના તમામ પદાર્થોનાં કારણોનો વિચાર કરતાં અમુક તત્ત્વો અને અમુક સત્તાઓ અથવા અમુક દ્રવ્ય અને અમુક ક્રિયાહેતુઓ એ ઠરશે. તેનાં પણ કારણોનો શોધ કરતાં છેવટે જે એવાં તત્ત્વો ઠરે કે જેમનાં કારણો ન જડે, પણ જેમાંથી આ જગત યથુ છે એમ બતાવી શકાય. તે તત્ત્વ અથવા તત્ત્વો તે વિશ્વનાં પરમ કારણ અથવા પરમ સ્વરૂપ કહેવાય. જે એવા કારણરૂપ વસ્તુ એક ઠરે તો તે પરમતત્ત્વ, અથવા પરમ કારણ અથવા વિશ્વનું પરમ

સ્વરૂપ કહેવાય. આ પ્રમાણે વિશ્વના કારણનો અથવા તેના સ્વરૂપનો નિર્ણય અથવા તેને વિષે માણસના અંતઃકરણમાં જે નિશ્ચય અથવા અભિપ્રાય તે, તે માણસના ધર્મના સ્વરૂપનો એક ભાગ છે.

(૨) "વિશ્વમાં સર્વોત્તમ સત્તાનો નિર્ણય એટલે શું ? આપણામાં કહે-વત છે કે " માર માણું જૂત નાસે ". એ ન્યાયથી આ જગતમાં સર્વ દેશમાં સર્વ પ્રકારના લોકો પોતાના કરતાં કાંઈ પણ વધારે સત્તાથી હરે છે. રાજસત્તાથી, પોલીસથી, અને લશ્કરથી તો બધા હરે જ છે વાઘ, સિંહ, સાપવગેરે જના-વરથી પણ કરનારા હરે છે. પરંતુ રાજાઓવગેરે કરતાં પણ અગ્નિવાયુઆદિની સત્તા વધારે ગણાય છે. મોટાં શહેરનાં શહેરો ધરતીકંપ થવાથી જમીનમાં દટાઈ જાય છે અને રાજાઓવગેરે લૌકિક સત્તાનું કંઈ ચાલતું નથી વર્ષાદ ન આ-વવાથી દુષ્કાલ પડે છે અને રોગનો વાયુ વાવાથી મરકી ચાલે છે તેમાં મનુ-ષ્યની લૌકિક સત્તા કંઈ કામ કરતી નથી. તેથી મનુષ્યની સર્વ પ્રકારની સત્તા કરતાં આ સૂર્ય, અગ્નિ, વાયુઆદિની સત્તા વધારે ગણવી પડે છે અને તેના-થી બધા હરે છે.

હવે અગામ તેમ જ જ્ઞાનવાળા ગણાતા પણ લોકોનો ધણે ભાગે સ્વભાવ એવો છે કે પોતાના કરતાં વધારે સત્તા જે પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય એવી હોય છે તો તો તેને માણસ હોય છે તો તેને પ્રસન્ન કરવાને જે કરવું ધટે તે કરે છે, અથવા તે સત્તાથી પોતાને ભય ન થાય તેને માટે જે ઉપાય લેવા ધટે તે લે છે. એ સત્તા જ્યારે અદૃશ્ય હોય છે ત્યારે શું કરવું તે સુઝવું નથી. એવી પોતાના કરતાં વધારે અને અદૃશ્ય સત્તાને દેવ તરીકે માનવાનો ધણે ભાગે રિવાજ છે. આ આમિ, વાયુઆદિ એક પક્ષથી દેખાય છે ખરા, પરંતુ તેમની ક્રિયા ખરું જોતાં જોઈ શકાતી નથી, તેથી તેમનું ખરું સ્વરૂપ અદૃશ્ય જ છે, માટે તેમને ધણા ધર્મમાં દેવ તરીકે સ્વીકારેલા છે. જે લોકો તેમને દેવતરીકે નથી સ્વીકારતા તેમને પણ તેમની મનુષ્ય કરતાં અધિક સત્તા સ્વીકાર્યા વિના તો ચાલે એમ નથી જ. જેથી આખા વિશ્વમાં એવી અનેક સત્તાઓ વ્યાપક છે કે જેમના આગળ મનુષ્યની સત્તા કંઈ જ નથી. અને મનુષ્યે જે સુખી થવું હોય તો એ સત્તા-

ઓને તાબે રહીને તેમના કાયદાને માન આપીને ચાલવું જ એ જોઈએ. એમ મનાવવું છે. આ પ્રમાણે મનુષ્યના કરતાં જે સત્તાઓ વધારે છે તેમાં પણ પુનઃ ચક્રતો ઉતરતો કામ જાંધી શકાય છે. એમ શોધ કરતાં કરતાં જે એક અથવા અનેક સત્તાઓ એવી ઠરે કે જેમના કરતાં કોઈની સત્તા અધિક ન હોય અને જેમના કરતાં ખીણ બધી સત્તા ઉતરતી હોય તે સત્તા અથવા સત્તાઓ તે વિશ્વમાં સર્વોત્તમ સત્તા કહેવાય. આ પ્રમાણે વિશ્વમાં સર્વોત્તમ સત્તાના સ્વરૂપ-વિશે જે નિર્ણય તે પણ મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ધર્મસંબંધી નિર્ણયનો એક ભાગ છે.

(૩) ધર્મ સંબંધના અર્થમાં ત્રીજો ભાગ જીવના સ્વરૂપવિશેના નિર્ણયો છે. તેમાં જીવ એ કોણ છે? આ જગત્માં જે વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે તેમાંની કેટલીએક સજીવ અને કેટલીએક નિર્જીવ કહેવાય છે તે શું છે? તથા એ સજીવનિર્જીવ બેઠા ખરા છે કે નહિ? ખરા હોય તો સજીવ કોને કહેવા? કેવા પ્રકારની સત્તા ન હોય તેને નિર્જીવ કહેવાય? સજીવ મથાતા પદાર્થો નિર્જીવ ક્યારે થાય છે? માણસ મરી જાય છે ત્યારે તે શરીરમાંના જીવ પોતપોતાના તત્ત્વમાં બગી જાય છે કે રહીને કોઈ અન્ય સ્થળે જાય છે? જીવ એ સંયુક્ત પદાર્થ છે કે અસંયુક્ત પદાર્થ છે? એટલે એ જીવ એક કરતાં વધારે વસ્તુ બેગી થવાથી બનેલો છે કે માત્ર એકજ વસ્તુરૂપ છે? એ જીવ ખીળાં શરીરો મારણ કરી શકે છે કે કેમ? જીવની સત્તા કેટલી છે? ક્યાં કામો જીવ નહિ કરી શકે એમ છે? જીવ અને ધર્મિયરને શો સંબંધ છે?—એ આદિ જીવસંબંધી ઉઠતા સર્વ પ્રશ્નોના નિર્ણયો આપવા એ પણ ધર્મસંબંધી નિર્ણયનો એક ભાગ છે.

(૪) જીવના સ્વરૂપનો નિર્ણય થયા પછી જીવનાં સુખદુઃખનો નિર્ણય કરવાનો હોય છે. સુખ કોને કહેવું, દુઃખ કોને કહેવું, સુખનો બોક્તા કોણ છે, દુઃ સુખી છું, દુઃ દુઃખી છું, એમ કોણ માને છે? અને “ દુઃ સુખી છું ” એમ જ્યારે મનાય છે ત્યારે જીવની સ્થિતિ કેવા પ્રકારની હોય છે? દુઃખ-રૂપ મનાવેલી સ્થિતિ કેવા પ્રકારની હોય છે? સુખો જાતજાતનાં હોય છે તો

સર્વથી ઉત્તમ સુખ કયું ? સુખ અમુક પ્રકારની સ્થિતિ છે એમ જો કહેવામાં આવે તો કયો સ્થિતિમાં હંઆમાં હંઆ સુખ છે ? સુખ જો અમુક દેશ અથવા લોકમાં છે એમ કહેવામાં આવે તો કયા દેશમાં અને કયા લોકમાં સર્વોત્તમ સુખ મળી શકે છે ? પરમ સુખ એટલે મોક્ષ એમ જો કોઈ કહે તો મોક્ષ ક્યાં અને ક્યારે મળે છે ? મોક્ષ એટલે શું ? બંધ એટલે શું ? આ પ્રમાણે દુઃખ તથા પરમ સુખ અને બંધમોક્ષના સ્વરૂપનો નિર્ણય એ પશુ ધર્મના નિશ્ચયનો એક ભાગ છે.

(૫) બંધમોક્ષનિર્ણય અથવા તે ન માનતા હોય તો દુઃખ અને ઉત્તમ સુખનો નિર્ણય કર્યા પછી, કેવી ક્રિયાથી દુઃખ યાપ છે, કેવી ક્રિયાથી સુખ યાપ છે, તથા ઉત્તમ સુખ જે માનેણું હોય તે કેવી ક્રિયાથી સધાય છે એ પ્રશ્નોનો વિચાર આવે છે; અથવા બંધમોક્ષ માનતા હોય તો કેવી ક્રિયા બંધનનો હેતુ છે અને કેવી ક્રિયા અથવા કેવાં સાધનો મોક્ષનાં સાધક છે; પાપપુણ્ય કોને કહેવાં, અથવા સારાંનકારાં નીતિઅનીતિનાં કામો કોને કહેવાં એ નિર્ણય કરવાનો હોય છે. તથા કરેલાં કર્મોનાં ફલો તરફાલ મળે છે કે વિનશ્વે મળે છે ? બધાં શુભાશુભ કર્મોનાં ફલો આ સરીરમાં જ ભોગવી શકાય કે નહિ ? બીજા જન્મોમાં પણ આ જન્મનાં કર્મોનાં ફલ મળે કે કેમ ? આ જન્મમાં પૂર્વ જન્મનાં કર્મોનાં ફલ ભોગવાય છે કે નહિ ? એ વગેરે કર્મ-સિદ્ધાન્ત ધંબધી ઉડતા સર્વ પ્રશ્નના વિચાર આ ભાગમાં આવે છે.

ધર્મના આ ઉદ્દેશ પ્રકારના સ્વરૂપના પાંચ પેટા ભાગ પાડ્યા છે. તેથી કોઈ કહેશે કે પહેલા ભાગમાં જ નીચેના બધા પેટા ભાગનો સમાવેશ થાય એમ છે; અથવા ત્રીજા ભાગમાં જ એથા પાંચમાનો સમાવેશ થાય એમ છે તો તેની કંઈ ના નથી. તે જ પ્રમાણે આ આખા વિષયમાં ધર્મ શબ્દના જે છ અર્થ કર્યા છે તેને બદલે પહેલા અર્થમાં, અથવા એથા અર્થમાં અન્ય સર્વનો સમાવેશ થઈ શકે એમ છે, એમ જો કોઈ વાદ કરે તો તે કેવલ ખોટો નથી. પરંતુ આપણે જે વિવરણ કરેણું છે, તે પોષ્ટ્યભાટે નહિ, પરંતુ જેઓ શાસ્ત્રીય રીતે જહુ મહન વિચારમાં ઉતરી શકે એમ નથી તેમને ધર્મ શબ્દના

અર્થનાં વિવિધ સ્વરૂપો ઝોઘી મેહેનતે સમજાય, તથા લોકોમાં ધર્મ રાખે
કેવા કેવા અર્થમાં વપરાય ■ એ તેમના જાણવામાં આવે, એ હેતુથી કહેલું છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ધર્મ એટલે ફરજના વિચારતું, પશ્ચિમ તરફના
સુધરેલા ગણાતા દેશોમાં સ્પષ્ટ પ્રાધાન્ય વધારે છે. યદ્યપિ આપણા દેશમાં જુદા
સ્વરૂપે અસ્પષ્ટ પ્રાધાન્ય કંઈ ઝોઘું નથી. “છોકરી યઈ તેને કંઈ પરણ્યા
વિના ચાલે ?” “જુએ મરતું બારણે આવે તેને ખાવાનું અ.ખા વિના કંઈ
ચાલે ?” એવગેરે વિચારમાં અવશ્ય કર્તવ્ય ફરજતું બધું કંઈ ઝોઘું નથી.
પરંતુ કેટલાએક બુદ્ધિપૂર્વક કારણો ઉપરથી ફરજ સમજે છે અને કેટલાએક
ચાલતા આવેલા વહીવટ ઉપરથી કારણ સમજ્યા વિના પણ ફરજ કબ્જ કરે છે.

વળી કેટલાએક સુધરેલા ગણાતા દેશના લોકો તેમજ વિદ્વાનો છા
પ્રકારના એટલે બૌદ્ધઆદિ ધર્મને ન સ્વીકારતાં આ લોકસંસારમાં સર્વત્ર
વ્યાપક ફરજરૂપ ધર્મને જ માત્ર પ્રધાન ધર્મનરીકે માને છે. વળી એ એવા
પ્રકારનો ધર્મ એટલે ફરજ એનાં પણ સ્વરૂપ જુદાં જુદાં વિદ્વાનો તથા અજ્ઞાન
લોકો જુદાં જુદાં બાંધીને તેને અનુસરે છે. વળી કેટલોએક અથવા થણે
ભાગ હાલમાં એવો પણ છે કે જેઓ હિંદુ, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તીઆદિ પ્રસિદ્ધ
ધર્મોના નિર્ણયોને ન સ્વીકારતાં પોતાને યોગ્ય જણાય તેવા નિર્ણયોવાળી વિચા-
ર્યોજનારૂપ પોતે માનેલા નવીન ધર્મને જ અનુસરે છે. અને તપાસ કરતાં
ઐમ જણાય છે કે જેમ લોકો વધારે અજ્ઞાન તેમ પોતાની ભુદ્ધિનો વ્યાપાર ન
કરતાં પૂર્વ પરંપરાથી ચાલતા આવેલા ધર્મને વધારે માને છે, તથા જેમ લોકો
હાલના રિવાજ પ્રમાણે કેળવાયલા તથા વિચારસ્વાતંત્ર્ય શીખેલા તેમ તેઓ
પરંપરાથી પ્રાપ્ત ધર્મને ન સ્વીકારતાં પોતાની વૃત્તિઅનુસાર કોઈ વિચારશ્રે-
ણિને અનુસરે છે તેમાં પુનઃ બે મોટા ભાગ પડે છે. કેટલાએક કેળવાયલાઓ
તો ઉપર પ્રમાણે પ્રાચીન મતોને બાજુ પર મુકીને અથવા તેમનાં ખંડન જેવાં
કરીને પોતે નવીન નિર્ણયોજ કરે ■ અને કેટલાએક પોતાના વિચારસ્વાતંત્ર્ય
નો ઉપયોગ કરીને પુનઃ સંપ્રદાયપ્રાપ્ત પ્રાચીન ધર્મને જ સ્વીકારે છે તથા
તેનું પોતાના નવા વિચારથી સમર્થન કરે છે.

विद्येय विद्या

श्री.

प्रकप्रिय लेखमाला.

भाषिक

विद्या
कथा

प्रकाश

अंक ६.

सं. १६५७ चित्र पट्टि १४. | (स. १९०१ एप्रिल.)

प्रसिद्ध करनार

श्रेयःसाधक अधिकारिवर्ग.

लेखना व्यवस्थापकः—

छायालाल छवनलाल, व्यवस्थापक, महाकाल.

हैदराबाद विद्यालय मंडला, पी. ए.

लेखनगनी व्यवस्था राखनार मंडलः—

आर्थ-विभाग-मंडल, धीकांटा, पंडोहरा.

वार्षिक लेखन-प्रथम वर्ष ३ १-०-० पोस्टेज भण्डाने, अगाडधीन.

आ वर्गने वर्ष आपरे पुस्तक पत्रे भेटने लाभ भण्डाने; धीने वर्ष ३ ०-१२-० पोस्टेज भण्डाने, अगाडधीन. आ वर्गने भेटने लाभ भण्डाने नदि. अगन्तेने कमिशन

छुटके कीमत ३. ०-०-४

पंडोहरा.

धी “नूतन विद्या प्रिंटिंग प्रेस” कंपनी लिमिटेड.

विभाग
संसार

किं किं न साधयति कल्पतेव विद्या ।

कल्पयति नैवी विद्या शुं सिद्ध करती नथी!

पाठा
कथा, धं

સૂચના.

લોકપ્રિય લેખમાલાનું અભિનન્દનપૂર્વક અવગોચન તા ૧૪-૪-૧૯૦૧ ના "ગુજરાતી"ના અંકમાં કરી તે પ્રતિષ્ઠિત પત્રના સુગ્ર વિદ્વાન અધિપતિએ લેખમાલાના પ્રસારમાં જે મદદ કરી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

વેલ્યુપેએન્સથી મોકલાતા અંગ્રેજી સ્વીકારનાર તથા પોતાના મિત્રમંડલમાં લેખમાલાને ઘાખસ કરનાર સંજ્ઞાનોનાં અમે બહુ આભારી છીએ.

ટીકીટો ટપાસમાં કદાચ ગેરવસ્ત્રો પડ્યાનો સંભવ છે, અને મનીઝારડર કરતાં માલકને જાને અમ લેવો પડે છે, તેથી વેલ્યુપેએન્સની પદ્ધતિ ઉત્તમ જાણી અમે તે સ્વીકારી છે અને એકંદરે તે સફલ નીવડી છે એથી સંતોષ પ્રાપ્ત થઈએ છીએ.

અનેક શુભ હેતુઓને તથા હિતકર પ્રવૃત્તિઓને પાલનમાલ કરનાર ઉદ્ધ-રાણીથી બચવા અમે જનતો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પરંતુ આપણા કેટલાક સંજ્ઞાન માલકોની ઇચ્છાથી કેટલેક સ્થલે લવાજમની માગણી કર્યા વિના અંગ્રેજી મોકલીએ છીએ. લેખમાલા પ્રકટ થવાને લગભગ છ માસ થયા, તેથી પોસ્ટેજ તથા બેટના પુરવઠાએ લવાજમનો રૂ. ૧ જેટલો બુદ્ધિ રૂઝમ જમના તરફથી અમને અવ.પિ મળી નથી તે લોકોતરફથી તે વિલંબ વિના મળશે એવી આશા છે. પત્રથી તેઓ પોતાની ઇચ્છા જણાવશે તો આવતો અંક તેમને વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

નિશાળ, શાંતિ, મહાજનમંડળ વગેરે જનસમુદાયમાં લેખમાલાના અંગ્રેજી મફત વહેંચવા ઇચ્છનાર સદ્ગૃહસ્થોને તે સમગ્ર પડતર કોમને અ. પત્રમાં આવશે. પત્રબ્યવહાર કરવાથી તેમને વિગત મળશે.

એકાગ્રમાં એકા દશ વિદ્યાર્થીઓ એકઠા થઈ લેખમાલાના માલક થશે તો તેમની પાસેથી એ છે બાર લેખમાં આરો. આ સંજ્ઞા તેમણે પત્ર-બ્યવહાર કરવો.

તે જ પ્રમાણે દશ માલકોને વધારી આપનાર પુરુષને સ્થાયી લાભ આપવામાં આવશે; પત્રદ્વારા તેમણે વિગત મળાવવી.

લેખમાલાને પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ કમિશનથી કરવા ઇચ્છનાર એક-રા જોઈએ છે.

આર્થ-ઉચોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

પ્રકાશ.

હવેાદ્વાત

ગર્ભગાની શુક્રમુનિ પરીક્ષિત રાજાને આગવતની પવિત્ર કથા કહેતા હતા તે પ્રસંગે સ્વર્ગમાંથી દેવોએ પૃથ્વી ઉપર આવી અમૃતના સાદામાં તેમની પાસે દરિકથા માગી, અને ‘ક્યાં દરિકથા અને ક્યાં અમૃત ? ક્યાં ચિન્તામણિ અને ક્યાં કાચ ?’ એમ કહી તે મુનિએ દેવોને દસી કાઢવા એ વૃતાન્ત એ બોધ આપે છે કે કોઈ પણ ભૌતિક અથવા અલૌકિક પદાર્થ સાથે પરમેશ્વરની કથાની વૃક્ષના થઈ શકતી નથી. મહાત્માઓના તપોબલથી જ્યારે પરમેશ્વર તેમના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે તેઓ તેમની પાસે એમ નથી માગતા કે “અમને નંદનવન, અપ્સરાઓ, તથા વિમાન વગેરે અનેક દિવ્ય ભોગોથી શોભતા સ્વર્ગનું સુખ આપો,” તેઓ એમ નથી માગતા કે “અમને અકર્ત્તા નરેન્દ્રના વૈભવ પ્રાપ્ત થાઓ,” તેઓ એમ નથી પ્રાર્થતા કે “અમને સપ્તગી યોગસિદ્ધિઓ મળો” પરંતુ તેઓ હીનપણે માગે છે કે “હે અન્તઃકરણના અધ્યક્ષ ! આપનું સ્મરણ તથા ચિન્તાન સદૈવ અમારા હૃદયમાં આરંભ રહેજો, અને જ્યાં આપનું કીર્તન ન સુકાય એવી વિપત્તિઓ પણ બસે અમારા શિરઉપર નિરંતર પડજો.”

પરમેશ્વરની કયાદિપ શીતલ નદીમાં સ્નાન કરનારને સંસારના અનેક દુઃસહ ક્વેશોનો તાપ છાગતો નથી. પરમેશ્વરની કયાદિપ જ્ઞાંતી મનુષ્યની ખુદ્ધિરૂપ દિલો મોટામાં મોટો હૃદયન છે. પરમેશ્વરની કથા એક પક્ષે સદિ-આરંભ થતી; તે પશુમાં જ દિવ્ય છે નો જોઈ પક્ષે હૃદયના દુઃખ નિહારૂપ કે-

પ્રયોગે કાપવામાં કરજ્યારહિત કુદાડી છે. પરમેશ્વરની કથા યોર આજ્ઞાન-રાત્રિનો અંત આણનાર સૂર્યપ્રભા છે. પરમેશ્વરની કથા અનેક શુભ સંસ્કારો વિના શ્રવણ કરી શકાતી નથી, અને શ્રવણ કરાઈ તો અનુપમ, શુદ્ધ-નિર્મલ આનંદના ભોગથી અંતઃકરણ પ્રકુલ થવાવિના રહેતું નથી.

આવા અલૌકિક મહિમાવાળી હરિકથાનાં વિવિધ અંગો છે. પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ તથા લક્ષણો કેવાં પ્રકારનાં છે ? પરમેશ્વરના સંકલ્પથી જગત્ કૃતપન્ન થાય છે, ટકે છે તથા લય પામે છે તે કેવી રીતે અને કેવા ક્રમમાં ? સર્વ જીવોથી અનુભવાતું આજ્ઞાન શું છે, પરમેશ્વર અને તે આજ્ઞાનનો શો સંબંધ છે, અને એ આજ્ઞાનની નિર્હીત કેવી રીતે થાય છે ? વિચાર, વાણી અને વર્તન કેવાં રાખવાથી પરમેશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ? પરમેશ્વરના સ્વરૂપના અનુભવવાળા મહાત્માઓનાં લક્ષણો કેવાં હોય છે અને સંચારબંધથી મુક્ત થવા ઇચ્છનારે કેવા વિધિથી એવા પુરુષોને શરણ ચલું ? પરમેશ્વરના ભક્તોની ઉત્તમતા, મધ્યમતા તથા કનિષ્ઠતા શેનાઉપર આધાર રાખે છે, અને તે ભક્તો કેવી રીતે પરમેશ્વરના પદને પામે છે ?—આ સર્વ વિષયસંબંધી વિચાર, ચિંતન, શ્રવણ તથા કથન એ સર્વ હરિકથા છે.

પરમેશ્વરના પવિત્ર ભક્તના આખ્યાનરૂપ સ્તૂતિ દૃષ્ટાન્ત અંતઃકરણમાં દિવ્ય શુભો પ્રકટ કરવામાં એક મુખ્ય સાધન છે. ઇશ્વરભક્તે કેવા સંતત પ્રયત્નથી ઇશ્વરનો અનુમલ સંપાદન કર્યો—એ જાણવાથી આપણે પ્રભાદ તથા આલસ્યને ત્યજીને પુરુષાર્થપરાયણ થઈએ; ઇશ્વરભક્તની શુદ્ધ નિષ્ઠાની પરીક્ષા કરવાઅર્થે કેવાં કેવાં સંકટો તથા વિષમ પ્રસંગો તેનાઉપર આવી પડ્યા—એ જાણવાથી આપણે મુખદુઃખમાં અંતઃકરણની સમાન સ્થિતિ રાખવા પ્રેરાઈએ છીએ; અને પરમેશ્વરે આખરે પોતાના ભક્તને કેવી રીતે કૃતાર્થ કર્યો—એ જાણવાથી આપણે અચલ શ્રદ્ધાથી સંપન્ન થવા ઉત્સાહ પરીએ છીએ. શ્રદ્ધા સતી સીતાનું ચરિત્ર જ્યેષ્ઠ હૃદયમાં નિર્મલતા તથા પવિત્રતાનો સંસ્કાર પાડનાર ઉત્તમ સાધન છે તેમ શ્રદ્ધા ઇશ્વરભક્ત પ્રહ્લાદનું આખ્યાન પણ અંતઃકરણને ઉંચા અધિકારઉપર સ્થાપનાર દેવાથી તે

આખ્યાન આ અંકનો વિષય છે. બહુ વારંથી રજા કરતા પોતાના હઠીલા બાલકને, જેમ રનેદાજ માતા દસખ, ખજૂર, ફરી, કેળાંવગેરે સ્વાદિષ્ટ પદાર્થો આપીને રીઝવે છે, તેમ સત્શાસ્ત્ર પણ અસંખ્ય જન્મોથી અચાનકે વશ થવાથી વિદુર્લભ બનેલા મનુષ્યને આ પ્રશ્નોદાખ્યાનમાં આવતા વિવિધ કૌમલ બોધથી અવશ્ય શાંતિશુભનો ભોગી કરે છે.

દિરણ્વકશિપુ અને દિરણ્વાક્ષ.

એક સમયે સનક, સનંદ આદિક બ્રહ્માના મુત્રો ત્રિભુવનમાં વિચરતાં વિચરતાં વિષ્ણુશોકમાં જઈ પહોંચ્યા. અત્યંત વૃદ્ધ છતાં પાંચ છ વર્ષના દેખાતા અને દિશાઓથી વજ્ર ધારણ કરી રહેલા તે મહાત્માઓને બાલક માનીને શ્રીવિષ્ણુના બે હાથપાશોએ તેમને પ્રવેશ કરતાં રોક્યા તે ઉપરથી સનકાદિક કુમારોએ તેમને શાપ આપ્યો કે “શ્રીવિષ્ણુનાં પવિત્ર અરણ્યકમલમાં રહેવાને તમે યોગ્ય નથી, માટે મૂઢ બુદ્ધિવાળા તમે બંને પાર્ષ્વ અસુરજાતિમાં અવતાર લો.” આ પ્રમાણે શાપ પામેલા તે બંને ક્ષિતિને ગેરે દિરણ્વકશિપુ અને દિરણ્વાક્ષરૂપે દેવકુલમાં જન્મ્યા. આમાંના નાના દિરણ્વાક્ષનો શ્રીવિષ્ણુએ પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવાના પ્રસંગે વશહાથનાર ધારણ કરી નાશ કર્યો.

પોતાના નાના બંધુ દિરણ્વાક્ષના નાશથી દિરણ્વકશિપુના રોષ તથા શોકની સીમા રહી નહિ. દાંતવડે પિસેલા પોતાના ઓઠથી, બળતાં ધૂમાતાં પોતાના નેત્રથી, તથા બપંકર બચા, દાદ, મુખવિગેરે અવયવોથી ક્રોધનું અત્યંત પ્રાણ્વ્ય સૂચવનાર દિરણ્વકશિપુએ દાનવોની સજા બરી તે વચ્ચે શ્રીવિષ્ણુનો સંહાર કરવાની વિકરાલ પ્રતિજ્ઞા લીધી, અને દેવોને પૃથ્વીકપર જઈ વેદાધ્યયન, યજ્ઞ, દાન, વ્રત, તપશ્ચર્યા-આદિક ધર્મકર્મ કરનાર લોકોનો સંહાર કરવા, વેદ, બ્રાહ્મણ, ગાય તથા વર્ણાશ્રમવ્યવસ્થાવાળા દેશોને બાળી મૂકવા, તથા યજ્ઞોપયોગી વૃક્ષોને કાપી નાખવા આજ્ઞા કરી.

તે આજ્ઞાને માથે ચઢાવી દિરણ્વકશિપુના અતુચરો ગામે, નગરો, વાડીઓ, ખેતરો, રાજધાનીઓ, આશ્રમોવગેરેને અગ્નિ લગાડ્યાઅર્થે નીકળી પડ્યા, અને દિરણ્વકશિપુએ દિરણ્વાક્ષના મરણની વ્યથાથી ખીમતી તેની

ત્રીનું તથા પોતાની માતાનું અનેક યુક્તિવડે સાંત્વન કરું.

હિરણ્યકશિપુની તપશ્ચર્યા અને બ્રહ્માને અનુમદ.

પછી પોતાના દેહને જરામરણરહિત કરવાની તથા દેવદાનવોઉપર ચક્રવર્તિ રાજ્ય કરવાની ઇચ્છાથી પ્રેરાયલા હિરણ્યકશિપુએ ઉમ તપશ્ચર્યા કરવાનો આરંભ કર્યો. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે વિદ્યાર્થીએ એવી રીતે અધ્યયન કરવું, ધીમાન્ પુરુષે એવી રીતે દાન કરવું, વીર પુરુષે એવી રીતે યુદ્ધ કરવું, અને ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છનારે એવી રીતે તપશ્ચર્યા કરવી કે પોતાનાં તથા બીજાનાં રૂપાંશુ ઉભાં થાય. હિરણ્યકશિપુની તપશ્ચર્યા આ પ્રકારની હતી. ગંદરપર્વતની ગુફામાં ઉંચા બાહુ સખી, અને આકાશસામું રિથર દષ્ટિ રથાપી, પગના અંગુઠાવડે જમીન ઉપર ઉભા રહેલા તે દૈત્યનું તાગસા તપ જંગમારે પૂર્યું દશાએ પહોંચ્યું ત્યારે તેના મસ્તકમાંથી વિશક્ષણ પ્રકાશ અને સામર્થ્યવાળો તપોનસદૃશ અગ્નિ નીકળ્યો, જેનાથી પૃથ્વી ચરચર કંપી, આકાશમાંથી મદ તથા તારાઓ ખર્પા, સર્વ નિશાઓમાં હાહ પ્રકટ થયો, અને અસંત ત્રાસ પામેલા દેવો બ્રહ્મદેવને શરણે ગયા.

દેવોએ, બ્રહ્માની આગળ, હિરણ્યકશિપુએ વર્તાવેલા ત્રાસનું રત્નતિસદ્ધ વર્ણન કર્યું, અને તે ત્રાસથી રક્ષણની માગના કરી. તે ઉપરથી બ્રહ્મા જાતે તે દૈત્યની તપશ્ચર્યા જોયા તેની તપોભૂમિમાં ગયા. રાક્ષસોથી, ધાસથી તથા વાંસની છાડીઓથી ઢકાઇ ગયલા, અને છીડીઓના ડંખથી અરાધ ગયલી આગડી, ચરખી, લોહી તથા માસવાળા તે અસુરરાજને જોઇ આશ્ચર્ય પામેલા તથા દયાથી આર્દ્ર થયલા અંતઃકરણવાળા બ્રહ્મા બોલ્યા: હે દિતિના પુત્ર ! અત્યંત દૃઢ નિશ્ચયવાળાથી પત્યુ ન બની શકે એવી તારી તપશ્ચર્યાવડે તે મને વશ કરી લીધો છે, મારે હું તને સમગ્ર વસે દાનમાં આપું છું. મારે દર્શન તને નિષ્કલ જવું ન જોઇએ. એમ કહી બ્રહ્માએ તે દૈત્યના શરીરનું દિવ્ય જલથી પ્રોક્ષણ કર્યું, જેના મદિમાંથી હિરણ્યકશિપુ વજ્ર જેવા દઢ શરીરનો, તરુણ અવસ્થાવાળો, તથા સુવર્ણજેવી કાંતિથી યુક્ત થઇ પોતાની તપોભૂમિમાંથી બહાર નિકળ્યો. પછી બ્રહ્મદેવને પ્રજ્ઞાગ કરી તથા યોગ શબ્દોમાં

તેમનું સ્તવન કરી હિરણ્યકશિપુએ વર માગતાં કહ્યું: હે વરદાતાઓમાં હતમ ।
 હે પ્રભો । આપે હૃત્પન્ન કરેલાં પ્રાણીઓથી મારું મરણ ન થાય, ધરની બહાર
 કે પરની અંદર, દિવસે કે રાત્રિએ, પ્રાણીઓથી કે જડ પદાર્થથી, દેવોથી કે
 દેવોથી હું નાશ ન પામું, યુદ્ધમાં મને સર્વદા જય મળે, અને આપના જોડલા
 ઐશ્વર્યવાળો તથા સર્વ યોગસિદ્ધિવાળો હું સર્વલોકપતિ થાઉં-એ મારી
 ઇચ્છાનો વિષય મને આપો. તથાસ્તુ એમ કહી શ્રીશંકરેવ અંતર્હિત થયા.

અસહ ત્રાસ પામેલા લોકપાલોએ શીઘ્રેણ વિષ્ણુશરણુ.

બ્રહ્માના અનુમદથી અભિમાનના શિખરે ચઢેલો હિરણ્યકશિપુ પોતાના
 જાહનો વધ સંભારીને વિષ્ણુનો અધિક દ્રેષ કરવા લાગ્યો; મનુષ્યોને, ગંધર્વો-
 ને, સિદ્ધાને, વજ્રોને, આરણ્યોને, દેવોને તથા દૈત્યોને-એમ સર્વ લોકોને તેણે
 પોતાના ઠાસવત્ કરી ખૂંટ્યા; વિશ્વકર્માએ રચેલી સાક્ષાત્ ઇન્દ્રપુરી અમરા-
 વતીમાં તેણે રાજદંડનો પ્રયોગ કરવા માંડ્યો; તેનાથી ત્રાસ પામેલી પૃથ્વી
 તેને ખેડવાયિના હાથ આપવા લાગી; પોતાના તરંગરૂપ હાથવડે સમુદ્રો તેના
 ખેળામાં રત્નોની જીદિ કરવા લાગ્યા; અને પર્વતો તેને રમણીય કરવાનાં રચાનો
 આપવા લાગ્યા.

ન સહન થઇ શકે એવા આ હિરણ્યકશિપુના ત્રાસથી પરિતપ્ત થયલા
 હિરણ્યકશિપુએરાદિ લોકપાલોએ જ્યારે શ્રીવિષ્ણુનું એક ચિત્તથી શરણુ
 પામ્યું ત્યારે મેઘગર્જનારોથી ગંભીર આકાશરાણીએ તેમને આશ્વાસન
 આપ્યું: હે શ્રેષ્ઠ દેવો । તમારું કલ્યાણ થાય્યો. સાધુ પ્રકરો તથા પવિત્ર
 પ્રાણિપદાર્થોનો દ્રેષ કરનાર વિપરીત ખુદ્ધિ વિનાશને જ સૂચવે છે. મદથી શરી
 ગયલો એ દ્રેષ જ્યારે પોતાના શાંત અને વૈરખુદ્ધિરહિત પુત્રનો દ્રોહ કરે
 ત્યારે તેનો અંતકાલ આવેલો સમજવો. દેવોનાં હરમાઇ ગયલાં મુખકમલો
 આ પ્રકારે આશ્વાસન આપનાર દિવ્ય વાણીથી પ્રદુલ્લ થયાં.

પ્રદુલ્લાહ: તેમના અંતઃકરણની હંચા સ્થિતિ.

હિરણ્યકશિપુને ચાર પુત્રો હતા, તેમાં સર્વથી મોટા પ્રહ્લાદની વૃત્તિ
 તથા તેમના ગુણો આશ્ચર્યકારક હતા. તે પ્રહ્લાદ તત્ત્વજ્ઞાનસંપન્ન મહાત્માઓ-

ના પવિત્ર સમાગમમાં રહેતા, પોતાની ઇન્દ્રિયોતું દાસત્વ ન કરતાં તેને પોતા-
ને અધીન રાખતા, સત્યનું અડગપણે પાલન કરતા, પોતાથી શ્રેષ્ઠજનોપ્રતિ
સન્માનપુદ્ધિ રાખતા, પોતાના સમાન જનોસાથે શ્રાતુભાવે વર્તતા, પોતાથી
નિકૃષ્ટ જનો ઉપર કરુણાદૃષ્ટિથી જોતા—એમ કોઇપણ પ્રાણિવિશે દેખવાવના
કરતા નહિ, વિધાધનરૂપઆદિ સંપત્તિનાં મહનો તેમને સ્પર્શ ન હતો,
સુખસમયે તે દુર્લભેલા થતા નહિ, તેમજ દુઃખના પ્રસંગે તેમનું અંતઃકરણ
બ્યાકુલ કે વિર્હીલ થવા પામતું નહિ. સામાન્ય દુધને એક જો દિવસ રાખવાથી
તે ખાટું થઇ જાય છે, પરંતુ દ્વીરસાગરનું દૂધ લાખો વર્ષે થયાં તોપણ અ-
ઘાપિ વિકારને પામ્યું નથી, તે પ્રમાણે સામાન્ય મતિને વિકારવશ કરનાર
આશાતૃષ્ણાઆદિનું પ્રબલપણું પ્રહ્લાદની અલૌકિક મતિઉપર આલતું
નહિ. અસુરજાતિમાં અવતર્યા છતાં તેમનામાં લેસ પણ આસુરી અંશ હતો
નહિ.

પ્રહ્લાદને શ્રીવિષ્ણુઉપર જાણે સ્વાભાવિક પ્રીતિ હતી. બાળ્યાવસ્થા-
માં પણ લૌકિક રમકઝાંથી વિમુખ થયણું તેમનું ચિત્ત પરમેશ્વરરૂપ દિવ્ય
રમકઝા વિના ઠપાંદિ ચોંટતું ન હતું. શ્રીવિષ્ણુને જેમનું અંતઃકરણ વશ થઇ
ગયું હતું એવા પ્રહ્લાદને જન્મતું પણ વિસ્મરણ થઇ જતું. એસતાં ઉઠતાં,
હરતાંફરતાં, ખાતાંપિતાં, પાત કરતા તથા સુતાં તેમની જિતિ જગત્ના ઘુમ્મ
વિષયોથી આકર્ષાતી નહિ. પરમેશ્વરના પ્રેમમય ધ્યાનમાં કોઇ સમયે ને હસ-
તા તો કોઇ સમયે રડતા, કોઇ સમયે હંચા સ્વરથી ગાતા તો કોઇ સમયે
લજ્જા મૂકી ભક્તિના આવેશમાં નૃત્ય કરતા, કોઇ સમયે ખુસ્શા કંઈથી ગર્જના
કરતા તો કોઇ સમયે આંખો મીચી જોન ધરી રહેતા. આવી પ્રેમસદાયા-
ભક્તિથી તેઓ પોતે વર્ણન ન કરી ચકાવ એનું સાંતિસુખ જોગવતા એટલું જ
નહિ, પણ દુષ્ટોના સંગથી દીન તથા દુઃખી બની ગયેલા બીજાઓને પણ
સાંત તથા પ્રસન્ન કરતા. દુઃકાલ્યા કહીએ તો તેમની ઇન્દ્રિયો, તેમનું આત્મ
ચરીર, તેમના પ્રાણ, તેમનું મન, તથા તેમની પ્રાદ—એ સર્વ જાણે પરમે-
શ્વરને અર્પાઇ ગયાં હતાં.

પ્રહ્લાદનું શિક્ષણ: પિતાપુત્રવિરોધ.

અસુરોના પુરોહિત શુક્રાચાર્યને શંક તથા અમર્ક નામના બે પુત્રો હતા, તેમને હિરણ્યકશિપુએ કુમાર પ્રહ્લાદને તથા બીજા અસુર વિદ્યાર્થીઓને રાજનીતિવગેરે વિદ્યા બજાવવાઅર્થે સંપન્ના હતા. પોતાના ગુરુ જે વિદ્યા બજાવતા તે પ્રહ્લાદ પ્રીતિ તથા હત્યાહથી બજાવતા, પણ 'પોતાનું' અને 'પારકું' એવો ભિદ્યાભેદ તેમને કિંચિત્ પણ રુચતો નહિ.

એક સમયે હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદને ઝોળામાં બેસાડી પૂછ્યું: તને જે વાત સારી લાગતી હોય તે કહે. તેના ઉત્તરમાં કુમાર પ્રહ્લાદ બોલ્યા: 'હું' તથા 'મારું' એવા જે ભિદ્યાભેદરૂપ અંધારા કૂવામાં પડીને માથાસો અધોગતિના જ અધિકારી થાય છે તેને લશ્ત્રને ઝેકાંત સ્થાનમાં શ્રીહરિનો આશ્રય લેવો એ વાત મને સારી લાગે છે. શ્રીવિષ્ણુનો પક્ષ કરવા પોતાના સુકુમાર ખાલકની બુદ્ધિને દસી કાઢી હિરણ્યકશિપુએ પ્રહ્લાદના ગુરુઓને તેના ઉપર એવી રીતે નમતો કરવા કહ્યું કે વિષ્ણુના પક્ષના આજ્ઞાથી છૂપી રીતે પણ એની મતિને બગમડી શકે નહિ. આ ઉપરથી શંક તથા અમર્ક પ્રહ્લાદને પોતાને ઘેર લાવી તેના આતુર્વની પ્રશંસા કરી બોલ્યા: વત્સ પ્રહ્લાદ! તું ખરે-ખરું કહે, તારી બુદ્ધિમાં આવેો ફેરફાર ક્યાંથી થઈ ગયો? એ ફેરફાર કોઈ બીજાએ કર્યો છે કે સ્વાભાવિક રીતે થયો છે? પ્રહ્લાદે કહ્યું: જેમની આપાના પ્રભાવથી મોહ પામેલાઓની મતિમાં 'પોતાનો' અને 'પારકો' એવો ભિદ્યાભેદ હિરણ્યકશિપુ થાય છે તે પરમેશ્વરને હું પ્રણામ કરું છું. એ પરમેશ્વર જ્યારે અનુગ્રહ કરે છે ત્યારે એ ભેદરૂપ પશુબુદ્ધિનો લવ થઈ જાય છે. હે ગુરુઓ! જેવી રીતે લોકો સોહયુગની સંનિધિમાં પ્રવેશ કરે છે તે પ્રભાણે સ્વાભાવિક રીતે મારું ચિત્ત પરમેશ્વરમાં યોગિયું રહે છે.

પ્રહ્લાદના આવા ઉત્તરથી કોપાવમાન થયલા તેના ગુરુઓ તેનો તિરસ્કાર કરતાં બોલ્યા: હે કુલના અંગારા! અંદજનસમાન દૈત્યકુલમાં પાકેલા દે કાંટાના ઘાડ જેવા છોકરા! અસુરોને જડમૂલથી કબ્જેડી નાંખવામાં તું વિષ્ણુની ક્રુદ્ધાકિનો દાસો બન્યો છે, તેથી હવે તોયો દિપાવ દંડને જ પાત્ર રહેા છે. આ પ્રભાણે વિવિધ યુક્તિથી પ્રહ્લાદને બીવરણવાનો પ્રયત્ન કરતા તે આજ્ઞાથી તેને ધર્મ,

અર્થ, તથા કામ—એ ત્રણ પુરુષાર્થસંબંધી શિક્ષણ આપના લાંબાં. કેટલાક દિવસ વીત્યે પ્રહ્લાદને રાજનીતિકુશલ થયલા સમજીને તેઓ તેને અસંકાર પહેરાવી દિરણકશિપુપાસે લાઈ ગયા. પુત્રે પિતાને પ્રણામ કર્યા; પિતાએ પુત્રને આશીર્વાદ આપી સરનેહ આલિંગનમુખ લીધું, તેને બાળામાં બેસાડ્યો, તેનું મસ્તક સુંઘ્યું, અને તેના ઉપર હર્ષનાં આંસુની વૃષ્ટિ કરતાં પૂછ્યું: આપુબન્ પ્રહ્લાદ ! તું આટલા દિવસોમાં શી શી ઉત્તમ વિદ્યાએ ભણ્યો તથા તારા શુરુએ તને શું શીખવ્યું તે મને કહે. પ્રહ્લાદ બોલ્યા: શ્રીવિષ્ણુનું ધ્યયન, કીર્તન, સ્મરણ, ચરણસેવા, પૂજન, નમસ્કાર, તેમના પ્રતિદાસભાવ, ગિત્તભાવ તથા સ્વસમર્પણ—એ પ્રભાણે શ્રીવિષ્ણુની નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવી એ પુરુષનું ઉત્તમ ભણતર છે એમ હું માનું છું.

આ પ્રકારનો ઉત્તર સાંભળી દિરણકશિપુએ મહાક્રોધથી પ્રહ્લાદના શુરુને કહ્યું: હે કુષ્ઠમતિવાળા બાલજો ! મારા શત્રુના પક્ષમાં રહીને તથા મારા અનાદર કરીને આવી નિઃસાર વિદ્યા તમે મારા પુત્રને કેમ શીખવી ? શુરુ બોલ્યા: અમારું શીખવેલું કે ખીજનું શીખવેલું એ બાલક બોલતો નથી, પણ એની સ્વાભાવિક પ્રુદ્ધિ જ એવી છે, માટે હે ઇન્દ્રના શત્રુ ! તારા ક્રોધને અંકુશમાં રાખ. શુરુના આવા ભાષણથી દિરણકશિપુએ પોતાના પુત્રને પ્રરીથી પૂછ્યું: હે કુમાર ! તારી આવી અધુન મતિ શુરુના શિક્ષણથી નહિ તો ક્યાંથી યદ ? પ્રહ્લાદે કહ્યું: સંસારની ચિંતામાં પડેલા, આવેલું આવનારા (એટલે ભોગવેલા વિષયોને વારંવાર ભોગવનારા), અને ઇન્દ્રિયોત્તર સત્તા ન ચાલવાથી જન્મમરણરૂપ અધારામાં પડેલા પુરુષોની મતિ પોતાની મેળે, અથવા તો ખીજના શિક્ષણથી, અથવા તો પરસ્પર વિચારથી વિષ્ણુવિશે વળતી નથી. આંધળાની ટોળી પેટે સુખનો માર્ગ જૂલો દુઃખના ખાડામાં સડનાર એવા પુરુષો જ્યાંસુધી નિરપૃથક મહાત્માઓનો આશ્રય લેતા નથી ત્યાં સુધી તેઓ ભગવાનને ઝોળખી શકતા નથી, અને તેમના સંસારકલેશોનો અંત આવતો નથી.

પ્રહ્લાદનાં આવાં વચન સાંભળી ક્રોધાધિનની ગયલા દિરણકશિપુએ

તેને પોતાના બાળામાંથી બોમ્બકપર પછાડ્યો અને કહ્યું: અરે દેવો ! આ બાલકને અહિંથી લઇ જઈ જઈ મારી નાંખો. એ દુષ્ટે જ મારા બાઇ દિરવવાક્ષને મારી નાખ્યો છે, કાન્યુ કે પોતાના કાકાનો વધ કરનાર વિષ્ણુનું દાસની પેઠે પૂજન કરે છે. પાંચ વર્ષની વયમાં જ એ દુષ્ટ છોકરો પોતાના માતાપિતાના રનેદને બોધ બેઠો છે તેનાથી વિષ્ણુનું પશુ શું બહું થશે ? પારકો છતાં ઓમ-મની પેઠે આપણું દિત કરનાર હોય તેને યુવ્ર જાણવો, અને પોતાનો છતાં અદિત કરનાર હોય તેને રાગસમાન જાણવો; શરીરના રોગી અંગને તો અવરથ કાપી નાખવું કે જેથી બીજાં અંગો સુખપૂર્વક રહે. માટે આ યત્નવૃ-ક્ષ્ય યુવ્રનો સર્વ પ્રકારથી સંહાર કરી નાંખો. દિરવવાક્ષિપુની આચારને વશ વર્તનારા લોકશ્ય દાહવાળા રક્ષસો બધાંકર મર્જના કરી પ્રહ્લાદનાં સર્વ અંગોને શૂલવડે વિંધી નાખના લાગ્યા, પરંતુ ભગવાનથી રક્ષા કરાવતા તે કુમારકપર તેમનો બધો પ્રવાસ વ્યર્થ ગયો. તેથી રાંદા પામેસો દિરવવાક્ષિપુ તેનો નાશ કરવાઅર્થે આંપતા ઉપાયો લેવા લાગ્યો. પ્રત્યંડ લાપીઓના પ્રદારથી, વિકરાલ ગર્જોના ડંખથી, મંત્રોના પ્રયોગથી, ઉંચા પવર્ત ઉપરથી મળકાવવાથી, અનેક કપટોથી, ખાડામાં નાખવાથી, ઝેર આપવાથી, ઉપવાસ કરાવવાથી, દ્વિષ, પવન, અગ્નિ તથા જલની સત્તાથી, તેમજ શિક્ષાઓકપર પછાડવાથી—આ-વી રીતે અનેક પ્રયોગોથી પણ જ્યારે દિરવવાક્ષિપુ કુમાર પ્રહ્લાદનો નાશ કરી શક્યો નહિ ત્યારે તે ભારે ચિન્તામાં પડ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો । કશાથી જય ન પામનારે અને જાણે અમર કાલાવાળા બાસતા આ અલૌકિક બાલકસાથે વિરોધ કરવાથી મારું મરણુ તો નહિ થાય ?

ચિન્તાને લીધે કરમાઇ ગયલા સુખવાળા દેવપતિને જોઈ શંક તથા અમરું બોલ્યા: હે ત્રિલોકપતે ! તમારે ચિન્તા કરવાનું કશું પ્રયોગન નથી. બાલકનાં આંચરણકપર લક્ષ દેવું નહિ. અમારા પિતા શુકાચાર્યના સમાગ-મથી કુમાર પ્રહ્લાદની મતિ સુધરી જશે, માટે તેમના આવતાસુધી એને વર-ણના પારથી બાંધી રાખો કે જેથી જય પામીને એ નાશી જાય નહિ. તેમનું વચન સ્વીકારી દિરવવાક્ષિપુએ તેમને કહ્યું: શ્રદ્ધાસ્થાથી રાગઓના ધર્મો-

તેના બાલકને તમે બોધ કરો.

દેવનાં બાલકોને પ્રદ્વાદે આગેલો ઉપદેશ.

ત્યાર પછી શંક તથા અંધકે પ્રદ્વાદને તે પ્રકારનું શિક્ષણ આપવા માંડ્યું, પરંતુ માત્ર પરમેશ્વરમાં યોગેલા ચિત્તવાળા તેને તે શિક્ષણ રમ્ય નહિ. જ્યારે ગુરુઓ ધરના કામને લીધે બહાર જતા ત્યારે પ્રદ્વાદને બીજા દેવબાલકોસાથે રોહસંભાષણ કરવાનો અવકાશ મળતો. તે બાલકોનાં અન્તઃકરણ દુષ્ટોના સમાગમથી ભરિત થયાં ન હતાં તેથી તેઓ પ્રદ્વાદના માહાત્મ્યથી આકર્ષાઈને, રમતગમત છોડી દઈને, તેના મલકાતા મુખઉપર સ્થિર દૃષ્ટિ રચાવીને, તેનાં વચન કાન માંડી સાંભળતા. આ પ્રમાણે દવાળુ સ્વભાવના, અને સર્વ પ્રાણીઓઉપર મિત્રભાવ રાખનાર પ્રદ્વાદ દેવકુમારોને વારંવાર ઉપદેશ કરતા.

હવે આ ઠેકાણે ધણા મનુષ્યોને સ્વાભાવિક રીતે શંકા થવાનો સંભવ છે કે ધર્મ જેવા ગંભીર વિષયને માટે શું કુમારાવસ્થા યોગ્ય છે ? બાલ્યાવસ્થાનું તો કોઝામાટે નિર્માણ છે, યુવાવસ્થાનું સંસારભોગમાટે, અને જોમાં હન્દ્રિયો શિથિલ થઈ જાય છે એવી વૃદ્ધાવસ્થાનું જ ધર્મચિન્તનમાટે. આવી શંકા આજ કાલ સેંકડો મનુષ્યોને થાય છે એ જાતાવી આપે છે કે હાલની આપે પ્રજાનું ધર્મજલ કટકું બધું હણાઈ ગયું છે. પ્રાચીન કાલમાં કુમારાવસ્થાનો રમવામાં તથા ખેલવામાં જ દુરુપયોગ કરવામાં આવતો નહિ, પરંતુ શરીરના નીરોગ બંધારણસાથે અન્તઃકરણના નિર્વિકાર બંધારણઉપર પણ ઓછું સફળ આપવામાં આવતું નહિ. ઉપનયનસંસ્કાર પામ્યા પછી ગુરુકુલમાં નિવાસ કરવાનો તે સમયનો અપ્રદાવ હતો, જેથી શિષ્યની જુદી મહાત્મા ગુરુના સંગથી જ્ઞાનાપાસે ધર્મના પરિત્ર સંસ્કારોનો ચણુમાર મારણ કરતી, શાસ્ત્રમાં પ્રવીણતા અપાદન કરતી, અને કરોડો ગ્રંથો જોખવાથી ન આવડે એવા શુદ્ધ વર્તનના નિયમોમાં જાણે સ્વાભાવિક રીતે પ્રવર્તતી. જ્ઞાનચર્ચા પૂરી થતાં અને યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ થતાં શિષ્યને વેસગીજાવા બની જઈ જંગલમાં નીકળી પડેલામાં આવતું ન હતું, પણ સંસારમાં રહી ચુક્યામગને

બાર ઉપાસનાનો જ ઉપદેશ કરવામાં આવતો હતો. અનેક કસેરીને ઉપનય-
નાર પ્રતિજ્ઞાથી બરેલો. જે શ્રદ્ધાસ્થાન ધર્મજલ્પિનાના મનુષ્યને
સોદાની બેડીએ લાગે છે, તે જ શ્રદ્ધાસ્થાન આવા પવિત્ર સંસ્કારોને
ધારણ કરી રહેલી મનિને હીરાના હારને લાગે એમાં શું આશય છે ?
૨૫, શરીરબલ, લક્ષ્મી તથા મજાદિનું અભિમાન, રવાનાયિક લોહીનો જી-
રો, સાદસિકપણું, જીદી જીદી પ્રકૃતિના અનેક મનુષ્યોસાથે સંગ, સ્ત્રી-
વજેરે અનેક મોદક પદાર્થોનો સંબંધ, સંતતિનું યોગ્ય પ્રકારે રક્ષણ તથા
શિક્ષણ, ધારણું કાર્ય કરવા જતાં લોકોથી દરાતી નિન્દા, પ્રિય પ્રાણિપદાર્થનો
વિયોગ—એ વજેરે અનેક લાલચો, વિકારો, કરોટીઓ, ઉપાધિઓ તથા
કર્તવ્યોના જે વિકટ વનમાંથી પુરુષને સુવાવર્યામાં પસાર થવાનું આવે છે
તેમાં ધર્મજલ્પ બોમિગો સાથે રાખાની અગત્ય તેને જાણ્ય એમાં વિ-
રમ્ય પાત્રી શાંકા કરવા સરખું કશું નથી; અને બોમિગો જો લેવો હોય તો
એ વિકટ વનમાં પ્રવેશ કરવા પહેલાં જ સેજો, નહિ તો અભિમાનરૂપ પર્વત-
ઉપરથી ગળડી પડી હાડકાંખાંમળાંના ચૂરચૂરા થવા પછી, અથવા તો કામ-
કોષાદિ ચોરોના હાથમાં પુંછની પોટલી પોલ થઈ ગયા પછી, અથવા તો
દુષ્ટ વાસનારૂપ વાલેચુના પ્રગળતા જઠરાગ્નિમાં શરીરનો હોમ આપાદ ગયા
પછી કશું વળગતું નથી—એમ શાસ્ત્ર તથા સત્પુરુષો જે ચેતની આપે છે
તેમાં અયોગ્ય સરખું શું છે ?

યોગવાસિષ્ઠમાં કહ્યું છે કે: અનેક કલ્પિત રમતોને લીધે અંચળ
ખાલ્યાવર્યાનો અંત આવે અને ખાલુજલ્પી શોભતી સુવાવર્યામાં મનુષ્યનો
પ્રવેશ થાય ત્યારથી જ તેજે મહાત્માનો સંગ કરી, શાસ્ત્રાજ્ઞાસથી પોતાની
બુદ્ધિને શુદ્ધ કરી, પોતાના શ્રુત્યોદયનો વિચાર કરવો.

શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય કહે છે કે: ખાલ્યાવર્યામાં જીવ દીડાઓમાં
આસક્તિવાળો હોય છે, સુવાવર્યામાં સ્ત્રીવજેરે પદાર્થોમાં અતુરગી હોય છે,
અને વૃદ્ધાવર્યામાં ચિન્તામાં મગ્ન હોય છે; આ પ્રમાણે યોગ્ય કાલે પુરુષાર્થ
ન કરનાથી પરમેશ્વરના પદને કાંઈ પામતો નથી...વૃદ્ધાવર્યામાં ગાત્ર દીતાં

ચમ્બળ જાય છે, માથાઉપર પળિયાં આવે છે, ગોંમાંથી દાંત પડી જાય છે; લા-
કડીના ટેકાથી 'ચાલવું' પડે છે— આટલું છતાં યુવાવસ્થામાં ધર્મજલનું સં-
પાદન ન થવાથી. આશાતૃષ્ણા તેનો કેડો ઊઠતી નથી.

રાજર્ષિ ભર્તૃહરિ કહે છે: જ્યાંસુધી આ શરીર સુદૃઢ અને નીરોગ છે,
જ્યાંસુધી જુદાવસ્થા આવી પહોંચી નથી, જ્યાંસુધી ઇન્દ્રિયોત્તું જલ હણાયું
નથી, અને જ્યાંસુધી આયુષ્યનો ક્ષય થયો નથી, ત્યાંસુધીમાં જ સુદ્ધિમાન
પુરુષે પોતાના કલ્યાણને માટે બારે પ્રયત્ન કરી લેવો; ધરમાં આગ લાગ્યા
પછી કૂવો ખોદવાનો કલ્પન કેવો નિરર્થક અને દાશ્યપાત્ર છે !

હિતોપદેશમાં કહ્યું છે: લૌકિક વિદ્યા તથા ધન સંપાદન કરતી વેળા-
એ માણસે વિચાર કરવો કે 'હું ધણુંએ જીવવાનો છું', તેથી વિદ્યા અને ધન
મેળવવાને ધણો સમય અને મળશે, પરંતુ ધર્મજલ સંપાદન કરતી વેળાએ
તેણે વિચાર કરવો કે 'મરણે મારા કેશ પકડ્યા છે, તેથી ધર્મજલ પ્રાપ્ત કરવા-
નો આ જ સમય છે'.

વળી યોગવાસિષ્ઠમાં કહ્યું છે કે : પવનને વીંટી શકાય, આકાશને
ખાંડી શકાય, અને સમુદ્રના તરંગોને યુધી શકાય, પરંતુ આયુષ્યનો વિશ્વાસ
કરી શકાય નહિ.

આમ દેવાથી માણસને જુદાવસ્થા ભોગવવાનો વારો આવશે એ જ
અનિશ્ચિત છે.

તે જ પ્રમાણે એક સમયે દેવજાલકેને ઉપદેશ કરતાં પ્રહ્લાદ કહે છે:
મનુષ્યદેહ જે ધારણું કળા આપનાર છે તે ક્ષણભંગુર અને દુર્લભ હોવાથી કા-
લા માણસે ધર્મવિધિયોગસંબંધી વિચાર કુમારાવસ્થામાં જ કરવો.
હે દેવો ! જેમ દુઃખ સર્વ પ્રાણીને ઇચ્છાક્રપરાંત પશુ આતી પડે તેમ આ
દેહ ધર્યાના કારણથી જ સર્વ અવસ્થામાં સંસારના પદ્યોને ભોગવવાથી મળ-
તું સુખ મનુષ્યને અનાવાસે પ્રાપ્ત થાય છે. માટે એ સાંસારિક સુખને મેળવ-
વામાં જ નો મનુષ્ય પોતાના આયુષ્યનો ઉપયોગ કરે તો પરમેશ્વરના પદને શી
રીને પામે ? માણસનું આયુષ્ય ધણામાં ધણું યો વર્તુ હોય છે, તેમાંનું અર્ધું

ઉપવામાં નિરર્થક જન્ય છે, બાદવાવસ્થા તથા કુમારાવસ્થાનાં વીસ વર્ષ અસા-
ન તથા કીડાખિનોદ-આદિમાં વર્ષાં જન્ય છે, વીસ વર્ષ વૃદ્ધાવસ્થાથી સપ્તાયસો
માણુમ ચિંતામાં માણે છે, અને બાકીનાં વર્ષ વિવિધાસક્ત જીવ પ્રજાત્ર્યોદમાં
તથા આસાતૃષ્ણામાં ઉડાવી દે છે. શરીર તથા મનને મૂર્છા પમાડનાર સ્ત્રી, કા-
લું કાલું બાપણ કરનાર પુત્રો તથા પુત્રીઓ, માતાપિતા, બાઈજહેન જગેરે
રતેદાધીન કુટુંબીજનો, પ્રાણ કરતાં વદાલું ધન, ભાતભાતના સામાનથી
બરેમાં ધર, શરીરને પુટ તથા મનને પ્રસન્ન કરનાર મિષ્ટ રસ આપનાર ગાય-
બેંસવગેરે પશુઓ, આગા ઉડાવનાર સેવકજનો, ખાવાપિવાના અને ભોગવ-
વાના અનેક પદાર્થો-એ સર્વની જાળમાં, ઇંદિયને વશ રહેનારો જીવ કેમ
રક્ષાવા વિના રહ્યો હે દેવો! આ સંસારના ત્રિપથો જે રાક્ષસો જેવા છે તે ઉ-
પરથી આસક્તિ ઉઠાવીને આદિદેવ નારાજણને શરણુ યાચ્યો.

હું હેલકુમારો ! તમે એમ નહિ ધારીશ કે જગવાન નારાજણને પ્રસન્ન
કરવામાં પુરુષને બહુ જામ પડે છે, કારણ કે પરમેશ્વર સર્વ પ્રાણિપદાર્થના અન-
તરમાં રહેલા છે. વૃક્ષજેવા સ્થાવર પદાર્થથી માંડી છેક અદાદેવપર્યંત ઇન્દ્રિ-
ય વ્યાપી રહ્યા છે. આગ હોવાથી હું અસુરપુત્રો ! આશુર સ્વભાવને લજીને
તમે સર્વ પ્રાણીઓવિશે દયાભાવ તથા મિત્રભાવ રાખો, કારણ કે તેમ કરવા-
થી ઇન્દ્રિય પ્રસન્ન થાય છે અને જો ઇન્દ્રિય પ્રસન્ન થયા તો હૃદય વસ્તુ ફક્ત
બ રહે છે ? તોપણ આપણે જગવાનના મહત્ત્વે સંસારના ક્ષણિક પદાર્થોમાં
શામાટે હુમ્મથ ધનું જોઈએ ?

પરમેશ્વર એક છે, નિત્ય છે. યાનસ્વરૂપ છે, અને આનંદમય છે.
જગવાપણું, જીવ પદાર્થોથી ભિન્ન ગણવાપણું, વધવાપણું, રૂપાંતર પામ-
વાપણું, જોછા થવાપણું અને નાશ પામવાપણું-આ છ વિકારો જે શરીર-
વિશે જોવામાં આવે છે તે સર્વાત્મા પરમેશ્વરને લાગુ પડતા નથી.
(૧) આત્મા નિલ છે, ત્યારે દેહ ક્ષણિક છે, (૨) આત્માનો ક્ષય થતો નથી,
ત્યારે દેહનો ક્ષય થાય છે, (૩) આત્મા શુદ્ધ છે, ત્યારે દેહ મગ્નમૂલાદિના કા-
રણથી અપવિત્ર છે, (૪) આત્મા એક છે, ત્યારે દેહો અનેક છે, (૫) આત્મા

દેહને કનણનાર ચેતન છે, ત્યારે દેહ શાનરહિત જડ છે, (૬) આત્મા દેહનો આધાર છે, ત્યારે દેહ આત્માનો આધાર લઈ ટકે છે, (૭) આત્મા ॥ વિકાસગ્રસ્ત રહિત છે, ત્યારે દેહ ॥ વિકારોને અધીન છે, (૮) આત્મા પોતે પ્રકાશસ્વરૂપ છે, ત્યારે દેહ આત્માના પ્રકાશથી બાંધે છે, (૯) આત્મા પરમ કારણરૂપ છે, ત્યારે દેહકાર્ય રૂપ છે, (૧૦) આત્મા સર્વત્ર વ્યાપક છે, ત્યારે દેહ અમુક સ્થાનમાં જ રહે છે, (૧૧) આત્મા સંગરહિત છે, ત્યારે દેહ સંગવાળો છે, (૧૨) આત્માનું આવરણ થઈ શકતું નથી, ત્યારે દેહનું આવરણ વસ્ત્રાદિથી થઈ શકે છે—આ બાર સંજ્ઞાથી મનિમાન મનુષ્યે દેહાદિયો ‘હું’ તથા ‘મારું’ એવી બુદ્ધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જ્યારે, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ (સ્વપ્નરહિત ગાદ નિદ્રા) એ ત્રણ અવસ્થાઓ બુદ્ધિની જ છે, જ્યાં તેનો જેની સત્તાને લીધે અનુભવ થઈ શકે છે તે અંતઃકરણનો નિયંત્રક માફી આત્મા સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે.

હું હૈયો ! જે બુદ્ધિ પોતામાં રહેલાં ગુણકર્મોના કારણથી આ સંસારને જણાવે ॥ તેનો પરમેશ્વરમાં ભગ કરવો એ તમારું કર્તવ્ય છે. બ્રહ્મજ્ઞાન આપનાર મહાત્માની સેવાથી, સંસારના પદાર્થો ઉપરનું અભિમાન ઉઠાવી લેવાથી, સાધુ પુરુષોના સંગથી, પરમેશ્વરના ગુણકીર્તનથી તથા ધ્યાનથી, ‘પરમેશ્વર સર્વ પ્રાણિપદાર્થોમાં રહેલા છે’ એવી બાવનાથી, તથા ઈન્દ્રિયસંયમથી આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે. પરમેશ્વર જે અંતઃકરણમાં આત્મસ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે, અને સર્વ પ્રાણિઓના મિત્ર છે તેમની ઉપાસના કરવામાં શો બારે શ્રમ છે? ધન, સ્ત્રી, પશુઓ, પુત્રાદિક સંતતિ, ધર, પૃથ્વી, હાથી, બંડાર, નૈભવો—એ સર્વ કે જે ક્ષણમાં અજાણ જવાના સ્વભાવવાળા છે તે પુરુષનું કેટલું હિત કરી શકે એમ છે ? તે જ પ્રમાણે યજ્ઞાદિથી મેળવેલા સ્વર્ગાદિ લોકો પણ નાશવાન હોવાથી તેમના વિષે આસક્તિ ધરવી ઉચિત નથી. માટે પરમેશ્વર જેમાં એકે હોય જેવામાં તથા સાંભળવામાં આવતો નથી તેમની ભક્તિ કરી આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરો. પુરુષ બ્રહ્મણ હોય, દેવ હોય કે ઋષિ હોય, સદાચારી હોય કે સાત્ત્વગાની હોય, દાતા હોય કે તપસ્વી હોય, યજ્ઞાદિક ધર્મકર્મ કરનાર હોય

દે ચાંદ્રાયણાદિ મન પાળનાર હોય, પણ જો ઈશ્વરના કૃતિથી રહિત હોય તે સધળું વ્યર્થ જ સમજવું. મારે હે દૈત્યનાલકા ! તારાં પંચરત્નની ભક્તિ કરે. સ્તંભમાં પરમેશ્વર ; દિરણ્યકશિપુવધનું મુક્તિ માર્ગ.

પ્રહ્લાદના આવા નિર્દોષ શિક્ષણે જન્મનાં અંતઃકરણને ક્ષાંત કરવાની આસર કરી હતી એવા દૈત્યકુમારોનો ગુરુશિક્ષણઉપર રવિશ્યામિનિગ્રહનાદર થયો. તે જોઈ એક પામેલા શંક તથા અમકે સધળો વૃત્તાંત દિરણ્યકશિપુને નિવેદન કર્યો. પોતાના પુત્રનું અયોગ્ય આચરણ સાંભળવાથી દિરણ્યકશિપુનાં માત્ર મહાક્રોધના આવેશમાં કંપવા લાગ્યાં. તેણે પ્રહ્લાદનો નાશ કરવાની ધાર-ણાથી તેને ગોતાની પાસે બોલાવ્યો. નમ પ્રહ્લાદ હાય જોડી સામા ઉમા રચા; આશુરી મતિવાળા પિતાએ દિવ્ય બુદ્ધિવાળા પુત્રનો તિરસ્કાર કરતાં કહ્યું : હે ઉદ્ધત, મૂર્ખ, બધમ છોકરાં કું આજે તને વમરાખને ત્યાં પહોચાડી દઉં છું. જેના ક્રોધથી તણે છુવનો કંપે છે તેની આગાતુ વું કયા જલથી ઉલ્લંઘન કરે છે !

પ્રહ્લાદ બોલ્યા : જો સત્તા ચરાચર વિશ્વને નિવશમાં રાખે છે તેને લીધે એકલા મારું કે તમારું બલ નથી, પરંતુ અન્ય સર્વ બલવાનું બલ છે. તમે તમારા આશુર સ્વભાવને છોડી દો, અને મનતા તપર અંકુશ રાખો; ન જિ-તાયલા અને અવળે માર્ગે ચાલનાર મનવિના ખીન્ને કોઈ પણ શત્રુ નથી, અને મનને વશમાં રાખવું એ જ પરમેશ્વરની પરમ સેવા છે. કામક્રોધાદિ છ શત્રુઓને જિત્યા વિના જ પોતાને કશા કિલ્લાના પવિ માનનાર કેટલાક ઈન્દ્રિયદાસ અજ્ઞાન છવો હોય છે, પરંતુ ખરા વીરો તો તે જ સાધુ પુરુષો છે કે જે પોતાના અંતઃકરણને શાસનમાં રાખી, અને સર્વ પ્રાણીઓઉપર સમભાવ ધારણ કરી, કામાદિ શત્રુઓને નિરન્તર કંપાવે છે.

દિરણ્યકશિપુએ કહ્યું : હે મંદ બુદ્ધિવાળા ! તું જલ્દ અકે છે તેથી તું ખરે મરવાને હચ્છતો હોય એમ જણાય છે, કારણ કે જેઓ મરણની તૈયારી-ઉપર હોય છે તેનું બાપણું ઠેકાણાવિનાનું હોય છે. હું મંદ બાગ્યવાળા ! મારા વિના ખીન્ને જે જગતનો ઈશ્વર તે કલો તે ક્યાં છે ? તે જો સર્વબાપક હોય

તો આ ચાંબલામાં કેમ જણાતો નથી ? પ્રદ્વાદે કહ્યું : ચાંબલામાં પણ મને જણાય છે. દિરૂપકશિપુ બોલ્યો : તને જણાતો હોય તો લે આ તાર માથું મડથી ઉઠાવી દઈ છું, તે વેળા તે તાર રક્ષણ કરશે. એમ કહી કોપથી વ્યાપ્ત તે પ્રયત્ન અસુરે ખડ્ગને ઉગામી ચાંબલાઉપર પોતાની મુઠિનો પ્રહાર કર્યો. તે જ ક્ષણે તે ચાંબલામાંથી, અતિ ભયંકર નાદપૂર્વક, અડધી સિંહની તમા અડધી પુરુષની આકૃતિ રૂપે, પરમેશ્વરનું અલૌકિક આશ્ચર્યજનક રૂપ પ્રકટ થયું. શ્રીનૃસિંહના અસંખ્ય તેજમાં જેનું તેજ અસ્ત પામ્યું હતું એવો દિરૂપક શિપુ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો કે 'આ તે કયું સ્વરૂપ હશે ?' ગરુડ સર્પને જેમ પકડી પાડે તેમ આ પ્રકારે સંશયમાં પડેલા હૈત્યને નૃસિંહે પકડી પાડ્યો, અને યોડીવાર તેની સાથે લીલાયુદ્ધ કર્યું. પછી ધરની બહાર નહિ તેમ ધરની અંદર નહિ એવી રીતે સભાના ઉમરામાં, દિવસે નહિ અને રાત્રે પણ નહિ એવી રીતે સાયંસંધ્યાકાલે, પૃથ્વીઉપર નહિ તેમ આકાશમાં નહિ એવી રીતે સાયંજઉપર, મનુષ્ય નહિ તેમ જ છતર પ્રાચી નહિ એવા નૃસિંહના રૂપમાં પ્રકટ થયેલા વિષ્ણુભગવાનના નખથી, દિરૂપકશિપુની છાતી, જેની આમડીને કાપવા હંદ્રનું વિકરાલ વજ્ર પણ સમર્થ થયું ન હતું તે રમતમાં ને રમતમાં સ્ત્રી-રાક્ષ ગણ. સર્વને નાસ આપનાર દિરૂપકશિપુનો નાશ થતાં, આનંદના ઉમરાથી પ્રકુલ મુખવાળી દેવાંગનાઓએ શ્રીનૃસિંહઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી, અને બ્રહ્મદેવ, ઇન્દ્રાદિ દેવો, ઋષિઓ, પિતરો, વિદ્યાધરો, પ્રજાપતિઓ, ગન્ધર્વો, યક્ષો, કિન્નરો-આદિ સર્વ એકઠા થઈ પૃથક્ પૃથક્ યોગ્ય શબ્દોમાં તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

પરંતુ, શ્રીનૃસિંહનું આત્મંત ઉચ્ચ સ્વરૂપ જોઈને જ્યારે દેવાદિ તેમની પાસે જવાની હામ બીડી સમયા નહિ ત્યારે બ્રહ્મદેવે પરમેશ્વરના પરમ ભક્ત પ્રદ્વાદને તેમની પાસે મોકલવા પ્રદ્વાદે પાસે જઈ, દામ જોડી પૃથ્વીઉપર પડી, ધીવિષ્ણુને નમ્ર બાવે પ્રજ્ઞાત કર્યો. અને નૃસિંહે પોતાનો અભયવર આપનાર હરત તેના મરતક ઉપર મર્ષો. તેથી પ્રદ્વાદ સ્વરૂપચળ પાગી જનાર થયા. બકિતના આવેસને લીધે મદ્મદ થયેલી ચાપીવડે તેમણે પરમેશ્વરની

તો આ યાંબલામાં કેમ જણાતો નથી ? પ્રદ્વાદે કહ્યું : યાંબલામાં પણ મને જણાય છે. દિરુપકશિપુ બોલ્યો : તને જણાતો હોય તો લે આ તારું માથું ખાધો હાવી દઈ છું, તે વેળા તે તારું રક્ષણ કરશે. એમ કહી કોંધથી વ્યાપ્ત તે પ્રયત્ન અસરે ખર્જને ઉગામી યાંબલાઉપર પોતાની યુક્તિને પ્રદાર કર્યો. તે જ દાણે તે યાંબલામાંથી, અતિ બપુંકર નાદપૂર્વક, આઠધી સિંદની તથા આઠધી પુરુષની આકૃતિરૂપે, પરમેશ્વરનું અલોકિક આશ્ચર્યજનક રૂપ પ્રકટ થયું. શ્રીનૃસિંહના અસલ તેજમાં જેનું તેજ અરત પામ્યું હતું એવો દિરુપકશિપુ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો કે 'આ તે કયું સ્વરૂપ દર્શે ?' મરુત સર્પને જેમ પકડી પાડે તેમ આ પ્રકારે સંશયમાં પડેલા હૈત્યને નૃસિંહે પકડી પાડ્યો, અને ઘોડીવાર તેની સાથે લીલાયુદ્ધ કર્યું. પછી ધરની જદાર નહિ તેમ ધરની અંદર નહિ એવી રીતે સભાના ઉમરામાં, દિવસે નહિ અને રાતે પણ નહિ એવી રીતે સાથે સંધ્યાકાલે, પૃથ્વીઉપર નહિ તેમ આકાશમાં નહિ એવી રીતે સાયળઉપર, મનુષ્ય નહિ તેમ જ છતર પ્રાણી નહિ એવા નૃસિંહના રૂપમાં પ્રકટ થયેલા વિષ્ણુભગવાનના નખાથી, દિરુપકશિપુની છાતી, જેની આમડીને કાપવા ઇંદ્રનું વિકરાલ વજ્ર પણ સમર્થ થયું ન હતું તે રમતમાં ને રમતમાં સ્ત્રી-રાષ્ટ્ર મધ્ય. સર્વને ત્રાસ આપનાર દિરુપકશિપુનો નાશ થતાં, આનંદના ઉમરાથી પ્રકુલ થુખવાળી દેવાંગનાઓએ શ્રીનૃસિંહઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી, અને બ્રહ્મદેવ, ઇન્દ્રાદિ દેવો, ઋષિઓ, પિતરો, વિદ્યાધરો, પ્રજાપતિઓ, ગન્ધર્વો, યક્ષો, કિન્નરો-આદિ સર્વે એકઠા થઈ પૃથક્ પૃથક્ યોગ્ય શબ્દોમાં તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

પરંતુ, શ્રીનૃસિંહનું આત્મંત ઉચ્ચ સ્વરૂપ જોઈને જ્યારે દેવાદિ તેમની પાસે જતાની હામ બીડી શક્યા નહિ ત્યારે બ્રહ્મદેવે પરમેશ્વરના પરમ ભક્ત પ્રદ્વાદને તેમની પાસે મોકલ્યા પ્રદ્વાદે પાસે જઈ, હાથ જોડી પૃથ્વીઉપર પડી, શ્રીવિષ્ણુને નમ્ર બાવે પ્રણામ કર્યો, અને નૃસિંહે પોતાનો અભયવર આપનાર હરત તેના મરુત ઉપર ધર્મ. તેથી પ્રદ્વાદ સ્વરૂપશાન પામી કૃતાર્થ થયા. બકિતના આવેશને લીધે મદ્મદ થયેલી વાહીવડે તેમણે પરમેશ્વરની

અનેક પ્રકારે નિરભિમાનપણે સ્તુતિ કરતાં કહ્યું : હે પ્રભો ! આખા વિશ્વને આપનું જ શરણુ છે. આપ જે પ્રાણીથી વિમુખ થાઓ તેને માતાપિતા રક્ષી શકતાં નથી, ઔષધો નીરોગ કરી શકતાં નથી, અને નૌકા સમુદ્રને પાર હટારી શકતી નથી. પરમેશ્વરે પ્રહલાદને પર આગવા કહ્યું, પણ બ્રહ્મશિરો-મધ્ધિ પ્રહલાદ બોલ્યા : વરના લોભથી જે જીવ આપની ભક્તિ કરે તેને હું ભક્ત માનતો નથી, પણ વ્યાપારી જ માનું છું. તોપણ આપની ઇચ્છા છે તો એ-ટકુંજ માગું છું કે મારા અતઃકરણમાં કદાપિ આચાતુર્યાનું સ્પુરણ થાય નહિ, અને મારો અમુર પિતા પોતાના અતિધોર પાપમાંથી મુક્ત થાય.

તમાસ્તુ એમ કહી શ્રીગણેશ પ્રહલાદને એ વરના દાન ઉપરાંત એક મન્વંતર (સમભગ એકત્રીસ કરોડ વર્ષ) પવંત રાજવૈભવનો ભોગ આપ્યો. તેને આસક્તિરહિતપણે ભોગવી ભક્તમુકુટમધ્ધિ પ્રહલાદ અને પરમેશ્વરના સ્વરૂપમાં સમ્યા દૃષ્ટિ !

કૌશિકરામ વિ. મહેતા.

ધર્મ
નીતિ

શ્રી: ।

લોકપ્રિય લેખમાલા.

(માસિક)

વિધા
કલા

વર્ષ ૧. આપણી બે આંખો. અંક ૭.

સં. ૧૯૫૭ વેશાખ વદિ ૧૪. | (સ. ૧૯૦૧ મે.)

પ્રસિદ્ધ કરનાર
શ્રેય:સાધક અધિકારિવર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છાટાલાલ જીવનસાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિઠ્ઠાલુરરામ મહેતા, બી. એ.

લવાજમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વેડોદરા.

વાર્ષિક લવાજમ-પ્રથમ વર્ષે રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથીજ.
આ વર્ષેને વર્ષે આખરે પુસ્તકવગેરે ભેટનો સાલ મળશે; બીજા વર્ષે
રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથીજ, આ વર્ષેને ભેટનો સાલ મળશે
નહિ. એજન્ટોને કમિશન

છુટક કીમત રૂ. ૦-૦-૬

વેડોદરા.

ધી “નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ” કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં કિં ન સાધયંતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ।
કલ્પલક્ષ જેવી વિદ્યા શું સિદ્ધ કરતી નથી?

વાતાં
કથા, ૬૦

ધર્મ
નીતિ

શ્રો: ।
લોકપ્રિય લેખમાલા.
(માસિક)

વિદ્યા
કલા

વર્ષ ૧. આપણી બે આંખો. અંક ૭.

સં. ૧૯૫૭ વેશાખ વદિ ૧૪. | (સ. ૧૯૦૧ મે.)

પ્રસિદ્ધ કરનાર
શ્રેય:સાધક અધિકારિવર્ગ.

લેખતા વ્યવસ્થાપક:-

છાટાલાલ છવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિદ્યનહરરામ મહેતા, બી. એ,

લવાજમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

વાર્ષિક લવાજમ-પ્રથમ વર્ષ રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી.
આ વર્ષને વર્ષ આખરે પુસ્તકપત્રે ભેટનો લાભ મળશે; બીજો વર્ષ
રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી. આ વર્ષને ભેટનો લાભ મળશે
નહિ. એન્ટોને કમિશન

છુટક કીમત રૂ. ૦-૦-૫

વડોદરા.

ધી " નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ " કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં કિં ન સાધયંતિ કલ્પલતેષુ વિદ્યા ।
કલ્પલક્ષ જેવી વિદ્યા શું સિદ્ધ કરતી નથી?

વાર્તા
કથા, યં.

સૂચના.

લોકપ્રિય લેખમાલાનું અભિનન્દનપૂર્વક આવકોકન તા. ૧૪-૪-૧૯૦૧ ના "ગુજરાતી" ના અંકમાં કરી તે પ્રતિષ્ઠિત પત્રના સુઘ નિદાન આધિપતિએ લેખમાલાના પ્રસારમાં જે મદદ કરી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

કેટલાક આદર પાતાના શરનામાં ફેરફાર થવા છતાં તેની ખાખર આપતા નથી તેથી તેમને અંકો મળવામાં અવ્યવસ્થા થવાનો સંભવ રહે છે, માટે તેઓ કાળજી રાખી સ્થાનફેર સૂચવશે એવી આશા છે.

અંક ગેરવસ્તે પડવાસંબંધી ફરિયાદ ઉપર અંકની પ્રસિદ્ધિ પછી ૧૫ દિવસ સુધી જ લક્ષ આપવામાં આવશે.

કેટલાક સજ્જનો તરફથી એમ જણાવવામાં આવે છે કે લેખમાલાના ગુજ સવાજમ રૂ. ૧૭ ઉપર વી. પી. અથવા મનીઓરડરને લીધે જે આના જેટલું ટપાલ ખાતાનું બિલ ચડી જાય છે, તેથી સામાન્ય સ્થિતિના માણસને તેટલા વધારે ખર્ચમાં ઉતરવું પસંદ પડતું નથી. આ તેમનું કહેવું યોગ્ય છે. આ સંબંધે તેમને સૂચવવાનું કે સર્વોત્તમ રીતે તે એ જ છે કે જાનતા સુધી ફરેક સ્થળના આદરકોએ જે, આર કે તેથી વધારે સંખ્યામાં એકડા થઇ અંકો મંગાવવા જેથી રૂપિયા ઉપરનો ખર્ચ આપત કમી ગમ જશે. આદરક થવા ઇચ્છનાર પુરુષ સ્ત્રીઓએ લેખમાલાના જે વખતે પત્ર આદરક પાતાના મિત્રમંડળમાંથી કરી શકશે જે જે સ્થળે લેખમાલા જાય છે તેમાં કવચિત્ જ એવું સ્થલ દશે કે જ્યાં એક જ આદરક હોય.

આર્થ-દિયોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

આપણી બે આંખો.

"Observation in its highest form is a methodical process. It implies a deliberate selection of an object for special consideration, a preparatory adjustment of the attention, and an orderly going to work with a view to see what takes place in the world about us. This methodical procedure is specially conspicuous in scientific observation, as that of the astronomer, or the chemist. Such observation commonly involves, further, a prolonged and patient attention to changes in an object." — Prof. Sully.

બાધાર્થ:—હંથા પ્રકારની અવલોકનશક્તિ એક નિયમસર આશની હોય છે. તેનાં આંગે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) ખાસ વિષય માટે કાંઈ પણ વિષયને પ્રારંભિક પસંદ કરવો, (૨) આગળથી જ તે વિષય ઉપર વ્યવસ્થાપૂર્વક લક્ષ-સ્થાપન, અને (૩) આપણી આસપાસ જગતમાં શું શું બને છે તેની નિરીક્ષા કરવાના હેતુથી કરવામાં આવતો ચલાકમ અભ્યાસ ખોલવિધા, સ્થાપનવિધા-આદિ શાસ્ત્રોને લગતા અવલોકનમાં આણું વ્યવસ્થિત નિરીક્ષણ મુખ્યત્વે કરીને આવે છે. તેનું ચોણું આંગ સામાન્યતઃ એ હોય છે કે જે વિષયની નિરીક્ષા કરવામાં આવે છે તેમાં થતા ફેરફારો ઉપર લાંબા વખત સુધી ધૈર્યપૂર્વક લક્ષને સ્થાપન પડે છે.—પ્રોફેસર સલિ.

‘હતી આંખે તમે આંધળા છો’ એવું બે કાંઈ કહે તો તમને

૧૨૨ ખોડું લાગ્યા વિના રહેશે નહિ, અને તમે તરત જ તેવું કહેનારને કેપ-
ચુકત વાણીવડે સજડ દબાવવા તૈયાર થશો કે જેથી તમને આવા 'જેઝુ'ની-
બરેલા તથા તમારે' મન દુઃખવનારા શબ્દો શરી કાઢવાર તમને કહે નહિ.
પરંતુ જે કારણસહિત વિવેચનપૂર્વક તમારી ખાતરી કરી આપવામાં આવે કે
જો ક્યન તમારા અથવા તમારા જેવા કરોડો માનુષના સંબંધમાં સારું છે
તો તેથી તમને ધન્ય આશ્ચર્ય થશે એટલું જ નહિ પણ તેથી તમારા મનપર
એવી તો જાડી અસર થશે કે જો ક્યન જે કારણેથી વ્યાગથી ટેરવામાં
આવ્યા હશે તેનો જલદી ત્યાગ કરી તેને ખોડું પાડવા માટે તમને સ્વાભાવિક
હિસાબ થશે.

એક દિવસ મુંગઈથી વડોદરા સુધી મુમાઈની કરવા માટે આગમાંડી-
ના શરૂ કલાસમાં મેં મારી એક લીધી. માર્ગમાં આવતાં જૂનાં જૂનાં રેલ્વેસ્ટેશનો-
પર કેટલાક મિત્રોને મળવાની ઇચ્છાથી રાતની માડીમાં નીકળવાનો વિચાર
માંડી વાળી સવારમાં નીકળતી માડીનો મેં આશય લીધો. એવું 'ન-યુ' કે તે જ
ટ્રેનમાં જે ખાનામાં હું બેઠો હતો તેમાં એક ઇંગ્લેન્ડ ગૃહસ્થ આવીને બેઠો.
તેની મુખમુદ્રા ધણી શાંત હતી અને ઇંગ્લેન્ડ ઇન્ડિઆએ વણેલી વિચાર-
શીલપથની રેખાઓ (lines of thought) તેના બલ્બ કપાળમાં
ખુલ્લી જણાતી હતી. તેના હાવભાવ તથા તેનો બેસવા જીવવાનો ક્રમ
કોઈ મોટા પુરુષને યોગ્ય હતા; તોપણ ધણું વર્ષથી આ દેશમાં રહેતા અને
સત્તાના દોરથી આ દેશની પ્રજાને હાલકી મણવા લાગેલા કેટલાએક સાહેબો
હોય છે તેવો આ નથી એમ તો એના વર્તનની નરમાસપરથી કોઈને
પણ સમજતું હતું. પણ આ દેશમાં તે તરતનો જ આવેલો હોય એમ
તેની આંખોમાં અપરિચિતતાના જણાતા ભાવથી લાગતું હતું. મુંગઈથી ટ્રેન
હપડી કે એ શાન્ત વિચારવાનું પુરુષ સામે કંઈક વાત કરવા મને હાકલ ઇચ્છા
થઈ, પરંતુ એજાખાણુ વિના 'કેમ બાઈ તમારે' નામ શું ? કયે મામ જાઓ

છે ? ' વગેરે પ્રશ્નો જે આપણા લોકોમાં પૂછાતો સામાન્ય રીવાજ છે તે ધંધેજી રીવાજના નિયમથી અસંબંધ થાય મણાનો હોવાથી હું બોલ્યા આલ્યા વિના બેસી રહો.

થોડી વાર થઇ એટલે તરત જ તે ત્રિદેશી ગૃહસ્થે અને ધંધેજીમાં પૂછ્યું કે ' આમળ ક્યાં ક્યાં શહેરો જોવા જવાં છે, તથા તેમાં ખાસ નવાઇ જેવી કે પરદેશીઓને રમુજ આપે એવી શી શી વસ્તુઓ છે, તેમજ તે દરેક શહેરોમાં શી શી ચીજો બને છે તે કૃપા કરી અને કહો, કારણ કે દેશે દેશ ફરી તેમાં શું જોવા જાયવા જેવું છે તેની તપાસ કરવા માટે મારો આ પ્રયાસ છે. ' એના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મેં તેને કહેવા યોગ્ય સર્વ ધંધેજીમાં અને તે સમજી શકે એવી હજીમાં કહ્યું. તેની સાથે વિવિધ વિવિધ વર્ત્તા કહી પછી પૂછતા જ-
ણાડું કે પશ્ચિમ તાજના દેશોમાં-જેને આપણા લોકો સામાન્ય રીતે વિદ્યાવત કહે છે તેમાં-હાલમાં બેગતી મૂઢી મૂઢી વિદ્યાઓમાં જે મનુષ્યોના ખત અને અપાર પતિશ્રામથી પ્રતિદિવસ નવા નવા લોકોપગોગી શોધો કરવામાં આવે છે, અને જે શોધોવડે કુદરતપર માણસનો કામુ દિનપરદિન વધતો જાય છે તે શોધો કરનારાઓમાંનો તે પણ એક હતો. તેનું વય બહુ નહિ લાગવાથી મેં તેને પૂછ્યું કે ' આટલા ઘોડા વખતમાં આટલો બધો અભ્યાસ અને નવા શોધો તમે શી રીતે કરી શક્યા ? ' તેણે ઉત્તર આપ્યું કે ' માત્ર મારી બે આંખોના ઉપયોગથી જ. ' એવું આ ઉત્તર સાંભળી હું તો સ્તબ્ધ જ થઇ ગયો, અને વિચારવા લાગ્યો કે આપણા જેવી જ આંખો એને છે તેમ આપણને બે અને એને કાંઇ ત્રણ કે ચાર આંખ હોય એવું પણ જણાતું નથી. વળી દિવસ અને રાત્રિ મળીને ચત્તા ચોવીસ કલાકમાંથી હાથને માટે સતત આઠ કલાક જતાં બાકીનો સર્વ વખત આપણે તેને ઉઘાડી જ રાખીએ છીએ, કાંઇ મીઠી રાખતા નથી કે આંખે પાટા બાંધીને બેસતા નથી, તો પછી આપણે શું આંખોનો ઉપયોગ નથી કરતા ? કરીએ તો છીએ. ત્યારે એ આંખોનો કેવી રીતે ઉપયોગ

ગ કરે છે તે અવસ્થા જાણવું જોઈએ.

આથી એ વિદેશી મૃદુરથ સાથે ઇંગ્લેન્ડમાં મારે દૈનિક વાતચિત થઈ તેમાં તેણે પોતાના ઉત્તરનો ખુલાસો નીચે મુજબ આપ્યો:—

“જુઓ, દરેક ચીજની માત્ર પ્રાપ્તિમાં જ લાભ નથી; પરંતુ તેના વાસ્તવ ઉપયોગથી જ લાભ મળે છે મોટા ધનાઢ્ય પુરુષ હોય અને પોતાના કુબેશનરમાંથી એક પાઇ પણ ખર્ચે નહિ કે સત્તાને દાન કરે નહિ તો એવા કૃપણના ધનથી શો લાભ ? કંઈ જ નહિ. તેમજ બીજી કાંઈ પણ પ્રકારની સંપત્તિ ધરાવનારો માણસ આજસથી કે બેકાળજીપણાથી પોતાના સામર્થ્યનો સારો ઉપયોગ પોતાના કે બીજાના હિતને માટે કરતો ન હોય તો તમે શું તેનો તિરસ્કાર નહિ કરો ? બેસક કરશો જ. ત્યારે તમે વિચારો કે પરમેશ્વર તરફથી તમને જે આંખો મળેલી છે તેનો ખરો ઉપયોગ કરી જે લાભ મેળવી શકાય એમ છે તે જો ન મેળવવામાં આવે તો એ આંખો તમને મળી તો જો શું ને ન મળી તોએ શું ? અને તેમ થયું તો પછી તેવા આંખોવાળા અને આંધળા માણસોમાં શો ફેર ? અમારા દેશમાં તો અમે એવા માણસોને ‘છત્તી આંખે આંધળા’નો જ ઇલકામ આપીએ.

તમે કહેશો કે અમે પણ આંખોનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. આંખો ઉપાડી રાખીને ચાલીએ છીએ અને તેથી ખાડામાં પડતાં કે આખડતાં બનીએ છીએ. ખાવા પિવાના જૂદા જૂદા પદાર્થોને આંખોવડે જોઈ તેમાંના જે બદા કરવા જેવા હોય છે તેને જ મ્હેમાં મૂકીએ છીએ અને બીજા જે અબદ્ય કે ઝેરી કે રોગને ઉત્પન્ન કરે એવા હોય છે તેને જોઈને તેથી દૂર રહીએ છીએ ને મ્હેમાં મૂકતા નથી. નિદ્રા લઈએ છીએ સારે આંખો મિનીએ છીએ, અને કૂર હિંસક પશુઓ કે કુટ્ટ સ્વભાવના મનુષ્યોને સામે આવતા બે આંખો વડે જોઈ તેમના વડે થનારા ભયનું અનુમાન કરી તેથી

દૂર રહેવા ચલ કરીએ છીએ. તેમ જ પ્રીતિના પાત્ર સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિ પદાર્થોને આંખો વડે જોઇ તેમનો વ્યોમિત ઉપયોગ કરીએ છીએ,—વગેરે વ્યવહારમાં પલ્લોખરો એ આંખોનો જ ઉપયોગ કરીએ છીએ. મારા કહેવામાં તમને આવી સંકેત કદાચ થશે, પણ તે યોગ્ય નથી, કારણ કે આ પ્રકારનો ઉપયોગ તો દેહનિર્વાહપૂરતો ઉપયોગ છે, અને એવો ઉપયોગ તો પશુ, પક્ષીવગેરે નાના જોડા જીવજંતુઓ, જેઓને આંખોરૂપ સાધન પ્રાપ્ત છે તેઓ પણ કરે છે. સારે તમારામાં અને જીવજંતુઓમાં શો ફેર ? માણસ તો બુદ્ધિમાન પ્રાણી કહેવાય છે માટે તેણે જે પોતાની બે આંખોનો ઉપયોગ કરવાનો છે તે આ પશુ, પક્ષીવગેરેના જેવો અતિસામાન્ય ઉપયોગ કરવાનો નથી, પરંતુ બુદ્ધિ-યુક્ત અથવા જેને આપણે હવે પછી વિશેષ ઉપયોગ કહીશું તેવો ઉપયોગ કરવાનો છે.

જો વિશેષ ઉપયોગનું ખરાબર સ્વરૂપ તમને કહેતા પહેલાં આ અતિ-સામાન્ય ઉપયોગસંબંધમાં બે બેલ કહેવા જરૂરના છે. તે એ છે કે આંખોનો આ અતિસામાન્ય ઉપયોગ જે એક મૂર્ખમાં મૂર્ખ મનુષ્યથી તે મહા-વિદ્વાન સુધીના સર્વ મનુષ્યો કરે છે તે પણ એટલો બધો અગત્યનો છે કે તેના અભાવે આધળા માણસો બિચારા બહુ સંકેત સરખા થઈ મથેલા લાગે છે. આંખો વડે આપણને શરીરથી બહારના નાના જોડા સર્વ પદાર્થનું જ્ઞાન થઈ શકે છે. એ પદાર્થોનાં સ્વરૂપ, આકૃતિ અને વિનિર્મિતિઓને પણ આંખો વડે જ આપણે જોઈ જાણી શકીએ છીએ. બિચારા આધળા માણસોને આ આંખોના અભાવથી બહારના પદાર્થનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી. કાનથી સાંભળીને, જીભથી ચાખીને, નાકથી સુંધીને અને સ્પર્શથી અડકીને—જે રીતે આ ચાર ઇન્દ્રિયથી જે જ્ઞાન આપણને કે આંધળા માણસોને મળે છે તે જ્ઞાન એટલું તો નિર્બળ અને છુદ્ધ છે કે આંખો વડે જોવાવાળા જ્ઞાન સાથે તે એક ક્ષણ-બર પણ સરખાવી શકાશે નહિ.

આંધળા પ્રરુષો વાંઝિયોમાં કેટલાક કવચિત્ વિલક્ષણ સંસ્કારી
 નેવામાં આવે છે. તેઓ તેમની આ મહાવિષતિમાં પણ અન્ય ઇન્દ્રિયોના
 આશ્રયથી બીજાઓનાં ચેતનાં ઉમાં કરે એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
 પરંતુ એવા દાખલા બહુ યોગ્ય નીકળશે. ધણાખરા અંધ મનુષ્યો તેા બિચારા
 અજ્ઞાન જ રહી જાય છે. હાલમાં ઉન્નતિ માટે કરવામાં આવતી યોજનાઓમાં
 આવા મનુષ્યોને શીખવવા માટે ઘણી મુકિતઓ શોધવામાં આવી છે. પરંતુ
 તેથી આંખોરૂપ સ્વાભાવિક ઇશ્વરી બક્ષીસની મરજ સરતી નથી. આંખોના
 અભાવથી તેમને જે મુશ્કેલીઓ નડે છે અને જે વિપત્તિઓ વેઠવી પડે છે
 તેવું રહેજ પશુ જ્ઞાન આપણને આંખોવાળાને થવું મુશ્કેલ છે. તમારી
 આંખો મીચેલી રાખી એક દિવસ પણ તમે વ્યવહાર ચલાવી શકશો ? એક
 દિવસ તો શું પણ એક ઘડી તમારાથી તેમ થઈ શકશે નહિ. જે તમે તમારી
 આંખો બંધ રાખવા પ્રયાન કરશો તો જે ત્રણ મિનિટમાંજ તમને એવી મુશ્કે-
 લી થશે કે અકળાઇને તમે તરત આંખો ઉઘાડી નાંખશો.

આ પ્રમાણે આંખો કેટલી બધી ઉપયોગી છે તે રહેજમાં સમજાય છે.
 અને આપણા મનમાં એમ થાય છે કે આંખોની બક્ષીસ ઇશ્વરે આપણને
 આપીને ખરા ભાગ્યશાળી કીધા છે. પરંતુ આપણા અહોભાગ્યની સ્તુતિ
 કરીને આપણે ખેંચી રહીએ તો આપણાથી બીજા મુખે કાણ ? આગળ
 જણાવી મયા છીએ તે પ્રમાણે વસ્તુની પ્રાપ્તિમાત્રથી જ લાભ નથી, પરંતુ
 તે વડે પોતાનું કે બીજાનું દિત સાધવાથી જ લાભ થાય છે. તેમાં આ
 આંખોનો અતિસામાન્ય દેહનિર્વાહપૂરતો ઉપયોગ પણ જ્યારે આપણને
 આંદોશો બધા ઉપકારક નીવડે છે, તેના અભાવે આપણે વ્યવહાર કાળુતાર પણ
 સરલતાથી ચાલી શકતો નથી, ત્યારે એ આંખોના ઉપયોગથી જે વિશેષ જ્ઞાન
 આપણે મેળવી શકીએ તે કેટલાકાણું ઉપકારક અને કેટલાકાણું લાભકારક
 હોવાનો સંભવ છે તેનો વિચાર કરો. આથીજ દરેક વિચારવાન માણસ

આંખોનો માત્ર સામાન્ય ઉપયોગ કરી ખેતી ન રહેતાં વિશેષ ઉપયોગ કરવાની
જરૂર રચીકારે છે.

હવે આ વિશેષ ઉપયોગ કેને કહેવો તે જણાવું છું. વિશેષ ઉપ-
યોગ તો તે જ કે પોતાની પાસે આવતા જતા પદાર્થોનાં સ્વરૂપ જાણવાને
તથા આજીવનજીવન જનના જનાવો શા કારણથી અને કેવી રીતે અને છે તે
જાણવાને હમેશાં તે પદાર્થો અને જનાવોને વારે વારે સક્ષપૂર્વક જોયા કરવા,
અને તે તે સંબંધી જે જે જાણત જાણવામાં આવે તેનાપર વિચાર ચત્રાવી
તે સંબંધી ખરા નિષ્કપર આવરા પ્રયત્નવાન થવું. આ પ્રમાણે વિશેષ ઉપ-
યોગ ન થવામાં વિદ્યાસા એટલે જાણવાની ઇચ્છાનો અભાવ એ ધણે પ્રસંગે
કારણરૂપ હોય છે તેથી સર્વ મનુષ્યોએ 'નવું' જાણવાની ઇચ્છા તો હમેશાં
પોતાનામાં જાળવે રાખવી. વળી પોતાની નજર આગળ વારે વારે જનતા
પદાર્થોમાં, મહાવાસને લીધે, તેમાં કંઈ જાણવા જેવું હોય છે તો પણ તે તરફ
આપણું ધ્યાન ખેંચાવું નથી. પરંતુ કોઈ પૂછે છે ત્યારે આપણે તેવું કારણ-
સહિત વિવેચન આપી શકતા નથી. આથી એ જ નિષ્કપર અભાવ છે કે મને
તેવી સાધારણ વસ્તુ કે જનાવપર તમારું ધ્યાન પડે કે તરત જ તમારી આંખો-
પડે જોયલા તે પદાર્થ કે જનાવનું યથાવત્ સકારણ જ્ઞાન મેળવવા ચૂકશો નહિ.
એક પ્રસંગમાં કદાચ જણું 'જાણી ન શકાય તો તેથી નિરાશ ન થશો પણ પાછી
જ્યારે તેવી તક મળે ત્યારે તે જ્ઞાન મેળવશો. આરા આંખના ઉપયોગને
જ ખરો કે વિશેષ ઉપયોગ કહી શકાય. કદાચકો એને 'અવલોકન
કરવાની ટેવ' પણ કહે છે.

આ અવલોકન કરવાની ટેવથી જ રાઈકો બ્રેલે પૂરતી પોતાની
દશામાં કેવી રીતે ફરે છે અને ધૂમકેતુઓ તથા મહોની કેવી સ્થિતિ છે
તે શોધી કાઢ્યું. એ ટેવના જળવડે જ કેટલેક મહોની મતિના નિપત્તો શોધી
ગાળ્યા અને હુરસલને યુરેનસ નામનો નવો મહ દાય લાગ્યો.

આ અવલોકન કરવાની ટેવથી જ ગેલિલિયોને દુરબીન બનાવવાનું સૂઝ્યું; અને એના શિષ્ય ટોરીસેલીને વાતાવરણનું દબાણ કેટલું છે તે જાણવાનો વિચાર આવ્યો.

આ અવલોકન કરવાની યંત્રિયી જ સર એસેક ન્યૂટન, આડપરથી ફળને પડતું દેખી, પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણને લીધે જ એમ જન્યું એ નિર્ણયપર આવવા પ્રેરાયો; અને એથીજ બેઝલને વાયુરૂપ પદાર્થોમાં સ્થિતિરથાપકતાનો શુદ્ધ છે એ જાણવામાં આવ્યું.

આ અવલોકન કરવાની ટેવ જે માત્ર આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ છે તે વડે જ ફેરેન્હાઈટ અને પ્રોફેસર સેલ્સિયસે ઉપયુક્તાનું માપ કરનારાં યંત્રો બનાવ્યાં; અને ખુબ તપી ગયાથી માંહેની વરાળના જળરડે સમડીપરથી કોંયપર ફૂદી આમતેમ દોડતી પૈડાવાળી ચાલદાની જોઈને વરાળની મદદરે આગગાડી દોડાવવાનું યોદ્ધને સૂઝ્યું.

આં રીતે આંખોના ખરા ઉપયોગથી જ બેન્જામિન ફ્રેન્કલિન આકાશમાં થતી વિજળી અને કૃત્રિમ રીતે ઉત્પન્ન કરવામાં આવતી વિજળીનું સમાનધર્મપણું * સિદ્ધ કરી શક્યો છે.

આ અવલોકન કરવાની ટેવ જેને નિરીક્ષા પણ કહેવામાં આવે છે તેની મદદથી જ લેવોઈસરે પાણીનું પ્રયત્નરણ * કરી, પાણી એક શુદ્ધ પદાર્થ નથી પણ હાઇડ્રોજન અને ઓક્સિજન નામના બે વાયુરૂપ પદાર્થોનો બનેલો સંયોગી પદાર્થ ■ એમ જાહેરમાં આપ્યું.

આ નિરીક્ષાથી જ લિનિયસ પ્રાણીઓનું વર્ગીકરણ કરવા યંત્રિમાન થયો અને એથી જ કુવિઅરે એ વર્ગીકરણ પૂર્ણ કીધું.

* સરખા શુદ્ધ હોવા તે. x છૂટું પાડવું તે.

આ નિરીક્ષાના બળવડે જ ગ્રોફેસર ટિન્ડોલે હજીવા (ગરમી) ના સ્વરૂપનો નિર્ણય કર્યો અને ગેલોનીએ ગ્રાણીઓનાં સરીરમાં રહેલા રનાયુ-ઓમાં વિભજી છે એ પ્રસિદ્ધિમાં આપ્યું.

એ નિરીક્ષાથી જ સર હુમ્ફ્રી ડેવીએ ગધ સદીમાં ધણા ધણા શોધો કર્યા અને તેમાંનો લાંબા વખત સુધી વાદ રહે એવો ખાજોમાં ખોદતા લાખો મજૂરોના જન ખચ્ચનારો રક્ષક હીપ (સેફ્ટી લેમ્પ) નામનો દીવો શોધી કાઢ્યો.

આ નિરીક્ષાની ટેવથી જ મોન્ટગોમરીયરને ધૂમ્રાડો ઉંચે ચઢતો જોઇ બહુતો બનાવી હવામાં ઉડવાનો ખ્યાલ આવ્યો.

વિદ્યા-કલાની આજની જે સ્થિતિ છે તે સ્થિતિ આજુવામાં હેતુ-જૂત થયલા આપાને આપા અસંખ્ય લાખસાએ * આપી સકાય એમ છે,

* પ્રખ્યાત અમેરિકન તત્ત્વરોધક ડોમસ એડિસન જેને “ વીજળીનો મહુ-જર ” કહેવામાં આવે છે તેની અવલોકનસકિત બહુ આશ્ચર્યકારક છે. સત્રિદિવસ તે વીજળીસંબંધી નવીન પ્રયોગો કરતાજ રહે છે. એક જ વાર ઉપર એકી વખતે વીજળીની મદદથી ૧૬ સંદેશ મૂકવા માટે દાઢ તેનો જીવરથપ્રયાસ થાય છે. એમ કહેવાય છે કે ૮ સંદેશ મૂકવાપર્યંત તેને જ્ય મળી સુક્યો છે. એડિસનના કેટલાક પ્રયોગો ૩૧ કે ૪૮ કલાક સુધી ચાલે છે, અને તે દરમ્યાન તેને ભૂખ, તરસ કે વંધની પીડા ન થતાં તે ખડો ને ખડો જ રહે છે. તેની સાથે કામ કરનારા સહાયકોને તથા મજૂરોને તે પોતાની પ્રયોગશાલામાં લાખાકુંચીથી જોધે છે, અને પ્રયોગની સમાપ્તિએ જ ઉડે છે એવા મજૂરોની અવલોકનસકિત પણ અસાધાર-જી રીતે કેળવાય એ સ્વાભાવિક છે એક વાર કોઇ ભદ્રેર કામને લીધે એડિસનને સરકારી અધિકારી આજબ હાજરી આપવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. ખીનું સાર-કારી કામ ચાલતું હતું તે દરમ્યાન એડિસનનું મગજ કોઈ પ્રયોગની ધૂનમાં ધુમ્મસ થાયું. એડિસનનો વારો આવ્યાથી અધિકારીએ પૂછ્યું “ એડિસન હાજર છે કે ? ”

પરંતુ ને બધાનું આ ઠેકાણું વર્ણન કરી કંટાળો આપવા ઇચ્છતો નથી, કારણકે આટલાથી તમારી ખાતરી થઈ જશે.

તમે એમ સમજશો નહિ કે એ બધા તો વિદ્યાના ખાસ અભ્યાસીઓ હતા તેથી જ તેઓ તેમની આંખોનો આ પ્રમાણે વિશેષ ઉપયોગ કરી નવા શોધો કરી શક્યા. તેમના વિદ્યાના જ્ઞાન કરતાં તેમની અવલોકન કરવાની દેવ જ એ શોધોના મુખ્ય કારણરૂપ હતી.

વળી જોને આ આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો છે તેને ખાસ મહેનત કે ખર્ચ કરવો પડે છે એમ પણ ધારણો નહિ. બર્નાડ પેલીસી નામનો વિદ્વાન દમેશાં કહેતો કે 'મારે કાંઈ પણ પુસ્તકોની જરૂર નથી મારે માટે બે મોટાં પુસ્તકો તૈયાર છે; તે પુસ્તકો પૃથ્વી અને આકાશ છે.' પૃથ્વી અને આકાશને એણે શા હેતુથી પુસ્તકો કહ્યાં હશે? એવો વિચાર તરત આપણા મનમાં આવે છે. પૃથ્વી અને આકાશને પુસ્તકો કહેવાનું કારણ તો એ જ જણાય છે કે, જેમ સારાં પુસ્તકો વાંચવાથી આપણને કંઈ નવું જાણવાનું મળે છે તેમ પૃથ્વી અને આકાશ તરફ નિહાળીએ છીએ તો કંઈને કંઈ નવું નવું આપણી નજરે પડ્યા વિના રહેતું નથી. અને જો ને તરફ ધ્યાન રાખી આપણે વિચાર ફોડાવીએ છીએ તો ઘણું જાણી શકીએ છીએ. તેમ જ આ પૃથ્વી અને આકાશરૂપ પુસ્તકો તો સર્વ સ્થળે ઉપાડાંજ છે, જોનારને આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવાં છે, તથા મરત બળી શકે એવાં છે.

પૃથ્વીપર વનસ્પતિઓમાં તથા પ્રાણીઓમાં, અને આકાશમાં સૂર્ય-
કાંદિ મહો ઉપગ્રહોપર નજર કરી જોનારને ધણું જાણવાનું-સમજવાનું હોય
છે. પરંતુ દૃષ્ટિનો ચારત્વિક ઉપયોગ કરતાં થોડાને જ આવડે છે. આંખોનો જ-
શબ્દ ઉપયોગ કરી વિચાર કરનાર માણસ દબેશાં ને જાણવા નેતું હોય છે તે
જાણી મહા આનંદ પામે છે. સૃષ્ટિના પદાર્થોનું સૌંદર્ય, તેમાં જનતા જનાવોની
અમાતૃતિ, આકાશમાં દૂરતા મહોની ખૂબી, ઢુંકામાં પરમેશ્વરની સત્તાથી કપ-
નેલા સંપૂર્ણ પદાર્થ અને શક્તિઓનું 'ખરેખર' સ્વરૂપ જાણવામાં નિરીક્ષા એ-
ટલે આવશ્યકત્વ કરનાર માણસ જ સૌથી વધારે કાવે છે. પૃથ્વી અને આકાશરૂપ
પુસ્તકો વાંચવાને માત્ર સર્વજ્ઞ દરતી નજર અને કારણસંહિત જનાવો જોવાની
ધમ્મજા જ નસ છે. જે જાણુએ દૃષ્ટિ નાખવામાં આવે છે ત્યાં આ જર્નાડોક્ષીરી-
નાં પુસ્તકો તો ખુલ્લાં જ પડેલાં છે અને જે માણસ એનો ઉપયોગ કરવા ધારે
છે તેને અગ અને ખરચ વગર એ પુસ્તકોનો ઉપયોગ મળી શકે છે. ત્યારે
આ જમાનામાં સામાન્ય પ્રતિની નફલકથાએ અને તીવિતગરના વાતાના રાસ-
ગ્રાએ વાંચવામાં આનંદ મળી પોતાના અમૂલ્ય આધુપૂર્વે ગુમાવનાર માણ-
સોની ખૂબીમાં માટે શું કહેવું ?

આ પ્રમાણે આંખોના વિશેષ ઉપયોગથી અથવા નિરીક્ષણથી સામાન્ય
અને વિશેષ શોધો થયા છે એટલુંજ નહિ પણ મહં વિદ્યામાંની ધણી ખરીનો
આધાર જ એપર રહેલો છે ઉચ્ચદરથીતરીકે આપણે ખગોળવિદ્યા લઈએ.
એ વિદ્યામાં આકાશમાં દૂરતા મહોની સ્થિતિનું અને ગતિનું તથા એક જીગત
સાથેના સંબંધનું વર્ણન હોય છે. આ મહો, કપમહો કે આકાશને આપણે
પહેંચી શકતા નથી એટલે તેમનું જ્ઞાન કંઈ સમક્ષાત્ તથા જમને જોવાનું કે
અનુભવી શકાતું નથી તેમજ કંઈ પ્રયોગો કરી જોવાની શકતું નથી; પરંતુ
માત્ર રાત્રિવસ એ મહો, ઉપગ્રહો અને તારામંડળની સ્થિતિ અને ગતિમાં
થતા વિવિધ ફેરફારોને જોવાથી એટલે તેમનું દબેશાં અવલોકેને કર્ષા કરવાથી

પરંતુ તે બધાનું આ ઠેકાણે વર્ણન કરી કંટાળો આપવા ઇચ્છતો નથી, કારણકે આઠલાથી તમારી ખાતરી થઈ દસી.

તમે એમ સમજશો નહિ કે એ બધા તો વિદ્યાના ખાસ અભ્યાસીઓ હતા નેથી જ તેઓ તેમની આંખોનો આ પ્રમાણે વિશેષ ઉપયોગ કરી નવા શોધો કરી શક્યા. તેમના વિદ્યાના જ્ઞાન કરતાં તેમની અવલોકન કરવાની દેવ જ એ શોધોના મુખ્ય કારણરૂપ હતી.

યજ્ઞી જોને આ આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો છે તેને ખાસ મહેનત કે ખર્ચ કરવો પડે છે એમ પણ ખારશો નહિ. જર્નલ પેલીસી નામનો વિદ્વાન દમેશાં કહેતો કે 'મારે કોઈ પણ પુસ્તકોની જરૂર નથી મારે માટે એ મોટાં પુસ્તકો તૈયાર છે; તે પુસ્તકો પૃથ્વી અને આકાશ છે.' પૃથ્વી અને આકાશને એણે શા હેતુથી પુસ્તકો કહ્યાં હશે? એવો વિચાર તરત આપણા મનમાં આવે છે. પૃથ્વી અને આકાશને પુસ્તકો કહેવાનું કારણ તો એ જ જણાય છે કે, જેમ સારાં પુસ્તકો પાંચવાથી આપણને કંઈ નવું જાણવાનું મળે છે તેમ પૃથ્વી અને આકાશ તરફ નિહાળીએ છીએ તો કંઈને કંઈ નવું નવું આપણી નજરે પડ્યા વિના રહેતું નથી. અને જો તે તરફ ધ્યાન રાખી આપણે વિચાર દોઢાવીએ છીએ તો ધણું જાણી શકીએ છીએ. તેમ જ આ પૃથ્વી અને આકાશરૂપ પુસ્તકો તો સર્વ સ્થળે ઉપાડાંજ છે, જોનારને આશ્ચર્ય લગતવે એવાં છે, તથા મરત નળી શકે એવાં છે.

એડિસનને આ વખત ચોતાના નામનું પણ વિસ્મરણ થઈ ગયું હતું, તેથી તે કદાચ જોડ્યો નહિ, જેના પરિણામે સરકારી કાયદાની રૂએ તેને હંડ આપ્યો પડ્યો. વૈજ્ઞાનિક દર્શનના કૌના શ્રીકણ્ઠમુનિની અલ્લેગિક અવલોકનશક્તિનો તેમ જ એડિસન વગેરે પ્રસિદ્ધ તાત્વજ્ઞોધકોસખની વૃત્તાંત "લેખમાલો" માં આગળ ૩૫૨ આપનામાં આવશે-લેખવ્યવસ્થાપકો.

નહિ અને તેમ યથુ' તો તેથી અપક્ષતા પણ જરૂર આવશે.

ખીજે સમાન ગુણુ પોતાના વિષયમાં દૃઢ અનુરાગ (આસક્તિ વા અગાધ પ્રીતિ) છે. નિષિદ્ધ માર્ગે આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરનારને જેમ પોતાના વિષયમાં અગાધ પ્રીતિ વા દૃઢ આસક્તિ હોય છે તેમ સારે માર્ગે કરનારને પણ હોવી જોઈએ. આ અનુરાગ નિષિદ્ધાયરણી મનુષ્યોમાં ઐતરે તો સળંગ હોય છે કે તે ટાળવાની ઇચ્છા છતાં સહસા (એકદમ) ટાળી શકાતો નથી. આ દૃઢ અનુરાગને લીધે જ સામાન્ય માણસની ગતિ પણ પહોંચે નહિ એવે પ્રસંગે દુષ્ટ માણસો પોતાની નિષિદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરી ભેવાની તક ઉપાદયી સંતોષને માનતા બેવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે અપક્ષતા અને પોતાના ધારેલા વિષયમાં દૃઢ અનુરાગ ; પ્રીતિ સારે માર્ગે આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરનારા વિદ્વાનોમાં આવડ્ય હોય છે. અને તેથી જ વિશેષ ઉપયોગ કરતાં સીખવાનું છે તેમાં આ બે ગુણો ખાસ કરીને મેળવવાના છે.

આ રીતે આ અવલોકન કરવાની ટેવથી ઐતરે પોતાની બે આંખોના વિશેષ ઉપયોગથી કેવા કેવા શોધો થયા છે અને એ શોધોથી જનસમાજના સુખમાં કેટલો બધો વધારો થયો છે એ જાણવા પછી દરેક નિચારવાનું માણસ નિશ્ચયપૂર્વક સ્વીકારશે કે આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરવાની સર્વને આવશ્યકતા છે.

આ દેશના લોકોને તો હાલ આ ટેવની ખાસ જરૂર છે. જે યોગ્ય વખતથી આ દેશમાં હું '૫૩' છું તેઠલામાં અને જણાયું છે કે આ દેશના લગભગ બધા લોકો હજી સુધી આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરતાં બીલકુલ શીખ્યા નથી એમ કહીએ તો ચાલે. માત્ર પોતાનો અને

જ મળે એમ છે. વળી એ જ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયવિદ્યાનવિદ્યામાં પણ નિરીક્ષાની જરૂર પડે છે. કારણ કે જીવતા પ્રાણીઓમાં થતી ક્રિયા જોવા માટે તે તે પ્રાણી-ઓની અમુક અમુક સ્થિતિએ નિરીક્ષા કરવી પડે છે. આ પ્રમાણે કાંઈ પણ વિદ્યા અવસોકન વગર જન્મ પામી શકેલી નથી.

આંખોનો આ વિશેષ ઉપયોગ એ પ્રકારનો હોય શકે છે; (૧) વિદિત એટલે સારે માર્ગે થતો ઉપયોગ અને (૨) નિષિદ્ધ એટલે નકારે માર્ગે થતો ઉપયોગ. તેમાં આપણે જે કંઈ કહી ગયા છીએ તે માત્ર પહેલા પ્રકારના ઉપયોગને લાગુ પાડવાનું છે. ખીન્ન પ્રકારના નિષિદ્ધ ઉપયોગસંબંધે ખરું જોતાં કંઈ કહેવા જેવું નથી, પરંતુ તેથી જયજા માટે એટલું જ કહેવું જસ યશ. દુષ્ટ માણસો પોતાનાં કુકર્મોમાં આ આંખોનો જે વિશેષ ઉપયોગ કરી પોતાનો દુષ્ટ આચાર સાધનારી ક્રિયાઓ કરે છે તે નિષિદ્ધ ઉપયોગતરીકે આજ ગણાયો છે.

વળી એ પણ જણાવવું જરૂરનું છે કે આ નિષિદ્ધ ઉપયોગને વિશેષ ઉપયોગના એક પ્રકારતરીકે વર્ણવવાનું કારણ એટલું જ છે કે તેમાં તેમના નિષિદ્ધ વિશેષ ઉપયોગમાં કેટલાક સમાન ગુણો હોય છે. તેમાં પ્રથમ તો અપક્ષતાનો ગુણ આ આંખોના નિષિદ્ધ ઉપયોગમાં ખાસ કરીને જોવામાં આવે છે. એવો ઉપયોગ કરનારા દુષ્ટ માણસો એવી તો અપક્ષતા રાખે છે કે તેથી અપક્ષતા ખીન્નઓમાં કવચિત્ જ જોવામાં આવે છે. એ અપક્ષતાને લીધે એરે સામા માણસને ખજર ન પડે એવી રીતે ચોરી કરી શકે છે. એ અપક્ષતાથી દુરાચારી મનુષ્યો પોતાની દુરાચારને ગુપ્તપણે સાધી લે છે. આ અપક્ષતાનો આધાર બુદ્ધિની ચતુરાઈપર છે; પરંતુ જો તમે આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરવાની ખાત્ર છૂટકા રાખી ને પ્રમાણે કરવા પ્રયત્ન કરશો તો ધીમે ધીમે તમારી બુદ્ધિની ચતુરાઈ એટલી દસે તો પણ તે જરૂર વધ્યા વિના રહેશે.

નહિ અને તેમ થયું તો તેથી અપક્વતા પણ જરૂર આવશે.

ખીજે સમાન ગુણુ પોતાના વિષયમાં દૃઢ અનુરાગ (આસક્તિ વા અભાષ પ્રીતિ) છે. નિવિદ્ધ માર્ગે આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરનારને જેમ પોતાના વિષયમાં અભાષ પ્રીતિ વા દૃઢ આસક્તિ હોય છે તેમ સારે માર્ગે કરનારને પણ હોવી જોઈએ. આ અનુરાગ નિવિદ્ધાચરણી મનુષ્યોમાં એટલે તો સળંગ હોય છે કે તે ટાળવાની ઇચ્છા છતાં સદસા (એકદમ) ટાળી શકાતો નથી. આ દૃઢ અનુરાગને લીધે જ સામાન્ય માણસની ગતિ પણ પહેાંચે નહિ એને પ્રસંગે દુષ્ટ માણસો પોતાની નિવિદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરી લેવાની તક ઉપજવી સંતોષને માનતા જોવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણે અપક્વતા અને પોતાના ધારેલા વિષયમાં દૃઢ અનુરાગ કે પ્રીતિ સારે માર્ગે આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરનારા વિદ્વાનોમાં આવશ્ય હોય છે. અને તેથી જે વિશેષ ઉપયોગ કરતાં શીખવાનું છે તેમાં આ જે ગુણ આસ કરીને મેળવવાના છે.

આ રીતે આ આવલોકન કરવાની ટેવથી એટલે પોતાની જે આંખોના વિશેષ ઉપયોગથી કેવા કેવા શોધો થયા છે અને એ શોધોથી જનસમાજના સુખમાં કેટલો બધો વધારો થયો છે એ જાણ પછી દરેક વિચારવાનું માણસ નિશ્ચયપૂર્વક સ્વીકારશે કે આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરવાની સુવર્તે આવશ્યકતા છે.

આ દેશના લોકોને તો હાલ આ ટેવની ખાસ જરૂર છે. જે યોગ્ય વખતથી આ દેશમાં હું ૧૩૦ છું તેટલામાં મને જણાયું છે કે આ દેશના લગભગ બધા લોકો દુષ્ટ સુધી આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરતાં બીસકુલ શીખ્યા નથી એમ કહીએ તો ચાલે. માત્ર પોતાનો અને

નેમાં પ્રથમ તો તે જ બાંધતપર નિરીક્ષા કરવાનો અભ્યાસ શરૂ કરવો કે જે પોતાને દૃઢ એમ કે અનુરાગ હોય. તેમ કરવાથી તમારા વહુનમાંનો દૃઢ અનુરાગનો ગુણ તો એની મેળે બાળી જાય, અને તેને માટે ખાસ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર ન રહે તો માત્ર અપવિદ્યાનો ગુણ જ મેળવવાનો રહે અને તે ધીમે ધીમે મેળવી શકાય. અને તેથી આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરવાનું કાર્ય સહેલું લાગે એટલું જ નહિ પણ તેમાં વધારે ને વધારે ઉત્સાહ આવતો જાય. જેને પોતાની ખાસ પ્રીતિનો કાંઈ વિષય ન હોય તેણે મને તે એક પસંદ કરવાથી ધીમે ધીમે તેમાં રાજમાદિક પ્રીતિ ઉત્પન્ન થશે.

૫૭ી આ ઉપરથી એમ પણ સમજાય છે કે ‘અમુક મંથમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે માટે તે માનવું’, અથવા ‘અમુક માણસે કહ્યું માટે તે પ્રમાણ ગણવું’ એવું સમજનારા આ દેશમાં બહુ માણસો છે. તમારા દેશમાં એમ નથી. તમારે ત્યાં દરેક માણસ એમ સમજે છે કે કંઈ પણ માનવું તે પોતાની બુદ્ધિમાં મેળવ લાગે તે જ માનવું, પરંતુ કેવળ અમુક મંથ કે અમુક પુરુષ તરફથી આવ્યું માટે માનવું એમ નહિ. આ દેશમાં આવો અંધ શ્રદ્ધાનો પ્રયોગ વધારે ઘણામાં પ્રથમ આગમ અને બીજું આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરવાની આવડત નહિ એ જે જ ખરાં કારણ છે. અને તેથી કેશકાસા-નુસાર શું ખરું અને શું ખોટું મનવું તે આંખોનો વિશેષ ઉપયોગ કરીને જ નક્કી કરવું જોઈએ. અજ્ઞાત આધી એમ સમજવાનું નથી કે શ્રદ્ધા કેવળ કરવી નહિ, જો જેમાં શ્રદ્ધા ગૂંકવામાં આવે તે ભૂલ ન કરે એમ હોય ત્યારે તો હાનિનો પ્રસંગ જ નથી પણ એવો અદેય ધણાં જોઈ હોય છે તેથી શ્રદ્ધાનાં પાત્રને નક્કી કરતાં પહેલાં વિચાર કરવાનો છે. તેમજ પોતાની બુદ્ધિ જે વિષયમાં રપડે કરી શકતી ન હોય તેમાં મિથ્યા કાંઈ મારી એ વિષયમાં વિદ્વાન્ ગણ્યાપણા પ્રભુઓના વચનપર ભરોસો ન મૂકવો એ પણ મૂખ્ય છે. તમારો પ્રખ્યાત વક્તા જઈ પણ કહે છે કે જ્યાંએ જ્યાં વિષયમાં શ્રદ્ધાપણ રાખવાનો

શ્રીપુરુષવચ્ચેના નિર્મલ પ્રેમનું વર્ણન કરનાર; મૃદસ્થા-
શ્રમના દુઃખરૂપ દારિદ્ર્યને દૂર કરનાર, અનેક બોધક તથા મનો-
રંજક આખ્યાનોવડે સુશોભિત, જનસ્વભાવનાં જીવનમય ચિત્ર
આપનાર, દરેક કુટુંબના શલ્યગારરૂપ, અને શીઘ્રોને વિશેષે
કરીને અનિવાર્ય ઉપયોગના પાંચ અમૂલ્ય ગ્રન્થો:—

શ્રીભાભિનીભૂપણ (અલંકાર ૧)—રૂ. ૦-૬૨-૦

શ્રીભાભિનીભૂપણ (અલંકાર ૨)—રૂ. ૧-૦-૦

શ્રીભાભિનીભૂપણ (અલંકાર ૩)—રૂ. ૧-૦-૦

શ્રીભાભિનીભૂપણ (અલંકાર ૪)—રૂ. ૧-૦-૦

શ્રીભાભિનીભૂપણ (અલંકાર ૫)—રૂ. ૧-૪-૦

પત્રબાવહાર:—અવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

આર્થ-ઉદ્યોગ-મંડલ, વડોદરા.

લવાજમ માફલનાર સદ્ગૃહસ્થાની નામાવલિ.

રા. અમૃતરાસ ત્રિભોવન.

* રા. અંબાલાલ વિશ્વનાથ.

રા. હિમેદમાધ લક્ષ્મીભાઈ.

આન બહાદુર એદલજી હોસાભાઈ.

* રા. હલવાણજી કાશીરામ દવે.

* વૈદ્ય કાળીદાસ દયાળજી.

રા. કાળીદાસ ભગવાનદાસ બરચી,

પ્રિન્સ કીર્તિસિંહજી.

રા. કુમેરરામ મહાશંકર.

રા. કુશળજી કાળીદાસ.

* સો. કૃષ્ણગૌરી હીનલાલ રાવળ.

* રા. કેશવલાલ જીવજીલાલ.

રા. કેશવલાલ હીરાલાલ.

* રા. ખુશાલશંકર પ્રાણજીવન દવે.

રા. ગાંડાભાઈ પ્રાગજી દેસાઈ.

રા. ગિરધરલાલ કેશવલાલ.

આનરબલ મિ. ગોકળદાસ કહાનદાસ

પારેખ, B. A., LL. B.

* રા. ગોવિંદજી પ્રાણજીવન ભટ્ટ.

રા. ગોવિંદરાવ બાપુરાવ.

* શાહી ઘેવાશંકર પુંગભાઈ.

રા. સા. હમનલાલ હરિલાલ, D. A.

રા. રાણા હેમચંકર દુસેરાવ.

* રા. હોટલાલ કવેરીલાલ

શ્રીપુરુષવચ્ચેના નિર્મલ પ્રેમનું વર્ણન કરનાર; ગૃહસ્થ-
શ્રમના દુઃખરૂપ દારિદ્ર્યને દૂર કરનાર, અનેક બોધક તથા મનો-
રંજક આખ્યાનોવડે સુશોભિત, જનસ્વભાવનાં જીવનમય ચિત્ર
આપનાર, દરેક કુટુંબના શણગારરૂપ, અને આંખોને વિશેષે
હરીને અનિવાર્ય ઉપયોગના પાંચ અમૂલ્ય ગ્રન્થોઃ—

શ્રીભામિનીભૂપણ (અલંકાર ૧)—૩. ૦-૧૨-૦

શ્રીભામિનીભૂપણ (અલંકાર ૨)—૩. ૧-૦-૦

શ્રીભામિનીભૂપણ (અલંકાર ૩)—૩. ૧-૦-૦

શ્રીભામિનીભૂપણ (અલંકાર ૪)—૩. ૧-૦-૦

શ્રીભામિનીભૂપણ (અલંકાર ૫)—૩. ૧-૪-૦

પત્રગવહારઃ—૦૫૫૨૪૫૬૮. મહાકાલ, વડોદરા.

આર્વ-કોશ-મંડલ, વડોદરા.

લવાજમ મોકલનાર સદ્ગૃહસ્થોની નામવલિ.

૧. અમૃતલાલ ત્રિભોવન.

* ૨. અંબાલાલ વિશ્વનાથ.

૩. ઉમેદભાઈ લક્ષ્મીભાઈ.

ખાન બહાદુર એલકા ડોસાભાઈ.

* ૪. હરપાણી કાશીરામ દવે.

* ૫. દેવ કાળીદાસ દયાળજી.

૬. કાળીદાસ ભગવાનદાસ બરમી,

પિન્ડ પ્રતિસિદ્ધજી.

૭. કુબેરરામ મહાશંકર.

૮. કુશળજી કાળીદાસ.

* ૯. કૃષ્ણગૌરી હીંગલાલ રાવજી.

* ૧૦. કેશવલાલ જીવજીલાલ.

૧૧. કેશવલાલ હીરાલાલ.

* ૧૨. ખુશાલશંકર પ્રાણજીવન દવે.

૧૩. માંડુભાઈ પ્રાગજી દેસાઈ.

૧૪. મિરંધરલાલ કેશવલાલ.

ઓનરગલ મિ. મોકળદાસ કદાનદાસ

પારેખ, B. A., LL. B.

* ૧૫. ગોવિંદજી પ્રાણજીવન મદ.

૧૬. ગોવિંદરાવ બાપુસવ.

* ૧૭. શાંતી વેલાશંકર પુંજભાઈ.

૧૮. સા. જમનલાલ દવિલાલ, B. A.

૧૯. સચ્ચા ઉદયશંકર દુલેરાવ.

* ૨૦. છોટાલાલ ઝવેરીલાલ.

શ્રી: ।
લોકપ્રિય લેખમાલા.
 (માસિક)

વિદ્યા
 કલા

વર્ષ ૧. **પ્રાથમિક કેળવણી.** અંક ૮.

સં. ૧૯૫૭ જ્યેષ્ઠ વદિ ૧૪. | (સ. ૧૯૦૧ જુન.)

પ્રસિદ્ધ કરનાર
 શ્રેયઃસાધક અધિકારિવર્ગ.

રેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છાતાલાલ જીવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મદાકાલ.

દેશિકરામ વિદ્યનહરરામ મહેતા, બી. એ.

સવાળમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંદા, વડોદરા.

વાર્ષિક સવાળમ-પ્રથમ વર્ગ ૩ ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાડીજ. આ વર્ગને વર્ષ આખરે પુસ્તકવગેરે લેઈને લાભ મળશે; બીજો વર્ગ ૨. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાડીજ. આ વર્ગને લેઈને લાભ મળશે નહિ. એજન્ટોને કમિશન.

છુટક કીમત ૨. ૦-૧-૦

વડોદરા.

ધી "નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ" કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
 સંસાર

ફિક્કિં નિં સાચવતિ જ્ઞાનલેખ વિદ્યા ।
 કરપટશ જેવી વિદ્યા છ' સિદ્ધ કરતી નથી

વાર્તા
 કથા, ઇત્યાદિ

* રા. હોટાલાલ લલ્લુભાઈ.
વકીલ જગજીવન પોપટ.

રા. જટાશંકર પુરુષોત્તમ રાવળ.

રા. જોડીસનદાસ પ્રાણજીવનદાસ.

રા. જોડાલાલ પ્રેમાનંદ ખરીખ.

રા. ઝવેરચંદ હરજીવનદાસ.

Mr. T. M. Kothari.

બાટિયા ઠાકરશી શંકરદાસ.

* રા. દલપતરામ દલસુખરામ ત્રવાડી.

રા. દયારામ પ્રેમજી દવે.

* વકીલ નંદલાલ.

રા. નરસિંહપ્રસાદ અનંતરામ અવાસ્થા.

રા. નવલશંકર મોતીરામ.

રા. નાનુભાઈ રવનજી દેશાઈ.

રા. નારજીદાસ પુરુષોત્તમદાસ.

રા. પ્રભાશંકર રતનજી ઉપાધ્યાય.

રા. પ્રાગજી લલ્લુભાઈ દેશાઈ.

રા. પ્રાણવલ્લભદાસ લક્ષ્મીદાસ.

રા. ભવાનીદાસ નારજીદાસ મોતીવાળા.

B. A.

રા. મણિલાલ ધુતાળીદાસ.

બાટિયા મથુરદાસ માવજી.

રા. મૂળજીભાઈ આશાગ્રામ ઝોઝા.

રા. મૂળજીભાઈ જોડાભાઈ.

રા. મૂળજી હંસરાજ.

* રા. મોનીભાઈ શિવાભાઈ.

રા. મોતીરામ નરભેરામ.

રા. મોતીલાલ ત્રિભુવનદાસ.

B. A., LL. B. Solicitor.

વેધ મોતીલાલ ધનવંતરામ.

રા. મોરારજી કુંવરજી.

રા. મોદનલાલ વાલ્મીકીયંદ.

રા. લલ્લુભાઈ હેમજી દડકર.

કંટ્રાકટર વનમાળીદાસ પ્રેમચંદ

રા. વલ્લભજી રામજી.

* રા. વલ્લભપ્રસાદ ગોવર્ધનપ્રસાદ.

રા. વાધજીભાઈ જોરાભાઈ.

રા. સા. વેણીશંકર રેવાશંકર શુક્લ.

B. L. I.

રા. સામળજી નાનજી.

* રા. શિવલાલ બળદેવ.

રા. શિવલાલ બીખાભાઈ સાહ.

* રા. સોમેશ્વર ભાઈશંકર.

રા. હરજીવન બાણજી વકીલ.

રા. હરજીવનરામ અંબરીપરામ.

રા. હરિધર અંબાધર ભટ્ટ.

રા. હરિલાલ અચરતલાલ.

રા. હરિલાલ નંદલાલ.

રા. હરિયંકર માધવજી ભટ્ટ.

શ્રી: ।
લોકપ્રિય લેખમાલા.
 (માસિક)

વિદ્યા
 કંલા

ધર્મ
 નીતિ

વર્ષ ૧. **પ્રાથમિક કેળવણી.** અંક ૮.

સં. ૧૯૫૭ બપોરે વદિ ૧૪. | (સ. ૧૯૦૨ જુન.)

પ્રસિદ્ધ કરનાર
 શ્રેયાસાધક અધિકારિવર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છોટાલાલ જીવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મણાકાલ.

કૌશિકરામ વિદ્યનહરરામ મહેતા, બી. એ.

સવાળમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

વાર્ષિક સવાળમ-પ્રથમ વર્ગ રૂ. ૧-૦-૦ ચોરસ મળીને, અગાડીન.
 આ વર્ગને વર્ષ આખરે પુસ્તકવગેરે લેઈને લાભ મળશે; બીજો વર્ગ
 રૂ. ૦-૧૨-૦ ચોરસ મળીને, અગાડીન. આ વર્ગને લેઈને લાભ મળશે
 નહિ. એજન્ટને કમિશન

છુટક કીમત રૂ. ૦-૧-૦

વડોદરા.

ધી "નૂતન વિજ્ઞાન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ" કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
 સંસાર

કિં કિં ન સાવચતિ ફાળવેય વિદ્યા ।
 કલ્પવૃક્ષ જેવી વિદ્યા શું શિદ્ધ કરતી નથી

પાત્ર
 કયા, ધં

સૂચના.

લોકપ્રિય લેખમાલાનું અભિનન્દનપૂર્વક અવલોકન તા. ૧૪-૪-૧૯૦૧ ના " જુજરાતી " ના અંકમાં કરી તે પ્રતિષ્ઠિત પત્રના સુગ્ર વિદ્વાન અધિપતિએ લેખમાલાના પ્રસારમાં જે મદદ કરી છે તે માટે તેમને ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

કેટલાક આદર્ય પોતાના ચરનામાં ફેરફાર થયા છતાં તેની ખબર આપતા નથી તેથી તેમને અંકો મળવામાં અવ્યવસ્થા થવાનો સંભવ રહે છે, માટે તેઓ કાળજી રાખી સ્થાનફેર સૂચવશે એવી આશા છે.

અંક ગેરવસ્તુ પડવાસંબંધી શરિયાદ ઉપર અંકની પ્રસિદ્ધિ પછી ૧૫ દિવસશુધી જ લક્ષ આપવામાં આવશે.

કેટલાક સંજ્ઞાનોત્તરથી એમ જણાવવામાં આવે છે કે લેખમાલાના જુજ લવાજમ ૨ ૧૭ ઉપર જી. પી. અથવા મનીઓરડરને કીધે એ આના નેટલું ટપાલખાતાનું બિલ ચકી નામ છે, તેથી સામાન્ય સ્થિતિના માણસને તેટલા વધારે ખર્ચમાં હિતરતું પસંદ પડતું નથી. આ તેમનું કહેવું યોગ્ય છે. આ સંજ્ઞાએ તેમને સૂચવવાનું કે સંયોગમ રીતે તે એ જ છે કે બેનતા સુધી ફરેક સ્થલના આદર્યો, બે, ચાર કે તેથી વધારે સંખ્યામાં એકલા યદ્ય અંકો મંગાવવા નેથી રૂપિયા ઉપરનો ખર્ચ આપત કમી થઈ જશે. આદર્ય થવા ઇચ્છનાર પુરુષ રહેજ અમથી લેખમાલાના બે તથ્ય પથ આદર્ય પોતાના મિત્રમંડલમાંથી કરી શકશે. જે જે સ્થલે લેખમાલા નામ છે તેમાં કવચિત્ જ એવું સ્થલ હશે કે જ્યાં એક જ આદર્ય દોષ.

આર્ય-ઉદોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વગેરે.

પ્રાથમિક કેળવણી.

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्त्तते ॥

જિતમ વિચારશીલ પુરુષો જેવું આચરણ કરે છે તેવું આચરણ કરવાની મતિ સામાન્ય લોકોને થાય છે, ને કંઈક અંશે તેમ તેઓ કરવા માંડે છે, શ્રેષ્ઠ ને આપત માણસો જે વિચાર તથા આચારને સત્ય—દિતકારક ગણે છે, તે આચારવિચારને સાધારણ લોકો સત્ય ગણે છે, ને તે પ્રમાણે વર્તવા પ્રયત્ન કરે છે.

ભગવદ્ગીતાના ઉપર લખેલા શ્લોકપર તથા તેના બાવાઈપર લક્ષ આપી આપણે હાલ અષાઠી પ્રાથમિક કેળવણીપર થોડો વિચાર કરીએ. પ્રાથમિક કેળવણી સારી હોય—નેનો મૂલ પાપો મન્યુત હોય તો તેનાપર રચાતી કેળવણીરૂપી ઈમારત સારી થાય. માટે પ્રાથમિક કેળવણીને વિષય પ્રથમ લેવામાં આવ્યો છે.

આ જગતમાં માણસોની વર્તણૂક ને રીતભાત સામાન્યતા કેવી રીતે બંધાય છે એનું વધાર્થ જ્ઞાન થવું જણ ઉપયોગનું છે. તેનું બંધારણ સમજાય તો કેટલે અંશે મનુષ્યપ્રવર્તનથી તેમાં ફેરફાર થઈ શકે એમ છે એ પણ જણાય. મનુષ્યસ્વભાવ, વર્તણૂક ને રીતભાતનું બંધારણ માણસની ત્રણ અવસ્થાપર આધાર રાખે છે. એ ત્રણ અવસ્થામાં બાલપણની અવસ્થા પહેલી આવે છે. બીજી યૌવન અવસ્થા આવે છે, ને ત્રીજી પ્રૌઢ વયની અવસ્થા. પહેલી બાલપણની અવસ્થા જ્યારથી માણસ જન્મે છે ત્યારથી શરૂ થાય છે. તે પાંચ વર્ષનો થાય ત્યાં સુધી બાલક કહેવાય છે. એ અવસ્થામાં બાલક જગ-

ત્રની વસ્તુઓ નિહાળવા માંડે છે. તે માતાની પાસે ધણી વાર રહે છે, તેથી માતાના ગુણોની, આચારની ને કેળવણીની રીતની ધણી અસર તેના પર થાય છે. જેમ માતા સદ્ગુણી, સદાચારવાળી, કેળવણીમાં કાબેલ, તેમ તેની અસર ધણી સારી થાય છે. બાલકને વખતસર ધવાડે, સુવાડે, રમાડે ને તેના શરીરની માવજત રાખે તો બાલક આનંદી ને હસમુખ નીવડે છે. જો આ બાળકમાં માતા બરોજર ધ્યાન ન આપે, ગમે તેમ ધવાડે, સુવાડવામાં કંઈ નિયમ ન પાળે, ને તેની માવજત બરોજર ન કરે, અતિશય લાડ લડાવે તો તેનું દુઃખ છોકરાની સ્થિતિના સંબંધમાં સારું થતું નથી. બાલકની સ્થિતિ સારી થાય તેને સારૂ માતાએ પોતાના ધર્મ બરોજર મમજવા જોઈએ. એ મમજવાનાં ઉત્તમ સાધન ઓકેળવણી તથા ધરની વડીલ સ્ત્રીઓના આચાર છે. માતાએ પોતાનું શરીર નીરોગ રહે તેવી રીતે રહેવું જોઈએ. કારણ શારીર-માર્ગે જલ્દી ધર્મસાધનનું નીરોગી શરીર હોય તો જ તે ધર્મ બળવવામાં સાધન થઈ શકે. છોકરાને દુઃખ ન થાય માટે માતાએ પોતાના ખાખાપીવામાં પરહેજ રાખવી જોઈએ. કારણ એક વર્ગે સુખી, બાલક માતા દુઃખ પર જીવે છે. માતાએ પોતે શાન્ત સ્વભાવથી વર્તવું જોઈએ. બાલકને કેમ ઉછેરવાં એ વિષેનાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઈએ, તથા તેના મુખ્ય નિયમો ધ્યાનમાં રાખરા જોઈએ. વળી અનુભવવાળી સારી સ્ત્રીઓ પાસેથી એ બાળકનું જ્ઞાન મેળવવું પણ ઉચિત છે. સાધારણ શારીરિક રચનાનું પણ થોડું જ્ઞાન સંપાદન કરવું આવશ્યક છે. આપણા દેશમાં બાલકના બાલકગના દિગ્ગજમાં પણ થોડા ફરફાર થવો જરૂરનો છે, કારણ તેમ થાય ત્યારે જ સ્ત્રીઓ પોતાના ધર્મનું ઉપયુક્ત જ્ઞાન મેળવી શકે.

વળી બાલકનો સ્વભાવ આનંદી ને શાંત થાય તે માટે કુટુંબના બાઈ-બાંડુવિગેરે માથુસોનાં આચરણો સારાં હોવાં જોઈએ. તે લોકોએ બાલકને મોઘ રીતે રંગાડવાં, સારી રીતે પોને વંતવું, લડાઈ ટંટા ધરમાં કરવા નહિ, અપસંખ્દો બોલવા નહિ; દુકાળમાં પોતાના સારા ગુણોની એટલા બાલકના જોવામાં આવે એવી રીતે ચાલવું જોઈએ. જે કુટુંબમાં આવે આચાર હોય છે તે છોકરાના મન પર સારી શાંતતાની છાપ પડે છે જ્યાં વિપરીત આ-

ચાર ને એકા હોય ત્યાં બાલકના તે જોવામાં આવેથી ઉચ્ચલી જાતની અસર થાય છે. માટે કુટુંબના માણસોએ આ બાબતમાં સાવચેતીથી ચાલવું જોઈએ. ધરની વ્યવસ્થાપરથી બાલકના મનપર અસર થાય છે, માટે ધરમાં આસપાસ વસ્તુઓ ખરેખર રીતે ચોકવડી જોઈએ. ધરમાં કેટલીક વસ્તુઓ એવી હોવી જોઈએ કે તે જોતાં બાલકને રમુજ પડે. જો વસ્તુઓની રચના, ધાટિવિગેરે કીક હોય તો બાલકના મનને મમત થાય છે.

બાલક જે વસ્તુ વર્ણવું થાય છે કે પોતે વસ્તુઓ લઈ દરેક ચીજનો આકાર, રુચી, રંગ, વળનવિગેરે જોવા મંડી જાય છે, ને તે બાબતના થોડા થોડા વિચારો બાંધવું જાય છે. એમ કરતાં જન્મથી મજેલા સંસ્કારની શક્તિઓનાં પ્રીતોનાં અંકુરો ફૂટવા માંડે છે. જે શબ્દો સાંભળવામાં આવે છે તેની નકલ કરવાનું તેને મન થાય છે, અને તે પોતાના માબાપની બાપા શીખવું જાય છે. તેની સ્મરણશક્તિનો વ્યાપાર ચર થાય છે, તેમજ તેની અનુકરણશક્તિ અને વસ્તુના વર્ગ ખાડવાની શક્તિનો પણ તે ઉપયોગ કરવા માંડે છે. આવી ઉશ્વરદત્ત શક્તિઓનો ઉપયોગ કરતાં બાપાજાનનો બડોળ તથા જમતમાં રહેલી વસ્તુના સ્વરૂપનું યોક્તું સાદું જ્ઞાન થવા માંડે છે.

આવું સાદું જ્ઞાન મેળવ્યા પછી આ દેશમાં બાલક પાંચેક વર્ષનો થાય ત્યારે તેને કંકો શીખવવામાં આવે છે, ને થોડી થોડી સંખ્યા, આંકવિગેરે શીખવવાનો ક્રમ આવું કરવામાં આવે છે. દાસ કેટલેક ડોકલે સુધરેલા દેશોમાં આવી બાબતો માતા વાતચિત કરતાં શીખવે છે.

આસરે પચાસીક વર્ષપર આપણા રાજ્યમાં દેશમાં ધરના વડોલ પુરુષો આંક જોખાવતા હતા, અને બાલકને ત્યાં જો બાલકનો જન્મ થયો હોય તેને શબ્દો શુદ્ધ બેલે તેમ શીખવવામાં આવતું. પણ તે સમયે બહુતર સાધારણ લોકોસાચુ યોક્તું હતું. રમવાડુવાતું ધણું હતું. તેથી બહુવાની બાબતમાં અતિચિન્તા રહેલી ન હતી. સાધારણ લોકો બાલકને નામું લખતાં શીખવતા, તથા વેપારના અર્જનમાં આવતા વ્યવહારી દિસાઓ સારી રીતે સમજાવતા. બાલકવર્ષ પોતાના બાલકને યોક્તું વ્યવહારી બાપાસંજમી જ્ઞાન તથા દિમાખનું જ્ઞાન આપી દસમ અગિયારમે વર્ષે સંસ્કૃત શીખવવાતું ચર

કરતા. ખાસાએને શીખવવાનો પ્રચાર ન હતો. ઉંચ કુલની અથવા રાજવંશી કન્યાઓ યોડું, યોડું લખતાં વાંચતાં શીખતી. હાલ જમાનો બદલાયો છે. પહેલાં જેટલું સોળ સપ્તરમે વર્ષે શીખવાથી લોકોનું ટૂંકું ચાલે એમ નથી. કારણ શીખવાના વિષયો તથા સાધનો વધ્યાં છે. રાજ્યકર્તાની પદ્ધતિ, વેપાર, કલા-કૌશલ્યની રીતમાત સમજવા સાર થયું પ્રકારનું સારું જ્ઞાન મેળવવું જરૂરનું છે. જે તેવું જ્ઞાન મેળવવું હોય તો તે મેળવતાં કાલ પસંદ વધારે લાગે. એવી આપણી સ્થિતિ છે સારે કાળને કંઈ બચાવ થાય, શિક્ષણ બોમ્બકેપ ન થાય, તથા શિક્ષણપદ્ધતિમાં સરલતા આવે, અભ્યાસ યોગ્ય પણ પાઠ પાવાનો થાય એ બાબત પર અત્ર વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

શિક્ષણ પ્રથમથી જારૂપ ન થાય માટે નાનાં બાલક-બાલકીને રમત-ગમતસાથે શીખવવાની પદ્ધતિ લાખસ કરવામાં આવે છે. એ પદ્ધતિ પ્રમાણે પાંચ ૭ વર્ષની ઉંમર સુધી ઘેર અથવા શાલામાં છોકરીને યોગ્ય આંક, કડકો નાના નાના શબ્દો વાંચતાં શીખવવામાં આવે છે. રમતગમતના શિક્ષણમાં બાલકોને વસ્તુઓ જેવા આપવામાં આવે છે. પ્રથમ તે વસ્તુનો આકાર જેવાનું કહેવામાં આવે છે. ગોળ છે કે સપાટ, સપાટ હોય તો તેના કેટલા પાસા છે, તેની કેટલી બાજુ છે, ખુણા તે શું વગેરે કહેવામાં આવે છે. પછી તેના રંગ વિશેની માહિતી આપે છે. મુખ્ય શુચ્ચું યોડું વર્ણન કરવામાં આવે, તે વસ્તુ પર તેનું નામ લખી મૂકેલું હોય છે; તે નામની ચિહ્નિતરૂપ બાલકનું લક્ષ્ય બેંચવામાં આવે છે. એવી રીતે બે ત્રણ વસ્તુનું યોડું જ્ઞાન-આકાર, શુલ્ક, તથા તેના નામના સંબંધનું-પ્રતિરિન આપવામાં આવે છે. બ્યારે ચાર પાંચ દિવસનો આવો અભ્યાસ થયો હોય સારે બાલકના મનમાં કેવી જાતની છાપ પડી છે તે સાદા પ્રશ્નો પૂછી, જવાબ લઈ, જોવામાં આવે છે. છોકરાછોકરીઓને ઘર બાંધવાનું, પેટી બનાવવાનાં, ટોપલી શું ચવાનાં સાધનો જેવાં કે લાકડાની ચીપો, પાટિયાં વગેરે-આપવામાં આવે છે. બાલકોને સાલાની બહાર ખેતર, વાડીતરફ લઈ જવામાં આવે છે. ઝાડો, ફૂલો, સાધારણ જનાવરો, જેવા લાયક વસ્તુઓ તેમને લેવા તથા નિહાળવા દેવામાં આવે છે. પછી તે બાબત સાદી વાતચિત કરવા દેવામાં આવે છે. ફરી કરીને, આવે સારપણી

બાલકની રુચિપ્રમાણે લાકડાની ચીપોવડે પેટી, ઘર, આકારવગેરે બાલકને ખનાવના દેવામાં આવે છે. તેમાં તેમને સમજાવું ન પડે ત્યારે શિક્ષક તેમને જરા મદદ કરી આકાર બનાવવાનો પ્રયત્ન જારી રાખવાનું કહે છે. દટલીક વસ્તુના નમુના ચિતરેલા હોય છે. શિક્ષક તે કેમ થાય તે કરી બતાવે છે; કાગળની હોડી, પેટી, ખડીઓ, છુટ્ટવિગેરે કરી બતાવે છે, અને બાલકને તેમ કરવાની સૂચના કરે છે. શિક્ષકને ધીમે ધીમે નમુના બનાવનો જોઈ બાળક તે પ્રમાણે કરે છે. આથી બાલક શિક્ષકનું અનુકરણ કરે છે. એ રીતે અનુકરણ તથા અવલોકનશક્તિ વધે છે. અને બાલકના નક્કલ કરવાના સ્વભાવનો સાબ સેવામાં આવે છે.

આપણા ગુજરાત દેશને સારે એ વિષય પર “ બાલઅન્યાવલિ ” શ. દેલવાડાકર તરફથી ધરા મળેલી છે. એ ગ્રંથમાં ગૂણાક્ષર, અંક ગોઠવવાની સળીઓ, કડીઓના આકારો, મધુકાના આકારો, રંગ, દડાનું શિક્ષણ, પાંખ-કામ, ચિત્ર, ભરત, ગુંથણ, માટીના જદાવોવગેરે ચિત્રનમુનાસહિત આપણમાં આવેલાં છે. એમાં બાલપાઠો, સંદેશાં અને મુદ્રણ બાલગીતો, બાલખેલ, બાલકસરત તથા બાલકને યોગ્ય કહાણીઓ આપેલી છે. પારસી મુદ્રણ શેઠ ચીયમરે એ રિપ્પ હાખલ કરવામાં ધણે યત્ન લીધો છે. કોઈ કોઈ વખતે છોકરાઓ સાથે સાથે ગાય છે; કોઈ કોઈ વખતે સામસામી બે ત્રણ ટુકડીઓ યર્ષ ગાય છે; કોઈ કોઈ વખતે એક પછી એક એમ ગાય છે. થોડો ધણો યત્ન થયો કે છોકરાઓને પોતાની મરજીમાં આવે તેમ થોડી થોડી વાર રમવા દેવામાં આવે છે. રમતી વખતે પણ બાલક પાસે થોડી થોડી કસરત લેવામાં આવે છે. પણ આવી કસરત બોળરૂપ થઈ ન પડે તેની સંભાળ રાખવામાં આવે છે. એ શિક્ષણ ધણું કરી પાંચથી સાત વર્ષ સુધી ચાલે, અને એ પદ્ધતિપ્રમાણે શીખવનારા ગુરુચાર હોય તો બાલક તેમ જ બાલકીઓને ધણે હાથદો થાય છે. આ શિક્ષણપદ્ધતિથી સર્વ અવયવોને કસરત મળે છે; આંખ, કાન, હાથને રીતસર વાપરવાની દેખ થોડી થોડી પડતી જાય છે, અને રમણશક્તિ ખીંચે છે. આવી જાતની કેળવણી આપવા સારે યાદમાં અને ત્રીમંતોનાં ઘરોમાં સાધારણ જનારોનાં ચિત્રો, વનસ્પતિના નમુના અથવા ચિત્રો, વનસ્પતિ અને પુષ્પો

આદ્યુત પરતુનાં ચિત્રો હોય તો તેવડે બાલકના ગભગભારે તેને સારું સા-
માન્ય જ્ઞાન આપી શકાય. માટે તેના નમુના અન્ય બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો
જોઈએ. હાલ જે શોધો થયેલી છે તેને આધારે નમુના સોંધા બનાવી શકાય
એમ છે. કેટલાંક પરદેશનાં ચિત્રો હોય તો તેથી પણ બાલકને ફાયદો થાય
એમ છે. જર્મનીથી કેટલીક ચિત્રોની રંગબેરંગી આકાર ગોઠવવાની પેટીઓ
આપે છે. તેવી જાતની પેટીઓ આ દેશની વસ્તુઓમાં લઈ બનાવે તો તે લઈ
ગોઠવતાં જોતાં કરતાં બાલકની બુદ્ધિ ખીલવાનો સંભવ છે.

બાલકના સાતેક વર્ષે સામાન્યતઃ શાલાનો કામ ચાર થાય છે. ત્યાં પહેલાં
તો તેમને એપડી વાંચવા, શુદ્ધ લેખન, અંગ્રજીતત્ત્વો શીખવવામાં આવે છે.
એ વિષયો શીખવતી વખતે ઘણી કાળજી રાખવાની જરૂર છે. ઘેરથી અભ્યાસ
કરવા સારું એક બે કલાકમાં જેટલું કામ થઈ શકે તેટલું જ કામ આપવું
જોઈએ. શાલામાં શીખવવાની પદ્ધતિ એવી હોવી જોઈએ કે શાલામાં જ બા-
લકો એક ખીજાનું અનુકરણ કરી નવો અભ્યાસ કરે અને તેમ કરતાં અભ્યાસ
કરવામાં તેમને રુચિ લાગે. તેવી જાતનો અભ્યાસ થાય તે સારું શિક્ષકની દેખ-
રેખમાં અતિશય ઊંચા ન હોવા જોઈએ. હાલમાં, વર્ગોમાં એક શિક્ષકના હાથ-
તળે આળીસેક ઊંચા સોંપવામાં આવે છે. પરંતુ વીસ પચીસથી વધારે સોંપવા
ન જોઈએ, કારણ તેમ કરવાથી શિક્ષકની દેખરેખ સૌક્યપર બરોબર રહેતી
નથી. ઘણી સંખ્યા હોવાથી ઘેરથી ઘણું ખર્ચ કામ ઊંચાપાસેથી
કરેલી મંગાવવું પડે છે. શાલામાં તો ઘણું ખર્ચ કામ કેવું કર્યું છે તેની તપા-
સણી આવે છે. શાલામાં ચાર પાંચ કલાક મોંઘાઈ રહે ને. પછી ઘેર ચારેક
કલાક કામ કરે તો કામલ વયના બાલકના મગજપર કેટલો બોજ પડે તેનો
ખ્યાલ કરવો કંઈ કઠિન નથી. તેમનાં શરીરનો જાંઘો લૂટી પડે છે; તેમનાંથી
ગોટપણે ઘણું કામ થતું નથી; અને શિક્ષણ ઘણી વખતે બોજા જેવું થઈ
પડે છે.

સારા ગુણો બાલકો શીખીને સારું જ્ઞાન મેળવે તેમાટે ઉચ્ચ પ્રકારના
શિક્ષકો પ્રાયમિક કેળવણીમાં હોવા જોઈએ. એવા શિક્ષકો આપણા દેશને
જલદીથી મળે એ સમય ધણે દૂર ત્યાં કઠિન છે. કારણ એમાં પૈસાનો ધણો

ખચે છે. તેટલો બધો ખર્ચ સરકાર અથવા આપણો સમાજ કરી શકે એમ નથી. આપણા દેશની ગરીબ સ્થિતિ જોતાં તે સાધનો મળી શકે એમ લાગતું નથી. બ્યારે નિઃસ્વર્થી હવે પ્રકૃતિના લોકો એ બાબતપર મનન કરે અને એ વિષયપર આયુષ્ માળવને તત્પર થાય ત્યારે જ એ પાત જની શકે એમ લાગે છે. એ વિષયપર પુનાના હવે લોકોએ સારું ધ્યાન આપવા માંડવું છે, ત્યાં આમળ જે લોકો બીજા ધંધામાં પડે તો સારું કમાવે તેવા લોકો યુગ પગારે વિધાપ્રસાર કરવાના કામમાં મચેલા છે. ત્યાં આમળ આપા વિચારને લીધે " દક્ષિણ એન્ડ્યુકેશન એસોસિએશન " નામની દક્ષિણ લોકોની વિધા-પ્રસારક મંડળી રચવામાં છે. તે પ્રાથમિક કેળવણી નેમ જ મધ્યમ ને હવે પ્રકા-રની કેળવણીપર કીક લક્ષ આપે છે. તેની દેખરેખનીએ રૂબરૂસન કોમેન્ટ આપે છે. એ કોમેન્ટનું કામ થયું સારી રીતે ચાલે છે; તે ત્યાંના હવે વિચાર-રવાળા અને યોરથી સંતુષ્ટ રહીને નિર્બાહ કરનારા લોકોની વૃત્તિઓને લીધે છે. આપણો યુગવાત દેશ અસહયી વિધાના સંબંધમાં પછાત છે. યુગરાતી લોકોનું મુખ્ય જોર અસલ વેપારધંધાવરફ હતું, કારણ યુગરાત પ્રદેશની જમિ રસાલ હતી. પણ હાલમાં આપણા દેશમાં અનેક જાતના ફેરફારો થયા છે, અને થાય પણ છે, તેથી તેમાં પણ પછું ફાટતું નથી. પહેલાં જે સાધ-રણ સાહસિક વૃત્તિ હતી તે વૃત્તિ કરતાં વધારે સાહસિક વૃત્તિ હાલ જોઈએ છે. તે યુગરાતીઓમાં હજી આવી નથી. વળી વેપાર કરવામાં પણ દાલ વિ-ધતું જથ્થો જોઈએ છીએ તે જથ્થો હજી તેઓએ મેળવ્યું નથી; દેશપરદેશ ચુસાફરી કરવી જોઈએ તે કરવા હજી થણા તત્પર થયા નથી. દાલ વિધાનું જોર સધળે ઠેકાણે અપેક્ષિત છે. માટે યુગરાતના સાસ લોકોએ વિચાર કરી પ્રાથમિક કેળવણીતરફ લક્ષ આપવું જોઈએ.

જે સમય આવતાં થણે કાલ લાગે એમ છે. તેપણ સારી જાતના એકના એક શિક્ષકના હાયવળે જે ચાર ચર્પસુધી જાલકો જાળવાસ કરે, તે તેથી શિક્ષકને જાલકોની વૃત્તિ, લક્ષણ, શક્તિવચેરે જાણવાની તક મળે છે. નથી જાલકોના મળપ્રમાણે તે કામ લઈ શકે; સિવ્વ અને શિક્ષકવચે પ્રેમ-ની દંમ માંડે મંધાવ; અને જાળવાસ રેણુ સારો થાય. એ ચદ્વિ અમલમાં

મૂકવાને સરકારને ધણી અવગત પડે એવી નથી. તેપર વિદ્યાપ્રસારક અમલદાર લક્ષ આપે તો તેથી બાલકોના મનપર આખરે કાંઈ સારી અસર થાય એમ છે.

શાલામાં શીખવાતા વિષયોસાથે શારીરિક સંપત્તિ જળવાય અને તેની વૃદ્ધિ બરોબર થતી જાય તેને સાર સાધારણ કસરત અથવા વ્યાયામ કરવાની રચિ બાલકોને થતી જાય એ ધણું જરૂરનું છે. એ વિષયપર માળાપે તેમ જ શાલાના શિક્ષકોએ યોગ્ય ધ્યાન આપવું જોઈએ. શાલામાં રમવા સારૂ છૂટી જગ્યા રાખવી જોઈએ; છોકરા રમતા હોય તેમાં શિક્ષકે થોડી દેખરેખ રાખવી જોઈએ; એ બાળકમાં બાલકોને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

અસહ્ય શારીરિક સંપત્તિની બાળકપર થોડું ધણું લક્ષ આપવામાં આવતું હતું. કારણ તે સમયે જાણવાનું થોડું હતું, અને રમવું હોતું, કમરત થોડી ધણી કરવી, તથા શરીર મજબૂત રાખવું એપર ધધારે ધ્યાન આપાતું. હોળીના ઉત્સવમાં ખૂબ રમતા, લૂટકાટ અને લડાઈઓ આમતી. તેથી શરીરમાં જોર આવતું અને પોતાની માલમિલકતનું કંઈ રક્ષણ કરી શકતા. એમ થવાથી શરીરસંપત્તિ થોડી ધણી જાળવી રખાતી. પરંતુ હાલનો વિદ્યાક્રમ સારૂ થતાં પ્રથમ એ બાળક બિલકુલ ધ્યાન ન આપાયું. તેથી બાલકોની રિયતિ બગડતી જતી માલમ પડી. તેનું પરિચ્છામ એવું આવવા માંડ્યું કે બહેલા લોકોની સંખ્યામાં મરણ વધારે થવા માંડ્યાં. વિશ્વવિદ્યાલયની મોઢી મોઢી પરીક્ષામાં પાસ થયેલા લોકોમાં અકાલ મૃત્યુ બર જુવાનીમાં થવા લાગ્યાં. આ પરિચ્છામ જોતાં મુખ્ય ઇલાકામાં તેમ જ હિંદુસ્તાનમાં સર્વ ઠેકાણે ખજબગાટ થયો. આપરથી સર્વની ખાતરી થવા માંડી કે શારીરિક સંપત્તિ જાળવવા શ્રમ લેવો જોઈએ. તેને સારૂ થોડાં સાધનો સરકારે કરી આપ્યાં છે, તેમ જ લોકોના વિચાર ધણું બાળકપર દૃઢ થવા માંડ્યા છે, જે ઉપરથી આશા રાખવામાં આવે છે કે એ વિષયપર લક્ષ આપતાં કાલાન્તરે સારૂ ફલ નીવડશે.

વિદ્યાર્થીઓની આંખો ઝીણા અક્ષરોવાળી ચોપડીઓ વાંચવાથી, તથા રાત્રે ઝાંખા અથવા કેરોસીનના અતિતેજસ્વી દીવા આગળ વાંચવાથી જાગ્રતા

માંડે છે એ વાત હવે સિદ્ધ થઈ ચુકી છે. નાના બાલકોના આસરે સેંકડે માળીસ ટકા નેટલાને ચરમાં રાખવાં પડે એવી બેદનનક સ્થિતિ આવી ગઈ છે. મધ્યરેલા દેશોમાં પણ એવી સ્થિતિ થોડી થઈ ચક્ર માંડેલી છે. ઉત્તરમાં, જર્મનીવગેરે ધણી દેશોમાં હોકરાઓની આંખોવિખેલી તપાસ કાઢતરેએ સાલામાં જઈ કરી તો ત્યાં આસરે વીસ ટકા નેટલા વિદ્યાર્થીઓની આંખોમાં કાંઈ કાંઈ જાતનો વિકાર માલમ પડ્યો. તે દેશમાં આપણા દેશના જેવી બાલકોની ખરાબ સ્થિતિ નથી. પણ નેત્રવિકાર જણાવાથી તેઓએ કારણોની તપાસ ચલાવી, અને સરકારને સૂચના કરી કે મોટા અક્ષરવાળી ચોપડાઓ બાલકોના હાથમાં મૂકવી, પુસ્તકોમાં ચિત્રો રાખવાં, નકશાવિગેરે સુંદર અને મોટા અક્ષરવાળા સાલામાં રાખવાં; મતલબ કે આંખને આતંત્ર્ય એવી ન પડે એવી જોઈવજીવાળાં પુસ્તકો, નકશા, ચિત્રોવગેરે રાખવાં. આ સૂચનાક્રમથી અત્યંત સરકારે પણ મોટા અક્ષરવાળાં પુસ્તકો છપાવવા માંડ્યાં આ યોજનાસારે આપણી માવાણુ સરકારનો આભાર માનવો ઘટે છે. આજ રાજવામાં આવે છે કે જે પુસ્તકો ખાતગી લોકો બાલકોના હાથમાં મૂકવા સારૂ રહે તે પુસ્તકો પણ સારા મોટા અક્ષરવાળાં તેઓ છપાવશે, જેથી બાલકોની આંખને તુકસાન ન થાય. માળાપે પણ ઘેર હોકરાઓને ખરાબ કાંખા જળનાદીવા આમળ, અથવા જેથી આંખને ઘણી ગરમી લાગે એવા દીવા આમળ વાંચવા દેવું નહિ. આંખ સાદી રહે એવા દીવા આમળ જ આવકો વાચે એવી તમજીજ રાખવી જોઈએ.

આ ક્રમથી સ્પષ્ટ જણાશે કે બાલકોના અબ્બસ સાથે તેમની યોગ્ય શારીરિક સંપત્તિ જળાશય એવી યોજના લેવી જોઈએ, તે તેમની આંખરૂપી રાત ન જગડે તેને સારૂ માળાપે ઘણી કાળજી રાખવી જોઈએ.

શાલાના કક્કમાં વાંચતાં લખતાં ગ્રીષ્મવર્ષમાં આવે ત્યારે બાલકો જે વાંચે અથવા લખે તે જરોજર સમજે એવું થવું જોઈએ. તે સમયે જે ચપ્પો આવે તે જો વસ્તુને માટે મૂકેલા હોય તે વસ્તુનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટરૂપ રીતે સમજાય, જાનતાં સુધી તેનું અવલોકન તે વસ્તુદ્વારા અથવા ચિત્ર દ્વારા થાય, એમ થવું ઘણું જરૂરું છે. સજ્જે દૈન્યમાન પદાર્થોની અથવા કેટલીક જનક્રિયતે શક્તિઓની સંજ્ઞા છે. દૈન્યમાન પદાર્થો વસ્તુદ્વારા અથવા

ચિત્રથી સમજવાય; મનકલ્પિત વૃત્તિઓ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉદાહરણો લઈ વર્ણન કરી સમજાવવાં. આવી રીતે બાલકને તેના ગતિ-માણક શબ્દો સમજાવવાં જોઈએ. અત્યન્ત વિગત અથવા વિસ્તાર તેમાં આપવાની ધણી જરૂર નથી કેટલીક વખતે એમ કરવામાં જે શ્રુત એટલે જાણીતી વસ્તુ અથવા વાત હોય તેની સાથે અજ્ઞાત વસ્તુના સમાન અથવા અસમાન ગુણોનું જરૂર જેટલું વર્ણન કરી અજ્ઞાત વસ્તુ વિશે બોધ આપવો. એ એક સુશિક્ષણનો ધોરી નિયમ છે તેને અનુસરીને ચાલવું જોઈએ. આમ થાય તો બાલકની અવલોકનશક્તિ, સ્મરણશક્તિ, સદૃશતા, અથવા અસદૃશતા જોવાની શક્તિ, સમજશક્તિ ખીલે છે. સર્વ વિધાનો મૂલ સંકેત જોઈશું તેા માસમ પડશે કે જે માનસિક શક્તિ અથવા સંસ્કારો ઈશ્વરે બક્ષેલા હોય તેનું સ્ફુરણ, ઉદ્ઘાટન અને વિકાસ થાય, જે કાંઈ પણ વિદ્યા શીખવતાં તેમ ન બને તો ખચીત જાણવું કે તે વિદ્યા શીખવવામાં ખામી છે-બૂલબરેલી પદ્ધતિ છે, અથવા તો જે અનુક્રમે વિષયો શીખવવા જોઈએ તે અનુક્રમ બરોબર પળાયો નથી. અનુક્રમ સાચવવો, એ અગત્યની વાત છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

બાળાશાળામાં મૂલથી લક્ષ આપવામાં આવે છે તેનું કારણ એ જે બાલક વસ્તુનું સ્વરૂપ તથા તેના ગુણવિશેરે સમજે, તથા પરસ્પર તેસંબંધી પોતાના વિચારો જણાવે. વિચાર જણાવવા, તથા તેસંબંધી એક બીજાને લાભ આપવો એ બાળકમાં મનુષ્ય પ્રાણી બીજા પ્રાણીઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. એ શ્રેષ્ઠતાને ખુબી જાણ છે. બાળાશાળામાં સાદા શબ્દોનો બંડોળ જોઈએ છે. શબ્દો બરોબર સમજાય, તેનો બંડોળ સારો એકઠો થાય ત્યારે વાતચિતમાં રમ પડે, અને વિચાર દર્શાવવામાં સરલતા આવે. જેમ નવા નવા શબ્દો બાલકો શીખે તેમ બેલવાચાલવામાં, વસ્તુનું અવલોકન સ્મરણશક્તિમાં નોંધી રાખવામાં શબ્દો સદાચ કરે છે. શબ્દોનું ઉચ્ચારણ શુદ્ધ હોવું જોઈએ. કારણ તેમ હોય ત્યારે જેની સાથે આપણે વાતચિત કરતા હોઈએ તે સહેલથી આપણા વિચારો સમજી જાય છે. આમ થાય તેને સાદા ઉચ્ચારણ પર ધ્યાન આપવામાં આવે છે. સારી સારી કવિતા મોટે કરાવવામાં આવે છે. તેનું કારણ

કે શબ્દમાન વધે, શુદ્ધ ઉચ્ચારણ યાય, અને બાણાતું બધારેણ યોડું યોડું સમજે. શબ્દો બોલવાથી માત્ર જે માણસો પાસે હોય અથવા એકત્ર થઈ શકે તેને જ વિચારો દર્શાવાય, પણ જે માણસો દૂર હોય તેને વિચારો, અનુભવ તથા જ્ઞાનનો લાભ આપી શકતો નથી. તે લાભ અપાય માટે ઉચ્ચાર બતાવવાની સાંકેતિક સંજ્ઞા અથવા ચિહ્નો શોધી કાઢવામાં આવ્યાં. તે સાંકેતિક ચિહ્નો સમૂહ તે આપણો કંકો જન્યો. તે મનુષ્યસમૂહ માન્ય રાખ્યો, એટલે લેખન-કલાનો આરંભ થયો. લેખનકલા આવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ. તેવડે જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ દૂર વસતા લોકોને મળે છે એવી મનુષ્યોની ખાતરી થવાથી લેખનકલા કેળવણીનો જરૂરી વિષય ગણવા માંડ્યો છે. જે દેવળી તે જોગવામાં આવેલી છે તે દેવળ પાર પડે તેસાર અક્ષરો-ઉચ્ચારનાં ચિહ્નો-બરોગર કદ-પ્રમાણમાં લખાવવા જોઈએ; તે રચ્ય, તરત યોગબધ એવા ધાટના હોવા જોઈએ. અર્થાત્, શુદ્ધ, સુંદર, તરત વંચાય એવી જાતના લેખનનું માહાત્મ્ય ગણાય છે. તેમ થાય માટે પાટીપર અથવા રસેટપર અક્ષરો-શબ્દો યોગ્ય યોગ્ય લખાવવાનો મહાવરો બાલકોને કરાવવામાં આવે છે. લેખનમાં કામ પડે, છોકાંકે ધણી થાય તો લેખન બરોગર વંચાય નહિ, માટે બાલકોને કામ ન પડે અને છોકાંકે ન થાય એવી જાતનું લેખન કરવાની સૂચના કરવામાં આવે છે. શુદ્ધ લેખન વારંવાર લખ્યાથી થઈ શકે માટે બાલકોને ડિક્શનરી—મોટેથી બોલેલા ફકરાઓ—લખાવવામાં આવે છે. જે એમ ન કરે, કાના માત્રા—અક્ષર બરોગર ન લખે તો આપણામાં હાસ્યજનક વાતો આવે છે કે ‘કે અજમર ગય’ તેમ અર્થનો અનર્થ થાય અને લેખનનો દેવળ સિદ્ધ ન થાય. આપણી ખુલ્લું જણાઈ આવે કે પ્રાથમિક કેળવણીમાં બાળાજ્ઞાન, તથા શુદ્ધ લેખન-પર જે મૂલ્યની લક્ષ આપવામાં આવે છે, તેમાં ખૂબ મર્મિત ઉંડા દેવળ છે.

આવી જાતનું યોગ્ય બાળાતું યોડું જ્ઞાન જોગવતા બાલકોને જે ત્રણ વરસ લાગે છે. મોગ્ય રીતે એવું જ્ઞાન અપાય તો બાલકને આ વિષયપર રુચિ થાય છે; ને જે રુચિ થાય તો પછી તેનો અભ્યાસ વધતો જાય છે. બાળાજ્ઞાન આપતી વખતે આંક, સરવાળા, જાદગાડી, ‘શુણકાર. બાગાકારવગેરે શીખવવામાં આવે છે. આથી સંખ્યાસંજ્ઞા સામાન્ય ઉપયોગી વ્યવહારનું જ્ઞાન થાય

છે. તેની સામે સમજશક્તિ પણ ખીલે છે. વ્યવહારમાં આવે કરતાં ગણતરી
 હમેશ કરવી પડે છે. કેટલીક વસ્તુ બનાવતાં, વેપાર કરતાં હિસાબ કરવા પડે
 છે; ત્યારે જ પ્રમાણ, ધાટવિગેરે સુંદર અને દેખાવડા થાય છે. હિસાબ ગણવામાં
 અસલની રીતિ પ્રમાણે સ્મરણશક્તિ પર ધણો બોલે લાંબામાં આવતો હતો;
 આંક ખુબ ગોખાવતા હતા, ને તે સાધારણ હિસાબમાં ખુબ વાપરતા. એથી
 મોઢાના હિસાબ તેઓ ધણી ઝડપથી કરતા, પણ કંઈ અટપટિયો હિસાબ
 આવે ત્યારે શું ચલાતા. સામાન્ય લોકોમાં થોડા જ લોકો હિસાબની કુશીની
 કારણે સમજતા. એવી રીતની પદ્ધતિ હાલના સમયને અનુકૂલ નથી. તે
 સમયે ખીજા વિષયોનો બોલે ધણો થોડો હતો, તેથી સ્મરણશક્તિ તે બાર
 ઝીંચી શકતી હતી. પણ હાલ એ વિષય શીખવવાનાં સાધનો વધ્યાં છે, તેથી
 અસલની રીતિ પ્રમાણે આંક ગોખાવ્યાં કરવાની પદ્ધતિને તળગી રહેવાની ધણી
 જરૂર નથી. હાલ હિસાબ ગણવાનાં અંગ્રગણિનો નીકળ્યાં છે. સરવાળા, બાદબાકી-
 વગેરે શીખવવામાં, મધ્યકાળનાં ચોક્કાંનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એથી
 સરવાળા, બાદબાકી જલદીથી શીખવી શકાય છે. હિસાબ શીખવતાં રીતિનાં
 કારણોની સમજ આપનામાં આવે છે. એથી કરીને વિચારશક્તિ ખીલે એવી
 કાશિશ સારા મેળેતાછ કરે છે. એ વિષયની ખૂબી એ છે કે હિસાબના
 અમુક જ જવાબ દોવાથી તે આવે ત્યાં સુધી ચિત્ત સ્થિર રાખવું જ પડે છે;
 ચિત્તની એકાગ્રતા કંઈક અંશે થતી જાય છે; ચિત્ત એક વસ્તુ પર ચોંટવાથી
 તે વસ્તુનું સ્વરૂપ સારી રીતે જોવાની ટેવ પડે છે. કાટકવગેરે શીખવતાં તેમાં
 આવતા શબ્દો વસ્તુદારા સમજાવવા જોઈએ. જો ઇંચ લંબાઈનું માપ લઈએ
 તો તે વસ્તુદારા સમજાવવો જોઈએ. તથા ઇંચની લંબાઈ તે કેટલી તેનો
 ખ્યાલ બાલકના મનમાં ચોક્કસ આવવો જોઈએ. એ ખ્યાલ આવેથી વધારે
 લંબાઈનો વિચાર બાલક બાધે તેમ કરવું; અને તેનો વિચાર બરોબર રીતે
 છોકરાના મનમાં ઉતરે ત્યાર પછી વધારે લંબાઈ પર જવું. પોતાનું પગનું
 કેટલા ફુટનું છે તે જોવું; બે હાથ લંબાવે તો કેટલી લંબાઈ થાય તે બાલકને
 બતાવવું-જોઈએ. એવી રીતે લંબાઈનો ખ્યાલ મનમાં હતરો પછી ચોરસ
 માપક પર ઉતરવું. ચોરસ માપનું જંધારણ કેવી રીતનું હોય છે તે સમજાવવું.

આ પ્રમાણે સર્વ જાતના કોષ્ટકવિષે કરતા રહેવું જોઈએ. એમ જ્યારે કોષ્ટકો સમગ્ર ત્યારે જ બાલકોને વ્યવહારમાં આવતા હિસાબોનું સ્વરૂપ સમગ્ર ત્યારે જ માનસિકજનનાં સાદા તરવે ચોરસપરથી સમજાવવાં જોઈએ, કારણ વ્યવહારમાં સાદી આકૃતિનું માત્ર ધણું ઉપયોગનું છે. તે બાજતનું થોડું થોડું સાધારણ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. અણિતથી થોડાસાધવાળું જ્ઞાન થાય છે; બમણું ચિત્ત રિધર થાય છે; વ્યવહાર ચલાવવામાં મદદ મળે છે. માટે એનું જ્ઞાન પ્રથમથી આપવાનો પ્રચાર ચાલુ રહેલો છે.

આવી રીતે દસ વર્ષની ઉંમરે સાધારણ બાળાજ્ઞાન, ભેખનકક્ષા, અંક-ગણિતનું જ્ઞાન બાલક મેળવે છે. એવું જ્ઞાન મેળવતી વખતે બાલકોની નીતિ સુધરે તથા સારી ટેવ પડે એનાપર પણ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. નીતિનો પાથો મળ્યુત ધાલવો જોઈએ છીએ, કારણ નીતિવગર છેકરાનું બ-વિધ્ય સારું થવાનું નથી, અને સમાજ પણ ઉચ્ચ રિચિતિને પામવાનો સંભવ નથી. બાલકની નીતિનો પાથો ધરના આચારપર બહુ આધાર રાખે છે. નીતિના નિયમોપમાણે ધેર આજાપ, વડીલ પુરુષો, બાઈજાહેનો ચામે તો તેનો આચાર જોઈ બાલકને તેમ કરવાનું મન થાય છે. માટે ધરના માથુસોએ નીતિનો આચાર સારા પ્રકારનો રાખવો જોઈએ. ગુરુ અથવા શિક્ષકના હાથ-તળે બાલક પાંચ કલાક રહે છે. તે સમયે શિક્ષકની રીતભાત, વર્તણૂક, દાખ રાખવાની તથા બાલકના મનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ એ સર્વપર બાલકની નીતિના આચારનો પાથો પણ રચાય છે. શિક્ષકે ઉચ્ચ પ્રકારની વર્તણૂક તથા રીતભાત રાખવી જોઈએ; તેણે યોગ્ય દાખ રાખવો જોઈએ. બાલકોની સાથે બોલવા ચાલવામાં, તેમને સમજ પાડવામાં એવી યોજના કરવી જોઈએ કે બાલકો એમ સમજે કે અમારું હિત કરવામાં જ શિક્ષકનું મન છે. એમ જ્યાં-રે બાલકના મનપર છાપ પડે ત્યારે તે નીતિને માર્ગે દોરવાય. નીતિના સંબંધ-માં આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે બાલકના સોજતી-મિતમંડલ પણ તેના ગુણોપર ગુપ્ત રીતે અસર કર્યા કરે છે. માટે બાલકો કેવા મિત્રો બાંધે છે, તેની સાથે રમનારા ગોઠિયા કેવા છે તેનાપર પણ આજાપે લક્ષ આપવું. 'સોજત તેવી અસર', 'ગુણમ તેવી તાસીર' એ કહેવત સર્વના જાણમાં છે. માટે એ

બાબતપર પૂર્ણ યાત્રાધાનતા રાખવી જોઈએ.

હવે પ્રકારના જ્ઞાનની સાથે, જે પૃથ્વીપર આપણે રહીએ છીએ તેના પર રહેલા પર્વતો, કુંગરો, નદી, તળાવો, બેટવગેરેનું પણ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. એ જ્ઞાન આપતી વખતે પોતાના ધરથી એવી બાબતની શરૂઆત કરતી, બાકે પોતાના ધરનો, અથવા ઝોગ્ગનો અથવા શાલાના વર્ગનો નકશો કાઢી બતાવે છે. તે કેમ થાય છે તે ધીમેધીમે બાલકને રહેતપર પ્રથમ શીખવવું જોઈએ. આમ કરવાથી બાલકને દિશાઓનું જ્ઞાન થાય છે. વળી અંતરનું પણ જ્ઞાન થાય છે. પ્રમાણપટ્ટીનું થોડું જ્ઞાન થાય છે, કારણ સાધારણ માપ લીધા શિવાય નકશો થાય જ નહિ. બાલકના ગામના અથવા શહેરના મોહતા, પોળો ક્યાં ક્યાં છે, તે એક જીભથી કેવી રીતે આવેલાં છે તેનું જ્ઞાન કરીને સંપાદન કરવું પડે છે. પોતાના ગામનાં અથવા શહેરનાં જાણવાલાયક મકાનો ક્યાં ક્યાં છે, તે બાલક આ પ્રમાણે જાણી શકે છે; પોતાના ગામની જમીન કેવા આકારની છે, કેવા રંગની છે તે જોતાં શીખે છે. એમ થયા પછી પોતાના તાલુકાની, પછી પ્રાંતની, પછી દેશની એમ ક્રમે ક્રમે બૂગોલ શીખતાં બાલકને એ વિષયપર રુચિ લાગે છે. એમ અનુક્રમે જતાં પૃથ્વીપરના જાણવા લાયક દેશો, નદીઓવિગેરેનાં નામ શીખે છે; તેમનો સંબંધ આપણી સાથે કેવો છે તેની સમજ પડે છે. પરીક્ષાસાર તાલુકા, નદીઓવિગેરેનાં નામો જાણ્યા પછી મારવાં, તથા નકશામાં સમજ્યાવિના બતાવ્યાં જવાં એનું નામ બૂગોલના વિષયનું સિદ્ધાંત નથી. ઉપર કહેલી બાબતપર યોગ્ય લક્ષ આપી બૂગોલ શીખવાય તો તેથી પૃથ્વીવિષેની કંઈ સાદી માહિતી હોવાથી મળે, તથા તેમાં રસ લાગે. સાધારણ રીતે પોતાના ગામની તથા પ્રાંતની રાજકીય વ્યવસ્થા પણ બાલકને જણાવવી જરૂરની છે, કારણ વ્યવહારમાં એ વિષયનું જ્ઞાન જરૂરનું છે.

કથિત પાઠમાલોના વિષય પણ રમત ગમત સાથે થોડેક અંશે ચલાવવામાં આવે છે. એ વિષય પ્રથમ અને હવેરહાસ યોગ્ય રીતે ચલાવાય તો, બાલકની અવલોકનશક્તિ વધે છે; બાંધાવાનું તથા વસ્તુચિત્ર એકસ જાતનું થાય છે. બાલકને એ વિષય યોગ્ય રીતે શીખવાય છે ત્યારે તેમને તેમાં બહુ

રચુજ પડે છે.

આવા પ્રકારનું સામાન્ય જ્ઞાન થયા પછી, બાલકની શુદ્ધિ કયા વિધાન-
પર હોય છે, કયો ધર્મો કરવા તરફ તેનું વલણ છે એ જોવું ઘણું જરૂરનું છે.
બાલકને લાંબો અભ્યાસ કરવાની સામગ્રી ન હોય, તો સામાન્ય બાળ-
જ્ઞાન પછી પોતાના બાપદાદાના ધર્માને મદદ કરે એવું જ્ઞાન તેને મળે એવી
યોજના કરવી જોઈએ. બેતીવાડી કરનારા ગામના લોકોને બેતીસંજંધી
પુસ્તકોદ્ધારા જ્ઞાન મળવું જોઈએ. જને તો તેમને પ્રયોગમિદ્ધ જ્ઞાન આપવું.
છોકરા પોતાના જાંપને તેમના ધર્મામાં મદદ કરે, હજી હાંકવામાં, ખી
ઝોરવામાં વરાપ દેવામાં, તરફેણ ફેરવવામાં સહાય કરે એવી જોઈવણ કરી
આપવી. શાસ્ત્રપાસે જમીન રાખવી, ને છોકરા પાસે તેવું કામ કરાવવાની
દેવ પાડવી. શાસ્ત્રને લગતી એવી જોઈવણ થાય તે માટે સરકારને ગામના
લોકોએ અરજી કરવી કે જોઈવણ સાધેના મળે. હમણાના મુધરેલા દેશમાં
જે સાધેના વપરાતાં હોય તેમાંનાં કયાં કયાં દાખલ કરી રાકાય એવાં
છે તે જોવું જોઈએ તથા જુજ ખર્ચે થઈ શકે એવાં છે કે સામાજિક ખર્ચે
દાખલ કરેલાં નહીં. વધારે થાય એવાં છે તે તપાસવું જોઈએ.

કારીગરવર્ગ એટલે સુધાર, કડિયા, લુહારિગેરેને તેમ જ બેતીવાડી
કરનારા લોકોને દેહલાક વિષયો સામાન્ય રીતે ઉપયોગી થાય એવા છે. રસા-
યનશાસ્ત્રનાં મૂલતરવો, યંત્રશાસ્ત્રનાં મૂલતરવો, સામાન્ય ચિત્રકલા, નામું
લખવાની રીત, એ સર્વ વર્ગને ધણે અંશે અપનાં છે. ઇમારતી લોકો તપા-
સવામાં તથા રંગ દેવામાં રસાયનશાસ્ત્ર કંઈક અંશે સુધારને ઉપયોગી છે;
કડિયાને છોતું જંધારણ તપાસવામાં તથા તેમાં મસાલોરગેરે નાંખવામાં
એ શાસ્ત્ર કામમાં આવે એવું છે. જમીનનું જંધારણ જોવામાં તથા ખાતર
જનાવવામાં બેતી કરનારને એ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન મદદ કરે એમ છે. યંત્રશાસ્ત્ર
ઓળખે કેવી રીતે જને છે, તે કેવી જગતનાં હોય તો ધર્મામાં ધણી મદદ
આપે એ સમજવામાં ચોટી ધણી સહાય કરે છે. ચિત્રકલાથી જે ઘાટ રચે
હોય તે ઘાટનો નમુનો કાઢવામાં મદદ મળે છે. જમીનવગેરેનો નકશો કઢવો
હોય તો તે કલાથી જોઈએ તેવો નીકળે; ધર્માના સંજંધમાં જે યંત્રનાં ચિત્રો

ને તે પણ સમજી શકાય. નામું લખવાથી જે વ્યવહાર એક બીજા સાથે
 સારી રીતે થાય, ખરચ આગળના પ્રમાણમાં કરાય. આ વિગતો સામા-
 નીકોને ફરી રીતે ઉપયોગી થાય છે, તેનું આ દિગ્દર્શન કર્યું છે. તેપરથી
 જો વિગતો રીખવતી વખતે બાલકોને સમજ પડે એવી રીતે જાન

રાખવું જોઈએ. જેમ પ્રયોગસાથે જે વિગતો જાન અપાય તેમ જે
 વપરો સારી જે સમજાશે. સાધારણ વસ્તુઓ જે જોવામાં આવે તે સારી
 રીતે પ્રયોગ કરી જોવા સાર બાલકો અજાણ્યો, ને પછી તેના પર ક્રિયા કરશે.
 એમ જોવાની અને પ્રયોગો કરવાથી નિષ્ક્રમ સમજાશે, અને ઘેરી નિષ્ક્રમની
 જાણ તેમના મન પર બેસશે. તેમને એમાંના કોઈક વિષય પર રસ લાગશે
 તો તેઓ જોતાની જાણીતા કુરસદના વખતે જોતાને ઉપયોગી પડતા
 જે વિષયોમાંના કોઈક વિષયો જાણશે, અને પ્રયોગો પણ કોઈ કોઈ બાલકો
 જોતાની મોટી ઉમરે કરશે જે વિગતો ધીખવવામાં કરેલા જો કલાક રાખ-
 વામાં આવે તો જે વર્ગે સારો અભ્યાસ થશે. જે વિષયોના શારત્રીય અભ્યાસમાં
 એક કલાક રાખવો, અને એક કલાક જે સંબંધી પ્રયોગોમાં ગાળવો. એ જો
 કરતાં બાલકોની ચતુરિદ્રિશ તથા હસ્તકલા પણ સુધરશે. જે વિગતો જાણે
 ત્યારે બાપાજાન પણ જારી રાખવું, ને તેને સાર એક કલાક રાખવો, કે
 શુદ્ધ લેખન, તથા શુદ્ધ વાતચિત બાલકો કરી શકે. વ્યવહારજાનસાર
 અંગ્રજીજિતનો અભ્યાસ પણ જારી રાખવો, ને જો તે માપનશાસ્ત્ર અથવા
 બીજાજિત તથા વસ્તુ આ વિષયો ધીખવવા સાર સારાં પુસ્તકોની
 જોઈ છે. તે જોઈ પૂરી પાડવાને જે શૃદ્ધ્યોએ જે વિગતો સંબંધી પ્રયોગસિદ્ધ
 જાન મેળવ્યું હોય તેમની પાસે તેવાં પુસ્તકો રચાવવાં તેવા શૃદ્ધ્યોને ગામની
 નિતાજોમાં મોકલવા. ત્યાં તેઓએ બાપજો આપી, પ્રયોગો કરી, બાલકોને જે
 બાબત સાર જાન અપાય એવી સૂચના તેમની પાસે કરાવવી. આપું જ્યારે
 ત્યારે જ આપણા દેશની સ્થિતિ ચોક્કી થઈ સુધરે.
 આત્મજીવિ પરીક્ષાની રૂપ.—રસાયનશાસ્ત્ર વિષયો ધીખ-
 ને સાથે શારીરિક મર્મ તથા નીતિનિષ્ક્રમ જે બાલકો ધીખ્યા હોય તે

પ્રભાણે આચરણ થાય છે કે નહિ તેની તપાસ જારી રાખવી જોઈએ. બાક-
કેને સાધારણ જ્ઞાન થાય ત્યારથી પોતાનાં આચરણ, વર્તણૂક, વૃત્તિઓની
થોડી થોડી તપાસ કરતાં રહેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. કારણ જોમ વૃત્તિઓ
તપાસવાની ટેવ પડે તેમ સફેદગણી થવાનો સંભવ છે.

પરીક્ષા.—સાક્ષાત્ આગલદાર પરીક્ષા લે છે અને તેના પરિણામપ-
રથી નીચલા ધોરણમાંથી હવેલા ધોરણમાં હોદ્દાઓને ચઢાવવાનો રીવાજ ચાલે
છે તેમાં સુધારો થવો જરૂરનો છે. પરીક્ષામાં જે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે તે
બાલકોની શક્તિના પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ. અતિશય આડાઅવળા થવાનો
પૂછવા ન જોઈએ. બાલકોને પરીક્ષાની ધણી હાથવરાળ થાય એમ થવું ધ-
રતું નથી. મેહેતાશ્રી અથવા શિક્ષક જે બાલકોની વૃત્તિઓ અને જ્ઞાન તપાસતા
રહેતા હોય છે તેના અભિપ્રાયને પણ કાંઈ અશિ માન આપવું જોઈએ.
જે બાલકોને મેહેતાશ્રીના અભિપ્રાયપરથી ચઢાવવામાં આવે તેમનો અબ્યાસ
હવેલા ધોરણમાં બીજી પરીક્ષા પછાને કેવો નીચડે છે તેનાપર લક્ષ રાખવું.
જોખી જોખીને પરીક્ષામાં પાસ થવું એ સારા અબ્યાસનો આશય નથી.
પરીક્ષા એ તો અબ્યાસ વધારવાનું અને કેટલો અબ્યાસ થયો છે એ જોવાનું
સાધન છે. પરીક્ષામાં જીવનનું સર્વસ્વ આપી રહે છે એ સમજ ખોટી છે.
પોતાની શક્તિ કેટલી ખાતરી છે તે બાલકો જરોજર સમજે એ પરીક્ષાનો હેતુ છે.

સાદી રીતસાત, કરકસરથી રહેવાની આસિયત.—આપણા
દેશના લોકોની રીતભાવ ધણી સાદી છે. કુંકા ખરચમાં સામાન્ય લોકો પોતાનો
નિર્જાહ ચલાવે છે. કરકસર કરી રહેવાની ટેવ વિશેષે કરીને ગુજરાતી લોકમાં
છે. એ ટેવ ધણી હવેયોગી છે. જરોજર રીતે કરકસરથી રહેવું એથી જીવનમાં
સુખશાન્તિ મળે છે. એ ગુણને બાલકો પકડી રહે એવું તેમને શિક્ષણ મળવું
જોઈએ. તેઓ જોટાખર્ચાળુ બને તો તેમને પોતાની જીંદગીમાં ધણું વેડવું પડે
શોન છે. કારણ કમાઈનાં સાધન ઓછાં છે. કેટલાક નાતવરાના, લગ્નના ચાલતા.
આવેલા રીવાજોમાં પણ દેશકાલપ્રમાણે ફેરફાર કરવો જરૂરનો છે. તે યોગ્ય
વિચાર કરી સારા લોકોએ કરતા રહેવો જોઈએ. મોટા લોકોએ તેમ કરવામાં
પહેલ કરી હાખલો બેસાડવો જોઈએ. કેટલાએક અજુસમજુ લોકો એ ગુણનો

આવે તે પણ સમજી શકાય. નામું લખવાથી જે વ્યવહાર એક બીજા સાથે થતું તેનું સારું દીપણ થાય, ખરચ આવકના પ્રમાણમાં કરાય. આ વિષયો સામાન્ય લોકોને કેવી રીતે ઉપયોગી થાય છે, તેનું આ દિગ્દર્શન કર્યું છે. તેપરથી ખાત્રી થશે કે એ વિષયોનું જ્ઞાન સર્વને લાભકારક છે.

એ વિષયો શીખવતી વખતે બાલકોને સમજ પડે એવી રીતે જ્ઞાન આપવું જોઈએ. જેમ પ્રયોગસાથે એ વિષયોનું જ્ઞાન અપાય તેમ એ વિષયો સારી પેઠે સમજાશે. સાધારણ વસ્તુઓ જે જોવામાં આવે તે સારી રીતે પ્રયોગો કરી જોવા સાર બાલકો અવસો કરશે, ને પછી તેના પર ક્રિયા કરશે. એમ જોવાથી અને પ્રયોગો કરવાથી નિષ્ક્રમ સમજાશે, અને ધોરી નિયમોની છાપ તેમના મન પર ખેસશે. તેમને એમાંના કોઈક વિષય પર રસ લાગશે તો તેઓ પોતાની જીંદગીના દુરસદના વખતે પોતાને ઉપયોગી પડતા એ વિષયોમાંના કોઈવિધે વાચશે, અને પ્રયોગો પણ કોઈ કોઈ બાલકો પોતાની મોટી હંમતે કરશે એ વિષયો શીખવવામાં દરરોજ જે કલાક રાખવામાં આવે તો બે વર્ષે સારો અભ્યાસ થશે. એ વિષયોના શાસ્ત્રીય અભ્યાસમાં એક કલાક રાખવો, અને એક કલાક એ સંબંધી પ્રયોગોમાં ગાળવો, અને કરતાં બાલકોની ચક્ષુરિન્દ્રિય તથા દસ્તાકલા પણ સુધરશે. એ વિષયો ચાલે ત્યારે બાપાજાન પણ જારી રાખવું, ને તેને સાથે એક કલાક રાખવો, કે શુદ્ધ ભેખન, તથા શુદ્ધ વાતચિત બાલકો કરી શકે. વ્યવહારજ્ઞાનસાર અંગ્રગણિતને અભ્યાસ પણ જારી રાખવો, ને બને તે માપનશાસ્ત્ર અથવા બીજા ગણિત ચલાવવું આ વિષયો શીખવવા સાર સારાં પુસ્તકોની ખોટ છે. તે ખોટ પૂરી પાડવાને જે ગૃહસ્થોએ એ વિષયો સંબંધી પ્રયોગસિદ્ધ જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તેમની પાસે તેવાં પુસ્તકો રચાવવાં. તેવા ગૃહસ્થોને ગામની નિસાળોમાં મોકલવા. ત્યાં તેઓએ બાંધણી આપી, પ્રયોગો કરી, બાલકોને એ બાબત સારું જ્ઞાન અપાય એવી સૂચના તેમની પાસે કરાવવી. આવું જ્યારે ત્યારે જ આપણા દેશની રિયલિટી થોડી ઘણી સુધરે.

આત્મવૃત્તિ પરીક્ષાની રૂવ.—રસાયનશાસ્ત્રાદિ વિષયો શીખવાય તેની સાથે શારીરિક ધર્મ તથા નીતિનિયમો જે બાલકો શીખ્યા હોય તે

પ્રમાણે આચરણ થાય છે કે નહિ તેની તપાસ જરી રાખવી જોઈએ. બાલ-
કોને સાધારણ જ્ઞાન થાય ત્યારથી પોતાનાં આચરણ, વર્તણૂક, વૃત્તિઓની
કો યોડી તપાસ કરતાં રહેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. કારણ જેમ વૃત્તિઓ
સવાની ટેવ પડે તેમ સંદેશુણી થવાનો સંભવ છે.

પરીક્ષા.—સાધામાં અમલદાર પરીક્ષા લે છે અને તેના પરિણામપ-
ત્રી નીચલા ધોરણમાંથી ઉપલા ધોરણમાં ઠોકરાઓને ચઢાવવાનો રીવાજ આલે
તેમાં સુધારો થવો જરૂરનો છે. પરીક્ષામાં જે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે તે
બાલકોની શક્તિના પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ. અનિયમ આગમ્યવળા સવાલો
પૂછવા ન જોઈએ. બાલકોને પરીક્ષાની ઘણી હાવવરાળ થાય એમ થવું ઇ-
ચ્છું નથી. મહેતાશ્રી અથવા શિક્ષક જે બાલકોની વૃત્તિઓ અને જ્ઞાન તપાસતા
હોતા હોય છે તેના અભિપ્રાયને પણ કાંઈ અંશે માન આપવું જોઈએ.
જે બાલકોને મહેતાશ્રીના અભિપ્રાયપરથી ચઢાવવામાં આવે તેમનો અભ્યાસ
પ્રથમ ધોરણમાં બીજી પરીક્ષા વખતે કેવો નીચડો છે તેનાપર કક્ષ રાખવું.
માખી ગોખીને પરીક્ષામાં પાસ થવું એ સારા અભ્યાસનો. અશક્ત નથી.
પરીક્ષા એ તો અભ્યાસ વધારવાનું અને કેટલો અભ્યાસ થયો છે એ જોવાનું
સાધન છે. પરીક્ષામાં જીવનનું સર્વસ્વ આવી રહે છે. એ સમજાવે જોડી છે.
પોતાની શક્તિ કેટલી ખીલી છે તે બાલકો જરાજર સમજે એ પરીક્ષાનો હેતુ છે.

સાદી રીતભાત; કરકસરથી રહેવાની ખાસિયત.—આપણા
દેશના લોકોની રીતભાત ઘણી સાદી છે. હુંકા ખરચમાં સામાન્ય લોકો પોતાનો
નિર્વાહ ચલાવે છે. કરકસર કરી રહેવાની ટેવ વિશેષ કરીને ગુજરાતી લોકોમાં
છે. એ ટેવ ઘણી ઉપયોગી છે. જરાજર રીતે કરકસરથી રહેવું એથી જીવનમાં
સુખશાન્તિ મળે છે. એ ગુણને બાલકો પકડી રહે એવું તેમને શિક્ષણ મળવું
જોઈએ. તેઓ ખોટાખર્ચાળુ બને તો તેમને પોતાની જીંદગીમાં ઘણું વેડવું પડે
એમ છે. કારણ કમાઈનાં સાધન થોડાં છે. કેટલાક નાતવરાના, લગ્નના ચાલતા.
આવેલા રીવાજોમાં પણ દેશકાલપ્રમાણે ફેરફાર કરવો જરૂરનો છે. તે યોગ્ય
વિચાર કરી સારા લોકોએ કરતા રહેવો જોઈએ. ખોટા લોકોએ તેમ કરવામાં
પહેલ કરી દાખલો બેસાડવો જોઈએ. કેટલાક એક અણુસમયે લોકો એ ગુણનો

હેવુ બરોબર ન સમજવાથી શરીરને નુકસાન થાય તેવી રીતે રહે છે. તે શોક પેટને પ્રાટા બાંધી શરીરને સાધારણ રીતે પોષણ કરવાની જાણતમાં કાળજી રાખતા નથી એ સૌચનીય વાત છે. એમ કરવાથી દરકસરરૂપ સારા ગુણ્થુ ૩૫ બદલાઈ જાય છે, ને તે અતિકંજુસાધ થાય છે. તેમ ન થાય માટે મધ્યમ રસ્તો પકડી વર્તવું જોઈએ. હાલના સમયમાં બાલકોના મગજપર ધણો ભાર પડે છે તેથી સાધારણ પ્રેરકારક ખોરાક આપવામાં કંજુસાધ કરવી નહિ.

બાલકોના સંબંધમાં જે સૂચના ઉપર કરવામાં આવેલી છે તેમાંની ઘણીખરી દશ વરસ સુધીની છોડીઓને પણ લાગુ પડે છે. ત્યાર પછીની વયથી જુદી જાતનું શિક્ષણ હોવું જરૂરું છે. તેમને આ દેશની દરકસરવાળી વ્યવસ્થાપ્રમાણે ધણો ખરો કારભાર ધરસંબધી કરવાનો હોય છે. ધરસંબધી વ્યવસ્થામાં અનાજ કેમ બરી રાખવું, સાચવી રાખવું, ધર ચોખ્ખું રાખવું, રાખવું, આવકના પ્રમાણમા ધરનો ખર્ચ સખવો, છોકરાંછીયાં સારી રીતે હાલરવાં એ સર્વ આવે છે. તેમને પાઠશાળા, શીલ્પ, ગૃહકર્મ, શરીર-રચનાશાસ્ત્ર, અકરમાત્ થને યોગ્ય ઉપાયો કરી રીતે લેવા એ ધણું ઉપયોગનું છે. છોડીઓ ગૃહકર્મ કરવામાં કુશલ થાયે માટે ધરમાં કામ કરવાની ટેવ પડવી જોઈએ. તેવી ટેવ પડવાનો સમય નેમને મળે માટે શાલામાં જવાના વખતમાં થોડો ફેરફાર કરવો યોગ્ય જણાય છે. 'તેમનું' ગૃહકર્મ બાર વાગે પુરું થાય છે. માટે તે સમય પછી તેમને શાલામાં બોલાવવી જોઈએ. તેમના સંબંધમાં શાલાનો સમય બારથી પાંચ વાગ્યા સુધીનો હોય તો તેમને સુગમ પડે. શાલાના સમયમાંની દરમ્યાનગિરિમાં તેમને એક કલાકની છૂટી મળવી જોઈએ. તેઓ આર કલાકમાં જરૂરનો અબ્યાસ કરી-શકશે. શીવવાના કામમાં મૂત તેમને સાદું શીવવું સારી રીતનું આવડવું જોઈએ. સાધારણ પોતાનાં લૂગડા તેમને શીવતાં આવડતાં હોય તો તેઓ પોતાનાં લૂગડાં શીવી લેશે. પોતાના અથવા છોકરાંનાં કપડાં જરા શટ્યાં હોય અને તે તરત સાંધી લે, અથવા હીમડું મારી લે તો ધરના ખર્ચમાં કંઈ બચાવ થાય. છોકરાંછીયાં સ્ત્રીઓના રાંગમા ઘણી વાર રહે છે, તેથી અકરમાત્ થતી વખતે સાધારણ ઉપાયો સ્ત્રીઓ જાણતી હોય તો અકરમાત્તાં પરિણામો જે કાંઈ કાંઈ વખતે દુઃખદાયી થઈ પડે તે

કેટલેક અંશે થતા અટકે. પાકશાસ્ત્ર એ રસાયનશાસ્ત્રનો એક પ્રકાર છે, તેથી તે સંબંધમાં થોડું ઘણું રસાયનશાસ્ત્રનું જ્ઞાન પણ આપી શકાય એમ છે.

આપણા દેશના જે લોકો સામાન્ય સ્થિતિમાં છે અને પોતાનાં બાલકોને અંગ્રેજી શીખવી શકે એવા નથી તેવા લોકોના બાલકોની કેળવણીના સંબંધમાં અત્રે જે બોલ કરવા છે. જે લોકોની સ્થિતિ સારી છે, અને પોતાના બાલકોને સત્તર અક્ષર વરસ સુધી કેળવણી આપી શકે, તેમણે તો પોતાના બાલકોને સામાન્ય બાપાજાનું થવા પછી તથા કેટલાક સામાન્ય વિષયો પોતાની બાપાદારા શીખવ્યા પછી અગિયારમે વર્ષે અંગ્રેજી શીખવવાનો આદર્શ કરવો ઉચિત છે. કારણ તેમ જગારે કરે ત્યારે જ તેઓ દરેક વરસ સુધી પોતાનાં બાલકોને વર્ષારે અભ્યાસ કરાવી શકે. આપણા રાજ્યકર્તાની બાપા અંગ્રેજી છે, કાયદાકાનુન, નાત સંબંધમાં, તેમજ વેપાર-રેલવેમાં તેમની સાથે આપણો માટ સંબંધ થયેલો છે માટે અંગ્રેજી બાપા શીખવી જરૂરની છે, અંગ્રેજી બાપાદારા અપાતી કેળવણીના વિષય પર બીજે પ્રસંગે વિચાર ચલાવીશું.

પ્રાથમિક કેળવણીના સંબંધમાં જે મુદ્દાઓ આ નિબંધમાં આવેલા છે, તે તીવ્રે કાઢી બતાવવામાં આવ્યા છે, જેથી તે મુદ્દાઓ પર મનન થાય, તથા તેમાંના કેટલામાં સત્યાસ છે તે જણાઇ આવે. જો મુદ્દાઓ ઉંચા પ્રકારના હશે, અપ્ત તથા એપ્પ પ્રુવેને માન્ય હશે, અને તે પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ પોઠો આચરણ કરી બીજા સામાન્ય લોકો આમળા દાખલો કરી બતાવશે તો લોકોને કંઈ કાયદો થશે.

મુદ્દા.

(૧) બાલકોની માતા સારા ગુણવાળી, બહેલી, અને છોકરાં કેહેવામાં, તથા ઘરવ્યવસ્થા રાખવામાં કુસલ હોવી જોઈએ. સારી માતાથી છોકરામાં સારા ગુણો આવે છે. માટે સ્ત્રીશિક્ષણ વધવું જોઈએ. તે જેમ ઉંચા પ્રકારનું થતું જાય તેમ બાલકોની કેળવણી ઉત્તમ પ્રકારની થાય.

(૨) માતાએ ધરસદને વખતે બાલકોને થોડું થોડું ઘેર શીખવવું.

જોધએ; છોકરાંઓને સારી રીતે ઉછેરનાં; તથા બાલકોની શારીરિક સંપત્તિ સુધરે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

(૩) બાળબહેને તથા ધરમાં રહેતાં સગાવહાલાઓએ હળી મળી રહેવું કે બાળકોના મનપર સારી અસર થાય. બાળકોના જે ગોઠિયા હોય તે સારી આલના છે કે કેમ તે તરફ માખાપોએ લક્ષ આપવું.

(૪) હાલના સમયના અમાત્યરિક સાધનો, ચિત્રો, રમતગમતસાથે શીખવવાની યુક્તિ જે જુજ કામને મળે છે તેનો સંમત શાસ્ત્રમાં તથા શ્રીમતોએ પોતાના ધરમાં રાખી તેવડે પ્રાયગિક શિક્ષણ આપવું.

(૫) આંક હમેશ ગોખાવા કરી આંક જણાવવાની રીત કાઢી નાંખવી. કુંડા રીતે એ વિષય રાખવો. બાપાચાનની સાથે વસ્તુચક્રન થાય એમ કરતાં રહેવું.

(૬) ઘેર તથા શાસ્ત્રમાં શરીરસંપત્તિ પર તથા નીતિના સંબંધમાં માખાપોએ તેમજ શિક્ષકોએ ધણું જ લક્ષ આપવું. નીતિના અને શરીરસંપત્તિના નિવૃત્તો પ્રમાણે બાલકો આસે અને તે બાળકમાં બાલક પોતે પોતાને તપાસતો જાય એવી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય એ કરવું અવશ્યવું છે.

(૭) જે કાંઈ બાલકને શીખવવામાં આવે તે બાલકપણમાં એટલે સાત વર્ષ સુધી રમતગમત સાથે શીખવવું. બાળકને રુચિકર થાય એવી ગોઠવણ રાખવી.

(૮) પ્રાયગિક શિક્ષણક્રમમાં ઉત્તમ શિક્ષકોની જરૂર છે. માટે એ શિક્ષકસાર જનતા સુધી ધણા ઉંચા પ્રકારના શિક્ષકો રાખવા. જ્યારે ઉત્તમ પ્રકારના દેસદંઢવાળા વિદ્વાન લોકો આ વિષય પર સાફ લક્ષ આપશે, અને પોતાના ઐહિક સુખને એક કોરે મૂકી, સાદી રીતે રહી, પોતાના સ્વદેશીઓના બાલકોને ધર્માર્થ જ્ઞાનનો ભાજ આપશે ત્યારે જ ઉંચા પ્રકારનો બાળકરનો પાયો નખાશે.

- (૯) દેશી બાપામાં ક્રેટલાક વિષયોનાં પુસ્તકો ધણાં થોડાં છે; તે વિષયોસંબંધમાં દેશી બાપામાં નવાં પુસ્તકો રચાવવાં જોઈએ.
- (૧૦) બાલક તથા બાલપ્રીત્તોના શિક્ષણ સંબંધમાં આપણા દેશની સામાજિક સ્થિતિ-જોતાં ફેર રહેવો જરૂરનો છે.

પ્રોફેસર તાખીદાસ દયારામ મહેતા, એમ. એ.

લવાજમ મોકલી આપનાર સદ્ગૃહસ્થોની નામાવલિ.

રા. અમૃતલાલ બીમજી.
 શેઠ આધવજી મેગજી.
 રા. કાલીદાસ લાલભાઈ.
 રા. કાશીભાઈ ઝવેરભાઈ અમીન.
 રા. કૃષ્ણલાલ અંદુલાલ.
 રા. ગિરધરલાલ નારણદાસ.
 રા. યુનિલાલ મગનલાલ.
 રા. જમનાદાસ આધવજી.
 રા. જીવનલાલ હરિલાલ.
 રા. જોશીદાસ રવિશંકર શુકમ.
 જૈનરાત્રવર્ધક પુરતકોલવ, મોરળી.
 રા. ઝવેરચંદ વેલજી.
 રા. સા. દસપતરામ આપુરામ.
 રા. દેવજી લવજી જોશી.
 રા. દેસાઈભાઈ જોસિંગભાઈ.
 રા. નવનિધરાય વજેશંકર.
 શ્રી રીડિંગ રૂમ અને લાયબ્રરી, બોરડી.
 રા. બલદેવજી લાલજીભાઈ મે. ઇ. A.
 રા. બાલકૃષ્ણ નારાયણ વ્યાસ.
 રા. બ્રિજમોહનદાસ સૂર્યરામ, ઇ. A.
 રા. સા. બ્રુપતરાય માણેકલાલ.
 રા. બોગીલાલ ચક્રાબાઈ.
 રા. બોગીલાલ હરિલાલ.
 રા. મણિશંકર કાશીરામ પંડ્યા.

રા. મણિશંકર જેતરી.
 વકીલ મયારામ જીવાભાઈ.
 રા. મલ્હારરાવ સ્વામજી.
 માણાવદર સંસ્થાનના રાજકુમારો.
 માણાવદર સંસ્થાનનું કેળવણીખાતું.
 રા. મધવજી દેવચંદ કાકર.
 રા. માવજી મદનજી.
 રા. મોતીલાલ મંગાદાસ દલાલ.
 રા. રણછોડદાસ મોરારજી.
 રા. રવચંદ સોમચંદ.
 રા. રામનારાયણ નાનાભાઈ.
 રા. રામભાઈ નરહરભાઈ.
 રા. લક્ષ્મણરાવ આણંદરાવ.
 રા. લાધાશંકર મૂળજી.
 રા. વછરાજી મોનજી.
 રા. વજેશંકર દેવચંદ દશતરી.
 રા. વનમાળી વીરજી.
 રા. વામન રઘુનાથ દેશપાંડે.
 રા. શિવસિંહજી ચંદ્રસિંહજી.
 રાજગોર સ્વામજી લખારામ.
 રા. સુદનરાય ગોપાલરાય.
 રા. સુહરલાલ માણેકલાલ.
 રા. હરિલાલ અંબાશંકર.
 રા. હીરાભાઈ વલ્લભભાઈ,

શ્રી: ।

લોકપ્રિય લેખમાલા.

(માસિક)

વિષા
કલા,

ધર્મ
નીતિ

વર્ષ ૧.

આપણું બલ.

અંક ૯.

સં. ૧૯૫૭ આષાઠ વદિ ૨૪. | (સ. ૧૯૦૨ જુલાઈ.)

પ્રસિદ્ધ કરનાર
શ્રેયઃસાધક અધિકારિવર્ગ.

૧૯૦૨-૦૩

સેવાનાં વ્યવસ્થાપકો:-

છાત્રાલાલ જીવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

• કૌશિકરામ વિંદનહરરામ મહેતા, બી. એ.

સલામતની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યાગ-મંડલ, ધીકાંડા, વડોદરા.

વાર્ષિક સલામત-પ્રથમ વર્ગ રૂ ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ.

આ વર્ગને વર્ષઆખરે પુસ્તકવર્ગે લેતો લાભ મળશે; બીજો વર્ગ

રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ. આ વર્ગને લેતો લાભ મળશે

નહિ. એજન્ટોને કમિશન

છુટક કીમત રૂ. ૦-૧-૦.

~~~~~

વડોદરા.

ધી "નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ" કંપની લિમિટેડ,

ઉદ્યાગ
સંસ્કાર

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ।
કલ્પવૃક્ષ નેવી વિદ્યા યું સિદ્ધ કરવા નથી?

વાતા
કથા, ૫૦

આપણું બલ.

“ બાબાનું ધુસર ” એ આપણી બાબામાં એક કહેવતરૂપ થઈ પડ્યું છે. આ કહેવતનું મૂળ આ પ્રમાણે છે. એક ગામમાં એક ખેડૂત રહેતો. દરેક તેને ~~આ બાબાનું~~ છોકરો હતા. એક દિવસ સવારમાં શેઠલા ખાધ ખેતર-માં જરૂરનું કામગીરી સાટે પેલો જુવાન છોકરો ધુસર ખેલે મૂકીને ચાલી નીકળ્યો. થોડે દૂર ગયો એટલે એના મનમાં એમ આવ્યું કે હું ખેતરમાં તો જાઉં છું પણ ધુસરા વગર શું કરીશ ? આ જુવાનનું શરીર મજબૂત અને બાન આપણું એટલે પોતાને ખબર ધુસર મૂકેલું છતાં તે બૂલી ગયો. આથી ધુસર લેવાને માટે તે ઘેર આવ્યો અને જ્યાં ધુસર મૂકવાની હમેશની જગ્યા હતી ત્યાં જોવા લાગ્યો; પણ કંઈ ધુસર તો નજરે પડ્યું નહિ. આથી તેણે બાપને પૂછ્યું કે; બાબા બાબા! આપણું ધુસર ક્યાં ? બાપ પણ પોતાની બે આંખો બંધ કરીને ચાલનારો એટલે છોકરાના ખબરા ઉપર નજર કરવાની તરફી નહિ લેતાં ધુસર મૂકવાની કામગીરી જગ્યાએ જોવા લાગ્યો, પણ ત્યાં તેના જોવામાં પણ તે આવ્યું નહિ. આથી તે પણ ગભરાયો અને ‘ધુસર’ ક્યાં ધુસર’ ક્યાં’ એમ જુઓ પાડી ઘરનાં બધાંને એકઠાં કર્યાં. ઘરનાં પણ બધાં, પડોતીમાં આવેલા દિંદુરયાનની પ્રજા જેવાં એટલે, વગર જોયે કે વગર વિચારે ડાસાના જુઓમાં સામેલ થઈ ગયાં. આ પ્રમાણે ધુસરાનો ગભરાટ બે ચાર ઘડી ચાલ્યો એટલે જુઓ સાંભળીને એક પાડોશી પોતાના ઘરમાંથી નીકળી આવ્યા. તેણે ગભરાટનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે ડાસાએ કહ્યું કે, હમારું તો કાંઈ ધુસર ઉપાડી ગયું. પાડોશીએ પૂછ્યું કે તમારા ઘરમાં તો એક જ ધુસર છે ને

ઉપાડી તે કાચુ ભાથ ! ત્યારે તેને ખેડુતાની સ્ત્રીએ દીલગીરી જણાવતાં કહ્યું કે
અરે ભાઈ ! એક તેની જ પીડા તો. જો ખીજું હોત તો તે લઇને જ છોકરો
ખેતરમાં જત, પણ આ તો કામ અટકી પડ્યું. આ સાંભળી પાડોશીએ કહ્યું કે
“ પણ આ છોકરાને ખબર છે તે શું ? ” આ સાંભળી છોકરાનું મન અને
ધરનાં બધાંની આંખો ખબા ઉપરના ધુંસરા ઉપર ગઈ. છોકરો હસી પડ્યો
કે, “ હા અધ્યા, આ તો મહારૂં વહાણું, મહારે ખબર જ છે. ” ધરનાં પણ બધાં
હસી પડ્યાં અને છોકરો હસતો હસતો સીમમાં ગયો. આ વખતથી કહેવત
આવી કે “ ખમે ધુંસરૂં ને મહારૂં ધુંસરૂં ક્યાં. ”

પિય વાંચનાર ! હું, હું, અને આપણુ સર્વે આ બાબાના ધરનાં મા-
મુસોની મૂર્ખાઈ ઉપર હસીશું અને કહીશું કે “ મહારાં વહાણાં ધરનાં બધાં-
તે બધાંએ મૂર્ખ તો, કાંઈનેએ જ્ઞાન નહિ. ” વળી જો અપણામાંનો કાંઈ બહુ
કાલો હશે તો તે એમ પણ કહેશે કે, વળી આવી વાત તે સંભવે ? આ તો
કાંઈએ ટાઢા પહોરની ગપ તો ગોઠવી છે. જો હું કદાચ આ દારૂ કરનારને,
કે આ વાતને અસંભવિત કહેનારને કહીશ કે, “ પણ આપણે બધાંએ આ
બાબાના કુટુંબીએ જેવા છીએ; આપણી પાસે જે છે તેવું આપણને પોતાને
જ જ્ઞાન નથી અને તેથી, તેને માટે કાં તો નિરાશ થઈને ખેસી જઈએ છીએ
કે કાં તો ગભરાટથી આમ તેમ ફાંફાં મારીએ છીએ. ” આણું સાંભળનાર
મહારા તરફ કદાચ આશ્ચર્ય અને અશ્વહાની નજરથી જોશે અને “ એ વળી
શું ? ” એમ જણવાની ઇચ્છાથી પૂછશે. હું કહીશ કે, “ જે વસ્તુ આપ-
ણી પાસે છે અને તે છતાં જેવું આપણને જ્ઞાન નથી અને
તેથી આપણે કાં તો નિરાશ થઈને ખેસી જઈએ છીએ કે કાં તો
ગભરાટથી આમ તેમ ફાંફાં મારીએ છીએ તે વસ્તુ તે આપણું
બલ છે. ”

વાંચનારને મહારૂં આ કહેવું નવાઈ જેવું લાગશે. કદાચ “ આ-
પણા બલવું આપણને જ્ઞાન નથી ” એ ઉપકો સાંભળતાં તેનો પિયો

ઉછળી આવશે. પણ હું તો આગળથી જ કહીશ કે આપણને આપણા બહુ
 બાન નથી. કદાચ હું પૂછીશ કે “આપણામાંના કોણે એવો વિચાર
 કર્યો છે કે મહારામાં આટલી શક્તિ છે અને હું આટલું કરી શકું
 એમ છે” તો હું નથી ધારતો કે કામ છાતી ઠોકીને આગળ આવીને
 કહેશે કે “એ”. કદાચ કામ કહેશે કે “મને તો મહારા બહુ બાન જ મળું
 નથી; આરે તે છે જ નહિ” અને છે તો નહિ જેવું જ. શું હું મહોટા સીકંદરની
 પેઠે કે હંતપતિ શીરાજી કે નેપોલીયન બોનાપાર્ટની પેઠે વિજયનો વાવટો
 દરકાવતો સમુદ્રના આ કાંઠાથી પેલા કાંઠા સુધી ધ્રુમું એવો છું? કે શું હું
 બુદ્ધ, શંકર, ઇસુ કે મહામત્તની પેઠે ધર્મનો ડોકો વગાડી મનુષ્યજાતિને પો-
 તાના કર્તવ્યમાં જોડવાને સમર્થ છું? કે શું હું કપિલ, પતંજલિ, ઓપાસ,
 ઍરીસ્ટોટલ, કૅન્ટ, બેકન કે હબર્ટ સ્પેન્સરની પેઠે વિશ્વમહાસાગરના આગામ
 તળીઆમાંથી તરવસિદ્ધાન્તોનાં જળકતાં રંતો ગહાર લાવી શકું એમ છું? કે
 શું હું ન્યુટન, હરશી, એડીસન કે બોસની પેઠે પ્રકૃતિને તેના નિયમોરૂપી
 કૌશાથી પકડી તેને મનુષ્યજાતિની સેવામાં હાજર કરવાને સમર્થ છું? કે
 શું હું કાલિદાસ, બાણ, ભવભૂતિ, શેક્સપીયર કે ટેનીસનની પેઠે મનુષ્યને
 સાહિત્યની ખુશનુમાં લહેરોવડે કાણુબર હાંધી દધ તેનાં હૃદયરેખક દુઃખોની
 અસરથી તેને તેટલો વખત દૂર રાખવાની શક્તિ ધરાવું છું? કે શું હું ગ્લેડ-
 સ્ટન, રિપન, મહેતા કે પારેખની પેઠે રાજપ્રજા વચ્ચેનો સંબંધ અધિક પ્રીતિ-
 ના માથા ઉપર મૂકી શકું એવો છું? કે શું હું પ્રસિદ્ધ ઇટાલિયન ચિત્રકાર
 માઇકલ એન્જેલો કે રવિવર્માની પેઠે સર્વિલોદયના આશયોત્પાદક નમુ-
 નાઓને કામળ, રંગ અને પીંછી વડે આબેહુળ ખામ કરી શકું એવો છું?
 કે શું હું ..... ” “ આરે, બસ બસ ” આટલું કહી, આમ કહેનારને
 હું એટલેથી જ અટકાવીશ. હું એમ પણ કહીશ કે કદાચ આપણામાં આટલા
 બધા મોટા ચોડા સામર્થ્ય હમણાં નહિ પણ હોય, પણ તે સાથે “મહારામાં
 કેમ પણ બલ નથી” એમ કહેનારને હું વિનંતિ કરીશ, કે “આપણામાં

કેટલું બલ છે અને આ બલને કેટલે સુધી વધારવાની આપણામાં યોગ્યતા છે ? એનો વિચાર કરવામાં તે મદદારી સાથે સામેલ થશે, અને હું પરિણામ ઉપર આવું ત્યાં સુધી તે ખામોશ અને સખુરી ધારણ કરી મદદારી સાથે ચાલશે.

આપણામાં કેટલું બલ છે એ જાણતો વિચાર કરવાને આપણે આ ચાર જાણતો ઉપર ધ્યાન આપવાનું છે. પ્રથમ તો, આપણે જે સ્થિતિમાં મૂકાયા છીએ તે જ સ્થિતિમાં રહીને આપણે કેટલું કરી શકીએ. બીજું, હમણાં આપણી પાસે જે સાધનો છે તે સાધનોને તેના પૂરા ઉપયોગમાં વાપરીએ તો કેટલું કરી શકીએ. ત્રીજું, આપણાં સાધનો વધારવા માગીએ તો તે કેટલે દરજ્જે વધારી શકીએ. અને ચોથું, સાધનોને વાપરવામાં આપણમાં જે બલ છે તેને વધારવા માગીએ તો તે કેટલે સુધી વધારી શકીએ. આ ઠેકાણે જે વાત ધ્યાનમાં લેવાની છે તે એ છે કે આંતર બલ અને બાહ્ય સાધનોના કવળ અસ્તિત્વ ઉપર નજર ન રાખતાં તેના ઉપયોગ ઉપર નજર રાખવી જોઈએ. આમ હોવાથી ઉપરની ચાર જાણતોનો વિચાર દાયકા ધરતાં અગાઉ બલ અને સાધનોનો ખર્ચ ઉપયોગ શું અને તે ઉપયોગ ક્યારે થશે કહેવાય એ જાણતોનો યોગ્ય વિચાર કરી લેવો જોઈએ.

આપણે ચારી રીતે સમજીએ છીએ અથવા ન સમજતા હોઈએ તો સમજવું જોઈએ કે આપણા સધાનોના પ્રયત્ન આપણું દુઃખ ઓછું કરવા તરફ અને સુખ મેળવવા તરફ ચાલે છે. હવે આપણે જનસમાજ સાથે એવી રીતે મુલાકાતો છીએ કે જનસમાજનું દુઃખ તે આપણું દુઃખ અને જનસમાજનું સુખ તે આપણું સુખ એમ મર્યાદા વગર ચાલતું નથી. આપણે સુખી હોઈએ અને આપણી આસપાસનો જનસમાજ દુઃખી હોય તો આપણું સુખ આપણે ભોગવી શકીએ નહિ. કદાચ આપણામાંના કેાઈના હૃદયની લાગણીઓ બહાર મારી મઠી હોય અને તેથી બીજાના દુઃખની દરકાર ન કરતાં પણ પોતાને મળેલું કે મળવું સુખ તે ભોગવવા ધારે તો તેમ પણ જનનું અસાધ્ય છે.

દુનીઆના ઇતિહાસ ઉપરથી અને 'મનુષ્યસ્વભાવનું' અંવલોકન કરવાથી
 આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે એક ચીંથરેલા પ્રજામાં એક કપડાંવાળો, એક
 ભુખે મરતી પ્રજામાં એક ખાવાના પદાર્થવાળો, એક નિર્ધન પ્રજામાં એક ધન-
 વાળો, એક રોગી પ્રજાના મધ્યમાં એક નીરોગી, અને એક અનીતિથી ચાલનારી
 પ્રજામાં એક નીતિવાળો પોતાની રિયતિ બહુ વખત જાળવી રાખી શકે નહિ. કુદ-
 રતના નિયમ જડ વિશ્વમાં જેવા બલથી પ્રવર્તે છે તેવા જ બલથી તે એતન વિશ્વમાં
 પણ પ્રવર્તે છે. તપાવેલા સોઢાના ગોળાને ઠંડી હવામાં રાખીએ તો જેમ તે
 ઠંડો પડી જઈ હવાની સાથે શીતોષ્ણતામાં આવી જાય છે, અથવા જેમ ઉષ્ણ
 હવામાં આણુઓ આવેલો એક ઠંડો પદાર્થ થોડા વખતમાં ઉન્હો થઈ ઉષ્ણ-
 તાની બાબતમાં પોતાની આસપાસની હવાની સાથે સમાન રિયતિવાળો થઈ
 જાય છે, તે જ પ્રમાણે સુખનાં સાધનોવાળો માણસ દુઃખી જનસમાજમાં કે
 દુઃખી માણસ સુખના સાધનોવાળા જનસમાજમાં દુઃખી કે સુખી થયા વગર-
 રહેતો નથી. આ નિયમથી જોતાં જનસમાજના સુખમાં આપણું સુખ રહેલું
 હોવાથી અને જનસમાજના દુઃખમાં આપણું દુઃખ રહેલું હોવાથી, જનસ-
 માજનું સુખ વધે અને દુઃખ ઓછું થાય એ કામ કરવું એ આપણા બલ-
 નો અને બલને જે દ્વારા કામ કરાવવું છે તે સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો કહેવાય.
 એ તો ખરું છે કે કદાચ આપણા બલનો અને તેનાં સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો
 છતાં પણ દેખાઈ આવે એવું ફળ વખતે જોવામાં નાંખે આવે. પણ તેથી
 શું થયું ? બલની વ્યાખ્યા જ એવી છે કે જે પરિણામ લાવે અથવા લાવવાનું
 વલણ ધરાવે તે બલ. કદાચ પરિણામ તુરતને તુરત ન આવ્યું તો તેથી કંઈ
 બલનો વ્યાપાર વ્યર્થ જતો નથી. જનસમાજની રિયતિ કંઈ એક દિવસને માટે
 નથી. જનસમાજમાં કંઈ એક જ માણસ નથી. વખત અને સમૂહને ધ્યાનમાં
 લેતાં જો બલના વ્યાપારનું વલણ એક કાર્ય કરવા તરફ હોય તો ગમે ત્યારે
 પણ પરિણામ તો સિદ્ધ થાય જ. પરિણામ તુરતાતુરત ન દેખાય માટે બલનો
 વ્યાપાર નહિ કરવાથી શો લાભ છે ? ફળાઉં ઝાડ વાવનાર કે ધર ખાંધનાર

પોતાના જ પિંડનો વિચાર કરીને પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. દરેક પ્રાણીને જ્યારે પોતાની પ્રજા પ્રિય હોય છે તો માણસને તે શા માટે ન હોવી જોઈએ? જો તે છે તો તેમને અથવા તેમની પ્રજાને કે તે પ્રજાની પ્રજાને લાભ મળે એવું કાર્ય શા માટે ન કરવું જોઈએ તે કંઈ સમજાતું નથી. ત્યારે આ સર્વ વિચારતું હોય છે કે “જનસમાજનું દુઃખ દૂર કરે અથવા દૂર કરવાનું વલણ ધરાવે, અને તેને સુખ આપે અથવા સુખ આપવાનું વલણ ધરાવે એવો બધા અને સાધનોનો વ્યાપાર તે બધા અને સાધનોનો ઉપયોગ છે.”

આ પ્રકારના ઉપયોગને લક્ષમાં રાખી હવે આપણે આપણા વિચારો, ઉપર આપેલા ક્રમ પ્રમાણે, આમજ ચલાવીએ. આપણે જોઈએ કે જે સ્થિતિમાં આપણે હાલમાં છીએ તે સ્થિતિમાં આપણે કેટલું કરી ચક્રાએ એમ છે? ત્યાં પ્રથમ આપણે આપણી સ્થિતિઓ સમજવી જોઈએ. આ કામને માટે પૃથક્કરણની પદ્ધતિ આપણને ખુબ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે, પ્રથમ આપણે આપણી જીંદગીના જીવન જીવન તત્ત્વો લઈ વિચાર કરીએ, સમજાવ્યા થયા અર્થાત્ આસ્વાદ્ય ગણ એટલે પ્રથમ આપણે વિનાશી અવસ્થાની સ્થિતિ અનુભવીએ છીએ, આ સ્થિતિમાં આપણે બીજી સ્થિતિ અથવા જીંદગીના બીજા તત્ત્વોમાં જે કામ કરવાનું છે તેને માટેની લાવકાત મેળવીએ છીએ, અથવા કદાચ નથી મેળવતા તો ઉદ્દેશ તો એવો હોય છે જ. આ પછીના બીજા તત્ત્વોમાં આપણે દુનીઆના માણસ એટલે શુદ્ધસ્થાત્રી થઈએ છીએ. આ શુદ્ધસ્થાત્રીની સ્થિતિ જો કે અનેક બેદલાઓ છે તો પણ તેના એ સમૂહ કરી શકાય છે. એક સમૂહમાં આપણી કુટુંબીતરીકેની ફરજોનો સમાવેશ થાય છે, અને બીજામાં આપણી સંસારીતરીકેની ફરજોનો સમાવેશ થાય છે. આપણાં સંસારી તરીકેનાં કામે બિન બિન માણસોને બિન વિનન હોય છે; જેવાં કે વેપાર, ખેતી, કારીગરી, રાજ્યસેવા વગેરે. આમાં પણ ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ત્રણ પ્રકાર પડે છે. જેમ કે ઉત્તમ (મોટામાં મોટા) વેપારી, ખેડૂત, કારીગર, રાજ્યસેવક, વગેરે; મધ્યમ વેપારી ખેડુત વગેરે, અને હસકા પ્રકાર

રના વેપારીવગેરે. મૂલરચાત્રમની સ્થિતિ થઈ છદ્ધિયોની શિથિલતાથી ત્રીજી સ્થિતિ આવે છે અને તે આપણા આત્માના કલ્યાણને માટેની છે. આ પ્રમાણે આપણી સ્થિતિઓ છે, અને તે સ્થિતિઓમાં આપણે કેટલું કરી શકીએ એમ છે તે હવે અનુક્રમે વિચારવાનું છે.

હવે પ્રથમ આપણે આપણી વિદ્યાર્થીની સ્થિતિ તપાસીએ. ખરું જોતાં આ સ્થિતિ તે આપણા ભવિષ્યનો પાયો છે. અહિં જે તૈયારીઓ કરીએ છીએ તે આપણને આપણી આગળ ઉપરની બે સ્થિતિઓમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. પરદેશ જનારની જેમ ઘરે આગળથી નીકળતા પહેલાંની તૈયારીઓ વધારે સારી, તેમ તેની મુસાફરી વધારે સગવડભરેલી. તેમ આ વખતે જ આપણે આપણું બધું તપાસતાં, તેનો ઉપયોગ કરતાં, અને બધું અને સાધનો વધારતાં શીખવું જોઈએ. આપણે જોઈએ છીએ કે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાર્થીઅવસ્થામાં જ નિરાશાનાં ચિહ્નો દેખાડે છે જ્યારે તેમને બધું નથી આવડતું ત્યારે તે કાં તે પોતાના શરીરનો નિર્ભજતાનો, કાં તો બુદ્ધિની નિર્ભજતાનો, કાં તો માળાપન-ભરીય સ્થિતિને લીધે પુસ્તકાદિ સાધનોની અપૂર્ણતાનો, કાં તો શિક્ષકની આવડત કે તેની શિખવવાની ક્ષમિના અભાવનો કે ઓછાપણનો, અને કાં તો ખીજા સાથે બહુનારાઓની દેખબુદ્ધિનો વાંક કાઢવાને લક્ષ્યાય છે. માણસનામાં કુદરતી રીતે જ કંઈ એવું છે કે તેને દોષ ખીજા ઉપર ચઢાવી દેવાનું જલ્દી ગમે છે. પોતાના દુઃખનું કારણ પોતાને નહિ માનતાં અન્યને માનવામાં તેની અસુધાવૃત્તિને એક જાતનો સંતોષ મળે છે. જાણે કુદરતના કાયદાઓએ અને આસપાસના સંજોગોએ તેના હાથપગ ખાંધી લીધા ન હોય, તેમ તે પોતાને માની બેસે છે. માણસજાતનો આ સ્વાભાવિક દુર્ગુણ તેની નાની વયમાં પણ હોય છે. આ દુર્ગુણને ખસેડવાનું કામ પણ યથાર્થ રીતે આ વખતે જ ખતી શકે છે. પોતાના બધું ઉપર આધાર રાખતાં શીખવાનું કામ આ વખતથી જ આરંભવું જોઈએ. છીએ. નિરાશ થવામાં કે ખીજાના ઉપર દોષ મૂકી દેવામાં પોતાને જરા પણ લાભ નથી એ દરેક વિદ્યાર્થીએ સમજવું જરૂરનું છે. એ તો

ખરું કે સઘળા વિદ્યાર્થીઓનામાં સરખી માદદસ્ત કે સરખી મદદજી કરવાની શક્તિ હોતી નથી. નિમિત્તતા એ તો આ સંસ્થાનો એક ધર્મ જ છે. આથી જો કોઈ વિદ્યાર્થીને એમ લાગે કે પોતાનામાં માદ કરવાની કે મદદજી કરવાની શક્તિ ઓછી છે તો તેથી નિરાશ થવાથી તે કંઈ વધવાની નથી. તેણે સારી રીતે સમજવું જોઈએ કે થોડા બલથી મોટું કામ કરવામાં જ વડાઈ છે. નિરાશ નહિ થતાં પોતાનામાં જેટલું બલ હોય તેટલાનો વખારે ને વધારે ઉપયોગ કરે તો તેને પોતાને જ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થયલું લાગે. " એક વાર ફરીથી ગણો " અને " ધીમેથી પોતાના પશુ દંડતાથી આગળ ચાલો " આ બે શીખામણો દરેક વિદ્યાર્થીએ પોતાના કાળજીમાં ડોરી રાખવી જોઈએ. એક બાઈબલને માટે એમ કહેવાય છે કે તે કાશીએ બચવા ગયો પશુ લા છ માસ કાઢવા છતાં કોઈ આવડપુ નહિ, સારે તે ઘર તરફ પાછો વળ્યો. રસ્તામાં આવતાં એક કૂતરા ઉપર તરસ લાગતાથી પાણી કાઢવા બેઠો. ત્યાં તેની નજર કૂતરા ઉપરના કાળા પાકા પટ્ટર ઉપર પડી આ પટ્ટરના ઉપર કાપા પડેલા જોઈ અને કાપાનું કારણ પાણી કાઢવાનાં દોરડાંથી પડેલા ધસરકા છે એમ જાણી તેના મનમાં આવ્યું કે, " અબ્યાસથી છું નથી થતું ? " આવા વિચારથી તે ફરીને કાશીએ ગયો અને એક ચણાનો બરેલો ટોપલો અને એક ખાલી ટોપલો લઈ પોતાનો પાક કરવા બેઠો. એક વાર પાક બણે અને એક ચણાનો દણો ખાલી ટોપલામાં નાખે. એમ કરતાં કરતાં જ્યારે ટોપલો ખાલી થયો ત્યારે તેને પાક આવડ્યો જણાયો. બીજો દિવસે પેલા ચણાના ટોપલામાંથી એક મૂડી ઓછા કર્યા. અને એમ કરતાં કરતાં તેણે પોતાની સમસ્ત શક્તિ એટલે સુધી કેળવી કે કેઈ પણ નવો મોઠા ત્રણ વાર સાંભળે અને તેને માદ રહી ગય. મદારા કોઈ કાળા નદાના વાંચનારને આ વાત કહાચી જોડી કહાડેલી લાગશે પણ તેણે વાત ઉપર ધ્યાન નહિ આપતાં " અબ્યાસ બંધ કરી શકે છે " એ સાર ઉપર જ ધ્યાન આપવું. આ તો એક માદદશક્તિની વાત હશે પણ મદદજી કરવાની શક્તિ, અનલોકન કરવાની શક્તિ, કાર્ય-

કારણ સંબંધ જોવાની શક્તિ, એક જાગૃતમાં મનને લાંબો વખત પરોવી રાખવાની શક્તિ, અને એવી બીજી સર્વ શક્તિઓ, તેમનો ઉપયોગ કરતાં અને તેમને ધીમે ધીમે કળવતાં, પ્રયત્ન વધતી જાય છે.

આપણા નવાના વિદ્યાર્થીઓમાં મુખ્યત્વે કરીને ને જામી છે તે સ્વાભાવિક શક્તિઓની જોડ નથી પણ નિરાશ થવાની ટેવ છે. જેનાં અંગ ઈશ્વરે જ વિકળ કર્યાં છે એવા આંધળા, બહેરા, મુગ કે હાથપગ વગરના પણ જ્યારે આ જગતમાં પોતાનાં ભાગ્યાંતુલ્યાં સાધનોવડે નામ કાઢવાને સમર્થ થયા છે તો જેને ઈશ્વરે દયા કરીને આ સર્વ ઇન્દ્રિયો આપી છે તે જે ધારે તો શું ન કરી શકે ? પણ જામી એ છે કે ઉત્સાહવૃત્તિનો જ ધણે ભાગે અભાવ હોય છે. જે જલવાન ઇચ્છા હોય અને તે સાથે ઉત્સાહથી કાર્યમાં મંડા રહેવાની ટેવ પડે તો સાધનોની જોડ શું કરી શકવાની હતી ? ઇતિહાસમાં નોંધાએલા અને નહિ નોંધાએલા પણ ખરા અનેસા એવા સેંકડો દાખલા છે કે જેમાં તાન કે મહોટે ભાગે સાધન વગરના પણ ઉત્સાહવાળા પુરુષો આ જગતમાં તરી આવ્યા છે. સાતમી એપ્રિમાં આપેલી ડાક્ટર ચક્રવર્તીની વાત જેણે વાંચી હશે તેને યાદ હશે કે એક ગરીબ માળાપનો છોકરો, અને તે પણ આ દુનીયામાં જે પગ ઉપર ઉભો રહી શકે એવો થાય તે પહેલાં તો માળાપ વગરનો થયેલો એવો છોકરો ખત અને ઉત્સાહથી ઇતિહાસમાં નોંધવા જેવી સ્થિતિએ ચઢ્યો. દુનીયામાં મોટામાં મોટા વક્તા તરીકે ગણાઈ ગયેલો ડીમેન્સિયનીસ બોલવાનું મુખ્ય સાધન જે છબ તેની જ ખોડવાળો, તે ઉદ્યોગથી હોંસથી અને હીમતથી પોતાના કાર્યમાં મંડ્યો રહ્યો તો તે એક પહેલા વર્ગનો માણસકર્તા થઈ ગયો. “ હીમને મરદાં મદદે ખુદ ” એ કહેવત પ્રમાણે જે આપણામાં હીમત છે તે ઈશ્વર જ આપણને સાદાપ્ય કરી શકે છે. “ Where there is a will there is a way ” જ્યાં ઇચ્છા છે ત્યાં માર્ગ આપોઆપ થઈ જાય છે— એ કોઈ ગણા પુરુષના અનુભવનું વાક્ય કેટલું જાણુ કીમતી છે ? આપણે ઘણાખરા સાધનોના સંબંધમાં ફરીઆદ કરીએ છીએ, પણ જે સાધનોનો

ઉપયોગ કરનાર ન હોય તો સાધનો બિચારાં શું કરી શકે એમ છે ? જા
 ઉત્સાહ છે તો સાધનો આવી મળ્યા વગર રહેતાં જ નથી. આ લેખકને પોતાને
 તેના એક ખાસ મિત્રનો અનુભવ છે કે જ્યારે તે વડોદરામાં અંગ્રેજી ભણવા
 આવ્યો ત્યારે તેની પાસે માત્ર છ આનાના પૈસાસિવાય બીજા કંઈ જ હતું
 નહિ. નાનપણમાં તેના પિતાનો કાળ થએલો હોવાથી અને ઘેર કાંઈ
 કમાનાર ન હોવાથી તેના આ ભડોળમાં બહારથી કાંઈ પથ્થુ રીતે
 વધારો થવાનો સંભવ નહોતો. આમ છતાં પથ્થુ તેણે પોતાના બે બાહુ
 ઉપર આધાર રાખી, કાંઈને ભણાવી, કાંઈને રસોઈ કરી આપી,
 કાંઈને કાંઈ કાંઈ રીતે ઉપયોગી થઈ, પોતાની મેઝે જ સાધનો મેળવ્યાં
 અને બી. એ. સુધી ભણી શક્યો. સાધનો તો આ દુનીઆમાં આપણી મોતરફ
 ભરી મૂક્યાં છે. તે તો રત્નિદિવસ પોકાર કરે છે કે “ અમારો કાંઈ ઉપયોગ
 કરો ”. પથ્થુ દોપ માત્ર આપણે જ છે કે આપણે આ પોકાર સાંભળતા નથી,
 અને તેમનો ઉપયોગ કરતા નથી. આ સંબંધમાં વિદ્યાર્થીઓને યાદ રાખવા
 જોવા કેટલાએક સ્લોક છે ને આ સ્થલે મનનને માટે આપવા ઉચિત ધારવામાં
 આવે છે.

વિજેતર્યા લંકા ચરણતરણીયો જલનિધિ-
 વિંપક્ષઃ પૌલસ્ત્યો રણમુખિ સહાયાશ્ચ કપયઃ ।
 તથાપ્યેકો રામઃ સકલમવધીદ્રાક્ષસકુલં
 ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્ત્વે ભવતિ મહતાં નોપકરણે ॥ ૧ ॥
 રથસ્થૈકં ચક્રં ભુજગયમિતાઃ સપ્ત તુરગા
 નિરાલંબો માર્ગશ્ચરણરહિતઃ સારથિરપિ ।
 રવિર્પાત્યેવાન્તં પ્રતિદિનમપારસ્ય નમસઃ
 ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્ત્વે ભવતિ મહતાં નોપકરણે ॥ ૨ ॥
 ધનુઃ પૌષ્પં મૌર્વી મધુકરમયી ચંચલદશાં
 દશાં કોનો બાણઃ સુદૃઢપિ જહાત્મા હિમકરઃ ।

તથાપ્યેકોઽનંગસ્ત્રિભુવનમપિ વ્યાકુલયતિ
 ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્ત્વે ભવતિ મહતાં નોપકરણે ॥ ૩ ॥
 વિપક્ષઃ શ્રીકંઠો જડતનુરમાત્યઃ શશધરો
 ઘસન્તઃ સામન્તઃ કુસુમમિપવઃ સૈન્યમવલાઃ ।
 તથાપિ ત્રેલોક્યં જયતિ મદનો દેહરહિતઃ
 ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્ત્વે ભવતિ મહતાં નોપકરણે ॥ ૪ ॥
 ઘટો જન્મસ્થાનં મૃગપારિજનો મૂર્જઘસનં
 ઘને ઘાસઃ કંદૈરશનમપિ દુઃસ્થં વપુરિદમ્ ।
 ઘગસ્ત્યઃ પાથોધિ યદ્દૃક્ત કરામ્મોજકુહરે
 ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્ત્વે ભવતિ મહતાં નોપકરણે ॥

આ પાંચ શ્લોકોનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે:—

શ્રીરામચંદ્રને લંકા જેવું નગર કે જેને ફરતો ગજપુત સોનાનો કોઢ
 અને સમુદ્ર જેવી ખાઈ હતી તે જીતવાનું હતું. આસપાસના સમુદ્રને ઝોળા-
 મવાનું સાધન માત્ર પગ જ હતા. સામે શત્રુ રાવણ જેવો ચોડ ચોકડીનો રાજા
 કે જેણે નવ ઝોળા પક્ષગને પાપે બાધ્યા હતા અને જેના પુત્ર દેવના રાજા
 હંદ્રને પણ જીત્યો હતો. વળી શ્રીરામચંદ્રને મદદગાર જોડાએ તો માત્ર
 વાંદરા હતા. આમ સાધન પગરના છતાં એકલા રામચંદ્ર રાક્ષસોના આખા
 કુળનું નિહંદન કરવાને સમર્થ થયા. માટે મોટા પુરુષોની બાબતમાં ક્રિયાની
 સિદ્ધિ સાધનો ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ કોઈ આશ્ચર્ય તર બલ-સત્ય-
 ઉપર આધાર રાખે છે.

શ્રીમૂર્ચભગવાન્ના રથને એક જ ચક્ક છે. આ રથને જોડેલા સાત ધોડા
 નાગથી વિંટલાયલા રહે છે. તેના ફરવાનો આર્મ અંતરાલે નિરાધાર છે. તેને
 સારથિ અરુણ પગવગરનો છે. આમ છતાં પણ તે પ્રતિદિન અપાર આકાશ-
 ના અંત સુધી પર્વટન કરે છે. માટે મોટા પુરુષોની બાબતમાં ક્રિયાની સિદ્ધિ
 સાધનો ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ કોઈ આશ્ચર્ય તર બલ-સત્ય-ઉપર
 આધાર રાખે છે.

કામદેવનું ધનુષ-પુષ્પ જેવા કામળ પદાર્થનું બનેલું છે. તે ધનુષની પશુ છ એક બીજા સાથે સંબંધ નહિ એવા સ્ખરની બનેલી છે. તેનું બાણ કાષ્ઠ કંઈ પદાર્થનું બનેલું નથી પણ કામળ અંગનાઓનાં અતિકામળ તેજના ખૂણાનું (કદાક્ષનું) બનેલું છે. વળી તેનો મિત્ર જ્યેષ્ઠ એ તો તે પશુ જડરૂપ અને ઠંડો ચંદ્ર છે. આ સાથે કામદેવ પોતે પણ શરીરરહિત છે. આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ તે ત્રણ ભુવનને આકુળ વ્યાકુળ કરી દે છે. માટે મોટા પુરુષોની બાબતમાં ક્રિયાસિદ્ધિ સાધનો ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ કાષ્ઠ આબ્યંતર બલ-સર્વ-ઉપર આધાર રાખે છે.

કામદેવને શત્રુ જ્યેષ્ઠ એ તો શિવ જેવો હાઝાહલ વિપતે પી જઈ પચાવી દેનાર છે. તેનો અમાત્ય જડ ઠંડો ચંદ્ર છે. તેનો સામંત બહુ પ્રખર નહિ એવો સૌમ્ય વસંત છે. તેનાં બાણ કામળ પુષ્પો છે, અને તેનું સૈન્ય બલરહિત સ્ત્રીઓ છે. વળી પોતે દેહરહિત છે તો પણ ત્રણ લોકોનો તે જય કરે છે. માટે મોટા પુરુષની બાબતમાં ક્રિયાની સિદ્ધિ સાધનો ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ કાષ્ઠ આબ્યંતર બલ-સર્વ-ઉપર આધાર રાખે છે.

અગરત્વ મુનિની ઉત્પત્તિ એક ધડામાંથી કહેવાય છે. તેમના પરિજનમાં આરણ્યમાં રહેનારાં હરિશ્ચંદ્રિ નિર્દોષ અને નિર્મલ પ્રાણીઓ છે. તેમનાં વસ્ત્ર ભોજન જેવા જટાની છાલનાં છે. રહેવાની જગ્યા વન, અને ખાવાનાં કંદ-મૂલ આદિ છે. અને તેમનું શરીર વિકલ છે. આમ છતાં પણ આ મુનિ સમુદ્રને પોતાના કંઈક મળની અંજલિમાં લઈ તેનું પાન કરી મયા છે. માટે રિયાસિદ્ધિ બાલ સાધનો ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ કાષ્ઠ આંતર બલઉપર રાખે છે.

આ પાંચ શ્લોકો સારા ગણિત છે, તે સાથે તે વિદ્યાર્થીને આપણાં પુરાણોને લગતી કેટલીક માહિતી પણ આપે છે. પરંતુ એ સર્વની છેલ્લી લીટી ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્યે મવાતિ મહતાં નોપકરણે ” સર્વ વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ કરીને યાદ રાખવી જોઈએ છે; ગરે એટલું જ નહિ પણ તેને એક

હાસાદક અને ઉત્તેજક વાગવતરીકે મોટા સારા અક્ષરે લખી બને તો કાચમાં મદાવી દરેક અભ્યાસકે તેને પોતાના - સુવાના જોરમાં અને અભ્યાસની જગ્યામાં રાખવી જરૂરી છે.

હવે આપણે આ રચણે અભ્યાસસુધી વિદ્યાર્થીને હૃદયેથી આ સર્વ બાળંતોનો તેને મનન કરવાને ઉપયોગી થઈ પડે માટે ઉપસંહાર કરીએ.

માણુસમાં અહથ કરવાની બુદ્ધિ કે માદ રાખવાની સ્મરણશક્તિ જોણી છે એમ માની વિદ્યાર્થીએ કદી પણ નિરાસ થવું જોઈતું નથી. મહારામાં અમુક શક્તિ નથી એવી ભાવના કરવા કરતાં મહારામાં તે છે એવી ભાવના કરવાથી એક માનસશાસ્ત્રના ગુપ્ત નિયમાનુસાર આપણામાં તે શક્તિ વધે છે. વિદ્યાર્થીએ નિરાસ નહિ થતાં એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે અમુકને અમુક આવડે અને મને તે ન આવડે તો, શું તેનું મગજ તે મગજ અને મહારાં મગજ તે નાળાએરનો ખાલી ડોડો છે ? શું તેના મગજમાં જ્ઞાનતંત્રુઓ છે અને મહારા મગજમાં કપાસીઆ બધા છે ? શું તેને હાથપગ છે અને હું જગન્નાથની મૂર્તિ જેવું હાથપગવગરનું લાકડાનું પૂતળું છું ? ના હું પણ જો જોઈતો ઉદ્યોગ કરું તો મહારા કુદરતપરથી મળેલા બલથી જ થઈ શકું. સાધનોના સંબંધમાં પણ તેણે નિરાસ થવું જોઈએ નહિ. જેટલાં સાધનો છે તેટલાંને જ પુરતો ઉપયોગ કરવાથી હું કેટલાં કરી શકું છું તે તેણે વિચારવું જોઈએ. વળી તેણે સારી રીતે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ધરતો આટો જેમ ગુંદાય છે તેમ તે ચીકણો થાય છે તે જ પ્રમાણે સ્મરણશક્તિ, પ્રવણ કરવાની શક્તિ, અવલોકન કરવાની શક્તિ, ઉદ્વિગ્ધોનો ઉપયોગ કરવાની શક્તિ, કાર્યકારણસંબંધ જોવાની શક્તિ, નિષ્કર્ષ બાંધવાની શક્તિ, એક વિષયમાં મનને બહુ વખત રોકી રાખવાની શક્તિ, એ સર્વ શક્તિઓ જેમ દુજવાય તેમ વધારે અને વધારે બલવાન થાય છે. સાધનોના વિચારથી પણ વિદ્યાર્થીએ નિરાસ થવાનું નથી. સાધનો તો આપણી ચોતરફ બરેલાં છે.

આપણે માત્ર આંખ ઉઘાડી તેમને જોવાં જોઈએ છીએ અને હાથ લગાવી તેમને સેવાં જોઈએ છીએ. નિરાશતાનો ત્યાગ, આત્મખલઉપર શ્રદ્ધા, ઉત્સાહ અને ઉદ્યોગ એ ચાર સાધનયુક્ત વિદ્યાર્થી ઉત્તમ વિદ્યાર્થી અને ઉત્તમ નર નીવડે છે. વિદ્યાર્થીના સંજ્ઞામાં આટલું કહી હવે આપણે જીંદગીની બીજી અવસ્થાનો વિચાર કરીએ.

જીંદગીની બીજી અવસ્થા—ગૃહસ્થાશ્રમ—તેમાં પ્રવેશ કરનાર અને તેમાં પ્રવેશેલા દરેક માણસે સૌથી પહેલું તો એ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ કે આપણે સર્વ આ જગતમાં મહોટા થવાને જન્મ્યા નથી પણ સારા થવાને જ જન્મ્યા છીએ. જો બધા પાસખીએ ખેસે તો ઉચ્ચકન્યૂર મળે જ નહિ. મહોટા થવું એ આપણા હાથમાં જેટલું છે તેના કરતાં સારા થવું એ આપણા હાથમાં વધારે છે. વળી, ખરી મહોટાઇ લોકમાં મળતા માન ઉપર આધાર રાખતી નથી. માનના બૂખ્યા કોઇક જ સારા નીવડે છે. કીર્તિની કલગીના બુઠા તેજથી અંજાઇ જઈ તેની પાછળ દોડવામાં ઘણી વાર આસપાસ જાન રાખી શકાતું નથી. કીર્તિ મેળવવાના ઉદ્દેશથી જ કીર્તિની કેડે દોડવાથી તે કલગિત જ હાથમાં આવે છે. કીર્તિને કવિઓ શરમાળ છીની ઉપમા આપે છે. તેની કેડે દોડનારના હાથમાં તે આવતી નથી પણ તેની નિરુપદા કરનારના હાથમાં તે આપો-આપ જ આવે છે. આથી આપણને મહોટાઇ મળવાની નથી માટે આપણે આપણું પ્રાપ્ત ખલ અને પ્રાપ્ત સાધનો નકામાં જવા દેવાં એ કોઇ પણ રીતે યોગ્ય ગણાય નહિ. આપણે જે સ્થિતિમાં મૂક્યા હોઈએ તે સ્થિતિમાં જ આપણે આપણા ખલ અને સાધનના ઉપયોગથી જો આપણે જનસમાજને ઉપયોગી થઈ પડીએ તો તેથી જ આંતર સંતોષ થાય તે જાળવળતી કીર્તિના કુંગર કરતાં પણ આપણને વધિક સુખનું જાન કરાવે છે. તત્ત્વશોધનમાં ઉત્તમ વિજ્ઞાની થયલા હર્બર્ટ સ્પેન્સરને માટે એમ કહેવાય છે કે તેને જુદા જુદા ખેતાઓ આપવાની માગણીઓ સંખ્યાબંધ કરવામાં આવી હતી પણ તેણે તે સ્વીકારવાની ના પાડી હતી. તેનું માનવું અને કહેવું

એમ છે કે જેતાઓથી સાહિત્ય અને વિદ્યાના કામમાં સરળતા થવાને બદલે હલટા તે વિધ્નરૂપ થઈ પડે છે. તેનો સિદ્ધાંત એવો છે કે, “જેઓ સ્વ-સંતોષથી આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેને જેતાઓ લાજ કરવા કરતાં હાનિ બહુ કરે છે.” ગ્લેડસ્ટનને માટે પણ એમ જ કહેવાય છે કે તેણે જીવતા સુખી મિ. ગ્લેડસ્ટન જ રહેવાનું પસંદ કર્યું. આ પુરુષોનાં ચરિત્રો જ આપણને ઠીક આપે છે કે પ્રભુ કે સરકાર છુટ કરે કે ન કરે, પણ જે પુરુષ જનસમાજને ઉપયોગી થવાના ઉદ્દેશથી પ્રવૃત્તિ કરનાર છે તે પોતાની પાછળ અમર નામ મુકી જાય છે. અને નામ તો કાલના પ્રવાહમાં ભુમાઈ પણ જાય છે, પરંતુ સારું કામ કર્યાનો સંતોષ આત્માને જે તૃપ્તિ આપે છે તે કાયમને માટે રહે છે. આથી જે સારું અર્થ કરવાનો છે તે એ છે કે, મોટાકાનાં ઉદ્દેશથી જ આપણે આપણા જાનના અને આપણાં સાધનોના ઉપયોગ કરવાનો નથી પણ સ્વસંતોષને જ લક્ષમાં રાખી આપણે પ્રવર્તવાનું છે. કદાચ આપણે નેપોલીયન કે શિવાજી અથવા ગ્લેડસ્ટન કે હર્બર્ટ સ્પેન્સર થવાને નહિ નિર્માયા હોઈએ તો તેમાં શું થયું ? આથી શું આપણે આ જગતમાં નકામા જ મુકાયા છીએ ? આપણે વગર મહોટા મણાએ આપણા જનસમાજને ઉપયોગી થઈ પડીએ એમ છે, અને તેને માટે આપણું કર્તવ્ય એ છે કે આપણામાં જે બલ અને જે સાધનો હોય તેનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

ધારો કે આપણે આપણી સંસારી દશાની છેક છેલ્લી સ્થિતિમાં મુકાયા છીએ. આપણે એક નવાના બેકુત કે વેવારી કે એક દસકા કારોગીર અથવા નોકર છીએ. હવે આ સ્થિતિમાં આપણને એ વિચાર સ્વાભાવિક રીતે જ આવે કે આપણે કંઈ મોટા થવાના નથી. પણ આ વિચારથી આપણે નિરાશ થઈ લેવો વળીને બેસી રહીએ તો તેથી કંઈ બહુ લાજ થવાનો સંભવ છે ખરો ? બેસક જરાએ નહિ. આથી ઉલટું જો આપણે આપણી પ્રાપ્ત સ્થિતિનો ઉપયોગ કરીએ તો આપણે કેટલું કરી શકીએ ? ખાનો કે કદાચ આપણે આપણી સ્થિતિની આસપાસની વાક કુદી બીજી સ્થિતિમાં એકાએક પડી

શકીએ નહિ; પણ તેથી શું આપણી પોતાની સ્થિતિમાં જ મનોમન મનાં
 આપણને કાંઈ અટકાવે એવું છે? શું એક દલકા પ્રકારનો જેનું પોતાના
 પ્રાપ્ત બક્ષ અને સાધનોનો પુરો ઉપયોગ કરે તો તે પોતાના વર્ગમાં કિતમ
 ગણાવા જોવે ન થઈ શકે? આપણા તરફ આજસુ જેનું તરફથી અનેક વાર
 એવી ફરીપાદ આવે છે કે કુદરતના સમગ્રા નિયમે તેમની વિરુદ્ધમાં જ જાય
 છે. પણ જો તપાસ કરીએ તો જણાશે કે તેમનો પ્રમાદ, આજસુ અને
 નિરાશતા એ જ તેમની વિરુદ્ધમાં છે. એક ભ્રાસાદી અને ઉદ્દામી જેનું નેત્રું
 ખેતર, જ્યાં ખી, અને જ્યાં જોળર અને દોર આપીએ એમાં જ એક આજસુ
 પ્રમાદી નિરુત્સાદી અને નિરાશ જેનું આપીએ તો પહેલે જ્યારે ૫-
 સક્તની આખરે સુખ અને સંતોષ ભોગવતો જોવામાં આવશે ત્યારે ખીજે
 નિસાસા નાખતો જણાશે. પહેલાનું ખેતર જ્યારે સારી સ્થિતિમાં જણાશે
 ત્યારે ખીજનું ખેતર સુખારવું અધકું પડે એવું થઈ ગયું હશે. પહેલાનાં જો-
 જારે જ્યારે તપાસ સ્થિતિમાં જોવામાં આવશે ત્યારે ખીજનાં જોળરો કટાઈ
 ગયેલાં અને નકામાં થઈ પડેલાં જોવામાં આવશે. આ જ એક મુકાબલો ખત
 અને ઉત્સાહથી પોતાનાં સાધનો અને પોતાના બલને ઉપયોગ કરનાર, અને
 નિરાશતા અને આજસથી આવે. ઉપયોગ નહિ કરનાર આ જોવી વચ્ચેના તકા-
 વત ૨૫૦૮ ખતાવી આવે છે. આ જ વાત જેનું નેત્રું પડે છે તે જ એક ન-
 હાના વેપારીને કે કારીગરને પણ સાચું પડે છે દેશની કારીગરીની પડતી સ્થિ-
 તિનું જે મુખ્ય કારણ છે તે આપણા દલકા કારીગરોની નિરુત્સાદી વૃત્તિ છે.
 પડતીમાં આવી પડેલા દેશમાં અને ચઢતી સ્થિતિ ભોગવતા દેશમાં જે તકા-
 વત છે તે આ દલકા કારીગરોકપર આધાર રાખે છે. સુધરેલા દેશમાં જ્યારે
 દલકા કારીગરો પોતાના પ્રાપ્ત બલને અને પ્રાપ્ત સાધનોનો પુરો ઉપયોગ
 કરવા સાથે આ સાધનો અને બલને વધારવાના પ્રયત્નમાં મંજા રહે છે ત્યારે
 પડતીની દસા ભોગવતા દેશમાં આ કારીગરો અજગજ વધવાને બદલે પાછા
 ખસતા જોવામાં આવે છે. દલકા નોકરોના સંબંધમાં પણ આ જ નિયમો

એમ છે કે ખેતાઓથી સાહિત્ય અને વિદ્યાના કામમાં સરળતા થવાને માટે હલદા તે વિધિરૂપ થઈ પડે છે. તેનો સિદ્ધાંત એવો છે કે, “જેઓ રાજ-કિતથી આગમ વધવાનો પ્રયાન કરે છે તેને ખેતાઓ લાગ કરવા કરતાં દાનિ બહુ કરે છે.” ગ્લૅડસ્ટનને માટે પણ એમ જ કહેવાય છે કે તેણે જીવતા સુધી મિ. ગ્લૅડસ્ટન જ રહેવાનું પસંદ કર્યું. આ પુરુષોનાં ચરિત્રો જ આપણને કહી આપે છે કે પ્રજા કે સરકાર યુગ કરો કે ન કરો, પણ જે પુરુષ જનસમાજને ઉપ-યોગી થવાના ઉદ્દેશથી પ્રવૃત્તિ કરનાર છે તે પોતાની પાછળ અમર નામ મુકી નામ છે. અને નામ તો કાલના પ્રવાહમાં જુમાઈ પળ નામ છે, પરંતુ સારું કામ કરનારો સંતોષ આત્માને જેતૂંપિત આપે છે તે કામને માટે રહે છે. આથી જ સાર અદ્ય કરવાનો છે તે એ છે કે, મોટાધનાં ઉદ્દેશથી જ આપણે આપણા બ-સનો અને આપણાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવાનો નથી પણ રસ-સંતોષને જ સ-ક્ષમાં રાખી આપણે પ્રવર્તવાનું છે. કદાચ આપણે નેગોલીયન કે શિરાજી અથવા ગ્લૅડસ્ટન કે હર્બર્ટ ર્પેન્સર થવાને નહિ નિર્માયા હોઈએ તો તેમાં શું થયું ? આથી શું આપણે આ જગતમાં નકામા જ મુકયા છીએ ? આપણે વગર મહોટા મણાએ આપણા જનસમાજને ઉપયોગી થઈ પડીએ એમ છે, અને તેને માટે આપણું કર્તવ્ય એ છે કે આપણામાં જે બલ અને જે સાધનો હોય તેનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

ખારો કે આપણે આપણી સંસારી દશાની છેક છેલ્લી સ્થિતિમાં સુકાયા છીએ. આપણે એક નહાના ખેડુત કે વેચારી કે એક હસકા કારોગીર અથવા નોકર છીએ. હવે આ સ્થિતિમાં આપણને એ વિચાર રવાનાવિક રીતે જ યાય કે આપણે કંઈ મોટા થવાના નથી. પણ આ વિચારથી આપણે નિરાશ થઈ લોચો વળીને ખેરી રહીએ તો તેથી કંઈ બહુ લાભ થવાનો સંભવ છે ખરો ? ખેશક જરાએ નહિ. આથી ઉલટું જો આપણે આપણી પ્રાપ્તિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરીએ તો આપણે કેટલું કરી શકીએ ? ખાનો કે કદાચ આપણે આપણી સ્થિતિની આસપાસની વાડ કુદી ખીજી સ્થિતિમાં એકાએક પડી

શકીએ નહિ; પણ તેથી શું આપણી પોતાની રિયતિમાં જ મનોતન થતાં આપણને કાંઈ અટકાવે એવું છે? શું એક દલકા પ્રકારનો એક પોતાના પ્રાપ્ત ગત અને સાધનોનો પુરો ઉપયોગ કરે તો તે પોતાના વર્ગમાં કલમ ગણાવા લેવો ન થઈ શકે? આપણા તરફ આજમુ એકુનોતરશી અનેક જાતે એવી ફરીયાદ આવે છે કે કુદરતના સપના નિવરો તેમની વિરુદ્ધમાં જ લાય છે. પણ જો તપાસ કરીએ તો જણાશે કે તેમનો પ્રભાદ, આગસ અને નિરાશતા એ જ તેમની વિરુદ્ધમાં છે. એક ઉત્સાહી અને ઉદ્યમી એકુતને જેવું ખેતર, જેમાં ખી, અને જેવાં ઓળર અને દોર આપીએ એમાં જ એક આગમુ પ્રભાદી નિરુત્સાહી અને નિરાશ એકુતને આપીએ તો પહેલો જગારે ૫-સમતી આખરે સુખ અને સંતોષ ભોગવતો જોવામાં આવશે ત્યારે ખીતે નિસાસા નાખતો જણાશે. પહેલાનું ખેતર જગારે સારી રિયતિમાં જગારે ત્યારે ખીતનું ખેતર સુધારવું અધરું પડે એવું થઈ ગયું દશે. પહેલાનાં ઓળરો જગારે તેવાર રિયતિમાં જોવામાં આવશે ત્યારે ખીતનાં ઓળરો કદાચ ગણના અને નકામાં થઈ પડેલાં જોવામાં આવશે. આ જ એક મુકામનો ખત અને ઉત્સાહથી પોતાનાં સાધનો અને પોતાના જલનો ઉપયોગ કરનાર, અને નિરાશતા અને આજસથી આવો ઉપયોગ નહિ કરનાર આ એવી વચ્ચેનો તફાવત રપષ્ટ બતાવી આવે છે. આ જે વાત એકુતને લાગુ પડે છે તે જ એક નહાના વેપારીને કે કારીગરને પણ લાગુ પડે છે. દેશની કારીગરીની પડતી રિયતિનું જે મુખ્ય કારણ છે તે આપણા દલકા કારીગરોની નિરુત્સાહી જૂતિ છે. પડતીમાં આવી પડેલા દેશમાં અને ચઢતી રિયતિ ભોગવતા દેશમાં જે તફાવત છે તે આ દલકા કારીગરોઉપર આધાર રાખે છે. સુધરેલા દેશમાં જગારે દલકા કારીગરો પોતાના પ્રાપ્ત ગતનો અને પ્રાપ્ત સાધનોનો પુરો ઉપયોગ કરવા સાથે આ સાધનો અને ગતને વધારવાના પ્રયત્નમાં ગંજા રહે છે ત્યારે પડતીની દેશ ભોગવતા દેશમાં આ કારીગરો આજમુ વધવાને બદલે પાછા ખસતા જોવામાં આવે છે. દલકા નોકરોના સંજ્ઞમાં પણ આ જ નિવરો

સત્ય છે. એક તમારી કે એક કારકુન કે એક મહેતાજી જે પોતાના ખસનો અને પોતાનાં સાધનોનો પુરો ઉપયોગ કરે તો તે પોતાને તેમ જ દેશને ફેટલો સાબ કરી શકે. દ્વાયમાં ખીડી લઇ આમ તેમ બમના, લઘી કરવાને નામે કસાકના કસાક કાઢી નાખતા, અને અધિકારીની ખામ દેખરેખ ન હોય ત્યારે ગરખાં અને તમાકુ મારતા કે તમાકુ ચાવી ઝેંરીસની ભીનો ભગાડતા કારકુનો પોતાને તેમ જ દેશને જેટલું નુકસાન કરે છે તેટલું એક દુકાળ કે મરકીયા પશુ થતું નહિ હોય. શિક્ષણ આપવાનું કામ કરનાર મહેતાજીએ તો આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવાની છે. તે જો આલસવાદિ દૂર મૂકી પોતાનામાં જેટલી સમિત હોય તેટલી વાપરે તો ધણો જ લાભ કરી શકે. જો કદાચ આ હસંકી સ્થિતિમાં પ્રકાશના કારીગરો, ખેડુતો, વેપારીઓ કે તોફારો પોતાનું ખસ અને સાધનોનો પુરો ઉપયોગ નહિ કરવાથી પોતાની જાતને જ નુકસાન કરતા હોય તો તે આપણે એમ ગણી લઇએ કે “ ખેર, બોંસનાં શીંગડાં બોંસને બારે ” પણ ખરું જોતાં તો આ ભોડા સીધી રીતે આખા દેશને અને આડકતરી રીતે આખા જનમંડલને નુકસાન કરે છે. આ નુકસાન કેવી રીતે થાય તે દુકામાં તપાસી જઇએ.

કોઇ પણ દેશની ચલતી જરૂરિયાત અને સુખના પદાર્થો મળવાની સગવડ ઉપર આધાર રાખે છે. જેવા રૂપમાં કુદરતમાં પદાર્થો ઉત્પન્ન થાય છે, તેવા જ રૂપમાં તે કામ આવતા નથી. તેમ જ એક જ જગ્યાએ સંધળા પદાર્થો ઉત્પન્ન પણ થતા નથી. આ પ્રમાણે કાચા પદાર્થો ઉત્પન્ન કરવાનું, તેમને ઉપયોગમાં આવે, એવું કે આપવાનું, અને એક જ જગ્યાએથી અને તેમને બીજી જગ્યાએ લઇ જવા લાવવાનું કામ વહેંચી આપનામાં આવે છે. ખેડુનો, ખાણ ખોદનારાઓ, લાકડાં કાપનારાઓ એ ત્રણે કાચા પદાર્થો ઉત્પન્ન કરે છે. અને તેમને એકઠા કરે છે. કારીગરો તેમને ઉપયોગી થાય એવું રૂપ આપે છે. વેપારીઓ તેમને જ્યાં તેમની છત હોય ત્યાંથી તેમની અંતર હોય ત્યાં લાવવા લઇ જવાનું કામ કરે છે; અને આ સર્વ

અવસ્થા બરાબર રાખે તે જોવાનું કામ સરકારી નોકરોનું છે. આ કામ જેમ સારી રીતે કરાય તેમ દેશની સગવડો વધારે સચવાય. આથી જો બેહુનોવગેરે કાગા પદાર્થો સાથે કામ લેનારા તેમ જ કારીમરો અને વેપારીઓ તેમ જ સરકારી નોકરો પોતાનું કામ ખંતથી અને કાળજીથી ન કરે તો દેશની સગવડ સારી રીતે સચવાય નહિ. હવે 'દરેક દેશમાં આ સર્વ કાર્યોના સંબંધમાં હલકા પ્રકારનું કામ કરનારની સંખ્યા મહોટી હોય છે. જો આ સોડા જ પ્રમાણ આજસ અને નિરાસતાના બરેલા હોય તો રપછ છે કે, તેથી દેશને જ તુકશાન થાય. વળી જનસમાજ દેશનો બનેલો છે. શરીરનો એક ભાગ નિર્મલ કે અયોગ્ય હોય તો જેમ આખા શરીરને બેચેની ઉપજે છે તેમ જો એક દેશ ખરાબ હોય તો આખા જનસમાજને તેથી બોમવનું પડે છે. આ પ્રમાણે જોને સંસારી અવસ્થામાં ઉલ્લી પડેલાનું કામ કરવાનું છે તે જો હતાહી ખંતી ઉમંગી કલોમી અને પોતાના બલને અને સાધનોને તેમના પુરા ઉપયોગમાં વાપરનારા હોય તો તેથી દેશને અને જગતને લાભ જ થાય છે. આથી દરેક માણસની એક દ્રશ્ય તો એ છે કે, આ સોડાને પોતાની દ્રશ્ય વધારે સારી બાબતે એવા કરવા. કેળવણી આ કામને માટે ઉપયોગી છે. હલકી સ્થિતિમાં મુકાવણી કળવણી આપવાનું કામ કરનારો વર્ગ જો ધારે તો આ સોડાને સુધારી શકે.

હવે સંસારી અવસ્થાની ઉલ્લી સ્થિતિમાં મુકાવણી વર્ગ પોતાનું બલ અને પોતાના સાધનો પૂરેપૂર્ણ વાપરે તો ધણું કરી શકે એ સમજાવ્યા પછી તેમનાથી પોતાના બલમાં અને સાધનો-દૃષ્ટિ કરી શકાય કે નહિ તે જોવાનું છે. દરેક માણસ કપુર કરશે કે આપણે જે સ્થિતિમાં મુકાવા છીએ તેમાં આપણા હાથ અને પગ કોઈએ સીકડી લીધા નથી. આ સ્થિતિમાંથી ચઢતી સ્થિતિમાં જવાનું આપણા હાથમાં છે. ઇતિહાસના જવામંધ દાખલા આપણા આગળ છે કે જેમાં ઉ-સાહી પુરુષો હલકી સ્થિતિમાંથી લગ્ની સ્થિતિમાં આવ્યા છે. વિદ્યુતના સંબંધમાં મોટી શોધો કરનાર ફેકલીન અને આ શોધોનો ઉપયોગ

કરનાર જોડીસન એ જ'ને હલકી સ્થિતિમાંથી ઉઠી સ્થિતિએ આવેલા છે. આ લોકોએ જેમ જેમ પોતાનું જલ તપાસવા માંડ્યું તેમ તેમ તે તેમને અધિક અને અધિક જણાયું છે. તેઓને જેમ જેમ માથેનોની જરૂર જણાઈ છે તેમ તેમ સાંધેનો તેમના આગળ આવીને ખડાં થયાં છે. આ લોકોના દાખલા જ આપણને કહી આપે છે કે હલકી સ્થિતિમાંથી જો ધારે તો માથુંસ ચઢતી સ્થિતિમાં આવી શકે એમ છે.

હું 'ધાર' છું' કે મહારો કાઈવાંચનાર આ વખતે મને પેલી ઈસપની ગળદ અને દેડકીની વાત યાદ અણાવી કહેશે કે મહોટા થવાના પ્રયત્નમાં જેમ દેડકીનો પ્રાણુ ગયો તેમ કદાચ આપણને પણ યાવ તો ? આમ કહેનારને હું માત્ર એટલું જ કહીશ કે તે એ વાતનો ખરો ભેદ સમજતો નથી. દેડકીનો મહોટો થવાના પ્રયત્નમાં પ્રાણુ નથી ગયો પણ મહોટાનું ડોળ ધાલવામાં પ્રાણુ ગયો છે. મહોટા થવાનો ધીમેધી અને સિધરતાથી પ્રયત્ન કરવો, અને આજથી કાણુ વધારો કરવો એમાં, અને એકદમ મોટા થઈ જવામાં કે મોટાના જુવું ડોળ ધાલવામાં જલુ ફેર છે. ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં જવાની ઇચ્છા કરનારે યાદ રાખવું કે—

ધીમે ધીમે રાવતા, ધીમે સજ ક્રુછ હોય,
માળી સીંચે સોમણ, પણ રત્ન ગિન રમ નહ હોય
મારે મહોટા થવાનું ડોળ નહિ ધાલતાં તેમજ મહોટા થવામાં ઉતાવળ
નહિ કરતાં ધીમે ધીમે આગળ ચાલ્યાં છે તો

આર આર ગાઉ ચાલતા, લાભો પંથ કપાય.

આ ઉપરથી આપણા સર્વના જીવામાં આવશે કે હલકી સ્થિતિમાં મુકાવશે મનુષ્ય પંથુ ઉત્તમાદવગેરે મુજોથી જનસમાજની અગત્યની સેવા જમની શકે છે એટલું જ નહિ પણ મડયા રહેવાથી પોતાની સ્થિતિ પણ સુધારી શકે છે.

દવે અ.પ.હું. જીજ અને ત્રીજું સિમિતિના ચુદરચામગીઓની વાત કરી.

એ આ શોકોએ માદરાખતું જોઈએ કે તે જે ચક્રનું ૫૬ જોમવે છે તે તેમના
 પૂર્વજોના પ્રયત્નનું ફળ છે. જે તે કુળમાં આગરો ઉડે અને આજસ અને
 મોજમગલદમાં પડી પોતાનું ૫૬ ટકાવી શકે નહિ તો તે પોતે જ દુઃખનો અનુ-
 ભવ કરશે અને પોતાની પ્રજાની માથો ખારો ઉપર જણાવેલી દુલ્લી રિય-
 નિમાં મુકાયલા ખેડૂનો કારીગરો વેપારીઓ વગેરે જેમ નિરાશતાથી આજસ
 થાય છે તેમ આ મધ્યમ અને ઉત્તમ રિયતિના સંસ્કારીઓ મોજશોખમાં
 પડીને અને દુરાચારી થઈ જઈને આજસ થઈ જાય છે. આ શોકોનામાં જલ
 અને સાધનો વધારે હોય છે અને તેથી તે જનસમાજને વધારે ઉપયોગી થઈ
 પડે એમ છે પણ ખેડ કરવા જેવું એ છે કે મોજશોખના મોહરૂપી અધ-
 કારમાં તેઓ પોતાનું જલ અને સાધનો દેખી શકતા નથી. જલ અને સાધ-
 નોથી યુક્ત માણસ તેમનો પુરો ઉપયોગ કરીને જનસમાજને અને પોતાને
 ઉપયોગી થઈ પડવામાં જેટલું કરી શકે તે કરતાં જેને જલ અને સાધનો સં-
 પાદન કરવાના કામ સાથે તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે તે તો બેશક ઓછું જ
 કરી શકે. આથી ૨૫૯ જણાશે કે આ વર્ગ જે આજસ થઈ જાય અને પો-
 તાના જલનું અને સાધનોનું અવસોકન કરી તેમનો ઉપયોગ ન કરે
 તો તેથી દેશને અને જનસમાજને મોટી હાનિ થાય. રોમન રાજ્ય-
 ની અને મુગસાર્થ બાદશાહીની પડતીનું કારણ એ છે કે ઉત્તમ રિયતિમાં મુકા-
 મલાઓ પોતાની દરજ કારે મૂકીને બેઠા થોડા વખત ઉપર ઇંગ્લાડમાં પણ
 એક વિહાર મુદ્દરથે ત્યાંની આગળ વર્ધસ્ત્રી પ્રજાને સમજવું હતું કે આપણે
 જેમ મોજશોખ અને ઉપયોગની જાળમાં આગળ વધતા જઈએ છીએ
 તેમ મનુષ્યતરીકે પણ પડતા જઈએ છીએ. સાધનો અને જલ છતાં
 ન હોય અને તેથી તેનો ઉપયોગ ન થાય તેના કરતાં તે મહોટા સંપ્રદાયા હોય
 અને તેનો ઉપયોગ ન થાય તો તેથી મનુષ્યજાતિને વધારે નુકસાન છે. છાણ-
 તો મહોટો કાચો કરી મૂકવામાં આવે અને તેનો ઉપયોગ કરવામાં ન આવે
 તો તે મવાઈ ફડી અનેક રોગોને જન્મ આપે. આ પ્રમાણે જોતા ૧૮૫૨

અને ઉત્તમ સ્થિતિ કે જોનો અર્થ વધારે બલ અને વધારે સાધનોનું હોવાપણું છે તેમાં મુકાયેલા વર્ગ પેતાના બલ અને સાધનોનો ઉપયોગ ન કરે તો તેના જોડે એક પણ દેશનો અને જનસમાજનો યોગો સત્ત્વ સંમળનો નથી. વળી એમ કહેવામાં આવે કે ઉત્તમ સ્થિતિમાં ગયા પછી બીજી કંઈ ઉત્તમ સ્થિતિ છે કે જેમાં જવાનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહે, તો તેને માત્ર એટલું જ કહેવાનું છે કે ઉત્તમતાની કંઈ અમુક બિંદુએ હદ આવી જતી નથી. જાનનાં છાપરાંવાળા ગામડામાં ઈંટનું બાંધેલું ઘર ઉત્તમ ગણાય, પણ શહેરમાં તો તે વખતે કનિષ્ઠ પંક્તિમાં પણ આવે. આ જ પ્રમાણે સ્થિતિના સંબંધમાં પણ ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠપણું એક બીજાની અપેક્ષાએ ગણાય. આથી કંઈ ઉત્તમપણું સીમાવાળું થઈ જતું નથી માટે ચઢતી સ્થિતિમાં જવાનું તો ઉત્તમ સ્થિતિવાળાને પણ રહે છે જ. ખોટો સંતોષ કે જે જડતાનું બીજું રૂપ છે તેને માત્ર લઈ એક દેશમાં અને એક વખતમાં ઉત્તમ સ્થિતિમાં ગણાતા ભોંકો જ્યારે ખામોશીઆના પાણીની પેઠે ગંધાતા પડ્યા રહે ત્યારે દેશ અને કાળ બદલાતાં તેઓ પોતાને કનિષ્ઠ સ્થિતિમાં આવી પડેલા ધારે એ બનવું કાશ્ય અસંભવિત માને એમ છે ? આ પ્રમાણે સાંસારિક દશા ભોગવતા દરેક સ્થિતિના માણસને પોતાના બલનો અને પોતાનાં સાધનોનો કંઈ કંઈ ને કંઈ ઉપયોગ કરવાનો છે જ; એટલું જ નહિ પણ આ બલ અને આ સાધનો ગમે તેટલી હદ સુધી વધારવાની પણ તેનામાં યોગ્યતા છે. ઘરમાં મીઠા પાણીનું ટાંકું ભરેલું હોય પણ તપાની પીડાની ખુમ પાડે તો તેને જેમ ભોંકો મૂકી કહેવાના તેમ પોતાનામાં યોગ્ય હોવા છતાં જે પોતાના બલમાં અને સાધનોમાં વધારો ન કરે તે મૂર્ખ જ સંમજવો.

મનુષ્યજીંદગીના ત્રીજા તબક્કામાં માણસે પોતાના બલનો અને સાધનોનો ઉપયોગ પોતાના અમર આત્માના નિરવધિ અને નિત્ય આનંદને માટે અને પોતાની બચિષ્યની જીંદગી સુખરૂપ થાય તેને માટે કરવાનો છે. 'સંખ્યાસા'ના વાચકોને આ જાગૃત હાલમાં જદું ઉપયોગી નહિ ગણી તે

સંબંધી રિવેચન કરવું જીન પ્રસંગ ઉપર મુલતવી સખવામાં આવે છે.

અંતમાં શ્રીજમન્નિયંતા પરમાત્માને પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે કે, હું પ્રભો ! પડતીમાં આવેલી આ દેશની પ્રજાને ' પોતાના બલનું' અને સાધનોનું બાન કરાવો; તેમની નિરાશતાની દૃષ્ટિ દૂર કરી આપનામાં વિશ્વાસ અને કામમાં ઉત્સાહ પ્રકટાવો; અને આ દેશની કિછરતી પ્રજાને પોતાની દરજ્જે સમજવાને પ્રયત્ન કરતી અને તે સમજતી કરે. *સ્વૈર્ભાગ્ય શાન્તિઃ*।

મહિરશંકર હરગોવિંદ ભટ્ટ, બી એ.,

“ તત્ત્વદર્શનસમ્રાટ ” ના બાપાતરકાર.

શ્રીપુરુષ વચ્ચે નિર્મલ પ્રેમનું વર્ણન કરનાર, મહરયાત્રમતા દુઃખરૂપ રિદ્રપને દૂર કરનાર, અનેક બોધક તથા મનોરંજક આખવાનોવડે સુશોભિત, નરવબાવનાં જીવનમય મિત્ર આપનાર, દરેક કુટુંબના શબ્દગારરૂપ, અને પ્રીતિને વિશેષ કરીને આનવાર્થ ઉપયોગના પાંચ અમૂલ્ય મંથો:—

શ્રીભામિનીભૂષણ (અલંકાર ૧)	...	...૨. ૦-૧૨-૦
શ્રીભામિનીભૂષણ (અલંકાર ૨)	...	... ૧-૦-૦
શ્રીભામિનીભૂષણ (અલંકાર ૩)	...	... ૧-૦-૦
શ્રીભામિનીભૂષણ (અલંકાર ૪)	...	... ૧-૦-૦
શ્રીભામિનીભૂષણ (અલંકાર ૫)	...	... ૧-૪-૦

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

સામાજિક સેવા સંસ્થાના નામોની સરકારી નોંધણી

રા. અમૃતલાલ મહાશંકર.
 રા. અંબારામ બાબુભાઈ.
 રા. હર્ષભાઈ છાત્રાભાઈ.
 રા. હર્ષભાઈ સુરજરામ.
 રા. હર્ષભાઈ રૂઢિભાઈ.
 રા. હર્ષભાઈ છાત્રામ.
 શ્રી કલ્યાણજી ખેતશી.
 રા. કલ્યાણજી વાલજી.
 શ્રી કલ્યાણજી અમરનાથ.
 શ્રી કલ્યાણજી કપૂરચંદ.
 રા. કલ્યાણજી કલ્યાણજી.
 રા. કેશવલાલ દીશચંદ.
 રા. ગિરજાશંકર તાગજી.
 શ્રી ચતુર્ભુજ કમનદાસ.
 રા. ચતુર્ભુજ માધવરામ.
 રા. ચંદુલાલ અચરજલાલ.
 રા. ચંદુલાલ મોતીલાલ.
 રા. ચિત્રનલાલ મોહનલાલ.
 રા. સા. હર્ષભાઈ હરિજાલ પંડ્યા,

B. A.

રા. જશનંતરામ બુખજી.
 રા. જનકજી મોળાજી.
 રા. ત્રિકલ્પાલ ધેવાભાઈ.
 Mrs. Dhanmai H. Patel.
 Mr. N. P. Moha.
 રા. નગીનરામ બાઈદાસ.
 રા. નંદલાલ મુનિલાલ.

રા. નરજીરામ કરમચંદ.
 રા. નરેન્દ્રભાઈ દેવરામ ત્રાપી.
 રા. મા. નાયજીભાઈ જોશીભાઈ.
 રા. સા. પ્રોપટ નથુરામ.
 રા. પ્રતાપરાય વિઠ્ઠલશંકર.
 રા. જલેશ્વરલાલ જાણભાઈ.
 રા. આશીશજી વજલાલ.
 શ્રી માલશી માઈગાં.
 શ્રી મેધજી પ્રેમજી.
 શ્રી મેધજી સિવજી.
 રા. મોહનલાલ જાણશંકર.
 Mr. R. N. Kapadia.
 રા. રતનચંદ ધેવાભાઈ.
 પારેખ સ્વજી વિભાવન.
 શ્રી હર્ષભાઈ સિંહજી જાણજી
 સિંહજી.
 રા. હર્ષભાઈ હેમશી.
 રા. હર્ષભાઈશંકર મૂળજી.
 રા. સિવજી ગણેશરામ.
 રા. સિવજીશંકર મોરારજી.
 રા. સંખારામ નારાયણ કૃષ્ણ.
 રા. માકરલાલ હરિજાલ.
 રા. હર્ષભાઈ દાસ પ્રાણજીવનદાસ.
 રા. હરિજાલ મોરિદાસ.
 રા. હીરજી ધેવાભાઈ.
 રા. હીરજી તાપીશંકર.
 શ્રી હેમરામ અમરચંદ.

ધર્મ
નીતિ

શ્રી: ।

લોકપ્રિય લેખમાળા.

(માસિક)

ત્રિધા
કલા

વર્ષ ૨.

મનોરંજક બોધદાયક

અંક ૧૦.

વાર્તાઓ.

સં. ૧૯૫૭ શ્રાવણ વદિ ૧૪. | સ. ૧૯૦૧ ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર

પ્રસિદ્ધ કરનાર
શ્રેયાસાધક અધિકારિવર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છોટાલાલ હવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિદ્યનહરરામ મહેતા, બી. એ.

લવાજમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડળ:-

આર્થ-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીરંદા, વડોદરા.

વાર્ષિક લવાજમ-પ્રથમ વર્ગ રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ.
આ વર્ગને વર્ષઆખરે પુસ્તકવગેરે ભેટનો લાભ મળશે; બીજો વર્ગ
રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ. આ વર્ગને ભેટનો લાભ મળશે
નહિ. એજન્ટોને કમિશન.

છુટક કીમત રૂ. ૦-૧-૦.

વડોદરા.

ધી "નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ" કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ।
કલ્પવૃક્ષ જેવા વિદ્યા શું સિદ્ધ કરતી નથી?

વાર્તા
કથા, છંદ.

સૂચના.

આ પછીનો અંક ભાદ્રપદમાસ વદિ ૧૪ એ પ્રકટ થશે.

કેટલાક આઢકો પોતાના સરનામાંમાં ફેરં ચાપ છે તે તરત જણાવતા નથી, અને જે ત્રણ માસે જણાવી પાછલા અંકો સંજોઈ શરિયાદ કરે છે એ અયોગ્ય છે. આવે પ્રસંગે પાછલા અંકો કીમત લીધા વિના આપવામાં આવશે નહિ એ વાત ઉપર સર્વેનું લક્ષ દોરવામાં આવે છે.

લખાણુ શિવાયનો સર્વે પત્રવ્યવહાર કોઈનું પણુ નામ ન લખતાં
 " આર્ય—ઉદ્યોગ—મંડલ, વડોદરા " એ સરનામે જ કરવો. આમ ન કરવાથી
 અનેક માણુસોને શ્રમ પડે છે એટલું જ નહિ, પણ ઘણી વખતે કાગળ મોડા
 પહોંચે છે, તેમ જ ગેરવસ્તે પડવાનો સંભવ રહે છે કાગળ મોડા પહોંચવાથી
 અંકો મોકલવામાં તથા ઉત્તર લખવામાં સ્વાભાવિક રીતે વિલંબ થાય છે.

જે સદ્ગૃહસ્થોએ પોતે જાતે શ્રમ લઈ, અથવા એજન્સીઓ રચાવી
 " લેખમાં " ના પ્રસારમાં કીમતી મદદ કરી છે તેમના અમે આભારી
 છીએ.

આર્ય—ઉદ્યોગ—મંડલ, વડોદરા.

લવાજમની પહોંચ આવતા અંકમાં સામટી આપવામાં
 આવશે.

સુવેશ રાજ.

ધણાં વર્ષ પૂર્વે સુવેશ નામનો રાજા દક્ષિણમાં રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાને નવાં વસ્ત્રો ઉપર એટલો જયો પ્રેમ હતો કે, તે પ્રતિભાસે હજારો રૂપિયા નવાં વસ્ત્રોમાં ખર્ચતો. પોતાનાં વસ્ત્રના બંડારના તેણે અનેક વિશાળ ઓરડા કર્યા હતા. એક ઓરડામાં હજારો પ્રકારના ધોતીજોડા રાખ્યા હતા. એકમાં ખાતભાતના રંગનાં અસંખ્ય પહેરણ, કળાવગેરે ભર્યા હતાં. કોઈમાં સેંકડો મુગટો, પાષાડીઓ, ફેંટા અને ટોપીઓ રાખી હતી. કોઈમાં હજારો ચિત્રચિત્ર રંગના અત્યંત શોભાવમાન ડગલા, અંગરખાં, જમાવગેરે ભરી રાખ્યા હતા. શાસો, દુપટ્ટા વગેરે ઉપવસ્ત્રો માટે પણ એક સ્વતંત્ર ઓરડો હતો. આ બિના ખીમ પશુ ચિત્રવિચિત્ર વસ્ત્રોના મોટા મોટા ઓરડા ભરી રાખ્યા હતા, અને તેમાં વસ્ત્રો એવા પ્રકારે ગોઠવ્યાં હતાં કે, જે વસ્ત્ર જે ક્ષણે જોઈએ તે ક્ષણે તરત મળે. રાજા આ ઓરડામાં જઈને પ્રત્યેક કલાકે નવીન વસ્ત્રો ધારણ કરતો.

વસ્ત્રઉપરનો રાજાનો આવો અપાર પ્રેમ દેશવિદેશ અચ્ચાતાં, હજારો બ્યાપારીઓ નવી નવી જાતનાં અત્યંત શોભિતાં વસ્ત્રો લઈને ત્યાં આવતા, અને રાજા તે વસ્ત્રો ખરીદતો હોવાથી, વસ્ત્રોનું આ સમૃદ્ધસ્થાન પ્રતિદિન વધ્યાં જતું હતું.

એક દિવસે એ દિન તે રાજ્યમાં આવ્યા, અને રાજાને જણાવ્યું કે, અમે કાશ્મીર દેશથી આવ્યા છીએ. અમે એવાં તો ઉત્તમ પ્રકારનાં અસાદિક વસ્ત્રો વણીએ છીએ કે તેવાં અહિં દુનિયામાં કોઈએ કદી જોયાં પણ નહિ હોય. ડગલા, અંગરખાં, પહેરણવગેરે સર્વ વસ્ત્ર શાળ ઉપર જ તૈયાર થાય છે. તેમને દરેક પાસે સીવકાવવાની અમલ રહેતી નથી. આમારી શ્રાવણપર વસ્ત્ર

એટલાં બધાં સુંદર થાય છે કે, તે પહેરવાથી કદરેપોં માણસ પશુ બહોલ રવર-
પવાનુ દેખાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ વસ્ત્રોની સહથી મોટામાં મોટી ખુશી
તો એ છે કે, જે મનુષ્યો કેવળ મૂર્ખ હોય છે, અથવા તો પોતાની પદ્ધતિ
નાલાયક હોય છે, તેમને તે વસ્ત્ર નજરે પડતાં નથી, એવો દેવી પ્રભાવ એ
વસ્ત્રમાં રહ્યા હોય છે.

આ સાંભળી રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયો, બંને વિચાર કરવા લાગ્યો
કે 'અહો! આવાં વસ્ત્ર જો હું તૈયાર કરાવીને પહેરું તો બે લાભ થશે. એક તો
મારા રાજ્યના નોકરોમાં કેટલું પોતાનું કામ કરી શકવાને લાયક છે, બંને કેટલું
નાલાયક છે, તેની સહજ પરીક્ષા થઈ જશે એટલુંજ નહિ, પણ મૂર્ખ અને
ડાહ્યા માણસો બગરમહેનતે જોળખાઈ આવશે; અને બીજો લાભ એ થશે કે
હું અત્યંત રવરપવાનુ દેખાઈશ.'

આમ વિચારી તેણે પેલા કોઠોને કહ્યું કે 'મારે માટે જેમ અને તેમ
ઉતાવળે તમે કહો છો તેવાં વસ્ત્ર તૈયાર કરી આપો.' અને પછી કામને આરંભ
કરવા માટે તેણે તે કોઠોને દશહજાર રૂપિયા અપાળ્યા.

પેલા કોઠોએ એક મકાન માટે લઈને પોતાની સાથે જોડવી. પછી
સહથી હંથા પ્રકારનું રેશમ તથા કસબ તે કોઠોએ રાજા પાસે મંગાવ્યાં. તે
આળ્યે તે સામાન તથા રૂપિયા ઠેકાણે કરી દઈ પછી સાથે ચલાવવાને ઢોંગ
કર્ચો, અને જેમ ખરાં લૂગડાં વણતાં હોય તેમ ખાલી સાથે ઉપર આખો દ-
હાડો કામ કરવા લાગ્યા.

ચાર પાંચ દિવસ પછી રાજાને ઇચ્છા થઈ કે વસ્ત્ર વણવાનું કામ કેવું
ચાલે છે તે હું જાણું જોઈને જોઈ આવું. પણ કમચકલનાં માણસને તથા
પોતાની પદ્ધતિ માટે નાલાયક માણસને તે વસ્ત્રો દેખાતાં નથી, એ વાત સ્મરણ
આવતાં તેને જોવા જતાં સંકેત થયો. તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે મારા પ્રધા-
નના જેવો કોણ તથા પોતાનો સ્વધર્મ બહુ ઉત્તમ રીતે પાળનાર બીજો કેઈ
મારા રાજ્યમાં નથી. માટે લાવ તેને જ જોવા મોકલું. એમ વિચારી પ્રધાનને
પેલા વણકરોના કામની તપાસ કાઢવા આજ્ઞા કરી.

તે બસો વૃદ્ધ પ્રધાન વણકરોને ત્યાં આવ્યો. ત્યારે તે બંને ઠગોને ખાલી શાળો ઉપર ખુબ ઝપાટાળાં મહેનત કરતા તેણે જોયા. પરસેવાના ઝેમે-ઝેમ જેમને. છૂટી રહ્યા છે, એવા તે વણકરો શાળોને ખુબ મહેનતથી સલાવતા હતા. પ્રધાને જોઇને તે બંને ઠગો 'પધારો-પધારો' એમ બોલતા સામા ગયા, અને શાળ પાસે તેને તેડી લાવ્યા. શાળતરફ નજર નાંખતાં પ્રધાનને ખાલી શાળો વિના ખીચું કાંધ નજરે પડ્યું નહિ. પરંતુ મૂર્ખ માણસને તથા પોતાની પદવી માટે અગોચ્ર માણુમને પણ દેખાતાં નથી, એવું સાંભળેલું હોવાથી તે શુપ રહી શાળો તરફ ટગર ટગર જોઇ રહ્યા. પેલા ઠગોએ પ્રધાનને પૂછ્યું, 'કેમ આપ સાહેબને આ વજ્ર કેવાં લાગે છે? આવા સુશોભિત રંગો, આવી જામે, આવી સુંદર કુમાર આપે પૂર્વે કદી જોઇ હતી?' આ સાંભળી પ્રધાન મુંઝાયો, અને વિચારવા લાગ્યો, 'અરો હું શું મૂર્ખ હમણા, અથવા શું પ્રધાનના પદને મોઝ નહિ હોઈ? પણ હવે આ વાત કાંઈને જણાવવામાં સાર નથી.' એમ વિચારી પોતાનાં ચસ્ત્રમાં નાકપર બરાબર ચોડવી તથા વજ્રા જોઇને અત્યંત પ્રસન્ન થતો હોય તેવો ડાળ કરીને તે બોલ્યો, 'અહો! ધન્ય છે. આ વસ્ત્રો અત્યંત સુંદર છે. દેવલોકમાં પણ આવાં વસ્ત્રો નહિ હોય! હું અપર્યવ મહારાજને કહીશ કે મેં મારા જન્મમાં આવાં દિવ્ય વસ્ત્ર કદી જોયાં નહોતાં.' ઠગો બોલ્યો, 'આપ સરખા કદરવાનવિના અમારા કામની કદર કાણ પીછાંતી શકે એમ છે? આપ મહારાજને કહેશો કે આપે મોકલાવેલા સહયો સામાન ખપી જવા આવ્યો છે, માટે થોડેક ખીન્ને સામાન તથા આથી પણ ખીન્ન ઉત્તમ જાતના રંગો તૈયાર કરવા માટે થોડું દ્રવ્ય મોકલવા કૃપા કરશો.' -

પ્રધાને સર્વે હકીકત રાખીને કહી, અને વજ્રા ઠગોને કેટલોક બારે મૂલ્યવાન સામાન તથા દ્રવ્ય મળ્યું. તે સર્વને ઠેકાણે કરી દઇને પાછા ખાલી શાળો આગળ નિત્યની પેઠે ધમધાકાર હાથ હલાવવા લાગ્યા.

ત્યારપછી ઘણા માણસો આવીઆવીને આ નવાં વજ્રાતાં અલોકિક વસ્ત્રો જોઇ ગયા, અને જે કે કાંઈને કશું જણાવું નહોતું, તોપણ તેમ દહે-

વાધી મને બધા મૂળ કહેશે, તથા મારી જમાને માટે હું નાસાયક ગણાઈશ, એવી માસ્તીથી પ્રત્યેક જોવા આવનાર, વણાતાં વચનાં પુષ્કળ વખાણ કરતો. આ પ્રમાણે લોકમાં ઘેરઘેર વસ્ત્રની અલૌકિક સુંદરતાની વાંતો થવા લાગી.

હવે રાજાને પોતાને જોવા જવાની ઇચ્છા થઈ, અને તેથી રાજ્યના મુખ્ય મુખ્ય અધિકારીઓસહિત રાજાની સ્વારી, પેલા ઠગો કે જેઓ ખાલી સાળો ઉપર, કસબ કે રેશમવિના, ખંખોઠાર વણવાનું કામ કરતા હોય તેમ હાથ, હાથવતા હતા, ત્યાં આવી.

રાજાને સાળ પાસે તેડી જઈ, ખાલી સાળ તરફ આંગળી કરી ઠગો બોલ્યા; 'મહારાજા આ વણાતા વસ્ત્ર તરફ દૃષ્ટિ કરો. અમારી ખાતરી છે કે આપનો આત્મા એથી પ્રસન્ન થવા વિના નહિ જ રહે. અમે કાશ્મીરના મહારાજામાટે વસ્ત્રો તૈયાર કર્યાં હતાં, તે બધાં જ સુંદર થયાં હતાં, પણ આ વસ્ત્રો આગળ તે પાણી ભરે છે આપ પ્રારબ્ધી પુરુષના પ્રારબ્ધથી આ વખતનો ખર્ચ એવો ઉતર્યો છે કે ન જૂતો, ન બચિબચિતી'.

રાજાએ ટીકીટીકીને સાળો તરફ જોયું, પણ તેને કશું ન જણાતાં મનમાં વિચારવા લાગ્યો; 'અરે આ શું મને તો કશું જ જણાતું નથી. હું હું મૂર્ખ હોઈશ? શું હું રાજા થવાને અયોગ્ય હોઈશ? અરે આ વાત બધા જાણશે તો મારું હાર્ય થશે તથા લોકમાં મારી અપકીર્તિ થશે. આવો વિચાર કરી વસ્ત્રથી બહુ જ પ્રસન્નતા તથા આશ્ચર્ય ઉપજવું હોય તેજી મુખ કરી રાજા બોલ્યો; 'આહાહા! કેવું અલૌકિક કામ થયું છે' (પ્રધાન તરફ જોઈને) 'અવશ્ય આ કારીગરો બધા જ બુદ્ધિમાન છે. એમને આ કાર્ય પૂરું થયે સારું, સિરપાવ કરીશું.'

પ્રધાનવડે સર્વ અમલદારોએ સાળો પાસે અનુક્રમે આવી આવોને વસ્ત્રો જોયાં, તથા કશું જ ન જણાતાં છતાં ખરાં વસ્ત્ર જોયાં હોય તેમ વસ્ત્રનાં પુષ્કળ વખાણ કર્યાં. એક ખુશામતીયો અમલદાર રાજાની પ્રસન્નતા મેળવવા બોલી ઉઠ્યો; 'પરમ દિવસે દસરાની સ્વારીમાં આપ મહારાજાએ આ દિવ્ય વસ્ત્રો ધારણ કરીને જ હાથી ઉપર આરૂઢ થવું. આહાહા! તે પ્રસંગે આપનું

સ્વરૂપ આ દિવ્ય વસ્ત્રોથી કેટલું આદ્યુત શોભેશે !' સર્વે બોલી ઉઠ્યા : ' ધ-
 ણું જ યોગ્ય કહ્યું, ધણું જ યોગ્ય કહ્યું.' "

પછી તે ઠગોએ અધુરું રહેલું કામ સ્વારીને દિવસે પૂરું કરી આપ-
 વાનું માથે લીધું, અને સર્વે દેખતાં તેઓ ખાલી સાંજો ઉપર પ્રાણ ભારે
 માનમેલ કરતા હાથ હલાવવા લાગ્યા.

સ્વારીની આમલી રાત્રે ખુબ મહેનત સમ કામ કરતા હોય તેવો ડાળ
 તે બે ઠગોએ કર્યો. રાજ ચાર પાંચ દીવા કરતા હતા, પણ બા રાત્રે વીશક
 દીવા કરી દીધા. કોટ, પહેરણ વગેરે સાળ ઉપરથી તૈયાર ઉતર્યા હોય તેમ
 ખાલી સાંજો પરથી લેવા સ્વચ્છ ગિછાવેલી શેતરંજી ઉપર તેમને બરાબર
 પાથરી ગડી વાળતા હોય તેવો ડાળ કરતા. આ પ્રમાણે સ્વારીને દિવસે ત્રણેક
 વાગતાં સર્વે વચ્ચે તૈયાર કરી રાત્રે વરધી કદાવી કે ' વસ્ત્રો તૈયાર થઇ ગયાં
 છે, માટે આપ મહારાજાએ આવ પધારી વસ્ત્રો ધારણ કરી જવા ધટિત
 હોય તેમ કરવું.' "

પાંચ વાગે સ્વારી નીકળનાર હોવાથી સ્વારીની સઘળી તૈયારીઓ થવા
 માંડી, અને સાડચારને સુમારે રાજ પોતાના અમલદારો સાથે પેલા વધુક-
 રાને ત્યાં વસ્ત્રપરિધાન કરવા આગ્યો. તેને આવતો જોઈ પેલા ઠગો સામા
 બધા, અને રાત્રેને અંદર આગળી કુટલીક ખાલી ખીડીઓ, તથા પેલી શેત-
 રંજીતરણ લાંબા હાથ કરી બોલ્યા : ' મહારાજા ! આ ખીડીઓ ઉપર લંટ
 કાવેલાં તથા આ શેતરંજીઉપર ગડીઓ વાળી મૂકેલાં આ દિવ્ય આતિસંદર
 વસ્ત્રો જુઓ.' શેતરંજી ઉપરથી જાણે કોઈ ગડી કરેલું વચ્ચે જાયતો હોય
 તેવું ડાળ કરી એક ઠગ બોલ્યો : ' આ દિવ્ય પીતાંબર જુઓ. - એવું પોત
 એટલું તો ખારીક છે, અને એટલું તો હલકું છે કે શરીરઉપર ધારણ કર્યા પછી
 જાણે શરીરપર કશુંજ પહેલું ન હોય એવું લાગે છે. - એને ગડી વાળીને દા-
 બીને એક નાની સરખી તપખીરની લાળીમાં મૂક્યું હોય તોપણ તે તેમાં
 માઈ રહે છે; અને એમ છતાં એનો પનો ખુટ સચાને ગજું છે, અને તે અ-
 ગિયાર હાથ લાંબું છે. જીજ્ઞાસુ આ કસળી ઘાતીએક જુઓ. એ પણ પો-

તમાં, કુમાસમાં અને શોભામાં એકએકને ટકર મારે એવા છે. આ વિવિધ રંગની સુંદર શાળો જુઓ. એમના રંગ જાણે હડીને હમણાં આંખે બાકશે. એમ આપ મહારાજને નથી લાગતું? આ દુપટ્ટાઓ જોઇને તો આપ મહારાજનો આત્મા ખુશખુશ થઈ જશે. આપ એમને હાથમાં લઇને જોશો તો જણાશે કે એકેકનું વજન જે જે આની ભાર પણ નથી. આ અગિયાર ખીંડીઓએ આપના દિવ્ય ડગલા, પહેરણ, કળંગ તથા જમા લટકાવી દીધા છે, તે પ્રતિ પણ દૃષ્ટિ નાંખવા આપ મહારાજ કૃપા કરશે. આ મસ્તકે બાંધવાનાં પાંચ કસબી મોળિયાંની શોભાનું વર્ણન થઇ શકે એમ નથી. જેમ દેહેરાઉપર સુવર્ણના કળશથી આપના દેવાલયની શોભા વધે છે, તેમ આ મોળિયાં આ બધાં વસ્ત્રરૂપ દેવાલયના કળશરૂપ છે. એ વિનાનાં બીજાં પરચુરણ વસ્ત્રો પણ આ શેતરંજી ઉપર આપના જોવામાં આવશે. આપ ધણીની ખાતરી થશે કે આ તૈયાર કરવામાં અમે હદાડો કે રાત જોધું નથી, અને ઉંઘને તથા ખાવાને પણ પિસારી મૂકીને સરીરની કે કરાની દરકાર રાખ્યા વિના માત્ર આપને પ્રસન્ન કરવા ઉપર જ ધ્યાન આપ્યું છે. આપ નામદારનો જીવ રાજ થશે તો અમને નવે નિધ તથા અદ્ભુતસિદ્ધ મળી સમજીશું.”

રાજ તથા તેના અમલદારો આ સાંજુ બાપણ સાંભળતાં સાંભળતાં વસ્ત્રોને જાણે જોતા હોય તથા આશ્ચર્યપામતા હોય તેવું ડાળ કરતા હતા. તે પેલા ઠગો બોલી રહ્યા કે પોતાની આત્મીય પ્રસન્નતા જણાવવા સામ્યા. પ્રધાન તથા બીજા અધિકારીઓ જેઓને કશું જ જણાતું નહોતું, તેઓ બોલવા સામ્યા: “ઓહો! આ કારીગરોને ધન્ય છે, ધન્ય છે.”

પછી ઠગો બોલ્યા, “મહારાજ! આપ આ પહેરેલાં વસ્ત્ર કૃપા કરી દેતારો તો આ નવાં વસ્ત્ર અમે આપને વંચાવિધિ ધારણ કરાવીએ. વસ્ત્ર ધારણ કરતી વખતે આ સુંદર મોટા આરમા સામે બાપ ઉભા રહેશો, તો આપની સુંદર બનોદર મૂર્તિ આ દિવ્ય વસ્ત્રો પહેરવાથી કેવી ત્રિશુલનમોદક બને છે, તે જોઇને આપના આનંદનો ખાર નહિ રહે.”

પણી રાત્રીએ માત્ર એક કચ્છવિના ગોત્તાનાં પહેરેલાં સર્વ વસ્ત્ર એક પછી એક ઉતાર્યા. 'આ કસખી ધોતીઓમાંથી કંઈ ધોતી રાત્રી સાહેબને પહેરાવીશું' એમ પેલા બે ડોઝા માંહેમાંથી નિચારના લાગ્યા. આખરે એક નિયમ કરી બંને તેની મઠી-ઉકેલતા હોય તેવો ડોળ કરી કઢી કરી રાત્રીને તે પહેરવા આપી. રાત્રીએ પણ પહેરતો હોય એમ ચાળા કરી તે પહેરી. આ પ્રમાણે એક પછી એક વિવિધ વસ્ત્રો ધારણ કર્યા. બેકે કાઢતે કશુંજ દેખાતું નહોતું, તોપણ મધ્યે મધ્યે પોતે શુદ્ધિમાન છે એવું દેખાડવાને માટે ખુસામતીયા અમસદારો બોલી ઉઠતા: 'આહાહા ! મહારાજની આકૃતિ કેવી મનોહર દેખાય છે ! મુખ ઉપર કેટલું તેજ બાસે ■ !' રાત્રી પણ આરસા આગળ બેઠેલાં જોઈને આમ નમાવતો અને તેમ નમાવતો તથા ખુબ પ્રસન્ન થતો જણાતો. સર્વ વસ્ત્ર ધારણ થઈ રહ્યા પછી ગોળિયું પથ્ર મસ્તક-ઉપર ખાલી આકાશમાં ફાયના ચાળા કરી કરી બાંધી લીધું.

એકલા કચ્છવિના ખીજી કાંઈ પણ વસ્ત્ર જોના સરીરપર નહોતું એવા નમનસભ રાત્રીને જોઈને સર્વ બોલ્યા, 'જોડોહો ! મહારાજનું સ્વરૂપ કેટલું આદર્શિક લાગે છે. આ વસ્ત્રોના સુંદર રંગ અને તેથી ખીલી નીકળેલું મહારાજનું દેવસમાન મનોહર રૂપ જોઈને આંખ પલકારા મારવાનું પથ્ર જૂલી જાય છે.'

એટલામાં 'બહાર સ્વારીની સર્વ તૈયારી થઈ ચુકી છે' એવી જાહ-ઘારે વરંધી આપતાં રાત્રીએ કહ્યું: 'હા આલો, હું તો તૈયાર જ છું.' વળી આરસામાં એક વાર દૃષ્ટિ નાંખીને પાસે ઉભેલા પ્રધાન વજેરને પૂછ્યું: 'કમ, આ વસ્ત્ર અને બરાબર રીતે છે કેની?' અને આરે બાજુથી વળી એકવાર ફરીને, 'સર્વોત્કૃષ્ટ, અતિઉત્તમ, અતિઉત્તમ' એવા ઘોષ થઈ રહ્યા.

હારઆગળ જતા સખેલા દાથી વપર રાત્રી આરદ્ર થયો, અને તેને જોઈને પ્રભજનો બોલવા લાગ્યા: 'આહાહા ! રાત્રીએ આજ તો કાંઈ અતો-કિક પોશાક ધારણ કર્યો છે ને શું? વસ્ત્ર આવાં દેવતાઈ દરે એવું આપણે તો સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નહોતું.' પ્રાણિમાવને-રાત્રીનું મોડું 'માયું' અને ઉપાડું

શરીર જ જણાવું હતું તોપણ રખેને સાચી વાત કહેવાથી આપણે મૂર્ખમાં ગણાઈશું એવાં જાણી, તેઓ ડાહ્યામાં ખપવા માટે પોતાની બુદ્ધિપ્રમાણે જે જે ઉત્તમ શબ્દો સંઘ્રાયા તે તે શબ્દોવડે રાજાનાં વચ્ચની રત્નિ કરવા લાગ્યા. દુઃકામાં, આપણું જગત એકે અવાજે કાઠને વખાણતું નથી એવું સામાન્ય રીતે કહેવાય છે, છતાં આ રાજાનાં વચ્ચને સર્વે વખાણ્યાં.

એટલામાં સ્વારી જોવા મળેલી ઠઠમાં એક નાનાં સાત વરસનો છોકરો ખોલી ઉઠ્યો: 'પણ બાપા ! રાજાનું માથું તો ઉધાડું છે, અને એના શરીર-ઉપર પહેરણ કે અંગરખુએ નથી જણાવું, તે એનાં લુગડાં પણ આપણી પેટે શું ઘોળી ઘોળને વેળાસર નહિ આપી જતો હોય ?'

પાસે ઉભેલો માણસ જીજ્ઞાસે કહેવા લાગ્યો: 'અરુ સાંભળ્યું કે ? આ છોકરો શું કહે છે ?' બીજો બોલ્યો: 'શું ખોટું કહે છે ? જરા આંખો ફાડીને જો તો ખરો ! આખીમાં ને રાજામાં શો ફેર છે ?' ત્રીજો બોલ્યો: 'છા બધાં મને મૂરખ કહેતા; સાળા બ્હીકણ બિલાડીઓ ! દેખવું તેવું કહેતાં. ૩૨ શી ? છોકરો બિચારો ખરું જ કહે છે કે રાજાએ કશું જ પહેર્યું નથી.' અને આમ ધીરે ધીરે સર્વે માંહોમાંહિ બોલવા લાગ્યા કે 'રાજાએ કશું જ પહેર્યું નથી; રાજા વંચરહિત છે.' આપસગુપસ આલસી વાત રાજાને પણ સમજાઈ અને તે ચમક્યો, પણ હવે તેરીબી ચુપ અને મેરીબી ચુપ કંઈવગર છૂટકો નહોતો. જાણે કશું જ જાણતો ન હોય તેમ હાડે પેટે તે દાથી ઉપર બેસી રહ્યો, અને સ્વારી નિયમ પ્રમાણે વહેવા લાગી.

બીજો દિવસે તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે ઠગો રાતોરાત નાશી ગયા હતા.

:વાર્તાનો બોધ.

આ વાર્તા ઉપરથી અદૃશ્ય કરવા યોગ્ય બોધ એ છે કે:—

(૧). શરીરના શણગાર કરતાં મનનો શણગાર શ્રેષ્ઠ છે.

(૨). વચ્ચને પદાર્થોમાં અત્યંત આસક્તિ રાખવી એ મૂર્ખનું ચિહ્ન છે.

(૩). ગુણં પૃચ્છસ્વ મા રૂપમ્ । કાઠ માણસ વિશે આપણે જાણવ

માગતા હોઈએ તો ' તેનામાં શા શા ગુણો છે ? ' એવો પ્રશ્ન કરવો, ' તે કેવો રખવાર છે ? ' એવો પ્રશ્ન કરવો નહિ.

(૪). પોતાની યુક્તિનો પ્રયોગ કર્યા વિના અન્યનું અનુસરણ કરવું એ મતિની મંદતા સૂચવે છે.

(૫). ધાંશાયા યે દાસાંસ્તે દાસાઃ સર્વલોકસ્ય ।
આજ્ઞા યેવાં દાસીં તેવાં દાસાયતે લોકઃ ॥

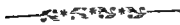
જે માણસ આજ્ઞાના દાસ છે તે સર્વ જગતના દાસ છે; જે પુરુષોની આજ્ઞા દાસી છે તેમને આજુ જગત સેવે છે.

(૬). સદોષ ચરિત્રયાળા પુરુષનું હિદ્મ ભેદી દુર્જન તેનો લાભ લે છે. આપણામાં કહેવત છે કે ' જે ગામમાં કોળિયા વસતા હોય તે ગામમાં ધૂતારા જૂણે મરે નહિ. '

(૭). ચાલાદપિ ગૃહીતવ્યં યુક્તિયુક્તં મનીષિભિઃ ।
સ્વેરવિવધે કિં ન પ્રદીપસ્ય પ્રકાશનમ્ ॥

યુક્તિસર વાત બાલકે કહી હોય તોપણ જ્યાં માણસે તે સ્વીકારવી; જ્યાં સૂર્યનો પ્રકાશ પાતો ન હોય ત્યાં શું દીવો ન બાળવો ?

ઉપદ્રવ્યા.

અજન્મ ઉંટ,

અથવા

અદ્ભુત રસની અદ્ભુત વાર્તા.

મરી નદીનો કાંઠા ઉપર ટાડાપોર કરીને ગામ છે. ત્યાં પહેલાં બાબો-
રામ નામે પટેલ રહેતો હતો. બાબારામનો ગાંખાપ તેને નાનો મૂકીને મરી
ગયાં હતાં. એક દૂરની સગીએ તેને ઉછેરીને મોટાં કર્યાં હતાં. પછી બ્યારે
બાબારામ સોળ સત્તર વરસનો થયો ત્યારે તે બાપ પછુ આ લોક છોડીને પર-
લોકમાં રહેવા ગયું હતી. એકલા પડેલા બાબારામને ગામના રાગદાસ બાવાની
બાપાધી થઈ હતી. આથી એને ઉભી ટાપી પહેરતાં, કાંસીભેડા વગાડતાં
અને બજન ગાતાં આવડ્યાં, આ પછી બાબારામ 'બગત' કહેવાવા માંડ્યા.
બાપદાદાની મીલકતમાં તેને એક ખેતરું થર અને કાતરાં ઉપરનું પાંચ વી-
ધાનું બાટીયું ખેતર એટલું મળ્યું હતું. બાબારામ મોટો થયો પછી પોતે બ-
ગતવાળામાં બજેલો એટલે પરધુવા કરવાનું મળ્યું નહિ. બાબારામને તેની દર-
કાર પછી નહોતી. પોતાનું ખેતર બેડુ, પોતાના થરમાં અને મદિરે પડ્યા
રહેવું અને દિવસ કાંઠેના એ બાબારામે પોતાના જીવતરનું કર્તવ્ય ઠરાવી મૂ-
ક્યું હતું. આ પ્રમાણે કરતાં કેટલાંએક વર્ષ નીકળી ગયાં અને બાબારામ
'બાબો કાકો' કહેવાવા લાગ્યો થરડા થયા.

બાબારામને એક બેંસ અને એક જળદ હતાં. બેંસ અને જળદ પછી
આ લોક અને પરલોકની સરહદ વચ્ચે હતાં રહેતા જેટલી ઉમરે પહોંચ્યાં
હતાં તેપણુ બાબારામની તેમના ઉપર એટલી બધી પ્રીતિ હતી કે તે બેંસને
'પાડો' અને જળદને 'વાછરડો' કહીને વાત કરતા. એક વાર બાબારામ પો-
તાની પાડી અને વાછરડો ચારવાને સીમમાં ગયા. ત્યાં ભોગભેગે પાડીનો પગ
એક કષ્ટાતી કીડી ઉપર પડ્યો. બેંસને જાન નહિ કે કીડી પૂરે દિવસે પહોં-

ચેલી છે. પગ પડતાં જ બિચારી કીડીનું પેટ ફાટી ગયું, અને તેમાંથી એક ઉંટ નીકળી પડ્યું. જ્યારે નમ્રતાથી અજવાળું ઝોલું ચપલું, અને બાળારામ જરા ઉમરે પહોંચેલા એટલે ઉંટ જરી ઝીણી ઝીજ તેમને દેખાય નહિ એ ખુલ્લું જ હતું. બાળારામ તો તે પછી પોતાની પાડી અને વાહરડો લઈ ઘેર ગયા અને પેલી કહેવત પ્રમાણે “જેને રામ રાજે” તેને કાંઈ મારી શકે એમ નહિ હોવાથી પેલું ઉંટ મોટું થવા માડ્યું.

ઉંટ જે કે દિવસ જતાં મોટું તો થયું પણ પેલી કીડીને પેટ ધસીને ચાંસવાની ટેવ, તેથી ઉંટને તો પગ જ ન આવ્યા. પણ ખાસતું તો જોઈએ અને ચરવા તો જવાય નહિ, ત્યારે કાંતો મરવું કે કાંતો કંઈ શુકિત કરવી. ઉંટની ડોક મૂળે તો લાંબી, અને જરા આમ તેમ દલાવતાં તેને પડી ગઈ ખમર કે જો આ સાધનને કેળવીએ તો જૂએ મરવું મરી જાય. કેળવણી આગળ થું પૂછવું કે ઉંટ ડોકને એવી તો કેળવી એવી તો કેળવી, કે તે કાશી સુધી લાંબી થાય. આ પછી તો ઉંટ કાશીની વાડીઓમાંથી નાગરવેલ ચરતાં શીખ્યું. હવે કાશીમાં એક વાર યોગ્યએક સુરતજરૂરના મુસલમાનો અને વકોદરાના મરેહાઓ ગયા, એટલે લાં પડ્યો પાનનો ફુકાગ. પાનની વાડીઓ વાળાને કમાઈ તો થઈ, પરંતુ તે સાથે ચિંતા પણ પેઠી કે પાન કેમ વધારે પાકતાં નથી કે એક વાડીનો માળી એકવાર રાત્રે જાગતો એસી રહ્યો, જેવો મધ્યરાત્રિનો વખત થયો કે ઉંટ પોતાની ડોક લંબાવી. પણ માળીએ જાણ્યું કે ચોર પકડ્યો છે. તે વહેસો વહેસો ફૂલ્યાં ઉંટની કાંઠે વળગી પડ્યો. ઉંટ જાણ્યું કે ગળે કંઈ લપ વળગી તે ડોક કરી દીધી હુંકી, એટલે પેલા હિંદુ-સ્તાની માળી ભાઈ તો આવીને ગુજરાતમાં પડ્યા.

સવારનો પહોર થયો. યાકોપાકયો ઉંઘી ગયેલો માળી ઉઠ્યો. આ તે શમયું છે કે સાચી વાત તેની ઘડનાંગ કરતો આમ તેમ જોતો લાગ્યો. એટલે પાસેના ખેતરમાં એક માણસ કંઈ કામ કરતો તેની નજરે પડ્યો. આ માણસ તે આપણો બાળારામ હતો. તે દિવસે ઉંટને આ લોકમાં જન્મ થયો અને કીડી જાણનાં સાસરિયાંએ લાકરો તહેની,

ત્યારે બાબારામ તો પોતાની પાડી અને પોતાનો વાછરડો કરવામાં રહેલા, એટલે તેમને કંઈ આવા મોટા પ્રસંગની ખબર રહી નહિ. આ પછી પણ બાબારામ ખેતરમાં તો આવે, પણ કંઈ નેવી નજીવી ચીજને તે વળી કાણ ધારી ધરીને જોઈ રહે ? આથી કંઈ જાંટ તેમની નજરે પડેલું નહિ. પણ જ્યારે આ માળાએ આવી બાબારામનું માથું ઝાલી 'અમે હેવાન, સુનતે નહિ કયા ?' કહી તેને જરા હલાવ્યું એટલે બાબારામે આમ ઉચ્ચ, જોયું. 'અમ છે, કંઈ માગો છ' કહી બાબારામ હિંદુસ્તાની માળાના સામું જોઈ રહ્યા. માળાએ પોતાની બોલીમાં જૂખ લાગ્યાનું કહી બતાવ્યું. બાબારામમાં રહેલા હોવાથી પોતાને હિંદુસ્તાની તો સમજાય અને તે સાથે માળાએ પેદ બતાવ્યું, અને મોં તરફ હાથ ઉઠાવી કંઈ બતાવ્યો એટલે ચતુર બાબારામ સમજી ગયા કે 'બધ જૂજ્યા છે.' પણ વારવાર બીખારીએ સાથે સંજાંધમાં આવવાથી બાબારામ એટલું તો બપોલ હતું કે 'કાંમ કયાંના આવા આપીએ તો હહરા લોક કનડે નહુ'. આથી પોતાની બાગીકુટી હિંદુસ્તાનીમાં પેલાને કામ કરવાનું સમજાવી તેણે હા કહ્યું, એટલે બાબારામ ઘેર રોટલા લેવા ગયા. પરદેશી માળી શરીરે જડ્યાજેવો તો ખરો, પણ બાબારામનું ખેતર નીંદવાનું કામ એને આવડે નહિ. જૂખને લીધે કામ કરવાની હા કહેલી ખરી, પણ કરવું શું ? 'કામ કામને શીખવે' એ કહેવત પ્રમાણે માળાએ જરા વિચાર કર્યો કે 'વો આદમી ઇસતરેસે' કરતેયે, મેં બીએ સા કર' અને લાગલો જમંડી પડ્યો, તે બાબારામ લોટડંગી રોટલા કરી બપોર સોરા ધીમે ધીમે ખેતરમાં આવ્યા તેટલામાં તો આખું ખેતર સાફ કરી નાંખ્યું. બાબારામની અવલોકનશક્તિ આપણા ઘણાખરા હિંદુઓ જેવી એટલે ખેતરમાં શું થયું છે કે શું નહિ તે જોયું જ નહિ. માળાના આમળ રોટલા ચૂક્યા તે તેણે આધા કયા પછી, ખેતરની ખબર પૂછી. માળાએ આંગળી કરી પરાક્રમ કર્યું હોય તેવા ડોળમાં દેખાડ્યું. બાબારામે આવે હાથ ઠેકથો. અખણારી અડચણ આવી પડતાં નસીબને આધારે શોક ચૂકી દેવાની શક્તિ, કે જેની આ સંસારમાં ખાસ જરૂર છે અને જે દાલમાં જતી રહેલી જખાય છે તે બાબારામમાં હતી, માળી કાંઈ સમજ્યો નહિ કે તેણે શું ખોટું કર્યું.

બાબારામ કંઈ બોલવા નહિ. થોડી વારે બાબારામ ઘેર ગયા અને માળી કંઈ થયો શોધતો આ માળી પેલે ગામ શરતો વડોદરામાં આવી પસંદગીમાં નોકર રહ્યો.

હવે પછે બાબારામ તો ઘેર બેઠા છે, અને ઈશ્વરને વાત વધારતી છે તે પેલા ખેતરમાં એક તલનો નાનો સરખો છોડવો એક ઢેલા તળે દગામ રહ્યો. વખત જતાં આ છોડવો મોટો થયો અને તેનું એક ઝાડ થયું. ઝાડ થયું તે કંઈ શક્તી કહ્યું હતું. કુટલાએક દિવસ વીસાગાદ વડોદરાથી સરકાર સવારી કંઈ જતી હતી તે પેલા ખેતરમાં રાત્રે મુકામ કરીને રહી. સરકારના દાથીને પેલા તલના ઝાડે બાંધ્યો. ખીન્ન ઘોડાંટારાને ખીન્ના ઢોળા ખેતરમાં બાંધ્યાં. રાત્રિનાં બેએક વાગતાં પેલો દાથી કંઈ ખીધો તે જોર કરીને પેલા ઝાડને પાડી નાખી ખેતરમાં ફોડાફોડ કરવા મંડી પડ્યો. બધા ગભરાયા. દાથીને પરાણે પરાણે પડ્યો. પાછલી રાત્રે મુકામ ફેરવાવો, તેથી સર્વ ચાલ્યા અને ઝાડ પડ્યા પછી શું થયું તે કાંઈએ જોયું જ નહિ.

હવે ખીન્ને દિવસે ગોવાળીઆ એણી તરફ દોર ચારવા જતા હશે તેમણે બાબારામના ખેતરમાં તલનું ઝાડ પડેલું જોયું, અને તલનો મોટો દગમો દીઠો. બાબારામને બધા આગળે તેથી વહેલા વહેલા તેમને ઘેર ગયા અને કહ્યું કે 'તમારા ખેતરમાં તો તલના દગસે દગસા થઈ ગયા છે.' બાબારામે પહેલાં તો આ વાત માની નહિ, પણ પછીથી 'લાવ્યને જોઈ આવું તો ખરું' કહી પરાણી લઈ હમા થયા. ખેતરમાં જઈને જુએ તો ખરેખર તલનો મોટો દગમો દીઠો. બાબારામના દેવામાં તો હરખ આવ નહિ. તેમની અડધી જીવાની તો તલ જોવાની ફાળે જ પાછી આવી ગઈ. તેમણે વિચાર કર્યો કે 'હવે આ બધા તલ વળી ઘેર લઈ જવાની કડાકૂટ કરવી તેના કરતાં ખેતરમાં તે ખેતરમાં જ તેને પોર મુકાય તો ઠીક.' આવા વિચારથી બાબારામ તો મુઠિએ મુઠિએ તલ મોંમાંજ ઝોરવા મંડી પડ્યા, અને એક બે દિવસમાં તો બે ચાર દગમોએ તલ ફોડ્યાં કરી ગયા. આથી બાબારામમાં તો નવી તાકાદ આવી. તે ઉદવા ને ખમો ઢોળી પોતાના મનમાં બોલ્યા કે 'હહરા વડોદરાના

હુકો પીતા દશે તેમણે હજમને જોયો. માથે હાથ ફેરવતાં જમાદારને જણાવું કે હજમત ધણી વધી ગઇ છે. આથી તેમણે હજમને ખોલાવે. હજમના મનમાં કે મારું પરાક્રમ દેખાડું, તે પેલો નવો ચમટો કાઢી સાથે પહેલાં જમાદારના નાકમાંથી વાળ ખુટવા મંડ્યા. પણ એટલામાં જમાદારે નાક જરા ઉંચું ચઢાવીને જે જાસ માંહે જે ચ્યો કે આખો ચીપીઓ જાય નાકમાં. હજમ ગજારાઇ ગયો. જમાદાર ખીજવાઇ ગયા. હજમને જમાદારે હુકમ કર્યો કે મશાલ કરી નાકમાં ઉતરવું, અને ચમટો ખોળી લાવવો. હજમે મિચ્છારાએ તેમ કર્યું. પણ ત્યાં પતો શો ? ફરતાં ફરતાં ચાર જ મહીના થઇ ગયા. એમ કરતાં કરતાં શરદીની ઋતુ આવી. હજમને પણ નાકમાં વાળ લાગી ટાક, તે તેણે કંઈક ઝરડાં એકઠાં કરી ચક્રમકવંડે દેવતા પાડી હુણી કરી. પણ જેવો તાપ થયો એટલે બુદ્ધાભીષાને ઊંઠ આવી અને ઊંઠની સાથે પેલો બીજ, બાબોરામ, ઉંટવાળો રજારી, રજારંજ, હજમ, અને તેનો ચીપીઓ એ સર્વે નીકળી પડ્યાં. થોડી વારે નીચે પડેલાં જમ્માં શુદ્ધિ આવી એટલે અંધારી યુશની વાતો કરતાં સર્વ પોતપોતાને ઘેર મળ્યાં અને " અંજન ઉંઠની અદ્ભુત વાત " પૂરી થઇ.

વાર્તાનો આશ

હવે વહાલા વાંચનાર તો આ વાત તો વાંચી; પણ એમાંથી તાત્પર્ય શું જડ્યું તે કહી શકોશ? જે તું પોતે ના કહી શકે તો એટલા રસથી વાત વાંચી તેટલા રસથી આ તાત્પર્ય પણ વાંચી જો. તે વાત એટલું સાંપું નથી, પણ વાત તો મિત્ર જેવી છે, અને તાત્પર્ય તો શિક્ષક જેવું છે.

કોડી એ આણ (અત્યંત સૂક્ષ્મ વસ્તુ) રૂપે માનવામાં આવતું મન છે. તે છે તો નાનું, પણ તેમાંથી ઉત્પન્ન થનાર વિચારો મોટાં ઉંઠ જેવા હોય છે. ક્રિયા વગરના વિચાર લૂણ છે માટે ઉંઠને 'વાર્તામાં લૂણ' કહ્યું છે. વિચાર પોતાનું પોષણ મમે ત્યાંથી પણ મેળવે છે તે જણાવવાને ઉંઠને દાશીની નાગરવેલ ખાતું કહ્યું છે. વિચારનું મૂળ શોધનાર તત્ત્વશોધક વખતે સાવચેત નથી રહેતાં તો કેવો દેશાન્તરમાં (ગોમ્ત વિષયોમાં) અથગાય છે તે

ઝાશીના માળીની રિયતિ સૂચવે છે. વિચારતું મૂળ શોધવાની હોંમત બીડનાર,
 પણ સાધારણ નીંદવા જેવું કામ નહિ સમજનારની આ વ્યવહારમાં કેવી
 રિયતિ થાય છે તે માળીએ ખેતરની કરેલી રિયતિથી સર્ગજન્ય છે. બાબોરામ
 મનરૂપી કીડીમાંથી ઉંટ રૂપી સંકલ્પ ઉપજવનાર બાલ વિપયસંબધી
 જ્ઞાન છે. એ જ્ઞાન, તથા જેવા ઝીણા પણ અસંખ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થતાં,
 પોતાને પૂરું સમજી પોતાની અપૂર્ણતા કોઈ દેખાડનાર મજનાર નથી એવી
 આશામાં પ્રતિરૂપર્ધા (દરીફ) ને શોધતું નીકળી પડે છે. પણ અધ્યાત્મ
 જ્ઞાનને નામે જેને ફરી મારવામાં આવે છે એવું આંતર જ્ઞાન, કે જે માનસ
 જ્ઞાન એટલે મનોવૃત્તિઓના પરસ્પરના સંબંધોનું જ્ઞાન છે; તે વૈષ-
 મિક જ્ઞાનસાથે લડવાને નીકળે છે, અને જો કે પોતે પોતાની કમરે
 દુઃખબીજરૂપ બોળે લઇને ધરનાર હોય છે, તોપણ યુદ્ધની આશુરતામાં પુનઃ
 શ્રેષ્ઠ કરવાને માટે તેને ક્ષણભર થડું ચૂકે છે. રખારણ કે જે આ યુદ્ધને
 જોનારી છે, પણ જેના મનને મુખ્ય વિચાર ખાવામાં બામ પડાવવાને છે તે,
 જ્ઞાનવિજ્ઞાનની તુલના કરવાનું કામ, પેટપોળજી માટે જ લઇ એટલા શીલસુકો
 છે. સામાન્ય યુદ્ધરૂપ રખારી, કે જેના લક્ષ્યમાં શીલસુકી લખનારાઓને
 ફાટલા મળે છે, અને તેથી જે પતિને રથાને છે, તે આની તુલના કરનારથી
 દૂર નાસે છે. વિશગરહિત માનસશાસ્ત્રીનાં દુઃખ સર્વને અસંલગ્ન છે; પણ અ-
 ન્યનું દુઃખ બોધ કરવાની, અને દુઃખમાંથી ઉપયોગી તત્ત્વ લઈ લેવાની કંસા
 જેને પૂર્વ સંસ્કારથી મહાત્માના પ્રતાપે પ્રાપ્ત થઇ છે, પણ જેનું અભિર્માન
 ગહિત નહિ મધ જવાથી જે વિરોધી સંસ્કાર વધારતો જાય છે તે પાર્તોનો
 દબ્બમ છે. પણ આ સર્વ યુદ્ધ-લક્ષ્યા કાળના-આ વિશ્વના કોઈ કોઈ યુ-
 જ્ઞામાં અથડાયાં જ કરે છે તે જમાદારનો દૃષ્ટાંત સિદ્ધ કરી આપે છે. આ પ્ર-
 માણે આ અદ્યુત રસની કથા તો હસવા જેવી છે, પણ એમાં જે અર્થ રહ્યો
 છે તે અદ્ય કરવા જેવો છે. લેખકને આશા છે કે વાચકો યોગ્ય અર્થનું અદ્ય
 કરી યોગ્ય પુરુષો નીખજે.

મત્ત કુસ્તી કરીને બેઠા બેઠા ખાંધ છે નો હું પણ કુસ્તી કરવા નીકળું. મારામાં પણ તમ ખાધાથી જોર આવ્યું છે. ' ચેર કંઈ સાચરવાનું નહિ, જે બાબારામને તે તરફની કાળજી રહે. બાબારામ તો લાગલા જ નીકળી પડ્યા, ને જે મળે તેને કહે કે ' આવી જાઓ, કોઈને કુસ્તી કરવી છે ? ' પણ બાબારામ સાથે ખાંધ બીનાર કોઈ મળે નહિ તેથી તે આગળ આવ્યા. જતાં જતાં આવોડ જમ પહોંચ્યા. ત્યાં એક કુંગરની બીલડી. કંઈ લેવા આવી હશે તેણે સાંભળ્યું કે બાબારામની સાથે ખાંધ ખાયા કરે એવું કોઈ મળતું નથી, એટલે તેણે કહ્યું કે ' મારો બીલ તારો સાથે ખાઝશે. ' બાબારામે ' તે ક્યાં ગયો છે ' એમ પૂછ્યું, જેના જવાબમાં બીલડીએ કહ્યું કે ' તે નવશે' ગાડાં કેડે બાંધી કુંગરમાં કાઢ લેવા ગયો છે, તે કાલે સવારે મારા ગામમાં આવશે. ' બાબારામને કંઈક આશા બંધાઈ. બીલડી અને તે બંને બીલડીને ગામ ગયાં.

ખીજે દિવસે સવારમાં જુએ છે તો જલ્દી વેગળેથી મોટી આગમાંથી આવતી ટોપ તેમ બીલને આવતાં જોયો. બાબારામ જે દોડવા તે બીલની સામે ગયા, અને ખભો ઠોકતાં કહેવા લાગ્યા કે ' આવી જ બેઠા, અંગ ખડ્યું છે એ જ કે ? ' બીલ પણ લડાઈનો રસીઓ તેથી ગાડાં મૂક્યાં ત્યાંનાં ભાં, અને બાબારામ સાથે કુસ્તી કરવા ખાટકી પડ્યો. પણ બાબારામે વિચાર કર્યો કે હારજીતનો ન્યાય કરનાર કોઈ જોઈએ. બીલને તેણે તે વાત કરી. બીલે પણ આ દરખાસ્ત કબુલ રાખી. એટલામાં એક જગરી રજારજુ પવનવેગે વહાણના શઠ જેવો ધાધરે દડડડાવતી ત્યાં યઈને જતી જોવામાં આવી. જ ને જણે તેને પોતાની વાત કહી જતાવી, પણ પેલી રજારજુને જવાની ઉતાવળ, અને કુસ્તી જોવા ઉભી રહે તો વાર લાગે તેથી તેમને કહ્યું કે ' જો તમે મારી હથેલીમાં લડો તો હું કોણ હાર્યું ને કોણ જીત્યું તે કહી આપું, નહિ તો મારાથી કંઈ ખોટી થઈ રહેવાય નહિ. તમે લડતા જાઓ, હું દોડતી જઈ; જ્યાંને ઠીક પડે. ' બીલને અને બાબારામને આ વાત ઠીક લાગી. જ ને જણા પેલીની ખેતરવા જેટલી પહોળી ચપટી હથેલીમાં લડવા લાગ્યા અને રજારજુ કુસ્તીની મજામાં વધારે વેગથી ચાલવા લાગી. આગળ જતાં રજારજુનો મધુઈ ઉઠ, થેટાં, બકરાં વિગેરે ચારનો હશે ભાં આગળ આ બધાં આવ્યાં. રજારીએ ધાર્યું ' કે આ વળી બહા

દુઃખની પોટલી.

જનરજભાવનો અઘવાસ મારી અત્યંત પ્રીતિનો વિષય હોવાથી ફારવાર અનેક પ્રકારના મનુષ્યો સાથે તથા જનમંડલો સાથે સંબંધમાં આવું છું; તેમનાં ચરિત્રમાં જે જે ગુણ કરવા યોગ્ય હોય છે તેને શુભાખ્યાના કૂલની પેઠે ચૂંટી લઉં છું, અને જે ત્યજવા જેવું હોય છે તેને, દ્વેષપુદ્ધિ રાખ્યા વિના, કાંટાની પેઠે દૂર કરું છું. એક પ્રસંગે મારા પ્રવાસમાં મારે “મંદભાગ્ય મંડલ” નામના જનસમુદાય સાથે સંબંધ થયો, તેથી મારા અંતઃકરણમાં જે છાપ પડી છે તે કદિ પણ છુંસારો જોમ મને લાગતું નથી; તેમ જ એ મંડલનિમિત્તે મેં જે દેખાવ જોયો તેની અદ્ભુતતા અને વિચિત્રતા ઓટલી બધી હતી કે મારા મુઠ્ઠા પાચકોને તેનું નિવેદન કરવું એ હું મારી દરજ્જા સમજું છું.

‘મંદભાગ્ય મંડલ’ અધીર મામની નગરીમાં રથપાણું હતું, અને તેની સભા દરમાસે બરાતી હતી, જેમાં સ્ત્રીઓ પણ પોતાની જાતને યોગ્ય મર્યાદામાં રહી સારો ભાગ ભેટી હતી, તેમ જ પુરુષો પણ વિવિધ રીતિ, પદવી તથા ઉદ્યોગવાળા હતા. એ મંડલના એક મેળાવડામાં જ્યારે મારું જવું થયું ત્યારે ત્યાં નીચે પ્રમાણે ચર્ચા ચાલતી હતી:—

સ્ત્રીદુઃખી—ખલ વિધિનું ચેદિત કેવું ગદગ્ન છે, અને તેને લીધે બિચારા મનુષ્ય ઉપર કેવી દુઃખપરંપરા આવે છે! જગતમાં અનેક માણસોને હું દુઃખી રિયતિમાં જોઉં છું, પણ મારું દુઃખ તો સર્વોપરિ છે. સ્ત્રીવિનાના જીવતરને પિછાર કહેવાય છે, અને સ્ત્રીવિનાનું ઘર જંગલ કરતાં પણ ગ્રન્થ મનાય છે.

વારસદુઃખી—ખરે, ઇશ્વરનો સંકેત જ કાંઈ એવો દેખાય છે કે

જીવોને રીબી, પીલી, રંગી પાર કરના. મારે ત્યાં છાપનપર ભુંગળ વાગે
એટલી લક્ષ્મી છે, પરંતુ પાછળ વારસ ન હોવાથી મારા અંતઃકરણમાં ક્ષમણ-
નના અગ્નિના બડકા દૃ નિરાંતર જોયાં કરે છું.

શરીરદુઃખી—દુઃખરૂપ સાગરનો કંઈ પાર નથી. તેમાં મારા
દુર્ભાગ્યનું તો વર્ણન જ થઈ શકે એમ નથી. આ સંધિયાની વેદનાને લીધે
હું, જીવનો છતાં, દુનિયામાં મરેલા સરખો નકામો થઈ ગયો છું. વિધાતાને
એવું તે કેણે સલાહનું કે ખીલે કોઈ પણ રોગ મને ન આપતાં આ અસહ્ય
અતિદુઃખ રોગ આપ્યો.

દારિદ્ર્યદુઃખી—એ બધું તો ઠીક છે, પરંતુ હું તો દુઃખકુંઘરના
શિખરે પહોંચેલો છું. આ અસંત વિકટ દારિદ્ર્યદુઃખના બદલામાં હું જીભ
અનેક દુઃખો ભોગવવા રાજી છું. પણ તે દિવસ ક્યારે ? મારી પસંદગી કાણ
જોય છે ?

પરવશતાદુઃખી સ્ત્રી—સ્વતંત્રતાવિના સ્ત્રીનો જન્મ વૃથા છે,
અને તે સ્વતંત્રતા આપનાર પતિના અભાવે મારી તો આખી જીંદગી રૂઢ
જશે એમ મને ખ્હીક રહે છે. આવાં તરેહતરેહનાં દુઃખો હાથમળીને પરમે-
શ્વરે શું સિદ્ધ કરવા ધારું છે તે સમજવા જતાં મારી તો મતિ શૂન થઈ
જાય છે. જગતમાં અમારી સ્ત્રી જાતિની જુદી પગની પાનીએ કહેવાય છે.
પરંતુ આ સંબંધમાં તો હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે સદિ રમવા પૂર્વે
પરમેશ્વરે મારા જેવી દીન અજળાની સોંધી સલાહ લીધી હોય તો કુખદુઃખ-
ની વહેલવળી સદિમાં આવી ઝેરબાજખી અને અસંતોષકારક થાત નહિ.

આ અજળા સ્ત્રીનું મહેલું જાણે વિધાતા સાંખી ન રાક્યા હોય તેમ
તેનું જાણણ પૂર-ન્યતાં જ, દિવ્ય આકાશવાણી થઈ કે, “હે અધીરનમર-
નિવાસીઓ ! તમે સર્વે કોઈ કોઈ દુઃખથી પ્રજળ્યાં કરો છો. એ વાત સત્ય
છે. એ દુઃખોનો દાતા હું વિધાતા છું કે કેમ એ વિષયને કારે મૂઢી હાસ
હું એવી વ્યવસ્થા કરવા ધારું છું કે આ નગરના જે મનુષ્યને જે દુઃખ
અધિક અથવા અસહ્ય લાગતું હોય તે દુઃખનું પોટલું આંધી, તે દુઃખના
નામની ચિટ્ટી તેના હાથે ચોઢી, તે માણસે આજ રાત્રે નગર બહાર મેદાનમાં

મૂંઢવું, અને આવતી કાલે સવારે તેના બદલામાં જે દુઃખ પોતાને ન્યૂં
અર્થમાં સદેન કરી શકાય એવું લાગતું હોય તે લઈ જવું. ”

આ આકાશવાણી અધીર નગરના સર્વ લોકોને અંતઃકલ્પિત યયલી
જોવામાં આવી, કારણ કે તે યતાં વારને જે સર્વ લોકો અંતઃકલ્પિત પ્રસન્ન મુખથી
પોતપોતાને અધિક બાસતા દુઃખની પોટલીઓ બાંધવાં મંથી પડ્યા, અને
તક કરવા લાગ્યા કે, “ આપણે એના સાટોમાં ક્યું દુઃખ લઈશું. ” રાત
પડતાં તો મંગર બહાર મેદાનમાં માથુસોનો તથા ‘તેમની’ પોટલીઓનો બારે
કોલાહલ મચી રહ્યો. ચંદ્રના પ્રકાશમાં એ સર્વ પોટલીઓનો સમૂહ એક
ટેકરા જેવડો મોટો લાગતો હતો.

પ્રાતઃકાલે જાણે સુખનો સદા કરવા નિકળી પડ્યા હોય તેમ બહુ
ઉત્સાહથી ચાલતા નગરનિવાસીઓના પગમાં પ્રડખડવા લાગ્યાં. મેદાને તરફ
જોતાં સર્વને ગઈ રાતના ટેકરાને બદલે દુઃખની ચિટ્ટી મારેલી પોટલીઓં એવી
છુટી છુટી અને સુવ્યવસ્થિત ગોઠવાયલી ખાંસ મં પડી કે કોઈને પંચુ જોડી
પોટલી ઉપાડવાની શ્રાંતિ થયોનો સંભવ રહે નહિ. આથી સર્વ લોકો પોતા
પોતાને મનગમતી પોટલીની પસંદગી કરવા મંડી પડ્યા.

પેલાં સ્ત્રીદુઃખીપુરુષે એક પોટલી પસંદ કરી ઉપાડી કે તરત જ
તેમાંથી પ્રતિકૂલ સ્ત્રી નીકળી પડી. એ સ્ત્રી બહુ લાંબી, માંજરી આંખવાળી,
તથા થોડી મૂંઢવાળી પંચુ હતી. એ સ્ત્રી સાથે સ્ત્રીદુઃખી થોડાં ડમસાં ચાલ્યો કે
લોકો તેની મમક કરતાં કહેવા લાગ્યા : “ જિઈ આ કળેલુમની બિંદાડી; તાડના
તીજ બાગ જેવડી દાઢી નથી; એટલી દુશ્ન એક જોડ રહી ગઈ છે. ”

વારસદુઃખીએ જે પોટલી ચુટી કાઢી તેમાંથી ઉન્મત્ત પુત્ર કૂદી
પડ્યો. તેણે પોતાના નવા પિતાની આડધી મૂછ ઉમેડી નાંખી, અને ખંખા
ઉપર ચઢી બળદને હાંકતો હોય તેમ ડચડ્યે કરી પોતાના પિતાને સોટીનો
સ્વાદ ચખાડવા લાગ્યો.

શરીરદુઃખીએ એક પોટલી ઉપાડી કે તરત તેના પેટમાં ચુંકના
જોદા તથા આયકા આવવા લાગ્યા, અને તે એટલે જરાડાં લાંબો કે તેની
શક્તિ પણ આજાખી શકાય એવી રહી નહિ.

દારિદ્ર્યદુઃખીએ અનેકરોગપીડિત શરીર ઉપાડી લીધું અને
 ડુઝથી આમતેગ તડપડવા લાગ્યો.

પરવશતાદુઃખી સ્ત્રીએ વૃદ્ધ પતિને પોતાને અનુકૂલ જાણી તેને
 ઉપાડી લીધો. પરંતુ તે પતિ એવી રિયતિમાં હતો કે તેની બધી પગા તે
 સ્ત્રીને કરવી પડે એમ હતું. પોતાના નવીન પતિને તે સ્ત્રી ઘેરતી આગળ
 ચાલી કે લોકો કહેવા લાગ્યા: “ જોઈ આ બિચારા ડોસાની દોકરી તેનો કેવી
 સેવા કરે છે ! ” કેટલાક કહેવા લાગ્યા: “ ડોસા ! તમારો આવતાર બહુ
 દયામણો હતો. ચાકરી કરવા માટે છોકરીને સાસરેથી બોલાવી એ બહુ
 ઠીક હતું. ”

ડુંકા દાસવાળા એક માથુસે સાંખ્યા હાથની પોટલી ઉપાડી લીધી.
 એ માથુસ આગળ ચાલતો થયો કે તેના કોઈ મિત્રે તેને તપખીરની દબડી
 ધરી. તેણે નાકને બાંધે આંખને તપખીર મુઠાડી તેથી તેની વેકનાનો તથા
 જોનાર લોકોના હાસ્યનો પાર રહ્યો નહિ.

ધોળા વાળવાળા એક માથુસે કાળા બુછડ વાળ ઉપાડી લીધા, કે
 લોકો તેને આફ્રિકાનો હબસી કહેવા લાગ્યા.

અડધા બહેરા એક માથુસે તોતઠાપણું ઉપાડી લીધું, અને પોતાના
 મિત્રને કહેવા લાગ્યો: “ કે...કે...કે મ, શુ શુ શુ શુ.....લા લા લા લા
 બાસ, મેં મેં મેં મેં...હી હી હી હી ...ક કી કી હી કી હું છે છે છે છે
 કે કે કે કે ની. ” વાગેવીને લજવે એવી આ નવી વાણી સાંભળી સર્વને બહુ
 સંતોષ થયો.

એક માથુસે જોને ભૂખ લાગતી ન હતી તેણે આઉધરાપણું ઉપાડી
 લીધું. માંખી ગળી જઈ તથા રસ્તામાં પડેલાં તણખલાં આવવા માંડી તે બહુ
 હાસ્યપાત્ર થયો.

નાના મુખરાળા એક માથુસે મોઢું મોઢું ઉપાડી લીધું. પછી આ
 માથુસના કપાળ ઉપર મચ્છર બેઠો તેને ઉડાડવા જતાં તેણે કપાળને
 બદલે પોતાના માલને તમાચો મારી તેને લાલ કરી મૂક્યો, તેથી લોકો તેને
 “ મસખી ” કહી બોલાવવા લાગ્યા.

કુંઠા પગવાળા એક માણસે લાંબા પગ કપાડી લીધા. એ માણસ જોડાની દોરી પોતાને દાઢે બાંધવા જતાં જમીન ઉપર ગુલાટ ખાઈ ગયો.

આગેરે અનેક માણસોએ નવા ધંધાના. અનેકે ઉંચી પદ્ધતિનાં, અને અનેકે પ્રતિજ્ઞાનાં પોટલાં કપાડ્યાં, પરંતુ તેમની દયા પથ્થુ વધતી ઓછી દારૂપાન થઈ. આશ્ચર્ય એ દન્ટું કે રાત્ર, દેવ, કામ, કોપદલાદિ લોકપ્રસિદ્ધ દુર્ગુણોની તો પોટલી જ જોવામાં આવતી ન હતી.

આ વાતને એક મારસ મવા પછી પાછી તે જ વખતે આકાશવાણી થઈ કે " હું અધીરનગરના નિવાસીઓ ! પહેલાંની પેઢે પાછું એક વાર દુઃખનું સાકું કરવાની નખને છુટ છે. "

દુઃખની પોટલીઓ પાછી નગર બહાર ખડકાવા લાગી. બીજે દિવસે સવારે મેં જોયું તો લગભગ દરેક માણસ પાસે પોતાના જુના દુઃખની પોટલી હતી. આ તમાસામાં જાગ ન લઈ તેને ઉદારીનપણે જોનારા મારા જેવા યોગ જ હતા.

વાર્તાનાં બોધ.

પ્રોપ્ત દુઃખને ખનના ઉપાયથી ઠાળવા પ્રયત્ન કરવો, પરંતુ લાં સુધી તેને ઘેરથી લદન કરવું. પોતાના તથા પારકા દુઃખની તુલના કરવાથી કંઈ લાભ નથી. દુઃખનો ખરો ઉપાયો પ્રાપ્ત્યરણ્યથી જન્મી " દુઃખીના બેસી " પરમેશ્વરના પદને પામવામાં છે.

મસદ.

ધર્મ
નીતિ

શ્રી: ।
લોકપ્રિય લેખમાલા.
(માસિક)

વિદ્યા
કલા

પૃષ્ઠ ૧.

વિપત્તિદ્વારા સંપત્તિ.

અંક ૧૧.

સં. ૧૯૫૭ સાદ્રપદ વદિ ૧૪. | સ. ૧૯૦૨ એપ્રિલ ૨૨.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રેય:સાધક અધિકારિયર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છાટાલાલ છાવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

દૈશિકરામ વિદ્યનહરરામ મહેતા, બી. એ.

લવાળમની વ્યવસ્થા સંપાદક મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યાગ-મંડલ, ધીકાંડા, વડોદરા.

વાર્ષિક લવાળમ-પ્રથમ વર્ગ રૂ ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ, આ વર્ગને નવેઆખરે પુસ્તકવગેરે લેઈને લાભ મળેશે; બીજા વર્ગ રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ, આ વર્ગને લેઈને લાભ મળશે નહિ. એનન્ડોને ઈમિશન

છુટક કીમત રૂ. ૦-૧-૦.

વડોદરા.

ધી "નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ" કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યાગ
સંસાર

કિં કિં ન સાધયતિ કર્મલભેષ વિદ્યા ।

કલ્પદ્રુ જેવા વિદ્યા સું સિદ્ધ કરવા નથી

પાતા
કથા, ધં

સૂચના.

“લોકપ્રિય લેખમાલા” સંબંધી લખાણપરતે સધલો પત્રવ્યવહાર હવેથી નીચેને શરનામે કરવો:—

રા. રા. કૌશિકરામ વિદ્યહરરામ મેહેતા, બી. એ.,

હેડમાસ્ટર, બ્રહ્મદુરખાનજી હાઈસ્કૂલ, ન્યુનાગઢ.

(કાઠીયાવાડ.)

આંકો ખીડવા સંબંધી, તથા લવાજમ વગેરે સંબંધી પત્રવ્યવહાર જેમ આલે છે તેમ કાયમ રાખવો.

બેટનું પુસ્તક જે છાપવાનો આરંભ થઈ ગયો છે તે ગ્રાહકોકેપર ઉક્ષા (ખારમાં) આંક સાથે ખીડવા ધારણા છે. આ સંબંધી અમારા સુઘુ ગ્રાહકોપ્રતિ એ વિનંતિ ■ કે છાપવામાં થતા વિલંબને લીધે અથવા બીજા કાંઈ પ્રતિબંધને લીધે છેલ્લો આંક તેમને મળતાં કદાચ ઢીલ થાય તો તેઓ તે ઉપર અસહ્ય કરશે. બેટનું પુસ્તક જનતી કિતારવે તૈયાર કરવાનો પ્રયાસ આણુ છે.

આર્થ-ઉદ્યોગ-મંડલ, વડોદરા.

જે જે સ્થલે “લોકપ્રિય લેખમાળા”ના પ્રસાર છે તેનાં નામ.

આજમેર.	આમલિવારા.	કઠોર.	કુરચણ.
આગરાવાડ.	આમોદ.	કપડવણજ.	કુરલા.
આમરેલી.	કપ્ટોર.	કલકતા.	કોળા.
આધારસા.	ઉજ્જન.	કાનપુર.	કવેટા(બહુચિરજાન)
આગ્રા.	ઉના	કામેલ.	અંબાત.
આજવા.	ભરેઈ.	કુડસદ.	ખેડા.
આણંદ.	આગણુજ.	કુતિયાણા.	ગણુદેવી.
આતરમુખા.	આડ.	કુખડચલ.	ગાડરવાડા.

વિપત્તિદ્વારા સંપત્તિ.

શ્લોક:

“દુઃસાવાસિં વિના કસ્ય શુણઃ સંજાયતે વદ ।
છિદ્રવંધનકે પ્રાપ્ય સુમનઃ સશુણં ભવેત્” ॥ ૧ ॥

રામકથિત.

દુઃખપ્રાપ્તિ વિના કેને શુચની પ્રાપ્તિ હોયે છ ?
છિદ્ર તથા બંધનને પામી સુમન સશુણ થઈ સોડે છ.

આ સંસાર એક રણક્ષેત્ર છે. જહાડ કરીને સર્વ મનુષ્યને એ રણક્ષેત્રમાં એક વાર પશુ ઉતરવું પડે છે. એ રણક્ષેત્રમાં ઉપર વિપત્તિ (સન્માર્ગે જતાં આડે વ્યાધનાર કઈ પશુ) એ મહા બલવાન શત્રુ છે. શૂરવીર મનુષ્યો જે પ્રમાણે વિપત્તિ ઉપર જય મેળવી આગળ ધપે છે, તે પ્રમાણે તેમની કીર્તિ ગવાય છે. રણમાં શત્રુના સામે લડ્યા વિના શૂરનું શૂરત્વ જાણાતું નથી; રણમાં સખલ શત્રુ સામે યુદ્ધ કર્યાથી જ, શૂર પ્રકાશને પામે છે. યુદ્ધ કરવાનો સમય આવે નહિ તો શૂરવીરનું શૌર્ય છવાઈ રહે છે. શૂરવીરના પરાક્રમનો પ્રકાશ કરવા, સખલ શત્રુ એ અગત્યનું સાધન છે; તેમ મનુષ્યમાત્રના પરાક્રમનો પ્રકાશ કરવા વિપત્તિ એ અગત્યનું સાધન છે.

આપણા મહાત્માની પવિત્રતા કહી ગયા છે કે વિપત્તિ વિના શુભ શુચિ આવતા નથી. મનુષ્યમાં અને પશુમાં ભેદ મણિયે છિયે તે શુભ શુચને લીધે જ. જેમાં શુચ નથી તે માણસમાં અને પશુમાં કઈ અન્તર નથી. વિપત્તિ એ

મનુષ્યના શુદ્ધ કસવાની કસોટી છે. વિપત્તિમાં જન્મતનિષ્ઠતાના સુખદાયક સંકેત-
નું જ્ઞાન થાય છે, તેટલું જીજ્ઞાસુ વેલાં થતું નથી.

રોસેટ્ટા કહે છે કે ધર્મીના ઉપર જે કંઈ આવી પડે છે-પછી તે સંપત્તિ
હો કેવું વિપત્તિ હો-અથવા જીજ્ઞાસુ તે સંકટ જેવું બાસતું હોય એવું કંઈ
હો, પણ તે કાલાન્તરે તેના સુખની વૃદ્ધિને જ સાર હોય છે.

સેનીકા નામે રોમના વિદ્વાને વિપત્તિ ઉપર એક આખો વિષય લખ્યો
છે. તેમાં તે એવું સ્થાપન કરે છે કે, “વિપત્તિ પોતામાં કંઈ દુઃખદ નથી,”
અને તે સિદ્ધ કરવા જીજ્ઞાસુ પશ્ચાત્તાનું પ્રમાણસૂચક લખે છે કે, “જે મનુષ્યે
વિપત્તિ દોડી નથી-તેના જેવો દુઃખી જીજ્ઞાસુ કામ નથી.”

લાડે એકન નામે ઇંગ્લિશ વિદ્વાન કહે છે કે, “સદ્ગુણનો પ્રકાશ
વિપત્તિથી જ થાય છે.” વગી કહે છે કે, “જેવું સુનેરી અને રૂપેરી ભરત
થઈ કાળા અથવા સાધારણ લુગડા ઉપર ખીલી નીકળે છે તેવું સુનેરી લુગડા
ઉપર કાળું ભરત ખીલી નીકળતું નથી.”

બર્ક નામે એક ઇંગ્લિશ વકતા કહે છે કે, “વિપત્તિ કૃપાહીન ઈશ્વરે
નિર્માણ કરેલો એક મહા શિક્ષક છે, જે આપણા સામે યદ્યપિ આપણું બધું
વધારી આપે છે.”

એ પ્રમાણે સર્વ વિદ્વાનો વિપત્તિના શુદ્ધ ગાય છે.

ધૈર્ય રાખી વિપત્તિના સામા યદ્યપિ તો, વિપત્તિ બહુ શુદ્ધકારિણી થઈ
પડે છે. જે ઈશ્વરસહાયથી વિપત્તિનો શુભ ઉપયોગ કરતાં આવડે તો, વિપ-
ત્તિના જેવો જીજ્ઞાસુ મહાન કવિ, કામ પુરુષ કેવા સીને, આ જન્મમાં તેની
કીર્તિ વધારનાર, મળવો ફલભ છે.

પાંડવોને વિપત્તિ પડી, તો દૈત્ય જોડે યુદ્ધ કરી, પોતાનું પરાક્રમ
જતાવવાનો સમય આવ્યો; અને મહાભારતમાં તેઓનાં નામ અમર રહ્યાં.

ઇંગ્લિશ સોફ્ટા ઉપર વિપત્તિ પડી તો તેઓએ જોન રાજના સામા યદ્ય-
પિ “માગના કાર્ટા” (*Magna Charta*) નામનો સ્વતંત્રતાનો સુખદ લેખ
લખાવી લીધો; જેનાં અમૂલ્ય ફલ ઇંગ્લિશ પ્રજા આરોગે છે.

અમેરિકાની પ્રજાને વિપત્તિ પડી તો તેઓએ યુદ્ધ કરી પોતાનો દેશ સ્વતંત્ર કર્યો.

વિપત્તિ ઉપર ધૈર્યથી જઈ મેળવનાર યુરુષ જેવો સુખી, અને વિપત્તિ આવે શંકની પેઠે રેવા એસનાર યુરુષ જેવો દુઃખી, આ જગતમાં કોઈ રામ-જેવો નહિ.

વિપત્તિ ધણા પ્રકારની હોય છે. શરીર રોગી કે અર્પમ હોવાથી તનુની વિપત્તિ હોય છે, અનાથ કુટુંબમાં જન્મવાથી કે દ્રવ્યનો નાશ થવાથી ધનની વિપત્તિ હોય છે; અને આશાનમાં રહ્યાથી મનની વિપત્તિ હોય છે. એ વિના બીજી પરકૃતા-બીજાની કારેલી-વિપત્તિ આવી પડે છે તે જૂની. અમુક મનુષ્યને જીવન કહેલી આર પ્રકારની વિપત્તિમાંની એક, બે, ત્રણ કે પછી ચારે મળીને પીડા કરે છે. પરંતુ ઈશ્વરસહાયતાથી અને મનુષ્યપ્રયત્નથી તે સર્વનો ઉપાય થાય છે. પશુ મહાશોકની વાત આ છે કે, ઈશ્વરની સહાયતા મળી, સદા-અદસદિત પ્રયત્ન કરનાર મનુષ્ય ઘોડાં જ દીકામાં આવે છે. જલ્દી મનુષ્ય વિપત્તિને આવતી દેખીને જ ભય પાળી રેવા એસે છે. તેનો પરિણામ આ થાય છે કે, આપણા દેશમાં આ કાલમાં જલ્દી મહાન પુરુષો થતા નથી.

આપણે સર્વેએ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ કે, ઈશ્વરની સહાયતા પ્રાર્થા મનુષ્ય સારે માર્ગે પ્રયત્ન કરે તો તેને કશું અશક્ય નથી. મનુષ્યપ્રયત્ન આગળ મહોટા મહોટા પરંતોએ માર્ગ આપ્યા છે; મનુષ્યપ્રયત્ને મહાસાગરના નાકમાં તારના દોરડાની નાથ બાંધી એક ખપડથી બીજા ખપડમાં એક પક્ષમાં સમાચાર લખ જનાર કાશદ જેવો તેને જન.બો છે; મનુષ્યપ્રયત્ને પાતાલમાં માર્ગ કપ્યો છે; મનુષ્યપ્રયત્ને આકાશમાં વહી સાથે ઉડી વાતાવરણને સ્વાધીન કર્યું છે; અગ્નિ અને જલ, જે એક બીજાના કટ્ટા વિરોધી પ્રતીત થાય છે તેઓએ એક સ્વદે કેદ કરી, તેની પાસે સ્વેચ્છા પ્રમાણે કામ કરાવે છે. ઇલાહિ સર્વ તે ઈશ્વરસહાયતાસક્તિના મનુષ્ય પ્રયત્નનાં જ ફલ છે. મનુષ્યપ્રયત્ન આગળ કંઈ અશક્ય નથી, એ સત્ય છે.

અહો સ્વદેશીયો ! તમે વિપત્તિના સાગ્રા થતાં, અને તેના ઉપર વીચ

મેળવતાં શીખે. યત્ન વિના કશું થતું નથી. વિપત્તિ ગમે એવી બચકરા દેખાય પણ પ્રયત્ન આગળ તે કંઈ જ નથી. રના દમલા જેવી તેને સમજીએ એ ગણવી. વેગલેથી બચકરા દેખાય પણ પ્રજ્ઞસદાયતા અને પ્રયત્નથી અંગારે-દાયમાં યાદી તેમાં પેઠા કે માર્ગ યતાં વાર લાગનાર નથી.

સમજી જદું જનોએ એ પ્રમાણે માર્ગ કરી આરપાર જઈ વિપત્તિની પેઠી પારવું ને સુખામૃત તે પીધું છે. કેટલાક બાલ્યાવસ્થામાં, કેટલાક યુવાન-વસ્થામાં, અને કેટલાક વૃદ્ધાવસ્થામાં, અનેક પ્રકારની વિપત્તિને શરણી, “ દુઃખી થાય છે વિપત્તિ તેવાના ઉપર અધાર થાય છે, અને તેને રીતમનુષ્યે રીતીવીને મારે છે. હે પુરુષાર્થીઓ ! તમે એ રંગના સામા થાઓ. ” પછી જુવો ! તમને કેવો આનન્દ થાય છે તે.

આપણા જાન્યેવોને કેરા કેરા પ્રકારની વિપત્તિઓ આવી પેરી મરત અને તેઓએ કેવે કેવે પ્રકારે તેઓનો પરાજય કર્યો છે તે જુઝી અનેરી લુખમાં પ્રમાણે કરવાને તમે પણ ઉત્સુક થાઓ.

હાનેધર કહેવું આખ્યાન ને જાણતા હોજો. કેટલી વિપત્તિઓ આવી પડી હતી. કહેવું જાણતા જાતાએ નેને એકલો પ્રજ્ઞને આજમે મૂળી દીધે મથો. નેમે ઉડેરીને મહોટો કર્યો. મરીમને ત્યાં મુખની તો આસા જ શી ! મમે તેવી વિપત્તિ દોરે મળુતા નથી. અને જે તેને નથી મળુતા તે જ પ્રતાપી થાય છે.

કહેવું વિચાર કર્યો કે, “ અવે વિપત્તિમાં જાડી નથી. અવે કંઈ અર્થ સરવાનો નથી. યનાર હો તે થાઓ. મારે વિદ્યા તો શીખવી. વિદ્યા વિના જન્મ વ્યર્થ છે. ” એવો નિશ્ચય કરી પરશુરામ નામના મહામનીને જોળી કહાડ્યા. તેને ત્યાં દાસ યદને કહેવું રહ્યો. ત્યાં ચુરની અન્તઃકરણથી સેવા કરે. તેમાં જ્યારે અવકાશ મળે ત્યારે ઉદરપોષણ સારે ઉલોમ કરે. એમ કરતાં કેટલેક વર્ષે ચુર પ્રસન્ન થયા, ત્યારે શીખવવા માણ્યું. કહેવું પોતે જાતિએ

ક્ષત્રિય હતો. પરશુરામનો નિયમ હતો કે ગ્રાહણ શુ વિના ખીજા કે.ધને વિદ્યા શીખવવી નહિ. કહ્યુંને તો સર્વ વાર્તા પ્રતિજ્ઞા હતી. તોપણ તે નિરાશ થયો નહિ. અનેક વિપત્તિ પેડી, મહાપ્રવલથી, વિદ્યા સંપાદિત કરી.

જગત્વિખ્યાત સૌજન્યને પણ વિપત્તિ બહુ પ્રકારે નડી હતી. બા-
ધ્યાયસ્થામાં તેના કુલ કાકાએ તેને મારવાને આજ્ઞાલને સ્વાધીન કર્યો. તેણે
આપણા અદ્વૈતાના કેટલાક દેશીય રાજની પેઠે પોતાની બાધ્યાવરથા રમવામાં
વિખેળાણી ન હતી. પોતે મહામગ વેડી તે અવસ્થામાં શુભ વિદ્યા સંપાદિત કરી
વિપત્તિ, તેના બસથી તેનામાં વક્તુલ્ય એટલે અસરકારક બોલવાની શક્તિ
પ્રીય પડી હતી. તેણે મારક આજ્ઞાને વેવાતું હૃદય પણ પિંગાણી નાખ્યું. અને
ઉપર કહેલી રીતે બચાવ્યો.

ખીજા કરે છે. કૃતિ સૌકઠીસ—Socrates—નામે ગ્રીસ દેશમાં તત્ત્વગાની પુરુષ
થાય છે. એનો પિતા મૂર્તિકારતું કામ કરતો અને એની માતા સૂતિવેદ-દાઈ-
જ્ઞાના ઇતિ સંઘની પૂર્વે ૪૬૮ માં એ પમિડતો જન્મ થયો. એના પિતાએ
એને મૂર્તિઓ કરવાતું કામ શીખવ્યું. થોડાં વર્ષમાં એનો પિતા પણ મરણ
પામ્યો. તે સ્વરૂપ નાણું મૂકી ગયો હતો. તે સૌકઠીસે વાળે મૂક્યું સાં તે ધલા-
યું. એ પ્રમાણે સર્વ પાસથી વિપત્તિમાં આવી પડ્યા.

પણ ખરા શૂરવીરસમ ધૈર્ય રાખી, તેણે નિશ્ચય કર્યો કે—'વિપત્તિના
હાથ ન થવું પણ સ્વામી થવું.' પોતાનો નિર્ધન આલે એટલું મજતા સુધી,
મૂર્તિકારતું કામ કરે. શેષ વેલા વિદ્યા સંપાદન કરવા પાછળ એક ચિત્તે અતઃ-
કરણથી વાલે. સત્તર વર્ષના વયે છ સાત ગુરુ પાસે, છ સાત પ્રકારની વિદ્યા
શીખવા માડી. એકની પાસેથી તત્ત્વગાન, એકની પાસેથી કાવ્યશાસ્ત્ર, એક-
ની પાસેથી ગાનકલા, એકની પાસેથી શ્રુતિ, એકની પાસેથી સાહિત્યશાસ્ત્ર,
અને એક નિપુણ રાજાની પાસેથી બાળાવાલિસ, એ પ્રમાણે નાના પાકા પા-
સેથી નાના વિદ્યા શીખવા માંડી.

તે દેશના નિયમ પ્રમાણે રાજ્યની સેવા કરવાની વેલા આવતી ત્યારે તે
પણ બહુ ઉત્સાહ અને હૃદયગથી કરતો. આવાસીબાપડીઝ નામનો પ્રખ્યાત

પુરુષ કહે છે કે, જ્યારે મારી સાથે એ સોક્રીસ એક સુગ્રહનું-સીપાઈનું-કામ કરતો હતો ત્યારે પણ એના જોવા સહનશીલ, તથા શ્રમ, અને શૂખતરસ વેઠવા સમર્થ જીવને કોઈ ન હતો. અને એવા દુઃખમાં પણ સોક્રીસ આનન્દી રહેતો. એક સમયે સંગ્રામમાં આલસીબાવડીનું એણે રક્ષણ કર્યું હતું, એક સમયે ક્સેનોફન (Xenophon) ને હુમલો હતો, અને અનેક વેલા રથશૂભિ-ઉપર પોતાનું શૂરત્વ બતાવી કીર્તિ મેળવી હતી.

પછી એક ન્યાયાધીશને રથાને સોક્રીસ વિરાજ્યો. ત્યાં પણ અપક્ષપાત ન્યાય કરવાને લીધે, એના ઉપર રાજદારી, લોકોની અપ્રીતિ થઈ, અને તેથી તેને સંકટ પડ્યામાં ન્યૂનતા રહી નહિ. પણ સર્વ સંકટ સહવા તત્પર થયો, પરંતુ એક પણ અન્યાય ન કર્યો. ધન્ય છે એવા પુરુષો.

તે વેદાના ધર્મ, લોકનીતિ અને રાજનીતિમાં સોક્રીસને બહુ દોષ જણાયા, તેથી તેને શુદ્ધ કરવા પાછળ, એનું ચિત્ત પરોવાયું; એટલે પોતાનું અમૂલ્ય જીવન એ મહત્ત્વ અને રુણ્ય કાર્યોમાં અર્પણ કર્યું. તે એવો મહોટા મનનો, સરલ, નિરભિમાની અને પ્રિયવક્તા હતો કે તેનાં વચન સર્વને અમૃત જેવાં લાગતાં. પ્રથમ બહુ પરિશ્રમ કરી, પોતે વિદ્યાગ્રાન સંપાદિત કર્યું, અને યોગ્ય થયો, પછી શિક્ષકનું મહાકાર્ય મથાર્ય રીતિએ કરવા માંડ્યું, તેમાં તે જય પામ્યો, અક્ષયા કીર્તિ મેળવી; અને બહુ લોકને પ્રુષ્ણતા કરી કલ્યાણ-કર્તા થઈ ગયો.

સિસરો નામે રોમ શહેરનો મહાન વક્તા થઈ ગયો છે, ઈ. સ. ૧૦૭ માં તે એક કુલીના માતાથી અવતર્યો હતો. સિસરો એ નામ વંશપરંપરાથી આલ્સું આવતું હતું. એનાં માતાપિતાએ એને જાલ્યાવસ્થામાં સારું શિક્ષણ આપ્યું હતું. શાલામાં બચ્ચતો હતો, ત્યાંથી જ તેનામાં બરિષ્ઠમહતાનાં સુચિન્ન દેખાવા માંડ્યાં. એવા શ્રમથી અભ્યાસ કરતો કે એના સહાધ્યાપીએને બચ્ચવામાં પાછળ પાડી દીધા. સર્વ પ્રકારનો વિદ્યા, શીખવા ઉપર તે સમાન રુચિ રાખતો, પણ તેની કાળજીશીલ ઉપર વિશેષ પ્રીતિ હતી. શાલામાં અભ્યાસ પરિપૂર્ણ કરી ક્રીમલો નામના પરિણતનાં બાપણ સાંભળવા ગયો. પછી ન્યાય.

સામ્રાજ્ય અવશ્ય કરી તેમાં નિયુક્ત થયો. થોડા દિવસ ન્યાયમંડળમાં પદવારી (Pleader) તું કાર્ય કરી, કેટલાક લોકોને ન્યાય અપાવ્યો. તે સમયે રોમ-નું મહત્ત્વ ગણ્ય જાણુ અવ્યવસ્થિત ઘઈ ગયું હતું કેટલાક લોકો. પણ પ્રતાપી મનુષ્યે. રોમના રાજ્યને સ્વાધીન કરવા પ્રયત્ન કરતા હતા. સિદ્ધા નામના અધિકારીએ એક મહત્ત્વનાં ધરનાર લૂંટાવી દેવાની આજ્ઞા આપી. તે નિરપ-રાધીનો પક્ષ કરવાને કેટલાક મિત્રોએ સિમરોને કહ્યું, તેથી તેણે તે કાર્ય માથે લઈ પેતાના વકતૃત્વના પ્રતાપથી જય મેળવ્યો. આ કાર્યથી એની કીર્તિ વધી પણ સિદ્ધાની સમુગા ઘઈ તે સમયે રોમનોએ મીંસ જીતી લીધું હતું પણ રોમ કરતાં ગ્રીમ દેશમાં વિદ્યાનો પ્રસાર વિશેષ હતો તેથી પોતાની વિદ્યામાં વૃદ્ધ કરવા સિમરો લા ગયો તે સરીરે જાડું નિર્બલ હતો. એનો સ્વર જરા કઠોર હતો. આપેન્સમા મહાન વકતાનાં બાપણ સાંભળી પોતે તે પ્રભાણે બાપણ કરવાનો પ્રયાત કર્યો, તેમાં એકઠે સુધી જય મેળવ્યો કે, એના એપા-લોનિયસ નામના શુરેએ એને કહ્યું કે, 'હું' રોમની બાપા જગજગ જાણુને નથી, માટે તમે ઓક બાપામાં બાપણ કરો ' સિમરોએ વિચાર્યું કે, 'તેમ કળાથી મારી ખાંખણા વિશેષ સુધરશે, તેથી તેણે ઓક બાપામાં બાપણ કર્યું. બાપણને અન્ને નર્વ આગા એના બહુ વખાણ કરવા મંહ્યા પરંતુ એપાલોનિ-યસના મુખ ઉપર શોકની છાયા પડી હાથ એમ જાણાયુ, તેથી સર્વ આતાનાં મુખ પણ ગ્લાનિ પામવા ક્ષણમાં તે જાંઘ એપાલોનિયસ બોલ્યો કે, 'સિમરો, તમે તો ધન્ય છો, અને જે એક ધાવ છે તે ગ્રીમની દશા જોઈને થાવ છે. વિદ્યા અને વકતૃત્વ વિના આ નમરનો ખીજો સર્વ મહિમા ગયો હતો, પરંતુ આવે એ મહિમા પણ તમે રોમમા લઈ જાઓ છો." એણે કેવી કુશલતા મેળવી તે હૃદયનાં માર્મિક જનનથી સ્પષ્ટ દેખાશે.

પછી રોમમા આવી લાં સજ્જારી કાર્યમાં મિત્ત પડેલું. પરંતુ જાડું જાડું પરપ્રેરિતા વિપત્તિઓ આવી પડી. તેનો પરજળ્ય કરી, જે તણ વેચા પોતાના દેશને પરજનનામાંથી મુક્ત કર્યા એક વેચા તો એના અને એના જ ખીજ દેશમક્તના જીવ મેચા સાક કુનાંક રચાયું. પણ ઈશ્વરે સદાય કરી

અને તે બધું તગકટ પકડાયું. સિસરોના સાધનથી ડેશનું રક્ષણ થયું. તે સમય કાર્તિકેશ્વર ઉપર લોકોએ અને ચલાવ્યો. પ્રભાતે જોઈને એણે પત્નિ-ત્ર થતાં ઉગાથ્યું નેથી લોકો તેને "ડેશનો સ્થાપક અને તાતા" એવા મહેતમ નામથી વધારીને બોલાવવા લાગ્યા.

એ રીતિએ ઉદ્યોગ, સદાચંદ્ર અને સરસ્વતીની બક્ષિતથી એક સાધા-રણ મનુષ્ય, તે સમયના અકર્ષણ રાજ્યનો મુખ્ય અધિકારી થયો.

પુરાતન કાલમાં એવા એવા અનેક મનુષ્યો સર્માર્થે આક્રમણી પોતાના મનના મનોરથ પરિપૂર્ણ કરી, પ્રખ્યાતિ પામી રહ્યા છે. અને તે વતી કેવી વિપરીત અને કઠિન વેલામાં તેવામાં આજ્ઞતા જેવા મુદ્રાપત્ર ન દતા, આજની પેઠે પ્રવાસ કરવાનું સુલભ ન હતું; વિદ્યા ભેળવવા અનેક પ્રકારનાં સંઠક સહવાં પડતાં; સંસ્થામાં તે સમયે વિપત્તિના પર્વતના પર્વત આડે આવતા, પણ શૂરવીરો ધૈર્યથી નિર્ભયપણે પોતાનો માર્ગ કરતા.

આ સમયમાં તો બહુ અનુભૂત છે; પણ તેનો લાભ લેતાં આપણને આવડતો નથી. મનમાં કં-સાક રાખી જ્ય ભેળવવા સંસારના રણક્ષેત્રમાં એક શૂરવીરની પેઠે નીકળી પડ્યા પછી "જહિં પુરુષકાર, તહિં સદા જય જય માર." "જેમાં છે પુરુષ, તેને દેવ સંતુષ્ટ," "પુરુષ પ્રયત્ન, તહિં ફલરત્ન," "પ્રયત્ન થાતં તહિં દેવ દાતા," "Heaven helps those who help themselves," એ નહાની પણ સર્વોપરિ કહેવતો, મહા અનુભવીઓના મુખ્યારવિન્દમાંથી નીસરેલી છે.

સ્વતંત્રતા ત્રા સ્વાશ્રય આત્માશ્રયનું સત્ય છે. તે પ્રત્યેક મનુષ્યના સુખનું મૂલ છે. બહિરના આશ્રય કરતાં અન્તરનો આશ્રય વિશેષ બલ આપે છે. પરશ્રિત લોક કરતાં સ્વાશ્રિત લોક સર્વ કાલમાં ઉચ્ચ પદ્ધતિના હોય છે. બિહુક લોક પરશ્રિત છે અને બ્યાપારી લોકો સ્વાશ્રિત છે, તો તેમાં કેટલો અન્તર છે તે જુઓ. ઈશ્વરકૃપાથી મનુષ્ય સ્વતંત્ર પ્રાપ્તિ છે, તો તેણે પરતન્ત્ર શા સાર થવું નેહયે?

શીશ્યા બહુ તાર મળીને જેમ એક દોર થાય છે, તેમ બહુ મનુષ્ય મ-

જાને એક સોક કહેવાય છે. જે તાર આરા હોય તો હોર પપ્પ મચ્છાદાથીને હોરો
 રાખે એવો જાસવાન થાય છે, તેમ જો સોકમાં મનુષ્ય સારા હોય છે તે સોક
 પણ જાસવાન ગણાય છે. અદ્ભુત પ્રિટિયુ સોક સ્વતંત્ર, જાસવાન, વિદ્યારાન
 અને બુદ્ધિમાન ગણાય છે, તે તેમાંના જદુ પુરુષો આરા છે તેને લીધે જ. આપણ
 અધુના પરતંત્ર, નિર્મલ છીએ તે આપણામાં જદુ પુરુષો પરાક્રમી નથી
 તેને કાંઈ જ.

ઈશ્વરકૃપાથી આપણા સોકમાં જદુ પુરુષો પ્રતાપી થયા આરો એટલે આ-
 પણા સોક પણ પ્રજલ પ્રતાપી થશે. મનુષ્યની વૃક્ષના અદિગુના દેખાવાથી થતી
 નથી. તેના અન્તરના ગુણપ્રમાણે વૃક્ષના થાય છે. આપણે કેટલાક મનુષ્ય જોઈ-
 એ છીએ, તે અદિરથી પ્રદ્રવ્યપણાના રક્ષણી પેડે સારા જેવા દેખાય છે; પણ તે-
 ઝીનાં મન નીચ હોય છે અને તેઓ દુઃખી હોય છે. કેટલાક મનુષ્ય અદિરથી
 રંક જેવા દેખાય છે, પણ તેઓનું મન રાજ જેવું હોય છે. અદિરથી આપણ
 ગમે તેવી સ્થિતિમાં હઈએ, પણ જો આપણું અન્તર શુદ્ધ હોય તો, પછી
 આપણા મુખનો પાર રહેતો નથી પ્રાણપીડકમલ્ય હો કે પ્રાણપ્રેષક રાજ્ય હો,
 પણ જો સોક સુખાનુ હોય તો તેને રાજ્ય એ સ્વતંત્રતા આપ્ય. વિના આ: વું જ નથી.
 જ્યાં આધાર સોકના ગુણ ઉપર છે. અને સોકગુણનો આધાર પ્રત્યેક મનુષ્યના
 ગુણ ઉપર છે, એથી આપણે ગુણવાન થવા તરફ થવું એ જ કર્તવ્ય છે.

ગમે એવી રંક સ્થિતિમાં હોઈએ તેથી અમ સમજવું નહિ કે આપ-
 ણાથી શુ થનાર છે. સદ્વિનો ઇતિહાસ વાચનાર કહે છે કે, જેટલાં રંક સ્થિતિ-
 ના મનુષ્યોથી લોકાપયોગી જારે કાર્ય થયાં છે તેટલા તો શું પણ તેનો સત્તાશ
 પણ ઉચ્ચ સ્થિતિના મનુષ્યોથી થયા નથી.

સાંપ્રત કાલમાં ઇંગ્લંડ મહત્તી પાલી જોગવે છે તે ઇંગ્લંડના રંક અને
 અધ્યમ સ્થિતિના પણ લોકોગી, શૂરવીર અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યના પ્રતાપથી જ.
 રંક પણ સદાચારી મનુષ્યો અને તેઓની ઉત્તરોત્તર પ્રજાની દેશભક્તિથી કાલ-
 નું પ્રખ્યાત ઇચ્છન થયું છે, એમા સંશય નથી, એવું ઇંગ્લિશ ગાયકારોનું
 મત છે. ગરીબ બેઠુ અને અનેક કલિના વ્યવહારોઓ, કવિઓ અને વિદ્વાનો,

શોધકો અને વંત્રકારો, ચોદાઓ અને રાજનીતિજ્ઞ આદિ મધ્યે પરસ્પર મજી-
ને ધેર્યથી અને આસ્થાથી પોતાના દેશનો ચેગ્ય સેવા કરી, તેનો જ-દાસનો
ખિટનનો પ્રખ્યાત મહિમા છે તે, -પરિણામ છે.

આપણા દેશનો મહિમા પણ પુર્વજાતન કાલમાં આમણા જાની સોડાથી
થયો હતો, અને સાંપ્રત કાલમાં પણ સ્વોદ્ધારણ્ય તત્ત્વ પર સર્વ પ્રતિના મનુષ્યની
દેશભક્તિથી થવાનો જ.

આપણે અનેક પ્રકારની નિઃશ્રિત સ્થિતિમાં હઈએ, તેથી નિગરા મધુ-
નહિ. ખરી ખુશી નીચ સ્થિતિમાંથી કુચ્ચ થવામાં છે. આજ સુધી મૃદ્ધિની
ધટમાસાનુ અનુક્રમે અવસોકને કરતા, રૂપજ જણાય છે કે મહાન પ્રતાપી પુરુ-
ષોની સ્થિતિ ગદ્ગદ કરીને સામાન્યા અને પ્રતિક્ષા જ હોય છે.

દશાપથના કર્તા આનંદિ ત્રિદશીકિ આકિચ્ચન કુટુંબના હતા.
મહાભારતના કર્તા વ્યાસનારાયણ અત્યમન્ધા માતાથી થયા હતા. પ્રખ્યાત
ખગોલવંતા અને ગણિતશાસ્ત્રી ભાસ્કરાચાર્ય એક મર્દાવ શ્રમણના પુત્ર હતા.
આપણામાં જીવનચરિત્ર અને ઇતિહાસ લખાણની રૂઢિ ન હતી એથી એવા
મહાત્માઓનાં ચરિત્ર મધ્યેથી પ્રસિદ્ધ નથી, પણ યુરોપના ઇતિહાસમાં એતાં
જણાય છે કે ત્યાંના મહાન પુરુષો બહુકરીને સાધારણ સ્થિતિના સોડામાંથી જ
ઉત્પન્ન થયા છે.

સૂત્ર કાપટના ધંત્રનો શોધક સર રિચર્ડ આર્કરહાઈટ અને ઇંગ્લેન્ડનો
મુખ્ય ન્યાયાધીશ લાર્ડ ટેન્ટરડન જાતના વાલ્ક-દમ્ભ-હતા. કવીયર શેક્સ-
પિયર જે મહાચુક શેક્સપિયરને નામે પ્રખ્યાત છે તે એક કમાઈનો ડોકરો હતો.
પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરનાર કુક એક શ્રમજીવીનો-માનુરનો-ડોકરો હતો જેન બ્રાફ-
સન એક કડિયો હતો. જીર્ડ, “ કાઈંગ્લી રેબુ ” નામના વાત્તેક પત્રનો અ-
ધિપતિ ધનદે (ધંધે) મેચી હતો. એડમિરલ હાઈસન દરજી હતો.

વરાવનના શોધકોમાંના મુખ્ય ન્યુકમેન, વાટ, અને ફેરી રનસન
ધનદે-સોદકાર-લખા-હતા. માલકલ કેરેડે નામનો પ્રખ્યાત તરંગાધક
વીસ વર્ષેથી એક પુત્રક ગાથનારને ત્યાં આકરે હતો. લાર્ડ કંસાઈટ અપ્રખ્યાત

નથી, પણ તેજે જો રિવાજાન અને રાજ્યપ્રકરણમાં પોતાનો સંબંધ વધારવા પ્રયત્ન કરેલો જોઈએ. કોઈ મનુષ્યને એથી રહેવાને ઈશ્વરે નિર્માણ કર્યું નથી આપણા દેશના જે શીર્ષતો આજરવ-આરામમાં અમૂલ્ય અવમર ગાળે છે, એ બહુ નિકારવા યોગ્ય છે. ઉદયમાન દેશના શીર્ષતો પ્રાપ્ત: યથાર્થ માર્ગે ચાલે છે તેઓ પોને રિક્તાનુ થવા પ્રયત્નવાનુ હોય છે. અને પોતાનાં બાલકોને કલમ શિક્ષણ અપાવે છે અને રાજ્યમાં સંબંધ વધારી લોકનુ કલ્યાણ કરીને પોતાની કાર્તિ પ્રસરે એમ કરે છે.

આપણા લોક કેટલી વેણા આરંભસૂર થઈ ઉત્તમાદ આખી કાર્ય કરવા જાય છે, પણ મારેણું કાર્વ એક વંસમાં નિક ન થયું તો પછી નિરાશ થઈ ને મૂઠી દે છે. એ ગંભિર પણ બહુ ખોટી છે. પુરુષપ્રયત્ન આગળ કઈ કાર્ય અશક્ય નથી. આમદુથી મ જ્યા ને મંજ્યા રહ્યું જોઈએ. નિરાશ થવા એટલે વિપત્તિનું જોર આપણા ઉપર શાવે છે આપણા રાજ્ય વર્ગના સૂરવીર હાડા નામે રાજ્ય ધુવેનું લક્ષણ છે કે “ દહે ખાડા પણ ન દહે હાડા ” એ અમૂલ્ય છે.

સાધારણ બુદ્ધિના મનુષ્યો પોતાને દુર્ભાગી સમજી વિપત્તિ ભોગવી એથી રહે છે. પણ એવા માણસને કેવલ મૂર્ખ સમજવા. આપણા બાગ્યમાં શું છે તે કોઈ જાણતું નથી. સન્માર્ગે ઉલ્લેગ કરિયે તો બાગ્ય ઉદય થવા વિના રહેતુ જ નથી. ઈશ્વરે કૃપા કરીને મનુષ્યને બુદ્ધિમત્ત અને ધૈર્ય આપ્યું છે, અને તે સાધનથી વિપત્તિની સામે આથ શીડનારને ઈશ્વર જય આપે છે, તેથી એવું લાગે છે કે વિપત્તિ સામે યુદ્ધ કરનાર મનુષ્યને જોઈ, ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે. એ લક્ષમાં રાખી વિપત્તિનો પરાજય કરી પશ્ચરવી થાઓ. આપણા પશ્ચિતોએ કહ્યું છે કે—

સાથે અટકવું નહિ. જાણે જતાં જતાં નિશ્ચય લીધાથી થાક કતમી ભય છે, અને આગાડી જવાનું સામર્થ્ય આવે છે; તેમ જાનં કાર્યમાં વચ્ચે વિપત્તિ આવી પડવાથી અત્યુ પ્રકારના સામ સાથ છે પણ વિપત્તિ આવી ત્યાં અટકવું ન જોઈએ. અટકવા તો થમ સૂકવું; તેમ વિપત્તિને છતીને આગાડી વધ્યા તો મશ પાછા વિના એ રહે નહિ.

આપણામાં “ બગીરથપ્રવળ ” એવી કહેવત છે તેથીથી ? બગીરથ ગંગાના પ્રપિતામહ સગર રાજાએ ગંગા નદીને પોતાના દેશમાં આણવાનો નિર્ણય કર્યો એ કાર્ય કરવાનો પ્રથમ જોણે સંકલ્પ કર્યો હતો. તેણે પોતાના મરણ સુધી પ્રયત્ન કર્યો તથાપિ કાર્ય સિદ્ધ ન થયું. અન્તકાલે પોતાના પુત્રને કહ્યું કે, ‘ મારો મનોમથ તો પૂર્ણ ન થયો પણ મારું ધાર્યું તું પૂર્ણ કરજો’. તેનાથી પૂર્ણ ન થયું, ત્યારે કતરોત્તર પોતાના પુત્રને આજ્ઞા કરી. શુદ્ધ સૂર-વીરનો સારો આમદ કબંક વિલક્ષણ જ હોય છે, તેઓ અગ્નિની પેઠે પોતે કળગી ભય તે હા, પણ સીતાજી ધરાની નહી. સૂરવીરનાં અમાધારણ નામ તો ત્યારે જ મળે છે, એ નામ મેળવવા એ કઈ જાલભેદ નથી. અન્તે બગીરથ રાજાએ મહાપ્રવળથી ગંગા આણ્યા. અહીં ગંગાનું જીવુ નામ બગીરથી છે તે એ જ રાજાના નામ ઉપરથી પડેલું છે.

અહો ! મન્ય છે એવાં શબ્દમહી મનુષ્ય કેવું સાહસિક કર્મ અને કેવું વિપત્તિનું પ્રણસાં એક મનુષ્યને એક એ વાર તો આડે આવે પણ આખા વંશને આડે આવે, તેમ છતાં અન્તે તેનો પરજય થાય ત્યારે તેના ઉપર જય મેળવનારને કેવો આન્દ થતો હશે !!

પરંતુ એ પૂર્ણ બામ્વશાહી અને મહાન્ પુરુષ કોણ હતો ? એક આપણા દેશનો જ રાજા ! આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે પુરુષપ્રવળ આગળ વિપત્તિ એ ઘુસ્સ છે. ઈશ્વરકૃપાથી અને પુરુષપ્રવળથી અણકય કાર્ય પણ સિદ્ધ થાય છે.

હરબડી જેવું એ નામદેવું કામ છે સાહસિક પુરુષો તો પોતાનો જીવ પણ પોતાની મહીમાં રૂપી કરે છે, તો જીવનની તેને શી ભીતિ? મરવું તો એક

વેલા છે જ, ત્યારે 'જીવું' શા માટે જોઈએ ? સન્માને આત્મી લોકો પકાર કરવો, એ જ આપણો સત્કર્મ છે. આપણા કવિ કહે છે કે.—

“જનની જળ્ય નો દરિગત, કાં દાતા કાં સૂર,
નદિ નો રદિયો આંજની, મત ગુમાવે નર.”

આપણા કવિઓ તો દરિગત, દાતા, અને સૂર વિના ખીન્નને અવ-
તાર આપવાની પથ્થુ સ્ત્રીઓને ના કહે છે દેશીઓ! પૂર્ણ વિચાર કરી, પછી
શકિત પ્રમાણે અમુક લોકો પયોગી માદમિક કર્મ કરવાનું ધારો, અને તેમાં મને
એવી વિપતિ આવે પથ્થુ નિગરા ના ધારો. “જયં ગાત્રયામિ વા લેહં પાતયામિ”
“Successor Death”, ધારેલું કમિશિસરદૃ પાર પાડવું. એ અમૂલ્ય વાક્ય
આપણા હૃદય ઉપર કોગરી રાખવું તેનું દસ તમને મળ્યા વિના રહેનાર નથી.

એક સમયે આપણા દેશના મૂલ્ય વેદમર્મનો નાશ થવા માડ્યો હતો.
લોકો ધર્મભ્રષ્ટ, અનીતિમાન, અને દુરાચારી થવા લાગ્યા. તે વેલા મદાચારી
શંકરાચાર્ય અવતર્યા. તેઓએ અપ્રતિમ શ્રમ કરી, બાલ્યાવસ્થામાં વિદ્યા સંપા-
દિત કરી. પ્રથમ જ્ઞાનરસમાં પોતાનું મન રમઝાવ્યું કરી દીધું. પોતાની આસ-
પાસ સર્વે લોકોને અજ્ઞાનમાં પચેલા દીઠાં આજની પેઠે તે વેલાના લોકો પથ્થુ
મદા જણેમી, અજ્ઞાની અને દુઃખમયી થઈ ગયેના લતા; સિદ્ધાંતનાં વચન તો કાને
ધરે જ નહિ. તેઓના મુખે મળતી કાંઈ લક્ષણ કહેવા જાય તો, તે સાંભળ્યા
વિના તિરસ્કાર કરે એટલું જ નહિ, પથ્થુ તેને સંકટમાં નાખવા પ્રયત્ન કરે.

શંકરચાર્યોએ એવી દશામાં પોતાના દેશોને જોયા. પોતે જોયું કે
શત્રુનું દસ ભારે છે પરંતુ અગ શૂરવીરને મને એવું હો પથ્થુ શા માત્રમાં ?
પોતાના દરતમાં જ્ઞાનખડ્ગ લઈ શંકર એકલા નીકળી વધ્યા. બહુ વેલા
વિપતિ તો સન્મુખ આવી પથ્થુ સુદ્ધ શૂરવીરના ધા કાણે સહન કર્યા છે ?
અને કેમ મદન યાવ ? વિપતિએ કંઈ માંમે મૂક્યો. શંકરને આગળ ધપતા
નેઈ ખીન્ન પુરુષોને સાર્વ આપ્યું.

સત્યમાર્ગ સાલનારનું સૈન્ય વધ્યા વિના રહેતું નથી. વિપતિ અને
તેની માતા અજ્ઞાતા એ કબળને છતી શંકરે અન્તે દિગ્વિજય કર્યો. યથાર્થ -

પ્રત્યાય તે શંકરનું જ છે. બીજી તો છાયાઓ, જેનાં મન, વચન અને ક્રિયા
મણે એક જ; સ્વાર્થરહિત પરોપકાર એ જ જેણે ધર્મ માનેલો; શંકરની
ઉપમા તો શંકરને જ. જેમ વિપતિ વિશેષ પ્રગલ્ભા સામે તેમ પોતાના યાત્રા-
ખર્ચને વિશેષ પ્રગલ્ભ કરે. શંકરનાં અનેક સુબોધક અમૂલ્ય વચનામૃત છે,
જે લખતાં પાર આવે એવું નથી. તેમાંનું માત્ર એક વચન અત્ર લખાય છે:-

“ક્ષીતોષ્ણાદિ વિપલ્લતાં ન તુ ઘૃથા ધાક્યં સમુચાર્યતામ્ ।”

સુખદુઃખ એક શૂરવીરની પેઠે સહેવું. ખોટો એક બોલ પણ બોલવો
નહિ. આ સંસારમાં સુખ કે દુઃખ એવો કોઈ પદાર્થ નથી. સુખ દુઃખનો ધણો
આધાર મનના માનવા ઉપર છે. કાંઈ કાંઈવેલા એકને દુઃખ જેવું દેખાતું
હોય તે જ બીજાને સુખ જેવું લાગે છે. જાડા ન જતાં, ઉપરથી જોઈએ
તોપણ આપું લાગે છે કે, મન સદાકાલ એક જ અવસ્થા ભોગવી શકતું
નથી; તેથી કોઈને સદાકાલ દુઃખ કે સદાકાલ સુખ મહવું પડતું નથી. એક
પછી એક એમ અનુક્રમે આવે છે.

શંકરસ્વામી વિપતિને ગણકારતા જ નહિ. સંસારની વિપતિઓ ગિ-
ર્યા જ મમજતા. તેથી તેઓનું મન નિર્મલ રહેતું.

શંકરે અચાનકો નાશ કર્યો હતો, એટલું જ નહિ કિન્તુ તરંગચાનારી
બરપૂર એવા અનેક અંધ રચ્યા છે. તે એવા તો ઉત્તમપ્રતિભા છે કે અઘણિ
પર્યંત સર્વ દેશના વિદ્વાનો તેને માન્ય કરે છે. આપણા ધર્મના સંબંધમાંથી
તેને છૂટા કરી, કેવલ વિદ્યાના અને તરંગચાનના આકારમાં જ જોઈએ, તો પાણી
તે સોફ્ટીસનો સિમ્પલ રસોટો, આરિસ્ટોટલ અને સાર્ટે એકનના એ પતી પકિત
મા અમગલ્ય ગણાઈ શોભા આપે એવા છે.

વિવેકી પ્રસન્ન મન, દૃઢ નિશ્ચય, અને પુરુષપ્રયત્ન આમળ કર્યું અસકલ
નથી. ક્રાન્સ દેશનો પ્રખ્યાત નેપોલિયન કહે છે કે, “અસકલ એ શબ્દ માત્ર
મૂર્ખતા જ કોણમાં મળવાનો.” નેપોલિયનના જીટની વિપતિ યોડાને જ પડી
હશે. એક મરીખનો છોકરો પોતાના “ધેગથી અને પોતાના જુદિખસથી એક
પ્રથમ વર્ગનો મહારાજ થયો. એ પ્રમાણે અતકર્ય ઉચ્ચ પદ પામતાં, માર્ગમાં
એને કેટલી વિપતિ પડી હશે તે રિચારો ! તેનો એક નિશ્ચય આ હતો કે, “એક

દાણ પશુ વ્યર્થ ગયો તો, તે વેદા વિપતિનો લાગ ફાવે છે, માટે દાણ પશુ વ્યર્થ જવા દેવો નહિ. ”

ગ્રહર જોનસન, જેના પ્રખ્યાત ઇંગ્લિશ કોશને લીધે બહુ લોકો જેનું નામ જાણે છે, તે બહુ જ ગરીબ હતો. જ્યારે પ્રથમ લંડનમાં તે ગયો, ત્યારે તેની પાસે માત્ર એક જ ગીની હતી, પણ પછી એની બુદ્ધિ અને ઉદ્યોગને લીધે એનું સારું સંભાન થયું. તે કહે છે કે, “લોકો શુભ નથી એવું કહી, રોડથી રોવામાં આવે છે એ ખોટું છે. ’શુભવાન’ મનુષ્ય અધારમાં રહેલું ને’ જોયું નથી. કેટલાંક મનુષ્ય ઉદ્ય નથી પામતાં તેમાં તેઓનો જ વાંક હોય છે. ”

’એનલમિન ક્રાંસિનનું’ જીવનચરિત્ર પણ ધણું ચિંતાકર્ષક છે. તે પોતાના ઉદ્યોગથી અને આમદથી એક કંકાલસ્થિતિમાંથી મહા ઉચ્ચ પદ પામી ગયો છે.

આપણાં સંબંધીને ખરા ખોટા પરીક્ષાને વિપતિ એ એક સાધન છે. વિપતિ પડેથી આપણી પરીક્ષા લોક કરે છે, તેમ લોકની પરીક્ષા આપણે પણ કરી શકીએ છીએ. સંપત્તિમાં સર્વં સંબંધી મટું આવે છે. કાણ ખરું અને કાણ ખોટું છે તે જણાવું નથી, તેથી બહુ હાનિનો સંભવ છે. ખરા ઉપકાર કેનો છે તે કલાવું નથી. તેથી કૃતજ્ઞતા બતાવવામાં શુભવશ પડે છે. એક કવિ કહે છે કે:—

“વિપત ખરાખર સુખ નહિ, એ ચોરે દિન હોય;

ઇષ્ટ, મિત્ર, ખંધુ સળે, જન પરત હે સોય. ”

સંપત્તિ રંગીન ઉપનેત્ર (ચરમાં) જેવી છે. તે સ્પષ્ટિનું સ્વાભાવિક રૂપ આપણને અનુભવવા દેતી નથી; તેથી આપણે બહુ અમિત ધણ્યે છીએ, અને જે સંયત્ન પદાર્થ ઉપર વિશ્વાસ રાખવો ધરિત નહિ, તેના ઉપર રાખીએ છીએ પછી અકસ્માત્ ભયમાં આવી પડીએ છીએ, અને એકે દિશા સુઝતી નથી. સંપત્તિથી જૂલમાં વિશેષ હિંમતી ગયા હોય છે, તેથી નીચે પડતાં વિશેષ વાગે છે. સંપત્તિ આપણું જ્ઞાન જૂલાવે છે, તેથી આપણાથી બહુ અનર્થ થઈ જાય છે. ગદ્ ગદીને સંપત્તિ પાપમાં લલગાવી લઈ જાય છે.

આપણે સત્ય ધર્મ શો છે તે આપણને જાણવા દેતી નથી. પણ વિપતિ આપ-
ણને સાવધાન કરે છે. વિપતિમાં યદિનાં સત્ય અને સ્વાભાવિક સ્વરૂપ આ-
પણે અનુભવિયે છિયે. એથી ઉચિતની કૃતિનું સૌન્દર્ય જાણાય છે અને બહુ
લાભ થાય છે.

વિપતિથી નિરાશ થાય તેને નીચ મનુષ્ય સમજવા, વિપતિથી મનમાં
ભ્રમ આણી વિશેષ પ્રયત્ન કરે તેને હ્રદય પુરુષ સમજવા. વિપતિ અગ્નિ
જેવી છે. પીલા લાસના તૃણને બાળી નાખે છે, પણ સોનાના વાળા પ્રતિ વિપ-
તિનું કષ્ટ બલ ચાલતું નથી, તેને હલદું નિર્મલ અને વિશેષ મૂલ્યવાન કરે છે.
તેમ નીચને વિપતિ બાળી કાળા પાડી દે છે પણ હ્રદય પુરુષને વિશેષ તેજ-
સ્વી કરી દીધાવે છે.

ઉપર લખેલાં અનેક દૃષ્ટાન્તનું આપણે એકાગ્ર ચિત્તે મનન કરવું
ચોગ્ય છે. કેવા રાંઠ, કેવા અપંગ, કેવા નિરાશ્રિત, કેવા દુઃખી ભોકા, કેવાં
સંકટ, કેવાં વિધન, કેવા ભોલાપવાદ સહીને આ તે શ્રીહરિકૃપાથી વિપતિને જાણ્યા !
પુરુષપ્રયત્ન આગળ વિપતિએ શરણ લેવા દિના ચાલતું નથી. પ્રખ્યાત પુરુ-
ષોનાં જીવનચરિત્ર એ મહાસુખોદક અને સુમમ શિક્ષકતુલ્ય છે સદ્ગુણીના
જીવનજ્ઞાનના દુઃખકાલમાં મધુર માનના અર્થ સારી મનનું સમાધાન કરે છે.
અનાવાસે અને સહજમાં આપણી પ્રકૃતિ તે ઉપમાન પુરુષોના જેવી થા-
જાય છે. એથી અલભ્ય લાભ થાય છે. ઉપરનાં દૃષ્ટાન્તરૂપ નામકોપરથી
સ્પષ્ટ દેખાશે કે, જેઓ મદાન પુરુષો થઈ પ્રખ્યાતિ પામ્યા છે તેઓ સર્વને
વિપતિએ જ કઠિન કરી ઉત્તેજન આપ્યું છે. આ સ્પર્શસ્પર્શ છે, તે સદાકાલ
જમતું રહે છે; કોઈ સદાકાલ સુખી વા સદાકાલ દુઃખી રહી શકતું નથી. વિપ-
તિનો સારો ઉપયોગ કરતાં જોને આવડે છે, અને જો કરે છે, તેને જય મળ્યા
વિના રહેતો નથી. આપણા પણિડોનાં એવું મત છે કે—

“ યાત્યઘોઽઘો વ્રજત્યુચ્ચેર્નરઃ સ્વૈરેવ કર્મભિઃ ।

ક્રૂપસ્ય સ્થનિતા યદ્યત્ પ્રાપ્તારસ્યેવ કારકઃ ॥ ”

“ જેમ દૂધ ખોદવાનું કામ કરનાર નીચે જાય છે, અને પ્રાપ્તાર-અથવા

ક્ષણ પછી વ્યય ગયો તો, તે વેળા વિપત્તિનો લાગ શકે છે, માટે ક્ષણ પછી વ્યય જવા દેવો નહિ. ”

૨

ગાંધીજી જોનસન, જેના પ્રખ્યાત ઇંગ્લિશ કોલેજને લીધે બહુ લોકો જેનું નામ જાણે છે, તે બહુ જ ગરીબ હતો. જ્યારે પ્રથમ લંડનમાં તે ગયો, ત્યારે તેની પાસે માત્ર એક જ ગીની હતી, પંચ પછી એની બુદ્ધિ અને ઉદ્યોગને લીધે એનું સારું સન્માન થયું. તે કહે છે કે, “લોકો ગુણ નથી એવું કહી, રોડેથી રોવામાં આવે છે એ ખોટું છે. ગુણવાનું મનુષ્ય અધારામાં રહેલું મેં જોયું નથી. કેટલાંક મનુષ્ય ઉદ્ય નથી પામતાં તેમાં તેઓનો જ વાંક હોય છે. ”

એનનામિન ક્રાંશ્ચિનનું શબ્દચરિત્ર પણ સહુ ચિંતાકર્ષક છે. તે પોતાના ઉદ્યોગથી અને આમદથી એક કંઠાસ સ્થિતિમાંથી મહા ઉચ્ચ પદ પામી ગયો છે.

આપણાં સંજ્ઞાનીને ખરા ખોટા પરીક્ષાને વિપત્તિ એ એક સાધન છે. વિપત્તિ પડેથી આપણી પરીક્ષા લોક કરે છે, તેમ લોકની પરીક્ષા આપણે પણ કરી શકીએ છીએ. સંપત્તિમાં સર્વ સંજ્ઞાની થઈ આવે છે. કોણ ખરું અને કોણ ખોટું છે તે જણાવું નથી, તેથી બહુ દાનિનો સંભવ છે. ખરા ઉપકાર દાનો છે તે કહાવું નથી. તેથી કૃતચૂતા ખતાવવામાં ગુચવણ પડે છે. એક કવિ કહે છે કે:—

“ વિપત્તિ જરોખર મુખ નહિ, જે ચોરે દિન દોષા

ઈદ્ર, ગિત્ર, બધું સખે, જન પરત દે સોય. ”

સંપત્તિ રંગીન ઉપનેત્ર (ચરમાં) જેવી છે. તે સદૃશ રંગભાષિક રાક્ષસ આપણને અનુભવવા દેતી નથી; તેથી આપણે બહુ અનિત યત્ન લીએ, અને જે અચ્ચત્ત પદાર્થ ઉપર વિશ્વાસ રાખવો ધરિત નહિ, તેના ઉપર રાખીએ છીએ પછી અકરમાત્ જાવમાં આવી પડીએ છીએ, અને એક દિવા મુગટી નથી. સંપત્તિથી જૂસમાં વિગેય ઉચે ચટી ગયા દોષાયે છીએ, તેથી નીચે પડતાં વિશેષ થાતે છે. સંપત્તિ આપણું જ્ઞાન જૂસાવે છે, તેથી આપણાથી બહુ અનર્થ થઈ જાય છે. બહુ કરીને સંપત્તિ પાપમાંથી લલચાવી લઈ જાય છે.

આપણો સત્ય ધર્મ શો છે તે આપણને બતાવવા દેતી નથી. પણ વિપત્તિ આપણને સાવધાન કરે છે. વિપત્તિમાં સૃષ્ટિનાં સત્ય અને રવાબાવિક રચના આપણે અનુભવિયે છિએ. એથી ઈશ્વરની કૃતિનું સાન્દર્ભ જણાય છે અને બહુ લાભ થાય છે.

વિપત્તિથી નિરાશ થાય તેને નીચ મનુષ્ય સમજવા, વિપત્તિથી મનમાં ગર્મિ આણી વિશેષ પ્રયત્ન કરે તેને ઉચ્ચ પુરુષ સમજવા. વિપત્તિ અગ્નિ નથી છે. પીપ્પા ધાસના તૃણને જાળી નાખે છે, પણ રોનાના વાળા પ્રતિ વિપત્તિનું કંઈ બલ ચાલતું નથી, તેને ઉલટું નિર્મલ અને વિશેષ મુક્તિવાનું કરે છે. તેમ નીચને વિપત્તિ જાળો કાળા પાડી દે છે પણ ઉચ્ચ પુરુષને વિશેષ તેજસ્વી કરી દીધાવે છે.

ઉપર લખેલાં અનેક દૃષ્ટાન્તરું આપણે એકામ ચિત્તે મનન કરવું યોગ્ય છે. કેવા રાંક, કેવા અપંગ, કેવા નિરઝિત, કેવા દુઃખી ભોકા, કેવાં સંકટ, કેવાં વિધન, કેવા ભોકાપવાદ સહીને અને શ્રીદરિકૃપાથી વિપત્તિને ઇલા ! પુરુષપ્રયત્ન આગળ વિપત્તિએ શરણ થવા વિના ચાલતું નથી. પ્રખ્યાત પુરુષોનાં જીવનચરિત્ર એ મહાસુખોદક અને સુમમ શિક્ષકાર્થ છે. સદ્ગુણીના જીવનજીતાનું દુઃખકાલમાં મધુર ગાનના અર્થ સારી મનતું સમાધાન કરે છે. અનાયાસે અને સદાજમાં આપણી પ્રકૃતિ તે ઉપમાન પુરુષોના નથી થાય જાય છે. એથી જાલબ્ય લાભ થાય છે. ઉપરનાં દૃષ્ટાન્તરૂપ નામકપરથી રખટ દેખાશે કે, જેઓ મહાન પુરુષો થઈ પ્રખ્યાતિ પામ્યા છે તેઓ સર્વને વિપત્તિએ જ કઠિન કરી ઉત્તેજન આપ્યું છે. આ સંસારચક્ર છે. તે સદાકાલ બમતું રહે છે; કોઈ સદાકાલ સુખી વા સદાકાલ દુઃખી રહી શકતું નથી. વિપત્તિનો સારો ઉપયોગ કરતાં જેને આવડે છે, અને જે કરે છે, તેને જય મળવા વિના રહેતો નથી. આપણા પશ્ચિતોત્તું એવું મત છે કે—

“વાત્પયોઽયો વજત્યુચ્ચેર્નરઃ સ્થિરેવ કર્મભિઃ ।

કૂપસ્ય લાનિતા યદ્વત્ પ્રાકારસ્યેવ કારકઃ ॥ ૨ ॥

“જેમ કૂપ જોડવાનું કામ કરનાર નીચે જાય છે, અને પ્રાકાર-અણુના

કામ કરનાર જીવે આવે-છે, તેમ મદુષ્યપણ પોતાનાં ઉચ્ચ કે નીચ જીવો
કાર્ય તે પ્રમાણે ઉચ્ચ કે નીચ પદ પામે છે.

એ વાતો ખરેખરી છે. આપણાં અનેક શત્રુથી કે અનેક મિત્રથી
આપણું જોટણું અશુભ કે શુભ કરી શકાતું નથી, તેથી અધિક આપણાં
એકલાં કાર્ય કરી શકે છે. “જેવું વાનિયે-એવું લણિયે” એ સત્ય વચન છે.
કલ્યાણકારિ કાર્યમાં આગળ ચાલતાં અનેક મંકટ આવવાનાં એ તો નિશ્ચય
છે, તેમ અન્તે તેનો પરાજય થવાનો એ પણ નિશ્ચય છે. પાછળ ગમે એવો
જય મળે પણ જો મુદ્દના આરમ્ભમાં કટલાક શૂરવીરોનો પ્રથમ ભોગ આ-
પવો પડે છે, તેમ સત્કર્મ કરતાં પ્રથમ મનની લાલચો અને મનોરથનો ભોગ
આપવો પડે છે. આગળ જય મેળવવાને તે જમિદાર આપવાની આવશ્યકતા
છે. રાજ્યમામમાં શત્રુસેના સામા ઉભા રહેનાર ચોદા પડે છે ત્યારે જ જય
ધાય છે.

સન્માર્ગે ચાલતાં, પરિસ્થિતિ દુઃખદા એવી લાલચો મનને જાકુ લક્ષ-
આવે છે, પણ ખરા શૂરવીરનું તેજ અને વીર્ય તે જ સમયે પરીક્ષાય છે. તા-
ત્કાલિક અરૂપ સુખને સાટે, પરિપક્વ ફાલનાં અક્ષય સુખને ખોવા, લાલચથી
નેઓ મૂર્ખ થતા નથી.”

સદ્ગુણી અને સદાચારી કપર વિપત્તિના જાણના વર્ષાદ વરે છે પણ
તેઓ દૃઢપ્રકિરી, ક્ષોભ પામ્યા વિના, સહન કરે છે. તેઓની ધૈર્યરૂપ અભેદ
દાક્ષમાં વિપત્તિનાં જાણો પ્રવેશ કરી શકતાં નથી, એટલું જ નહિ પણ પેલા
રથમાં જીવનાર શૂરવીરના શૂરને વિપત્તિ અધિક પ્રકાશ આપે છે. પછી પેલો
ગૂર, વિપત્તિનો પરાજય કરી, જાદિર નીકળે છે, તે વેલા સર્વ લોકો ‘જયજય’
અને ‘ધન્યધન્ય’ એવા મહાઆનન્દાચક શબ્દોનાં પુષ્પથી તેને વધાવે છે;
અને તેને દીર્ઘિનો ચુકટ પહેરાવી દે છે.

જગત્પિપ્પાળ બોજાસળ જ્યારે રાજ્યાસન ઉપર વિરાજ્યો, ત્યારે
ના વિદ્યારુએ રાજનીતિ કહી છે તેમાં કહ્યું છે કે—

પ્રારબ્ધતે ન સલુ વિઘ્નમયેન નાંચઃ
 પ્રારબ્ધ વિઘ્નવિહના વિરમાંતે મધ્યાઃ ।
 વિઘ્નૈઃ સદસ્રગુણિતેરપિ હન્યમાનાઃ
 પ્રારબ્ધમત્તમજના ન પરિત્યજંતે ॥

ભાવાર્થ:—મનુષ્ય તથા પ્રકારનાં જીવ છે. કનિષ્ઠ, મધ્યમ, અને જનમ. તેમાં જે કનિષ્ઠ નામ નીચ છે તેઓ કાંઈ કાર્ય કરતાં વિઘ્ન આવી પડશે એવી ધીમથી કાર્યનો પ્રથમ આરંભ જ નથી કરતા. મધ્યમ મનુષ્યો કાર્ય ને આરંભ કરે છે, પણ તેમાં વિઘ્ન આવી પડે છે એટલે તે કાર્યથી વિરમી જાય છે; પણ ઉત્તમ પુરુષો છે તેઓ અમુક કાર્યનો પ્રથમ વિચાર કરી આરંભ કરે છે, આરંભ્યા પછી તેમાં સદસ્રગુણિત વિઘ્નોએ હથાપ છે તોપણ આરંભોનું કાર્ય પૂરું કર્યા વિના તેને ત્યજતા નથી.

ભોજનશયન ઉપરની શિક્ષા પ્રમાણે ઉત્તમ માટે વર્તેલો, તો નેને કેવી કીર્તિ અને વશ મળે છે તે જુઓ ? સારા યવાને ધુન્ધુ સર્વ મનુષ્યે ઉપત્તો ઉત્તમ મનુષ્યનો શુભ પોતાના હૃદયકંપર કાતરી રાખેલો, અને તે પ્રમાણે વર્તેલા પ્રયત્ન કરેલો.

આહો સ્વોદ્ધારકો ! તમારા સમીપ પરાક્રમી પુરુષોનાં જીવનચરિત્ર-રૂપિણી લખ્યવિત મૂર્તિઓ રાખી, તેના યવાને, વિપત્તિથી અજિત રહી, પ્રયત્ન કરો. આપણા દેસનો ઉત્થ ત્યારે જ થશે; અને આપણુ સુખી પણ ત્યારે જ થઈશું. આપણો દેશ સંપત્તિથી ભરપૂર છે; તે ભોગવવાને આપણે શ્રમ કરી યોગ્ય થઈએ એટલી જ વાર છે. इति ।

૧. શ્રીયુત મનાઃસુખરાગ સૂર્યરામ ત્રિપાડી, સચિત 'ત્રિપતિ વિપયે ત્રિ-
 મન્ધ-જે સંવત ૧૯૨૨ સન ૧૮૬૬ માં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે—તેમાંથી ઉદ્ધરણુ.

ગોધરા.	દેહગામ. (કડી.)	ગોરડી.	લખપત.
ગોંડલ.	દેહગામ (નડીયાદ.)	ગોરસદ.	લંડન.
ગારીપુર(આસામ)	ધધુકા.	ગોરિયાવી.	લીમડી.
ઘોડાસર.	ધમજ.	ભરૂચ.	લુણાવાડા.
ચીતલ.	ધોળકા.	ભાવનગર.	વડનગર.
છોટાકુદોપુર.	ધ્રાંગધ્રા.	ભુજ.	વડિયા.
જળલપુર.	ધ્રોળ.	મલકાપુર.	વડોદરા.
જંબુસર.	નડિયાદ.	મહુવા.	વઢરાણ.
જક્ષાલપોર.	નવસારી.	મહેમદાગાદ.	વંસાવડ.
જસદણ.	નવાગઢ.	મહેસેલ.	વાધરા.
જાફરાગાદ.	નાંદોદ.	મહેસાણા.	વાધેડિયા.
જાગનગર.	નારાયણ સરોવર.	માંગરોળ.	વાલમ.
જુનાગઢ.	નાલા સોપારા.	માણાવદર.	વાંસજીલીયા.
જેતપુર.	પરાંતિજ.	માંડવા બુજરગ.	વિરમગામ.
જેતલસર.	પલસાણા.	માનર.	વિસનગર.
જેડિયા.	પાટણ.	માલિયા.	વ્યારા.
ઝાંઝેર.	પાંડુ.	માલિયા હાટીના.	સંખેડા.
ઝાંઝીનાર(આફ્રિકા)	પાદરા.	મુખમ.	સમીન.
ઝાંઝો.	પાલણપુર.	મેંદરડા.	સમોલ.
ડોમોધ.	પીંડિયા.	મેરબી.	સાણુંદ.
ડીસા.	પુણા.	મોલમીન.	સાંધા-દામનગર.
તળોદ.	પેટલાદ.	મુગેડા. (આફ્રિકા).	સીસોદરા.
તળોદરા.	ગોરબંદર.	રતલામ.	સુરત.
તેગવા.	કુલપાડા.	રાજકોટ.	સોનગઢ.
થાણા.	જારવા.	રાધનપુર.	હાલોલ.
દહેજુ.	જલપા.	રાણપુર બેસાણું.	હાંસોટ.
દાહોદ.	ખેજા.	રામેશ્વરા.	
દેરડી.	જોટાદ.	રામોલ.	

સવાળમ ચોકલનાર સદ્ગુહસ્થાની નામાવલિ.

શેઠ અંબાવીદાસ તામજી.

રા. આત્મારામ તુળજરામ.

રા. હમરલાલ ધીરજરામ.

* રા. હમરલાલ લલ્લુભાઈ.

સેક્રેટરી જનરલ લા.પ્રચરી, ઉત્તરજન.

રા. કરસનદાસ હરગોવિંદદાસ.

રા. કલ્યાણુરાય છોટાલાલ,

રા. કાનજી વરધરામ.

રા. કાશીદાસ નરસિંહદાસ.

* રા. કુબેરલાલ મણિસંકર.

રા. કેશવલાલ ગિરધરભાઈ.

* રા. કેશવલાલ રઘુછોડલાલ.

રા. ગંગાદાસ વિક્રમદાસ.

રા. ગણુપતરામ (સાધુદં).

રા. ગિરધરલાલ કેશવલાલ.

રા. ગિરધરલાલ માણેકલાલ.

રા. ગિરિભાઈકર વિ. રતનજી.

રા. ગુલાબચંદ આણુદંજી.

રા. ગુલાબદાસ ગોપાળદાસ, B. A.

રા. ગુલાબરાય ગોવિંદરામ, B. A; L.L.B.

રા. ગુલાબરાય ધીરજરામ.

મિ. મુલામ હુસેન કાસમ.

શેઠ ગોપાળજી ખીમજી.

રા. ગોરધનલાલ હમરલાલ.

રા. ચંદુલાલ જયભાઈ ધનામદાર.

રા. ચંદ્રગુપ્તરામ ગોહોળતરામ.

રા. ચંદ્રવિદ્યાનંદ શ્રીકૃષ્ણનંદ, B. A.

રા. ચિમનલાલ અંબકલાલ.

રા. ચિમનલાલ પરમાનંદદાસ.

રાવળદાદુર સુનીભાઈ કાકુભાઈ.

રા. સુનીલાલ અમરતલાલ.

રા. સુનિલાલ જુદરાય.

રા. સુનિલાલ ત્રિકમદાસ.

રા. સુનિલાલ પરબુદાસ દલાલ.

B. A; L. L. B.

રા. હમનલાલ પ્રદેશદંજી.

રા. હમલાલ મુરજરામ.

રા. હમનલાલ હીરાલાલ

રા. છોટાલાલ નરોત્તમદાસ.

રા. છોટાલાલ દારકદાસ.

રા. જમનાદાસ કલ્યાણુદાસ.

રા. જમનાદાસ મુળજીભાઈ.

રા. જોડીસનદાસ ગંગાદાસ બક્ષ.

પ્રેક્ષક જોડીસદાસ જોડાભાઈ, B. A.

ડોક્ટર અવેરભાઈ નારાયણભાઈ.

રા. ઠાકોરલાલ પ્રાણુલાલ માલા,

B. A; L. L. B.

રા. ડાહ્યાભાઈ અંબારામ.

રા. ગણાભાઈ વેણીલાલ.

રા. દલપતરામ પ્રજારામ, B. A; L.L. B.

રા. દામોદરદાસ લલ્લુભાઈ.

રા. દુર્લભદાસ પુરશોત્તમદાસ.

મિ. દોરાળજી માણેકજી પટેલ, B. A;

રા. ધન પ્રસાદ હીરાલાલ.

રા. ધીરજરામ અમુલખરાય.

રા. સા. નગીનબાઈ સંતોકભાઈ.

રા. નગીનદાસ દુર્લભદાસ.
 રા. નગીનદાસ પ્રાણીચંદનદાસ,
 L. M. D.
 રા. નગીનદાસ રમ્યહોડદાસ.
 રા. સા. નર્મદચંકર દેવચંકર.
 રા. નર્મદચંકર મહેશ્વર.
 રા. નરભેરામ મહાદેવ.
 રા. ન્યામતરાય માધવરાય.
 રા. પ્રમોદરાય પુરશોત્તમરાય.
 રા. પ્રાણીદાસ દામોદર.
 રા. પુરશોત્તમભાઈ અનુપરામ.
 રા. સા. પુરશોત્તમરાય કલ્યાણરાય.
 રા. પીરભાઈ અમરામ.
 રા. પોપટલાલ કલ્પાનજી.
 રા. ફકીરભાઈ મણુપતિચંકર.
 ખાનગી કારભારી, બારીયા સ્ટેટ.
 * રા. બાગદુષ્ણ મુનિલાલ.
 રા. બાળાભાઈ લક્ષ્મીચંકર.
 * રા. ભગવાનજી કીકાભાઈ.
 રા. ભાઈદાસ ફકીરભાઈ.
 રા. ભાઈલાલ ગોરધનદાસ.
 બાટીયા મિત્રમંડલ, મુંબઈ.
 રા. સા. બીખારામ ગોવિંદરામ.
 રા. બીખાભાઈ સામગ્રીભાઈ.
 રા. મગનલાલ તાપીદાસ.
 રા. મણિલાલ ગૌરીચંકર.

રા. મણિલાલ મુનિલાલ.
 રા. મણિલાલ છામ્પલાલ.
 રા. મણિલાલ બામ્પલાલ.
 રા. મણિચંકર વિશ્વનાથ.
 રા. મંગલદાસ દેવીદાસ.
 રા. મંગલદાસ લલ્લુભાઈ.
 માંગરોલ સ્ટેટ લાઇબ્રરી.
 મિ. મનચેરસા પાલનજી કેકુખાદ,
 રા. મદિપતલાલ બાગદુષ્ણ,
 રા. મોતીચંદ ગિરધર.
 રા. મોતીભાઈ ટાંબાભાઈ.
 રા. મોતીભાઈ મધુરભાઈ.
 રા. મોતીલાલ દલપતરામ.
 * રા. મોતીલાલ દલમુખ શાહ.
 રા. રંગીલદાસ ગિરધરલાલ.
 રા. રમ્યહોડભાઈ રામભાઈ.
 રા. રતનચી લીલાધર.
 સેક્રેટરી રસલ લાયબ્રરી.
 રા. રામચંદ્ર વીરજી.
 રા. રામચંદ મંગારામ.
 રા. વલ્લભદાસ ત્રિભુવનદાસ.
 રા. વ્રજભાઈ માધુભાઈ.
 રા. ચંકર પ્રસાદ કેયવલાલ.
 રા. ચંકરપ્રસાદ રામપ્રસાદ.
 રા. હીરાલાલ રમ્યહોડદાસ.

(બીજા નામ આવનાં અંકમાં.)

ધર્મ
નીતિ

ચીઃ ।

લોકપ્રિય લેખમાલા.

(માસિક)

વિદ્યા
કલા

વર્ષ ૧.

શિક્ષક, પરીક્ષક તથા માતા. અંક ૧૨.

પિતાપ્રતિ વિનતિપત્ર.

સં. ૧૯૫૭ આશ્વિન વદિ ૧૪. | સ. ૧૯૦૧ નવેમ્બર.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રેયઃસાધક અધિકારિવર્ગ.

સેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છાતાલાલ છવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિઠ્ઠલદાસરામ મહેતા, બી. એ.

લવાળમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંડા, વડોદરા.

વાર્ષિક લવાળમ-પ્રથમ વર્ષ રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ.
આ વર્ષને વર્ષઆખરે પુસ્તકવગેરે ભેટનો લાભ મળશે; બીજા વર્ષ
રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ. આ વર્ષને ભેટનો લાભ મળશે
નહિ. એન્ટોને કમિશન.

છુટક કીમત રૂ. ૦-૧-૧.

વડોદરા.

ધી "નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ" કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ।
કલ્પવૃક્ષ જેની વિદ્યા શું સિદ્ધ કરતી નથી?

વાર્તા
કથા, પ્રૌ.

શિક્ષક, પરીક્ષક તથા માતાપિતાપ્રતિ વિનંતિપત્ર.

સ. ૧૯૫૨-૫૩ શરીર પરોપકાર માટે છે. — સંસ્કૃત સુભાષિત.

પ્રત્યેક નવું કંઈ નથી. — બાઈબલ.

— આર માણસે પ્રથમ પોતે મુધરવું જોઈએ — સાંકેદીસ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છાટાલાલ જીવનલાલે પાંચીસ વર્ષપર્યંત કામ કર્યા પછી-તેમાંનાં
કૌશિકરામ વિદ્યનહરચીન માહાત્મ્યથી પ્રસિદ્ધિને પામેલી સુરા-
લવાજમની વ્યવસ્થા રાખનારનું કર્યા પછી લાંબી મુદ્દતથી ઉર્બુવેલી અને
આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, આયુષ્યને ઈશ્વરભક્તિમાં નિર્ગમન કરવામાં
વાર્ષિક લવાજમ-પ્રથમ વર્ગ દ્વારા જામવર્જને સંબોધવાની સ્વાભાવિક
આ વર્ગને વર્ષઆખરે પુસ્તકવું તે જીર્ણિએ કરતોવતું રૂપ મારણ કરતાં
રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, આગળ વેચવામાં આવે છે. વ્યવસ્થાપકોતરફથી તક મળતાં તેદ્વારાએ
નહિ. એજન્ટોને કમિશન.

છુટક હી.

મતાવવાનું સાદમ કર્યું છે, તેમાં નવીનતા કંઈ
મળ્યા છે, અને સાચું તે મમે તેટલું જાનું થાય,
ધી “નૂતન વિજ્ઞાન” દરતું નથી; માટે તે વાંચનારને કદાચ રસિક

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં કિં
નિશ્ચય.

વિચારનારને તે ખરા લાગે, તો તેટલાથી જ

ઉન્નતિ, એટલે દેશ જે વ્યક્તિઓનો જનેલો છે, તે વ્યક્તિઓ-
અને વ્યક્તિઓનો ઉદ્ધાર, એ રખડ વાતો છે; અને કોઈ પણ

વ્યક્તિની ઉન્નતિ કેવળ ' કેળવણી ' ઉપર રહેલી છે, એ સુસિદ્ધ છે; અર્થાત્
 યથાવિધિ કેળવણી અને ઉન્નતિ, એ વ્યક્તિને માટે-સમર્થિતે માટે અને દેશ-
 ને માટે પર્ણાય રાખેલો મણી રાક્ષય. એ સિદ્ધાન્તની પુષ્ટિમાં સુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ,
 જર્મની, ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રેન્સઆદિ દેશોની સાંપ્રત સુખમય સ્થિતિક્વર દૃષ્ટિપાત
 કરતાં સદગ પ્રતીત યશો કે તે પ્રત્યેકનું મૂળ કારણ પ્રજાકીય કેળવણી છે.
 એ સુખને આજ ત્રીસ વર્ષથી કું મચ્યો, માનવો અને સમજનો આબોધો
 છું, અને તેને પ્રતિર્ષના અનુમત અને વાંચનથી ટેકો મળવો ગયો છે, માટે
 ધણી સૈદ્ધાંતી અવનતિમાં આવી પડેલા આપણા દેશની ઉન્નતિ અને ઉદ્ધારનો
 આધાર-ગમે આધાર મથાજે નામ આપેલા આપકવર છે, એમ નિત્યપ્રતિ
 રમરણ રાખી વર્તન રાખવા વિનંતિ છે.

કેળવણી વિધિવિધની હોઈ રહે-ધંધાની કેળવણી, જેવી કે સુતાર,
 લૂહાર, મોઝી, કુંભારવગેરેના ધંધાને લગતી કેળવણી; કુન્નરની કેળવણી,
 જેવી કે હાપવાની, રંગવાની, ચીતરવાની, નકશી કરવાની, ફોટોચીટની,
 છત્પાદિ; વેપારની, ખેતીની, લોકરી કાગની, અમુક વિદ્યાની, પણ કેળવણી.
 એ પ્રત્યેક વિશે સામાન્યતઃ પણ સૂચના કરવાનું આ સ્થળ કે આ સમય નથી;
 પરંતુ એ સજ્જા કેળવણી જે રહે માન્ય થાય છે-એ સજ્જા કેળવણીનું મૂળ,
 જે કેળવણી છે, જે કેળવણીકવર સસારની બધી કેળવણીનો અને પ્રત્યેક
 વ્યક્તિના અવિધના સુખદુઃખનો આધાર રહેલો છે, તે કેળવણીસંબંધી
 સૌંદર્ય સૂચના કરવી મેં આવશ્યક માન્યું છે.

વાંચનારના મનમાં સદગ પ્રશ્ન યશો કે એ કેળવણી તે કઈ ? અને
 કેળવણી શું ? આપણી સાગમાં નથી અપાતી ? ઉન્નતિની અરધિએ આવે-
 ની અંગરેજ પ્રજા આપણા ભારત સ્થિતિવર આજ દોઢમે વર્ષથી રાજસત્તા
 ધસાવે છે, તેણે હામ હામ સ્થાપન કરેલી સાગઓમાં એ કેળવણી વિસારી
 પૂકી હોય ? તેણે રમેલાં ધોરણોમાં એને પ્રાધાન્ય આપવામાં નથી આબોધ ?
 શિશુકો તે જરના તૈયાર થતા નથી ? કે આર્યપ્રજા કઈ સૈદ્ધાંતી અધમ દસા-
 પામેલી હોઈ, તેનાં પતિત જાળકામાં એ કેળવણીનાં સમર્થ સૂચો મદબ.

ધારણ કરવાની તાકત રહી નથી. બૂતકાળના ઇતિહાસની સાથે લાંગા અનુ-
ભવને ચારમારી જુદીથી જોડવા વાંચનાર પ્રયત્ન કરશે, તો તેને માલૂમ પડશે
કે કોષ એકને માથે બધો કોષ મૂકવા જેવું તેને જણાશે નહિ, તેમ જ તેમાંથી
કોષ પણ કેવળ કોષરહિત છે, એમ પણ જણાશે નહિ; પણ જેમ હર્ષદ સ્પેન્સર
જૂની વાતને તથા શબ્દોમાં પશ્ચિમની પ્રજાને જણાવે છે, તેમ કોષ વસ્તુ એવી
સંપૂર્ણ સારી નથી કે તે વ્યારે સારી ન થઈ શકે, અથવા તેમા બૂતનો
લેસ ન હોય; તેમ કોષ વસ્તુ એવી નરસી નથી કે જેમાં સારપણનો વા સ-
ત્યનો અંશ ન હોય. તેથી રીને આ દેશનાં આપ માળાપો, રાજાકર્તા પ્રજા,
તેણે સ્થાપન કરેલાં ધોરણો અને તે સીખવવા તથા તપાસવા મોજેલા શિક્ષક,
પરીક્ષકો સર્વે વધામણ પોતપોતાનું કામ યોરી અથવા ઘણી ભૂતોરહિત કે
ભૂતોવાળું કરે જાય છે; અને આજ સુધી ઘણા તે કામને પરિણામે જે વિચારો
નીચે ઠાંકવામાં આવેલા છે, તે તેમના જ કાર્યમાંથી સ્ફુટી આવતાં પ્રગટ્ટે
સમજવાના છે.

રાજ્યકર્તા પ્રજાએ આ ભૂમિની પ્રજાકેળવણીમાટે આજસુધી જે
કશું છે અને હજુ સુધી કરતી જાય છે, તે માટે તે આપણા માનને યાત્ર છે,
અને તેણે બાંધેલાં ધોરણ, તેણે રચેલી વાંચનમાળા અને ધોરણમાં લખત કહેલા
નિયમો મંભીર વિચાર માટે જોવા છે, અને તે સર્વે આટલા વરસથી સહજસાજ
દેરદાર છતાં જેમનાં તેમ ટકાવ કરી રહ્યાં છે, તે ઉપરથી તે આપોઆપ સા-
બીત કરી આપે છે કે તે કરતાં વધારે સારાં કરી જતાવવાને હજુ આ પ્રજા
પાસે કંઈ નથી, અથવા પ્રજાના સુશિક્ષિત આગેવાનોએ જનમંડળ પ્રત્યે એ
કાર્ય કરવાનો પોતાનો ધર્મ છે, એમ જણુ નથી અથવા જાણતાછતાં
જાણ્યા નથી, પણ પ્રમાદમાં પોલી રહ્યા છે.

હવે ધોરણોમાં અને તેમાંના નિયમોમાં ઉપર જણાવેલી (વસ્તુ)
કેળવણીનાં અને સામાન્ય જ્ઞાનનાં કિરણોનો પ્રકાશ વખતોવખત દોપાઈ આવે
છે, છતાં પ્રજાતરીકેનું તેનું એક કરવાને અને સાધવાને, દેશભક્તિ અને
રાજભક્તિ જમત કરવાને, ધર્મની સંસ્થાપના કરવાને કે નીતિજળ તથા હૃદ-

બળ પોષવાને, તે આજમુખીમાં મૃતવત્ત નીવડેલ છે એમ કહેવામાં હું સાદું કર્યું સમજતો નથી.

સાધન અને હૃદયવર્ગનાં માળાપો પોતાની મૂળ સ્થિતિ અને હૃદયક્રમ વડિસોએ શી રીતે પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેનું જ્ઞાન બુદ્ધીને ક્ષણિક અને પરિણામે દુઃખકર વિષયવિજ્ઞાસને અધીન થઈ પોતે પેદા કરેલી સંતતિને ધરઆગળ જે રચાવી સામ આપે એવી નૈતિક કેળવણી આપવામાં અસમ્મત અને ઉપેક્ષાવાળાં નીવડ્યાં ; મધ્યમવર્ગના લોકોએ પણ, વ્યવહારમાં વિશેષ વ્યવસાય-અસ્ત થવાથી અને કર્તવ્યનું વિસ્મરણ થતાં, એજ બૂઝ ખ.ધી; અને નીચલા વર્ગના લોકો કેવળ દેહનિર્વાહનાં સાધન પ્રાપ્ત કરવામાં અને પશુવ્યવહારમાં પોતાનો કાળ દાટે છે, એમ નિસપ્રતિ સૌ કાંઈના જોવામાં હોવાથી એમના તરફથી પોતાનાં બાળકમાટે વધારે આશા રાખવી, એ નિષ્ફળ છે. એ પ્રમાણે માળાપની પોતાની પ્રજાની કેળવણી માટે બેકાળજી નીવડતાં :—

ચાત આવીને આપણા શિક્ષક અને પરીક્ષક વર્ગ આગળ અટકી. તેમાંથી શિક્ષક ટ્રેનિંગ કોલેજોમાંથી અને યુનિવર્સિટીમાંથી મને તેવા શિક્ષક થઈને નીકળતા હો, તેવિષે હું કંઈ કહેવા માગતો નથી, પણ તેમને સરકારે બાંધેલાં ધોરણોના વિષયો નીચેની એક એક વર્ષની મુદ્દતમાં પૂરા કરવાના હોય છે, એટલે પોતાના શિષ્યોને લક્ષ્યસ્થાનક પર લઈ જવાની અને તે સ્થાન-ઉપર તૃપ્તિથી જવાની શિષ્યોમાં આતુરતા હોય છે, તેના પરિણામમાં એ એક જ વાત સિદ્ધ કરવા જતાં 'મીશ મહાનુ અગત્ય ધગવનારી, સાથે સાથે જ અસાવવા જેવી બાબતો, ઉપરના કારણથી તથા વખતની તંગીને લીધે અને પરીક્ષણના માપની બહારની બાબત હોવાથી, નર્દન વિસારી મૂકાય, એ નવાઈ પામવા જેવું નથી, અને તેથી જ અંગતજની, આરોગ્યની, મનોનિબદ્ધની, સારા નાગરિક થવાની, સારા પાડોશી થવાની, કર્તવ્યપરાયણતાની અને એવાં અનેક લક્ષણોની કેળવણી સહજે બાજુકપર રહી જાય છે.

પરીક્ષકની જગાકપર નિયોગ થતા પહેલાં, તે મુંઢરથે શિક્ષણનું કામ કરી પરીક્ષણના વિષયો શીખવવાનો અનુભવ મેળવ્યો છે કે નહિ, બાલસ્વ-

માર અને ખાસચેષ્ટાનો અભ્યાસ કર્યો છે કે નહિ, અને નિયોગ થવા પછી પ્રત્યેક શાળાવાળા મામની વસતિનું મથાવટિત જ્ઞાન મેળવી શિક્ષકની મુસ્કેલીઓ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે નહિ, અને જાળકો શું નથી જાણતા, તેને બદલે તેઓ શું જાણે છે, તે જાણવા તેમના પ્રતિ આદ્ર્દ હૃદયથી તે જુએ છે કે નહિ, તેથી તપાસ ગમે તેવી ઇષ્ટ અને આવશ્યક છતાં, તે અનુમિત વિચારી, મહેતાજીના શિક્ષણની પેઠે પરીક્ષકનું પરીક્ષણ પણ કદાચ સર્વાંશે સફળ કેમ નથી નીવડતું, એવી શંકાના જવાબમાં કહી શકાય એમ છે કે તેમને માથે નીમેલી નિશાળો નીમેલા વખતમાં તપાસી પૂરી કરવાના બોમની સાથે તેમના ઉપર પત્રબ્યવહારનો, ઉપજ ખર્ચના દિસાજ કીનાજનો, પ્રવાસનો અને પરાધીનતાનો બોમને રહેલો છે, તેથી તેમણે નક્કી કરેલા વિષયો નક્કી કરેલી રીતે પૂરા તપાસી લેવા જતાં ખીણ અનુષ્ઠાન જાળવતા ગમે એટલી ઉપયોગી છતાં તે ઉપર પૂરતું લક્ષ ન આપી શકાય, તો તે આશ્ચર્ય જેવું નથી.

ઉપર પ્રમાણે પરદેશી શબ્દજોડાં તેની વ્યાવહારિક અને સાંજકામ સમજપ્રમાણે તે અત્યંત પ્રજાની કેળવણી માટે જ કરે છે, તે કરતાં તે વધારે કરે એ દેશકાળ જોતાં અશક્ય છે; સર્વ વર્ગનાં માળાપોની જે એન ફરજ છે, તે પણ મા અમણ અથવા અશિક્ષિત હોવાથી અને બાપ ધંધારોજગારમાં ફસાએલા હોવાથી પોતાનાં વડાલાં બાળકોને શરકેળવણી આપવામાં શુન્યવત્ નીવડ્યાં છે એટલું જ નહિ, પણ કુસંગત અને કુસંસ્કારોમાંથી પણ તેમનું નક્ષણ કરવા અનિચ્છાવાળાં, અથવા અશક્ય અથવા ઉપેક્ષાવાળાં જ બાપાં છે; ત્યારે હવે એમાંથી એટલું જ નિર્દિષ્ટ શક્તિ થાય કે વર્તમાન શિક્ષકો અને પરીક્ષક સાહેબો ઉપર પોતાની મુકરર કરેલી ફરજ ઉપરાંત ઉપરની બંને પક્ષની ન્યૂનતા તેમણે થવાસામર્થ્ય પૂરા પાડવાની જરૂર છે; અને તેથી એ બંને માટે આ બારીક સમયમાં એ કામ સંગોપાંગ પાર ઉતારવાને અને અવિષ્કૃતી પ્રજાને રૂઢી રીતે તૈયાર કરવાને અસાધારણ કૃતબ્યપર-યજ્ઞતા, અસાધારણ તત્પરતા, અસાધારણ ઉત્સાહ, અને અસાધારણ ધૈર્યની આવશ્યકતા હોવી થાય છે.

શિક્ષક-પરીક્ષકને પ્રથમ તો પોતાના ધંધાને માટે માન અને પ્રેમ હોવાં જોઈએ; અને તેમ થવાને માટે પોતે કેવું ઉમદા કામ હાથમાં લીધું છે અને તેને અંગે કેટલી જમી જવાગદારી રહેલી છે, તેના તેમને ખરાખર ખ્યાલ હોવો જોઈએ. જાનિયની પ્રજાને બીકણ કે બહાદુર બનાવવાનો, સ્વાયંચાંધ કે પરગણુ બનાવવાનો, દેશભક્ત કે દેશદ્રોહી થવાનો, સ્વર્પણ, શીર્ષ અને સદાચરણમાં અતુરકત કે તેથી વિપરીત થવાનો આધાર શુરુ ઉપર રહેલો છે; અને બાલહૃદયમાં તેવા સંસ્કાર પાડવાની શક્તિ શુરુમાં રહેલી છે અને તેથી સત્તા કે સંજોગ મોટા સત્તાધિકારીમાં, કે રાજામાં રહેલાં નથી, તેથી એવા અપ્રતિમ કાર્યમાટે તેના કરનારને માન અને પ્રેમ એની મેળે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તે પ્રાપ્ત થવાને તેણે માત્ર પોતાના ઉચ્ચ કાર્યને સતત લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. ૧૧૫ મુદ્દ કરનાર અને તે સંધ્યામાં જ જળ મેળવનાર ડબ્બક ઔદ્ધ વેલિંગ્ટને 'ઇટન' ગામની શાળામાં અભ્યાસ કરેલો હતો. તેણે એ જગાએથી પસાર થતાં હતું કે, 'નેપોલીઅન બોનાપાર્ટેઉપર પોંટકુંતી લડાઈમાં મેળવેલા જયના પ્રથમ સંસ્કાર આ નિશાળની કસરતશાળામાંથી મને પ્રાપ્ત થવા હતા.' આ વચનો 'ઇટન' ના શિક્ષકોને જ્યાં માનપ્રદ છે, તેવાં જ શિક્ષકના મહત્ત્વ પરિણામને પામનારા કર્તવ્યને પણ આંગળી કરી બતાવનારાં છે.

એવા જ આ ધંધાને માટે મન અને પ્રેમ તેના કરનારને થાય, એ સ્વાભાવિક છે, માટે તેમાંથી કોઈ પણ શિક્ષકે કદી પણ અભિત ન થવું; માન-પાનની વહેંચણી સત્તાના ખસે કરીને કે કાલજલે કરીને મને તેવી રીતની થાય-લક્ષાધિપતિ પામર પૂજાય, અને નિર્ધન કુદરતચરિતનો અનાદર થાય, વિપ-ચવિત્તારી વ્યસની રાગથી પ્રજા થરથરે અને શાસ્ત્રપન્ન છને સાદા વેશના આચાર્યને પ્રજા મણે નહિ, એ સામાન્યતઃ પ્રતિદિવસ જોવામાં આવે છે, માટે તેઉપર કેવળ ઉપેક્ષા બુદ્ધિ રાખીને વર્તવાની પ્રવૃત્તિ કરી દેવ પાડવાથી આપણા ધંધામાં રાગી અને આસક્ત થવાય છે; અને તેમ થવાવિના તેને માટે માન અને પ્રેમ ટકાવ કરી રહેતાં નથી. આપણને સૌ માન આપે, એ વાત આપણા ધમાં નથી; તો તે ઉપર અચ્ચેલાં કારણોથી કદાચ ન મળે-કદાચ આપમાન

થાય, તો તેથી દુઃખ લગાડવું એ પણ ગેરવાજબી છે. પોતાના જ કાર્યમાં મત અને મરત રહી બીજાના માનઅપમાનમાટે રૂપૂદા ન રાખવી.

ઉપરની વાતસાથે પોતાને માથે બાળકેળવણી આપવામાં કેટલું જોખમ અને જવાબદારી છે, તે કદી પણ જૂલુબું ન જોઈએ, નાનપણમાં પડેલી ને પાડેલી ડાપો બહુધા જૂસાતી નથી. ચિત્રકાર કોમ્પો હાથે છે કે, 'મારી માએ હું બાળક હતો ત્યારે જન્મી કરવાથી હું બીતારો થયો,' એ વચ્ચેનામાં રહસ્ય રહેલું છે; તેથી તે જવાબદારીનું માહાત્મ્ય સમજી તાત્તુસાર આપણાં વિચાર વાણી અને વર્તન ઉમદા અને એક સરખાં રાખવાં જોઈએ; નહિતો, કથાગટનાં 'પોથીમાંનાં રીંગણાં'ના જેવું થવાથી કહેણી કરણી જૂદી પડવાથી, તેવા શિક્ષકનું શિષ્યોમાં માન ધટી જાય છે અને શિષ્યો પણ તેવા જ થઈ જાય છે. માટે સંદોદિત શિક્ષકે હવ્ય કોટિમાં રહેવા પ્રયત્નવાન થવું; અને તેને માટે ર્ધ્યાચિ ઋષિ, ઉદ્દાલક, નચિકેતા, વિદુર, વ્યાસ ભગવાન, ભગવાન શંકરાચાર્ય, બુદ્ધમુનિ, ડેવિડ હેર, સૅક્રેટીસ, એરિસ્ટોટલ, પ્લૂટાર્ક, રોજર, એસ્કામ, પેરટા લોટરી, આર્નેલ્ડ, ટ્રિંગ, રસો, લા પ્રોન્ટેનનઆદિ અનેક સ્વદેશીય તથા પરદેશીય મહાન શિક્ષકોના જીવનનું અભ્યાસ કરતા રહેવું; અને અને તેટલાના ફોટોગ્રાફો પોતાના અભ્યાસગૃહમાં અને શાળામાં તેમનું વખતોવખત રમ-રણ થવા રાખવા.

તાત્પર્ય એ છે કે એક ગુરુ અને શિક્ષક તરીકે હૃદય અને મસ્તકના જે જે ગુણો જોઈએ, તે મેળવવા સદા હુયુગ રહેવું; કેમકે જેટલે દરજ્જે તેમાં ન્યૂનતા, તેટલે દરજ્જે શિક્ષણની સિદ્ધિમાં અપૂર્ણતા આવશે; તેમાં જો એ ધંધાને માટે અરુચિ હોય, તેને માટે માન કે પ્રેમ ન હોય, અને બાળકો-પ્રતિ આદ્રેશાય ન હોય તો એ ધંધો હાથ જ ન ધરવો, અને કોમ્પીજને જ માર્ગ નિર્વાહ માટે શોધવો; કેમકે એવો શિક્ષક માન, કીર્તિ કે દ્રવ્ય મેળવી શકનાર નથી એ નક્કી છે.

કેટલાક શિક્ષકો પોતાના ધંધાથી એવા સરમાય ॥ કે તેમને જો માર્ગ-માં પોતાનો નિશાળીઓ ગમે, તો તેની સાથે તે હજી રહી વાત કરવાની

દિગ્ભત નહિ ધરે, ઝેટકુંજ નહિ, પણ તે માલતાં સલામ કરે, તેને સ્વીકારતાં પણ તે જાણે યુનોહ કરતો હોય, તેવી તેને ગ્જાનિ થાય છે. એવા શિક્ષકને અધમ અને પોતાના મોઢા કામને માટે નાલાયક જાણવા.

ઉપરની પ્રસ્તાવનાથી પ્રતીત થયું દશે કે સારા શિક્ષક થવાને માટે તેને પોતાના ધધાને માટે માન તથા પ્રેમ હોવાં જોઈએ, બાળકોને માટે આંતઃકરણનો ભાવ અને તેમનો સ્વભાવ સમજવાની શક્તિ હોવી જોઈએ, અને તે ઉપરાંત જે કામ કરવાનું તેણે પસંદ કર્યું છે, તેને માટે સંપૂર્ણ અને સચોટ જ્ઞાન અવશ્ય હોવું જોઈએ. જેમ વેદાન્તજ્ઞાનના અભ્યાસ કરનાર જિજ્ઞાસુએ તેના અધિકારી થયને સાધનચતુષ્ટય સંપન્ન થવાની આવશ્યકતા છે, જેમ મુનિચરિત્રિની હંચી કેળવણી મેળવવાને પાત્ર થયને માટે વિદ્યાર્થીએ તેની પ્રવેશક (માટ્રિકુલેશન) ની પરીક્ષામાં પાસ થવાની આવશ્યકતા છે, જેમ રથસંચારમાં જતા યોદ્ધાએ અંગકસરતર કે સરીસંપતિ મેળવી શર્યાબથી સજ્જ થવાની આવશ્યકતા છે, જેમ નિષ્ક્રમ ભાવે નિત્યકર્મ કરનાર દ્વિજે તે કર્મમાં જોડાતા પહેલાં અતર્જાલ શીઘ્ર કરવાની આવશ્યકતા છે, તે જ પ્રમાણે શિક્ષકમાને પોતાના અપ્રતિમ ઉચ્ચ કાર્યમાં નિત્યપ્રતિ જોડાતા પહેલાં, અને ઘેરથી નીકળતા પહેલાં પોતાની સમસ્ત નોંધમાંથી અથવા પોતાના અભ્યાસશૃંગમાં યોગી રાખેલા કામગાંધી સંભારવું કે—૧. માઈ' મદ્ બાગ્ડ છે કે શિક્ષકનું પરમાર્થયુક્ત કામ કરવાનું મને મળ્યું છે; ૨. કોમળ હૃદયની અને સુષુમ્ન મસ્તિષ્કની શક્તિ જોતો ક્રમે ક્રમે ધેરંધી વિકાસ કરવાનું આસાધારણ કામ મને સાંપડ્યું છે; ૩. એક સુશિક્ષિત મનુષ્યનરીકે અને અનુકરણીય ગુરુતરીકેના સદ્ગતિ અને સુમદ્યજ્ઞના પૂજ્ય દલાલારે દુ' યાક' એવી શુદ્ધ સગત જ્ઞાનના મારા આંતઃકરણમાં સ્ફુરેલી રહેલી જોઈએ; અને ૫. તેને માટે સંયત અને સર્વશક્તિમાન પરમપૂજાળુ જગન્નિષંતા મને સદાય યાઓ.

એવા ઉચ્ચ વિચારોથી વેષ્ટિત થઈને મંજીર છને દસમુએ વરને શિક્ષકે નિશાળમાં નિયત સમયપૂર્વે પ્રવેશ કરવાનો છે, અને શાળાના સમસ્ત વિદ્યાર્થીઓને શાળાના એક સ્થળમાં ભેગા કરીને ઈશ્વરસંમરણ અનુકૂળતાપ્રમાણે વપવરે કરીને શિક્ષણના કાર્યમાં જોડવું જોઈએ.

એ કામ કેવી રીતે કરવાનું છે, તેને માટે 'શિક્ષાપદ્ધતિ', 'કુળવણી-પ્રકાર', 'નવલગ્ન' યાવત્તિ', 'ગુજરાતસાળાપત્ર' આદિ લેખોમાં શાસ્ત્રીય અને પ્રયોગસિદ્ધ રીતિએ વિસ્તારથી જણાવવામાં આવ્યું છે, એટલે તે વિશે અત્ર ખોલવું અનાવશ્યક છે; તત્સંગે અત્ર માત્ર એટલું સૂચન કરવું બસ છે કે પ્રાથમિકશાળાના શિક્ષકોએ ઉપર જણાવેલા ગ્રંથોનું અને અંગરેજી શાળાશિક્ષકોએ ગાસિક, કૉલરવુડ, સલી, બાનેટ, ફિચર, પેઇન, બેઇન, કૉમ્પેર, રસો, લ્વાઈન્ડેઈન, ર્લાન્લીફ્ટ આનંદકનું જીવનચરિત્ર, મિંગ, જિલ્લ, આદિ અસંખ્ય ગ્રંથોમાંથી યોગ્ય સુદૃઢી કરીને તેમનું અનુક્રમે મનનચિન્તન કંપનિનાને એક પછી દિવસ જવા દેવો નહિ.

પછી હું જે ઉપર વિશેષ બાર મૂકવા માગું છું, અને જે શિક્ષણના વિષયોના અને શિક્ષણપદ્ધતિના જ્ઞાન ઉપરાંત કરવાનું છે, તે ઉપર સતત સક્ષ રાખવાનું છે. આપણા હ કલાકના શિક્ષણમાં જે અનેક પ્રસંગો વિષયાન્તરે ખડા થાય છે અથવા બાળકોની પૃષ્ઠાથી ઉદ્ભવે છે, તેનો અચૂક લાભ લઈને સુલક્ષણોનું, સારી ટેવોનું, સારી આલનું જંધારણ રચવા દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધાન્તને સજીવ કરીને સદા ઉદ્યુક્ત અને પરમ હૃત્સુક રહેવા અને તદનુસાર પોતાનું પ્રલક્ષ દૃષ્ટાન્ત વાણીથી નહિ પણ વર્તનથી મૂકવાને કદિ પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧. ઘેરથી બાળક ઈશ્વરસ્મરણ કરીને, આખાપ અથગા જે વડિલ હોય, તેને પગે લાગીને, અને તેમની આજ્ઞા લામને શાળામાં આવે

ઈશ્વરસ્મરણ
અને વિનય.

હ કે નહિ, તેની પ્રથમ દરજ્જે તેના વડિલોએ સંબાળ રાખવાની છે, પણ આગળ સચવી ગયાપ્રમાણે શિક્ષકે બાળકોમાં

પૂનપભાવ પેદા કરવાને અને સર્વ વડિલોપ્રતિ વિનયભરેલું વર્તન રાખવાની નાનપણથી જ ટેવ પાડવાની અતિ ધણી જરૂર છે; એ અમલના વિ. ૧૩૫૨ માળાપો, શિક્ષકો અને પરીક્ષકોની કાંતો કેવળ ઉપેક્ષાબુદ્ધિ હોય કે ખીલ' વિ-આરવાળેવાંકારણે હોય, પણ નાના મોટા વિદ્યાર્થીઓના બાલસ્વભાવની ઉન્નત એટાઓ અને નિરંકુશ અવિનયભરેલી વર્તણૂક શાળામાં તેમ જ શાળા-

બહાર ફેટલી બધી વાર દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને તેથી પ્રત્યેક વિચારશીલ સ-
જ્જનને, તેવી ઉચ્છ્રંખલ વર્તણૂક સ્થાપિત થઈ જવાની બીતિથી, વ્યક્તિને અને
તેથી દેશને ફેટલી હાલિ થવા સંભવ છે, તે બાબતી પરમ ખેદ થાય છે.

૨. બાળકો સાળામાં છ કલાક રહેછે અને બહાર કલાક પોતાના ઘર-
આગળ હોય છે, એટલેદિગસતો પોણો ભાગ પોતાને ઘેર ગાળે
છે; એટલે તેમને સાચું જ બોલવાની ટેવ પાડવી એ તેમનાં
માખાપોની ખાસ ફરજ છે; પણ એકંદરે જોતાં, તેથી ફેટલું વિપરીત જોવામાં
આવે છે? પરદેશીઓની અનેક સૈકાની ત્રાસદાયક ધૂસરનીએ આર્યપ્રજા કાળ-
ચક્રના પરિભ્રમણથી આવી પડવાને લીધે સત્ય સ્વાભાવિકછતાં આર્ય પ્રજાને
અસત્ય સ્વાભાવિક જેવું થઈ ગયાનો ગંભીર દોષ તેને માથે આવી પડ્યો છે,
તેના ખરા ખોટાપણાનો નિર્ણય કરવાતું આ સ્થળ કે આ સમય નથી; તોપણ
તવારીખ લખનાર વિદ્વાન મિલથી માંડીને આજસુધીમાં આવેલ કાળો આરોપ
મૂકનાર પ્રત્યેક માણસે જો વેદનાં શ્રુતિવાગ્દો, જાજાલ ઉપનિષદ, અને હરિ
અન્દાદિ આખ્યાયિકા તપાસીને લખ્યું હોત, તો તેમને જણાયું હોત કે આર્ય-
પ્રજા ઇરાનની પ્રાચીન પ્રજાકરતાં પણ પ્રાચીન કાલથી 'સત્ય' ને સદૃશ્ય-
શરોભણિ ગણતી અને સત્યાનુસાર આચરણ કરતી આવી છે, અને તેમાં
જો કંઈ પણ ફેર પડ્યો હોય, તો ઉપર કહેલ કારણને લીધે આર્ય પ્રજા અવ-
દશાને પામી માટે એમ થયું હોય. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે, જે આરોપ આ-
પણી પ્રજા સમસ્તઉપર મૂકવામાં આવે છે, તેમાંથી પ્રજાને શુદ્ધ કરવાતું
કામ-એટલે બલિષ્ઠની પ્રજાને સત્યઉપર પ્રેમ રાખવાવાળી, ગમે તે ઇલાનિષ્ઠ
પ્રસંગે હિમ્મત રાખીને સત્ય જ બોલવાની ટેવ પાડવાની ફરજ માખાપ અને
શિક્ષકની છે. પ્રત્યેક વિચાર કરનાર માણસને, સદૃજ સમજાશે કે સધળા ઉંચા
ગુણોનો અવિર્ભાવ અને દુર્ગુણોનો સેધક એ ઇશ્વરરૂપ સત્ય છે. જો કે અર્ધ-
સાસ્ત્રી અને તત્ત્વશોધક મિલ કહે છે કે, સત્ય, સ્વચ્છતા અને આસ્તિત્વ મનુ-
ષ્યમાં સ્વભાવસિદ્ધ નથી કેમકે જાળવણીથી જ માણસ ચૂરવિલાદિ મંદવાડમાં
પગર સૂંગે આળોટે છે, અને સદૃજ સ્વાર્થમાટે જુડ જ નાના બાળકના મોંઢે-

પર આવે છે તથા ઈશ્વરનું જ્ઞાન સંપાદિત થઈને તે કાંઈનામાં લગતું નથી-એ વાર્તા જો કે કાંઈક અંશે કથુલ કરવી પડે એમ છે, તોપણ સત્ય જ સ્વાર્થા-વિક કહેવું પડશે, કેમકે તે જ ગુરૂ સંમુખ ચાલે છે; એ નો જ્યારે ખરાબોટા સ્વાર્થને માનીને અથવા અપકૃત્યની શિક્ષામાંથી બચવાને માટે ચુકરી આવતા સત્યને દગાવીને જૂઠુંના જોડકામાં માણસને દુસાવાની જરૂર ત્યારે જુઠું જોડે સ્વાભાવિક જેવું જાણે છે, પણ વાસ્તવિક રીતે એમ નથી. ખરું જ કામ કરવાની જેને સુમાર્યે ટેવ હોય છે, તેને સસ બોલવું હમેશાં સહેલું જ છે; અને તે પ્રમાણેના વર્તનથી પછી તેને તેમ બોલવાની અને કરવાની ટેવ પડી જાય છે; તેમાં તેને સરસતા, સુખ અને હિંમત આવે છે, અને તે અનેક સદ્ગુણોને પોષે છે. સ્વચ્છતા તથા આસ્તિક્યબુદ્ધિઆદિ ગુણોને માટે અણિત કરીને અથવા તત્ત્વજ્ઞાનના નિયમો બતાવીને સિદ્ધ કરવાની જરૂર નથી કે સત્ય, રજ અને તપનાં ખીજ ન્યૂનાધિક અંશે પ્રાણિમાત્રમાં હોય છે, તેમાં સત્યને પોષણ મળવાથી જ્ઞાન અને સદ્ગુણ પ્રકાશે છે, રજને પોષણ મળવાથી ચંચળતા અને પ્રવૃત્તિ પ્રકટી નિકળે છે અને તપને પોષણ મળવાથી જકત્ય, અજ્ઞાન અને નિદ્રાનાં પરમાણુઓ રચાય છે અને બંધાય છે, એ કપરથી સાર એ નીકળે ■ કે, જે ગુણ-દોષ પ્રાણીમાં પ્રતિત થાય છે, તે બધા જ સ્વાભાવિક છે, એટલે રચૂલના બંધારણમાં રહેલા છે; તેમાં જેને પોષણ અથવા શોષણ મળે, તે પ્રમાણે તે ખીલે વા કરમાય; માટે એવે રથજે પુરુષાર્થને અવંકાશ આપી મનુષ્યને અને ઈશ્વરને સમજવાની ટોચસુધી લઈ જનાર સત્યાદિ સદ્ગુણોને પોષવા અને આત્મજ્ઞાનનું લનન કરે એવા અસત્યાદિ દુર્ગુણો નિરંતર રૂપ દીર્ઘકાલ પ્રયત્ન કરી રાખવા.

૩. બાળકો શાળામાં આવે, તે બંને બાકાં બીજાં-સોંપાં મોંપાં શકસ-તુસાર વસ્ત્રો પહેરીને આવે, પણ તે સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ; સ્વચ્છતા. તેમનું શરીર અને નેના અવમ્બો સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ; તેમનાં દહતર, ચોપડીઓ અને રસેટપેન તથા ખડીઆકલમ સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ; મલબળ કે સ્વચ્છતા અને પવિત્રતા પરમેશ્વરને નહાલી છે, એમ તેમના મનઉપર સારી રીતે ઠસાવવું જોઈએ. પવિત્રતાઉપર

પ્રેમ અને ગંદવાડકપર કંટાળો બાળકના મનકપર સારી રીતે ડપડી જવો જોઈએ.

આ કેળવણી ખરી રીતે જોઈએ તો માંગાપોતર્થથી મળવી જોઈએ; અને પોતાના ઘરમાંજ જો એ ધોરણે કામ લેવામાં આવતું હોય તો પછી વિના બાપાસે અથવા અલ્પ બાપાસે છોકરાંઓ તેમ કરવા લાગે અને તેથી શિક્ષકની અણી મહેનત ઓછી થાય છે; દિનવર્ગમાં થોડે ઘણે અંશે, એ પદ્ધતિના સંસ્કાર હજી નહીં નહિ થઈ ગયા હોય, એવી આશા છે, પણ તેથી શિક્ષક એવા વિચારથી ઉપેક્ષા ન કરતાં, રચ્યછતા હોય ત્યાંપણ તે સુવ્યવસ્થિત કરવા લક્ષ રાખવાની જરૂર છે.

૪. જ્યારે કુતરાજોવાં પળાય એવાં પ્રાણીઓની, અને આંડ્રોકક્ષીમ શુભામ તથા સિંહના દાખલાઉપરથી જોઈએ ત્યાં અતિ બળવાન જનવરોની તેમજ ઘોડા તથા હાથીની કૃતમતા સુપ્ર-મિદ છે, ત્યારે ફિલસૂફો એવા નિશ્ચયકપર આગળ છે કે માણસ જાતમાં એ શુદ્ધ સૌથી ઓછો કેળવાયેલો છે; માટે ઉક્ત શુભના સંસ્કાર બાળકના મનકપર પાડવામાં શિક્ષકાદિએ સવિશેષ સંભાળ રાખવાની છે. ઉપર કહેવામાં આવ્યાં છે અને હવે પછી કહેવામાં આવશે તે સધળાં લક્ષણોના જોઈએ તેટલા પ્રસંગો વાંચનમાળાના ખાંડોમાંથી, કવિતામાંથી, મામમાં અને નિશાળોમાં બનતા બનાવોથી મળી આવે, તેમાંનો એક પણ ખાલી જવા ન દેતાં, કૃતમતાના સૌજન્યની, અને કૃતમતાના અમાનુયોગ્યતાની, તેમજ માટેના અતુલ્ય રાગદોષની છપ પાડતા જ રહેવું. નાનાં બાળકોને દાખલા, વાર્તા અને કહાણીથી અને મોટી ઉમરનાને છવનચરિત્રો અને ઇતિહાસથી એવી અસર થાય છે, તેવી એટલા બોધથી થતી નથી; તેથી વિગતને રસિક કરવાને અને બોધને સફળ કરવાને ઇતિહાસ, ચરિત્રો અને વાર્તાઓનો છૂટથી ઉપયોગ કરવો અને તેમ કરવા શિક્ષક વાંચીને પોતાનું બંડોળ વધારતા રહેવું.

૫. ઝગમિ, યુનિઓનાં માત્ર નામ અને પ્રાચીનકાળનાં માત્ર 'સોણાં' રહી ગયાં છે; તેથી જોડની સાથે આર્દશિષ્ટકોને યાદ આપવું સમયપાલકતા પડે છે કે, પૂર્વે નિત્યનૈમિત્તિકાદિ સર્વ ધર્મ અને મુદકાર્દમાં

મુદ્દત સાચવવાની આવશ્યકતાની સામાન્ય પદ્ધતિ કાળે કરીને નષ્ટ થઈ જતાં, આપણી પ્રજા કોઈ પણ કાર્ય પરત્વે સમય-પાલક ન હોવાનો તેના ઉપર દોષ આવે છે. તે દોષ ખસેડવાને શિક્ષક-પરીક્ષકે પોતે જ દાખલારૂપ થવું જોઈએ, અને પોતાના શિષ્યોને પ્રત્યેક પાઠમાં, પ્રત્યેક રમતમાં, અને પ્રત્યેક કાર્યમાં 'સમયનું' અમોઘત્વ ઠસાવીને તેનાં યથાવિધિ પાલન વ્યવહારપરમાર્થમાં કેવાં જરૂરનાં છે, અને તેની ન્યૂનતા કેટલી હાનિકારક છે, તે પ્રત્યક્ષ કરવા કદિ પણ ભૂલવું નહિ.

૬. પોતાની શાળાભાટે યોગ્ય રીતનું અભિમાન તે દેશાભિમાન, કુલા-

ભિમાન વગેરે અભિમાનભાટે પાઠારૂપ છે. હું બ્રાહ્મણ છું,

શાલાભિમાન. ભાટે મારાથી નાહાવગર જમાવ નહિ; હું દલાણાનો દીકરો

તે મારાથી આનું નીચ કામ ધાવ નહિ; મારું પીઆર દલાણાને ઘેર, મારું

મેાસાળ દલાણું, મારું સાસરું આનું, હું રજપૂતાણીનું દૂધ ધાવીને ઉછરીછું,

પ્રત્યાદિ પ્રચલિત વાક્યો કુલાભિમાન જતાવે છે, તેવી જ રીતે હું દલાણા

મહેતાજીના કે મારતરના કે મોદિસરના હાથ નીચે બપોણું, મારા ગુરુ દલાણા

તે મારાથી આમ ધાવ જ નહિ, એમ કહે તો મારી નિશાળને અને મારા ગુરુને

લાંછન માગે, એ પ્રમાણેનો ટેક બાળકોમાં નાનપણથી જ આવે એ અવશ્યનું

છે. જેમ યુરોપની શાળાઓએ પોતપોતાને હાજતાં નીતિ-સૂત્રો સ્વીકાર્યા છે,

અને તે સૂત્રો બહુનાર વિધાર્થીઓને તેમની પછીની છાંદગીમાટે જ્યોતિષરૂપ

થઈ પડે છે, તેમ આપણી શાળાઓ પણ વિધાર્થીઓ વ્યવહારમાં જોડાય ત્યારે

તેમને માર્ગદર્શક થઈ પડે, એવાં નીતિસૂત્રો મેલણ કરે, તો તે આદરણીય છે.

છે. જેમકે 'સર્વે પ્રામાણિક ઉચ્ચ આદરપાત્ર છે,' 'કોઈપણ ધંધો મનુષ્ય

જીવનને મદાપક હોય, તે માનપાત્ર છે,' 'પ્રમાદ એ જ મૃત્યુ છે,' 'કીર્તિ

કરતાં કર્તવ્યના અનુરાગી ચાઓ.'

૭. શાલાભિમાનઉપરથી કોએ કોએ દેશાભિમાન ઉપર આવવું એ અ-

ધરૂં નથી, બલકે શાલાભિમાનનું વિસ્તૃત રૂપ તે દેશાભિમાન

દેશાભિમાન. છે; છતાં બધા અભિમાનોમાં 'દેશાભિમાન' મહત્ત્વ ધરા-

વે છે, કેમકે તે વિના પ્રજાનું પ્રજાપણું જ નથી, પણ તે નષ્ટ-

પ્રાય જ છે. આ પ્રજાનું વર્તમાન સ્વરૂપ, ઉપર ઇસાચે કરેલાં કારણોને લીધે શોચનીય થઈ પડ્યું છે; તેથી મૃતપ્રાય સ્થિતિમાંથી તેને સચેત કરવાનો આ જ સમય છે, કેમકે અંગરેજ પ્રજાની પ્રત્યેક વ્યક્તિની મુખમુદ્દાઉપર સ્વતંત્રતા અને દેશાભિમાન ઝગદળી રહેલાં આપણે જોઈએ છીએ. તેમનું રાજ્ય સુખાગ્યે આ દેશઉપર ચડ્યું છે, તો તેમાં વિશ્વનિયંતાની ભારતવર્ષને માટે મહા-કૃપાને જ કારણ માનવાનું છે. જે પ્રજા ગુલામગિરી સહન કરી શકતી નથી, જે પ્રજાએ આફ્રિકા અને અમેરિકાના ગુલામોને કૌરોડો રૂપિયાનો વ્યય કરી અને પોતાના સૂરા પુત્રોનું રક્તદાન આપી જન્મનુકત કરી અમરત્વને પામી છે, તે પ્રજા આપણાઉપર રાજ્ય કરે છે, તે આર્વની પતિત દશા, સમયસાર ધક્કા, ખુશામદ, દીનત્વ જોઈ દલગીર થાય છે (અને સહજે આપણે તિરસ્કરને પામ થઈએ છીએ) અને આપણને માનકેવળા, સાચા, અને દેશક્ષીસ જોવાને આહ્વાન છે તેમના પેઢીપરપેઢીના સંસ્કારોને કચડું છે. કુલાભિમાન અને દેશાભિમાનને માટે મેવાડ અને મધ્ય હિંદુસ્તાનના રાજપુત્રો, રજપુતાણીઓ, પંજાબના સીખ, અને મહારાષ્ટ્રના શિવાજીઆદિના દાખલા ઇતિહાસ વાંચનારને પાને પાને મળી આવે એમ છે. છતાં પરદેશી પ્રાચીન અર્વાચીન પ્રજાને પણ ત્રિસરી ન જતા પ્રાચીન ગ્રીસ, રોમ અને કાર્થેજની, અને અર્વાચીન ઇંગ્લંડ, પોર્ટુગલ, ઇટલી, સ્પેઈન, ઇટાલિની તત્ત્વારીઓથી વિષયને જાળવેલમાન કરવાથી અવાન્તર લાભો પણ થયા છે.

૮. એક બાજુને સ્વાત્રયી કરવું તે આખી પ્રજાને સ્વાત્રયી કરવા

બરાબર છે; અને એ અમૂલ્ય લક્ષણને હું એટલું મહત્ત્વ

સ્વાત્રય. ગણું છું કે પોતાની તથા દેશની ઉન્નતિને સંબંધે એ આ-

મર્યાદાને યોગ્ય છે, એમ મારું દૃઢમાનવું છે પરદેશના વિજયો અને સમૃદ્ધિ-નું મૂળ પ્રત્યેક વ્યક્તિને તે દેશોમાં 'સ્વાત્રય' ની જે ધરકેળવણી અને શાખા-કેળવણી આપવામાં આવે છે, તે છે. સ્વાત્રય કે સ્વસહાયના મહાત્મ્યમાટે સ્વં પ્રેરિત મણિલાલ નંજુભાઈકૃત 'આત્રિય' અને આ લેખકનું 'જાત-મહેનત' નું પુસ્તક, તથા લક્ષણના જંબારણુમાટે આ લેખકનું 'સહતૈન' વિ-ચારવા બલામણુ કરું છું.

૯. જેમ એક સુખ્યવસ્થિત કુટુંબનું વડપણ ધરાવનારાં પતિપત્ની

બંધુભાવ અને પરસ્પરાશ્રય.

દૃઢતા, ન્યાય, અને પ્રેમના બળે ગૃહવ્યવહાર નિર્વિદ્ધે ચલાવી શકે છે; એટલું જ નહિ, પણ તેવા સદ્ગુણી ગૃહસૂત્રમાં પરસ્પર ઉપયોગી થઈ પડવાની વૃત્તિ જાયત્ રહે છે, તેવી જ

રીતે એક સુખ્યવસ્થિત જાળામાં વડપણ ધરાવનાર મુખ્ય સિદ્ધાંત તેના ઉપશિ-
ક્ષકોની સહાયતાથી દૃઢતા, ન્યાય અને પ્રેમના બળે આખી જાળાને સરસતાથી ચલાવી શકે છે, એટલું જ નહિ, પણ તેઓ પોતાના દાખલાથી પોતાના સ્વા-
ર્થમાં મુકાએલાં જાળામાં પરસ્પર ઉપયોગી થઈ પડવાની વૃત્તિ પણ પ્રેરે છે;
જે એ વૃત્તિ પોષવાના જેટલા દાખલા એક કુટુંબમાં ફરેલાં મળી આવે,
શું જ એક જાળામાં ફરેલાં મળી આવે છે. કાંઈ હોકરો પાટલી ઉપરથી
કસરતશાળામાં દોડતાં કે રમતાં પડી જાય, તો તેને જરૂર પ્રમાણે મદદ
વામાં, (કેમકે જરૂરરમરની મદદથી તેઓ પરાધીન-પરાશા સખનારાં લૂલાં
થઈ જાય છે), કાંઈ નાના જાળાને તરસ લાગી હોય, તો પાણી પાવામાં, આ-
પણે કાંઈ ખાવાનું લીધું હોય, તો તે ગાદીઆમ્રોમાં વહેંચીને ખાવામાં, કાંઈ
માંદો પડી જાય તો તેને ઘેર મૂકી આવવામાં, કાંઈ અટક્યાઓ કે તોડાની હો-
કરો કાંઈ બીજાનું અટક્યાણું કરવા જાય કે બીજી રીતે દરકત કરવા જાય,
તો તેમાંથી પેલા જાળાનું રક્ષણ કરવામાં બંધુભાવ પ્રકટી નીકળે, એમ કરવું
જોઈએ. એવી રીતે બીજા નિશાળીઆની મદદ કરનાર છોકરાને જરૂર નિશાળ-
વચ્ચે યોગ્ય શબ્દોમાં શ્રાવણી આપવાથી, વધારે ઉત્તેજન આપવા જેવું હોય,
તો તેને એ કામ માટે વધારે માર્ક આપવાથી, અને એવી જ બીજી અનેક
રીતે એ ભાવ વિકાસને પામે છે; તે એટલે સુધી કે પછી મોટા થયે, તે પોતા-
ના મ્હોલ્લાશેરીના પાડોશી અને ગામના લોકોસાથેના પોતાના વર્તનમાં પ્રેમ
પોષવાના અને યોગ્ય સહાય આપવાના કર્તવ્યને ચૂકશે નહિ. આ લક્ષણ જા-
લકુલમાં સંસ્થાપવાના પ્રયત્નને ગુણ અને અભ્યાસ તથા કસરતની પરસ્પર
સ્પર્ધાથી કે તેની સ્પર્ધાને એ પ્રયત્નથી અડચણ આપવાનો સારા શિક્ષકે જવ
રાખવાનો નથી.

૧૦. અમુક વિષયમાં સૌથી વધારે માર્ક મેળવવા માટે ઇનામ, તમામ વિષયોમાં પાસ થઈ એકંદર વધારે માર્ક મેળવવા માટે ઇનામ.

ઇનામ, સૌથી સારી હાજરી માટે ઇનામ, સૌથી સરસ અંગક-સરત કરનાર કે રમનારને ઇનામ, વિદ્યાર્થીઓના જ મત લઈ સૌથી સારી ચાલ-ચાલો હરે તેને સારી ચાલનું ઇનામ, જે પ્રમાણે ઇનામના જૂદા જૂદા પ્રકાર છે, અને તે વિશ્વના મંડાણથી અતઃપર નાના મોટા સર્વેને ઉત્તેજનઅર્થે અને બીજાઓને દાખલો લઈ તેવા થવાની મહેનત કરે, તેનેઅર્થે હિ છે, પણ તેની સાથે એવી રીતે ઇનામ મેળવવાની કે કાર્તિ મેળવવાની લાલસાથી અમુક ભ-તના કામમાં કે વિષયમાં મહેનત કરવી, તેને જાહેરે વિદ્યાર્થીની સંકુચિત દૃષ્ટિ-મર્યાદા, વય અને અવધાસના પ્રમાણમાં વધારીને, 'વિધાને માટે જ વિદ્યાર્થીએ વિદ્યા જાણવાની છે,' 'સદ્ગુણનું ઇનામ સદ્ગુણમાં જ રહેલું છે,' 'કર્તવ્યને જાહેરો કર્તવ્યમાં જ રહેલો છે,' 'સુદૃઢ સુલક્ષણોનું સુખ તે લક્ષણોમાં જ રહે-લું છે,' 'બહારનાં ઇનામ અને નોકરી, અને દ્રવ્યઉપાર્જન અને લોકકીર્તિ તેા માત્ર પરોક્ષ અને અવાન્તર પરિણામો છે, તે કસિત્ પ્રાપ્ત થાય અને કસિત્ ન પણ પ્રાપ્ત થાય; પણ જે અંતઃસુખ-શાન્તિ અને સંતોષનું અનિવાર્ય પ્રાપ્તિ હજ તે તેા પ્રાપ્ત થવાનિજા રહેશે જ નહિ, એી ઉચ્ચ ભાવના પ્રાપ્ત કરી ઉઠત વસ્તુઓ માટે પ્રવૃત્ત કરવાનો છે.' એ વિચાર આપણી પ્રગતિમાં સામાન્ય રીતે સમજાય અને સ્વીકારાય, એમ કરવાની શિક્ષકની ધરજ છે.

૧૧. સોજતની જાખતને મેં લક્ષણો અને સુરેવોના બંધારણની ગણ

ત્રીમાં ઉલ્લી મૂકી છે. તેનું મહાત્મ્ય અને ફળ ધણું મોટું
સુસંમ. છે. તે શિક્ષકના ધ્યાન બહાર ન જાય, તેથી ઉલ્લી મૂકી
છે, કેમકે માણસ ધણું કરીને પહેલી અને ઉલ્લી વાત થું છે, તે
જુએ ■ અને સહજે વાદ રાખે છે, અને વચ્ચેની વાતોનું વિસ્મરણ કરે
છે. તે જનવાર્તા નજરમાં રાખીને 'ધ્રિવર-રમરણ' અને 'મત્ત ઉપર મેગ'
જેમ મોખરે મૂક્યાં છે, તેમ 'સુસંગ'ને અતિમહત્વનો ગણીને અંતમાં મૂક્યો
છે. દેશમાં પ્રચલિત કહેવતોથી પણ આપણે જાણીએ છીએ કે 'સોજત તેવી
અસર,' અને 'જેવો સંગ તેવો રંગ.' માટે નાનપણથી જ ઘરમાં ઠાકર

જન્મીને મોટું થયું હોય, તે ઘરનાંના સમાગમથી, આડોશી પાડોશીના સમાગમ-
થી, રમતમાં સામેલ થનાર છોકરાંઓના સમાગમથી, નિશાળમાં જેમના સહવા-
સમાં છ કલાક રહેવું થાય, તે શિક્ષક અને વર્ગનાં છોકરાંઓના સમાગમથી,
ત્યાં આગર ખીજે ઠેકાણે જેમની સાથે બાઈબિયા અથવા દોસ્તી થાય, તેમના
સમાગમથી જે અસરો થાય છે, તે કેટલી વાર મરતાંસુધી જતી નથી, એ
પ્રત્યેક મણસ પોતાના જાતિઅનુભવથી કહી શકશે. સોળત સુધી હિમરે
અસર કરે છે, પણ નાનપણમાં તે અત્યંત તરારથી અસર કરે છે અને
સ્થાયીભાવને પામે છે, તેમાં અનુભવ અને માનસશાસ્ત્ર એક મતે શાખ પૂરે છે.
એવી સ્વતઃસિદ્ધ વાતમાટે વધારે વિસ્તાર ન કરતાં શિક્ષક પોતે પોતાને માટે
તેમજ પોતાના વિદ્યાર્થીઓને માટે દિલકારક સમાગમ થાય, તેવી ઇચ્છા
રાખવી, નાનપણની નહારી સોળતથી જૂઠું, ચોરી, બસનાદિ દુર્ગુણોના ઢોળાવ
હિપરથી ગળડી જીવતજગત દુઃખના મારમાં ન પડે, તેવી આખાપોખો કાળજી
રાખવી, એ બાંહેધ તથા પ્રજાની દિનતિમાટે જરૂરની વાત છે. સારાં છોકરાંઓ-
ના સંગથી જેમ બાળકો પરગણુ અને મોટાગનાં થાય છે, તેથી ઉલટું નહારાં
છોકરાંઓના સંગથી બાળકો સ્વાર્થી અને એકલપેટાં થાય છે. ગુરુ અને શિ-
ષ્યોના સમાગમથી જેમ ગીતામાં ભગવાન થીકુણે ગણાવેલી દેવીસંપત્તિને
પાપણ મળે અને તેની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી ઉલટું નિવિદ્ધ સમાગમથી આ-
સુરીસંપત્તિ અને દાનિકારક ગુણો તરારથી જળવાન થાય છે; અને એકત્ર
થએલા સૂતરના તારોનું દોરડું જેમ તોડ્યું તૂટ્યું નથી, તેમ એકત્ર થયેલા દુ-
ર્ગુણોના સમૂહ માણસને પાપમાલ કરે ત્યાંસુધી છૂટો પડતો નથી, -માટે સોળ-
તથી અનાયાસે મળતી કેળવણીની અસર જીવિતવર્ષેત આસતી હોવાથી, બહાં
અને પરગણુ છોકરાંની સોળત અને સજ્જનની અપુરુષોનો સહવાસ બાળકોને
સન્નિદિવસ રહે, તેને માટે શિક્ષક તથા માળાપે મંલીર કાળજી રાખવાની છે.

દેવના બંધારણને માટે અનેક સુલક્ષણોના સંયોગ થવાની અપેક્ષા છે.
ઉપર માત્ર યોગ્યએક અગત્યના ગુણોનું દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવ્યું છે, પણ
બીજા ઘણા અગત્યના, સ્વ અને પરના જીવનઉપર હમેશને માટે સારી વા
માઠી અસર કરે એવા ગુણાવગુણ છે, તેનાં ખીજ તો બાળકમાં હોય છે જ,

પણ સુશિક્ષકે નીચ્છીર ન્યાયની પેઠે વિદ્યાર્થીને પોતાને તેમજ જનસમૂહને
 દ્વિતકારક હોય, તેવાને સદોદ્યોત જોળીજોળીને ઉત્તેજન આપતાં રહેવું અને
 અવેગુણો હોય, તેને અહિંતકારક જોઈતીજોળી જાળકોના ગનમાં તેથી પ્રતીતિ
 કરાવી તે ઉપર અભાવ પેદા કરવો જોઈએ. પણ આંધેલા સરોવરનું મિષ્ટ જગ
 જેમ મનુષ્યને, પ્રાણીને અને ખેતીને ઉપયોગી થઈ પડે છે, તેમ સદ્યુષ્ટ ગામ
 જ્યાંસુધી હદમાં હોય છે, ત્યાંસુધી તે ધારણ્ય કટ્ટનારને તથા તે જેના જેના
 અળધમાં આવે છે, તે સર્વને લાભકારક થાય છે; પણ તે જ સરોવરનું પાણી
 તેની પણ તોડીને જલાર વહેવા માડે, તે પ્રાણીવૃદ્ધિના જનનું અને પાસેના
 ખેતરોમાં ઉભેલા માલનું નુકસાન કરે છે, તેથીજ રીતે સદ્યુષ્ટોને માટે પણ
 સમજવું; ઉદાહરણ, દહતા, કોઈ પણ કાંઈની સિદ્ધિમાટે પરમ ઉપયોગી ગુણ
 છે, તે અવિદિત કાર્યમાં કે અશક્ય કાર્યમાં જોડાય, તે તે દુરાચલ કે હકતી
 જપગાને પામે છે અને પારાવાર નુકસાન કરે છે. સાહસ એ મહાન શોધોનું
 અને મહાન પરાક્રમોનું ગુણ છે, તે પણ વિચારવિહિન હોય તો વિનાશ કરે છે;
 દયા અને ન્યાય ઇતિવરને વલ્લભ અને સર્વમાન્ય સદ્યુષ્ટો છે, તોપણ તે હદ
 જોળીને વધી જાય, ત્યારે તે જ દયાના પારિણામમાં ગુનાહ વધે છે અને ન્યાય
 કરડો થવાથી કૂરતાનું રૂપ ધારણ્ય કરે છે. જેમ સદ્યુષ્ટો આથી રીતે દોષરૂપ
 થઈ પડે છે, તેમ જ ગદુધા ઉન્નતરૂપે પ્રવર્તતા હોવાથી દુર્ગુણ ગામને પામેલાં
 લક્ષણો પંથુ તેના સદુપયોગથી સદ્યુષ્ટ થઈ જાય છે. જેમ કે કોષને કાળની
 અને ગાંડપણની ઉપમા આપવામાં આવે છે અને તે ન્યાય ધીર અને શિક્ષક-
 નાં લક્ષણ કામ કરનારે તો પરહરવો જ જોઈએ, તે જો હદ મૂકીને ચાલવા
 પામે, તો તેથી પોતે તથા પોતાના સંબંધમાં આગનાર વ્યક્તિઓ બહુ દુઃખી થાય
 છે, એ સૌ જાણે છે. પણ એક સકુમાર, સદ્યુષ્ટી જાણા ઉપર કોઈ રાક્ષસજેવે
 માણસ જીવન કરતો હોય, નિરપરાધી પ્રાણીને કોઈ અનિયારી દૂર માખન
 રીખાવી રીખાળીને મારતો હોય, તો તે વેળા તે જ કોષને અવકાશ છે; અને
 તે યવો રચાખાલિક છે, ન થાય, તો નવાઈ કહેવાય. એવો સકારણ કોષ-
 અન્યાયકર કોષ તે સદ્યુષ્ટ છે; અને તેથી જ રીતે જીવન દેખીતા અને
 કહેવાતા દુર્ગુણ-કામ, લોભાદિમાટે પણ સમજવું.

હવે દેવોના અંધારણના વિષયને આરોપી લેતાં મૂચવવાનું કે એવી રીતે પ્રત્યેક શિક્ષકે પોતાના કાર્યમાં ઉત્સાહપૂર્વક લઘુકાલ રહી જાળકેને શરીરની, હૃદયની અને બુદ્ધિની કેળવણી આપવી અને તેમને સુચ્છશણિતાં કરવા, સદ્ગુણોની કાળજી રાખવી; અને તે પ્રયત્નમાં જ તેને તેની મહેનતનો સધજો બદલો-સધજીવન મળી ચૂકયું છે, એમ અંતેષ માનવો; તથા શપતવખત પ્રતિજ્ઞાને તે રોગનીશી રાખવો હોય, તો તે લખતી વખત અથવા તે ન રાખવો હોય, તો સુતી વખત તે દિવસ પોતાના કર્તવ્યમાં જે ઠીક-ઁઠીક થયું હોય, જે બૂઝ થઈ હોય, જ્યાં પોતાના જ્ઞાનની ખામી દેખાઈ હોય, ઉચ્ચ શુણ્ણો કેળવવાનો અવસર જ્યાં દીધો હોય, તે સંભારી, તે ચૂકો આપવાને માટે સુધારવા અને પોતે શરીર તેથી બૂધે ન કરે અથવા અપૂર્યતા ન પાતાવે, તેને માટે તેણે સંભાળ રાખવાનો સંકલ્પ કરવો.

પોતાના વિદ્યાર્થીએને એવી રીતે ઉત્તમ મનુષ્ય બનાવવાના પોતાના હિંમ પ્રયત્નમાં તે શિષ્યોના માગાપોની પૂરતી સહાયતા મળે, એવો હજી સમય નથી આવ્યો, નથી નિરાશ ન થતા પોતાથી અને નંદસો એ મહત્કાર્ય-માટે અમ કરવામાં મંડ્યાં જ રહેવું, અને માગાંવાને ઘેર જઈને મળી તેમનો સમાગમ કરવો, તેમને પોતાની શાળામાં જોવાની સમાજો કરીને તેમણે જે પ્રજા લખવન કરી છે, તેને અંગે રહેતી જવાબદારી માટે તેમને જવાબ કરવાં; અને તે જવાબદારી દીકરાદીકરાં પરજાવવાથી કે અમુક નિહકતનો તેમને માટે વારસો મૂકી જવાથી પૂરો થઈ સમજવાની નથી; પણ તેઓ સદ્-શુણ્ણી, ગણાં અને વિચારશીલ આપુરુપોતરીકે સંસારમાં પોતાનો નિર્વાહ આપાવે એવાં તેમને કરવાથી જ તેમની જવાબદારી અદા કરી લેખાય એમ તેમના મનમાં ઉતારવું જોઈએ.

આપણામાં કહેવત છે કે 'કાલો દીકરો દેશાવર જવા' તે પ્રમાણે હાલના કાળમાં પોતાની શ્રદ્ધ ઉપરાંત માગાપની જાળકેપ્રત્યેની ઘણીકે શ્રદ્ધે પણ શિક્ષકે વચાશક્તિ બબ્બવવાની છે, એટલું જ નહિ, પણ વિપરીત દેશકળતાં અર્પણાગ્રહનાં વિપરીત વર્તન રોકવા અને સુધારવાનું કામ પણ તેને માથે અમવી પડવાથી, તેના જોગમાં અનિવાર્ય અનિચ્છા વધારે થયો છે.

જેમ મીસનો પેસો સંગીત ચારની, જેઓ ખીજ ગવૈયા પાસેથી તેની પાસે સંગીત શીખવા જતા, તેમની પાસે નવા શીખાક કરતાં જગણી શી સેતો, કેમકે નવું શીખવાની મહેનત કરતાં ખોટું ભણેલું જુલાવવાની મહેનત વધારે પડે છે, એમ તે કહેતો, તેવી રીતે હાલના શિક્ષકોને હાલના મૂકકેળવણી-શૂન્ય અને ઉન્માર્ગમાર્મી બાળકોને તે માર્ગ ઓઝારીને સુમાર્ગે લાવવા જે ધર્મ જે કળ અને જે આગ્રહ જતાવવાં પડે છે અને તેમાં વખતે જે નિરાશા ઉપજે તે સધળાનો સાક્ષાત્કાર કરવો અને ઈનત કરવી કઠણ છે. પણ તેના અપરિમિત શ્રમ અને પ્રાણ્તાંત કાળગ્રથી જ્યારે ખરી રીતે સુધારેશો નવો જમાનો આવશે, ત્યારે તે કાળના શિક્ષકોને મૂકકેળવણીથી સુસિક્ષિત યક્ષિતા બાળકોને આગુણ સેવા કઠણ કામ રહેશે નહિ, એમ અનુમાન થાય છે. માટે જેમ એક ડોસો આંખાના ગોટલા વાવતો હતો, તે જોઈને કુટલાએક ઓઠરાઓએ ઉપ-હાસ કરીને તેને પૂછ્યું કે, એ ગોટલાનાં ઝાડ થઈ તેને કેરી આવશે, તે તમે ક્યારે ખાવા પામવાના છો? જુદા પુરુષે ઉત્તર આપ્યું કે, તેના ફળ હું નહિ ખાવા પામું પણ તમે અને તમારાં છોકરાં ખાશે, એ વિચારથી મને સંતોષ થાય છે; તેમ આધુનિક શિક્ષકો દુપટ શ્રમ ઉઠવી જાવિયવની પ્રજા અને જાવિ બના શિક્ષકોને માટે સરલતા કરો આવશે, એ તેમને માટે પરમ સંતોષનાં વાત સમજવાની છે. ઉપસંહારમાં—

માખાપો અને વડિલવર્જને સંક્ષેપમાં વિનતિ કે:—

૧. બાળકોની ઉમ્મર તથા આરોગ્યપ્રમાણે આઠથી દસ કલાકસુધી તેમને સ્વચ્છ પથારીમાં માથાકપર પવન ન આવે એવી રીતે, તથાપિ શયન-મૂઠમાં પવનની આવજા રહે, તેવી રીતે નિર્જાય નિદ્રા સેવા દેવી; અને તેમને રાત્રિએ અંત્રિક કલાકે સૂવા જવાની અને અમુક કલાકે ઉઠવાની ટેવ પાડવી.

૨. સવારમાં ઉઠ્યા પછી કે ઉઠ્યા પછી દંતધાવનઆદિ, શરીર-શૌચની ક્રિયા નિયમિતપણે, સ્વચ્ચતાથી, અચૂક કરે, તેવી ટેવ પાડવી.

૩. ઈશ્વરભક્તિ અને વડિલોને નમસ્કાર થયા પછી થોડો સાદો પણ પોષણ આપે એવો ખોરાક સેવાની અને તે પછી નિયત કામમાં જોડવાની ટેવ પાડવી.

૨. કહેવન સાથે બોજન કરવાનો સમય હોય, ત્યારે આનાં દંડી સાથે નવી માળતો નાણુવામાં આવે, એવી તેમની સાથે વાતો કરવી.

૫. દીવાઆગળ અભ્યાસ કરવાકરતાં જનતાસુધી જાલક સવારમાં જ અભ્યાસમાં જોડાય અને તેમાં વગર સમજવું જોખવાનું ન આવે, તે જોતાં રહેવું જોઈએ.

૬. જનતાંસુધી ધરઆગળ શિક્ષક ન રાખવો; પણ કદાચ રાખવો જ પડે, તો એવા મુશ્કિલ માણસને રાખવો કે તે તેને અધિષ્ઠિત મદદ ન કરે; પણ બધાવવાના કરતાં જરૂર પડે તો માં જતાવી અથવા તેની પાસે શોધાવી તેને હાથે જ કામ લે એવો રાખવો.

૭. અમુક સારાં છોકરાંઓની સોજતમાં રહી સાથે અભ્યાસ કરવાથી, સાથે ફરવા જવાથી, દેશી રમતો રમવાથી, સાથે ખાત્રા પીવાની નાની ઉમ્મરનીઓ કરવાથી, તેમના તન-મનકે પર સારી અસર થાય છે.

૮. નદાવામાં, જમવામાં, સૂતામાં, ઉઠવામાં, રમવામાં, ફરવામાં, નિયમિતપણાની અને સમયપાલકતાની ટેવ પાડવી અવિષ્યમાં બહુ લાભકારક છે.

૯. આસ્તિક્ય બુદ્ધિ, સામકે પર પ્રેમ, સુસંગ, કર્તવ્યપરાયણતા, સ્વાધ્યય, ગરીબ અને દુઃખીકે પર દયા, જનવરોકે પર માયાબુધ્ધિ, પરમશુભલ, કૃતચતા, ન્યાયાનુસંગ, ભાંડુઓ અને મિત્રોપ્રતિ પ્રેમ, બંધુભાવ, સંપ, સાલાનિમાન, દેશભક્તિ, રાજ્યભક્તિ, આત્મિક સત્કાર, વિનય, સમયપાલકતા, આનાં દંડી સ્વભાવ, સુધકતા વગેરે ગુણો પ્રકટતા જન એમ કરવું અને જૂઠું, અદેખાઈ, ક્રોધ, ચીડીઆપણું, રીસાળ સ્વભાવ, એકચચરાપણું, કૂરતા, તોછડાઈ, અપશબ્દ, મહિનનાઆદિ દોષોકે પર અભાવ પેદા કરવો.

૧૦. નવરાત્ર મેળાની વડિલેએ પોતાની સંતતિને વારતહેવાર બહાર લઈ જઈ તેમને અનેક રીતિએ રાજી કરતાં, વળી અનેક શુક્તિપ્રયુક્તિથી તેમનામાં ઉચ્ચ ગુણોનાં બીજ રોપવા, અને તેમની અવશેકનાંદિ ચક્તિઓને કુળવણી મળતી જન અને તેમની બાલ-જિયાસા વૃક્ષ ચતી જન અને વધતી જન, તેમ કરવું.

૧૧. જે નિચાળમાં પોતાનાં છોકરાં જતાં હોય, ત્યાં વખત કાઢીને

જતા રહેવું, શિક્ષકો જેમ તેમના કાર્યમાં સદાયજૂલ થાયછે, તેમ તેમણે શિક્ષકોથી વાતચીત કરી પોતાનાં બાળકસંબંધે અને બની શકે ત્યાં સુધી આખી નિરાળસંબંધી તેમને મદદ દેવી અને તેમની સાથે સદ્ભાવ રાખવો.

૧૨. માન્યમત નક્કી પ્રાણી છે; અને તેમાં નાનાં બાળકો વિશેષે કરીને નક્કી હોય છે; માટે તેમના આગળ ત્રણી તથા વર્તનથી અરજાક્ષિત હૃદય દૃષ્ટાન્ત મૂકવાની કાળજી રાખવા કેદી પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

શિક્ષકોપ્રતિ વિનંતિ

૧. પોતાના જિમદા ધર્મામાટે અખંડ માન અને અતઃકરણથી પ્રેમ સદા જાળવ રાખવો.

૨. બાળકોકપર ઉમંગકો, માયાજરી લાગણી અને સદ્ભાવ રાખવાં.

૩. બાલ-ચેષ્ટા અને બાલ-સ્વભાવનું, સ્વાનુભવનું સ્મરણ કરીને અને પુષ્કળ વાંચન તથા દૃઢ અભ્યાસથી સચોટ જ્ઞાન મેળવવું અને તેમની જિજ્ઞાસા દુર્બલ જાય એવું કંઈ પણ ન કરવાં તે જન્ય અને તેમ શક્તિ પામતી જાય, તેવી રીતની તેમને કેળવણી આપવી અને તેમના પ્રતિ તેવું વર્તન રાખવું.

૪. પોતાના જમના પ્રમાણુમાં કે ધર્માના ગૌરવના પ્રમાણુમાં બદલો ન મળે, તો તેથી નિરાશ ન થવું; પણ ખેતીની અસંભવ મહેનત કરી જગતને આન્ન પૂર પાડી છદ્મનાર ખેડુતને ભાગે, જેમ રોટલો ખાવા જેટલું જ શેષ અન્ન રહે છે, તેમ બાળકોનાં મન-રૂપી ક્ષેત્રની ખેતી કરી સર્વ મકારે મનુષ્ય-ત્વમાં લાવનાર મહેતાજીને તેના સ્વર્ગીય અંતમાં બદલામાં જિહ્વનિર્વાહ જેટલું જ મળે, તો તેટલાથી જ સંતોષ માનવો.

૫. ઉક્ત મહાત્મ્યપાળો શિક્ષકનો ધર્મી છતાં તેમને બીજાઓ તરફથી યોગ્ય માન ન મળે વા પોતાની લાગણી દુખાય, એવી વખતે ઠકાર માય તો તે વાત પણ ઉપરની પેઢેજ પોતાના હાથમાં ન હોવાથી તેમણે તેનું દુઃખ ધરવું નહિ; પરંતુ યુરપ-અમેરિકાની સુધરેલી પ્રજામાં પણ 'દ્રવ્ય તથા માન' ની વહેંચણી ગમતીય સત્તા બળે થએલી છે તે વાત ધ્યાનમાં રાખી પોતાની સ્થિતિથી મનને નિઃશ્વ ન થવા દેવું; પણ સ્વાગમ, સ્વમાન અને સદાયરણુના ડગ ખડક ઉપર સ્થિર ઉભા રહેવું.

૬. પોતાના કામમાં અસાધારણ તન્મયતા, અસાધારણ ઉત્સાહ, અ-
સાધારણ કર્તવ્યપરાયણતા તથા અસાધારણ ધૈર્ય અને આગ્રહ રાખવા
દેવ પાડવી.

૭. શાળામાં અને અભ્યાસગૃહમાં અનુકરણીય દેશી-વિદેશી મહાન
શ્રીપુરુષોનાં અને મહાન શિક્ષકોનાં ચિત્રો રાખવાં.

૮. પોતાના વિદ્યાર્થીઓને જે વિષયોનું શિક્ષણ આપવાનું હોય, તે
રોજ તેના તે જ હોવાથી તે માટે એકાગ્રજ ન રાખવી; પણ તેને સમગ્રતા પુ-
રતકો વાંચી-વિચારી પોતાનું જ્ઞાન તાજું રાખવું અને તેમાં વધારો કરતા
રહેવું; અને તે શીખવવાની નવી પદ્ધતિઓ અને યુક્તિઓ ખોળના રહેવું.

૯. પોતાના મહત્કર્તવ્યનો અને તેને અંગે રહેલી જવાબદારીનો નિત્ય-
પ્રતિ નિશાબે જતાં વિચાર કરતા રહેવું.

૧૦. શાળામાં ત્રણે પ્રતિનાં શિક્ષણ યથાઘટિત નિયત કરેલા સમય
પ્રમાણે અપાવ તે ઉપર લક્ષ રાખવું.

૧૧. વિદ્યાર્થીઓ સુવક્ષણયુક્ત થાય, તેમને સારી ટેવો પડે, અને
દુર્ગુણમાત્ર ઉપર અભાવ પેદા થાય તેને માટે શિક્ષકે ખાસ કાળજી રાખવાની
છે અને તે સુસિદ્ધ થવાને પોતાનો દાખલો મૂકવાની પૂરેપૂરી જરૂર છે; કેમકે
ખાળકો જેના સહસાસમાં હોય, તેવા સહજે થાય છે.

૧૨. વળી સદ્ગુણોના સુદૃઢ સંસ્કાર સ્થાપવાને ખાળકનું વય તથા
સમજશક્તિ લક્ષમાં રાખી ઇતિહાસ, જીવનચરિત્રો, વાર્તા, કહાણી, દાખલા
પુષ્કળ આપવાં અને તે આમળથી મેળવી રાખવાં.

૧૩. નિસાળને છૂટી આપતી વખત પણ જની શકે તો પા કલાક
સમગ્ર વિદ્યાર્થીઓને બેગા કરીને દિવસના દરગીઆનમાં નિસાળમાં કે મામમાં
કે શિક્ષણના વિષયસંબધે કંઈ ધ્યાન ખેંચવાજેવો બનાવ બન્યો હોય, તો
તેને આમળ કરીને તેઉપરથી જે બોધ આપવો ફળદાયક લાગે, તે આવી
ઈશર-સ્મૃતિ કરીને પછી રખ આપવી.

૧૪. પ્રત્યેક શિક્ષકે પોતાની ખાનગી રોજનીશી અથવા સ્મરણપોથી
રાખવી અને તેમાં શિક્ષણોપયોગી જાગતો નોંધવી, શિક્ષણની કાંઈ નવી શૈલી

લિજાજમ, મોકલનાર સદ્ગુણરૂપેની નામાવલિ.

- રા. અમૃતલાલ ગોરધનદાસ.
રા. અંબાશંકર મલ્લ વકીલ.
રા. અંબાશંકર શિવચંકર.
ડૉ. અરદેશર ડાયાભાઈ, કુપર;

L. B. O. P. & Co.

- મિ. આમદભાઈ મેરાલી.
રા. આરતલાલ અચરતલાલ.
રા. ઉજ્જવરી ખીમચંદ વકીલ.
રા. આધવજી ભાણેકચંદ.
રા. કેશવલાલ વેણીરામ.
મિ. ખાનમદમદ મનજી.
રા. ખીમચંદ જગજીવનદાસ.
રા. ગિરધરલાલ માધવરાય.
રા. ગોવર્ધનરામ નચુલાલજી.
રા. ગોવિંદલાલ દરિલાલ.
રા. મુનિલાલ કુલચંદ.
રા. મુનિલાલ મોરલીધર.
મિ. જનકર, મદમદ શુભામલુએન.
રા. જીવજીરાય જોશંકર, B. A.
રા. જીવરાજ પરમમાન વકીલ.
રા. જોગેશ્વર મુનિલાલ.
રા. ડાલાભાઈ દેવશંકર.
રા. ડાલાભાઈ પ્રેમાનંદ.
રા. સા. ત્રિગોવનદાસ લક્ષ્મીદાસ.
રા. હારકાદાસ દલાગજી.
રા. હારકાદાસ નરભોરામ.

- રા. હારકાદાસ વૈષ્ણવદાસ.
રા. નગીનદાસ મેળાપચંદ.
રા. નરભોરામ કરમચંદ.
રા. નાનાભાઈ પરમાનંદદાસ.
મિ. નુરમદમદ મનજી.
રા. નેમીદાસ દેમચંદ.
રા. પ્રભાશંકર કુલશંકર.
રા. પ્રભાશંકર મયારામ.
પ્રોફેસર પાન્ડુરંમ બીખાજી, B. A.
રા. પ્રાણીશંકર જગન્નાથ.
રા. પ્રાણીશંકર શંભુરામ.
રા. પુરુષોત્તમ જીવજીદાસ.
રા. પૂર્ણલાલ કલ્યાણ.
રા. બાપુભાઈ દાજીભાઈ.
રા. ભગવાનજી જેતલી.
રા. બૂખચુલસ ત્રિજીવનદાસ.
રા. મગનચંદ નંદમચંદ.
રા. મગનલાલ પુરુષોત્તમદાસ.
રા. મગનલાલ મનસુખ.
રા. મગનલાલ સખિંગસ.
રા. મનસુખભાઈ કચરાભાઈ.
રા. મંગલદાસ દેવીદાસ.
રા. મલજીભાઈ માવજી.
મિ. મદમદજીભાઈ શામજી.
રા. ભાણેકચંદ હંસરામ. (મુંબઈ).
રા. ભાણેકચંદ હંસરામ. (પોરબંદર).

(ખીજા નામે આગલા અંકમાં.)

ધર્મ
નોતિ

શ્રો: ।

લોકપ્રિય લેખમાલા.

(માનિક)

વિધા
દયા

વર્ષ ૨.

રોગને ટાળવાના અને
નીરોગ રહેવાના ઉપાયો.

અંક ૧૩.

સં. ૧૯૫૮ કાર્તિક વદિ ૧૪ । સ. ૧૯૦૨ દિસેમ્બર.

પ્રસિદ્ધ ડૉરનાર

શ્રેય:સાધક અધિકારિયર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છાટાલાલ છવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

દૌશિકરામ વિપ્રહરસમ મહેતા, બી. એ.

લવાજમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આયે-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

વાર્ષિક લેખનમ-પ્રથમ વર્ગ રૂ ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાડથી ન.

આ વર્ગને વર્ષઆખરે પુસ્તકવર્ગે લેકોનો લાભ મળશે; બીજો વર્ગ

રૂ ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાડથી ન. આ વર્ગને લેકોનો લાભ મળશે

નહિ. બિનગોને કમિશન.

વડોદરા.

ધી "નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ" કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલલેવ વિદ્યા ।

કલ્પલલેવ જીવી વિદ્યા શું સિદ્ધ કરવી નથી!

વાતાં
કયા, ધં

સૂચના.

“લોકપ્રિય લેખમાલા” ક્રિ.જી.થી લખાણપરતે સંપૂર્ણ પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો:—

રા. રા. કૌશિકરામ વિશ્વદરશમ મેહેતા, ખી. એ;
હેડમાસ્ટર, બહાદુરખાનજી હાઇસ્કૂલ, જુનાગઢ.
(કોઠિયાવાડ).

‘લોકપ્રિય લેખમાલા’ નું નવીન વર્ષનું લવાજમ સત્વર મોકલી આપવા સુચ આહ્વાનપત્રિ અમારી વિનંતિ છે. ગયા વર્ષમાં અંક જેમના ઉપર વી. પી. થી મોકલવામાં આવ્યા છે તેમના ઉપર ખીજો અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. અનેક સ્થલે ‘લેખમાલા’ ના એક કરતાં વધારે આહ્વાન માટે જે જે સ્થળના આહ્વાને એકલા યથા લવાજમ મોકલવું હશે તેમને અર્ધા આનાની ટીકીટ મોકલ્યે તે તે સ્થળના આહ્વાનનાં નામ જણાવવામાં આવશે.

આર્થ-ઉદ્યાગ-મંડળ, પડોદરા.

॥ ૐ શ્રી ॥

રોગને ટાળવાના અને નીરોગ રહેવાના ઉપાયો.

લેખ લખવાનું કારણ.

વિષયનું મથાણું વાંચતા ઘણાને એમ લાગશે કે આ વિષયમાં રોગ મટાડવાનાં કોઈ ઔષધીઓ લખ્યાં હશે, અને હંમેશાં નીરોગ રહેવાને માટે સારી ખૂબ લાગે, ઝાડો સાર ઉતરે, લોહી તથા શક્તિ વધે એવી કોઈ ગોળીઓ કે માત્રા કેમ ખનાવવી તે લખ્યું હશે, ચુદામાં કરોડો પ્રાણિઓ અને જંતુઓ ઔસડીયાંવિના, રોગ થયા હોય તો મટાડે છે, અને જે ખોરાક પોતાની જાતિને માટે ખાવાનો હોય છે તે ખાધને નીરોગ રહે છે, અને ઉત્તમ પ્રકારનું બળ તથા શક્તિ મેળવે છે, સારે બુદ્ધિમાન મધ્યાત્મ તથા પોતાને સર્વ પ્રાણિઓમાં સહૃદય હોયું માનવું મનુષ્યપ્રાણી, રોગ ઔસડ ખાધા વિના મટતો જ નથી, અને સરીરનું બળ માત્રા, ગોળીઓ પાક કે તાંબા વગેરે ધાતુઓની ખાખ ખાધા વિના વધવું જ નથી એવી બુલબરેલી સમજણમાં જન્મે છે સ્વાસ્થ્ય તે મરજીસુધી ગોળાં ખાધા કરે છે, એ બહુ જ બેભરેલું છે. જરાક માંસ પચા કે કોઈ રોગથી ખાટલે સુતા કે જોવા આવનાર સ્નેહી સંબંધીઓ પહેલો સલાહ એ જ કરે છે કે કોનું ઔસડ ચાલે છે, કયો દવા કરાશે વગેરે, તથા જેની દવા ચાલતી હોય તેથી ચારામ ન હોય તો પોતે સર્વજનની પેઠે કોઈ નવું ઔસડ સૂચવે છે. સર્વજન ચાલતી આ પ્રવૃત્તિ એ જ સૂચવે છે કે મનુષ્યોનો મોટો ભાગ ઔષધવિના, રોગ મટતો નથી એમ દૃઢપણે માને છે. મંદવાસ્થી, જારે મહેનતથી, ગિંતાથી, દુરાચારથી કે એવાં

જાળીલ' કારણથી શરીરે સુકાઈ ગયેલા દુર્બળ અશક્ત મનુષ્યો જ્યાં ત્યાં
 એમ જ માનતા જણાય છે કે કોઈ જળ આપનારી દવા ખાધા વિના હવે શ-
 રીરે શક્તિ આવવાની નથી. લોકોમાં દૃઢ યથા ગયેલા આ વિચારને લીધે,
 આજે હજારો ને લાખો દવાઓ દાખ દાખ નવી નીકળતી જણાય
 છે. વદાણું નથી વાતું એટલામાં તો નવી દવાની મોટીસ હાથમાં
 આવી જ હોય છે; ન્યુસપેપરો હાથમાં લઈએ છીએ તો આગળ
 પાછળ, વચમાં દવાની જાહેરખબરો હોય જ ! નરમાંથી બહાર નીકળ્યા તો
 પોજની કે અદેહસાની બી'તોએ અને સરીવામ રસ્તાની બી'તોએ ઓસડોની
 જાહેરખબરો મોટે અક્ષરે છાપેલી નજરે પડવાની જ. નવી છપાયેલી ઓપડી-
 ઓ ખરીદીએ છીએ તો ત્યાં પણ સર્વવ્યાપક ઇન્ધરની પેઠે આ ઓસડીવાની
 જાહેરખબરો ખરી જ. સાહિત્યનું માસિક હાથમાં લે કે વ્યવહારનીતિ વગેરેનો
 બોધ કરનાર માસિક વાંચો કે પછી ધર્મ, તત્ત્વગાન અને વેદાંતશાસ્ત્રજ્ઞના
 ગદ્યન વિષયોને સ્વચ્છનાર માસિક જુઓ તો ત્યાં પણ મન્ય મનુષ્યોને વાંચતાં
 શરમ આવે એવાં વચનોમાં લખેલી આ દવાઓની જાહેરખબરો નંજરે પડ-
 વાની જ. પૈસા કમાવાના ધણા માર્ગ દહે જ'થ યથ મથા છે એટલે જ્યાં લાંબી
 પાંચ દશ વનસ્પતિઓ એકઠી કરી કુટી ગોળીઓ વાળી મોટી મોટી જાહેર-
 ખબરો છપાવી, ઓસડીના રોગ મટતા નથી, એવું દૃઢપણે માનનારી બોળી
 પ્રજાનું ધન હરવાનો ઉદ્યોગ દહે ધણા લેખ બેઠા છે. છેલ્લાં દશ વિશ વર્ષમાં
 કંઈ હજારો નવી દવાઓ નીકળી છે-કોઈ તો ખાતાં વાર જ પેટમાં જઈ તર-
 ત નહું તાણું લોહી બનાવી દે છે, કોઈ એક જ શીશી પૂરી કરતાં તો પરગના
 ગગર જીવાન બનાવી દે છે, કોઈ તો વૈદકશાસ્ત્રમાં જેટલા રોગો ગણાવ્યા હોય
 ■ તે સર્વને એકે સપાટે ટાળી શરીરને તાંગાજેવું કરે છે, કોઈનો તો એક જ
 ઘુંટડો પીતાં બનીસે કોઠે દીવા યથ જઈ અમેત્કારિક તાકાત આપે છે, કોઈ
 દવા તો આખા જગતમાં પ્રસિદ્ધ યથ આ દેશમાં અને પરદેશમાં ગામે ગામ,
 અને નગરે નગર ખૂણે ખોચરેથી રોગરૂપી દુશ્મનોને જોળી જોળીને તેમના
 સામે તોપના ગોળા છોડી તેમનો એટલો તો કચરધાણ કાઢી નાંખી પોતાનો
 જિતનો હુંડો દશે દિશામાં શરકારવા લાગી છે કે રોગોને દહે ક્યાં જઈને આ-

શરે લેવો તે સૂચવું નથી, કેટલીક દવાઓ તો હિમાલય કે મેરુપર્વતની ગુફા-
 ઓમાં વસતા કોઈ દળર વર્ષના કે લાખો વર્ષના જુના જોગીરાઓએ જગત-
 ના દૃષ્ટાણુને માટે જતાવી હોય છે, અને તે દવાથી જેની મજબૂતી કરતાં પણ
 પાર ન આવે એવા અસંખ્ય રોગીઓને આરામ થઈ ચૂક્યો હોય છે, કેટલીક
 દવાઓ તો ધાત્ત જંગલોમાં જઈને વૃક્ષોનાં વર્ષ અંચાર દુઃખ વેડીને, પેસાની,
 વખતની અને સંસારનાં સર્વ સુખોની બારે ખુવારી કરીને રોધી દહાઈ હોય
 છે, કેટલીક દવાઓ તો જગતમાં ક્યાંદિ પણ ન મળે એવાં બહુ દુર્લભ પુસ્તકો-
 માંથી અપાર શ્રમ વેડીને, તથા તેમાંની દુર્લભ વનસ્પતિઓ મેળવવાને દેશ-
 દેશાંતર ફરીને તથા તેમને તૈયાર કરવાની રીત કોઈ અવધૂત સંપારસીઓપાસે
 બહુ બહુ પ્રકારની સેવા હઠાવીને શીખીને તૈયાર કરવામાં આવી હોય છે, અને
 અસંખ્ય દરદીઓઉપર ઐત્સલ્યે હિંદુસ્થાનનાં ત્રીસ કરોડમાંથી વીસ પચીસ કરોડ
 મનુષ્યોઉપર અજગાવીને પછી જ લોકના બચાને માટે થયેલી જ સસ્તી કિંમતે
 જાહેરમાં મૂકવામાં આવી હોય છે ! આ વગેરે અનેક જાતની હાસમાં જદાર
 પાડવામાં આવતી દવાઓની જાહેરખબરો એકઠી કરીને કોઈ મનુષ્ય આપણી
 પૃથ્વીઉપરથી કોઈ બીજી દુનિયામાં જાય અને ત્યાં વસનારને આ જાહેર-
 ખબરો બતાવે તો તે તો એમ જ જાણે કે મૃત્યુલોકમાં હવે રોગદુઃખ નામ-
 નિશાન નહિ રહ્યું હોય, ભાંનાં સધળાં મનુષ્યો શરીરે બહુ સુદૃઢ, અત્યંત
 બળવાળાં, તથા નિરંતર આનંદમાં રહેતાં હશે, ઘડપણને ત્યાં જરા પણ
 ત્રાસ નહિ હોય, કોઈનું અકાળ મૃત્યુ નહિ થતું હોય, મોટી મોટી મરકીઓ
 શરી નહિ નીકળતી હોય, આરોગ્યના નિયમોના ભંગ કરવાથી કશું પણ દુઃખ
 નહિ થતું હોય, અને રોગનો જરા પણ ભય નહિ હોવાથી વિવધના ઇચ્છામાં
 આવે એવા બોગો બોગવી મૃત્યુલોકનાં મનુષ્યો અમનગમન કરતાં હશે !
 પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે આટલી આટલી રામજાણ દવાઓ નીકળ-
 તાં છતાં, ડાક્ટરો અને વૈદ્યોનાં મહેલ્લે મહેલ્લે અને શરીરો શરીરો રોગોને
 મારી હઠાવવાને ચાણું રોપાયાં છતાં, અને લોકો દવાઓના રગડ ગળામાં
 રેડી સાજ થવાને માટે દર વર્ષે ચકિતપ્રમાણે સેંકડો અને હજારો રૂપૈયા-
 ઉપર પાણી ફેરવતા છતાં દહાડે દહાડે વધારે રોગોના બોગ થઈ પડે છે,

શરીરે અને શક્તિએ ક્ષીણ થતા જાય છે, અને નિરંતર દેશમાં મરણીજેવા વ્યાધિઓ ચાલુ રહેવાથી હજારો અને લાખોનો, અકાળ મૃત્યુથી કચરવાણું નીકળી જાય છે. આજે દાય, પગ, હાતી, મુખ વગેરે પુષ્ટ હોય હરણના જેવી સ્વપ્નતાવાળાં બાળકો સોંધ્યાં જડતાં નથી. બળવાનુ છુજ દંડવાળા, પહોળી ટટાર હાતીવાળા, જેમના ચાલવાથી પૃથ્વી ધમ ધમે એવા પગના સામર્થ્યવાળા, ખાણવિનાના ભરાવદાર મુખવાળા, અને જેમના હેઠ્ઠાશથી ગર્ભિણી સ્ત્રીઓના ગર્ભ પશુ છૂટી જાય એવા વીરત્વવાળા યુવાનો લાખો માણસોમાં એક પણ નજરે આવતો નથી. કમરે વાંકા નહિ વળેલા, નેત્ર, કાન, તથા કાંત જેમના સાપ્ત રત્ના હોય એવા, સાંઠ અથવા સ્તીતર વર્ષે થતા આ- વ્યા છતાં એક પણ વાજ જેમનો ધોળો ન થયો હોય, જેમને કરચલીઓ ન વળી હોય તથા જેમને ચાલતાં લાકડીના ટેકાની જરૂર ન પડતી હોય એવા, પૃથ્વેનો દુષ્કાળ પડ્યો છે. નખમાં પશુ રોગવિનાના, પૃથ્વરને પશુ પચાવી શકે એવા જઠરાગ્નિવાળાં, અને પચીસ વીસ ગાંઠ પડે ચાલી જવું એ તો જેમને આગગાડીએ 'જવાજેટલું' પણ દૂર ન લાગતું હોય એવા શરીર- ના સામર્થ્યવાળા મનુષ્યોની વાતો માત્ર આજે ધરડાઓને મુખે સાંભળવાની જ રહી છે. ધાડાં પડતાં અથવા પોળમાં ચોર આવતાં કાંગ લકડને સામા થનાર શૂરવીરોના આજે ટોટા પડ્યા છે. શરીરની, મનની અને સર્વ પ્રકારની દુર્બળતા વધી ગઈ છે. નહિ સાંભળેલા અને નહિ જોયેલા નવાનવા રોગો દાટી નીકળવા માંડ્યા છે, અને દેશમાં અને પ્રજામાં ધર ધાલી બેઠા છે. સોઠાનું આરોગ્ય વધારવા માટે ટેકાણે ટેકાણે સરકારે કૃષા કરી ઇસ્તીતાળો કાઢવા છતાં કુસળી ઝઠરોની સંખ્યા પ્રતિવર્ષે દેશમાં વધવા છતાં, મ્યુનિસિપાલિટી વગેરે આરોગ્યનું સંરક્ષણ કરનારાં અને રોગોનો ફેલાવો અટકાવનારાં આ- તાંઓ નિરંતર ઉદ્યેગ કર્યા કરવા છતાં, નવી નવી દવાની સોધો થવા છતાં અને નવી નવી પેટન્ટ દવાઓનાં કોડીવાળાં ઉભરાવા છતાં પ્રજાનું આરોગ્ય વધવાને બાલે ધટતું જાય છે.

આમ થવાને શું શી ? આટલા આટલા ઉપાયો યોગ્યતા છતાં રોગ- ની સંખ્યા શા માટે વધે છે ? મનુષ્યોનો મોટો ભાગ નીરોગી કેમ રહેતો નથી ?

અથવા માંદા પડીને દવાથી સારા થયા છતાં પાછા યોગ્ય માસે પછી અગાઉના કરતાં વધારે માંદા શા માટે પડે છે ? બે બે વાર ત્રણ ત્રણ વાર અને પ્રસંગે ચાર ચાર વાર ખાય છે, વાર તહેવારે ઘેર અને પ્રસંગોપાત્ત મુક્તિભોજનસમયે ધીસાકરવાળાં મિષ્ટાન્ન હડાવે છે, શિયાળામાં મેથીના કે વસાણાના છાકુ કે શાલમપાક વગેરે પૌષ્ટિક કે શક્તિ વધારનારા પદાર્થો શક્તિપ્રમાણે ખાય છે, છતાં શરીરે લોહી કેમ લેતા નથી ? દવાઓથી રોગો જડમૂળથી કેમ નીકળતા નથી ? વગેરે પ્રશ્નો શરીરનું સંરક્ષણ તથા આરોગ્ય ઇચ્છનાર પ્રત્યેક વિચારવાનું મનુષ્યે બહુ વિચારવાનું છે.

આ પ્રશ્નોનો આપણે જ આજે આ રચને વિચાર કરીએ છીએ એમ કંઈ નથી, પણ આપણા કરતાં જે દેશો આજે અનેકગુણ ચડતીમાં ગયામ છે, જેમનું શરીરબળ, મનોબળ, વિદ્યાબળ, ધનબળ, તથા બુદ્ધિબળ આપણા કરતાં આજે બહુ જ આગળ પડતું જોવામાં આવે છે, એવા ઇંગ્લાંડ, જર્મની, ફ્રાન્સ વગેરે યુરોપના દેશોમાં તથા ચડતીના શિખરે પહોંચેલા અમેરિકામાં પણ આસે છે. તે દેશોની પ્રજા પણ ધીરે ધીરે શરીરબળમાં ક્ષીણ થતી આસે છે. રોગો પણ ત્યાં પુષ્કળ વપતા આસે છે. ક્ષયરોગથી થતાં મરણોની સંખ્યા ત્યાં બહુ જ વધી પડી છે. ક્રિસ્ટોફ (cancer) પણ ઘણા જ મનુષ્યોને થવા લાગ્યો છે. સંધિવાથી હાથરો મનુષ્યો પીડાય છે, અને હૃન્માદ અથવા માંડપણનું પ્રમાણ એટલું બહુ વધી પડ્યું છે કે પ્રજાના આરોગ્યસંબંધી કાળજી સમનાર મનુષ્યો બહુ ચિંતામાં પડ્યા છે, ત્યાં અસંખ્ય વિદ્વાન ડોક્ટરો, આરોગ્યસંરક્ષણનાં મોટાં મોટાં ખાતાઓ, નિત્ય નવી નવી દવાઓની શોધો થતી રહેતી હોવા છતાં, પ્રજાનું આરોગ્ય જંતુ રહેવું જોઈએ તેવું રહેતું નથી. આરોગ્ય જગડનાનાં અને નવા નવા રોગો જે પૂર્વે ન હતા, તેનો બચબરેલી રીતે પ્રસાર થવાનાં કારણો શોધાયા લાગ્યાં છે, અને તેના પરિણામમાં સર્વે વિચારવાનું ડોક્ટરો તથા વિદ્વાનો એ જ નિશ્ચયકરે આવ્યા છે કે “હાલમાં આવતી દવાઓથી જેટલા રોગીઓ સારા થાય છે તેના કરતાં જમણા જમણા કે તેથી પણ વધારે મરી જાય છે. હાલની વિવવાળી દવાઓથી તાક્ષણ રોગ દબેલો જણાય છે, પણ તેથી શરીરના સામર્થ્યનો

આત્મંત નાશ થઈ નવા રોગોની જડ શરીરમાં નખાય છે, અને આથી આજ-
 સુધી જગતમાં આલેલી મોટી લગાઈઓથી જોડલાં મનુષ્યો મર્યા છે તેના કરતાં
 દવાઓથી અનેકગુણ વધારે મનુષ્યો મર્યા છે. તેથી રોગ થતાં દવા આપવાના
 કરતાં, જે કારણોથી રોગ થયો હોય તે કારણોને દાખવાં, તથા જરા પણ નુક-
 સ્તાન નહિ કરનારા એવા નિર્દોષ કુદરતી ઉપાયો કરવા, એ જ વધારે યોગ્ય છે.
 કોઈ દુર્ગંધવાળા સ્થળમાંથી આત્મંત દુર્ગંધ નીકળતી હોય ત્યારે તે દુર્ગંધ જે
 કારણથી આવતી હોય તે કારણને ન દાખતાં, ત્યાં ધૂપ લોગાન વગેરે કરી
 દુર્ગંધનું નાકને ભાન ન થાય એમ કરવું, એના જેવો રોગ થાય ત્યારે દવા
 આપવાનો દાક્ષમાં આલનો પ્રયોગ છે. ધૂપ લોગાન કરવાથી દુર્ગંધ યોડે વખત
 નહિ જણાય એ ખરું છે પણ દુર્ગંધનું કારણ કાયમ રહેવાથી દુર્ગંધની પીડા
 રહેવાની જ; એ જ પ્રમાણે તાવ આવે ત્યારે તાવનું કારણ ન દાખતાં 'દેના-
 રીડીન' કે 'એન્ડીપાઈડીન' જેવી દવા લેવાથી તાવ દબાશે ખરો, પણ કારણ
 કાયમ રહેવાથી શરીરમાં દુર્ગંધનું દુઃખ રહેવાનું. આપ્રમાણે રોગને દાખ-
 વાના કરતાં રોગ થવાના કારણોને દાખવાં અધિક યોગ્ય હોવાથી કારણોને
 વિચાર કરતાં તેઓ એવા નિઃશ્વકપર આભ્યા છે કે મનુષ્યપ્રજા ઇન્દ્રિયોને
 વશ થઈ હમણાં કુદરતના ઘણા નિયમોને તોડે છે તેથી જ તેમને પુષ્કળ રોગો
 થાય છે. જે ખાવું જોઈએ, અને જેવું ખાવું જોઈએ તે ન ખાતાં મનુષ્યો
 જીવના સ્વાદને વશ થઈ ન ખાવાના પદાર્થો ખાવા લાગ્યા છે, અને તેથી જેમ
 એજીનમાં એકલા દોષલા અથવા લાકડાં ભરવાને બદલે કોપલા, લાકડાં, કચ-
 રો, ધૂળ, પથરા અને એવી જ બીજી અસાખસા ભરવાથી એજીન ધુંધરાય
 છે, અને ક્રિયા કરી શકતું નથી, તેમ માન્યસના શરીરમાં રહેલું જઠર જે એક
 એજીન જેવું છે તેમાં પચી શકે એવો, અને શરીરને જળ આવે એવો સાદો
 ખોરાક નાંખવાને બદલે જીભના ચટાકાને માટે ગમે તેવી અસાખસા ભરવામાં
 આવવાથી જઠર જરાજર ક્રિયા નહિ કરી શકવાથી શરીર અનેક રોગનું ભોગ
 બધ પડે છે. આથી કરીને મનુષ્યોને પડેલી ખોટી ટેવો દાખવી, એ જ રોગને
 દાખવાનો, અને શરીરને ન યજા દેવાનો ઉપાય છે.

તત્ત્વાએ વળી બીજો નિશ્ચય એવો કયો છે કે સાધારણ ગતિના મનુષ્યો

ધારે છે તેમ સગ એ કંઈ કુદરતે કરેલી સિદ્ધા નથી, પણ આરોગ્યના નિય-
 મોનો ભંગ કરવાથી શરીરમાં અમેલું જેર બહાર કાઢી નાંખવાનો કુદરતનો
 પ્રયાત્ન છે, અને તેથી રોગ એ અદિત કરનારો સત્તુ નથી, પણ દિત કરનારો
 મિત્ર છે. આથી કરીને રોગને દાણી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો એ શરીરમાંથી
 બહાર નીકળી જતા જેરને શરીરમાં ને શરીરમાં પાછું પેસાડી દેવાના પ્રયાત્નની
 બરાબર છે. ધરમાં કોઈ દરમાંથી સાપે ડોકું કાઢેલું જણાય તો સાપને બહાર
 કાઢી પકડી વેગળે નાંખી આવવો, એ 'યુદ્ધિમાનુ' કામ છે, પણ દરજી પર
 એક પાટીયું ઠોકરી દેઈ, અથવા માટીથી દરને છાંદી લેઈ, સાપનો ભય મટ્યો
 એમ માનવું, એ 'યુદ્ધિમાનુ'ને ધટલું નથી. દરને છાંદી લેવાયો તત્કાળ સાપ
 દેખાતો નથી, પણ અંદર રહેવાથી તે કોઈ જીજ્ઞા જમાએથી કાણું પાડી બ-
 હાર નીકળી આપણને ત્રાસ દેવાનો જ. તેથી દરને છાંદી લેવું એ સાપનો ભય
 ટાળવાનો ખરો ઉપાય નથી, તે જ પ્રમાણે શરીરમાં રોગ જણાતાં તેને દાણી
 દેવાને દાક્ષમાં જે દવાઓ અપાય છે એ કંઈ રોગને ટાળવાનો ખરો ઉપાય
 નથી, પણ રોગપટે શરીરમાંથી વિષ કાઢવા કુદરત. જે પ્રયાત્ન કરે છે, તે પ્રય-
 ત્નને મદદ આપવા જેવું, જે કંઈ કરવામાં આવે તે જ રોગને ટાળવાના ખરો
 ઉપાય છે. અને આવા ઉપાયો શોધી કાઢવામાં તેઓએ કુદરતનું જ અવસો-
 કન કરી કુદરતની નકલ કરી છે. આપણા શરીરમાં નિત્ય થતા મળને અથવા
 વિષને કુદરત મુખ્ય ચાર રસ્તે બહાર કાઢી નાંખે છે: ૧ ફેફસાંવાટે (આ રસ્તે
 લોહી પગેરમાં રહેલા મળને કાર્બોનિક ગેસ, વરાળ વગેરેના રૂપમાં બહાર
 કાઢી નાંખે છે) ૨ આમડી વાટે (આ રસ્તે પાચવાના રૂપમાં શરીરમાં રહેલા
 મળને કાઢી નાંખે છે) ૩ શુભ્ર વાટે (આ રસ્તે આડના રૂપમાં મળને કાઢી
 નાંખે છે) ૪ મૂત્રેન્દ્રિયવાટે (આ રસ્તે મૂત્રના રૂપમાં શરીરમાં રહેલા
 વિષને કાઢી નાંખે છે.) આથી કરીને શરીરમાં જ્યારે જ્યારે અધિક
 વિષનો સંચય થાય ત્યારે આ ચાર રસ્તે, તે વિષને બહાર કાઢી
 નાંખવામાં કુદરતને મદદ કરવી એ રોગને ટાળવાના ખરો ઉપાય
 છે. તેમાં પણ શરીરને ચિધિત કરીને, તેની દુનિયા વધારીને વિષને કાઢવાનો
 જે યત્ન કરવો તે કુદરતથી લઘુકું છે, અને તેથી તે ખરો ઉપાય નથી. તેપણે

આવાથી કે દીવેલ પીવાથી ઝાઝા અધિક થઈ મળ નિકળે છે, એ વાત સાચી છે, પણ તેથી શરીર શિથિલ થઈ અશક્તિ વધે છે, માટે એ કુદરતી ઉપાય નથી. 'ડાયજેસ્ટિવ મિક્સચર' (પરસેવો આણુનારી દવા) તાવમાં આપવાથી પરસેવો થઈ તાવ ઉતરે છે, એ ખરું છે, પણ તે દવામાં હૃદયની ક્રિયાને મંદ કરનારાં ઝેરી તત્ત્વો હોવાથી તાવ ઉતર્યા છતાં બીજાં તુકસાન થાય છે, તેથી તે પણ કુદરતી ઉપાય નથી. એ જ પ્રમાણે મૂત્રલ ઔષધ લેવાથી મૂત્ર અધિક થાય, પણ અન્ય હાનિઓ થતી હોવાથી તથા તે ઔષધોમાં વિષ બળેલાં હોવાથી તેમને બહાર કાઢવાને કુદરતી રીતે શરીરના અવયવોને અધિક પરિશ્રમ કરવો પડતો હોવાથી અધિક અશક્તિ આવે છે અને તેથી તે પણ કુદરતી ઉપાય નથી. આ વગેરે વિચાર કરીને ફેશ્સાં, આમડી, ગુદા અને મૂત્રેન્દ્રિયની ક્રિયાને રોગસમયે અધિક સતેજ કરવા માટે તેઓએ નિર્દોષ ઉપાયો બોળી કાઢ્યા છે, અને ને ઉપાયો એટલા સરળ છે, અને તેથી રોગ એટલી તરતથી મટી જાય છે તથા નીરોગી મનુષ્યોનું પણ તે ઉપાયોનું પ્રસંગોપાત્ત સેવન કરવાથી આરોગ્યનું એવું રક્ષણ થાય છે તથા દવાઓના રગડા ગળામાં રેકવાથી પરિણામે જે હાનિ થાય છે તેવી હાનિનો તેમાં એટલો તો ઓછો સંભવ છે, તથા તેથી ડોક્ટરોની બારે શીનો તથા દવાના મોટા ખર્ચનો એટલો બધો ખચાવ થાય છે કે આને યુરોપના સઘળા દેશોમાં અને તેમાં પણ જર્મની, ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ જેવા આગળ પડતા દેશોમાં તથા અમેરિકામાં મોટી મોટી ધરપીતાલોમાં તથા આરોગ્યસંરક્ષકવાનો (Sanitariums) માં હવે આ ઉપાયોનો જ વિશેષ કરીને પ્રચાર થાય છે. અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. કેલોગ, ડૉ. હોલબ્રૂક, ડૉ. મૂલ્સ, ડૉ. પાર્કર, ડૉ. કાર્સન, ડૉ. ક્લાર્ક વગેરે અનેક વૈદ્યવિદ્યાભિષેક પુરુષો, તેમ જ જર્મનીમાં હુબ ક્રૂડને, ફ્રાંચર નીપ વગેરે, તથા ઇંગ્લાંડમાં ડૉ. નિકોલ્સ, ડૉ. બેકર ડૉ. બેકલી, સર બેન ફ્રાંક્સ, વગેરે અનેક વિદ્વાનો હવે દવાઓને છોડી દઈ હવે આ જ ઉપાયોવડે પોતાના રોગીઓના રોગ ટાળે છે.

જે સરળ, નિર્દોષ, અને વગર સાના ઉપાયોવડે આંતરે યુરોપ તથા અમેરિકાના ઉપર કહેલા ડોક્ટરો રોગીઓના રોગ ટાળે છે તે ઉપાયો પૂરે

આપણા દેશમાં આવતા હતા, તથા આજે પણ કવચિત્ તેનો ઉપયોગ લોકો કરે છે; તેથી આ ઉપાયો કેવળ નવા છે કે આપણા લોકોને અજાણા જેવા છે, એમ કંઈ નથી. પણ આજે અંગ્રેજ દવાઓના મોહથી લોકો એવા અંજારા મચા છે કે તેઓ વિશેષે કરીને આ ઉપાયોનો ઉપયોગ કરતા નથી. જ્યારે અંગ્રેજ દવાઓમાંની ઘણી, તેમાં શરીરને હાનિ કરનાર વિષવાળાં તત્ત્વો બજેલાં હોવાથી હાનિ કરનાર છે, એમ તે દેશના જ વિદ્વાન્ ડોક્ટરો કહે છે, તથા દેશી દવાઓનો મોટો ભાગ પૈસા કમાવાનો ધંધો લઈ બેઠેલા ઉંટવેંચો-વડે પ્રચારને પામવા લાગ્યો છે ત્યારે, સકથી ઘેર બેઠે યઈ શકે એવા આ નિર્દોષ ઉપાયોનું આપણી પ્રજાને યથાવિધિ જ્ઞાન થાય અને તે દ્વારા તેઓ પોતાને યથેક્ષા રોગોને ટાળે, બિવિધમાં થતા અટકાવે, તથા નીરોગી મનુષ્યો પોતાના આરોગ્યનું સંરક્ષણ કરી શકે, એ હેતુથી રોગ ચલાનાં પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ નિર્ણય કરેલાં કારણોને, તથા ઉપાયોને આ સ્થળે લખવાં યોગ્ય ગણ્યાં છે. આ લેખ લખીને ડોક્ટરો તથા વૈદ્યોની લેશ પણ જરૂર નથી, અથવા દવા કોષ્ટકો ન જ કરવી, એવું કહેવાનો કે કોઈને દૃઢ કરાવવાનો લેશ પણ આશય નથી. કુશળ ડોક્ટરો અને નિપુણ વૈદ્યો સર્વથા માનને પાત્ર છે; તેઓ પોતાનો સ્વધર્મ ખરાબર સમજે તો પ્રજાનું આરોગ્ય અનેક રીતે સચવવું એમ છે, તેથી આરોગ્યના નિવર્તનું પ્રજાને જ્ઞાન આપવા માટે, તથા કયે પ્રસંગે કયો ઉપાય રોગોને હિતકર છે એ વગેરે જાણતોનો નિર્ણય કરી યથાવિધિ ઉપાયની યોજના કરવા માટે તેમની અગત્ય છે જ. તેમ નિષ વિનાની ઘણી નિર્દોષ દવાઓ પણ છે, અને રોગને ટાળવાને તેઓ સમર્થ હોય છે, તેથી તેવી દવાઓનો પણ જગતમાં ઉપયોગ છે—અર્થાત્ ડોક્ટરો, વૈદ્યો અને દવાઓનો સર્વથા ઉપયોગ કરવો એ આ લેખનું લેશ પણ તાત્પર્ય નથી. પરંતુ જેઓ અકુશળ ડોક્ટરો તથા વૈદ્યોના સંજમથી પોતાના વ્યાધિઓને ટાળવા સમર્થ ન થયા હોય, જેઓએ ધરણીતાળની તથા ખજારમાં વેચાતી વિષવાળી અનેક પેટંટ દવાઓથી હાનિને સદન કરી હોય, જેઓ રોગ ટાળવાને પૈસા ખરચી ખરચીને ચાકી મચા હોય, જેઓ એવા નિર્ધન હોય કે ડોક્ટરોની ખાતે શી તથા દવાના રોજગાર ચાર આના ખરચી શકે એમ ન હોય, જેઓ જાળપણથી નીરોગ છતાં અજાણ

નથી એવી રહેણીએ રહેતા હોય કે દર મહિને કે વર્ષે બે ત્રણ માસ ખાટલે સેવતા હોય, અને તેનું કારણ પોતાના દોષવાળા આહારવિહારને નહિ પણ પોતાના અહને કે પ્રારબ્ધને જ માનતા હોય, જેઓ નીરોગ રહેવાને, પૂંછે આરોગ્ય તથા જળ પ્રાપ્તિ કરવાને, અને કામની પણ મદદવિના પોતાને તથા પોતાના કુટુંબી જનોને ચતા સાધારણ રોગોને પોતાની મેળે, વગર અમે અને આપણે ખરેખર મળી શકે એવા ઉપાયોથી ઘેર ટાળવા ઇચ્છતા હોય, એવા સર્વને મારે આ ક્ષણ લેખ લખ્યો છે. આમાં ઉપર વર્ણવેલા અમેરિકાના, જર્મનીના તથા ઇંગ્લાંડના સમર્થ ડોક્ટરોના રોગ ચવાનાં કારણો, તે ટાળવાના ઉપાયો, તથા કેવો આહાર વગેરે અદ્યક્ષ કરવાથી રોગ ચવાનો સંભવ નથી, એ વિષેના વિચારોનો તેઓના મોટા અધ્યાયોથી સાર માત્ર આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અધિક જાણવા ઇચ્છનારને તેઓના મોટા અધ્યાયો જોવાની વિનંતિ કરી હવે વિધાન આરંભ કરીએ છીએ.

રોગ ચવાનાં કારણો.

તમે જો ઘડિયાળ વાપરતા હોશો તો તમને અતુલ્ય હશે કે જ્યારે એ ઘડિયાળમાં ક્યારે બરાબ છે, અથવા તેનાં ચક્કો વગેરે સાંચાકામને કાઢ મઢે છે, ત્યારે તે બગડે છે, બરાબર વખત આપતું નથી, અને વારે વારે જાંઘ પડી જાય છે. શરીરની સાંચાતું પણ એમ જ છે જ્યાં સુધી શરીરના સાંચાઓમાં ક્યારે બરાબો નથી હોતો, ત્યાં સુધી જરૂર પોતાનું કામ બરાબર કરતું રહેતું હોવાથી ખાધેલું અન્ન પૂરેપૂરું પચે છે, કાકો સાફ ઉતરે છે, લોહી આખા શરીરમાં વેગથી ફરતું રહી પ્રત્યેક અંગકને પુષ્ટ અને નીરોગ રાખે છે, આમકી પરસેવાને બહાર કાઢી નાંખવાનું પોતાનું કામ મારી રીતે જાનવે છે, ફેફસાં દીર્ઘ શ્વાસવડે પુષ્ટ વાયુને અંદર મદ્ય કરી લોહીને શુદ્ધ, રાખી જીવ નથી, બરપૂર રાખે છે, ગમજ ઠંડુ રહી શાંતિ તથા પ્રસન્નતાનું ભાન થાય છે, આજ્ઞ તથા પ્રમાદ ચતાં નથી, ચીકીવાપણું, ગ્લાનિ, કારણવિનાનો રોગ, તથા એ વિનાના જીવન મનોવિકારો જણાતા નથી તથા જન્મમરણવગેરે દુઃખને આપનારા સંસારમાં રહેતાં છતાં શરીર એ દુઃખને આપનારું છે, એનું જરા પણ જણાતું નથી. પણ એ શરીરના સાંચાઓમાં

કચરો ભરાતા માંડે ■ કે તરત જ ખાવાઉપર રુચિ થતી નથી, બંધ-
કોથ થવાથી પેટ કળજેવું. યર્ષ જન્ય છે, ખાટા ઝોડકાર આવી ગળામાં તથા
છાતીમાં દાઢ બને છે. લોહી આખા શરીરમાં જરાબર ફરી ચકતું ન હોવાથી
વિવિધ અવયવો દુર્બળ પડી જાય છે, ચામડીઉપર ફોલ્લી, ફોલ્લા, ગુમડાં વે-
ગેરે દર્દો યર્ષ આવે છે, ટુંકા શ્વાસ લેવાય છે, હાંસી જવાય છે, માથું
તમેલું રહે છે, પગ તથા હાથ ઠંડા રહે છે, પકથા હોઢાંએ છીએ ત્યાંથી
ઉઠવાનું મન થતું નથી, કામમાં હિત્તાહ ઉપજતો નથી, મદન સહન
બાબતમાં ચીડીયાં યર્ષ જન્ય છે, વગર કારણે ખેદ થાય છે, ગમતું નથી, અનેક
મનોવિકારોનું જોર જણાય છે, અને શરીર કંઠખાનાજેવું, બેડીજેવું, કે દેવ-
તાની સળગતી બકૂંજેવું લાગે છે. જેમ કચરો થોડો તેમ ઉપરનાં ચિહ્નો
થોડા જોરમાં જણાય છે, અને જેમ કચરો વધારે તેમ તે ચિહ્નો વધારે જો-
રમાં જણાય છે.

જેમ પડોવાળામાં કચરો ધૂળવાળી જગામાં તેને રાખવાથી ભરાય છે,
તથા વાપરતાં છતાં પશુ ધાતુના સ્વભાવથી ચકોને કાટ ચઢવામાં થાય છે, તેમ
આપણા શરીરોમાં પણ કચરો બહારથી અંદર ભરાય છે, તથા શરીરના અવયવો-
માં નિત્ય ધસારે થતાં દટલે કે કચરો શરીરની અંદર પોતાનામાંથી ઉત્પન્ન થાય
છે. વળી જેમ સળગાવેલાં સાકડાં, આપણને ગરમી આપી રહ્યા પછી પોતાની
ખાછળ થોડી રાખ રહેવા દે છે, તેમ શરીરના પોષણમાટે જે વસ્તુઓ આપણે
શરીરમાં દરરોજ નાખીએ છીએ, તે વસ્તુઓ શરીરને પોષણ આપ્યા પછી
પોતાની ખાછળ થોડોક કચરો રહેવા દે છે. આપ્રમાણે શરીરમાં ત્રણ રીતે
કચરો ઉત્પન્ન થાય છે. એક તો બહારથી તેની અંદર કચરો જાય તે, ખીજો, પો-
ષણના પદાર્થોમાંથી પોષણ જે ચર્ષ લેવાતાં જે સત્ત્વવિનાનો ભાગ રહે તે, અને
ત્રીજો શરીરના ધસારાથી શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય તે. બહારથી શરીરમાં કચરો
પેસવાનાં મુખ્ય દ્વાર બે છે: નાક તથા મુખ. જેમ એ બે બારણા શરીરમાં
કચરો પેસવાનાં છે તેમ એ જ બે બારણાંવાટે શરીરનું પોષણ કરનારા પદાર્થો
પણ શરીરની અંદર પ્રવેશે છે; અને તેથી જ્યારે જ્યારે આપણે પોષણના
પદાર્થો શરીરમાં એ બે રસ્તે નાંખીએ ત્યારે તેની સાથે શરીરને નુકસાન કર-

નારો કચરો પણ બરાઈ ન જાય એ માટે એ નાકમાં તથા મોંઢામાં કચરાને આવડે. અટકાવવાને માટે કદરને પહેરેગીરોની જે હુકમીઓ મૂકી દીધી છે. નાકમાં મૂકેલા પહેરેગીરોને આપણે શરીર અથવા નહારી વાસને ઓળખનારા જ્ઞાનતંત્રીઓને નામ ઓળખીએ છીએ, અને મોંઢામાં રહેલા પહેરેગીરોને આપણે સારા અથવા નહારા સ્વાદને ખાંડખનારા જ્ઞાનતંત્રીઓતરીકે ઓળખીએ છીએ. શરીરને તુકસાન કરનારો, વાયુમાં બળેલો કાઈ કચરો તમારા નાકમાં પેસવા જાય છે કે તરત જ તેની દુર્ગંધથી નાકના પહેરેગીરો તમને ચેતાવે છે કે હાથને હુકમ કરે કે નાકે લૂગડું ઈઈ, આ શબ્દને નાકમાં પેસતો અટકાવે, અથવા પગને હુકમ કરે કે આ દુર્ગંધવાળા સ્થાનમાંથી એકદમ શરીરને ખીજી કાઢી દેખી જગામાં લેઈ જાય. આ ચેતવણીકેવળ જો તમે ધ્યાન આપો છો તો તો એ પહેરેગીરો તમને, જ્યારે જ્યારે શરીરને હાનિ કરનાર દુર્ગંધ નાકમાં પ્રવેશે છે ત્યારે ત્યારે દરેક વખતે ચેતાવે છે, પણ જો તમે તેમની ચેતવણીકેવળ લક્ષ આપતા નથી તો ધીરે ધીરે એ પહેરેગીરો, ધણીને આપણા કામની કદર નથી એમ જણી, બેઠેલ ધઈજઈ પોતાના કામમાં સાવધાન રહેતા નથી, અને અંતે અશીર્ણવાની પેઠે પોતાના સ્થાનમાં ઉંઘ્યા કરે છે. સંઘાસને વાળનાર ભંગીયાઓ, ઝાંડુ કાઢનારાઓ, તપખીરને સુધનારાઓ, તમાકુ પીનારાઓ, પોલોની મંદકીવાળી જગાઓમાં નિલ રહેનારાઓ, હવાની આવજા વિનાના સ્તરકાઓમાં મોંઢાઈ રહેનારાઓ, ધણાં માણસો એકઠાં મળ્યાં હોય એવી ઝેરી હવાનો નિત્ય શ્વાસ લેનારાઓ, જેવા કે નાટકોમાં જનારાઓ, કચેરીઓમાં બેસનારાઓ, નિશાળના માસ્તરો, અને વિદ્યાર્થીઓ, દેવળોમાં, કચાઓમાં, સભાઓમાં એકઠા થનારાઓ, અને એવા જ બીજા અનેક મનુષ્યોના નાકના પહેરેગીરોએ તે તો મનુષ્યોને તેમના નાકમાં તનદુસ્તીને જગાડનાર દુર્ગંધવાળો વાયુ પેસે છે એવી વારંવાર આપેલી ચેતવણીને ન ગણીકારવાથી તેઓ નિર્લકષ્યા કરે છે, અને તેથી તેમના નાકમાં કચરો જાય છે, તેનું તેમને જય પણ ખાતર હોય નથી. ભંગીયાનું ગાડું રસ્તામાં ચઈને જતું હોય તો તમે નાકે આડુ લૂગડું ઈઈ સપાટાબંધ ત્યાંથી ઉતાવળા જતા રહો છો પણ ગાડું કાંઈનાર ભંગીયો, મદારખમાં

લોટતો હોય તેમ કેવો ધીરે ધીરે ગાહું હાંકે છે । - એવું કારણ એ જ કે તેના
 નાકના પહેરેગીરો જડ પૂતળા જેવા થઈ ગયા છે । તને તપખીર નહિ સુંઘતા
 હો, અથવા તમાકુ નહિ પીતા હો તો તપખીરની ઝીણુ આવવાથી તમને તપ-
 રાહપરી ઊંઘાં આવે છે, આખમાં ખાણી ભરાઈ આવે છે, તથા તમાકુના ધૂમા-
 ઠાથી તમારું માથું શરી જાય છે, બારે કંઠાંજો ઉપજે છે, અને નાકે લૂગડું
 ઢાળે તો તે સ્થાનમાંથી જતા રહેજો, પણ તપખીર સુંઘનારાઓ ઝેરથી
 બચેલા તમાકુના લોટના ચપટાને ચપટા કેવા હોંસથી નાકના દરવાજામાં, હો-
 જીના દિવસોમાં ઉડતા મુઘાણની પેઠે ઉડાડી અપાર આનંદને માને
 છે, અને તમાકુ પીનારાઓ આયુષ્યનો ક્ષય કરનાર તમાકુના
 ધૂમાડાના ગોરેગોઠાથી ભરેલા જોરડામાં અતરથી બહેક બહેક થઈ
 રહેલા સ્થાનમાં પ્રસન્નતા અનુભવતા હોય તેમ કેવા પ્રસન્નતામાં
 કલાકોના કલાકો ખીડીઓ કે ચક્ષ્મો પુકતા બેસી રહે છે. એવું કારણ
 બીજું કંઈ જ નથી, પણ તેમના નાકના પહેરેગીરો, ધણીની બેદરકા-
 રીથી આજસુ અને ઉંઘણસી બની ગયા છે. બારીઓ રાત્રે ઉઘાડી મૂકીને
 સૂઈ રહેનારને તથા માથે મોઢે ઓઢવા વિના ઉઘાડું માથું રાખીને ઉંઘનારને
 રાત્રે બારીઓ બંધ કરવાથી તથા માથે ઓઢવાથી એક વાર સ્વામમાં લીધેલી
 હવા પાછી સ્વાસમાં જવાથી જાણે શુભળાઈ જતા હોઈએ એમ લાગે છે.
 અને માથાઉપરથી મોઢું કાઢી નાખ્યાવિના તથા બારીઓ ઉઘાડી નાંખ્યા-
 વિના એન પડવું નથી, પણ બારીઓ બંધ કરીને તથા માથે મોઢે એ દીને
 લોટપોટ થઈને સુનારને ધરતી તથા ઓઢાની ઝેરી હવાના ધુંટડે ધુંટડા દરેક
 શ્વાસે શરીરમાં જતાં છતાં પણ, મારા શરીરમાં આ ઝેર જાય છે, અને તેથી
 મારા આયુષ્યનો, મારા જીવનો, અને મારા આરોગ્યનો નહિ સમજાય એવી
 રીતે ધીરે ધીરે ક્ષય થાય છે, એ વિશે જરા પણ બાન હોતું નથી. એવું કારણ
 તે મનુષ્યના નાકના પહેરેગીરોએ કુંબકર્ણના જેવી ધોર નિદ્રા લીધી હોય છે,
 એ વિના બીજું કંઈ જ નથી.

આ જ પ્રમાણે શરીરના પેષણમાં જેનો જરા પણ ઉપયોગ નથી.
 પણ ઉલટા જે શરીરના ચતા પેષણમાં નડતર કરી શરીરને મૂઠા મૂઠા રાખે

દિવસ કરનારા છે, એવા પદાર્થો મુખ વાટે શરીરમાં પેસતાં, મોમાં જીભ ઉપર
 ચાલુ-જમાવીને બેઠેલા પહેરેગીરો તત્કાળ જૂમ પાડી ઉઠે છે, અને તેવી
 વસ્તુને પેટમાં ન નાંખવાને ધણીને ચેતાવે છે. ધણી, આ ચેતવણી ઉપર ધ્યાન
 આપીને તે પદાર્થને પેટમાં પેસતો અટકાવે છે તો તો આરોગ્યવંતું રક્ષણ ધર્મ
 આ પહેરેગીરો દરેક પ્રસંગે તેવા શરીરના શત્રુઓ પેટમાં પેસવા માંડે છે કે
 ધણીને ચેતાવ્યા જ કરે છે, પણ અચાનચી, મૂઠતાથી કે બીજાએ આ શત્રુઓ
 મિત્ર છે એવું એકું સમજાવેલું હોય છે તેથી ઘણી ભાંતિથી જો તે આ ચેત-
 વણી ઉપર ધ્યાન નથી આપતો તો તેઓ પણ નાકના પહેરેગીરોની પેઠે પો-
 તાની ફરજમાં ગણત કરનારા થાય છે, અને પછી તો શત્રુની સેનાની
 સેનાને પણ વગર ટોચે ઉલટો આવકાર આપી શરીરમાં પેસવા દે છે.
 બે વર્ષના એક નાના બાળકને તમે મરચું નાંખેલું શાક, કે દાળ કદી
 ખવડાવ્યાં છે? મોંમાં શાકનો પીતો જતાં તે કેવી જૂમે પાડે છે! તે
 મીસો નાંખી કેવું રડે છે! અને પાણી પાઈ તેની જીભ ઉપર અડેલા એ
 મરચાને જ્યાં સુધી ઘોષને સાદ નથી કરવામાં આવતું ત્યાં સુધી તે
 મોંના દેરા સીસકારા બોલાવે છે, અને કેવું રડ્યા કરે છે. તેની જીભ ઉપર
 રહેલા પહેરેગીરો બાળકને ચેતાવે છે કે મરચું એ બહુ તીક્ષ્ણ વસ્તુ છે, દાદ
 હાવન્ટ કરનાર છે અને પેટમાં જઈ તેની કામળ આળો ચામડી ઉપર તે સોજો
 આણી આંદી પાડનાર છે, અને તેથી તે મુખમાં જવા દેવા લાયક નથી. નાન-
 પણમાં તો બાળક, પહેરેગીરોની આ ચેતવણી ઉપર ધ્યાન આપે છે, પણ જેમ
 જેમ માથાપ તરડી તેન સમજાવવામાં આવે છે કે જો! આ શાક કેવું રવા-
 દવાળું ધણું છે, આ દાળ, આ બજીયું, આ ચટણી, આ કદી, આ અધાર્ણ,
 આ મરી નાખેલો પાપડ કેમ મજાના છે! જરા ખાઈ તો જો! તેમ તેમ
 ઉપરનો તેનો અભાવ વધા દેવ એકો ચતો જાય છે. ધીરે ધીરે મોં જ-
 વતા છતાં તે પદાર્થો તે ખાવા માંડે છે, તે એટલે સુધી કે થોડાંક વર્ષો પછી,
 ચોટલી કમી થાય, મગજે તથા શરીરે પરસેવો મૂકી જાય, છાતીમાં લાલ બળ,
 ઝાડા વખતે અગવ ઊંઘે તેપણ મરચાંવાળા પદાર્થો તે હાંસે હાંસે ખાય છે,
 વખતે મરચું એકું પડે તો ઉપર બીજું માગી લે છે અને ખુદ મરચાં શાક

નાવીને પણ તેને ' પંચામૃતજું ' મનોહર મોઢક નામ આપી અતિ પ્રેમથી કારણે છે ! યાથી ? કારણ કે મુખમાંના પહેરેથીરો હવે પટેલાંના જેવો પારો વારતા નથી. અંધીજી કડવું એર જેવું છતાં, તમાકુ ઉડાડી કરાવે એવી મેસ્વાદવાળી છતાં, દારૂ મોંમાં અને છાતીમાં દાઢ હિપ્પન કરે એવો તથા જ-રા પણ સારા સ્વાદવાળો નહિ છતાં, અંધીજીવાઓ અંધીજીને, તમાકુ ખાનારાઓ તમાકુને, અને દારૂડીઓ દારૂને અમૃતજેવાં ગણીને હોંસે હોંસે ખાય છે અને પીએ છે તેવું કારણ તેમના મુખના પહેરેથીરોને તેમજે મેદરકાર કરી મૂક્યા છે એ જ છે.

આ પ્રમાણે નાક તથા મોં વાટે, શરીરને જમાડનાર કચરો તેમાં ન પેસે એટલા માટે કુદરતે આપણને વાસ તથા સ્વાદ પારખવાના માન-તાંતુઓ આપેલા છતાં, મનુષ્યો તેમનો ઉપયોગ ન કરી, અજ્ઞાન અને મેદરકારીથી કચરને શરીરમાં જતા દેઈ અનેક તત્ત્વના રોગોને સદન કરે છે. બાગમાં, ખેતરોમાં, અને મેદાનની સ્વચ્છ દવામાં મગજ, મન, તથા આખા શરીરને બહુ જ સારું લાગે છે, એવો મર્વને માનુષ્ય છતાં નાક-વાટે સ્વચ્છ હવાને નિત્ય લેવાની વધા યોગ્ય મનુષ્યો કાગજ રાખે છે. લોહી બમકડું હોય કે શરીરમાં અસક્રિય આવી હોય તો સારવાપરીવા અને કેડસિ-વર ઓઈસિથી લોહી શુદ્ધ થાય છે, અને સક્રિય આવે છે એવું સાંબજેશું હો-વાથી બે રૂપેના ખરચી જાગરમાથી તેની બમકડી અંધારી, મેસ્વાદવાળી તે હવાને ગળામાં રેડે છે, પણ એ દવાઓથી સોમજો વધારે મુખ કરનારી સ્વચ્છ હવા, જે ફેફસામાં જતાં તત્કાળ જ લાભ જણાવે છે, અને પ્રમનના વધારે છે, તેને લેવા માટે ખુલ્લા મેદાનમાં ફરવા જવાનું કહેતાં, તે મોં મરડે છે, અને નવરાસ ન હોવાનાં બદનાં બતાવે છે પાંચ મિનિટ કે બે મિનિટ નાક ગંધ રાખ્યું - હોય તો જો દવા વિના આપણને મુંઝગાઈને ખરી જવાનો સોમ આપે છે તેવી આપણને આરોગ્યને અને જીવને આપનારી દુકરિયે મનુષ્યો જવારે આઠસા બધા મેદરકાર રહે અને મને તેવી મંદી હવાને એવીસે કપાક શરીરમાં લીધા કરે, તો પછી તેઓ કુંક આપણવાળા, ગોળી અને દુર્ગંધ ગંધે એમાં શી નવાઈ ! ઉનાળામાં છતી છુ વાસના કરવી, શિવગામાં દાઢો, ૫૧૧

આવવાના ડરથી, અને ત્રીમાસમાં ચરદી થઈ જવાની ધાસ્તીથી ધરનાં બારી-
બારણાં બંધ કરીને, અને પ્રસંગે પડતાં નાંખીને જનાનાની બીબાંઓની
પેટે મરમાં ગોંધાઈ રહેનાર મનુષ્યો અજાણાઓની પેટે અજાણ રહે એમાં શું
આશ્ચર્ય ? આકાશની રચ્ચ હવામાં ઉડતા 'પક્ષિઓના તથા જંગલની શુદ્ધ
હવામાં ફરતાં પશુઓના આરોગ્યને, બળને, આલસીને અને શુભનશક્તિને
નિત્ય જોતાં છતાં પણ પોતાને બુદ્ધિમાન માનતાં મનુષ્યો બચવાર સાધવાની
દાયવરાળમાં દિવસના ઓળીસે કલાક મંદી હવામાં રહે છે, અને પશુપક્ષી જે-
વેલી પણ બુદ્ધિ બતાવતાં નથી, એ યોદ્ધા જેવું કારક નથી.

જો તમારે તમારું લોહી ધણી દહાડાના ખાખીયામાં રહેલા મંધાતા
મેલા પાણી જેવું મંધાતું અને મેલું કરવું હોય, જો તમારે દુબેળ, પીગા
શીષા ચાગડીવાળા, મંદ પચનશક્તિવાળા, ઓછા આયુષ્વાળા, અને ધીરે ધીરે
નાના મોઠા અનેક રોગોના મિત્ર થવાની ઇચ્છા હોય, જો તમારે ઉત્સાહવિનાશ,
બીડીયું, ક્રોધ પણ બાળતો એકસ નિર્ણય તત્કાળ ન આપે એવું પ્રતિવાણું,
જૂઠું, અને નિરતેજ મગજ કરવા પ્રસિદ્ધ હોય, જો તમારે વેધ અને ડોહરોને ૭
૧૨ મહિને કે વર્ષે વર્ષે એ ચાર વાર તમારા ધરને પાવન કરવા અને લેમનો દ્રવ્ય
બગેરેથી સારો મોકાર કરવા ઇચ્છા હોય, જો તમારે જાત જાતના કડવા કટાણુ
રચાઈથી તમારી જીભને પાધરી દોર કરવી હોય, અને સરીરને હળરો જાતની
ઝેરવાળા દવાઓનું સમદરશાન કરવું હોય તો બારીબારણાં બંધ કરીને ધર-
માં બેસી રહી તેમાં રહેલી ઝેરી હવાને નિત્ય શ્વાસમાં લેજો, રાત્રે પણ બધી
બારીઓ બંધ રાખજો, અને સિંચાણમાં ટાઢ વાજ ત્યારે માથે મોઢે ગોઢું
ઝોલી મળજો, હવાનો અવરજવર થતો ન હોય એવી નાટકશાળા વગેરેમાં
જળો અને ત્યાની સેકડો માણસોના શ્વાસપ્રશ્વાસથી ઝેરી થયેલી આયુષ્ને હર-
નારી હવાને નાટક જોવાના આનંદસાથે આનંદથી લીધા કરજો, અને તમાકુ,
ગાંજો વગેરે પદાર્થોની અચરજની જેવી સુવાસવાણી ધૂણીના ગોટે ગોટાને
તમાકુ દેરી આગળ થતા ધૂપજેવા મણીને પ્રતિથી સ્વીકારજો.

માણસોના શ્વાસપ્રશ્વાસ લેવાથી થયેલી અશુદ્ધ હવાથી જેમ આરોગ્ય
ભગ્ને છે, તે જ પ્રમાણે ધરમાં વાસીદું વાળવાથી ઉડતી રજ નાકમાં જવાથી

રસ્તાની ધૂળ નાકમાં જવાથી, રસોઈ કરતાં ઘરમાં થતી છાણાં તથા લાકડાં-વગેરેની ધૂળી નાકમાં જવાથી અને શુદ્ધ હવાવિનાશ એવા જ બીજા પદાર્થો નાકમાં જવાથી આરોગ્ય જમડે છે. દમ, ક્ષય, તથા એવા જ બીજા વ્યાધિવાળા રોગીઓ રસ્તામાં ધુન્ડેલા હોવાથી તેમ જ તમાકુ વગેરે ખાનારા વ્યવસાયીઓના કદ રસ્તામાં પડેલા હોવાથી ને સુકાઈ જઈ તેના રોગજનક જંતુઓ ધૂળમાં બળેલા હોય છે, અને ઝાડુ કાઢતાં તેવી ધૂળ માર્ગમાં ચારે બાજુએ ઉડી નાકમાં પેશી જઈ રોગ થવાનો સંભવ આવે છે. તેમ જ છાણાં તથા લાકડાં-વગેરેની ધૂળી પણ સોદીને અશુદ્ધ કરી વ્યાધિ થવાનો સંભવ આવે છે માટે આરોગ્યને ધંધાનારે તેવા પદાર્થો નાકમાં ન પ્રવેશી માટે સાવધાનતા રાખવી ધટે છે.

ધૂળનાં રજકણો નાકમાં પેશી આરોગ્ય ન જમાડે એટલા માટે કુદરતે નાકના દ્વારમાં વાળ ઉગાડવાની વ્યવસ્થા કરી છે, પણ ઘણા કુદરતથી ડાહ્યા મનુષ્યો, હનનગત કરાવે ■ સારે ઝીમદાથી પેાતે ભતે અથવા હનનમપાસે તે વાળને મુંડાવી નાંખે છે. આમ થવાથી ધૂળનાં રજકણો વાળમાં જરાઈ ન રહેતાં ઠેઠ દેહસાગમાં ભળે છે, અને વિવિધ હાનિ કરે છે.

આ પ્રમાણે અશુદ્ધ હવાના રૂપમાં, ધૂળનાં રજકણોના રૂપમાં, અને ધૂળના વગેરેના રૂપમાં, શરીરમાં પેસતો કચરો અટકાવવાને જેઓ સાવધાનતા સેવે છે, તેઓ સોમ્યે ખયાસ ટકા રોગને અટકાવે છે. હવે સુખવાટે શરીરમાં જતા બીજા ભવના કચરાવિષે વિચાર કરીએ.

ખાવાના તથા પીવાના એમ બે ભવના પદાર્થો મુખવાટે આપણા શરીરમાં ભળે છે. આ પદાર્થોમાં જે વસ્તુઓ આપણા શરીરમાં જઈ શરીરને પોષણ આપે છે, તે જ પદાર્થો શરીરને ઉપયોગી હોવાથી આરોગ્યને આપનાર છે, તથા જે પદાર્થો શરીરને પોષણ આપતા નથી, તે પદાર્થોના શરીરમાં કશેા ઉપયોગ ન હોવાથી તે આરોગ્યને આપનાર નથી એટલું જ નહિ પણ તે આરોગ્યને હાનિ કરી વિવિધ રોગને ઉપજાવનાર છે. આપણે ખાતી વખતે

તે ધૂળને ઝાડતા નથી, કારણ કે ધૂળ એ શરીરનું જરા પણ પોષણ કરતી ન હોવાથી ધૂળ એ આહારની વસ્તુ ગણાતી નથી. નાનાં બાળકો માટી, સીં-પથ્થના પોપડા, રાખ, કાચલા કે હીકરાં ખાય છે, ત્યારે આપણે તેમને રોઝીએ છીએ તેનું કારણ એ જ કે તે વસ્તુઓનાં શરીરના પોષણમાં જરા પણ ઉપ-યોગ નથી, અને તેથી તે એ શરીરમાં જેશે તો નુકસાનને જ કરે છે. આ પ્રમાણે પોષણને ન આપનાર જેટલા જેટલા પદાર્થો આપણે ખાઈએ-પીએ તે દેખાવમાં કે સ્વાદમાં ગમે તેટલા સારા હોય નોપણ-તે શરીરમાં કચરાની જ ગરજ સારે છે, એમાં કશો સંશય નથી. વિલાયતી વીનોલીયાનો સાણુ દેખાવમાં તથા વાસમાં બહુ સારો હોય છે, પણ તેથી કરીને બરશીની પેઠે તે કંઈ ખાઈ શકાય એવો ખાવાનો પદાર્થ નથી. એ વીનોલીયાનો સાણુ જઠરમાં જઈ તેનું પચીને લેહી થઈ હોય તો તે ખાવાનો પદાર્થ ગણી શકાય. પણ તેમ થતું ન હોવાથી તે કચરો છે.

હવે આપણે નિત્ય જે પદાર્થો ખાઈએ છીએ તેમાં કેટલા પદાર્થો પોષણને આપનારા છે, અને કેટલા નથી, અને તેથી કરીને કચરાશય હોવા-થી રોગને ઉત્પન્ન કરનારા છે, તે વિચારીએ.

સઘળી જાતનાં અન્ન, સઘળી જાતનાં ફળ અને સઘળી જાતનો મેવો શરીરને પોષણ આપે છે, અને તેથી તે પદાર્થો આહારના પદાર્થો ગણાય છે, અને તે ખાનારા રોગના બોગ થઈ પડતા નથી. પણ તમે કહેશો કે આ વસ્તુઓ તો બધા જ ખાય છે. પથરા, કાચલા, કે ઈંટાળા કાંઈ જ ખાતું નથી. બધા જ રોટલી, ઘણજાત ને શાક ખાય છે; અને તેથી કાંઈ જ માંદા ન પડવા બેઠે છે; છતાં મંદવાક તો ઘેર ઘેર એવામાં આવે છે. હા, બધા અન્ન-વગેરે ખાય છે, એ વાત સાચી છે, પણ એકલું અન્ન ખાધને બેશી રવા હોત તો આ લખવાનો પ્રસંગ જ ન આવત. જંગલમાં વસતાં પશુપક્ષીઓ પોતાનો કુદરતી આહાર ખાય છે, અને તેથી તેઓ માંદાં પડતાં નથી. તેમને અત્યુક્ત ખાઓ અને અત્યુક્ત ન ખાઓ, એમ કહેવાનો પ્રસંગ જ નથી. પણ શુદ્ધિમાનુ ગણાતા મનુષ્ય પ્રાણીએ પોતાના કુદરતી આહારને ત્યજ્યો છે, માટે જ તેઓ પશુપક્ષીઓ કરતાં અસંખ્ય

રોગને સહે છે, અને તેથી જ તેમને માટે આ લખવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. જીભમાં કુદરતે મૂકેલા પહેરેઓને ન ગણીને મનુષ્યો મીઠું, મરચુ, મરી, હાંગ, દળદર, રાઈ, આદુ અને જાતજાતના મસાલાઓ ખાવા લાગ્યા છે. કુદરતે પ્રત્યેક અન્નમાં તથા ફળમાં પોતપોતાનો રાસાયણિક કોમળ સ્વાદ રવાન મૂક્યો છે, પણ તેથી સંતોષ ન થામીને મનુષ્યે પ્રત્યેક ખાવાની વસ્તુના રવાદને મરીમસાલાથી સંતોષ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. તે જામફળ ખાય છે તો તેમાં મરીમીઠું નાંખી તેના કુદરતી રવાદને જગાડીને ખાય છે. જાંબુ ખાય છે, કે અનનાસ કે કવડું ખાય છે તો તેમાં તેને મીઠું, મરી કે એવું જ કંઈ નાખ્યા વિના રવાદ આવતો નથી. દાળ ખાય છે તેમાં તે મોઢું મરચુ વગેરે જાતજાતના મસાલા નાંખે છે. શાક ખાય છે તો તેમાં પણ આદુ મરચાં વગેરે મરમાન મરમ વસ્તુઓ નાખ્યા વિના તેને મજા પડતી નથી. ફલાણા શાકમાં તો અન્નમેા જોઈએ, ફલાણામાં તો જીરું, મેથી, કે સાર્જોઈએ, ફલાણામાં તો ખાંસ, કે સાજીખાર જોઈએ, વગેરે જાજતોમાં ગ્રહાણુ ખરચવામાં તેણે કસર રાખી નથી. વાલ તો વાવડા, માટે તેમાં અન્નમેા નાંખવાવિના ખાઈએ તો બાદી થાય, ફેરીના રસમાં સુંક નાંખીએ તો પચીને ભરમ થઈ જાય, કેળામાં મેથી નાંખી હોય તો કેળુ નડે નહિ, વગેરે પાકરિ-ધાનાં રહસ્યો ખોળી કાઢવામાં તેણે બારે ચતુરાઈ વાપરી છે. જાણે કુદરતે આ-હારની પ્રત્યેક વસ્તુ વાવડી, બાદી કરનાર અને પેટમાં ન પચે એવી જ બનાવી હોય એમ મનુષ્યોએ નિશ્ચય કર્યો છે. ચોરાશી લાખ જાતનાં પ્રાણીઓ પોતપો-તાનો કુદરતી આહાર ખાય છે, તે નથી તેમને વાવડો પડતો કે નથી તેમને બાદી થઈ અજીજી યતું. પણ મનુષ્યને પોતાનો કુદરતી આહાર વાવડો પડે છે કે ઘોડો ચણા ખાઈ પુટ થઈ પૂરું જળ મેળવે છે, ભારે તે જ ચણા મોઢા, મરચા વગેરે મસાલા વિના ખાતાં મનુષ્યને વાવડા પડે છે, અને અજીજી થઈ આવે છે.

મીઠું, મરચાં, મરી, હાંગ વગેરે મસાલા જે મનુષ્યો અન્નમાં મેળવે છે તે કંઈ આહારના પદાર્થો નથી. તેમાં પોષણનો અંશ જરા પણ નથી. જેમ માદી કે પવરા ખાતાથી એક બિંદુ પણ લેહી સરીરમાં વધતું નથી તેમ આ પદાર્થો ખાવાથી જરા પણ પોષણ મળતું નથી. લમને જૂખ લાગી હોય તે મીઠું,

ખાગરી કે મમ શકવા આપ્યા હોય તો તે ખાવાથી તમારી જૂખ મટે છે, અને તમને પોષણ મળે છે. પણ જૂખ વખતે તમને પાસેર અચ્છર મીઠું, મરી, મગસાં કે હાંગ વગેરે મસાલો ખાવા આપ્યો હોય તો તમને તૃપ્તિ થઈ પોષણ મળશે કે ? તે વખતે આદુ ચરચાં અને લસણ કચરી એક અચ્છરનો લાડુ બનાવી તમને ખવાડો હોય તો સાંજસુધીની નિરાંત થશે કે ? આ પદાર્થો ખાવાથી તૃપ્તિ શાથી થતી નથી ? કારણ કે એ પદાર્થોમાં પોષણનો જરા પણ અંશ નથી.

ખીવાના પદાર્થોમાં પણ પાણી એ જ પોષણમાં ઉપયોગી છે. એ વિના ચાહા, કાશી, કાકો, મધ વગેરે પદાર્થો પોષણને આપનાર ગણી નેઓ તેમનો ઉપયોગ કરે છે, તેઓ કમાય છે અને પોષણને બાંહે તે તે વસ્તુઓમાં રહેલા ઝેરને જ પોતાના શરીરમાં દાખલ કરે છે. જો ચાહા, કાશી અને કાકો વગેરેમાં પોષણ આપનાર તત્ત્વ રહ્યાં હોય તો જમ જૂખ લાગે છે ત્યારે રાટલો રાટલી ખાવાથી આપણી જુખ સમે છે, અને તૃપ્તિ થાય છે, અને એની એ જ વસ્તુ ધણા દિવસ અને માસસુધી ખાધા ફરીએ તોપણ આપણે જીવીએ છીએ અને દુર્બળ થતા નથી તેમ ચાહા, કાશી કે કાકો રાજ ખીવાથી અને અન્ય કાંઈ અન્ન વગેરે પદાર્થો ન ખાવાથી આપણે નિભાવ થવો નેઈએ. પણ દુધ, અને ખાંડ વિનાનાં ચાહા કાશી, કે કાકો કેવળ ખીવાથી કાંઈ પણ મનુષ્યનો નિભાવ થતો નથી. અને તકરારની ખાતર એ પદાર્થોથી થોડો પણ નિભાવ થાય છે, એમ કદાચ માનીએ તોપણ અરીથ ભેગવેલા દુધમાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો રહ્યાં છે એમ જાણી કાંઈ પણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય તેવું ઝેરવાળું દુધ ખીવા સ્વીકારતો નથી, તેમ ચાહા કાશી વગેરેમાં પચનશક્તિને, લોહીને તથા આયુર્વને નુક-શાન કરનાર વિષતત્ત્વો તરવો રહ્યાં છે, એવું આજની સાચીય શોધોથી સિદ્ધ થવા પછી, તેથી થોડો ટકાવ થાય ■ એમ જાણી કાંઈ પણ બુદ્ધિમાને તેનો અંગીકાર કરવો ઘટતો નથી.

એ જ પ્રમાણે જનાવરોના માંસમાં શરીરને નિભાવ કરનારાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો રહ્યા છતાં તેમાં રોગજનક જંતુઓ તથા “ યુરિક એસિડ ” નામનું આપત્ત કારણ કરનાર ઝેર રહેલું હોવાથી તે પણ આહારનો પદાર્થ ગણી શકે ન એમ નથી.

મનુષ્યોએ પાગલાં જનાવરોનો મોટો ભાગ નાનામોટા કાષ કાષ રોગવાળો
 હોય છે, અને તે રોગવાળા પરમાણુ તે તે જનાવરોના માંસમાં બળેલા હોય છે,
 અને ગમે એટલા તાપમાં તે માંસને રાંધ્યું હોય તોપણ તે માંસમાં રહેલા
 રોગજનક જંતુઓનો નાશ થતો નથી. જેથી માંસ ખાનારા સર્વ મનુષ્યોને
 મનુષ્યોના રોગોત્પત્તિ જનાવરોના રોગો થવાનો સંભવ આવે છે. વળી જ-
 મલનાં રોગપિનાનાં પશુઓનું માંસ શુદ્ધ અને નિર્દોષ હોવાથી તે ખાવા લાયક
 એમ કાષ કહે તો તે પણ મોઝ નથી. કારણ કે તે માંસમાં રોગજનક જંતુઓ નથી
 એ વાત સાચી છે તો પણ તેમાં 'યુરિક એસિડ' નામનું ઝેરી તત્ત્વ તો હોય
 જ છે, અને આ તત્ત્વ કાષ પણ ઉપાયથી છૂટું પડી શકતું નથી, એવું આજ-
 ની વિદ્યાથી સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે, જેથી માંસ એ આરોગ્યને આપનાર શુદ્ધ
 આહારનો પદાર્થ છે એમ નિર્ણય થઈ શકતો નથી. વળી માંસ ખાનારી પ્રજા-
 યોમાં સંધિયા, ગુદાના રોગ, રક્તપિત્ત, વિરેષ્ટ, યકૃતના રોગ, મંદગિના
 રોગોવગેરે વિવિધ બધુંકર રોગો જોવા મોટા પ્રમાણમાં થાય છે, તેટલા
 પ્રમાણમાં અન્ન ખાનાર પ્રજામાં તે રોગો જોવામાં આવતા નથી, એ પણ
 આજની શોધથી મિદ્ધ થયેલું હોવાથી, માંસ એ શુદ્ધ આહાર નથી, એ કંઈ
 અર્થિસાધન પાળનાર જીવજાતના ઋષિમુનિઓના મગજની કલ્પના કે તર્ક
 માત્ર છે, એમ નથી પણ વિજ્ઞાની પ્રજાઓમાં પ્રયોગથી સિદ્ધ થઈ ચુકેલો
 સિદ્ધાંત છે. વળી માંસનો આહાર અન્નના આહાર કરતાં શરીરમાં અધિક બળ
 આપે છે, એ પ્રકારનો પક્ષ જ માંસાહાર કરનારાઓ વારંવાર આગળ ધરે છે,
 એ પણ કેવલ કલ્પલક્ષિત છે. માંસાહાર નહિ કરનાર આપણા દેશના પૂર-
 વીયા, શીખ વગેરે લોકોએ માંસાહાર કરનાર અંગ્રેજ પ્રજા કરતાં શુદ્ધમાં
 અધિક બળ, સ્થૂં, હિંમત, સહનશીલતા વગેરે ગુણો દર્શાવ્યા છે, એ વાત
 ઇતિહાસથી સિદ્ધ થઈ ચુકી છે. યુરોપમાં અત્યંત જીરવીર તથા બળવાન પ્રજા-
 તરીકે પ્રસિદ્ધ મળતા તુર્કોએ માંસાહારી રશીયનોનો પરાજય કરેલો સર્વ જાણે
 છે. અત્યંત વીરત્વવાળા તથા સુદૃઢ શરીરચળા સ્કોટલેન્ડના હાઈલેન્ડરોનો આ-
 હાર અન્ન તથા મટાકા છતાં તેઓનું શુદ્ધમાં શીર્ષ જગત્ પ્રસિદ્ધ છે. પ્રાચીન
 સમયના સ્પાર્ટનો જેઓ માત્ર ભરતું જ ઉઠાળીને ખાતા, તેમની નવ જાનરની

સંખ્યાએ કરોડોની સંખ્યાવાળા માંસાહારી ઝંકસીમના લોકોને દર્શાવ્યાન વાર્તા હતકયા નથી, પણ ઇતિહાસથી સપ્રમાણ મનાવું સત્ય છે, એ સંજો છે. હાથી અન્ન ખાતાં છતાં અપાર બળને ધરાવે છે એ વાતનું પ્રમાણ કોઇને શોધવા જવું પડે એમ નથી. આવા આવા અસંખ્ય દાખલા છતાં માંસનો આહાર જ બળ આપનાર છે, અને અન્નનો આહાર દુર્બળતા આણનાર છે, એમ વધી માંસનો પક્ષ સ્થાપન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ કેવળ અયોગ્ય પક્ષપાત છે. ઉલટું આજના, પ્રયોગોરૂં સસતી સિદ્ધિ કરનારા કાળમાં નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થઇ ચુક્યું છે કે શેર ધડમાં કે શેર વટાણાની દાળમાં કે શેર તુવેરની દાળમાં જેટલું સત્વ રહ્યું છે, તેટલું સત્વ જો માંસમાંથી આપણે મેળવવું હોય તો એક શેર માંસ નહિ પણ ત્રણ શેર માંસ લેવું જોઇએ. જ્યારે રોગનાં તથા ઝેરનાં પરમાણુથી ભરેલા ત્રણ શેર માંસનો આહાર કરવાથી શેર અન્નના આહારજેટલી જ પુષ્ટિ તથા બળ મળે છે, અને તે પણ પરિણામે રોગ ચલાનાં કારણો તથા બળને ઉભાં કરીને જ, તો સુદિમાન ગણાતા તથા સાર્વત્રિક જાણવાની શક્તિવાળા મનુષ્ય પ્રાણિએ માંસને ત્યજીને, જેમાં રોગનાં તથા ઝેરનાં પરમાણુ જરા પણ નથી, જે કેવળ શુદ્ધ છે, જેને મેળવતાં કોઇ પણ પ્રાણીની હિંસા કરવારૂં થોડું પાપ કરવું પડતું નથી, જેને જોઇને જરા પણ કંટાળો કે કંખારી છૂટતી નથી, જે પોતાનો કુદરતી આહાર છે, જે ખાતાથી બળ, પુષ્ટિ, આરોગ્ય તથા સુદિ વધે છે, જે શરીરના તથા મનના અસંખ્ય વિકારોને ઉત્પન્ન કરતું નથી, અને જેમાંથી જનાવરોનાં શરીરોમાં માંસ બનતું હોવાથી જે માંસમાં રહેલાં પુષ્ટિદારક તત્ત્વોનું મૂળ કારણ છે, એવું જે અન્ન તેને જ આહારરૂપે મદદ કરવું એ કેટલું યોગ્ય છે, એ વિશે વધારે વિસ્તાર કરવાની હવે જરૂર નથી.

આટલા સંશ્લેષમાં કરેલા લખાણથી દુરાગ્રહવિનાના વિચારવંત પુરુષોને સ્પષ્ટ સમજાવું હશે કે મીઠું, મરચુ, મરી વગેરે મસાલાઓ, ચાહા, કાશી, કોકો, મધ, વગેરે પીવાની વસ્તુઓ, ભાગ, ગાંજો, તમાકુ, અપીચ, વગેરે વ્યસનની વસ્તુઓ તથા જનાવરોનું માંસ મત્તવ વગેરે નિંબ વસ્તુઓ, એ કંઈ મના આહાર નથી. તેઓને આહારતરીકે પ્રુષ્કળ મનુષ્યો વાપરતાં છતાં

અને તેઓમાંથી કાંઈ કાંઈમાં ધૈર્ય વરવો રહ્યા છતાં, તેઓમાં દાનિ કરનાર તરવો બળેલાં હોવાથી તેમને શરીરમાં નાંખવાં એ શરીરમાં કચરો નાંખ્યા બરાબર છે, અને તેથી અનેક જીવનના રોગો થતા અંબવ આવે છે.

પણ ઉપર ગણાવેલી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરનારાઓ ઘણી વાર શંકા કરે છે કે જ્યારે આ વસ્તુઓ ખાવાની નથી, એમ તમે કહો છો ત્યારે પરમેશ્વરે તેમને જનાવી શું કરવા ? મીઠું, મરચું, મરી વગેરે વસ્તુઓને પેંદા કરવાનો પરમેશ્વરનો હેતુ શો ? દાઝ શાકમાં મીઠું મરચું વગેરે મસાલા નાંખવાથી તે કેવાં સ્વાદિષ્ઠ થાય છે ! મીઠું મરચું નાંખ્યાનિનાનું ફિકું આનંદ મોંમાં રહે કેમ ? આ શંકાના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે પરમેશ્વરે જોડેલી વસ્તુઓ જમવામાં જનાવી છે તે કાંઈ મનુષ્યોને ખાવાપાટે જ જનાવી નથી. એમ તો અરીજી ખાનારાઓ કહેશે કે અરીજી દરેક માણસે ખાવું જ જોઈએ, કારણ કે નહિ તો પરમેશ્વર તેને જનાવે શું કરવા ? આંત્રો, સ્ત્રાવણ, તમાકુ વગેરેના બ્યસતીઓ પણ એમ જ કહેવાના; અને ઉદરમાં કીડા વગેરેને ખાનારા પેલા ઝીનાઓ પણ એમ જ કહેવાના કે માણસ માને ઉદરમાં ખાવા જોઈએ, કારણ કે નહિ તો પરમેશ્વર તેમને જનાવત શું કરવા ? હમણાં ફ્રાન્સમાં પાસલેટ પીનારા તથા જનાવરાતું સોહી પીનારા પણ નિકળ્યા છે, એ સર્વ આ કારણ જતાવી પોતાની દુરાચારવાળી ટેવોને સહચારવાળી છે, એમ સાબિત કરવા મેદાન પડવાના. માદી, રાખોડી કે કાપલા ખાનાર જોકે, આપ જ્યારે તેને આ ટેવને માટે ધમકાવે ત્યારે આપને કહે કે પરમેશ્વરે માદી જનાવી છે, અને તેથી હું તેને ખાઈ છું તેમાં શું ખોટું કંઈ છું, તો આ તેવું કારણ શું આપ એક ક્ષણમર પણ માનશે કે પરમેશ્વરે કોય જનાવ્યાં છે, ઇંદ્રવારણાં જનાવ્યાં છે, વજ્રનાગ જનાવ્યો છે, હીકામાલી જનાવી છે, કાચઝેળીયો જનાવ્યો છે, ઝેળીયો જનાવ્યો છે, વગેરે આસંખ્ય વસ્તુઓ જનાવી છે. શા માટે લીજુની જગાએ જાળમાં ઇંદ્રવારણાંને નીચોવતા નથી, વજ્રનાગનો કે હીકામાલીનો વધાર હાંમની જગાએ જાળમાં કે શાકમાં કેમ કરતા નથી, અને રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રની જગાએ ઝેળીયો કેમ નાંખતા નથી ? આંમની જગાએ લીમડાનાં પાંદડાં વાડી ત્રાકો બરી રોગ કેમ મટ.

ગટાવતા નથી ? કોયને તમાકુની પેઠે કેમ ખાતા કે પીતા નથી ? ખંતુરાનાં છ'ડનાંને ફેરીના મરવાની પેઠે કાપી કાપીને રોટલીમાં કેમ ખાતા નથી ? પર-મેશ્વરે તો આવી હજારો અને લાખો વસ્તુઓ બનાવી છે, તે બધીએ શાં પાપ કર્યો કે તમે તેમનો આદરસત્કાર કરતા નથી ?

મરીમરયાં પરમેશ્વરે બનાવ્યાં છે, અને નેધો તે મધ્યસને ખાવામાટે જ બનાવ્યાં છે, એ કારણ કેવળ દસવાજેવું છે. આફ્રિકાના, માણસને ખાધ જનારા જંગલી લોકો આવીને આપણા બાળકને ખર્ષ જાય અને તેને પકડીને રાત્રી કે મતાધીરા શિક્ષા કરે તે વખતે પરમેશ્વરે તે બાળકને મારે ખાવામાટે બનાવ્યો હતો, માટે મેં તે ખાધો એવું કારણ આપીને જેમ તે શિક્ષાથી છૂટી ચકનો નથી, તેમ પરમેશ્વરે મરીમરયાં બનાવ્યાં છે. જનાવરો પક્ષિઓ તથા ઉંદગા વગેરે નાના જીવો બનાવ્યા છે, તેથી અમે તેને ખાઈએ છીએ તેમાં કંઈ જ ખોટું કરતા નથી, એવી કારણવિનાની સજ્જ મારનાર મનુષ્યો તે તે હાનિ કરનારા પદાર્થો ખાવાથી રોગની શિક્ષાથી બચી શકતા નથી, પરમેશ્વરે અમુક વસ્તુ બનાવી માટે તે માણસે ખાવા લાયક છે, એ કહેવું બુદ્ધિથી છે જ નહિ. લડું છે, પશુ જે ખાવાથી આપણા શરીરને પુષ્ટિ મળે છે, બળ વધે છે, આયુષ્યને ક્ષય થતો નથી, રોગ થતા નથી, અને આરોગ્ય સમચાય છે, તે જ પદાર્થો પરમેશ્વરે આપણે ખાવાને માટે બનાવ્યા છે, એવો નિશ્ચય કરવો, એ જ યોગ્ય બુદ્ધિ છે. મીઠું, મારચું, મસાલા, આદા, ફેરી, માંસ, મધ વગેરેનો ઉપયોગ કરવાથી મધુ ઘોઠું તુલસાન થતુ હોવાથી તત્કાલ આપણને જખ્ખાતું નથી, પશુ પણે દહાડે કે મણે પર્વે તેમાંના ઝેરનો શરીરમાં સંચય થઈ આપણને અવરુદ્ધ હાનિ થાય છે, અને આપણા આયુષ્યનો વરસો અંત આવે છે માટે તે પદાર્થો પરમેશ્વરે આપણે ખાવા માટે બનાવ્યા નથી એ સદગ સિદ્ધ થાય છે. ઉપચાર પદાર્થોના ઉપયોગથી શરીરને હાનિ થાય છે, એ શરીરશાસ્ત્રમાં યથેલી દમખાંની પુષ્કળ જોધાથી પ્રયોગપૂર્વક સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે, માટે તે સંજંધમાં ખોટી સંકા ઉદાયવાતું કારણ નથી.

ઉપર ગણાવેલા, આહારમાટે નિરુપયોગી ગણાતા પદાર્થો ખાવાથી જો-શરીરમાં કચરે. મરાઈ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે; તેમ અન્ન, શન, તથા મેયો

વગેરે આહારના પદાર્થો પણ પ્રમાણથી અધિક ખાવાથી શરીરમાં તે ઝેરપ્ર-
 થક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. શરીરમાં જેમ અન્ન વધારે જાય તેમ શરીરને પુષ્ટ
 તથા બળવાન થવાનો સંભવ આવે છે. એમ પુષ્કળ લોકો માનતા જણાય છેઃ
 અને ખાધેલું સધળું અન્ન જો જરાગર પડે તો નો શરીર પુષ્ટ થાય, એમાં
 કશો જ શક નથી. પણ ખાધાપછી પેટ ડબળેલું થઈ જતું હોય, જમવાને
 ત્રણ ચાર કલાક વહી ગયા છતાં ખાટા ધ્રુવરકા આવ્યા કરતા હોય, સાંજે
 સુધી કે સવારસુધી પણ કુપા ન જણાતી હોય, જમ્યા પછી નેત્રમાં ઘેન આવી
 ઉંઘવાનું મન થતું હોય તથા ગીડગીડેલું શરીર થઈ કામ કરવામાં શુભિ ન
 રહેતી હોય ત્યારે તો જોઈતું ખાવું જોઈએ તેથી અધિક ખાધું જ, એમ સમજ
 થાય છે અને તે અધિક ખાધેલું જાને પચતું નથી એટલું જ નહિ પણ પોતા-
 ની સાથેના સર્વ અન્નને આપકા મળી શરીરમાં જોઈએ તેટલું લોહી થવા દેતું
 નથી આપણે જાણીએ છીએ કે ધણી માણસો સારી પેઠે ખાતા છતાં શરીરે
 પુષ્ટ થતા નથી શાંતિ જમતી હોય ત્યારે ત્રણ ચાર લાકડાં ઉઠાવે છે, અથ-
 વા અચ્છેર કે શેર ધીનું માથું બાંધે છે, છતાં શરીરે સુકલકડી જ રહે છે. આ-
 ર્યું કારણ એ જ કે એ ખાધેલા અન્નમાંથી બહુ જ યોગ્ય બાગતું લોહી થાય છે
 અને તે પણ અશુદ્ધ જાતિનું જ થાય છે. અને બાકીના બધા બાગનો મળ
 થઈ દેહરોગ શરીરમાં જરાઈ રહે છે, અને કેટલોક બહાર નીકળી જાય છે.
 ધણી બાળકોને તેમની મા, એક એ રોટલી કે કકણી બાત છોકરા વધારે ખાશે
 તો કંઈ લોહી લેશે. ઘરો એમ ધારી નિત્ય ઘોડું ઘોડું વધારે આશ્રયથી ખવ-
 ડાવે છે. પરિણામ એ થાય છે કે એ વધારે અન્ન પચાવવાની જઠરમાં શક્તિ ન
 હોવાથી બધું અન્ન જઠરમાં કસ્યું પાકું પાકે છે, અને તેથી તેમાંથી શરીરના
 પોષણજેટલું લોહી ન બનવાથી બાળક વગળા શરીરવાળો જ રહે છે. શેર
 કામલાના તાપમાં જશેર ચોખ્ખા રંધાતા હોય, પણ આપણે તેટલાથી પાંચશેર
 રાંધવા જઈએ તો બધા કાચા થઈ નથી રહેતા ? અને એ કાચા રહેતા ચોખ્ખા
 પછી શું ઉકરડે નથી નાંખી દેવા પડતા ? જઠરની શક્તિ અચ્છેર અન્ન પચા-
 વવાની હોય ત્યાં તેમાં દોઢ શેર ઈંસવામાં આવે તો પછી જઠર તેને પચાવીને
 લોહી શી રીતે કરે ? ન્યાયમાં જમવાનું હોય છે ત્યારે નિત્ય કરતાં વધારે વંચ

જમેલા તો હોય જ છે, એટલામાં કાંઈ દિનેમ્મુ મિત્ર લાડુની ટોપલી દાથમાં લેઈ, પોતાના મિત્રો તથા સંબંધીઓની ખુશ આમદથી કકડો કકડો લાડુ પીરશી મળ્ય છે. અને પેલા દિનેમ્મુ મદાપુરુષના માનને ખાતર તેમને તે ખાવાની ફરજ પડે છે. દુધપાકના કે સિખંડના એક બે પડીયા દમેશાં આ રીતે વધારે ઉપડે છે, અને નેથી શો લાભ થાય છે? એ જ કે જમેલું સર્વ અન્ન અપકાર રહી ઝેર થાય છે, તે ઝેર સોડીમાં બળે છે, એ સોડી મસ્તકમાં આવતાં ભારી પેડે માથું દુખે છે, આખી રાત સ્વસ્થ નિદ્રા આવતી નથી, વિસફળ ન-દાશ સ્વપ્નાં આવે છે, જરૂર દુર્ગળ થાય છે, શરીરમાં ઝેરનો સંચય થતો રહે છે, અને હૃદયપરાંત સંચય થતાં તાવ, ઝાડો, ચુંક, ચરડો, કમળો, કામેરા અને એવા અસંખ્ય વ્યાધિઓ થઈ આવે છે.

જેવી રીતે હૃદયપરાંત ખાવાથી શરીરમાં તે આધેસા અન્નતું વિધ થાય છે, તે જ પ્રમાણે એક વાર આધેલું અન્ન પૂરેપૂરું પચ્યા પહેલાં વચમાં બીજું ખાવાથી બંને અન્ન અપકાર રહી વિધ થાય છે. યુમે મૂકેલી દાળ અડધી પકડી ચઢ્યા આવી હોય એટલામાં કાંઈ અલુપ્ત સ્ત્રી તે તપેલીમાં બીજી નવી દાળ ઝોરે તો જોમ બધી દાળ બગડે છે, તેમ એકવારતું આધેલું અન્ન પૂરેપૂરું પચ્યું નથી હોતું એટલામાં તો મનુષ્યો જરૂરમાં નવું અન્ન ઝોરે છે. નવદશ વાગે જમીને નિશાળે ગમેલા હોકરાઓ એ વામતાની રત્નમાં ગમે તે આડુઅ-વળું લઇને શકે છે. મોટાં માથુસો પણ સાંજે રસોઈ થવાની જરા વાર હોય તો ધરમાં કરી મૂકેલું કંઈ આચરકુચર ખાતાં જરા પણ વિચારતાં નથી. નાનાં છોકરાંઓને તો માતા દિવસમાં પાંચ છ વાર ગમે તે અનિવનિત વખતે કંઈ ને કંઈ ખુકવા આપે છે. સાંજે ઘેર આવતી વખતે પ્રેમાળ પિતા બજારમાંથી બાળકને માટે ગમે તે કંઈ ખાવાનું લાવે છે, અને બાળક હમણાં જ જમી હકડું હોય અથવા જમવાની સહજ વાર હોય તોપણ તે ખાતાં તેને જરા પણ સંકોચ થતો નથી, અને માળાખતે તે આવતાં પણ વિચાર થતો નથી. દેશને નિયમિત સમયે ધાસ, દણો અને પાણી મનુષ્ય નાખે છે, અને એક વાર દણો ખાધા પછી થોડીવાર રહીને બીજી વાર મણો અવગવવાથી તે માંડ પચે એમ જાણે છે, પણ દેશથી અલંત ગણી કિંમતવાળાં પોતાનાં પ્રાણી

વડાલાં જાળકોતું જરૂર જાણે સોઢવું જ બન્યું હોય, તેમાં જે આચરકુચર નાંખવામાં આવે તે પચાવવાનું જાણે તેનામાં સામર્થ્ય જ છે, એમ માની તેમાં વારંવાર અનિયમિતપણે ગમે તે નાંખે છે, એ ચોડું ખેદકારક નથી.

તરત જ ખાઇને જીડેલાં ધણું જાળક કલાક કે એ કલાકપછી પાછાં ખાડું ખાઈ કરતાં માપાસે આવે છે, અને માતા તેમને બુખ્યાં ધયાં જાણી ધરમાં કરી મૂકેલાં કાંઈ કાંઈકાચું ખાવા આપે છે. આ જાણે છે કે હાકર ખરેખર જ બુખ્યું થયું છે. પણ તેમ કંઈ નથી. પેટમાં બુખ સાગવાધી જ જાળકો આવે પ્રસંગે ખાવા માગે છે, એમ નથી. પણ જાળકની જીભને વિવિધ સ્વાદવાળા પદાર્થો ખાવાની ટેવ પાડીને માળાપે ઉન્મત્ત કરી મૂકી હોય છે, અને તેથી તેના સ્વાદિષ્ઠ પદાર્થોનો સ્વાદ લેવા માટે જ તેની જીભ સળવળવાથી તે વારંવાર ખાવાનું માગે છે. તીખો તમતમો ચેરડો, કે એવી જ કાંઈ અસાખ્યાઓ, કે ખાંડની કાંઈ અસંત ગળી વરતુઓ ખાવાને સળવળાટ કરતી તેની જીભનું જ એ તોશન હોય છે. તેને એકલો રાટલો ખાવા આપો; જો તે ખરેખર જ બુખ્યો હશે તો તે તરતજ તેને ખાશે, પણ 'રાટલો હું શેમાં ખાઈ' એવાં એવાં વચનો વદી ઉંડું ઉંડું કરવા લાગી તોખરાજેનું લાંબું મોંડું કરે તો નક્કી જ જાણવું કે તે બુખ્યો નથી, પણ તેની સ્વાદેન્દ્રિય ઉન્મત્ત થઈ છે. એકલાં જાળકો જ નહિ, પણ મોટાં માણસો-ઓઝો અને પુરુષો-આ ઉન્મત્ત સ્વાદેન્દ્રિયને લીધે જ પેટમાં પૂરું પચ્યા વિના વચમાં ગમે તે વારંવાર ખાય છે. અને આનો પરિણામ એ જ આવે છે કે આમ ધડી ધડી જરૂરમાં ઝોરનાર જીભના ચરાકવાળાં મનુષ્યોનાં શરીર, મન તથા બુદ્ધિ સર્વદા દુર્બળ તથા રોગગ્રસ્ત જ રહે છે. જગત્માં પાંચ વર્ષની અદર લાખ્ખો જાળકોતું મૃત્યુ યાય છે. તેનાં ધણું કારણોમાં મુખ્ય કારણ આ જીભનો ચટકો છે. પુષ્કળ રોગો દુનિયામાં વધી પડવામાં અને તેથી અસંખ્ય મનુષ્યોનાં અકાળ મૃત્યુ થવામાં એક મુખ્ય હેતુ આ જીભનો જસકો છે. સો વર્ષની અયવા તેથી પણ મોટી ઉંમરનાં મનુષ્યો આને કનચિત્ અથવા ન જણાતાં હોવામાં એક મોટું કારણ મનુષ્યોનો વધી પડેલો આ જીભનો સ્વાદ છે. જેટલા જેટલા મનુષ્યોએ લાંબું આયુષ્ય મો-

ગળું છે, તે સર્વ મરીમસાલાવિનાના બહુજ સાદા આદારને લેનારા હતા અને તે પણ નિયમિત સમયે યોગ્ય પ્રમાણથી જ લેતા હતા. કંદમૂળજેવા સાદા આદારઉપર નિર્વાહ કરનાર અને તે પણ દિવસમાં એકવાર કે ક્યારેય ન પણ ખાનાર આપણા ઋષિમુનિઓ અત્યંત લાંબાં આયુષ્યોમગ્નતા હતા અને અંસાધારણ આરોગ્યનો, શરીરબળનો, મનોબળનો, બુદ્ધિબળનો અને અધ્યાત્મબળનો અનુભવ કરતા હતા, એવી કથાઓ આપણા લોકોની નસેનસમાં બાધી રહેલી હતાં, 'પોથીમાંનાં રીંગણા'ની પેઠે તેના તરવને આપણે આપણા જીવનમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરતા નથી, પણ ઉલટા પ્રતિદિન બ્રહ્મ યતા જઈ ઈંદ્રિયોને જ સાકલકાવવામાં ફૂલફુલવા માનીએ છીએ એ આપણા લોકોને કેટલું બહુ દુઃખ ઉપજાવનારું છે.

સારે હવે રોગને યવાનાં કારણોનો સાર હુંકામાં કહીએ છીએ. શરીરમાં ન પેસવો જોઈએ એવો ક્યારે અથવા ઝેર શરીરમાં પેસવાથી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. 'મીઠું', 'મરી', 'મરચાં' વગેરે મસાસાનો શરીરના પોષણમાં જરા પણ ઉપયોગ ન હોવાથી તેમને ખાવાં એ શરીરમાં ક્યારે ધાસવા બરાબર છે. તે ખાવાથી જ કંઈકુર્બાણ પ્રતી જાય છે, અને અશુદ્ધ લોહી ઉત્પન્ન થાય છે. વળી પોષણને આપનારા પદાર્થો પણ જોઈએ તે કરતા વધારે પ્રમાણમાં શરીરમાં નાંખવાથી તે પણ ઝેરરૂપ થાય છે. જન્મતીરખને એક કોળીયો પણ વધારે ખાવાથી જઠર તેને બરાબર પચાવી શકતું નથી, અને તેથી વધારે ખાધેલું અન્ન જતે ઝેર થાય છે અને તેની સાથેના ખીજ અન્નને પણ ઝેરરૂપ કરે છે. પૂરેપૂરું પચાવિના સમયપૂર્વે ખાધેલું અન્ન પણ શરીરમાં પોષણને ઉત્પન્ન કરતું નથી, અને તેથી તે શરીરમાં ક્યારાની મરજ સારે છે. ચાહા, કોફી, તમાકુ, મધ, માંસ વગેરે પણ વિષયુક્ત હોવાથી ક્યારે જ છે માટે આરોગ્યને ઇચ્છનાર અનુભવે મુખ્ય વાટે આરા ક્યારને શરીરમાં જવા દેવો નહિ. એ જ પ્રમાણે અશુદ્ધ દવા, ધૂળનાં રગકણો ધૂમાડો વગેરે પદાર્થો જે નાકવાટે શરીરમાં પેસે છે, એ પણ ક્યારે હોવાથી રોગને ટાળવા ઇચ્છનાર અનુભવે નિરંતર શુદ્ધ દવા લેવી જોઈએ બારીબારણાં બંધ કરીને ઘરમાં આવતી બહારની શુદ્ધ દવાને અટકાવવી ન જોઈએ, રાત્રે મોઢેમાંથી ઝાડીને ઝુલું ન જોઈએ, દવાની અવરજવર વિનાનાં

પણાં માણસો એકઠાં મળ્યાં હોય એવી નાટકશાળા વગેરે સ્થાનોમાં રહેવું ન જોઈએ, તથા મૂંગાઓએ વગેરેથી અને તેટલું દૂર રહેવું જોઈએ.

કચરો શરીરમાં એકઠો થવાનાં ચિહ્નો.

ખુબ ખાધા પછી ગરીબો, સુંકો, પીપગામૂળનો કે પીપરોનો ફાકો મારવાથી ખાધેલું પચી જાય છે, અને તથા ચાર કલાક પછી કકડીને શુખ લાગે છે, તેથી પણ મનુષ્યો એમ માને છે કે ગરીબસાલા પચનક્રિયામાં બહુ જ લપચોગી છે, અને તેથી તે ખાવાથી બહુ શયદો છે. પણ આ તેઓનું માનવું બુલભરેલું છે. એક ગાડીમાં પાંચ છ માણસો ચડી બેઠાં હોય અને બાર વધવાથી થોડો મુસ્કેલીથી ચાલેનો હોય એવી વખતે તેને વારંવાર આબકો મારવાથી તે હતાવળા ચાલે છે અને ધરને મુકામે મત્વર લઈ જાય છે, એ વાત ખરી છે. પણ આપમાણે ગાયુકો મારવાથી થોડો પણ ભારને યોગે છે, એમ માની કોઈ મૂર્ખ ગાડીવાન ગાડીમાં રોજ પાંચ સાત માણસો ભરે, ને થોડાને ગાયુકો લગાવી ચલાવ્યા કરે તો આ થોડાનું શરીર કેટલા નિવસ નીમે ? ખાહુતી ગાડીઓના થોડાનાં ગાયુક બહુ ટુંકાં હોય છે તેનું કારણ શું ? એ જ કે બાહુ ખાવાની લાભએ ગાડીવાનો થોડાપાસે ગાયુક મારી વધારે કામ કરાવે છે, અને તેથી થોડો છુટી જાય છે. જહરનું પણ એમ જ છે. જહરમાં વધારે અન્ન ભરીને ગરીબસાલાની ગાયુકો મારી તેની પાસે તે અન્ન પચાવવાથી શરઆતમાં તો જહર પચાવે છે, પણ આમ નિત્ય જલાતકારથી કામ કરવાથી તે થાકે જઈ દુર્નિય પડી જાય છે, અને પછી જેમ દુબળા પડી ગયેલા થોડાને ગમે તેટલી ગાયુકો મારવામાં આવે તો પણ શરીરમાં શામ વળા દોડી શકેનો નથી તેમ દુબળા પડે ગયેલા જહરને અન્ન પચાવવા માટે ગમે તેટલા તીક્ષ્ણ મસાલા કે ઓળવો અપામાં આવે તો પણ તે પચાવી શકતું નથી પણ મનુષ્યોને ગમે એટલા તીખા પત્રચો ખાતા છતાં પણ શુખ લાગતી નથી તેનું કારણ આ જ છે એ તો સોફા જે તીખા પદાર્થો તરત હોડી દઈ જહરને ધણું જ સાદુ અન્ન, અને તે પણ અત્યંત એટલા પ્રમાણમાં ખાય છે તો ચીરે ધીરે જહર જળવાતું થતો સંભવ આવે છે. પણ પોતાનાં જૂની કુટુંબને વગમી રહી તીક્ષ્ણ મસાલા કે તીક્ષ્ણ ઓમડો ખાવાનાં નથી

રાખે છે તો જોમ તુટી ગયેલું થોડું અલ્પ કાળમાં 'મરણને સ્વાધીન થાય છે તેમ થોડા વખતમાં શરીરમાં આત્મતા ક્યારે વધતી મરણને સ્વાધીન થાય છે.

અયોગ્ય આદારથી શરીરમાં જ્યારે આપ્રમાણે ક્યારે થાય છે, સારે તેમાંના ધણો ભાગ પ્રથમ તો મોટા નળમાં બરાબ છે, અને ત્યાંથી તેને બહાર કાઢી નાંખવા મસોતસંગે કરનાર અવયવો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ યથાર્થ પચનક્રિયા થવા પછી જે મળ બાકી રહે છે, તેથી જૂદા પ્રકારનો આ મળ હોવાથી તેને બહાર કાઢવાને અવયવોને વધારે મહેનત પડે છે. શરીરમાં થવો જોઈએ તે કરતાં વધારે ક્યારે નિત્યના અયોગ્ય આદારથી થતો રહેતો હોવાથી, આ પ્રમાણે નિલક્ય- રાને બહાર કાઢવાનો વિશેષ શ્રમ કરવાથી અવયવો થાકી જાય છે. નાનાં બાળકો અયોગ્ય ખાનપાન મહણ કરે છે સારે આપણે જોઈએ છીએ કે તેમને અધિક શોડા થાય છે. આ અધિક શ્રમ થવા એ બીજું કંઈ જ નથી પણ શરીરમાંથી મળને બહાર કાઢી નાંખવાનો અવયવોનો પ્રયત્ન છે. પણ રોજ આવી અધિક મહેનત થવાથી અવયવો ડુબેલા થઈ જાય છે, અને પછી શરીરમાં થતો નિલનો ક્યારે તે બહાર કાઢી શકતા નથી. આમ થતાં ક્યારે શરીરની આંદર જ બરાબ રહે છે. મોટા નળમાં જ્યાં જ્યાં જંગમ હોય છે ત્યાં ત્યાં આ ક્યારે પ્રથમ બરાબ છે. ત્યાં જંગમ ન મળતાં પછી જરૂર વગેરે સ્થાનોમાં બાપવા માંડે છે. જોમ દાર, સરકા વગેરે પદાર્થો તાવવાળી જગ્યામાં રહેવાથી ઉકળીને ઉભરાઈ જવાના તથા કાઢોવાના સ્વભાવવાળા હોય છે, તે જ પ્રમાણે શરીરમાં થતો આ ક્યારે પણ કાઢાણ થવાના તથા ઉખળતાથી ઉંચે ઉભરાવાના સ્વભાવવાળો હોય છે. પેટમાં અશુભ થવાનો આપણને સર્વેને અનુભવ છે જ. અશુભ થાય છે સારે પેટમાં નહિ પચેલા અન્નનો ક્યારે અથવા વિષ ઘસું હોય છે. મોટા નળમાં કતરી દસ્તગટે નીકળી જાય એવો એ ક્યારે ન હોવાથી તે કહોવા માંડે છે, અને પછી ઉકળીને ઉંચે ચઢવા માંડે છે. તેમ થતાં આપણને પ્રથમ ખાટા ઓડકાર અને હચરકા આવે છે. ધીમે ધીમે એ ક્યારે ઉપર ચઢતાં આપણું માથું ભારે થઈ આવે છે. પણ એ ક્યારેને મસ્તકમાં ઉપર જતો રોકનાર અનેક અવયવો વચમાં હોય છે તે તેને ઉપર જતો રોકવા પ્રયત્ન કરે છે, અને ક્યારે ઉપર જવા પ્રયત્ન કરે છે. એ પ્રયત્નમાં માથું તપી આવે છે, અને શરીરમાં અધિક ક્યારેનો મંચ હોય છે તો જરૂર પણ આવે છે.

જેટલા જેટલા શરીરમાં રોગો થાય છે, તેમાં પ્રથમ થોડો અથવા ઘણો

જ્યર તો આવે જ છે. જ્યરવિનાનો કાંઈ પણ રોગ હોતો નથી, અને શરીરમાં કયરો બરાબા વિના કોઈપણ પ્રકારનો જ્યર આવતો નથી. કારણ કે ઉપર કહ્યું તેમ જ્યર આવવો અથવા શરીર તપવું એ બીજું કાંઈ જ નથી, પણ શરીરમાં બરાબલા કયરાને બહાર કાઢી નાંખવાનો શરીરના અવવવોનો પ્રયત્ન છે. નખમાં એક ફાંસ વાગેછે તોપણ આખા શરીરમાં કેટલું અસુખ થાયછે તે સર્વ કાંઈ જાણેછે. તેથી એક પ્રકારનો તપારો શરીરમાં થાયછે, અને તે તપારો જ્યાં સુધી ફાંસ કાઢી નાંખવામાં નથી આવતી ત્યાં સુધી ઝોલો થતો જ નથી સુખ-માના તાઝાથી શરીર તપી આવવાનો ધણુને અનુભવ હોયછે. આ સર્વમાં શરીરનું તપી આવવું, એ શરીરમાં બરાબલા કયરાને બહાર કાઢવાનો શરીરના અવવવોનો પ્રયત્ન જ સૂચવેછે. આથી શરીરનું તપવું, એ શરીરમાં બરાબલા કયરાનું એક ચિહ્નછે.

આરંભમાં શરીરમાં બરાબલા કયરો પરસેવો થઈને કે ઝાઝા થઈને નીકળી જાય છે, પણ જ્યરકેના કરતાં આવડતું પ્રમાણ જ્યારે બહુ વધી જાય છે ત્યારે અર્થાત્ મનુષ્યો અધોગ્ય ખાનપાનથી જ્યારે શરીરમાં કયરો ખુબ બરાબ એવા ઉપાયો રહે છે. ત્યારે શરીરના અવવવો બધા કયરાને બહાર કાઢી શકતા નથી, અને પછી તે શરીરમાં બરાબા માંડે છે. પ્રથમ જ્યાં તે ઉત્પન્ન થાય ત્યાં જ એકઠો થાય છે, અને પછી આખા શરીરમાં વ્યાપવા માંડે છે, એ આગળ કહેવાઈ ગયું છે. આપ્રમાણે આખા શરીરમાં કયરો વ્યાપવા માંડતાં શરીરની આકૃતિ વિરૂપ અથવા બેડોળ થવા માંડે છે. સુખની આકૃતિ બગડે છે. માથું બેડોળ થાય છે. ગરદન શોભિતી અને પ્રમાણસર રહેતી નથી. તેની આગળજી કયરો જાગી તે કુંડી થઈ જાય છે, અથવા જોછએ તેના કરતાં વધારે લાંબી થઈ જાય છે સુખે સોળ આઠવા હોય તેમ દેશરાવલાજેડું તે થાય છે. કપાળઉપર તેમ જ માલ, હડપચી, તેની નીચેનો ભાગ, તથા તેની આગળજીના ભાગપર રૂની નાની નાની ગાદીઓ પાયરી હોય તેમ બાસે છે. લોકો આવા શરીરને પુષ્ટ શરીર માને છે, અથવા ચરણી વધેલી છે, એમ માને છે. પણ એ તે તે ભાગમાં જામેલો કયરો જ છે. છાતીનો ભાગ કમાનદાર હોવો જોઈએ, તે તેમ ન હોતા ત્યાં પણ ઉંચાનીચા લોચાઓ,

છાતીને ખેડાણ કરતા જોવામાં આવે છે. પેટ ગામરજેવું કે કુદસા
 જેવું યદ્ય મોટી શંક નીકળેલી જણાય છે. પગ, સાયજો વગેરે જગ્યા
 યાંબલા જોવાં, અને હુઠાં લાગે છે. કેટલાક રોગીઓને આ કચરો
 સરીરની આમડીકપર, એટલે જાંઘો જણાઈ આવે તેવો ન જામતાં
 આંદરના અવયવોમાં એકઠો થાય છે તેવા રોગીઓને કપર વર્ણવેલાં ચિહ્નો
 ન જણાતાં જુદાં જ ચિહ્નો જણાય છે. તેમની આકૃતિ વિરુદ્ધ તો થાય
 જ છે. અધિકમાં તેમને સરીરના વિવિધ ભાગમાં કરચલીઓ પડે છે,
 અર્થાત્ આમડી હીડી પડી મથેલી જણાય છે. જોના સરીરમાં કચરો નથી હોતો
 તેના કપાળકપર કે મુખકપર એકે પથ્થુ કરચલી હોતી નથી. તે સરળ અને
 અને સાદુ હોય છે. તેના કપર ચરખીની પાતળી માદી જણાતી નથી. તેમ રુ-
 ચ્છ હોય છે, અને તેમાં નયોની વાનર જણાતી નથી. નાક મુખના બરાબર
 મધ્ય ભાગમાં હોય છે, સીધું હોય છે, અને તે જહુ જહુ તેમ જહુ પાતળું હો-
 તું નથી. તેવું મોં હમેશાં જમ રહે છે. તે પહેજુ મોં મૂકી હાંદતો નથી; તેમ
 હાંધમાં, કચરો બરાબસા સરીરવાળા રોગીઓનાં મોં જેમ પહોળાં રહે છે, તેમ
 તેવું મોં કઠી પથ્થુ પહોળું રહેતું નથી. તેના હોઠ મુંદર અને ધારીલા હોય છે.
 એથી ઉપરું રોગીઓના કાંતો જહુ જ જમ હોય છે અથવા તો
 મુખના ઉપર મુંદર હાંધુગરીકે આવેલા હોય તેવા જણાતા નથી.
 કચરાવિનાના મનુષ્યનું મુખ અંગાકૃતિજેવું સદજ લંબગોળ હોય છે;
 તેમાં ખુબ્બા પડેલા હોતા નથી, અને જડમાં અને મગ્દન એકાકાર ન જણાતાં
 એ એ જુદાં છે એમ જણાવનાર એક સીડી રુપ્પટ રીતે બરાબર કાનની
 નીચે આવી રહી હોય છે. તેની હડખરી મોઝાકાર હોય છે. તે નીચે
 ખુબ્બા પડે એવી રીતે ત્રિકોણાકાર હોતી નથી. તેના મસ્તકનો પાછલો ભાગ
 અને મરદન એક ચઢ મથેલાં ન હોવાં જોઈએ પણ તેમની વચ્ચે ભેદ જતાગ-
 નાર એક રીત રુપ્પટ દેવી જોઈએ. સરીરમાં કચરો બરાબસા રોગી પોતાની
 મરદન કાળાજમણી મુખમળાઓ ફેંચી શકેના નથી. ફેરવતી વખતે મરદનનો
 ભાગ તણાય અર્થાત્ આમડી તમનસાદ થઈ જોવાય તો સરીરમાં કચરો બરા-
 થો છે, એમ જાણવું. ઉચ્ચ જોની વખતે તેમ નીચું જોતી વખતે પણ મથુ

માગજ પાછળ તથાવું જોઈએ નહિ. કચરાચિનાના મનુષ્યના મુખનો રંગ પીકા, અથવા પીળો, અથવા અનાધારણ રાતો હોતો નથી. રોગીનો વર્ણ ફીકો, અથવા પીળો અથવા બહુ જ રાતો હોય છે. કાંઈ કાંઈ વખતે વર્ણ કાળાશ પડતો પણ પડી જાય છે. શરીરનો વર્ણ જાડું તકતકે અથવા ચળકે તો ને પણ કચરો બરાબાતી નિશાની છે. નીરોગ મનુષ્યનું મુખ વૃદ્ધાવસ્થાસુધી લાંબુ અને પ્ર-કુદ્ધ હોવું જોઈએ.

વળી કચરો બરાબતા રોગીના શરીરના સાંચલ્ય હોતું નથી. તેને ગી-દડ એદીની પેઠે પડી રહેવું ગમે છે. તેના અવયવોમા આલાકી જથ્થાતી નથી પાણીનો સોટો બરવો હોય ત્યાં પણ જ્યાં સુધી બીજાની તે કામ થતું હોય ત્યાં સુધી તેને હાથપગ હલાવાનું મન થતું નથી, જ્યાંસુધી જેલવા માડી મળે છે ત્યાંસુધી પગે ચાલવાનો તેને હિસાહ થતો નથી. શરીરના અવયવો હલાવવા પડે, એવી કિવામો તેને મરવા જેવી લાગે છે.

ઉપર પ્રમાણે શરીરની આકૃતિ અથવા વર્ણ વિરૂધ થયાં હોય અને શરીરનું તથા અવયવે નું સાચલ્ય ન્યૂન થયું હોય તો શરીરમાં કચરો બરાબો છે, એમ નિશ્ચયપૂર્વક જાણી શકાય.

માતાપિતાના અચોગ્ય આહારવિહારથી બહુમાં બાળકોના શરીરમાં ગર્ભ-માંથી જ કચરો બરાબસો હોય છે, અને તેથી તેઓ જન્મે છે ત્યારથી જ માંદીવાં હોય છે. ખાવાં બાળકોનો મોટો ભાગ નાનપણમાં કે જુવાનીમાં મરી જાય છે.

અચોગ્ય આહારવિહારથી જ શરીરમાં કચરો બરાબ છે, કારણ કે અ-ચોગ્ય આહાર જઠરમાં બરાબર પચી શકતો નથી અને તેથી કચરો બરાબાનું કારણ ઉભું થાય છે, માટે શરીરમાં કચરો ન થવા દેવાની ઇચ્છા રાખનારે અ-માહ કહી ગયાપ્રમાણે અચોગ્ય આહારનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ, એક વાર શરીરમાં કચરો થયે માંદગી કે પછી જઠર અને મલોતસર્જની ઈન્દ્રિયો દુર્બળ પડી જાય છે, અને તેમ ચતાં પછી ચોગ્ય આહાર લેવામાં આવે છે તોપણ તે બરાબર પચતો નથી; અને આ ચોગ્ય આહાર પાછો બરાબર ન પચવાથી ક-ચરાકે થાય છે. આપ્રમાણે શરીરમાં એક વાર કચરો જામવા માંડતાં, કચરો વધવાની કિવા ઝંખાટાજી થાય છે, અને પ'રણામમાં વિવિધ રોગો શરૂ થાય.

વારંવાર ઉભા થાયછે. નાનાં બાળકોને વારંવાર અનેક રોગો થવા કરવાનું કારણ આ જ છે.

શરીરમાં એકઠો થયેલો કચરો બહાર કાઢી નાંખવાને શરીર પોતે જ ઘણી વાર પ્રયત્ન કરેછે. મોંઢિપર ખીચ નીકળવા, ઠેકાણે ઠેકાણે ગુમડાં થઈ આવવાં, ખસ નીકળવી, વગેરે ચામડીપર નીકળી આવતાં દરદી, એ શરીરમાં બરાબસ કચ ને બહાર કાઢી નાંખવાનો શરીરનો પ્રયત્ન છે. આવે પ્રસંગે બીજી બધી રીતે શરીર સાફ જણાવું હોય તો પણ શરીરમાં કચરાનો સંચય થયો છે એ નકકી છે. આવાં ચામડીનાં દરદોમાં કચરાને બહાર કાઢી નાંખવામાં કુદરતને મદદ કરવા ને જાણે જો તે દરદોને ઘણી દીર્ઘાં હોય છે તો કચરો ત્યાંથી પાછો હઠી શરીરમાં એકઠો થઈ કોઈ બીજો માર્ગ લે છે, અને ફેફસાંમાં જઈ કે કોઈ બીજી અનુકૂળ જગાએ જઈ રહેતો કે કોઈ બીજો માર્ગ કરી બાહ્ય ઉત્પન્ન કરેછે.

ઝાડા થવા એ કચરાને બહાર કાઢી નાંખવાનો કુદરતનો પ્રયત્ન છે. ઘણાં વૈદ્યો તથા ડોક્ટરો આવે પ્રસંગે ઝાડો જઈ મવાની અશીશ્વવાળી કે એવી જ કોઈ બીજી દવા આપી ઝાડો જઈ કરી દેછે. પરિણામ એ આવેછે કે ઝાડો તરત જ થાયછે, પણ કચરો શરીરમાં પાછો હઠી બીજી જગાએ એકઠો થઈ, થોડે દહાડે અથવા થોડે માસે કોઈ બીજો વધારે જગાએ રોગ ઉત્પન્ન કરેછે.

પગ એલજળવા અથવા હાથ એલજળવા, એ શરીરમાં કચરો એકઠા થવાનું ચિહ્ન છે, એ જ પ્રમાણે હાથપગ ઠંડા રહેવા, એ પણ કચરો એકઠો થવાનું ચિહ્ન છે. આવે પ્રસંગે કચરો બહાર કાઢવાના ઉપાયો કરવા એ રોગને કાઢવાનો ખરો ઉપાય છે, પણ તેમ ન કરતાં દવા લઈને દાહ કરી મતો પરસેવો બંધ કરવામાં આવેછે તો તે સ્થળે આવેલો કચરો પાછો હઠી ગળુ સુજવાનો રોગ થાયછે, અથવા તો માથામાં કોઈ બાહ્ય પ્રગટ થાય છે. કચરો ફેફસાંમાં કે હૃદયમાં કે કોઈ બીજી અંતરના અવયવોમાં કચરો જઈ તે તે અવયવોના રોગ ઉત્પન્ન કરેછે.

ઉધરસ થવી અને બહુ બળખા પડવા, એ પણ સંચય થયેલા કચરાનું ચિહ્ન છે. ઉધરસવાળાને સારીપેઠે કશું પડેછે તો તેને બહુ વિશ્રાંતિ મળેછે; કારણકે એ રીતે એકઠો થયેલો કચરો બહાર નીકળી જાયછે. પણ જો કહ્યું બહાર કાઢવા વિના કોઈ દવાથી એકદમ ઉધરસ બંધ કરી દેવામાં આવે, તો ઉધરસ મટી દેખાયછે, પણ પરિણામે શરીરની સ્થિતિ ખરાબ થઈ અનિદ્રા નુક-

સાન થાયછે, અને આ જ કારણથી એકવાર જે ઓસડથી શય્યો થયો હોયછે, તે જ ઓસડ ખીછ વાર જ્યારે તેના તે રોગમાં રોગીને આપવામાં આવેછે ત્યારે ઘણીવાર કિંમિત્ પશુ લાભ કરતું નથી એવા ઘણા દાખલાઓ આપણા અનુભવમાં આવ્યા હોયછે.

શરીરમાં કોઈ પણ પ્રકારે અસુખ જણાવું, એ શરીરમાં કચરો ભરાવાનું ચિહ્નછે, અને તેથી જ્યારે જ્યારે નતો કે મોટો કોઈ રોગ જણાય ત્યારે શરીરમાં થોડો અથવા ઘણો કચરો ભરાયોછે, એવું અનુમાન કરવાને કોઈ આડચણુ નથી. ઘણીવાર કચરો વર્ષોનાં વર્ષોસુધી શરીરમાં એકઠો થયા કરેછે અને મહજસાજ વખતે રોગ થઈ પાછું શરીર નીરોગજેવું દેખાયછે, તેથી ઘણાને પોતે નીરોગી છે, એમ ખોટું માન થાય છે; પરંતુ ગુખની, ગરદનની, પેટની, અને ટુંકામાં આખા શરીરની વિરૂપતા વગેરે ઉપર વહેવેલાં ચિહ્નોથી ખુદિમાનને પોતાના શરીરમાં કચરો ભરાયછે, એ વિષે સમજણુ પડયા વિના રહેશે નહિ. અને કદાચ પાકી સમજણુ ન પડે તોપણ હવે પછી લખાતા ઉપાયો કરવાથી નીરોગી તેમ જ રોગી જાને લાભ જ થવાનો સ્બલવછે, તેથી આરોગ્યનું સંરક્ષણુ હમ્મજનારે, તથા રોગ મટાડવાને હમ્મજનાર રોગીએ યોગ્ય લાગે તો નિઃશંકપણે તે કરી જોવા.

શરીરમાં ભરાયલો કચરો કાઢવાનું ઉપાયો.

આગળ આપણે કહી ગયા છીએ કે આપણા શરીરમાં નિત્ય થતો કચરો કુદરત ચાર વાટે કાઢી નાખે છે કેટલોક કચરો 'કાર્બોનિક ગેસ' તથા વરાળ વગેરેના રૂપમાં ફેફસાંવાટે બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે છે. કેટલોક કચરો પરસેવાના રૂપમાં આમડીનાં છિદ્રોવાટે બહાર કાઢી નાંખવામાં આવેછે. કેટલોક કચરો 'યુરિક એસિડ' ના રૂપમાં મૂત્રની છિદ્રિયવાટે બહાર કાઢી નાંખવામાં આવેછે; અને કેટલેક કચરો આંધાના રૂપમાં મળ નીકળવાની છિદ્રિય વાટે બહાર કાઢી નાંખવામાં આવેછે. થયેલા રોગને મટાડવા માટે તથા યતા રોગો અટકાવવાને માટે આપણે આ ચાર રસ્તે કચરો કાઢી નાંખવામાં કુદરતને મદદ કરવી એ રોગ ટાળવાનો તથા રોગ અટકાવવાનો ખરો ઉપાય છે. એર'ડીયુ' પીવાથી કે નેપાળાની ગોળી ખાવાથી દરત થઈ ઝાઝા વાટે મળ નીકળે છે, તેમ જ 'ડાયા-ફોરેટિક મિક્સચર' 'એન્ટીપાઇરીન' 'ફિનાગ્રીડીન' કે એવી જ કોઈ દવા-

એ આપવાથી પરસેવો થઈ ચામડીવાટે મગ નીકળે છે, પરંતુ આ દવાએ જનતા વિપમ્ય દોષથી મળ કાઢવાસાથે શરીરમાં ક્ષીણતા આણે છે તથા વિપના અંશે શરીરમાં મૂકી જઈ બીજાં રોગો ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી હાલના આરોગ્યવિધાના પ્રવર્તક પુરુષો એવી દવાઓવિના જ શરીરમાંથી જે ઉપાયો વડે મળ નીકળે તથા શરીરને દાનિ ન થાય તે ઉપાયોને કુદરતને ખરી મદદ કરનાર ગણે છે. અને તે વિનાના સર્વ ઉપાયો શરૂઆતમાં થયું જણાવતા હોય તો પણ કુદરતથી વિરુદ્ધ તથા બુદ્ધિથી વિરુદ્ધ છે, એમ ગણે છે. કુદરતને મદદ કરનારા આરોગ્યવિધાના આ ઉપાયોને હવે આપણે સંક્ષેપમાં વિચારીએ.

ફેફસાંવાટે આપણાં શરીરમાંથી રાત્રિદિવસ ક્યારે નીકળ્યા કરે છે. પરંતુ મનુષ્યોએ પોતાની કુટેવોથી ફેફસાંને દુર્બળ કરી મૂક્યાં હોય છે. જે અવયવનો નિત્ય ઉપયોગ થતો રહે છે તે અવયવ બળવાન રહે છે, અને જે અવયવનો નિત્ય ઉપયોગ થતો રહેતો નથી તે દુર્બળ પડી જાય છે. જે માથુંસો જમણા હાથનો વધારે ઉપયોગ કરે છે, તેમનો તે હાથ ઝાળા હાથકરતાં બળવાન હોય છે. એ જ પ્રમાણે ફેફસાંનો બરાબર ઉપયોગ કરનારનાં ફેફસાં બળવાન રહે છે, અને બરાબર ઉપયોગ ન કરનારનાં દુર્બળ પડી જાય છે. પરંતુ સોમાં નવાણું મનુષ્ય ફેફસાંનો બરાબર ઉપયોગ કરતા નથી હવાથી ફેફસાંને શ્વાસ ભેટી વખતે પૂરેપૂરાં બરવાં, એ ફેફસાંનો બરાબર ઉપયોગ છે. જ્યારે હવાથી ફેફસાં પૂરેપૂરાં બરવામાં આવે છે, ત્યારે પહેલપહેલું પેટ અને પેટનો નીચેનો ભાગ કુસે છે, અને ત્યાર પછી છાતીનો ભાગ કુસે છે. નાનાં બાળકોને શ્વાસ ભેટાં મૂકતાં જોવાથી આ વાતની ખાતરી થશે. નાનાં બાળકો કુદરતી રીતે જ શ્વાસ લે છે. પશુ મોટી ઉંમર થતા નિશાળમાં વાંકા વળીને બેસવાની ટેવ પડવાથી, તથા કમરે સખ્ત ધોતીયું પહેરવાથી પેટ વગેરે અવયવો દબાઈ જાય છે, અને તેથી ફેફસાંનો નીચેનો ભાગ હવાથી પૂરેપૂરો બરાબર નથી. આથી માત્ર છાતી આગળનો ફેફસાંનો ઉપરનો ભાગ જ શ્વાસ લેવા મૂકવાની ક્રિયા કરે છે, અને નીચેનો ભાગ દુર્બળ થઈ જઈ જૂલો પડી જાય છે આમ થવાથી શરીરના આરોગ્યને માટે જોટલી હવાની જરૂર છે તેટલી ફેફસાંમાં લેવાતી નથી, તેમ જ જોટલો ક્યારે બહાર નીકળી જવો જોઈએ તેટલો નીકળતો નથી. આપ્રમાણે

દેશમાં દુર્બળ થવાથી જાને રીતે નુકસાન માયછે. આથી દેશમાં શુદ્ધ દવાથી પૂરે પૂરાં બરવાની અને પૂરેપૂરાં ખાલી કરવાની ટેવ દરેક માણસે પાડવી જાણી જરૂરની છે. પ્રાણાયામની ક્રિયા કરનારનું આરોગ્ય વધેછે, તથા તેથી અનેક રોગો નાશ પામેછે, એવું જે આપણાં સાસોમાં કહ્યું છે તેની મતલબ આ જ છે. દમના રોગવાળાં પૂરેપૂરાં શ્વાસ લેઈ શકતાં ન હોવાથી તથા પૂરેપૂરાં શ્વાસ ખાલી કરી શકતાં ન હોવાથી જ નિરંતર દુઃખને સહન કરેછે. જે મનુષ્ય દરેક શ્વાસ વખતે વાયુથી દેશમાં પૂરેપૂરાં ભરેછે, અને પૂરેપૂરાં ખાલી કરેછે, તેની પચનક્રિયા જાણી જ સારી થાયછે, અને તેમ યતાં તેને રોગ થવાનો કયમિત જ રાંભવ આવેછે. આથી કરીને પ્રત્યેક મનુષ્યે દીર્ઘ શ્વાસ લેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. કમરે કરીને વચ્ચે પહેરનાર સ્ત્રીપુરુષોએ કમરઉપરનું વસ્ત્ર તથા છાતીઉપરનું વસ્ત્ર ઢીલું પહેરવાનો અજ્ઞાસ પાડવો જોઈએ. વળી ડાશીની પેઠે વાંદા વગેરે બેસવાની ટેવ પણ દુઃખમાન કરનારી હોવાથી તે ભગવી જોઈએ. દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસની ટેવ પાડવા ઇચ્છનારે નીચે પ્રમાણે આરંભ કરવો.

પ્રાતઃકાલે ઉઠ્યા પછી, જો પાતાના ધરમા અમાશી હોય તો ત્યાં, નહિ તો રવચ્છ દવા આવતી હોય તેવી જગ્યામાં ચાલુ સુઈ રહેવું. ઓટીકું રાખવું નહિ. કમરઉપરનું વસ્ત્ર ઢીલું કરવું. શરીરના સવળા અવયવોને પણ આકક નહિ રાખતાં ઢીલા રાખવા. હાથને શરીરની જાને જાણુએ લાંબા રાખવા. પછી પ્રસન્ન ચિત્તથી નાકનાં જાને હિલ્લો વાટે ધીરે ધીરે શ્વાસ અંદર બે ચવો. પ્રથમ પેટનો ભાગ ધીરે ધીરે ભરવો, અને એમ ભરતાં ભરતાં છેક છાતીના ઉપરના ભાગમુધી ભરતા ચાલ્યા આવવું. આપ્રમાણે સરખપણે ધીરે ધીરે દેશમાં જોટલો વાયુ ભરી શકાય તેટલો ભરવો. પછી ધીરે ધીરે ગભરાયા વિના નાકપાટે વાયુને દેશમાં પૂરેપૂરાં ખાલી થઈ જાય લાંબુથી કાઢવા કરવો. આપ્રમાણે પાંચથી દશ મિનિટસુધી શ્વાસ લેવા મૂકવાની ક્રિયા કરવી. ઘણા નયણા દેશમાંવાળા મનુષ્યો આવા એક બે શ્વાસ લેતાં મૂકતાં દાંરી જશે, તથા અકળાઈને ક્રિયા કરવાનું મૂકી દેશે. પણ તેઓ દાંરી જતા હોવાથી જ તેઓને આ ક્રિયા કરવાની જાણ અમલ છે. અજ્ઞાસ યતાં તેઓ સરખપણે શ્વાસ લેઈ શકશે તથા ઊંડી શંકશે શરૂઆતમાં ઘણાનાં દેશમાં બે વાણુ સંદર્ભમાં બરાબ

જશે, અર્થાત્ તેઓ જે તથુ સેકંડથી વધારે વાર વાયુને ફેરસાંમાં બરી શકશે નહિ. પણ ધીરે ધીરે વાયુને ફેરસાંમાં બરવાનો કાળ વધારતા જવું. પહેલાં અઠવાડીયામાં ચાર સેકંડ જેટલા વખતમાં વાયુ બરવો અને બહાર કાઢવામાં પણ તેટલો જ વખત ગાળવો. બીજા અઠવાડીયામાં છ સેકંડ, ત્રીજા અઠવાડીયામાં આઠ સેકંડ, પછી દશ સેકંડ જેમ વાયુ બરવાનો તથા બહાર કાઢવાનો કાળ વધારતા જવું. અભ્યાસથી વાયુ અર્ધા મિનિટસુધી પૂરી શકાશે; અને બહાર કાઢવામાં પણ તેટલો જ કાળ જઈ શકશે. ઘણો અભ્યાસ થતાં મનુષ્યોને વાયુ પૂરવામાં જે મિનિટજેટલો કાળ અથવા તેથી પણ વધારે કાળ જવાનો સંભવ આવેછે. તેથી ધીરે ધીરે અભ્યાસને વધારતા જવું. રાત્રે સુતી વખત પણ આ ક્રિયા કરવી. દિવસમાં વચ્ચે જ્યેનને અવકાશ મળે તેમજે તે ક્રિયા કરવાથી અધિક લાભ થશે. ફેરસાંમાં જેમ અને તેમ વધારે વાયુ જવાથી તથા તેમને પૂરેપૂરાં ખાલી કરવાથી લોહીની અલત શુદ્ધિ થાયછે, આરોગ્ય વધેછે, છુદ્ધિ નિર્મળ થાયછે, મન સ્વાધીન થાયછે, વિચારચક્તિ સતેજ થાયછે, અને એ વિના બીજા અનેક લાભ* થાયછે.

કસરત કરવાથી પણ ફેરસાંની ક્રિયા વધે છે. ટોડવાથી, કુલાંથી, તરવાથી, અને એ વિનાની બીજા અનેક કસરતોથી શ્વાસ ધ્રુવ માસે છે, અને તેથી પણ પુષ્કળ વાયુ ફેરસાંમાં બરાબ તથા બહાર નીકળી શરીરમાં રહેલો કચરો દૂર થાય છે. માટે શુદ્ધ દવામાં કસરત કરવી પણ જરૂરની છે.

આપ્રમાણે ઉપર કહેલી શ્વાસ બરવા મૂકવાની ક્રિયાથી તથા કસરતથી ફેરસાંને પૂરેપૂરો વાયુ બરવાની તથા પૂરેપૂરો ખાલી કરવાની રેવ પાડવાથી યથેચ્છા અનેક રોગો મટે છે, તથા નવા સતા અટકે છે.

અમેરિકામાં શેષી કલ્પણાં 'રપાઇસેમિટર' નામનાં યંત્રોવડે શ્વાસ લેવા મૂકવાની ક્રિયાનો અભ્યાસ કરવાથી પણ ફેરસાં જલ્દ જ ખગવાનું થાય છે, માટે અને તેમજે તે યંત્રોનો ઉપયોગ કરવો પણ લાભકારક છે.

* આ સંજ્ઞામાં અધિક જાણવા કચ્છનારને આ વૈદ્ય પ્રસિદ્ધ યથેચ્છી 'સ-દુપદેસ શ્રેણી—પદ્ય ઉપદેસ' માં આવેલા 'આત્મજલ' નો વિષય વાંચવા અલાભક કરવામાં આવેછે. મૂલ્ય ૦-૧૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

શરીરમાંથી કચરો કાઢનાર બીજો અવયવ જે મૂત્રપિંડ (kidneys) તે વિશે હવે આપણે વિચાર કરીએ. જોઈએ તેટલું અથવા જોઈએ તે કરતાં વધારે જલ પીનાથી આ અવયવની ક્રિયા વધે છે. યૂરોપમાં કેટલાક ઝરાનાં પાણી બહુ ગુણુકારક કહેવાય છે. અને તેથી ઘણા રોગીઓ જ્યાં તે ઝરા આવેલા હોય છે, તે કેંદ્રોએ જઈને કેટલાંક આંકવાડીયાં કે માસપેશી રહે છે, અને તે સ્થાનના પાણીમાં ઘણા ગુણુ છે અને તેથી રોગો મરી જાય છે એવું માનતા હોવાથી, ત્યાં જોઈએ તે કરતાં વધારે પાણી પીએ છે. હવે આ ઝરાનાં પાણી તો બીજા જગાએ જેવાં પાણી હોય છે તેવાં અથવા કંઈક વધારે શુદ્ધ હોય છે. તેઓમાં રોગ દાગે એવો કોઈ ખામ ગુણુ હોતો નથી. પણ તે રોગ દાગ તર છે એવું રોગીઓ માનતા હોવાથી તેને તેઓ વધારે પ્રમાણમાં પીએ છે, અને તેનો પરિણામ એ થાય છે કે મૂત્રપિંડ (kidneys) ની ક્રિયા વધે છે, અને તેથી શરીરમાં મંચય થયેલું વિષ ને વાટે મૂત્રના રૂપમાં બહાર નીકળી જાય છે, અને થયેલો રોગ મટે છે. એના એ જ રોગીઓ ઝરાના સ્થાનમાં ન જતાં કોઈ બીજા શુદ્ધ હવાવાળી જગાએ રહીને તેટલું જ પાણી પીએ તો ત્યાં પણ રોગ મટવાનો સંભવ આવે છે; મનુષ્ય કે પાણી ગમે તે જગાએ રહીને પણ વધારે પ્રમાણમાં પીવામાં આવે છે તો મૂત્રાસવની ક્રિયા વધવાથી રોગ દળે છે. તેથી વધારે પાણી પીવું એ શરીરમાં મંચય થયેલા કચરાને કાઢવાનો બીજો ઉપાય છે, પણ આ પાણી જમતી વખતે જેમ કેટલાક એકાંક લોટા ઢીંચી જાય છે, અને જમ્યા પછી પણ એક બે લોટા પી જાય છે તેમ પીવાનું નથી. જમતી વખતે અધિક પાણી પીવાથી તેમ જમ્યા પછી તરત પાણી પીવથી તો પચનક્રિયા અટકી પડે છે, અને તેથી જઠરની સક્રિય મંદ થાય છે. નજાણી પચનસક્રિયતાએ જમતી વખતે ગિલકુલ પાણી ન પીવું એ વધારે સારું છે, અને જમ્યા પછી બે એક કલાકની અંદર જળ પીવું એ કોઈને ખાતે સારું નથી. તેથી અધિક પાણી પીવાનો પ્રયોગ કરનારે અન્ન પગી મયા પછી જ વારંવાર પાણી પીવું સારું છે. આપણામાં પણ જોઈએ વારિ વલ-મદનુ એટલે અન્ન પચી ગયા પછી પાણી ગળ આપનારું થાય છે, એવું કશું

છે. તેથી જગ્યા પછી ત્રણેક કલાકે પાણી પીવું યોગ્ય છે; અને તે રાત્રી સમગ્ર
 પીવું સારું નથી. પણ અર્ધે અર્ધે કલાકે કે એકેક કલાકે એકેક પગલું પીધા
 કરવું, એ સાબરકારક છે. પ્રાતઃકાળમાં જ્યારે બુખ્યું પેટ હોય છે ત્યારે શેર કે
 બરોડસુધી પધેતું જગ જહરની તથા મૂત્રાશયની સારી રીતે શુદ્ધિ કરે છે.
 એમ છતાં નજીમાં પચનશક્તિવાળાં એકી વખતે શેર બહાર પાણી પીવું
 સારું નથી. વળી આ પ્રમાણે પીવામાં આવતું જગ બહુ ઠંડું ન હોવું જોઈએ.
 થણું ઠંડું પાણી જહરને કુર્મળ કરી નાંખે છે. કુભાગા જેવું જગ હોય છે તેટલું
 ઠંડું પાણી પીવું જોઈએ. એથી વધારે ઠંડું પાણી તુલસાન કરવું હોવાથી જ
 આપણા લોકો સવારમાં જે જગ પીએ છે તે રાત્રે લોઠામાં બરી મૂલીને જ
 પીએ છે. આખા દિવસમાં નીરોની મનુષ્યે જાણ થઈને સામા જરીર પ ની
 પાવું યોગ્ય ગણાય છે. દાળ, કઢી વગેરે નરમ આદારના પદાર્થો ના
 આવેલા જગનો આમાં સમાવેશ થાય છે. પણ ઉપર લખેલી રીતે જગ
 પીવાથી જેટલો લાભ થાય છે તેના કરતાં, આપણે જગતા હોઈએ તે
 બધા વખતમાં એ એ મિનિટે કે ચાર ચાર મિનિટે બે એક એક નાનો અમરો
 બરીને પાણી પીધા કરવામાં આવે તો ધણે જ વધારે શુભ થાય છે. આ રીતે
 પાણી પીનારને જગ્યા પછી એ કલાકગુધી પાણી ન પીવાનો નિયમ લાગુ
 પડે નથી. જગ્યા પછી તરત જ આ પ્રમાણે એકેક અમરો પાણી પીવાયા
 કરવું તુલસાન થઈ નથી, પણ કસોડો લાભ થાય છે. દરેક એ એ કે ચાર ચાર
 મિનિટે આપણે પાણી પીવાથી શરીરમાં સંચય થયેલું વિષ પીગળે છે,
 બંધાઈ ગયેલો કોડો નરમ થઈ બંધકોશ મટે છે. સામડી રાત્રી થાય છે,
 મુખ નેજરની થાય છે, શરીરનું વજન વધે છે, સ્વિર શુદ્ધ થાય છે, નેની ગતિ
 વધે છે, શરીરમાં જગ આવે છે, નિદ્રા સારી આવે છે, શ્વાસપ્રશ્વાસની ક્રિયા
 વધારે સારી થાય છે, હૃદયની ક્રિયા વધે છે અને ચિત્તમાં પ્રગળતા આવે છે
 આ પ્રયોગ ધણા દિવસ ચાલુ રાખનારના શરીરમાં બે આધું લોહી હોય છે તો
 તે પણ વધે છે. પીરતું જગ, સુનાનાં-તરવોસિનાવું. જગ શુદ્ધ વધારે હોય
 છે તેમ લાભ વધુ અને ધણું યોગ્ય-વખતમાં ગણાય છે. વરાળનું કરેલું પાણી

સર્વથી શુદ્ધ * હોય છે માટે જેમને તે મળે તેમજ તેનો કપયોગ કરવો, તે ન મળે તેમજ જેવું જળ મળી શકે તેવું કપર કહેલી રીતે વાપરવું. દૂધાના ગોળાં અ-
થવા ખારનાં પાણીકરતાં વરસાદનું મીઠું પાણી વધારે સારું છે. દિવસનો અ-
થવા ગરમો એવો એક સમય નથી કે જે પ્રસંગે આ ક્રિયા ન થઈ શકે. આ
પ્રમાણે એકેક સમયે પીનડે આ પ્રયોગનો પૂરું લાભ જોઈતો હોય તો તેણે
એકી વખતે સાગડું એક અર્ધાપરાવાજોટલું પાણી પચુ પીરું નહિ. કપર
સામેલી રીતે પીવાથી લાભ થવા વિના રહેતો જ નથી. વળી તમાકુ અને સારી-
જીવા વ્યવસ્થાઓ જળને કપર લાભ પ્રમાણે પીએ છે તો તેમનું વ્યવસ્થા મદ
દૂરી જાય છે.

સરીરમાંથી રોગને ઉત્પન્ન કરનાર મળને કાઢી નાખનાર ત્રીજો અવ-
યવ ગોટું આંતરડું અથવા મોલોસ્મના અવયવો છે. આ અવયવમાં એકઠો
થયેતો મળ રાજાખાનિક રીતે જવારે બહાર નીકળી શકતો નથી ત્યારે તે તમા
એકઠો થાય છે, અને કાઢાયથી તથા બીજાં કારણોથી તેમાં ઉબચતા ઉત્પન્ન
થતાં તેની અંદરનો જાનનો ભાગ રોગાલ્પ જાય છે. આથી તે કંકશ થઈ જાય
છે, અને પોતાની મેજે બહાર નીકળી શકવાને અશક્ત થવાથી બંધકોશ થય-
તો જાય છે. નજીને ધોવાના સ્વચ્છતા આ સંબંધ થયેતો મળ ખાડુ સારી રીતે
સાફ કરી શકાય છે પણ એ પ્રયોગ કરવો જેમને સુખમ બાસતો ન હોય
તેમજ નીચેની ક્રિયા કરવી, જેથી મળાસયમાં ઉત્પન્ન થયેલી ઉબચતા સારી
જમ મળને બહાર નીકળવાનો સંભવ આવશે.

* શુદ્ધ પાણીવિષે વિસ્તારથી બજવાની ઇચ્છવાળા પુરુષોએ 'શીમહાકાવ્ય'
ના તેરમા પર્વના અંકોમાં જાણેલો જળપાનનો વિષય વાંચવો.

x 'વિદ્યાર્થીને સાચો મિત્ર' તથા 'બંધકોશ સજવાના ઉપાયો' એ નામનાં
બે પુસ્તકો જે આ પૂર્વે પ્રકટ કર્યાં છે, તેમને, આ સંબંધી વધારે બજવાની જિજ્ઞાસા
આવાળાએ વાંચવાં.

પાસેના ચિત્રમાં જતાવેલા આકારનું પાત્ર, જો મળી શકે એમ હોય

તો મેળવવું. નહિ તો
આંદર બેસી શકાય એવું
એક તપેલું દર્શો તો તે
સારી રીતે ચાલી શકશે.
ચિત્રમાં જતાવ્યા પ્રમાણે
તે પાત્રમાં, સર્વ વસ્ત્ર દાઢી
નાંખીને બેસવું. તપેલામાં

બેસનારે બીંતપાસે તપેલું મૂકીને તપેલામાં બેઠા પછી બીંતને અઢેસવાથી
ચિત્રમાં મૂચવ્યા પ્રમાણે બેસી શકાશે. અઢેસવું કસાય ન હાવે તો અઢેસવાની
ખાસ જરૂર છે એવું કંઈ નથી. પાત્રમાં પાણી એટલે સુધી બરેલું હોય તો જો-
ધએ કે દુડીયા તે સાધજોસુધીનો ભાગ પાણીમાં ડુબી રહે. દુડીકપર એકાદ
એ આંગળ પાણી આપ્યું દર્શો નો અડચણ નથી. પાણી ૮૪ થી ૬૮ ડિગ્રી
ફેરનહીટ જેટલું ઠાઠું પાત્રમાં બરવું. જોમની પાસે પાણીની ઉષ્ણતા અથવા
ગાંઠ 'થરમોમીટર' ન હોય તેમજ પોતાની માટીમાં જેટલું ઠાઠું પાણી
હોય તેટલું વાપરવું. બહુ ઠાઠામાં માટીનું પાણી ૬૮ ડિગ્રીથી ઘણું વધારે
ઠાઠું થઈ જાય છે. તેથી વખતે મેં તુના પાત્રમાં બરેલું જળ કે દૂધનું તાપ જળ
વાપરવું. નગળાં તથા જલ માણસોથી બહુ ઠાઠું પાણી સહન થઈ શકતું નથી,
માટે શરૂઆતમાં તેમને દૂધનું જળ જેટલું ઉત્તું હોય છે તેટલા ઠાઠા જળમાં
બેસાડવા, અને જોમ જોમ સહન કરવાની શક્તિ વધતી જાય તેમ તેમ વધારે
ઠાઠું જળ વાપરતા જવું. પાત્રમાં આંદર બેઠા પછી બેસનારે, એક જગડા
દુવાસને અથવા ખાદીના કકડાને પાણીમાં બીજાથી તે વડે દુડીની નીચેના
ભાગને તથા પેટની તરફના કેદ ઉપરના સમગ્ર ભાગને અર્થાત્ દુડીની ખાંડે
ખાંડુના પેટ નીચેના ભાગને રક્ષિતી, વમર અટકાવે ધરવા કરવો. બહુ ખાર
દેધને ધસવું નહિ, પણ સામાન્ય રીતે તે ભાગમાં લોહીની ગતિ વધે તે રીતે
ધસવું. આ પ્રમાણે શરૂઆતમાં પાંચથી દસ મિનિટ સુધી કરવું. આમજ
ઉપર પંદરથી વીસ મિનિટ સુધી અથવા તેથી વધુ વધારે ચાર બેસતાં આડ-

ચલુ નથી. પાણી બહુ ટાઢું ન હોય ત્યારે તો અહોં કલાક અથવા કલાકસુધી બેસવું લાભકારક છે ઘણાં નળજાં માણસોએ અને જાળકોએ તો માત્ર બે તથા ત્રિનિમિષ જ બેસવું. પેટના ઉપરના ભાગને અને પગને ટાઢું ન ચઢી જાય માટે પગઉપર કંઈ ગરમ કપડું દોઢવું, અને શરીરે પણ કંઈ ઓઢવું અથવા પહે-રવું. પાત્રમાંથી ઉઠ્યા પછી બીના બાગોને લોહી નાંખી શરીરમાં તત્કાળે ગરમી આણવાની જરૂર છે, અને તેથી જેઓ શરીર હરી શકે એવા હોય તેમણે ખુબી દવામાં જઈ કંઈક કસરત કરી શરીરમાં ગરમી આણવી. બહાર ફરવા જવાનું ન બને તેમણે ઘરમાં જ આખે શરીરે હાથને ધરીને ગરમી આણવી. તેટલું કરવાને પણ અશક્ત હોય તેમણે સારી રીતે ઓઢીને સુઈ જવું. શરીરમાંથી ધણી નળજા માણસોને ટાઢું ન જાય તો બીજા માણસે તેમની ચાગડીને હાથ ધરીને તેમને ગરમ કરવા.

ધર્મણુપૂર્વક કરાવું આ કટિભાગનું સ્નાન દિવસમાં એકવાર, બેવાર કે ત્રણવાર કરવું, અને પાત્રમાં બેસવાના કાળનું તથા પાણીની ઠંડીનું પ્ર-માણ રોગીની સહનશક્તિના પ્રમાણમાં રાખવું. પાત્રનું પાણી દરરોજ નવું બદલવું.

આ કટિભાગના સ્નાનથી જરૂરમાં અને આંતરડામાં જડ ધાલી-ને બેઠેલો રક્તાવષ્ઠ બ નામનો રોગ, અતિસાર, દરસ, મરડો, બ'ધકોશ, ગર્ભાશયના રોગો, જનતેંદ્રિયના રોગો, મૂત્રાશયના રોગો અને એ વિના બીજા અનેક વ્યાધિઓ મટે છે. ઘણા ગર્ભાશયના રોગોમાં તથા સ્ત્રીઓને થતા બીજા ઘણા રોગોમાં આ સ્નાન બહુ જ લાભકારક છે. ચાનતંત્રુઓના વ્યાધિઓ અને તેમાં પણ મગજના વ્યાધિઓ જેવો કે મગજનો રક્તાવષ્ઠ વગેરેમાં તે બહુ જ શુભ કરે છે. સ્ત્રીની ન્યૂનાધિકતાના પ્રમાણમાં આ સ્નાન થોડી અથવા લાંબી મુદતસુધી કરવું. બે ચાર દિવસના પ્રયોગથી તેમાં અગ્રહા કરી મૂકી દેવું નહિ.

ઉપરના સ્નાનથી જરા બેદગાણું નીચેનું સ્નાન સ્ત્રીઓના તથા પુરુ-પના જનતેંદ્રિયના અનેક રોગોમાં બહુ લાભકારક છે. તેનો વિધિ નીચે પ્રમા-ણે છે. ઉપર પશુવેદના પાત્રમાં અથવા તપેલામાં નાના જાજઠ જેવી એક પા-

ટલી અથવા ઘોડી મૂકવી. અથવા હવે પાયાવાળો લાકડાનો ઝોરશીયો કે એવું જ કોઈ લાકડાનું જનાવેલું આસન બોલેલું. પછી તે પાત્રમાં પાણી ભરવું, તે એટલે સુધી પેલા બાગડોની ઉપરની ધારમુની આવે પણ બાગડોની બેસવાની ઉપરની સંપાડી પણ જો નહિ. રોગીએ પછી બાગડોની કોરી સંપાડીઉપર એમવું, અને ખાદીના કકડાને અથવા ભગ્ન દુવાલને પાત્રમાં ભરેલા પાણીમાં બોળવો, અને પછી તે બોળેલા કકડાથી જનને દિવને ધોવા માંડવું. દુવાલમાં જેટલું માવ તેટલું પાણી ભરવું, અને આખા મૂત્રેન્દ્રિયને કે તેની અંદરની આળા ચામડીને નહિ ધોવી પણ મૂત્રેન્દ્રિયની છેડેની ચામડી જે આળા ચામડીને ઢાંકે છે તેને જ માત્ર ધોવી. ચાલ રાખવું કે અંદરનો ભાગ કે જનને દિવનો પીત્તે કોઈ ભાગ ધોવાનો નથી પણ છેક છેડેની ચામડીને જ માત્ર ધોવાની છે; અને તે પણ દુવાલથી આમ નેમ ખુબ ધસીને ધોવાની નથી, પણ પોચે હાથે માત્ર દુવાલ ફેરવીને ધોવાની છે. દુવાલનું પાણી થઈ રહે કે ફરીને તેને પાણીમાં બોળા ધોવા કરવું. એમ વારંવાર કરવું. આ સ્નાનમાં પગ, સાયળ તેમ જ શરીરનો ઉપરનો સધલો ભાગ ઢાંકે રહેવાનો. કમચ નિતંબ સહજ પણ જો તો અડચણ નથી સ્ત્રીઓએ આતંત્રના સમયમાં આ સ્નાન કરવું યોગ્ય નથી. આ સ્નાનમાં જળની ઉષ્ણતા ૫૦ થી ૬૦ ડિગ્રી ફેરનહીટ રાખવી. તેટલું ઠંડું જળ ન મળે તો જેવું મળે તેવું, બધવા ઢાંકાનું વાપરવું.

રોગીની રિયતિ અને વચના પ્રમાણમાં આ સ્નાન દશ મિનિટથી તે એક કલાક સુધી કરી શકાય છે. ખાસ કરીને ટાઢના દિવસમાં રોગીનું ટાઢથી રક્ષણ કરવું જરૂર છે અને તેથી કરીને તેના પગ તથા શરીરઉપર ટાઢ ન વાપ તેટલાં વસ્ત્ર નાંખવાં. આ સ્નાનમાં પાણી જેમ વધારે ઠંડું હોય તેમ વધારે લાગ ચાય છે; તો પણ સ્નાન કરનારના હૃદયથી સહન ન થાય એટલું ટાઢું તે હોવું જોઈએ નહિ. ઉનાળામાં જેવું અને જેટલું ટાઢું જળ મળી શકે તેટલું વાપરવું. ઉષ્ણ ઋતુમાં જોઈું ઠંડું પાણી મળવાથી જોડો યુવ્ય થવાની શંકા રાખવી નહિ; કારણ કે આવી ઋતુમાં પાણીમાં આવતી ઉષ્ણતા બહારના વાયુની ઉષ્ણતા સાથે થિત પ્રમાણમાં હોવાથી લાભ સરખો જ થાય છે.

આ સ્નાનના પાત્રમાં બેસવાની પાટલી એટલી નાની ન હોવી જોઈએ કે તેમાં બહુ જ ઓછું પાણી રેડવાથી ચાલી શકે. પાત્રમાં પાણી સવા મણુ દોઢ મણુને આશરે રેડાય એટલી ઊંચી પાટલી હોવી જોઈએ. પાત્રમાં જો બહુ ઓછું પાણી બાંધે હોય તો તે તરત મરમ થઈ જાય છે, અને આથી સ્નાનનો થયેલ સાજા થતો નથી.

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સ્ત્રીઓને જેમ આ સ્નાન લાભકારક છે તેમ પુરુષોને પણ છે. પુરુષોએ અંગુઠો અને તેની પાસેની આંગળીથી ચામડીને જરા આમળા આણી, અંદરની આળી ચામડીને સંપૂર્ણ ઢાંકો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે છેક છેડાની ચામડીને ધોવી. આમાં કહ્યા પ્રમાણે જ આ ક્રિયા જરાગર કરવી; નહિ તો વખત અને મહેનત નકામાં જશે, અને કદાચ આરોગ્યને પણ નુકસાન થવાનો સંભવ આવે.

સરીરના અંદરના ભાગમાં સડો થયો હોય અથવા ચોળે કે દાઢ હોય તેવા રોગીઓને, અથવા તો જૂનો દર્માઈ રહેતો રોગ ઉભળી આવવાથી શરૂ થતો હોય તેવા રોગીઓને પહેલા જ સ્નાનથી, અંદરનો દાઢ ધણે પ્રમ ગે તાત્કાળ નીચે ખેંચાઈ આવે છે, અને જ્યાં ધોવાનું ચાલતું હોય છે તે સ્થાનમાં અથવા તેની પાસેની જગામાં જણાય છે. આમ થાય તો ગંજરાનું નહિ, કાંચું કે એ બહુ અતુક્ષ ચિદ્ન છે માટે સ્નાનનો પ્રયોગ ચલાવવા કરવો. માન ધોવામાં જાડા હુગાસને ગદમે જરા વધારે તરમ સુંગળુ કપડું વાપરવું. પાટલી ઉપર ત્રણ આમળા ઉંચું પાણી રહે એ રીતે પાણી ભરીને તે ઉપર બેસી, કહ્યા પ્રમાણે ક્રિયા કરવાથી, ધણે પ્રસંગે વધારે જલદી અસર થાય છે. આ રીતે પ્રયોગ કરનારે પાણી રૂંડ થી ૭૩ ડિગ્રી ફેરનહીટ સમજવું. આ રીતે બેસવામાં નિર્ભયનો ભાગ પાણીમાં કુબેલો રહે છે.

ધણુને સમજવામાં નહિ અ.બ્યું હોય કે સરીરના બીજા કોઈ ભાગને ધોવાનું નહિ કહેતાં આસ આ જ ભાગને ધોવાનું આ પ્રયોગમાં શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે. તો કહેવાનું કે આ પ્રયોગમાં આ ભાગ જેવો બીજો કોઈ પણ અતુક્ષ અવયવ નથી. આ ભાગમાં સરીરના અગત્યના ઘાતવંતુઓના છેડા નેટલા એકઠા મળે છે તેટલા બીજા કોઈ ભાગમાં મળતા નથી. ગરમી

કરેડના માનતંત્રીઓની ધણી શાખાઓ અને ખીજા કેટલાક માનતંત્રીઓ ને-
 ગતો મગજની સાથે સંબંધ છે તે સર્વની શાખાઓના છેડા આ રથને આવેલા
 હોય છે. અને તેથી છેડાના બાગ ઉપર ક્રિયા થવાથી શરીરનાં બધા માનતંત્રીઓ-
 ઉપર અસર થાય છે. આખા માનતંત્રીના વ્યૂહઉપર અસર કરવાનું આ જ રથજ
 છે. આ રથજ શુવનરક્ષાનું મૂળ છે, એમ કહીએ તો આત્મે એમ છે, અને તેથી
 કરીને મૂળને જળ પાવાથી જેમ આખા-રક્ષાનું પોષણ થાય છે તેમ આ રથજે
 પ્રયોગ થવાથી આખા શરીરને અસર થાય છે. આ રથજને કંડા જળથી ધો-
 વાથી શરીરની અંદર એકલ થયેલા વિષથી ઉત્પન્ન થયેલી ગરમી ઓછી
 થાય છે એટલું જ નહિ પણ માનતંત્રીઓ પણ સ્પષ્ટ રીતે જળવાનું થાય છે;
 કુંકામાં છેક નાનામાં નાના અવયવસુધી આખા શરીરની ચેતનાસક્રિત જાગૃત
 થઈ જળને પામે છે. શાસ્ત્રિયાથી માનતંત્રીઓનો વિચ્છેદ થયો હોય ત્યાં જ
 આ લાભ જણાતો નથી, ખાકી અન્ય સર્વ પ્રસંગોમાં ઉપર કલા પ્રમાણે
 લાભ અવશ્ય જણાય છે જ.

રોગી મનુષ્યને આ રનાનથી અસંખ્ય લાભ થાય છે એ કહેવાની
 જરૂર નથી. આ પ્રયોગનું વર્ણન કોઈને અસંભવ નેતું જણાય, પણ જ્યાં
 હજારો રોગીઓના કસ્યાણની વાત કહેલી છે ત્યાં તે વાતને ખોટી સંભવતાના
 ડરથી ન વર્ણવવી, એ ન ધટે એવા સ્થાનમાં સંભવતાનો ઉપયોગ છે. અને
 તેથી તે સંભવતાનો દુરુપયોગ છે, અથવા ખરી રીતે કહીએ તો તે રોગીઓ-
 ઉપર વાપરેલી ક્રૂરતા છે, અને એમ હોવાથી તે પાપ છે.

નીરોગ મનુષ્યને આ ક્રિયાનો કશો ઉપયોગ નથી. તેને તે કંટાળા
 બરેલી લાગશે, અને રોગીને તે એટલી લાભકારક જણાશે કે તે ખુશીથી ને-
 ઇએ તે કરતાં વધારે વખત આશુ રાખશે.

આ રનાન અને તે પૂર્વે કહેલું રનાન, એ જ ને રનાનથી વીર્યના અનેક
 વ્યાધિઓ મટે છે. હાલમાં સેકંડે પોલ્યોસો અથવા તેથી પણ વધારે ટકા નેટ-
 લા મનુષ્યો વીર્યના વ્યાધિથી પીડાતા હોય છે. સ્વપ્નમાં વીર્યપાત આદિ દુર્ભ-
 જતા આ પ્રયોગોને વિવેકમાં બે ત્રણ વાર કેટલોક વખત આશુ રાખવાથી તથ

મરી મર્યાં આદિ તોદ્ધૃ પદ્યો ત્યાગ કરી સાદો આદાર મહણ કરવાથી અવશ્ય મરે છે.

શરીરમાંથી ક્યારે કાઢવાના પાંચમા ઉપાયનું દબે વર્ણન કરીએ છીએ. આપણે આગળ કહી ગયા છીએ કે કુદરત ચામડીવાટે પરમેવાના રૂપમાં શરીરમાં યતો ક્યારે બહાર કાઢી નાંખે છે. આથી શરીરમાં દવાનું કાઢ પણ વિષ દાખલ કર્યા વિના પુષ્કળ પરસેવો થાય એમ કરવું એ કુદરતને મદદ કરનાર નિર્દોષ ઉપાય છે. સારી પેટે શરીરની મહેનત કરવાથી અથવા કસરત કરવાથી પરસેવો જાય છે, પણ પરસેવો થાય એવી કસરત રાગીઓ કરી શકતા નથી, તેમ જ નીરોગ માણસોથી પણ ઘણે પ્રસંગે પુષ્કળ પરસેવો થાય એટલી કસરત ધીરજથી મધ શકતી નથી. આથી પુષ્કળ પરસેવો થવા માટે રાગીએ તથા નીરોગ રહેવાની ઇચ્છા રાખનારે નીચેનો પ્રયોગ કરવો.

જેમને સમગ્ર દોષ તેમણે નેતરનો બરેલો, એક માથુસ સુધ ચડે એવો ખાટલો કરાવવો અને તે ઉપર કશું પામ્યા વિના તથા કામપણુ વગર શરીરપર રાખ્યા વિના ચતા સુધ રહેવું. જેમને આવા ખાટલાની સમગ્ર ન દોષ તેમણે એક એક આ પ્રયોગ કરવો. શ્રુતા પછી સારા ખજખજતાં વૃક્ષજાતા પાણીનાં બે તપેલાં, એક વાંસા આગળ અને એક પગ આગળ રહે એવી રીતે ખાટલા તળે મૂકી દેવાં. રાગીનું આખું શરીર તથા ખાટલાની ચારે બાજુએ છેક નીચે સુધી ઠંકાઈ રહે એવી રીતે બનાવ, બનુસ કે એવાં જ બીજાં ઉનનાં વસ્ત્રો તેને એકાદવાં. વરાળ બહાર નીકળી જાય એવું કામ પણુ જાકું ન રહે એવી સાવધાનતા રાખવી. મુખઉપર સુનાર મનુષ્ય એટલે તો પણ અડચણ નથી. પહેલાં કદાચ મદજ મબસમણુ લાગશે, પણ પછી સારું લાગશે. બે ચાર મિનિટ પરસેવો થવા માંડશે. ન ચાલ અને વરાળ જોઈ ચલેલી જણાય તો, અગાઉથી બે તણ છટે તપાવી રાખવી અને તેમાંથી એક ઈંટને છાંટા ઉડી રાગી દાઢે નહિ એવી રીતે સાચવીને ધીમેથી પાત્રમાં મૂકી દેવાં. આથી વરાળ વધવાથી પરસેવો સારી રીતે થવા માંડશે. વળી પાંચેક મિનિટ પછી વરાળ ઓછી થયે, બીજી તપાવેલી ઈંટ અંદર સંજાગીને નાંખવી. વળી પાંચ મિનિટ પછી ત્રીજી નાંખવી. આથી જોટલી એકાદ તોટલી વરાળ થશે, અને

પુષ્કળ પરમેવો થશે. વાંસાના બાગમાં જોડાએ તેડો પડેવો મયા પછી એ-
 ટસે દસ કે પંદર મિનિટ પછી કંધા સુધી રહીને પેટવગેરે આગતા બાગને પશુ
 પરમેવો થવા દેવો. આ પ્રમાણે જંદુ' યજ્ઞને પા કલાક અથવા અર્ધ કલાકમુધી
 ઇચ્છાપ્રમાણે પરમેવો થવા દેવો. બેશીને આ પ્રયોગ કરનારે બે તપેલાંને જ-
 દો એક તપેલું લેવું. જે અનુકૂળ લાગે ને તેજે પુરસ્તીપર બેસવું. અને પા-
 ઠાની પેટે પુરસ્તીને તથા પોતાના શરીરને ઢાંકી દેવું. ઉકળતા પાણીનું તપેલું
 પુરસ્તી તળે મૂકવું, અને પાંચ પાંચ મિનિટ તેમાં પશુ ઉપર કલા પ્રમાણે તપા-
 વેશી એક એક ઇંટ સારી પેટે વરાળ થવાને માટે નાંખતા રહેવું. પુરસ્તીકેપર
 બેશીને પ્રયોગ કરનારે પોતાના પગ એક બીજા ઉકળતા પાણીના તપેલાપર
 એક બે લાકડાની ગીપો મૂકી નેનાપર મૂકતા, એ સાવકારક છે. પુરસ્તી વિના
 જમીનપર બેશીને પ્રયોગ કરનારે પગ મૂકતા માટે જીમ્મું તપેલું મૂકવાની જ-
 રૂ નથી. તેણે માથેમોઢે ઓઢી અથવા મોં ઉપાડું રાખી, નાસ લપ્પાએ છીએ
 તેવી પેટે મોં આગળ તપેલું રાખી ઉપર પ્રમાણે પ્રયોગ કરવો. જે જે શરીરના
 ભાગોમાં રોગ કરનાર કચરો વધારે એકઠો થયો હોયછે, તે તે ભાગોમાંથી પર-
 મેવો નિકળતાં જલુ નિષ્કળ થાયછે; અને આવા ભાગોકેપર વધારે વરાળ આપે
 એથી રોગીને પોતાને જ ઇચ્છા થાયછે. આ ઇચ્છાને અનુસરી તે તે ભાગો-
 ઉપર વધારે ગરમી લાગે એવી વ્યવસ્થા કરતા રહેવું. બાળકોને પશુ આ વરા-
 ણનું રનાન ઉપર પ્રમાણે કરાવી શકાયછે.

ધન્યા નગળા માથસો, તથા જેમ્મો અત્યંત ખંદા હોય અને મુખપાવે
 કરીને જગને લાનતુએનો વ્યાધિ હોય એવા રોગીઓએ આ વરાળના રના-
 નનો પ્રયોગ કહી કરવો નહિ. આવા રોગીઓએ પ્રથમ વર્ષનેલાં કટિભાગનાં
 બે રનાનો જે શરીરમાંથી કચરાને બહાર જેવી કાઢનાર જગરા ઉપાયો છે, તે
 તથા હવે પછી ત્રિવૃત્તમાં આવનાર સૂર્યના તાપના પ્રયોગ માત્ર કરવો. એથી
 તેમને અત્યંત લાભ થાય છે. જેમ્મોને જલુ સદેહાધથી રવાનાકર રીતે પર-
 મેવો થનો હોય તેમ્મો પશુ આ વરાળથી પરમેવો કરવાના પ્રયોગને ન કરે તો
 આલી રાકે એમ છે. આ વરાળનો પ્રયોગ અઠવાડીયામાં એથી અધિકવાર
 કરવો નહિ.

સારી પેઠે પસેવે. અછ રજા પછી રોગીના શરીરપર ઝોડાડેલાં
 'પત્ર' કાઢી લેવાં. બારીબારણાં બંધ રાખરાં કે જેથી પરસેવાવાળા ઉઘાડા
 શરીરપર પતનના સપાટા આવે નહિ. પરસેવાવાળા શરીરપર પવનના સપાટા
 વાગવાથી સજેખમ, ઉધરસ વગેરે વ્યધિઓ થાય છે, માટે સાવધાનતા
 રાખવો, વરત્રો લેઈ લીધા પછી રોગીને આગળ વર્ણવેલું 'કંઠભાગનું' રનાન
 કરાવવું. અર્થાત્ ૧૮ થી તે ૮૧ ઇંચી ફેરનહીટ દાદા પાણીના પાત્રમાં
 ઢંદી હુએ, અને પગ બાહાર રહે એવી રીતે બેસાડવો, અને કુચાલથી પેટનો
 સથળે બાગ ધરવા કરવો. આ પ્રયોગ કરતા પૃથમાં વર્ણવેલો છે, એટલે
 અત્ર વિસ્તારની જરૂર નથી. કંઠભાગનું રનાન અછ રજા પછી અથવા તે
 પૂર્વે રોગીને આખા શરીરે ઠંડા પાણીથી ઉતારવો નવમથી લેવો; જેથી લાથ,
 પગ, માથું, છાતી, વગેરે સર્વ અંગપર સ્પર્શ થાય અને ઠંડા પડે આથી
 રોગીને ઠંડું ટક અઠ' જવાની નથી. ઉપર તેને સાર લાગશે, માટે કશા
 પશુ ભય વિના ઠંડા પાણીથી રનાન કરાવવું. પેલાબને દેવતામા તપાવ્યા પછી
 તેને જોઇતું પાણી ચડે એટલા માટે ઠંડા પાણીમા જોળવું પડે જ છે. શરીરનું
 પશુ એમ જ છે. વરાળના રનાનથી મરમ થવા પછી તેને ઠંડા પાણીથી રનાન
 કરાવવાથી તે મજબુત અને કઠકું થાય છે.

રનાન પછી રોગીને મદજ પરસેવો થાય એટલી તેના શરીરમાં પાછી
 મરમી આજીવાની જરૂર છે સક્તિ માળા રોગીઓએ પણ પહેરી તકકામાં
 ખુશી હવામા કસત કરવી, અથવા શરીરમા મરમી આવી સદજ પરસેવો
 થશે, ઘણાં નળનાં આજીસો જમને આ વરાળનો પ્રયોગ કરવો પોગ્ય નથી જ
 તેવાઓએ કદમ કબો હોય તે તેમજે બારી સદજ ખુશી મૂકાને પધારીમા
 શારી પેઠે ઝાઢીને સુધ જવું.

આ વરાળનો પ્રયોગ શરીરના ખામ ભાગપર પણ કરી શકાય છે.
 એકલા પેટકપર, મરદનકપર કે માથાકપર વરાળ આવે એવી રીતે બેસ-
 વાથી તે તે જાગમાં પરસેવો થાય છે. પેટકપર પ્રયોગ કરવાથી જરૂરના રોગો
 તથા અઝોના અંગના રોગો મટે છે. કાન, આંખ, નાક, અને મળાનાં
 તથા ઘંતનાં દંડો, અને ગુમમાં તથા પ.દાં વગેરે રોગો શરીરના તે તે ભાગ-

ઉપર આ પ્રયોગ કરવાથી સારા થાય છે. શરીરના ખામ ભાગોપર આ પ્રયોગ કરવા માટેનાં ખામ ચંત્રો મળે છે, અને તે વડે તે પ્રયોગ સુગમતાથી થઈ શકે છે, તેથી જેમની પાસે તે ચંત્રો ન હોય તેમણે આખા શરીરપર પ્રયોગ કરવો વધારે સારો છે.

સ્ત્રેષ્ઠ (સળેખમ), જર, સંધિયા, અકાષ્ઠ ગમેલા સાંધા, અને યકૃતના અને મૂત્રાશયના રોગોમાં આ વરાળનો પ્રયોગ બહુ લાભ કરે છે, પણ એનો અઠરાડીયામાં બે વારથી અધિક પ્રયોગ કરવો સારો નથી. અધિકતાર પ્રયોગ કરવાથી નગળાઈ આવવાનો સંભવ છે.

આ વરાળના પ્રયોગના જવો જ ઉષ્ણ વાયુથી પરસેવો આણવાનો પ્રયોગ છે. ફેર માત્ર એટલો જ છે કે આ પ્રયોગમાં વરાળને બદલે સળગતા કાપલાનો અથવા એક રકાખીમાં થોડો 'આલ્કોહોલ' નાંખી તેને સળગાવી તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આપણા સોકોએ આલ્કોહોલને બદલે સળગતા કાપલા વાપરવા સારા છે. એક તરીકામાં એકાદ બે બોલા નેટલા બરાબર સળગેલા કાપલા ભરી રોમીએ એક પાટલાપર બેસવું. તપી પોતાની સામે મૂકવી. પછી એક વચને પોતાના પર ઝોડી લેવું. દેવતાની કળથી વસ્ત્ર ઘાટે નહિ તેની સારવેતી રાખવી. એક બીંતની સાથે - ઉભો પાટલો મૂકી તે પાટલાઆગળ દેવતાની તપી મૂકી તેની સામે બેસી આલેસા વસ્ત્રના હેઠા પાટલા અને બીંતની વચ્ચે ઘાંધી દેવાથી સળગવાનો સંભવ આવશે નહિ. પછી બે ગણ 'બીજ' ઉનાં વસ્ત્રો વરાળના પ્રયોગની પેઠે જ ઝોડી લેવાં. આ પ્રયોગમાં માથું તથા મોં હમેશાં બહાર રાખવું. અંદર રાખવાની જરૂર પડે તો બે ચાર સેકન્ડથી વધારે રાખવું નહિ, કારણ કાપલામાંથી કાર્બન નામનું તત્ત્વ નીકળે છે તે ઝેરી હોય છે, અને તે શ્વાસમાં જવાથી તુકસાન થાય છે, માટે નાક હમેશાં બહાર રહે એવી રીતે ઝોડવું. માથાઉપર એક બીનો દુવાલ કરી ચાર પાંચ ગડીઓ વાળા તેને કપાળથી ઉપરના ભાગમાં તથા લમણા હંકાઈ રહે એવી રીતે મૂકવો. બે દેવતા બેઠાએ તેટલો દશે તો પાંચેક મિનિટમાં પરસેવો થવા માંડશે. વધારે દેવતા ધણાથી સદન થતો નથી, અને કોઈ કોઈ વખત પમના નશાવગેરે બહુ હતા થવાથી

દાઝના જોવું લાગે છે. તેવી વખતે અધિક હના થયેલા શામડપર અંદર ને અંદર હાથ ફેરવવાથી તે શામડું રક્ષણ થાય છે. પરસેવો થવા માંડ્યા પછી પંદર અથવા વીસ મિનિટ સુધી ઇચ્છાનુસાર પરસેવો થવા દેવો. શામડપર મૂકેલું હાથડું ગરમ થઈ ગયું હોય તો તેને શરીર પાણીમાં પલાળી ટાકું કરી પાછું મૂકવું. આથી માથું ઉષ્ણ થઈ જતું નથી. પંદર અથવા વીસ મિનિટ થઈ ગયા પછી સાયનીને રોગીની પાસેનાં મનુષ્યે ઓઢાડેલાં વસ્ત્ર લેઈ લેવાં. પરસેવો થયેલા શરીરે પવનનો સપાટો ન લાગે તેવી સાવધાનતા રાખવી. પછી વસ્ત્રથી પરસેવો સોઢી નાંખી ઠંડા જળથી સારી રીતે સ્નાન કરવું. વરાળના સ્નાનના પ્રયોગમાં કલા પ્રમાણે કટિ ભાગના સ્નાનવાળો પ્રયોગ કરવાને પણ અડચણ નથી. તે પ્રયોગની સમગ્ર ન હોય તો ઠંડા જળનું સ્નાન પૂરતું છે. સ્નાન કર્યા પછી એક કલાક એ.ટી.ને સુષ્ણ રહેવું અથવા ઉંધ આવે તો ઉંધી જવું સાફ છે, અને તો રોગીને આખે શરીરે ચાંપી કરવી. નીરોગ મનુષ્યે શરીરમાંથી ગિય કઢવાને આ પ્રયોગ કર્યો હોય તો તેણે પોતાને હાથે જ આપું શરીર આંપવું, અને રુધિરની ગતિને વધારી શરીરમાં સહજ ગરમી આણવી. નીરોગ મનુષ્ય એક કલાક આરામ લીધા વિના પોતાને કામે જશે તો અડચણ નથી.

વરાળનો તથા આ પ્રયોગ જમ્યા પૂર્વે ગમે ત્યારે કરવા અડચણ નથી. પણ જમ્યા પછી કરવો હોય તો વચમાં ત્રણેક કલાક જવા લીધા પછી જ કરવો. આ પ્રયોગ કરાંને રાત્રે સુષ્ણ જવાથી બહુ સારી નિદ્રા આવે છે.

પ્રયોગસમયે સારી પેટે પરસેવો થવા માટે તથા સોઢીમાં પગારી જળની ખોટ પૂરી પાડવા માટે પ્રયોગની પૂર્વે તથા પ્રયોગની મધ્યમાં એકેક પવાણું અથવા તૂપા હોય તો તેથી પણ વધારે જગ પીવું ફિતફારક છે. પ્રયોગપછી ઠંડા જળથી સ્નાન કરવાની જોને બીક લાગતી હોય તેણે સહજ હુંદાળા પાણીથી સ્નાન કરવું. પણ ઠંડા જળથી સ્નાન કરવાથી શરીરને ધણું જ સાફ લાગશે.

આ પ્રયોગના સંજ્ઞામાં ડૉ. સ્ટેફાનસ લખે છે કે ' નીરોગ મનુષ્યે રોગને થતો અટકાવવાને માટે આ ઉષ્ણ વાયુનું સ્નાન અઠવાડિયામાં ઓ-

છામાં ઝોધું' એક વાર કરવું જોઈએ. રોગીઓએ પોતાના રોગના પ્રમાણમાં તેને નિત્ય, બે બે દલાડે કે ત્રણ ત્રણ દિવસે કરવું જોઈએ તે દુર્ભગતા આશ્વનાર નથી. ખેટી સકવાને પણ અસક્ત એવા રોગીઓમાં નિત્ય આ સ્નાન કરવાથી બળ આવે છે. પ્રથમ પ્રયોગ વખતે શરીરમાંથી મળ નીકળી જવાને લીધે કદાચ નખળાઈ આવેલી હોય એવો ભાસ થાય છે, પણ થોડા કલાકમાં જ તેવો ભાસ ટળી જઈ બળ આવેલું જણાય છે. તનદુરસ્તીમાં તથા રોગમાં બંનેમાં આ પ્રયોગ લાભકારક છે.

૧ તેથી ચામડી સ્વચ્છ થાય છે, અને બીજા કોઈ પણ સ્નાનથી નહિ વધી શકે એવો ચામડાનો આગમ્યને આપનારો વ્યાપાર વધે છે, અને આથી મક્કને કાઢનારી બીજી ઈંદ્રિયોના કામનો બોલો ઝોડો થાય છે.

૨ તેથી આખા શરીરમાં લોહીની ગતિ સમાન થાય છે, અને શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં ગંદાઈ ગયેલું લોહી છૂટું પડે છે.

૩ રુધિરને શુદ્ધ કરવાનો સંદેશમાં મહેલો, અને વહેણમાં વહેણો ફાપો કરનારો આ સમજાણ ઉપાય છે. લોહીના સ્વચ્છતા મળે તે તરત સાર કરે છે.

૪ આ પ્રયોગ શાન્તવંતુઓને શાંત અને સ્વસ્થ કરે છે, મગજમાંથી ચિંતાનાં જાણાં સાફ કરે છે, અને તેને સ્વચ્છ અને તાજું કરી મૂકે છે.

લોહી જમઠવાથી થતા સ્વચ્છતા રોગોમાં, શરીરના કોઈ ભાગમાં થયેલા સોજામાં, અને ત્વચાના વ્યાપારની મંદતામાં આ ઉપાય વાલુનું સ્નાન અવશ્ય કરીને ઉપયોગનું છે. જે સ્વદ્યુ હોય ત્યારે, કંઠમાળમાં, કાપમાં, ત્વચાના રોગોમાં, વિવિધ જરમાં, આંતરીયા તાવમાં, ક્ષયરક્તમાં, મગજમાં, શ્લેષ્મણ વ્યધિઓમાં, એક જાતના દાસા જેવા વ્યધિ (Group) માં, સંધિમાં, શિરોવેદનામાં, વક્ર તથા મૂત્રાવપના વ્યધિમાં, જુની ખાંસીમાં, જુના અતિ-સારમાં વગેરે અનેક રોગોમાં આ પ્રયોગ બહુ લાભ કરે છે. ટાઢીયા તાવમાં ટાઢ સ્વદ્યુના સંધિપૂર્વે આ પ્રયોગ કરવો, અને સારી પેઠે પરમેવો થયા હોય. આ પ્રયોગ ત્રણ વાર વાર કરવાથી, બીજા કોઈ પણ ઉપાય ન કર્યો હોય તોપણ તાર અવસ્થા મઠી જાય છે. હઠીલા સંધિવાના રોગમાં, આખા ઓપચિત્તમાં

આત્મી જરોજરી કરી શકે એવું એકે એસડ નથી. આ રોગમાં નિલ આ પ્રયોગ કરવો. દિવસમાં બે વાર પ્રયોગ કરવાથી પણ ઘણાને લાભ થયો છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને પણ ઉપરના વ્યધિઓમાંથી કાઢ્યાથી હોય તો આ પ્રયોગ લાભ કરે છે. તેથી હાનિ થશે એવો જરા પણ ભય રાખવો નહિ. ગર્ભવતી સ્ત્રીઓએ એક નવમા માસ સુધી અઠવાડીવામાં એક કે બે વાર આ પ્રયોગ કરવો છે અને તેનો લાભ જ અનુભવ્યો છે.

ડો. કેસોગ પણ આ ઉપજી વાયુથી રનાન કરવાના પ્રયોગની તેટલી જ શક્તિ કરે છે. તે લખે છે કે વરાળના રનાનથી જેટલા લાભ છે તેટલા જ લાભ આ પ્રયોગથી પણ થાય છે. અને તે વગર પૈસે બહુ જ સહેલાઈથી કરેક માણસથી પોતાને ઘેર કરી શકાતો હોવાથી વધારે સગવડવાળો છે. પરસેવો આશુવા માટે એનાથી ચઢીવાતો બીજો કોઈપણ ઉપાય નથી, અને મેસેરીયા તાવનું, ચાંદી (Syphilis) નું અને હડકાયા કૂંતસનું ચરીરમાંથી ઝેર કાઢી નાંખવા માટે આ પ્રયોગ બહુ જ ઉત્તમ છે.

બહુ જાડાં યક ગમેલાં માણસોની ચરખી પણ આ પ્રયોગથી ઓગળી જાય તેઓ પાતળાં થાય છે.

ચરીરમાંથી પરસેવાવાટે કચરો કાઢવા માટે ઉપર વર્ણવેલા બે પ્રયોગનો એક ત્રીજો પ્રયોગ છે, અને તે સર્વરનાન એ નામથી ઓળખાય છે. સારો તડકો નીકળ્યો હોય એવા દિવસોમાં અથવા ઉનાળાના દિવસમાં આ પ્રયોગ બહુ સારી રીતે થઈ શકે છે. તે કરવાનો વિધિ નીચે પ્રમાણે છે. આછાં વરત પહેરીને એડમે જમનાથીનું એક પહેરણ અને પંચાણું પહેરીને રોગીએ પવન ભજકુલ ન આવતો હોય એવી જગ્યામાં તડકે એક સાદી કે શેતરંજીકપર સૂઈ રહેવું. પગે મોળાં પહેવાં હોય તો તે કાઢી નાંખવાં, અને સ્ત્રીઓ આ પ્રયોગ કરે તો તેમણે ઓળી કાઢી નાંખવી. માથા અને મુખનું તડકાથી રક્ષણ થવા માટે એક મોટું કેળું પાંદડું તેના ઉપર લાંકવું, આથવા તે ન મળે તો ગમે તેવાં લીલાં નાના પાંદડાંને પવરજાની જેઠે છીરીને તે માથા અને મુખપર લાંકવાં. ચેટકપર પણ તે જ રીતે એક મોટું પાંદડું લાંકવું, અને તે ન મળે તો એક લૂગડાનો કકડો છીની કરીને ચૂકવો. તડકામાં આ પ્રમાણે

અર્થા કલાકથી ને દોઢ કલાક સુધી સૂઈ રહેવું. જે રોગીઓને સહેલાઈથી પર-
મેવો ન થાય ને મળે ને તેમને જાડું કંઠાળો ન લાગે તો એથી વધારે વાર સૂઈ
રહેવા અડચણ નથી. જાડું સખ્ત તાપમાં લાંબો વખત આ પ્રયોગ કરવો
સારો નથી.

આ પ્રયોગમાં જેમને સર્વજ્વાલમાં ગાયું દુઃખે અથવા ચક્રર આવે તે-
મણે જાડું થોડો વખત આરંભમાં પ્રયોગ કરવો. જે રોગીઓને મુશીનને પર-
મેવો થતો હોય અથવા જેમને બિલકુલ ન જ થતો હોય તેવા રોગીઓએ આ
વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

પ્રયોગ પછી, શરીરમાં છૂટા પડેલા મળરૂપ કચરાને જહાર ધસડી
લાંબવાને માટે, કઠિબાગમાં કરાતા બેને સ્નાનમાંનું મમે-તે સ્નાન કરવું
અગત્યનું છે. આત્મત નાશ્ત્રુક પ્રકૃતિના રોગીઓ જેમને આ ઠંડા પાણીના ક-
ઠિબાગના સ્નાનથી શરીરમાં મરમી સહેલાઈથી પાછી ન આવે તેમણે માથા-
ઉપર કંઈક ઢાંકીને પાછું તડકામાં બેસવું, અથવા ચાલવું. આવા રોગીઓને
આ પ્રયોગ કંઈક સખ્ત પડે છે અને તેમણે આરંભના ઉપાયતરીકે આ પ્રયોગ
કરવો સારો નથી.

આ પ્રયોગ કરવાનો સહથી હિતમ વખત દિવસે દસથી તે જુલુ વાગેતા
સુધીનો છે. જમ્યા પછી તરત પણ તે કરી શકાય, પણ પચનક્રિયામાં અડ-
ચણ ન આવે માટે કલાકેક પછી પ્રયોગ કરવો ઠીક છે.

કેવળ ઉધાડા શરીરથી આ પ્રયોગ કરવોથી લાભ થતો નથી. આછાં
વસ્ત્ર પહેરીને અથવા આખે શરીરે લીલાં પાંદડાં ઢાંકીને પ્રયોગ કરવાથી પર-
મેવો જાડું હતાવળે થાય છે. જે જ પ્રમાણે પ્રયોગ પછી ઠંડા જળથી કઠિબા-
ગનું સ્નાન નો કરવામાં નથી આવતું તો પછી લાંબ જોષએ એવો થતો નથી.
કારણ કે તાપથી છૂટા પડેલા મળને જહાર કાઢી નાંખવા માટે ઠંડા જળનું
સ્નાન જાડું જ જરૂરનું છે.

આરોગ્યને માટે મનુષ્યે સૂર્યના પ્રકાશમાં રહેવાની જાડું જરૂર છે. જ્યાં
સૂર્યનો પ્રકાશ જરા પણ આવતો નથી એવી ગુફાઓમાં તથા ખાણોમાં હોડવા
હમી શકતા નથી. પ્રાણીઓનું પણ એમ જ છે. આદમ્સ પર્વતની ઉંડી ખી-

હોમાં સૂર્યનો પ્રકાશ દિવસે જ માત્ર યોગ કાક જ પડે છે; અને નેનો પતિ-
જામ એ આવે છે કે ત્યાં વસનારા લોકોને કંઠમાં તથા એવા જ બીજા
પુષ્કળ રોગો થાય છે. ત્યાંની એકેએક સ્ત્રીઓને ગળાઉપર રસોળી થઈ જાય
છે; અને પુરુષોનો મોઢો ભાગ માંડાઓનો હોય છે. લાંબો થોડે હંમે પહાડની
બામુદીપર રહેનારા લોકો તત તથા મન જનમાં જળવાનું હોય છે તીચે
રહેનારાઓને બધારે ઉપર સર્ધ જવામાં આવે છે, ત્વરે તેમનું આરોગ્ય સુધરે
છે. આથી સૂર્યના પ્રકાશની આરોગ્યઉપર જલ્દી જળવાનું અસર તિલ્લ થાય છે.

પેટમાં સંચય થયેલા કચરાને છૂટે પાડવાને તથા તેવડે તે ભાગમાં
જામેલી-ગરમી ઓછી કરવાને, ઉપર વર્ણુલા ઉપાયોઆપે, પેટે પાટો બાંધવા-
નો ઉપાય પણ થયો સારો શબ્દો કરે છે. રાહનું જેમ પ્લાસ્ટર કરવામાં આવે
છે, તેમ એખા માઢીને પાણીમાં પલાળી તેને લૂચાઉપર ચોપડી નેનો પેટે
પાટો બાંધવો. આ ઉપર અને સોજા ઉપર પણ આ પાટો જલ્દી લાભ કરનારો છે.

શરીરમાં જામેલા કચરાને કાઢી નાંખવાના આ વિના પણ બીજા કંઠ-
સાક ઉપાયો છે. પણ આ લેખનો વિસ્તાર ધાર્યા કરતાં થયો વધારે થઈ ગયો
છે, તથા ઉપર વર્ણુલા ઉપાયો સર્વ પ્રકારના રોગો ટાળવાને મટે જોઈએ એટ-
લા છે, તેથી આ વિષયને હવે અત્ર જ અટકાવવામાં આવે છે.

આ ઉપાયો સર્વ રોગોને ટાળે છે, એ વાત સાચી છે, તથાપિ છેક
આખર સ્થિતિએ આવેલા રોગીઓને તે લાભ કરશે જ એમ કહી શકાતું
નથી. એવા રોગીઓને બીજાં ઓસડીયાંથી પણ લાભ થવાનો સંભવ હોતો
નથી. પણ એટલું તો ખરું જ છે કે બધારે બીજાં ઓસડીયાં તેમને જરા
પણ લાભ નથી કરતાં ત્યારે આ ઉપાયોથી તેમનું દુઃખ કંઈક ઓછું
થાય છે.

આ લેખમાં આ ઉપયોગી વિષય જલ્દી કુંકામાં લખવામાં આવ્યો છે.
સ્વતંત્ર પુસ્તકમાં જે નાના મુદ્દાઓઉપર વિસ્તાર થઈ શકે તે આમાં થઈ
શક્યો નથી; તો પણ સુદ્ધિમાન મનુષ્ય યોગ્ય સાવધાનતાથી આ પ્રયોગોની
અજમાયશ કરશે તો થયેલા રોગને ટાળવા તથા ચતા રોગોને અટકાવવા
સમર્થ થશે, એમાં કશો જ સંશય નથી.

છામાં ઓછું એક વાર કરવું જોઈએ. રોગીઓએ પોતાના રોગના પ્રમાણમાં તેને નિત્ય, બે બે દહાડે કે ત્રણ ત્રણ દિવસે કરવું જોઈએ. તે દર્શનતા આખ્યનાર નથી. બેશી સકળને પણ અસક્ત એવા રોગીઓમાં નિત્ય આ સ્નાન કરવાથી બળ આવે છે. પ્રથમ પ્રયોગ વખતે શરીરમાંથી ગળ નીકળી જવાને લીધે કદાચ નખળાઈ આવેલી હોય એવો ભાસ થાય છે, પણ થોડા કલાકમાં જ તેવો ભાસ ટળી જાય બળ આવેલું જણાય છે. તનદુરસ્તીમાં તથા રોગમાં બંનેમાં આ પ્રયોગ લાગકારક છે.

૧ તેથી આમડી રચ્છ થાય છે, અને બીજા કેટલાક પણ સ્નાનથી નહિ પધી શકે એવો આમડોનો આગમ્યને આપનારો વ્યાપાર વધે છે, અને આથી મળને કાઢનારી બીજી ધાત્રિઓના કામનો બોલો જોડો થાય છે.

૨ તેથી આખા શરીરમાં, લોહીની ગતિ સમાન થાય છે, અને શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં ગંદાઈ ગયેલું કોઈ છૂકું પડે છે.

૩ સ્પિરિતને શુદ્ધ કરવાનો સંદેશમાં મહેલો, અને વહેણમાં વહેણો દોષો કરનારો આ સમજાણ ઉપાય છે. લોહીના સરળા મળને તે તત્ત્વ સાચું કરે છે.

૪ આ પ્રયોગ માનવતંતુઓને શાંત અને સ્વસ્થ કરે છે, મગજમાંથી ચિંતાના જાળાં રાહ કરે છે, અને તેને રાખે અને તાંતુ કરી મૂકે છે.

લોહી જગદવાથી થતા સધમા રોગોમાં, શરીરના કોઈ ભાગમાં થયેલા સોજામાં, અને ત્વચાના વ્યાપારની મહત્તામાં આ ઉપાય વાળુ રનાન અવસ્થા કરાને ઉપયોગનું છે. ઝેર ચઢ્યું હોય લહેર, કંઠમાળમાં, સ્તનમાં, ત્વચાના રોગોમાં, વિવિધ જરમા, આંતરીયા તાવમાં, લઘરસમાં, મજેખમમાં, મજેખલ વ્યાધિઓમાં, એક મતના દાસા જેવા બિધિ (Cirrip) માં, સધિયામાં, સિરોવેદનામાં, વૃત્ત તથા મૂત્રાસયના બિધિમાં, જીની ખારીમાં, જીના અતિ-સારમાં વગેરે અનેક રોગોમાં આ પ્રયોગ જલુ લાજ કરે છે. ટાઢીયા તાવમાં ટાઢ ચઢવાના સંધિપૂર્વે આ પ્રયોગ કરવો, અને સારી પેઠે પરસેવો થવા દેવો. આ પ્રયોગ ત્રણ ચાર વાર કરવામાં, બીજો કોઈ પણ ઉપાય ન કરો હોય તોપણ તાવ અવસ્થા મટી જાય છે. હીલા સંધિવાના રોગમાં, આખા ઓળવિરાજમાં

આની બરોગરી કરી શકે એવું એકે યોગ્ય નથી. આ રોગમાં નિસ આ પ્રયોગ કરવો. દિવસમાં બે વાર પ્રયોગ કરવાથી પણ ઘણાને લાભ થયો છે. ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને પણ ઉપરના વ્યાધિઓમાંથી કાઢ્યાથી હોય તો આ પ્રયોગ લાભ કરે છે. તેથી દાનિ યશ્ને એવો જરા પણ ભય રાખવો નહિ. ગર્ભવતી સ્ત્રીઓએ છેક નવમા માસ સુધી અઠવાડીયામાં એક કે બે વાર આ પ્રયોગ કર્યો છે અને તેનો લાભ જ અનુભવ્યો છે.

ડો. કેસોગ પણ આ ઉચ્ચ વાયુથી સ્નાન કરવાના પ્રયોગની તેટલી જ સ્તુતિ કરે છે. તે લખે છે કે વરણના સ્નાનથી જેટલા લાભ છે તેટલા જ લાભ આ પ્રયોગથી પણ થાય છે. અને તે વગર પૈસે બહુ જ સહેલાઈથી દરેક માણસથી પોતાને ઘેર કરી શકાનો હોવાથી વધારે સગવડવાળો છે. પરસેવો આણુવા માટે એનાથી ચઢીયાતો બીજો કાંઈ પણ ઉપાય નથી, અને મેસેરીયા તાવનું, થાંદી (Syphilis) નું અને હડકાવા કૂર્તરાનું ચરીરમાંથી એર કાઢી નાંખવા માટે આ પ્રયોગ બહુ જ ઉત્તમ છે.

બહુ જૂઠાં થઈ ગયેલાં માણસોની ચરબી પણ આ પ્રયોગથી યોગળી જઈ તેઓ પાતળાં થાય છે.

ચરીરમાંથી પરસેવાવાટે કચરો કાઢવા માટે ઉપર વર્ણવેલા બે પ્રયોગો જેવો એક નીચે પ્રયોગ છે, અને તે સર્વસ્નાન એ નામથી યોગ્યભાવ છે. સારો તડકો નીકળ્યો હોય એવા દિવસોમાં અથવા ઉનાળાના દિવસમાં આ પ્રયોગ બહુ સારી રીતે થઈ શકે છે. તે કરવાનો વિધિ નીચે પ્રમાણે છે. આઠાં વસ્ત્ર પહેરીને એટલે જમનાથીનું એક પહેરણ અને પંચીસ પહેરીને રોગીએ પવન ખસકુવ ન આવતો હોય એવી જગામાં તડકે એક સાદી કે ચેતરં છત્તપર સૂઈ રહેવું. પગે મોજા પહેર્યા હોય તો તે કાઢી નાંખવાં, અને સ્ત્રીઓ આ પ્રયોગ કરે તો તેમણે યોગી કાઢી નાંખવી. માથા અને મુખનું તડકાથી રક્ષણ થવા માટે એક મોટું કેમનું પાંદડું તેના ઉપર ઢાંકવું, અથવા તે ન મળે તો મળે તેવાં લીલાં નાનાં પાંદડાંને પતરાળાની પેઠે શીનીને તે માથા અને મુખપર ઢાંકવાં. ચેતરપર પણ તે જ રીતે એક મોટું પાંદડું ઢાંકવું, અને તે ન મળે તો એક લૂગડાનો કડકો લીનો કરીને મૂકવો. તડકામાં આ પ્રમાણે

અર્થા કલાકથી ને દોઢ કલાકસુધી સુઈ રહેવું. જે રોગીઓને સહેલાઈથી પર-
સેવો ન થાય તેમજો જે તેમને બહુ કંટાળો ન લાગે તો એથી વધારે વાર સુઈ
રહેવા અડચણ નથી. બહુ સખ્ત તાપમાં લાંબો વખત આ પ્રયોગ કરવો
સારો નથી.

આ પ્રયોગમાં જેમને શરૂઆતમાં માથું દુઃખે અથવા ચક્કર આવે તે-
મજો બહુ ઘોડો વખત આરંભમાં પ્રયોગ કરવો. જે રોગીઓને મુશીબતે પર-
સેવો થતો હોય અથવા જેમને બિલકુલ ન જ થતો હોય તેવા રોગીઓએ આ
વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે.

પ્રયોગ પછી, શરીરમાં છૂટા પડેલા મળરૂપ કચરાને બહાર ધસડી
લાવવાને માટે, કઠિબાગમાં કરાતાં બેને સ્નાનમાંતું મમેંતે સ્નાન કરવું
આગત્યતું છે. આત્મ નાજીક પ્રકૃતિના રોગીઓ જેમને આ ઠંડા પાણીના ક-
ઠિબાગના સ્નાનથી શરીરમાં ગરમી સહેલાઈથી પાછી ન આવે તેમજો માથા-
ઉપર કંઈક ઢાંકીને પાછું તડકામાં બેસવું, અથવા ચાલવું. આવા રોગીઓને
આ પ્રયોગ કંઈક સખ્ત પડે છે અને તેમજો આરંભના ઉપાગતરીકે આ પ્રયોગ
કરવો સારો નથી.

આ પ્રયોગ કરવાનો સહથી કિતમ વખત દિવસે દસથી તે ત્રણ વાગેતાં
સુધીનો છે. જમ્યા પછી તરત પણ તે કરી શકાય, પણ પચનક્રિયામાં અડ-
ચણ ન આવે માટે કલાકેક પછી પ્રયોગ કરવો ઠીક છે.

દેવળ ઉધાગ શરીરથી આ પ્રયોગ કરવાથી લાભ થતો નથી. આછાં
વસ્ત્ર પહેરીને અથવા આખે શરીરે લીલાં પાંદડાં ઢાંકીને પ્રયોગ કરવાથી પર-
સેવો બહુ કિતાવજે થાય છે. એ જ પ્રમાણે પ્રયોગપછી ઠંડા જળથી કઠિબા-
ગનું સ્નાન જે કરવામાં નથી આવતું તોપણ લાભ જોષએ એવો થતો નથી.
કારણ કે તાપથી છૂટા પડેલા મળને બહાર કાઢી નાંખવા માટે ઠંડા જળનું
સ્નાન બહુ જ જરૂરનું છે.

આરોગ્યને માટે મનુષ્યે સૂવના પ્રકાશમાં રહેવાની બહુ જરૂર છે. જ્યાં
સૂવનો પ્રકાશ જરા પણ આવતો નથી એવી ગુમાઓમાં તથા ખાણોમાં હોડવા
ઉગી શકતા નથી પ્રાણીઓનું પણ એમ જ છે. આદ્યસ પર્વતની ઉંડી ખી-

લોમાં મૂર્ખતા પ્રકાશ દિવસે જ માત્ર થોડા કલાક જ પડે છે; અને તેનો પરિણામ એ આવે છે કે ત્યાં વસનારા લોકોને કંઠમાળ તથા એવા જ બીજા પુષ્કળ રોગો થાય છે. ત્યાંની એકેએક સ્ત્રીઓને ગળાકપર રસોળો ચર્ધ થાય છે; અને પુરુષોનો મોટો ભાગ ગાંઘડોનો હોય છે. ત્યાંથી થોડે ઉંચે પહાડની બાજુકપર રહેનારા લોકો તન તથા મન બંનેમાં બળવાન હોય છે નીચે રહેનારાઓને જ્યારે ઉપર લઈ જવામાં આવે છે, ત્યારે તેમનું આરોગ્ય સુધરે છે. આથી સૂર્યના પ્રકાશની આરોગ્યકર બહુ બળવાન અસર નિહ થાય છે.

ગ્રેટમાં સંચય થયેલા કચરાને છૂટા પાડવાને તથા તેવડે તે ભાગમાં જામેલી ગરમી ઓછી કરવાને, ઉપર વર્ણવેલા ઉપાયોસાથે, પેટ પાટો બાંધવાનો ઉપાય પણ ધણી સારો શાયદો કરે છે. રાઇનુ જેમ ચ્લાસ્ટર કરવામાં આવે છે, તેમ ચોખ્ખા માટીને પોણીમાં પલાળી તેને ભૂમકાઉપર ચોપડી તેના પેટ પાટો બાંધવો. આ ઉપર અને સોજા ઉપર પણ આ પાટો બહુ લાભ કરનારો છે.

શરીરમાં જામેલા કચરાને કાઢી નાંખવાના આ વિના પણ બીજા કેટલાક ઉપાયો છે. પણ આ લેખનો વિસ્તાર ધાર્યા કરતાં ધણી વધારે થઇ ગયો છે. તથા ઉપર વર્ણવેલા ઉપાયો સર્વ પ્રકારના રોગો ઠાળવાને માટે જોઈએ એટલા છે, તેથી આ વિષયને હવે અત્ર જ અટકાવવામાં આવે છે.

આ ઉપાયો સર્વ રોગોને ઠાળે છે, એ વાત સાચી છે, તથાપિ છેક આખર સ્થિતિએ આવેલા રોગીઓને તે લાભ કરશે જ એમ કહી શકાતું નથી. એવા રોગીઓને બીજાં ઓસડીયાંથી પણ લાભ થવાનો સંભવ હે તો નથી. પણ એટલું તો ખરું જ છે કે જ્યારે બીજાં ઓસડીયાં તેમને જરા પણ લાભ નથી કરતાં ત્યારે આ ઉપાયોથી તેમનું દુઃખ કંઈક ઓછું થાય છે.

આ લેખમાં આ ઉપયોગી વિષય બહુ દુઃકમાં લખવામાં આવ્યો છે. રવત્રંત પુસ્તકમાં જે નાના ગુદાઓઉપર વિસ્તાર થઈ શકે તે આમાં થઈ શક્યો નથી; તો પણ જુદાના મનુષ્ય ગોળ સાવધાનતાથી આ પ્રયોગોની અનુભવ કરશે તો યોગ્ય રોગને ઠાળવા તથા થતા રોગોને અટકાવવા સમર્થ થશે, એમાં કશો જ સંશય નથી.

સરીરમાંથી એક વાર બરાબનો કચરો કાઢ્યા પછી, ફરીને કચરો ન બરાબ એટલા માટે કેવો આધાર નિત્ય ગ્રહણ કરવો જોઈએ, એ વિષે આ લઘુ લેખમાં લખવાનો પ્રથમ નિયાર હતો, પણ તેનો અત્યંત વિસ્તાર થઈ જવાથી એ વિષય અન્ય પ્રસંગ માટે રાખ્યો છે તત્કાળ તો નીરોગ રહેવાની ઇચ્છામાં મનુષ્યોએ મીઠું, મગસુ વગેરે મસાનાઓ જેમાં મહુ જ એાજા પ્રમથુમાં હોય તેવો સાદો ખોરાક ખાવો.

આ પ્રયોગોસંબંધી અધિક જાણવાની ઇચ્છાવાળાને ડૉ. કેનેગ, લુમ કુકનો, નીપ, નિકોલ્સ, ટ્રોન, વગેરે વિદ્વાનોના અગ્રેષ્ઠ પુતરકો અવસો-કવા વિગતિ કરી આ લેખ પ્રમાણિત કરીએ છીએ હવે.

, ડાહાલાલ જીવનલાલ,

લવાજમ મોકલનાર સદ્ગુણસ્થોની નામાવલિ.

રા. ઇશ્વરભાઈ વકીલ.
 રા. ચિમનલાલ સુનિલાલ.
 પ્રેમિસર તાપીદાસ દયાગમ, B. A.
 રા. મણીકલાલ ડાહ્યાભાઈ.
 રા. માણીકલાલ પ્રાણીજીવનદાસ.
 રા. આવજી મોતી.
 રા. સુકુંદરામ કેશવરામ.
 રા. મૂળજીભાઈ વકીલ
 રા. બા. રૂપસંકર મોરારજી,
 B. A., LL. D.
 રા. લખમીદાસ રવજી
 રા. લખમીદાસ રામજી.
 રા. લક્ષ્મીભાઈ નાનાભાઈ.

રા. લીલાધર સુંદરજી.
 રા. પદ્મભદ્રાસ દેવીદાસ,
 કુમારશ્રી વિજયસિંહજી.
 રા. વિઠ્ઠલદાસ કમ્બલદાસ,
 રા. વિઠ્ઠલદાસ નારણદાસ,
 રા. વિહારામ કુમેરરામ, D. Sc.
 રા. હરકીસન કીરપારામ.
 રા. હરગોવિંદ વ્રજલાલ.
 રા. હરિભાઈ ઇવેરભાઈ.
 રા. હરિલાલ ગંગાદાસ,
 રા. હીરાચંદ પ્રેમચંદ,
 રા. હીરાલાલ ઘેલાભાઈ.

નવીન વર્ષનું લવાજમ મોકલનાર સદ્ગુણસ્થોની નામાવલિ.

રા. અમથાલાલ મોહનલાલ.
 રા. ઉજ્જમસી ખીમચંદ વકીલ.
 મિ. જાડરમદમદ શુભામદુસેન.
 રા. જોગેશ્વર સુનિલાલ.
 રા. સા. નાયજીભાઈ જોશભાઈ.

રા. પ્રાણીલાલ હમોદર.
 રા. બળવંતરાય નરભેરામ.
 રા. બ. બીખારામ જોવિંદરામ.
 કુમારશ્રી વિજયસિંહજી.

શ્રી મહાકાલ.

જ્યાં સુધી શ્રીમહાકાલ તમારા વાંચનામાં નથી આવ્યું ત્યાં સુધી શુભરાત્રી ભાષામાં સર્વોત્તમ માસિક કેવું હોય છે, તેનો તમને અનુભવ થયો નથી. આ માસિક ચાર વર્ષથી પ્રકટ થાય છે. અને તેમાં મનુષ્યની દારીરિક, માનસિક, તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થવાના ઉપાયો એટલા તો પ્રસારણ પ્રકારે વર્ણવવામાં આવે છે કે વિદ્વાનું વર્ગમાં શ્રીમહાકાલ આજે પ્રથમ પંકિતનું સેખાવ. છે. જ્ઞાનમાં આમજી વધિકી પાલાત્ય પ્રભમાં જે જે નવાં વિચારો પ્રવર્તે છે, તે સર્વનું તથા આ દેશના આર્થિક અધિભુનિષ્ઠાના તરવજાનનાં વિચારોનું તરવ અનેક મુકિતથી તેમાં વર્ણવવામાં આવે છે. આર આનાની ટીકટો મોકલવાથી નમુનાનો આંક મોકલવામાં આવશે. વાર્ષિક લવાજમ ટપાલ સખર્મ સહિત રૂ. ૨-૦-૦.

ધ્યવસ્યાપક, મહાકાલ, વહોદરા.

શ્રી પ્રરુષ વચ્ચેના નિર્મલ-પ્રેમનું વર્ણન કરનાર, મહરથાત્મના દુઃખ-રૂપ દારિદ્ર્યને દૂર કરનાર, અનેક ભોલક તથા મતોરજક આપ્પાનોવડે સુશોભિત જનરવભાવનાં જીવનમય ચિત્ર આપનાર, દેશકે કુટુંબના શલ્યગારરૂપ, અને શ્રીએને વિશેષે કરીને અનિવાર્ય ઉપચોગના પાંચ અમૂલ્ય મંથો:—

શ્રીલાભિનીભૂપણ	(અલંકાર ૧)	રૂ. ૦-૧૨-૦૦
શ્રીલાભિનીભૂપણ	(અલંકાર ૨)	રૂ. ૧-૦-૦૦
શ્રીલાભિનીભૂપણ	(અલંકાર ૩)	રૂ. ૧-૦-૦૦
શ્રીલાભિનીભૂપણ	(અલંકાર ૪)	રૂ. ૧-૦-૦૦
શ્રીલાભિનીભૂપણ	(અલંકાર ૫)	રૂ. ૧-૪-૦૦

આર્થ-ઉલોગ-મંડળ, ધીકાંડા, વડોદરા.

શ્રી :

લોકપ્રિય લેખમાલા.

(માસિક)

વિષા
કલાં

પ્રથમ
નીતિ

પૃષ્ઠ ૨.

આસુર લગ્ન.

અંક ૧૪.

સં. ૧૯૫૮ માર્ગશિર્ષ વદિ ૧૪ । સ. ૧૯૦૨ જાન્યુઆરી.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રેયાસાધક અધિકારિવર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છાટાલાલ જીવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કાશિકરામ વિદ્યહરરામ મહેતા, બી. એ.

સત્રાજમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

વાર્ષિક સત્રાજમ-પ્રથમ વર્ષ રૂ. ૧-૦-૦- પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ.
આ વર્ષને વર્ષઆખરે પુસ્તકવગેરે ભેટનો લાભ મળશે; બીજા વર્ષ
રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ. આ વર્ષને ભેટનો લાભ મળશે
નહિ. એજન્ટને કમિશન.

વડોદરા.

ધી "નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ" કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
મસારા

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેય વિદ્યા ।
કલ્પલક્ષ નેત્રી વિદ્યા યં સિદ્ધ કર્ત્તા નયી?

વાર્તા
કથા, ઇ.

અગત્યની સૂચના.

હિંદુસ્તાન સરકારે ઠાઠેવા ટપાલના નવા નિયમને અનુસારે દરેક રાજકીય બાબત શિનાયની બાબતોની ચર્ચા કરનારાં માસિકાને, પૂર્વે ન્યુસપેપર તરીકે જ લાભ મળતો હતો, તે બંધ કરવામાં આવ્યો છે. આથી આ માસિકના છુટા અઠકાઈ પૈસાની દીકીટથી બીઠવામાં આવતા હતા તે હવેથી તેમ બીઠી શકાશે નહિ. આહુડા ઉપર ટપાલને વિશેષ ખર્ચ નાંખવો અમને ઠીક નહિ લાગવાથી હવે પછી 'લોકપ્રિય લેખમાલા' ના જે માસના અઠકાઈ પૈસાની દીકીટ ચોઢી સાથે બીઠવામાં આવશે, અર્થાત્ 'લોકપ્રિય લેખમાલા' ને દ્વિમાસિક કરવામાં આવ્યું છે. પહેલા તથા બીજા વર્ગના લેખાજમમાં કંઈ પણ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી બીજા ટેલેગ્રાફ માસિકાએ પણ પોતાનું લેખાજમ ન વધારતાં આવી વ્યવસ્થા કરવા પડેલી છે.

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, વડોદરા.

આમુર લગન.

આર્ય ગૃહરાજ્યના સામ્રાજ્યમાં—ઉત્તમ મકાનમાં, સુંદર અને સૂપડે જે અધમ દુર્ગન્ધ સોવાળ છે,—કન્યાઓના અનીતિમય વ્યાપાર આજે છે, તે બીજામાંથી વૃક્ષરૂપે વૃદ્ધિને પામેલા ફળનો કડવો સ્વાદ આર્પતનુજ્ઞે આખી, કુદરતના કાનુનો પર કુદાડો મારવાનો માર્ગ યોજી અપરાધી બને છે. ધાતવી માળાપોની ધાતકી વર્તણૂકની વહીલાત કરવાનું કાર્ય, ઉત્તમ ન્યાયાધીશની સમક્ષ જોએ, પરંતુ મુખ્યત્વે પશુ, પંચ અને પુત્રીના માળાપોપ્રત્યે—ન્યાય અને નીતિના સિદ્ધાન્તો પર પણ મૂકનારપરતે, મારી દલીલ રજુ કરવી શુંદાબરેલી નથી.

આર્ય સંસારમાં આમુર લગનની આ રસમ એટલી બધી પૂર જો. સમાં પ્રચલિત છે કે, જેનું મથાસ્થિત વર્ણન વારતવિક્રમણે જેટલું કરીએ તેટલું થોડું છે, અને કોઈ પણ મનુષ્ય વાક્યુદ્ધારા તેની હિમાયત કરવા પ્રપાતશીલ બને તો, તેને આર્ય ગૃહરાજ્યનો અપરાધી મણી શિક્ષાનું શરમાન કરવું જોઈએ. આમુર લગન કહો કે અનિદાસાર કહો, પણ તે એટલી હદરૂંધી વૃદ્ધિને પામ્યો છે કે, આફ્રિકાના શુલાઓની પણ આવી દશા કોઈ કાલે ન હતી. અંગ્રેજ સરકારની લાલ લોટીથી પરિવર્તન પામતી સીમા, બૂગોલજ્ઞે માં જેવી દેખાવ દે છે, તેવી જ આર્ય ગૃહરાજ્યની—આમુર લગનની કાળી લોટી પરિવર્તન પાળી, આર્યવર્તવાસીને સ્થામતાનો અન્ધેરપીછોડો ઓરાદે છે. ૭ વર્ષની પુત્રીને સાઠ વર્ષના, બાર વર્ષની પુત્રીને બોતેર વર્ષના, અને આઠ વર્ષની પુત્રીને એકસી વર્ષના મરણપથારીએ સુનેલા કાન્તઆથે. પરધાવી-નિ-દનીય વર્તન ચલાવી શરમના સાગરમાં શયમારનારાં માળાપો પુત્રીના કટાકરમન છે. આવા કાર્યના પરિણામમાંથી ઉદ્ભવતા અગણિત આત્માઓના

અભિશાપો—પોકારો, જે કલ્પપટને હેદનબેદન કરી નાંખી અથુપાત કરાવે છે, તેનાં પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણો—કૂપપતન, વિષપાન, અપમૃત્યુઆદિનાં સુવિદિત જ છે.

આ શ્રેષ્ઠના વાચનથી, કન્યાઓના કાલરૂપ અધમ પુરુષો કે જેઓ ધાતડીપણે કન્યાના કાંધપર કુહાડો મારી, કમર કરી દીકરી દોકડે લેવા તૈયાર થાય છે, અને બીજાઓને સાથે લેવા તત્પર રહે છે, એવાઓના હકપ્રમાદિરમાં મૂર્ખતારૂપ પ્રતિમાની પૂજનો અંત આવે, એમ લખનાર આશા રાખે છે.

ઇતિહાસ આપણને એ વાતની સાક્ષી આપે છે કે પૂર્વે, જ્યારે પ્રજા જંગલી સ્થિતિમાં હતી ત્યારે, આફ્રિકાદિ દેશોના કેટલાક ભાગોમાં બિન કળ-વાયલા જંગલી સોકો વસતા હતા, અને હજુ પણ વસે છે. એ સોકોમાં અત્યારે પણ કવચિત્ મનુષ્યવિક્રમના કમકમાટ ઉપજાવે એવા બેમુનાસજા બનાવે બને છે. આફ્રિકા ખંડના એક કાંઠાઉપર એ બ્યાપાર એટલે બારે આસનો કે તે કાંઠાનું નામ તે ઉપરથી ગુલામઆદે એવું પાડવામાં આવ્યું છે. અંગ્રેજ સોકોએ પોતાના પરાક્રમથી એ અધમ બ્યાપાર ગટકાબા છતાં પણ તેનો છેક ઉચ્છેદ થયો નથી.

ગુલામગિરીનો ધંધો (મનુષ્યવિક્રમનો બ્યાપાર) અંગ્રેજ સોકોએ ખંધ પાડ્યો, એ જિના આપણે ઇતિહાસથી સારી રીતે જાણીએ છીએ. કાપદાનો તત્સંબંધે પ્રતિજ્ઞા પણ સ્વીકારાયેલો છે. વાશ, એ સધળું મારા પ્રિય વાચકો જાણતા હોવા છતાં પણ, આપણા આર્ય દેશમાં પેલા ગુલામગિરીકરતાં પણ ચઢે એવા એક હમોક આસતા બ્યાપારની, તેઓને વાદગારી આપવી નોંધએ.

હું આપણે નથી જાણતા કે, આ દેશમાં અપમાદમ મનુષ્યવિક્રમને બ્યાપાર ચાલે છે? આફ્રિકા ખંડના જંગલી સોકો નો બીજા માણસોને એટલે પરાધાં સ્ત્રી, પુરુષો, અને છોકરાંઓને વડીને પૈસા લેધ વેચતા હતા, પણ આ દેશમાં માનવે પોતાનાં પ્યારાં છોકરાંને લેધે છે, એ વાત તમે માનો છો? હાથ ચઢે? આફ્રિકાનો ગુલામઆદે? કે આર્ય દેશનો ધર્મ-

ધારો? શું છોકરાં વેચવાં તેને આ દેશમાં ધર્મ માન્યો છે? હા પાઠ્યાવિના
 છૂટકો જ નથી. પરણવાની ક્રિયાને અને તેના ધારાને આપણે ધર્મ માનીએ.
 હા છીએ. લગ્નની ક્રિયા એ આપણો ધર્મ. એ ક્રિયા-ધર્મને અંગે કર્યો બહુ
 મોટાં થાય છે. એ ધર્મકર્મની સાથે અર્થની પણ સિદ્ધિ થાય છે. અર્થસિદ્ધિ
 એટલે પૈવાની પ્રાપ્તિ. એટલા સાર જ પાંચ વર્ષની બાલકો પચાસ
 વર્ષના છોકરાંને. આપણે એ પ્રથમ ધર્મકર્મ; અર્થસિદ્ધિ માટે સ્વરૂપવાન
 કુમારિકાને અપંગ, આંધળાગ્નેડે-સાકડેમાંકડું વળગાડી દેવું એ બીજું
 ધર્મકર્મ; અર્થસિદ્ધિ માટે ભણેલી બાળાને ગમાર માણસને સ્વાધીન
 કરવી એ ત્રીજું ધર્મકર્મ; અર્થસિદ્ધિ માટે એક ઉપર બીજી જોસાડવી, અને
 સારો તાકડો લાગનો હોય તો એને રૂપડી મૂકીને ત્રીજી કરવી એ ચોથું
 ધર્મકર્મ; અર્થસિદ્ધિને મારે ગાય, ઘેડાંની પેટે સાટાં થાય, અને માસપ્રમાણે
 મૂલ્ય કરી ઉપરિયામણુ લેવાય દેવાય એ પાંચમું ધર્મકર્મ; અર્થસિદ્ધિ માટે
 એક પક્ષમાં જે બાધા હોય, અને બીજા પક્ષમાં જે બાધા હોય અદલજાદલ
 કરવાનો કગાર થાય એ છઠું ધર્મકર્મ; આવા શરમખરેલા વિશેષ ધર્મકર્મ જાન-
 શુવાની વાચક! તને વિશેષ ધ્યાન હોય તોપણ તે અટકાવી સાબળ કે, બા-
 પારમાં ધસારો એટલે જોટ ન આવે નેવો બ્યાપાર જેડવો એ પ્રત્યેક બ્યાપા-
 રીની ફરજ અર્થાત્ કુલધર્મ છે. એકનો બજાર ચાર દાંતે હોય, અને બીજા-
 નો પાંચે ધરડો હોય, તેનાં સાટાં થવાનો ચાર દાંતવાળા જીવાન બજારને
 બદલે ધરડા બજારના માલિકે ઉપરિયામણુના પૈસા આપવા જ જોઈએ. કાંઈ
 તે ઉપરિયામણુ લીધાવિના આપે જ નહિ, આપે તો જોટ ખમવી પડે; તેમ જ
 એક પક્ષમાં કન્યા ચાર વર્ષની છે, અને બીજા પક્ષમાં બાર વર્ષની છે. પારતે
 અહિં કાંઈ પ્રીતિનાં સાટાં નહિ પણ માલનાં સાટાં ચતાં હોવાથી માલિક જોટ
 શા સાર ખમે? જો ખમે તો ઉઘટે મૂર્ખ ગણાય. એક નોટ પાંચ રૂપિયાની,
 અને બીજી પચાસની. બાર વર્ષની બાળાના વિક્રય કરતાં બારસો મજાત
 હોય, અને ચાર વર્ષની લેતાં ચારસો આપવા પડતા હોય, તો સાટામાં જોટ શા
 મારે ખમાય? આંક મૂકાય, ભાવ ખંડાય, અને વધમટ લેવાય દેવાય? અર્થ-
 શાસ્ત્ર નિયમને અનુસરી પગામે અર્થસિદ્ધિના પક આપણે એક આપણો

ધર્મ ? એ એ બાધાહેનનાં સામસામાં લગ્ન થાય તે, અને તેમનાં છોકરાં પરસ્પર શું સંબંધી થાય ? અને એક બીજાને શી સમાધતી બોલાવે ? તેનો નિર્ણય, વાચક ! તમારે જ કરી લેવાની કૃપા કરવી. સગાઇના આ દોષમાંથી હિંદુ લોકો મિત્રાય બીજા મુક્ત થઇ શકે તેમ નથી. બહુકે તેઓ તેમાં પડે છે, તથાપિ તે લોકોમાં માળાપોને હાથે છોકરાંને આવે બ્યાપાર ચાલતો નથી. તેઓ હાથે કરીને પૈસાને પરણતા હશે, અને મોટા અનર્થને ઉત્પન્ન કરતા હશે; પણ કેવળ પેનાના જ સ્વાર્થમાટે અને નીતિશાસ્ત્રનો માર્ગ મૂકી દઇ માત્ર અર્થશારતના નિયમને અનુસરી માળાપો જ છોકરાંનું વેચાણ કરે તો ત્યાં લગ્નનો હેતુ, અને ધર્મ ક્યાં રહ્યો ? સત્ય જ છે કે

માતા यदि विषं दद्याद् विक्रीणाति पिता सुतम् ।

राजा हरति सर्वस्वं तत्र का परिदेवना ॥

“ માતા પોતાના બાળકને વિપવપાન કરાવે, પિતા છોકરાંને વેચે, અને રાજા બધું લૂંટી લે તો તેની ફરિયાદ ક્યાં જઇ કરવી ? ”

ગાયને કસાઇપાડે બાંધીને આપણે નેતે ધર્મનું કામ કહીએ ? ભાત, બાત, અને ગુણદોષ બેવાપિના પુત્રીને ફેસો લેઇ વેચવી એવો બ્યાપાર માંડપા પછી હવે આપણે તેને ધર્મનું કામ શા માટે કહેવું બોધ્યું ? આ તો એક પ્રકારનો બ્યાપાર મંડાય છે. દસાલો મારફત કામ ચલવું થાય છે. જે દસાલ વખતે પૈસા પ્રાપ્ત કરાવે તેનાં રખાણુ થાય છે દુષ્ટ દસાલો. (જે ધંધો બ્રાહ્મણોએ પોતાના સ્વાધીનમાં રાખ્યો છે, કેમકે તેઓ બીજા વર્ણના પૂજ્ય ગૌર છે) દસાલીમાટે ધણી વાર એવાં તો કામ અને હરલીનાં ભેડાં મેળવી દે છે કે, તે સાંભળીને આપણને ત્રાસ છૂટવાવિના રહેતો નથી. એવી બિચારી અબજાઓનો શી અવસ્થા થતી હશે ?

આ પ્રમાણે આ દેશમાં ધર્મને નામે બ્યાપાર ચાલ્યો છે. ધોળે દસાડે દોકરીઓનાં વેચાણખત સખાય છે, માળાપો બાંધનાં જતી ધોળામાં કાણું કરી આપે છે, હાથ કાળા કરે છે. આથી ગુણમિત્રીનો ધંધો તો પછો જ સારો. નાણુમ મગને મળે કામ કરવાને વેચાય છે, સાંતો માત્ર કામનું જ વેચાણ થયું, પણ અર્ધ તો પૈસામાટે પુત્રીઓ, પુત્રીઓ જ એકલી નહિ પણ ગ્રેમ વેચાય

હા પ્રેમ ખીજનો વેચાણો વેચાતો નથી, અને વેચાય છે તો પ્રેમ પ્રેમનું કામ કરતો નથી. હિંદુઓની ધર્મીક યનિઓમાં પુત્રપુત્રીઓના વ્યાપાર અને સદ્ગતી કરતો આવે છે, ન્યાય અને નીતિનો માર્ગ મૂકાય છે, પણ અધર્મને ધર્મ માનતા, મનાવવાવાળા ધર્મીય લોકો ધર્મશાસ્ત્રને કચરી નાંખે છે ત્યાં ત્યાં કહેવું ! અમે ધર્મશાસ્ત્રનો દોષ કાઢી શકતા નથી, પણ અમલનો દોષ કાઢીએ છીએ. દરેક પ્રજામાં શાસ્ત્રીય કાયદાના અમલકરણ પર જેટલે દરજ્જે અખાડા કરવામાં આવે છે, તેટલે દરજ્જે ન્યાય અને નીતિનું નિકંદન થાય છે. માટે જે દુષ્ટોને લોકો પોતાનો ધર્મ માનતા હોય, તેમાં ધર્માવર્મના દેહલા અંશો છે તેનો વિચાર કરવો, એ અનીતિનું રક્ષણ કરવાવાળા કાયદાનું એટલે ધર્મશાસ્ત્રનું કામ છે. જે કાર્ય કરવામાં અનીતિ કે અન્યાય ન થતો હોય તે જ્યાં કાર્ય ધર્મનાં જ છે. અને જે કાર્યમાં કાંઈપણ અનીતિ કે અન્યાય થતો હોય તે કાર્યને મૂર્ખ લોકો ગમેનેવો પવિત્ર ધર્મ માનતા હોય, તોપણ તે નીતિનિપુણ લોકોની દૃષ્ટિમાં મોટું અધર્માચરણ છે. અમને આ સ્થિતિ ધણો અફસોસ થાય છે કે, આ દેશના ગ્રાહ વિચારવાળા ધર્મશીલ આદ્ય લોકોના પુત્રો પોતાનો ખરો ધર્મ બૂલી મવા છે, અને ઘણે ઉંધે રસ્તે ચલી મવા છે. આ દેશના તરતગતીઓએ જે ધર્મ ખા.વો છે તે માંડેન કશું આપણે જાણતા નથી. જોડા ધર્મને ગળે ખાંધો છે, અને તેને ગળે ખાંધી ઉડા દૂવામાં ઉતરી પડ્યા છીએ. આવા અધારા દૂવામાં રસ્તો શી રીતે માણમ પડે ? !

અનીતિનો અટકાવ થઈ જાય ત્યાં સુધીના સુખમાં અતિવૃદ્ધિ થાય એવું જે કાંઈ આચરણ તે જ ધર્મશાસ્ત્ર અથવા કાયદો. જે દુષ્ટની અનીતિ અને દુઃખની વૃદ્ધિ થાય તે અધર્માચરણ, અધર્મનું શાસ્ત્ર, અથવા અધર્મ. ધર્મ અને અધર્મને ઓળખવાનાં કાંઈ શીંગડાં કે પૂછડાં હશે તું ? શું પોથીએ અને પાતાં એ ધર્મનાં શીંગડાં છે ? શું રૂઢિઓ અને રસમો એ ધર્મનાં પૂછડાં છે ? પૈસા લીધા વિના કન્યા આપવી એ ધર્મ, અને પૈસા લઈને કન્યા આપવી એ અધર્મ; એ બે માંહેનું એક પણ શાન્તિ કરવાને તમારી પાસે શીંગડાં કે પૂછડાં રૂપ શી નિશાનીઓ છે ? પ્રતિપક્ષી ક્ષીણ કરશે કે, માગાપ પોતાનાં બચ્ચાંનાં માનિક છે; તેઓ તેમને મારે, કુટે, પીટે, વેચે, કે મારીને ખર્ચ જાય તે પગ તેમ

કરવાને શુભ્ધાર છે, માલિક પોતાની ગિલ્તની ગમે તે વ્યવસ્થા કરે, તેને 'શુ-
ખી' કરે કે દુઃખી કરે, તેમાંથી કદાચ વર્તણૂકને તમે ધર્મ કહેશો ? અને કદાચ વર્ત-
ણૂકને અધર્મ કહેશો ? અને એવો નિર્ણય કરવાને તમારી પામે શું પૂરાંવે
છે ? એ કદાચ કદાચે ધર્મધર્મનાં શીઘ્રાંશુભાં ? આ દલીલ અને આ
પ્રશ્નોનો ઉત્તર માત્ર નીતિ અને ન્યાયને અનુસરીને જ આપી શકાશે.
અહિં નીતિ અને ન્યાય વચ્ચે પડશે જ, અને માળાપોને એવાં કામ
કરતાં અટકાવશે. માટે નીતિ અને ન્યાય એ જ ધર્મ છે. માલિક છતાં
માળાપો પોતાનાં છોકરાંને દુઃખ દે, મારે કુ મારી નાંખે તો જોય નીતિ અને
ન્યાયને જાળુવાવાળો કાપડો વચ્ચે પડે જ; તેમ પોતાનાં છોકરાંના સંબંધમાં
માળાપોતરથી જાળીપ્રજીને કે અજ્ઞાનતાથી એવું કાંઈપણ આચરણ થાય
દે, જેથી અનીતિને ઉત્તેજન મળે અને જનમંડળના સુખના પ્રસાદમાં ભંગાણ
પડે. તો તેમાં પણ નીતિ અને ન્યાય વચ્ચે પડશે જ. વ્યવહાર અને મંમારથી
ધર્મ જુદો નથી, માત્ર સખ્દોમાં કે જાતોપચારમાં ધર્મ નથી.

લગ્નને ધર્મની પવિત્ર ક્રિયા માની છે, અને ખરે તે તેમ જ છે. પણ
અગ્નિ મતાગ્રાથી ચોરીમાં ખેસાડી બે દાઘ ભેગા મેળવી શુકપાડી ગોર જે પદી
નવ્ય તેમાં ધર્મની ક્રિયા આવી જતી નથી. ધર્મ જુદો છે અને જે વાત નથી
નમજન માં આવતી તે એ જ છે. એ જ દુઃખનું કારણ છે. આપણા લોકો
માત્ર ઉપરની ક્રિયાઓને જાણી રહ્યા, અને ટ્રસ્ટથી લોકોના તરફથી બરેસા
હોંડા અને અત્યુત્તમ નિયમોને તથા દીપા, બિચારા લોકો કહે છે. કે, અમારા
જાપગદાના ધર્મપ્રમાણે લગ્નની ક્રિયા કરીએ છીએ, ચોરી નાંખીએ છીએ,
વંચોડો દાદીએ છીએ, લગ્નહોમ કરીએ છીએ, અને વેદના મંત્રોચ્ચાર કરીને
અગ્નિસાક્ષીએ કન્યાદાન દઈએ છીએ. પણ પૈસાનાં લેખથી, કે કુલના ખોટા
મોહથી કન્યાવિક્રય કિંવા કળેકું કરીને કન્યાનું અંતિમન તો પ્રથમથી જ, દઈ
મૂકેલું હોય છે; તેના એ નિચારાં કાલોષેત્રાં મૂર્ખ માળાપો શો
માળ આપે તેમ છે? ધૂળ પડી એમની, એવી ખોટી ધર્મક્રિયાઓમાં ?
1. અને વેચી તેમના લોકોમાંનું આ દેશનાં ધણાં માળાપો બદલ્ય
આને નાનજાતને જમાડી

પુત્રી થાય છે. મિત્રાર છે, એ પાપી માખાપોને । એમના ઉપા વિચારોથી જન-
સમાજ બ્રહ્મ થતો ચાલ્યો છે; એમની મૂર્ખાઈમિત્રેલી રહિઓથી દુઃખનાં આડ
ઉગ્યાં છે. પરસ્પરે અને પ્રેમ એ શી વસ્તુ છે, અને તે શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ
સકે, એ મૂખ માખાપો નિલકુલ સમજતાં નથી. સ્ત્રીપુરુષમાંથી પ્રેમની દોરી
તૂટી ગઈ છે, પ્રેમ પારકે હાથે બેસાય છે, પૈસાવડે ખરીદાય છે; પશુની પેઠે
આચરણ થાય છે, અને એવાં જોડાંમાંથી કેવી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ-
પણે નિહાળીએ છીએ. બાલસગન, કન્યારિક્ષ અને કુલાભિમાનસરખા કુચા-
રોથી-અનીતિ, અને અનીતિમાંથી જનમંડલમાં દુઃખની વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી
તેને ધર્મશાસ્ત્ર અથવા કાયદો, અનીતિ અથવા ધર્મવિરુદ્ધ આચરણ કહે છે.
કન્યાને બેચવી, ગોત્રમાં વિવાહ કરવો, રોગી વરની સાથે નીરોગી કન્યાને
અને રોગી કન્યાની સાથે નીરોગી વરનો સંજમ બાંધવો, એ બધા ધર્મ છે ?
આપણી મનુસ્મૃતિમાં જ નહિ, પરંતુ સર્વ પ્રજાના તત્ત્વદર્શી લોકોએ પોતાનાં
તત્ત્વદર્શનનાં પુસ્તકોમાં—નીતિન્યાયના મંથોમાં એવી કિંમતોને અધર્મરૂપ
ગણી છે આપણા મૃદસંસાર જમડવાનું મુખ્ય કારણ લગ્નક્રિયાનો મૂળ હેતુ
સમજવામાં નથી આવતો તે જ છે. જો લગ્નક્રિયાના હેતુ શું છે એ સમજ-
વામાં આવે તો મૂખ માખાપો પોતાના કાળજની કેરૂં પોતાની પુત્રીને
ફક્ત ક્ષણિક સુખ આપનાર પૈસાને માટે વેચી મારે નહિ

લગ્ન એ શું ચીજ છે, તેનો હેતુ શો છે, અને તે કેવી રીતે પાર પડે
એ વાત પ્રત્યેક માખાપે, તેમ જ વયમાં આવેલાં વરકન્યાએ પણ જાણવા
જોવી છે. માણસ, પશુ, પક્ષી, કીટ, પતંગાદિ નાના નાના જીવજંતુઓ,
તથા વનસ્પતિ એવગેરે તમામ સજીવ સૃષ્ટિમાં પરમેશ્વરે નર અને માદાની
જોડ જતાવી છે. સૃષ્ટિના સ્વાભાવિક નિયમપ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રાણી સમાન ગુણ-
સ્વભાવવાળા બીજા પ્રાણીજોડે સંજમ બાંધે છે, અને એ જ નિયમાનુસાર
માણસ, પશુ, પક્ષીઆદિ જીવોમાં પરસ્પરનું પ્રેમાકર્ષણ થતું હોય એમ સમ-
જાય છે. સમાન ગુણસ્વભાવવાળા નર તથા માદાનો સંજમ થાય તેમાંથી
ધાર્મિક કુટુંબનું બંધાવું, એનાં અનેક કુટુંબોના એકસિદ્ધ સંપ્રદાય કે સુધરેલા
સમાજની સ્થાપના થવી, અને તે સમાજે ઈશ્વરના સ્થાપિત નિયમોનું અવલોકન

કન કરી સૃષ્ટિપ્રતિ અને મંડલના પ્રત્યેક મનુષ્યપ્રતિ પોતાનો ધર્મ સમજીને
 પરસ્પર પ્રીતિ અને બ્રાતૃભાવથી વર્તવું, એવી પ્રભુની મરજી હોય એવું અનુ-
 માન થાય છે. પરંતુ જગતમાં બીજા જીવો કરતાં મનુષ્યજાતને નિયંતાએ
 તર્કશક્તિ વિશેષ જણાવેલી છે. જગદીશ્વરનો સ કેવ નહિ સમજીને અથવા સમ-
 જવા છતાં, ઈર્ગ્ગ્વંડના ગદાકવિ મિદ્દતે “ પેરેડાઇઝ લૉસ્ટ ” નામના પ્રસિદ્ધ
 કાવ્યમાં ચિત્રેણાં એડમ અને ઈવની પેઠે, માણસોએ પોતાનું ડહાપણ
 ડોળી કપોતકક્ષિપત કલ્પનાઓવડે કેટલાંક મનસ્વી ધોરણો, ઉપજાવી કાઢ્યાં,
 અને અમલમાં આણ્યાં. આથી નવા નિયમો અને ધોરણોની રચાવના
 થઈ. ઈશ્વરની ઇચ્છાને સમજીને સાચા લોકોએ કરેલી સામાજિક સુધારણામાં
 બંગાળ પડયું, અને પરસ્પરના ધર્મને હાનિ પહોંચી; સામાજિક નિયમો
 તૂટતા કૌટુંબિક વ્યવસ્થા અવ્યવસ્થિત થઈ; સ્ત્રીપુરુષના ધર્મનું સ્વરૂપ જુનાયું,
 અને એકબીજાના હકને હાનિ પહોંચી. પતિને પોતાના શુદ્ધરાજ્યની ચિ-
 ન્તા ન રહી, પતિ પોતાની પત્નીનું મહત્ત્વ સમજ્યો નહિ, પત્નીએ પતિપ્રત્ય-
 ધર્મનો મદિમા મૂક્યો, લગ્નક્રિયાની પવિત્રતાઉપરથી સત્કાર હઠી ગયો,
 ઊકારાંએ માતાપિતાના ધર્માચરણનું અનુકરણ રહ્યું. શુદ્ધકાર્યોમાં લક્ષ રહ્યું
 નહિ ધર્મ, તો પ્રથમ તપામોઃ પછી નામ માત્ર અને ઠગ રિવાજે અન્તે વ્યાપાર
 થઈ પડ્યો. જનમજ્જના સુધરેલા સમાજમાં પણ આ સડો પ્રવેશ કરવા
 પામ્યો અને ઉવટ ધર્મનું નહિ પણ સત્તાનું રાજ્ય થયું. લગ્નને ધર્મસાક્ષ-
 માણે ધર્મની પવિત્ર ક્રિયા સમજીને સ્ત્રીપુરુષનું જોડું પ્રાણુન્તમુખી પરસ્પરના
 સુખદુઃખમાં સાથે જ રહેવાને ધર્મની ગાંઠથી બંધાયું છે, એવું ને લોકો
 નથી માનતા, અને કેવળ દુર્વાસનાઓ અને મનોહતિઓને વશ થઈને
 યથેચ્છ બાદાર કરે છે, તેમનો સંસાર અધમારરથાએ પહોંચેતો માલમ
 પડશે. લગ્ન એ કુટુંબ માણસની ઘડેલી ચોળના નથી, પણ એ તો
 ઈશ્વરની આજ્ઞા છે. લગ્ન એ માનકાયદાનો કરાર નથી, પણ પરમેશ્વ-
 ની પ્રેરણાથી જન્મ પામેલ સ્ત્રીપુરુષના પવિત્ર પ્રેમની અવિનયવંન્ત કાષ્ઠ પણ
 પ્રકારે તૂટી કે છૂટી નહીં કે તેવી અનિય છે. પ્રેમમુગ્ધ, એ માત્ર કવિઓકોની
 માવનામાંથી જન્મ પામે છે. માનવ કે પાંડનાનું અનુનિમ

“ પુરુષ અને સ્ત્રી ” એ મન્યમાં મુખ્ય અશુદ્ધિઓ.

પૃષ્ઠ.	શ્લોક.	અર્થ.	અર્થ.
૪	૧૪	પરંતુ	પરંતુ તેમ ન થવામાં
			એક ગોઠું કારણ એ છે
			કે મહાપુરુષો તથા સત્ય-
			રુષોરૂપ.
૫	૧૪	અને	આ શબ્દ કાઢી નાંખવો,
૧૧	૧૫	આપણ	આપણ
૨૨	૧૬	દુર્ગુણ	દુર્ગુણ
૨૭	૧	વક્રત્વ	વક્રત્વ
૪૭	૭	કેવળનાર	કેવળનાર
૫૨	૨૩	સુદૃઢ	સુદૃઢ
૫૫	૨૦	શક્તિઓનો	શક્તિઓનો
૬૧	૧૫	ને.	તે
૬૨	૬	નહિ	વહી
૬૯	૧૬	નેષ્ટતાની	નેષ્ટતાની
૬૩	૧૫	જાનીછૂંપી	જાનીછૂંપી
૬૭	૨૨	તે નીતિવિનાનો	નીતિવિનાનો
૬૪	૨૦	ધુંધુ	ધુંધુ
૬૭	૨૦	પડિતાઈને	પડિતાઈ તે
૭૧	૨૨	પાકળ	પાકળ
૭૪	૮	પિચાસો	પિચાસો
૭૫	૨૦	ફેમ	ફેમ

५४. सीटी. आयुद्ध.

शुद्ध.

७६ १५ mouth is

mouth to it

७७ १५ आपथुभां

आपथुभां

७८ ११ दृष्टता

दृष्टता

८२ १४ आभार

आभार

८३ ४-१० बोडे, येरदशीस

बोडं येरदशीस

८४ ११ पती

पती

८५ ७ देशां

देशां

८६ २१ संसनी

संसनी

८७ २० भोसपावाणे

भोसपावाणे तथा सांभ.

८८ ८ व्याकरणां

व्याकरणां

८९ ३ भाषाभां

भाषाभां

९० १ सदां

सदां

९१ ७ करवे

करवे

९२ १२ भोसणे

भोसणे

९३ १० सांभण

सांभण

९४ ८ संभवे

संभवे

९५ १५ रदीने

रदीने

९६ २० नदि

नदि

१०१ २ दृष्टता

दृष्टता

१०२ २३ सोमनेय

सोमनेय

१०४ १ सभारवानी

सभारवानी

પૃષ્ઠ.	શીટી.	અણ્ણ.	શુદ્ધ.
૧૦૪	૮	સકુમારતા	સુકુમારતા
૧૦૪	૧૧	જંગલનાં	જંગલનાં
૧૦૬	૧૩	દુર્જનતાનું	દુર્જનતાનું
૧૧૧	૧	પણ	પણ
૧૧૧	૧૪	ઉન્નતતા	ઉન્નતતા
૧૧૧	૧૫	મધુ	મધુ
૧૧૨	૧૦	ચિત્ત	ચિત્ત
૧૧૫	૩	દાવેતા	દાવેતા
૧૧૫	૧૭	સંસ્કારને	સંસ્કારને
૧૧૬	૪	ચોકસ	ચોકસ
૧૧૬	૫	ઉત્તમોત્તમ	ઉત્તમોત્તમ
૧૧૬	૧૧	સુદૃઢ	સુદૃઢ
૧૧૬	૬	શાશાન	શાશાન
૧૨૧	૧	અંતઃકરનો	અંતઃકરણનો
૧૨૧	૧૭	પોતાનાં જ	પોતાનાં જ
૧૨૧	૧૯	૩૫	૩૫ પારણ
૧૨૧	૨૨	અનુકરણીય પણ	અનુકરણીય
૧૨૧	૩	પદાર્થ સિદ્ધિ	પદાર્થસિદ્ધિ
૧૩૧	૧૭	કૌશલ્ય	કૌશલ્ય
૧૩૧	૧૮	મર્જાશ્રીમાન	મર્જાશ્રીમાન
૧૩૪	૧૭	રહેલા	રહેલા
૧૩૪	૧૭	મનતા	મનાતા

પ્રક્ર	શીટી	અર્થ.	શુદ્ધ
૧૩૫	૨-૩	ઉપયોગ	ઉપયોગ
૧૩૫	૨૦	જલાશયને	જલાશય છે
૧૩૬	૧૦	પરમેશ્વરી	પરમેશ્વરી
૧૩૬	૧૨	આવેશોતુ	આવેશોતુ
૧૩૬	૧	અનુરોધ	અનુરોધના
૧૩૬	૨૩	કર્મ છે	કર્મ છે
૧૪૧	૪	ક્ષત્ર	ક્ષત્ર
૧૪૨	૧	હારે તે વેળાએ	તે વેળાએ
૧૪૨	૩	ધણાઓ	ધણાઓ
૧૪૨	૧૪	નૈવ	નૈવ
૧૪૨	૧૪	હ્યામેયિ	હ્યામેયિ
૧૪૨	૧૬	પ્રસન્ન	પ્રાણત્યાગનો પ્રસન્ન
સંસ્કૃત	અર્પણ	સાક્ષરવર્ણ	સાક્ષરવર્ણ
પત્રિકા	૬		
II	૧	ભોમ	ભોમ
શુભરાતી	અર્પણ	સાક્ષરવર્ણ	સાક્ષરવર્ણ
પત્રિકા			

ભોમરાતી અર્પણના વાચકવર્ણ પોતે સુધારી લેશે એવી આશા છે

શ્યામ નથી. એ સ્વાર્થ નથી. પરસ્પરના શુભસમાવૃત્તિ જ્ઞાન મેળવી,
 પાત્ર વસ્તુમાં પ્રીતિ જોડાવી જોઈએ. અને પ્રાપ્તિપ્રાપ્તિ પ્રેમ-
 રસનું પાન કરવા સ્વીકૃત્તે પરસ્પર પ્રીતિનું પાત્ર બનવાનો અભ્યાસ કરવો
 જોઈએ. જે અપ્રિય છે તેના પર પ્રીતિ જાંધાવી નથી, સ્વભાવ પોતે જ તેના
 સ્વીકાર કરવો નથી. આ સહ સિદ્ધાન્તને સમજ્યાવિના લગ્ન થાય તો પરિ-
 ણામ નિરાશાભરેલો જ આવે એમાં આશ્ચર્ય શું ? પૂર્ણ જ્ઞાન અને વિશુદ્ધ અં-
 તઃકરણના અભિપ્રાયવિના માત્ર દ્રવ્ય દિક્ લાભ, શારીરિક સૌન્દર્ય, કે માન-
 સિક્ક મોહવિકારોથી ફરકેલાઈ માણસો આ પવિત્ર કાર્યમાં અધિભારથી પગલું
 ભરે તો, મૂંઝાઈથી માંડેલા આવાં લગ્નો નિષ્ફલ નિયડે એમાં આપણે નવાઈ
 પામીશું નહિ. કૃત્રિમ હાસ્ય અને કુટિલ વચનોવાડે કરેલા દસ્તમિસાપના આ-
 નંદનો દિવસ, અશુભાતપૂર્ણ છવિતમાં, શોકના મૃદગાં, અને કષ્ટની કમરમાં
 પરિણામને પામશે. આશુસન્નતાની છાંયીતરફ સામાન્ય દષ્ટિ કરતાં પાશ્વ
 સિદ્ધ થાય છે કે, વિશુદ્ધ વર્તણૂકથી પવિત્ર ભૂમિપર. અને કદિ
 ભંગ ન થઈ શકે એવા પરસ્પરના અંતઃકરણના પ્રેમથી દૃઢ
 પાયાપર વિવાહિત વરકન્યાના સુખનું નિર્ણય ગન્ધિર માંધી
 શકાય છે, આવી રીતે પરસ્પરના પવિત્ર પ્રેમથી માતાપિતાની મરજીસહ
 લગ્ન થયેલ જોકું પોતાનો સંસાર સંપૂર્ણ સુખમાં પરિપૂર્ણ કરશે.

પ્રેમ એ સંઘર્ષમાં સર્વત્ર બ્યાપેનું એક એવું તત્ત્વ છે કે, જેના
 રસમાં રસભોગ થયેનું સુખી કુટુંબ આ પૃથ્વીપરનું એક નવું સ-
 રખું સ્વર્ગ માલમ પડશે. પતિના ઉપર પત્નીના પવિત્ર પ્રેમનું રાજ્ય
 ચાલશે. પતિ જેમ પરમેશ્વરના પવિત્ર ન્યાયવંધને અનુસરશે, તેમ પત્ની
 પરમેશ્વરસમ પતિનાં પગલાંને અનુસરશે. પત્ની પોતે પ્રીતિનું પાત્ર થવાને
 પ્રયત્ન કરી પતિનો આર મેળવશે. અને એકગીજના કક્ષાગુની દૃદ્ધિ કર-
 વી એ કામ સ્વામીતરીકે પતિ પોતાનું સમજશે. પતિના પ્રેમની નૂનતા
 જોઈ પત્ની તેનું કારણ શોધીને તે દૂર કરવા પોતાનો દોષ દૂર કરશે. પત્ની
 પતિના અભિપ્રાયને અનુસરવા અપ્રત્યક્ષતા જતાવશે નો પતિ વિચાર કરશે કે
 રહેને મારી બૂધ મળી ના હોય. જન્મે તારને જેમ એક જ મૃદ અને એક જ

વાસ તેમ સુખદુઃખ પણ સરખું જ છે. જે વડે એકનું મનરંજન થાય તે વડે બીજાનું અંતઃકરણ આનંદથી ઉભરાય. જે બનાવ એકને અશુભતા કરાવશે, તે જ બનાવ બીજાને રસાવશે. આવા દંપતીમાંથી માણસ જાતના સુખવંતે કેવડું મોડું માપ થઈ શકે? આવા દંપતીનાં ધર્મની તેમનાં બાલકો, નોકર-આકરો અને કુટુંબપરિવાર પર કેવી અસર થાય છે? તેમનું અતુકરણ અન્ય-ને દિલકારક થઈ પડે છે. દુષિત અને દુઃખી દુનીઆમાં આ પ્રેમી કુટુંબ કેવું મંગલમય રચના છે? જ્યારે જીવિતનો અન્ત આવશે, અને બેગાધી એક બીજાની મરણપથારીકપર પરિચર્યા કરશે, ત્યારે પરસ્પરની પ્રસન્નતા-વડે માતાપિતાની હૃદયનુસાર પ્રાપ્ત કરેલ સંસારસુખને વારંતે તે ઈશ્વરનો કેટલો બધો આભાર માનશે? આ સર્વ ખર્ચ છતાં એવાં પ્રેમલગ્નનો આજ કેટલાંક વર્ષ થયાં નાશ થયો છે. અરે પ્રેમલગ્ન જ શું છે તે કોઈ પણ મગજવંતું હોય એમ જણાવું નથી. કોઈ સમજતા હશે તો તેઓ બિચારા શકિ-ના દાસ બની દાસત્વ સ્વીકારી મુજે મ્હોડે ટગર ટગર જોવા કરતા હશે. આ કેટલું બહુ અનર્થ? કેટલી બધી શૂન્યતા! કેટલું તુલસાનકારક મલથુ! પારંપર, લગ્નપ્રકરણ બિગડ્યાથી સન્માર્ગનો ઉન્માર્ગ થયો છે. વેદને બદલે ગનમુખી બેઠે પ્રચલિત થયા, રમ્પનિની તો વિરમૂતિ જ થતાં ગપેડાધ્યાયના જોગા ફેંકાયા. હાથ! આ પવિત્ર જૂમિ પર થતા વેદવિ સંસ્કારો નષ્ટપ્રાય થયા. ધન્ય છે ભક્તમૂર્તિ તને કે એમાં બ્રહ્મકાર્ય તારા પવિત્રપથાને લાંછન લગાડે છે તેમ જગાં અધાર્મિક તું ને સહન કરી રહેલ છે. એ વીરમતા આર્ય-જૂમિ! તારા પુત્રોમાટે તો એક પણ મામૂલ એવો વીરપુત્ર રહ્યો નથી કે, વેદ-વિદ્યાના પ્રચાર કરી 'વેદનુસાર વિતાલસંસ્કાર' આપે અને અરે! વેદના માત્ર પાકો જોયે. એ શું વેદના નરકાર કરવાનો પ્રયોગ છે? કયું વરકન્યાતું જોડું વેદાનુ-સાર વિતાલસંસ્કાર થતાં ગપેડાધ્યાયનો અર્થ સમજે છે? આ તો "સર્વ ગયા અને લીમોટા રહ્યા" એ પ્રકાર માફ્યો છે. શું આર્યોનો આવો કહેવાનો ધર્મ લગ્નપર- નથી? શું આ અધર્મોની ઉપમ રીતજાતને અનિષ્ટ ક્રમમાં જોડવી શરસ બાજની અતાન્ધા જેવો પ્રકાર નથી? પુત્રીના પૈસા લેવા, અને પૃથ્વી વેદનુય ર વિવહનરેકા કરાવવા જેમતાં કન્યાદાન આપવા તત્પર થવું,

વેં કેટલી બધી ધર્મમાં પબ્બ દેંગી રિવા પ્રચલિત થયું છે ? આ તે વેચાણ કે ના ?

શોચનીય પ્રકાર છે કે, આજકાલ આ દેશના ઘણા અજ્ઞાન વેદો લેખ-નો દેવ સમજાવવાના પશુઓના જેવો લગ્નગ્રંથહાર કરે છે હેંડુ સમજાવવાના જેટલાં લગ્નો થાય છે તેટલાં ચાલના સંસ્કાર પામેલા રિવાજી, નીતિના નિયમોથી, અને લૌકિકાચારથી વિરુદ્ધ કરે છે. આર્યસંદેહનું એ સમજાવવામાં મહત્તર એકાધ્યું થયું છે. સદાચારનો માર્ગ મૂકાય છે. આ દેશના વતનીઓની સાંસારિક રિથિતિ બગડતી ચલી છે. કેમકે લગ્નો પવિત્ર પ્રેમથી કે પરસ્પરની અનુકૂળતાથી માતાપિતાની મરજીમદ્દ થતાં નથી

જનમંડલમાં આજતાં લગ્નપ્રકારોનો નિયાર કરતાં એક વાત નોંધો. 'માહુમ પડે છે કે, કુલવાનુનો દાવો કરનારાં માળાપો ગણુધા પોતાની અનુકૂળતા, પોતાનું મુખ્ય, અને પોતાનો સ્વાર્થ સદામાં સખાને પુત્રપુત્રાશ્રિતા લગ્ન કુલનો દરજ્જો સમવાવાની ખાતર બાલકાવરધામાં જ થયેલાં જોવાને ઇન્તેજાર દોષ છે. અને તેથી જ કુલમાં ધૂળ ન ખતાર સતાનોના મુખનો ઠાળો ફેર ચુકે છે. કુલાભિમાને બાલકાવરધાની ખાતરી મર્યાદાથી રસમને રસનો આપ્યો, કુલભિમાને કુલોનાં કષ્ટદાયક કુચાતને જનમ આપ્યો. કહેવાતા દમ્યકુલના મૂળ છોકરાઓ વેડીઆ—પારણાગાથી પડે છે. અને કુલાભિમાનથી આંધળાં બનેલાં મજાનો, રિવા, વપ, યુગ, કપબાવ કે રૂપનો નિયાર કરતા નથી. આ ધર કુલોનું કહેવાય છે, એમાં કન્યા આપવાથી સારું કર્યું મન્યાશે, આપણી આગર વધુ, એવી એવી અંતઃ પ્રદામાં કેટલાંક માળાપો આંધળાં લીધે નથી, નિયરી કેટલીક નિયમના બાલકાઓને છુટું જોડે બાંધી વગર મોતે મારે છે; કેટલીકને શેકની વડાદગી સમગતી હોળીનાં હોળી દે છે; કેટલીકને વંદી ગયેલા વર સાથે વસાઈ દે છે; કેટલીકને નાંખી છગરના બાલક વર જોડે જોડે દસ કર્મોથી કપલ થતા અત્યારને અધીન કરે છે; કેટલીક હાલપંજુદાર દીકરીઓને બરોડાક જેવાં બે-સિકલ અથવા અર્ધગ આંધળાં આંધા સાથે જોડી દે છે; વિચાર છે એ માળાપો પોને આર્થ પ્રગતી સાંસારિક રિથિતિ છેક બગડી છે, એમ કહેવા સખાને

ગુજરાતી પ્રજાની સાંસારિક સ્થિતિ છેક જમડી છે એ વાક્ય પર વિશેષ મૂકે છે.

આ સર્વ અનિષ્ટ ક્રમનો પ્રચાર થવાનું મૂળ કારણ સ્વાર્થ છે. એ વરકન્યાનો નહિ, પણ તેમનાં નીચ સ્વાર્થલ્પપટ માખાપોતો; સ્વા પ્રેમ એકત્ર કરવાને નહિ, પણ પાપી પેટ ઘરવાનો; સ્વાર્થ એ પુત્રપુ મૃદન-સારસુખનો નહિ, પણ માવતરનો; આ સર્વનું પરિણામ આવે છે એ પર જરા વિચાર કરીએ. આર્થ ખાલાતું માઠ ઘટપું, તેના પ્રતિ તિરસ્કારયુક્ત શબ્દો બોલાયા, અને તદ્દન નીચવૃત્તિ સ્ત્રીઓ વિશેષણો અપાયાં. જ્યાં પૈસાથી વસ્તુ ખરીદાતી હોય ત્યાં પૈસાદાર વસ્તુની દરકાર હોતી નથી. એક નાપસંદ પડે નો ખીજ ખરીદે, ખીજ વ ત્રીજ લે. આ સર્વ પ્રકાર કન્યાવિક્રયનો જ છે. જે ભૂમિમાં સ્ત્રીનું માદામ્ય અ યુનીય સમજાતું, જે ભૂમિમાં સ્ત્રી એ રત્નની ખાણ સમજાતી, જે ભૂમિ સ્ત્રી એ જ ત્રિપક્ષ-મોસાળ, પિતૃકુલ, અને સ્વશુરકુલ-ને સોબાવનાર ગણાત ને જ ભૂમિમાં સ્ત્રીને સામ્રાજ્ય કાલે નરકની ખાણ, કલકિત કરનાર, અને દુઃખ કારણ એવાં વિશેષણો અપાયાં.

પુત્રી તરિકે, પુત્રવધૂતરિકે પત્નીતરિકે, અને માતાતરિકે સ્ત્રીમતિને યોગ્ય સત્કાર થવાને જાણે, તેને માથે કેવા કેવા સંસ્કાર ચાપ છે તેનું કુંક વિવેચન કરવું આ સ્થલે અનુચિત નહિ ગણાય. પ્રથમ તો પુત્રીનો જન્મ થાર એટલે તેને "પુત્રીનો પદાણો" એવું હલકું નામ આપવામાં આવે છે; અને એક પદાણને નજીવી વસ્તુ ગણી જેમ તેને ખૂણે નાંખી મૂકવામાં આવે છે, તેમ પુત્રીને બેદરકારપણે નાંખી મૂકવામાં આવે છે. એક જ માખાપથી એક જ ઘરમાં કલ્પન થયેલી એક પુત્ર તથા એક પુત્રીનું પોષણ તિરસ્કારણીય રીતે ભિન્નતાથી કરવામાં આવે છે. પુત્રને સારાં સારાં ખાનપાન અને વહા-બૂપણ પહેરાવવામાં આવે છે, અને પુત્રીને એથી ઘણા હલકા પ્રકારનું માન આપવામાં આવે છે. આપણી શુદ્ધતાની નાતોનાં કુલવાનું કહેવાતાં કુલોમાં સ્ત્રીમતિ ની કિમત ઘણી હલકી કરી નાંખવામાં આવી છે. કેટલાંક કુલ-

ત્યાં પુત્રીઓને પરણાવતાં ઉલટા પૈસા આપવા પડે છે, એટલે એવાં કુટુંબમાં પુત્રીના જન્મથી વ્યાપારમાં એટલું આવવા જેવું ગણાય છે. પણ વળી તથ્યે રથે કન્યાચિક્રયનો કુચાર છે, તેમાં પુત્રીઓને સારું માન મળે છે, પરંતુ તે માન એક પુત્રોતરીકે નહિ, પણ પૈસાની પ્રાપ્તિના સાધનાર્થે જ આપણમાં આવે છે. મતલબ કે, ત્યાં પુત્રીનો જન્મ એટલો નહિ, પણ વટાવનો પ્રણાલ છે. અને જેમ એક નોટને સાચવી સંભાળી વ્યાપાર રાખી જરૂર પડે ત્યારે વટાવવામાં આવે છે, તેમ માળાપો પુત્રીઓથી નોટોને સારી રીતે પાળી પોષી પછી તેમને મનમાનતા પૈસા મળે ત્યાં વટાવે છે, એટલે વેચે છે. નોટમાં જેમ મોટા આંકડો, તેમ તેના પૈસા વધારે હોય છે; તદ્વત્ પુત્રી જેમ કાંઠે મોટી, જમરે મોટી, રૂપમાં સારી, તેમ તેના પૈસા વધારે આવે છે. નોટ વટાવનાં કાંઈ નોટ ખરીદનારના શુભ, સ્વભાવ, ઉમર, હાલિપર નજર રાખવાની જરૂર પડતી નથી, પણ માત્ર પૈસા તરફ જ લક્ષ રખાય છે, તેવી જ રીતે પુત્રીઓની નોંઠે ખરીદનાર સંબંધમાં પણ સમગ્ર છે. આવા કુટુંબ માળાપોને સારું પુત્રીઓનું રક્ષણ થવાને બદલે બક્ષણ થાય છે. વિક્રય કરવાના વિનાશકારક કુચારથી માળાપો માત્ર પૈસાની જ રકમનો વિચાર કરે છે. પુત્રીના સુખદુઃખ તરફ લક્ષ આપતાં જ નથી. વર અબલ હોય, મૂર્ખ હોય, ગમે તેવો અપંગ હોય, ગમે તે રાગી હોય, પણ જો પૂરતા પૈસા મળે તો ત્યાં પુત્રીને વેચી મારવામાં, કાંઈ કે કસાઈ ખાને કપાવા લેઈ જવામાં પાપી માળાપો પાછું વાળી બેસતા નથી. આ પ્રમાણે જ કુટુંબોમાં પુરુષો માત્ર પૈસા વડે જ પરજે છે, તે કુટુંબોમાં પુરુષો પોતાની સ્ત્રીનું અપમાન કરે છે, અને તે દેખીને પુત્રો પણ પોતાની માન રાખતા નથી. આવી રીતે સ્ત્રીઓને તેની દરેક રિધિમાં અપમાન થાય છે.

પૂર્વે આ હાસ્ય ભૂમિમાં સ્ત્રીને શુદ્ધિથી એવું માનવાનું નિરૂદ્ધ મળે-
 ટું છે. પુરુષો પોતાની પત્નીને દેવીના ગૌરવભરેલા માનથી બોલાવતા હતા. અર્ધાગતા શબ્દ એવું બતાવે છે કે, સ્ત્રીઓ પુરુષના તમામ સુખદુઃખની સરખી ભાગિણી છે. મનુભટ્ટરાજે પણ “યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ” જે કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓને માન આપવામાં આવે છે, તે કુટુંબો-

માં દેવતાઓ મહાકાવ્ય પ્રચલ્નતાથી વસે છે ” આમ કહ્યું છે.

આ દેશના લોકો જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓને માન આપતા હતા, તથા સ્ત્રી-સુશિક્ષિત હોઈ ધરનાં તેમ જ વ્યવહારનાં ફેરલાંક કાર્યોમાં હુરખેના નેટખો ભાગ લેતી હતી; અને કન્યાશિક્ષણના અનિષ્ટાચારનો જન્મ પણ થઈ ગયો. ત્યાં સુધી આ દેશની સ્થિતિ સારી હતી. પરંતુ જ્યારથી આ દેશ લોકોએ સ્ત્રીમતિને અપમાન આપી નેમનું મદદર થટાડી નાંખી દુકન મળત જણસની માફક પૈસાનું વસાણું ફાવવા પ્રવૃત્તો પ્રચલિત કર્યો, એટલે કન્યાશિક્ષણનો પ્રચાર થયો, ત્યાંથી સ્ત્રીપુરુષતા પરસ્પર ધર્મને હાનિ પહોંચે છે. ત્યારથી જ ગૃહસ્થાશ્રમનું ઝારવ નષ્ટ થયું છે; અને ત્યારથી જ દમ્પતીન પવિત્ર પ્રેમની માંડ લીલી પડી છે. જે આયો પૂર્વે પોતાની સ્ત્રીને અ.યે, દેવી એ ॥ માન ગરેષા ઉદ્ગારથી બોલાવતા હતા, તેની પતિત થયેલી પ્રજા આં પોતાની સ્ત્રીને આત્મી, સંક, એવા તોછડા અને તિરસ્કારગરેષા સબ્દોધું બોલાવે છે. જે આયો પૂર્વે પોતાનો ગૃહકાર્યભાર સ્ત્રીને સ્વતંત્રપણે સોંપી દેત હતા, તે આયોના વંશને આજે પોતાની સ્ત્રીઓનો પૂરો વિશ્વાસ પણ કરી નથી. જે આયો પોતા ॥ સ્ત્રીને એક ઉત્તમ ધન અથવા ખજાનો સમજત હતા, તે આયપ્રજાના પુત્રો આજે સ્ત્રીને ખાસડાંજરાગર ગણે છે. સ્ત્રી મરી જાય છે તો ખાસડું ફાટ્યા બરોબર તેઓ સમજે છે. એક ખાસડું ફાટી જવાથી નેટકું દુઃખ થાય છે, એટલું જ દુઃખ સ્ત્રીરિયોગથી થાય છે. મત-લખ કે તેઓ સ્ત્રીની કિંમત ખાસડાં જરાગર ગણે છે. વધારે દુઃખદાયક વાત તો એ છે કે, જેમ ધર વિશેષ કુસવાન અને પૈસાદાર, તેમ તે ધરમાં સ્ત્રી-ઓની કિંમત ઓછી. આરસોસા ધૂળ પડી એ કુલીનતામાં. કેળવણીના વિદ્યાર્વ વર્ગને બાદ કરતાં આ દેશનો બીજો આજો વર્ગ સ્ત્રીમતિને આવી જ રીતે ધણા ધણા પ્રકારે અપમાન આપનારો છે. આ ગુજરાત પ્રાંતમાં જ આહલો જેવી ઉચ્ચ માતિમાં પણ ઘણાએક એવા ઉચ્ચકુલાભિમાની કુલો-ગારો છે, કે, જેનાં અંદરખાનેનાં આચરણો ઘણાં જ અધમ જોવામાં આવે છે. એવા અધર્માચરણીઓને કુલીન કહેવામાં ખરેખર પાપ સમાવડું છે. તેઓ એક સ્ત્રી દ્વારા છતાં બીજી પરણે છે, અને બીજી ઉપર ત્રીજી કરે છે, પ્રથમ-

ની જીને અનેક પ્રકારે દુઃખી કરી મારી કાઢી મૂકે છે, અને પૂરું પાંચરું અન્ન-
વસ્ત્ર પણ આપતાં નથી. આ પ્રમાણે તાંત્રવચ્ચી સ્ત્રીમાંથી કેટલીક સાત્ત્વ-આત્મ-
રૂપી કિમત સમજી ખૂણે પડી દુઃખમાં દહાડા દહાડે છે.

આ રીતે લગ્નનો વાસ્તવિક હેતુ સ્થિત્યન્તર પામી, અનાચારરૂપે
અભિવૃદ્ધિને પામ્યો છે, જેનો નાશ કરી મહાત્મા અનુજ્ઞના સિદ્ધાન્તને અવલ-
મ્બી આર્યાવર્તના આર્યતત્ત્વોના કૂર ધાતકી રિવાજની જગરી સાંકળ તોડ-
કનાર, આચાર લગ્નના અધમ વ્યાપારને અટકાવનાર, જીવનમારના જીવનની
દોરને છેદનાર, વિકલ્પના વિનાશકારક, વેચાણને પ્રિયારનાર, વેચાણના પૈસા-
વાડે મોજશોખ માની મહત્તના ગણિત આનાર માજાપોપ્રત્યે તિરસ્કાર વરસા-
વનાર, આરે તેના મ્હોડાપર શુંકનાર, કૂર હૃદયનાં માતાપિતાને હાથે થતી
ધાત ખચાવનાર, સંતાનનું સત્પાનાશ વાળનાર, અને સ્વદેશનું શૈર્ષીમૃત ગ્રમાવ-
નારપ્રત્યે લન, મન, ધનનો વિનિયોગ કરનાર સ્વદેશપ્રેમી મહાશયો, કે જેઓ
સજ્જનોને સુખોદ્ધ અર્પી, પરાપકારી જનિયા પાપીની પાપિષ્ઠતા દૂર કરવાને
ગમીરથપ્રમત્ત આદરે છે, તેવાઓનો સદુદ્યોગ જગન્નિવન્તા સફલ કરો એજ
આ લખનારનો અવ્યર્થના છે.

પ્રસાશંકર રત્નજી ઉપાધ્યાય,
હજવડ, દામધ્રા (કાઠિયાવાડ).

વિવાહિત સ્ત્રીપુરુષોને હિતકર વચનો.

વિવાહની પવિત્ર ગાંઠથી જોડાયેલાં સ્ત્રીપુરુષોએ તાંત્રી પ્રેમના આવે-
શમાં વિરોધનાં કુદ્ર કારણોને સજાભવી થકવા અર્થે હોજી રચવી જોઈએ.

સખ મોડાં જ જોડાંને પરમેશ્વરના આશીર્વાદરૂપ છે, ધણાંને શાપરૂપ
છે, અને સંયત્ને અનિશ્ચિત છે.

વિવાહિત રૂઝમાં કુખી થવાનું એક જ સૂત્ર છે. પ્રેમનું દરેક પ્રસંગે
આવિષ્કરણ, અને સ્વાર્પણ.

ધણાં જોડાંનો મૃદુસ્થાશ્રમ કાતર જોવો છે; પુરુષ અને સ્ત્રી તે કાતરનાં
પાનાં છે. એક જગ એક દિશામાં તો 'ગીચું' જગ બીજી દિશામાં, છતાં તેઓ
અનેક બ્યાવહારિક તથા પારમાર્થિક સુખની આશારૂપ જડથી જડાયેલાં છે.
પ્રુખી એ છે કે વચમાં માથું ઘાલનાર માણસ કાતરનાં પાનાંથી કતરાઈ પૂરો
થઈ જાય છે. તેમ ન થતાં જડ છુટી જવી એ મોડું કૃત્યાગ્ય છે.

પરણું અને રણસંઘામમાં પ્રવેશ કરવો એ જાતે સમાન છે; બંનેમાં
જ પરિચ્યાગ આવે તે વેઠવા માણસે તૈયાર રહેવું જોઈએ.

સોફ્ટીમ ક્ષંભાનો સાગર હતો, અને તેની સ્ત્રી ઝેનિયપી ભારે સેતાન
હતી. એકવાર ઝેનિયપીએ ક્રોધાયમાન થઈ પોતાના પતિને અનેક કટુ વચન
સંભળાવ્યાં, અને તેના ઉપર પાણીનો ઘડો ઢોળ્યો. સોફ્ટીસ બોલ્યો: ગર્જના
પછી વરસાદ જ આવે. પછી સોફ્ટીસને તેની સ્ત્રીએ ચોદમા રાતનો સ્વાદ
અપાડ્યો. સોફ્ટીસના મિત્રો તેને ઝેનિયપીને શિક્ષા કરવા માટે ઉત્કેરવા લાગ્યા.
પણ તે મદાતમા બોલ્યો: મારી સ્ત્રીને શિક્ષા કરી તમને તમાસગીરોની લહેજત
આપવા હું ઇચ્છતો નથી. 'ચલને દો સોફ્ટીસ'—એવો કારસ બજાવવા મારી
મરજી નથી.

વિવાહિત.

પુરુષ અને સ્ત્રી.

(પ્રથમ ભાગ)

રચનાર—

દોશિકરામ વિપ્રહરરામ મેહેતા, બી. એ.
હેડમાસ્ટર, બહાદુરપાનજી હાઈસ્કૂલ,
જુનાગઢ.

મુદ્રણ રૂ. ૦-૦-૮-૦, પોસ્ટેજ ૦-૦-૬

આ પુસ્તકમાં નીચેની જાણત સરલ અને આકર્ષક જ્ઞાપામાં સુધૃવામાં
આવી છે:—

મનુષ્ય જન્મની ઉત્તમતા, શરીરસંપત્તિ, આરોગ્યમંદિરના સ્તંભો,
માંસાહારનિષેધ, મધનિષેધ, ખુટ્ટી હવાના સામં, કેસરેત, રેમેતો, રેનાન, વેએ,
કુદિબલ, અવેસોકન, વાચન, વર્ગીકરણ, જ્ઞાનતા, સદ્યુષ્સંપત્તિ, સંલ્પ અને
આહિંસા, સજ્જનતા, સંગતિ, પરોપકાર તથા ઇતર મુખ્ય સદ્યુષ્સો.

જગતમાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજી સુખી જીવન ગાળવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક
પુરુષ તથા સ્ત્રીને અતિ ઉપયોગી.

આર્થ-ઉદ્યોગ-મંડળ, વડોદરા.

સવાળમ મોકલનાર સંયુક્તરૂપાની નામાવલિ.

રા. અંબાલાલ ગિરમશંકર.
 રાવસાહેબ અમૃતલાલ દામોદર.
 રા. કલ્યાણજી વાલજી
 રા. કાચીભાઈ ઝવેરભાઈ અમ્બીન.
 રા. કેશવલાલ દારકાદાસ.
 રા. ગિરધરલાલ ગોરધનદાસ
 રા. ઝવેરભાઈ ગરબડભાઈ મસ્તાર.
 રા. શુભાળરાય ગોવિંદરામ, B A; L.L.B.
 રા. હમનલાલ મૂળજી.
 રા. છાટાલાલ મથુરભાઈ.
 રાવસાહેબ જમનાદાસ ગંગારામ.
 રાવસાહેબ જમનાપ્રસાદ ગોવર્ધનપ્રસાદ.
 રા. જીગમ્ભાઈ ઇશ્વરભાઈ.
 રા. કાલ્યાભાઈ નારણદાસ.
 રા. દયાળજી રામભાઈ.
 રાવળદાદુર દોલતરાય સંપતરાય.
 રા. ધીરજીરામ રઘુરામ.
 રા. નયુભાઈ ગિરધરલાલ વઝીલ.

રા. પ્રાણીલાલ જ્યેષ્ઠતારામ દવે.
 રા. ભાઈશંકર પ્રભુરામ વઝીલ.
 રાવસાહેબ ભાડરાય રણછોડરાય.
 રા. મગનલાલ પ્રદેહદાજી.
 રા. મણિલાલ મોતીલાલ વઝીલ.
 રા. માંગરોલ રોડ સામણરીના સેક્રેટરી.
 રા. મદનલાલ જયકૃષ્ણ મજનર.
 રા. મેહેતાજી સ. શુ. શાળા, બ્યારા.
 રા. મોતીલાલ ત્રિજીવનદાસ,
 B. A., L.L.B.; Solicitor.
 રા. મોતીલાલ માણિકલાલ ચૌહાની.
 રા. રણછોડભાઈ પુરુષોત્તમ.
 રા. સીલાધર કૃષ્ણારામ.
 રા. વિઠ્ઠલરાય ગોવર્ધનપ્રસાદ.
 રા. હરિલાલ અચરતલાલ.
 રા. હરિલાલ મોહનલાલ.
 રા. દાધીરામ કદાનજી.

શ્રી: ।

લોકપ્રિય લેખમાલા

(દ્વિમાસિક)

ધર્મ
નીતિ

વિદ્યા
કલા

વર્ષ ૨.

પરદેશગમન.
આપણા કુધારા.

અંક
૧૫-૧૬.

સં. ૧૯૫૮ પોપ-માસ ૧૪ । સ. ૧૯૦૨ ફેબ્રુઆરી-માર્ચ.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રેય:સાધક અધિકારિવર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છારાલાલ જીવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિદ્યહરરામ મહેતા, બી. એ.

લવાજમની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-ઉદ્યોગ-મંડલ, ધીકાંટા, વડોદરા.

વાર્ષિક લવાજમ-પ્રથમ વર્ગ રૂ ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ.

આ વર્ગને વર્ષઆખરે પુસ્તકવગરે ભેટનો લાભ મળશે; બીજો વર્ગ રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ. આ વર્ગને ભેટનો લાભ મળશે નહિ. એજન્ટોને કમિશન

વડોદરા.

ધી “નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ” કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ।
કલ્પતશ્ચ જ્ઞેતી વિદ્યા શુ સિદ્ધ કરતી નથી!

વાંતા
કથા, ૫૦

લિપાજીવ મોકલનાર સદશુદ્ધસ્થાની નામાવલિ.

રા. બ. અનુપચંદ મોદી.
 રા. અનંદરાવ ખંડેરાવ.
 રા. હશ્વરણા ધીરજીલાલ.
 રા. હિતમરામ કેશવલાલ ત્રિવેદી B. A.;
 LL. B.
 રા. સા. હમયાધર લક્ષ્મીધર.
 રા. ઓધવજી પ્રેમજી.
 રા. ઓધવજી માણેકચંદ.
 રા. સા. કર્પૂરરામ મન્મથરામ.
 રા. કરસનદાસ ભગવાનદાસ.
 રા. હર્યાણજી ખેતશી.
 રા. કાનજી વરદમાન.
 રા. કાલીદાસ કેપૂરચંદ.
 રા. કાલીદાસ ભગવાનદાસ.
 રા. કાલીદાસ લાલભાઈ
 રા. કેશવલાલ હજીરભાઈ.
 રા. સા. ખંડુભાઈ ઇન્દ્રજી.
 મી. ખુશદાસ નરવાનજી.
 રા. સા. ગણપતરામ ગેરીશંકર.
 રા. ગામજી હેમરાજ.
 રા. ગાંડાભાઈ પ્રગજી
 રા. ગિરમજીકર રતનજી.
 રા. ગિરધરલાલ કેશવલાલ.
 રા. ગિરધરલાલ આધવરાવ.
 રા. શુભાંગચંદ કલાનજી.
 રા. શુભાંગશંકર ખારાશંકર B. A.,
 LL. B.
 રા. શુભાંગદાસ જોષાજીલાલ, B. A.
 રા. મોકળદાસ ગોરધનદાસ પારેખ.

રા. મોકળદામ દારકાદારા, B. A., LL. B.
 રા. સા. જોષાજીલાલ નિહારિદાસ.
 રા. જ. ગોરધનદાસ નૌતમરામ કાજી.
 રા. ગિમનલાલ પરમાનન્દદાસ.
 રા. યુનિ. જી મગનલાલ.
 રા. યુનીલાલ માણેકલાલ માંધી, B. A.,
 LL. B.
 રા. યુનિલાલ વનમાત્રીદાસ.
 રા. હમનલાલ હીરાલાલ.
 રા. મા. હમીદરામ દોલતરામ.
 રા. હોદાલાલ મથુરાદાસ હવપતિ,
 B. A., LL. B.
 રા. છાત્રનાથ પ્રજાજી દેસાઈ, B.A.-
 AT-LAW.
 રા. છાત્રલાલ દરિયાલ.
 રા. જોષીનન પ્રાણજીવન.
 રા. જોષાલાલ રવિશંકર.
 રા. જોષાલાલ સાકળચંદ.
 રા. ગવેરચંદ વેલજી.
 Prof. THAKOR B. K., B. A.
 રા. શંભાભાઈ અંબાલાલ.
 રા. કાલાભાઈ દયાજી.
 રા. કાલાભાઈ પ્રેમાનંદ.
 રા. દલપતરામ દલસુખરામ
 ન દામોદરદાસ લલિતુભાઈ.
 રા. સા. ધીરજીરામ પ્રાણશંકર.
 રા. ન. નીમીનદાસ બાઈમણ.
 રા. બ. નંદકૃષ્ણલાલ તાવડાલ.
 રા. નરોત્તમ દોલતરામ.
 રા. નવજીકર મોતીરામ.
 ('જીવન' નામ આપતા અંકમાં.)

પરદેશગમન.

ઈંગ્લેન્ડમાં એક સુભાર્પિત છે કે In civilised times the pen is mightier than the sword: સુધરેલા સમયમાં તરવાર કરતાં ક્રમ જોરાવર છે. આ વાત વ્યર્થ છે, કારણ કે સુધારાનું લક્ષણ જ એ છે કે સલાહસાંતિવાળું સોફ્ટનું જીવન હોવું, પરસ્પર દ્વેષબુદ્ધિ નાબુદ થવી અથવા છેક ન્યૂન થવી, અને બહુ કદ સહારિના સાધારણ અમથી આવશ્યક પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થવી. આવા સમયમાં તરવારરૂપ ફૂર શણી લોકપ્રતિષ્ઠારૂપ ગાદીથી શ્રદ્ધ યાવ અને તે ઉપર વિદ્યારૂપ સહાય અદ્ધારાણી આવી એસે એ રવાનાવિક છે.

વળી તરવાર અને નિદંપતાથી મેળવેલા વેભવ જ્યારે સુખસાંતિપૂર્વક ભોગવી શકાતા નથી તથા ચિરસ્થાયી રહેતા નથી ત્યારે વિદ્યા અને ઉદ્યોગથી મેળવેલા વેભવ આપણી જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે, તથા વિવિધ આપત્તિઓનો નાશ કરે છે એટલું જ નહિ પણ યાંત્રિક અને ચિરક્ષયપૂર્વક ભોગવી શકાય છે. વિદ્યા અને ઉદ્યોગ એ બેટું વિરલ જોડકું જે પ્રજામાં જોવામાં આવે છે તે પ્રજાના સજ્જના સુઘકમાં અજસુર્યનો સર્વ અસ્ત ખમતો નથી એમ કહેવું એ અતિશયોકિત નથી. આનું પ્રતલ લલહરણુ સિદ્ધિ સામાન્ય છે. વિદ્યા અને ઉદ્યોગને ઠેકાણે જ્યારે અનીતિ તથા મોજશોખ આવી એસે છે ત્યારે પ્રજાની પાપમાલી યાવ છે, જેના દષ્ટાન્ત તરીકે પ્રાચીન રોમનું સામાન્ય આપણે લઇશું, કે જેનું આજે નામ કે નિયાની પણ નથી.

વિદ્યા અને ઉદ્યોગના પ્રાધાન્યવાળી પ્રજાને આશ્ચર્ય સંબંધ જ્યારે સુધારામાં પાછળ પડી ગયલી બીજી પ્રજાને યાવ છે ત્યારે તેના આગમનાં દાર ઉધડપાં છે એમ માનવું એ ખોટું નથી. અનેક સેક્યુલરિસ્ટ વિપત્તિની પર-

પરાઓને ભોગથી સુકેલી આપણી આર્થ પ્રગ્નનો આવો દિતકર સંબંધ
 ખ્રિષ્ટિય પ્રગ્નસાથે થયો છે. ખ્રિષ્ટિય રાજ્યની સ્થાપનાથી આપણી આર્થિક
 સ્થિતિ ધણે અંશે દૂર થઈ છે, આચાર તથા વિચારનું પૃથક્કરણ કરી આ-
 પણે તેમાંથી વહેમરૂપ નિઃસાર જાગને કાઢી નાંખવાનો પ્રયાસ કરીએ
 છીએ, આપણને ઘેર બેઠાં દુનિયાની વાતો જણાવનાર ન્યુસપેપરો વાંચીએ
 છીએ, હાલના આઠ ઉપર પાર્લામેન્ટમાં ચાલતી ઝપાઝપી વગેરે પ્રસંગો કાઢ
 સાસુવદ્દની લડાઈની પેટે આપણી નજરનીએ ખનતા હોય તેમ તે સંબંધી
 ઠાવકપણથી ચર્ચા કરીએ છીએ તથા આપણો અભિપ્રાય બેંધક જણાવીએ
 છીએ, નાના મટી ગોટા થવાની છાંજાં ધરાવીએ છીએ, આપણી કાદકરિ
 યાદો સરકારને રજૂ કરી વધારે હક મેળવવા મંત્રેજાર છીએ, અને આપણા
 બળાખળનો નિર્ણય કરી રાજીએ છીએ.

હિંદુસ્તાનના એક છેડાથી બીજા છેડાસુધી રાજાઓની યોજના
 કરી ઉઠાર શિક્ષણપદ્ધતિને સ્થાપી આપણી માયાળુ સરકારે આપણા ઉપર
 આઠશે બધા ઉપકાર કર્યો છે, પરંતુ રાજાનું અથવા કોંગ્રેસનું શિક્ષણ
 પામવાથી જ આપણે કૃતાર્થ થઈ જઈશું એવું આપણે ધારીએ એ
 સંસ્કારનો હેતુ નથી, અને એવું જો આપણે સમજતા હોઈએ તો તે ઉઠાર
 શિક્ષણનો આપણે ગેરઉપયોગ જ કર્યો કહેવાય. રાજાઓમાં ચાલતો
 મંત્રેજારનો ઇતિહાસ, ખ્રિષ્ટિય લોકોનો સહવાસ અને યુસ્તક વગેરે દ્વારા
 ગોરી પ્રગ્નનો પરિચય આપણને સ્પષ્ટ જણાવે છે કે બુદ્ધિમત્ત ઉપરાંત
 આપણે જો ખંત તથા સાહસિકતા, સ્વદેશાનુરાગ તથા સ્વાર્થ, સંપ
 તથા સહુક, ઉદ્યોગ તથા ઉચ્ચાચ સંપાદન નહિ કરીશું તો મહાવિદ્યાવપુ
 ઉંચામાં ઉંચું શિક્ષણ પામવા છતાં આપણે દેશોન્નતિ જાગતમાં હીંચી
 રહી જઈશું. એક પક્ષે વહેમના વૈરીઓ અને સુધારાના દિમાયતીઓ, તથા
 બીજા પક્ષે શાસ્ત્રના અનુયાયીઓ પૂર્વજોના બંકનો જને ઉપર કહેતા ગુણો
 ને સંપાદન કરવાની જરૂર જોય છે; પરંતુ સુધારાનો અમુક પ્રકાર જાર

કેવલિયન થાય છે ત્યારે તેઓ વચ્ચે ભારે ઝગડો જોવામાં આવે છે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે પરદેશગમન લખ્યો.

સુધારના દિમાવતીઓ કહે છે: “ પૂર્વે એવો વખત હતો કે સમૃદ્ધિ તથા સુધારો પૂર્વે દિશામાં વસતાં હતાં, અને પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓને તે પૂર્વમાંથી પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર હતી. આજ એવો વખત છે કે સમૃદ્ધિ તથા સુધારો પશ્ચિમમાં વસેલાં છે, અને તેને ત્યાંથી પ્રાપ્ત કરવાની પૂર્વ પ્રજાઓને જરૂર છે. આપણાં શાસ્ત્રો સ્વાધ્યાય ને વખતે આપણી ચઢતીને સૂર્ય આપણા દેશમાં પ્રકાશનો હતો, અને પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓમાં પડતીરૂપ અંધારું હતું. તેથી તે વખતની પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓને વચન, શ્લેષ્ઠ વગેરે સંજ્ઞાઓથી ધિક્કારી કાઢેલાં જંતુઓમાં આવે છે, તેમના સંસર્ગથી અપવિત્રતા નીપજતી વર્ણુઓમાં આવે છે. અને તેમના દેશમાં પ્રકાશનો નિરોધ કરેલાં જોવામાં આવે છે. પરંતુ હમણાં તો બધું અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું છે. વિદ્યાઓ, કલાઓ, સુધારા, શોધો વગેરેની માતૃભૂમિતરીકે આજ તો પશ્ચિમ ભૂમિને મર્ચ માન મળે છે, અને તેના તરફ પૂર્વની પેઠે તિરસ્કારબુદ્ધિથી જોવામાં આવે છે. અન્યાય અને અહિંસા છે એટલું જ નહિ પણ આપણી બુદ્ધિની જડતા અને મિથ્યાભિમાન સૂચવે છે. યાત્રાવલ્ક્યાદિ રમૂતિકારો પણ દેશકાલધર્મને પ્રાધાન્ય આપે છે; તો તે પ્રમાણે જોવા જતાં પણ પરદેશગમનની ક્ષયિતતા નિહ થાય છે. આથી પરદેશગમન ન કરવું એ એક પ્રચંડ વહેનનો કિસ્સો છે, જેને તોડી નાંખવામાં જ આધુનિક આર્થિક પ્રજાની આગાહી છે.” સુધારના દિમાવતીઓના આ કથનમાં ધણે અંશે સત્ય છે એમ સ્વીકાર્યા વિના આવે એમ નથી.

જૂના વિચારના લોકો બીજે પક્ષે કહે છે: “ આપણા મહાત્મા શાસ્ત્ર-કારોના સેષ કંઠાવિ મિથ્યા ચનાર નથી. ધર્મભૂમિતરીકે તેઓએ જે દેશનું વર્ણન કર્યું છે તેનો મદિમા આજે પણ જુઓ. આજકાલ વિચારવત જઈ આવેલા કેટલાં હિંદુઓ આર્યભૂમિનાં તત્ત્વજેરૂપે જોવામાં ચકાવ એવી રિથ-તિમાં રહે છે! પેતાના અધર્મિક અભ્યન્નિચ્છરથી તથા રરચ્ચંદ વર્તનથી

આવાઓમાંના કેટલા જ્યાં પોતાના કુટુંબને, પોતાની માતિને તથા પોતાના દેશને જદો સગાડી ચુક્યા હોય તેઓનું દળદર હજી સુધી કાણે પૂંક્યું છે? દેશે દેશે પોતાના યશસ્વી નામનો ડંકો હજી કાણે વગાડ્યો છે? ” આ કથન પણ કેવળ આંતિભરણું કહી શકાય એમ નથી.

પરદેશગમન બાબત આ પ્રમાણે ઉપર કહેલી જાને દલીલોમાં કેટલેક અંશે સત્ય છે તો જાણું સત્ય કંઈ વિચારચેષ્ટિમાં છે તેનો મયામતિ નિર્ણય કરવાઅર્થે આ સેખની પ્રવૃત્તિ છે.

વિવિધનો ઉપક્રમ આપણે આજમાત્ર વારંવાર પૂછતા નીચેના પ્રશ્નોથી જ કરીશું:—

હિંદુસ્તાનમાં નહિ અપાતી કેળવણી માટે જહાર દેશ જવું પડે છે, ત્યાં બીજા લોકોના સંસર્ગમાં આવણું પડે છે. બસકે જ્ઞાતિભેદ રહેતો નથી, માટે તેવા કાર્યાર્થે ત્યાં જવું કે કેમ ?

બંધિત તથા દેશના લાભોની તુલના કરી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર નીચે પ્રમાણે આપવો ઉચિત લાગે છે:—

વિલાયત અથવા ધર્તર દેશોમાં કેળવણીમાટે જવા ધ-મ્મજનાર યુવાન જે નીચે જણાવેલી સ્થિતિનો હોય અને નીચે જણાવેલી શરતો પાળી શકે એવા હોય તો તેને પરદેશ જવાને કોઈ પણ બાધ નથી.

(૧) તથા અથવા પાંચ વર્ષસુધી પરદેશમાં સુખરૂપે રહી શકાય એટલું દ્રવ્ય દેવું કર્યાવિના પોતાના પિતા અથવા રક્ષકના જ સ્વાધીનત્વ હોવું જોઈએ. તેમ જ પોતાને માટે આ ખર્ચ યથાથી પોતાના રક્ષકને નિષ્ક્રિય ન જવા મળું પડે એમ ન હોવું જોઈએ. કાંઈ પણ કારણથી દેવું કરીને તો પરદેશ ન જ જવું. અર્થાત્ આ કામ સમર્થ ધનવાનના પુત્રો અથવા આગ્રિતોતું છે.

(૨) તે યુવાનના પિતા અથવા પિતૃતુલ્ય રક્ષક વિદ્વાન હોવા જો-

જ્યે. તેમનો તે યુવાનુકર પર પૂર્ણ અંકુશ હોવો જોઈએ. પોતાના રક્ષકના ન-
યથી અનીતિના માર્ગે જતાં અટકે એવો તેમનો પરસ્પર સંબંધ હોવો જો-
ઈએ. અર્થાત્ જોમને માથે કાંઈ પણ અંકુશ ન હોય તેવા યુવાનોના પરદેશ
જવાથી પ્રસંગે હાનિ થવાનો સંભવ છે.

(૩) કુલના અને ધર્મના કુટુંબનો તે એકનો એક પુત્ર ન હોવો
જોઈએ. કેમકે દૈવેન્દ્રીથી પરદેશમાં તેના શરીરને કંઈ ધોરે લાગે તો તે ધુ-
વાનની કિતમ કળવણીથી કુટુંબને જોડેલા લાભ યાત તે કરતાં તેના કેવલ
અભાવે હાનિ ધણી મોટી થાય. આખા કુટુંબને જીવતાં સુધીનો મહાન કલેશ
પ્રાપ્ત થાય.

(૪) જનાતાં સુધી સ્વસ્થાતિની અને સંબંધી જનોની સંમતિ આગ-
લથી મેળવી જવાય એ કિતમ છે. આપણા શાસ્ત્રમાં અધિકાર પ્રાપ્ત થયે પણ
અનુયાયક સ્વીકારવામાં માતા, પિતા, સ્ત્રી આદિની સંમતિનો પ્રતિબંધ રા-
ખેલો છે. શાંતિસાથે પાછળથી કંઈ ઉગ્રવચ્ચ એમાં આજરૂ નથી, તેમ જ મા-
તાપિતાની ઇચ્છાનિરુદ્ધ તો કદાપિ જવું નહિ જ.

(૫) કદાપિ શાંતિની સંમતિ આરંભમાં મળી શકે એમ ન હોય તો
પાછળથી જો કંઈ આપવો પડે તે આપવાજોઈતી સત્તા જોઈએ. તેમ જ શાં-
તિમાં આપણો પક્ષ પણ સજલ હોવો જોઈએ.

(૬) શરીરસંપત્તિ કિતમ પ્રકારની હોવી જોઈએ.

(૭) સર્વ કરતાં નીતિની સંપત્તિ વધારે સારી જોઈએ. પરદેશમાં
જઈને માખાપના નામને, હરતભૂમિના નામને, અને દેશી લોકોના નામને
એજ લાગે એવું સ્વચ્છંદી વર્તન નહિ જ હોવું જોઈએ.

(૮) મોટાકુટુંબમાં અચવા જી. એ. માં પામ થઈને જવું એ જ
આજના સમયમાં ઉચમ મલુખ છે. અત્રેની યુનિવર્સિટીની પરીક્ષામાં પાસ
નહિ થઈ શકનારાઓ બારિસ્ટર થવા વિજ્ઞાપત દોડી જાય છે તે અહિં પણ
આવીને પણ સારું નામ કાઢી શકવા નથી.

(૯) સવંધી ઉત્તમ કીર્તિ જેઓ મિત્રમિત્રમિત્રની પરીક્ષા આપવા જાય છે તેઓ જ કાઢે છે. જેઓ સાદા બારિસ્ટર થવા જાય છે તેમાંથી બહુ યુવક ગૃહસ્થો પાછા આવીને મારી કીર્તિ મેળવી શકે છે. કેમકે વિદ્યાવત જતાં પહેલાં જ તેમનું જ્ઞાન બહુ ઉતરતા પ્રકારનું હોય છે, અને બારિસ્ટરના અભ્યાસમાં નવીન શિક્ષણ ખાસ મળતું નથી. તેથી અહિં આવી ખાલી બબકો જ મારે છે. અત્રેના પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય છે કે સાફ દેશી નવા બારિસ્ટરો કરતાં સુખમતા એલ. એલ. બી. વડોનો ખર્ચી રીતે સારા નીચડે છે. તેથી બારિસ્ટર થવાને વિદ્યાવત દોડવાની ધેલછા તો માત્ર એટલું જ પ્રકટ કરી આપે છે કે એ બામુશ્રી સુખમતા યુનિવર્સિટીમાં બી. એ. એલ. એલ. બી. થવા જોડલા પાણી ચાગા નથી. ઉત્તમ શક્તિવાળા તો અહિં બી. એ. થઇને પછી જ બારિસ્ટર થવા ત્યાં જાય છે.

પરદેશની ડોક્ટરની ડિગ્રીમાં પણ ઘણા ભેદ છે લાંડન જેવી યુનિવર્સિટીની ડોક્ટરની ડિગ્રી જ ખરી શોભતાસૂચક છે. અને બીજી આસપ્સ ડિગ્રીઓ તો નામની જ છે આવા 'મોટા' બારિસ્ટર અને મોટા ડોક્ટરોની સંખ્યા ક્રમે કરીને વધતી જાય છે તેથી દેશને કંઈ ખરો લાભ થાય છે એમ માની શકાતું નથી. પોને ખાલી બબકો મારે જોડતું જ. ઉચ્ચતર કેળવણી માટે ઈંગ્લેન્ડ અમેરિકા જનાર યુવાનોએ જાણવું જોઈએ કે તેમને માટે તેમના પિતા, પોપપા કે રક્ષકો જે દુશ્મરો રૂપીઆપર પાણી ફેરવે છે તેનું શ્રદ્ધ કેવલ આત્મોન્નતિ જ નથી એટલે કેવલ પોને વિદ્યાનું 'મોટા' પગાનવાળા અથવા મોટી કમાણીવાળા બહુસાગ થવા એટલ જસ એમ નથી. તેમની ઉંચી કેળવણી, તેમની અમાધારજી વિદ્યા અને તેમની સારી કમાણીનો લાભ તેમના કુટુંબ, શક્તિવાળા દેશને અવરંધ આપવાનો છે. અને સર્વ વિવેકી યુવાનનું તો એ જ હર્ષણ છે કે તેમણે પરદેશ જતાં પહેલાં આવા નિશ્ચયથી જ જવું. નિશ્ચય અને મંકલનું જ આ જગતમાં સામ્રાજ્ય છે. અને જે યુવાન આજ નિશ્ચયવિના જાય છે તે કરતાં જે આવે નિશ્ચય મનમાં

રાખીને જ જાય, તથા ત્યાંના સર્વ પ્રવાસમાં આ નિશ્ચય નિરંતર લક્ષમાં રાખે તે યુવાન બહુ મોટાં કામો કરી શકે એમ છે.

ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે શ્રુત પ્રાદ્યાહ્નના વખતમાં જે યુરોપીયન લોકો હિંદુસ્તાનમાં અનેક કષ્ટ વેડીને આવતા હતા તે કાષ્ટ પણ રીતે કેવલ પોતાના સ્વાર્થ માટે આવતા ન હતા. પરંતુ પોતાના દેશના લાભ માટે આવતા હતા. અથવા ઔરંગમાં ગમે તે કારણથી આવતા હતા તોપણ આ દેશમાં રહીને પોતાના દેશના હકોમાં વૃદ્ધિ કરતા હતા તથા સ્વદેશમાં જન્મને પોતે અત્ર મેળવેલા અનુભવનો લાભ પોતાના દેશના લોકોને તથા રાખને આપતા હતા. અને એવા સ્વદેશોન્નતિ માટે જ આવેલા ગરીબડાનેવા છાંયે વ્યાપારીઓ આજે સમય ભરતખંડનું નિષ્કંટક સામ્રાજ્ય ગોઠવે છે.

હવે આપણા યુવાનોને કંઈ બવિષ્યમાં સામ્રાજ્ય લેખવવાની આશાથી તો જગ્યાનું નથી. અને તે વખતના ઇંગ્લેન્ડને પણ કંઈ આટલે સુધી પાત આવશે એમ સ્વપ્ન પણ નહિ હોય. પરંતુ આપણા પોતાના દેશ, રાષ્ટ્ર અને કુટુંબના હિતમાં કંઈક દેખીતી વૃદ્ધિ થાય એવાં કામો કરવાની ફરજ તો પ્રત્યેક ઉત્તમ કેળવણી મેળવનાર યુવાનની ગણાય એમ છે.

હાલમાં વિલાપત જન્મ આવ્યાનાં કેટલાંએક ચિહ્નો તીવ્રે પ્રમાણે છે.

૧ કપડાં ખરચતો પહેલા નંખરતો વધારો.

૨ મોચીની દુકાનની પેડે જૂટની દાર.

૩ હાથમાં એક હેન્ડ-બેગ-હાથનું પાકીટ; ગળામાં કોલર.

૪ નેન્ટલમેન તરીકે આખી દુનિયા ઉપર નિસ્સકારની નજરે જોતાં અથવા આખી દુનિયાને મૂર્ખ ગણીને દેવાની નજરે જોતાં લટક લટક ચાલ.

૫ ઘરમાં બાઈડી જુટ (Brute-પરુ), પિતા સિલી (Silly-એવ-કુક) માતા મૅડ (mad-માંડી), રાષ્ટ્રિજનો રોગ્સ (rogues-હુઆઓ) અને પાડોશીઓ રાસકલ્સ (rascals-મધેડા) અને (unmannerly) રીતબાત વિનાના હોય છે.

હવે આ બેવકુશ પિતાનો અને ગાંડી માતાનો પુત્ર અને દોર બાઇડીનો મણી કાણુ દોષ શકે એનો વિચાર સર્વેએ કરી લેવાનો છે. આનો પરિણામ એ થાય કે આવા બાઇડીને સુખમના હોટેલ સિવાય બીજે કોઈ સ્થલે રહેવું ગમતું નથી. પોતાનું ઘર તો બહુ જ ખરાબ લાગે છે. અને સ્વ-સ્થમાં પોતે બધી રીતે ચીડાયેલા અને દુઃખીનેવો થઈ રહે છે. વળી કેટલાક મુક્તિવાળા હોય છે તે પોતાનો આતિરક્કાર બહાર બતાવતા નથી. જેમ તેમ કરીને કડવું આપડ પીવાની પેટે મદા કબે ઘરમાં રહે છે; પણ પાંખવાળા પંખીની પેટે એની નજર પાછી વિલાયતતરફ કે કંઈ નહિ તો સુખમના હોટેલતરફ રહે છે. આવી દશના ગુદસ્થો ગમે તેટલી ઉંચી કેળવણી પામેલા હોય તો પણ પ્રયત્ન નો પોતે જાતે જ સુખી થઈ શકતા નથી; કુટુંબ અને સાતિસાથે તો તેમનો મેળાપ જ હોતો નથી. આ બાઈ એ બધાને બેવકુશ સમજે છે, અને તે લોકો એને 'વાવડી ચસડી' સમજે છે. તેથી ૧૨૨૫૨ અરુચિને લીધે એની ઉંચી કેળવણીનો લાભ તેમને મળી શકતો નથી. અને દેશના હિતસુધી તો દૃષ્ટિ ભાગ્યે જ ગવડી હોય છે. કેમકે ઉપર ચર્ચેલી સ્થિતિ સેવાયુ ખારિસ્ટરોની છે. સારા સંગીનશાનવાળા ખારિસ્ટરો તથા સિવિલયનો છેક આવા હોતા નથી.

ગમે તેમ હોય પણ હવે પછી નવા જનારા યુવાનોએ એક તો પણ જ લેવું ધટે છે કે આપણે વિલાયત જઈ આવીને એવી રીતે વર્તવું કે આપણી કેળવણીથી અને આપણી ઉત્તમ લાવડીથી તમામ લોકો આપણા ઉપર મોહ પામી જાય અને આપણી પાછળ ગાંધ થાય. ઉત્તમ કેળવણીનું એક લક્ષણ એ જ છે કે પોતાના કરતાં હિતરતી કેળવણીવાળાને પોતાની ઉત્તમ શક્તિથી પોતાને વશ કરી લેવા. ઇંગ્રેજ લોકોમાં, જે માણસ પોતાની સ્ત્રીને દોર કહેતો હોય, અને માતાપિતાને બેવકુશ અને ગાંડાં કહેતો હોય તેને કોઈ કુલનાનું કે જેન્ટલમેન કહેવું નથી. ઇંગ્રેજમાં જેન્ટલમેન શબ્દનો અર્થ બહુ જ ઊંચો છે. આપણામાં જેને કુલીન અર્થ અને સદૃશરથ કહીએ છીએ તેને પણ અર્થ મળતો અર્થ છે. પરંતુ

જેન્ટલમેન અથવા સદ્ગુણસ્થાનું એક મુખ્ય લક્ષણ તો એ જ છે કે પોતાના કરતાં ઓછા જ્ઞાનવાળા, ઓછી અકબ્રવાળા, ઓછી કેળવણીવાળા લોકો સાથે દસતાં દસતાં, દયાથી, વિવેકથી એવી રીતે વાત કરવી કે તે ઓછી કેળવણીવાળાને એમ ન લાગે કે આ મને હલકો ગણે છે. તેની માંડી વાતોની પણ હા હા કહીને બનેલ પ્રકારે તેનું સમ્બોધન કરીને તેનું મન હરી લેવું જોઈએ. તેને મનથી પણ હલકો ગણવો નહિ અને બદારથી તો તેને હલકો ગણી વર્તવું નહિ જ. આ સંજોગમાં ઇંગ્લેન્ડ પાદરી લોકોની રીતભાવ અને કેટલાએક સારા કલેક્ટરોની રીતભાવ આપણા દેશી યુવાનોએ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. વળી એક ધ્યાનમાં લેવા જેવું એ છે કે જે ઇંગ્લેન્ડ લોકો આપણા દેશમાં ત્રીસ ત્રીસ વર્ષ રાજજીવો વિભવ ભોગવતા રહે છે. તેમનો પોતાની જન્મભૂમિપ્રતિનો ભાવ ત્રીસ વર્ષ એક સરખો તાગે રહે છે, કે જે જન્મભૂમિમાં પાછા ગયા પછી ત્યાં એક સામાન્ય ગૃહસ્થતરીકે જ તેમને રહેવાનું હોય છે. જે સાહેબ લોકો હિંદુસ્તાનમાં ૨૨૮ કલાસ અને રિ-ઝર્ડ સલૂન વિના મુસાફરી જ કરતા નથી તે ત્યાં સામાન્ય 'કહ' કક્ષામાં મુસાફરી કરવા માટે, તથા સર્વ વિભવરહિત જીવન ભોગવવામાટે જાય છે, તે છતાં તેઓ આ દેશના રાજ્યવૈભવકરતાં પોતાના દેશના ગામડાનું જીવન અધિક પ્રિય ગણીને પેન્શન લઈને ત્યાં જવાને તલ્લબી રહે છે. સારે આપણા આ ભાઈ સાહેબો ત્રણ કે પાંચ વર્ષ વિચારવત રહીને ત્યાં એવા તો બહાસાળ થઈ જાય છે કે ત્યાંથી પાછા ફરવું પણ મમતું નથી તથા ન છુટકે અનેક કારણથી રહેઠાણમાં પાછા આવે છે તોપણ એમના જનની સ્થિતિ સદાને માટે નહિ તો દીર્ઘ સમયસુધી જળવિનાની માછલીજેવી ખિન્ન રહે છે. હિંદુજેવા થઈ ગયલા ઇંગ્લેન્ડની જન્મભૂમિપ્રતિની ભક્તિ અને સાત્ત લોક થઈ ગયલા દેશી યુવાનોનો જન્મભૂમિપ્રતિનો દેવ નહિ તો વૈરાગ્ય એ એમાં કેટલો મોટો ભેદ છે ? આ ભેદમાં જ જાણુ રહસ્ય રાખાયું છે. એટલા જ માટે એક પ્રજા રાજ્ય કરવાને લાયક થઈ છે અને બીજી પ્રજા રૈયત થવાને યોગ્ય થઈ રહી છે. જ્યાં સુધી જન્મભૂમિપ્રતિની ભક્તિનો દીપક આપણા વિચારવતી યુવાનોના

પરંતુ હવે આની રીતે મેરી છુપીથી વિદ્યાવત જવાનો અને શાંતિ-
જનોએ વિદ્યાવત જનારોની પાસ સામા થવાનો વખત વહી ગયો છે.
જમાનો બદલાતો જાય છે, તેમ શાંતિજનોએ પણ પોતાની રીતમાત યોગ્ય
અંશે બદલવી ધટે છે. શાંતિજનોએ સમજવું જોઈએ કે જે જનારા છે,
જેમને વિદ્યાવત જવાની સર્વ અતુક્ષ્ણતા છે તેઓ, પોતે સામા થશે તોપણ,
જશે જ. ભારે પછી પોતે પોતાની ખુશીથી જ પ્રીતિપૂર્વક સંમતિ આપી
વિદાય કરવા એ શું ખોટું છે? હવે તો કોઈ યુવાન વિદ્યાવત જઈ શકે એવો
હોય તો જરૂર પ્રમાણે દ્રવ્યનું ઇંડ કરીને પણ તેને પોતાના તરફથી મોકલવા
યાન કરવાનો સમય આવ્યો છે તે પોતાની મેજે જાય તે કરતા પોતે મોકલ્યો
એવી કાર્તિ લેવા એ વધારે હઠાપણુ બરેણું છે. અને જ્યારે તેવો કાંઈ
જવાને તૈયાર થાય અથવા મોકલવાને તૈયાર કરવામાં આવે ભારે
શતિનું સામનું કે પંચ જોશું કરીને વૃદ્ધી વૃદ્ધીએ ખાસગુણો ભેગા થવું
જોઈએ. તથા તેમજો તે યુવાનપ્રતિ અમાધારણુ સ્નેહ દર્શાવવો જોઈએ. તેને
મમ, નીતિ, વિદ્યા, અને લોકવ્યવહારમંજૂંધી જે જે બોધ આપવો ધટે,
તે આપવો જોઈએ. પાછા અભ્યાસ પછી તેના તરફથી તેના સંબંધીઓ,
શાંતિજનો તથા દેશીઓ કે તા પ્રકારના વર્તનની આજ્ઞા રાખે છે તે તેને આગ-
ળથી જ બહુથી દેવું જોઈએ તથા વિદ્યાવતમાં નિવાસના સમયના કર્તવ્યનું
તથા પાછા યજ્ઞ પછીના કર્તવ્યનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન તેને કરાવી દેવું જોઈએ.

૨૨૬૫માં તેને યોગ્ય બોધ આપીને એવો તો બાંધી લેવો જોઈએ અને
તેના તરફ આરે તરફથી સ્નેહની ધારા પ્રવર્તવાની એવો તો પાણીથી પાનજો
કરી મૂકવો જોઈએ કે એ જિયારો તથા ચાર વર્ષ વિદ્યાવત રહે તોપણ આ
સ્નેહને એક ક્ષણનાર જૂઠી શકે નહિ, અને તેનામા સ્વદેશબંધિનો દીપક જે
આદિથી પ્રકટાવો આપેલો હોય, તે નગરાગ્નિના થીમાતાજીના દીપકની પેઠે
એકલગાયા વિના અખંડ રહે. હાલ તો “ સોનાળી વાગર અને સોનાળી અ-
ણકારીમર ” એ ન્યાયથી આ લંચી કેળવણી મેળવના જનાર યુવાનમાં પણ
આ શાંતિજનની ડેસાઓનું મન મેળવવા જેવી કેળવણી કે દરકાર હોતો

નથી, તેમ જ એ શક્તિના વૃદ્ધ સોકોને પણ જાન નથી કે હવે આપણે ગમે તેટલી ટેંટે કરીશું તોપણ વખત તેમનો છે, આપણો પૂરે થયો છે. તેમણે સમજવું જોઈએ કે યુવાનમાં તો અકલ્પ ન હોય પણ વૃદ્ધોમાં કંઈક છે કે મૂળથી જ સંઘર્ષ જમાડીને જવા દેવો તે કરતાં બચાવ વાપરી મોકલવાથી આપણી તોના પર કંઈક આધક સવા રહેશે.

આ વગેરે વિચારો કરીને તથા આજ કાંઈ સમારંભપૂર્વક જો મુલા-
નોને મોકલવામાં આવે તો હાલના કરતાં ઘણો લાભ થાય એમ છે.

(૧૧) પરદેશ જતા પહેલાં આ વગેરે ઘણા વિચાર કરવાના છે પણ તેમાં સર્વથી મુખ્ય એક વિચાર એ છે કે તે જનાર મુલાને કાંઈ પણ કારણથી પોતાની જીને દગો દેવો નહિ. પોતાનાં માતાપિતા અને જી એ ત્રણને દગો દેનારની કળવણી જાણી નથી પણ સર્વથી નીચો છે. તેણે જતાં પહેલાં જ સ-
મજવું જોઈએ કે પોતે તો ત્રણ વર્ષમાં બહાસાગ થઈ જવાના છે, પણ જી તો જ છે તે જ રહેવાની છે. જો વિચારવું જઈ આવે પછી ને છૂટ-દોર થાય છે, તો તે બિચારી પ્રથમ પણ તે જ હોંતી. આ આદિ અસમ્યક વિચારથી વિસાદિત જઈ આવીને બહાસાગી પડે કે બીજા પોતાનો સાપનો સ્વભાવ મક્કલ કરવો એમાં તેમની આગર નથી, એમ તેમણે ખચીત સમ-
જવું, અને છતાં ઘણીએ તે બિચારીને રાંધણી માનવો પડે એમ ન થવું જોઈએ.

હવે માત્ર પર્વનો પ્રશ્ન રહે છે. એ તો ખુદશું જ છે કે પરદેશમાં જ-
વિભેદ રહે એમ નથી અને પાણી વગેરેની છાછ પગામ એમ નથી. પરંતુ આપણો વેદપ્રતિભાસિત આજો આર્ચધર્મ કંઈ આ જાતિભેદમાં અને પાણીના અડકાભેળામાં જ સમાઈ ગયો છે એમ નથી. આર્ચધર્મના સૂદ્ધતમ સિ-
દ્ધાન્તો એવા કે આ " અડસો મા તમે અબડસો. " એવી ચતુરાઈ કર-
નારાં ટોળાંના તો મમજમાં પણ તે જગરી શકે એમ નથી અને ઘણા વિદ્વાન
સારાઓનું મગજ પણ કામ કરે એમ નથી. આથી જ્યાંએ વર્ણસંકર
જવું અને જાતિભેદ નહિ પાળવા એવો કંઈ ભાવ નથી, પરંતુ તેની જ

સાથે એ પણ સ્પષ્ટ છે કે માત્ર નહાવા ધોવાના, સ્પર્શવાસ્પર્શના અને જાતિ-
 બેદ વગેરેના ખાણાચારની જગ્યામાં જ સમગ્ર શુદ્ધ ધર્મનો સમાવેશ થતો
 નથી. વિશાસત જવાનો પ્રચાર વધવાથી જાતિજનનની સિધ્ધિસતા થવાનો
 સંભવ છે એ ખરું. પરંતુ જાતિજનનની જગ્યામાં જાળવનારાઓએ
 પણ દેશમાં રહીને પોતાનું કે દેશનું કંઈ ઉકાળુ છે એમ નથી. વળી જાતિ-
 જનનનું સિધ્ધિ માત્ર વિશાસત જનારાઓ જ કરે છે અને તેઓ ન જાય તો
 અટકે એમ કંઈ નથી. જાતિજનનને સિધ્ધિ કરવા માટે તો આખી રેલવેની
 ધટમાળ ક્યારનીએ શરૂ થઈ ગઈ છે; અને સોડાવોટર, લેમોનેડ, આઈસક્રીમ
 તથા અનેક પ્રકારના જાટલાઓ આ ધર્મના કામમાં મંડી જ પડેલા છે. તેથી
 આંગણીને વેટેમણાપ એટલાં ચાર છોકરાંઓ વિશાસત જાય કે ન જાય, પણ
 વિશાસત નહિ જનારા અસંખ્ય લોકો તો આ સાધનોવડે જાતિજનનને ત્રો-
 ડવાને ખાઈપીને મચી જ પડેલા છે. વિશાસત જઈ આવેલા યુવાનોની કેટ-
 લીએક ભુલોને લીધે તેમનું તો મોટે ભાગે ખોટું વગોણું પણ થાય છે, પણ
 આર્યપ્રજનો ખરો જગાડો તો વિશાસત નહિ જઈ આવેલા લઈ જાયોમાં જ
 છે; અને જાતિજનનના નમે તેટલા લાભ છે તે કંઈ ના કહ્યું થાય એમ
 નથી, પરંતુ આજના દેશકાતરાજ્યનું માન જોતાં જાતિજનન ત્રોડવાનાં જે
 કારખાનાં શરૂ થઈ ગયાં છે તેને હાલ તરત બંધ કરી શકે અથવા તેને બંધ
 કરવાના કામનો આરંભ કરી શકે એવો કોઈ વિરલો હાલ તો જણાતો નથી.
 કોઈ મોટી નદીનું પૂર આવે અને ગામડાંઓ તણાઈ જાય તેમ આ આર્યપ્ર-
 જાને વર્ણસંકર કરનારો અધર્મ, અજ્ઞાન અને શ્રદ્ધાચારનો જલવાનુ પ્રવાહ
 ચાલતો આવે. તેને કંઈ હાથ લીધે અટકે એમ નથી. વિશાસત જાઓ કે
 ન જાઓ તોપણ આ પ્રવાહ તો વહેવાનો જ છે. તેથી હવે અને સારા કા-
 મને માટે વિશાસત જવાનો અથવા મોકલવાનો વિચાર કરતી વખતે જ જાતિ-
 બેદ વગેરેના વિચાર આગળ લાવી બિચારા આર્યધર્મને ખાલી વગોવવો એ
 એક પ્રકારનું ધર્મોપપાણું નહિ પણ તેથી ખરાબ અધર્મોપપાણું છે. સ્વરૂપમાં
 વિશાસત જવાને માટે અથવા કોઈ પણ ખરાં દિતાના કામ માટે આર્યધર્મ

વચનમાં આવે એમ નથી.

વળી કોઈ પુરુષ જે હથરકૃપાથી આર્યધર્મવિશે મોઝ્ય શ્રદ્ધાવાળો જ હોય અને ધર્મના મુખ્ય લાભ માથાં હીને પરદેશ અભ્યાસ કરવા ધાન્ટો હોય તો તેમાં લેશ પણ ત્રંધો આવે એમ નથી. કેમકે સ્ત્રીધરના પ્રવાસમાં અને પરદેશની સ્થિતિમાં રજસ્થાનપુરુષનો તથા પાણી વગેરેનો બેદ તેા સાચવવો પાસવે એમ નથી. મગે નેહથી જનચાક કરવાં પણ તે દેકે એમ નથી જ. તેથી ખુદ્દી રીતે કબુલ કરવું સારું છે કે કંઠલાએક બાલાયાર પગાય એમ નિધી જ. પરંતુ કોઈ પણ આદિતંક પુરુષ આર્યધર્મસંજ ધર્મ જે પ્રવૃત્તિ કરવાની છે તેનાં ત્રણ અંગ પડી શકે છે.

(૧) આંતર નિશ્ચયો અને માનસ સાધન.

(૨) આંતર પ્રવૃત્તિ અથવા ખાનગી પ્રવૃત્તિ.

(૩) બાહ્ય ચાર.

હાલના વખતમાં તો સેંકડે નવણું ટકાને મડે ધર્મનું ગધું સ્વરૂપ માત્ર બાહ્યચારમાં જ આવી ગયલું છે. પરંતુ તેનો તો ઉપાય નથી જેઓ આર્યધર્મનું સ્વરૂપ સમજે છે માને છે તથા તત્ત્વમાર જાણવામાં આગવી છે, તેમને માટે તો ધર્મની પ્રવૃત્તિ પૂર્વોક્ત ત્રણ અંગમાં રહેવાયતી છે. જે પ્રથમનાં બે અંગ બરાબર સાચવી શકાય એમ હોય તો તૃતીય અંગને થોડો ક્ષોભ લાગવાથી બહુ હાનિ નથી. અને પ્રથમના બે અંગ જે નહિવત્ છે તો માત્ર તૃતીય અંગ કંઈ બૂઝતાને તારે એમ નથી. તેથી જે કોઈ નૈહિક પુરુષ વિસત્યત જઈ શકે એમ હોય અને હાં જઈને કોઈ સારો અભ્યાસ કરી શકે એમ હોય અથવા અન્ય કોઈ પ્રકારે દેશના હિતનું કામ કરી શકે એમ હોય, અને તેમનાં પ્રથમનાં બે અંગ ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ હોય તો બાહ્યચારમાં દેશ સોનાનુમાર ફેર કરવાથી તેને લેશ પણ હાનિ નથી. જાન તેમણે પછા આંખા પછી બાહ્યચારના દોષની નિવૃત્તિ માટે તપશ્ચર્ય, પુરશ્ચર્ય આદિ સત્કર્મ પ્રાપ્તિત રૂપે કરવાં જોઈએ, પરંતુ તેમાં નૈહિક પુરુષને તો વિવાદ જ નથી. આત્મ આત્મોન્નતિ અથવા સ્વદેશોન્નતિના કાર્યમાટે પરદેશ જવાના

ચોગ્ય કાર્યમાં આરંભ થાય તો જ એવી ખોટી ખુબ પાડવાનો કામને અધિકાર નથી આ પૃથ્વીપરના સર્વ ધર્મોમાં આરંભ એ એક એવો વિશ્વ-દાયક ધર્મ છે કે તે માત્ર આરંભ અથવા દિંદુ સોડામાટે જ કર્તવ્યનું પ્રતિપાદન કરતો નથી, પરંતુ જૂઠ્ઠાની સમય પ્રકારની પ્રત્યેક મુદ્દે તેને તેને ચોગ્ય કર્તવ્યનું પ્રતિપાદન કરે છે. તથા ગમે તે સ્થિતિમાં અને ગમે તે અધિકારમાં મનુષ્યો પણ હમ્મણ હોય તો કમે કરીને આરંભના સર્વોત્તમ લાભને શિદ્ધ કરી શકે એ તા સાધનો પ્રતિપાદન કરે છે. આરંભના કંવાન્ડમાંથી કોઇ પણ માણસને તદ્દાર કાદી મૂકવાનો હુકમ નથી પરંતુ સચાચ અને બુદ્ધિમત્ તેમ જ લુહાં, પાંમળાં, આંધળાં અદિ સર્વ પ્રકારના અધિકારી તેમ જ અન-ધિકારી માટે એ કંવાન્ડમાં પોતાપોતાને ચોગ્ય જગ્યા મોકલી રાખેલી છે. કોઇને આરંભનું પાલન ન કરવું હોય તો જૂરી વાત છે. પરંતુ કરવું હોય તેને પર-દેશ જવાથી બચાવ આવે છે એવું ખેડું બદલું કાઢવું ચોગ્ય નથી. અને ખરું જોતાં આજે વધારે આરંભને જાળવવા, માનવા તથા પાળવાની પ્રત્યેક કવ-ચિત્ કોઇ વિરલ પ્રુપ્તચાત્રીને જ હોય છે. હતાર મોટા બાગને ધર્મની કંઈ ચિંતા નથી, પણ માત્ર કોઈ સારા કામમાં ફાંસ મારવી હોય ત્યારે ધર્મનું એકું આગમન કરે છે. આજે આવું ઘણું આવે છે તેથી આ સ્પષ્ટીકરણ કરું છે.

આ લેખ ઉપરથી કોઇને એમ બાન થતો કે આ લેખક જ્ઞાતિબંધનના વિરોધમાં છે, પરંતુ તેમ નથી. ચોગ્ય વર્ણ્યશ્રમભેદના જે શાસ્ત્રીય (Scientific) સાબો છે તેના પક્ષમાં આ લેખક છે. પરંતુ અવધાર્ય જ્ઞાતિ ભેદની જે આજે અવધાર્ય રીતે અસહ્ય પ્રકારે દ્વિભાવન કરવામાં આવે છે, અથવા જે કેટલીએક ખોટી, દંબરૂપ જ્ઞાતિ છે તેનો પક્ષ પણ આ લેખકને નથી. જેથી જ્ઞાતિબંધન બુદ્ધિપૂર્વક મોડવાની તો કોઇને સલાહ આપવામાં આવતી નથી. અને લેરેલેર મધપાન કરવા છતાં અને રિક્કેશમેન્ટ રૂમમાં તથા પારસી મુસલમાનની દુકાનોમાં બોજન લેવા છતાં જ્ઞાતિભેદ તુટેલો ગણવાનો નથી તો વિનાયક જવાથી જ જ્ઞાતિભેદ તુટે છે એ તો કેમ જ કહી શકાય.

જેમને આ શ્રેણીની સલાહનો સ્વીકાર છે તેમને એ જ સલાહ છે કે
 મોગ્ય વિવેકપૂર્વક આપણા વર્ણાશ્રમધર્મને અવસ્થા પાળવા. તેમના દોષ પણ
 મોગ્ય કર્તવ્યમાં આ શ્રુતિસ્મૃતિના ધર્મ વચ્ચે આવે એમ નથી. સ્મૃતિઓના
 પરસ્પર વિરોધથી કંઈ બચ્કવાની જરૂર નથી, અને પૂર્વે સ્પષ્ટ કર્યા પ્રમાણે
 મર્મપ્રવૃત્તિનાં પ્રથમનાં જે અંગ જો જરાજર સચવાય અને તૃતીય અંગ
 પરદેશમાં અમુક ક્ષણ ન સચવાય તો તેથી પોતાના શાસ્ત્રીય વર્ણાશ્રમ ધર્મનો
 સલાહો મારે બાંધ થાય છે એમ માનવાનું નથી. કેમકે તે દોષનો પ્રાપ્તિથી
 હતમ પ્રકારે નિરાસ થઈ શકે છે. તેથી પરદેશ જવું કે નહિ, આર્થ ધર્મ
 માનવો પાળવો કે નહિ, અને પ્રાપ્તિ કરવું કે નહિ એ પોતાપોતાના
 વિચારણાપર અને ઇચ્છાક્રમ પર છે, પરંતુ પરદેશગમન અને આર્થ ધર્મનું
 નેહિક રીતે અનુમરણ પરસ્પર અસંગત છે એ માનવું જીવજનરેણું છે.

નગીનદાસ ગોકુલદાસ મહેતા, બી. એ.

આપણા કુધારા.

કોઈ પણ દેશમાં ગ્રામીણજન અને ગ્રામીણમન હિંદુસ્તાન જેટલું નથી. હિંદુસ્તાનના કોઈ પણ પ્રાંતમાં ગ્રામીણસ્થિતિ અને તેથી થતી હાનિ ગુજરાતના જેટલી નથી. બાર પૂરવીઆ અને તેર ચોકા જેવું ગુજરાતમાં થઈ ગયું છે, અને દિન પ્રતિદિન તેમાં વધારો થતો જાય છે.

અસલ આ દેશમાં ચાર ગ્રામીણ હતી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, અને સૂદ્ર. એમાંની પહેલી ત્રણ જાત આર્ય વર્ગની હોવાથી તેમાં આવાખીવાનો અને વખતે કન્યા લેવા દેવાનો બ્યવહાર હતો. સૂદ્ર અનાર્ય હોવાથી તેમના સાથે એવો કોઈ જાતનો સંબંધ ન રાખતાં સૂદ્ર આર્ય પ્રજા તેમનાથી અલગ રહી હતી. કાળે કરીને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય, એ આર્ય અથવા હિંદુ ગ્રામીણો વચ્ચેનો સંબંધ તૂટ્યો.

જાતિ કંઈ કરીને છે. મૂળ ચાર જાતિનાં જૂદાં જૂદાં કંઈ હતાં. બીજા દેશોમાં કંઈ કરીને જાતિ હોય છે, પરંતુ તેમાં મિશ્રામિશ્રતા આપણે આ દિવસો જેટલી હોતી નથી. એક જાતિનું માણસ દર કોઈ જાતિનું કંઈ કરી શકે; એક જાતિ બીજી જાતિનું ખાધે પીધે વટસતી નથી; કન્યા લેવા દેવાનો જાતિઅનુસારે ધણો બાધ હોતો નથી. આવાં કારણોથી તે દેશોમાં જાતિમં-ધન થોડું, અને પરિણામે તેથી થતી હરકતો પણ થોડી હોય છે.

મુખ્ય ધંધાના ત્રિભાગવડે, જૂદા જૂદા સ્થળમાં નિવાસ થતે, ધર્મના કારણથી, સંસ્કાર સંસ્કારથી, લઘાઈ ટોટાનાં ને ખંડન કારણોથી નાતો વધતી ગઈ, અને હજી પણ વધે છે. સોની, કંસારા, છુદારઆદિ ધંધાના ત્રિભાગ વડે જૂદા પડ્યા ગયા છે, અને રૂપાચટ્ટઆદિ ગ્રામીણ હવે પછી પણ કદાચ

નૂદી યશો. વડનગરા, ગિરનારા, નાંદોરા, ઝાંદીચ, દીસાવાળ, શીખાળી આદિ નાતોમાંની ધણીક સ્થળને લીધે છે. ધર્મ અને સંસ્કર સંસ્કારનાં ઉદાહરણ આપનાં ઉચિત નથી. અનેક નાતોમાં તડ કે કાંટા પડવા એ બહુ કરીને લડાઈ ટંટા ને દોષને લીધે, માતિગંધન વિરુદ્ધ આચરણથી, કન્યા લેવા દેવાના પ્રતિબંધનસાર કે અગાનતારૂપી વહેમને લીધે બને છે.

માતિ એ કોઈ પણ જાતની સમાનતા ધરાવનાર લોકોની ટાળી. એક જ ધર્મે કરનારા એક ખીજને ચાહે એ સ્વાભાવિક છે. તેમને એકબીજાના સંબંધમાં વારે વારે આવવું પડે, અને તેથી તેમનો નૂહો વાડો વળે એ સ્પષ્ટ છે. એવા વાડાના લાભ પણ છે. વિસાવતમાં અને ખીજ સુધરેલા દેશોમાં પણ ધર્મને અનુસારે એવા વાડા વળેલા હોય છે. પોતાના એકસંપર્કે તેઓ ધણું કરી શકે છે. શુભાશુભ પ્રસંગે ભોગા થવું, જમવું, જમાવવું, કન્યાત્વ લેવડ દેવડ કરવું એ સંસારના લાવા છે, અને તે લાવા એક જથાના માણસો પરસ્પર લે એ સ્વાભાવિક ને સરળ માર્ગ છે. પરંતુ સૌ હૃદયી અંદર રહે તેમાં જ મજા છે. વાડા જેમ સાંકડા થતા ભય, એટલે જયા નાના થતા થાય તેમ સાગરમાંથી ખાડીમાં, ખાડીમાંથી તળાવમાં ને તળાવમાંથી ખાખોચી-આમાં વસવા જેવું થાય છે. જ્યાં સુધી જયા બહોળા હોય ત્યાં સુધી દરેક પ્રકારની છૂટ સારી રહે છે. ઝાંદીચઆદિ કેટલીક સાગર નાતો કહેવાય છે. “સાગરમાં સૌ સમાય” એ કહેવત લોકો એવી જાનોને મથાઈ લાગુ કરે છે.

શુજરાતમાં કેટલી નાતો હજી એની મજબૂતી કરવી. પણ શુરકેસ ધર્મ પડે છે. વરિતપત્રક કરનારાઓએ પણ એ કાંમની પૂરી તપાસ કરવાનું કંટાળાને હોડી દીધું હોય એમ જણાય છે. એકલા આજણમાં જ ચોરાશી જાનો કહેવાય છે, અને તડને લધને તો તેના વળો અનેક વિભાગ થયલા છે. કોઈ સ્થલના સમગ્ર આજણ જમાડે છ ત્યારે તેને “ચોરાશી” જ કહે છે. વરિતપત્રકમાં * આજણની જાતો આ પ્રમાણે આપેલી છે:—

* આ આંકેડા સને ૧૮૮૧ ના વરિતપત્રક પ્રમાણે છે.

ખાહ્યો.

નાગર વડનગરા	વાલમ	જંબુ (જંબુસરા)	ભાગવ	દીસાવાળ
વીસંનગરા	મેનળી	રોંડવાળ	દધીમ્ય	પતિઅલ
ચિત્રોડા	કંડોરા	ખેડવા	ગુમલી	ગિરનારા
સાદોદરા	શ્રીમોક	ઔદીમ્યટોળકિયા	ઔદીમ્યસદસ	ચોપીશા
પ્રમ્નેરા	ધીમાળી	રાયકવાળ	નાપલી	વડાદરા
ગારડ	કપિલ	ખડાવતા	ઉનેવળ	સાચોરા
બેદવાળ (માળભિત્રાના વિભાગ આપ્યા નથી)			બેરસદા	મેવાડા
મોઢ (ખટ પ્રકારના મોઢ આપ્યા નથી)			અનાવળા	ઝારોળા
સોમપુગ	મોત્રાળા	સમોદા	હડંબરા	ખારડળ
પુઠકરબા	મોમતીવલા	મળાવાળ	અગરિતવાળ	કંડોલિયા
પાલીવાળ	રવાળ	સોરડીઆ	વાપડા	હરસોળા
પારાસર	રામચડા	તલાબુવા	માર	

પતિત ખાહ્યો.

કારડીઆ	બામ	અવલ	તમેપન	અખોડી
બોજક	સાવરવા	રાજચોર	ઝેલક	સુરવ

પરદેશી સુમારે પંદર જાતના ખાહ્યો આ સિવાય ગુજરાતમાં છે.

કટલી જાતો! એમાંની કટલીક તો ધણાએ કાને ધણ સાબળી નહિ હશે. એમાંની કોઇ કોઇ જાતો ધણી નાની છે. કટલીક નાતોમાં અનેક વિભાગ, જથ્થા, સગા, તડ, એકડા થઈ ગયા છે. અને તેમાં બેટીબાદાર વિશેષે કરીને અને રોટીબવદાર કોઇ ઠેકાણે જાંધ છે. જાણવાડી સંજાના આદીમ્ય હાથારી સંજાના આદીમ્ય પાણીસરખું એ ન પીએ. છ જાતના નાગરો એક જીમ સાચે રોટીબવદાર રાખતા નથી, તો બેટી બવદારની વાત જ રી. વળી વડનગરામાં જ હુમરપરા, આહાણ, ને મુદરથ એવા વણ વર્ગ, દરેક વર્ગમાં પદરપર કંપાનો સંજા નહિ. અમુક ઠેકાણાના મુદરથ નાગર જીમ ઠેકાણાના મુદરથ નાગરને ત્યાં કંપા જડુ કરીને આપે નહિ. જડુ કરીને આહ્યોને મળા.

તા અને સંખ્યામાં પણ લગભગ તેટલા વિભાગ વાણીઆના છે. વાણીઆમાં વગી ધર્મએટ વિભાગ પણ છે તે જુદા. એટલે યીમાળી, શ્રાવક, મેશી, કે હુદિયા હોય, અને તેમનામાં પરસ્પર કન્યા લેવા દેવાનો રિવાજ બંધ પડતો ચાલ્યો છે. અમુક ગામોના એકઠા કરીને જુદા વાડા વાળવાનો પ્રયા વાણિયા જેટલો જ હવે થઈ ગયો નથી. ખડાવતા વાણિયા લઘુએ તો તેમાં દશા અને વીશા એ મુખ્ય ભાગ. જંગેની ઉત્પત્તિ, કુમરેબા, ગોર, મેત્રો એક સરખાં છતાં તેમનામાં એટીબેવદાર (કાઠિયાવાડ અને દેશાવર સિવાય) નથી. વીશાના મુખ્ય જ્યા ઉમરેક તથા નડીઆદમાં છે, અને તે ઠેકાણે એ જાતિ ત્રણ ચાર તડમાં વહેંચાઈ ગયલી છે. દેવજીદિથી કે તેમાં કારણેથી વખતે એક તડવાળા પીળ તડવાળા સાથે કન્યાબવદાર રાખતા નથી. આ સિવાય સુરત નારોડ, કાનમ, જાદરવા, જનોડ, કઠલાલ, હળદરવાસ, મોડાસા એમ અનેક ઠેકાણાના એકઠા બંધાઈ આસપાસના ગામોવાળાએ બીજા ઠેકાણાનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો તેથી એકેક એકઠા કે તડમાં સો બસે ધર માત્ર દાખલ થયાં.

સો બસે ધરતું તડ કે એકઠા તે જ તે તડ કે એકઠાની કુનીઆ. એમાં કુળે કરીને, ગોત્રને લખને, કે સગપણને સંબંધે ધણું ધર બાદ કરવાં પડે, એટલે કન્યાનો બવદાર માત્ર પાંચ પચાસ ધર સાથે રહે. આથી કન્યા લેતાં હતા કેટલીક હરકતો પડે વળી કેટલીક ન્યાતો કે લેના એકઠા એટલા નાના છે કે તેમાં લોકને મોટી વિદ્યભણ પડે છે. એવી ન્યાતો ને એકઠામાં કન્યા ન મળવાથી તે દહાડે દહાડે ક્ષીબુ થતી જાય છે, અને કેટલેક કાળે તે નાણુક થવાની ધારતી રહે છે. કાંઈ તડ કે એકઠામાં ધણી કન્યા હોય, ને કોઈમાં નેની આછત હોય, તેથી જ નેને આપદા પડે છે. તથાપિ તેઓ પરસ્પર સંબંધ બાંધતા નથી.

જેમ જહોળા ગોચરવગર ચરોતરમાં ઢોરોને ચરવાની આપદા પડે છે, તેમ સાંકડા જ્યાવાળાને કન્યા મળવાની સંકડામણ છે. કુળવાન લોકોને એક કરતાં વધારે કન્યા ઉપરાઉપરિ મળે છે, તેથી અકુળવાનને કન્યા મળવામાં હરકત પડે છે. કુળવાન લોકો એક ઈરી જીવની છતાં ગમે તેવા નાણા કાર-

થયો અનેક બેરીઓ પરણે તેથી તે અણગાંઓ જેમ દુઃખનાં દરિયામાં ફળે
 છે, તેમ હલકા ફળના લોકોમાં તેથી કન્યાની ખોટ પડે છે. નાનપણમાં લગ્ન
 કરવાથી અને કળેડાં કરવાથી વરકન્યામાંથી એકનું મરણ થઈ જોડું ખાંડું
 થતે વાંદા તથા વિધવાની વૃદ્ધિ રહે છે. વાંદા જેવી પરણવાની તબવીજ કરે
 તેથી કુંવારાને કન્યા મળવામાં ખોટ આવે એ દેખીતું છે. વિધવાનું
 ફરી લગ્ન થઈ ન શકે તેથી વળતે જમણી ખોટ પડે છે. સ્વાભાવિક કે કૃત્રિમ
 કારણેથી આપણે અહિં પુરુષ કરતાં સ્ત્રીની સંખ્યામાં સેંકડે આ-
 ઠનો ઘટાડો હોય છે; અને વિશેષે કરીને એ આપ હંચ વર્ણની નાની
 નાનોમાં વધારે હોવાથી કન્યાની અછત પડે છે. સ્વાભાવિક કારણ આગળ
 માન્ય સતો ઉપાય નથી. કૃત્રિમ કારણ એવું જણાય છે કે આપણે અહિં દીકરા
 કરતાં દીકરીની કીમત એકઠી, અને તેથી તેના પર આવ શોડો, એટલે તેને
 ઉછેરવા પાછળ માળાપણું જેમએ તેટલું ધ્યાન હોતું નથી. આથી કોઈને
 હસવું આવશે. પરંતુ એ વાત કેટલેક અંશે ખરી છે. “ દૂધપીતી ” કરવાનો
 આજ ને કે નાશુદ ધવા આબો છે, તોપણ દરકર ને બેદરકારથી ઉછેરવામાં
 ફેર પડે એ ક્યાડું છે. પાડીઓ ઉછેરે છે, ને પાડા મણું કરીને મરણ પામે
 છે, તેનું શું કારણ ? ખર્મિષ્ઠ વૃત્તિના હિંદુઓ પાડાને મારી નાંખતા નથી,
 પરંતુ પાવણને ચારપાથો કમી આપવાથી તેઓ રીજાઈને નાશ પામે છે.
 નાની વયમાં લગ્ન કરી કાચી કમરે સંબંધ કરવાનો હાનિકારક આજ સ્ત્રીઓને
 નાની વયમાં મરણ પ્રાપ્ત કરે છે. મલલજ કે પૂરતી માવજત વગર, કાચી
 વયના સંબંધથી, કળેડાંથી, આપાપીધાની ને દવાદારની જેમતી સંભાળ
 વગર, કસરત અને પ્રુક્ષી હવાની ન્યૂનતાથી વિશેષે કરીને હંચ વર્ણમાં અગ-
 ણામવિ નાની વયમાં મરણનો ભોગ થઈ પડે છે, અને તે કન્યાના ખૂટકાતું
 એક મોટું કારણ થાય છે. વળી અહિં “ પરણવું ” એ જમણાં સાથી મોટી
 વાત મનાય છે. છોકરું જન્મે લાંથી માળાપણા મનમાં તેને પરણાવવાના વિચાર
 ઉત્પન્ન થાય છે. તેનો વિવાહ થતાં યુધી તેમને ચેન પડતું નથી. પોતાની
 હવાતીમાં છોકરાંનાં લગ્ન કરવાં અને પોતાના હાથ “ ટાઢા ” કરવા એ જગ-

તનો મુખ્ય જોરિયો તેઓ માને છે. યુવ વિના મુખ્યા પછી પિંડ પમાય નહિ
 એ ધર્મને વિચારે અને શદિએ કરીને આ વાત જોડેના મનમાં સજ્જ બરા-
 વધી છે. તેથી દરેક રીતે પોતાનાં હોદ્દાને જલદી પરચુવી દેવાનો આજ્ઞાપ-
 વત્ત કરે છે. કન્યાની આછતને સીધે રખેને પોતાનો હોકરો રહી જશે, અગર
 મોટો થઈ જશે, તો પોતાના કુળને હીણપદ લાગશે એ વિચારે તેઓ કન્યા
 મેળવવાનો કોઈ પથ દારા પ્રયત્ન કરે છે.

જેવું પરિણામ શું થાય છે ? કન્યો કંઈક કરવું પડે, ગમે તેની કે ગમે
 તેવી કન્યા ભેવી પડે, સાડું તેજડું કરવાની કે કન્યાના બાપને પૈસા આપવાની
 દરજ પડે. આથી પોતાનાં હોકરાં કેટલાં દુઃખી થશે અને સાત્ત્વિકદ આસ-
 વાથી કેટલું પાતક લાગશે, તેનો વિચાર આજ્ઞાપને થતો નથી. કન્યાચિકયની
 સાત્ત્વમાં મના છે. દોર દાંખરની પેઠે કન્યા મુલવવી એ કેટલું નીચ છે. અધી-
 રાધને સીધે ગમે તેમ લાકડે માંકડું વળગાડી દેવું એ કેટલું બર્ષકર છે ! હોક-
 રો હોકરી મોટી ઉમરે નીચાસા નાંખે ને આજ્ઞાપને માળો દે. તેમની આંતરડી
 કકળવાથી આજ્ઞાપને સ્વર્ગમાં પિંડ અળંતા દશે કે પાપનાં પોટલાં મળતાં દશે ?
 આમ થવાથી ધણીક નાનોમાં કન્યાનું જન્મર જન્મ તેજ આવે છે. “નાગર
 બરાવે ગાગર” એવી કહેવત આલતી આવે છે, પરંતુ હવે તો ધણી નાનોમાં
 ગાગરને જલસે મુજો જરાવ છે. કન્યાવ્રતા કરીને રૂપીઆ લે ને કરતાં પથ્થ
 ધણા વધારે રૂપીઆ લેવામાં આવે છે. જ્યાં દસ વીસ હજાર રૂપિયે વાત ગઈ
 ત્યાં શું કહેવું ? જ્યાં દોઢ મથ વજનની કન્યાનું દસ જાર મથ રૂપું લેવા
 માંડ્યું ત્યાં દૈ વળા ગઈ. હવે તો કન્યાની બારોબાર સોનું આપવાનો સમય
 આવ્યો છે. આથી લોકની દાનવ જમડે, અનીતિ વધે, ગરીબો કુંવારા મરે,
 અને લોકો પૈસે ટકે હેરાન થાય એ બધાનું છે આવા કામમાં લોકો સાત્ત્વની
 મર્યાદા જોળાં છે, અને અનેક કાવાદાવા રમે છે, તે છતાં ન્યાતમાં કોઈ પૂ-
 છતું નથી. બાંજે ધર્મ પાળનારને, ‘ક’દોષના સેવ મમરા આનારને, કે બીડી
 પીનારને દંડવા ન્યાત થયા ઉભા થાય; પરંતુ આવા અનાચારની સજ્જ નહિ એ
 શું કહેવાય ? વધારે પૈસાની લાલચે કરેલાં વિવાહ ફેક કરે, મસાણે પહોંચ-

વાતી તૈયારીવાળા ડોસાને કે દગિયલને કન્યા આપે, ગમે તેવા અવશ્યકતાને કે શોધ્ય ઉપર કન્યા આપતાં હરે નહિ એવા નિર્દય પાપીને નાતવાળાએ કેમ સગા ન કરવી ? કન્યા કેવા વરને આપવી, તેનું ક્યારે ને કેવી રીતે ઘાન કરવું, એ વિષે શાસ્ત્રોમાં જે કહેલું છે તે કાલ્યુ જીએ છે ?

દોકરી ક્યારે પરણાવવી એ વિષે પણ આપણે અદિ' હસવા સમજો. રીવાજ જોવામાં આવે છે. કન્યાકાળ કેને કહેવો એ વિષે સ્મૃતિકારોમાં મત-ભેદ છે. ભોડામાં સાધારણ સમજ એવી છે કે આઠ નવ વરસની અંદર કન્યા પરણાવી દેવી જોઈએ. જો આ વિચાર તેઓ અમુક શાસ્ત્રને આધારે રાખતા હોય તો તે જ શાસ્ત્રમાં જણાવેલા બીજાં વિચાર પણ તેમણે રાખવા જોઈએ. એક વાતનું પૂછકું ઝાલી રહેલું, ને બીજી વધારે મહત્વની ધણી વાતો જતી કરવી એ હદાપણુ નથી. વળી છેક નાની બાળકી એટલે ચાર પાંચ વર્ષનીને પરણાવવી એ શું શાસ્ત્રપૂર્વક છે ? કન્યાને બદલે તેની માને મંગળદેરા કરવા પડે છે એ વાત શું સરમભરેલી નથી ? ખાવતાં છોકરાંને પરણાવવાનું શું શાસ્ત્ર કહે છે ? વળી છોકરું પેટમાં હોય ને વિવાહ કરવાનું કયું શાસ્ત્ર ? તકે વર ન મળી આવે તો ધૂમના દડાસાથે પરણાવવાનું પણ શાસ્ત્ર હશે ?

નાનપણમાં પરણાવવાના ખીજા અનેક ગેરલાભ છે. દીંગણા દીંગલીના વિવાહ હારખજનક છે. પરણવું તે શું તે વરકન્યા ત્રણે પણ નહિ, તે છતાં તેમને જન્મપવૈતના સંબંધમાં માળાપે નાંખવાં એના જેવું અન્યાયભરેલું ખીજું કામ ભાગ્યે જ હશે. આપણા માણ મવનર જનરલ લૉડે કહીને મ-દ્રાસમાં જણાવ્યું હતું કે આવા જોખમભરેલા કામમાં મારાં બાળકોને કું કદી નાંખું નહિ. શાસ્ત્રમાં ગુણવાનું વરને કન્યા આપવાનું કહેલું છે, પરંતુ પાંચ સાત વર્ષનો છોકરો મોટપણે કેવા ગુણનો નીકળશે તે શી રીતે કળી શકાય ? “લાડકડી મદી રે કમ્મડ સુંદર વરને નીરખવારે, નિસાજે અજુતેલો દીઠો, પાડીએ મારાં મન વસારે રે” વગેરે ભજ્ન વખતે બાવડીઓ ગાય છે, પરંતુ પાંચ સાત વર્ષની છોકરી વરને જોવાની જરૂર છે એ કેમ સમજે ? અને કા-ઈના શીખવ્યાથી સમજે તોપણ શું જોવું, ચાની પરીક્ષા કરવી, ને શું પસંદ

કરવું તેની એને કેમ ખબર પડે? વર પોતાડી પહેરતો પણ થયો ન હોય, ને વખતે તેની માને ધાવતો હોય, તે વિધાર્થી અવરથા ભોગવી દાડકડીને પમંદ પડે. એના અક્ષર કાઢતો ક્યાંથી થયો હોય? અને મોતીના દાણા જેવા અક્ષર કાઢે છે કે પાટીપર કુંડાળાં કરતાં પણ આવડતું નથી. તેની પરીક્ષા કરવાની ગતિ દીગથી કન્યાને હોય ક્યાંથી? અરે વર કન્યા તો રહ્યાં પણ તેમનાં મા-બાપ જ ક્યાં તમ ઊજ કરવાની તરખૂટમાં પડે છે? વર કેવો ને કયડો છે તેની પણ વખતે તેઓ તમવીજ કરતાં નથી, તો વરના શુશ્રુષાવશુશુની કે તેના બહુતરની તો વાત જ શી કરવી? આગાપતું વિશેષ ક્યાં વેવાઈના કુળ-ઉપર જાય છે, પોતાને પૈસાની લાખલાં કંટકી યશે તે ઉપર જાય છે, કે બહુ તો તેના પૈસાની રિયનિ ઉપર જાય છે. "ધર" જોવું ને "વર" ન જોવો એ ગાંડી રીત છે, કેમકે મુદ્દાની વાત તે એક બાજુએ રહી જાય છે.

નાનપણનાં લગનની માદી અસર હોકરો કરતાં હોકરી ઉપર વિશેષ થાય છે. તેમનાં અક્ષણ મૂલ્ય એ વડે વિશેષ નીપજે છે, કેમકે તેમના શરીરને એથી વધારે ધસારો પહોંચે છે. તનની સાથે મનની ખરાબી પણ તેવી જ બધકર થાય છે. હોકરીએને બચાવવાની જરૂર હમણાં હમણાં જ લોકોને જણાયા લાગી છે. ચુમરે સાતેક વર્ષની હોકરીને માબાપ નિશાળે મોકલે છે તેના બહુતર વિષે તેમને કાળજી હોય નહિ, એટલું જ નહિ પણ તેની પાસે હાથ પાસીદાં કરાવવાની કે તેને ધરધોળી ખવચાને બહાને પોતાના માથાને જોળે કમી કરવાની કાળજી તેની અબજું માને વિશેષ હોય છે; તેથી તે મદિનામાં સાગ્યે દસ પાંચ હદામ જરાખર નિશાળમાં દાખર રહી ચકે. બચવાના કામમાં જોઈતો સામાન હોકરીને આપવાની જરૂર આગાપ: જોય નહિ. આપણે ક્યાં મોકરી કરાવવી છે કે હોકરીને યહુ બચાવીએ? કમળાં વાંચતાં લખતાં આવડે એ એટલે યહુ એમ જોઓ બચાવવાની જરૂર સમજે છે તેઓ વિચારે છે. એક નવ વર્ષની ઉમર યહુ કે લગન લે, લગન વખતે જે વ્રજ મદિના સાગટ ગેરદાજરી પડે, જમવા ખાવાને કે નીજે પ્રસુતે સાસરે જવું પડે, અગિયાર વર્ષે તો નિશાળે જવું જિવિમડે, પ્રારંભે વરસની ઉમરે ધણી આખીતરીકે

સાસરે ગોધાતું પડે, ને બહુ કરીને સાસુ અને ધણીના અન્યાયી ધાકમાં દહાડો રાત રોકાતું પડે, પણ વાળીને જપ્તવા વારો જાન આવે તો પછી ભણતરનો સવાલ જા શો ? હવે કહો કે એ છોકરીએ કેટલું જ્ઞાન, બેળખું હોય, તેને જગતનો અનુભવ કેટલો થયો હોય, તે પોતાનું કર્તવ્ય તે ક્યાંથી સમજાવે હોય ?

“જનાના રક્ષણ” વિષે આ ઠેકાણે કંઈ કહેવાની જરૂર છે. જગાળા તરફ આપણું કરતાં ઓછા પડેલો વધારે છે, તેથી ત્યાં બિસાળની કેળવણીનો લાભ છોકરીઓને થોડો મળે છે. મોટી ઉમરની છોકરીઓ કે બેરાઓને બધા-ધવને ધરાવે જનાના રક્ષણે તે તરફ કહાકયામાં આવી છે. એ ઉકાવણી આપણે નકલ કરવા જેમ છે. આપણે જેમણે છીએ કે બેરા કામથી પરવારી સુમારે જવાગ્યાથી ૪ વાગ્યા સુધી નવરાં પડે છે. રેડીઆ પૂણી નીકળી જવાથી તે મને આખો દહાડો ધણું કરીને કામ પહોંચતું નથી. ગરીબ ને મહેનતુ વગેરે કરતાં વચલા વાંધાના ને ઉપલા વેંચના લોકનાં બેરાંને આ પ્રમાણે દુર-સદ મળે છે. ‘ધણું’ કરીને રાતે વાણું કર્યા પછી પણ કલાક બે કલાક તેમને વખત મળે છે. આ દુરસદના વખતમાં તેઓ શું કરે છે? એટલી હોયને જાંખા-તું આદરે, કાષ્ટને કંઈ સહેજસાજ કામ કરવાનું હોય તે કરે, પરંતુ ધણાં ખરાં પડોશનાં બેરાં જેમાં ઘણાં ખર્ચાં મારે છે. તેઓ નકામી કુપલી કરી પોતાનો કાળ બર્થ ગાળે છે. આ સમયનો સારો ઉપયોગ કરવાની યોજના યદ્યપિ, બેરાંને હવે બધુવા ઉપર એટલી છીટ નથી, બલકે તેઓ ધણી વાર બધુવાનું મન કરે છે, પરંતુ સાધન અને ભોગવાઈ ન હોવાથી તેઓ અભ્યાસ કરતાં નથી. પોતાના છોકરાં કંઈ રમુજ વાંચનાં હોય તો તેઓ સાં-ભળવા બેસે છે, અગર તેમની પાસે અમુક ચોપડી આવેલ કરીને વંચાવે છે. મહોલ્લામાં એકાદ આગરવાર શુદ્ધ હોય તેમને ત્યાં બેઠવા ઉડવાની પૂરતી જગ્યા પણ હોય એવે ઠેકાણે, જો કાંઈ બલેલી સ્ત્રી ઉપર જણાવેલે દુરસદને વખતે શીખવવા આવે તો મહોલ્લાની મોટી છોકરીઓ અને આંખો તેનો લાભ પુરીથી લે. બે ત્રણ કલાક બધાનગરને બારે, પચાસ આપણે ન પડે. પ્રિંસાદાર માણસ એટલો ખરચ ઉપાડી લેનાર મળે તો આખા મહોલ્લાની સ્ત્રીઓને મ-

શત ભણવાનો લાભ મળે અમર એક જથ્થાથી ખરચ ન હવડે તો જેઓ સારી દાક્ષતમાં હોય તેઓ ભાગે પડતું આવે. - શરૂઆતમાં કદિ ખરચ કરવાને હરકત હોય તો મહોલ્લામાં જે સ્ત્રી કે મોટી કંબરની છોકરી સારું શીખેલી હોય તે આ કામ લાભ બેસે. જેને સારું સીવતાં ભરતાં આવડતું હોય તે સીવણુભરત શીખવે. જેને કંઈ શાસ્ત્રના પાઠ કે કવિતા ગાતાં આવડતી હોય તે તે શીખવે, ધર્મશાસ્ત્રની અને નીતિની ચોપડીઓ વાંચવા સારું કોઈ લાવક સ્ત્રી ન મળે તો કોઈ શુદ્ધ વિદ્વાન તે કામ ઉપાડી લે. કુચલીને જાહેરે વિધાવિનોદ દાખલ થાય, આજસુને ઉપયોગી કામ દાઢ લાગે, પરસ્પરની ચડસાચડસીથી શીખવાતું કામ સારું ચાલે. કોઈ શુદ્ધ વિદ્વાનો વખતે વખત બોધ કરતા. રહે, તો તેથી પણ લાભ થાય. જ્યાં સુધી સ્ત્રીવર્ગને માટે આવી કોઈ યોજના થતી નથી ત્યાં સુધી ખરા સુધારાની આશા રાખી શકાતી નથી. સુધારાની મુખ્ય ને જળરસ્ત આઠ અંકો છે. એ કિલ્લો, એવો મજબૂત છે કે બીજા કોઈ સાધનથી છતાં એમ નથી. એ અનિત કિલ્લામાંથી કુધારાને ઠંડેરી કાઢનાર માત્ર જ્ઞાન છે. વહેમ અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને જ્ઞાનવડે તેનો અભાવ આવે. આપ થઈ જાય છે. એક કન્યાશાળા ઉધાડવા કરતાં આવી એક ખાનગી સ્ત્રીશાળા ઉધાડવામાં વધારે પુણ્ય ને શ્રેયદો છે.

નાતશિરસ્તાપ્રમાણે જમણવ. રો ને બીજાં લખલૂટ ખરચ લોકોને કરવાની ધરજ પડે છે. દહાડે દહાડે હુલ્લમ રોજગાર ઘટે છે, પરંતુ નાતજાતને લગતા ખરચ વધતા જાય છે. કોણી બીજામાં એક સાહેબે પહેલાં ખાંધડી મળતી તેમને દાસ પાંચ પચાસ કે વધારે રૂપીઆ ખરચવા પડે છે. કણબીઆદિ ન્યાનોવાળા પહેલાં હુલિયુ (મણે જે ચાર શેર ધીરાળી લાગરી) કરતા તે દાસ ખાંડસાકર વાપરતા થયા છે. ગામડાંમાં પહેલાં સાદાં એકાદ સાકવાળાં જમણ થતાં ત્યાં હંગી જાતનાં અનેક સાક સાથે મિષ્ટાન્ન થવા લાગ્યાં છે. અલગત પૈસા સાથે શીખ વધે તો તે ચદાવા ચોગ્ય છે. ખરચ કરવો મરજી ઉપર રાખ્યો હોય અને સ્થિતિ પ્રમાણે લોકો ગમે તે ખરચ કરે તો તેની ચિંતા નથી. પરંતુ ઘણી ખરી નાતોમાં અમુક પ્રસંગે વરા કરવાની ધરજ છે.

ગમે તો ઉછી ઉપાર લાવો, બૈરીના દાગીના બતારી મેચો, ધર ગિરો મૂકો
પણ માખાપનો દહાડો ને સ્ત્રીનું સીમંત શરી શરીને આવનાર નથી મારે તે
પાછળ વાહવાહ થાય એવો ખરચ કરો. નાતનો ચાત્ર ને તેમાં ધરનાં બંસાંની
થાય પૂરતી, એટલે ધણી ગિધારો સાણુસામાં સજાવ. સ્ત્રીઓ એવે નખને
પાતાનું સીધન મુલાં આપવા ઉછી થાય છે, અગર તેની પાસેથી તે પડાવવાની
સખતી થાય છે.

ત્રેતાન્ન, સીમંત અને વારતુનું ખાતું સાચવિશ્વ છે, તોપણ લોકો
શાસ્ત્રની દરકાર ઘોડી જ રાખે છે. “ વર મરો કે કન્યા મરો, પણ ગોરતું ન-
ખાણું મરો ” એમ અમારે તો દરેક પ્રસંગે મોં ખીટાં થવાસાથે કામ છે. માટે
શાસ્ત્રવાળાએ ગમે તેવી ખુશો પાડી હોય નેની અમને દરકાર નથી એમ લોકો
માને છે.

મરણ ગમે તેવું કારીનું થકું હોય, મરનારના ધરમાં લે દીની હોજો
ઉછી હોય, તેને ઘેર સંધ્યાં ધાન્ય રણાં હોય, રોજ રોજગ મતી હોય, છાતી
પાટે એમ રત દહાડો છાશઆં લેવાતાં હોય, દુસ્ત્રમ પણ “ અરે! મદા
ઉત્પાત થયો ” કહી ગળગળો થનાં હોય. તેવે ત્રાસતાપક વખતે ખાતું બોડું
કરી જીંચાં વચ્ચાણુપણુ ધરણુ કરી મિદાન્ન ખાવા તેને આંગણે જ મામા ના-
ખવા એ કેટલું લગ્નમણું ને નિર્દય કામ છે? ગીધ, સમડી મુલાં ઉપર
બેસે તેના કરતાં પણ એ ખુંડું છે. શોકસમયે શોખ સંબંધે જ કેમ! એટલા
માટે જ સાત્રમાં તેનો નિરોધ કર્યો છે. મૂતળી અન્ન ખવામાં પાપ ગપયું છે.
છતાં લોકો દસમા ખારમાની નાતો જામે છે. જમીને નાલી આવીશું એટલે
સૂતક થોવાઈ જશે માટે જમણું તો ખરું જ. ખાર વર્ષની ખાજખી રાંડી હોય
ને પંદર વીસ વર્ષનો જુવાન જોષ શકી પડ્યો હોય તેનું ખારખું ૬૦-૭૦
વર્ષનો ડાસો ખાવા જાય એ ધણું જ સરમખરેણું લાગે છે લોકો
ધણીવાર કહે છે કે અમારી નાતમાં આલ પડ્યો તે શું કરીએ.
મરનારના ધરનાં કહે છે કે “ શું કરીએ, બાહર નાતમાં ખાતું ખવડાવણું એ
તો ઉછીના જહેવાર છે. માટે જ્યેન જમણીએ તો લોક ચહેણાં મારે, બાકી

આમને તો અમારી પડી છે. અમારું તો ઘર 'ભાગ્ય' ને સર્વાનાશ થયું અને દાઝવા કપર કામની-મારક પાછગથી ખરચ કરી, ખુતાર થયું કાને ગમે ? પણ શું કરીએ ઇલાજ નથી." મરીજ માર્જુસ, બે ચાર છોકરાં ને યુવાન બાવડી મૂકી, મરી જાય, ઘરમાં પાંચ-પચાસની આસ્થા મૂકી ગયો હોય ને સર્વાવદામાં ને નાતખતના મળી નાત જમાડવા સારું જના શતિયાં કરે. 'બેગી પાસે સંદેજ દાગીના હોય ને, અથવા રહેવાને નાની ઓરડી દોય ને ઘરાણે મૂકાવે, અને તે કરતાં કાંઈ ખૂટે તો નાના છોકરાને નામે અંગ કપાર, કદાવે કે પોને ધીરે. મતલબ કે દરેક કપાયે તે ગિચારી અનાયને કપા પાટા જવારી સીસામાં ઉતારે. નાતનો રિવાજ પડયો એટલે તે બાવડી કરે પણ શું ? બણીનું સુખ-ગયું, ખૂણે કાવરાવવાનો થયો, કમાનાર લડી ગયો, કરાં બેરાં (નાનાં છોકરાં) ને પાસવવાં ને ઉછેરવાં, ગામમાં ઘર નહિ, સીમમાં બેવર નહિ. સૂચા પૃથ્વી ને ઓઢવા આમ, જમણમાં પરમેશ્વર ગિચાં કાંઈ બેસિ નહિ-આવી દાસત છતાં પણ મિષ્ટાન્ન ખાવાની સહુતાએ તેનું સર્વસ્વ દરજી કરવું એ ચોરી ભૂટને ઘાડ પાડવા કરતાં પણ અપમ ને દુષ્ટ છે. આવી માનવનો અટકાય નાતવાળા ધારે તો સહેજ કરી શકે, કેમકે લોકો સમજે છે કે તે બોલું છે, પરંતુ તે બુદ્ધ કરવાની એક જાણની દિગ્મત ચાલે નહિ. એવો જ દોષરત નાતશાહી થયો બેઠાએ. શાસ્ત્રવિરુદ્ધ પાપી કામ અને તે આવણને પણ કંટાળો આણે ને એના લગાડે એવાં કામ દરેક પ્રકારે દૂર થવાં બેઠાએ.

બણી નાનોમાં અમુક પ્રસંગે અમુક ખરચ કરવાની તે નાતના સધાળને માથે શરજ હોય છે. ખુલું ખવરાવવું એ ઉઝીના મહેવાર છે એ વાત ખરા, પરંતુ "લાખાની વાટે દુકા જાય તે મરે નહિ તો માંદો ચાપ" એ પ્રમાણે ચા. માટે ખચવા દેવું બેઠાએ. નાતમાં સંવગાની સ્થિતિ સરખી હોતી નથી. જેતી-રિયાત એક સમયે સારી હોય ને બીજે પ્રસંગે દોષલા રહાડા બોમવે છે, એમ છતાં નાતના જમણને લીધે, મોકનાં મહેણાંદુણાં સાંભળતાં ન-પડે એ માટે, નાતમાં બે ઘડીની વાદવાદ થવા સારું, સર્ગા સહોદરની ઠોડગી, કે કુવણજીસખાવે કરીને મરીજ લોકો પગથી

આની પેઠે જાનમને . કરજશી . ધીકતી આગમાં ઝંપલાવે છે. “મારા બાપદાદાએ ઝાંપે જાલકો નાંખી દત્તી, અને પીતરાઈએ પોળાશું મીં-
ડવા રચી દરયાંજો ચોખા મૂક્યા હતા, તો માસશી ઝોણું ખરચ કેમ થાય એમ
તે વિચારે છે; પણ બાઈ રો તારા બાપદાદા લક્ષ્યાધિપતિ હતા, ને તારા પિત-
રાઈ દજી પૈસાદારમાં ખપે છે. પરંતુ તારે તો તારું પોતાનું તળ તપાસવું
જોઈએ. તારી ઠગાણી ઉપર તથા દજી તારે માથે કેવું ને કેટલા ખરચ આવી
પડવાના છે તે ઉપર તારે વિચાર કરવો જોઈએ. ” જેના હાથમાં પૈસા તેનો
હોકરો ધુધરે રમશે” એ કહેવત તારે યાદ રાખવી થટે છે. જમનારાને એક
જહાગનું પાણી. પણ તારું તો જન્મારાનું બોપાણું નીકળવાનું. જેઓ હમણાં
તારી વાહવાહ કરે છે તેઓ જ પાછળથી તારી ચરકરીઓ ને નિંદા કરશે હ-
મણાં જેઓ તને સલાહ આપનાર, ઉરકેરનાર અને મદદની આશા આપનારા
છે તેઓ જ વેગળા રહી તારી ફળેલી જોશે.

ધણે ઢેકાણે જમણુવારોમાં અનેક જાતની અવ્યવસ્થા અને અનાયાર
જેવામાં આવે છે. ગંધાતા ખાજનજીક વાળ્યા વગરની જગ્યાએ કચરા કાચમાં
એકવાડમાં કે ધૂળ ઉપર બેસવું; અધી વસ્તુઓ પીરસાવા વગર, બધી ધાસ
બરાયા વગર, પંગતના બધા જમવાને તૈયાર થવા વગર જમવું શરૂ કરવું,
ધાસ પડવાની હોય એવી બીકથી કે આગગાડી ચાલતી હોય એવી ઉ-
તાવળે ખાઈ નાંખવું; પીરસણુમાં છુમરાણુ કરવું; પીરસનારનું કાંડું પકડી
તેને પીરસવાની ફરજ પાડવી કે તેના ટોપલામાં હાથ નાંખી પોતાને જ હાથે
લઈ લેવું; મરજીમાં આવે તેટલું લેવું ને મરજીમાં આવે તેટલું છાંડવું; ખાઈ
રહ્યા કે પંગતની દરકાર કર્યા વગર જેવા તેવા હાથ ધોઈ ચાલતા થવું? ખાઈ-
ડીઓ અરધું પણ જમી ન રહી હોય એટલામાં માગ રાખવા માટે તેમના પ-
ર આવી ઝડપવું; ખાતાં ખાતાં છઠીને એકે હાથે ખાવાની ગમે તે ચીજ લા-
ઈ આવવી; પીરસનાર ન આવે તો લડવા ઉભા થવું, ને પોતાની ટોળીવાળા-
ની મદદથી મોટો ઝમડો ઉભો કરી બરધણીને તુકસાત કરવું. પીરસનારને વગ-
સ ન રાખી ઝોળાખીંગાને પેપરે કે પહેલું પીરસવું ને અવ્યવસ્થાની દરકાર ન

વાનો ધારે તો શું ન કરી શકે? પરંતુ તેઓ ઘણીવાર પોતાની સત્તાનો અવળો ઉપયોગ કરતા જોવામાં આવે છે. અને તેથી જ તેમની સત્તા દબાડે દબાડે નાબળી થવા લાગી છે. કેમકે જીવન પદ્ધતિ અને અન્યાયનો જોગો વધી પડે ત્યારે રાજસ્થાની વિરુદ્ધ હર્ષેષ બળવો થવાનો એ કારણથી ધન્યુ દેશોમાં રાજ્યની ઉચ્ચપાયલ થયેલી ઇતિહાસ વાંચનારના જાણવામાં હશે. લોકો બળવો કરવાને જે જે વાતમાં અચક્કા હશે તે તે વાતમાં વખતે સરકાર વચમાં પડશે એવી ધાસ્તી રહે છે. જે સરકારને એક પથ બાબતમાં પગપેસારો કરવાનો લાગ મળ્યો તો પછી નાતરૂંથી સ્વરાજ્યની પડતીતું બીજા રોપાણું એમ સમજવું. સંસારી બાબતમાં યાતિ રીવાજ કે ધર્મશાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કોઈ કોઈ વાર કોટામાં ફેંસલા થતા જોઈએ છીએ. હાકતર સખારામ અર્જુનની દીકરીનો કેસ જે કે છેવટ તેની વિરુદ્ધ ગયો છે તો પથ તેની તરફદારી કરનારા થયા છે. હમણાં નહિ તો કેટલીક મુદ્દાને પથ બાળ પથમાં માખાપે કરેલાં લગ્નની હરજી, પરજીનારને માથે રહેશે નહિ એવું કરવાની ધાસ્તી છે. આથી નાતના આગેવાનોએ અને નાત સમરને જરૂર સમજવું ધટે છે. દેશકાળ અને સ્થિતિઅનુસારે ચાલુ રિવાજમાં જે જે ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાય, તે તે ફેરફાર હાથપથ અને દૂર દેશી વાપરી કરવા જોઈએ. આગેવાન અને વડીલનો મોજો એમ કરે તો જ જળવાય એ દેખીતું છે.

અંગ્રેજ રાજ્યની સ્થાપના સાથે આ દેશમાં અગાનનો કાળ પૂરો થયો છે. વિદ્યારૂંપી મોટામાં મોટો લાભ એ રાજ્યથી લોકોને મળ્યો છે. વિદ્યાના વધારાની સાથે જ કુધારામાં ઘટાડો થવાનો છે. વહેમ અને અનાચારને દૂર કરનાર વિદ્યા જ છે. વિદ્યાના લાભ એટલા મોટા અને જાણીતા છે કે તે વિશે વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. પોતાનાં છોકરાંને જાણવાવાની અભિરૂચિ લોકોમાં વધતી જાય છે. નાની વયમાં હજારો છોકરાંને આપણે નિશાળે જતાં જોઈએ છીએ. પરંતુ સરકારે ઉદાર વૃત્તિથી સ્થાપેલી નિશાળોનો જોઈએ તોલના લગ્ન હજી લેવાનો નથી. હજી છોકરીઓને બચ્ચાવવા તરફ લોકો

પણ મદદ મળું નથી. હજી સુધી હજી કેળવણીનો પ્રમાર મનમાનનો થયો નથી. દેશી બાપાની નિશાઓમાં માત્ર આમાન્ય બળતર ચાલે છે અને તે સંસારપહેવારના સાધારણ કામકાજને જોઈએ તેટલું કહી શકાય. પરંતુ ખરે જાન હજી કેળવણી વગર પ્રાપ્ત થતું નથી. જોને વિદ્યા કહીએ તે તો હજી કેળવણીથી જ સંપાદન થવાની.

સંસારી સુધારો જ્યારે ત્યારે નાતવાળાથી જ થવાનો છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. દરેક નાતમાં યોગ્ય થવા બાંહેધાર તે શુભચિંતક પુરૂષો દોષ છે તેઓ જો નાતીજાને તથા નાતના આગેવાનોને ઉપદેશ કર્યા કરે તો તેથી સાબ થવા વગર રહે નહિ નાતિમાઈઓનો નેમનાપર વિશ્વાસ બેસવો જોઈએ. તેઓ પોતાના વર્મના છે, તેઓ નાતના સારાને માટે જ કહે છે, તેઓ આપમતલસીયા નથી, નેમનો હેતુ મર્મખંડન કરવાનો કે નાતને ખગાડવાનો નથી એવી જો સોડાની ખાતરી થાય તો સોડો જરૂર નેમનું સાંભળશે, અને તેમના કહેવાની અસર પણ થશે. બાંહેધાર અને આગેવાનો મળીને નાતનું અનેક રીતે સારું કરી શકે એમ છે. પ્રત્યેક નાતના સુધારાથી પરિણામે આખો દેશ સુધરશે, આખા ઉડગમા સેવાના યત્ન કરતાં ધીમે ધીમે સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન સફળ થવાનો અંબવ વધારે છે. માહોય કરવાનો સમય હજી આગ્યો નથી, કેમકે જેમ લે કો મોટા સુધારા મદદ્ય કરવાને લાયક થવા નથી, તેમ સુધારાવાળાઓ તેવો દાખલો આપવાને તૈયાર થાય થવા નથી.

એમાટે સુધારાની ઇચ્છા રાખનારને, અને નાતના આગેવાનોને તેમ જ નાતના સધમા સોડાને મારી છેવટ વિનંતિ એ છે કે “ તમારે દેશકાળ ને સ્થિતિનો વિચાર કરવો જોઈએ. અધમ અવસ્થામાંથી મુક્ત થઈ જે માર્ગે ઉન્નતિ થાય તે માર્ગ પકડવો ઘટે છે. જે જે રીતમાતથી નાત સમસ્તને મુક્તિ સાધે અને નામોહી છે, તે તે રીતમાતનું છેલ્લું કરવાની જરૂર છે; જે જે ચાલ ખચ્યાગ ને નાતને ગરોળ સ્થિતિમાં લાવી નાખનાર હોય તે તે ચાલ કાઢી કરવા પેદવી થવી જોઈએ; જે જે રીતો મર્મ અને નીતિવિરુદ્ધ માત્રમ પડે તે તે રીતોનો મૂળચેદ ખૂબ કરવો એવું છે. કન્યાવિક્રય દામવિક્રય ન

રાખવી; છાંડેલું આવે તે સંસારમાં ધાલી પાછું નાતમાં પીરસવું-વગેરે ચાલ એવા છે કે તેથી સમજી માણસને કંટાળો આવે. આવા ચાલ નાતવાળા ધારે તો સહેજ બંધ કરી શકે.

નાતોમાં બીજા ધણી રિવાજ દેસવા સરખા ને દલકાઈ ભરેલા હોય છે. નાતના લોકો પણ સમજે છે કે તે ચાલ ખરાબ છે, પરંતુ તે નાત સમસ્તના બંદોબસ્ત રિવાજ એકલ દોકલથી નાબુદ થઈ શકતા નથી. એવા ચાલ બંધ કરવાથી નાતના ચોડા લોકો નારાજ થશે, અને એથી ગેરઆખર કે ખરચ થવાનો નથી. દાખલા તરીકે જુઓ કે લગ્ન વખતે ધણી નાતોમાં ફટાણાં ગાવાનો ચાલ છે. આનંદને સમયે મળકે ઠૂકા ચાત્રે તે સ્વભાવિક છે. પરંતુ જ્યારે ઠૂકાખાણ ગાજંગાણાનું સ્વરૂપ પકડે અને તેમાં જીભાણું (ખીખસપણું) દાખલ થાય, ત્યારે તો તે દલકું ને અનીતિભરેલું લાગે છે. જેઓ વડીલને દુખીને ખુબે ખોચે બરાબ જતી હોય ને ધુમટો તાણી લાગ કરતી હોય એવી તરુણ વહુઓ, ને બીજે પ્રસંગે સંરખાળપણું દાખવનાર બેટીઓ, કાનમાંથી કીડા ખરે એવી માળો વડીલ સાંભળતાં બાંડવા માંડે ને વડીલ તેમને વારે નહિ એ કેટલું નીચ છે? એવા નીચપણામાં મજા માને તેમને વિચાર છે! આવો નીચ ચાલ કમી કરવાથી કોને નુકસાન થવાનું છે કે કોનું આયપત ઝોણું થવાનું છે વાર? બીજો દાખલો રોવા ફૂટવાનો લો. દુનિઆના કોઈ દેશમાં રોવા ફૂટવાનો આપણા જેવો બેસરખો ને દુઃખદિ કરનાર ચાલ જોવામાં આવતો નથી. દિંદુસ્તાનના બીજા કોઈ પ્રાંતમાં પણ એ ચાલ નથી. માત્ર પુણ્યવંત ગુજરાતના સુભાગ્યે જ તે એમાં આવીને બસાયો. કેમકે એ બરાબ ધણીને ચમત્કારી ને રમુજ લાગે છે. પાછડીઓ એને એક જાતનો લાવો માને છે. નાતમાં કોઈને ઘેર ફૂટવાનું આવે તો તેઓ રાજ થાય છે. ધરતું કામ ગમે તો પડયું ચૂકે, સંધવાનું સંધવાને ઠેકણે રહે, છોકરાં છંપાં રોતાં રખડતાં રહે, પરંતુ આપણા એકકો રડન.રની જમાતમાં યવો જ નોંધ્યો તેને ઘેર ન જઈએ તો આપણે ઘેર રોવા કાણુ આવે? આપણે ગેર-હાજર રહીએ તો આપણી ખચરદારી ઘેરમાં જણાય પણ ક્યારે? રોવા ફૂટવાની

પણ બેરંભાં એક કળા ગણાય છે. એ દુનરને માટે ઘણી બાઈડીઓ વખણાય છે, ને જેમને એવા બવાઝ કરતાં આવડતું નથી તેની ક્ષેત્રી થાય છે. રાંડનારીને મોં બતાવવું જોઈએ, ને તેના સામું ફૂટવું જોઈએ, માટે દરેક બાઈડી બીજીઓને કાળી મારતી ને આવી ખસેડતી મોખરે ધસે છે. ને રાંડનારીની સામે જોસથી કુટે છે. આવનાર નથી, તાંજી ને અનેક હોય, પણ રાંડનાર તો દુઃખમાં ગરક ધપલી યાદીને લોચ યથલી એક જ હોય, તેના દુઃખમાં એથી કેટલો વધારો મતો હશે ? નાતવાળી ને સગી વદાલીએ આવીને તેને દિવાસો દેવો કે તેના ને પોતાના દુઃખનું વર્ણન કરી તેને કાળજે જખમો માર્યા કરવા? જખમો જેમ આંદર ઉંડા વાગે છે, તેમ ઉપર પણ એટલા જોરથી પડે છે કે છાતીમાં ચીરા પડી લોહીની છાજો ઉડે છે. આનો અંત ધડી બે ધડીમાં આવતો નથી. રોક્કળ આજો દદાડો ચાલે છે. ઘેરથી તળાવ કે નદીસુધી ને ત્યાંથી ધરસુધી તે પહોંચે છે. ચક્રે ચક્રે ને બરખબરમાં કુટવાનાં રથળ આવે છે. જેમ નાટકમાં પદ્ય પડી નવા વેશ શરૂ થાય છે તેમ એવે રથળે નવાં ફૂટણાં શરૂ થાય છે. જતા આવતા પુરોણી કોઇ લાગ મરનાદ શખતું નથી. છાતીઓ ખુલ્લી મૂકી કે છાતીનો છેડે કમ્મરે જાંધી જોસમેર છાજ્યાં લેવાય છે. ગચ્છ પુરાણમાં રોવા કુટવાને સારૂ મના કરી છે. એ ચાલ સોની નજરમાં ઘોડો ધણો વખોડવાલાયક આવે છે. એને બંધ કરવામાં કોઇને હાનિ થવાની નથી, માટે નાત સમસ્તે તેને ખસુસ બંધ કરવો થટે છે.

સરકાર કહાપણ્યો નાતખતના કામકાજમાં વચ્ચે પડતી નથી, એથી નાત એ સ્વરાજ્યની સત્તા ચલાવવાનું મોટું ડોકાણું છે. ખરું જોઈએ તો દરેક નાત એક નાના પાવાપર પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે. નાતના અલગેવાનો કાઉન્સિલના અધિકારી કે પાર્લામેન્ટના સભાસદતરીકે એ રાજ્યસત્તા ભોગવે છે. સરકાર પણ ન કરી શકે એવી બારે સગા અથવા કાળાપાણી કરતાં પણ વધારે લાગે એવી સગા તેઓ રીતસર કામ ચલાવ્યા વગર જરૂરી પૂરાવો લીધા વગર કરી શકે છે અને તે એવી આપખખત્યારીથી કે તેના પર આપીસ સાંમજવાનો પણ કોઇને અધિકાર નહિં ! આવા અધિકારવાળા આગે-

વાનો ધારે તો શું ન કરી શકે? પરંતુ તેઓ ધણીવાર પોતાની સત્તાનો અવજો ઉપયોગ કરતા જોવામાં આવે છે. અને તેથી જ તેમની સત્તા દહાડે દહાડે નબળી થવા લાગી છે. કેમકે જીવન પદ્ધતિમાં અને અન્યાયનો જોગ વધી પડે ત્યારે રાજસ્થાની વિરુદ્ધ હર્ષેષ બળવો થવાનો એ કારણથી ધણી દેશોમાં રાજ્યની ઉચ્ચપાયણ થયેલી ઇતિહાસ વાંચનારના જાણવામાં હશે. લોકો બળવો કરવાને જે જે વાતમાં અચક્કા હશે તે તે વાતમાં વખતે સરકાર વચમાં પડશે એવી ધારતી રહે છે. એ સરકારને એક પથ બાળતમાં પગપેસારો કરવાનો લાગ મળ્યો તો પછી નાતરૂં પી રવરાજ્યની પડતીતું બીજા રોપાયું એમ સમજાયું. સંસારી બાળતમાં યાત્રી રીવાજ કે ધર્મશાસ્ત્ર વિરુદ્ધ કોઈ કોઈ વાર કોટામાં ફેંસલા થતા જોઈએ છીએ. કાકતર સખારામ અર્જુનની દીકરીનો કેસ જો કે છેવટ તેની વિરુદ્ધ ગયો છે તો પથ તેની તરફદારી કરનારા ધણી છે. હમણાં નહિ તો કેટલીક મુદ્દાને પથ બાળપણમાં માળાપે કરેલાં લગ્નની ફરજ પરજીનારને માથે રહેશે નહિ એવું કરવાની ધારતી છે. આથી નાતના આગેવાનોએ અને નાત સમરને જરૂર સમજાયું ઘટે છે. દેશકાળ અને સિથિઅનુસારે ચાલુ સિવાજમાં જે જે ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાય, તે તે ફેરફાર હાથપથ અને દૂરદેશી વાપરી કરવા જોઈએ. આગેવાન અને વકીલનો જોગ એમ કરે તો જ જળવાય એ દેખીતું છે.

અંગ્રેજી રાજ્યની સ્થાપના સાથે આ દેશમાં અગાનનો કાળ પૂરો થયો છે. વિધાઈ પી મોટામાં મોટો લાભ એ રાજ્યથી લોકોને મળ્યો છે. વિધાના વધારાની સાથે જ કુધારામાં ઘટાડો થવાનો છે. વહેમ અને અનાચારને દૂર કરનાર વિધા જ છે. વિધાના લાભ ક્રેટલા મોટા અને જાણીતા છે. કે તે વિધે વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. પોતાનાં છોકરાંને જાણવાની અભિરૂચિ લોકોમાં વધતી જાય છે. નાની વયમાં હજારો છોકરાંને આપણે નિશાળે જતાં જોઈએ છીએ. પરંતુ સરકારે ઉદાર ઇતિહાસ રચાવેલી નિશાળેનો જોગ તેટલો લાભ હજી લે શકે નથી. હજી છોકરાંઓને જાણવા તરફ લોકોનું

ધણું સક્ષ ગયું નથી. હજી સુધી હંચી કેળવણીનો પ્રમાર મનમાનનો થયો નથી. દેશી બાપાની નિશાબોમાં માત્ર મામાન્ય બાબતર ચાલે છે અને તે સંસારવહેવારના સાધારણ કામકાજને જોઈએ નેટલું કંઠી શકાય. પરંતુ ખરે જાન હંચી કેળવણી વગર પ્રાપ્ત થવું નથી. જેને વિદ્યા કહીએ તે તો હંચી કેળવણીથી જ સંપાદન થવાની.

સંસારી સુધારો જ્યારે ત્યારે નાતયાગ્રાથી જ થવાનો છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખી જોઈએ. દરેક નાતમાં યોગ્ય ધણી બહેનના ને શુભચિંતક પુરુષો હોય છે તેઓ જો નાતીજાને તથા નાતના આગેવાનોને હવેદશ કંપા કરે તો તેથી સામ થવા વગર રહે નહિ. નાતિમાઈઓનો નેમનાવર વિશ્વાસ બેસવો જોઈએ. તેઓ પોતાના વર્ગના છે, તેઓ નાતના સારાને માટે જ કહે છે, તેઓ આપમતલબગીઆ નથી, તેમનો હેતુ ધર્મખંડન કરવાનો કે નાતને ખગાડવાનો નથી એવી જો સોકાની ખાતરી થાય તો સોકો જરૂર તેમનું સાંભળશે, અને તેમના કહેવાની અસર પણ થશે. બહેનના અને આગેવાનો મળાને નાતનું અનેક રીતે સારું કરી શકે એમ છે. પ્રત્યેક નાતના સુધારાથી પરિણામે આખો દેશ સુધરશે. આખા હંડળમાં લેવાના ચલ કરતાં ધીમે ધીમે સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન સફળ થવાનો સંભવ વધારે છે. બાહોષ કરવાનો સમય હજી આવ્યો નથી, કમકે જેમ લે કા મોટા સુધારા અડધું કરવાને લાયક થવા નથી, તેમ સુધારાયાગ્રાઓ તેવો હાખસો આપવાને તેવાર પણ થવા નથી.

એમાટે સુધારાની ઇચ્છા રાખનારને, અને નાતના આગેવાનોને તેમ જ નાતના સમગ્ર લોકોને ખારી હેવટ વિનંતિ એ છે કે “ તમારે દેશકાળ ને સ્થિતિનો વિચાર કરવો જોઈએ. અધમ અવસ્થામાંથી મુક્ત થઈ જે માર્ગ ઉન્નતિ થાય તે માર્ગ પકડવો ઘટે છે. જે જે રીતજાતથી નાત સમસ્તને વિકસાન અને નામોજી છે, તે તે રીતજાતનું ઉદ્ધન કરવાની જરૂર છે; જે જે ચાલ ખચ્યાગ ને નાતને ચરોગ સ્થિતિમાં લાવી નાખનાર હોય તે તે ચાલ કમી કરવા પેરવી થઈ જોઈએ; જે જે રીતજો ધર્મ અને નીતિવિરુદ્ધ માત્રમ પડે તે તે રીતજોનો મૂલ્યહીન ખસૂમ કરવો યોગ્ય છે. કન્યાવિક્રય શાસ્ત્રવિરુદ્ધ તે

અધમ છે; કળેડાં દુઃખદાયક ને નિર્માલ્ય કરનાર છે; નાતવસાની અધન નુકે
 સાનકર્તા ને ગરીબી પ્રાપ્ત કરનાર છે, રોવા કૂટવાનો રિવાજ રોકમાં વધારે
 કરનાર, શાસ્ત્રવિરુદ્ધ ને દાંસી કરાવનાર છે; ગમે તે કારણથી નાની બેઠી ઉપર
 રોકવ લાવવાનો કે એક બેઠી છતાં બીજી બેઠી પરબુવાનો માત્ર સંતાપજનક
 છે; ડટાણાં ગાવાની રીત અમર્યાદ ને અતીર્ણ કૃત્ય કરનારી છે; નાતના વ-
 ધતા જતા લાગા લોકને દન્દી કરનારાં છે; નાતોના દાંટા પડવાથી કુર્મંપ થયે
 છે, કન્યાની અછત થાય છે, અને મરફંન્યાનાં સંતોષકારક જોડાં મળી શકતાં
 નથી; નાતોના વિદ્યાનો ફેલાવો યથા વર્ગેર અંગૂળ નાસ પામનાર નથી, સુધારે
 દાખલ થવાનો નથી, ને નાતની આખાદી થનાર નથી; ખરે આ સુધગી બા-
 બતો ઉપર લક્ષ રાખી સમયે સમયે જો જો બની શકે તે તે કરવાનો પ્રયત્ન
 નાતોની અંદર થયા કરશે તો ઈશ્વરસદ્વાપતાએ સધળાં સારાં વાનાં થશે. ”

રાવબહાદુર હરગોવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા.

સં
તિ

શ્રી: ।

લોકપ્રિય લેખમાળા.

(દ્વિમાસિક)

વિધા
કલા

પૃ ૨.

વિવાહ;

અંક
૧૭-૧૮

તેલુંગાલીર સ્વરૂપ, તથા બાલવિવાહનો ખગાડો.

સં. ૧૯૫૮ ફાલ્ગુન-ચૈત્ર. | સ. ૧૯૦૨ એપ્રિલ-મે.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રેય:સાધક અધિકારિયર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છાયાલાલ શુવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિઘ્નહરરામ મહેતા, બી. એ.

સલામતની વ્યવસ્થા રાખનાર મંડલ:-

આર્ય-હિંદોબ-મંડલ, ધીકરી તે અને તેવો ઉપવેગી અને

વાધિક સલામત-પ્રથમ વર્ગે ૧-જાસની દયા ઉપમવનારી સિધ્ધિમાંથી
આ વર્ગને વર્ધમાનમાં રૂપરૂપને રૂપરૂપ અને શુદ્ધ સુધારાની નરર છે
૧. ૦-૧૨-૦ પાઠ્ય
નહિ. એમને ફેરવે છે

“ જોખમાસ ” ના આ અંકમાં સાંસારિક સુધારાને લગતો વિષય ચર્ચાનો છે, તેથી બાકીના ત્રણ વિષયો બાળુએ મૂકી સાંસારિક સુધારાના મૂળ “ વિવાહ ” ની બાજતપર વિચાર કરીએ.

સંસારનું મૂળ લગ્ન છે:—લગ્ન વિના પ્રજા નદિ, અને પ્રજા વિનાનો સંસાર નથી માટે સાંસારિક સુધારાપર વિચાર કરતાં પ્રથમ જ આપણે સંસાર માનના મૂળ લગ્નપર વિચાર કરવો જરૂરનો છે. પાંચો મંજુષુન હોય તો જ આગળ આલવું સલામતીમયું છે. નળના પાયાપર બાંધેલું મકાન ગમે તેવું હોય સુશોભિત હોય તો પણ જોખમનું છે, અને વિશ્વાસને પાત્ર તો નથી જ.

“ લગ્ન ” શબ્દનો અર્થ સાથે જોડાવું થાય છે. સ્ત્રીપુરુષનો મંયોગ થવો, અર્થાત્ એક બીજાની પરસ્પર સહાયતા માટે સંસારમાં જોડાવું તે લગ્ન. લગ્ન આવશ્યક છે અને એક પવિત્ર દરજ્જા માન્ય માત્ર માટે છે. શાસ્ત્રમાં પણ માધુસની જીંદગીના ચાર આશ્રમમાંથી લગ્નચાળા આશ્રમને અર્થાત્ “ ગૃહસ્થાશ્રમ ” ને સાથી એક પંક્તિ આપી છે, કારણકે તે આશ્રમનું બાકીના સર્વ આશ્રમોનું પોષણ થાય છે એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે, અને તે વધાર્થ છે.

લગ્નના હેતુ ત્રણ હોઈ શકે છે; ઉત્તમ પ્રકારનો હેતુ તે આત્મિક, મધ્યમ પ્રકારનો તે વ્યાવહારિક, અને ક્ષીણ પ્રકારનો તે વંશવૃદ્ધિ માટે. માધુસનના શિષ્યાય દરેક પ્રાણી માત્ર ત્રીજા હેતુથી જ પોતાની નારીની દરમર રાખે છે. મનુષ્યને વંશવૃદ્ધિથી લગ્નનો હેતુ હોય છે પરંતુ તેની સાથે બીજો જ વ્યાવહારિક હેતુ તે પણ હોય છે. લગ્નદ્વારા સંસારવ્યવહાર વ્યવસ્થા માટે પુરુષને એક મદદગાર અને સાથી મળે છે કે જે સાથી પોતાનું ખુટતું અંગ પૂરું પાડે છે. લગ્ન વગર સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેનું અંગ અધુરું રહે છે, અને સ્ત્રી અને પુરુષ મળી સંસારવ્યવહારના કામમાં માત્ર એક જ ગણાય છે. સ્ત્રીપુરુષ એક બીજાનું અર્ધાગ કહેવાય છે; એક અંગ કમાય છે, અને બીજું ખર્ચે છે; એક બહારથી વ્યવસ્થા લાવે છે અને બીજું તે આણેલા વ્યવસ્થાની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરે છે. લગ્નનો

નીએ અને ઉત્તમ હેતુ ને ગણાય છે, તે આર્તિક હેતુ છે. લગ્ન પછી વંધ
વૃદ્ધિ કરવી, સંસારબંધારમાં મગ્ન રહી, તેમાં પ્રવીણ થઈ, યોગ્ય રીતે
પોતાનો ધર્મ બજાવવો; એટલું જ નહિ, પરંતુ, એક જીગ્મની મદદ, સહાયતા
અને ઉદ્ધટથી પોતાના આત્માના ઉદ્ધાર માટે ઉપાયો યોજવા તે લગ્નનો ખરે
સૌથી ઉત્તમ હેતુ. ગણાય. સંસારમાં પડરા માટે સાથી લેવો, અને પછી તે
જ સાથીની મદદવડે અને તેની જ સાથે પોતાના આત્માને કેળવી સંસારના
સુખદુઃખના પડછાયાની બહાર થવું તે ખરે લગ્નની ઉત્તમ રીતે જ ગણવી.

જો લગ્ન સંસારબંધારતું મૂળ છે, અને જો તેમાં આવા ઉંચા
હેતુથી પગલ છે, તો તે યોગ્ય રીતે થવું જોઈએ એ જ પ્રથમ તો જરૂરતું
છે. લગ્ન વડે જોડાતાં નરનારીની આવા જોખમભર્યા કાર્યમાટેની યોગ્યતા
નિયારવા નેવી છે. આ જાગૃતમાં તેઓનું યાન, સરીરસંપત્તિ, અને ઉત્તર,
એ ત્રિપે સર્વ વિમતો એકસ થવી જોઈએ. અસત્તાનાં દિંદુ શાસ્ત્રોમાં આ
વિગતો સંપૂર્ણ રીતે નહીં થઈ છે અને તે પરિત્ર પુસ્તકોમાં શરમાવેલી આઠા-
ઓ ઉદ્ધટથી જવાથી જ લગ્નને લગતી જાગૃતમાં સુધારા અને ફેરફાર કરવા-
ની જરૂર છે. બાજી લગ્નના રીવાજમાં સુધારો કરતાં આપણે ખીચું નવું
કર્યું ઉમેરવા હંમત નથી જ. આપણાં શાસ્ત્રોએ જણાવેલી આઠા પ્રમાણે
લગ્ન થાય તો પછી નવા સુધારા કે વધારાની જરૂર રહેનાર નથી એ દવાનમાં
રાખવાનું છે.

લગ્નને લગતી જો અનેક સાખાઓમાં સુધારા ની થવી જ જરૂર છે
તે મુખ્યત્વે કરી પરણ્યાં જોડાંની ઉત્તરને લગતા રીવાજ માટે છે, અને આ
અંકમાં તે ઉપર થોડુંક લખવામાં આવશે. મુસલમાન અને મોગલાઈ રાજ્ય
દિંદુરત નમાં સર થવું જોઈએ, એટલે આસરે ત્રણસો વરસથી, દિંદુઓમાં
પરણતાં જોડાંની ઉત્તર તરફ જોતાં, ખરેખર આપણે પારકા ધર્મવાળા ની દાં-
સીને પાત્ર થઈએ છીએ. આનો દુષ્ટ રીવાજ આપણે પોતાને તો દાનિકારક
જ છે તેમાં સંદેહ નથી. કણુગીઓમાં તો માને ગર્ભ દેવા ત્યારથી જ લગ્નો
જોડવા છે, અને સાધારણ સરાસરી કાઠનાં ને વર્ષમાં પાંચથી સાત વર્ષના

પુરુષને (!) જે થી ત્રણ વર્ષની કુમારિકા (!) સાથે પરણવાય છે. ઉંચક વયોમાં, શ્રીમતોના બાળકોના વેસવાળા ઝેણીમાં બાળક રહેતું હેય ત્યારથી જ થાય છે, અને મધ્યમ સ્થિતિવાળા અને શ્રીમતના છોકરાછોકરીનાં જે હાથે લગ્ન થાય છે, તેનો અંક અનુક્રમે ૧૨ અને ૮-૯ વરસ ઉપર મુકી જો તો જોડું નથી. હાલમાં આ મુજબની આપણી સ્થિતિ છે.

સાધારણ સમજ અને ચક્રકલ્પી વિચારીશું તો આપણને જણાશે કે સગન જીવાન પુરુષ અને કુમારિકાનાં યજ્ઞ જોઈએ, અને હાલ આપણે તેમ છોકરાછોકરીનાં નહિ સંગનની જોખમદારી વિકટ છે, અને તે છોકરવાદ કમ-રમાં નરનારીપર નાખવાથી સગનનાં રૂળ ધરૂં વખત દુઃખદાયક નિવડે છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ ૮-૯ વરસની કન્યા અને ૧૨-૧૪ વર્ષના પુરુષ વચ્ચે ગોઠાવામાં લગ્નો, વ્યવહારપણે મોટું તુકસાનકર્તા છે, સાધારણ શુદ્ધિ અને અકકલનો ઉપયોગ કરતાં ખંડસાવનાં જોઈએ છે, અને શાસ્ત્રાપારે તો કેવળ નિષિદ્ધ જ છે, એ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો આ લખાણનો હેતુ છે. સાથી કિલગીરીનું તો એ જ છે કે બાળલગ્નમાં મુખ્ય આધાર શાસ્ત્રોનો બતાવવામાં આવે છે. “શાસ્ત્ર” શબ્દ અને શાસ્ત્રોનો આધાર તરેહવાર બાળલગ્નમાં આગળ ધરાય છે. વૈદ્યશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, યગેરે બધાં “શાસ્ત્રો” છે પણ કોઈ બધાં ધર્મોને લગતાં નથી. દાસમાં કમનસીબે થયેલ કેટલાં સંસ્કૃતમાં લખેલાં પુસ્તકોમાં શાસ્ત્રમાં મળ્યામાં આવે છે, અને આથી આપણે બીજાના ઉપદેશ માત્ર- યદ્યપિ જીએ, અને આપણાં ખવિન પુસ્તકોની પણ તેવી જ દશા થઈ છે. બાળલગ્નની આસની દાનિકારક હૃદિ એકાદ જમાનાની સમગ્ર ખાતે રીતજમાં આવી હતી તે હવે પછી રૂઝમાં બતાવવામાં આવશે.

સગન જેવી જાગતમાં મુખ્ય આધાર મનુષ્યો લેવાય છે, અને મનુ-
 રમૂતિનાં લખાણ સંપૂર્ણ રીતે મનાય માટે તે પવિત્ર અને પ્રાચીન પુસ્તક-
 પરથી જો જણાય કે જાગસગનને વજોડી કાઢી, તેમાંની સર્વ આગામી,
 ... જે ની કાગરે પણ ખરી રીતે ... જુવાન ... ને

સાચકની જ અપાયથી છે, તો શાસ્ત્રાધારે બીજો સંદેહ રહેતો જોઈએ નહિ.

મનુએ લગ્નને આઠ પ્રકારમાં વહેંચી તેને આઠ નામ આપ્યાં છે:—

૧ બ્રાહ્મ વિવાહ—વિધા અને સદાયારત્નના તથા માગણી નહિ કરનાર, એવા પુરુષને બોલાવી વરકન્યાને સારાં વસ્ત્રો તથા ઘરે-ણાં પહેરાવી વરનું સંગમ કરી તેને કન્યાદાન આપવું તે.

૨ દેવ વિવાહ—વર થતી વેળા પર કર્મ કરાવનાર બ્રાહ્મણને અસંકાર-સહિત કન્યા આપવી તે.

૩ આર્ષ વિવાહ—વર પાસેથી એક અથવા બે આર્ષ અથવા બળદ સહ કન્યા આપવી તે.

૪ પ્રાગ્નપત્ય વિવાહ—કન્યા દેતી વેળા તમે બંને તમારો ધર્મ પાળો એવું વચન કહી વરકન્યાની પૂજા કરીને વરને કન્યા આપવી તે.

૫ આસુર વિવાહ—કન્યાના પક્ષવાળાને કે કન્યાને દ્રવ્ય આપી પર-ણવું તે.

૬ ગાધર્વ વિવાહ—વરકન્યા પરસ્પરની પસંદગી અને ઇચ્છાથી પર-ણે તે.

૭ શક્ષસ વિવાહ—કન્યાનાં સર્ગસંબંધીઓને મારી નાખીને કે તેમને દુઃખ દઈને કન્યાને ગળાહારે રોતી કકળતી સહ જવી તે.

૮ પૈશાચ વિવાહ—સુનેલી અથવા બેમાન કન્યા સાથે સંગોગ-કર-વાથી જે સંબંધ બંધાય તે.

ઉપર મુજબના લગ્નના વિભાગોની સમગ્ર કુપરથી જાણો જે કોઈ પણ હેતુએ જાણવયામાં લગ્ન થાય એવી બાંનિ પણ નથી દરેક પ્રકારમાં મુખ્ય જ્ઞાન એ આને છે જે પરણવું જોડું ઉમ્મરે પહોંચેલું અને સમગ્રમાં આવેલું જોઈએ.

“ મુદ્યુત સંહિતા ” માં વરકન્યાની ઉમ્મર વિશે લખે છે જે:—

ઉત્તરોદયવર્ષાયામપ્રાપ્તઃ પચ્ચવિંશતિમ્ ।

યદાધત્તે પુમાન્ ગર્ભ કુક્ષિસ્થઃ સ વિનશ્યતિ ॥

અર્થ—સોજ વડે પૂર્ણ થયા વિનાની ઓ વિષે પચીસ વર્ષ પૂર્ણ થયા વિનાનો પુરુષ જો ગર્ભાધાન કરે તો તે ગર્ભ માતાની કુખમાં જ નાશ પામે છે.

વળી એ અંચમાં એ વિષે કહેલું છે કે “ કદિ એ ગર્ભ ટકે ને જન્મ લે તો જીવે નહિ, ને જીવે તો દુર્લભ રહે, માટે નાની ઉંમરની સ્ત્રીમાં ગર્ભાધાન કરવું નહિ. ”

મનુ એક ટેકાણે કહે છે—માતાપિતાએ કન્યાદાન દેતી વેળા કહેવું કે “ તમે બંને સાથે રહી અમારી રીતે ધર્માચરણ કરજો. કુલની પરીક્ષા પ્રથમ કરવી, બુદ્ધિમાનને કન્યા દેવી, અને સારી બુદ્ધિ, રૂપ, સ્વભાવ અને સક્ષણ-વાળી, નિરાગી કન્યાને સ્વીકારવી. વર પણ એવા જ ગુણવાળા સમાન વર્ણવાળો, વિદ્વાન, પુરુષતત્ત્વોળો—યુવાન, બુદ્ધિમાન અને સૌક્રિય હોવો જોઈએ. ”

મહાત્મા મનુનાં આ વાક્યો શું બતાવે છે ? “ અમારી રીતે ધર્માચરણ કરજો એ ઉપદેશ શું આઠ વર્ષના બાળકોને માટે છે ? એ ઉમરનાં બીંગણાં બીંગણી જેવાં બાળકોની આગળ કદી આવાં વચનો માતાપિતા બોલી જાય તો શું તેનો સાર તેઓ સમજશે ? નહિ જ. ધર્માચરણ શું વરણ છે તે બાળક તેમને ખ્યાલ સરખો હોય છે ? અરે, આગળ મોટી ઉમરના મનુષ્યો વિવાહ અને તેના ધર્મને સમજતા હોતા નથી ત્યારે બાળક વરકન્યા આપા મહત્વની વાત શી રીતે સમજે ? વળી સારી બુદ્ધિ, રૂપ તથા સ્વભાવ અને સારાં સક્ષણવાળા નિરાગી કન્યાને લેવી તે બાળક પણ વયમાં આવ્યા સિવાય શી રીતે પરીક્ષા થાય ? જ્યારે બાળપણમાં આ પરીક્ષાં થતી નથી, તો પછી મોટી ઉમરે જ સમજ કરવાનો અર્થ રપટ છે. વળી વર-વિદ્વાન, પુરુષતત્ત્વોળો યુવાન, બુદ્ધિમાન તથા સૌક્રિય હોવો જોઈએ ત્યારે પદ્મ વર્ણની ઉમરનો છોકરો વિદ્વાન તો હોઈ શકે જ નહિ; અને જેમાં વીરની વૃત્તિ પણ નથી તેની પુરુષપણમાં પરીક્ષા શી રીતે કરવી ? યુવાન શબ્દ જ બાળસમનનો ઉચ્છેદ કરે છે. વળી એક બાળક બુદ્ધિમાન અને સૌક્રિય શી રીતે હોય ? અને એક શેરીના, મોંઢલાના—અરે ! મુજબ જેવા ચોદરમાં તો કદાચ એક માળાના—માણસો પણ આજીએ નહિ કે આ પોરિયો કોનો છે તે બાળક સોઢ-

પ્રિય કેમ હોઈ શકે ?

વળી ઝગ્ગેદમાં કન્યાનાં લક્ષણ જણાવતાં કહ્યું છે કે “જેનું” બાળપણ, માથા પામ્યું છે એવી, શુભાન, જેનું પુત્રાદિએ દૂધ પીધું નથી એવી, બળવતી, પતિ વગેરે સાથેનો સંબંધ જ્ઞાનપૂર્વક ચલાવતા વાળી, પુત્ર, ધાપ તો જેનું દૂધ પુત્રાદિ યથાસમય પીએ.....” એવી તે હોવી જોઈએ.

પરધુતા જોડાની ઉમર વિશે “શુક્રનીતિમાં” કહ્યું છે કે—

મનુષ્યગજયોર્વાલ્યં વાયાદ્વિશતિવસ્તરમ્ ।

“માણસ અને હાથીની બાદબાવરયા વીસ વરસ સુધીની છે.”

પરાશર વગેરે એકાદ બીજા સ્મૃતિકારના લેખો ઉપરથી સોડો બહુ બુલાવામાં પડી ગમલા છે. અષ્ટવર્ષાં ભવેદ્ ગૌરી ધલાદિ વાક્યો માત્ર કન્યા-ઓના વય પ્રમાણે જુદા જુદા નામનું સૂચન કરતાં હોય એમ જણાય છે. જેમકે, આઠ વર્ષની કન્યા “ગૌરી” કહેવાય, નવ વર્ષની “રોહિણી,” દશની “કન્યા” અને તે ઉપરની “રજસ્વળા” કહેવાય.

વય પ્રમાણે આવાં કન્યાનાં નામ પાડ્યાં તેમાં કાણુ વાંધો લે છે ? ખરી વાત છે કે અગ્નીઆર અને તે પછીની વયમાં સ્ત્રીજાતિ ઝટગાં આવે છે અને તેનો પણ નિયમ તો નથી જ; એક જ સ્થલમાં, એક જ કાળમાં પણ એક સરખો નિયમ નથી તો દેશકાળની બિન્નતા પ્રમાણે ઝટગાળમાં પણ ફેરફાર થાય એ સ્વાભાવિક જ છે. એક જ સ્થલમાં જે સોડો દ્રઢ શરીર-વાળા છે, અને વિષયવ્યાપાર અને સંસારધર્મના અગ્રોગ્ય આચરણોમાંથી રાચવી સંભાળીને રહેવાવાળા છે, તેમની પુત્રીઓમાં વધારે મોટી ઉમરે ઝટગપ્રાપ્તિ થાય છે તેમજ ગામડાના સાદા લોકમાં સહેરી લોકોના જેવા વિ-કારો નહિ હોવાથી તેમનામાં સ્ત્રીજાતિ એથી પણ મોટી ઉમરે ઝટગધર્મ-માં આવે છે. પણ અગ્નીવારવર્ષ પછી સ્ત્રી જાતિ રજસ્વળા થાય છે એનો પરાયરનો ગત છે, અને તે કલિયુગને માટે છે એવું કહેવાય છે. દીર્ઘદર્શી પ્રાચીન ઋષિ સોડોએ કાંઈ પ્રમાણે ઉપરથી અનુમાન બાંધ્યા હોય કે કલિયુગ-માં સોડો અદ્યપાકુષી યદ્દ જશે, અને તેથી આયુષ્ના પ્રમાણમાં તેમણે

આશ્રમના સમયની કુંડી કુંડી દદ જાંઘી આપી દરો. આ ચિત્રાવ “પરા-
 સર મૃતિ” કારનો ખીજે દેવ હોય એમ સમજાવું નથી. કલિયુગમાં આવી
 પ્રજા ધરે માટે તે પ્રજાએ આગ વર્તવું એટલું જ એવા લેખનું તાત્પર્ય હોય
 જોઈએ. પણ તેથી પરાસર ઋષિની એવી ઇચ્છા તો નહિ જ હોવી જોઈએ
 કે તેમણે માનેલા કલિયુગમાં પણ જે લોકો સત્યુગ એટલે સારાયુગની
 પેઠે આચારવિચારને વળગી, સદાચારથી વર્તવાને ઇચ્છતા હોય, અને એ
 સદાચારવડે પોતાની સાંસારિક અને માનસિક કલ્યાણને વધારવાને પ્રયત્ન
 કરતા હોય. તેમણે જાણી જોઈને કલિયુગ અથવા અજ્ઞાનતાભરેલા અધર્માચ-
 રણને અધીન થઈ રહેવું ? મુગોની કલ્પના બુદ્ધિપૂર્વક કરાવતી છે, અને આ-
 પણે કદી પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી તેને વળગી રહીએ તો પણ એટલું તો કહેવું જોઈએ
 કે દરેક યુગમાં જ્યાં યુગ જોવામાં આવ્યાં છે, આવે છે અને આવશે. સત્-
 યુગમાં સર્વજ્ઞ સદાચાર જ હોય એવું કાંઈ નહોતું અને એ જ રીતે આ
 કલિયુગમાં આગતા ત્રણ યુગમાં થઈ ગયેલા મનુષ્યના જેવા મનુષ્યનો કેવળ
 નાશ થઈ ગયો છે એમ માનવું કેવળ ભૂલભરેલું છે. ત્યારે આ ઉપરથી સાર
 એટલે જ નીકળે છે જે પરાસર ઋષિના કહેવા પ્રમાણે જે લોકોમાં “કલિનો”
 પ્રવેશ થયો છે, અર્થાત્, જે લોકોમાં અજ્ઞાન, કુસંપ અને દુરાચારનો વાસ
 થયો છે, તેઓ તેમના કહેવા પ્રમાણે વર્તે છે, અને એમ જ વર્તવાના છે.
 અને તેથી તે સ્મૃતિકારે જાણેલું બનિય આ હિસાબે અદાર અદાર ખરું છે,
 અને એ રૂપમાં આપણે એના લેખને માન આપીએ છીએ.

જળી આગણ શાસ્ત્રકારોએ બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થાશ્રમ, વનપ્રસ્થ અને
 સન્યાસ એ છ’દગીના ચાર આશ્રમ—તેને લગતી દરજ્જે નિર્માણ કરી જે ભાગ
 કયા છે, તેમાં પણ પત્નીસ વર્ષ સુધીનું જીવનચર્ય પાળવા કદી, તે ઉપર સુધી
 વિદ્યાભ્યાસ કરવા કહેલો છે. વિદ્યાભ્યાસ વેળા સંસારની ખીજ ખટપટો તથા
 જન્મજોને ખાન્ડ મુકી મુરુકુલમાં તન્મયતાથી રહેવું પડે છે. ખીન્ન આશ્રમ
 “ગૃહસ્થાશ્રમ” એટલે પરણી ને સંસાર બંધવાર કરવાનો આશ્રમ પત્નીસ
 વર્ષની ઉપર પડીનો છે. આજીવન સામે શાસ્ત્રાધારે જોતાં આ એક મુજબ

પુત્ર પૂરાવો છે.

પણાક એમ કહે છે કે હવે સો વર્ષનું આવરદા દુર્લભ છે તો પછી આ-
વા સખત નિયમને વજગી રહેવાથી કાયદો શું છે ? તેમને જણાવવું. જેમણે
કે આવરદા હુંકું થયાનો પહેલો રસ્તો ગૃહસ્થાથમના નિયમને ઊડવાનો છે.
જે હત્તમ રૂઢિ આપણા રાજકારોએ કાઢી તે આપણે ઊડતા જઈએ,
અને આપણી રાજકર્ત્ત્રી પ્રજા તેને વિશેષ અને વિશેષ આમદથી ગૃહજ કરતી
ભય છે. એ જાણવાનું અને વિદ્વાન પ્રજાના તન અને મનના બલનું આ એક
મજબુત કારણ છે.

જો રાજાના ઉપર આપણી ઝડા છે તો રાસ્તો તો ચોખ્ખા રીતે જણાવે
છે કે માણસનું આયુષ્ સો નહિ પણ સેકડો વર્ષનું છે, અને આયુષ્નાં વરસો
પ્રમાણે બાધ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને જીવાવસ્થાના ભાગ પ્રાપ્તી શકાય છે.
ઉપર રાજાનાં વચનોથી બતાવ્યું છે કે જાળપણમાં લગ્ન કરવાં એ રાજાથી
વિરુદ્ધ છે. વધનો વિચાર જાણુપર રાખીને વાત કરીએ તો બીજો સનાત
શાસ્ત્ર અને શુદ્ધિનો છે. અનુસ્મૃતિ વગેરે શાસ્ત્રો સ્પષ્ટ કહે છે જે પતિધર્મને
જાણવાવાળી અને ધર્મને સમજવાવાળી કન્યાનું લગ્ન કરવું અને
શુદ્ધિમાન, સદ્ગુણી અને શોકપ્રિય વર સાથે તેને પરણાવવી. જો આઠ
વર્ષની નાની વયમાં આપણી કન્યાઓ પોતાનો ધર્મ અને પતિ સેવના ધર્મ
સમજતી હોય, અને નાની ઉંમરના ઊકરાઓ શાસ્ત્રના દહેવા પ્રમાણે શુદ્ધિ-
માન, સદાચારી અને શોકપ્રિય થઈ શકતા હોય તો જાળપણમાં વિવાહ કર-
વામાં વાંધા જેવું કશું નથી. પણ આઠ, દસ અને અઠ્ઠાસ વર્ષનાં જાળકો પોતાના
પરસ્પર ધર્મને સમજે અને શુદ્ધિમાન તથા સદાચારી નિવડે એ વાત હાલ
તો અસંભવિત છે.

પણા લગ્નસમયે જે હત્તમ, ઉંડી અને પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓ મંથીર રીતે
સેવા માટે નિર્માણ થયેલી છે, તે પણ બતાવે છે જે જાળકો માટે ને નાની-
નીચલી પ્રતિજ્ઞા આ માટેલી એક છે:--

૧. કન્યા—“હું તમારો હાથ સોંપાવતી રૂઢિ કરવા પહોં છું. તમે

મારી સાથે જદ થાઓ ત્યાં સુધી પ્રેસન્ન અને અનુકૂળ રહેા.
હું અને તમે આગતથી પતિપત્નીના બાવથી વર્તીશું. "

રક્ષક અને ઐશ્વર્યયુક્ત, ન્યાયી, જગતને હલવન્ન અને
ધારણ કરનાર પરમાત્મા, અને આ સભામાં ગિરાજેલા સર્વ
નિહાત્ સૌક, શુદ્ધચાત્રમના ધર્મના આતુષ્ઠાન માટે મારો
દાય તમને સોંપે છે. માટે તમે મારે દાયે અને હું તમારે દાયે
વેચાયાં છીએ. હવે આપણે કદી પણ એક બીજા પ્રત્યે
અધિવ આચરણ કરીશું નહિ.

— "કુમારિકા ! ઐશ્વર્યયુક્ત હું તારો દાય પકડું છું અને ધર્મ-
યુક્ત માર્ગમાં પ્રેરક તારો દાય હું ધરી ચુક્યો છું. તું ધર્મથી
મારી પત્ની અને ભાર્યા છે. હું તારો ધર્મથી શુદ્ધપતિ છું.
આપણે બન્ને મળીને શુદ્ધકર્મો કરીએ, કે જેથી સર્વ કાર્વ
સિદ્ધ થાય અને હિતમ, સંતાનો, ઐશ્વર્ય અને સુખની વૃદ્ધિ
નિરંતર થયાં કરે. સર્વ જગતના પાલન કરનારા પરમાત્મા-
એ જેને મારે સ્વાધીન સોંપી છે એથી તું સર્વ જગતમાં
પ્રેમણ કરના યોગ્ય મારી પત્ની થા. તું પત્ની તરીકે હું
પતિ સાથે સેા ચરદસત્ત્વ સુધી સુખમાં જીવતી રહે. "

જે ધર્મપ્રતિષ્ઠાએ લગ્ન સમયે લેવાય છે તેમાંની આ ખાન એક જ
છે. પણ તે કેવી, શુદ્ધ પ્રેક્ષા મનવાણી, ખોટી લાજ અને શરમ દૂર કરનારી,
અને અંતાકરણમાંથી બહાર પડતી છે ! બાળશબ્દને લાયકની તેમથી પરંતુ
હૃદયને પહોંચેલા અને સમગ્ર જીવાન વ્યવના માણસના લગ્ન માટે જ તે યોગ્ય છે.

અચાનક ગિરાજા બાળકો તો પરણતું એટલે શું અને સા માટે તેમાં-
તું કશું સગજતા નથી. તેમને તો પશુની પેઠે વરમાળા રૂપી દોરડાં પહેરાવી
અને ધોધારાણી જેવા શણગારી, અગ્નિસમીપ લાવી બેસાડવામાં આવે છે.
અને ગોર પોતાની દક્ષિણાની લાલગને આજો ખરું ખોટું જે આવે તે બરડો
કપલક કિપારૂપી ચેનચાળા કરાવી લગ્ન નામનો કારસ પુરા કરાવે છે, પરંતુ-

તા જોડાએ જે પ્રતિજ્ઞાઓ પરસ્પર સર્વની સમક્ષ એટલે પ્રસિદ્ધ રીતે લેવી
જેઠાએ તે પ્રતિજ્ઞાઓ જોર મહારાજ સડસડાટ બંને વતી બોલ્યા બધા છે
અથવા તો તે અંક મૂકી દેવામાં આવે છે.

બાળકને આપણી લઝકિયામાં કેવો દિલગીરીઓ અને એક રીતે દ-
સવા સરખો ફેરફાર કર્યો છે તેનો એક દાખલો આપેલો અનુચિત મથુરાનો નહિ,
સુરત તરફ લગ્ન સમયે ચોરીમાં વરકન્યા પાસે આવી પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાડવા-
ને બદલે મહેતાજીને બોલાવી થોડીક " મહેતાજીની શીખો " બોલાવવામાં
આવે છો. આ કેવો દયાળુનક ફેરફાર ! પણ બાળકને તે લાવક જ છે, કારણ
કે, બીજારાં બાળ વરકન્યા ગંભીર પ્રતિજ્ઞાઓમાં સમજે પણ શું !

આપણી અસલની સતી સીતા, અહલ્યા, વાસ, દ્રૌપદી, અને મંદો-
દરી બાળવયે પરણી નહોતી, પણ જુવાનીના જોસમાં આવ્યા પછી જ
પરણી હતી, જેથી તે સતીઓ પાતિવ્રત્યધર્મ ધરાવેલા જોગ રીતે પાળી
પોતાનાં નામ અમર કરી ગઈ છે.

શાસ્ત્રધારે એક ત્વરિત તપાસ લેતાં આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો બાળ લગ્નને
ટેકા નથી આપતાં એટલું જ નહિ, પણ સામાં તેને રખોડી કાઢે છે એવું ૨૫૯
દેખાય છે; તો પછી આ રિવાજ શા ઉપરથી અને શા કારણથી પડ્યો તે
સવાલ ઉઠે છે. સુખ્ય કારણોમાં તો મુસલમાન હકુમત દરમ્યાન થયો જુલમ,
અને ખીસતી કુમારિકાના શિમળત્રવપર ચુરચરો કાજો ફેર છે. જે વેળાએ
રહેજ પણ રૂપવાળી જુવાન આ દેખતાં તેને રાગના રંગમહેસમાં કે કાંઈ
માનીતા કારભારીના જનાનામાં ઉપાડી જવાની નવાઈ ન હતી. જે જમાનામાં
હિંદુ રતીપર જુલમ ચુરચરમાં ધરવાળી ધર્મની સેવા બખતપક્ષી લેખાતી,
તે જમાનામાં આના કેરના ઉપાય તરીકે બાળલગ્ન થાય તેમાં અગત્ય જેવું
કશું નથી. આવી વેળાએ ૯-૧૦ વરસની હમરની બાળકીઓને આવા જુ-
લમથી ઉગારવા, ઘરમાં ગોંધી રાખી ઉતાવળે પરણાવવામાં માતાપિતા મોતા-
નું કર્તવ્ય સમજતાં. પણ આજે આવા દુઃખનાયક વખતો વહી મયા છે અને
એક દિવસ બોલોમાં કહેતાં બ્રિટિશ રાજવાળા આજ્ય નીચે આર્યભૂમિની પ્રજા-

મારી સાથે જદ યાઓં ત્યાં સુધી પ્રસન્ન અને અનુકૂળ રહે,
હું અને તમે આજથી પનિપત્નીના બાવથી વર્તીશું. ”

રક્ષક અને ઐશ્વર્યયુક્ત, ન્યાયી, જગતને હતપત્ન અને
ધારણ કરનાર પરમાત્મા, અને આ સભામાં બિરાજેલા સર્વ
વિદ્વાન્ લોક, શુદ્ધચાત્રમના ધર્મના અનુશાન માટે મારો
હાથ તમને સોંપે છે. માટે તમે મારે હાથે અને હું તમારે હાથે
વેશાયાં છીએ. હવે આપણે કદી પણ એક બીજા પ્રત્યે
અપ્રિય આવરણ કરીશું નહિ.

૧—“કુમારિકા ! ઐશ્વર્યયુક્ત હું તારો હાથ પકડું છું અને ધર્મ-
યુક્ત માર્ગમાં પ્રેરક તારો હાથ હું ધરી ચુક્યો છું. તું ધર્મથી
સારી પત્ની અને બાઈ છે. હું તારો ધર્મથી શુદ્ધપતિ છું.
આપણે બંને મળીને શુદ્ધકાર્યો કરીએ, કે જેથી સર્વ કાર્ય
સિદ્ધ થાય અને ઉત્તમ સંતાનો, ઐશ્વર્ય અને સુખની શ્રદ્ધિ
નિરંતર થયાં કરે. સર્વ જગતના પોષન કરનારા પરમાત્મા-
ઓ જેને મારે સ્વાધીન સોંપી છે એવી તું સર્વ જગતમાં
પોષણ કરવા થોડા મારી પત્ની થા. તું પત્ની તરીકે હું
પતિ સાથે સો સરસ્વત સુધી સુખમાં જીવતી રહે. ”

જે ધર્મપ્રતિષ્ઠાઓ લગ્ન સમયે લેવાય છે તેમાંની આ માત્ર એક જ
છે. પણ તે કેવી, શુદ્ધ પ્રેક્ષા મનચાળી, ખોટી લાજ અને શરમ દૂર કરનારી,
અને અંતાકરણમાંથી બહાર પડતી છે. નાજલગ્નને લાવકની તેનથી પરંતુ
હૃદયરે પહોંચેલા અને સમગ્ર જીવન વચના આજ્ઞાના લગ્ન માટે જ તેમજ છે.

આગળ ખિચારા નાજકો તો પુરણુ ઐટલે શું અને યા માટે તેમાં-
તું કશું સમજતા નથી. તેમને તો પશુની પંદે વરમાળા રૂપી દોરડાં પહેરાવી
અને ધોધાગળા જેવા સજ્જમારી, અગ્નિસમીપ લાવી જેમકામાં આવે છે.
અને ગોર પોતાની દ્વિજાની લાલચનો માર્ગ ખરું બોલું જે આવે તે બરડો
કપલક કિષારી વેનચાળા કરાવી લગ્ન નાખનો દારૂ પ્રસે કગવે છે. પરજી - ”

તા જોડાએ ને પ્રતિજ્ઞાઓ પરસ્પર સર્વની સમક્ષ એટલે પ્રસિદ્ધ રીતે લેવી જોઈએ તે પ્રતિજ્ઞાઓ જોર મદારાજ સહસ્રગટ જાને પતી બોલ્યા જ્યાં છે આવવા તો તે અંક મૂકી દેવામાં આવે છે.

બાળકને આપણી લઘુક્રિયામાં કેવો દિલગીરીભર્યો અને એક રીતે દસવા સરખો ફેરફાર કર્યો છે તેનો એક દાખલો આપેલા અનુચિત મણાશે નહિ. સુરત તરફ જગન સમયે ચોરીમાં વરકન્યા પાસે આવી પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાડાના ને બદલે મહેતાજીને જોસાવી ઘોડીકે “ મહેતાજીની ચીજો ” જોસાવવામાં આવે છે. આ કેવો દયાજનક ફેરફાર ! પણ બાળકજનને તે લાગતું જ છે, કારણ કે, ખીચારાં બાળ વરકન્યા ગંભીર પ્રતિજ્ઞાઓમાં સમજે પણ શું !

આપણી અસહની સતી સીતા, અદલ્ત, તારા, દ્રૌપદી, અને મંદોદરી બાળપણે પરણી નહોતી, પણ જીવાનીના જોસમાં આવ્યા પછી જ પરણી હતી, જેથી તે સતીઓ પાતિવ્રત્યધર્મ ધરા લેવા જોગ રીતે પાળી પોતાનાં નામ અમર કરી મઠ છે.

રાઆધારે એક ત્વરિત તપાસ લેતાં આપણાં ધર્મચાર્યો બાળ કાળને ટેકો નથી આપતાં એટલું જ નહિ, પણ સામાં તેને ‘જોડી કાઢે છે એવું’ સ્પષ્ટ દેખાય છે; તો પછી આ રિવાજ શા કારણથી અને શા કારણથી પડ્યો તે સવાલ ઉઠે છે. મુખ્ય કારણોમાં તો મુસલમાન હકુમત દરમ્યાન થતો જુલમ, અને ખ્રીસ્તી ક્રુમાર્ચિકાના શિવજીવનપર ગુસ્સો કવો ફેર છે. જે વેળાએ રહેજ પણ રૂપવાળી જીવન ઓ દેખતાં તેને રામન્યા રંગમહેશમાં કે કાઇ

-તો વર પસંદ કરાય નહિ) પોતાની કન્યામાટે પસંદ કરવાનું રહે છે. આથી સારા કુટુંબ અને વગવાળા જગમગને રોકી લેવા માટે જાગવગમાંથીજ ઉતાવળ અને હરીશબ્દ થાય એ રવાનાવિક છે એવું કેટલાકોનું કહેવું છે.

આપણી જાતોમાં કન્યાનૃપવંદાર માટે આ પ્રમાણે જે દાનિકારક સાંકડાં બંધનો છે તે તોડવાં એ અવશ્યનું છે. અર્થાત્ બંધનોમાટે પણ હવે વખતના બદલાવવા સાથે આપણે રીતરીવાજને જાલસા જોઈએ છે. અસલ, એટલે રેલ માડી દિંદુરતાનમાં દાખલ થયા અગાઉ જ્યારે એક ગામથી બીજો ગામ જતાં નહીં નાળાં, જંગમ, અને રણમાંથી રસ્તો કરવાનો હતો, અને માર્ગમાં ચોરો અને ભીસ તથા લૂદારાઓનો ભય બારી હતો, ત્યારે પોતાની દીકરીને પરગામ પરણાવવી ને છોડવી ને છોડવી તેને પોતાની નજર આગળથી નિયંત્રિતી પરીકર્યા સમાન હતું. આથી તે વખતે દરેક ગામમાં નવાને અથવા મહાજને બહાજરત કાપેલો જણાય છે જે ગામમાંની કન્યા પરગામ ન દેવી; પરગામની કન્યા પરણી આવવા સામે નજીકા હંડ સિવાય બંધન નથી, પણ પરગામ કન્યા દેવા સામે સખત સિદ્ધા છે. કાખલાતરીકે સુરતી અને ધોધારી અથવા આમદાવાડી મોટે એક જ જાત, નામે મોદગાતિના છે, અને ધીમોદેશની દેવી ને માનનારા છે, પણ જુદે જુદે રથને રથા એટલે વચર હંડ આપે અરસ પરસ કન્યા લેતા કે દેતા નથી. અસલની ભોડસિધ્ધિ અને સુખનાં સાધનો જોતાં આ બંધનો કામને અતુચરતા હતાં, જો કે તેમાં દાનિ ધવાનો સંભવ તો ખરો જ. કારણ કે જે ગામમાં કન્યાની હત હોય ત્યાં જુદા અપંગ અને નબળા સિધ્ધિના માણસોને કન્યા મળે-અલકે કન્યાના માતપિતા તેવાઓને પોતાની કન્યા આપવા હંતેન્વર પણ થાય; જ્યારે ખીલ ગામમાં જ્યાં જુવાન પુરુષોની હત હોય ત્યાં ગમે તેવા રૂપ અને ગુણવાળી કન્યાને ઉપાડ થવાથી સંપતિવાળા અને સારા પુરુષો શરજવાત કુંવારી છંદગી ગુજરાતમાં, ધર-કનો તાંતુ તુટે એ રવાનાવિક છે. અસલમાં સુસાદરી અને પરગામ જતાં, ખેવટની અગવડ હતાં પણ નવાતનાં તડથી આટલું બધું જોખમ રહેતું. આજોમાં કે

પણ દાસમાં આવા જોખમવાળા બંધનોની મુદત ૧૨૨૨ ની નથી. રેલગાડી બાર કલાકમાં અગદાવાદથી- મુંબઈ લાવ લઈ જવ કરી શકે છે, અને અર્ધ કલાકમાં વિગળીક તારના પ્રતાપે ઘેર બેઠાં આખા હિંદુસ્તાનની અને દુનિયાના બીજા ખંડોની પણ-ખબર અંતરે મળી શકે તો હવે વાણી-યા કે બ્રાહ્મણો પોતાની જ ન્યાતના-એકલા તડના નહિ-પરગમના રહીશો સાથે કન્યાવ્યવહારનો સંગ્રંધ બાંધે તો હરકત થી છે ? ખરે જ આપણામાં લગ્નભાટે સાંકડા વિસ્તારને લીધે જે અતિવધૂં મુશ્વરું પડે છે તે જોતાં અળ-યળી એજ થાય છે જે રેલગાડીના દાખલ થવા સાથે આ બંધનો આપણા મહાજનોના સમજી અને અનુભવી મુંબીઓએ રદખાતલ કાં ન કર્યાં ?

પણ, અફસોસ ! આપણી સાધારણ મુક જ એ છે જે વખતને અનુસારી આપણા રિવાજો આપણે બદલતા નથી. રીત રીવાજો આપણે પોતે જ આપણી સગવડ અને સુખભાટે કરીએ છીએ અને પાણીએ છીએ તો પછી જ્યારે તે રીવાજોથી આપણને યતી દર્શન સ્પષ્ટ થાય ત્યારે તે કાં ન બદલવા તે સમજવું કઠણ છે. મુગલાઈ વખત અને ભારના સર્વેશ્વર-નો નાશ થયો છે; મુસાદરીની અગવડો અને મુશ્કેલીઓ જતાં, આજે મુસાદરી એ મોજશોખનું ઉત્તમ સાધન થઈ પડ્યું છે, છતાં, પરગામ સારે વર અને સાસરું મળે તોપણ, પોતાની વદાલી પુત્રીના સુખનો ભોગ, જાણક માટે, શાંતિબંધન મુજબ, પોતાના ગામના અને પોતાના તડના કોઈ નાસાવક વર સાથે લગ્ન કરી, આપણે તે દેખતી આંખે અંધાપો આવડા સિવાય બી-જી કશું નથી. આ સર્વે બંધનો કુદરતથી વિરુદ્ધ છે, અને વખતના વહેવા સાથે આપોઆપ તે ઘટશે જ, પણ તે અગાઉ દુઃખરો અને લાખો નિરપરા-ધી કન્યાઓના સુખ અને શાંતિ—કદાચ પ્રાણો—નોભોગ લેશે ! શાંતિ અને તડના અભિમાનના વિરમપત્રનક અનેક દાખલાઓ હજી જોવામાં આવે છે. યોગાક માસની માતપર એક જુવાન વાળીઆએ આ લેખકને એટલે સુધી કહ્યું હતું જે “ હું મારી કે મારી ન્યાતમાંની છોકરીને કોઈ ન્યાતિલા મેલા દાંડનાર સાથે વરાવીશ પણ બીજા તડમાં યોગ્ય અને સારા વણીને વેરે

આપીશ નહિ । । ।

આપણા લોકમાં કહેવાત છે જે “ દીકરી અને માય ન્યાં મોકલો ત્યાં ભય. ” પણ તેજ મુજબ દીકરીને સારે ઘેર મોકલવાની સંભાળ લેવાની જોઈએ છે. જેમ માયને નળજે ઘેર મૂકવાથી પાપ છે, તેમ જ દીકરીને નળજે ઘેર-કે જ્યાં એને દુઃખી થવાના સંભવ થયો રહેતો હોય ત્યાં પરણાવવાથી પાપ-ધણું મોડું અને બચાંકર પાપ-છે. લગ્ન એ દરેક માણસની જીવનમાં એક સોરઠી છે ખરી, અને સ્ત્રી કે પુરુષને કાંઈ ચીજાની માફક અખાતું નથી, પરંતુ જે કુટુંબો સંબંધી ચર્ચા સામાન્ય પ્રસિદ્ધ છે તેવાં કુટુંબો અથવા તેમના પુત્ર-પુત્રીની બાળકમાં નથી જના આધારે ખેંચી રહેલું ન જોઈએ. બહેન દેશને જીજે છેડે જવું પડે, પરંતુ જ્યાં આપણાં પ્રાણીયારાં પુત્રપુત્રીઓ લગ્નથી સુખી થવાની આશા રહે ત્યાં જ તેમને વશવશાં એ દરેક માતા, પિતા તથા વાલીની એક મહા પવિત્ર ધરજ છે. બાકી ગમે તેવા ધણી કે કન્યા સાથે લાકડે માકડું વળગાડી માત્ર નામને જ ખાતર લગ્ન કરવાં એ તો લગ્નની દાંસી શિવાય બીજું કંઈ સકાય નહિ.

ન્યાતના પડેલા નાના નાના કટકાઓ અને કન્યાબંધારમાટે ઘેરી લેવાયથી કુંડી કુંડી હરોએ જે એક મહાપાપી, દુરાચારમય, કમકમાટ ઉપ-જનનાર, મહા બચાંકર અને મહા પુરા શીવાજને જન્મ આપ્યો છે તે “ કન્યા-વિક્રય ” નો છે, કન્યાવિક્રય એ અનાચાર ચાલિનાં વડ અને સખ્ત બાંધનોથી જ ઉદ્ભવ પામે છે. કારણ કે, જે ચાતોમાં કન્યાની અછત દોષ છે ત્યાં લોભી માતાપો-અરે, દીકરીને જન્મ આપનારા, તે જીવનારીના મવા જન્મના સત્તુઓ-પોતાની દીકરીઓને, જેમ વેચવાનાં દોરજનાવરોને સારી કિંમત આપવા માટે પાણી પોપી મોટાં કરવામાં આવે છે તેમ, સંભાળથી મોટી ઉમરની-આસરે ૧૫ થી ૨૦ સુધીની-કરે છે. અને એ અરસામાં જે કાંઈ બુદ્ધિ, અપંગ, કે જોડાઓ, કુંડમાં ગમે તેવા મુલ્ય કે શક્તિવાળો વર માગું કરે તેની પાસેથી રૂ. ૧૦૦૦ થી માંડી રૂ. ૨૦૦૦૦ સુધી ખાચ લઈ પોતાની દીકરીઓને વેચે છે. આ વિચાર જ બાબતક છે, પણ તે મુજબ દુનિયા કન્યાઓ પ્રાણ, વાણીઆ

આને બારીયા યાત્રિમાં દર વરસ પરણે છે. આના દુષ્ટ રીવાજો બંધ કરવાના ઉપાયો યોગ્ય લેવાયા છે, અને કન્યાવિક્રય કરનારને દંડની શિક્ષા ભરવી પડે છે. પણ તેથી તે રીવાજ પર જીવંતી અસર થઈ નથી, કારણ કે જે ધણી પોતાના સસરાને ખાત્રા માટે રૂ. ૫૦૦૦૦ કે રૂ. ૧૦૦૦૦૦ આપે તે યાત્રિ દંડના યોગ્ય વધારે આપતાં અચકામ એમ સંભવ નથી. આનો એક જ સાધ બાળ્ય ઉપાય છે, અને તે યાત્રિ બંધનો તોડવાનો અથવા તે યાત્રિઓને વિચાર કરવાનો છે, અને તે નહિ થાય, ત્યાં સુધી જાહીની બંધી શિક્ષા દંડ તથા ધમકીઓ માટે લોબી કન્યા વિક્રય કરનારને યોગ્ય જ દરકાર રહેશે ?

બાળ લગ્નની બાબત પર આજનાં યાત્રિ બંધન એ બાળ લગ્ન માટે માત્ર બહાનું જ છે. જે ન્યાતનાં બંધનો છૂટે નહિ અને કન્યા કે ધણી આઠ-થી રોકવા જરૂર હોય તો બહેન બાળ નવે વેસવાળ દાખ, પણ લગ્ન તો કરવાની જરૂર નથી જ. વેસવાળ થયા પછી તે સંબંધ વર કે કન્યાની કલ્પ-રેખા શિવાય સાધારણ રીતે છુટતો નથી. છતાં લગ્ન તો કન્યા ૧૧-૧૨ વરસન થઈ એટલે થાય છે જ અને આ માટે કાંઈ યાત્રાનું બંધન કે જોર નથી. પણ ગામ માતાપની મરજી ઉપર સહજો આધાર રહે છે. બાળ વર કે કન્યાનો તે કશો અવાજ દોનોજ નથી, એટલે સગીર ઉમ્મરનાને પરણાવવાનું સર્વ જોખમ માતાપો લગ્નનો કહેવાનો લદાનો લેવા ખાતરજ હંમેશા માટે પડે છે.

બીજા બંધન બહાનું લેવાય છે તે કન્યાનું ૧૨-૧૩ વર્ષની ઉમ્મરે અગ્રમતી થવાનું છે. આપણા દેશમાં સાધારણ રીતે ૧૨-૧૩ વર્ષની ઉમ્મરે કન્યા જાણમાં આવે છે, અને ત્યારબાદ તેને કુવારી રાખવી એ “સાપ” સાચવવા જેવું વિકટ” એમ ધણીક માતાઓનું કહેવું થાય છે. પણ આ પછીમાં ૧૨-૧૩ વર્ષની ઉમ્મરે છોકરીઓની કેળવણી બંધ કરી નાંખી તેના કાચા મનને કાંઈ પ્રયત્ન વગરના રોકાણ વગરનું જે કરી નાંખવામાં આવે છે તેને જ લીધે મોટે ભાગે તેની કન્યાઓ સાચવવી મુશ્કેલ થાય છે. પણ જો કેળવણી અને માતાના હાથ નીચે મુદ્દસ સારનું કામ ચાલુ રખાય તો એ તરફની બિચકુલ દરકત રહે નહિ. બાળલગ્નનો જે મોટામાં મોટો જોર શાયદ છે તે

એ છે જે સમજાવે કેળવણીનાં સાધનો ઘટતાં જાય છે. કન્યાને નિરાશોથી ઉઠાડી લેવાય છે. અને અસમત સાસરે તો સંધારણુ રીતે કેળવણી આપુ રખાતી નથી જ. કન્યાકેળવણી, જેની ઉપર કાંઈ પણ દેશની ચલતીતો મોટી દરજ્જે આધાર રહે છે, તે, બાળસમયથી નજરે ચલી આવે છે.

આપણી સાંસારિક રિચિતિ સુધારવા માટે આ કેળવણીની આવશ્યકતા કેટલી છે તે બાળુવાની જરૂર હોવી ન જોઈએ. બાળક પાત્રી અને વિદ્યાળી. એ. અથવા એમ. એ. પતિના દુઃખદાયક હારસો વર્ધનારી ધણીક વાતાંઓ સખાઈ છે, અને એવા કળેડાથી સમના સુખનો કેવો નાસ થાય છે તે સહજ વિચારે જણાશે. આવી અગત્યની કેળવણીને બાળસમયથી જરૂર અટકાવ થવાનો, અને થાય છે. વિદ્યા માટે બ્રહ્મચર્ય આવશ્યક છે અને જ્યાં નથી ત્યાં સરસ્વતી કવચિત્ જ પ્રસન્ન થાય છે. સગ્ન પછી શીબેલી સેંકડે પાંચ સી મળે. પણ સગ્ન પછી સંસારના સાગરમાં તરફરીયાં મારી અને તેની જાળમાં છતાં પ્રયત્ન કરતી પત્નીઓ સંધારણુ રીતે અભ્યાસ કરે એ શું ખતી શકે તેમ છે? માટે કાં તો કન્યાકેળવણીના જે પ્રતિબંધ બાળસમય કરે કે તેથી સંતુષ્ટ રહેવું જોઈએ, અથવા તો બાળસમય અટકાવવા જોઈએ.

કહે નેપોલ્યન દેશને, કરવા આજ્ઞાદાન,

સરસ રીત તો એજ કે હો ભૂતાને જ્ઞાન.

અને આજે જે કન્યા છે તે કાલે માતા થશે.

કન્યા ઋતુમાં આવવા બાળત મનુષ્યે પણ કહ્યું છે જે—

કામમામરણાત્તિષ્ઠેદ્ ગૃહે કન્યર્હુમત્યપિ ।

ન ચૈવૈર્નાં પ્રવચ્છેષુ ગુણહીનાય કર્હિંચિત્ ॥

અર્થ—કન્યા રૂતુમતી થઈ હોય તો પણ તે પિતાને ઘેર મરણસુધી રહે તેની ચિંતા નહિ, પરંતુ અયોગ્ય વર સાથે તેને કદી વરાવવી નહિ.

બાળસમયનો શારવાધારે નિયેષ કરતાં, જે જહાનમાંઓ આગળ ધરવામાં આવે તેનો ખુલાસો આપણે આપ્યો છે. શાંતિ જંધનેથી માખાપને ધણી મુશ્કવળ પડે છે એમાં સંદેહ નથી, પરંતુ તેથી બાળસમય કરી, પોતાના

વંશને નિર્મળ, બુદ્ધિહીન, અને દુઃખી કરવો એ કાંઈ વાજબી કાર્ય નથી. સત્યને પરખવું, અને પરખીને તેને વળંગી રહેવાની દિગત રાખવી એ ગુણોની જ આજે મોટી જરૂર છે ।

હવે બુદ્ધિના ઉપયોગથી, અને આપણા સાધારણ જીવાને તરફ નજર ફેંકતાં બાળકગન કેવાં ઉઘટાં દાનિકારક છે તે વિચારીશું :

પરણતાં જોઈતી શરીરસંપત્તિ—આપણામાં એક સાધારણ કહેવત ■ અને વૈધકશાસ્ત્ર પણ સાક્ષી પૂરે છે જ સોઝ વર્ષની ઉંમરે અકસ્મત આવતી જાય છે અને વીરની ઉંમર સુધી શરીરતું કાઠું ઉંચાઈમાં વધે છે. અત્યંત તન અને મન મને ખીસતી જીવાનીના પ્રતાપે વીર વર્ષની ઉંમર સુધી વધી શકે એમ છે. હવે આ હંની ઉંમરની અંદર કોઈપણ સ્ત્રી કે પુરુષ પોતાનો વંશ વધારવા કેવી રીતે યોગ્ય હોય તે સમજાવું કઠણ છે. જ્યાં સુધી લગ્નદ્વારા થનારો પિતા પોતે સર્વ રીતે પ્રખ્યાત થઈને ઊંડરવનમાંથી નિકળી માણસપણામાં નથી આવ્યો ત્યાં સુધી તેનો વંશ શરીર કે મને અચળ અને બળવાન કેવી રીતે થાય ? કાચી ઉંમરના પિતાનાં બાળકો પણ સર્વ રીતે કાચાં નીવડવાનાં. તરતના વાવેલા આંખાની ફેરીએ થોડાક વર્ષમાં આવેલી હોવાથી જ્ઞાતી તો પછી લાગે પણ તેમાં મોટા અને જીના આંખાની મીઠાશ તો હોય જ નહિ. તેમજ ઊંડરવન ઉંમરે થયેલા વંશ : કદાચ પ્યારે લાગે, પણ તે નીરોગ અને જોઈએ તેવો બુદ્ધિમાન થવો દોષાય છે. અને તે માટે જ લગ્નની ઉંમર વર્ષ વીસ જાડની જ અણગમી જોઈએ.

પણ આજની રીતે મુજબ જીવાન સ્ત્રીપુરુષનાં લગ્ન થતાં નથી પરંતુ ખરે ઊંડરોઊંડરીનાં થાય છે. પરણનાર નર ઉંમરે આલસ્યપણમાં અને દુનીયામાં પોતાના દરજ્જામાં ખરે જ ઊંડરો હોય છે. વાજિવાની ન્યાતમાં સાધારણ રીતે છુટ્ટી લેતાં તેની ઉંમર ૫૬૨૬ વર્ષની ગણીએ તો તેમાં જોડું નથી. તે પછે બાગે બચ્ચો દોષ છે અને જો કમાતો દોષ તો સાધારણ રીતે લેતાં માંખી કે કાપડીવાની દુઝાને વાજોતર સ્વેચ્છા શિવાય વિગેય કમાતો દોષ તો નથી અને તેના શરીરના સર્વ અવયવો ખોલવાને હજી ૪-૫ વર્ષ જાડી હોય છે. પરણતી ૬-

ન્યા યુવાનને બદલે છોકરી જ હોય છે. સૌથી આગળ વધેલી પંક્તિના કુટુંબોમાં કન્યાના લગ્નની ઉંમરની સરાસરી ૧૨-૧૩ વર્ષની હોય છે. હવે આ ઉંમરનાં દંપતીને સંસારવ્યવહાર અને ધર્મકર્મ સંબંધી યુગ્મજ્ઞાન હોઈ શકે? તે છતાં સમસ્ત અને ધર્મિષ્ઠમાં ખપતાં માતાપિતા પોતાના જીવનમાળા સંમાન પુત્રપુત્રીઓને આવી કાચી વયે સંસારના સપાટામાં તાંબી તેમના શરીર અને મનને વધતાં અટકાવી જે નળણા દુબળા અને બાળવંશ ઉત્પન્ન કરાવેછે તેથી હિંદુ પ્રજાની દરેક રીતે દિનપ્રતિ દિન પડતી નહિ તો બીજી શી દશા થાય? આપણાં કર્મ અને આચરણ મુજબ આપણે દુર્મળ થતી જતી પ્રજા તરીકે પ્રખ્યાતિ પામવાને જ લાયક છીએ ॥

આ લખાણમાં ૧૫ વર્ષ અંદરની કન્યા અને ૨૧ વર્ષની ઉંમરની અંદરના પુરુષના લગ્નને બાળલગ્ન કહેવામાં આવ્યાં છે. એટલે પછી જન્મપહેલાંથી જ ગોઠવાતાં લગ્નો-મુખ્યત્વે કરી કથુબીઓમાં-વિવેનો તો સવાસ જ રહેતો નથી. હવે આપણે કોર્ટ, દરબાર અને તે તરફથી માણસ માત્રને મળેલા હકો તરફ જોઈશું, તો પણ હિંદુ ધારા મુજબ અઢાર વર્ષની ઉંમર સુધી તો સરકાર પણ કોઈ પુરુષને સ્વતંત્ર કાર્યભારનો હક આપતી નથી તેમ જ તેવાને વસિયતનામાં કરવાનો પણ અધિકાર નથી, કારણ કે ત્યાં સુધી વિચારશક્તિ ખીસેલી હોતી નથી. વળી આપણા અસલ અને સુરત ધર્મિષ્ઠ રીવાજ મુજબ યુવરાજેનો રાજ્યાભિષેક પણ ૨૧ વર્ષની ઉંમર બાદ જ થતો, અને ત્યાં સુધી રાજ્યકારભાર ચલાવવાને કોઈ પ્રખ્યાત ઉંમરનો વાલી તીમાતો. વળી હાલના વખતમાં જીંદગીનો વીગો ઉતારનારી કંપનીઓ પણ સોળ વર્ષની ઉંમર સુધી કોઈ છોકરાની જીંદગીનો વીગો ઉતારતી નથી, કારણ કે તે ઉંમર સુધી શરીરનો બાંધો જામેલો હોતો નથી અને શરીર કાચું હોવાથી ધણું રોગોને અધીન રહે છે. ૧૯ વર્ષની અંદરના છોકરાઓની જીંદગીની જે સલામતી વીમા કંપનીઓ પૈસાના રૂપમાં પણ આપવા ના પાડે, તે જ સલામતી હિંદુ માતાપિતાઓ પોતાની પુત્રીઓના સોમાગ્યના—જીંદગીમાં એક ન વખત મળનાર અને યુમાએ પાહું હાથ ન આવનાર સોમાગ્યના—રૂપમાં આપવાને

હા પાડે, ઇતેગર થાય અને મહા આનંદથી આવે તો ખરે જ દિંદુ માતા પિતાઓ દિમતવાન કહેવાય.

ઉપલી ફીચો, બાળસગન સામે એવી તો મુદાસરની છે કે, તેથી ઉસરા જઈ ને લગ્નો થાય છે તેમાં ખુશી આંખના અંધાધા શિયાય બીજી કશું નથી.

હવે સંક્ષેપમાં બાળસગનથી દિંદુ ધરસંસારપર પતી અસરનો ચિતાર નિરખીએ.

પોતાની સાધારણ કમાણીમાં મધ્યમ સ્થિતિનો દિંદુ પિતા તથા મારા પુત્રપુત્રીઓને પોષનો, પોતાના મજા પ્રમાણે બંધાવનો, શીખવતો દિવસ ગાળતો હોય, તેમાં ઊકરો ૧૫-૧૬ વર્ષની ઉંમરનો થયો એટલે સગન તો થયા જ જોઈએ, નહિ નો ન્યાત જાતમાં આડું લાગે! સગનનો અર્થ તો જાણે દીક, ગમે ત્યાંથી લાવી અથવા ગમે તેમ કરી બાપદાદાના નામ મુજબ કરી જશના ડંકા વગાડ્યા. સગનબાદ માસ એ માસમાં જોળવના મદમાં ખીલતી હોંશીલી વધુ ઘેર આવી એટલે તેના આવેલીવાનો, રહેવાનો અસાહેબો એરડો કે કોરડી. હુમડાંસત્તાનો અર્થ વધ્યો, તેનો ધણી તો બાપડો બચ્ચો તો હોય, અને અભ્યાસ આગળ વધતાં પુસ્તકોનો ખર્ચ વધે. જાપ, અને નિશાળ કે પાઠશાળાની શી વધારે ને વધારે આપવી પડે, એ તો જુદું. હવે આ એક કમાનાર - ઉપર એ અર્થ વધ્યા. ઉધાર પાસાના આ વધ્યા જતા સરવાળાને એંગવડા કાં તો જમે પાસામાં ઊકરાની અટકાવી, તેને કનિષ્ઠ સેખાતી ચાકરીમાંથી આવેતા હલકા પગારનો ખર્ચ ઉમેરવો જોઈએ, અથવા તો ધરના બીજા અર્થમાં કાપકપ કરવી જોઈએ. જો પહેલું પગલું લેવાય તોપણ ઊકરાના આગળ વધવાના સંજોગો ને તો જોગોપાજો જ જાણવા, અને જો કાંઈ ભલા પિતા બીજી પગલું લે તો કુટુંબમાં કંઈએ કંકાસ ધર માંડે તેમાં નવાઈ નથી એક ભાષને સીધે બાકીના કુટુંબીઓને યોગ્ય સુખ મળે તે સાંતિથી અમતારા સાધારણ કુટુંબોમાં જવસે જ મળે છે, અને નેથી સાચુ હુના ટંટાનો પાર રહેતો નથી. મતલબ

સગનની સાથે આવતું મુખ તો દંપતીને મળતું એક કારે રહ્યું, પણ સાંમું કામના કાંઠા ને ખીચારાઓના નરીખમાં સગનની મોરીમાંથી જ લખાય છે. જુવાનીના મોજશોખ અને રંગમગનના વિચારો તો ક્યાંએ હડી નબ છે, અને મધ્યમ સ્થિતિનાં કુટુંબોમાં તો એ તેવા યુષ્કારક આનંદાનના સાંસા પડે છે, અને એક કે બે સુવારડ મરીખ બિચારી નિર્દોષ પત્નીને કાંતો ધરડો જેવી કરી નાંખે છે કે કાંતો કાચના પસારામાં નાંખી તેની જીંદગીનો અકાળ અંત આણે છે. તથા પાછળ રહેજા દુર્ગળ, બાળવંશને ઉછેરવાનું કમનસીબ પિતાને માટે રાખે છે. આપણા જુવાનોને આ મુજબ આપણે અપંગ કરીએ અને તેથી તેઓ પરકોમવાળા બેડે, વેપાર દુનગ, વિધાવવાસ, અને જાહેર જીંદગીની રસાકસીમાં પાખ પડે તેને કપકો કાને માથે મૂકાય વારે ?

ખરે, સમજી શાણા હિંદુ માતાપિતાઓ ! જો તમારાં પુત્રપુત્રીના સગન માટે તમે અવિચારીપણાથી અને તમારાં ધર્મસાહજ, સાધારણ અકસ, વિચાર-શક્તિ અને ખીજ રીવાજોથી હસડાં એવાં બાળસગન ન કરો તો તમારા માથા પર હોય મૂકાય નહિ. તમારાં પુત્રપુત્રીનાં સગનની વખતે “ હોંસ ” ધ્યાન અને તેના “ દહાવા ” લેવા વખતે ઉત્કંઠના ઉમળકા આવે તેમાં નવાઇ નથી. સગનના પ્રસંગ સાધારણ નથી કરેકની જીંદગીમાં એવા ખુશ પ્રસંગો એક જ વાર આવે છે. પણ તેની ખુબીઓ અને આશિષો સાથે તેનાં દુઃખો પણ જુદા તરેહનાં છે. માટે જ તેવી હોંસ કરીને દહાવો લેવા માટે ઉતાવળ ન કરતાં શાંત અને શુદ્ધ ચિત્તે જ તમારાં દીકરાદીકરીઓને સારી જોડ મેળવવાના જ વિચારથી તે કરવાં; અને તેમાં પૈસા ટકાવે લોભ આડો આવવો ન જોઇએ. માતા તથા પિતાની પદવી ધારણ કરનાર હે ઓપુરુષો ! તમારો પહેલો ધર્મ તો તમારાં સંતાનોને બચાવવાનો છે. જો તેઓમાં મોઠું દરો તો હજારો ધર અને કન્યાનાં માગાં આવશે. બાળ્યુલ્લા પછી પણ લમ કરવા અગાઉ તમારો હોકરો પેતે કમાઇ ખાઇને પોતાનું અને કુટુંબનું ચુજવાન કરે અથવા તો તમે તેનું ચુજવાન કરી, કમરવજ સાથે તેના કુટુંબનું હમેશ માટે પ્રજા કરવા સક્તિમાન હોતો !

જ સગન કરતો નહિ તો એ દંપતીના મુખ દુઃખના હથિયાર થવાનું જોખમ તમારે જોડવાની જરૂર નથી-અસગન સગન કરવા પુત્ર તૈયાર થતાં તેને તમારા અનુભવનો સામ આપી સારી પત્નીને શોધો, તેના કષ્ટ વિના કે તેને પૂછ્યા વિના જ તેને વિના પ્રયોજતો ધુમરીમાં અડાળે ખાંધશો નહિ.

ઓ દેવી જોઈએ તે માટે કશું છે ને,

કાર્યેષુ મંત્રી કરણેષુ દાસો મૌઞ્યેષુ માતા શયનેષુ સંભા ।

ધર્માનુકૂલા હમયા ધરિષ્ઠો વાહુણ્યમેતાદિ પતિવ્રતાનામ્ ॥

અર્થ-સલાહ આપવામાં મંત્રી જેવી, કામ કરવામાં દાસી જેવી, બોજન કરાવવામાં મા જેટલા હેતુવાળી, શયનવેળા રજાના ગુચ્છવાળી, ધર્મ વિચારમાં પતિને અનુકૂળ વિચારની, અને પૃથ્વીની પેઠે કુમાવાળી-એ છ શુભો પ્રતિમતા સ્ત્રીના છે.

પણ આ યંત્રો ૧૨-૧૪ વર્ગની ઉમરની બાર્બામાં હોય જ કેમ ? જોણે હજુ દુનિયા જોઈ નથી, અને જેને તેના સુખ દુઃખના તડકાછાંપડાનો વિચાર પૂછી નથી આજો તેને આવા ગુચ્છ બાન પશ્ચ રી રીતે આવે !

એવી કેટલી સલિતાઓ યદ્ય મદ્ય હરો અને હજુ યરો કે જેના સ્મર-જ્વરતંબોપર નીચલી લીડીઓ કોતમવી સંભવ ?

જાગપણે પરણવાનાં, નીપજે શો પરિચય,

તે જતસાવવાને ચણે, સ્મરજ્વરતંબ આં કામ.

“ કુત્તીન ” નામનો વર જુવે, કથળે કેવું કાંમ,

તે જતલાવવાને ચણે, સ્મરજ્વરતંબ આં કામ.

ધર્મર આર્વ પ્રાપ્તને સુમતિ બહી સત્તનો માર્ગ પકડવાની અડગ અંતે નિર્ભય હીમત આપો । તથારુ.

શ્રી: ।

લોકપ્રિય લેખમાલા.

(દ્વિમાસિક)

વિદ્યા
કલા

પૃષ્ઠ ૨.

પુણ્ય અને પાપ.

અંક
૧૯-૨૦

રંકથી રાય.

સં. ૧૯૫૮ વૈશાખ-જ્યેષ્ઠ. | સં. ૧૯૦૨ જુન-જુલાઈ.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રેયઃસાધક અધિકારિવર્ગ.

લેખના વ્યવસ્થાપકો:-

છોટાલાલ જીવનલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિપ્રહરરામ મહેતા, બી. એ.

અવાજમંત્રી વ્યવસ્થા રાખનાર:-

વ્યવસ્થાપક, લોકપ્રિય લેખમાલા, વડોદરા.

‘વાર્ષિક સવાજમ-પ્રથમ વર્ગ રૂ ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ.
આ વર્ગને વર્ષઆખરે પુસ્તકવખરે સેટનો લાભ મળશે; બીજો વર્ગ
રૂ ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાઉથી જ. આ વર્ગને સેટનો લાભ મળશે
નહિ. એજન્ડાને કમિયન.

વડોદરા.

ધી “નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ” કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ।
કલ્પદક્ષ નેત્રી વિદ્યા યું સિદ્ધ કરતી નથી!

વાતાં
કથા, ૪૦

સૂચના.

અનેકવાર સૂચના કર્યા છતાં કેટલાક આહુડો પત્રવ્યવહાર બરાબર શરનામે કરતા નથી તેથી બંહુ અગવડ પડે છે. તે દર કરવા અર્થે “લોકપ્રિય લેખમાલા” સંબંધી સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેને શરનામે હવેથી કરવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

“વ્યવસ્થાપક, ‘લોકપ્રિય લેખમાલા,’
વડોદરા.”

લિવાજમ મોકલનાર સદ્ગૃહસ્થાની નામાવલિ:

૧. અટોળદાસ હરગોવિંદદાસ, B. A; LL. B.	૨. કુબેરરામ મહારાંકર.
૨. અમૃતલાલ કુબેરદાસ.	૩. કુરુષ શાળા ભારતર.
૩. અમૃતલાલ ગોરધનદાસ.	૪. કુશળજી કાલીદાસ.
૪. આનંદભાવન કનનના સેક્રટરી.	૫. કેશવલાલ દોલતરામ.
૫. ઉમરવાવ દુરમ્ભય શાળાના મહે- તાજી.	૬. કેશવલાલ ગીરધરદાસ.
૬. કંઠારી શાળા ભારતર.	૭. કેશવલાલ વેણીરામ.
૭. કરસનદાસ હરગોવિંદદાસ.	૮. કોસિન્દ્રા ત્રિધાર્થી લાઈબ્રરીના સેક્ર- ટરી.
૮. કલકયા માધ્ય શાળાના મહેતાજી.	૯. ખાનમહમદ મનજી.
૯. કાલીદાસ નરસિંહદાસ.	૧૦. સા. મણુપતરામ અતુપરામ.
	૧૧. મિરજાસંકર વળેશંકર.

પુણ્ય અને પાપ.

પરમેશ્વરની સૃષ્ટિમાં ધણી ખરી બાબતમાં જોઈએ છીએ તો અનેક પરસ્પર વિરોધી બાબો નજરે પડે છે; જેમકે પ્રકાશ અને અધકાર; સુખ અને દુઃખ; સદ્ગતિ અને દુર્ગતિ. તેમ જ મનુષ્ય માનવે વિશે પુણ્ય અને પાપ એ બે પ્રકારનાં કર્મો કરાતાં નજરે આવે છે. પુણ્ય એટલે ઉત્તમ કર્મ, તેથી પ્રાપ્ત થતી અંતઃકરુણની કુચ્છ બાબત તથા તેથી જાતપન્ન થતી આનંદ શક્તિ. પાપ એટલે મલિન અથવા અશુભ કર્મ, તેથી થતી મલિનતાપૂર્વક અંતઃકરુણની સકાર્યશક્તિ તથા તેને પરિણામે આવી પડતી દુઃખની વેદના. પુણ્યવડે માનુસ સ્વર્ગને મેળવે છે અને દરિયાં દર્શન કરે છે. તેમ જ એથી ઉઘડી રીતે પાપવડે માનુસ નરકમાં પડે છે અથવા અખમાયરથા (દુર્ગતિ) મેળવે છે અને દરિયાં દૂર દૂર હાલો જાય છે. આત્મ શ્રદ્ધાથી વિચારપંનાત્મ માનવું હોય છે. અનુભવીઓના અનુભવમાં પણ આત્મ જ કુવરે છે.

જીવ જીવ ધર્મપથોને લીધે, કપાળે કપાળે જીવી જીવી મનને લીધે, ધર્માચાર્યોને કંઈક નવું નવું મનાવવાના મગતને લીધે, તેમ જ દેશકાળની બિન્ન બિન્ન દશાને લીધે મનુષ્યમંડળમાં પુણ્ય અને પાપના બાંધેલા સ્વરૂપમાં ધણા ધણા બેઠ જોવામાં આવે છે. તોપણ સાધારણ રીતે જોતાં તો ધર્મનાં મુખ્ય લક્ષણો તો મળે બાકે ધણામના ધર્મોમાં મળતાં આવે છે. જીવું જોતવું, વ્યભિચાર કરવો, ચોરી કરવી, ક્રોધને દુઃખ દેવું, વિચારણાત કરવો—એ ત્રણેય નહારી જાગતોને તો ધણુંકરીને દરેક દેશના ધર્મનાં પાપરૂપ મળેલી છે જ. જ્યાં એમાંની એકને પણ પાપરૂપ નહિ ગણી દેાય ત્યાં તે તે ધર્મની તેટલે અંશે હુલ્લા જ મળતી જોઈએ. છતાં જીવી જીવી દૃષ્ટિએ કરી ધર્મવેત્તાઓએ પાપના પ્રકારોને અમુક અમુક જાતનાં ન્યાય

વહિવ્યા છે, તેમ જ પુણ્યના પણ પ્રકાર અમુક અમુક સ્થાને બિન્ન બિન્ન દર્શાવ્યા છે.

જેન ધર્મમાં પાણી વિશેષ દેખાય તો તેમાં જીવો મરે છે, તેના પ્રમાણમાં પાપો થાય છે તેમ મનાયું છે. તેથી તે ધર્મ પાળનાર જેનો જાનતા સુધી પાણીનો ઉપયોગ થોડો કરવા તત્પરતા રાખે છે. વળી જ્ઞાત્રજીય ધર્મમાં, વૈશ્યવાદિ સંપ્રદાયોમાં જ્યાં વારંવાર જાણી શુચિઅર્થે સ્નાનો કરવાં પડે છે ત્યાં તેમને હાથે પુષ્કળ પાણી વપરાય તો જ ધર્મ સચવાય છે. તેઓ પાણીના વિશેષ ઉપયોગથી પાપ થાય છે, તેથી દૃષ્ટિ રાખતા નથી. પણ વારંવાર સ્નાન કરવાથી દેહશુદ્ધિથી પવિત્ર રહેવાય છે તે વાતને ધ્યાનમાં લે છે, કારણ કે શુચિ ધર્મનું એક અંગ છે, એમ શ્રીમદ્ગાન મનુએ મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે.

ધૃતિઃ ક્ષમા દમોઽસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

ધીર્વિદ્યા સત્યમક્રોધો વશકં ધર્મ લક્ષણમ્ ॥

(એમાં શોચ એટલે મનની અને તનની પવિત્રતા એ અર્થ છે. તનની પવિત્રતા જળસ્પર્શના વિગેરેથી થાય છે.)

મુસલમાન ધર્મમાં અમુક તહેવાર ઉપર બકરાં હસાસ કરવાથી પુણ્યની પ્રાપ્તિ સ્વીકારાયતી છે; તેથી દૃષ્ટિ રાખી તેમ તેઓ કરે છે, અને તેમાં પાપ બીજકુલ નથી એવી તેમની માન્યતા છે. આર્યધર્મ પાળનારાઓ જીવની દિંસાને મદા પાપ મળે છે કેમકે તે ધર્મ પ્રમાણે શરિયા પરમો ધર્મઃ એટલે દિંસા ન કરી તેને મોટો ધર્મ કહ્યો છે. આથી તેઓ અદિંસાધર્મ એટલે કરજો પાળે છે કે કસાઇવાળા તરફ દૃષ્ટિ પણ નાખતા નથી તથા જનપદે આનંદો ડોહ જીવની દિંસા કરાવી જોવાઈ જાય તો તેમના જીવન કસાડોના કસાડો મુખી દુઃખની સાગળી રતાં કરે છે. જ્ઞાત્રજીયધર્મ કરતાં જેન ધર્મ અદિંસા ધર્મને પૂરે પૂરી રીતે પાળે છે. જ્ઞાત્રજીયધર્મજાળા વગાદિક કમંમુકે તેમ જ દેવદેવી પૂજનમાં સમયે સમયે ધર્મને નામે જીવદિંસા કરે છે; તથા રૂપને અર્થે પશુપક્ષમાં પાપ થાય છે તેમ મનનું નથી. આને યોગે જંગાળ, પાંચાળ વિગેરે દેહમાં દિંદુએ માંસાદારી થયા છે, પણ ખરા જ્ઞાત્રજીય ધર્મમાં ।

પણ વેદાંતશાસ્ત્રને જાણનારા જ્ઞાનમાર્ગ તથા વૈષ્ણવ સંપ્રદાયવાળા વિગેરે ધર્મની ક્રિયામાં પણ પરબધ બીજાકુલ કરતા નથી. તેઓ દેવતાને શુભ, શુભ, દુષ્ટ, ધી, મધ અને જાત જાતના અન્નનો ભોગ ધરે છે.

ન સમજે તો મારીને મુસલમાન કરવા એ મુસલમાન ધર્મમાં પુણ્ય મનાયું છે. ખીજા ધર્મમાં એ વાતને સ્વીકારી નથી. વેદાંતશાસ્ત્રમાં તો તમામ પ્રાણીવિશે બ્રાતૃભાવ જ મુખ્ય ધર્મધર્મમાંનું એક ગાન્યું છે. આ બધું વિવેચન કરવાનું કારણ એટલું જ કે બિન્ન બિન્ન ધર્મમતોમાં પાપપુણ્યના આવા બિન્ન બિન્ન વિવેક કરેલા જોવામાં આવે છે. તેથી કરીને હવે સર્વ વિવેકી યુરુષો સારી રીતે વિચારપૂર્વક કંઈ કંઈ જાણતને પુણ્ય કહે છે અને કંઈ કંઈ જાણતને પાપમાં લેખે છે તેનો વિચાર કરીએ. અહિં ધર્મની રિશાળ બપાખ્યા લેવાની છે.

મનુષ્યમાત્ર સુખને માટે ઇચ્છા કરે છે, અને સુખ મેળવવા માટે શત-શિવસ ધણા પ્રયત્નો કરે છે. દુઃખ સર્વ ક્ષણને અગ્રિય લાગે છે. દુઃખથી દૂર રહેવાને સર્વ દ્રાઢ અંતઃકરણથી શુદ્ધ હોય છે અને દુઃખને દેખીને ત્રાસ પામે છે. મનુષ્યમાત્રના અને તમામ પ્રાણીઓના સુખને આજે જ આ બધી જગત-રચના અદ્ભુત રીતે રચાઈ છે તેમાં સુખનાં સાધનો પરમાત્માએ સંપૂર્ણ રીતે વર્ણી છે, તે ઉપરથી જગત્કર્તાનો હેતુ પણ સર્વને સુખ મળે તેમાં સમા-યેશ છે. તેટલા માટે મનુષ્યમાત્રે વિવેકસંપન્ન થઈને ચોતાની જાતને દુઃખ ન પ્રકાશતે અને અન્ય કોઈને દુઃખ ન ઉપજાવવાને યત્ન કરવો જો-વી ઈશ્વરની પવિત્ર આજ્ઞા હોય એમ સહજ સમજાય છે, જેઓએ પવિત્ર આજ્ઞાના માર્ગ રચરખને બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્મા પાસેથી જાણી લઈને. તેમને ઉદયમાં મારીને, તદનુસાર વર્તન કરે છે તેઓ પુણ્યશાળી છે અને સુખના પ્રિયાર્થ છે. જેઓ અવળા બુદ્ધિ વાપરીને અન્યને દુઃખ ઉપજાવે છે અને ચોતે પણ પાપાયરણથી દુઃખ મેળવે છે તેઓ ઈશ્વરની પવિત્ર આજ્ઞાનો અનાદર કરી ઈશ્વરસન્મુખ પાપ જ કરે છે અને તેથી નેઓ ઈશ્વરની પવિત્ર આજ્ઞા-વિરુદ્ધ વર્તી પાપીમાં ગણાય છે તથા દુઃખને પાત્ર થાય છે. પરમ કૃપાળુ પર-

મેથરે આ માનવ અવતારમાં ધર્મશુદ્ધિ વિશેષે કરીને આપી છે તેથી ધર્મ-
શુદ્ધિ વાપરીને મનુષ્યોએ સત્કર્મ કરવાં થઈ છે. પાપાચરણ મુદત થઈ નથી-
એક ઠેકાણે કહ્યું છે કે:—

“પ્રભુએ આ જગમાંહિ મુકત કરવા કામ આપી છે,
હરિએ વિશેષ રિવેકશુદ્ધિ જાક્ષી કૃપા ખતાવી છે.”

હવે સર્વમાન્ય થઈ રહે તેવી પ્રુષ્પાચરણ અને પાપાચરણની વ્યાખ્યા
જાંધવી કઠિન નથી. ત્યાં જે જે કરવાથી કોઈને ન્યાયપુરઃસર દુઃખ નથી
ઉપજવાતું અને સર્વ કોઈનું દિન તકાવ છે, દિત સમાય છે, તથા જે જે કરે
કરતી વેળાએ પોતાને હલકા ગુદ આનંદ ઉપજે તથા જે કરેનાં ફળ સુખ
હોય છે, અને જેથી હલકા દશા મેળવાય છે તે તે કર્મને પ્રુષ્પકર્મો કહી શકા-
ય છે, તથા જે જે કરેનાં કરવાથી અન્યને વિનાશકરણ અને અન્યાયપૂર્વક દુઃખ
આપાય છે, તથા હલકામાં દાહ થાય છે, ઉતરોત્તર પડતી દશા પમાય છે, જેનું
પરિશ્રુત તાત્કાલિક કદાચ સાર જાણે પણ સરવાળે અધોગતિ અથવા અવ-
નતિ પમાય છે; તે જ્યાં કર્મ પાપકર્મો જ કહી શકાય છે. આ આગતમાં જે
મત જાણે જ સંજાયે છે.

જે મનુષ્ય સારાં કર્મો કરે, દુનિયામાં સુખનાં સાધનો પૂરાં પાડે, કોઈનું
પણ નહાર ન કરે અથવા ન હાથે, સર્વસાથે સ્નેહભાવથી વર્તે, નીતિ પાળે,
સાચ વચન જોડે, કોઈને દુઃખ ન આપે, તથા અન્યને સુખ આપવાને નિર-
તર વલ્લ કરે તે જેટલું દુનિયાના દિવસે માટે કરે છે તેના કરતાં પરત્વઃ તે
પોતાના જ સુખવામને માટે કરે છે એમ કહે છે. કારણ કે જો કે ધર્મશક્તિ
થી પત્રોપકારશુદ્ધિથી એટલે એક ધર્મની પવિત્ર શરણ સ્વીકારીને જ તે પો-
તાના નતિએને સુખ આપી શકે તથા પ્રાણીમાનને દુઃખ આપવાથી દૂર
રહે તે જાણે તેનું પાદકને અર્થે પવિત્ર આચરણ કદીએ તોપણ તેથી કરીને
તેનાં તે તે પ્રુષ્પકર્મોના ફલ જોયે તેને જ પાછાં આવી મળે છે. ત્યારે હવે
એક પ્રશ્ન ઉઠે છે કે જેને સુખો તેણે અન્યને આપવા કર્યાં, તેથી અધિક-અધિક-
સુખો તેણે સુખ ન મેળવ્યાં ? અને મેળવ્યાં તો કાણે તેને સુખો આપ્યાં ? મનુ-

ધ્યોએ આપ્યાં શું ? તેનો જવાબ એ છે કે અસખત ગુણના પરીક્ષક માનવ જ્ઞાતાઓ પણ તેના સુખનો સારી રીતે ખસેલા વાળી આપે છે. પરંતુ તેમ નથી બનતું તોપણ શું થયું ? જેઓ સદાચરણી છે અને હમેશાં પોતાના દિતને માટે અને જનમંડળના દિતને માટે શુભકર્મો કર્યા જ કરે છે. તેઓ કંઈ બદલાને માટે ઝંખના કરતા હોય જ છે એમ નથી. બહું કરવું તે તેમનો સ્વભાવ છે. તેમને અમુક જ બદલો ઇશ્વરી પરિત્ર નિયમ જ આપ્યા કરે છે. તે એ કે તેમના અંતઃકરણમાં દૈવીસંપત્તિ (દિવ્ય ગુણો) ના નિર્મળ આનંદનો નિરંતર પ્રવાહ વહાંજ કરે છે. આવો અંતઃકરણનો આનંદ શું ઓછો હાથ છે ? હવે, “દૈવીસંપત્તિ” એ સંઘાથી કયા કયા સદ્ગુણો ઓળખાય છે અને તેથી ઉલટી “આસુરીસંપત્તિ” (દેવના ગુણો) એ કયા કયા દુર્ગુણોનું એકતું નામ છે તે જાણવું જરૂરનું છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માના મુખથી જે અચરાચર અને અર્જુને શ્રવણ કરેલા વાતસંઘની સ્લોકોનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે.

નિર્ભયપણું, અંતઃકરણની નિર્મળતા, યાનિગેયમાં આશ્રયતા, દાન, ઇન્દ્રિયદમન (આંખ, ઠાન, જીભ વિગેરે ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી) યગ કરવા, ચાક્રનો અભ્યાસ, તપ, સરજતા, મન, વચન, અને કર્મ કરી કોઈને દુઃખ ન દેવું એ અદ્વિંસા, સત્ય જ ઉચ્ચારવું અને સત્ય જ આચરવું, ક્રોધ ન કરવો, ત્યાગ વૃત્તિ (આસક્તિ, મમતાથી દૂર રહેવું તે,) શાંતિ, કોઈનું ખૂદ ન ખોલવું, કયા, સાલચથી દૂર રહેવું, નમતા, સરમ, અચલ મન, સિન્નમત રાખવી, દામા, ધીરજ, મનની અને વાનની એખખાઈ, સહુકાઈ, અભિમાન ન રાખવું—એ જયા સદ્ગુણો દૈવીસંપત્તિમાં આવી જાય છે. એથી ઉલટા ગુણો જેવા કે ટોંચ, મગફરી, અભિમાન, ક્રોધ, કઠોર વચન અને અગાન

→ કોઈને વિભાનોએ અંકગતું સ્વરૂપ આપ્યું છે. કોઈની માણસ પોતાનો સ્વભાવ ખોઈ એકા પછી અમર્યાદ થઈ પોતાનું જાન જુલો નયછે તેથી એનામાં અંકગતો આવેશ આવ્યો કહેવાય છે. કેટલાક સાચકાનો તો ક્રોધ આગના પછી સ્થાન કરવાનો હર્ષ બતાવે છે.

વગેરેને આસુરીસંપત્તિ એટલે દેવના શુભોમાં ગણવામાં આવે છે (શ્રી ગીતા, અધ્યાય ૧૬.)

ઉપર વર્ણવ્યા તે બધા સદ્ગુણો અને દુર્ગુણોના સ્વરૂપને જાણીને જે જે સદ્ગુણોને ધારણ કરે છે તે દેવીસંપત્તિવાળા કહેવાય ■ અને તેઓ જ ખરા સુખી હોય છે. અને જેઓ દુર્ગુણી હોય છે તેઓ આસુરીસંપત્તિવાળા કહેવાય છે, અને તેઓ દુઃખ બોગવે છે. ગારે પ્રત્યેક મનુષ્યે જે સુખ મેળવવું હોય અને દુઃખથી વેગળ થવું હોય તો દેવીસંપત્તિ તરફ વળવું અને આસુરીસંપત્તિ જેમાં દુર્ગુણમાત્ર હોય ■ તેથી, નિરંતર કાળજી રાખી, દૂર દૂર ખસતા જવું. જે એમ કંસાય તો કાળિ વધે, શરીર અને મન વડે સુખી થવાય, તથા પરમેશ્વરનાં દર્શન પણ મેળવાય. આપણે ઉપર જોયું કે જેઓ સદાયરણી છે તેમના અંતઃકરણમાં શુદ્ધ આનંદનો પ્રવાહ નિરંતર વળ્યા કરે છે, તેથી હસકું જેઓ દુરાચારી છે તથા અધર્મ કરે છે, અને અન્યને પીડાકારી બને છે તેમને શું રાજ્યકર્તા સિદ્ધા નથી કરતા ? અથવા રાજ્ય-સત્તાના હંકથી કદાપિ તેઓ બચવા પામે તો દુરાચારજન્ય દુષ્ટરોગમાં તેઓ શું નથી સપડતા ? અથવા કદાચ દુષ્ટ શારીર રોગના બોગ તેઓ નથી યજ્ઞ પડતા તો શું મનના દરદી તેઓ નથી પીડાતા ? એ ત્રણેમાંથી એક અથવા એ કે બધા પ્રકારની પીડામાંથી તેઓ કદી મુક્ત હોતા નથી. જેવું બળવાનુ-તેમનું પાપ તેથી બળવાનુ તેમને હાવની દુઃખબળતરસ થાય છે. વળી કેટલાક અનેક દરદો પણ મેળવે છે, લોકમાંથી પ્રતિજ્ઞા ખુવે છે, કપાદિ કપીને યેસતા નથી. આ એક અથવા અનેક પ્રકારની પીડા તેમના એ દુષ્ટ વર્તનનો કડવો બહોલો ■ એમ નહિ તો બીજું શું ? હમેશાં અનુભવાય છે કે પાપનું પરિણામ કદી સારું આવતું નથી, સદૈવ ખરાબ જ સંજવે છે.

પરમહંસજી અને પરમ પવિત્ર પરમેશ્વરનો જાણે શુભ સંકેત હોય કે “કરો તેવું પામે” એમાં અને હાથ દેશો નહિ” જેવું સૂચન થાય છે. પુણ્યો વૈ પુણ્યન કર્મણ ભવતિ । પાપઃ પાપેન । એટલે પુણ્ય અર્થાત્ સારાં કર્મથી જ પુણ્ય એટલે ઉચી દશા મેળવાય છે અને નકારાં કર્મથી

પાપ એટલે દુઃખથી ભરપૂર દુર્દશા પમાય છે." એવું શ્રીકૃષ્ણદાસ-
 યોગોપનિષદમાં કથન છે તે પણ એ વાતને પુષ્ટિ આપે છે. મનુષ્યે તેમની
 સમજનું કે "છાતું છપરું થયલું" કે ધણું વખત વીતી ગયેલા
 ખૂરા કૃત્યનું ખૂરું ફળ ન મળ્યું અને આપણે બચી ગયા એ
 સારું થયું એમ કોકે રાજી થવાનું નથી પણ સત્ય કરી આપ-
 ò માનવાનું છે કે વહેલા કે મોડા, પ્રસિદ્ધ કે અપ્રસિદ્ધ પણ
 થયેલા, સારા કે નરતા, નાના કે મોટા કર્મનું, સારું કે ખૂરું ફળ,
 ઇચ્છ્યું કે ન ઇચ્છ્યું હોય તો પણ, તરત કે અમુક વખત વીત્યા
 બાદ મળવાનું જ છે.

એમાસામાં વરસાદ થવા પછી આપણે આપણા ખામમાં કોઈ ઠેકાણે
 માસ ઉગેલું નેહએ છીએ, તો કોઈ ઠેકાણે ધડું, બાજરી, મગ ઉગેલા ને-
 હએ છીએ. કોઈ ઠેકાણે ખાતુરી, આખતી કે કપાસ ઉગેલા નેહએ છીએ.
 વળી કોઈ ઠેકાણે આંખો કે કોઈ બીજા વસ્તુનું આંકુર પુરેલું નેહએ છીએ.
 એ શું ખતાવે છે ? શું આપણે સ્મરણમાં રાખી શક્યા છીએ અથવા ઇરાદા-
 પૂર્વક વાવી સુધા છીએ કે અમુક અમુક બીજ આપણે ફલાણે ફલાણે રથાને
 અને સમયે વાળ્યું હતું અને તે તે બીજ આ વખતે ઉગી નીકળ્યાં છે ? ના,
 કારણત્વ જ આપણે આમ જાણીને અને સ્મરણ રાખીને ખાજ વાવેતર કર્યું
 હોય છે, તો પણ તે ઉગી નીકળે છે કેમ ? જગત્ત્વ એ છે કે જાણે અજાણ્યે
 પક્ષા દીધેલાં કે ખરી પડેલાં અને પછી જમીનમાં દટાઈ ગયેલાં વિવિધ બીજ-
 કો વર્ષાઋતુમાં બહાર કુટી નીકળે છે. તેમ જ કર્મની બાબતમાં પણ છે.
 સારાં કે નહારાં કર્મ, જાણ્યે કે અજાણ્યે, એક અથવા અનેક રથએ, એક
 અથવા અનેક સમયે કરાયાં હોય તે તે કર્મબીજકો પોતાની બિન્ન બિન્ન
 પરિપક્વ દશામાં આવતાં હોય જ કુટી નીકળે છે અને ફળ આપે જ છે,
 પછી શમે આપણે ફળ મેળવવાને પાછગમી ઇચ્છા કરીએ વા ન કરીએ. પણ
 ઇચ્છારી સત્ય નિવશાનુસાર કર્મની ગતિ ચાલ્યા જ કરે છે અને દર્શની પ્ર-
 વાદ વળ્યા જ કરે છે. આપણે તે નિવશને કોઈ રીતે અટકાવી ચકાવા નહીં

જ કેમકે એ સર્વ જાણત ધર્મવરની શક્તિને અંગીન છે. આમ છે તેથી જ સારાં નરસાં કર્મનાં આગં નરસાં ફળ મળે છે એમ વિવેકીઓનું સત્ત્વ માનવું થાય છે. તેથી તે તે વિવેકી જનોના અનુભવ અને વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી તે પ્રમાણે તેમને પમથે પમથે અનુસરનારા શ્રદ્ધાળુઓ પાપ-પુણ્યના ભેદ પાડે છે અને પોત પોતાની પાકી કે કાચી બુદ્ધિના પ્રમાણમાં તથા મનોબળના કે નિર્ભજતાના પ્રમાણમાં વિશેષે કરી પુણ્યમાત્રને સંમૂલ્યે છે અથવા તો પાપને ભેગું કરે છે. પાપથી દૂર રહેવું સહેલું નથી પણ પાપકર્મ કરવું સહેલું સમજાય છે, કેમકે નીચાણમાં ગતિ થતી બહુ સહેલી છે. પાપથી દૂર રહેવું તે મહાપુરુષોથી જ જતી શકે છે. જ્યાં ધણી લાભપ્રાપ્તિ ભરેલી છે, જ્યાં નાના રૂપે મોહકદર્શનો અને વિવિધ મનને બંધાવનારા ભોગો ભરેલા છે તેવા સંસારબંધારથી પાપના શંસામાંથી છૂટી શકે અને કેવળ શુદ્ધ રહી શકે એવા ઉદયબળને ધરાવનાર વિરલ પુરુષો જ સંભવે છે. પણ સહ્યે એવી રીતે સમજ મન રાખી પાપથી દૂર રહેતાં શીખવું ઘટે છે. પ્રાણીમાત્રમાં માનવ પ્રાણી ઉત્તમ છે, તે પ્રમાણે તેનાં કર્મ ઉત્તમ હોય તો જ તે શામે છે. આજ કાલ પાપને વિહારનારા અને પુણ્યનાં વખાણ કરનારા ચોંચે સો ટકા મળી આવે છે, પણ પાપથી ત્રાસ પામી પાપને તજી દેનારા અને કેવળ પુણ્ય-માર્ગમાં જ પજનારા જુજ જોવામાં આવે છે. એ જેદકારક વાતનું કારણ મનુ-બંધના મનને નિર્ભજતા, બુદ્ધિની કચાશ, દીર્ઘદૃષ્ટિનો અને આત્મદોષદ્રષ્ટિનો અભાવ તથા શુદ્ધાર્થસ્થ પાણવું કંઠ્યું અને પાપાચરણ કરવું સહેલું છે એવી સમજ એ વિગેરે છે.

જેઓ પાપના દુઃખદ અધિકારથી કંટાળ્યા હોય, અનેક દુનિધી પીડાયા અને દયાવા હોય તેમને માટે સુખી થવનો સર્વોત્તમ રસ્તો તો સત્-સંગતિ સેવી પાપના પ્રસંગોથી વેગળા રહેવું એ છે. સત્સંગતિઓ અમૂલ્ય લાભો મેળવાય છે. મહાત્મા ભગ્વદ્વિર સત્સંગતિના લાભો નીચે પ્રમાણે કહી જતાવે છે.—

આદ્યં ધિયો દરતિ સિંચતિ યાચિ સત્યં

માનોન્નર્તિ દિશતિ પાપમપાકરોતિ ।

ચેતઃ પ્રસાદયતિ દિશ્વ તનોતિ કીર્તિ

સ્તસંગતિઃ કથય કિં ન કરોતિ પુંસામ્ ॥

અહા ! સત્સંગતિ મનુષ્યોનું શું શું હિત નથી કરી શકતી ? તે ધણું જ હિત કરી શકે છે. બુદ્ધિની જગતા દૂર કરી તેને સંસ્કારી કરે છે; વાણીમાં સસ રેડે છે એટલે સત્સંગતિથી સત્યવક્તૃત્વ પમાય છે, મેઠું માન સત્સંગતિથી પમાય છે, વળી તે પાપને દૂર કરે છે, અંતાકરણને સ્વચ્છ કરે છે, ક્ષાંતિને ચોમેર ફેલાવે છે વિગેરે વિગેરે અનેક લાભો સત્સંગતિ મેળવી આપે છે. સત્સંગતિ આટલી પ્રલપ્ત છે તે બપવા છતાં એવાં ફોળો મેળવવા શા માટે સર્વ મનુષ્યો તેને સેવતા નથી ? દૃષ્ટિ કરતાં સત્સંગતિની ઇચ્છા કરનારા અને સત્સંગતિમાં આવનાર માણસો બહુ ઓછા જોવામાં આવે છે. ખારા પાણીના કીડાને ગ્રીહ પાણીમાં વાસ રુચ્યો નથી. મીઠા પાણીમાં વસવું અને તે છરવણું ખારા પાણીના કીડા કે માછલાંને બહુ મુરઝેલ લાગે છે. તેમ જ કુસંગતિવાળાને સત્સંગતિમાં આવવું તે પણ કઠણ લાગે છે. વળી કેટલાકને તો અત્યાનક આવેા ફેરશર થવો તે મરણ જેવું કઠણ લાગે છે. કેમકે સત્સંગતિમાં આવવું અને જીવકાળના દુઃખ વર્તનનું બાન થવું તથા પશ્ચાત્તાપ કરવો એ બધું સાથે સાથે જ સંભવે છે; અને આગળની નિરંકુશ મનોવૃત્તિ અને ઉચ્છૃંખલ પ્રવૃત્તિને બદલે હવે હંઆ અદાણુ ઉપર થકરા જેવું કઠણ અને સંપૂર્ણ અંકુશચણું વર્તન કરવું પડે છે. સોકો જેને ખાંડાની ખાર ઉપર રહેવું કહે છે તેવું તે છે. ત્યાં પામર દુરાચારીઓ કેવી રીતે ઢકી શકે ? એમને તો લાગમાં નીચે હલકી ભૂમિકામાં ઉતરી પડવું, દુઃખ ભોગવતાં પણ સહેલથી સરકી નીચે પડવું કુખ્યુદિધી અને નિર્મળતાથી ફીક લાગે છે, અને શવામાનો વિનિષાદ (પડતી દશા) થાય છે તે તો લક્ષમાંએ આવવું નથી. સજ્જનતા અથવા સત્પુરુષતા પામવી એ સહેલ નથી. તે પાળવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ સહન કરવી પડે છે. અનેક લાજ્યોની સામે લડવું પડે છે. 'હલ્લ-સેનમાં સદૃષ્ટિ અને દુદૃષ્ટિ વચ્ચે શુદ્ધ અનુભવનાં જોષ્ઠએ છીએ; ઉત્તર

નીતિનો અનીતિ ઉપર જય કરાવવો પડે છે; અનેક લાલસાથી નાસી બચી જવું પડે છે; અતિશય કઠણ પણ્ય પરિણામે સુખપ્રદ નિયમો પાળવા પડે છે. એ બધા નિયમો આદિ કાળમાં અત્યંત દુષ્કર લાગે છે. મધ્ય કાળમાં તેથી ઓછા કઠણ લાગે છે, અને તેનાં સુખદ ફળ મળવાના સમયે તો ખીલકુલ કઠિન લાગતા નથી, પણ ઉલટા સહેલા અને સુખકારક સમજાય છે. પરંતુ અધીરા અને નિર્ભય મનના માનવીને આટલા લાંબા વખતની કઠણ કસોટીમાં ઉતરવું અને ટકી રહેવું પાસવતું નથી, તેમાં તેમને જરાએ મોઠવું નથી અને થોડાક દિવસ જીતિ સુધારી ત્યાં તો પાછા હતા તેવા બની જાય છે. અરીથના બંધાણવાળાને કોઈ સમજી પુરુષ સુકિત પ્રયુક્તિથી અરીથ મૂકાવવા કરે છે તો તે પ્રમાણે કદાચ તે થોડો વખત પરાકાષ્ટાએ એ પીઠાકારક વ્યસને મૂકે છે પણ થોડાક દિવસ પછી પાછા તેને પોતાના વ્યસનમાં મચી રહેવા મન થાય છે અને નીચા ઢાંગ ઉપર સરકી પડવાનું સહેલું પડે તેમ પાછું વ્યસન ફરી મોડે છે. તેમ જ દુરાચરણીઓને પણ વખતો વખત પડે છે. રમયાનવૈરાગ્ય અને કથાપ્રસંગથી મુલોલો સદ્મોક્ષ રમયાનમાં હોય ત્યાં સુધી જ અને કથાપ્રસંગ હોય ત્યાં સુધી જ તેવાઓને રોકે છે પછી બીજી જ દાણે હતા એવા થઈ રહે છે. આમ હોવાથી જ જમતમાં મનુષ્યવર્ગના સારા ભાગના કરતાં મધ્યમ અને નધારા ભાગ વધારે જોવામાં આવે છે. આગળ કહેવામાં આવ્યું તેમ સારા થવું તે પ્રથમ કઠણ પડે છે ખરું પણ તે જ સદૈવ સુખ આપનારું છે. સત્યમેવ જયતે નાનૃતમ્ સત્યનો જ વિજય છે, અસત્યનો નહિ. ખરાબ જાનવું તે બધે પ્રથમ અને પછી પણ સહેલું સમજાય પણ હમેશાં દુઃખ અને અધોગતિ તેની પાછળ લાગેલાં છે. માટે આ બે મોનાના ભેગ પ્રત્યેક માનવ આંતર્યાએ હૃદયને નિષે કોતરી રાખવા જોઈએ:—
યમો જયતિ । પારઃ ક્ષયતિ ।

જમદીરાની માનવસૃષ્ટિમાં જોતાં જણાય છે કે કેટલાંક માનવ રત્નો દેવજ મનુષ્ય નથી, પણ તેઓ મનુષ્યના દેહમાં પરપ્રકારથી દેવસમાન પવિત્ર અને પ્રતાપી હોય છે. એવા પવિત્રચરિત્ર સત્પુરુષની દાણુબરની સત્સંગતિ

સેંઠકો મનુષ્યનું બેગ કરી તેમને સારી સ્થિતિમાં લાવવા શક્તિમાન છે. તેમના આંતર તેજઃ ધુન્નમાં એવી તો વિદ્યુત્ શક્તિ છે કે તેની મર્યાદામાં આવેલા તમામ મનુષ્ય ઉપર તે જલદી અસર કરી શકે છે. જેમ ઘણે સ્થળે ઘણા ઠાળથી રહેલા અધિકારને હક્ક એક દીપક વિદ્યારી શકે છે તેમ એવા એવા દેવમનુષ્યો જેને જેને સદ્ગુણો નમરે પડે છે તેને તેને ધર્મગુણ આપીને દિવ્ય સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે. મહાત્માઓ આવા દિવ્યપુરુષો હોય છે.

વળી માનવીમાં કેટલાક તો કેવળ માનવી જ હોય છે એટલે કે તેઓનાં આચરણ માણસને ધટે તેવાં સામાન્યપણે સારાં હોય છે. પણ ખીલ કેટલાએક તો એવા હોય છે કે તેઓ માનવરૂપમાં માનવપણ્યો સરખા છે. આવા માનવપણ્યોનો પાર નથી એ એક દુઃખદ વાત છે. જેઓ પાપાચરણ કરે છે, નીતિને પગે ઢેસે છે, પ્રભુની પવિત્ર આજ્ઞાઓને અનેક રીતે ઉપાપે છે તેઓ શું માતાને પેટે મનુષ્યરૂપ મનુષ્ય થઈ અવતર્યા છે? ના એમ નથી. મર્ત્યુલરિ તો તેવાઓને મનુષ્યરૂપે પણ્યો ઠીક વર્ણે છે, અને તે થયાયે છે. મધ્યમ સ્થિતિના માનવીઓ પાપથી ડરે છે; જલ્પે જલ્પે પાપ થઈ જાય છે તો પશ્ચાત્તાપ થઈ કરે છે અને ખતતાં કુદી અધર્મ આચરતા નથી. પણ નરપણ્યો હોય છે તે તો પાપાચરણમાં રાખી રહે છે અને પાપોપડે જ પોતાનો વિજય પ્રવર્તીતવા પડ્યા હોય તેમ માનવમંડળમાં અજમાયાર, ગાય, કોપ અને અસંતોષ ઉભરાવી મૂકે છે. જે કે તેમની તો તેમનાં કુલ કુલોથી અધમાચરણ થવાની છે જ તોપણ તેમના દુષ્ટવર્તનથી માનવ જાતિમાં ઉપદ્રવ ઘણો કદકારક અને અસંતોષ ઉપજાવનારો થાય છે. ક્યું છે કે દુર્જન કરતાં સર્પે સારો. સર્પ તો દંડ કરી પ્રાણુ ઘણુ છુટકો કરે છે. પણ દુર્જન તો માણસને અપકીર્તિમાં ઉતારે છે, તેના સુખના રસ્તામાં અનેક વિધ્નો નાખે છે અને રીજાવી રીજાવી મારવા લાગ કરે છે. તેથી દુર્જનના સપાટામાં આવેલો માણસ અનેક વિપત્તિમાં સપડાઈને ધીરજ ખોઈ એસે તો પોતાનો આ લોક અને પરલોક સુધારી શકતો નથી. આવા અધમ પુરુષો જે ગામમાં, શહેરમાં, દેશમાં કે ખંડમાં વિશેષ હોય તે ગામ, તે શહેર, તે દેશ અને તે ખંડ પાપ

માણ યાવ છે અને તેમાં અંશાંતિ અને ધર્મદાનિ જ દમેશાં જોવામાં આવે છે. આપણા આ આચારવર્તમાં જ અમલ જવારે જુલમી રાજ્યો હતાં ત્યારે મંત્રણામાં તેવે તેવે ગળને અનીતિ, ચોરી, લૂંટફાટ, વિસ્વાસપાત, મારા-મારી એમ અનેક પ્રકારની વિપત્તિઓ અને અનેક પ્રકારનાં પાપો થતાં. તે પદેશાં જવારે વેદિક સમયમાં જનસમુદાય ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે વર્તન કરતો ત્યારે સર્વ તનમનથી જાળવાતું હતું, ધર્મજગતી સુખી હતા અને યશ અને નીતિ થી ઉજળા હતા.

જ્યાં મહાન પુરુષો પોતાના તપના તેજથી, નીતિ અને ધર્મના તેજથી જગતગી રહ્યા છે તથા જગતના ખીલ અનેક જનોને શાનાશ્રી પામ છે, અ-કિંત રસથી રંગે છે અને નીતિના રાજ્યમાં લાવી રાજી રાખે છે તે દેશનાં, તે ખંડનાં, તે નગરનાં અને તે મામનાં ધન્ય ભાગ્ય સમજવાં. તેવા જ અંકપ્રતિ, દેશપ્રતિ નગરપ્રતિ કે મામપ્રતિ પરમેશ્વરની ખીડી દૃષ્ટિનું શીતળ તેજ પ્રકા-શી રહે છે. પણ પેલા દુષ્ટ પુરુષોથી ભરપૂર અપવિત્ર રથાતમાં તેા પરમા-શ્યાની કરડી દૃષ્ટિ, સખત આપ્તિઓ અને અપહાર જ અનુભવાય છે.

કોઇ કદાચ એમ કહે સે કે “ જાણ ? આજ તો કશિયુગ છે. નીતિ અને ધર્મ પાળનારા માણસો આ વખતે દુઃખી થાય છે ” તો આપણે તેવું યોચનારું સાચું માનવું ન જોઈએ નીતિ અને ધર્મ પાળનારા માણસો દુઃખ પામે છે એવા દાખલા રજૂ કરે તો આપણે થણી ખરી ખામતમાં તો તે નીતિ અને ધર્મ પાળનારા માણસો અદ્દ અથવા દંભી હોવાથી દુઃખ ખામતા દશે એમ ખતાવી શકીશું. કદાચ કોઇ કોઇ માણસો ખરેખરા નીતિ-વાનુ અને ધર્મનિષ્ઠ હોવાં છતાં દુઃખી થયલા જોવામાં આવે. તેા તેથી પણ નીતિ અને ધર્મ દુઃખ આપનારા છે એમ તો સિદ્ધ થઈ શકે જ નહિ. કેમકે કર્મ અનાદિ કાળના પ્રવાહની પેઠે જગત આપણાં જ કરે. કંઈ આ ભવનું જગત આ ભવમાં જ મળે છે, ને ગયા ભવનું જગત ગયા ભવમાં જ મેળવી મેલાયું એવો નિયમ નથી. માટે આ ભવમાં સદ્ગુણી માનવને દુઃખ આવી પડ્યાં હોય તે તેનાં પૂર્વ ભવનાં અશુભ કૃત્યોનાં માફાં જગત આ જન્મે મળેલાં કેમ

ન હોય ? આ નિયમથી પણ મનુષ્યને ધીરજ રાખવાની છે, કેમકે આ કાર્યથી જો તે એટલીને શુદ્ધચરણ કરશે તો પૂર્વનાં પાપાયરણનાં કડવાં જો બોગવાઇ રહે સખદ મિદ્ધ મેવા જેવાં સારાં જોનાં જ રવાદ લેવાનો છે. કમ પ્રમાણે જો મળે છે એ વાત ઉપર જેઓને ખદા છે તેમને તો આંતઃચરણમાં ધીરજ જ હોય છે. તેમને નાકમેદી હોતી નથી. પણ વચમાં લે બાથ દુહાજનો જ સદ્ગુણી મનુષ્યની કલ્યાણ દુઃખી સ્થિતિ જોઇ પોતાને મન-માનતો સિદ્ધાંત બાંધી લે છે કે આ કલિયુગમાં નીતિપ્રમાણે ચાલવામાં માર જ મળે છે. આ વખત તો જુઠ્ઠો છે માટે વખત પ્રમાણે વર્તવું. આમ ઉંધા જાંઘા વિચારો પોતાના નળણા પાપી મનમાં ઘટાડી તેઓ પાપાયરણમાં મુકત થઇ શકતા નથી. તેવાએ તો તરવણ સત્પુરુષોની સતસંગતિ કરી સદ્ગોષ્ઠ મેળવવો પડે છે કે જેવા પોતાની મૂલ મુદ્દરે અને સુખી થવાય.

માણસ જ્યારે આનંદમાં હોય છે ત્યારે તેને બધું પ્રિય લાગે છે ત્યારે તેને સારું સારું કરવાનું સજે છે. આનંદ પ્રુણભાવનું સ્ફુરણ છે, અર્થાત્ પ્રુણવર્ગ સુખપ્રદ છે એ નિદ્ર છે. પ્રુણવર્ગકાલે પરમાત્માની મીઠી નજર આપણે ઉપર છે એમ અનુભવ થાય છે, અને પરમેશ્વરનું સામીપ્ય પણ ત્યારે જ સમજાય છે. બીજે જ સમયે જ્યારે મન દુઃખ અને ઝગમગમાં ગરક થઇ જાય છે ત્યારે "કશું સારું લાગવું નથી, કશામાં મજા આવતી નથી, તથા કેમ જાણે હાથરની અવરૂપા થઇ હોય એમ સમજાય છે. મનુષ્યના મનનો આવો બાવ જ પાપયોગ જતાવે છે. સર્વ આકાર જાણવું તે પાપનું સ્ફુરણ છે અને પાપ હાથરથી નિમુખ કરાવે છે, દુઃખ ઉપજાવે છે તે આપકારમાં કુખાવે છે.

એક પક્ષે કેટલાક મનુષ્યો પોતાની દુર્વાચના અને કુબુદ્ધિના કારણથી મોટા મોટા સુદાને પણ પાષરણ માનતા નથી, ત્યારે બીજે પક્ષે કેટલાક મનુષ્યો જુદા જુદા થઇ હોય તેમણે "હા, આજે મારાથી પાપકર્મ, યજુ" એમ મનમાં ધાસકો પાડી પ્રજ્ઞનો ડર એકદમ લાવે છે. એમ રોડો સોના મનની ઉચ્ચતા કે નીચતા પ્રમાણે પાપ નજરે પડે છે કે નથી પડવું એમ જાણે છે. નાના સરખા પાપથી પણ કરવું અને સર્વ એટલીને ચા-

લાવું એના જેવું સારું મનુષ્ય માટે બીજું કંઈ નથી. તેમ કંઈથી જ પ્રકાશમય પ્રદેશમાં અંતઃકરણ પહોંચી શકે છે. અપૂર્ણતાથી અને અપમાવરણથી છુટવાને જરા જરા દોષમાં પણ પાપ જોઈએ અને તેનાથી ઠરીને તે તજ દેવું જોઈએ.

અરેખરી પરોપકારવૃત્તિવાળા પુરુષનો કોઈ દિવસ પરોપકારે કંઈ વગર ગયો હોય તો તેઓ કહે છે કે “ આજનો દિવસ મારો જીવે ગયો ” કોઈ ભક્ત પુરુષ કોઈ પ્રકારના પ્રતિજ્ઞાને ક્ષીધે પ્રભુનું ભજન ઉપવિત્ત સુધી ગયો હોય તો તે પોતાના દુર્ભાગ્યને રડીને પુકારે છે કે “ આજનો દિવસ ખટું ખરાબ ગયો; આજે મોટી ખોટ ગઈ; આજે મોટું પાપ મેં કર્યું ” પણ શું મામ ખામિક પુરુષો જ આમ પોતાની યથેક્ષી હાલિ માટે પોકાર કરે છે ? અને બીજાઓ નથી કરતા ? ના, બીજાઓ પણ કરે છે. હમઆશ્રમાં રચીપચી રહેલા, નફા તોટાનાં વેપારમાં મુંઘાપલા ભરત વેપારીઓ કોઈ શીકાર હાથમાંથી આવ્યો કંઈ સઠકો જાય ■ તો જળાપો નથી કરતા અને માથું નથી કુટતા કે “ અહો ! આજે મોટું મુકસાન થયું તો ! લાગ આવ્યો કંઈ આવ્યો ગયો.” ચોર ભોડાનાં ચોરીનાં ફૂલ નિષ્ફળ જાય છે ત્યારે તેઓ પણ એમ જ બોલે છે. આમ અનીતિથી જીવિત ચલાવનારા પોતાના નિંધ વ્યાપારમાં નિષ્ફળ જાય અને મુકસાન પામે ત્યારે વિરોધ વિલાપ કરે છે. ત્યારે આ ઉપરથી કોતું રહત સાચું સમજવું ? કોતું વિલાપવું ? મથાઈ છે એનો પણ આપણે ન્યાય કરીએ. જો નીતિથી વર્તે છે અને ધર્મનાં લક્ષણો પ્રમાણે વર્તી પ્રભુને ભજે છે તથા પરોપકાર કરે ■ તે જીવે ચુકે અથવા કોઈ અઘડજીને ક્ષીધે પોતાના રૂઢત્ય વ્યાપારમાં કોઈક દિવસ જ્યારે ચુકે છે ત્યારે તે જે પરતાવો કરે છે અથવા દુઃખને માટે રડે છે તે તો પરિણામે સારું જીવ આપનાર થાય છે. પણ ધરા-કાપૂવંક નદારાં કંઈ કરનારા માથુસો તેમાંથી મારેશું જીવે જીવતાં અને ખતા ખાતાં જે જળાપો કરે ■ તે તો સરંચા મિથ્યા જ કરે છે, કેમકે નિંધ કંઈ ન કરાયાં, અને પોતાની દુષ્ટ ધારણા પાર ન પડી તેમાં તો નીતિ રીતિ-એ જોતાં હાલિ નથી પણ લાજ જ છે; તેથી તો ઉલટું સારું થયું કે તેટલાં

નહારાં કમોનો બાર ઝોછો બીંધાયો. અનીતિથી બરેલા દાંસલના દિ-
સો અને ચોરીના લાભના દિવસો જ બરેબરી હાનિના અને પાપના દહાડા
છે. વિષ પીને રળીયાત શું થયું? વિષપાન ન મળ્યું તો બળાયો શાને કરવો ?
એ તો સારું થયું કે દુષ્ટદૃશ્ય જાણ્યે અજાણ્યે પણ ન થયું. એ તો સારું
થયું કે ઝોટસો દુષ્ટકર્મનો બોત્તો ઝોછો થયો અને ઝોટલો મમમાર ઝોછો પડ-
વાનો. આ પ્રમાણે સાચી સમજ રાખવાથી મનુષ્ય ધીમે ધીમે પાપટિથી
છુટતો જાય છે.

પુણ્યના રસ્તાઓ જેમ ઘણા છે તેમ પાપનાએ ઘણા છે. કેવા કેવા
પ્રકારે મનુષ્ય પુણ્ય કરી શકે, પુણ્યસંચય શું કરવાથી થઈ શકે એ બધું
કહેવા સાથે આપણે એ પણ ઇચ્છીશું કે પ્રથમનો મનુષ્ય પાપાચરણના રવર-
પને જાણીને પાપથી દૂર રહેવાને પૂર્ણ પ્રયત્ન કરે ને તેમાંથી છુટે, નો પાપ
ન કર્યું તે કંઈક પુણ્ય કર્યા સરખું ગણાય એ લાભ તેને મળે, ને ત્યારપછી
પુણ્યમાર્ગે ચડે તો દુષ્ટમાં સાકર બળ્યાબરેબર યાવ ઝોટલે શુદ્ધ અંતઃકરણમાં
દેવીસંપત્તિઓ ભરાય તો કૃતકૃત્ય જનતાં તેને વાર લાગે નહિ.

નહારા પુરુષો ઘણી ઘણી રીતે પાપના બાર બરે છે, પોતાનું અદિત
કરે છે અને પૃથ્વીમાં દુઃખદાયક દેખાવ રજી કરે છે. શાંત અને સરળ, નિખા-
લસ અને નિરપરાધી જનોના સુખમાં અનેક વિધો તેઓ નાખે છે. સૃષ્ટિના
સતત આલસા બ્યવહારેથી પ્રવાહમાં અનેક સ્થાને પાયા અને આડો તેઓ
નાખે છે. પોતે પાપ કરે છે અને બીજાઓને પીડા કરીને પછી પોતે પણ હે-
રાન યાય છે. આવા પુરુષો તે કાચર પુરુષો કહેવાય છે. પરિશ્રમ કરવાની
જાનત ન હોવાને લીધે, સીધો અને સમજી માણસોનો સરળ રસ્તો તેમને
મનથી પસંદ ન હોવાને લીધે, અથવા તો પરપીડનમાં મગ્ન રહેવામાં વિદ્ય
સંતોષી જનતા તરફ તેમનું દુર્ભાગ્યે નહારું વલણ હોવાને લીધે તેઓ પાપા-
ચરણ કરે છે અને નિંદા કરે કરવામાં જરા પણ ચરમ કે આચકા તેમના વ-
રમાં લાવતા નથી.

આવા કનિષ્ઠ પુરુષો જેને અનુભવીઓ નરપશુઓ કહે તેઓ રવસુખ

સાધવાને માટે અથવા હરકોઈ રીતે પોતાનાં મનને સતોષવાને અર્થે સ્વચ્છંદ પતન કરે છે. તેમના મનમાં સારું કંઈથી જ રહેતું જીવનઓતું ગમે તે. યાઓ પણ મારું તો સારું હું ગમે તે રીતે મેળવું એમ પ્રવૃત્તિ કરનારાને પાપ થું છે, તેથી શી હાનિ છે તેની સી ખજર પડે ?

અનુભવી સાહે પુરુષો જાણવું સ્વરૂપ વચાર્ય ખાંધે છે કે " જે જે કૃત્ય કરવાથી આગળ ખાણુમોને દુઃખો મળ્યાં હતાં અને જે કૃત્ય કરવાથી તેના કરનારની દુર્ગતિ થઈ હતી એમ શ્રીરામના રિપુ રાવણના, શ્રી કૃષ્ણના રિપુ કર્કસના અને પાંડવોના રિપુ દુર્યોધનના આખ્યાનોથી હતિહાસ યુગાણુદ્વારા જાણ્યું છે, તથા આજ પણ જે જે કૃત્યો કરવાથી દુઃખ ઉદ્ભવે છે, પડતી આવે છે, અને શાંતિનો લોપ થાય છે એમ આધુનિક અનેક દ્રષ્ટાંતોથી નજરે જોવાય છે તથા જે જે કરવાથી દુઃખ પછીના વખતમાં પણ તેવું જ અનિષ્ઠ થવાનું એમ નહીં સમજાય છે. તે તે કામ કરવાં તે ખોટું છે અને તેટલા માટે જેનું પરિણામ સદૈ. ખરાબ છે તે પાપ છે " આવો સિદ્ધાન્ત ખાંધીને સપુરુષો પાપથી વેગળા રહેવાને બહુ કાળજી ધરાવે છે. તેઓ સમજે છે કે જ્વાળિત સ્પર્શ કરવાથી જેમ દાઢ થાય છે તેમ જાખને વિચારવામાંથી અંતરમાં દાઢ થાય છે.

કામિક, વાચિક અને માનસિક એમ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ થાય છે. કાપાઓ કરીને જોડલે દાઢ, પગ, મુખ, મસદાર, મૂત્રદાર, આંખ આમડી, કાન, રસના અને નાકે કરીને કર્મ થાય તે કામિક કર્મ કહેવાય છે. જીભપડે શબ્દક્રમચારનાં જે કર્મ તે આસ વાચિક કર્મ કહેવાય છે, અને મનપડે વિચારવાથી જે કર્મ થાય તે માનસિક કર્મ કહેવાય છે. આ ત્રણ પ્રકારનાં કર્મ સારાં તેમ જ નારાં ઉપજે છે. તે કર્મના કર્તાની સદૃશ્યુદ્ધિ કે દુર્બુદ્ધિને લઈને થાય છે. દુર્બુદ્ધિથી નીપજતાં ત્રણ પ્રકારનાં અણુમ ક્રમોનો દુઃખ વિચાર કરીએ.

દરતપાદના અવલોકેથી મનુષ્યો ચોરીનાં, લૂટફાટનાં, અને મારામારીનાં નિંદ કરે છે. પોતાનું અધિક બળ હોય તેનો દુરુપયોગ કરીને તથા પોતાનામાં અતુરાર હોય તેને અવગે રસને પાપરીને ગાણુસ નિર્દયતા અને

નીચતાને યોગે ચોરી, લૂટશાટ કે મારામારી કરે છે તથા પરચાદિને પીડે છે. હવે ચોરી કે લૂટશાટથી પાપ થાય છે તેમાં કાંઈ સક નથી કેમકે જે વસ્તુ જેની મહેનતથી ઉત્પન્ન થઈ હોય કે જેના ધનના ઉપયોગથી ઉપજી હોય તે વસ્તુ તેની પોતાની છે, તે ઉપર તેનો પોતાનો જ કાયદેસર હક છે. જે વસ્તુને તેની જાણ વગર અથવા સંમતિ વગર આપણે જળજેરીથી, ધમકાથી, ચોરી-થી કે ફાસલાથીને લઈ લઈએ તો તેથી મોટું પાપ થાય છે, કેમકે આપણા તે કૃત્રી તેના માલિકની સામણી દુઃખાય છે, તથા આપણું વર્તન કુદરતના સરળ અને પવિત્ર ધોરી રસતાને આડે આવી જનમંડળના વ્યવહારને મોરી હાનિ પહોંચાડે છે. જે વસ્તુ પોતાની મહેનતથી ખત્તાયાય તે પોતાની જ કરીને પોતાની પાસં નિર્દિષ્ટ રહેશે જ અને કોઈથી તેના ઉપર હાથ લગાડશે નહિ તેવી ખાત્રી જ્યાંસુધી થાય નહિ ત્યાંસુધી કોઈ માણસ એવી વસ્તુઓ ખનાવવાને મહેનત કરશે નહિ. મિટ્યાશ્વમ કોણ કરે ? કરેલી મહેનતનું સાશ્વત થાય અને ફક્ત પ્રાપ્તિમાં કોઈ વિધ્ન ન પાડી શકે ત્યારે જ માણસને મહેનત કરવાનું ઉત્તમન મળે છે, નહિ તો નહિ. જેઓ ચોરી કરે છે, લૂટશાટ કરે છે કે ઘાડ પાડી મારામારી કરે છે તેમને જ પૂછીએ કે તમારા માથની ચોરી થાય, તમને જ કોઈ લૂટી સે અને તમને જ કોઈ મારે કે કાપે તો તમને કેવી સામણી થશે ? સર્વને આજ્ઞાં કારણથી દુઃખ થાય જ અને તેથી ચોરી કે લૂટ અથવા કોઈને માર મારવાનું કામ નિંદિત છે. એવાં બધાં કાંઈ પારકાને હાનિ પહોંચાડવાના હેતુથી જ થાય છે અને પરિણામ પણ પોતાની તેમ જ પરની હાનિમાં જ આવે છે. માટે એવાં નિંદિત કામો ન કરવાં અને એવાં પાપોથી દૂર રહેવું એ માનવ માત્રને ધરે છે.

પરિનિંદા એક મોટું પાપ છે. તેને વિષે વિચાર કરીએ તો જગ્યાશે કે જેમ અણદક્ષથી પરવસ્તુને છીનવી લેવામાં પાપ છે તેમજ પરકીર્તિનો અપ-હિત રીતે નાશ કરવો અથવા તેને અશ્વેદ પહોંચાડવો તેમાં પણ પાપ છે. સદાચરણથી માણસ જે મહીર્તિ પામે છે તે તેની પોતાની છે. જેમ સદુદ્યમથી માણસ ધન પાત્ર કે પરચાદિ સમૃદ્ધિ મેળવે છે તે તેની પોતાની જ છે અને

કોઇનો તેના ઉપર દંક નથી, કોઇથી તે છીનવી લેવાય નહિ તેવી જ રીતે શુભ કાર્તિ સંપાદન કરેલી હોય તે તે મેળવનારની જ છે અને તેનો વાળગી દંક છીનવાય નહિ પરંતુ આવી સમજ ધણા મનુષ્યમાં જોવામાં આવતી નથી એ બહુ ખેદજનક છે. પરધનને દાનિ પહોંચાડનાર કરતાં પરકીર્તિને દાનિ પહોંચાડનારની સંખ્યા વધારે જોવામાં આવે છે. સર્વ કોઇને સુવશ અને શુભ નામની ઇચ્છા હોય છે કોઇ પેતાને ખરાબ કહેવડાવવા રાછ હોતા નથી, છતાં ખરાબ કૃત્યોથી મુકત નથી એવા માણસો સહેજે ખરાબ કહેવાય છે જેઓ નિઘ કર્મથી દૂર રહી પોતાનું સારું નામ રક્ષી રહે છે તેવાઓની બીજા પાપાચરણી અને પોતાથી વધારે સારી સ્થિતિમાં બીજાને જોવાને ન સામી શકનાર માણસો અદેખાઇ કરે છે અને અદેખાઇને યોગે પરનિંદા કરી અન્યને જતારી પાડવા મહેનત કરે છે. શિષ્ટ પુરુષોએ પરધન, પરદારા, અને પરનિંદા એ ત્રણેથી બચવાને માણસોને વારંવાર બોધ કરેલો છે પરનિંદા કરવાથી નિંદા કરનારનું હાથ દગ્ધ થાય છે તેની કીર્તિને ધડકા લાગવાનો સંયોગ થાય છે, તેથી પરસ્પર વેર બાધ વધે છે, તથા પ્રીતિનો સમજો નાશ થાય છે. સરકાર પણ પરનિંદા કરનારને શિક્ષાપાત્ર ઠરાવે છે. સજ્જનોની સત્કીર્તિને ફેલીખાનારા આવા ક્રીડાઓથી ત્રાસી કેટલાક દયુષ્ય મનરાજી મનુષ્યો દુનિયાના બળવત્તર પ્રવાહમાં તણાઇને પોતાનો શુભ માર્ગ બોધ એમ છે, પરંતુ વિરલ વીર સાધુ પુરુષો તે તેવાઓથી દાનિ પામ્યા છતાં પોતાના સન્માર્ગથી તસુ પણ અગતા નથી પરનિંદા બ્રહ્મ પુરુષો છે, તેઓ સજ્જનોની સત્કીર્તિને ખસેલ પહોંચાડવા માટે એક ઉપાય ન શરૂ કરે તે જાગે રહે છે, બીજામાં નિષ્વરણ જાય તે જીતે રહે છે, તેઓ દુનિયાનાં માણસોને વાણીની મીઠાશથી, છટાથી અને દમામથી આંછ નાખે છે અને આડે રસ્તે દોરી જાય છે. આધોરપેટ થાય છે કે જો આપણે પરનિંદક હોઇએ તો આપણને પગથે પગથે જૂઠું બોલવું પડે છે અને જૂઠાણુ ધટાડવા માટે વખનો વખત મળે અને પરપીડક વિચાર રચવા પડે છે, મર્યાદા પરનિંદા એટલે પા પુરુષ કુપર મિટલા દોષારોપણ કરવામાં ખરા

રૂપે આપણને કેટલાં બધાં અસત્યો વદવાં પડે છે, કેટલા બધા અસત્ય વિચારો મનમાં આણવા પડે છે અને તે બધું કરતાં છતાં સજ્જન પુરુષોત્તમી સત્કીર્તિ જે અખંડિત રહે છે તે આપણે કેવા પાછા પડીએ છીએ અને વગોવાઈએ છીએ, એ બધો વિચાર કરતાં જણાય છે કે પરનિંદા કરવાના આરંભકાળમાં, મધ્ય કાળમાં તે પરિણામના કાળમાં દુઃખ અને અનેક પાપ જ છે માટે પરનિંદા આપણુ સર્વને વળગે છે

પરધનને ગેર ઉપયોગ કરવામાં કેવું પાપ સમાયું છે તેનો જરા વિચાર કરીશું તો સહજ સમજાશે. આપણે ત્યાં કોઈને કામ કરવા રાખ્યા હોય-જેમકે કડીઆ, સુતાર વગેરે તો તેમને તેમની યોગ્યતાપ્રમાણે ઐટસે તેમના કામની કીમત પ્રમાણે આપણે રાજી આપીએ છીએ ઐટસે જોકે દિવસના અમુક કલાક સુધી કડીઓ, સુતાર, કે કોઈ બીજો હુન્નરવાળો અમુક ઠરાવ પ્રમાણે પેસા લખને કામ કરવા બંધાય છે. તે જો સત્સનિષ્ઠાથી ઐટસે વખત ખરાબ ન કામ ન કરે તો તેમણે પોતાને કામગીરી ઉપર રોકનારના ધનનો ગેરકાયદે લાભ લીધો કહેવાય. આ તેની અનીતિ છે જે એ તેમનું પાપ છે. વળી જેવી નિષ્ઠાથી અને જેવી કાળજી અને શ્રમથી તે કામ સંભાળે થયું ઉત્તમ પક્ષની માન્યતામાં હોય છે તે પ્રમાણે તે કામ સરસ ન થાય તો કામગીરી ઉપર રાખનાર માલિકના ધનનો દુરુપયોગ થયો કહેવાય. પ્રત્યેક મનુષ્યે જેવું પોતાનું સાથે 'હત્તવું', સાથે કરવું, તેને માટે સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી અને બનતો શ્રમ કરવો તેમજ બીજાનું ધન લઈ જે કરવા માંડેશું કામ પોતાનું. જ ઐતો જ ખાવ ધરીને સાથે જ કરવું જોઈએ, જે એ પ્રમાણે ન કરાય તો તે માણસથી પાપ કરાય છે અને તેની પાનાની ઉન્નતિનો દરગાજો તે પોને જ બંધ કરી દે છે એમ જ માનવું યથાર્થ છે. " સત્સનિષ્ઠા, " " સત્સનિષ્ઠા, " " સત્સનિષ્ઠા. " એમ પુછારીને કહેવામાં આવે છે કે તે વગર માણસને સારી રિયતિમાં આવવા માટે બીજાને ઉપાય જ નથી.

સરકાર અથવા રાજ્ય પોતાના ધનનો બહોલો ખર્ચ કરી મોટી મોટી શાળાઓ રચાપે છે, મોટા મોટા ખર્ચ કરી બજેટ અને સમગ્રમાં લેખાય

કામનો તેના ઉપર હાથ નથી, કામથી તે છીનવી લેવાય નહિ તેવી જ રીતે શુભ
 પ્રીતિ સંપાદન કરેલી હોય તે તે મેળવનારની જ છે અને તેનો પાળતી હક
 છીનવાય નહિ પરંતુ આવી સમજ ધણી મનુષ્યમાં જોવામાં આવતી નથી
 એ મહુ મેળવનાર છે પરંપરાને દાનિ પહોંચાડનાર કરતા પરકીર્તિને દાનિ
 પહોંચાડનારની સખ્યા વધારે જોવામાં આવે છે સર્વ પ્રાપ્તને ક્ષયશ અને
 શુભ નામની ઇચ્છા હોય છે પ્રાપ્ત પેતાને ખરાબ કહેવડાવવા રાજી
 દોતા નથી, છતાં ખરાબ કૃત્યોથી મુક્ત નથી એના માણસો સહેજે
 ખરાબ કહેવાય છે જોગો નિબંધ દર્મથી દૂર રહી પેતાનું સારું નામ રક્ષી
 રહે છે તેનાઓની ખીન પાપાયરણી અને પેતાથી વધારે સારી સ્થિતિ
 તમા ખીનને જોવાને ન સાખી શકનાર માણસો અદેખાઈ કરે છે અને આ
 દેખાઈને થોડે પાંદા કરી આપને જતારી પાડવા મહેનત કરે છે શિષ્ટ પુરુષ
 પોતે પરંપરા પરદારા, અને પરનિદા એ તણેથી બચવાને માણસો
 વારંવાર બોધ કરેલો છે પરનિદા કરનાથી નિદા કરનારનું હાથ ફાટ
 થાય છે તેની કાર્તિને ધમકા લાગનાનો સમય ~~આન છે, તેથી પરંપરા~~
 બાન વધે છે, તથા પ્રાપ્તિનો સમયો નાશ થાય છે સરકાર પશુ પરનિદા કરના
 રને શિક્ષાપાત્ર કરાવે છે સજ્જનોની સત્કાર્તિને ફાલીખાનારા આના કીડા
 ઝાળી મારી કેટલાક દસુ સ્તુ મનરાજી મનુષ્યો દુનિયાના યાત્રાતર પ્રવાહમાં
 તણાઈને પેતાનો શુભ માર્ગ બોધ બેચે છે, પરંતુ નિરક્ષ વીર સાધુ પુરુષો તો
 તેનાઓથી દાનિ પાળ્યા છતાં પેતાના મન્ગામંથી તણ પશુ અગતા નથી પર
 નિદા ખત પુરુષો છે, તેઓ સજ્જનોની સતકાર્તિને ખરેખર પહોંચાડવા માટે
 ઐક્ય ઉપાય ન શાકે તો જાગે રચે છે, જીનમાં નિષ્કર્ષ ભવતો નીજે ન્યે છે
 તેઓ દુનિયાના માણસોને વાણીની મીઠાશથી, છટાથી અને દમામથી આજી
 નાખે છે અને આડે રસ્તે દોરી જાય છે આથી રૂપેટ થાય કે જો આપણે
 પરનિદા હોઈએ તો આપણને પગન પગને જાકું બોલવું પડે છે અને જૂઠા
 બુઘટાડા માટે રખનો વખત મહા અને પરપીડક વિચાર રચના પડે છે
 અગાત પરનિદા એટલે પાંચ પુરુષ ઉપર મિટ્યા દોષારોપણ કરવામાં ખરા

રૂપે આપણને કેટલાં બધાં અસત્યો પડ્યાં પડે છે, કેટલા બધા અસત્ય વિચારો મનમાં આજુબા પડે છે અને તે બધું કરતાં છતાં સજ્જન પુરુષોની સત્કીર્તિ જો અખંડિત રહે છે તો આપણે કેવા પાછા પડીએ છીએ અને વગેરેવાદ્યએ છીએ, જો બધો વિચાર કરતાં જણાય છે કે પરનિંદા કરવાના આરંભકાળમાં, મધ્ય કાળમાં તે પરિણામના ભાગમાં દુઃખ અને અનેક પાપ જ છે મારે પરનિંદા આપણુ સર્વને વર્જ્ય છે

પરધનનો ગેર ઉપયોગ કરવામાં કેતું પાપ સમાયું છે તેનો જરા વિચાર કરીશું તો સહજ સમજશે. આપણે ત્યાં કોઈને કામ કરવા રાખ્યા હોય-ગેરગેર કડીયા, સુતાર વગેરે તો તેમને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે એટલે તેમના કામની કીમત પ્રમાણે આપણે સૈજ આપીએ છીએ એટલે એક દિવસના અમુક કલાક સુધી કડીઓ, સુતાર, કે કોઇ બીજાને હુવરચળો અમુક ડરાવ પ્રમાણે પૈસા લખને કામ કરવા જમાવ છે. તે જો સત્સનિષ્ઠાથી એટલે વખત બરાબર કામ ન કરે તો તેમણે પોતાને કામગીરી ઉપર રોકનારના ધનનો ગેરકાયદે લાભ સીધો કહેવાય. આ તેની અનીતિ છે જે જો તેમનું પાપ છે. વળી જેની નિષ્ઠાથી અને જેની કાળજી અને શ્રમથી તે કામ સંગીન થતું હોય પણ તેની માન્યતામાં હોય છે તે પ્રમાણે તે કામ સરસ ન થાય તો કામગીરી ઉપર રાખનાર માલિકના ધનનો દુરુપયોગ થયો કહેવાય. પ્રત્યેક મનુષ્યે જેનું પોતાનું સારું ઇચ્છતું, સારું કરવું, તેને માટે સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી અને બનતો શ્રમ કરવો તેમજ બીજાનું ધન લઇ જે કરવા માંડેલું કામ પોતાનું જ છે એવો જ ભાવ ધરીને સારું જ કરવું જોઇએ. જો એ પ્રમાણે ન કરાય તો તે માણસથી પાપ કરાય છે અને તેની પાંખાની ઉન્નતિનો દરવાજો તે પોને જ બંધ કરી દે છે એમ જ માનવું યથાર્થ છે. “ સત્સનિષ્ઠા, ” “ સત્સનિષ્ઠા, ” “ સત્સનિષ્ઠા. ” એમ પુકારીને કહેવામાં આવે છે કે તે વગર માણુમને સારી રિયનિમાં આવવા માટે બીજાને હણાય જ નથી.

સરકાર અથવા રાજ્ય પોતાના ધનનો જહોજો ખર્ચ કરી મોટી મોટી શાળાઓ સ્થાપે છે, મોટા મોટા ખર્ચ કરી બજેટ્સ અને સમજામાં લેવાય

એવા શિક્ષકો નીચે છે. એ શું કરવા ! પોતાની પ્રજાના અગત્યને
 સારી રીતે બહેલા, બહેલા અને નીતિ તથા ધર્મને રસ્તે ચડેલા તો-
 વાને અર્થ. એમ થવાથી તે તે સ્વયં પોતાની લાવક અને કેમ-
 વાચકી પ્રજાને લીધે આગાહ થાય, અને રાજ તથા પ્રજા ઉભય સુખ-
 શાંતિ ભોગવે. આવા ઉત્તમ હેતુમર શાળાઓનું રચાવન થાય છે, અને
 મોટા ખર્ચ કરાય છે. માટે શિવવર્ગનું ફક્ત કર્તવ્ય છે કે તેમણે તન-
 મનથી વિદ્યા સંપાદન કરવી જોઈએ, સદાચરણથી વર્તવું જોઈએ, વડીલ-
 વર્ગની અને યુવજનની આજ્ઞા પાળવી જોઈએ, તથા બહુવિધતાઓ
 તેમને સારી રીતે તનમનથી બહુચરણ જોઈએ, સારી સારી શીખામણોથી
 બાળકોનાં હૃદય શુદ્ધાચરણને માટે યોગ્ય કરવાં જોઈએ, તથા પોતે પણ
 સત્યનિષ્ઠ, કર્મનિષ્ઠ, અને સર્વ પ્રકારે અનુકરણ કરવા યોગ્ય વર્તનરાજી
 થવું જોઈએ. શિક્ષકનાં આચરણને સિંચો તરત શીખે છે, કેમકે જોતો જોતો
 સદવાસ તેનો તેને પાસ લાગે છે એ સિદ્ધ નિયમ છે તેટલા માટે જ યુવ-
 જનોએ બહુ જ સંભાળથી બોલવું જોઈએ અને બહુ જ સંભાળથી વર્તવું
 જોઈએ. તે પોતાનો સ્વાર્થ જમડે છે તેટલા જ માટે નહિ, પણ આનુકરણ
 કરવા ઉપર પ્રુપ્ત જેમનું સક્ષ છે એવા કાચા અને કામળ હૃદયના શિશુ-
 વર્ગના હિતને માટે શિક્ષકના શિર ઉપર આ પ્રકારની જવાબદારી કદ જોઈ
 નથી. શિક્ષકોએ તો પોતાના નિત્ય કર્મમાં જોડે બહુચરણની વૃત્તિમાં પોતા-
 નો નિયમિત વખત સારી રીતે વપરાવ તેને માટે કાળજી રાખવી પડે છે,
 તથા આજસમાં કે બેદરકારીમાં રહીને છોકરાઓને તે દુર્ગુણો શીખાવવા જેવું
 ન કરવા ઉપર પણ પૂરી ખજર રાખવી જોઈએ છીએ. છોકરાઓને શિક્ષકોએ
 પોતાના કર્તવ્ય ઉપરથી જોડે કાંઈકસતા ઉપરથી બતાવી આપવું જોઈએ
 જોઈએ અને અમુક કલાક જે બહુચરણ છે તેનો સદુપયોગ કરીએ
 અને આજસમાં, નિદામાં, આમગપાટામાં, કે આટોફરામાં કાટતા
 અને જ તમારે પણ તમારા બહુચરણ ઉપરમાં ખંત રાખવી જોઈએ છે.
 વિદ્યાર્થીઓએ પણ સમજનાવું છે કે સ્વયં પોતાના ખર્ચ આનું માર્ગ

શિક્ષણ મળે છે તો અમારું પશુ કર્તવ્ય છે કે રાજ્યકર્તાના પૈસાનો સદુપ-
યોગ થાય અને એમનો ઉત્તમ હેતુ સફળ થાય તેમ કરવું. એટલા માટે
તેઓએ કોઈની સાથે લડવું નહિ કે કોઈની કુચક્ષી કરવી નહિ. પરંતુ
મર્વ સામે શત્રુભાવ રાખી પોત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તન મનથી બચવાના
દ્વયગમાં મર્યાદા રહી, શરીરનું સારી રીતે જતન કરી, મનનું સારી રીતે
સમાધાન કરી યુરુજનપ્રતિ પૂજ્યભાવ દર્શાવી તથા તેમની આજ્ઞા પાળી,
તેમને પોતાના સારા અભ્યાસથી તેમ જ સારા આચરણથી સંતોષ આપી
પોતાનું શુભ કર્તવ્ય કરવાનું છે. એ પ્રમાણે શિષ્યવર્ગ અને શિક્ષકવર્ગ
પોત પોતાનું ફક્ત આચરણ સમાધાનને રાજ્યના ધનનો સારામાં સારો ઉપયોગ
કરવો. સર્વ સાળા વિદ્યાર્થીઓ અને લાયક શિક્ષકોનું આ પ્રમાણે ઉચ્ચ અને
સ્વર્ગ લોકને પ્રાપ્ત કરાવનાર ફક્ત પ્રયત્નનીય કામ છે. તેથી વિરૂદ્ધ આચરણ
ઉભવની દુર્દશા અને અધોગતિનું જ કારક છે, અને દેશની ઉન્નતિને આડે
આવનાર છે એ વાત નકી છે.

વિશ્વાસઘાત અને પરધનહરણના દાખલા જે વખતે વખત દુનિયામાં
ઠેકાણે ઠેકાણે બને છે અને જે બહુ હાનિકાર નીવડે છે તેનો પણ વિચાર ક-
રીએ. અમુક કામ કરી આપીશ, અમુક અમુક રીતે મારા કસા પ્રમાણે
કરશે નો આવા આવા લાભ થશે એવી એવી ખાતીવાળા વિશ્વાસ આપ-
નારાં વચનો વાપરીને માનવગણોનો વિશ્વાસ બેસાડીએ અને તે તે કામ
પછી ન કરી આપીએ, તથા પરિણામે વિશ્વાસ ઉપર રહેનાર વિશ્વાસુને ભ્રષ્ટ-
પણીમાં નાખી ખાડામાં ઉતારી પાડવા જેવું કરીએ તો તે શું બોધું હીણપ-
તાનું કામ છે. આવાં તર્કો નાના ધરથી માંડીને મોટા રાજ્યો સુધી સ્વાર્તા
જેવાય છે. સાચી ખોટી તો પ્રભુ જાણે પણ શિવાજીએ અદ્ભુતખાનને વિ-
શ્વાસ આપી દગાથી માર્યો તે વાત જો સાચી મનાય તો પ્રથમ અરિના સર-
દારને મિત્રભાવ જતાવી અભયદાન આપીને વિશ્વાસઘાત કર્યો તે નિંદકર્મ
શિવાજી જેવા મહારાજાને માથે કાળું કલંક સૂઝી ગયું કહેવાયો.

કમખાજીથી વિશ્વાસ આપી કોઈને પાછળથી શંસામાં નાખવો અને

પોતાનો નીચ સ્વાર્થ સાધી લેવો એ દરેક મનુષ્યને માટે ધર્મ અથવા કામ છે. ઔરંગઝેબે મુસ્લિમ સરખા બંધાને વિસ્તાર આપી રાજ્ય અપાવવાની આશા આપી તેના લોકરતને જલે મગ્ન મેળવી તેની અંતે માડી વસે કરી તે તો તેના જેવાને જ છે. પરંતુ તેણે છળ કરી દીલ્લીની બાદશાહીનો માલીક થતાં પછી તો સાર કાઢ્યો? જેણે તેણે પોતાના પિતા શાહજહાનને બધીખાને પુરી દુઃખ આપ્યું તેણે તેના છેકરાઓ રખેને કરેએવી તેને હમેશાં બીક રહેતી હતી. એક પાપ બીજાં અનેકને લાવે તેમ બાઈઓને મારવાના અને બાપને પીડવાના પાપે તેણે હદય પાપયુગ્ત કઠોર કર્યું હતું. તેણે દિલ્હીમાં ઉપર જુલમ જુલમના માડ્યો. જશ્યા વેરો કરી સર કંપો, દેવસ્થાન તોડ્યાં વગેરે અપ્રિય કામો કરીને શૂરા રજપુતોનો પક્ષ જોયો ક્વિસના તારાની પેઠે રજપુત રાજાઓ ધીમે ધીમે ખમતા ગયા, તેનો પોતાનો પુત્ર જાંઝ કરીને રજપુતોના પક્ષમાં આડ્યો ગયો. એક તરફથી રજપુતો સાથે યુદ્ધ માંડવાનું હતું ત્યારે બીજી તરફ બ્યાલણુખર્મને કુળતો જમાવનાર સિવાજી મહારાજે પોતાની “ જાવાની ” નામની શક્તિ હાથમાં લઈ અનેક શૂરા મરાઠાઓના સરદારરૂપે ધુમતા માડ્યું છેવટ મુસલમાની રાજ્ય નખળું પડવા માંડ્યું, અને મહાદુ,ખના દિવસોમાં વૃદ્ધાવસ્થામાં અહમદનગર જેવા દૂર નગરમાં પોતાના કુટુંબીથી અને રાજ્યધાનીથી દૂર એ ઔરંગઝેબ બાંદશાહે તીવ્ર પચાતાપના હદગાર કાઢતાં કાઢતાં પ્રાણ ત્યાગ કર્યો, અને પરમ પ્રતાપી પરમ ન્યાયી પરમેશ્વરના ન્યાયાધીશ પામે પોતાના મળતરીકેના પ્રજાપીડક કર્મના જવાબો આપવા આવી નીકળ્યો શું કરે? અવસાન સમય સર્વને આવે છે. ને સમય કેલથી હાથુબર લખાઈ રહેવાનું નથી, અને નાનાથી મોટા દરેકને જવાબ આપવો પડે છે તથા દુઃખર્મની શિક્ષા ભોગવવી જ પડે છે.

નારાં કર્મનાં ફળ તત્કાલ ન મળ્યાં તેથી રાજી થવાનું નથી, કેમકે અપાપ વસ્તુ ખાવામાં આવી તે તેનો ખિઝર કર્યા વિના રહેવાની નહિ, પછી વહેલી કે મોડી. પાપ પશુ તેમ છેવટ પોકારવાનું જ. એથી ઉલટું માનવ-

જાંદુઓ પુણ્યકર્મ કર્યા કરે છે, અને ચેતી-ચેતીને ભોલે છે અને ચાંલે છે
 છતાં શુભ ફળ મેળવતા વખતે નથીએ દેખાતાં પણ શું થયું ? ઇશ્વરના
 રાજ્યમાં અધેર નથી, બહુ ચોખ્ખું આજ્ઞાશુ છે. પોતે જ. સ્વપ્રકાશ છે,
 અને શુભ કર્મ કરનારને શુભ ફળ આપ્યાં જ કરવાના. ઇશ્વરી નિયમ અના-
 દિ કાળથી અખંડ પ્રવાહની પેઠે સતત ચાલ્યો આવે છે કાંઈથી તે રોકાતો
 નથી. માટે પાપાચરણીઓએ દુષ્ટ આચરણ કરતાં કરવું જોઈએ અને પુન્યવાન
 પુરોએ, ફળની તીવ્ર ઇચ્છા ન રાખતાં, અથવા તો ફળ નિઃસ્વયપૂર્વક મળશે
 એવો વિશ્વાસ ધરતાં શીરજ ધરી આંનદમાં રહેવું જોઈએ. કર્મ પ્રમાણે ફળ
 મળવાનાં એ તો નક્કી જ છે. શુભ કર્મનાં શુભ ફળો મમે ત્યાં પણ મળે છે
 જ. તે જાણત કહ્યું છે કે:—

ઘને રणे શત્રુજલાગ્નિમધ્યે
 મહાર્ણવે પર્વતમસ્તકે વા ।
 સુપ્તં મમત્તં વિપમસ્થિતં ઘા
 રક્ષન્તિ પુણ્યાનિ પુરા કૃતાનિ ॥

એટલે વનમાં, રણમાં, શત્રુની વચ્ચે, પાણીમાં, અગ્નિમાં, મહાસાગર-
 માં, પર્વતની ઠોચ ઉપર, સુતા હોઈએ, બેઠકાર હોઈએ, કે દુઃખમાં વિઠાયા
 હોઈએ સારે સારે પણ આગમના બરમાં કરાવણાં પુણ્યકર્મો આપણું રક્ષણ
 કરે છે. માટે સાચું સુખ અને સાચું રક્ષણને આપણું શુભ કર્મ કરનારું છે.
 તેથી આરંગજેનની પેઠે નીચ સ્વાર્થી જની કાંઈને ગમે પડવું નહિ જોઈએ
 તથા વિશ્વાસધાતી ન થતાં સદૃશમમાં મમી રહેવું અને કેવળ પ્રમાણિક-
 પણું સાચવવું એ જ મનુષ્યને માટે કર્તવ્ય છે.

પુણ્યપ્રયોગ નજરામનું ચરિત જરા વિચારીએ, જોમના રમરસુધી અ-
 નેક પાપો ધોવાય તેમ છે. દમવતીને નજ સાથે વરજાવાની ઇચ્છા હતી.
 દેવોને દમવતી સાથે વરસાતી ચરણ થઈ, સારે દેવોએ નજને જ કહ્યું કે તમે
 જઈ દમવતીને સમજાવો. દેવોની આગળ વચને જવાના પછી શુદ્ધ બુદ્ધિથી
 પોતાનું વચન કેવું પાળ્યું ! અદા ! દેવો કેવું હસમ રીતે જામવ્યું. એક વ-

યનને ખાતર દેવોનું સુખ ઉપજાવવા માટે પોતાનું સુખ કેવું તલ્લુ' ! દમ-
 યંતીને ખાસે જોગીના વેપમાં તે જાય છે અને પોતાની યનારી રાજપુત્રીને તે
 કહે છે, હે અણુસમન્ન ! તું નળને જ જ નહિં. તું નળને વિસારી દે. તને
 દેવો વરવા માહે છે તાર' બાગ કેવું મોટું છે તે તુ જો. જ્યારે દમયંતી મા-
 નતી નથી ત્યારે વધારીને કહે છે " નળ તો માનવીમાત્ર છે, અદ્વપાત્ર છે,
 મળમૂલ્યો ભરેલો અને અલ્પ શક્તિવાળો છે, દેવ તો અમર છે, પવિત્ર છે,
 અદ્ભુત શક્તિવાળો છે, નળ કુરુપ છે ને દેવ તો કામદેવને લગલે જોવા મળ્ય
 નેજેમય સુંદર છે. નળ તો ધામ જોવો છે ને દેવ તો મીઠી ગેરડીસમાન છે.
 એ પ્રમાણે પોતાની અને દેવની અયોગ્યતા તથા યોગ્યતા વચ્ચે મોટો તફાવત
 જતાવી દમયંતીની પ્રીતિ પેતા ઉપરથી ઉતારી દેવ ઉપર ચઢાવવામાં નળરા-
 જ્યે પોતાનું વચન જરાજર પાળ્યું છે અને દેવનું દૂતત્વ જરાજર જાળવ્યું
 છે. છેવટ સારાનું સદા સાદ' ધાય છે નેમ દેવતાઓ નળ અને દમયંતી ઉપર
 પ્રસન્ન થઈ મોટાં મોટા વરદાન આપી એ દંપતીને પરમ્પૂર્ણને આલ્ના જાય
 છે. નળે જો સલ સાચવ્યું તો જોનું સલ એને સુખ રજા આપ્યા વગર રહ્યું
 નહિ. વળી અયોધ્યાપુરીના આર્ષરત્ન રાજેન્દ્ર હરિશ્ચંદ્રના સલ વ્રતને ભરિત-
 ખાવથી નિહાળીએ. વિશ્વમિત્ર સરખા મહા તપસ્વી ઝપિએ અમુક પ્રમા-
 ણનું સુવર્ણદાનનું વચન આપ્યું ત્યારે આપવા કહેલા સેનાનું પુરેપુરું દાન
 કરવા માટે તેણે તો પોતાનું રાજ્યપાટ, પ્રજા વગેરે સર્વસ્વ ત્યાગ કર્યું.
 તેની પછવાડે પતિપરાયણ રતિવ્રતા રાણી તારામતીએ પોતાના સર્વ સુખને
 અર્પણ કર્યું અને ભક્તિમાનુ જાગૃક-પુત્ર શેઠિત્તએ પણ જાગૃકપણમાં પિતૃ-
 દુઃખમાં બાગ લઈ પિતૃભક્તિ ખડુ ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવી. ચિન્તામિત્રને તો
 માત્ર હરિશ્ચંદ્રનું સલકડાપણું એક જખત મૂકાવતું હતું. પણ હરિશ્ચંદ્ર ને
 ઝપિની પ્રતિજ્ઞા હિઝવે જોવા સમર્થ સલકડા હતા. રાજ્ય ખોડું, સુખ
 ખોડું પણ સલ ન જોડું. તેના મનથી તો સલ એ જ સાચું રાજ્ય અને
 સાચું જગ દેવું. અને જગવાનુ યાનિય રાજ્ય હરિશ્ચંદ્રમાં તે જળ અદ્ભુત રીતે
 ટકી રહ્યું. આરે ! એ સલયજી દેવાની રાખવા માટે જનપદમાં પોદનારા

અને જાતીશ વાતીના બોજન જમનારા એ પવિત્ર રાત્રીએ ચાંદલાના ચાકર બની જમનાન સેવ્યું અને મઠાંના યુખમાં મૂકતા ચોખાથી પોતાનું હૃદય પો-
પણે કંપું. વળી વખત આવ્યો ત્યારે સસ જનગણ દોષપાત્ર હરેલી રાણી
તારામતીનો શિરઝેલ કરવા રાજવસથાને અંધીન વર્તનને તેજે અદ્ભુત સીધું.
પછી તો શંકરે સાત સાયબું, વિશ્વમિત્રે ક્ષમા માગી રાજવૈભવ પુનઃ પામ
કરી આપ્યા. અહો ! ક્ષત્રિય રાત્ર હરિશંકરનું નામ સંજારી આપણે હૃદય-
મગ કેવો ધોવાઈ જાય છે. ઋષિઓએ પણ પૂજવાલાયક એ સાતવક્તા
નરવરને હાનરો પ્રજામ ઘટે છે, કે જેની સસ વાણીની કથા સાંભળે મનુષ્યોને
સસ તરફ પ્રીતિ ઉપજાવે છે અને અસસ વચન બોલતાં આટલાં છે. આ
આર્યભૂમિ આવા રાજાઓથી પ્રખ્યાતિ પામી છે એ વાત આપણે પ્રશ્નગો
આપણે પાંચીએ છીએ ત્યારે નિર્વિચાર રીને સાચી હરે છે.

જે માણસો પરધનને ઉછીનું લઈ જાય છે અને પાછું આપતી વખતે
દેવાણું કાઢે છે, તેવા મનુષ્યોના કાળાં કામ હેટલાં હાનિકારક નીવડે છે !
જેના પૈમા પાછા ન મળ્યા તેમની તો મદા મહેનતનું શ્રમ લૂટાયું એમ હરે
છે. ધણી માણસો કરજ કરી પારકા પૈસાને ચાપરી નાખે છે, અથવા વેપારમાં
વાપરી જોડ ખાય છે, અગર ગમે તે પ્રકારે પૈમા પાછા આપવા જેવી સકિત-
વાળા રહેતા નથી, અથવા તો હાનવ જાઈ યઈ પૈસા આપવા વિચાર જ નથી
સાવતા, આ કેવું દુઃખાનક છે. આ પ્રકારે ઠેકાણે ઠેકાણે ધવા માંડે તો
ઠાઈ કોઈનો વિશ્વાસ રાખે નહિ, દુનિયાનો વ્યવહાર અટકી પડે અને પાપ-
માત્રી યઈ જાય. સત્પુરુષ દેવાદાર થયો હોય અને અસકિતમાં મરવા પડે છે
ત્યારે પણ પોતાના દીકરાઓને બે.સાળીને બસામણ કરે છે કે રસાણા ફાં-
ણું આટલા આટલા રૂપિયાનું મારે કરજ છે તે તમે જારી આપો તો હું
સંતિથી દેહસાગ કરી શકીશ. એમ કહે છે ત્યારે તેના ભક્તિમાન છોકરાઓ
મરનાર પિતાને ઋણમુક્ત કરવા વચન આપે છે કે અમે તમારું દેવું તમામ
અુકવું વાળી આપશું. તમે ચિંતા છોડી દો. એમ કહે છે અને ગોમાં જળ
મૂડે છે. પછી સત્પુરુષ મરણખિજાનામાં સંતિથી મરણનાર થાય છે આ

દેખાવ કેવો બળ્ય અને પવિત્ર છે.

પશુ દુર્ગંધ હોય છે તે તો પૈસાદાર મગારનેહી અથવા તો વિદ્યાસુ-
દીક્ષના ધનિક પાસેથી હરકાષ- રીતે કરગરીને પૈસા ઉછીના લે છે અને પછી
પાછા આપતા જ નથી એ કેવું શોચનીય છે! સગાની સમાધિ તજવી, રનેહી-
નો રનેહ જોવો અને ધનવાન શેઠ પાસે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જોવી અને એમ
કરી પાપી પેટ ભરવું તે માણસને તો હજી નહિ. એ તો નરપશુને જ
ધટે. આવા દગાખોર માણસોને કાનો રાખવાના દંડના બચથી દેશ મૂકી નાશી
જવું પડે છે અથવા તો દેશમાં રહીને પશુ પ્રતિષ્ઠાહીન થઈ દીન દયામાં
દુઃખી જીવન ભોગવવું પડે છે. તેના કરતાં ઉચિત એ છે કે દેવું કરતાં પહેલાં
પોતાની શક્તિ વિચારવી અને કરકસર કરીને પશુ દેવામાંથી છુટી પોતાનું
સત્ય સાચવવા અને પ્રતિષ્ઠા જાળવવા તત્પર રહેવું. માનવીનો ઉજ્જો બચ-
વાર આવા પ્રકારનો છે.

જેમ રસ્તામાં ગલીઓ હોય છે અને ગલીઓમાં પાછી અંતર ગલી-
ઓ હોય છે તે પ્રમાણે પુણ્ય અને પાપના રચૂળ બેદોમાં પાછાં સૂક્ષ્મ, સૂ-
ક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ બેદો એવા એવા હોય છે કે તેમનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધ-
રાવવું અશક્યવત્ છે. અને એ જ્ઞાન સુધી આપણે પહોંચીએ તો સાંભિમાન
બચવાર ચલાવવો અસંત કઠિન થઈ પડવાનો સંભવ છે. યોગીઓ, યતિઓ
અને એવા એવા વીતરાગી પુરુષો જેઓ સંસારની હવામાંથી દૂર ખસી એકાંત-
વાસમાં અંતર્મુખ વૃત્તિનો તેમની દ્રષ્ટિમાં આપણે જોને રચૂળ પણે પુણ્ય
કહીએ છીએ તેવાં શુભ કર્મ પશુ અશુભ ઉપાધિરૂપ બાસે છે. આપણે સં-
સારીએ તો ઉપર કલા પ્રમાણે શુભ કર્મ તે પુણ્ય અને અશુભ તે પાપ સ-
મજવાનું છે. ધર્મના ઉગ્ર તત્ત્વમાં આપણે જરા પ્રવેશ કરીશું તો જીજ્ઞાસે કે
વેદાંતીઓ અને જૈનીઓ જન્મમરણ આપનાર સર્વ કર્મને—પછી તે સારાં
હોય કે ખરાં હોય. ઉપાધિરૂપ ગણે છે. શ્રી ગીતાગ્રમાં કહ્યું છે કે:—

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

આહિં બમવાન શ્રી કૃષ્ણપરમાત્મા સુપ્રજ્ઞ શ્રી અર્જુન પ્રતિ કહે છે કે મમત્વયુક્ત બધાં કર્મને છેડી દઇને મારે જ શરણે આવીને રહે. હું તને સમજાવવા પાપથી છોડાવીશ. તું શોક નહિ કર. આ ઠેકાણે પાપનો અર્થ સારી પુરુષો સંચિત અને ક્રીયમાણ કર્મમાં ઉત્તમ રીતે ઘટાવે છે.

પુણ્યપાપના આવા અતિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ ઉપર વિશેષ ધ્યાન જે રાખા કરતાં તેના સ્વૂળ સ્વરૂપને જ ધ્યાનમાં લેવું ઠીક છે. ચોરી, લૂંટફાટ, વિશ્વાસઘાત, આસત્યમાયણ, પરનિંદા અને હિંસાઆદિ અનેક પાપો છે તેને ધીમે ધીમે આપણે તજી દેવા જોઇએ. પરદારા સેવનથી પણ કેટલી કેટલી હાનિ થાય છે તે અનેક દૃષ્ટાંતોથી આપણે જાણી લેવું જોઇએ અને એ અતિ દુષ્ટ વિકારથી દૂર ખસી જવું જોઇએ. વ્યભિચારની દુષ્ટ લતમાં પડવાથી ધર્માર્થોએ ધંધા ચૂકી ગયા છે, ધનિકો ધન ખોઈ બેઠા છે અને રાજાઓ રાજ્યભિટ્ટ મઠ સુડયા છે, અને શરીરના બચકર નાશકારક રોગના લોભ થઇ પડ્યા છે. એ ખરાબ લતના ગુન્હેગાર સંખ્યાબંધ રોગી લોકો ઘણાં ઘણાં પીડા પ્રાપ્તતા કંગાસની પેઠે દવાખાનામાં દવા લેવા આવતા જોવામાં આવે છે. પોતાનું સુંદર શરીર, પોતાનું સાફ નામ અને પોતાનો માનવ અવતાર ગુમાવવો હોય તો એ ખં રાખ લતનો સંસર્ગ અગ્ર પુરુષે કરવાનો છે. વાલી નામના વાનરની, બકાપ્રતિ રાવણની અને ગુબરાતના છેકલા રજપુત રાજા કરણની માઠી દશા ધધ તેનું કારણ એ ખરાબ લત સિવાય બીજી ન હતું. માટે પરમ શાંતિ અને શરીરરોગવના સુખાભિલાષી સુઘ પુરુષે નિરંતર એ દેવથી મુક્ત રહેવા એટલી આગવું જોઇએ, સ્વર્ગના દાર બધ કરી નરકનાં દાર ઉપાડી આપનાર પરમાત્મા સેવન નામનો આપણો મોટો રિપુ છે તેથી આપણે એતતા રહેવું જોઈએ. ગુન્હેગારોએ જ્યાં સુધી ફારસીનું લાકડું, શુભી અથવા તેમનું બચકર મુખ નજરેજોયુ નથી ત્યાં સુધી ગુન્હે એ કેવું બચકરશ્વ આપનાર છે તેનું ધર્માર્થ બાન-સંબંધનું નથી, તેમજ અનેક પ્રકારના પાપાચરણ કરનારાને જ્યાં સુધી બહુ તીવ્ર દુઃખો પડ્યાં નથી ત્યાં સુધી પાપનો તેમને ત્રાસ લાગતો નથી. સાત્ત્વગુણમાં નરકનું રહ્યું જ્યારે આપણે સાંભળીએ છીએ અમવા વાંચી

એ હીએ ત્યારે આપણે યમદુતોના મારના વિચારથી કંપીએ હીએ. ૨૪મીની નીસરબીની નાની સરખી પથ્થુ હૃદયને ચમકાવનારી કવિતાથી આપણને કેવી જીતિ હવજો છે અને પાપથી ડરવાને અને પુણ્ય તરફ યજવાને આપણને કેવું શિક્ષણ દાણજર પથ મળે છે, તો માણવ યમપુરીના ફરિયાના ત્રાસથી જમવા માટે આપણે અગળથી શા માટે ન ચેતવું ? આયુ નરકની પ્રાપ્તિ કેટલી ત્રાસાપક છે એ જાણત જોને થકા હોય તેણે તો પરબીસેવન જેની ખરાબ લતમાં કાઢ પથ્થુ દિવસ પડવું નહિ. નરકની વાત તો જરા દૂર રહી પણ બળિયારી માણસની સાક્ષાત્ નરકસંજ્ઞાન શરીરની રોગી હાલત અને મનની ગાંઝ જેવી જહાવરી હાલતને જ નિદાનવાથી આપણને જાણી શકે પરબીસંગની લત એ માત્ર અસંતિવું, અપકોર્તિવું અને અનાસંગ્યવું આલય છે જેઓ તેમાં સપડાયા નથી તેઓ માગ્યવંતે છે, જેઓ સપડાયા છે તેઓનો નિપત મયે જ છુટકો છે અને તેથી તેઓ ઇલાપાત્ર છે. કદાચ અનહદ પશ્ચાતાપથી, અસંખ્ય લાનોના પ્રકારથી અને સદ્માયે સાધુજનની સહતિથી તેઓ સુખરે અને સારા સમયે જીવે તો જીવે; નહિ તો અધોગતિ વિના બીજી રસ્તો એમને માટે નથી.

જેકુનો ખેતરમાં હતાપાળીના પ્રમાણમાં જેટલું પાકી શકે તેટલું ન હોતપન કરે, એટલે જાણસ અને ઉપેક્ષા રાખે તો તેમાં તેને પણ પાપ છે કેમકે તેના સદુષ્ઠ ઉપર દેશનું કદાચ દડવું રહે છે. માળાપો પોતાના પાળ જમ્યાંને નરરાત સરખાં ન જનાવે તથા મજબુત અને નીરોમ ન જનારે તો દેશને નબળો હાલતમાં રાખવાનું અને દુરાચારી જાલચવાનું પાપ તેમને જ સિર છે. આમ પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતા પોતાનું કામ, પોતા પોતાના જૂઠા દિલને એક સામાન્ય સાધારણ દિલમાં યોજી દેખે એકી સાથે સારું કરવું જોઈએ કે જેથી કરીને જમના સરવાળારૂપ દેશની આજારી ઝળકી ઉઠે. જો આગ ન થાય તો આપણે સિર પાપો ચોટ્યાં છે. આપણી અવનતિ નકી છે અને આપણે હમ્મરના અનુચલને પાત્ર નથી. ધન્ય છે, સાધુ પુરુષોને કે જેમનાં આચરણ સદૈવ સરજ અને સુખપદ હોય છે. જેઓનું સંત જાત જગતની

સેવા ઉઠાવવી અને તેમ કરી સુખ મેળવવું એ હોય છે; જેઓ પ્રભુના પ્રિય પુત્રો સરખા થઈ સૃષ્ટિમાં સુખેથી રહે છે, અને સુખનું જ જ્ઞાન સંદા કરે છે. સાધુ પુરુષો ક્રોધ કરતા નથી, તેઓ ક્ષમાશીલ હોય છે. સાધુ પુરુષો આગસ્ય બની જડ થતા નથી. તેઓ સદુષ્યમાં રમ્યા રહી ઉગ્રપણે સચેત રહે છે. સાધુ પુરુષો સત્ય જ બોલે છે, સત્ય જ કરે છે અને સત્ય વિચારો જ વિચારે છે. પરનિંદા, પરધન અને પરનારી ઉપર તેમનો અંતઃકરણથી અણાવ હોય છે. સાત્ત્વગતિ, સાંતોષ અને શીલગુણાદિ તેમને પ્રાણીથી પ્રિય હોય છે, એ જ એમનું સર્વસ્વ કહીએ તો ચાલે. તેઓ પુણ્યનો સંચય કરે છે અને સદાનંદમાં રમી રહે છે. સમૃદ્ધિ નહિ છતાં તેઓ ખરા સમૃદ્ધિવાળા છે; સામર્થ્ય નહિ છતાં તેમનામાં ખરું મનોબળ હોય છે. ઇશ્વરશબ્દિમુખ તેઓ જ બેસે છે અને પરમાત્માનું સ્તુતિ ચિંતન તેઓ જ કરે છે. દયા, આર્જન, અને ધૈર્ય પણ સાધુ પુરુષો જ રાખી શકે છે. પરાય સાધવામાં તેઓ સ્વાર્થ સાધવા જેટલો જ અભિમાય ધરાવે છે; પરપીડન, અને અપરાધથી તેઓ કેવળ અગત્યવાળું રહે છે. વાણી ઉપર સંપૂર્ણ નિબંધ તેઓ જ ધરાવી શકે છે. ચાત્રનાં વિદિત કર્મો તેઓ જ કરી શકે છે. અવિદિત કર્મોથી તેઓ જ દૂર રહી શકે છે. દેશની ઠાઠ તેઓ જ રાખે છે અને દેશનું હિત તેઓ જ કરે છે. મિથ્યા બકવાદીઓ દેશાભિમાન, સત્યનિષ્ઠા અને પરદોષદર્શનનાં શંકાઓ મારી મારીને કુઠાવાના પથ વાસતા, દેશકલ્યાણ તેમનાથી થવાનું જ નહિ કારણ કે તેઓ પોતે જ પાંગળા છે. માત્ર છબશરો પાંગળો રહ્યું શું હતી આવશે ? તેની છબ બધું કરાવે એટલે તેમનું સર્વસ્વ કળાઇ ગયું.

જગદ્ગુરુ શ્રીમત્ શંકરાચાર્યે સર્વ દિશામાં વિજય કરી સદ્ધર્મ પ્રત્યે રચાવી આપ્યાવર્તને અધમાવસ્થામાંથી ઉઠાવી તેનો પ્રતિષ્ઠાર કર્યો. આગમના નું અદ્વિત, મૃત આર્વજનોને પાણી તથા તેમને માટે નિરંતર ન ખૂટે તેવા વેદાંતશાસ્ત્રના અનેક મંથોના અમૃતાશય રમ્યા. બકિત્યાનુ રૂસિંદ મહેતાએ, બકત કવિ પ્રેમાનંદ વગેરે ગુજરાતના બીજા અનેક મહાપુરુષોએ સારાં સારાં કાવ્યો રચી અને પોતાનું આચરણ પવિત્ર રાખી ગુજરાતને બાળનરસ અને

તરત્રમોધરડે સારી ધર્મધુટિ આપી છે હમણા હમણામા પણ ત્રિય સાધક અધિકાર વગેના સદેશુરવર શ્રીમન્નસિંહાચાર્યશ્રી સરખા સદ્ગુરુઓએ તેમ જ અનેક વિદ્વાનોએ પોતાના શરણાગત અને પરિચિત લોકોને ધર્મમોધરડે અનાચારમાથી જાગાવ્યા છે ધર્મનેરુ તેમના હૃદયમા રોપીને તે તે સદ્માગી ભોક્તાના ઝગનને પુણ્યમય કરવા પૂર્ણ કૃપા કરી અનેક ઉત્તમોત્તમ ઉપદેશો આપ્યા છે તથા શુદ્ધ ચરિત્ર અને ઉત્તમ જ્ઞાનથી ભરપૂર ધણા ઉત્તમ મયો રચ્યા છે એ ઉપરથી જણાય છે કે ધર્મનુ સરચાપન એ જ પુણ્યનો હૃદય સૂચક છે, અને પુણ્યનો હૃદય યતા જ સતત મતિના બળે અને સદુપદેશના યોગે પાપ-વૃત્તિ ઝીણી થવા માટે છે પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના મન ઉપર દક્ષતા ન રાખી શકાય તો પોતાથી વધારે સારા ગુણુવાન વિધવાન અને જ્ઞાનવાનની ગતિ મેનવી. વાડની સહાયતાથી વેસાઓ બહુ વિસ્તારને પામે છે. તેમની સગતિમા હમેશાં ધર્મપરામણ રહેવા અને પાપથી દૂર ખમવાને આશ્ચર્યપૂર્વક શક્ય કરવો આમ કરતા કરતા આ તારણુની ચોગ્યતા એવી થઈ જાય છે કે પછી મહજ સદુપદેશમા કામ્ય રહેવાન છે અને પાપવૃત્તિ સમૂળ ખસી જાય છે

સ સારને વિદ્વાનો “ ભવકૂપ ” કહે છે જેઓ પાપાચરણ કરે છે તેઓ તે ભવકૂપમા દૂષ્ણા સમજના સાધારણ માણસો જેઓ પુણ્ય અને પાપ એ બંનેમા છે તેઓ ભવકૂપ ॥ જળની સપાળી ઉપર કંઈક બહાર અને કંઈક અંદર જેમ આચકામ છે જેમ એ રસીએ બાપેતો ઘડો ફવાતા પાણીમા પડ્યો પડ્યો તરે છે તેમ માણસ પણ ભવકૂપના અચાન રૂપી જલામા તરે છે પ્રભુનો પ્રકાશ તેને કંઈક સુખ ॥ આપે છે અચાન અને પાપની મોહમળ તેને દુઃખમા દૂભાવવા મહેનત કરે છે રસીરૂપી ઇશ્વરનું અચરબન છે તે તેને દૂગતા જમાવવા કરે છે તેમા જે મનુષ્ય પોતા ॥ વિવેક બુદ્ધિથી સદસત્ય પારખી શકે અને ઇશ્વર ઉપર નિષ્ઠા રાખી ઇશ્વરની જ જ ખના કરે, અજા નરૂપી જળથી ડરે નો તથા અનેક રિકારરૂપ તરંગ અને મોતથી બચે તો હથ-રનિષ્ઠાની પરિપૂર્ણ અવસ્થાએ જેમ રસીદ્વારા મનુષ્ય ઘડાને દૂધ બહાર કાઢી આપે છે તેમ સાક્ષાત્તુ પદમ કૃપાળુ પરમેશ્વરનો હાથ જ આપે આપ બહાર

કાઢે છે.

પુણ્યના રસ્તાઓ અનુભવી વિદ્વાનોએ નીચે પ્રમાણે જણાવ્યા છે. સ્વ-
ધર્મપાલનથી મનુષ્ય તરીકે આપણી ફરજ જાણવાય છે, અને પોતે મુખી
મધ્ય પીઞ્જને સુખી કરવાને યોગ્ય થવાય છે. દુઃખને વિશે ધૈર્ય રાખવું એ પણ
એક સ્વધર્મ છે. દુઃખને સમયે ધૈર્ય જોઈ નાખીએ તો અનેક દુઃખો થવા સં-
ભવ છે, ધર્મથી પતિત મધ્ય જાણ્ય તો ગાદી શું અદિત મધ્ય રહ્યું ! વિચાર
ની પવિત્રતા, વામણીની પવિત્રતા, અને સરીરની પવિત્રતા એ પણ ધર્મનું અંગ
છે. ઇન્દ્રિયોને ઠગવું રાખવી, સહ સહને યોગ્ય રસ્તે ચલાવવી તે પણ ધર્મનું
લક્ષણ છે. સંતોષથી જાણ્યો સદૈવ અંતઃકરણને શીતળ રાખવું અને તૃષ્ણા
અને ભોખને દૂર કરી નાખવા એ પણ ધર્મના સ્તંભમંગલ છે. કામ
અને ક્રોધ જોઈવું તે ધર્મના અઢાલબૂલ છે. સરળતા રાખવી, મદમાં ઊઠી
જવું નહિ, ખિન્ન દોષ તથા દેવો, વન અને મનને દુઃખ પડે એ તેના ઉદ્યમ
અને ખજાનાઠ ન કરવા એ પણ ધર્મ પાળનારને આવશ્ય સમજવાનું છે.
જેથી મનને ક્ષોભ ન થાય અને સરીરનું સંરક્ષણ સમયામ રહે તેનું શાંત
અને નિર્દોષ ચરિત્ર રાખવું એ સ્વધર્મનું કાર્ય છે.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ શક્તિમાન અર્જુનને કહ્યું છે કે " દૈવરઃ સર્વ
મૂર્તાનાં હૃદયેઽર્જુન તિથતિ । હે અર્જુન ! સર્વના હૃદયપ્રદેશમાં ઇન્દ્રિય
નિરાજ્યા છે. સર્વ ના કર્મના તે માણી છે અને સર્વના કર્મનાં ફળ
ઇન્દ્રિય જ આપે છે. જ્યાં દેવી પ્રતિષ્ઠા મધ્ય દોષ ત્યાં દમ્ભેશાં યોગ્યામ
અને પવિત્રતા રાખવી જોઈએ. મનુષ્યના હૃદયમંદિરમાં સાદાત્વ
પરમાત્માનો વાસ હોવાથી તેને સદા પવિત્ર રાખવું એ સર્વનો મુખ્ય
સ્વધર્મ છે. મનુષ્યે પોતાના હૃદયસ્થ પરમેશ્વરનું સદાચરણ વડે, વિનય
વડે અભિમાનના વડે પૂજન કરવું જોઈએ, અને એ પરમાત્માની
પ્રસન્નતા એ જ પોતાનો ધર્મ અને એ જ પોતાનું પુણ્ય એમ
સમજીને. સર્વ પ્રકારે હૃદયવાસી ઇન્દ્રિયની શુદ્ધ આજ્ઞા પ્રમાણે તેણે વર્તવું
જોઈએ. હૃદયને શુદ્ધ કરી ચલાવવું નહિ. હૃદયને શુદ્ધ કરી નાખવાથી તેમાં

નિરાજમાન પ્રશુની કાંપી સરખી આપણને યત્નાની નહિ અને પાસે છતાં
અદૃશ્ય ચપલા અંતરામીથી વિશુષ્ણ થઈ આપણે હમેશાં અધિકારમાં ધર્યા
જમણું, અને પાણીમાં, ખાડામાં, કાંઠામાં અને જીવજંતુના ત્રાસમાં આપણે
ચક્રોએ ચઢીશું તથા દિનપ્રતિદિન અધિક્રમિક દુઃખને પામતા જમણું.

સાજમા કહ્યું છે કે સારું અને નરવું, સુખ અને દુઃખ, બધું અને
મોક્ષ એ બધા હંદ બાવે મનથી જ રચાયા છે. કહ્યું છે કે મન એ મનુષ્યાણું
કારણે લેલમોક્ષયોઃ । બંધ અને મોક્ષનું કારણ તે મનુષ્યનું મન જ છે માટે
મનને સુધારવું અને શ્રેષ્ઠતાની ટોચે આણવું એ મનુષ્યોનું ઉત્તમ કર્તવ્ય છે,
તેથી ઉલટું મનને ખરાબ કરવું, દુર્ગુણના વિષમાં પચવા હેવું, અને નરવમાં
થી પશુત્વમાં પહોંચવું એ મનુષ્યોનું નિંદા દુરાચરણ છે.

ભર્તૃદરિએ મદાતમા અને દુરાતમાઓને રિવેક બે સ્તોકદ્વારા બહુ સારો
ખતાબો છે. ત્યાં દુરાતમા વિષે ને આ પ્રમાણે કહે છે.

અકલ્પત્વમકારણચિન્નહઃ

પરબને પરમોપિતિ ચ સૃષ્ટા ।

સુજનમ્પ્રજનનેશ્વસહિષ્ણુતા

પ્રકૃતિસિદ્ધમિદં હિ દુરાત્મનામ્ ॥

પ્રાર્થીમાન ઉપર અકલ્પતા કહેતાં નિર્દેશપણું અને તેને યોગે પર-
બીજનમા અમેમર થતાપણું, તેમ જ દાસતાં આશનાં વિના કારણે કામની સાથે
સગમની કરવી, ક્રૂરપ રચવે, તથા પારકાને વિદ્વન કરી સનોય માનવે,
પારકાનું દ્રવ્ય ચોરી લેવું, છીનવા લેવું કે હાથચાવી લેવું, પરપત્ની ઉપર પાપી
દષ્ટિથી વર્તવું, આરભાણુસોની સતપ્રીતિને અને સગાંસંજમીને સારી રિય-
તિને સાંપડી ન થકતાં તેમને નિરંતર દેવ કરવે, તેમની નિંદા કરવી, તેમનું
અદિત વિચારવું તથા કરવું, એવા એવા પાપના ઉઠાં મૂળચળા દુર્ગુણો,
જે આદ્યોદ્ધ પુરુષને વિષે સ્વભાવિક છે. પ્રાણુ અને પ્રકૃતિ સાથે જન
નિયમ છે તેથી જન્મથી પ્રાપ્ત એવા દુર્ગુણોને જો કદા પુરુષે સમય
અર્થમાં નિવારે નહિ તો જાણે અને તે તેમના સંગી જ રહેવાના.

મહાત્માઓના ગુણો ક્રિયર મહાત્મા-અતૂંહરિએ કેવા મુંદર વર્ણી છે ।

વિપદિ ધૈર્યમથાશ્ચુદયે ક્ષમા

સદસિ વાક્પટુતા યુધિ વિક્રમઃ ।

યશસિ ચામિહચિર્યસનં ધૃતૌ

પ્રકૃતિસિદ્ધમિદં હિ મહાત્મનામ્ ॥

મહાત્માઓ આપણે સમયે ધીરજ રાખે છે, અચાત્ર અનિષ્ટ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મહાબુકાળ જેમ પહોંચે મૌનપણે કાઢી નાખે છે તથા પવિત્ર માણસો એકાતમાં બેસી છટ રમરજમાં વ્યતીત કરે છે તેમ પોતાની સ્થન-શીક્ષતાથી તથા મનરૂપી એકાંત વાસમાં એટલે ચિત્તરૂપી એકાંતમાં દુઃખનું જ્ઞાન બૂલી જાય છે. ધર્મને કંઠી ઊડતા નથી, સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે દુઃખમાં જેમ દગાતા નથી તેમ સુખમાં છકાં જતા નથી, અપમાની ઉપર જરૂર ક્ષમા જણાતાં ક્ષમા કરે છે, પવિત્ર માણસ બેઠા હોય ત્યાં કે મોટી સભામાં વાણી પવિત્ર અને મનોહર બોલે છે, મુઠ્ઠને વિષે પરાક્રમ પણ મહાત્માઓને જ સંભવે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર એ પદ્ધિપુ સાથે મનુષ્યને યુદ્ધ થયા જ કરે છે. એ છ રિપુઓ મનુષ્યને અવિધાના પા-દમાં ધસડી જતા થયે છે અને સત્પુરુષને સદ્ગતિની હમ્મજ હોય છે તેથી છ રિપુના કલામાં ન રહેતાં તેમની સાથે સદા યુદ્ધમાં મમ્મ રહે છે અને વિજયી નીવડે છે; સાગી કીર્તિ મારે અગિરચિ મહાત્માઓને થાય છે કેમકે સદ્વર્તન જોયો રાખી શકે છે તેઓનેજ સત્કીર્તિની હમ્મજ રાખવી લાજમ છે, જેઓ ઉધોગી છે તેમને જ સત્ ફળની પ્રાપ્તિની આશા રાખવી સંભવે છે, પણ દુર્યુધીને સત્કીર્તિની આશા કે હમ્મજ મિરવા છે, અને આળસુને સારા ફળની આશા ફાકટ છે; જ્ઞાન મેળવવામાં જ જેમની લગની લાગી રહી છે, આત્મા પરમાત્માના વિચારમાં જ જંમનાં મન નિમગ્ન હોય છે, વૈતદિક ધર્મગ્રંથોના અરણ્યમાં અને વાચન અને વિચારવામાં જ જેમનો સમય આનંદપૂર્વક વ્યતીત થાય છે તેવા મહાત્માઓ જ દોષ શકે છે. કાંઈ ધનના જગતી, દેસના રાજત્વથી, કે સર્કારના સૈન્યથી,

મહાત્મ્ય મળતુ નથી, પણ આન્તર ઉચ્ચ સામગ્રીથી જ, મનોનિમિદ્ધથી જ અને વિશુદ્ધાચરણથી જ મહાત્મપદ સંભવે છે.

સર્વ ધર્મનિગામુઓએ ધર્મ પાળવામાં એકે અનુભવી વિદ્વાનનુ નીચેનું વાક્ય સ્મરણમાં રાખવું ઉચિત છે મૃદ્ધતિ ઇવ કોશોષુ મૃત્યુના ધર્મ-માચરેત્ એટલે જાણે કે મૃત્યુએ આવી આપણા કેસ પકડ્યા છે એવી મૃત્યુની ખીંક હૃદયમાં રાખીને ધર્મ પાળવો. ઇશ્વરની કૃપાથી એવી ધર્મ નિગામી આર્વજ ધુઓમાં પ્રકરો એમ અંતઃકરણથી ઇચ્છીને હવે તિરમાય છે
इतिशिषम्.

મણિગાંડર પુરુષોત્તમ રાવળ-શાંતી.

પ્રેસિડન્ટ ગારફીલ્ડ,

અથવા

રંકથી રાય.

ઉપેદ્યાત.

દેશમ જેવા સુંદર, સુંવાળા, ઉજ્જવલ અને આતિ લપયોગી પદાર્થને
એક કીડાથી ઉત્પન્ન થવો કેાણુ જાણે ? સુરક્ષિતેની મહા મૂલ્યવાન ધાતુને!
પિતા બોળવા પ્રચ્છનાર કયો પુરુષ એક સામારણ પાપાણુ-દરરોજ પારલિના-
ની ઠોકર ખાનાર પાપાણુના પિતરાઈ ઉપર લક્ષ આપશે ? નીલકંઠસ અને
સ્વેતકંઠસજેવા નેત્રદાર અને મનોહર દૂલની ઉત્પત્તિ કયો માણસ જાણુ તથા
કાલવર્ધી ધારશે ? ગોરોચન જેવી મુગ્ધકમલદુર ચીજની પેદાશ માપના પિત્ર-
થી એમ કોણુ માનશે ? એક નાના સરખા સૂર્યનું ક્રમ કરનાર દેવીપમાન
આકર્ષક મણિનો જન્મ ભવંકર સાપની ફેણથી કયો માણસ કહી શકે ?
શાકાળેવા જડ પદાર્થને જોઈ કયો માણસ કહી શકે કે તેમાં સાક્ષાત્ અગ્નિ-
દેવ-ગોલાના પ્રગટથી સૃષ્ટિના અસંખ્ય વ્યવહારોને નિભાવનાર અગ્નિદેવનો
નિવાસ છે ?

મહાપુરુષોના સંબંધમાં પણ તેમ જ છે. જન્મ અને સદવાસ વગેરે
કારણો ને પુરુષને જહુ મદદ કરનાર યજ્ઞ પડ્યાં છે એવા મહાપુરુષોની મહત્તા-

વિદે જરૂરે આપણને પરમ પ્રથમ સાનો ભાવ યામ, પરંતુ તેમનાં ચરિત્રથી આપ-
ણા રવાડાં તો ખડાં થવાના નહિ. આપણા રવાડાં તમારે જ ખડા થવાનાં કે
જ્યારે આપણે એવા કોષ પ્રસિદ્ધ મહાપુરુષનું ચરિત્ર અવલોકીએ, વાર્યાએ
અથવા સાંભળીએ કે જેનાં માતાપિતા પ્રસિદ્ધ મહાત્માઓ ન હોય, અર્થ તો જેને
પોતાની મહત્તાથી દિવ્યસંપત્તિ મેળવવામાં ઉચ્ચ જન્મથી આપણે મદદ
કરી ન હોય, જેનાં સંગતિઆદિ આવરણો કનિષ્ઠ કે મધ્યમ પ્રકારનાં હોય, અ-
ર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટતાનાં પેલક હોય નહિ, જેણે અનિચાર્ય ભામત્વા પ્રતિગ્રંથરૂપ
અનેક મહાપર્યતોનું ઉદ્યોગરૂપ ક્ષત્રિ ત્રિદારકપંચથી ચૂર્ણ કરી નાખ્યું હોય,
જેણે પ્રતિફલતારૂપ પાતાલભૂમિને ઝોદી અમર યગરૂપ અખૂટ અમૃતકર-
ણુ મેળવ્યું હોય, કુંઠાણુમાં જેણે પોતાના જાલુખવથી, વિદ્યાબલથી, નીતિ-
બલથી, ધર્મબલથી, કે એમાંના અનેક જસોથી ભારે પરાક્ભ કરી અનુકરણુ
કરવા યોગ્ય વર્તનનો અમૂર્ધ વારસો જનમંડલને આપ્યો હોય, રાજના વી-
ર્યથી રાણીને પેટે અવતરેલો અને ગાદસાહી ઢળથી, જાદસાહી હાકમાં, ખાદ-
સાહી સંજોગોમાં ઉછરેલો રાજકુમાર હૃતમ રાજ યાવ તો આપણે તેનાં વ-
ખાણુ કરીશું ખરા, પણ આપણને વિરમય થશે નહિ. આપણુ આતંકરણુ
આપણને છૂરો સંદેશ કહેશે કે 'એમાં એણે શી મોટી ધાડ મારી ? રાજના
છાકરા યાવ એ રવાનાનિઃ છે ' પરંતુ રક માગાપને ત્યા અવતરેલો, અને
પૂરંતુ ખાવાનુ પણ ન મળે તો ખૂનિન' ભોમસાધનેત્રી શી વાત-જોવી દરિદ્ર
રિધિમાં ઉછરેલો કોષ ગુરુ પોતાના બગીરથપ્રયાસથી પોતાની બીખારીની
કુંપડીનું રખાંવર રાજના નિંદાસનમાં કરી દે, અને પોતાની હૃતમ રાજપક-
બાથી ભર ભલા બુધાસોને પણ બુવારી દે તો પ્રશ્ન સામાન સાથે વિરમવલા-
વથી ધળકડું આપણું અંતઃકરણુ શું સાક્ષી નહિ પૂરે કે ' ધન્ય છે એવા
પુરુષને કે જે પોત ના પુરુષત્વથી મહાપુરુષત્વ રળે ?

કુનિધાની વસીનો જુગ જ ભાગ મોટા માણસનો છે; પણ મોટો
ભામ તો નાના માણસનો છે. આ કારણથી મોટા માણસને વધારે મોટા
ખતાને એવા ચરિત્રો તથા એવા ઉપદેશોના અધિકારીઓ બહુ જોઈ

૧૫ છે; પરંતુ જે ચરિત્ર આગળ જે ઉપદેશ મનુષ્યને નાનો ટાળી રીતે જાનવે છે તેના અધિકારીઓ અસમ્યક્ દેખે શકે. મોટાને મોટા જનાવનાર જોયે દિમાક્ષય પર્વત જેવો છે, કે જ્યાં ન મળે પગ-જ્યાં કે ન મળે સરળ માર્ગ, અને જેના દર્શનમાત્રથી પ્રેક્ષકનું અંતઃકરણ સંકોળાય છે; નાના માણસને મોટા જનાવનાર જોયે પાવાગદ, સ્પત્યુંગી ગિરનાર પર્વત જેવો છે, જ્યાં પવનિયાંના સદૃશ્યે કે સરળ માર્ગના ચેતનથી ભૂમિકામાં રહેલા મનુષ્યે જનન ભૂમિકા અધિક આવાસરિતા પ્રાપ્ત રી શકે છે. દિમાક્ષયની યાત્રા ક્રેત્રિક જ કરી શકે છે, અને પાવાગદ, સ્પત્યુંગી તથા ગિરનારની યાત્રા સેતકોનાં ટોચેટોચાં કરે છે એ મુવિદિત છે.

ઉપર કહેલા ચરિત્રના જે ભેદ આ દેશના પ્રાચીન સપિમુનિઓ સારી રીતે જાણતા હતા જન્મથી જ ઇશ્વરી અંશભાષે આવતરેલી શ્રીરામ, શ્રી હનુમાદિ દિવ્ય બક્ષિતઓનાં પાવન ચરિતો આપણ ઉપરાંત તેઓએ શ્રીવા-દિમકિ આદિનાં કલ્પજલ ચરિતો વર્ણ્યાં અમલ્યુ ■ કેવોગ્ય પુરુષાર્થથી મનુ-ષ્ય થોડા સમયમાં નાનો મરી મોટો થાય છે. પરમેશ્વરપ્રતિ અદ્વાભક્તિ દેહ કરવા અર્થે પ્રથમ પ્રકારના ચરિતોનું મનન આવશ્યક છે: મત્યેભોક્ષ્ય કર્મ-ભૂમિમાં આવતી ઉમ પુરુષાર્થ કરવામાં જીર્ણ પ્રકારનાં ચરિતો અત્યંત ઉપ-ગોગી અને ઉત્તેજક છે.

આ સમુદાયના નાપક નટવર પ્રેસિકંટ ગ્રાન્ડીટકનું ચરિત નાનાથી મોટા થવા ઉત્તેજનારને બહુ ઉપયોગી તથા ઉત્તેજક દેવાથી જનપ્રિય થવાનાં ચોગ્યતા વાળું છે.

પોલોમો વર્ષે ઉપર અમેરિકાના કેટલાક પ્રદેશમાં, જ્યાં હાલ સહેરો વસેલાં છે તેમાં ધીમ જંગલ હતું. પૂર્વ તરફના ધીમ વસ્તીવાળા ભાગે તરફથી જોડેલાં ધીમે ધીમે આવી વસવા લાગ્યા અને તેઓએ જમીન વેચાતી લઈ ત્યાં જોડે કાપી નાખી તેમાં ખેતી કરવી શરૂ કરી. ત્યાંનું જીવન આરંભમાં ૪૫-૪૬ હતું. ધરો થયાં નાનાં અને વળાઓનાં ખાંધેલાં ફળો અને નેની વચ-માના માળાઓ માટીથી પૂરી દેવામાં આવ્યા હતા તથા કાચાં અને મીઠાકા-

પાત્રેવા કાગળોથી બારીઓ ઢાંકવામાં આવતી હતી. મરમામન જુન અને દનિષ પ્રકારનો હતો. કેટલેક સમયે નિકટનું ઘર કેટલાક માંડ દૂર હતું અને રાત્રે કોઈ કોઈ પ્રસંગે તો વરઝ્યોનું બસનું દાર આમળ જ સાંભળવામાં આવતું હતું.

સને ૧૮૨૧ માં અશ્વામ ગારશીશ નામનો યુવાન પોતાની તરતની પ-રણેલી સ્ત્રીસહિત આવી ઝૂંપડીમાં આવી વસ્યો. નવ વર્ષમાં એને ત્રણ પ્રજા થઈ અને તે સમયમાં એણે કેટલોક દ્રવ્યસંચય કર્યો હતો તેથી એણે પચાસ એકર જમીન લેવાની નીધી અને ત્યાં વગાઓની ઝૂંપડી બાંધી પછી તેણે જમીન ચોખ્ખી કરવા માંડી. આ કાર્ય તેના સુદૃઢ સરીરને અનુકૂળ હતું તે સ્થળે ૧૮૩૧ ના નવેમ્બર માસમાં એનું ચોથું સંતાન જન્મ્યું જન્મ થયો.

અરાઠ માસ પછી એક સમયે જ્યારે અશ્વામ કામમાં ઝુંબાયો હતો ત્યારે તેણે જંગલમાં આગ લાગ્યાની જૂમ માંભળી. પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર અને પુત્રીની મદદથી અશ્વામે આગને પોતાના ખેતરમાં પ્રસરતી અટકાવી.

શ્રાપી સુકત થવાને પગલની લહેર આવતી હતી એવે સ્થળે તે લાકડાના ઢીમમાં ઉપર બેઠો. સરીરમાં જે સમયે ઉજ્જ્વળ રૂપ તેણે સમયે ઠડો પવન આવો એ બયબરેનું છે અને અશ્વામ રોગનો ભોગ થઈ પડ્યો તેથી તે થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો.

આસપાસના થોડા પડોશીઓ તેની વિધવા તથા પિતા પિનાનાં જાળકને આશ્વાસન આપવા આવ્યા અને તેઓની મદદથી શ્રુતસનીરને ખેતરના એક ખૂણામાં કાટવામાં આવ્યું.

એ વિધવાની સ્થિતિ ઘણી દુષ્કાળનક હતી. તેના ખેતરની પૂરી કીમત ભરવામાં આવી ન હતી અને આ દેવું પતાવવાને તેની પાસે દ્રવ્ય ન હતું. તેનો મેરો પુત્ર માત્ર અગીયાર વર્ષનો હતો અને તેનો નાનો છોકરો દશ છે નાળક હતો. તેના કેટલાક સ્નેહીઓએ તેનાથી ખેતર ખેડી ચકારો નહિ એમ જણાવી તે વેચી નાખવાની તેને સલાહ આપી. તે જો આ પ્રમાણે વતે તો આથી તે પોતાનું દેવું જ માત્ર વાળી શકે અને નિર્વાહને અર્થ તેને તેના

સંબંધીઓનો આશ્રય લેવો પડે. ઇષ્ટસ્મરણ કરીને તેણે મોઠા પુત્ર ટાંગસની મહંથી ખેતર ખેડવાનો, અને ખેતરનો થોડો બાગ વેચી નાખી દેવામાંથી મુક્ત થવાનો નિશ્ચય કર્યો. જ્યારે તેણે આ વિચાર ટાંગસને કહ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે “મા ! હું ખેતી અને વાવેતર કરીશ, હું ખર્ચ-પણ રોપીશ, લાકડાં કાપીશ અને ગાયને દોહીશ.” તેની માથે કહ્યું “પુત્ર ! તું હજી બાળક છે તેથી આ સધળું તારાથી થઈ શકશે નહિ, પરંતુ મારી મદદથી તું જો કરી શકીશ. ઉત્તર આપણે આ કાર્યમાં સહાય થશે.”

જે જમીન વેચવાની હતી તેને લેનાર મગવાથી ગારફીલ્ડની વિધવાએ તે વેચી દીધી અને તેના પૈસાપડે સધળું રેવું પતાવી દીધું. અમેરિકામાં ખેતીના કામમાં બગદને ઠેકાણે ધણુંખરું થોડાઓ વાપરવામાં આવે છે અને ટાંગસે પાંચેશી પાસે એક થોડો ફળીનો લીથો અને તે વડે વાવેતરને મારે જમીન તૈયાર કરી. ધડના ખેતરની આસપાસ વાડ બાંધવાની જરૂર હતી અને પાંચેશીએ એને બાંધવામાં મદદ કરવાને ‘કહ્યું’, પણ લાંબા પ્રયત્નિત રિવાજ પ્રમાણે ગારફીલ્ડની વિધવા તારૂંથી કાચ પીવાનો ન મળ્યો ત્યારે તે લોઠા એ કાર્ય છોડી જતા રહ્યા. તે બી પોતાના નિશ્ચયમાં અડગ રહી અને જાતે કુદાડો લઈ લાકડાં ફાડવા મંડી. ટાંગસે પોતાની માને આપેલું વચન સંપૂર્ણ રીતે પાળ્યું. તે પ્રાતઃકાળમાં કામપર લાગતો અને મૂંઝાસન થતા સુધી તે કામ કર્યાં કરતો. કેટલાક સમય પછી ખેતર વાડથી ઘેરી લેવામાં આવ્યું અને અનાજ લેવા લાગ્યું.

પરંતુ ધરમાં ભરેલા દાણા દિન પ્રતિદિન ધટતા જતા હતા અને ‘નવું’ અનાજ લેવાના પૈસા હતા નહિ. તે વિધવાએ વિચાર્યું કે આ સંબંધી કાંઈ પણ ઉપાય યોજનામાં નહિ આવે તો પાક થતા સુધીમાં ભરેલું અનાજ ખૂંટી પડશે. આથી, પહેલાં કરતાં તેને આ વખતે વધારે મહેનત પડતી હતી નો પણ તેણે દિવસમાં જોવાર ખાતા માંડ્યું. આમ છતાં પણ તેને જથ્થાલું કે પાક થતા સુધી અનાજ પડેલુંય નહિ અને તેથી તેણે નિર્વાહ નેરલું જ

• ગોરા લોઠા સામાન્ય રીતે દિવસમાં ચાર પાંચ વાર ખાય છે.

દિવસમાં એક વાર ખાવા નિયમ સખ્યો. આ મધ્યુ નેના છોકરાંઓથી બન-
તા સુધી તે ગુપ્ત રાખતી. ટોમસ એક મોટા માથુસ જેટલું કામ કરતો હતો
તેથી જોને તો ખેરાકની જરૂર હતી.

આખરે ત્યાંક પુષ્કળ થયો અને માતાએ તથા પુત્રે નિશ્ચિંતપણે તે
કાપવા માડ્યો અને તેને કાઠારમાં ભર્યો. ત્યારે આ પાઠમાથી પ્રથમ ભોજન
તૈયાર કરવામાં આવ્યું ત્યારે ઇશ્વરે કરેલા ઉપકારથી તે માતાનું હૃદય પીગ-
ળા મધુ અને તેણે મોટેથી કહ્યું કે 'ઇશ્વર અન્નદાતા છે અને હવે અને તમી
પડશે નહિ.' એ લોકોને ત્યાર પછી કોઈ દિવસ શૂંષ્ણ સહન કરવી પડી નહિ.

અમેરિકાના ધણા ભાગમાં શિયાળામાં જરૂરથી જમીન ઢંકાઈ જાય છે
અને શરદીથી રક્ષણ કરવાને અર્થે જોડા પહેરવાની અગત્ય હોય છે. દ્રવ્યની
અડચણને વીધે જેમ્સને શિયાળામાં પણ પહેરવાને જોડા હતા નહિ. ધીમે
ધીમે ટોમસ કેટલુંક કમાયો અને તે કમાણી પોતાની મા આગળ મૂકી તે
જોલ્યો કે "હવે જેમ્સને માટે આપણે જોડા લઈ શકીશું." જેમ્સ તે વખતે
માત્ર સાઠ ત્રણ વર્ષનો હતો અને જોડા મગાવવાથી તેને મઠા હર્ષ થયો.

જેમ્સ જ્યારે ચાર વર્ષનો થયો ત્યારે તેના ઘરથી ડોઢ માડ દૂર આગ-
ડામાં એક શાળા ઉઘાડનામાં આવી તેની માએ અને ટોમસે તેની બે બેન
આથે તેને નિશાળે મોકલવા ધારું પરંતુ એનાથી એટલું બધું આલી શકાય
એમ નહતું તેથી એની મોટી બહેને એને ઉચકી લઈ જવાનું કહ્યું અને
બીજે દિવસે સવારે તેને ખભે બેસાડી નિશાળે જવા નીકળી જેમ્સને ખભે
બેસવું અને નિશાળે જવું પસંદ પડ્યું. તેઓ બંને પોરે ઘેર આવ્યાં ત્યારે
તેની સાથી મોટી બહેને કહ્યું કે "વાહ ! અમે અમારો સમય કેરી સારી રીતે
ગાળ્યો." તેની માએ કહ્યું "છોકરાઓ ! તમને નિશાળે જવું ગમે છે તેથી
મને ધણું હર્ષ થયો છે તમારે એનો જોરો વાળ લઈ શકાય તેટલો લેવો,
કારણ કે આ જગતમાં આપણને નિશાળથી મૂગતા ધણા લાભ મળી શકે
નહિ."

જેમ્સને અભ્યાસ પ્રિય હતો અને ચાર વર્ષની વયે એને પ્રથમ વાર

ઈનામ મળ્યું. એના શિક્ષકે પ્રસન્ન મઠ એને ગાયે દાય મૂકીને કહ્યું કે
 “ જો તું સારો અભ્યાસ કરીશ તો મોટી પદવીએ એટલીશ અને જનરલ (સ-
 રકરી સરદાર) થઈશ. જનરલ કેના પ્રકારનો માણસ હશે તેની જેમસને
 ખબર ન હોવાથી તેણે તેની માને એ સંજોગી પૂછ્યું. તેણે કહ્યું કે જનરલ
 સોનેરી ડીનારીથી ઘણકતા કોટ પહેરે છે, ઘોડા ઉપર બેસે છે અને લાઠી
 વખતે સિપાઈઓને દોરવે છે. અભ્યાસ અને વિદ્યાથી મનુષ્યદલા કયા વગર
 તું જનરલના જેટલી મોટી પદવીનો માણસ થઈશ અને તેના જેટલું મન સંપા-
 દન કરીશ.

જેમસ સમયનો કદાપિ દુરુપયોગ કર્યો નહિ. એની માતા પાસે જેટલાં
 પુસ્તકો હતાં તે સઘળાં એ વાંચી ગયો. શાળાના સમય પછી રાત્રિને વખતે
 જમીન ઉપર સપાટ પડી તે અગિના પ્રકાશથી વાંચ્યો. શિવાળામાં તે નિશા-
 બે જઈ શકતો નહિ તેથી એની મા એને ઘેર સ્થિતિ પાડી. શિક્ષક આપતી
 વખતે તે ધર્મસંજોગી જ્ઞાન પથ આપતી.

જેમસ અને એના કેટલાક મિત્રોએ જોડણી સુધારવા આર્થે એક વર્ગ
 રચાવ્યો. તેઓ પરસ્પર જોડણીની સરનો કરતા અને નિશાળના ધણા છોકરા-
 ઓ એનાથી મોટા હતા તેમણે ઉત્તમ જોડણી કરનાર તરીકે જેમસની
 પ્રવાંતિ થઈ.

જેમસની માને માસમ પડ્યું કે જો એ મપસ છોકરાને વિદ્યાસંભાવન
 કરવાની તક મળશે તો એ મહાવિદ્વાન થશે. નિશાળ ધણી દૂર હોવાથી એનાં
 છોકરાંઓ નિશાળે નિયમિત ગઈ શકતાં નહિ. આથી એણે એતરના એક
 ખૂણામાં નરી શાળા બાંધવા માટે ઘોડો જમીન આપી. આ મકાન બાંધવાનો
 ખર્ચ પૂરો પાડવા સારૂ એણે આસપાસના પાકોશીઓની મદદ માગી અને
 તેઓએ સહાયતા આપવા સ્વીકાર્યું.

જેમસ વિદ્યાને માટે તેમ જ સત્યચક્ર તરીકે પ્રસિદ્ધ હતો. એક સમયે
 ધરથી નથુ માક ઉપર એના કાકાને મળવાને તે ગયો. તેને પાછાં ફરતાં રાત્રિ
 પડી ગઈ અને વરસાદનું આપડું પથ પડવા લાગ્યું તથા આકાશે ઉચ ૨૪૨૫

પડકારું આસપાસ ઓટકું તો અધારું છાપાઈ ગયું કે તે બાળકને ભય થયો
એની કાઠીએ અને તેના છોકરાઓએ તેને ત્યાં રહેના કહ્યું

જેમ્સ—નહિ મારે કહેવું ઠીક નથી મારી માટે મારે ત્રિપે ચિતા થશે અને
હું રહું તો મારા ઉપર ગુસ્સે થાય

કાઠી—તારે જલ્દી હોતો તો તો એકત્તમ નીકળી પડ

“ અોહું એમ જ કરું છું ” એમ કહીને જેમ્સ એકત્તમ નીકળી
પડ્યો તેને નિર્જન પ્રદેશમાંથી અને ધીમ જગનમાંથી જવાનું હતું. રાત અ
ધારી હતી ટાઢ પણ પુષ્કળ હતી તે અર્ધ માંડ સૂધી બહાદુરીથી અહ્યો પણ
પછીથી તે ના હાંમત થઈ ગયો અને જનતી તરફએ પોતાના કાકાને ઘેર
જઈ પહોચવા પાડો રજો તે હાલના શરૂએ અને ગભરાયેલો ત્યાં આવી પહો
ચ્યો પણ ત્યાં આવતાં પોતાને ધક્કા ભય મારે ઓ ધણી ગ્વાનિ ધર્મ
જેમ્સ—હું કેવો બીકણ છું

કાઠી—નાના રાત્રી બહુ ભય કર છે અને તારે ઘેર જલ્દી ઠીક નથી

જેમ્સ—પણ હું બીજી વાર મળ કરી જેમ્સ પાછા આવવામાં મે મોની
મૂખાઈ કરી છે આથી મારે એક માઈલ ત્રણે ચાલવો પડશે

કાઠી—જેમ્સ! તું બીજી વાર જેમ્સ નહિ તું ભયથી પાછો આવ્યો એમ
તારી મને કહેવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી તારે તો કહેવું કે કાંઈ
પુષ્કળ હતો તેથી હું પાછો આવી ચક્યો નહિ

આવી રીતે વાતનો અંત આવ્યો જેમ્સનો એકેરો લાલચોળ થઈ ગયો
ઓ તેણે કહ્યું કે “ હું મારી ના આગળ કોઈ પણ દિવસ છુટો શબ્દ ઉચ્ચારીશ
નહિ અને મને ભય થયો એમ પણ તેને જવાવનું અને ચોગ્ગ સાગવું નથી હું
ઘેર જેમ્સ જ એના જેવી સુખતાને એના છોકરાઓએ અસત્ય વચન કહેવું
જ જેમ્સએ નહિ

આમ બોલી તે પાછો ઘેર જઈ નીકળ્યો અને હીંમત રાખી પોતાની
માની પાસે આવી પહોચ્યો

જ્યારે રોમસનું વય ૨૧ વર્ષનું થયું ઓ જેમ્સ તાર તરફો થયો ત્યારે

ટોમ્સે ધર ઊઠી ઉઘેમને માટે જવું અને જોમ્સે બેતરની વ્યવસ્થા સમજી એની યોજના કરવામાં આવી. વળી એની સૂચનો રચાને પોતાની માને સાર સાઈ ધર બંધાવવાની ટોમ્સની મજા દત્તી અને આ હેતુથી ઉદ્દેશ પાંચ વર્ષથી તે સાગનાં લાકડાં કાપી તૈયાર કરતો હતો. પરંતુ સુધારને આપવાને તથા ગારીઓ લાવવાને પૈસાની જરૂર હતી અને તે અર્થે દૂર પ્રદેશમાં આવેલા એક બેકુતને ત્યાં જમીન મોજાવી કરવાના કામ પર ૧૨ ડોલરને * ખર્ચે તે રહ્યો.

ધર ઊડતાં પહેલાં ટોમ્સે બેતરસંજમી જોમ્સને કેટલીક સૂચનાઓ આપી. ટોમ્સના વિષેયથી એની માને વળો બેઠ થયો. પંખુ ને જન્યતી હતી કે માત્ર બેતર ઉપર તેમનો નિર્વાહ થઈ શકે એમ નથી અને એને ઉદ્યોગ અર્થે જવું અવશ્યજનું જ છે. પોતાના પિતાતુરજ પંખુના જવાથી જોમ્સને પણ મજા દિલગીરી થઈ પશુ એના ગયા પછી તે તતમનથી કામ પર એવો મજી પડ્યો કે યોગ્ય વખતમા સડે એને ' જાળ બેકુત ' કહેવા લાગ્યા.

જોમ્સ આવી સખત મજુરીના વખતમાં પૂર્ણ આનંદમાં રહેતો. તે પ્રાતઃકાળથી માઠી સર્વ દિશામાં અંધાર જાણી રહે ત્યાં સુધી મહેનત કર્યાં કરતો. એને આ કાર્ય પ્રિય થઈ પડ્યું અને તેમાં એ પ્રવીણ થયો. જોમ્સે પાઠોશમાંના બેકુતની સાથે ૫૨૨૫૨ મદદ કરવાનો કરાર કર્યો જેથી તે બેકુતનું કામ કરતો અને તેના જાલમાં નેને જગદ વાપરવા માટે મળતા આથી ખંતેને લાભ થયો કારણ કે જોમ્સ બેતરનું હરકોઈ પ્રકારનું કામ કરી શકતો અને જાલથી તેને મોટી સહાયતા મળતી.

જોમ્સને યાન વધારવાની તીવ્ર આકંક્ષા હતી પરંતુ એને અબ્બામને માટે મગવ રહેતો નહિ. માત્ર રાત્રિને સમયે કાર્યથી મુક્ત થઈ તે અગ્નિના પ્રકાશે વાંચી શકતો. તે પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં સંતોષ માનતો. પશુ એની માની લાગણીઓ જુદા પ્રકાર હતી.

* ચાર સિલિંગ અને એ પૈસાને એક ડોલર થાય છે દાલના વડાવ પ્રમાણે તેની કિંમત રૂ. ૩-૨-૦ થવા જાય છે.

જેમની મા-જેમ ! હું મારું છું કે તારે હમેશાં જેવરમાં કામ કરવું
પડશે નહિ અબ્યાસ કરીને વિદ્યાનું મંત્રુ તને રહે છે કે નહિ ?

જેમ-વાહ ! જોમાં વળી સંસય શો ! જોતી અને કાઈ પશુ અધિક
પ્રિય નથી પશુ હું કેવી રીતે અબ્યાસ કરી શકું ?

જેમની મા-મને પશુ તેની મૂઠ પડતી નથી અને તેની મને હમેશાં ચિંતા
મથા કરે છે મારો નિમ્ન છે કે તારે માટે જો જો કલમ માર્ગ
હશે તો ઈષ્ટ સર્વ અનુદાતા કરી આપશે, અને મારે જોમના
ઉપર જ આધાર રાખવો જોઈએ.

ઈશ્વરે તેમને માટે શું નિર્માણ કર્યું છે તેથી અચાત જેમસ અને તેની મા
આ પાકારે દિવસો ગાળતા હતા આ અરસામા જેમસ અડગ કર્તવ્યનિષ્ઠા
શ્રી પોતાની બિબ્બની મહત્તાનાં બીજે રાખતો હતો જગતમા ઉત્તરિતો
માર્ગ એ છે કે મનુષ્યે પોતાનું કાર્ય ઉત્તમપણે કરવું પછી તે ગમે તેવું
સુદ્ધ હોય

સાત મામ પાછી ટોમસ પર તરફ પાછો વળો પ્રથમ જેમની દૃષ્ટિએ
તે પડ્યો ટોમસ આવે છે જોવા બેના પાકારથી એ ઠી મા પશુ દાર આગળ
આવી અને જ્યારે બે બાઈએને એક બીજાના દ્વાય પકડી પોતાના પ્રતિ
દોડતા આવતા તેણે જોયા ત્યારે તેના મુખ ઉપર આનંદ પ્રકાશી રહ્યો.

પરંપર આસિંગન કીધા પાછી ટોમસે પોને જોઈતું દ્રવ્ય સંપાદન કર્યું
હતું તે એની માના બોળામા મૂક્યું અને કશું કે હવે હું મારા પાંચી સહીય
તેની માને સાઈં મર મગરી એ વિચારથી તે મુત્તાનને અત્યંત સતોષ થયો.
માતાએ પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને પ્રેમમયક ઉપહાર મેળવણે રીકાવ્યો. તેનું
અંત કરણ આનંદથી છલકાઈ જતું હતું અને તેનાથી એક સજ્જ પશુ બોલી
શકાય એમ ન હતું. પરંતુ આખમાથી વહેતા દર્શનથી તેણે પોતાની સાગણી
સ્પષ્ટ જણાવી.

ટોમસ કામપર પાછો જઈ તેની મા સાઈં અધિક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવા
આગ્રહ હતો, પરંતુ નવું મર જાણીતું હતું અને કેટલોક માગ્યન તેવર

દનો તેથી સુધારને જોવારાનો દનો. સમીપમાં આવેલા સહેરમાં જારીએ
માટેકાચ, ખીંસા તથા ખીંસે ઉપયોગી સામગ્રી લેવાને તે ગમે. જેમ્સે મળ્ય
તેની સાથે જવાની ઇચ્છા જણાવી. તેણે પહેલીવાર જ આ વખતે સહેર બેસ્યું.

પર ખાંધવાનું કામ આમતું હતું તે અગવે જેતરમાં કામ કરતાં જે
કાંઈ વખત મળતો તે સર્વ જેમ્સ પર ખાંધવામાં મદદ કરવામાં માગતો.
સુધારના કામ ઉપર નજર રાખવાથી તે સર્વ જાણતો. તારાથી અને કુશળ-
તાથી વાપરવા શરૂએ.

જેમ્સે જેતર જેટીને કુટુંબને નિર્મોહ કરવામાં સદાય કરી દત્તી તો
પણ તે દ્રવ્ય રહ્યો ન હતો. આથી જેતરના કાર્યથી મુક્ત થઈ આવકારાના
સમય આ બંધ સિદ્ધ કરવા સાર સુધારમાં કરવામાં માગવાનો તેને વિચાર
રહ્યો. જોની માતું પર જે સુધારે પાડ્યું હતું તેની પાસે તે ગયો અને તેને
કહ્યું " તમે મને ઉપર કામ આપશો ?

સુધાર—હા, આ પાટીવાના દમયાને રહે માંડવાનો છે અને હું તથા
હું કે તું સારી રીતે રહે મારી સહાય.

જેમ્સ—તમે મને શું મજૂરી આપશો ?

સુધાર—હર પાટીવા દીઠ એક સેન્ટ (જે પેમા) આપીશ

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં જેમ્સ સુધારને ઘેર ગયો અને સ્વસ્થતાથી
કામ થઈ શકે તેથી તેણે કોઠ અને કચળે કાઢી નાખ્યાં. દરેક પાટીનું ચાર
પૂર લાંબુ હતું પરંતુ એણે પ્રુક્ષણ મહેનત કરી અને સાંજે નીચે પ્રમાણે
ખનાવ બન્યો:—

જેમ્સ—સો પાટીમાં મેં રહેઈ મારી તૈયાર કરી છે. તેને મળી લો.

સુધાર—ના ના, સો નહિ હોય; તું જુલતો હશે.

જેમ્સ—તે મળીને તૈયારી બુઝી.

સુધાર—તારે તો તે એક દિવસમાં પ્રુક્ષણ કામ કર્યું છે.

સુધારે સઘમાં પાટીમાં મળીને કહ્યું " ખરે! આ તો સો જ છે " તે
તારી આખા દિવસની મજૂરી " એમ કહી તેણે તેને સો સેન્ટ મળી આપ્યા

અને તેની તે જાગૃત્તા મજાતમાં દબલી થઈ રહી.

ઘેર આવીને જોએ રજેલું નાણું પોતાની માના જોગમાં મૂક્યું અને કહ્યું. મા ! આ તારું છે.

જોમની મા—શું આજે ડાહરે કમાય આવ્યો

જોમસ—હા, મેં સેા પાડીયા રહે માર્યા.

માઠ આમિ મનથી માતાએ પોતાનો અચ્છીનીય પ્રેમ દર્શાવ્યો

શિયાળામાં જોમ દબેસા નિરાળે જનો અને એક પમ્પ રિવમ પાડેના નદિ શાળા બંધ થતા ચારને તે સુધારે જોમને મેરો કોઠાર જાધવામાં મદદ કરવા સાફ કહ્યું અને રોજ ૪૦ થી ૫૦ સેન્ટ આપવાને કહ્યું. જોમને તે કાંઈ સ્વીકાર્યું કારણ કે કોઠાર જાધવા શીખવાની એની હચ્છા હતી તે આ કાર્યમાં એણે કુલમ નિરાસ્યો કે સુધાર દબેસા એને ૫૦ સેન્ટ આપતો અને જ્યારે કોઠારનું કામ પૂરું થતું ત્યારે જોમને ૧૦ ડાહરની પૃથ્થ એકાદી કરી હતી. કોઠાર જાધવાનું કામ લાગલગતું હતું તેથી મેં વરં સુધી મલોર જમત તેણે એમાં માગ્યો.

પોતાના મરથી દશ માર્ધિ હપર “ પોટાસ ” નામનો ખાર ખનાવવાના એક કારખાનાને અંગે કેટલોક ભાગ હમેરચનો હતો તે જાધવામાં જોમને રોકવામાં આવ્યો હતો તે કારખાનાના માલિકે જોમના કામથી અતુલ મર્ધ તેને મદિને મોદ ડાહરના પમારે એક કારકુનની જગ્યા આપવા કહ્યું. જોમને પમાર મલોર સારો લાગ્યો પરંતુ આની સંમતિ વિના તે રી-કારવાની તેણે ના પાડી કારખાનામાં ફર્નમ હલકા અનુવનની સંમતિમાં જોમને રહેવું પડે તેથી એની મા અનુમતિ આપતી ન હતી ત્યારે તેણે કહ્યું “ હું કાંઈ એ અનુવનની સંમતિમાં મલોર ઈચ્છતો નથી. હું તો મારું કામ જ કરીશ.

જોમની મા—મેહા ! તે સખધી અને રાકા નથી તારા આશયો

શુભ છે તોપણ ફર્નને તને લાલમમાં રસાયે

અને તેની માએ સંમતિ આપી અને જોમને ફર્નનેને જમવાનું આ-

મેકું પોતાનું વચન પૂર્ણ આંશે પાળ્યું.

આ કારખાનમાં જેમ્સે નોકરી કરી તેટલો વખત એણે સાંજનો સમય તેના શેઠનાં પુસ્તકો વાંચવામાં ગાળ્યો. તેમાંનાં ઘણાં પુસ્તકો લગાઇની અને દરિયાપરના સાદસ કૃત્યોની વાર્તાનાં હતાં. જેમ્સને ખલારી થવાના વિચારો પ્રથમથી રજુયાં હતા તેમાં વળી આ પુસ્તકો વાંચવાથી બળતામાં ધી હોમાયા જેવું થયું. પોતે વહાણમાં બેસી દૂર પ્રદેશમાં જતો હોય અને પુસ્તકોમાં વર્ણવેલાં અદ્ભુત પ્રસંગોમાં ભાગ લેતો હોય એવા સ્વપ્નો તેને ઉઘમાં પણ આવતાં.

એક રાત્રે જેમ્સ બેઠકના ઓરડામાં વાંચતો હતો એવામાં એના શેઠની પુત્રીએ આવીને મોટેથી કહ્યું કે “હવે જાકુતી નોકરોને ઉઘી જવાનો સમય થયો છે.” જેમ્સે એક ક્ષણ તેની તરફ ફરકાવિટી બેસી પરંતુ એક પળ સખ્ત ઉચાંચા વગર દીવો લઇને તે સુવાના ઓરડામાં ગયો. તિરસ્કારથી ઉચ્ચારેલા “જાકુતી નોકરો” એ સખ્તોએ એવું હાથ વીંધી નાખ્યું હતું. તેણે વિચાર કર્યો કે આથી ઉચ્ચ સ્થિતિ કે પ્રાપ્ત કરી શકું એવો છું અને કરીશ જ. જે થવાનું હોય તે યામી પરંતુ એક દિવસ પણ હવે હું અદિ રહેવાનો નથી. હું પણ નોકરો રાખું ત્યારે ખરા.

બીજે દિવસે જેમ્સે પોતાના શેઠને પોતાની પ્રવાણની ઇચ્છા જણાવી. તે આથી ધણું આશ્ચર્ય પામ્યો. જેમ્સ જપોરે એની મા પ્રાસે આવી પહોંચ્યો અને પદ ડાકરનો તેણે સંગ્રમ કર્યો હતો તે તેને આપ્યો. તેણે એકાએક નોકરી મૂકી દીધી તેથી તેની માને ખેદ થયો અને તેણે કહ્યું કે નોકર થવામાં કંઈ નાનમ નથી. જેમ્સે કહ્યું કે “એ સખ્તોથી અને લાગણી ધઇ નથી પરંતુ તે એવા તો તિરસ્કારના જાપમાં બોલવામાં આવીયા હતા કે મારાથી સદન ધઇ ઇચ્છું નહિ. આથી મારું પુરુષત્વ પ્રકટાવવાને હું ઉત્કેશ્યો છું અને હું તેમ કરીશ.” તેની માએ કહ્યું કે આ સર્વનું પરિણામ સારું જ આવશે અને પરમેશ્વર પણ સુખ ફળ આપશે.

તે સમયે જેમ્સે દરિયાઇ નોકરી લેવાનો વિચાર પ્રકટ કર્યો પણ એની

મા એટલી વિરુદ્ધ પડી કે તત્કાળ નો તેખે એ વિચાર માંડી વાળ્યો.

થોડા દિવસ પછી એનો કાકો જંગમ સાદ કરવા સાર માણ્યો સખ-
પાનો છે એમ તેના મંમગીયામાં આવવાથી તેની માને પૂછીને તે ત્યાં ગયો.
તે જગા સરે સર આગળ હતી અને ઘણા વદાણો ત્યાં આવ્યા કરતાં જોવામાં
આવતાં હતાં. જેમ આ વદાણોને જોયા માર ધણીયાર કામ બંધ રાખનાં
અને આશાઓ બાધનો કે એક દિવસ હું પણ આ તળાવમાં વદાણું દંકારીશ.

તેની સાથે એક જર્મન સાકડા હાનાર કામ કરનાર હતો. તે માણસ
કામ કરવામાં કંડા હતો પણ બહાર ડિવાની અંતે એણે જેમ્સ જેટલું જ
કામ કર્યું. તેણે કારણ શોધવા અર્થ જેમ્સે તે માણસના કામ ઉપર નજર
ગાળી અને એને માન્ય પડ્યું કે તે માણસ સતારમાં સાંજ સુધી એક મરખી
રીતે કામ કર્યું કરતો હતો ત્યાર એ પોને વદાણો જોવા સાર વારંવાર કામ બંધ
રાખનાર હતો. આથી એને સારો બોધ મળ્યો અને તે પ્રમાણે તે વર્તવા
લાગ્યો. પચાસ દિવસના પચાસ ડાનર ગેજરીને તે પાછો ઘેર ગયો.

જેમ્સને ઘેર કાંઈ પણ ચેન પડ્યું નહિ અને એની માને ચિંતા થતા
માંડી કે એ દરિયાની નોકરી કરવાનો વિચાર કર્યા કરે છે પરંતુ તે એ સખ-
ધાં કાંઈ પણ બોલી નહિ. આખરે જેમ્સે એના અને કહ્યું “હું મારી પ્રવળ
છઠ્ઠાને રોગી રાકતો નથી” તની મા માણની હતી કે આ નોકરીથી તે ક-
ટાણી જશે અને ઘેર આવવાની છઠ્ઠા કરશે તેથી જેમ્સે સમુદ્રપરની નોક-
રીની એને છઠ્ઠા જણાવી ત્યારે તેણે એની સરેવરપરનાં વદાણોમાં નોકરી
મેળવવા એને કહ્યું.

ખંદર ઉપર જઈને જે વદાણું પહેલું આવ્યું તેમાં જઈ જેમ્સે નોકરી
માગી. એ જાનો હતો કે પુરગડામાં વહેંચા વદાણના ઉગરી જેવા આ ઉપરી
પણ સખ પુરુષ હશે પરંતુ આ પુરુષ તો કોધા અને પીધેલો હતો અને તે
આ નમ્ર વાચના સખ ઘે મસ્કરાં દેડા કરવા લાગ્યો. આ પ્રસંગથી તે ખસામી
ચતો જાયો.

અલ્પ સમયમાં તેના કાકાના છેકરાની છેડીમાં અમરસો દાંડવાને માટે

૧૨ ડોકરને પગારે જેમ્સ રવો. આ કામ બપોરેકું હતું અને પહેલે દિવસે જ હોડીની દાર પૂતમાં બરાબ ગઇ અને એકદમ આચકો આવવાથી તે ખચ્ચરો સહિત પાણીમાં ઉતરી પડ્યો અને તેમને મદદ મહેનતે બચાવી લેવામાં આવ્યા.

જેમ્સના કાકાનો હોકરો-જેમ્સ । હું નહેરમાં છું કરે છે !

જેમ્સ-(મરકરીમાં) હું પ્રાતઃકાળનું રનાન માત્ર કરું છું.

પ્રથમ પ્રવાસને અંતે જેમ્સને નહેરના અમુક ભાગમાં હોડીની બપોરના રાખવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. તે કામ એણે એવી સારી રીતે કર્યું કે દરેક માણસ એના પ્રતિ માનની દ્રષ્ટિથી જોવા લાગ્યા. તે દરેકનો કજીઓ પતાવતો અને હોડીવાળાઓ ઉપર એની સાત્વિક અસરો થવા માંડી.

આ કામ જેમ્સે થોડ માસ સુધી કર્યું અને આ અરસામાં તે થોડ વાર પાણીમાં પડ્યો અને છેલ્લે પ્રસંગે તો એ કુળી જ નતો દતો. એક રાત્રિએ તોફાનને સમયે દોરકું ઉકેલતાં તે કાંઈ બરાબું અને એકદમ આચકો આવવાથી તે પાણીમાં ઉતરી પડ્યો અને હોડી તો અગાડી ચાલી ગઇ. હોડી ઉપર કોઇને આ અકસ્માતની ખબર પડી નહિ અને મરણ જ નિર્માણ થયકું તેને બારકું. સુભાએ તેના હાથમાં પાકું દોરકું આવ્યું અને તે હોડી ઉપર ચઢી ગયો. આ પ્રસંગનો જ્યારે એણે વિચાર કર્યો ત્યારે એનો નિશ્ચય થયો કે " હવે જ મને બચાવ્યો છે. એ ખારે છે કે મારી જીંદગી રક્ષણ કરવાને પાત્ર છે તેથી મારે આવા જીવનમાં તે ગાળવી જોઇએ નહિ. હવે તો ઘેર જઇને નિવારનાસ કરું." થોડા વખત પછી એને તાવ આવ્યો અને નિશ્ચય કામ થઇ શકે એમ ન હોવાથી તે ઘેર ગયો.

જેમ્સે ઘેર આવીને એની માને સમજાવેલાં વૃત્તાંત કહ્યો ત્યારે તે બોલી કે પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે જ તારું રક્ષણ કરી તને અહિં પાછો આણ્યો છે. તાવની સખત બિમારીમાંથી જેમ્સ ધણે મદિને સારો થયો. આ સમયમાં તેની પ્રેમાળ માએ તેની ધણી સારવાર કરી પરંતુ જેમ્સનો સમુદ્ર પ્રતિનો મોહ નિવૃત્ત ન થયતો જોઇને તેને ધણે ખેદ થયો. તેણે તેને નિશાળે જવા કહ્યું.

જોઈ કરીને તે આપતા ચિયાળામાં શિક્ષણ આપી શકે જેમ્સે કહ્યું—“તું મને વિદ્યાનું કરવા તરફ મંડી પરંતુ મને સહ્ય રહે છે કે તારી એ આસા ૧લી-બૂત થશે નહિ.” તેની માતા આ પ્રયત્નમાં ત્યા રહેતા એક સમજાન શિક્ષકે ધણી સહાયતા કરી તેણે કહ્યું કે “ઉત્તમ મનુષ્ય અને અધમ મનુષ્ય વચ્ચે જેટલો ફેર તેટલો ફેર વિદ્યાનું અને અભ્યાસી વચ્ચે છે.” તારી જગરના પુત્રાનો ઉદ્યોગ અને અત્યંત મહાનું પુરુષ નીવડ્યા છે મારી સાથે નિશાળે ચાલ, જેમ્સે તાણે આ સ્વીકાર્યું હોય એવા સ્વરથી કહ્યું “હુ આવીશ”. તે શિક્ષકે કહ્યું કે તારો આ નિશ્ચય અસ્થિમા તારા મન્ય ચરિતરું હાર થઈ પડશે

આ શબ્દોએ જેમ્સના અત કરણ ઉપર સારી છાપ પાડી તેણે પોતાના કાકાના એ છોકરાને તેની સાથે નિશાળે આવવા સમજાવતા તેઓ અન્ન, પત્ર, કેટલાક પુસ્તકો અને યોગ્ય વાસણો લઈ ચાલતા નિશાળે જતા નીકળ્યા પછી નિશાળમાં રહીને લાની પદ્ધતિ પ્રમાણે ખાવાનો ખર્ચ આપતા તેઓ સંતોષમાનું ન હતા તેથી સધળી વ્યવસ્થા તેમને જ કરી લેવાની હતી

તેઓ નિશાળે આવ્યા ત્યારે તેના અધ્યક્ષે તેમનો સારો સત્કાર કર્યો અને નજીકમાં એક વિદ્યાર્થી જુનું ઘર હતું ત્યાં જોરડી બાંડે રાખવા કહ્યું તેમણે ત્યાં એક જોરડી બાંડે રાખી તેમાં એક ચુનો, ત્રણ જુની પુરણીઓ અને પધારીઓ—એટલી વસ્તુઓ હતી તે લોકોએ સધળું કામ પરંપર વહેંચી લીધું. તેઓ વારંવાર રાખતા અને ધણી કરકસરથી રહેતા તેથી માણસ દોઢ મહીને માત્ર ચાર પાંચ રૂપિયા ખર્ચ આવતો ધીરે ધીરે તેઓએ સમય ખચાવવા સારું તે વિધાને રાખવા રાખી તે તેઓના કપડા પથ્થુ ધોતી

જેમ્સ માત્ર ૧૧ ડોલર લઈને નિશાળે આવ્યો હતો અને તે વર્ષમાં જતા આવ્યા તેથી તે એક સ્થાને ત્યાં દરરોજ ત્રણ કલાક અને રાત્રિવારે આખો દિવસ કામ કરવાની શરૂઆત રહી આ કારણથી નિશાળનું સત્ર (ટર્મ) પૂરું થતા તેનો સમયો ખર્ચ બાદ કરતા તેની પાસે કેટલાક ડોલરો બચ્યા હતા.

જેમ્સ બાકાત, ચિદમતિશાસ્ત્ર, અંકગણિત અને ધીજગણિત

ઉપર વિશેષ લક્ષ આપતો. સાળાને લગતો વિદ્યાર્થીએને ઉપયોગી પુસ્તકોના આકર્ષક સંગ્રહ હતો. પોતાના નિલના પાઠ ઉત્કૃષ્ટ રીતે તૈયાર કરવા સાથે અને બીજા પુસ્તકો વાંચવા સમય મેળવવા માટે તે મોડી રાત સુધી વાંચતો.

શોળામાં રમખેલા વિવાદમંદ્ય (ડીબેટિંગ સોસાયટી) માં એને મહોર રસ પડતો હતો. તેના નિત્ય પાઠની પેઠે દરેક વિષયનો તે અભ્યાસ કરતો. જે વિષયવિવાદ માટે ડરાનવામાં આવતો તે સંબંધી પુસ્તકસંગ્રહમાંના સર્વ પુસ્તકો વાંચી તે તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવતો. તેની જે વિવાદસકિત માટે તે અમાડી ઉપર પ્રખ્યાત થયો તેનો આ સ્થળે પાથો નખાયો હતો.

શિશુઓની રમવામાં શિક્ષકનું કાર્ય કરવાને તે નિશાળના અધ્યક્ષે જેમસને સૂચવ્યું અને કહ્યું “ આપી તને પોતાને વાળ યશી એકલું જ નહિ પણ બીજાને ઉપયોગી થવાનો એ માર્ગ છે અને એ જૂદા સર્વોત્તમ છે. આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે જ જગતમાં રહેતા નથી તેમ રહેવું પણ જોઈએ નહિ. એવું જીવન તિરસ્કારને પાત્ર છે.”

ધીરે આપી મહોરમાં પછી જેમસે શિક્ષકની જગ્યા મેળવવા વાત કર્યો. પરંતુ જે જે પુરુષોને એ મળ્યો તેમને એવું વળ ધણું નહતું મળ્યું. આપી તે મહોર નિરાશ થયો. પણ એની માએ જોય આમો કે આદમી બધી વિપતિ વેઠવા પછી તારે નિરાશ થવું જોઈએ નહિ. બીજે દિવસે સવારે તેજે એક પુરુષને એની માને જૂઠા પાડતો સાંભળ્યો. તે મામયી એક માહમ ઉપર આવેલી શ.ળામાં જેમસે શિક્ષક આપવા આવશે કે કેમ તે અંગર કાઢવા તે પુરુષ આમો હતો. જેમસને બાર ડોહર પમાર આપવામાં આમો હતો અને તે ઉપરાંત વારાહરતી વિદ્યાર્થીએના કુટુંબમાં ખાતાનું કરાવવામાં આવ્યું હતું. છોકરાઓનું વર્તન ખરાબ હતું અને જેમસને આ જગ્યા સ્વીકારવી કે કેમ એવો સંશય થવાં કરતો હતો પરંતુ એને બીજી કોઈ જગ્યા મળે એમ નહોતું તેથી એજે તે સ્વીકારી. વિદ્યાર્થીએએ તો વિચાર્યું કે પરિચયવાળા ખાતાશિક્ષક સાથે ગરજમાં આવે તે પ્રકારે વર્તી શકાયે પરંતુ તેઓની આ જૂઠા તેમને તરત સમજાય. જેમસના રોદવાવળી અને દહતાથી તેઓ

તેથી કરીને તે આવતા શિયાળામાં શિક્ષણ આપી શકે. જેમણે કહ્યું—“તું નવે વિદ્યાનું કરવા તરફ મંડી ૬ પરંતુ મને શંકા રહે છે કે તારી એ આજ્ઞા પ્રતી-
બૂત થશે નહિ.” તેની માતા આ પ્રયત્નમાં લાં રહેવા એક સમજાવન શિક્ષકે
ધણી સહાયતા કરી. તેણે કહ્યું કે “કૃતમ મનુષ્ય અને અધમ મનુષ્ય વચ્ચે
જેટલો ફેર તેટલો ફેર વિદ્યાનું અને ખજાસી વચ્ચે છે.” તારી જમરના ધુવાનો
ઉદ્દેગ અને ખંતથી મહાનું પુરુષ નીવડ્યા છે. મારી સાથે નિશાળે ચાલ, જેમણે
મળે આ સ્વીકાર્યું હોય એવા સ્વરથી કહ્યું “હું આવીશ”. તે શિક્ષકે કહ્યું
કે તારો આ નિશ્ચય ભવિષ્યમાં તારા જાન્ય ચરિતનું દાર ચર્ષ પડશે.

આ શબ્દોએ જેમના અંત કરણ ઉપર સારી છાપ પાડી. તેણે પો-
તાના કાકાના બે છોકરાને તેની સાથે નિશાળે આવવા સમજાવ્યા. તેઓ અન્ન,
પત્ર, કેટલાંક પુસ્તકો અને થોડા વાસણો લઈ ચાલતા નિશાળે જવા નીકળી
પડ્યા. નિશાળમાં રહીને લાંબી પદ્ધતિ પ્રમાણે ખાવાનો ખરચ આપવા તેઓ
સંવિતમાનું ન દતા તેથી સધળી વ્યવસ્થા તેમને જ કરી લેવાની હતી.

તેઓ નિશાળે આવ્યા ત્યારે તેના અધ્યક્ષે તેમને સારો સત્કાર કર્યો
અને ગણકમાં એક વિધવાનું જીનું ઘર હતું લાં જોરડી બાંહે રાખવા કહ્યું.
તેમણે લાં એક જોરડી બાંહે રાખી. તેમાં એક ચુસો, ત્રણ જીનું ખુરશીઓ
અને પથારીઓ—જેટલી વસ્તુઓ હતી. તે બોઠોએ સમજું કામ પરરપર વહે-
લી લીધું. તેઓ વાસપરતી રાખવા અને ધણી કરકસરથી રહેતા તેથી માનુસ
દોઢ મહીને માત્ર તાર પાચ રૂપીયા ખરચ આપવો. ધીરે ધીરે તેઓએ સમય
ખચાવવા સાર તે વિધવાને સમજાવ રાખી. તે તેઓનાં કપડાં પથ્થુ ધોતી.

જેમસ માત્ર ૧૧ ડોલર લઈને નિશાળે આવ્યો હતો અને તે વપરાશ
જવા આવ્યા તેથી તે એક સ્થાનને ત્યાં દરરોજ ત્રણ કલાક અને રાત્રિવારે
આખો દિવસ કામ કરવાની રાત્રે રહેા. આ કારણથી નિશાળનું સત્ર (ટર્મ)
પૂરું થતાં તેનો સમયો ખરચ જાદ કરતાં તેની પાસે કેટલાક ડોલરો ખચ્યા
હતા.

જેમસ બપોરે, ગ્રિફથર્થસાથ. અંતરજાત

ઉપર વિરોધ લઈ આવતો. સાળાને લગતો વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી પુસ્તકોના આકર્ષક સંગ્રહ હતો. પોતાના નિલના-પાઠ હતુષ્ટ રીતે તૈયાર કરવા સાર અને ખીખા પુસ્તકો વાંચવા સમય મેળવવા માટે તે મોડી રાત સુધી વાંચતો.

સાળામાં રથાપેલા વિદ્યાર્થીઓ (ડીમેટિંગ સોસાયટી) માં એને ઘણો રસ પડતો હતો. તેના નિત્ય પાઠની પેઠે દરેક વિષયનો તે અભ્યાસ કરતો. જે વિષયવિનાશ માટે ઠરાવવામાં આવતો તે સંબંધી પુસ્તકોગ્રંથમાંના સર્વ પુસ્તકો વાંચી તે તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવતો. તેની જે વિદ્યાર્થીકિત માટે તે આગાડી ઉપર પ્રખ્યાત થયો તેનો આ રથજો પાળો નખાયો હતો.

શિવાળાની રજામાં શિક્ષકનું કાર્ય કરવાને તે નિરાળના અધ્યક્ષે જેમ્સને મૂચવ્યું અને કહ્યું " આથી તને પોતાને લાભ થશે એટલું જ નહિ પણ ખીખાને ઉપયોગી થવાનો એ માર્ગ છે અને એ હૃદય સર્વોત્તમ છે. આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે જ જગતમાં રહેવા નથી તેમ રહેવું પણ જોઈએ નહિ. એવું જીવન તિરસ્કારને પાત્ર છે."

ધેર આવી પહોંચ્યા પછી જેમ્સે શિક્ષકની જગ્યા મેળવવા વાત કર્યો. પરંતુ જે જે પુરોગાને એ મળ્યો તેમને એનું વધુ ધાણું નાનું માગ્યું. આથી તે ઘણો નિરાશ થયો. પણ એની માએ બોલ આપ્યો કે આટલી બધી વિપત્તિ વેઠ્યા પછી તારે નિરાશ થવું જોઈએ નહિ. ખીખે દિવસે સવારે તેણે એક પુરુષને એની માને બૂમ પાડતો સાંભળ્યો. તે આમથી એક માંદમ ઉપર આવેલી શાળામાં જેમ્સ શિક્ષક આવવા આવશે કે કેમ તે ખંજર કાઢવા તે પુરુષ આગો હતો. જેમ્સને ખાર ડોહર પમાર આપવામાં આવ્યો હતો અને તે કપસંત વારાફરતી વિદ્યાર્થીઓના કુટુંબમાં ખાવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. છોકરાઓનું વર્તન ખરાબ હતું અને જેમ્સને આ જગ્યા સ્વીકારવાની કે કેમ એવો સંશય થવાં કરતો હતો પરંતુ એને ખીખે કાંઈ જગ્યા મળે એમ નહોતું તેથી એણે તે સ્વીકારી. વિદ્યાર્થીઓએ જો વિદ્યાર્થી કે પરિવ્રજવાળા બાળશિક્ષક સાથે મરજીમાં આવે તે પ્રકારે વર્તી સંકારો પરંતુ તેઓની આ બૂમ નેમને તરત સમજાઈ. જેમ્સના સ્નેહભાવથી અને દલનાથી તેઓ

ઉપર વિશેષ લક્ષ આપતો. શાળાને લગતો વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી પુસ્તકોના આકર્ષક સંગ્રહ હતો. પોતાના નિલના-પાઠ ઉત્કૃષ્ટ રીતે તૈયાર કરવા સાર અને ખીખ પુસ્તકો વાંચવા સમય મેળવવા માટે તે મોડી રાત સુધી વાંચતો.

શાળામાં રથાપેલા વિવાદમંડલ (ડીબેટિંગ સોસાયટી) માં એને ધણી રસ પડતો હતો. તેના નિત્ય પાઠની પેઠે દરેક વિષયનો તે અભ્યાસ કરતો. જે વિષયવિવાદ માટે ઠરાવવામાં આવતો તે સંબંધી પુસ્તકોલયમાંના સર્વ પુસ્તકો વાંચી તે તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવતો. તેની જે વિવાદચકિત માટે તે અગાડી ઉપર પ્રખ્યાત થયો તેનો આ સ્થળે પાચો નખાયો હતો.

શિયાળાની રજામાં શિક્ષકનું કાર્ય કરવાને તે નિશાળના અધ્યક્ષે જેમસને સૂચવ્યું અને 'કલ્પ' આપી તને પોતાને લાભ યરી એટલું જ નહિ પણ ખીખને ઉપયોગી થવાનો એ માર્ગ છે અને એ ઉદ્દેશ સર્વોત્તમ છે. આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે જ જગતમાં રહેતા નથી તેમ રહેવું પણ જોઈએ નહિ. એવું જીવન તિરસ્કારને પાત્ર છે."

ધેર આવી પહોંચ્યા પછી જેમ્સે દારી પકડીને શિક્ષકને અને વિદ્યાર્થીઓને પરંતુ જે જે પુરુષોને એ મળ્યો તે સુધી સુચવવા સાર થઈ વગાડવાને તૈયાર થઈ તે ધણી નિરાશ થયો. પણ એવીર, અમે એની પાસે થઈને જતા તે વખતે એ વિપત્તિ વેઠ્યા પછી તારે નિર્ણયવતો. આખી સંસ્થામાં એ સર્વથી વધારે જન-એક પુરુષને એની માનેશાં આનંદી સ્વભાવનો, સંભાષણમાં પ્રીતિવાળો, ઉપર આવેલી યાજ્ઞામાં અને હાજર જામણીવાળો હતો અને એની માનક કાઢવા તે પુરુષ અભિનેષક હતી તોપણ તે હમેશાં નિર્દોષ હતી અને એ રાજ હતો અને એ કોઈનું પણ અંતઃકરણ દુખવતો નહિ. "

તે સંસ્થાના પુસ્તકોલયમાં ૨,૦૦૦ પુસ્તકો હતાં અને આ જ્ઞાનના ખંડા-રમાંથી જેટલું પ્રાપ્ત કરી શકાય તેટલું જેમ્સે પ્રાપ્ત કર્યું. અવકાશનો દરેક સંધ્ય તે પુસ્તકો વાંચવામાં ગાળતો. અંગતપણે પુસ્તકોનો તે કાળજીથી અભ્યાસ કરતો અને તેની મુખ્ય બાજતો પાતાના અંક સાથે એક ચોપડીમાં તે નોંધી લે તો કે જેથી કરીને પ્રશ્ન પડે તેના ઉપર દ્રષ્ટિ નાખી જવાય.

પણ વિલિયમ્સ કોલેજના ડૉ. હોપકિન્સે લખ્યું કે તમે અહિં આવશે તો અમે બનતી મદદ કરીશું. બીજી સર્વે ચરતો ત્રણે કોલેજની ધણે અંશે સમાન હતી તેથી જેમ્સે વિલિયમ્સ કોલેજ પસંદ કરી.

ટોમસ—જેમ્સ ! તેં દ્રવ્ય સંબંધી શી વ્યવસ્થા કરી છે ? તેં કોલેજના અ-
વ્યાસ માટે જોઈતું ધન એકઠું કર્યું હશે નહિ.

જેમ્સ—મારી પાસે તેનો અર્ધ ભાગ પણ નથી, પણ શિયળામાં કું સિસ્ટમ
આપીશ અને સત્રના સભ્યમાં (ટર્મમાં) કોઈ પ્રકારની મજૂરી કરીશ.

ટોમસ—પણ તું જે વર્ષ પહેલેનાં દાખલ થાય છે તારે કોલેજના વૃષ્ટતમાં મ-
જૂરીએ રહે એવી કું સલાહ આપતો નથી, તારે તેર પુષ્કળ અ-
વ્યાસ કરવાનો હતો.

જેમ્સ—આ પ્રમાણે કું ના કરે તો મારો ખરચ કરી રીને પૂરો પાડી
શકું ?

ટોમસ—ખરચ જેટલા પૈસા કું તને ધીરીશ.

જેમ્સ—પણ કદાચ મારું મૂલ્ય થાય તો તમને પૈસા પાછા કરી રીતે મળી
શકે ?

ટોમસ—મારાં જોખમખર કું તને રાખીઆ આપું છું.

જેમ્સ—(વિચાર કરીને) આનો પણ હપાવ મને સૂઝી આવ્યો છે. તમે
મને પૈસા ધીરજો અને ૫૦૦ ડોલરનો કું મારી છુંકગીનો વીમો
હતરાવીશ જેથી મારું ખરચ થાય તો પણ તમને પૈસા મળશે.

ટોમસ—તારી એમ જ મરજી હોય તો મારે તેનો સ્વીકાર છે.

જેમ્સ—મને એ જ રચે છે. આથી મને સંતોષ થશે અને કું કેટલીક ચિં-
તામાં મુકત થઈશ.

કોલેજમાં દાખલ થતાંપહેલાંનો ચાર વર્ષનો અવ્યાસ તેમજ કોલેજનો
જે વર્ષનો અવ્યાસ મળી છ વર્ષનો અવ્યાસ જેમ્સે ત્રણ વર્ષમાં તૈયાર કર્યો. તે
દિરામ છોડીને મર્યા તે વખતે ટૂંટીઓએ એને ૫૦ ડોલર ખરીદી કર્યા.

૧૮૫૪ માં જેમ્સ માર્ક્સીસ ૨૩ વર્ષની વયે વિલિયમ્સ કોલેજમાં દા-

જેમ્સ ન્યાય દર્શિતાઓ હતો. તે ક્રિકેટનો શોખીન હતો અને દરેક માણસ એનો આનંદ લે એવી તેની ઇચ્છા હતી. એક દિવસે એ રમતો હતો ત્યાં કેટલાક બાળક છોકરાઓ આવુર દર્શિથી તે તરફ બેઠાં એણે જોયા અને તેમની રમવાની મરજી હોય એમ તે પૂછી જણાવું હતું. જેમ્સે પોતાના સાથીઓને પૂછ્યું : આ છોકરાઓ રમવામાં નથી? "

સાથીઓ—આ પોતાઓ ! અવસ્ય નહિ જ. તે ભોકો બાણ બગાડી નાળે.

જેમ્સ—પણ આપણે રમવાની ઇચ્છા છે તેની એમને પણ છે, માટે એ ભોકોને રમવા દે.

સાથીઓ—ના, ના, અમે રમત બગાડવા માગતા નથી એ ભોકો રમી શકે એમ નથી.

જેમ્સ—(બેઠ નાખી દધને) ત્યારે તો હું પણ નહિ રમું.

એક રમનાર બેલી ઉઠ્યો કે એમને જાયે આવવા દે. જેમ્સે બેઠ પાછું લઇને એ ભોકોને રમવા બોલાવ્યા. તેણે કશું કે આપણે નિયમસર રમત રમી શકીશું નહિ પરંતુ સાંતે મમત થશે અને રમતનો ઉદ્દેશ પણ એ જ છે.

હિરામમાં એક વર્ષ પૂર્વે થતા જેમ્સને ઘંટ વગાડવાના કામમાંથી મુક્ત કરવામાં આવ્યો. તે ઇંગ્લિશ ખાતામાં અને પુરાતન ભાષાનો વિદ્યાર્થી તેમ જ ગદ્યનિર્ણય શિક્ષક હતો.

સુધારાનું તથા ખેતીનું કામ કરવાથી પોતાના જિવનના અરમ્ય ઉપરાંત કોલેજના અભ્યાસ માટે તે કેટલુંક દ્રવ્ય સંપાદન કરી શકે. કેટલીક વખત નવાં જંધાપલા મકાનોનાં છાપરા ઉપર અથવા તો એવા પ્રકારનું કામ કરતો તે જોવામાં આવતો હતો. જેમ્સ તે સમયે હિરામ સરથામાં એક ઉત્તમ પંડિતનો શિક્ષક અને ગ્રીક અને લેટીનનો ઉત્તમ વિદ્યાર્થી ગણાતો હતો. તે સાથે જ તે આ કાર્ય કરતો હતો.

કોલેજના અભ્યાસ માટે કેટલું દ્રવ્ય તથા કેટલો કાળ અપેક્ષિત છે તે સારે તેણે પણ કોલેજના પ્રમુખને લખ્યું અને પોતે કેટલું યાન દેન કર્યું હતું તે પણ જણાવ્યું. તે ભોકોએ એને દુકામાં જવાનું આપ્યું.

પણ વિલિયમ્સ કોલેજના ડૉ. હોપકિન્સે લખ્યું કે તમે અહિં આવશે તો
અમે બનતી મદદ કરીશું. બીજી સર્વ ચરતો ત્રણ કોલેજની ધણે અંશે સમાન
હતી તેથી જેમ્સે વિલિયમ્સ કોલેજ પસંદ કરી.

ટોમસ—જેમ્સ ! તે ૬૦૫ સંબંધી શી વ્યવસ્થા કરી છે ? તે કોલેજના અ-
બ્યાસ માટે જોઈતું પન એકઠું કર્યું હશે નહિ.

જેમ્સ—મારી પાસે તેનો અર્ધ ભાગ પણ નથી, પણ શિયાળામાં હું શિક્ષણ
આપીશ અને સત્રના સમયમાં (ટર્મમાં) કોઈ પ્રકારની મજૂરી કરીશ.

ટોમસ—પણ તું બે વર્ષ પહેલો દાખલ થાય છે તારે કોલેજના વૃખતમાં મ-
જૂરીએ રહે એવી હું સલાહ આપતો નથી, તારે તો પ્રબળ અ-
બ્યાસ કરવાનો હશે.

જેમ્સ—આ પ્રમાણે હું ના કશું તો મારો ખર્ચ કેવી રીતે પૂરા પાડી
શકું ?

ટોમસ—ખર્ચ જેટલા પૈસા હું તને ધીરીશ.

જેમ્સ—પણ કદાચ મારું મૃત્યુ થાય તો તમને પૈસા પાછા કેવી રીતે મળા
શકે ?

ટોમસ—મારાં જોખમપર હું તને રૂપિયા આપું છું.

જેમ્સ—(વિચાર કરીને) આનો પણ ઉપાય મને સૂઝી આવ્યો છે. તમે
મને પૈસા ધીરજો અને ૫૦૦ ડોલરનો હું મારી જીંદગીનો બીજો
ઉતારાવીશ જેથી મારું મરણ થાય તો પણ તમને પૈસા મળશે.

ટોમસ—તારી એમ જ મરજી હોય તો મારે તેનો સ્વીકાર છે.

જેમ્સ—મને એ જ રહે છે. આવી મને સંતોષ થશે અને હું કંટાળીક થિં-
તામાં મુકાવ વર્ષશ.

કોલેજમાં દાખલ થતાંપહેલાંનો ચાર વર્ષનો અબ્યાસ તેમજ કોલેજનો
બે વર્ષનો અબ્યાસ મળી ૭ વર્ષનો અબ્યાસ જેમ્સે ત્રણ વર્ષમાં તૈયાર કર્યો. તે
દિશામ છોડીને મગો તે વખતે ટૂંટીઓએ અને ૫૦ ડોલર ખર્ચાસ કર્યા.

૧૮૫૪ માં જેમ્સ ગાર્ફીલ્ડ ૨૩ વર્ષની વયે વિલિયમ્સ કોલેજમાં દા-

ખસ ધવા સાર આગ્યો. ડોક્ટર હોપકિન્સે પ્રથમ એને જ્યોળખ્યો નહિ પરંતુ એણે જ્યારે પોતાનું નામ જણાવ્યું ત્યારે હોપકિન્સને જોઈને લખેલા પત્રનું રમરણ થયું અને તેનો સારો આદરસતકાર કર્યો. તે યોગ્ય રથાને જ આગ્યો તેથી એને ધણો સંતોષ થયો. તે સમયથી તે મરણ પર્વન્ત હોપકિન્સ અને એ એ પરમ મિત્ર રહ્યા.

આરંભમાં તો જોશના સાદા પોશાકથી અને પશ્ચિમ તરફની ખોલીથી વિદ્યાર્થીઓને ધણું દારૂ થતું પણ એના ઉત્તમ ગુણો તરત એ શોકોની દૃષ્ટિએ આગ્યા અને તેઓ એની સાથે સંમાનથી વર્તવા લાગ્યા. તે દિશામાં જેવો જનપ્રિય હતો તેવો અહિં પણ પ્રિય થઈ પડ્યો.

જોશ મહેનતુ હતો તોપણ તે રમતનો પણ શોખી હતો. અને કોમેનમાં તે ઉત્તમ ક્રુટ ખેલ રમનાર હતો. તેનું ઘરિર સુદૃઢ હતું તેથી આ રમત માટે તે સંપૂર્ણ રીતે યોગ્ય હતો. તે વળી સહિષ્ણુ હતો પણ અતુરાગી હતો તેથી સમીપમાં આવેલા વનમાં પર્વટન કરતો અને ઢાંચી ટેકરીઓ ઉપર ચઢતો.

જોશ મારશીફનો ખુબ રસ એની વક્તવ્ય શક્તિમાં એને ઉત્તમ સાધન રૂપ ઘણું પડ્યો. વાદનિવાદમાં આખી કોમેનમાં એની સાથે કોઈ ટકર સહ ચક્રવું નહિ. જોશના સમાગમમાં એ આવતો તેમના સંભાષણમાંથી તે બોધ ખેંચી કાઢતો અને પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરતો. ડોક્ટર હોપકિન્સે જોશને કહ્યું કે જો ઉનાળાની રમતમાં તું અહિં રહીશ તો કોમેનના પ્રમુખ લખતો હું તને ઉપયોગ કરવા દઈશ. જોશે કહ્યું " તમે પુરતા લખતો ઉપયોગ કરવા દેશો તેથી હું ઘણો ઉપકૃત થયો છું. માત્ર નિર્વાહનો ખરચ પૂરો પાડવા સાર અજબાસ સાથે આરે સિદ્ધિ આપવું પડતું હતું તેમજ મજુરી પણ કરવી પડતી હતી તેથી મારી ઇચ્છાનુમાર હું આજ સુધી નાંચી શક્યો નથી. કાંઈ પણ કાર્ય કર્યા વિના માત્ર વાચનમાં જ યોદ્ધા દિવસ માગતાથી મને વિનોદ થશે. "

મારશીફે અનેક પ્રકારની સ્થિતિઓનો અનુભવ કર્યો હતો અને પોતાની

વિદ્યાળય બુદ્ધિથી તે હમ્ય પડવી ધરાવતો હતો તો પણ તે ધર્મનિષ્ઠ હતો. તેની હિન્નતિનું આ પણ એક કારણ હતું. ધર્મનિષ્ઠ તરીકે પણ તે સર્વને દષ્ટાંતરૂપ હતો.

વિલિયમ્સ કોલેજનો એક પ્રોફેસર તેનું આ પ્રમાણે વર્ણન કરે છે:—

“વિદ્યાર્થી તરીકે પોતાની મરદાષ્ટી અને ઉત્તમ વર્તનથી શિક્ષકોના સ્મરણમાં તે હરકોઇ પ્રસંગે રહે એવો હતો. અપ્રામાણિક અથવા અપ્રમ કૃત્ય એ કરે એવો એના શિક્ષકોને એના ઉપર કદાચિત્ પણ વહેમ આવતો નહિ અને અપ્રમાણિક અથવા હુમ્મો માણસ એની પાસે જઇ શકતો નહિ. પોતાની મરદાષ્ટી તેમજ પ્રામાણિકતાથી પોતાના હિતનાં અને કોલેજની પ્રતિષ્ઠામાં અભિવૃદ્ધિ કરનારાં કૃત્યો કરનારું તેને સુઝતું તથા વિદ્યાર્થી તરીકે એનું જીવન પવિત્ર અને ઉત્કૃષ્ટ હતું. એનું નીતિયુક્ત અને ધાર્મિક વર્તન તેમ જ એનો બુદ્ધિપ્રભાવ વ્યવહારમાં એનો વિજય સૂચવતાં હતાં. એણે જ્યારે સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિ કરવા માંડી ત્યારે પણ કોલેજમાં જે માર્ગે તે ગાથતો તે માર્ગ તેણે ધારણ કરી રાખ્યો હતો.

મારશીલ્ડે કોલેજની બે રજા શિક્ષણ આપવામાં ગાળી અને તે સમયમાં તેને ૧૦૦ કોલરના પગારની હાઇસ્કુલના શિક્ષકની સારી જગ્યા સામી આપવામાં આવી.

આ લાભ્ય પછી બારે હતી કારણ કે મારશીલ્ડે તે વખતે નિર્ધન અવસ્થામાં આવી ગયો હતો. એને નવાં વસ્ત્રની જરૂર હતી અને તે ખરીદવાને એની પાસે દ્રવ્ય નહતું. એના સુચરણને જાણનાર એક દરજીએ એને વસ્ત્ર આપ્યાં અને તે અબ્યાસ સમાપ્ત કરી કમાતો થાય ત્યારે પૈસા લેવાને કહ્યું. તે આવી રિયતિમાં હતો તોપણ તેણે નીચેનાં એ કારણોથી તે જગ્યા સ્વીકારી નહિ:—

૧. વિલિયમ્સ કોલેજમાં એજ્યુએટની પદવી મેળવવાને વિચાર તેને માંડી વાળ્યો ૫૩. કેટલાક વર્ષથી આ એની પ્રબળ ઇચ્છા હતી અને પોતાનો છટાપ્રાપ્ત કરવાની સંધિમાં તે હતો એવામાં તે છોડી દેવું એને થોડાં લાગ્યું નહિ.

૨. દિરામ સંસ્થામાં કોલેજ માટે એણે અબ્યાસ કર્યો હતો તેથી તેને પણ એના પર ઉપકાર થયો હતો. ગાર્શીલ સાથે કોઈ પણ પ્રકારની શરત કરવામાં આવી નહતી પણ તે ત્યાં શિક્ષકનું કામ કરે એવી તેના દૂસરીએને આશા હતી.

કોલેજના ખીન્ન વર્ગમાં એને દેવું મળ્યું થઈ ગયું અને એનો ભાઈ પણ એને મદદ કરવા અસમર્થ હતો. આ સમયે તેના એક મિત્રે તેને બેઠતી વસ્તુઓ આપી.

ગાર્શીલ શુભામગીરી ગિરિ હતો. આ વિષય ચર્ચવાને વિદ્યાર્થીઓ સભા ભરતા હતા, અને તેમાં ગાર્શીલ મુખ્ય વક્તા હતો. ગાર્શીલનાં ભાવણો યા સોકો આશ્ચર્ય પામતા તથા એની ઘણી પ્રશંસા કરતા અને આગળ ઉપર તે ગદાનું પુરુષ થશે એવું બનિય ભાખતા હતા.

૧૮૫૬ માં ગાર્શીલ ઝેન્યુએટની પદવીને પામ્યો અને સહધી મેટ્રીકનામ એને મળ્યું એની કોલેજની અવસ્થાનો આ પ્રમાણે અંત આવ્યો. એણે કોલેજનું છાત્રન એને તેમ જ કોલેજનાં અધ્યક્ષ અને અધ્યાપકોને પણ આપનાર હતું.

દિરામ પાત્ર શરતી વખતે ગાર્શીલે તેના ફટલાક મિત્રોને કહ્યું કે મારે પરમ અર્થ મેં પ્રાપ્ત કર્યો છે. મેં કોલેજમાં પદવી મેળવી છે અને દિરામ સંસ્થામાં હું શિક્ષક નિભાયો છું મારું એ કામ હું મારી સર્વ શક્તિથી કરીશ.

એને આથી જામણે પમારે નોકરી મળી શકે એમ હતું. પરંતુ વર્ષ ૮૦૦ કોલેજ દિરામમાં શિક્ષણ આપવા તેણે સ્વીકાર્યું. નિર્ધન જાણક તરીકે એ લાં આગ્યો હતો તે વખતે દૂસરીએએ એને આ સંસ્થાના શિક્ષકને સંપૂર્ણ સાબ આગ્યો હતો અને શિક્ષક આપનાર સંસ્થા તરીકે દિરામની પ્રતિષ્ઠા વધારવા મર તેઓ ગાર્શીલ ઉપર આધાર રાખતા હતા.

પુરાતન ભાષાના અને સાહિત્યના વર્ગોમાં શિખરશત્રુ કામ જોમસને આપવામાં આવ્યું. પદેત્રુ વર્ષ પૂર થતાં એને અધ્યાપકમંડલનો પ્રમુખ નિમત્તામાં આવ્યો અને ખીન્ને વર્ષે તે દિરામનો અધ્યક્ષ થયો. ત્યાં ૩૦૦

વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ માટે આવતા હતા અને તેમાંના કેટલાક ગાર્ડીયનની પેઠે રમના વખતમાં મજૂરી કરતા હતા અથવા શિશુઓ આપતા હતા. આવા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર તે ધણું દેવ રાખતો.

કેલેન્જર્માં અભ્યાસ કરતી વખતે જ દેવું થયું હતું તે ગાર્ડીયને આદિ પતાવી દીધું. ૧૮૫૮ ના નવેમ્બર માસમાં તેની સાથે અભ્યાસ કરનાર છુટ્ટી-શીયા રોકેટ નામની ઓને તે પરણ્યો.

શિક્ષક તરીકે ગાર્ડીયન વિજયી નિવડ્યો. એનું જીવન વિદ્યાર્થીઓને અનુકરણીય હતું. દરેક રથાને સગવડાલનમાં એ આમલી રહેતો. ધંદનો ઉદ્યોગ દરેક વાગે કે વર્ષમાં તે દાખલ થવા ચૂકતો નહિ. વિદ્યાર્થીઓને કાળજીથી અને એકસ આવલોકન કરાવવા તે પ્રયાસ કરતો. એક સમયે “અભ્યાસ વખતે વર્ગમાં કંઈક બારી છે” એમ તેણે વિદ્યાર્થીઓને પૂછ્યું પણ કાંઈ ખરો જવાબ આપી શક્યું નહિ.

દરેક વિદ્યાર્થી સાથે તે મિત્રબાવથી વર્તેતો, તે વારંવાર તેઓની રમત ઉપર દેખરેખ રાખતો અને અંગકસરનેમાં જાતે પણ ભાગ લેતો. આમ છતાં પણ તેનું સાસન ધણું સખત કહેવાતું. વિદ્યાર્થીઓ ઉપર રોહ અને વિશ્વાસ રાખવા સાથે તે તેમને ઉત્તમ રીતે નિયમોમાં પ્રવર્તાવતો. કાંઈ પણ વિદ્યાર્થીને કપકો અથવા ધન્યવાદ આપતી વખતે તે તેના મળા ઉર્ષર દાઢ નાખીને વાત કરતો.

શિક્ષક તરીકે એનું ઉત્તમ ફલ એ હતું કે ઉચ્ચ બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ જરૂરી રાખવા સારું તે મમજવતો. અમેરિકાના કેટલાક મહાપુરુષો ગાર્ડીયનના પ્રતાપથી જ ઉત્તમ પઠને પામ્યા છે.

સુસામગીરીના સચાલ બાબત સુનાઈટેડસ્ટેટસના ચોક્કામાં મતભેદથી વાળંકર લડાઈતાં ચિન્હો પ્રકટ થયલાં એવામાં આવતાં હતાં. ગાર્ડીયને આ વિષયપર તેમ જ બીજા કેટલીક બાબતો આખ્યાં હતાં અને વક્તા તરીકે આખા દેશમાં તે સુવિદિત હતો.

૧૮૫૬ માં કાંપ્રેસએ તે વિલિયમ્સ કોલેજમાં ગયો હતો અને ત્યાંથી

પાછા ફરતાં જોડીઓ નામના રોટના મુખ્ય માળખોના પ્રતિનિધિઓ તે મળવા આગળ અને તે રોટના મેમ્બર મળા હોદ્દાવાર તરીકે 'બદાર પડ' તેને નિર્માણ કરી. દ્વિતીયના દૂરરીઓની આનુભૂતિ લીધા વિના તેમ કરવાનું તેણે ના પાડી. દૂરરીઓએ તે સ્વીકારવાને એને આમંત્રણ કહ્યું. તે બહુ અને પમદ કરવામાં આગળ અને ૧૮૬૦ માં તેણે રાજ્યપામમાં બેઠક લીધી. વપમા તે સર્વથી નાનો હતો છતાં તેણે તરત જ અગ્રણ્ય મેળવ્યું.

ગુલામગીરી જાળવવામાં સાંવેનિક કમિટી અટકાવવા સાર એણે રાત અને દિવસ પ્રયાસ કર્યો. અંતે એણે એના મિત્ર સેનેટર કોલસને કહ્યું "કોલસ અનિવાર્ય છે અને આપણે લડવું પડશે."

કોલસ-આપણે તેમ નહિ કરીએ તો ખરેખર આપણે પોતાને બીકણ બનાવવા.

મારશીફ-આ જયના સમયમાં આપણા દેશને ખાટે આપણું જીવન અર્પણ કરવાની આપણે પ્રતિજ્ઞા લઈએ.

તેમણે શાનિથી હાથ જોડાને પ્રતિજ્ઞા લીધી.

૧૮૦૬ ના નવેમ્બર માસમાં અબ્રાહમ લિંકોન પ્રેસિડન્ટ તરીકે ચુંટવામાં આગેલો હતો તે ગુલામગીરી વિરુદ્ધ હતો તેથી દક્ષિણ તરફના ગુલામ રાજનારાઓએ કુલિયનમાંથી (સમસ્ત રાજ્યપામમાંથી) છૂટા પાવનો નિશ્ચય કર્યો. ૧૮૬૧ ના માર્ચની તા. ૪ થીને કિસ્સે લિંકોન પ્રેસિડન્ટનું પદ ખાલ્યું હતું તે દિવસે જ તે મોકાએ બળવો કર્યો લિંકોન આ બળવો શમાવી દેવા સાર ૭૫,૦૦૦ માણસની માગણી કરી. જ્યારે આ સમાચાર જોડીઓ પહોંચ્યા ત્યારે સ્વતંત્રતાના પક્ષને મદદ કરવા સાર ૨૦,૦૦૦ માણસ અને ૬૦ લાખ ડોલર આપવા સાર મારશીફે દરખાસ્ત મૂકી.

ચોથા વખતમાં આખા દેશમાં વાત પ્રસરી રહી કે દક્ષિણ તરફનાં લોકોને હાલ તરફનાં લોકો કરી હવે બુલ્ડરનની લડાઈમાં વિજય મેળવ્યો. આ સમયે દરેક વર્ગના માણસો પશ્ચિમ રાજ્યમાં જોડી હોને લોકોમાં ફાળવવા આગળ આગળ.

ગારશીદાને લગાઈ પ્રિય ન હતી અને તે એમાં ભાગ લે તો પોતાનો કામ ધંધો નેમ જ સ્ત્રી છોડ્યાં અને માને છોડીને એને જવું પડે એમ હતું. તોપણ એના દેશને એની સેવાની જરૂર હતી. તેથી એણે પોતાના કુટુંબીજનોને કહ્યું કે દરેક સ્વદેશાતુસંગી યુરોપે એસિડન્ટ લિંકનનું વેલન્ટી-આર માટેનું આમંત્રણ સ્વીકારવું જોઈએ.

ગારશીદાની મા—આ પ્રસંગની તો મને સ્વપ્ને પણ આશા ન હતી. મારી નિર્ધન અવસ્થામાં મારા પુત્રના બલિષ્ઠ સંબંધી અને અનેક વિચારો આવતા હતા પરંતુ ચોક્કસ તરીકે એ શત્રુ પામશે એ વિચાર તો મને કોઈ દિવસ પણ આબ્યો નથી.

ગારશીદા—કદાચ હું મરણ તો નહિ પામું. અમે બધા મરવા જતા નથી પરંતુ આ પ્રસંગ મને તેવા માણસની જીંદગીના અર્પણને પાત્ર છે.

ગારશીદાની મા—જેમ્સ તારી વૃત્તિ હવે મારા જાણવામાં આવી. તારી જીંદગી તારા દેશને માટે જ છે. મારા પુત્રનું જ અને ઈશ્વર તારું રક્ષણ કરે.

યુસરનની લગાઈ પછી એક અઠવાડિયામાં એક નવી દુકડી ઉભી કરવામાં આવી અને તેના લેફ્ટેનન્ટ કનૅસની જગ્યા ગારશીદાને આપવામાં આવી. થોડા દિવસ પછી એક નવી દુકડી સ્ત્રી તેનું સેનાપત્ય ધારણ કરવા તેને કહેવામાં આવ્યું. દિશમના ૧૦૦ વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમાં હાજર થયા. આ દુકડીમાં વહીવટો, શિક્ષકો ઇજનેરો અને એકલો પણ હતા. લશ્કરી સરદારને અપેક્ષિત જ્ઞાન સંપાદન કરવા ગારશીદાએ અત્યંત મહેનત કરી. તથા માસમાં આ દુકડી બરાબર ફેળવણી લગાડને માટે તૈયાર મઠ મઠિ. આમાંના કોઈપણ માણસે પ્રથમ મુદ્દમાં ભાગ લીધો ન હતો પરંતુ આનાથી સારી દુકડી એવીમાં ન હતી એમ સર્વ કહેવા લાગ્યા.

બજાબોરના ૫,૦૦૦ માણસના લશ્કરે ઇસ્ટર્ન કેન્ટકી નામના રમણ ઉપર હલ્લો કર્યો, ત્યાં આગળ ગારશીદાને પોતાની દુકડી લઈ જવા દુરભાવવામાં આવ્યું. તે સાં જઈ પહોંચ્યો ત્યારે સાંવા સરદારે એને કહ્યું કે આ રથાનનું સેનાપત્ય તમને સોંપવામાં આવ્યું હોય તો દુરમતો પાછા હટાવી કાઢવા

તમે જે પગલાં જાણે તે વિશે રાજે. વિચાર કરી તમારી યોજના મને
પ્રાતઃકાળમાં જણાવજો. મારશીફ્ટે રાત્રિનો ઘણો સમય ફેન્ટાસીનો નકશો તથા
રસ્તા ઘેરે તપાસવામાં ગાળ્યો અને સવારમાં પોતાની યોજના તે
સરદારને બતાવી તે સરદારે આ યોજના કાળજીપૂર્વક જોઈ અને એક
મોટી ટુકડી લઈ એને શવે તે પ્રમાણે દુસ્મનોને દાકી દાઢવા મારશીફ્ટને
કહ્યું. પાંચ કલાક સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું અને મારશીફ્ટના ચાકી મથકમાં મનુષ્યો
ઉપર બળવાખોરોનું લશ્કર સામરો હલ્યો કરવા પારતું હતું. તે વખતે
મદદ માટે એણે ઈશ્વર પ્રાર્થના કરી. તે જ વખતે એણે શેફ્ટનને ઉત્તર
તરફથી લશ્કર સાથે આવવો જોયો. મારશીફ્ટનાં માણસોએ બીજાવાર એક
હલ્તો કર્યો અને બળવાખોરોનું લશ્કર નાસી ગયું. યુનિયનમાં રહેલા રાજ્યોનો
આ પ્રથમ જ વિજય હતો તેથી સર્વે ને મદદ આપવા થયો. આ પ્રકારે મથી
મારશીફ્ટને બીજેડીવર જનરલની પદવી આપવામાં આવી. પ્રેસિડન્ટ સિંકને
આ સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે એણે મગીષ જોડેલા એક અમલદારને પૂછ્યું કે
કેળવણી લશ્કરી અમલદારને જે કાર્ય કરતા એ મદિના લાગે તે કાર્ય માર
શીફ્ટ એ આઠવાડીયામાં શાથી કરી શક્યો? તેણે જવાબ આપ્યો કે લશ્કરી
વિદ્યાલયમાં એણે અભ્યાસ કર્યો નથી એ એના વિજયનું કારણ છે પ્રેસિડન્ટ
સિંકને કહ્યું. “ નહિ, નહિ, એનું કારણ એ ન હતું. તે બપોરે બાળક હતો
ત્યારે નિર્નાદને માટે તેને મહેનત કરવી પડતી હતી તેથી તે આ કરી શક્યો.”
મારશીફ્ટ ઘણી લડાઈ લડ્યો પણ ૧૮૬૨ માં એને પ્રથમના જીવો જનર આ-
વ્યો અને એ જગ લઈ ઘેર ગયો. જાન્યુઆરી માસમાં એને જનરલ
રોઝનફેલ્ટનો પ્રધાન અગ્રી પુરુષ (ઘીર એન્ડ ધી રાઇફ) નિમવામાં આવ્યો
અને લશ્કરમાં હાજર થવાનો નવું દુકર્મ કરવામાં આવ્યો.

રાખના બનના આગામીને લીધે રોઝનફેલ્ટનું લશ્કર એક સ્થાને એટલે
બધો નબળ પડી રહ્યું કે લોકો તેની નિંદા કરવા લાગ્યા. દુસ્મનોની દિલચા-
પાસની ખજર મેળવવા માટે મારશીફ્ટે પ્રથમ જ બાતમીદારોના મદદની
યોજના કરી. એને તરત માસમ પડ્યું કે દુસ્મનોના પ્રદેશમાં આવજા વધી ય-

જ એમ છે અને રોઝનકેન્ઝે પણ અનુમતિ આપી પરંતુ બીજા સરદારો
પડ્યા.

૧૮૧૩ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં ચીકમોઆની ખાડી આગળ બચકર
હાથ ધરી શત્રુનું લશ્કર ઘેરી લેવાને રોઝનકેન્ઝે જુદે જુદે માર્ગેથી લશ્કર
લાકડયું પરંતુ એક સરદારની મહત્વથી ધીમ જામલમાં લડાઈ શરૂ થઈ.
ત્યમ તો લડાઈનું પરિણામ રોઝનકેન્ઝને અનુકૂળ આવશે એમ જણાયું
પરંતુ એનું લશ્કર દારી ગયું અને નાસવા લાગ્યું. મારશીલ્ડે પહેલાં કોઈ
કશું પ્રસંગે દારી આવી નહતી. દૂરથી ખંડુકના જડાકાઓથી એણે અનુમાન
માંધ્યું કે જૂનરસ ટોમસના હાથતળેનું લશ્કર દુરમનોને આગળ વધતા આટ-
ગવવાને દિન કરે છે. આ સરદારની મદદ મેળવવાને માટે ત્યાં જવા તેણે નિ-
ઃશંકપૂર્વે રોઝનકેન્ઝે ખાલું કે મારશીલ્ડ મૃત્યુના મુખમાં જ જાય છે. પ્રથમ
એણે તેને જવા દેવાને માટે આનાકાની કરી પણ આ તે એણે રમ્મ આપી.

મારશીલ્ડ એક કેપ્ટનને અને માર્ગ જતાવવા સારૂ બે માણસોને લઈ-
તે નીકળ્યો. તેઓ ઘોડે સુધી ગયા એટલે તેમના ઉપર દુરમનો તરફથી
નહુકા ફેડવામાં આવી અને બે માણસો માર્યા ગયા. એના તરફ તાકીને
ગોળા મારી ન શકાય તે સારૂ મારશીલ્ડે વાંકો ચુકા માર્ગ લીધો. બચથી મુક્ત
થયા એને ૪૦૦ વાર દુર જવાનું હતું. એનો ઘોડો ધામલ થયો હતો પણ તે
પ્રાણી એથી અધિક વેગથી કૂદવા લાગ્યું. ટોમસના લશ્કરનાં કેટલાંક માણસો
એને સામા મળવા આવ્યાં. તેના સરદારે કહ્યું “ મારશીલ્ડ ! અમે તો
ખાલું હતું કે તમે હજીવા હસો. તમે ખરેખર એ ખરેખર મોટો ચમત્કાર છે.”
મારશીલ્ડનો ઘોડો બેવાર ધામલ થયો હતો તો પણ બેતરેમાં અને ખડખડી
ખડકામાં તે ચાર માસલ સુધી ચાલી ચડ્યો. જ્યારે ટોમસ મારશીલ્ડની
દૃષ્ટિએ પડ્યો ત્યારે તેણે ઉદ્ધાર કાઢવા કે “ પેલો રસ્તો ટોમસ. હવે પર એને
મુખી કરો. એણે લશ્કરને જવાગ્યું છે.” પાંચ મિનિટમાંએ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો.
પરંતુ એનો ઘોડો તરત મરણ પામ્યો.

આ પરાક્રમને લીધે મારશીલ્ડને મેજર જૂનરસનો ઓરો આપવામાં

તમે જે પગલાં ગમે તે વિશે રાત્રે વિચાર કરી તમારી યોજના મને
 પ્રાતઃકાળમાં જણાવજો. ગારશીલ્ડે રાત્રિનો ઘણો સમય કેન્ટકીનો નકશો તથા
 રસ્તા વગેરે તપાસવામાં ગાળ્યો અને સવારમાં પોતાની યોજના તે
 સરદારને બતાવી તે સરદારે આ યોજના કાળજીપૂર્વક જોઈ અને એક
 મોટી ટુકડી લઈ એને શહે તે પ્રગાણે દુશ્મનોને હાંકી કાઢવા ગારશીલ્ડને
 કહ્યું. 'પાંચ ઠવાક સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું' અને ગારશીલ્ડના ચાકી અવસાં મરુપ્યો.
 ઉપર બળવાખોરોનું લશ્કર સામટો દહયો કરવા ધારણું હતું. તે વખતે
 મહા માટે એણે ઈશ્વરી પ્રાર્થના કરી તે જ વખતે એણે શેકડનને ઉત્તર
 તરફથી લશ્કર સાથે આવતો જોયો. ગારશીલ્ડનાં માણસોએ બીજીવાર એક
 દફતો કર્યો અને બળવાખોરોનું લશ્કર નામી મરુ. મુનિયનનાં રહેવાં રાજ્યો
 આ પ્રથમ જ વિજય હતો તેથી સર્વે ને મહા આનંદ થયો. આ પ્રસાદમાં
 ગારશીલ્ડને બીમેડીયર જનરલની પદ્વી આપાતા આવી. પ્રેસિડન્ટ સિંક
 આ સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે એણે સમીપ એઠેલા એક અમલદારને પૂછ્યું
 કે બળવાલો લશ્કરી અમલદારને જે કાર્ય કરતા એ મદિતા લાગે તે કાર્ય ગાર
 શીલ્ડ એ આઠવાડીયામાં શાથી કરી શકશે ? તેણે જવાબ આપ્યો કે
 વિદ્યાલયમાં એણે અંબાસ કર્યો નથી એ જોના વિજયનું કારણ છે
 વિકતે કહ્યું : " નહિ, નહિ. એનું કારણ એ ન હતું. તે જવારે ગાળક હતો

કાય એમ છે અને રોઝનકેન્ડે પણ અનુમતિ આપી પરંતુ બીજા સરદારો વિરુદ્ધ પડ્યા.

૧૮૬૩ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં વીકમોઆની ખાડી આગળ બાપંકર લડાઈ થઈ. સત્તુલું લશ્કર ઘેરી લેવાને રોઝનકેન્ડે જુદે જુદે માર્ગેથી લશ્કર મોકલ્યું પરંતુ એક સરદારની મદ્દલતથી ધીરજ જંગલમાં લડાઈ રહી થઈ. પ્રથમ તો લડાઈનું પરિણામ રોઝનકેન્ડેને અનુકૂળ આવશે એમ જણાયું પરંતુ એનું લશ્કર હારી ગયું અને નાસવા લાગ્યું. મારશીલ્ડે પહેલાં કોઈ પણ પ્રસંગે હાર આપી નહતી. દ્વિતીય ખંડુકના જંગલમાંથી એણે અનુમાન બાંધ્યું કે જનરલ રોમસના હાથનળેનું લશ્કર કુશ્મતોને આગળ વધતા અટકાવવાને યત્ન કરે છે. આ સરદારની મદદ મેળવવાને માટે ત્યાં જતા તેણે નિઃશ્વર્ય રોઝનકેન્ડે ધાર્યું કે મારશીલ્ડે શત્રુના મુખમાં જ જાય છે, પ્રથમ જગ્યા દેવાને માટે આનાકાની કરી પણ અંતે એણે રજા આપી.

મારશીલ્ડે એક કેપ્ટનને અને માર્ગ જતાવતા સાર એ માણસોને લઈને નીકળ્યો. તેઓ ઘોડે સુધી ગયા એટલે તેમના ઉપર કુશ્મતો તરફથી ખંડુકો ફેડવામાં આવી અને એ માણસો માર્યા ગયા. એના તરફ તાકીને ગોળી મારી ન શકાય તે સાર મારશીલ્ડે વાંકો ચુકા માર્ગ લીધો. બાપંકી મુક્ત થયા એને ૪૦૦ વાર ફરજવાનું હતું. એનો ઘોડો ધાવલ થયો હતો પણ તે પ્રાણી એથી અધિક વેગથી કુદવા લાગ્યું. રોમસના લશ્કરનાં કેટલાંક માણસો એને સામા મળવા આગ્યાં. તેના સરદારે કહ્યું “મારશીલ્ડે અમે તો ધાર્યું હતું કે તમે હથેલી હશે. તમે ખરૂં એ ખરેખર મોટો અમલકાર છે.” મારશીલ્ડેનો ઘોડો એવાર ધાવલ થયો હતો તો પણ એવરેમાં અને ખડખડા પગડામાં તે ચાર માત્રલ સુધી ચાલી શક્યો. જ્યારે રોમસ મારશીલ્ડેની દૃષ્ટિએ પડ્યો ત્યારે તેણે તદ્દ્યાર કહ્યું કે “ચેલો રલો રોમસ. છપ્પર એને સુખી કરો. એણે લશ્કરને જત્યાગ્યું છે.” પાંચ મિનિટમાં એ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો પરંતુ એનો ઘોડો તરત મરણ પામ્યો.

આ પરાક્રમે લીધે મારશીલ્ડેને મેજર જનરલનો ઝાઢો આપવામાં

આબો. આ વખતથી તે જનરલ ગાર્શીલ્ડ તરીકે ઓળખાતો હતો.

રજીસ્ટ્રારમાં ગાર્શીલ્ડના પરાક્રમેને લીધે વોશિંગ્ટનની કેમેસના સ-
બાસદ તરીકે એની સ્વદેશભૂમિના માથુસોએ એને પસંદ કર્યો. ગાર્શીલ્ડને
શું કરવું તે સુઝવું નહિ કારણ કે પોતાની જગ્યાનું સજ્જનામું એનાથી
આપી રાકાય એમ ન હતું. પરંતુ કેટલાક કામગીરી લઈ એને વોશિંગ્ટન જવું
પડ્યું અને ત્યાં પ્રેસિડન્ટ લિંકને એને તે જગ્યા છોડી કેમેસમાં જગ્યા લેવા
આમંત્ર કરી સમજાવ્યો.

કેમેસમાં પણ ગાર્શીલ્ડ મહાનું વડવાં અણતો અને વાદવિવાદમાં
મુખ્ય ભાગ લેતો. રાજ્યનો ખરચ તે વખતે પુષ્કળ હતો તે ઓછો કરવાને
એણે અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માડ્યો. લોકહિતાર્થે જે કાંઈ પગલું ભરવા-
માં આવતું તેને તે અનુમોદન આપતો. સ્વાનુભવથી કેળવણીનો પ્રભાવ તે જા-
ણતો હતો તેથી તે ખાખતપર તે દમેશા લક્ષ આપતો અને મુનાઈટેડસ્ટેટમાં
દરેક બાબતને અશ્વ કેળવણી આપવામાં આવે એવી ઇચ્છા તે ધરાવતો હતો.

આ સમયમાં પણ તે અભ્યાસને ત્યજતો નહિ. કેમેસના પુરતકાલ-
માં અસંખ્ય પુરતકા હતા તેનો તેણે પુષ્કળ વામ લીધો.

ગાર્શીલ્ડ ઘણું સાદું જીવન માળતો. તેણે વોશિંગ્ટનમાં નાનું
મકાન રાખ્યું હતું અને કેમેસની જેલ વખતે એના દેશના મહાપુરુષો પૈકી ત્યાં
વારંવાર આવતા. તે ધનાઢ્ય ન હતો અને દુનિયાના તુચ્છ વિષય ભોગો ભો-
ગવવાને તે ધાન કરતો નહિ. તે ધણી યાંત્ર પ્રકૃતિનો હતો અને ખાત્રાપિવા
વગેરે દરેક ખાખતમાં નિયમસર મધ્ય ભાગે ચાલવાની તેને ટેવ હતી. કેમેસ-
માં જવું પડતું નહિ તે વખતે તેના ઓછાકા સાથે પોતે ખરીદેલા ખેતરમાં
તે દિવસો માળતો.

તોશન તેમ જ ભયના સમયમાં ગાર્શીલ્ડ જરા પણ અભરાતો નહિ
• ૧૮૯૫ ની ધિાઈ એપ્રિલ પ્રેસિડન્ટ લિંકનનું ખુન કરવામાં આબો અને
બીજા દિવસે સવારમાં ૫૦,૦૦૦ માથુસો એનું વેર લેવાને ન્યુયોર્કમાં ભોગાં
ધયા; પરંતુ ગાર્શીલ્ડે તે લોકોને સાત પાડી વીખેરી નાખ્યા.

સતત કામને લીધે ગાર્શીલકનું આરોગ્ય ખરાબર રહેતું નહિ તેથી પોતાની તળિયત સુધારવાના હેતુથી તેના કુટુંબ સાથે તે યુરોપનો પ્રવાસ કરવા નીકળ્યો. તેણે ઇંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ, હોલેન્ડ અને ઇટાલીની મુલાકાત લીધી; રોમમાં પણ સમય માળ્યો. અને ત્યાંના ખંડીઓ અને સ્પુરસ્પુર્યોનો નોંધાયો. કોલેજમાં કરવામાં આવેલા અભ્યાસને લીધે તેને તે તે કાળોતું ખાત યયું.

ગાર્શીલ અમેરિકા પાછો રજો લાગે એવું ઠીર સુદહ અને કામ કરવાને સચકત થયું હતું એની લોકપ્રિયતાને લીધે તેને રાજ્યપ્રભાસદ (સેનેટર) પસંદ કરવાનો વિચાર ચાલતો હતો. તે અર્થે કોલેજીયલ નામના શહેરમાં જઈ પ્રવાસ કરવા સાર એને સૂચના કરવામાં આવી પરંતુ એણે જવાબ આપ્યો કે "આવી કોઈ યોજનાનો હું સ્વીકાર કરવાનો નથી. તે જગ્યા પ્રાપ્ત કરવા સાર હું તથ્યપણું સરખું પણ હજારીય નહિ. હિરામ સંસ્થામાં મેં કાકુ કાઢનારની અને ધંત વગાડનારની નોકરી માગી હતી તે સિવાય કોઈ પણ સ્થળે મેં નોકરીની માગણી કરી નથી. લોકોને જરૂર હશે તો તેઓ મને સુદી કાઢશે" ગાર્શીલકનું નામ જે વખતે જહાર પાડવામાં આવ્યું તે વખતે ખીન્ન ઉમેદવારોએ પોતાનું નામ પાછું એમી લીધું.

તેની સુદહી થયા પછી તેણે એક ભાષણમાં જણાવ્યું કે "વીરા વર્ષ મેં જનહિતાર્ય પ્રવૃત્તિ કરી છે, અને ૧૮ વર્ષ મેં કોંગ્રેસમાં ગાળ્યો છે. આ સર્વ સમયમાં મેં એક જ માર્ગ અહ્ય કરી રાખ્યો છે. હું જૂલ્યો હોઈ કે ના હોઈ પરંતુ મને તે પ્રકારની વિપત્તિ મારા ઉપર આવી પડે તોપણ મારા નિઃશ્વાનુમાર વર્તવાનો મેં સિદ્ધાન્ત રાખ્યો છે. મેં ઘણા વર્ષોસંધી એક મુસકના પ્રતિનિધિ તરીકે કોંગ્રેસમાં કામ કર્યું છે અને તેના લોકોની પ્રશંસાને હું ઇચ્છતો હતો. પરંતુ જો કે મને આત્મસ્થાધાનો દોષ આવે તો પણ મારે ડહેવું નોંધ્યું કે તે લોકોની પ્રશંસા કરતાં પણ મને એક પુરુષની પ્રશંસા વધારે પ્રિય લાગતી. તે પુરુષ ગાર્શીલ છે-હું પોતે જ છું. મારે એ પુરુષની સાથે જ સૂતું, એસવું તથા આવું પીવું પડે છે અને તે મારું કાર્ય માન્ય તો કરે તો મારો સમાગમ વ્યર્થ નિવડે.

૧૮૮૦ માં ગાર્શીલ્ડ ખેતરમાં જમીન એકત્રામાં તથા વાડ અને ઘર ઠીક કરવામાં રોકાયો હતો તે વખતે યુનાઇટેડસ્ટેટસનો પ્રેસિડેન્ટ નિમવા સાર નેશનલ રીપબ્લિકન કોનવેન્શનનો સભાસદ એને સુનંદામાં આવ્યો હતો. એના કુટુંબી જનોને આ સમાચારથી ઘણો ખેદ થયો. તેઓએ કહ્યું કે આપણે સુખી જીવન માળવા ધારીએ છીએ તે વખતે નવી નવી ચિંતાઓમાં તારે પડ્યું ઠીક નથી. પરંતુ એના મિત્રોએ તે સ્વીકારવાને એને આગ્રહ કર્યો. ગાર્શીલ્ડ ટ્રેઝરીના સેક્રેટરી શેરમેનને નવા પ્રેસિડેન્ટ તરીકે સુનંદા કાઢતા જણાવ્યું અને એના આ મિત્રને મદદ કરવા એણે ખનતો પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ પોને જ પ્રેસિડેન્ટ નીમવો એ વાત તો ગાર્શીલ્ડના સ્વપ્નામાં પણ ન હતી. પ્રેસિડેન્ટ થવાને તેણે જાતે કશો પ્રયાસ કર્યો નહિ. તેણે જાહેર જીવન તેના ટ્રેસીઓના હાથમાં હતું અને તેઓએ તેને પ્રેમિડેન્ટની સર્વોત્કૃષ્ટ પદ્ધતિ રચાવવા વિચાર્યું કર્યો નહિ.

પોતે પ્રેસિડેન્ટ નિમવાની સત્તાવાર ખબર ગાર્શીલ્ડને પોતાનાં ખેતરમાં મળી. તેણે તેની માને આ જાખત વિચાર પૂછ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે “ આ ધન્યવરની કરમ્પી છે અને આપણી નજરમાં તે અદ્ભુત લાગે છે ” એની જીએ કહ્યું કે “ આપણા સાદા જીવનમાં આપણે ઘણું સુખ પ્રાપ્ત થયું છે તેણે આ પદની કીર્તિ તેમ જ ચિંતાઓ સાથે ફેં સાફ કરવા માગતી નથી. ” આમ છતાં તે પોતાના પતિના માર્ગમાં આડે આવી નહિ.

ગાર્શીલ્ડે આ પદ સ્વીકારતી વખતે પોતાની રાજનીતિ જણાવતાં કહ્યું કે “ લોકાધિપ્રી પ્રકટ થયેલાં વૈરમાત્ર બરબર શમી ગયો હોય એમ માનવું અશક્ય છે અને ગરીબ તેમ જ તંબૂર અને ગોરી તેમ જ કાળી પ્રગ્નને સ્વતંત્રતા તથા સમાન હક આપવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી આખી જુમીમાં આત્મ-જાતની લાગણી પ્રકટ થઈ શકે નહિ.

સ્વતંત્રતા અને ન્યાયથી હિતરતી જાખત કેળવણીની છે અને તે શિશુવંશ તંત્રતા તેમ જ ન્યાય સ્થાપી રીતે જાળવી રાખવું નહિ. ”

જો ગાર્શીલ્ડ એક દિવસ નહેરમાં ફરતી ‘ હોડીમાં કામ કરનાર તરીકે

ખુચ્ચર હાંકતો હતો તે જ ગારશીદડ સમય જતાં પાંચ કરોડ મળ્યો સ્વયં-
રથી વસાવેલો રવાગી થયો.

ગારશીદડનો આ પદ ઉપર ૧૮૮૧ ની ચોથી માર્ચે અભિષેક કરવામાં
આવ્યો. તેણે તે વખતે સુદર જાણવું હતું અને આંતરમાં હાથ ઉંચા કરી આ
મહાનું કાર્યમાં મદદ કરવા માટે ધર્મવરની પ્રાર્થના કરી.

ગારશીદડે હાથમાં ધર્મપુસ્તક લઈ પ્રતિજ્ઞા લીધી તે વખતે હર્વનાદ ગાજી
રહ્યો અને મોઢો નવા પ્રેસિડન્ટનું હાથન કરવાને ધક્કા મુઠ્ઠી કરવા લાગ્યા.
ગારશીદડે કોઈ સાથે પણ વાડ્યોચ્ચારણ કરતા પહેલાં પોતાની માને નમન
હયું. તે વૃદ્ધ ઝીંતું વય ૮૦ વર્ષનું હતું. પોતાના પુત્રના હિતમાં તેણે આખી
જીંદગી ગાળી હતી. જેના પ્રેમ અને શિક્ષણને લીધે તે આ મહાનું પદ પામ્યો
હતો તેનો ગારશીદડે આ પ્રકારે જાહેર રીતે ઉપકાર માન્યો.

પ્રેસિડન્ટની અતિ ઉચ્ચ પદો ભોગવતાં છતાં તેની ધર્મનિષ્ઠા ન્યૂન
થઈ નહિ. તે દેવાલયમાં જતો અને ત્યાં આગળ એક સામાન્ય કપાસક તરીકે
એને પણ ગણવામાં આવે એમ તે ઇચ્છતો હતો.

ગારશીદડ જલુ જ અનુકૂળ સમયે આ પદ પામ્યો હતો પણ એની કાર-
કીર્દી થોડો વખત જ નિર્માણ થઈ હતી. તે હમેશાં યોગ્ય પુરુષને નોકરી આ-
પતો તેથી તેના અનેક દુશ્મનો થયા અને એક નીચ જુદિના માણસે તો એનું
ખુન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક સમયે રોટ સેક્રેટરીની સાથે તે રેલ્વે સ્ટેશન
પર ગયો તે વખતે તે ખુનીએ એની પાછળ જઈ પીરતોલનાં બે બાર કર્યા.
ગારશીદડ તમ્મર ખાઈને પડ્યો અને એનો સાથી તે ખુનીને પકડવા દોડ્યો.
એકદમ માણસોની મોટી ઠઠ ત્યાં મળી અને એને ઉપર ઝોરડામાં લઈ જવામાં
આવ્યો. ગારશીદડ શુદ્ધિમાં આવ્યો. સારે એની ઝીંતે આવી કેટલું દુઃખ થયું
એ વિચાર પ્રથમ એને આવ્યો. તેને અલ્પ વેદના થતી હતી તોપણ તેણે
નીચે પ્રમાણે તાર કરાવ્યો.

" પ્રેસિડન્ટને બચાવવા ધન થઈ છે એવું તમને જણાવવાની તેઓએ
મને ઇચ્છા બતાવી છે. ઇચ્છા કેટલી બચાવ છે તે કળી ચકાવું નહીં, પરંતુ

તેઓ દાસ શુદ્ધિમાં છે અને તમે સત્વર આવી પહોંચશો એવી આશા રાખે છે. તેઓ તમારું સપ્રેમ સ્મરણ કરે છે. ”

ગારશીલે પોતાની ખરી સ્થિતિ જણાવવા ડોક્ટરને મૂચના આપતાં કહ્યું “ મારાથી કાંઈ પણ ગુપ્ત રાખશે નહિ, કારણ કે મૃત્યુનો મને ભય નથી. ” જ્યોતે ડોક્ટરે એને જણાવ્યું કે “ તમારી સ્થિતિ છેક અણી પર આવી રહી છે. હવે તમે વધારે વખત જીવી શકશો એમ હું ધારતો નથી. ” ગારશીલે શાંતિથી જવાબ આપ્યો કે “ ઇશ્વરનું ધારણું થશે. મારો મરવાનો વારો આવ્યો હશે તો હું તેવાર છું. ”

ગારશીલની સ્ત્રી સ્પેશીયલ ટ્રેનમાં સાંજે આવી પહોંચી અને તેને સત્વર લેના પતિ મંત્રીજી જવાને મૂચવવામાં આવ્યું કારણ કે તે સમવાના કામ ઉપર હોના. એની સ્ત્રી તથા છોકરાઓ સાથે વાતચિત કરવાથી એને યકિન આવી અને એની સ્થિતિ શુભ આશાજનક થવા લાગી.

એટલામાં આ સમાચાર પૃથ્વીના સધળા ભાગ ઉપર તારથી પહોંચી ગયા અને દરેક સ્થલેથી અનુસંધાન (હીસસેશ) ના તાર આવ્યા. અમેરિકન ઇન્ડિયનના દિવસમાં ગારશીલ ઘણું લક્ષ આપતો હતો તેમણે નીચે પ્રમાણે તાર કહ્યો:—

“ તે મહાપુરુષને જણાવો કે એના પ્રાણ લેવાને જે નીચ કૃત્ય કરવામાં આવ્યું છે તે સાંભળી અમારાં અંત કરણ ચીશઈ ભય છે. ”

લાંબા સમય સુધી એની સ્થિતિ અનિશ્ચિત રહી અને તે બધી જશે એમ ધારવામાં આવ્યું. વેલિંગ્ટનની દવા બરાબર માંડે ન આવવાથી એને દરિયા કીનારે લઈ ગયા. હવાફેરથી પ્રથમ એને લાગ જણાવેો પરંતુ થોડા વખત પછી એણે પાછા ઉઘલેા ખાધો અને તેમાંથી એ જાગ્યો નહિ. આ લાંબા મંદવાડમાં એણે દૃઢતાથી દુઃખ સહન કર્યું. એની સ્ત્રી અને પુત્રી હમેશા એની પચારી પાસે રહેતાં અને બકિતથી એની સારવાર કરતાં.

એક દિવસે ગારશીલે આસપાસનાં ગામણોને પૂછ્યું. “ ઇતિહાસમાં મારું નામ રહેશે ? ” તેઓએ કહ્યું “ ઇતિહાસમાં રહેશે એટલું જ નહિ,

પરંતુ મનુષ્યોનાં હૃદયમાં પણ રહેશે."

૧૯ મી સપ્ટેમ્બરે એને દિવસનાં ભાગમાં ઘણું દરદ મળ્યું પરંતુ સાંજે એની તબીબત જરા ઠીક થઈ. એને શાંતિથી નિદ્રા લેતો જોઈને એની સ્ત્રી પણ વિશ્વાસ લેવા મંડ. દશ વાગે તે દુઃખથી ધ્રુમ પાડી ઉઠ્યો અને હૃદય ઉપર હાથ મૂકી એણે કહ્યું કે 'અહિં' મને આખંત વેદના યાવ છે. અર્ધ કલાકનાં તે મરણ પામ્યો.

મધ્ય રાત્રે આ ખેડજનક સમાચાર વોશિંગટન પહોંચ્યા, રાત્રિના 'શાંત સમયમાં' થંટનાઈથી પ્રેસિડન્ટના મૃત્યુની લોકોને ખબર પડી.

દિશાસાના તાર પણ પૃથ્વીના સર્વે ભાગોમાંથી આવી વળ્યા. તેની વિધવાને મહારાણી વિક્ટોરીયા તરફથી પ્રથમ દિશાસાનો તાર કરવામાં આવ્યો. તેમણે જમ્યાબધું કે "તમારી આ દુઃખમય સ્થિતિમાં તમારે માટે મને જે લાગણી યાવ છે તે અવર્ણનીય છે. ઈશ્વર તમને આ દુઃખ સહન કરવાને સામર્થ્ય આપે."

ગાર્ફીલ્ડની વિધવાને મદદ કરવા માટે દસ લાખ રૂપિયા જેટલું ઉધરો લઈ કરવામાં આવ્યું; ગાર્ફીલ્ડના પુત્રીને શંસીએ ચઢાવવામાં આવ્યો.

પ્રેસિડન્ટ ગાર્ફીલ્ડનું મૃતસરીર રપેરીઅલ ટ્રેનમાં વોશિંગટન લઈ જવામાં આવ્યું. તેનાપર કાળા ચઢા નાખવામાં આવ્યા હતા. મોટાં ચહેરો આગળથી ગાડી જતી વખતે લોકો મસ્તક ખુલ્લાં કરી સાંત ઉભા રહ્યા. રાજ્ય-નિયમ પ્રમાણે એનું શરીર બે દિવસ સુધી ત્યાં રાખવામાં આવ્યું અને પછી એની ઇચ્છાનુસાર તેને ઝેરી સરોવરપર આવેલા ક્લીવલેન્ડના રમશાનમાં દાટવામાં આવ્યું.

ગાર્ફીલ્ડની ચળવેલી ઉપર નીચે પ્રમાણે લેખ મૂકવામાં આવ્યો:—

"Life's race well run,
Life's work well done;
Life's crown well won,
Now comes rest."

“ (છવન દોડ દોડ્યો રૂડી રીત,
છવનકાર્ય કીધું રહી અલીત;
છવન ઝગટની કરી પ્રાપ્તિ,
મેળવી આવસાને વિશ્વાંતિ ”)

ગાર્શીદડના પરમ મશરૂની પવિત્ર ચરિત્ર ઉપરથી નીચે પ્રમાણે અનુદય
બોધ મળે છે:—

૧. ઉદ્યોગ—વિચાર ગમે તેવા હોય હોય પણ તેને સિદ્ધ કરવા અર્થે
જો તન તથા મનને રગડવામાં ન આવે તો તે નિરર્થક જ છે.
ઉત્તમ વિચાર અને મદ ઉદ્યોગવાળા પુરુષ કરતાં મધ્યમ વિચાર
અને ઉત્તમ ઉદ્યોગવાળો પુરુષ નિઃસંશય શ્રેષ્ઠ છે. નરવર ગાર્શીદડના
ચરિત્રમાં તો વિચાર તેમ જ ઉદ્યોગની શ્રેષ્ઠતા હતી, તેથી તેનો
બંધ ઉત્કર્ષ થયેલો આપણે જોયો. આદ્યપરચારી તે મરણપૂર્વક
ગાર્શીદડે સમયનો કાષ્ટ દિવસ દુરુપયોગ કર્યો ન હતો. એમ
એના ચરિત્રકારો કહે છે આજસુ અને પ્રમાદી માણસને ચોવીસ
કલાકનો દિવસ અત્યંત લાખો લાગે છે, અને તેને દુઃકા કરવા તે
રાજી હોય છે; ઉદ્યોગ અને ઉત્સાહી પુરુષને ચોવીસ કલાકનો દિવસ
બહુ દુઃકા લાગે છે, અને તેને લાંબો કરવા તે રાજી હોય છે સામા-
ન્ય રીતે પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ વખતની કીંમત સારી રીતે પીછાને છે.
હિંદુસ્થાનના આધુનિક આયોને વખતની કીંમત નથી. વખત એ
મોટામાં મોટું ધન છે તેને ઉઘાડી દેનાર પ્રજા શી રીતે ધનાઢ્ય
થાય તે સમજવું નથી.

૨. એકલ અથવા સંપ—માણસ જાતે પુષ્કલ જ્ઞાનવાળો હોય અને
બારે સક્રિયવાળો હોય તોપણ તે એકલો કેટલું કરી શકે ? ધર મા-
ધવું, લોહું માળવું, એન્જિન બનાવવું—એ પગેરે કાર્યો એકલદુ-
ક્ષ મનુષ્યથી થાય એવા નથી. તે પ્રમાણે મોટાં જનહિતકર કાર્યો

દેશારે પરાક્રમ કરવાં એમાં પણ સમુદાયબલની જરૂર છે. જે દેશ-
માં સમુદાયબલ વિશેષ હોય છે તે દેશનો દાતબુની બારી પેઠે સદ્-
સા બાંધ થઈ શકતો નથી; જે દેશમાં સમુદાયબલ ન્યૂન હોય છે
તે દેશનો છુટાં દાતબુની પેઠે સદ્જ બાંધ થઈ શકતો નથી. આપણે
પોતાનો દેશ આ સમૂહસામર્થ્યની ન્યૂનતાનો આબેહુબ દ્રશ્ય-અંત છે
પાંચ માણસે કેમ ભેગા થયું તે રીતે આપણને આવડતી નથી;
પાંચે કેમ છૂટા થયું એમાં આપણી પ્રવીણતા પાદવિનાની છે.
આપણામાં ઇર્ષ્યા અને આસુવાદની પિસાચણીઓ ખીજી ઉત્તમ
લાગણીઓને ગળી મૂકી દેવા છે; પાશાત્મ પ્રજામાં તે કુષ્ટ લાગણી-
ઓનો લય ઐક્યમાં ચલેલો જોવામાં આવે છે. ગાર્શીકના બલ્ય
અવ્યુહને પોષક અનેક જડિતઓ દત્તી; રથસે રથસે એને ઉત્તે-
જન મળ્યું છે, અને એની દિતકર સૂચનાઓ તથા આગાઓ
સર્વત્ર પળાયેલી આપણે જોઈ છે. જોડણી સુધારવાના નિમિત્તથી
એકત્ર થયેલો ગાર્શીક અને એના નાનકટા મિત્રોનો વર્ગ શું
સૂચવે છે? તે સૂચવે છે કે ગોરી પ્રજાની રૂંવાડી રૂંવાડીએ સંપ-
ના સંસ્કાર છે. સંપદામયિત-મયી જ્યાં સુધી આપણા ઇતર સદ્-
ગુણોની કાન, નાક, હાથ પગ વિગેરે અવયવો જોડાયા નથી ત્યાં
સુધી તેઓ જિવારા શું પરાક્રમ કરી શકે એમ છે.

૩. હિંમત—અંધારી કાઢીમાં પુરાઈ રહેવાથી ઉજ્જવલ કાર્ય થતાં
નથી, અને અમર યશ જોવાનો નથી. તે અર્થે તો કુનિયાના રણસે
ત્રમાં હચોક મુઠવું પડે છે, અને અનેક વિકટ પ્રસંગો સાથે સૌંદર્ય
તથા ધૈર્યપૂર્વક જાય બીડવી પડે છે. જે બહાદુર ગાર્શીક નાનપણમાં
અધકારમય રાત્રિમાં એકલો પોતાના કાકાના ઘરથી પોતાને ઘેર
ચાલી ગયો તે મોટી અવસ્થામાં પોતાના દેશને પોતાના પ્રાણ
અર્પણ કરવા તૈયાર થયો. પરાક્રમ આપણને બદલાં છે ખરાં,
પરંતુ આપણે ઘેર આવી આપણને આપણી ગાદ નિદ્રામાંથી

જાગી દિગંત થયરૂપી પદવાન જાને રાધી જાગે તો જ. આપ-
ણે તો ધમધસાટ ઉપવાના તથા મંદોગટ કેળિયા ઉતારવાના જ
સમા છીએ.

૪. સ્વદેશાનુરાગ—ગાપણા પુરુષાર્થનો ઉપયોગ આપણા ઉપાં,
છોકરાંને ઝોળખવામાં થાય છે; દેશને ઝોળખનાર, દેશની દાઝ
જાળનાર, અને દેશને માટે મરનાર પુરુષોની સખ્યા ઘોળા હાથી
જેટલી છે. આપણે સર્વે પહોંચીએ એટલે ગંગા નાલા, પછી
દેશ બહેને. સાતમે પાતાળે ગરક થઈ જાય. જ્યાં સુધી આપણી
આવી બુદ્ધિ છે ત્યાં સુધી આપણે રાજ હોઈએ તોપણ આપણે
આપણને રાજ ન માનતા શુંવાય મથવા જોઈએ.

૫. અનભિમાન—સર્વ મહાગુણોને વ્યાહા કરનાર અભિમાનરૂપી
પ્રત્યક્ષ શક્તિ છે. એ પ્રત્યક્ષ શક્તિ આપણી પ્રજામાં અનેક વેળે
ધારણ કરી વમે છે તેમાના એ મુખ્ય વેળે શાંતિ અભિમાન અને
કુલ અભિમાન છે. આપણા મોઝા કહેતા જોવામાં આવે છે કે
“ અમે ઉત્તમ વર્ણના હોવાથી અમારાથી અમુક ધંધો કેમ થાય,
અથવા અમારું કામ ઉત્તમ હોવાથી અમારાથી અમુક કામ કેમ
કરાય ? ” કામ કે ધંધામાં કશું હલકાપણું કે મોટાપણું નથી.
હલકાપણું કે મોટાપણું મનુષ્યમાં છે. ધૂળ ધોયો રાજ થાય તેથી
તે મોટો થતો નથી રાજ ધૂળ ધોયો થાય તેથી તે હલકો થતો
નથી ઉદ્યોગ નં કરાય અને ધંધો ન થાય, પરંતુ અધોગતિના
ઉંડા કુવામાં પડાય એ શાંતિ અભિમાન તથા કુવાભિમાન કેવું !!!
ધન્ય છે ગારહીદને કે જેણે ધંધામાં નાનમ ન માનતાં એક દિવસે
સુતારનાં ૧૦૦ પાટિયાં રંદે માયાં, મજૂરી કરી, અને નિરાજના
એકરસ વાળ્યા તથા ઘંટ વગાડ્યો !

૬. તેજ—જેથી અપમાન સહન ન થઈ શકે એ પ્રકારની ક્ષત્રિય
પ્રકૃતિની અસદિષ્ટતા સદ્ગુણરૂપ છે. ખુશમત અને કાજ હા

એ ગુલામગીરીની એ પુત્રીઓ છે. પોતાના સોઠી છોકરીના કઠોર સખ્દને લીધે મારફીલ્ડે સારી મોકરી પણ છોડી દીધી, ત્યારે આપણા ખુશામતિયા સરવાળને લીધે આપણી શિદ્ધિ સંખ્યાસતા જે સ્વતંત્ર મિત્રમતને પસંદ કરવાવાળી છે તેનો આપણા વિશે બહુ ઘસઘસે અભિપ્રાય બંધાવે છે.

૭. મેન્ડી—સમસ્ત જનમંડળ ઉપર મિત્રભાવે દેનાર પ્રકાર ઉપર જનમંડળ પણ મિત્ર ભાવે દેવ છે એ સિદ્ધાન્ત છે. જ્યાં જ્યાં મારફીલ્ડ ગયો છે ત્યાં ત્યાં તેણે પોતાની આભવંકારક ચરિત્રોને લીધે તથા તેના આકર્ષક સ્વભાવથી સોઠાઈ વસીકરણ કર્યું છે.

૮. કૃતજ્ઞતા તથા સ્વાર્થજ્ઞ—આપણા ઉપર યવતો ઉપકાર માનવો, તેને વાળવા પ્રયત્ન કરવો, તથા તે અર્થે પોતે પ્રતિકૃતતા વેઠવી એ કૃતજ્ઞતા તથા સ્વાર્થજ્ઞતાનું ઉત્તમ સદ્ગુણો મારફીલ્ડમાં હતા. દિરામની સંસ્થામાં શિક્ષક તરીકે ઓછાપમારથી તેનું દાખલ થવું એ તેના આ સદ્ગુણોના લક્ષણરૂપ રૂપ છે.

૯. કર્તવ્યપ્રદાયજ્ઞતા અને નિશ્ચય—મારફીલ્ડની કર્તવ્યપ્રદાયજ્ઞતા અને તેનો નિશ્ચય બંને બહુ બસવાન હતાં. તે કહેતો કે “ જોઈદું કરતાં મારું શુભ થાય તેના કરતાં ખર્ચ કરતાં મારું આશુભ થાય એ દું આઈદું છું. ” પોતાના જીવનમાં કર્તવ્યરૂપ જે નિશાન એણે રધાપ્યું હતું તેનાથી એ કદિ ડગે ન દેતો. આપણી પ્રજામાં કર્તવ્યજ્ઞતા અને નિશ્ચયબલ બંને બહુ નિર્લભ છે.

૧૦. સર્વવિધ જલ—સરીરજલ, મનોજલ, નીતિજલ અને ધર્મજલ એ સર્વ જલ મારફીલ્ડમાં ઉત્તમ પ્રકારનાં હતાં. સરીરજલને લીધે તે અનેક શારીરિક નિપત્તિઓ વેંટી સક્યો તથા મજ્જુરી કરી સક્યો; મનોજલને લીધે તે એક ઉત્તમ વિકાનજ્ઞ બન્યો તથા મમત્ર વાતા તરીકે પ્રસિદ્ધ પાડ્યો; નીતિજલને લીધે તેણે પોતાની માતા, પોતાના બાપા, પોતાના મિત્ર, પોતાના અધ્યાપકો,

પોતાના ઉપરી, પોતાના તાળાના માણસો, તથા પોતાના દેશીઓ પ્રતિ પોતાની શ્રેષ્ઠ નિષ્કલંક રીતે પાળી; અને સર્વોત્તમ ધર્મ બલને લીધે તેણે પોતાના જીવનમાં અનેક પ્રસંગોએ પરમાત્માની દિવ્ય રક્ષક સત્તાનો અનુભવ કર્યો, અને અંતે શાંતિથી તેમનાં જોગામાં પોતાના પ્રાણ પાઠ્યાં.

૨૧. સત્યનિષ્ઠા, પરોપકાર, સમયપાલન, ઉદારતા—ધર્માદિ શુભો ગારહીદના ચરિતને ઠેક ઠેકાણે પ્રકાશિત કરે છે તે આપણે જ્ઞેયું છે. પરમ ઉદાર નરવર ગારહીદે પોતાના ધરમ અનુકરણીય અને પરમ જાવન ચરિતરૂપ વેદીમાં જે અનેક ભવ્ય સદ્ગુણો રૂપી અમૂલ્ય રત્નોનો વારસો જનમંડલના ઉપબોધને માટે મૂક્યો છે તેનો સાબ સેવા આધુનિક આર્યપ્રજા શક્તિમાનુ ધ્યાય એ પરમાત્માપ્રતિ પ્રાર્થના છે.

મહાપુરુષોના અનુશાસી.

અલ્પ વિષયો અને મહાપુરુષો.

અપદારની મધ્યમ ગિયતિએને અને નાની બાજનોને પણ યથાર્થ રીતે સિદ્ધ કરીને સામાન્ય પુરુષો મદત્તપદને પ્રાપ્ત થયા છે. એથી ઉઘડી રીતે જે પુરુષોએ નાની બાજનોમાં પ્રમાદ કર્યો છે, તે પુરુષોએ પોતાની જાતને તથા જીવન જનને હાનિ કરી છે. મોટા મોટા રાજ્યમતાધારી પુરુષોએ નીતિના અલ્પ નિયમોનું સેવન કરીને રાજ્યસુધારનો મદદવાર વદન કર્યો છે. દ્રવ્યનો મોટો ભાગ સંચય કરવાથી ધનનો સંગ્રહ અને સર્વ જગતનો સંભવ રહે છે. ગુજરાતીમાં કહેવા છે કે “ દીપે દીપે મરોવર જરાય અને કોકરે કોકરે પળ ન પાવ.” એ જ વાતને જતાવનારી અમેજમાં કહેવા નીચે પ્રમાણે છે.

Take care of the pence and the pounds will take care of themselves.

રાજ્યના પ્રધાનો તથા સેનાધિપતિઓ નીતિ તેમ જ વ્યવહારના નાના નિયમોને સેવે નહિ, તો રાજ્યનાં તેમ જ યુદ્ધરચનામાં ભારે હાનિ થવાના અનેક પ્રસંગો અવશ્ય આવે છે.

કાંઈ પુરુષ વિશાળ અને જાળ્ય મંદિર રચવાની આકાંક્ષા રાખતો હોય તો તેણે તે મંદિરની રચનાનિમિત્ત અનેક નાના તેમ જ મોટા પદાર્થોનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ; પરંતુ નાની વસ્તુઓ મહત્કાર્યમાં સહાયબૂત નથી, એમ ઉમાદેવડે નાની વસ્તુઓને હુદ્દ ગણી માત્ર મોટી મોટી વસ્તુઓની સાગથી તૈયાર રાખે, ત્યારે નાની વસ્તુઓના અભાવને લીધે તે પુરુષથી આરંભાયેલું મહાકામ કદી પથ્થુ સિદ્ધ થતું નથી.

આ હુંકા ઉદાહરણનો જોષ સ્પષ્ટ છે કે નાના પદાર્થો પણ મોટા પદાર્થો જેટલા જ ઉપયોગી છે. એ જ પ્રમાણે કાંઈ પણ પુરુષ મહાન પદની પ્રાપ્તિ તરફ અપેક્ષા રાખતો હોય તો તેણે નાના નિયમોને ઘૃષ્ઠવત્ ન ગણતાં તેમને તરબોમાં સંપૂર્ણ રીતે સેવવા જોઈએ; કારણ કે નીતિના મોટા નિયમો કાંઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિમાં જેટલે અંશે ઉપયોગી છે તેટલે જ અંશે નીતિના અલ્પ-જાતિના નિયમો પણ કાર્ય સાધવામાં સહાયકારી છે.

નાના નિયમોના પરિપાલનથી દીર્ઘાયુષી પ્રાપ્તિ પણ સુલભ છે. એવા મતને સમર્થન કરનાર જાણીતા ઇંગ્લેન્ડના નાણાંદાર જનસમક્ષ રોડર જોન્સ સાયર (Sir James Sawyor) નામના શુદ્ધ આર્યુ હવું. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને નીચેના નીતિનિયમો પરિસેવન થત વર્ષસુધીનું આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય કરે છે, એમ પણ વર્ણવામાં આવ્યું હવું. નિમ્ન તિ-
લાગાન્ય નિયમોપર વિશેષ લક્ષ રાખવું જોઈએ.

૧ આઠ કલાકની નિદ્રા.

૨ જમણે ખડે સવું.

૩ સંવાદની બારી આખી રાત્રિ ખુલ્લી રાખવી.

પોતાના ઉપરી, પોતાના તાબાના માણસો, તથા પોતાના દેશીઓ પ્રતિ પોતાની શરજ નિષ્કલક રીતે પાળી, અને સર્વોત્તમ ધર્મ-બલને લીધે તેણે પોતાના જીવનમાં અનેક પ્રસંગોએ પરમાત્માની દિલકર રક્ષક સત્તાનો અનુભવ કર્યો, અને અંતે શાંતિથી તેમના જોળામાં પોતાના પ્રાણ પાથર્યા.

૧૧. સત્યનિષ્ઠા, પરોપકાર, સમયપાલન, ઉદારતા—ઇત્યાદિ ગુણો મારણીદ્વંસા ચરિત્રને ઠેક ઠેકાણે પ્રકાશિત કરે છે તે આપણે જોયું છે. પરમ ઉદાર નરવર મારણીદે પોતાના પરમ અનુકરણીય અને પરમ પાવન ચરિત્રરૂપ પેગંબા ને અનેક બધા સદ્ગુણો રૂપી અમૂલ્ય રત્નોનો વારમો જનમંડનના ઉપભોગને માટે મૂક્યો છે તેનો સાબ સેવા આધુનિક આર્યધર્મ શક્તિમાનુ ધામ એ પરમાત્માપ્રતિ પ્રાર્થના છે.

મદદ!

અરૂપ વિષયો અને

અવધારની મધ્યમ ગિયતિએને :

સિદ્ધ કરીને આમાન્ય પુરુષો મદત્પદને પ્રાપ્ત થયે
પુરુષોએ નાની બાજનેલા પ્રમાદ કર્યો છે, તે પુરુષોએ પો
છતર જનને દાનિ કરી છે મોટા મોટા રાજ્યમત્તાધાર
અરૂપ નિરમેણું સેવન કરીને રાજ્યસુધારનો મદદ
યે ડો બાગ સંચય કરવાથી ધનનો સંગઠ થને
ગુન્નરાતીમા કહેવત છે કે " દીપે દીપે સચેવર ।
અપાય " એ જ વાતચર્ચ જતા રનારી અમેજમા

Take care of the pence and the pounds will take care of themselves.

રાજ્યના પ્રધાનો તથા સેનાધિપતિઓ નીતિ તેમ જ વ્યવહારના નાના નિયમોને સેવે નહિ, તો રાજ્યનું તેમ જ યુદ્ધરચનામાં ભારે હાનિ થવાના અનેક પ્રસંગો અવશ્ય આવે છે,

કોઇ પુરુષ વિશાળ અને ભવ્ય મંદિર રચવાની આકાંક્ષા રાખતો હોય તો તેણે તે મંદિરની રચનાનિમિત્ત અનેક નાના તેમ જ મોટા પદાર્થોના સં-મલ કરવો જોઇએ; પરંતુ નાની વસ્તુઓ મહાકાર્યમાં સદાયજૂત નથી, એમ હિન્દુઓએ નાની વસ્તુઓને હુદ્દ ગણી માત્ર મોટી મોટી વસ્તુઓની સામગ્રી તૈયાર રાખે, ત્યારે નાની વસ્તુઓના અભાવને લીધે તે પુરુષથી આરંભાવતું મહાકાર્ય કદી પણ સિદ્ધ થતું નથી.

આ રૂઠું હિંદુઓએ બોધ સ્પષ્ટ છે કે નાના પદાર્થો પણ મોટા પદાર્થો જેટલા જ ઉપયોગી છે. એ જ પ્રમાણે કોઇ પણ પુરુષ મહાન પદની પ્રાપ્તિ માટે અપેક્ષા રાખતો હોય તો તેણે નાના નિયમોને તુચ્છ ન જાણવાં, તેમજ આરંભમાં સંપૂર્ણ રીતે સેવવા જોઇએ; કારણ કે નીતિના મોટા નિયમો કોઇ કાર્યની સિદ્ધિમાં જેટલે અંશે ઉપયોગી છે તેટલે જ અંશે નીતિના અર-વત્ ભાગલા નિયમો પણ કાર્ય સાધવામાં સદાયકારી છે.

નાના નિયમોના પરિપાલનથી દીર્ઘાયુની પ્રાપ્તિ પણ સુક્ષ્મ છે. એવા મતને સમર્થન કરનાર બાવજી આર્મિંગ્હામનિયાસી જનકમલ સર જેમ્સ સોઅર (Sir James Sawyer) નામના યુદ્ધરચે આપ્યું હતું. તેમાં મુખ્યત્વે કરીને નીચેના નીતિનિયમોનું પરિસેવન ચત્ત વર્ષથી વધુ આપેલા પ્રાપ્તકરવામાં સદાય કરે છે, એમ પણ વર્ણવામાં આવ્યું હતું. નિમ્ન-લિખિત સામાન્ય નિયમોપર વિશેષ લક્ષ રાખવું જોઇએ.

૧ આઠ કલાકની નિદ્રા.

૨ જમણે પડખે સુવું.

૩ રાખાગૃહની બારી આખી રાત્રિ ખુલ્લી રાખવી.

જે-કે.
સુર્વરામ, B. A.

રા. બાઈચંદ્ર જોરધન.
 રા. બાઈદાસ રૂઢીરબાઈ.
 રા. મકનજી કુંવરજી
 રા. મગનલાલ જીવેદરામ.
 રા. મગનલાલ કુબેરદાસ.
 રા. મગનલાલ જોડિયાદાસ.
 રા. મગનલાલ પુરુષોત્તમ.
 રા. મગનલાલ મનસુખ
 Mr. M. V. Yagnic.
 રા. મણીલાલ બાઈલાલ.
 મિ. મનચેરદા પાલનજી.
 રા. સા. મહારામ ભગવાંજી
 ખા. સા. મહમદઅલી અબદુલમજી.
 રા. માણેકલાલ માણજીવનદાસ.
 રા. માણેકચંદ હંસરાજ. (મુખ્ય)
 રા. માવજી કુંગરજી.
 રા. મણશંકર અમચારામ.
 મ. મોતીચંદ ગીરધર.
 રા. મોતીલાલ મોતીલાલ.
 રા. રણજીજી ભીમભાઈ.
 Mr. Rantchhoddas N.
 રા. રણજીજી નાગરજી.
 રા. રણજીભાઈ રામભાઈ.
 રા. રતનરાી મૂળજી.
 રા. રતનલાલ રણજીદાસ B A; L.L. B
 રા. રંગીલદામ મિરધરલાલ.
 રા. રંગીલદાસ જમનાદાસ.

રા. રવચંદ્ર મોમચંદ.
 રા. સખમણી વારંગ.
 રા. સખમણીદાસ રામજી.
 રા. વજેચંદ દેવચંદ.
 રા. વજેભાઈ નિ. રામજી.
 રા. વજેભાઈદાસ કલ્યાણજી.
 રા. વાણજીભાઈ નિકમભાઈ.
 રા. વાડીલાલ બાગાભાઈ.
 રા. વામન મધુલાલ.
 રા. વિષ્ણુરામ કુબેરદામ B. SC.
 રા. વિનોદરામ જ્યેષ્ઠમગા, B.A;
 રા. સા. વેણીશંકર દેવાશંકર.
 LL.
 રા. ચંકરલાલ તાપીદાસ.
 રા. ચિવજી દેવશી.
 રા. ચિવલાલ મંધુપતરામ.
 રા. ચિવલાલ બીખાભાઈ.
 રા. ચિવશંકર મોરારજી.
 રા. ચિવસિંહજી ચંદસિંહજી.
 રા. સખાસમ નારાયણ.
 રા. સાકરલાલ પુષ્પાળીદાસ.
 રા. સાકરલાલ હીરાલાલ.
 રા. સીંગરજી રાજા ખાતર.
 રા. હરકીસનદાસ જમજીવનદાસ.
 રા. હરખચંદ વેલજી.
 રા. હરજીવન રાવચંદ.

धोः ।

लोकप्रिय लेखमाला.

(द्विभाषिक)

धर्म
नीति

विद्या
कथा

वर्ष २.

भारी मुलाकातो.

अंक
२१-२२

तां. १-२.

सं. १६५८ आ. पाठ-श्री. पण. | स. १९०२ जोगर-स. १९०२.

प्रसिद्ध करनार
श्रेयःसाधक अधिकारिण.

प्रयोगः—

छात्रालय लयनलास, व्यवस्थापक, महाकाल.
है. शि. कराम विमलदराम भट्टेता, जी. जी.

पत्र व्यवहारः—

व्यवस्थापक, लोकप्रिय लेखमाला, वडाहरा.
वार्षिक सवाल-प्रश्न वर्ष ३. १-०-० पोस्टेज भणाने, अगाडधीन.
आ. वर्गने वर्षआपने पुस्तकपत्रे केरने लाभ भणरी; जीने वर्ष
३. ०-१२-० पोस्टेज भणाने, अगाडधीन. आ. वर्गने केरने लाभ भणरी
नहि. ओग. नेने कमिशन.

वडाहरा.

धी "नूतन विज्ञान प्रिंटिंग प्रेस" कंपनी लिमिटेड.

उद्योग
संसार

किं किं न साधयति फलदायकं विद्या ।
इत्यतः नेरी विद्या शुं सिद्ध करती नथी?

वाता
कथा, धं

સૂચનાં.

“લોકપ્રિય લેખમાલા” સંપાદી સમળેા પત્રવ્યવહાર
નીચેને શરનામે હવેથી કરવા વિનંતિ કરવા માં આવે છે.

“વ્યવસ્થાપક,” “લોકપ્રિય લેખમાલા,” ભુતકીના કાંપે,
વડોદરા.”

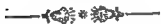
લવાજમ મોકલનાર સદ્ગૃહસ્થોની નામાવલિ.

રા. અમૃતલાલ ગિરધરલાલ.
રા. અમૃતલાલ લાલભાઈ.
રા. ઇન્દ્રલાલ શુવાભાઈ.
રા. ઇન્દ્રભાઈ ગણાભાઈ.
રા. ઇન્દ્રભાઈ વકીલ.
રા. ઉમેદભાઈ શુવાભાઈ.
રા. ઉશવલાલ હીરાચંદ
રા. ગણુપતરામ માણેકજી.
રા. ગિરનારકર નામજી.
રા. સા. ગોરધનદાસ મિજણખણદાસ.
રા. ઘેલાસંકર પૂજાભાઈ.
રા. ચંદુલાલ અચરતલાલ.
રા. ચિમનલાલ રૂપલાલ.
રા. સુનિલાલ જુદરામ.
રા. હમનલાલ પ્રજ્ઞાદજી.
રા. હમનલાલ વિશ્વનાથ.
રા. જગજીવન દયાળજી.
રા. જટાશંકર પુરુષોત્તમ.
રા. જોડીસનદાસ ગોરાદાસ ઝ. ક.

રા. કવેરચંદ આદિતરામ.
રા. તેજશી હાકરશી.
રા. ત્રિકમલાલ ઘેલાભાઈ.
રા. ધરમચંદ કાલીદાસ.
રા. ધરમશી દામજી.
રા. સા. નગીનભાઈ સંતોકભાઈ.
રા. નરભેરામ ઠરમચંદ.
રા. નરભેરામ હરિકૃષ્ણ.
રા. પુરુષોત્તમ ગલાભાઈ.
રા. રૂપરભાઈ ત્રિકમભાઈ.
રા. જાગૃષ્ણ સુનિલાલ.
રા. ભણુભાઈ રૂપરભાઈ.
રા. સા. ભૂપતરાય માણેકલાલ.
Mr. M. U. Parekh.
રા. સા. મણિભાઈ બાલાજી.
રા. મણિચંકર ભેતસી.
રા. માણેકલાલ નરેતમદાસ.
રા. મૂળજીભાઈ પરજીદાસ.
રા. મોતીલાલ માણેકલાલ.

મારી મુલાકાતો.

નાંધ ૧-૨.

મારા શરીરના રૂંવાડે રૂંવાડે બાપી રહેલા મુસાફરીના શોખને તાબે થઈ બંગાળા ઇલાકામાં ફરતો ફરતો એક વખત હું કરી આવી પહોંચ્યો. શ્રીકાશીવિશ્વેશ્વરમહાદેવને બકિતભાવથી પ્રજ્ઞામ કરી ઘેર જવા અર્થે હું દેવા-લવર્માંથી બહાર નીકળતો હતો એટલે એક સાધુ, જે મંદિરના ચોટલા ઉપર બેઠો હતો, જેનું અર્ધું ચિત્ત માળા ફેરવવામાં હતું, અને બીજું અર્ધું ચિત્ત કોઈ બીજા વિષયમાં લાગ્યું હતું, તેણે મને નીકળતો જોઈ પોતાની અર્ધી ઉદારીનતા અટોપી લઈ મને કહ્યું: “બાબા, તુમેરા મસ્તક અમ્મણ લમતા હે. તુમેરી મસ્તક હોવે સો તપામે.” આ ઉપરથી મને લાગ્યું કે એ પુરુષ મસ્તકશાહી હશે મુસાફરીની માતા જિજ્ઞાસાએ મારા અંતઃકરણમાંથી કિતર આપ્યો કે, = વાહ! જગતમાં કેટલું કેટલું જોવાનું છે! ” સાધુને મેં નમસ્કાર થી કહ્યું: “મહારાજ! એવી મસ્તક કિનકી ન હોવે. આપનો કોઈ અદ્ભુત પુરુષ દીક્ષતે હો. આપકા જે શી હોવે સો જોયો. હમ ખુશીસે દેવે મે ” સાધુએ કહ્યું: હમ શી બીકું સમજને નહિ દે. જો કબલ તુમારે જેસે ઇંમેજ પદનેવાલા મોક સમ ઘાલતે હે. હમ જેસે ઉપદેશ દેવે એસા કરના જો અમારી શી હે.” આ વાક્ય સાંભળી સાધુનો મેં પરમ ઉપકાર માન્યો, અને તેમના ઉપદેશ પ્રમાણે કરવા કહ્યું. પછી તેજો મને મંદિરના એક સુપ્ત ભાગમાં લઈ ગયા, અને મને પાવડી કાઢી નાખવા કહ્યું. મેં પાવડી કાઢી નાંખી આ

સાધુએ મારા માથાના જીદા જીદા ભાગો અપોચપ પોતાની આંગળીથી તપાસી,
 લઈ જાણે મારા મગજની છબિ પાડી હોય તેમ તેના સુચકોપોતું અર્થે કલાક
 સનિરતર વર્ણન કર્યું. છેવટે તેમણે કહ્યું કે " તુમેરમે દેશાભિમાન બહાત અ-
 ન્ધા ભગતા દે, કાર્યશક્તિ પ્રુષ્ઠળ હે, જોર જનસ્વભાવચરીક્ષાંશકિતકા નિકાસ
 ઉત્તમ હે. બચ્ચા, પરમાત્માકા ભજન કરના, શિરતેરી કામનાકો સિદ્ધિ હોવેગી "

મારા પ્રવાસમાં આ સાધુએ મારા ઉપર જેટલો ઉપકાર કર્યો તેટલો કોઈએ કર્યો
 ન હતો. એ વાચકવર્ગને જણાવવાની જરૂર નથી.

દેશાભિમાનનું સ્ફુરણ કોઈ કોઈવાર મારા અંતઃકરણમાં થયાં કર-
 તું મને લાગતું હતું, પણ અભિમાનથી ઉત્સાહ વધે છે એ નિયમે એ સાધુ
 પુરુષના કહેવાથી મારામાં દેશાભિમાનના અસ્તિત્વનું અભિમાન પ્રકટ થવાથી
 હું તે દેશાભિમાનને કૃતિમાં મૂકવા અર્થે મારી કાર્યશક્તિનો પ્રયોગ કેટલોક
 વખત થયાં કરે છું. દિવસના ધણા ભાગમાં ' મારો દેશ, ' ' મારો દેશ '

એમ હું રટન કરું છું, અને જો કે હું જાણું છું કે એમ કરવાથી સત્તિએ
 ઘણીવાર મારી મીઠી ઉંઘને દેશનાં સ્વપ્નાથી વિશેષ થાય છે તોપણ
 મારા પ્રાણપ્રિય દેશના અનુરાગને હું રૂપાવતો નથી. હું કાણુમાં ' આવું',
 ' પિયું, ' બેલવું' અને સુવું' એ ચાર ક્રિયાઓને મારા દેશાભિમાને શિથિલ કરી
 નાખી છે એમા કોઈ જાતનો સંશય નથી. ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસની
 દિલચાપમાં હું મૂળથી મુખ્ય ભાગ લેતો આવું છું. તે મંડળની કોઈ
 પણ વાર્ષિક બેઠક નહિ હોય કે જેમા મારા શહેરીઓના પ્રતિનિધિ તરીકે
 મેં ભાગ નહિ લીધો હોય. સેલ્પલ કોન્ફરન્સ (સામાજિક સુધારણાગ-
 ણ) ના કેટલાક સિદ્ધાન્તો જે કે અને સ્વિકર નથી તોપણ તે સંસ્થાના
 અગ્રેમર પ્રુપરન અદાદેવ ગોપિંદ રાનાડે જેવાઓના બુદ્ધિચિમરના માનને
 માટે મેં તે મંડળીની પણ અનેક બેઠકોમાં ભાગ લીધો છે. દરકોઈ રીતે
 દેવતું કલ્યાણ કરવાના આશયવાળા તથા તે અર્થે ઉપાયોને સૂચવનારાં વર્તમા-
 નપત્રો તથા માસિકોના આદકોની ટીપ મારા વાંચનારાઓ જોશે તો તેમાં
 મારું નામ તેમને જણાવવાના રહેશે નહિ. આમાંના ' સ્વદેશોદય ' નામના

એક વર્તમાનપત્રના કોઈ અંકમાં નીચે પ્રમાણે લીકા કરેલી મારા વાંચવામાં આવી “ આપણા લોકોમાં સ્વદેશપ્રીતિ નથી એમ નથી; ઉત્સાહ પણ છે નથી એમ નથી, એ મને શક્તિઓના અંકુરો આપણા દેશમાં છે, પરંતુ તેના ઉપર મનુષ્યસ્વભાવની કંઠંગી અને હાનિકારક અસિપતરૂપ માટીનો ઘર ગામી મગસો છે. વધાર્યું કેળવણીના પ્રતાપથી જ્યાંસુધી આ ઘરને ખસેડવામાં આવ્યો નથી ત્યાંસુધી આપણા દેશાભિમાનીઓ તથા આપણા દેશ-સ્તુધારકો કંઈ મહત્ત્વની આજ્ઞા સિદ્ધ કરી શકશે તે અમને સમજતું નથી. આમારું માનવું એવું છે કે મનુષ્યસ્વભાવના અડખચડા ભગોને જ્યાંસુધી સમારવામાં આવ્યા નથી, અને મનુષ્યસ્વભાવને જ્યાંસુધી સરલ અને એક-માર્ગી કરવામાં આવ્યો નથી ત્યાંસુધી આપણા દેશના ઉદયની આશા ઓછી છે. કદાપિ કોઈ કારણથી ઉદય યથા જોવું જણાયે તો તેમ જિદ્દ અને અસ્ત વચ્ચે જાતુ અંતર રહેશે નહિ દેશાનુરાગીઓ તથા દેશમુખારકોનું કર્તવ્ય આ હેતુએ છે. ” વર્તમાનપત્રના આ લખાણથી મારા મન ઉપર જે અસર થઈ તેનું હું વર્ણન કરી શકતો નથી. મારી આંખનાં પડાગ વિલાપ ગયાં હોય એવું મને માન થયું. અધિકારની સૃષ્ટિમાંથી અજવાળાની કુનિયામાં હું આવ્યો હોઉં એવું મને જણાયું. કેળવણીનો ખસો મહિમા મારા અંતઃકરણમાં પરિસ્ફુટ થયો અને “ જનસામાવના અડખચડા ભગો ” ને દૂર કરવાની જરૂરિયાત મને પૂરી રીતે જણાઈ, પેલા સાધુપુરુષે મારામાં જનસ્વભાવપરીક્ષા-શક્તિની હયાતી વિખે મને જે કહ્યું હતું તે આ વખતે મને સાંભરી આવ્યું અને મેં નિશ્ચય કર્યો કે નિશાળિયાઓ જેવા તનમનથી ચોપડીઓનો અભ્યાસ કરે છે તેમ મનુષ્યસ્વભાવનું મારે અધ્યયન કરવું. વિચાર અને વર્તનમાં કાર્યશક્તિ અર્થાત્ ક્રિયાહશક્તિ વધારે વખત જતા દેતી નથી એ નિયમે મેં તુરત જ ધોરણ ધડી કાઢ્યું કે મારે દરરોજ અમુક વખત ખીનઓની મુલાકાત તેમને ઘેર લેવામાં કાઢવો. મારા મગતાવડા સ્વભાવને લીધે તથા પોતાની ઉદારતાને લીધે અનેક મનુષ્યોએ મને મુલાકાતનો લાભ આપ્યો છે. તેથી તે સ્વભાવનો તથા તે મનુષ્યોનો ઉપકાર આ સ્વયં જાહેર રીતે માનવાની હું

પરવાનગી માગું છું. મારા આ પ્રયાશથી વિરિધ જનસ્વભાવનાં ચિત્રો મોટી દુનિક નોંધ (અપરી) માં પાડવા હું શક્તિમાન થયો છું. પોતાની જાતને પોતાના કુટુંબને તથા પોતાના દેશને સુધારવાનો જેમનો હેતુ છે એવા મારા જેવા કોઈને એ નોંધો કષયોગી થઈ પડવાનો સંભવ જાણી તે પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવા હિંમત બીકું છે.

નોંધ ૧.

આજ સવારે અગિયાર વાગે કુટુંબદારાની મુલાકાત એમને ત્યાં જઈ બીધી, કુટુંબદાર જાતે આજણુ છે, આજણના આચારવિચાર પાળવામાં પોતાને આમણી માને છે, તેઓએ અમેજી છ ધોરણનો અભ્યાસ કર્યો છે, અને સારપછી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવિષ્ટતા મેળવવા અર્થે નિશાળમાંથી સંન્યાસ લીધો છે. તેઓ જનમજરણની નોંધણીના ખાતામાં એક નાના સરખા દારકુનગરીકે નોકરી કરે છે. હું મયો તે જામતે તેઓ પોતાના ચિરંજીવી કુટુંબદારને બોલાઈને બેસાડી રમાડતા હતા, તેઓ-બોલે ઉપર બેસાડતા, જાતે તેમણે અગોડીયું ધારણ કર્યું હતું. વાત કરતાં કરતા એમને એ અમે કેળવણી ઉપર ઉતારી પડ્યા. મેં કહ્યું કે કેળવણીના સહે સોડ કર્જને નીમેણું સુનિવાસિદિ કમિસન કાદરો ખર્ચ એમ લાગે છે તેઓએ પૂછ્યું સોડ કર્જ કોણ છે? આ પ્રશ્નથી હું તો તાજુજ જ થઈ ગયો. દુનિયાની વસ્તીનો પાંચમો-ઐઝા ધારણ કરનાર હિંદુસ્તાનના લોકપ્રિય વહસરોય સોડ કર્જનું નામ જેણે સાંભળ્યું નથી તેણે જનમ ધરી પોતાના જીવનનો શેમાં ઉપયોગ કર્યો હશે તે જાણવાની અગિયારમી હજાર ગારો અંતઃકરણમાં પ્રકટ થઈ. મેં કુટુંબદારને કહ્યું: આપણા હાલના લોકપ્રિય ગર્વનર જનરલ સોડ- કર્જનમાહેણનું નામ જાણવા જેટલી દુરસદ તમને મળતી નથી તો હાલ જાણે વખત શેનાં જાણ છે? કુટુંબદાર બોલ્યા: ચારે આશ્રમમાં જે આશ્રમને આપણા ઋષિમુનિઓએ એટલા આપી છે, તે આશ્રમનો આનંદ લેવામાં હું મારા વખતનો ઉપયોગ કરું છું. સોડ કર્જનનું નામ માન સાજજવામાં આવ્યું નથી તેથી તમને આ-થર થયું જણાય છે, પરંતુ તેમ થયું કાંઈ દારણ નથી. આ મારા

બોળામાં બેઠેલો કરશનિયો જ્યારથી જન્મ્યો છે ત્યારથી મારું શરીર, મારી
 વાણી તથા મારું અંતઃકરણ આકર્ષી બેઠો છે. એની મુખમુદ્રા તો જુઓ. જુ-
 બહુરત બાળકોનું પ્રદર્શન કરામ નો પહેલું ઇનામ મારો કરશનિયો જેમી જ્ય
 એમાં મને શક માગે નથી. એનાં કાલાં કાલાં બાળકોની કાવચ તથા આરે
 છે. મારો કરશનિયો દેખાતો છે આટલો નાનો, પરંતુ એનું પરજાત દશ વર્ષના
 છોકરા કરતાં ઉતરતું નથી. એકવાર એ પાવતો હતો ત્યારે એણે એની માની
 છાતીમાં મુક્કી મારી મારીને તેને સાલચોળ કરી મૂકી હતી. થોડા દહાડા પછી
 મારા મુજબના નિગાળાની મુદ્રા બરી તેણે પચીસ પચાસને ઉબેડી કાઢવા. તે
 આજ સુધી મને દુઃખે છે. માત્ર દોઢ વર્ષનો, પણ એવો બહાદુર છે કે સા-
 જાને પરમેશ્વરે મળ્યાં હાંત આપ્યા હોય તો એની માતા આંતરડાં પણ આ-
 વી નાંખત. એના જન્મ્યા પછી મારા આનંદની હદ રહી નથી, અને નોકરીમાં
 પણ મારા પર ચિંતા થઈ જાય નથી. સાજાના નાકનો રસ પણ પરમેશ્વરે અર્પણ
 કર્યો છે. એકવાર હું એને સુની સેનો હતો એટલામાં જાણ્યો છીં છીં કરી
 મારો અહેરો તે રસવી પીળી નાખ્યો, જેમાંનો કેટલોક મારા મોંમાં પણ મળ્યો.
 કવિઓને હું આજ સુધી આનનો ન હતો પણ હવે મને ખાતરી થઈ છે કે
 તેઓ જે કહે છે કે પુત્રના નાકનો રસ અને અમૃત-એ એમાં મેળાઈ જ ત્યા-
 વતી જો બિંદુ છે. કરશનિયાને પ્રાણીઓ ઉપર જાદુ શોખ છે. એને સાર મેં
 એક બિલાડો તથા કૂતરો પાડ્યો છે, તેને જુદે જુદે ઠેકાણે પાડ્યા છે. સવારે
 કરશનિયો કૂતરા સાથે મેલ કરે છે, અને સંજે બિલાડા સાથે રમે છે. આટલું
 છતાં એની માને એ માત્ર જોઈ શકે નથી. “ એની બુદ્ધિ પાણીનો ” એ
 કહેવત ખરી છે. કરશનિયાને રંગાડે નહિ, અને ઉલટી મને શિ-
 ખામણ જે કે તમે કાંઈ કમખંધો કરતા નથી, અને છોકરાએ ત્રણ
 મળાં છે. છોકરાં ન થતાં હોય ત્યારે પરમેશ્વર પામે છોકરાં માંગવાં,
 અને થયા પછી તેનો દહાવો ન લેવો એ આપણા બેરાનું એક મોટું
 અપવિત્ર છે. ગૃહસ્થાશ્રમરૂપ સોનાની યાળીમાં જે કાંઈ લેવાની મેળ હોય
 તો ને મારી આંતો આવો સ્વભાવ જ છે. પરંતુ એનો નાદ-ધોડા દિવસ મવાં

ઉતારવા માંગ્યો છે, અને એના મમજમાંથી જમી પવન નીકળી જતાં વર-
 નદિ લાગે એમ કું' માનું છું. આજે સવારે જ કરચનિયે, રડ્યો હતો. ત્યારે
 એની મા વચસમાં એને મારવા જતી હતી એવામાં મેં તેનો હથામેથે
 દાઘ જોરથી ઝાઘી કહ્યું: આ પ્રમ છે ને તું કરચનિયાને અને મને કુઃખ દેશે
 તો મારા વિદ્વાન મિત્રો પામે પૂછાજેડો કાવરો પમાર કરવાની જરૂરી-
 માતસંબંધી હાપાઓમાં મારે સખાજી કરચણું પડશે. આ રીતે જાજકને
 તરડોડવાની ને કાંઈ રીત છે? જા આજે તારા હાથનું રંધિયું મારે ખાઈ
 નથી કું' જાતે જ લવેજુમા પેમું છું' અને મારું રંધેમું જાતે ખાઈશ તથા
 તને તથા હોકાંઓને જવાકીસ એટલામાં કરચનિયાને રમાડી તારે રીઝવે
 જ પડશે. એનો વાજ જે વાંકો થયો તો વાહ રાખજો. એકામ પિયર જ દો-
 ડી દહસ, અને ઊંઠાંને- મારી પાસે રાખીશ. આ પમકીથી એ દેકાણે આવી
 ગઈ છે, અને ખરેખર બહાસથી આજે જ એણે હોકાંને રમાડ્યો છે. રસોઈ
 કરી મેં તથા હોકાંઓએ જમી લીધું છે, અને હવે એ જમવા ગઈ છે. તો-
 કરી ઉપર જવાનો મને વખત થયો છે પણ આ હોકાંએ મારું મન અ-
 થીશ કરી નાંખ્યું છે. જુઓ, હજી મેં અખોટિયું પચી જઈશું નથી. તમે
 આખા તેથી વધારે ખુશી થઈ. હવે કું' થોડા વખતમાં બહાર જવાની તૈયારી
 કર' છું. મેં કહ્યું: કું' પણ હવે રાત સડ' છું. પણ તમને જરા તરડી આપું
 છું. ખીજાં હોકાંઓ આજે કેમ જમ્યાતાં નથી? કુકુ જલસ બોલ્યા: તેઓ
 રમતાં હશે, ચાસો આજે તેમની મુલાકાત લઈએ. મારો ખીજો હોકારો
 બંદર ને કે મને આ કરચનિયાજેડો બહાણો નથી તોપણ ને ખડો આ-
 સાક છે. એની અનુકરણશક્તિ અદ્ભુત છે. જોઈ જોઈને કંઈ કું' ને
 નવું કર્યાં જ કરે છે. હમણાં પણ કું' ઉઘાગ કરતો જ હતો. આટલું બોલી
 કપડાં પહેવી કુકુ જલસ મને ખીજાં જોરડામાં લઈ ગયા. ખારણામાં પેસતા
 વારતે જ મને બંદરની અનુકરણશક્તિનું પ્રત્યક્ષ થયું. અને મારા હસવાનો
 પાર રહ્યો નહિ. તે જોરડામાં નીચે પ્રમાણે દેખાવ મેં જોયો. જ હરતા હાથ-
 મા અપ્પુ હતો, તેની સામે તેનો નાનો દોસ્ત રાંકડો સરખો થોડો હતો, વચ્ચે

એક રૂમાલ પાંચમાં હતો, તેના ઉપર-ઠાવર, સાબુ તથા પાણીની વાડી એ-
 ઠસાં વાનાં હતાં. અમે પેલા એટલે જંદરે પોતાના પરાક્રમનું પ્રદર્શન બુદ્ધિ
 કર્યું. પોતાના નાના દોસ્તના માથા ઉપર પાણી, સાબુ તથા ચપ્પુ ફેરવી ક-
 પાળ ઉપરના યોડા વાળ કાપી નાંખ્યા, અને યોડાક ખીલ ઠાવરથી ઉઠાવી
 દીધા. પછી એ પ્રમાણે ત્રિપિ બગલ ઉપર કપો, અને કહ્યું: પેસા માવો. કુ-
 દુંબદાસે જંદરને પૂછ્યું: અરુથા જંદર આ શું કરે છે? જંદર બોલ્યો:
 બાપા તમે કામે એકાદું નહોતા કરાવતા? કુદુંબદાસે તેના ઉત્તરથી પ્રસન્ન
 થઈ પેસા ઊઠરાવતી પોતાના ગળવામાંથી બે પેસા કાઢી તેને બેટના આપ્યા
 અને મારી તરફ જોઈ બોલ્યા: આ સાળો ઊઠરો ખારે દુન્નરી છે, કાંઈ કદાડો
 દુનિયામાં નામ કાઢવાનો છે. મેં કહ્યું: બેસક કાઢશે જ. તિલાપતમાં સર રિ-
 ચકં આકંસાઈ કરીને મોટો દુન્નરી માણસ થઈ ગયો છે તેના જેવાં લક્ષણ
 એનાં મને માગે છે. તે માણસ પણ પહેલાં આના જેવો જ થઈ શકતો હતો.
 ન કરે નારાયણ ને નમંદાનો પૂજા કોમ દિવસ ઘૂટયો તો એનું કામ પડશે.
 એટલામાં કુદુંબદાસની ઊઠરી ઓરડામાં આવી, તે તો મને જોઈને જ જાણે
 ગજરાઈ હોય તેમ નાસી ગઈ. કુદુંબદાસ બોલ્યા: સાળી મહા પંહીકણ છે.
 કશું પંથુ ઉઠાજવાની નથી. કુદુંબદાસનો તથા મારો વખત થઈ ગયો હતો
 તેથી અમારાથી વધારે વાર રોકાવાય એમ ન હતું તેથી અમે જાને હેઠે
 ઉતરી પડ્યા. કુદુંબદાસનો એક ઊઠરો બગલમાં ફરતર મારી નિસાળથી ફા-
 રતો ફાંસતો આવતો અમને ધરના ખારણમાં મળ્યો. કુદુંબદાસ બોલ્યા: આ
 સાળો કશું બચતો નથી. એના મહેતાજી તરફથી રોજ ફરિયાદ આવે છે.
 એમ કહી તે ઊઠરાને એક લપડાક મારી, મને સલામ કરતા કુદુંબદાસ એને
 રસ્તે પડ્યા અને હું મારે રસ્તે પડ્યો. જતાં જતાં કુદુંબદાસના ધરના માળેથી
 કામળ અવાજ મારે કાને પડ્યો. કુદુંબદાસની સ્ત્રી જંદરનું ચરિત્ર જાણી તેને
 ધમકાવતી હોય એમ મને લાગ્યું.

“ પોતાના, પોતાની સ્ત્રીના, પોતાના કુદુંબદાસ, તથા પોતાના દેશના
 ઉપર પરાક્રમ કુદુંબદાસ એ એક-મોટો માણસ છે. પોતાનાં ઊઠરાં ઉપર

એનો જે પ્રેમ છે તે સંસ્કાર પામેલા અંતઃકરણના પવિત્ર ઉભયરૂપ નથી પરંતુ
 પશુસદૃશ આસક્તિરૂપ છે. પવિત્રરીકે તથા પિતાતરીકે પોતાના કર્તવ્યનો
 કડકો કુટુંબદામને આવડનો નથી. તેને એક ઉત્તમ સ્ત્રી મળી છે. તે પોતાના પતિ
 તરફ તથા પોતાની પ્રજા તરફ પોતાનું કર્તવ્ય આરી રીતે મમળે છે. શુદ્ધસાધન-
 ની અધ્યમ આસક્તિમાં પોતાના પતિને મમ થયલા જોઈને સ્ત્રી તેને સ્ત્રીજાતિને
 યોગ્ય મુદુવાલ્યુથી જોઈ આપી દિગચિંતક સસાદાકાર તરીકે પોતાની પવિત્ર
 દરજ્જા જાળવે છે, પરંતુ પોતાની દરજ્જા ન જાળવનાર તેનો મધ્યી તે સ્ત્રીને
 તેની દરજ્જા જાળવતી જોવા મળે નથી. બાળકોને નીચ લાડ લડાવવાં એ
 કુટુંબદાસની સ્ત્રી મનુષ્યાવનો એક યુગમા યુરો લપચોમ માને છે, સારે કુ-
 ટુંબદાસ પોતે તેમા મોટું પુરુષાગમ માને છે. પોતાની શક્તિને ગેરરસ્તે લપ-
 ચોમ કરનાર પોતાના છોકરોને ધમકાવતો તે સ્ત્રીનો અવાજ મૂચવે છે કે તે
 કુટુંબને સાંખી શક્તી નથી, પણ તે કુટુંબ પોતાની પ્રજામાં રહેલા હોય તો-
 એ શુ થયું ? પોતાની પ્રજામા કેવી કેવી શક્તિઓ તથા કષ્ટ કષ્ટ પાસિયતો
 રહેલી છે તે કુટુંબદાસ સમજતો નથી એમ નથી, પરંતુ તેમને સારે રસ્તે
 ચલાવવાનો તથા તેમને ઉન્નતાર્થથી અટકાવવાનો તેનો બિલકુલ પ્રયાસ જોવામા
 આવતો નથી. સ્ત્રીજાતિને પોતાનું કર્તવ્ય મધ્ય રીતે સમજાવવું જોઈ તે
 કર્તવ્ય તે મધ્ય રીતે કરે ત્યારે તેને અંતઃકરણથી ઉત્તેજન આપવું એ પુ-
 રુષનું કર્તવ્ય છે; તેમાં બ્રહ્મ થયસો કુટુંબદાસ તારે ધડિએ સ્ત્રીકર્તવ્યના પામ-
 નમાં આડા ખીલાએ નહે છે, અને પોતાની સ્ત્રીને સ્ત્રીત્વમાં બ્રહ્મ કરવા મથે
 છે. મને જોઈને કુટુંબદામની છોકરી બાકાં હોય એમ નામી મધ્ય એ શુ
 જતાવે છે ? એ જતાવે છે કે સ્ત્રીને લાયક બીરુત્વ જોની કવિમાત્ર સંવૃતિ
 કરે છે તે તે છોકરીમા છે, પરંતુ કુટુંબદામની વૃત્તિ જાણે તે છોકરીનું છોક-
 રામા રૂપાંતર કરવાની ના હોય એમ જણાય છે ? આવજનમંડલના અધ્ય-
 રણપ્રમાણે કુટુંબદામ પોતાના કુટુંબનું મુખ્ય માણસ હોવાથી રાજરૂપ છે
 અને તેની સ્ત્રી તથા તેના છોકરા એ ગૌણ વ્યક્તિરૂપ હોવાથી પ્રજા જોવાં છે.
 ઉદયના ઉભયકર્મથી નહ પણ જળથી - રામને આધીન વર્તતી પ્રજાજોયો

કુટુંબદાસના કુટુંબનો ચિતાર છે. તેમને આટલી અવસ્થામાં ચાર પાંચ છોકરાં
 યથાં લાગે છે. તે સર્વનું દાસ તો કુટુંબદાસ પોતપોત કરી શકે છે, કારણ કે જો
 કે તેમનો પોતાનો ખર્ચાર હુંકો છે નોખણ તેમના પિતાએ સંચય, કૌશલ અને
 તેમને વારસામાં મળેલું થોડુંક ખન તેમના કામમાં આવે છે. એ ખન કંઈ
 વાવવ્યવસ્થાકરે આવે. એમ નથી અને જીજ્ઞે પક્ષે કુટુંબદાસનો કુટુંબ-
 કળીસો વખત જતાં વધવાનો સંભવ છે પઠવાનો સંભવ નથી. તેથી મને
 લાગે છે કે થોડાં વર્ષમાં કુટુંબદાસના કુટુંબને દિગ્માલ્યથી ઠંડીનેથી તં-
 ગીનો રવાન આખરાનો વખત આવશે. પોતાનું તથા કુટુંબનું જ પોતપોત
 કરવાના સારા પડશે નો પછી પોતાની પ્રજાને સારી કેમરાખી આપવી, જે
 દરેક પિતાની એક મોટામાં મોટી અને પરિત્રમાં પરિત્ર પ્રજા છે તેનું ધૂમકું
 ઉપાડતાં તે ગમિયા જગદની પેડે ધનિયુ કપર ધણી જશે. પોતે સુધર્મા વિના
 કુટુંબ સુધર્મ નથી અને કુટુંબ સુધર્મ વિના દેશ સુધર્મનો નથી. કુટુંબદાસ
 જેવા માણસો પોતે સડી દેશસુધી સડો પેનાડે છે. પોતાના કુટુંબના પ્યા-
 નમાં કુટુંબદાસ ભેડેં કર્જન જેવી વશસ્થી વ્યક્તિના તામરી પથ વાટેક નથી.
 કેટલું શીખીય ? કુટુંબદાસનો આવે ને આવે રરમાવ રહે નો બહાન
 રાજપરિવર યથા જતાં તેઓ કુંગકર્ણની પેડે પોતાની કુટુંબાસર્ગિતરૂપ
 નિદ્રામાંથી જાગે નહિ. આપણા દેશના પુરુષોને પોતાની પિતાતરાકેની તથા
 શહેરીનરીકેની રરજ સમજવવા કેમ કાઢ મંડળી કળી થતી નથી ? ખરાબ
 પિતાઓ તથા ખરાબ શહેર, એ નાં ધરમાંથી અગ્નિઅધકાર કાઢવા અર્થે શા
 ખાટે કામ કામ એ વિપરીત જાંધી વ્યાખ્યાનો થતાં નથી ? દેશનો ઉદય કરવામાં
 જ્યાં સુધા મારે કુટુંબદાસ જેવા અગ્નિ વીર સામે લડવાનું છે ત્યાં સુધી
 હું તથા મારા દેશાભિમાની મિત્રો શું કરી શકીશું ?”

નોંધ ૨.

■ દશે મિત્રામાં પોતાની કીર્તિનો ખર્ચાર કરવાનો પ્રયાસ કરી રહેલા
 કીર્તિદાસનો મેળાપ એમને ત્યાં મહા ક્ષણ રનિએ નવ વાગે જમ કયો. કી-
 નિદાસ પોતે નિશાકર નમરના ઉપુટી કબેકર છે. તેમને ૨. ૬૦૦ નો ખારે

તો એક નાના મરખા એન્જિનનો દેખાવ મારી જનરે પડ્યો.

“ પાંચ સાત મિનિટ આડી તેડી વાત ચાલ્યા પછી અમે એક દલા તે ઓ-
રડામાં કાઢી એક જુદા જાણે પ્રવેશ કર્યો. ઘડપણને લીધે તેનો પાંસો જેવડ વળી
ગયો હતો, તેનો એક વાળ કાઢ્યો ન હતો, તેને આંખે બહુ જ ઓછું મૂક્યું
હોય એમ લાગતું હતું, અને લાકડીના ટેકાથી તે ચાલી ચકનો હતો. કીર્તિદાસને
આટલેથી ઓળખી તેણે “મહારાજ, સ્વસ્તિ” એમ કહી કેટલાક વેદમંત્રોનો
ઉચ્ચાર કર્યો અને પછી આશીર્વાદનો કુંકુનો ચાંદ્રો તેમને કરવાની તેવારી
કરી. કીર્તિદાસનું એન્જિન આ વખતે પૂર જોડામાં ચાલતું હતું તે
એન્જિનની બક્રામાં અડધા આધળા જુદા જાણે મંડું ચંપાઈ ગયું,
તેનો હાથ ફેરવ્યો, અને એ કુંકુ કપાળ ઉપર ચોટતું જોઈતું હતું તેના અનેક
ટીપાં થઈ કીર્તિદાસના મુખના અનેક બાજો ઉપર પડ્યાં કીર્તિદાસના કોષનો
પાર રહ્યો નહિ. તેમની કબિલાની બાધામાં કહીએ તો તેમની આંખ તથા
એમનું એન્જિન-એ જેમા વધારે શું શું હતું તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ થઈ
પડે એવી સ્થિતિ આવી પડી હતી. વાકા વળેલા જાણના માથા ઉપર ઘડપણ
મારી કીર્તિદાસે તે જપરની પાપડી એ જામાં ઓછાં દસ ડમણાં આધી ઉઘાડી
હોયી, અને કહ્યું: શું આનું નામ ને રિખાવ છે ? ન આવડે આમીવાદ બાજુતા
કે ન આવડે વજમાનને ચાંદ્રો મુદા કરતાં. વેદમંત્રોના ઉચ્ચારમાં માટે માડાં
બૂધ કરી, હૃદય દીર્ઘનું અને સ્વરનું જોડેકાણું જ મળે નહિ, વળી ચાંદ્રો
કરતાં પણ સતરસે ટીપાં વજમાનની આંખ, નાક, માન, હોડ તથા ઘડપણી
જપર પડ્યાં એ કયા વેદમા અને કય સિદ્ધામાં લખ્યું છે ? જુદા જાણે કી-
ર્તિદાસનો તથા પેનાં એન્જિનનો સંજ્ઞ અણ્યો ન હતો. તે કરચરીને બોલ્યો:
મહારાજ, માફ કરજો, સેવકને. મારે કાંડે દેવતાની ચજુમારી એંટવાં જેવું
મને લાગ્યું તેથી હાથ ફેરવ્યો, અને આપના મુકમાર સરીરનું અપમાન જ-
નવજનાં થઈ ગયું. કીર્તિદાસ અધિક કોષાવમાન થઈ બોલ્યા: દેવતાની ચજુ-
મારીથી ચમકનાર જાણજી અગ્નિહોવાદ શું કરવાનો છે. વળી બામટો કહે
“ કે આજમ્યનાં અપમાન થઈ ગયું. સાજો કોને સમજાવે છે ? એ મૂખને

કંઈ ખગર છે કે ડેખુડી કલેક્ટરની કેટલી સત્તા હોય છે. કમગખત લાડુખાઈ
ધરડા છે તેથી દયા આવે છે જાડી બતાવી આપું જોઈએના જ કરાવું. કેમ
તમે ચુપ બેસી રહ્યા છો ? એમ મારા સાચું જોઈ કીર્તિદાસ બોલ્યા. મને જ
સસ લાગતું હતું તે જોઈવાની હું તૈયારીમાં હતો, જો કંઈથી કીર્તિદાસનો
કેંધ ઘટત કે કેમ એ સંકાસરણ હતું. પરંતુ એટલામાં ખીજ બે માણસો
દાદર વપર ચઢી આવ્યા, અને મારી પાસે આવી પોતાને ઘેર બેનથી બેસતા
હોય તેમ બેસી ગયા. તેમને જોઈ કીર્તિદાસ એકદમ હસી પડ્યા. પેસો વૃદ્ધ
ખાદાણુ કીર્તિદાસનો અભયપ્રદ કરૂંપી તથા તેમની પ્રામાણિક વાણીરૂપી મહા-
મુદયવાન દક્ષિણ પાગી મૂગે મોઢે આસતો યદ દાદરનાં પગથીયાં માપી ગયો.

પેલા બે પુરુષો મામા જોઈ કીર્તિદાસ બોલ્યા: કેમ ચકુભાઈ, છ-
શુભાઈ ! તબીબત તો ઠીક છે કેની ? તે બંને બોલ્યા: આપની કૃપાથી ત-
બીબત સારી છે. આપની જન્મગાંઠનિમિત્ત, સાહેબ, પરમેશ્વરને પ્રાર્થના
છે કે આપતું સો વર્ષનું આયુષ્ય આપે. આપ સદા આખાદ રહો અને અમા-
રા જેવા આશ્રિતોને નિભાવતા રહો. કીર્તિદાસે કહ્યું: આયુષ્ય તથા ખાખાંદી
ગિપે તમે કહ્યું ને તો ઠીક છે, એમાં કંઈ મદદ નથી. ખુરી
મદદ તમે કહેલી ત્રીજી ખાખત આશ્રિતોને નિભાવવાની તેમાં છે. સંસ્કૃતમાં
યદ ગયસો મોટો હોમેન્દ કવિ પશુ એમ જ કહે છે. ચકુભાઈએ છશુભાઈ
સાચું જોઈ કહ્યું: દગથાં દમથાં તો સાર્હેળ અવધિ કરી નાંખે છે. કેવાં કેવાં
કવિઓનાં સુદર નામ આપણને સંજળાવે છે. સાચો આપણાથી તે નામનો
દમ્યાર પશુ યદ ન શકે. છશુભાઈ બોલ્યા: બેશક, પશુ હવે મુરખી. રાજની
પેડે મેહેરનાની કરે તો આર. આ ચિનનિ સાબગી કીર્તિદાસે પોતાનાં નવીન
દસ્તનિખિત કાવ્યોની ચોપડી પોતાની પેડીમાંથી કાઢી અને ઓરિષ્ણુમગવા-
ની રજી સંજળી પોતે રચેલું નૂતન કાવ્ય ચકુભાઈ તથા છશુભાઈ આગળ
પાંચત્ર માંકયુ. કીર્તિદાસ બોલ્યા: પહેલી કહીનો અર્થ એવો થાય છે કે હે
વિષ્ણુમગવાન ! આપ આર જુગતવાના છો અને આર પુરુષાર્થ આપવાવાળા
છો. કેવી ખુશી ! કેવી ઘટના ! કેટલું સખદસોંદર્ય. જોસો ચકુભાઈ, આર

પુરુષાર્થ તે કયા છે ? અકુમાર બોલ્યા : કયા સાળાની જગતમાં મગદૂર છે
 મુરખી, કે આપના સલાહનો જવાબ આપી શકે ? હું તો આપની વિદ્વતા
 જોઈ દિ'ગજ થઈ જઈ છું. આપની કવિતારૂપ જંગલમાં પેસવાને મારા
 જવાની તો દિ'મન જ આવે નહિ. આપ જાને દીકા દરી બોળીયો-આપો છે
 તેથી કંઈ દંડ ચાલી શકે છે. કલમ આપણા હથુઆઈ કવી શકશે. હથુઆઈ
 બોલ્યા : પુરુષાર્થનો અર્થ જ જે બરાબર જણ્યો નથી, તે ચાર છે કે ચોવીસ
 છે તેની જ જોને સમજ નથી તે માથુસને અકુમાર ! તમારે પૂછવું કે ચાર
 પુરુષાર્થ કયા છે તે ગણાવો, એ તો સાળાના અઘાનની રેવડી કરવા જેવું છે.
 સાહેબને બરાબર અર્થ સમજાવવા દો. આપણું કામ તો મુરખીનું હાદાર
 અને મધુર વિવેચન તાલીન થઈ સાંભળવું એ જ છે. સાહેબ પોતે સમજ-
 વતા હતા, તેમાં તમે અને પૂછી રમમાં બચ કર્યો. કીર્તિકાંત બોલ્યા : રાખો
 હજી થોડી વાર છે. મારી સામું જોઈ મસકાનાં એમણે કહ્યું : આપ બોલીયો,
 સાહેબ ! ચાર પુરુષાર્થ કયા છે. તમે પણ સાહિત્યનો અભ્યાસ કરો છો એમ
 અમે સાંભળ્યું છે. નો આ ખરી કસોટીનો વખત અ.જો છે. અકુમાર તમા
 હથુઆઈ બોલ્યા : બેઠક, સાહેબની કસોટી કાંઈ જેથી તેવી નથી. એમાં
 પસાર થયો તેનો બેઠો વાર થઈ મરતો જ સમજવો. બેઠકાર અને તિરકાર
 એ બે લાગણીથી મેં જવાબ દીધો : ચાર પુરુષાર્થ તે ધર્મ વિગેરે હશે. કીર્તિ-
 કાંત બોલ્યા : વગેરેવગેરે અને હશેજોથી કંઈ ચાલવાનું નથી. અમારે
 જવાબ ચોખ્ખો ચઢ અને ખણખણતા રૂપીઆ જેવો જોઈએ. તમારો
 સાહિત્યનો અભ્યાસ હજી બહુ કામો છે, તોપણ ઇનસાફ ખાતર મારે
 કહેવું જોઈએ કે તમે ચાર આના-પ્રવીણતા મેળવી છે ખરી. વખત
 દાદી આપણે ત્યાં દરરોજ આ વખતે આવતા રહેશે તો મદિના બે મહિ-
 નામાં તમારું ઠેકાણું પડી જશે, કેમ હથુઆઈ બોલ્યા નહિ. હથુઆઈ
 બોલ્યા : મુરખી, એમાં મતભેદ છે, માટે માટે કીજીએ અમે કે જે બીજકુલ
 અભણ હતા તે આપની પાસે આવવાથી થોડા વખતમાં અમારા યાનથી
 અમારા સોખ્ખીઓને ડસી રાખીએ છીએ તો આ બાઈ કે જેવું યાન

આપે ચાર આના સુધી અટકવું છે તેનું તો શું કહેવું ? અને તો લાગે છે કે એ બાધ આપની પાસે અમારી પેઠે બસગર બકિતબાગથી અબ્યાસ કરે તો એક અઠવાડિયામાં અથવા બહુમાં બહુ નો એક પખવાડિયામાં એટલું જાન મેળવે કે બેરપતિ લોકમાં પણ પુત્રવા વિના રહે નહિ. હવે સાહેબ, આપનું વિવેચન આશ્વના દહ્યે. ખામોશીનો ગ્રુચ કેટલોક વખત થયાં હું પ્રયાતથી કાગલું છું તેથી કીર્તિદાસ મારી સુપડાને પોતાના વિજયરૂપે સમજ્યા, અને તેમાં હથુબાધના આપણે તો મજાજ રાખી નહિ. પોતાનું વિવેચન આશ્વ રાખતાં કીર્તિદાસ બોલ્યાઃ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ છે. એ દરેક ઉપર સવિસ્તર વિવેચન કરતાં દિવસના દિવસ વહી જાય એમ છે. હજી તમે તેના અધિકારી થયા નથી, તેથી હાલ નો તમારે એ ચાર નામ જ પાઠ રાખવાં. હવે દેખિયે મહેરગાન ! કવિતાની ખુશી. વિષ્ણુભગવાનના ચાર હાથ, અને દેવાની વસ્તુ પણ ચાર. એકેક હાથે પોતાના બકતોને એકેક વસ્તુ આપે છે. કેવી રચના ! આવો વિચાર હજી સુધી કાંઈ પણ સંસ્કૃત કે ગુજરાતી કવિએ દર્શાવ્યો નથી, સમજ્યા ચક્રમાધ ? ચક્રમાધ બોલ્યાઃ સાહેબ ! આપણું ગણિતમાં મૂળથી મીડું છે તેમાં આપની આજની કવિતામાં તો ગણિતની ખુશી નીકળી. એટલે મારા જેવાના મગજમાં પેસવી કઠન પડી ખરી, પણ મહા મેહેનને હવે સમજવાથી અવધિ રસ પડે છે સાહેબ ! આપની આ કડી તો લમડી જતી છે હો. બોલો હથુબાધ ! એમાં કયો અલંકાર છે ? હથુબાધ બોલ્યાઃ-સાહેબે આપણને ચાર પાંચ દહાડા ઉપર વિરોધાબાસ અલંકાર સમજાવ્યો હતો તે મને લાગે છે. કીર્તિદાસ બોલ્યાઃ ના, એમ નથી, તોપણ તમારું કહેવું છેક ખોટું નથી. આજે તો આપણે એ કવિતાનો સાદો અર્થ જ કરી જઈએ; રસ તથા અલંકારનું વિવેચન કાલ ઉપર રાખીશું. આ પીછ કડીનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે. હે વિષ્ણુભગવાન ! આપ કોડી જેવા છો, આપની માયા જાનગરી જેવી છે. અને આ જીવો કોડી પુટવાથી હવે કલ્પતા દેવતાના તથુખા જેવા છે. સમજ્યા હથુબાધ ! જેવી રીતે કોડીમાં દારૂ મગજગણતો છે તેમ આપણે ભગવાનના શરીરમાં

રહેલા ઠીએ. જેવી રીતે કોડીમાં 'અગત્ય'ના દારૂ કોડીમાં હોય છે ત્યાં સુધી જુદો દેખાતો નથી તેમ 'અગત્ય'ના સરીરમાં રહેલા આપણે અગત્યથી જુદા દેખાતા નથી જેવી રીતે જનમરી સગાડયાથી કોડીમાંનો દારૂ પૂરે છે, અને જુદો પડી દેવતાના તપાસાયે જાય છે તેમ જુદો માયાની મતાથી અગત્યથી જુદા પડે છે. એવો મહેરબાનો કોઈ પણ દેહાણે આવો નિચાર તમારા વાચકમાં આવ્યો છે. માથ નામનો મોટો સરસ કવિ થઈ ગયો છે તેણે કહ્યું છે કે કાણે કાણે જો નથી નથી લાગે તેનું 'નામ' ને કવિ-તાની ખુશી. ચક્રમાઈ એટલા સાહેબ, આપની કવિતા વિશે કાંઈ પણ અભિ-પ્રાય આપવો એ અસ્થિર કરવા સમજું છે. મેં જ્યારે થોડા વખત ઉપર કહેલું કે આપની પહેલી કડી સોનાની સમી જેવી સરસ છે ત્યારે હું એમ પારતો હતો કે બીજી કડીએ એવી જ સરસ હતી. પરંતુ આપની બીજી કડી નો પહેલી કડી કરતા એટલી અદિવાની છે કે તેનું 'કવિ' બાપમાં મારે વર્ણન કરવું તે સમજાતું નથી. હજુમાઈ એટલા ચક્રમાઈ! તમે જાણ્યર કહ્યું. આપણે પહેલા એમ સમજેલા કે સાહેબની પહેલી કડી એ કાંઈ અક-વર્તી રામની રચારી જેવી અજકાર છે, પરંતુ હવે આપણને સમજાયું કે આનો હજુ ઘોડીદલામા છે, રચારી નો ક્યાં ને ક્યાં દૂર છે.

"આ પ્રમાણે વાતચિત ચાલતી હતી એટલામાં 'શીશુ' સાત માણસનું ટોળું દાહરેથી ચડી આવ્યું, અને કોર્નિલિસના અરજીમાં ઢગી પડ્યું. કોર્નિલિસે તેમને આગકાર દીધો અને કહ્યું તમે સર્વ બહુ બામચાણી છો; પૂર્ણ પ્રાર-ભ ને કહેવાય છે તે આવું નામ. કવિતા પૂરી થઈ ગયા ૧૬૧ તમે આવ્યા તે તો તમને પૂરો પરવાનો થાય, પણ તમારાં કર્મ ઉલ્લંઘનાં એટલે તેમ કેમ થાય? ચક્રમાઈ, હંચુમાઈ! આ કોર્નિલિસે આજણવા તમે? માનિકેમાં પ્રકટ થયેલાં મારાં કાવ્યો વાંચી નેઓ છેક ક્રાનિયુર નામના ગામથી અહિં આવ્યા છે આને સવારે એક મહેરબાનો પ્રસન્ન એમના સંગ્રહમાં બ-યો હતો. તમે જાણો છો કે નવીનકાંત અમારા પંથના છે અને મારા મિત્ર છે. તેઓ પણ કવિતા કરી જાણે છે અને મારી જેટલે માનિકમાં લખે છે. વળી

તમે જાણો છો કે આત્મસાધના દોષથી હું દસ માંડ દૂર રહું છું, પરંતુ મારે
 આપની ખાતર ઓટલું તો કહેવું જ પડશે કે એક તાજવામાં મારી કવિતાની
 એક કડી મૂકી હોય, અને બીજી તાજવામાં નવીનકાંતની કવિતાની દસ કડી
 મૂકી હોય તોપણ મારી કડીવાળું તાજવું નથી જશે. આજે સવારે અમારા પંથના
 સભાસદોને મેળાવડો હતો તે પ્રસંગે આ ગૃહસ્થો રોશન ઉપરથી લાંબકારી
 બહાર થાક ખાધા વિના આવી પહોંચ્યા. હું તથા નવીનકાંત સાથે બેઠા હતા.
 અમારા વિષાતેજથી આકર્ષાઈ અમારી પાસે આવીને એઓ બોલ્યા કે:
 આપની કીર્તિ સાંભળીને આપનું મહામાનવાળું સિંચપડ ધારણ કરવા અમે
 પ્રતિપુરથી આવ્યા છીએ. નવીનકાંતે પૂછ્યું: અહિં અમે જે બેઠા છીએ,
 તેમાં તમે કાની કીર્તિ સાંભળીને આવ્યા છો ? મેં કહ્યું: આ પ્રશ્નના જે ઉત્તર
 હોવા સંભવતા નથી, અલખત મારી કીર્તિને સાંભળીને જ એઓ આવેલા છે.
 એઓએ કહ્યું અમારા આગમનથી આપનામાં મતભેદ થયો એથી અમે દિ-
 લગીર છીએ, પરંતુ સત્યની ખાતર અમારે કહેવું જોઈએ કે અમને અમારા
 કટલાક મિત્રોએ બિચી જાગર આપી કે માસિકમાં દ્વાસ પ્રકટ થતાં નવીન
 શેક્ષીનાં અનુષ્ઠાન કાળે જનાં નગારાં ગુજરાતના એક હેમચા બીજા હેડા-
 સુધી વાગી રહ્યાં છે તેના કારણે અમુક નગરમાં અમુક પંથના મેળાવડામાં
 સમાગમ થશે. તેમનું નામ અમે આ ક્ષણે જૂસી મયા છીએ, પરંતુ માસિકો-
 મા પ્રસિદ્ધ થયલાં તેમનાં કાળેઓનો અક્ષરેઅક્ષર અમને મોકોડે છે. નવીનકાંત
 બોલ્યા: કાળેઓનાં નામ દોને ઓટલે ઝટ નીવેડો આવે. પછી આ ગૃહસ્થો
 બોલ્યા: " મંજીને, " " કાંડાને, " " ચટનીને " ઇત્યાદિ. મારા કાળેઓનાં
 મધુર નામ સાંભળી હું છાતી ઠોક: બોલી ઉઠ્યો: એ કાળેઓનો કર્તા તો આ
 નરવર કીર્તિદાસ બેઠો છે. મમદુર છે નવીનકાંત ! હવે તમારી કહેવાની કે
 તમારી કીર્તિ સાંભળીને એઓ અહિં આવ્યા છે. આ મારા બાપજીથી આ
 ગૃહસ્થોએ મને તત્કાલ ત્યાંને લાંબા સાષ્ટાંગ કરી ઝોછામાં ઝોછી પાંચ મિનિટ
 સુધી તાડી તાડીને ભક્તિભાવથી મારાં દર્શન કર્યાં, અને કહ્યું: આ જનોને
 આપના શિષ્યતરીકે સ્વીકારો. મેં કહ્યું: તમારે એમ કહેવાની જરૂર નથી, તમે

આહિં પગ મૂક્યો ત્યારના જ મેં તમને સ્વીકારેલા છે. આજે રાત્રે આપણે ત્યાં આવ્યો. પ્રથમ ઉપદેશ તે વેળા કરીશું. સમજ્યા, ચકુભાઈ તથા હનુભાઈ ! આ પ્રમાણે જાણકારો પ્રસંગ આજે સવારે બન્યો. ચકુભાઈ બોલ્યા: સાહેબ આપની કીર્તિપી સમડીના તેજનો પાર નથી. જો કાંઈ પણ ન્યૂનતા હશે તો આ સખ્તનિજેના દેખાતા હજળા સદ્ગુણો તેમાં પડી તે ખામીને જરૂર દૂર કરશે. હનુભાઈ બોલ્યા: ચકુભાઈ પણ હાલના હલ કરે છે. વ્યતિરેક અસંકાર કેવી ખુબીથી વાપર્યો છે. કીર્તિદાસ બોલ્યા: હજી તમે બંને અસંકારના વિષયમાં ચોડા કાચા છે; મારા વિવેચનરૂપ મરગદ્યરનો વા વા-સાથી ચોડા વખતમાં પાકી જશે. પડી કીર્તિદાસે પેતાની નવી કવિ-તાની ખાકી રહેલી તથા આર કડીઓના વિવેચનનો પ્રકાશ પેતાના અ-નિબનના પ્રકાશ અને ધૂમાડા સાથે દર્શનપુરવાસીઓના મગજમાં દાખલ કરી દીધો. તે દાખલ થયા પછી કીર્તિદાસ બોલ્યા: હજો સદ્ગુણો ! પહેલાં મારા કયા કાવ્યથી તમારા ચિત્ત હરણ થયું તે ટાળું બોલ્યું " ગાળને " એ કાવ્યથી પ્રથમ અમારા સરીરની નાડી નાડીએ નિશો વ્યાપી ગયો, અને અ-મને યશુ કે અમારા ધૈન્યની અવધિ થઈ છે; પરંતુ ત્યારપછી " કાદાને " અને " ચટનીને " એ જે કાવ્યો આપનાં પ્રકટ થયા તેથી તો અમારો નિશો નિમાજે નિમાજે અને રવાડે રવાડે પંચરામ ગયો છે એ નિરાશા અને નિરાશામાં અમે નિચિદિન ચુલતાન રહીએ છીએ. સંસારવહેવાર કરીએ છીએ, તે દેશી મેની માણસની પેટે. અમને કશું સૂઝતું નથી જ્યાં જોઈએ છીએ ત્યાં આપને, ગાંઝને, કાદાને તથા ચટનીને દેખીએ છીએ. કીર્તિદાસ બોલ્યા: દેશી માણસને બીજા દેશી માણસ જોવાથી આનંદ થાય છે એ નિયમ છે. તેથી તમને જણાવતા મને સતોષ ઉપજે છે કે મારા રસજાનથી તમારા જેવા નિરાશામાં રહેનાર હજારો વિદ્યવિજ્ઞાતી આ નગરમાં તથા બીજે રથે છે, તેમની તમને પ્રજાકાલ કરાવીશ હાલ તો તમને, મારા કાવ્યોના સંમહ-વું 'પુદ્' પુરતક જે જે ચોડા વખત હજાર જ હપાવ્યું છે તેની નકલ બેટ આપશું. એમ કહી કીર્તિદાસે પેતાના પુત્ર નર્મચંદ્રને જીમ પાડી, અને

“ કીર્તિકાવ્ય સંમ્રદ ” ની આઠ નકલ લાવવા કહ્યું. નર્મચંદ્ર કીર્તિદાસનાં સર્વ પુસ્તકોની વ્યવસ્થા રાખે છે, અને તેઓ મારા મિત્ર થાય છે. તેમની મિત્રા-ચારી આ વખતે મને ખરેખર કામ લાગી. નર્મચંદ્ર સસિક પુરુષ છે, અને રોળ ટકોળની પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે પાસ થાય એવા છે.

“ કીર્તિદાસની આજ્ઞાને હજારી તેમના પુત્ર નર્મચંદ્ર “ કીર્તિકાવ્ય સંમ્રદ ” નો આઠ નકલ લાવ્યા તે આઠ નકલો કીર્તિકાસે પેલા સાત પત્રનિપુર-વાસીઓને તથા મને વહેંચી આપી. ચકુભાઈ તથા હગુભાઈ તો પ્રથમથી જ એ પ્રસાદ પામ્યા હોય એમ મને લાગ્યું. પછી કીર્તિદાસ બોલ્યા: હમણાં જે “ કીર્તિકાવ્ય સંમ્રદ ” ની માહક તરફથી માગણી આવે છે તેથી તો તોના ભગવાન. મારો હોકરો નર્મચંદ્ર મારાં પુસ્તકોની વ્યવસ્થા કરે છે; તે કેટલાક વખતથી જૂમ પાડે છે કે પિતાજી ! એપડી બીડતાં બીડતાં હું મરી જાઉં છું. ૫,૦૦૦ નકલો હજારી હતી તે બધી ચટનીની મારફ હડી મઘ છે. હવે માત્ર ૧૦૦૦-૨૦૦૦ નકલ રહી હતી નો બાગ્ય. સેંકડો માહકો મારા ઉપર બેવડાં પોસ્ટ કાર્ડ લખે છે અને જણાવે છે કે સાથેના કાર્ડમાં સ્વહતે કાંઈ પશુ જવામ લખવા મહેરબાની કરશો. તેટલી પછુ દુરસદ ન હોય તો માત્ર આ-પની સહી કરી કાર્ડ પાછું રવાના કરત્રા તરફી લેશો. આપના અક્ષરને પૂછી અમે સંતોષ માનીશું. આ પ્રમાણે સહી કરતાં કરતાં મારા હાથ પશુ દુઃખી જાય છે. હમણાંના કેટલાક કામજો તો એવી મતલબના આવવા માંડ્યા છે કે: આપના પુસ્તકની પાણીની પેઠે શહ જોતા અમે બેઠા છીએ. વળતી ટપાસે તે અમને મળે એ અમારી વિનંતિ છે. તે પ્રમાણે અમને નહિ મળે તો અમે ઉપવાસ કરી પ્રાથ કાઢીશું, અને તેનું પાપ આપને લાગશે, કારણ કે આપે એવું કાવ્ય લખ્યું ત્યારે અમારો જીવ આટલો ખેંચાય છે કેની. હગુ-ભાઈ બોલ્યા: એમાં શો શક સાહેબ, કેમ ચકુભાઈ ! બોલ્યા નહિ. આપણને તીલકે લગાડલાલ નહનો કહે તો કે એક માહકને સાહેબનું પુસ્તક ટપાસ ખાતાની કમરને લીધે એક દિવસ મોકુ પહોંચ્યું તેથી તો બિચારાને એક દહાડામાં ચુમાળીસ દરત મઘ ગયા, અને તે હજીસુધી માંદગીથી સારો થયો

“ કીર્તિકાવ્ય સંગ્રહ ” ની આઠ નકલ લાવવા કહ્યું. નર્મચંદ્ર કીર્તિદાસનાં સર્વ પુસ્તકોની વ્યવસ્થા રાખે છે, અને તેઓ મારા મિત્ર થાય છે. તેમની મિત્રા-ચારી આ વખતે મને ખરેખર કામ લાગી. નર્મચંદ્ર રસિક પુરુષ છે, અને દેવળ દેવકીની પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે પાસ થાય એવા છે.

“ કીર્તિદાસની આજ્ઞાને હઠાવી તેમના પુત્ર નર્મચંદ્ર “ કીર્તિકાવ્ય સંગ્રહ ” ની આઠ નકલ લાવ્યા તે આઠ નકલો કીર્તિદાસે પેલા સાત ધ્વનિપુર-વાસીઓને તથા મને વહેંચી આપી. ચક્રબાઈ તથા હનુમાઈ તો પ્રથમથી જ એ પ્રસાદ પામ્યા હોય એમ મને લાગ્યું. પછી કીર્તિદાસ એકવાઃ હંમણું ને “ કીર્તિકાવ્ય સંગ્રહ ” ની આઠ નકલ તરફથી માગણી આવે છે તેથી તો તો આ બગવાન. મારો છોકરો નર્મચંદ્ર મારાં પુસ્તકોની વ્યવસ્થા કરે છે, તે કેટલાક વખતથી ખૂબ પાડે છે કે પિતાજી । ચોપડી બીડતાં બીડતાં હું મરી જાઉં છું. ૫,૦૦૦ નકલો છપાવી હતી તે બધી ચટનીની માફક ઉડી ગઈ છે. હવે માત્ર ૧૦૦-૨૦૦ નકલ રહી દશે તો જાગ્ય. સેંકડો માલિકો મારા ઉપર બેવડાં પોરત

“જ

કુ

પુસ્તકાલયોમાં સંગ્રહ ખા-
તે, તથા છાપાઓમાં અવગો-
ઠનખાતે એકલી આપી.

૧૦૧) એક સો અને એક નકલ કાઢ
અમલદાર શાહુકારો સુ ઋીપા-
સેથી ઉપાડી મથા જમ્યાય છે
માટે ખોટ ખાતે ઉધાર.

૧૫૧) એક સો અને એકાવન નકલ
શ્રીકંઈરગામાની આંચખતિ
ઉધાર.

૧૫૨) એક સો અને એકાવન નકલ શ્રી
ઉધઈખાતે ઉધાર.

૪૦) માલકોમા રેકડી હીંમતથી ખપી.

૧૫૩) એક સો અને એકાવન નકલ
હાયપર શિવક.

કુલ ૫૦૦૦૭ પાંચ હજાર.

માત્ર એક મો અને એકાવન નકલ શિવક છે તેથી હવે ખીશ આટલિ
એકદમ કલાવવાની પૂરી જરૂર છે ”

“ આનો ધાર્યું કંઈ અને નીકળ્યું કંઈ ઉદર તથા ઉધઈ દૂર કરવાનો
ઉપાય મેળવવાને જાહેર પ્રવક્તા મારા જોગ્યા આલ્યું કે કીર્તિદાસના કાવ્યના
પખાલુ માત્ર મનુષ્યલોકમાં ચલા નથી, પરંતુ ઉદરલોક અને ઉધઈલોકમાં
પણ તેમના કાવ્યરસના આદક છે ખરી કીર્તિ તે આતું નામ.

“ નર્મયદનો આ હિસાબ વાચ્યા પછી મને તરત ગાર્ધર સામરી
આલ્યું તેવી નર્મયદને ઉપર આપવાની સહ ન જોતા હું અંદરના દાદરથી

હેડે ઉતરી પડ્યો. આરડામાંથી જતાં જતાં પૂક ફેરથી જોવાં તો કીર્તિદાસ ત-
કિયે સુતા સુતા, એક હાથની મદદથી પોતાનું એન્જિન હાંકતા, અને બીજા
હાથની મદદથી પોતાની કવિતા વાંચતા વાંચતા ધ્વનિપુરનિવાસીઓને ઝીણી
ઝીણી બાબતનો ઉપદેશ કરતા હતા; તેમનો નોકર ગાડીમાં બેસવાથી દુખી
ગયસા તેમના પગને બકિંગનાચથી આંપતો હતો. ચક્રબાઈ તથા છગુબાઈ પો-
તાના મુરખપીથીને પરસેવો તથા ગદમી પંખાથી હાંકી કાઢતા હતા. હેડે
ઉતરી નર્મચંદ્રને બોલાવી મેં કહ્યું: આજે રાત જલુ વીતી ગઈ છે, તેથી આ-
વળી કાસે મળીશું ત્યાં સુધી જય જય, એમ કહી ઉતાવળે પગસે ઘેર પહોં-
ચ્યો. પરંતુ કીર્તિદાસની અદ્ભુત કીર્તિના વિચારે મારા મનને કેટલાક કલાક
સુધી નિદ્રાવશ થવા દીધું નહિ.

" કીર્તિદાસમાં ઉંચી જ્ઞાનસશક્તિઓનો સદ્ભાવ છે, પરંતુ તે પ્રમાણ-
માં તેનો બિલકુલ સારો ઉપયોગ નથી. દરેક કામ તેઓ લોકપ્રિય થવાના આ-
શયથી કરે છે, પણ ખરેખરી લોકપ્રિયતા તેઓ સંપાદન કરી શકતા નથી.
તેમનાં વખાણ કરનાર મુખ્યત્વે કરીને તેમના પ્રશંસકોમાં મડલ છે. એ
મડલ પોતાના સ્વાર્થને લઈ તેમની આસપાસ બીંમરાય છે, ખરા પ્રશંસાભા-
વથી નહિ. પોતાની કીર્તિ સર્વત્ર સ્થાપમાની દુરાસવાળા કીર્તિદાસ બીજાના
સારા ગુણો અને કીર્તિને ખૂબી શકતા નથી, અધિકારના ઉન્માદમાં તેઓ
આપાર વાળુદિંસા કરે છે. પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનું એમણે જે અપમાન કર્યું તે
એક મોટું પાપ જ થયું કહેવાય. કીર્તિની લાલસાથી તેઓ પોતાના મિત્રમં-
ડલથી પણ થોડા વખતમાં વિચુટા થઈ પડશે એમ લાગે છે. તેઓની કવિત્વ-
શક્તિ ઉંચા પ્રકારની છે, પરંતુ તેનો ઉપયોગ ક્ષણિક ખ્યાલિ મેળવવા શિવા-
ય ઉંચી બાબતમાં તેઓએ કર્યો જણાતા નથી. ને ખ્યાલિ પણ તેમને સા-
મી આવી વરી નથી, પરંતુ તેઓ ખ્યાલિના સામાન્ય છે એ તેમની ચો-
પડીના હીસાબથી સ્પષ્ટ જણાય છે. ગાંઠના પૈસા ખરચી તેમની કવિતાને વાં-
ચનાર માત્ર ૪૦ નર તેમને મળ્યા છે. જે સમયમાં વાચનની રચિતા અભાવ-
ને કીર્તિ અન્યકર્તાને જનમંડલ તરફથી ઉજ્જન મળવાનો જલ જોડો સંભ-

વ છે તેવા સમયમાં પોતાના પુસ્તકની પાંચ હજાર નકલો અધ્યાસનથી કીર્તિદાસનો શંકા પોતે પોતો નહિ તો શું ? તેમની તથ્ય હજાર ચોપડી નો પુસ્તક વેચનારાઓને ને ત્યાં ૬૦ સાઠ ટકાથી જાગડ પડી છે, તે બધીને તો કીર્તિદાસ અંખી ગણીજ સમજે છે એ કેરી બ્રાન્તિ છે ?

■ લોકપ્રિય થવાની બેઠક લતને છોડી દઇ કીર્તિદાસ પોતાની વિદ્વન્મનો, સત્તાનો તથા ઉદારતાનો પોતાના રંક દેશની સેવામાં ઉપયોગ કરે તો તેઓ પોતાના સ્વદેશીઓને અરેખરા પ્રિય થઇ પડે એટલું જ નહિ, પણ બધા મહત્વના સુધારામાં અથ્ર બાગ લઈ રાકે. હાલ સુધી તો તેઓ ચક્રુભાઈ તથા છગુભાઈ જોવા જતસમાજના કચરાની પૂખ્ત સ્વીકારવામાં પોતાના વખતને ધણો ભાગ ગાળતા આવ્યા છે. એ ચક્રુભાઈ તથા છગુભાઈ કવિતાના ભુખ્ય નથી, નોકરીના ભુખ્યા છે. દનિપુરવાસીઓ પણ એવા જ કોઇ ગ્રુપ્ત આશ યથી આવેલા મને જણાયા. પોતાનો અર્થ સિદ્ધ કર્યા પછી એ જ ખુશામત ખોરો કીર્તિદાસની કુચલી કરવામાં ભાગ લેશે. પરમાત્મા કૃપા કરી કીર્તિદાસને શુભ મતિ આપે, અને તેમનામા સાચી દેસપ્રીતિ આદિ શુભો મેરે । ”

ગારી બીજી મુલાકાતોની નોંધો “ લોકપ્રિય લેખમાળા ” ના પ્રયોજકોની પેટીમાં છે તે તેઓ અગુરુગતાએ પ્રસિદ્ધ કરશે.

મસદ્ર.

દેશસુધારાની દુર્ઘટતા તેમજ આવશ્યકતા.

આર્યપુત્રો પોતાની યાત્રિના વયા આર્યભૂમિના અબ્યુદયરૂપ યત્રમાં પોતાના પ્રાણ અર્પણ કરશે નહિ સાંસુધી તેના પુનરુદ્ધારનો સંભવ નથી. સોડામાં અનેક પ્રકારના દુરાગ્રહો (વહેમો) પેસી ગયા છે અને આ અગ્નિ-મય વહેમો તમા રૂઢિઓરૂપી કીલ્લાને તોડવાને શરવીર પુરુષોએ તેની સાથે અદ્વિજાતું જોષ્ટએ, આ ભીરવ્યપ્રયત્નમાં કેટલાકના પ્રાણ જશે પરંતુ તેમ યતાં યતાં પશુ હઠીલા હડહડતા વહેમોરૂપી કીલ્લાની દિવાલ ઉપર તેઓ અસર થશે અને તે નિર્બલ થતી જશે. વાણી પ્રમાણે વર્તન કરનારા કહેણી પ્રમાણે કરણી રાખનારા કોઈ તમારામાં છે ? તમારા ચાજીવન દેશસુધાર-ણના પ્રયાસને ખદસે તમે મને શું માત્ર સોંધી તાળીઓ જ આપશો ? આર્ય-ભૂમિના પુત્ર સજીવનાર્ય કરવાયોગ્ય સુધારા સંજ્ઞા આવેશમાં આવી તમે માત્ર આ મંડપમાં તમકા જ મારશો ? અને બેવહારમાં જોડાઈને આ ઉચ્ચ-લક્ષ્ય તમારા સમીપ મૂકવામાં જ ન આવ્યું હોય તેમ સામાન્ય જનસમુદાય-પ્રમાણે વર્તશો ? આર્યભૂમિના સંરક્ષણ સાથે તમારી બ્યાવહારિક પદ્ધતિ તથા તમારી જીંદગી તો શું પરંતુ એથી પણ અધિક તમારી પ્રગતિ પ્રાણ અર્પા દૃષ્ટાંતરૂપ થઈ ખડવા તમારામાં દડતા અને શોષે નથી ? તમારા-માંના યોગ પુરુષો પણ આ પ્રમાણે વર્તશે તો તો આર્યભૂમિનું ભવિષ્ય સુર-ક્ષિત છે. પરંતુ તમે સર્વ વીર્યહીન હો તો તેનું ભવિષ્ય નિર્માણ થઈ ચૂક્યું જ સમજવું. વિધાતા દેવી આર્યભૂમિના નામ ઉપર લીસોરો તાણશે અને ભરત-ભૂમિનું નામનિશાન પણ રહેશે નહિ.

Anno Beasant's Ancient Ideals in Modern life.

.. સુધારાથી ભયંકર હાનિ.

હાલ ધણી લેકિનું એમ માનવું છે કે આ સમયની આરોગ્યવિદ્યા તથા વૈદ્યનિધાના સુધારાથી મનુષ્યના આયુષ્યનાં મર્યાદા ધ્રુવમ કરતાં વધી છે અને મરણની સંખ્યા ઘટી છે. પરંતુ એનામની ઝડગીના વીગા કંપનીના ડેપુટી એરમેન તથા સલાહકાર ડાક્ટર રમીએ એ કંપનીની વાર્ષિક બેઠક વખતે હાલના સુધારાથી ઇંગ્લેન્ડને જે મળ કર હાનિઓ થાય છે તે બતાવી આપ્યું છે. જનમગરણ વગેરેના આંચા ઉપરથી જણાવ્યું છે કે સને ૧૮૪૮ પછી ૬૭૫૩૩ દેશના આરોગ્યમાં તથા આયુષ્યમાં સુધારો થયો છે. પરંતુ આ ઉદીકન ઉસરી ભુમવનારી છે, કેમકે જો કે આખી વરતીકપર એકંદરે મરણની સંખ્યાનો ઘટાડો છે, પરંતુ આ ઘટાડો માન બાળકોમાં તથા તેથી પછી ઘોડે આંશે સ્ત્રીઓમાં જ છે. એથી ઉદ્ભવે આગીશ વર્ષથી ઉપરના વયના પુરુષોનાં મરણ સંખ્યામાં એક સરખો વધારો છે, અને નિ.સંશય તેજ મરણ એ જ છે કે આજના વર્ષનગા પેટ જગરને માટે નોકરીધંધામાં જે હરીકાઈ વંચી પડી છે, તથા તેથી જે માથાફૂટ પડે છે તેથી આયુષ્યને હાનિ થાય છે. મરણના પચકોમાં મરણના મારણો બતાવવામાં આવે છે તેમાં માનવતણ્વો તથા મગજના વ્યાધિઓ પ્રધાનપણે જોવામાં આવે છે એ દેશમાં જેટલા પ્રમાણમાં વસ્તીનો વધારો થયો છે તે કરતા વધારે પ્રમાણમાં આ મગજના અને માનસ વ્યાધિનો વધારો થયો છે. ઇનફ્યુએન્ઝા નામનો વ્યાધિ તો બહુ જ ધણુ હાનિદોર થયો છે. આ વ્યાધિથી મૃત્યુ આફ્રિકાના જંગની સોકોનો તેમ જ યુરોપખંડના સુધારવા સોકોનો એક સરખો ધણુ નીકળે છે. આ ઉદ્દેશ દર્શ વર્ષમાં માત્ર સામાન્ય અદાજ ગણુતા પછુ આ વ્યાધિથી ૩૦,૦૦,૦૦૦ ઉપર ગણુસો મરણને મરણ થયાં છે

The deadly results of Civilization (B. G. June 3-99)

ધર્મ
નીતિ

શ્રી: ।

લોકપ્રિય લેખમાલા.

(દ્વિમાસિક)

વિદ્યા
કલા

વર્ષ ૩.

પ્લેગથી બચવાનો કોઈ

અંક
૨૫

ઉપાય નથી શું ?

સં. ૧૯૫૯ કાર્તિક-માર્ગશીર્ષ. સ. ૧૯૦૨-૩ ડિસેમ્બર-જાન્યુઆરી.

પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રેય:સાધક અધિકારિવર્ગ.

પ્રયોજકા:—

છાત્રાલાલ જીવનંલાલ, વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ.

કૌશિકરામ વિપ્રહરશમ મહેતા, બી. એ.

પત્ર વ્યવહાર:—

વ્યવસ્થાપક, લોકપ્રિય લેખમાલા, વડોદરા.

વાર્ષિક લવાજમ—પ્રથમ વર્ગ રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાકથી જ.
આ વર્ગને વર્ષઆખરે પુસ્તકવગેરે બેટનો સામ મળશે; બીજા વર્ગ
રૂ. ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ મળીને, અગાકથી જ. આ વર્ગને બેટનો સામ મળશે
નહિ. એજન્ટોને કમિશન.

વડોદરા.

ધી “નૂતન વિલાસ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ” કંપની લિમિટેડ.

ઉદ્યોગ
સંસાર

કિં-કિં ન સાધયતિ કલ્પલતેવ વિદ્યા ।

કલ્પલક્ષ જેવી વિદ્યા શું સિદ્ધ કરતી નથી?

વાર્તા
કથા, પ્રં

સૂચના.

અમારા મુદ્ર આહકો ગયા વર્ષના બેઠના પુસ્તકની તથા નવીન વર્ષના અંકની રાહ જોતા હશે. મુખ્યત્વે કરીને અગ્ર સાક્ષતા ઉપદ્રવના દારણથી તથા કંઈક અંશે કોંગ્રેસના નિમિત્તથી લેખક તથા વ્યવસ્થાપકનું વારં-વાર અધાનાંતર થવાથી તેમ જ મુદ્રણમાં ક્ષીણ થવાથી “લોકપ્રિય લેખમાસા” ના નવીન વર્ષના અંકને પ્રકટ કરતાં વિલંબ થયો છે તે પ્રતિ અમારા મુદ્ર આહકો અલક્ષ્ય કરશે એવી આશા છે. પૈપ—માધનો અંક આ અંક સાથે પ્રકટ કરવા ધારણા છતાં તેના મુદ્રણમાં અધિક વિલંબ થાય એમ હોવાથી આ અંકને જુદો જ પ્રકટ કરવો ઉચિત ધાર્યો છે. પૈપ—માધનો અંક નિયમિત સમયે પ્રકટ થશે.

ગયા વર્ષમાં “લોકપ્રિય લેખમાસા” ના કેટલાક અંકો ધણા મોટા થવાથી કેટલાક અંકો નાના થયા હતા. છેવટના બે અંકો નાના હોવાથી કેટલાક આહકોને એવી જાતિ થઈ છે કે “લેખમાસાનું” કદ એમોઝું કરી દેવામાં આવ્યું છે. “લેખમાસા” ના પ્રત્યેક અંકનું કદ એક સરખું ન હોવાથી આ જાતિ સંભવિત છે, પરંતુ આખા વર્ષના અંકો અવયોક્તાં તે જાતિ દૂર થાય એમ છે. લેખમાસા” ના કદમાં કોઈ પણ પ્રકારે ઘટાટો ન કરતાં તેમાં અનુ-કૂલતાએ વધારો કરવો એ અમારો મુખ્ય આશય છે. બેઠનું પુસ્તક અધિક મોડું કરવાની ઇચ્છા છતાં અનેક અનિવાર્ય પ્રતિબંધોને લીધે તેમ થઈ શક્ય નથી.

વ્યવસ્થાપક “લોકપ્રિય લેખમાસા”, વરોહરા.

પ્લેગથી બચવાનો કોઈ ઉપાય નથી શું?

પ્રયુક્તોનિક પ્લેગ અથવા ગાંડીયો તોવ આજ દેશમાં વર્ષ થયાં આપ-
ણા દેશમાં પર ફરી રજા છે. આજે અમુક શહેર તો કાંઈ દક્ષાણું શહેર તેના
શપાટમાં આવેલું સાંભળવામાં આવે છે. સારાં હવાપાણીવાળાં ગણ્યતા
સ્થાનો પણ આ વ્યાધિના પંજામાંથી બચ્યાં નથી. વરોદરા તથા મુંબઈ જેવાં
ગાંડીવાળાં તથા નારાં હવાપાણીવાળાં ગણ્યતા નગરોમાં તેનો પ્રસાર થયો
છે, તે જ પ્રમાણે નવસારી, અને કુમસુજેવાં ગ્રામી ગાંડીવાળાં તથા સારાં
હવાપાણીવાળાં ગામોમાં પણ આ વ્યાધિ પ્રસરી ચુકી છે. ગ્રામી હવાની
આવભવવાળાં, સ્વચ્છતાવિનાનાં ગરીબ લોકોનાં ઘરમાં જેમ તેનો પ્રવેશ
થાય છે, તે જ પ્રમાણે પુષ્કળ હવા તથા અજવાળાવાળાં, અને નિત્ય સાદસુદ
રાખવામાં આવના અંગણાઓમાં પણ તેનો પ્રવેશ થાય છે. ઘણે પ્રસંગે પુષ્કળ
ગાંડીવાળાં ઘરો અને નગરો તેના ઉપદ્રવથી બચી ગયા છે, ત્યારે સ્વચ્છતાને
માટે પ્રસિદ્ધ શ્રેણીઓમાં તથા નગરોમાં તે નાસ વળાવે છે. શરીરનો સાચ-
વવાની કાળજીવિનાના તથા આરોગ્યના જાગ્રુતામાં આવેલા અનેક નિયમેનો
ભંગ કરનારા પુષ્કળ મનુષ્યોને આ વ્યાધિથી, ઘણે પ્રસંગે જ્યારે કંઈ જ
થતું નથી, ત્યારે શરીરના સંરક્ષણમાં ભારે કાળજી રાખનારા તથા ખાનપાન
વગેરેના નિયમો જાળવનારા તેના ભોગ થઈ પડે છે. પ્લેગવાળા મનુષ્યોના
સંબંધમાં આવવાથી ઘણા મનુષ્યો જ્યારે મરણને પામતા જેવામાં આવે છે,
ત્યારે પુનઃ પુનઃ સંબંધમાં આવતાં છતાં ઘણાને માથું સરખું પણ દુઃખેલું
અનુભવમાં આવતું નથી. એક ઘરમાં ઉંદર નીકળવાથી તેમાં રહેતાં મનુષ્યોને
પ્લેગ થતો અનુભવમાં આવે છે ત્યારે બીજા ઘરમાં ઉંદર નીકળવા છતાં, અને
તેમાં ને તેમાં પંડી રહેવા છતાં પણ તેમાં રહેનારને પ્લેગ થતો અનુભવમાં
આવતો નથી.

પ્રેમને અટકાવવાના તથા તે થયો હોય તે તેને મટાડવાના અનેક ઉપાયો સત્તાવીશોતરકથા તથા લોકોતરકથા લેવાયા છે તથા હજી લેવાન છે, તે પશુ અમુક ઉપાય જ તેને માટે રાખવાય છે એમ હજી સિદ્ધ થયું નથી જે ભાગના રોગ થી નીજો હોય તે ભાગના વમતા લોકોને તે સ્થળથી દૂર વસાવના, એ ઉપાય કે ધક યજ્ઞે મદ્ય જાયો છે, તથાપિ તે ઉપાય કર્યો વિના રોગને દાગી હેવાના મર્ય પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા છે રોગ ધમેલા ભાગનાથી, દૂર જવાની સર્ને સર્ સ્થળે અનુકૂળતા હોતી નથી, અને તેથી ઘણું અજો આ ઉપાય, સદગ જેવો મળતો હતા, લોકો અમયમા મૂકી શકના અસમર્થ ગે છે આથી વંચો અને રોકાવવાના વ્યાધિઉપર લોકોને વ્યાધિ રાખવો પડે છે, પશુ જોવા આ વ્યાધિને મારી દેવાવાના નિજી નિવડયા હોય, એવું અતુલની જણાયું નથી આ વ્યાધિ તો શું પશુ કાંઈ પશુ વ્યાધિનો મરત જ્ય કરવા વ્યાધિ આજ મુધી સમર્થ થયા નથી, એ અપ્રસિદ્ધ નથી આમ દોરાથી પ્રેમના નામથી આ તથા પુરો, નાના તથા મોટા સર્ કમતા દદિએ પડે છે

શું પ્રેમ આજે જેમ સંત્ર ધણ કરી મનાય છે તેમ ન મદી શકે એવો વ્યાધિ છે ? શું તેના ઉપર મનુષ્યની સત્તા નથી ? અગ્નિ, જળ, વાયુ, ત્રિધનુ વગેરે તરનોઉપર અધિપતિપણ ભોગનનાર મનુષ્ય, શું પ્રેમને આ વ્યાધિ-આગળ મરીમ ગાન જેવો કશું પશુ ન કરી શકે એવો લાચાર રહેવાને સમર્થવો છે ? આખા ત્રિધનુપર માત્રાજી ભોગનવારો વેદ્ય મનુષ્ય, શું પ્રેમ ઉપર સાત્રા ન ભોગનના મમન નથી ? પ્રેમને લેઈ તેના લાગળ મગડી જાય, તેને આવેતું લેઈ જમ વાડને લેઈ દરજી હનગો મારી તારી જાય, તેમ ગામડા પોતાના જામી પોતાના નેરાના સ્થળથી મનુષ્ય ભાગી જાય, એ શું ઇન્દ્રની પ્રતિમારૂપ મનુષ્યો વ્યાખ્યાન છે ? પ્રેમ-આગળ આપણ અનુ નવી જિન્દગી કોપ-આગળ આપણ શો ઉપાય, આના વ્યવસ્થા વચનો મનુષ્ય ॥ મુ મમાથી જના ત્યા ની ૧, એ રૂ કુદરતી છે ?

ઉત્તરમા અપદ્મજે કહીએ છીએ કે લોકો જમ માં છે, તેમ પ્રેમ

ન મટી શકે એવો બાધ નથી. મનુષ્યની તેના ઉપર પૂર્ણ સત્તા છે. પ્લેગના આગળ મનુષ્યે ગરીબ ગાયનેવા થવાનું લેશ પણ પ્રયોજન નથી. પ્લેગ એ ઇશ્વરનો ક્રોધ નથી, પણ મનુષ્યના પોતાના જ અજ્ઞાનનો પરિણામ છે, અને તેથી તેના ઉપર મનુષ્યનું સ્વામિત્વ છે. મનુષ્યનેવા, ઇશ્વરની પ્રતિમારૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રાણીએ, પ્લેગના બચથી ચક્રવાતનું, અને જાંસડાંપોઠલાં બાંધી પરગામ કે નગરખદાર ભાગી જવાનું કંઈ જ કારણ નથી. સિંહ જેમ બકરી-ને જેઠાને ડરવાને સ્તબ્ધ થાય નથી, પણ વનાં પશુમાત્રનો રાજા થવાને સ્તબ્ધ થાય છે, તેમ મનુષ્ય બાધિગોને, પ્લેગને કે સાક્ષાત્ મૃત્યુને જેઠાને પણ ડરવાને સ્તબ્ધ થાય નથી, પણ આ બ્રહ્માંડની અને બ્રહ્માંડની પારની, દેખાતી અને ન દેખાતી સર્વ વસ્તુઓ ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવવાને સ્તબ્ધ થાય છે. અને આથી જ મનુષ્યશરીરનો મહિમા શાસ્ત્રો એક સ્વરે ગાય છે, અને દેવો પણ મનુષ્ય શરીરને ઇચ્છે છે.

પ્રિય વાંચનાર ! તમે મનુષ્ય છો, અને તેથી રોમ, મૃત્યુ મગેરે સર્વ ઉપર તમારી સત્તા છે; તમને તેઓ કંઈ પણ કરી શકવા સમર્થ નથી, એવાં કોઈ દિવસ ન સાંભળેલાં અર્થ વચનો સાંભળી ચમકશો નહિ. લખનારનું મગજ કેકાએ નથી, એવા ઉતાવળા અનુગાનનો બાંધશો નહિ, અસંખ્ય જન્મેથી, તમારા મનુષ્યપણાના મહિમાને તમે અજ્ઞાનથી, - અયોગ્ય વિચારોથી - વિસરી ગયા છો. તમે નિગધાર છો, લાચાર છો, પરતંત્ર છો, એવું કંઈ કાળથી તમને દૃઢ થઈ ગયું છે, અને તેથી જેમ જન્મથી બકરીઓના ટોળામાં રહેલા સિંહના બચ્ચાને મોટપરૂં હું સિંહજી, એમ માનવામાં આવતું નથી, તેમ તમને તમારા મનુષ્યત્વમાં ફેટ્યું સામર્થ્ય છે, તમે સર્વ ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવવાને કેવા સમર્થ છો, એ માનવામાં આવતું નથી. અશ્રદ્ધા કર્યાવિના, સ્થિર ચિત્તથી, આ લેખને વાંચો, અને તમને ઉપરનાં વાક્યોમાં જે મોટામાં મોટું સલા રહ્યું છે, તેનો કંઈક આભાસ થશે.

કોઈ મહાપુરુષે એક રચણે કહ્યું છે કે, ‘ જાગડોને મારી પાસે આવવા દો, કારણ કે સ્વર્ગનું ગર્ભ તેમનું છે, ’ એ વચનમાં ખડુ ઉડા અર્થ રહ્યો છે.

સ્વર્ગ અર્થે ઉત્તમોત્તમ સુખની પ્રાપ્તિ જાગ્રદાને જ પ્રાપ્ત થાય છે, એ વાક્યમાં સંદેશ મળે તે મળે છે? સ્વર્ગનું રાજ્ય રક્ષાનું નથી, અર્થાત્ જેઓ એક પ્રકારના વિચારો બાંધી બેઠા છે, જેઓ સુખ ન મળ્યા છતાં પણ જીતી પડે છે એ પોતાના અધ્યોગ્ય વિચારોમાં ગોતાનું ચાકું હાંધ્યા કરે છે, જેઓ નવા વિચારને સ્વીકારતા નથી, તેમને ઉત્તમોત્તમ સુખ મળતું નથી. જેઓ પોતાના દીર્ઘ કાળથી બાંધી બેઠેલા અસાનતાવાળા જુના વિચારોને છોડી દે છે, જેઓ બાળકના જેવું, કોઈ પણ પ્રકારના બાંધી બેઠેલા વિચારવિનાનું કાગ કાગળ જેવું અંતઃકરણ રાખે છે, અને તેથી કરીને જેમના અંતઃકરણમાં શુદ્ધ શુભદૃષ્ટિ તરફ રચાય છે, એવા બાળકો સ્વર્ગના અધિકારી છે.

તમે બાળકના જેવું અંતઃકરણ કરી શકો એમ છે? તમારા બાંધી બેઠેલા જુના વિચારો તમે છોડી શકશો? તમે બાળક બની શકશો? કુલે દા, તો સ્વર્ગનાં દાર તમારે અર્થે ઉપાડો છે.

તમારા જુના વિચારો વિસરી તમે આ નવા વિચારો (તમારો મનથી નવા, કારણ તમે તેમને આજે જાણો, બાકી વસ્તુતઃ તેઓ અનાદિ છે) શ્રદ્ધા કરવા આ શક્તિ બાળક જેવા થાઓ તમને તે ખરા ભાસતા હોય, પૂર્વે થઈ ગયેલા મોટા મોટા વિદ્યોગ્યે તે પ્રબોધ્યા હોય તો પણ તેને સજ્ઞ દો. તેમાં સત્ય નથી. જે સત્ય હોય તે તમારું વ્યાધિથી, દુઃખથી રક્ષણ થાત. મનનો પરિણામ શું દુઃખ હોય છે / મનનો પરિણામ સુખ જ હોય છે, તથાપિ તમે દુઃખી છો, તેથી સિદ્ધ થાય છે. કે તમારા વિચારોમાં સત્ય નથી તેમજ તમને દુઃખથી અને વ્યાધિથી, તથા દુઃખ અને વ્યાધિના બંધથી મુક્ત કર્યા નથી. આમ છે, તો પછી હજી પણ તેમને સત્ય માનીને, પકડણું પુછડું છોડવું જ નહિ એવો દુસાયદ ધારણ કરીને શો લોભ પામવાના છો? તમારા આજ સુધીના તમે બાંધી બેઠેલા સર્વ વિચારોને તથા નિશ્ચયોને છોડી દો, અને બાળકના જેવા અંતઃકરણવાળા થાઓ બાળક થશો તો જ આ શુભદૃષ્ટિ તમારા હૃદયમાં ફરશે, અને ત્યારે જ તમે તેને અનુસરી વ્યાધિથી મુક્ત થઈ સુખના તથા આરામના ભોગી થશો.

ત્યારે વેદાંતશાસ્ત્રના શુદ્ધ અને સત્ય સિદ્ધાંતો આપણી પ્રજામાં પૂરે મુદ્દત સ્થંભાત્મા હતા, અને તે સિદ્ધાંતોપ્રમાણે લોકો વર્તતા હતા ત્યારે આપણા લોકો સર્વ પ્રકારે સુખી હતા. તેઓ અપાર ધન, વૈભવ વગેરેથી યુક્ત હતા. શરીરનું અસાધારણ બળ, અસાધ્ય તથા અધુપૂ તેમને પ્રાપ્ત હતું. તેમની માનસિક શક્તિઓ પૂર્ણ વિકાસને પામતી હતી. આધ્યાત્મિક શક્તિઓ ખીસવાથી ઇશ્વરના જેવા અધૈકિક દૈવી સામર્થ્યને તેઓ પોતાનામાં પ્રકટ થયેલું અનુભવતા. તેઓ વ્યાધિ, જરા, અને મરણથી નિર્ભય રહેતા. આજના જેવા વ્યાધિઓ તેમનામાં કદી પ્રકટતા ન હતા. તેમનામાં અદ્વાજ્ય મૃત્યુ થતાં નહિ. તેઓ હચ્છાનુકૂળ કાર્યો સાધી શકતા. આ પૃથ્વીઉપર સામાન્ય તેઓ ભોગ-પતા એટલું જ નહિ, પણ સ્વર્ગ વગેરે ઉચ્ચિના લોકોમાં તથા પાતાળ વગેરે નીચેના લોકોમાં પણ તેઓ પોતાનો પ્રતાપ પાડતા. તેઓનો વૈભવ, બળ, ઐશ્વર્ય, બુદ્ધિ, દૈવી સામર્થ્ય વગેરે એવાં અધૈકિક હતાં કે આજના સમયના મનુષ્યો હુકી બુદ્ધિવાળા મનુષ્યોના મગજમાં તેનું સ્વરૂપ ઉતરી ન શકવાથી તેઓ તેને ઢોંગ, ગપ, અતિશયોક્તિ વગેરે વચનોવડે દસી કાંઠે છે.

જેમ જેમ વેદાંતશાસ્ત્રના શુદ્ધ નિશ્ચયો પ્રજામાં સ્થાયી સ્વરૂપે સમજાવા ન શક્યા, અને તેથી કરીને તે નિશ્ચયોને અનુકૂળ વર્તનથી જેમ જેમ તેઓ વેગળા જતા ગયા તેમ તેમ દુઃખ, વ્યાધિ, નિર્ધનતા, અદ્વાજ્ય મૃત્યુ, વગેરેનો પ્રસાર મનુષ્યજાતિમાં થવા લાગ્યો. વેદાંતના શુદ્ધ નિશ્ચયોનું વિસ્મરણ, અને વેદાંતથી પ્રતિઘ્ન નિશ્ચયોનું અહણ અને તે પ્રમાણે અનુસરણ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખ, વ્યાધિ વગેરેનું કારણ છે, અને આજે પ્રજાનો મોટો ભાગ આ નિશ્ચયોને વિસરી, તેથી પ્રતિઘ્ન નિશ્ચયોને પ્રીતિથી ધારણ કરી રહ્યો છે, તથા તે પ્રતિઘ્ન નિશ્ચયોને અનુસરી રહ્યો છે. તેથી જ ન જોયેલા અને ન સાંભળેલા નવા નવા વ્યાધિઓ પ્રજામાં પ્રકટતા જોવામાં આવે છે, મનુષ્યોનાં અકાળે મૃત્યુ યાવ છે, નિર્ધનતાથી પ્રજા પીડાય છે, સ્વરૂપમાં ત્રિવિધ દુઃખોનો મનુષ્યજાતિનો મોટો ભાગ ભોગ થઈ પડ્યો છે.

વેદાંતશાસ્ત્રના જે શુદ્ધ નિશ્ચયો પ્રજાને સર્વ પ્રકારનાં સુખમાં સ્થા-

પનાર છે, તે શુદ્ધ નિશ્ચયોને આ લઘુ લેખમાં મથાર્ય રૂપમાં વર્ણવના અસમ્ય છે. સર્વ નિશ્ચયોનું સંલેપમાં વર્ણન કરી જ્યાં જેટલો આ સ્થળે આવકાર પામ્યું નથી, તેપણુ જે નિશ્ચયો ધારણ કરવાથી તથા જે નિશ્ચયોને અનુકૂળ વર્તન કરવાથી, આ ખેત્ર વગેરે વ્યાધિઓનો અટકાવ કરી શકાય છે, તથા તેને પ્રગતિમાંથી નિર્મૂળ કરવા સ્વભાવ્ય મેળવાય છે, તેવા એક બે નિશ્ચયોને તથા તે નિશ્ચયોના સંબંધવાળા વિષયોનું અત્ર વર્ણન કરવા પ્રયત્ન થશે.

પ્રાણીમાન આ જગતમાં સુખ અને દુઃખ એ બે સ્થિતિઓનો અનુભવ કરે છે. કોઈ સમયે તે સુખ્યત્વે કરીને સુખ નામની સ્થિતિનો અનુભવ કરે છે અને કોઈ સમયે તે મુખ્યત્વે કરીને દુઃખ નામની સ્થિતિનો અનુભવ કરે છે. દુઃખ અને સુખ એ બે સ્થિતિનો એક કાંઈ અનુભવ અનુભવ કરી શકતો નથી. જે સમયે તે દુઃખનો અનુભવ કરતો હોય છે તે સમયે તે સુખનો અનુભવ કરી શકતો નથી, અને જે સમયે તે સુખનો અનુભવ કરે છે તે સમયે દુઃખનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

સુખ અને દુઃખ એ બે સ્થિતિનિના મનુષ્યને અનુભવમાં આવતી ત્રીજી સ્થિતિ કોઈ છે નહિ. મૂર્ખાવગેરે સ્થિતિઓ, જેમાં મુખ્ય અથવા દુઃખમાંથી એકનું મનુષ્યને ભાન થતું નથી, તે સ્થિતિ ત્રીજી સ્થિતિ છે એમ કોઈ ગણે તો તે યોગ્ય નથી, કારણ કે આવી સ્થિતિની કોઈ મનુષ્ય ધમ્મ કરતું નથી, અને ધમ્મ ન કરતું હોવાથી તે સ્થિતિ સુખવાળી નથી પણ દુઃખવાળી છે, એ સિદ્ધ થાય છે, કારણ મનુષ્યો સુખને જ ધમ્મ છે.

સુખવાળી સ્થિતિને શાંત મોક્ષ કહે છે; અને દુઃખવાળી સ્થિતિને બધ કહે છે. જ્યાં જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારનું ચોક્કસ અથવા ધણું સુખ અનુભવમાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં મોક્ષના યોગ અથવા અધિક અંશનો અનુભવ થાય છે; અને જ્યાં જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારનું ચોક્કસ અથવા ધણું દુઃખ અનુભવમાં આવે છે, ત્યાં ત્યાં બંધના યોગ અથવા અધિક અંશનો અનુભવ થાય છે.

વ્યાધિ એ દુઃખનો એક પ્રકાર હોવાથી બંધ છે, અને આરોગ્ય એ સુખનો એક પ્રકાર હોવાથી મોક્ષ છે.

દુઃખ અથવા જાંધ અને સુખ અથવા મોક્ષ એ બનેતું કારણ કોણ છે? અમુક મનુષ્યની દુઃખી અવસ્થા હોવામાં અને અમુક મનુષ્યની સુખી અવસ્થા હોવામાં શું ઇશ્વરની ઇચ્છા કારણ છે? શું દેશ કારણ છે? શું કાંલ કારણ છે? શું રાજ્ય કારણ છે? શું તેના મિત્રો કે શત્રુઓ કારણ છે? શું સં-
ન્ટેગ કારણ છે? શું કુદરત કારણ છે? અને આ વિનાનાં અનેક કારણો ને પ્રસંગોપાત્ત મનુષ્યો આપે છે, તે છે? વેદાંત શાસ્ત્ર શું કહે છે? શાસ્ત્ર ડિગ્રિમ વમાડીને કહે છે, કે સુખ અથવા દુઃખનું કારણ અન્ય કોઈ નથી, પણ મનુ-
ષ્યનું પોતાનું મન જ છે. (મન ઇવ મનુષ્યાણાં કારણં વંધમોક્ષયોઃ
મનુષ્યોનાં સુખદુઃખનું કારણ મન જ છે.)

શાસ્ત્રના આ વચનના સ્વરૂપની મનુષ્યોએ ત્યારથી ઉપેક્ષા કરી, અને દુઃખનું કારણ પોતાના મનવિના અન્ય કોઈ બહારની વસ્તુ છે, એમ ત્યારથી માનવા લાગ્યા, ત્યારથી તેઓ અનેક દુઃખોના ભોગ થઈ પડ્યા છે. પ્લેગનું કારણ વસ્તુતઃ મનુષ્યોનું પોતાનું મન જ છે, અને તેથી કરીને પ્લેગને ટાળવાને માટે, તેનું મૂળ કારણ ને મન તેનું ઔપધ કરવાને બદલે, તેને ઘસેલો વ્યાધિ ટાળવાને બદલે, તેને સુધારવાને બદલે બહારનાં કારણોનું અનુમાન કરી તેને ટાળસને મનુષ્યોએ આજ સુધી યત્ન કર્યો છે, અને દુઃખ કરે છે, અને તેનો પરિણામ એ આવ્યો છે કે પુનઃ પુનઃ ઉપાયો કરવા છતાં દુઃખ પ્લેગ આ પ્રમા-
માંથી નિવૃત્ત થયો નથી. એક જગ્યાએ થોડો વચત શમે છે, તો અન્ય સ્થળે પાછો ઉડે છે. તેને મટાડવાના ને ને ઉપાયો અજમાવે છે, તે ધણે બાગે નિ-
ષ્ફળ જાય છે. ઔપધો અસર કરતાં નથી. રસીનો પ્રયોગ સંશયવાળો જણા-
યો છે. દૂર વસવાથી થોડો જખત જાંધ રહે છે, અને વળી પાછો ઉભળે છે. ઉનાળામાં જાંધ રહેવાનાં કરેલાં અનુમાનો ખોટાં પડે છે. શિયાળામાં બહુ વધવાનો સંભવ માનતાં છતાં, કોઈ કોઈ સ્થળે શિયાળામાં તેનું નેર જણાતું નથી. ડૉયરંટાઈન વગેરે સોફોને ત્રાસજનક ઉપાયો લીધા છતાં પણ તેનો વિવિધ સ્થળે થતો પ્રચાર અટકતો નથી. કારણ કે, ' પાડાને રોગ અને પખા-
લીને ડામ ' દેવાનો પ્રયોગ અમલમાં મૂકાય છે. વૃક્ષનાં સડેલાં મૂળનું ઔપધ

કરવાને બદલે ટાળવાનાં મથમપટા કરવાનાં આવે છે. કેન્સર (cancer) ચાંદી) ના રોગમાં જેમ કેન્સરનું મૂળ કારણ જે શરીરમાં રહેલું વિષ તેને ટાળવાને બદલે રોગીના જે અવયવ પર કેન્સર નીકળી હોય તેને કાપી નાંખી, કેન્સર ટાળવાનો પ્રયત્ન કરાય છે, તેમ પ્લેગના કારણને ટાળવાને બદલે, જ્યાં જ્યાં તેની અસર જણાય છે, તે અસરકર ઉપાયોનું સત્ત્વ ચલાવવામાં આવે છે, અને તેથી જેમ અવયવ કાપવામાં આવતાં છતાં પણ કેન્સરનું મૂળ કારણ જે વિષ, તે શરીરમાં રહેવાથી, પુનઃ અન્ય સ્થળે અથવા ત્યાંને ત્યાં જ કેન્સર પાછી દેખા દે છે, તેમ આ પ્લેગ પણ મૂળ કારણનું નિકાલ થયા વિના, તેની અસરોને ટાળવાના ઉપાયો લીધા છતાં, અને અમરોને ટાળવા છતાં પણ અત્ય મમય પછી તેને તે સ્થળે અથવા અન્ય સ્થળે વેગથી ફેરી નીકળે છે.

પ્લેગ થવાનું કારણ કોઈ મૂલ્ય જનુ (germ) માને છે, કોઈ હવા માને છે, કોઈ વિષ માને છે, કોઈ ઇન્વિરી કોઈ માને છે, અને કોઈ પોતાની નગરમાં આવે તેવું આનુમાન આપે છે. આ મર્મ કારણોને, કારણોમાં ગણી શક્યા વાંધો નથી. તેઓ કેટલેક અંશે કારણ છે, પરંતુ માક્ષાત્ કારણ નથી. લાવા નામના રસથી પોષીઆઈનેલું મોટું નગરનાં થઈ જવામાં લાવાનો રસ એ કારણ બદલું, પણ તે માક્ષાત્ કારણ નથી. માક્ષાત્ કારણ તેની મોડેશમાં આવેલો જ્વાળામુખી પર્વત છે. લાવાના રસથી નગરનો નાશ ન થાય માટે લાવાના રસમાં ઉપાયો ચોજ્યા એ યથાર્થ ઉપાય નથી. એથી નગરનો નાશ થવાનો ભય હમેશને માટે મટતો નથી જ્વાળામુખી પર્વતસામે ઉપાય ચોજવો, મૂળ કારણનો જ ઉત્કેદ કરવો, એ જ ખર્ચ ઉપાય છે. પ્લેગથી પણ પ્રગ્લનો થતો નાશ અટકાવવા માટે, જનુઓ, વિષ હવા વગેરે માં ઉપાયો ચોજવા, એ હમેશની નિરાત કરે એવા મફત ઉપાય નથી. એ ઉપાયો કામ ચલાવે છે. એ ધૂળકર લીંપણ કરી, ધૂળને ન દેખાતી કરવા જેવા ઉપાયો છે. લીંપણ ઘસાઈ જતા પુનઃ ધૂળ દેખાતી. પ્લેગના મૂળ કારણની હયાતી રહેવાથી, આ ઉપાયોવડે પ્લેગ યોડે વખત અટકતા છતાં પણ પુનઃ પાછો દેખાવાનો.

આ આખું દેખાતું સ્થૂલ જગત્ મનવડે ઉત્પન્ન થયું છે. મન ન હોય તો કોઈ પણ પદાર્થની ઉત્પત્તિ થાય નહિ. મનને આ જગત્ના પ્રાણીપદાર્થોમાંથી કાઢી લો, અને તમે આખું જગત્ શૂન્યરૂપે અનુભવશો. વસ્તુની રચના થતાં પહેલાં મનમાં તે વસ્તુનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ રચાય છે. અને પછી તે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપપ્રમાણે આ બહારના જગત્માં સ્થૂલ રૂપ બંધાય છે. નર્મદા નદીનો મોઢો જગત્માં પૂલ પ્રથમ મનમાં રચાયા પછી જ તે નદીકિનારે આજે આપણે સ્થૂલ રૂપમાં બંધાયેલો જોઈએ છીએ. આ આખું જગત્ આજે આપણે જે રૂપમાં જોઈએ છીએ, તે તેવા રૂપમાં આવ્યા પહેલાં આપણે મનમાં સૂક્ષ્મ રૂપે રચાયું હતું. ચર્વેતો, નદીઓ, જંગલો, ટેલો, પ્રાણીઓ, મનુષ્યો, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, દુકાનો આખું જગત્ મનમાં પ્રથમ રચાયું છે, અને પછી તેનું આખું સ્થૂલ રૂપ થયું છે. મનમાં પ્રથમ રચાયાવિના કોઈ પણ વસ્તુ કદી ઉત્પન્ન થઈ નથી અને થતી નથી જ, અર્થાત્ મન જ આખા જગત્નું સ્તંભાર છે.

જેમ આ સ્થૂલ જગત્ને સ્તંભારે મન છે, તેમ રોગ વગેરેની, નજરે નં દેખાય એવી, પણ અનુભવમાં આવતી સૂક્ષ્મ સ્થિતિઓને સ્તંભાર પણ મન છે. જેટલા જેટલા વ્યાધિઓ જગત્માં ઉત્પન્ન થયા છે, અને હવે પછી થશે, તે સર્વ આ મનમાંથી જ પેદા થયા છે, અને થશે. વ્યાધિને ઉત્પન્ન કરનાર મનમાંથી અન્ય કોઈ પણ કારણ નથી.

જેમ વ્યાધિ વગેરે દુઃખની વિવિધ સ્થિતિઓને ઉત્પન્ન કરનાર મન-વિના અન્ય કોઈ પણ કારણ નથી તેમ આરોગ્ય વગેરે સુખની વિવિધ સ્થિતિઓને ઉત્પન્ન કરનાર પણ મન-વિના અન્ય કોઈ પણ કારણ નથી.

મન જેવું માને છે, તેવું જ તે આ જગત્માં થયેલું જુએ છે. મનના માનવાંતી દૃઢતાકિનાર, પદાર્થને ઉત્પન્ન થવાનો આધાર રહેલો છે. જો તેનું માનવું સંશયવાળું હોય છે, તો કશું જ ઉત્પન્ન થતું નથી, પણ જો તે દૃઢ-પણે આગ્રહ વસ્તુ ઉત્પન્ન થઈ છે, અથવા થાય છે, અથવા થશે, એમ માને છે, તો તે વસ્તુ ઉત્પન્ન થયાવિના રહેતી જ નથી.

સુરતપાસે આવેલાં કડોડ ગામમાં એક ગામડી નિસાગમાં એક દિામે
 છોકરાઓને છૂટી મેળવવાની ઇચ્છા થઈ, અને તેથી તેમણે મંપ કરી નીચેની
 સુમિત રંગી. મહેતાજી સવારમાં નિત્ય નિયમપ્રમાણે નિસાગે આવ્યા, અને
 પછી છોકરાઓ વારા શરતી પોતાનો મજરો અતાવવા ગયા. બે ચાર છોકરા
 પોતાની પાટીઓ ખતાની ગયા પછી એક છોકરો જે મહેતાજીસાથે વધારે
 હૃદયી વર્તતો હતો, તેનો વારો આવ્યો તેણે પાટી ખનાવતાં, મહેતાજીનાં મોં
 મામું જોઈ ગંભીરતાથી પૂછ્યું, આવે કેમ તમારું મોં લેવાઈ ગયું છે ? કંઈ
 તમીયત મારી નથી કે શું ? આમ જોયી તેણે મહેતાજીને માથે તથા પેટે
 હાથ મૂક્યો, અને જોયો કે આજ શરીર કંઈક તપેલું જણાતું છે ખરું. પાસે
 ઉભેલો ખાંતે છોકરો ઉભા મોં કરી તગત જોયો, હું શું મહેતાજીને તાવ આ
 વ્યો છે, અને એમ જોયતા તેણે પણ માથે તથા પેટે હાથ મૂકી કહ્યું, હા
 અસ્થા ! ખેરેખર તાવ જ ચડ્યો છે. ત્રીજો જોયો, મહેતાજી આ પાટલ-
 પર જરા મુઠ જાઓ, લો હું ગોઠવી નાખી આપું. ચોથો જોયો, જરા ઓઢી-
 ને મુઠ જાઓ, એટલે હમણાં પગમેલો વળી ઉતરી જશે. આ પ્રમાણે એક
 પછી એક વચનો મામળા મહેતાજી ન કી અને તાવ આવ્યો છે, એમ માનીને
 પાટલપર લાખા થઈને મુઠ ગયા, અને પરિણામમાં તેમને 'તાવ આવ્યો
 છે,' એવું દંડપણે માનવાથી વોડી જ વારમાં તાવ ચડી આવ્યો, અને છોક-
 રાઓને ધાર્મિકપ્રમાણે છૂટી મળી.

મનનું દંડપણે માનવું, શરીરમાં તે માનેલા પ્રમાણે ફેરફાર કરવા
 કેટલું સમર્થ છે, તે જોવા વિવાયતમાં એક ડોક્ટરે એક રોગી પર નીચે પ્ર-
 માણે અજમાયશ કરી. આ ડોક્ટરપામે એક રોગી જ્યારે જ્યારે ઝાડનો ખુ
 લાઓ તેને યતો નહોતો ત્યારે એક ગોળી લેઈ જતો, અને તે ગોળીથી તેને
 માફ દસ્ત થતો એક પ્રસંગે આ રોગીને તેણે દવાવાળી ગોળી ન આપતા,
 નાના છોકરાને ખાવા માટે ઘડનાં લોટની કૂચેલી ગોળીઓ આપી. આ ગોળીઓ
 રૂપે તથા રંગે, પેરો રોગી, દસ્ત સાફ લાવવાને જે ગોળીઓ પ્રથમ ખાતો
 હતો, તેના જેવી જ હતી રોગીએ તે ઘડનાં લોટની ગોળી ખાધી, અને આઘી

મને અવશ્ય એ ત્રણ સારા દસ્ત થશે એવું તેણે. દંડપણે માનવું હોવાથી તે-
ને તે કોઠની ગોળી ખાવાથી એ ત્રણ દસ્ત થયા.

ધણા માણસોએ જમતાં માખી ગળી હોતી નથી, પણ જમવામાં માખી
આવી શકે છે, એવી જો તેઓને ધ્યાંતિ પડે છે, અને તે પ્રમાણે જો તેઓ દંડ-
પણે માને છે તો થોડી વારમાં તેમને ઉલટી થયા વિના રહેતી નથી. આવેલ
અનેક મનુષ્યોને અનેક પ્રસંગે અનુભવ થયો હોય છે.

મનનું દંડ માનવું, આ પ્રમાણે શરીરમાં રોગ વગેરે પ્રકટાવે છે. એકલું
એક જ ઔષધ જ્યારે એક રોગીને ગુણ્ય કરે છે, ત્યારે તેવા જ રોગવાળા ખી-
જને તેથી નુકસાન થાય છે, કારણ પ્રથમ રોગવાળાએ આ “ઔષધથી મને”
મદદ જ, એવું દંડપણે માન્યું હોય છે, અને ખીજને તેમાં સંશય હોય છે.

મનનો દંડ વિચાર સર્વ કરવા સમર્થ છે. મૃત્યુ જેવી સ્થિતિ પણ મનનદ
માનવાથી તત્કાળ પ્રાપ્ત થાય છે. સતી સ્ત્રીઓના પ્રાણ પોતાના પતિનું મરણ
સાંભળતાં તત્કાળ છૂટી જવામાં એ જ હેતુ હોય છે કે તેઓએ દંડપણે માન્યું હોય
છે કે પતિના મરણના સગાચાર અવશે પડતાં સતી સ્ત્રીઓનું અવશ્ય મૃત્યુ
થાય જ છે. અત્યંત પ્રેમથી ગુંથાએલાં મનુષ્યો પણ એ પ્રકારે જ માનતાં
હોવાથી એકના મૃત્યુથી ખીજનું અવશ્ય મૃત્યુ થાય જ છે. અમેરિકાના ઇંડિ-
યનોની એક જાતના લોકો જ્યારે પોતાની મરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે લાંબા
થંધને ભોંયપર સુઈ જાય છે, અને ત્રણ ચાર મિનિટમાં મરી જાય છે.

આ સર્વ શું બતાવે છે ? એ જ કે મન આ શરીરમાં પોતે જેવું માને
તેવા વિકારો ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ છે.

દંડપણે માનવાથી મૃત્યુ થાય છે કે કેમ, એ જોવા વિજ્ઞાયતના ચારખાંચ
ડાક્ટરોએ એક પ્રસંગે સરકારની પરવાનગી મેળવીને એક જન્મકીડવાળા કેદી-
ઉપર નીચેનો પ્રયોગ કરી જોયો. તેમણે તે કેદીને પોતાની પ્રયોગશાળામાં
આણ્યો. કેદીને જણાવ્યું કે તારા હાથની ધારી નસ કાપી તેમાંથી લોહી કાઢ-
વાનું છે, અને મરણ થતા મુઠ્ઠી નાડીની ગતિ, સમયે સમયે કેવી થતી
જાય છે, તેનો પ્રયોગ કરવાનો છે. આ વગેરે કહી તેમણે પોતાનાં વાકડપ કર-

પાનાં હથોધાર કાઢ્યાં. રાગીની આંખે પાટા બાંધી નેને એક ખાટલામાં મુવા-
 ડવો. તેની બાજુએ રાગીના શરીરમાંથી વહેતા લોહીને પડવા માટે એક વામ-
 ભૂ મૂક્યું. આ વિના વાહકુપ કરવા માટે જો જો તૈયારીઓ કરવામાં આવે છે તે-
 સધળી તેઓએ કેદીના દેખતાં કરી. પછી કેદીની ધોરી નસ કાપતા હોય તેમ
 તેઓએ તેના હાથપર શસ્ત્ર મૂક્યું, પણ ખગી રીતે ધોરી નસ કાપવાને બદલે
 તેઓએ બીજા નમકપર જ મદજા ટચકો મૂક્યો, પણ ધોરી નસ જ કાપી છે,
 એમ રાગીને બાન થાય એવો ડાળ કંપો. તેઓએ લોહીની ગરમીન્ટલા ગરમ
 પાણીને બીજા ઓરડામાં તૈયાર રાખ્યું હતું, તે ગુપચુપપણે આપ્યું, અને
 હાથની નળીઓની મદદવડે કેદીની ધોગી નસ આગળથી તેના પ્રવાહ નીચેના
 પાત્રમાં એવી રીતે વહેવડાવવા માંડ્યો કે કેદીને એમ જ બાન થયું કે મારી
 ધોગી નસમાંથી લોહીની ધારા પડે છે. નીચેના વામભૂમાં આ પાણી પડવાથી
 લોહી પડવાથી પાત્રમાં જોવો અવાજ થાય તેવો અવાજ થતો. માંદામાંથી
 ડોક્ટરો 'આટલું' લોહી વહી ગયું, 'આટલું' બીજું વહેશે, એટલે કેદી મૂંઝિત
 થશે, આટલું વહી ગયા પછી હૃદયના ધમકારા ઓછા થઈ જશે, હવે કેદીના
 મુખ ઉપરની રૂતાશ ઓછી, થઈ હવે લોહી આટલું વહ્યું, 'એવી એવી વાતો
 અલંત ગંભીરતાથી કંપી નકરતા. એક ડોક્ટર કેદીની બીજા હાથની નાડીના ઉ-
 પર હાથ મૂકી તેના ધમકારા ગણ્યા કરતો હતો. બીજા તેના હૃદયપર હાથ
 મૂકી તેની ગતિ માપતો હતો. વળી ગાહોમાંહે ધીરા અવાજમાં કેદીને કોઈ
 પણ જ્વલતો મશય ન રહે, એવી વાતો કંપી કરતા હતા. પરિણામ એ આંખો
 કે કેદીએ દૃઢપણે માન્યું કે મારી ધોગી નસ કાપી છે, તેમાંથી પુષ્કળ લોહી
 વહે છે, અને હવે અલ્પ સંખ્યામાં મારું મૃત્યુ થશે. ખરું જોતાં કેદીની ધોગી
 નસમાંથી લોહીનું એક ટીપું મરજી પડ્યું પડ્યું નહોતું, પણ રાગીએ દૃઢપણે
 પુષ્કળ લોહી વહે છે, એમ માન્યું હતું, અને તેથી છેવટે ખરેખર લોહી વહે-
 નાર માન્યમની નાડી જેમ પુષ્કળ લોહી વહેવાથી મંદ પડી જાય, તેમ આ
 કેદીની નાડી ધીમી પડી ગઈ, હૃદયનો વેગ ઓછા થતો ગયો, અને છેવટે ને એક
 મર્જી લોહીનું ટીપું શરીરમાંથી વજાવિના મરજી પામ્યો.

પ્રિય વાંચનાર ! આવાં આવાં અનેક ઉદાહરણો તમને પોતાને પણ, જો તમે બારીકાથી અવલોકન કર્યું હશે, તો મનના શરીર પર ચાલતા સામર્થ્યવિશે અનુભવમાં આવ્યા હશે. તમે પોતે પણ આજે તમારું શરીર જે સ્થિતિમાં જુઓ છો, તે સ્થિતિ તમારા મનના વિચારવડે જ પ્રાપ્ત કરી છે. તમને અંધુક વસ્તુ ન સદતી હોય, અંધુક વસ્તુ ન ભાવતી હોય, અંધુક વસ્તુથી ઝાઝ થઈ જતા હોય, અને અંધુક વસ્તુથી ઝારો કબજ થઈ જતો હોય, તો એ સધળી તમારી શરીરની સ્થિતિ તમારા મનના માનેલા દૃઢ વિચારવડે જ છે, એ નિઃસંશય માનજો. દૃઢતાક વિચારો તમે પોતે તમારા મનથી દૃઢ કરેલા છે, દૃઢતાક તમારાં માથાપંથી, સંબંધીઓથી, મિત્રોથી, શિક્ષકોથી અને પુરસ્કૃતોથી તમે દૃઢ કરી બેઠેલા છો; જેથી તમારું શરીર એ જાતનું કાંઈ નથી પણ તમારા મનના જ વિચારોની બહાર પ્રકટ બનેલી મૂર્તિ છે.

ઉપરનાં ઉદાહરણોથી, જો તમે જુદાં જુદાં દરેક તોં અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો એ નિયમ તમને સમજાયો જ હશે કે મનુષ્ય જે વિચાર દૃઢપણે માને છે, તે વિચારપ્રમાણે જ પોતાના શરીરમાં અસર પ્રકટ થયેલી તે અનુભવે છે.

આ સર્વ કહેવાનું તાત્પર્ય શું એવું છે કે આ પ્લેગ વગેરે પ્રજામાં ચાલતા વ્યાધિઓ મનુષ્યના મને ઉભા કરેલા છે ? હા, એવું સ્પષ્ટપણે કહેવું છે. સર્વ પ્રકારના વ્યાધિઓ, સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો મનના તેવા પ્રકારના વિચારથી જ ઉભા થયા છે.

પણ નાનું બાળક કોઈ પણ વિચાર કરતું નથી. તે પ્લેગ શું છે, એ પણ જાણતું નથી. છતાં તેવાં બાળકોને તાવ આવે છે, પ્લેગ થાય છે, બીજા પણ, વિવિધ વ્યાધિઓ થાય છે. જો મનના માનવાંથી જ વ્યાધિઓ પ્રકટતા હોય તો, પ્લેગ શું છે, એનો જોને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નથી, એવા નાના બાળકને પ્લેગ વગેરે વ્યાધિઓ શાથી થાય છે ?

આ સંકાતું સમાધાન મનના સામર્થ્યનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તરત થાય છે. જેમ આપણે તળાવમાં કાંકરો નાંખીએ છીએ ત્યારે પાણીમાં કુંડળોં થાય છે, તેમ મનુષ્ય ત્યારે સંજ્ઞો બોલે છે ત્યારે હવામાં કુંડળોં થાય

છે. આ કુટાણોને શબ્દનાં આદોષનો કહે છે. બાર માફ ઉપર થયેલાં તેષનો અવાજ, એ દવામાં થતા શબ્દનાં આદોષનો અથવા મોજાં આપના દાનને અથ-
વાય છે તેથી આપણે જાણીએ છીએ. વીનળીના કડાકાનેવા શબ્દથી ઉપ-
જાતાં આદોષનો નિર્મળ મનુષ્યોને બહુ લય ઉપજાવે છે, અને પોતા અંત-
કર્મવાળી ગર્ભિણી સ્ત્રીઓના ગર્ભ પશુ પ્રમ જે તેથી ફૂટી જાય છે. શબ્દનાં
આદોષનોમાં આ પ્રમાણે આધર્ષકરક બળ હોય છે, એ આપણે જાણીએ છીએ.

શબ્દ જે પ્રકારના હોય છે, એક અર્થવાળા, અને એક અર્થવિનાના.
તેષનો અવાજ, વાજળીનો કડાકો, વગેરે વડે યતા શબ્દો અર્થવિનાના છે,
અને મનુષ્ય પ્રાણીના શબ્દો અર્થવાળા છે. અર્થ વિનાના શબ્દોનાં આદોષનોમાં
જેટલું બળ હોય છે તેના કરતાં અર્થવાળા શબ્દોનાં આદોષનોમાં વધારે બળ
હોય છે. એકથી વાગતી મારંગી મનુષ્યને જેટલી અમર કહે છે, તેના કરતા
અર્થવાળા શબ્દોનો મનુષ્યના કહામી મવાનો ગગ અસ્થિત અધિક અસર
કહે છે, એ સર્વને અનુભવમિદ્ છે.

અર્થવાળા શબ્દો મુખની બહાર નીકળે છે તે પહેલાં તેઓ મનમાં વિ-
ચારરૂપે હોય છે અર્થાત્ શબ્દોની સાથે સરખાવતા શબ્દ એ રૂપ છે, અને
વિચાર એ સૂક્ષ્મ છે. સૂક્ષ્મની સંતા અવ્યક્તતાં હમેશા વધારે હોય છે પાણીમાં
જેટલું બળ હોય છે તેના કરતાં વરાળમાં ઘણું જ વધારે બળ હોય છે, તેનું
કારણ એ જ કે વરાળ પાણી કરતા સૂક્ષ્મ છે આ નિયમથી શબ્દના આદોષનો
કરતા વિચારના આદોષનો વધારે બળવાન હોય છે.

શબ્દના આદોષનો જેમ આ વાતાવરણમાં વહીને દમે દિશામાં ગતિ
કરે છે, તેમ વિચારના આદોષનો 'ધર' નામનું તત્ત્વ જે વાયુથી અલંકૃત
સૂક્ષ્મ છે તેમાં વહીને દમે દિશામાં ગતિ કરે છે આ વાત હાલની વિદ્યા
(Science) થી મિદ્ થયેલી છે 'ટેલીપથી' એટલે હજારો માફ દૂર,
રહેલા બીજા માણસને કોઈ પણ વસ્ત્રની મદદવિના પોતાના વિચાર જણાવી
શકવાની જે વિદ્યા હાલ યુરોપ તથા અમેરિકામાં સારી પેઢે જોડાય છે, અને
જે વિદ્યા આપણા આર્ય ઋષિમુનિઓએ પૂર્વ પૃથ્વીપણે મિદ્ કરી હતી,

અને જે આત્મે પશુ આપણા દેશના યોગસાધકો બને છે, તે વિદ્યથી હાલ સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે કે વિચારનાં મોર્ખાં હોય છે અને તે મોર્ખાં હાલથી અને લાંબો ગાંઠ જવાને સમર્થ હોય છે.

વિચારનાં આ પ્રમાણે ધર અથવા આકાશ નામના તત્ત્વમાં આંદોલનો થાય છે. આપણે એક વિચાર ક્યો કે તેનાં આંદોલનો આ આકાશમાં વહેવા માંડે છે. એ વિચાર સારો હોય છે તો તે શુભ અસર કરવાને સમર્થ હોય છે, ને નહારો હોય છે તો નહારી અસર કરવાને સમર્થ હોય છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય વિચાર કરે છે, અને તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યની આત્મઆત્મ તેના વિચારનાં મોર્ખાં વહેતાં હોય છે જેઓના વિચાર ગદુ બળવાન હોય છે, તેઓના વિચારનાં મોર્ખાં બહુ બળવાળાં હોય છે. અને જેઓના વિચાર નિર્બળ હોય છે, તેઓનાં વિચારનાં મોર્ખાં ઓછા બળવાળાં હોય છે.

કોઈ મનુષ્ય ખીકણ હોય અને તે નિત્ય બધના વિચાર ક્યો કરતું હોય તો તેની આત્મઆત્મ બધના વિચારનાં આંદોલનોનું વાતાવરણ બંધાય છે. કોઈ મનુષ્ય નિર્બળ હોય, અને નિરૂપણના વિચારમાં જ મસ્ત રહેતું હોય તો તેની આત્મઆત્મ નિર્બળતાના વિચારનાં આંદોલનોનું વાતાવરણ બંધાય છે. કોઈ મનુષ્ય વિપત્તી હોય અને વિપત્તીના વિચારોમાં જ મસ્ત રહેતું હોય તો તેની આત્મઆત્મ વિપત્તીના વિચારોનાં મોર્ખાંનું વાતાવરણ બંધાય છે, અને કોઈ મનુષ્ય વિરાગવાન તથા ધન્યવરબક્ત હોય અને તત્ત્વવિચારમાં જ નિરંતર રમણ કરતું હોય તો તેની આત્મઆત્મ વિરાગના બક્તિના, અને તત્ત્વના વિચારોનાં મોર્ખાંનું વાતાવરણ બંધાય છે.

આ પ્રકારના વિચારના મોર્ખાંના બંધાયણ વાતાવરણની મર્યાદામાં જે કોઈ આવે છે, તેમના અંતઃકરણમાં તે મોર્ખાં સર્વદા અસર કરે છે. આથી જ ખીકણ મનુષ્યો જ્યાં વસતા હોય તે પ્રદેશમાં રહેનાર મનુષ્ય યોડે કાળ જતાં ખીકણ થાય છે, શૂરવીરના સમાગમમાં રહેનાર શૂરવીર થાય છે, વિપત્તીના સમાગમમાં રહેનાર વિપત્તી થાય છે, અને બક્ત તથા જ્ઞાનીના સમાગમમાં રહેનાર બક્ત તથા જ્ઞાની થાય છે.

વસતિવાળાં નગરો કે જ્યાં હજારો જુદી જુદી પ્રકૃતિનાં મનુષ્યો વસતાં હોય છે, અને તેથી જ્યાં હજારો પ્રકારના વિચારોનાં મોજાં વાતાવરણમાં વહેતાં હોય છે, તેવા સ્થળમાં મનુષ્યને ઓછી શાન્તિ બાકે છે, અને નિર્ભય પ્રદેશમાં, વનમાં, નદીના એકાંત તટકિપર, અને એવાં જ બીજાં સ્થળોમાં જ્યાં મનુષ્યોનો નિવાસ ન હોવાથી, વાતાવરણ અયોગ્ય વિચારનાં અયોગ્ય મોજાંથી વિકારી થયેલું હોવું નથી, તેવા સ્થળમાં મનુષ્યને સ્વાભાવિક શાન્તિ બાકે છે મહા પુરુષોના આશ્રમમાં, સમ્રાજનો તથા મહામાની સમીપમાં, નિર્ભયતા, પ્રસન્નતા, શાન્તિ, નિર્વિકારતા વગેરેનું બાન થવામાં આ જ હેતુ છે.

કુખપ્રજેવાં અત્યંત પ્રવૃત્તિનાં નગરોમાં અસંખ્ય યોગ્યાયોગ્ય પ્રવૃત્તિનાં વિચારોનાં અસંખ્ય આદોક્ષનો વાતાવરણમાં વહેતાં હોવાથી; તેવા સ્થળમાં શાંત ચિત્તવાળા પુરુષો પ્રેમ થતાં તેની વૃત્તિમાં વિલક્ષણ ફેરફાર થઈ જાય છે, એનો અનેક મનુષ્યોને અનુભવ થયો છે; અને તે જ પ્રમાણે વિલાયત તથા અમેરિકા, જ્યાં સ્વતંત્ર પ્રજા વસતી હોવાથી જેઓ નિરંતર સ્વતંત્રતાના, જ વિચારો કરનાર છે અને તેથી કરીને જે દેશના વાતાવરણમાં સ્વતંત્રતાના વિચારનાં આદોક્ષનો અત્યંત બળમાં વધ્યા કરે છે, તેમાં પ્રવાસ કરનાર આપણા દેશના લોકોના મગજમાં વિલક્ષણ સ્વતંત્રતાના વિચારો રમી રહે છે, એ પણ ધણીને અનુભવસિદ્ધ છે.

વાતાવરણમાં વહેતાં આ વિચારનાં આદોક્ષનો અસર મર્વને સરખી રીતે થતી નથી. ફેનોમાક્ષ નામના યંત્રમાં જેમ શબ્દનાં મોજાંની છાંપ મીનુજેવા નરમ પદાર્થની બનાવેલી લાટકિપર પડે છે, તેમ આ વિચારનાં મોજાંની અસર પણ મીનુજેવા નરમ અંતઃકરણકિપર ઝટ પડે છે. ફેનોમાક્ષમાં ભોટાની અથવા પથ્થરની લાટ મૂકી હોય તો તેના ઉપર શબ્દની છાંપ પડતી નથી, તેમ કહણ અંતઃકરણકિપર વિચારનાં મોજાંની અસર થતી નથી. આમ હોવાથી અંતઃકરણની કોમળતા અથવા કહણતાકિપર વિચારનાં મોજાંની અસર થવાનો આધાર છે. કોઈ મનુષ્યનું મન એક બાજુમાં કહણ હોય છે, તો અન્ય બાજુમાં કોમળ હોય છે, અને તેથી કરીને એક બાજુમાં જ્યારે

તેને જરા પણ અસર થતી નથી, ત્યારે અન્ય જાગતમાં તેને પુષ્કળ અસર થાય છે. શૃંગારનાં વિચારનાં મોજાં એક વિપત્તી-મનુષ્યને જ્યારે તત્કાળ અસર કરે છે ત્યારે ભક્તિરસના વિચારનાં મોજાં તેના હૃદયને અચડતાં છતાં તેને જરા પણ અસર થતી નથી. તેનું અંતઃકરણ શૃંગારના વિચારનાં મોજાં અદ્વલ કરવામાં કોમળ છે, અને ભક્તિરસના વિચારનાં મોજાં અદ્વલ કરવામાં કઠિન છે. તત્ત્વવિચારનાં મોજાંથી જ્યારે એક વિવેકવિચારવાળા સગવડના અંતઃકરણમાં વર્ણન ન કરી શકાય એટલી પ્રસન્નતા તથા શાંતિ ઉપજાય છે, ત્યારે તે જ મોજાં સંસારના વિચારમાં રચીપચી રહેલા સંસારી મનુષ્યને કંઈ જ અસર કરી શકતાં નથી. વિચારનાં મોજાંની અસર થવાનો આધાર આ પ્રમાણે અંતઃકરણની યોગ્યોચોગ્યતાઉપર આધાર રાખે છે.

આમ છતાં કોઈ પણ એકનો એક વિચાર જ્યારે હજારો મનુષ્ય કરે છે, અને તેથી તે વિચારનાં મોજાં, તેનો તે વિચાર વારંવાર થવાથી અન્યંત જળવાનુ થયાં હોય છે, ત્યારે તેની મર્યાદામાં, જે કોઈ આવે છે તેને, તે કઠિન અંતઃકરણનો હોય છે તોપણ અસર કરી શકેલાં રહેતાં નથી. જેમ એક પાણીના રેલામાં ઘાસનાં તણખાં તણાઈ જાય છે, પણ પથરના કકડા તણાતા નથી, પરંતુ જ્યારે આવા પાણીના અસંખ્ય રેલા એકઠા થઈ એક મોટી નદી થાય છે અને તેનો મોટો પ્રવાહ જામે છે ત્યારે તે પ્રવાહમાં મોટા પથરના કકડા નાંખ્યા હોય તો તે પણ ઘસઘસાઈ જાય છે તેમ અસંખ્ય મનુષ્યો એકનો એક વિચાર નિરંતર કરી તેનાં અસંખ્ય મોજાં ઉપજાવી તેનો જાગરો પ્રવાહ જમાવે છે ત્યારે તે પ્રવાહની મર્યાદામાં, નાના, મોટા, નિર્ભજ તથા જળવાનુ મનુષ્યાણા સર્વ તણાયા વિના રહેતા નથી.

વિચારનાં મોજાંના જળવિને આટલો વિચાર કરી દેવે પ્લેગનો જેને જરા પણ વિચાર નથી એવા જાળકને પ્લેગ થાથી થાય છે, એ શંકાનો વિચાર કરીએ.

મોટા માણસના અંતઃકરણકરતાં જાળકનું અંતઃકરણ કોઈ પણ પ્રમાણે

ગના વિચારને મરણ કહે એવું વધારે નગમ નેય છે જેમ મીચુની તમ્બીકુપ
 ગાઇ ચિત્ર ખોલુ હોય તો તરત ખોલી સમન છે પણ કોખડની તમ્બીકુપર
 તેમ થઇ ગયું નથી, તેમ જાગમના અત કરલુકુપર કોઇ વિચારની અસર
 ની હોય તો તરત યાદ છે પણ મોગી ઉમર ૥ માણસકુપર તેમ થતું નથી
 અને તેથી કઠીને જ કોઇ સિદ્ધાંતે કહ્યું છે કે જાગક ચાર પાંચ વર્ષની
 ઉમરમાં જોડતું શીમે છે તેમ જ તેની આખી ઉમરમાં મીખતું નથી આમ
 જાગથી કોઈ પણ વિચારના મોગની અમર જાગકના કામજ અત મરણ
 પછી જોડલી થયેલા અબજ દાર છે તેટલી મોગી ઉમરના મનુષ્યોકુપર
 થયેલો અબજ હોતો નથી

હવે જે જાગમને તેમ થાય છે તે જાગમની સ્થિતિ કેમ પ્રદેશમાં
 હોય છે તે આપણ વિચારીએ

જાગ જે જાગમાં હોતું હોય છે તે જાગમાં અથવા તેની આજુ,
 બાજુ પેગ આવતો હોય છે આ મ મધનું માગકને શુ જાન હોતું નથી
 રમ તેના માયાપ તથા સ મ નીમોને જ્ઞાન હોય છે જાગકમાં પ્રીતિસાગ
 માયાપ તથા તેના સ મ ધીમો આ જાગમને વખતે પેગ થશે એવો
 નર વાગ નાગ ધરતા હોય છે જ્યાં જ્યારે તેઓની માગમ્પ્રતિ પ્રતિ જાય છે
 ત્યાં જ્યારે તેના મ મધની જિન્દગી તેમને વેગથી થયા કરે છે આથી ભવ અંતે
 ચિત્તાના વિચારોનું વાતાવરણ જે ધરમાં તે માગક રહેતું હોય છે ત્યાં મધાવા
 માટે છે આ વાતાવરણમાં આખા નગરના વાતાવરણમાં પનમના જે વિચારો
 આવતા હોય છે તે વિચારો પણ મગ છે કારણ કે વિચારોને એવા નિરમ છે
 કે જે વાતાવરણમાં એક જનના વિચારોના મોજા ઉપજ થતા હોય ત્યાં તેની
 જ જનના વિચારોના મોજા તે વાતાવરણમાં મેચાઈ આવતા આમ થતા
 તારા રોગના બનતા તથા ચિત્તાના વિચારોના મોજાની માગક જે પ્રદેશમાં
 હોતું હોય છે તે જાનારુકુ પુષ્ટ થતું હોય છે આ પ્રમગમાં પ્રા નિમિત્તથી
 જાગમું મહત્ત્વ શીંગ મગ છે - ત્યાં અર્થ જેવું થયેલું ગૌર સદન
 ની આવે છે તો એવું જાનારુકુ તથા મ મ નીઓની જિન્દગી તથા બી

વધી જાય છે, અને આ સ્થિતિમાં જે વિચારનાં આદેશનો બાળકના તરફ બાળકનાં માતાપિતા વગેરે વહેવડાવે છે, તે એટલાં તો ખ્યેમને ઉત્પન્ન કરનાર હોય છે કે બાળકને અવશ્ય ખ્યેગ થાય છે. કારણ કે બાળકનું અંત કરણ અત્યંત કામળ હોવાથી તે આવા રોગનાં આદેશનોને અટકાવી શકવા સમર્થ હોતું નથી. તે આદેશનો પ્રતિક્ષણે તેના હૃદયને અસર કરે છે, અને તેથી તે મૃત્યુનો ભોગ થઈ પડે છે.

ચિંતાના, શોકના, ભયના, ક્રોધના, દ્વેષના, અમર્યાદ મોહના, વગેરે વિવિધ વિકારોના વિચારોવડે સર્વ પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. ચિંતા ચિંતા-સમાન છે, એ લોકોમાં આશતું વાક્ય કોણ નથી જાણતું ? પરંતુ આ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને રોગથી મુક્ત થોડા જ રહે છે. નિરંતર ચિંતા કરવાથી અસંખ્ય મનુષ્યોને અન્ન પચતું નથી, તથા શરીરમાં લોહી થતું નથી. શોક ઉત્પન્ન થતાં જઠર દુર્બળ પડી જાય છે. ભયથી શરીરની શક્તિ માત્ર દશમાર્થ જાય છે. ક્રોધથી ધણાના પ્રાણ છૂટી ગયાનાં ઉદાહરણો જાણ્યાં છે, અને દ્વેષથી પણ શરીરની તેથી જ હાનિ થવાનાં દાખલા શોધનારને જડે એમ છે. આ વિકારોના વિચાર જ્યારે મગજમાં આસે છે, ત્યારે તત્કાળ લોકોમાં ફેરફાર થાય છે. વિચારના જ્ઞાનતંત્રોએ અને લોહી ફરવાની નસોને અસંત નિકટનો સંબંધ છે, અને તેથી કરીને વિકારવાળા વિચારો મગજમાં આસતાં તેની અસર તત્કાળ લોહીક્રપર થાય છે, અને તેથી લોહી બગડી વિષમય થાય છે. આ કમ્પના અથવા તર્ક નથી પણ હાત્રના શારીરશાસ્ત્રથી સિદ્ધ થયેલી વાર્તા છે. * શારીર-શાસ્ત્રીઓએ આ વિકારો લોહીમાં જૂદાં જૂદાં વિષ ઉત્પન્ન કરે છે, એ અનેક

* અમેરિકાના લોસિંગટનની સ્થાપનાનીયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ને આજે દુનિયાની વિધાસંબંધો સંસ્થામાં (Scientific institution) એક સર્વોત્તમ સંસ્થા ગણાય છે તેની પ્રયોગશાળામાં વિધાસંબંધી-શોધોમાં અમર્યાદ જગ્યાવા પ્રોફેસર ગેટ્સે આ સંબંધમાં અનેક પ્રયોગો કરીને સિદ્ધ કર્યું છે કે દોષથી દેવથી અને એવા જ બીજા વિકારોથી શરીરમાં હાનિકારક વિષ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમાંનાં કેટલાંક તો અત્યંત હેરી હોય છે. વળી તેમને જણાયું છે કે કુશ વિચારો વધા આનંદના વિચારોથી શરીર પુષ્ટ વધા જળવાનું થાય એનાં રાસાયણિક દ્રવ્યો

પ્રયોગો કરી મિલ્ક કૃષ્ણ કે ચિતા કનાર મનુષ્યના પરમેશ્વરના ને પ્રકાશનું ચિત્ર દેખા છે, તેથી જૂના પ્રકાશનું ચિત્ર જોઈ કરનારના પરમેશ્વરના હોય છે, અને ભય, ક્રોધ, દ્રેષ વગેરેના સ્થાપના રહેનારના પરમેશ્વરનાથી નીકળતું ચિત્ર વળી તેથી જૂના જ પ્રકારનું દેખા છે

આથી શુદ્ધિમાન મનુષ્યોને તરત સ્પષ્ટ થાય એમ છે કે નિમગ્નિ વિચારો એ જાતે અત્યંત સૂક્ષ્મપદ્ધતિ ઝેરનો છે, અને તેઓ વારંવાર સેવાતા ભોલીમા વિપ્લવે જણાવે છે અને આ વિષય અધિક પ્રમાણમાં થતા શરીરમાં જાતે જાતના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે

પ્રેમના અભવમાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ ભય અને ચિંતામાં જ ધસી પડી જાય છે, અને તેનો પરિણામ એ આવે છે કે અનેક મનુષ્યોના ભોલી વિચારો થાય છે અને તેમ છતાં જરૂર મદ પડી જાય છે જરૂર મદ પડે તો અશુભ થાય છે, અશુભ થતા જરૂર આવે છે, અને જરૂર આવતા જ, નિરંતર પ્રેમનું ચિંતન કરનાર મગી, અને તેના મનથી ભય ધરે છે કે આ જરૂર પ્રેમનો તો નહિ હોય !

શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ હૃદયેકે Bad and unpleasant feelings create harmful chemical products in the body which are physically injurious. Good pleasant benevolent feelings create beneficial chemical products which are physically beneficial. The products may be detected by chemical analysis in the perspiration and secretions of the individual. More than forty of the food and as many of the bad have been detected. Suppose half a dozen men in a room. One feels depressed another is irascible another ill tempered another jealous another cheerful another benevolent. Samples of their perspiration are placed in the hands of the psycho-hygienist. Under his examination they reveal all these emotional conditions distinctly and unmistakably.

આ સમયમાં રોગી મને પ્લેગનો જ જ્વર આપ્યો છે એમ દૃઢપણે માને છે, અને સંબંધીઓ પણ તેવા જ વિચારને મેળ્યા કરે છે, તો જોતજોતામાં વ્યાધિ પ્લેગનું સ્વરૂપ ધરે છે, અને રોગીને શરીરના ક્રાઇએક ભાગમાં ગાંઠ નીકળે છે.

સાદો જ્વર હોય, અને આમ વિચાર કરવાથી પ્લેગનો જ્વર ચર્ધા જાય, અને ગાંઠ નીકળે, એ વાત તમારે ગળે ઉતરતી નહિ હોય. આ વાત તમારા માનવામાં ન આવે, એ સ્વાભાવિક છે. કારણ તમને વિચારના સામર્થ્યનો અનુભવ નથી. વિચાર માત્ર કરવાથી સાફ ચામડીઉપર ગમે તે જગાએ ફેફસા ઉઠાડનાર મનુષ્યોના દાખલા શરીરશાસ્ત્રમાં છે, અને વધસ્તંભે ખીસાથી જાડેલા ઇથિયોપીસ્તના શરીરનું વારંવાર ચિંતન કરવાથી યુરોપની ખિસ્તી ધર્મની સાધ્વીઓને (niggers) શરીરે વધસ્તંભનાં ચાતાં ચામડાં નીકળી આવ્યાનાં પુષ્કળ દર્શનો તે દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે. કદપના—જ્યક્ષંત (vivid) કદપના, યધાર્થ કદપના—સર્વ કરી શકે છે. મને પ્લેગ થયો છે જ એ પ્રકારનું દૃઢ માનવું, પ્લેગનાં સર્વ ચિહ્નોને પ્રકટ કરી ગાંઠ ઉપજાવે છે. કારણ મનનું દૃઢ માનવું સર્વ કરવાને સમર્થ છે.

અર્થ:—“ નકારા અને દુઃખના વિચારો શરીરમાં હાનિકારક રાસાયણિક દ્રવ્યો ઉત્પન્ન કરે છે, જે શરીરને છુકસાન કરનાર હોય છે. સાર, સુખના, અને પરોપકારના વિચારો હાનિકારક રાસાયણિક દ્રવ્યો ઉત્પન્ન કરે છે, જે શરીરનું આરોગ્ય વધારનાર હોય છે. આ દ્રવ્યો રાસાયણિક જુથકરણથી મજબૂતતા પરસેવામાં અને મળમાં બહાર આવે છે. ચાલીશ કરતાં વધારે સારા વિચારવાળા માણસોના તથા તેટલા જ નકારા વિચારવાળા માણસોના શરીરમાં ઉત્પન્ન થયેલાં આ દ્રવ્યો ભેવામાં આવ્યાં છે. ધારો કે એક ચોરડામાં છ માણસ છે. તેમાંના એકને જલ્દીથી જલ્દાય છે, બીજો પથારીમાં પડે છે, ત્રીજો દોષમાં છે, ચોથો દૂધ કરે છે, પાંચમો આનંદી છે, અને છઠ્ઠો પરોપકારી છે. આ લોકોનો પરસેવો જલ્દો જલ્દો મનોવૃત્તિની ચિકિત્સા કરનારને આપવામાં આવે છે, અને તે ચિકિત્સા કરનારને આ સર્વની મનોવૃત્તિઓનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ અને નિર્ભ્રાવણે આ પરસેવા ઉપરથી જણાઈ આવે છે.”

વિચારવડે શરીરમાં સસાવણિક ફેરફારો થાય છે. માખી નહિ ગળ્યા છતાં મેં માખી ગળી છે, એવું માનતાં જટરમાંથી તત્કાળ ઉત્તરી કરાવે એવો રસ ઝરે છે, અને તે ઝરતાં મનુષ્યને ઉત્તરી થાય છે. અમુક અન્ન મને વાપડું પડશે, એવું માનતાં જટરમાંથી તેવો રસ ઉત્પન્ન થઈ, તે અન્ન વાપડું પડવાનો તેને અનુભવ કરાવે છે. અમુક દવા ખાવાથી મને ગુણુ થશે એવું દૃઢપણે માનવાથી તે દવા ખાનાં શરીરમાંથી તેવું સસાવણિક તત્ત્વ ઉત્પન્ન થઈ રોગ ટળે છે. જે દવાથી મેં કંઠો મનુષ્યોને ગુણુ જણાવ્યો હોય છે, તે દવા જે મનુષ્ય એમ માનતો હોય છે કે આનાથી મને કંઈ જ ગુણુ થવાનો નથી, તેને કંઈ જ અસર કરતી નથી. કારણ તેના શરીરમાંથી તેના તેવા વિચારથી પ્રતિ-
 ઠળ રસ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તેને કંઈજ લાભ થતો નથી. આમ હોવાથી ડોક્ટરો તથા વૈદ્યોનું ઔષધશાસ્ત્ર પૂર્ણતાને પહોંચ્યું નથી. જે દવાએ આજે એક મનુષ્યને ગુણુ કર્યો હોય છે, તે કાલે બીજાને નુકસાન કરે છે, કારણ કે રોગ મટવાનો આધાર દવાઉપર નથી, પણ રોગીના મનની સ્થિતિઉપર છે. રોગીના મનની સ્થિતિ બ્યારે રોગ નહિ મટે એવા નિરાસના વિચારવાળા, બયવાળા, તથા ઉત્સાહરહિત થઈ જાય છે ત્યારે વિદ્વાનમાં ગણાતા ડોક્ટરોનાં પંકાપલાં એસડો પણ ધૂળમાટીનેવાં થઈ જાય છે, અને ‘આયુર્વેદી દારી આવી રહી લાં કોઈનો ઉપાય નથી,’ એવાં વચનો તેમને બોલવાની ફરજ પાડે છે. રોગ મટવામાં અને થવામાં મનની સ્થિતિ જ કારણ છે, એ સત્ય સિદ્ધાંતને ડોક્ટરો તથા વૈદ્યો બ્યારે પૂર્ણપણે માનતા થશે ત્યારે દવાથી રોગ ટાળવાના અનિવિયત ઉપાયોનો સર્વદા ઉપયોગ કરવાને અદલે તેઓ મનની સ્થિતિ ટાળવાના ખરા અને શાસ્ત્રીય ઉપાયોનો જ અધિક ઉપયોગ કરશે. કેટલાક વિચારવાનું ડોક્ટરો આ વાતને જાણે છે, અને તેથી તેઓ દવા આપતાં રોગીને ઉત્સાહ તથા આશા વધે એવાં વચનો તેને કહે છે, અને જે ડોક્ટરો રોગીને ઉત્સાહ, આશા, તથા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવામાં વધારે ફતેહમંદ નીવડે છે, તે ઘણા રોગીઓને સારા કરે છે. બીજા ડોક્ટરો આપના હોય તેની તે જ દવા તેઓ આપતા છતાં પણ લોકમાં તેમનો હવડો હાથ છે, તેમને હાથે જરા છે,

એ પ્રકારની તેમની કીર્તિ વધે છે.

મનુષ્યના શરીરમાં મન એ આરોગ્યનાં તથા રોગનાં દ્રવ્યોને ઉત્પન્ન કરનાર એસ'ત સમર્થ પ્રયોગશાળા છે. આરોગ્ય તથા રોગ બહાર નથી પણ મનુષ્યના મનમાં જ છે. શુદ્ધ વિચાર આરોગ્યને ઉત્પન્ન કરે છે, અશુદ્ધ વિચાર રોગને ઉત્પન્ન કરે છે. બય, ચિંતા, દ્રેષ, હતાસી, શરીરમાં રોગનાં દ્રવ્યો રચે છે; વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા, આશા, હિત્સાહ, નિર્ભયતા, આનંદ, પ્રસન્નતા, શરીરમાં આરોગ્યનાં દ્રવ્ય ઉત્પન્નથી શરીરને પૂર્ણ આરોગ્યવાળું કરે છે.

‘પ્રેમનું’ વિંગ અથવા જંતુઓ-જે કહો તે-ઉત્પન્ન કરનાર મનુષ્યના વિચારો જ છે. આ પ્રેમના વિચારો આ વાતાવરણમાં હાલ જ્યાં સારાં રોગો-રોગો ઘટીને રહે છે, અને જેઓ નિર્ભય હૃદયના હોય તેને પોતાના હૃદયમાં પેસવા અવકાશ આપે છે, તેમનાં હૃદયમાં તેઓ પર કરી રહે છે, અને સારાં ધીમે ધીમે વધી અલ્પ સમયમાં તેને પ્રેમનો ભોગ કરી મૂકે છે.

જો પ્રેમના જંતુ ઉત્પન્ન થતા હોય તો તે ઉત્પન્ન કરનાર, મનુષ્યના અરોગ્ય વિચારો જ છે. વિચારવડે આ સમય જગત રચાયું છે, અને વિચારવડે જ પ્રેમના જંતુઓ રચાય છે. આ સિદ્ધ વાંત છે. હાલની પાશ્ચાત્ય વિદ્યાની શોધથી પણ એ જ સિદ્ધ થયું છે, અને સમય જતાં અધિક સિદ્ધ થતું જશે. હ્રુષ્ણ વેષ્ણ બ્રૂકર લખે છે કે:—*I shall never forget my emotions when I first learned that the character of the vibrations of the tones of the voice could be photographed. This is done by speaking into a tube, over the other end of which is stretched a delicate, sensitive film especially prepared for the purpose. It has been demonstrated in the experiments made in this line that tones of anger, envy, selfishness, &c, give the forms of bugs, worms and other repulsive things such as represent cruelty and*

disgust. But loving tones, tones that are expressive of kindness, benevolence and other desirable qualities, vibrate in the form of flowers, and I once saw the likeness of a perfect rose taken in this way. I often wonder why the significance of this demonstrated fact is not more widely considered and acted upon.

અર્થ—“ મનુષ્યના અવાજમાં જે ભાવ રજો હોય છે તે ભાવથી ઉત્પન્ન થતાં આંદોલનો (મોર્મ) ના સ્વભાવની છબી શ્રેષ્ઠ રીતે છે, એ વાત બ્યારે મેં પહેલવહેલી જાણી ત્યારે મને જે લાગણીઓ થઈ તે હું કદી ભૂલી જઈશ નહિ. એક નજી જેને બીજે હંડે આંદોલનોને મદદ કરે એવી, નરમ પદાર્થ ચાપડી તથા તે કામ માટે આસ તૈયાર કરેલી તકતી સખવામાં આવી હોય છે, તે નજીમાં મોં શખી બોલવાથી અવાજના આંદોલનોનાં ચિત્રો પડે છે. આ કામમાં કરેલા પ્રયોગોથી એ વાત સિદ્ધ થઈ છે કે ક્રોધના, ધર્ષના, અને સ્વાર્થ વગેરેના અવાજોથી માફક, ક્રીડા, અને ખીન્ન અગ્રિય પ્રાણીઓ જેઓ નિર્દયતા, અને કંટાળાની ભૂતિ હોય છે, તેમની આકૃતિઓ પડે છે, પણ પ્રેમથી ભરેલા અવાજોથી, માયા, પરાપકાર અને એવા જ બીજાં શ્રિય ગુણોવાળા અવાજોથી પુખ્તોની આકૃતિઓ પડે છે અને આ રીતે એક ખરેખરા શુદ્ધાત્મના કુલની આકૃતિ પોલી મેં જોઈ છે. આ સિદ્ધ થયેલી વાતમાં રહેલા તાત્પર્યનો શા માટે લોકોને મોટા ભાગે અધિક વિચાર કરતો નથી, અને તે પ્રમાણે વર્તતો નથી, તેથી મને આશ્ચર્ય થાય છે. ”

આ ઉપરથી ક્યા તાત્પર્યને લોકોએ વિચાર કરવાનો છે? એ જ કે માફક, ક્રીડા, અને એવા જ અગ્રિય જંતુઓની આકૃતિ એક જ વારના ઉચ્ચારેલા ક્રોધના, દ્રેષના વગેરે વિકારવાળા શબ્દોથી બ્યારે પડે છે, ત્યારે એ જબ્દો જ્યાં નિલ ઉચ્ચારવામાં આવતા હોય, તે સ્થળમાં તેવા જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય, તથા જે સરીરમાં તેવા વિકારોના વિચારો વારંવાર કરવામાં આવે તે સરીરમાં તેવા જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક હોવાથી રોગના જંતુ-

સારે તેમની આંખો ઉપરો. મિ. સેલ્ટન નામનો એક બીજો પાશ્વસ્ય વિદ્વાન
 લખે છે કે:—There is a disease of the lungs called pulmo-
 nary consumption. It is pronounced incurable. The
 doctors have been trying all kinds of experiments and
 every once in a while, they discover a cure, but it
 does not cure. Why? Because *all disease is in the*
mind, and as long as this adversary is in the mind
 it will hold forth in the body. This is true of all
 other so-called moral and *physical diseases*. (અર્થ) —

“ ક્ષય રોગ એ નામનો ફેફસાનો એક વ્યાધિ છે, આ રોગ મટાડવાને ડોક્ટરો
 સર્વ જાતના પ્રયોગો કર્યા કરેછે અને પ્રત્યેક પ્રસંગે તેઓએ કોઈ ઉપાય શોધી
 કાઢ્યો છે, એમ તેઓ જાહેર કરે છે; પણ તે ઉપાયથી રોગ મટતો નથી. —
 શાથી? કારણ રોગ માત્ર મનમાં રહેલો છે; અને જ્યાં સુધી મનમાં તે
 રહતું રહેશે ત્યાં સુધી શરીરમાં તે જાણવા કરશે. નીતિસંબંધી અને શરીર-
 સંબંધી બીજા કહેવાતા સમજાના રોગોતું કારણ પણ આ જ છે.”

આવાં આવાં અનેક પ્રમાણે અત્ર ટાંકવાં હોય તો ટાંકી શકાય, પણ
 આ લઘુ લેખમાં તેમ કરવા અવકાશ નથી. વિચારવાનું મનુષ્યને આદ્યત્યાથી
 જ ખાતરી થશે કે જેમ ‘સો શાસ્ત્રે એક મતિ હોય છે’ તેમ આ દેશના તથા
 પરદેશના વિચારવાનું વિદ્વાનોનો ‘દુઃખ માત્રનું’ કારણ મન જ છે, એવો
 એક જ નિશ્ચય છે.

આ પ્રમાણે લોકો પ્લેગના સમયમાં નિરંતર પ્લેગના જ અશુદ્ધ
 વિચારો કર્યા કરતા હોવાથી વાતાવરણમાં તે વિચારો જામ્યા કરે છે. આમાં અસ્પૃ-
 ષ્ય મનુષ્યોના જાપના, કાંધના, દોષના, શોકના વગેરે અગણિત અપેક્ષાઓ
 ચારે બાજુએથી વધે છે. વર્તમાનપત્રો, તેમાં નિરંતર વધારો કરતાં રહે છે.
 સુખમાં રોજના જસેં કેસ થાય છે, ને સુસ્તમાં દોઢસો થાય છે—આવી આવી
 ખબરોથી કોમળ હૃદયના મનુષ્યો ડભી મરે છે. તેઓ પ્લેગના જાપના વિચારોને

અખંડ સેવ્યા કરે છે. મારા હૃદયમાં પ્રેમ થશે તો હું શું કરીશ, 'ત્યાં જઈશ, એવા એવા વિચારોથી તેમનું હૃદય ધડકતું રહે છે. મારાં વહાલાં માણસોને પ્રેમ ન થાય તો સારું, બસે બીજા મહેલ્લામાં નખોદ વાળી નાંખે, પણ પરમેશ્વર મને તથા મારા સંબંધીઓને બચાવે, એવા સ્વાર્થના તથા દ્વેષના વિચારોમાં તેઓ રમ્યાપમ્યા રહે છે. અને આ સર્વનો પરિણામ શો આવશે છે ? એ જ કે રોગના અસંખ્ય જંતુઓ વાતાવરણમાં ઉત્પન્ન થયા છે અને થાય છે. તે અનમાં, જળમાં, ધરમાં, મહેલ્લાઓમાં ત્યાં ત્યાં વ્યાપે છે, અને અલ્પ સમયમાં ત્રાસ વર્તે છે. Men, women and children are afraid they will get hurt. Therefore, the thought atmosphere is filled full of the germs of danger. The water we drink, the air we breathe, is full of infinitesimal demons who are bent on destroying this body. 'મનુષ્યો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો, અમે માંદા પડીશું' એ ભયથી બહીતાં હોય છે. તેથી કરીને વિચારતું વાતાવરણ બચના જંતુઓથી ભરાઈ જાય છે. જે જળ આપણે પીએ છીએ, જે હવા આપણે શ્વાસમાં લેઈએ છીએ, તે આ શરીરનો નાશ કરવા ખાઈપીને મચેલા અત્યંત સૂક્ષ્મ પિચાચો (જંતુઓ) થી ભરાઈ જાય છે. "

વિચારમાં આકર્ષણ કરવાની એકલે ખેતવાની શક્તિ રહેલી છે, એ વાતને બહુ યોગ્ય જ મનુષ્યો જાણે છે. પરમાણુમાં આકર્ષણ કરવાની શક્તિ રહેલી છે, એ વાત કંઈ નવી નથી. હાલની વિદ્યા તેને સ્વીકારે છે. અને વિચાર એ પણ એક પ્રકારના અત્યંત સૂક્ષ્મ પરમાણુ હોવાથી તેમાં આકર્ષણ શક્તિ અત્યંત બળવાન પ્રકારની હોય એમાં આશ્ચર્ય નથી, (Thought goes into waves) વિચાર મેજના રૂપમાં ગતિ કરે છે, એ પ્રકારનું પ્રેલક્રસ નેચા વિશ્વપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનનું વચન પણ એ જ સિદ્ધ કરે છે, અને આર્થશાસ્ત્ર-પ્રમાણે તો કૈતલ્યવિનયનું સર્વ દૃષ્ટ અદૃષ્ટ જગત પ્રકૃતિનું કાર્ય હોવાથી અને પ્રકૃતિ એ અત્યંત સૂક્ષ્મ દ્રવ્યરૂપ હોવાથી વિચાર પણ દ્રવ્યરૂપ જ છે. આ

પ્રમાણે વિચાર દ્રવ્યરૂપ હોવાથી અને તેના પ્રત્યેક પરમાણુમાં આકર્ષક શક્તિ રહેલી હોવાથી વિચારમાં પણ એવવાની શક્તિ રહેલી છે, એ સિદ્ધ થાય છે.

એક જગાએ કોઈએ કચરો નાંખ્યો હોય છે અને તે ત્યાં ધોરો વખત પડ્યો રહે છે, તો પછી બીજે માણસ પણ ત્યાં કચરો નાંખે છે, અને એમ કરતાં ઘોડા વખતમાં ત્યાં કચરો વધવા માંડે છે. એક ખુણામાં કોઈ લઘુશંકા કરે છે તો પછી ધીરે ધીરે એ ખુણામાં અનેક મનુષ્યો તેવી જ કૃતિ કરે છે. પથરાના એક કક્કડાપર કોઈ તેલ ને સિંદૂર ચઢાવે છે તો ધીરે ધીરે અનેક મનુષ્યો ત્યાં તેલસિંદૂર ચઢાવે છે. આમ થવાનું કારણ શું ? એ જ ક આ જગતમાં સમ્પત્તીય વસ્તુ એટલે એક જગતની વસ્તુ બીજી સમ્પત્તીય એટલે પોતાની જગતની વસ્તુને પોતાના તરફ ખેંચે છે. આ પ્રમાણે સમ્પત્તીયને સમ્પત્તીય એવવાનો નિયમ હોવાથી એક અંતઃકરણમાં એક પ્રકારનો વિચાર દૃઢપણે સ્થપાય છે કે તે જ જગતના વિચારો જ્યાં ત્યાંથી તેના તરફ ખેંચાઈ આવી તે વિચારને અત્યંત જળવાનું કરે છે. જેમ પાણીનો એક પ્રવાહ દૃઢપણે વેદવા માંડતાં બીજા અનેક પ્રવાહો તેને આવી મળે છે અને તેમ થતાં પ્રથમનો પ્રવાહ નદીરૂપ થાય છે, તે જ પ્રમાણે એક અંતઃકરણમાં એક વિચાર દૃઢપણે વહેવા માંડતાં તેવા જ વિચારો જ્યાં ત્યાંથી એકઠા થાય છે, અને તે વિચારોનું એક અત્યંત જળવાનું વાતાવરણ બંધાય છે. અને જેમ નદીનો જમણે મોટો પ્રવાહ જ્યાં જ્યાં તે નદી વહે છે ત્યાં ત્યાંના પ્રદેશને પોતાના જળથી પોષે છે તેમ વિચારનું આ જળવાનું વાતાવરણ પણ જે જે મનુષ્યો તેની મર્યાદામાં આવે છે, તેમના ઉપર તેની અસર કર્યાવિના રહેતું નથી.

આ પ્રમાણે નિયમ હોવાથી આજે કોઈ પણ ગામમાં એકાદ ઘરમાં પ્રથમ જ્યારે પ્લેગ થાય છે ત્યારે ન્યુસપેપરોથી તે વાત જામના સર્વના જાણવામાં આવે છે. આમ થતાં તે ગામમાં રહેનારા મનુષ્યોના અંતઃકરણમાં બપ પેસે છે. તેઓ પ્લેગ હવે વધશે એવો ભય ધર્મી કરે છે. જેની તેની સાથે પ્લેગસંબંધી વાતો કરે છે. પામે રહેનારા માણસો રાત્રે નિરાંતે ઉંઘ લેના પણ પ્લેગના વિચારો કર્યા કરે છે. મત્તાવાળાઓ સાવચેતી લેવાનો કલ્પા-

બુદ્ધારક હેતુવાળો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ તે પ્રયત્નથી આ બધનો વિચાર અ-
 નેક મનુષ્યોનાં અંતઃકરણમાં જળવાનું મૂળ ધાસે છે. પોતાના ઘરમાં હંદર
 નીકળવાની અનેક ભયથીત મનુષ્યો ફિકર રાખ્યા કરે છે. હંદરોને ફરવા હર-
 વાની જગાએ નિત્ય તપાસતા રહે છે. મજવામાં ફેનાઈલની ગોળીઓ રાખે છે,
 ઘરમાં ક્ષીમકાની ધુણી કરે છે, અને આવા વિવિધ સાવચેતીના ઉપાયોવડે
 પ્લેગનું સ્મરણ અંતઃકરણમાં જામી રાખે છે. આ સર્વ ઉપાયો કરતાં છતાં
 પણ પ્લેગ હવે નહિ ધાય, એવો વિશ્વાસ કાઢને હોતો નથી, પણ મોટા
 ભાગ મનના ઊંડા ભાગમાં દટપણે માનતો હોય છે કે હવે આ ટાકની ખતુ
 છે મોટા પ્લેગ વધ્યા વિના રહેવાનો નથી. સાધારણ તાવને પણ દટલાક ઘણા
 સાવધાન ગણાતા મનુષ્યો પ્લેગમાં ગણી કાઢે છે. પૈસાની સંગવડવાળા મા-
 યુસો દોડભાગ કરી ચૂકે છે, અને ગામખહાર ધર કરી રહે છે.
 તેઓ જેને મજે છે તેને ગામમાં દવે ક્રમ છે, તેના પ્રશ્નો ક્યાં
 કરે છે. ગામ ખહાર ન નીકળનારને અત્યંત કાળજી ખતાવી ગામ ખહાર
 નીકળવા જ્યારે ત્યારે આમદથી સલાહ આપે છે. ' આગળથી એનો, એનતા
 નર સદા સુખી, નહિ તો પાછળથી પરતાશો ' એવાં એવાં અનેક વચનો
 વહી જે મજે છે તેને ભડકાવે છે. આ પ્રમાણે નિત્ય થવાથી જેઓના અં-
 તઃકરણ સદાજ અસર ન થાય એવાં હોય છે તેઓ પણ ભડકે છે તેમને
 પણ ભય થવા માંડે છે. આમ સર્વત્ર ભય ફેલાતાં, નાનાં મોટાં સર્વ પ્લેગની જ
 વાતો કરવા માંડતાં, અને વાનાવરણમાંથી આ ગતના જ વિચારો જ્યાં ત્યાંથી
 તથાપ આવી એકાં થતાં મનુષ્યસમુદાયનાં મગજરૂપી પ્રયોગશાળામાં
 ભય વગેરેના વિચારનાં સાધનોથી પ્લેગનું વિષ તૈયાર થઈ ધઈને ચારે બાજુ-
 એ ફેલાવા માંડે છે, અને તેના સપાટામાં અનેક નિર્ભજ અંતઃકરણવાળા
 આવી જાય છે.

સ્વચ્છ દવાવાળાં ઘરોમાં, અને જ્યાં નિત્ય સાફમુક રહેતી હોય
 છે એવા જંગલાઓમાં પણ પ્રસંગે હંદર શાથી નીકળે છે, તેનું કારણ હવે
 તમારા લક્ષમાં આવે છે! તે ઘરમાં રહેતા મનુષ્યોએ પોતાના અપોગ્ય વિચા-

ગેનુ રિપ હિપ્પન કરી ધરમા તથા બગનામા પ્રતાર્થુ હોત અડે, ને ઉદરો
ઉપર તેની અગર પ્રથમ ચાર છે, એ પ્રકારનો વિચાર મર્મન મનાવતો દોના
થી એ હિપ્પન થયેલા રિપના તથા રિચાગના પ્રભાવથી ઉદર તેનો ભોગ થઈ
પડે છે

તમને અનેક શકાઓ આ ઉદર મરનાના કાન્થમા લખેલા ખુલાસા
રિપે થાય છે, અને ચાર તેમા નવાઈ નથી કાગલુ તમાગ મનમા પેગ થવા
ના કારણો શુદ્ધ જ હોના છે તમે રસના વિચાર કરી પેગના કાગલો
નિર્ભય કર્યા નથી બીજાના કાગલો તમે માંબળી તેને માની બેસ છો તે બીજા
ઓને પણ પોતાના આપેના કાગલોપિરે સસય છે જો તેમના કાગલો ખગ જ
ગય તો તે મરજો સામે તેઓ ભેડા તેટલા ઉપાર લે છે, તથાપિ પણ પેગ નિર્ભય
થતો નથી તેથી ખૂદ પ્રગળ મરણુ મોઢ શુદ્ધ જ છે, અને તે બીજા કાગલ નથી પણ
આપે ગામ્મમગેએ સ્થાપેનુ મનજાન મનુષ્યનાં કારણ લખમોક્ષયો । બધ અને
મોળનુ અર્થાત્ કુખ અને સુખનુ મરણુ મનુષ્યોનુ પોતાનુ મન જ છે એ જ
તે આ કાગલ કેવળ મન છે, તે અનુભવી મિદ્ધ થયેનુ છે અને આ કારણનો
ત્યા સુધી ઉપાર કરનામા નહિ આન ત્યા સુધી પેગ અથવા અન્ય કાગલ
આધિ અથવા મોઢ પણ પ્રમાણુ કુખ મમ્મન દગના લેસ પણ મમ્મન નથી
એ જેમ જેમ તમે અધિક વિચાર કરજો તેમ તેમ અધિક સ્પષ્ટ થતુ જશે

તમને શકા થયે કે ભાગે પેગના જગુઓ અથવા રિપ મનમા જ
ઉપજ થાય છે, બહા-ઉપજ થતા નથી તો પછી પેગના ભાગમાથી દુઃ
લઈને પમનાથી પેગ ઓઝે થયેલા મન જગાય છે? બહાર પણ તેના તે જ
માણસો દોનાથી પેગ મહાર પણ ચાલવો જોઈએ તો ત્યા સમાધાન એ
છે કે બહાર રહેવા જનાથી મનુષ્યો પોતાને નિર્ભય માને છે તેઓ જાણે કે કે
તે આપણે પેગના ભાગમાથી દૂર આ પા હવે આપણને તેનો રોપ લાગ
વાનો નથી, માટે હવે આપણે મરી ધામ્મી નથી આ પ્રકારની તેઓને દુઃ
ખાનરી થવાથી તેમના મનના રિચાગનુ અવગ્રહ કરી જાય છે પેગના સમય
મા તેમના અત કચ્છુમા એ પ્રમાણી નિર્ભયતા રહે છે, અને આમ થતા

તેમના પોતાના હૃદયમાં જેમ રોગજનક વિષ ક્રીપત થતું નથી, તેમ તેમના નિર્ભયતાના વિચારો થવાથી પ્લેગના બીજના માણસોના વિચારોનું વિષ પણ તેમના તરફ તણાઈ આવતું નથી. પણ આવા શુદ્ધ સ્થાનમાં રહેતા, એક અત્યંત નિર્ભય મનવાળા મનુષ્યના હૃદયમાં તમે કોઈ પણ ઉપાયથી એવી આતંકી કરો કે તને પ્લેગના રોગીનો સ્પર્શ થયો છે અને તેના જંતુઓનો તારા શરીરમાં પ્રવેશ થયો છે (જે કે આમાંનું કંઈ જ ન બન્યું હોય) અને આ વાતને જો તે દૃષ્ટિએ માનશે, અને તે વાતનો વિચાર કર્યો કરશે તો તેનો સીમસામાં વાહસરોયના અત્યંત વિશુદ્ધ મદ્દાવ્યમાં નિવાસ દશે તો પણ સાં તેને પ્લેગ થશે, અને તેના મનની સ્થિતિ દૂર એવો જો ઉપાય નહિ થયો હોય તો અવશ્ય તેનું મૃત્યુ થશે.

‘ પ્લેગથી અમને શું થવાનું છે, અમે કંઈ એપના બાપથી ડરના નથી, આવખું આવી રહ્યું દશે તો ઘરમાં કે જંગલમાં સર્વ જગ્યાએ મોત હોવાનું નથી.’ આવું જોલનારા ધણા માણસો પણ પ્લેગના સપાટામાં સપડાઈ ગયેલા અમે જોવા છે. વળી ઘરમાં કુંદર નીકળ્યા છતાં પણ નિર્ભય રહી ઘરમાંથી ન નીકળનાર પણ પ્લેગથી પછડાયા છે. જે કય જ પ્લેગમાં કારણ હોય અને નિર્ભયતા ધરવાથી પ્લેગથી બચાવ થતો હોય તો આવા માણસો મરે છે તેનું શું કારણ ? આ સિદ્ધાંત જો ખરો હોય તો આવા માણસો ઉલટા ન મરવા જોઈએ, પણ મરે છે, તેથી બપવાળા વિચારોથી જ પ્લેગ થાય છે, એ સિદ્ધાંત કેવળ સાચો નથી, એવી શંકા તમારામાંથી કોઈ કોઈને હકતી, પ્રિય વાચક ! અમને જણાય છે. પરંતુ આ શંકા મનુષ્યનું અંતઃકરણ પાંદામાં રહેલું હોવાથી જ ઉડે છે. જે મનુષ્યનું અંતઃકરણ કેવું છે, તે સર્વને સ્પષ્ટ જોવાની શક્તિ હોય તો આવા નિર્ભયતાનો શંકો રાખનાર મનુષ્યો જેવું જોલતા હોય છે, તેના કરતાં તેમનું અંતઃકરણ વૃદ્ધ જ પ્રદારનું છે, એવું સર્વને જણાઈ આવ્યા વિના રહે નહિ. તેઓ કિપારથી વાધ જોવા હોય છે, પણ મહીંથી પોચકીદાસ હોય છે. તેઓ નિર્ભય હોવાનું જોડું ડેળ માત્ર કરતા હોય છે. સામા માણસોને, હું કશાથી ડરનો

નથી, એવું બતાવનારો તેમનો આશય હોય છે, અને આની મિથ્યા કીર્તિની આશાથી, તે આશાના પેગમા, તેઓ ઉદરવાગા ધરમા, અદરથી અંત કરે છે. લમુ લમુ ચતુ હોય છે તોપણ પડ્યા રહે છે અને આના ભયભીત અંત કરણથી પેગના સ્થાનમા પડ્યા રહેનાથી અથવા પેગના રોગીનો સ્પર્શ કરનાથી, અથવા મરેના ઉદર ધરમા નીકળવા ઝડપી તે સ્થળથી પેગના ન જવાથી ભયવડે તેમના ગરીર પેગને માટે લાયક થનાથી તેઓ પેગના ભોગ થઇ પડે છે. યથાર્થ નિર્ભય અંત કરણવશાને પેગના સ્થાનમા પડી રહેનાથી કંઈ જ ચતુ નથી. યથાર્થ નિર્ભયતાઆગળ પેગના જતુઓનું કે માં પશુ બાધિનું કંઈ જ આવતું નથી. પેગના રોગીની સારવારમા સચિન્દ્રિય રહેનાર અનેક મનુષ્યોને પેગના જતુઓ નિગતર શામમાં લીધા છતાં પણ કંઈ જ થયેનું ન હોનાના પુષ્કળ દાખરાઓ જડી આવે એમ છે. એથી ઉનડું સૈવ પ્રમદે શરીર નીરોગ મનુષ્યો, રોગીને માત્ર મહજ જોવા આવવાથી રોગના ભોગ થઇ પડ્યા છે.

પેગના વખતમા પેગનો અધિક નિગતર બરડે નેટલો થાય છે, તેટલો બીજા કશાથી થતો નથી. બરડે મનુષ્યો એક રાત્રિમા જીરાનના ધરના થઇ ગયા છે, ઘણા ગાંધ થઇ ગયા છે, ઘણાને મહા બરડર રાગ થયા છે, અને ઘણાના પ્રાણ દુનિ ગયા છે. દરેક દેશમા મનુષ્યોના દત્તિકાસમાથી આના પુષ્કળ દાખલા મળી આવે છે.

ને ને પેગના કેમોમા રોગીનો ભય પ્રતિક્ષણ વધતો ગરો છે, ત્યાં ગમે તેવા કુશળ ડૉક્ટરોની તથા પેગની મંદ લીધા છતાં તથા મરણ મણાતા ઉપચારો કરતા છતાં પણ રોગીનો મૃત્યુથી બચાવ થયો નથી, અને જ્યાં જ્યાં રોગીનો ભય બહારના ગમે તેવા નિમિત્તોથી ઝાઝો કરામા આવે છે, ત્યાં રોગીનો ભયન થતો છે.

પેગના ચિહ્નોનું ચિતન, પેગના વાગવાર મિચાગ, અને તેનો ભય, એ પેગને ક્રિપન કરનાર સમર્થ નરમુ આજે ચતુ ઈ આરોગ્ય આહાર અપોખ વિહાર, અપોખ હવા, આરોગ્ય પાણી અને આરોગ્યને બચાવના.

હેતુઓ, તેમાં મદદ કરનાર હેતુઓ યદ્ય પડ્યા છે, પણ મુખ્ય કારણ તે ઉપર કંઈ તે જ અર્થાત્ મનના વિકારો છે. આ મુખ્ય કારણ ન હોય તો આરોગ્યને બગાડનારા આ પાછળથી કહ્યા તે હેતુઓ, પ્લેગનો આટલો બધો વિસ્તાર કરવામાં કદી પણ સમર્થ ન થાય એ નક્કી છે.

પણ અયોગ્ય આદ્યાર, અયોગ્ય દવા વગેરે હેતુઓ જો પ્લેગને કરનાર ન હોય તો નંદારી દવામાં રહેનાર યોગ્યમાં પ્લેગ વધારે સામે છે, અને સારી દવામાં રહેનારા તથા આરોગ્યના નિયમો પાળનાર યુરોપીયનોમાં પ્લેગ ઓછો અથવા નહિ જેવો સામે છે તેનું શું કારણ? તેનું કારણ એ જ કે સારી દવામાં રહેનાર મનુષ્યો જાણે છે અને માને છે કે અમે સારી દવામાં રહીએ છીએ. માટે અમારે ત્યાં પ્લેગના જંતુઓ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ નથી, અને તેથી તેઓ મોટે ભાગે પ્લેગના ભયથી નિર્ભય રહેતા હોવાથી ત્યાં પ્લેગના જંતુઓ ઉત્પન્ન થવા સંભવ આવતો નથી. એથી ઉલટું ખરાબ દવાવાળાં સ્થળોમાં પ્લેગ ઉત્પન્ન થવાનો સર્વ ભય રાખે છે. જે તે ત્યાં પ્લેગ ફાટી નીકળવાનાં અનુમાનો બાંધે છે, સત્તાવાળાઓ તેવા સ્થળોમાં નિસ્સ દોડધામ કરી મૂકી, શોકોમાં પ્લેગનો ભય વધારી મૂકે છે, વગેરે કારણોથી તેવાં સ્થળોમાં ભયના વિચારનાં મોજાં નિત્ય એકઠા થતાં ત્યાં જંતુ અથવા વિંપ જામવાનો સંભવ થાય છે.

પ્રતિપક્ષી કહેશે કે ભયથી અને તેના ચિંતનથી પ્લેગ થાય છે, એમ સ્વીકારીએ, પણ પ્રથમ જે મનુષ્યને પ્લેગ થયો તેને તો ભય ન હોતો? તે તો પ્લેગનું ચિંતન કરતો ન હોતો? પ્રથમ માણસમાં પ્લેગનાં જંતુ શાથી થયાં?

બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પોતે વિચાર કરે તો આ સંકાનું સમાધાન જાડી આવે એમ છે. આજે પ્લેગ જે રૂપમાં દેખાયો છે, તેનું તેનું રૂપ એક દિવસમાં રચાયું નથી. પ્લેગનું આ પ્રકારનાં ચિહ્નવાળું સ્વરૂપ ક્રમથી રચાયું છે. જેમ નાની ઉધરસ ધીમે ધીમે મોટી થઈ વધી, આખરે લયજેતું મોટું રૂપ ધરે છે, તેમ આ પ્લેગનું સ્વરૂપ વિવિધ મનુષ્યોના અતઃકરણમાં મોટું મોટું

રચાઈ આજે તેનું આ પ્રકાશનું કામ થયું છે. વરજાનું પદસવરેજી નીકળ્યું
 આજે તેનું અન્યન આદુ સ્વરૂપ હતું. તેમાં પ્રત્યેક રોધક સમયે મળ્યે નરો
 નવો સુધારો કરતો ગયો, અને આજે તે આવું અદ્યપદી કારીગરીવાળું અદ્ય
 મુજબ થઈ ગયું છે. રાજો પાત્ર એ જ પ્રમાણે મનુષ્યનાં મન કમે કમે રમે છે.
 વરજાનું પ્રથમ રોધનાગની રચના પર જેમ અનેક રોધકો સુધારા કરતા
 ગયા છે તેમ પ્રથમ કોઈ મનુષ્યના મનના અગોચર વિચારના પરિણામમાં તેના
 શરીરમાં જેમના રોગનું આધારનું સ્વરૂપ બંધાયું, પછી તેના જેવા જ
 મનની સ્થિતિવાળા બીજા તેના મનમાંથી જોમાં તેનું, પછી મદ્ય વધારાવાળું
 સ્વરૂપ બંધાયું અને જેમ ધીમે ધીમે અમુક પ્રકારના ગિહનવાળા રોગના
 નિશાનો મનુષ્યમાં બંધાતાં જતાં જાણે તેનું આવું સ્વરૂપ થયું છે. પ્રથમ
 ગેગ થવામાં મનના આમ કે વિકાર કારનું કારણ, આજે બધા નાગનો મહા
 વિકાર તેને સર્વત્ર ફેલાવનાર થઈ છે. જેમ કોઈ મોટી લાગેલી આગમાં,
 પ્રથમ કારણ કે નિના ઘરમાં પડેલું મજાગતું બીડનું જોખું હોય છે, પછી
 પછી તે ઘરની પામે આંતરી ધાનવંદના વેપારીની દુકાનો લોપ છે તેમ પ્રથમ
 પેગવાળાને મનના બીજા વિકારો કારણ હોય છે. પછી ત્યાર પછીના અમુક
 કોઈને ભૂલ તથા પેગનું વિતન મુખ્ય કારણ હોય છે હવે પછી પછી સોના
 આ પેગના વિચારોને પોતાનું આધાર કરતો, તો એ રોગના સ્વરૂપમાં કમે કમે
 વધારો થતો જશે, અને આવી પછી તેનું વધારે વિવક્ષણ ભવંકર સ્વરૂપ થશે.
 નાનપણે જો છે કે પેગના રોગનું આજે આપણે જે આ સ્વરૂપ જોઈએ છીએ
 તે એક ક્રિયમતા એકાદ મનુષ્યના વિચારોનો પરિણામ નથી. પણ થણા કાળથી
 આજના આલેક્ષા મનુષ્યોના વિકારવાળા વિચારોનો પરિણામ છે.

પ્રત્યેક સુખ અથવા દુઃખ મનુષ્યોનાં કર્મ અથવા ક્રિયાવડે જ ક્રિપ્ત
 થાય છે, અને ક્રિયાના પૂર્વે તે ક્રિયાને કસવનાર મોગ્ય અથવા અયોગ્ય વિચાર
 હોય છે, અને વિચાર મનમાંથી ક્રિપ્ત થાય છે, માટે મન એ જ સર્વ પ્રકારના
 અખદુઃખનું મૂળ કારણ છે, એમાં શુદ્ધિમાન મનુષ્યને શંકા કરવા અરજી
 થઈ નથી.

પ્લેગ વગેરે મોઠા રોગો ઈશ્વરના કોપથી થાય છે, એમ જોઓ માને છે તેઓ પગ સર્વ રોગો મનુષ્યના અયોગ્ય વિચારથી આવે છે, એ સિદ્ધાંતને જ સ્વીકારે છે, એમ વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે. કારણ કે જ્યાં સુધી મનુષ્યો યોગ્ય કૃતિ કરે છે ત્યાં સુધી ઈશ્વર કદી કોપ કરતા નથી, પણ જ્યારે તેઓ અયોગ્ય કૃતિ કરે છે ત્યારે જ તેમનો કોપ થાય છે. અને અયોગ્ય કૃતિ અયોગ્ય મન હોય છે તો જ થાય છે, જેથી અયોગ્ય મન જ ઈશ્વરના કોપમાં કારણ રૂપ થવાથી મરણી વગેરેમાં અયોગ્ય મન વિના સામાન્ય કારણ અન્ય-કોઈ પણ નિશ્ચય કરી શકાય એમ નથી. અયોગ્ય કૃતિ વિના ઈશ્વર પોતાની તજજ્ઞતામાં આવે તેમ મનુષ્યોને દુઃખો આપતા હોય તો ઈશ્વર કોઈ મોટા જીવનમગાર રોગ જોવા જ હોવા જોઈએ; અને એમ હોય તો ઈશ્વરમાં ઈશ્વરપણું રહેતું નથી. અન્યાયથી તજજ્ઞતામાં આવે તેને મોં તેનું દુઃખ આપનારને કોઈ ઈશ્વર રહેતું નથી પણ યોગ્ય કર્મનું યોગ્ય ફળ આપનારમાં જ ઈશ્વરપણું હોય છે; અતિ એમ દોષાથી પ્લેગ એ જો ઈશ્વરના કોપનું જ ફળ હોય તો પગ જોએ તે પાતે પોતાના અયોગ્ય મન વડે જ મેળવી લીધું છે એમ સર્વ સ્પષ્ટ થાય છે.

તમને શંકા થતી દરેક કે જ્યારે અયોગ્ય મન અથવા વિચાર વડે જ મોંવાં ભપંડર બાધિઓ થાય છે ત્યારે, તેવા અયોગ્ય વિચાર કરનારા જ પ્લેગના સપાટામાં આવવા જોઈએ. પણ આપને જોઈએ છીએ કે પ્લેગ તો જેમ ઘણા પાપીઓ મરે છે, તેમ સારા પુણ્યવાન મનુષ્યો પણ મરી જાય છે. આ નીતિએ તથા સદગુણે ચાલનારા, ઈશ્વરની બક્તિ કરનારા પુણ્યવાનો જ આ પ્લેગમાં મરી જાય છે. જો અયોગ્ય વિચાર કરનારને જ આ દુઃખ આવતું હોય તો આવના સારે ભાગે ચાલનારને શા માટે પ્લેગ થવો જોઈએ ? શ્રેયના ન્યાયી રાજ્યમાં શા માટે પાપકી બેગી મેળ જાણ જતી જોઈએ ? પાપીઓ બેગી પુણ્યવાનનો પણ શા માટે ભારકુટો થઈ જવા જોઈએ ?

આ શંકા તમને યોગ્ય વિચાર કોને કહેવો તથા અયોગ્ય વિચાર, તેનું સ્વરૂપ ન સમજાયું હોવાથી જ પડી છે. યોગ્ય વિચારનું

ખરેખરે સ્વરૂપ એ તમ્બારા લક્ષણમાં હોત તો આ સંકટ તમને હડત નીકળે. તમ જેને નીતિએ આશનારા કહો છો તે ટેટવેક અંશે નીતિએ આશનાર ખરો. પણ આ એમથી બચાવ કરે એવી તે નીતિ હોતી નથી. તેઓ ધ્રુવરબક્ત કંઈક અંશે ખરા, પણ તેમની ધ્રુવરબક્તિ એમથી બચાવનારી ધ્રુવરબક્તિ નથી. મનુષ્યમાં લાકડાનાં બોર, કેરી, બદામ, સીતાફળ, વગેરે પદાર્થો હોય છે. તેઓ દેખાવમાં સર્વ રીતે બોરને, કેરીને, બદામને કે સીતાફળને મળતા હોય છે, જોનારને ફરથી તે ખરાં બોર, કેરી કે બદામજેવા લાગે છે. હાથમાં તેને લીધાં ન હોય ત્યાં સુધી તે કૃત્રિમ છે એમ બાન થતું નથી, પણ આવા કૃત્રિમ પદાર્થોનો સ્વાદ કશો હોતો નથી. તેથી ભુખ બાગતી નથી. મુખમાં સ્વાદ ન આવે અને ભુખ બાગે ને જ આહારનો પદાર્થ ગણાય. જે નીતિથી, જે રાજ્ય સારથી, જે ભક્તિથી, જે જ્ઞાનથી દુઃખ બાગતું નહિ, વ્યાધિના બમથી હટતાં નહિ, નિર્ભયતા આવી નહિ, ગાંતિ મળી નહિ, તે નીતિ નીતિ સચી, તે મહા સાર મહાસાર નથી, તે બક્તિ બક્તિ નથી, તે જ્ઞાન જ્ઞાન નથી. નીતિ, ભક્તિ જ્ઞાન દુઃખથી, વ્યાધિથી, મૃત્યુથી છોડાવનાર હોય છે. નીતિમાન પગુ અને નિમાનતા જેવાં જ દુઃખને પામે, ભક્ત પગુ અભક્તની પેઠે જ વ્યાધિઓમાં રીપાય, જ્ઞાનીકેવર પણ અજ્ઞાનીના કેવર આજ્ઞતી હોય તેથી જ મરણની મગા આજ્ઞે તો તે નીતિ, તે ભક્તિ, તે જ્ઞાન, મનુષ્યાના લાકડાંનાં બોર જેવું દેખાવા માત્ર છે. અનુભવો ભોડાને એકનું માત્ર સજી થવા જેવું છે. ખાન બદાદુર દીવાન બદાદુર, કે. સી. આઇ. ઈ. વગેરે દીવાઓનાજેવું મુસાવિનાતું દમદોસ ને માંહે પોત જોવું છે. દુઃખ ઉપર મગા મગી, એવું જ નામ ખરી નીતિ છે, એવું જ નામ ખરી ભક્તિ છે, અને એ જ ખરું જ્ઞાન છે.

આ લખીને સું તમે, આજે જેને જેને દુઃખ છે તે સર્વને અનીતિમાન અભક્ત અને અજ્ઞાની કહો છો? અને તમને એકવાને જ નીતિમાન બતાવે અને માની ગણે છો? હા, જેટલું જેટલું જેને દુઃખ છે, તેટલા અંગમાં તેમને અનીતિમાન, અભક્ત, અને અજ્ઞાની કહીએ છીએ. અને લેખક પોતે પગુ જે દેખા અંગમાં પોતાને દુઃખી જોતો દેખે તો તે તે અસામાં ને અજ્ઞાની અભ-

વા અબક્ત છે જ, એમાં કશીં સંશય નથી. જે સત્ય છે તે 'સ્પષ્ટ થવું' જ ન્તેંધએ. આ કસોટીથી અમુક અગ્નાની ગણાઈ જાય છે, અથવા અમુક અબક્ત ગણાઈ જાય છે, એવા બધથી સત્ય સિદ્ધાંતને સ્થાપિત કરતાં શા માટે સંકેતવાતું ન્તેંધએ ?

આવી પૂર્ણતાવાળી સ્થિતિ નો ઈશ્વરવિના કોઈની હોઈ જ શકે નહિ. સર્વ કોઈ કોઈ બાબતમાં અપૂર્ણ હોવાના; અને તેથી સર્વને દુઃખ રહેવાનું, અને તેથી આ વિષય લખવાની મહેનત નકામી છે. આવી સંકેત વળી તમને કદય થએલી જણાય છે.

ઈશ્વર વિના આવી સ્થિતિ કોઈની હોઈ શકે જ નહિ, એ વાર્તા સાચી છે. અને આ વાર્તા સાચી હોવાથી જ દુઃખ માત્ર ટળવાનો સર્વને સંભવ છે, અને તેથી જ આ વિષય લખવાની મહેનત સાર્થક છે.

શી રીતે ? ધૈર્યથી બડમ્યાવિના આગળ શાંત ચિત્તથી અવલોકો.

દુઃખ માત્રથી કમરવાનો વેદાંતશાસ્ત્ર એક જ ઉપાય મેઘથી પણ અધિક પાંક્તીર નાદવડે વહે છે, અને તે એ છે કે જ્ઞાનાદેવ દિ મુક્તિસ્વાત્ નાન્યથા... કવળ જ્ઞાનથી જ મુક્તિ અર્થાત્ સર્વ દુઃખનો નાશ અને સર્વ સુખ મળે છે, બાવિના અન્ય કોઈ જ ઉપાય નથી. અને આ દુઃખ માત્રનો નાશ કરનાર જ્ઞાન કયું છે ? પોતાના સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન. તત્ત્વમસિ તે ઈશ્વર જેને તું કેવળ સુખ-સ્વરૂપ માને છે, જેને દુઃખનો સ્પર્શ નથી એમ તું સ્વીકારે છે, જેનું સર્વઉપર અધિપતિપણું તું મળે છે, તે તું જ છે તે તારું પોતાનું આત્મસ્વરૂપ છે. ને અને તું એક જ છે. ઝાંઘો વઘાંઘ ના વરઃ જીવ અને જહા જૂહા નથી. ઉભય એક જ છે. તું જે પોતાને જીવ માને છે તે તેવો નથી, પણ ઈશ્વર છે. અપૂર્ણ નથી, પણ પૂર્ણ છે, અને પૂર્ણ હોવાથી સર્વ દુઃખથી તું રહિત છે.

આમાં શું નવું કશું ? આ તો અમે જાણતા જ હતા. પર્વતમાંથી પ્રસવની વેદનાના મોઢા મોઢા બરાડા પાડવાજેવું કરીને આખરે આ ઉંદર જ કાઢ્યો ! હા, એ ઉંદર તો છે, પણ જે અજ્ઞાનની જખરી અને બીજા કોઈ પણ ઉપાયે ન હેઠાય એવી મોટી જખમાં તમે અનાદિ કાળથી શુંચવાયા

છે, તેના મર્મ તત્ત્વોને કાતરી નાખીને તમને તત્ત્વના મુખ્ય ગુણો અંગે ઉદર છે

તત્ત્વસતિ તે તુ છે, અથવા જોઈએ ત્યાં જ ના પર તુ અને બ્રહ્મ જ નથી, આ વેદાન્તશાસ્ત્રના મત મુજબ ક'નાણુને આપનાર તથા હુ ખ જાણતી છોડા પનાર મરોપત્રી નિશ્ચયનો જ્ઞાત્રી મનુષ્યોએ અભ્યાસ છોડી દીધો છે, અને હુ તુ જ છુ, હુ હુ ખી છુ, એના એના અયોગ નિશ્ચયનો જ્ઞાત્રી અભ્યાસ કરના થના છે સાચી તેઓ સર્વ હુ ખના ભોગ થઈ પડ્યા છે વેદાન્તના રત્નના આ શુદ્ધ નિશ્ચયનો અભ્યાસ જ મનુષ્યોને આ પ્તેમ અને પ્તેગના જોવા આસપ્ત બાદિએથી તથા સાક્ષાત્ મત્સુથી પચ્ચ મુખ્ય કરનાર છે જેને લોભ અને ક્રોધ છે તે જ નથી બાધિનો પ્તેમનો કે મુખ્યનો ભોગ થઈ પડે એવો તે અદ્વયજ્ઞાન નથી, કુર્મજ નથી, પરંતુ બાધિકુપર અને પ્તેગકુપર અધિ પતિપાત્ર ભોગવનાર તે ચૈતન્યચરણ બ્રહ્મ છે, એવો આ વેદાન્તનો સત્તાપરિ નિશ્ચય મનુષ્યોની અમ ખ્ય નિષ્પત્તિઓને ટાળી શકે છે, એટલું જ નહિ પન્તુ તેમને સર્વ સંપત્તિઓને આપનાર છે, એમા મગધ કરના સગ્ધુ લેશ પચ્ચ નથી એમા જેઓને સશન ઉડે છે તેઓ વેદાન્તના આ શુદ્ધ નિશ્ચયના સ્વરૂપને આપ અંગે પણ મમનતા નથી

જેઓ વેદાન્તના આ નિશ્ચયને જાણે છે અર્થાત્ જેમને આ નિશ્ચયનું જ્ઞાન દીર્ઘ સમયથી થયું છે, તથાપિ પચ્ચ જેઓને બાધિકુપર, મુ મુકુપર અને વિપત્તિકુપર બાધિપતિપાત્ર મળ્યું નથી, જેઓ બાધિથી પ્રમગ્ધાવાન થીકાય છે, મત્સુ જેમને ભય ઉત્પન્ન કરે છે અને જેઓ વિપત્તિ આવવાથી વાગવાર હુ ખના નિશ્વાસ નાખ્યા કરે છે, તેઓએ આ વેદાન્તનો વિશ્વને જાણ્યો નથી તેઓનું જ્ઞાન શારર જેને જ્ઞાન કહે છે, તે નથી તે જ્ઞાન બુદ્ધિનો વિલાસ છે તે એક પ્રકારની પડિતાઈ છે ઘડના ઘડાની પાડેલી કમીને વાનવાથી જેમ ઘડ દગતા નથી, પચ્ચ માથા દાસ વાનવાથી જ ઘડ ઉગે છે, તે તુ આ ઘડની કમી જેનું જ્ઞાન છે

વેદાન્તના આ શુદ્ધ નિશ્ચયનું જ્ઞાન, મનુષ્યોને વેદાન્તના મુખ્યગુણો

ત્યારે જ અનુભવ કરાવે છે કે ત્યારે મનુષ્યો આ જ્ઞાનમાં મન, વાળી અને શરીરથી હુબેલા રહે છે; ત્યારે તેઓ જાણે, સ્વપ્ન વગેરે સર્વ અવસ્થામાં, તથા સર્વ કાળમાં આ જ્ઞાનને જ જાળવી રાખે છે. પરંતુ હાલના વેદાંતીઓનો મોટો ભાગ શાસ્ત્રના અર્થો પોતે વાંચતી વખતે અથવા ધ્યાન આગળ તેની કથા કરતી વખતે જ માત્ર મુખ્યથી આ નિશ્ચયોને યોગે છે, પણ હૃદયમાં આ નિશ્ચયોનો તેમને સ્પર્શ સરખો હોતો નથી. સંજગતી સગડીથી પંદર મજા હોયે ટાંગેલી તપેલીમાં ઓરેલી ખીચડી રંધાઈને તૈયાર થયેલી કાંઈકે કાંઈ સાંભળી છે? પાત્રને અગ્નિનો સ્પર્શ થયાવિના રંગોઈ થતી નથી તેમ શુદ્ધ જ્ઞાનના નિશ્ચયો હૃદયમાં ઓતપ્રોત થયાવિના, મન, વાળી અને કાયા તેમાં તન્મય થયાવિના જ્ઞાનનું કળ જે પૂર્ણતા, નિર્ભયતા, અને દુઃખનો સમૂળ નાશ તે થતો નથી.

હું આ મરણ પામવાના તથા રોગ થવાના સ્વભાવવાળું શરીર નથી, પણ જેને કાંઈ પણ રોગ થવાનો કાંઈ કળે સંભવ નથી એવો ચૈતન્યસ્વરૂપ પ્રજ્ઞ હું, એવો નિશ્ચય મનુષ્ય જે કળે કરે છે અને તે નિશ્ચયને સર્વ પ્રસંગે સ્મરણમાં રાખે છે, તે જ ક્ષણથી તે સર્વ પ્રકારના વ્યાધિના ભયના વિચારથી છુટે છે.

પ્રેમનો ભય મનુષ્યને શાથી થાય છે? કારણ તે જાણે છે કે હું મરી જાઉં એવા સ્વભાવવાળો છું, મને વ્યાધિ થાય એવા લક્ષણવાળો છું છું. વ્યાધિની મારા કરતાં બળવાન સત્તા છે. મનુષ્યનો આ નિશ્ચય તેના અંતઃકરણમાં પ્રેમનો ભય ઉપજાવે છે. પ્રેમની વાંત સાંભળી તેને કંપાવે છે. હું ચૈતન્યસ્વરૂપ હોવાથી મારાઉપર વ્યાધિની કે પ્રેમની કાંઈ જ સત્તા નથી એવો નિશ્ચય મનુષ્ય કરે અને આ નિશ્ચયને સર્વદા સ્મરણમાં રાખે તો પ્રેમ કે કાંઈ પણ વ્યાધિ તેને ભય ઉપજાવવાને કિંમિત પણ સમર્થ નથી.

મનુષ્ય એક કાનખજુરાથી કે એક વીંછીથી કેટલો બળવાન છે? તેને એક પથરો મારી પૂરો કરવા મનુષ્ય સક્તિવાળો છે. તથાપિ આ જગતમાં કેટલા બધા મનુષ્યો કાનખજુરાને કે વીંછીને દશ હાથથી દેખી હળી મરે.

તેને વેગજેથી દેખીને ફેટલાઈ નો ઝો બાપરે એવી જુઓ પાડે છે! શું વીંછી મનુષ્યથી બળવાન છે? છતાં આ મનુષ્યોની આવી સ્થિતિ કોણ કરે છે ! ' તેઓના મનનો વીંછીને પોતાથી અધિક બળવાન માનવાનો નિમિષ.

શું એક માખી બાળકથી બળવાન છે? મોં ઉપર ઉડતી માખીને ઉડાડવા બાળક શું સક્તિવાન નથી હોતું ? તો પણ ફેટલાઈ અર્ધા બાળકો મોં ઉપર ઉડતી માખીથી બીરૂ છે અને તેને ઉડાડવાને પોતાનામાં સંપૂર્ણ બળ છતાં પોતાની માને ને ઉડાડવા જુઓ પાડે છે.

પ્રિય વાચક ! તમે બળવાન છો. વ્યાધિને 'મચ્છરની પેડે કે માખીની પેડે મસાળી નાંખવા સમર્થ છો. પ્લેગને તમે તમાગથી મર્યાદા દૂર રાખવા સમર્થ છો. તમારા વિચારમાં તેવું બળ છે, કારણ તમે ચંતન-સ્વરૂપ છો. તમે ચંતન-પોતાથી તમને વ્યાધિ કંઈ જ કરી શકનાર નથી. પણ તમે તમારા પોતાના બળને, વ્યાધિને તમારાથી બળવાન માની ઝોણું કરી નાંખ્યું છે, અને તેથી વ્યાધિ આજે સર્વોપરિ ધર્મ બેઠો છે.

' શું માનવાથી આમ બળ ઝોણું ધર્મ જતું કરે કે ? માન્યું કે અમે મગીજ છીએ તેથી શું ગળામાં નાંખેલો નવ લાખ રૂપિયાનો હીરાનો હાર ફોડી-નો ધર્મ જતો કરે કે ? કેવી જુદિમાં ન ઉતરે એવી આ ગાંડી વાત કહે છે !'

પ્રિય વાચક ! તમારા જુના, બાંધી બેઠેલા વિચારો આ વાત તમને માનવા દેતા નથી. બાઈ ! માનવાથી બળ ઝોણું ધર્મ જતલ છે, અને માનવા માગથી જ નવ લાખનો હીરાનો હાર ફોડીનો ધર્મ જતલ છે. આનો પેલા દાથી-ને જુઓ. એના માથા ઉપર બેઠેલા આ માવતનું બળ શું એના કરતાં વધારે છે ? જો હાથીને આ કાઢે જ્ઞાન થાય કે આવા સેંકડો માવનોને મારા પગતમે ફગડી નાંખવાનું મારામાં બળ છે, તો શું એક પગવાર પણ ને માવતના તીક્ષ્ણ અંકુશના ધાને સદન કરે ? આ પરંતંજતા એને કોણ પેલાવે છે ? અને માવતના કરતાં એનું દબારગણું વધારે બળ સાચી દબાર્ધ મથું છે ? એનું અજ્ઞાન, એનો અપેક્ષ્ય નિમિષ, એ વિના બીજું કોઈ કારણ નથી. અને તમારા ગળામાં નવ લાખનો હાર હોય, પણ તમે તે વાત ન જાણતા હો, તમે તમને

ગરીબ માનતા હો, તો એ નવ સાખનો હાર શું તમારે મન ઠોડીનો નથી ? મનનો નિમમ આ જગતમાં સર્વ પ્રકારનાં જાણો અનુભવ કરાવે છે. તમે વ્યાધિને તમારા ચેતન્યસ્વરૂપથી જાળવાનું માની એકા છે. તમે દાથી જનાં વ્યાધિરૂપ દુર્ગળ અને દાજીમાં ગમળી નંખાય એવા માવનને તમારાથી અત્યંત જાળવાનું આજ્ઞાસુધી ગણ્યો છે, અને તેથી તે તમને આ કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવાં દુઃખો જોગવાવે છે.

હો, જામર યાઓ, તમારા જીના દુઃખ આપનાર નિમમોને પશિયને અને આ વેદાંતસાસ્ત્રના શુદ્ધ નવા નિમમને મારણ કરો. પોપઠની પેટે હું શુદ્ધ ચેતન્યસ્વરૂપ છું, હું વ્યાધિથી રહિત છું, મારે મરણ નથી, એવા અર્થવાળા ક્ષેત્રોના રામડા તાણી રાજ યાઓ નહિ; પણ શાંત મર્મ, અંતરમાં જડા હૃતરી તમારા ચેતન્યસ્વરૂપો વિચાર કરી, તેનો અભ્યાસ એવી રીતે રૂને રૂને આ નિમમને આરદ્ર કરો. જીના વિચાર મરે ને તેને લાલ આરીને લાંબી કાઢો. મારાથી આ થાય એવું નથી, એમ જોલી જ્વાનની પેટે જો પગ વચ્ચે પૂંડડી ન પાસો. કેમ થાય એવું નથી ? એમાં શું કઠિન છે ? આ વિચારને વારંવાર લક્ષ્ય થી મરુશન્યા કરવો, એમાં ક્યાં અધમણ દળાણું દળાણું છે ? કે ક્યાં જો ગાડાં લાકડાં ખીરવાં છે ? બીજા વિચારો કર્યા કરો છો, ને ન કરતાં આ વિચાર કરો. અમદાવાદમાં એ જ્યેમ થયો, ને દિલ્લીમાં એ આમ થયું, એવી એવી પ્રવૃત્તિની પ્રતિભાદૃષ મનુષ્યશરીરને * ન મરે એવી વાનોમાં ને એવા વિચારમાં શી રસ પડે છે ? એથી શું તમારું દુઃખ મટયું કે 'મધિગ્રનું' પકડેલું પૂંડડું છોડનાં નથી ? પ્રિયતમ ! પ્રિયતમ ! સાવધાન યાઓ. સાવધાન યાઓ. દુઃખનો ઉપાય

* અંતરમાં જડા હૃતવાનું જેમને કઠિન જણાતું હોય તેમ જ આ શંખાંગી અધિક વિચારમાં જેમને પ્રવેશ કરવો હોય તેમણે 'જેવસ્તાપકઅધિકારિવર્ગ' સ્થાપિતા 'અપવાતમજજીવોત્કર્ષક'માં લલકાળ લખણ મળે. 'અપવાતમજજીવોત્કર્ષક મંચમાળા'ને મદમ અક્ષ (મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦) નો નામનો આ વિચારોથી બરપુર મંગ, અવસ્થાપક, મદાકાલ વડાદરા એ રૂબરૂ પત્ર લખવાની મળે છે, તે ખરીદવા માલથો આ મંડળમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે.

તમારા જ હાથમાં છે વ્યાધિથી, પ્લેગથી, સર્વ વિપત્તિથી. બચવાનું માધન તમાગ મનમાં જ છે. અને તે એ જ કે હું છવ છું, હું મરણધર્મવાળો તથા વ્યાધિધર્મવાળો છું, એ વિચારને આજથી જ અત કસ્ટુમાંથી રજા આપો, અને જે નીરામતાને અને આરોગ્યને તમે ઇચ્છો છો, જે અજરત્વને અને અમરત્વને તમે ચાહો છો, તે તમારું પોતાનું સ્વરૂપ છે. તે તમે પોતે જ છો, એવો શુદ્ધ વિચાર હૃદયમાં સર્વદા આરંભ રાખો આ વિચાર અધિક અધિક હૃદયમાં આરંભ રાખતાં, અને તમારા જુના વિચાર સામુ જ્ઞેવાનું ધીરે ધીરે એછું થતાં, તમને જલ્પાગે કે જેમ સૂર્યનો હૃદય થતાં ધૂમસ અળપાઇ જાય છે, જેમ દોરડીમાં જલ્પાતો સાપ દીવો આવતાં લેપ થઇ જાય છે, જેમ લાકડાના કુંડામાં જલ્પાયેલો ચોર પ્રાણ કાળ થતાં લાકડું જ જલ્પાય છે, તેમ વ્યાધિઓ તથા પ્લેગ તમારી સમીપથી અળપાઇ જશે. અને તમારી આ નિશ્ચયમાં વધારે શક્તિ પામેલી ઋચિત થતા જેમ શ્રીકૃષ્ણ જ્યાં જ્યાં જતા, ત્યાં ત્યાંથી વ્યાધિઓ નહ પામતા, તેમ જ્યાં જ્યાં તમારું જવું થશે ત્યાં ત્યાંથી તમાગ મહા બળવાનું નિશ્ચયના પ્રબળથી વ્યાધિઓ અળપાઇ જશે. કારણ કે તમે બાગેલા દેવતાના જેવા શ્રીકૃષ્ણ જ છો અને એ નિશ્ચયોની રાખ ઉગાડી મૂકો, અને આજથી શ્રીકૃષ્ણ પે અગમ્યો.

તમને શ્રીકૃષ્ણ કહ્યા માટે હૃદયડાનો નારિતકવાદ લાગ્યો કે ? લાગે જા કારણ તમે જુના વિચારમાં જ રહ્યા કહ્યું છે. મીતા જુએ, અને શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ, ગાનીઓ મારું સ્વરૂપ છે, હું તે તે જ છું, એવું જે વચન કહ્યું છે તે વિચાર કરો. મગ્ગવિર્નસિવ મવતિ । પોતાના ચેતન્યસ્વરૂપને જાણનાર અજ્ઞ જ ધાય છે એ શ્રુતિવચનતરફ નજર નાખો, અને કસ્ટરપાપુની પેડે બડકા નહિ

હું અજ્ઞ છું, હું ઇશ્વરસ્વરૂપ છું, એવું કહેનારા અનેક મનુષ્યો દુ ખી રહે છે, તથા તેમનામાં અહમ્કારવાના-ઈશ્વરપણના ધર્મો પ્રકટ થતા નથી, એનું કારણ તમે જાણો છો ? તેઓનું આ બોલવું મન દોષમાં, તાળવામાં, દાંતમાં, જ્ઞાનમાં, અને કંઠમાં જ રહ્યું હોય છે. ત્યાંથી એક તરુ પણ નીચે ઉતરવું નથી. તેઓ મુખથી અહા છું એમ બોલે છે, અને મનમાં પોતાને છવ જાણે છે.

તેઓ પાતાના સ્વરૂપનું ચિંતન કરતા હોવા જ નથી. તેઓ પેતાંતની પ્રક્રિયાની વાતો કરતાં કાળાકામસ માય છે, અને એક જાણની સુધામાંથી કામ નિવ મેલાવા દમખાં જ હતરી આપ્યા હોય એવી મંબીર મુખમુદ્રાથી વાતો કરે છે, પણ આ વાતનો સ્પર્શ તેમના મનોમય કાસમાં (મનમાં) ફાંટો નથી. જલમાં તેઓ પોતાના ધરનું, પોતાની સ્ત્રીક્રિસ્તનું અને પાતાના અવતારનું ચિંતન કરતા હોય છે; અને તેમના આપા ચિંતનથી, તેઓમાં ઇશ્વરનાં એક અંશ પ્રકટ થતો નથી.

જો કાલમાં અને જાદાર, વ્યવહાર કરતી વખતે કે નિરક્ષિ શેખની વખતે રાત્રી સમય તમે ઇશ્વર સ્વરૂપ કંઈ, એ જાન નમતુ સંખા. ખાતાં, ખાતાં, કિ-હતાં, બેસતાં, તમારા અંકમ સામર્થ્યવાળા નિગ્યા સુખખ્યાનું સમજી કરે નહિ, પણ અધિક ૪/૩ પ્રદાર્યદાર સારવજ્ય બોમવનાર તમારા ઇશ્વરખ્યાનું સમજી વતમતુ રાખો. માંદા દો તો લમજે હાથ ચઢાને, મરીખાડા જેવું મોં કરીને બોલો નહિ તમા મનથી માંડ નહિ કે તું માંદો પડેતો છું, અને માંદે શરીર સકાષ મણું છે. તમારા આ રામના વિમારને જશ પણ તમારા અંતઃક-રખમાં જનાવરની જેઠે જાગેલો નહિ. ને વિમારના સામું પણ જુઓ નહિ. પણ તેને બદલે તમારું આનંદસ્વરૂપ, જંગમાં રોમનો ચિકાળ સંવાળ નથી, તેનું જ ચિંતન કરો, તેના જ વિમાર કરો. પુનઃ પુનઃ બોલો, ખાદો, હરખનામાં આરદ ક્રો કે મારા દેવનાસ્વરૂપમાં 'જુએ આગેઅગિના બીમું' કંઈ જ નથી, આનું જ આ જ ચિંતન કરો. રામના તરફ મોં ન કરતાં અસરોપસ્વરૂપ દેવના તરફ જ મોં કરો. આધાર બોમવના મોં આગળ દોલતા માખમે આધારની ૪/૩ ને ન હોય તો શા માટે બોમવમાં જંતવું જંતમજો કે પ્રકાશ નો દિવે જ છે, અને ને દિવે જોવાથી મળે છે. માટે રોમને ન જુઓ, પણ આગેઅ સ્વરૂપ દેવનાને જ જુઓ. કારણ દેવનાને જોનાર માખમ જ, દેવનાના વિમાર કરનાર માખમ જ, દેવનાનું આખંડ ચિંતન કરનાર માખમ જ દેવનાના દેવનામય પ્રવાહને પોતાના તરફ આજે છે. દેવનાના આરોપ્યમ પ્રકાશ નો સર્વેશ છે જ, તે તમારા હૃદયકમળમાં છે જ. તેમાંથી તમારા શરીરમાં આગળ ને તવાર છે જ.

પણ તમે હૃદયકમળો બાંધી દો તો તે તમારા પ્રાણી જી રીને આવે? ચિંતનનો વિચાર ન કરવો, અને રોગનો વિચાર કરવો, એ હૃદયકમળો બાંધી દોષા બગાડે છે.

■ પ્લેગના દિવસોમાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ મૃત્તું કરે છે ? રોગનું ને રોગનું જ ચિંતન કરે છે. ધર્મમાં ધરના આખા સાથે તેની તે વાતો કરે છે, અને બહાર જ્યાં જાય છે, ત્યાં પણ તેની તે જ વાતો કરે છે. ખાતાં પણ તેની તે વાત, અને નહાતાં પણ તેની તે વાત. નવરા બેઠા હોય તો પણ તેનો જ વિચાર અને કામ કરતા હોય તો પણ તેનો જ વિચાર. પ્લેગની વાતોચિત્તા તેમને વાત કરવાનો કે વિચાર કરવાનો બાંને કોનો વિષય મળે? નથી. પ્લેગ દોષ મોટો દેવ હોય તેમ તેનું જ ચિંતન કરે છે. અને સોફોની આની અખંડ ભક્તિથી આ પ્લેગ દેવતા પ્રમત્ત ધર્મગ્રસ્ત છે, અને સોફોને દેવે દાનશલ્યુર થયા છે ! જ્યાં ત્યાં પોતાનાં પનોના પચાઈ કરે છે ! પ્રેમથી ભળે કે દેવથી ભળે, ભક્તિનો ફળ આપવાનો નિયમ સર્વજ્ઞ છે. ગોપિકાએ પ્રેમથી બચ્ચા તો તેમને પણ જ્યાં ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ દેખાયા, અને સવચ્છે અને કંઈ દેવથી બચ્ચા તો તેમને પણ જ્યાં ત્યાં શ્રી વિષ્ણુ જણાયા. પ્લેગનું પ્રીતિથી ચિંતન કરો, કે બચ્ચી-દેવથી-ચિંતન કરો, બંને પ્રકારે પ્લેગ દેવ તો પ્રસન્ન જ થવાના.

હાપાએમાં જ્યાં જ્યાં પ્લેગની વાતો કાપાયા કરે, મનાધીરો પ્લેગનું જ યોદ્ધાને વારંવાર મ્મરણ જામન રહે, એવાં અમંજ્ય પગલાં બંધી કરે, સોફો પણ તેની જ વાતો અને તેના જ વિચારોથી હોજા રહે, ત્યાં સુદૃષ્ટના ચિંતનની શી આગા ? આની રીને અયોગ્ય વિચારોનું નિત્ય મથન થતાં મનુષ્યોના મગજરૂપી મહામુદ્રમાંથી પ્લેગરૂપી હાવાહવ વિષ નીકળે અને તેની જ્વાળાથી આ પ્રજાનો મનુષ્ય દહન થાય એમ શું આશ્ચર્ય ? ગામેમાં અને શહેરોમાં, પોતોમાં અને મહેલોઓમાં આવ્યા અયોગ્ય વિચારોના કોટપત્રિ મોગરુદિવિવમ વહેતાં તેની હવા નિકારી થાય, તેમાં ઉંદરો મરે, અને પરિણામે આજુગો ડોહા પડે, એમ શી નવાઈ ?

પ્લેગને સમજા નિર્મૂળ કરવાનો એક જ ઉપાય છે, અને તે એ જ કે

મનુષ્યોએ આ સર્વ માલવિનાનાં ચિંતનો છોડી દઇ સંદેવસ્તુનું નિરંતર ચિંતન કરવું. શુદ્ધ વિચાર એ રોમ માત્રથી હિંગારનાર મદ્ય સમર્થ રસાયણ છે. શુદ્ધ વિચાર-શુદ્ધ વસ્તુનું ચિંતન-એ વ્યાધિ અને મૃત્યુને ટાળનાર અમૃત છે. જે મનુષ્ય એનું પાન કરે છે, તે વ્યાધિના ભયથી મુક્ત થઈ અન્નરામર થાય છે.

કેવળ શુદ્ધ વિચાર સર્વ મનુષ્યો તરફાળ કરી શકવા સમર્થ નથી. તદ્વાપિ તેઓ આ પ્લેગનું ચિંતન ન કરવા, તેની વાતો ન કરવા તો સમર્થ છે જ. પ્લેગની વાતો કરી પોતે પણ ન બડકે અને બીજાઓને પણ બંડકાય બંડકાય ન કરે તોપણ આ વ્યાધિની વૃદ્ધિ થતી અટકે. વળી પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતે નિર્ભય રહેવાનો પ્રયત્ન સેવી ભય વડે તેનું ચિંતન કરતો અટકે તો પણ નવું વિધ થતું અટકે.

પણ આમ શી રીતે બને ? નજરે બ્યાં ત્યાં પ્લેગનાં કેસો થતા જોઈએ અને તેનો વિચાર ન આવે એ તે કેમ બને ?

એ બનવું કઠિન જણાય છે એનું કારણ તમે પોતે જ છો. તમે પોતે જ આ કામને કઠિન કરી બેસો છો; છતાં તમારા પોતાનામાં એટલું સામર્થ્ય છે કે આ કાજે આ મડાગાંઠ જેવી સખત ગાંઠને તમે તરફાળ છોડી શકો એમ છે. તમારા હાથમાં એવું દૈવી બળ છે કે દ્વય અડતાં જ તે મડાગાંઠ છુટી જાય એમ છે. પણ તમે પોતે જ માંડને દાથ અડાડવાના ગ્રમ ખાઇ બેસો છો ત્યાં કોઈ શું કરે ? તમે આ કામ બને એવું જ નથી એમ ધારી બેસો એટલે દવે અક્ષાનું પણ તમારા આગળ ચાસે એમ નથી. બધાનાં ઓસડ હોય છે પણ એક છંદનું ઓસડ નથી.

પ્રિય વાચક ! સક્રિયાર સેવકો એ કામ જરા પણ કઠિન નથી. તમને એ કામ કહણ છે એમ કહી કોઇએ બાંધીવડાવી માર્યા હોય તો તમે ખોટા જ બીન્યા છો. અગંત, માન્યા કરવાથી જ પુષ્ટ થાય છે. અસાનમાં વસ્તુનું કંઈ જ ન બળ નથી. તેની પોતાની કોઇ સત્તા જ નથી. તમે પોતાના વિચારથી તેને પુષ્ટ ન કરો તો તેનામાં અસ્તિત્વમાં રહેવાનું જનું કંઈ સામર્થ્ય નથી. લાકડાંના દુકામાં તમે ચોરની કદખના કરીને ચોરને જોવા ન કરો તો શું એ ચોરનામાં

પોતાનામા પોતાની હયાતી સખનાનું જાણ પણ છે ? જોગી વાતમા જે
 મુશ્કેલી હોનાનું બધા માથે ભેગું થાય ? લોકકલ્યાણ દૃષ્ટિમા જોગી માથું છે જ
 નહિ. પણ તમે માથાની કલ્પના કરો તો માથુંગે દેખાત ને મોટા મોટાડોળાએ
 દેખાત હાથની કલ્પના કરો તો હાથ દેખાય અને એક કાગળ પકડેલી છે એનું
 ધારે તો કાગળ દેખાય તમે ધારો એટલું સધળું દેખાત. આ જોગી વાત
 તમને ખરી જણાવી ન જોઈએ પણ ખરી દેખાત. જેનું કારણ એટલું જ
 કે તમે પોતે ખરા છો તમે ચૈતન્યમય છો. તમારી મત્તા માગી છે અને
 નેથી તમારી કલ્પનામા રહેલી. માગી મત્તાનડે આ જોગી વાત માગી થઈ
 પણ છે બાકી તે તો છે જ નહિ તમે તેના ક્ષિત્ર છે તેના ખતાનનાર છો તમે
 તમારી મત્તા લેઈ લીધી કે ને જોગી વાતને નિમુનના હાથ રહેવાની
 જગ્યા નથી તે મુજબ જ હતી નહિ તમને દેખાય છે તે વખતના પણ નથી વિચાર
 રૂરડાનું જ તમારે કામ છે અજાનના વિચાર કેટલી જ્ઞાનતો વિચાર કયા કે લગ્ન
 આજ્ઞાન જન્મ દીપ્તિ આજ્ઞાના અધાર નાશી અવ્યક તેમ જનું રહે છે ક્યા ગુણે ને
 જણાવું નથી તેનું જણાવે અવાગની મત્તા હોત ત્યારે જ ગુણ જેની રચના
 નથી-અરોગ વિચારની-મત્તા જ નથી શુદ્ધ વિચારની જ્ઞાનની જ મત્તા છે
 જ્ઞાનાર્થે સર્વ વસ્તુઓ અસ્મતાત્ રૂપે સર્વ જ્ઞાનતો અગ્નિ પ્રવૃત્તિ જેના દુઃખ
 વાતા દુઃખ, જેમ વાસની ગણમા એક અગ્નિમાગી જેટલો દેવતા મત્તા તે ગ
 ણીને ભરમ થઈ જાય છે તેમ જગી. તરમ થઈ જાય છે અજ્ઞાનના દિમાનમ
 જોડા મોટા પરિણામે આજ્ઞાના અન્ન પ્રાપ્તિ માધાની જરૂર નથી જ્ઞાનની શુદ્ધ
 વિચારની જ જરૂર છે

ખેડેલો ભવ વસ્તુના અજ્ઞાનથી હોય થયો છે જ્યારે વસ્તુનું યથાર્થ
 જ્ઞાન થાય છે ત્યારે મર્વ પ્રેમ ના બરનો એકે દાસે લય થાય છે સ્વતંત્ર મર્વ શુ
 ખનું કારણ છે અને અજ્ઞાન મર્વ દુખનું કારણ છે સ્વતંત્ર અલ્પત નિર્ભયવ...
 આપનાર છે, અને અજ્ઞાન મરડો પ્રવૃત્તિ બાને જન્મ આપે છે અને તેમને
 પોતાનું આપી શુદ્ધ કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેમને અજગમર મમે છે

જેમ જેમ મનુષ્ય બધને જોડા કરે છે, તેમ તેમ તે દુખને જોડા કરે

છે, અને જેમ જેમ તે બાપને વધારતો જાય છે, તેમ તેમ તે દુઃખને વધારતો જાય છે, બપ વિના દુઃખ ક્રિપ્ત થતું નથી, કારણ બપ એ દુઃખનો પિતા છે.

બપ ક્યા કારણથી ક્રિપ્ત થાય છે? વેદાંતશાસ્ત્ર કહે છે કે દૈત્યદ્વિ મયં મનતિ દેવતી જ, એ વસ્તુ માનવાથી જ બપ ક્રિપ્ત થાય છે. અદૈત અર્થાત્ એક વસ્તુ માનવી એ જાન છે. દૈત અર્થાત્ એ વસ્તુ માનવી એ અજાન છે. આ દૈતને માનવાના અજાનથી સર્વ પ્રકારના બપ પ્રકટે છે.

દૈત અને અદૈતના અનેક મનુષ્યો અગડા કરે છે. કોઈ દૈત 'સાચુ' કહે છે, કોઈ અદૈત 'સાચુ' કહે છે. અદૈત એ અગડનો વિષય નથી અદૈતનો સિદ્ધાંત અગડા ભટ્ટે નથી, પણ સુખ સેવા માટે છે. જ્ય ભાતથી છૂટી નિર્ભય થવા માટે છે. દુઃખના થયેલા ખોટા ભાનથી મુક્ત થઈ સુખમાં રથપાવા માટે છે. આજના વેદાંતીઓનો મોટો ભાગ, તથા દૈતનો પણ માનવાશ્રમો, સુખને પ્રાપ્ત કરવાનું 'પોતાનું' મુખ્ય કર્તવ્ય જાણે એ રાખી અદૈત અને દૈતના અગડામાં શરીરનો વાળીનો અને બુદ્ધિનો દુરુપયોગ કરે છે, અને દુઃખનો નાશ કરવાના અલ્પન સ્વર્ગ ઉપાયનો અનાદર કરી દુઃખમાં નિરંતર સંકળા કરે છે.

પ્રિય વાચક ! કદાચ તમે દૈતના મિદ્ધાંતને માનવાશ્રમ હો તો આ અદૈતની વાત સાંભળી બડકશો નહિ. અને આ લેખને ફક્ત દેઈ દુઃખમાત્રથી છૂટવાના આ સ્વર્ગ ઉપાયથી કમનસીબ રહેશે નહિ આ શાસ્ત્રના શબ્દો સાથે તમારે દેવ છે, પણ કંઈ સત્ય સાથે તમારે દેવ નથી જ. અને સત્ય એવું સ્વર્ગ છે કે તમારા જોવા બુદ્ધિમાનને તે લક્ષમાં ઉતરતા વિલંબ થાય એમ નથી.

પ્રકાશ જેવા મહાબક્તનું ચરિત્ર તમે જાણતા તો હશે જ. એમને જગમાં, રથજમાં, રક્ષમાં, માન્યમાં, પશુમાં સર્વમાં શું જણાવું હતું? સર્વ ચર-અચર પદાર્થોમાં એ મંદા બક્તને વિપ્લવું જ દર્શન થતું હતું. એથી એક પગ વસ્તુ ન હોતી કે જેમાં એમને વિપ્લવું બાન ન થાય. કુંડામાં એમને પોતાની અંદર તથા બહાર, ઉપર નીચે અને દશે દિશામાં વિપ્લુ, વિપ્લુ, અને વિપ્લુ જ જણાતા વિપ્લુવિના એમને જીને કાઈ પાત્રે જ જણાતો નહેતો. એકતા એમને જ નહિ, પણ જેટલા જેટલા મહાબક્તો થઈ ગયા છે, જેટલા જેટલા

ક્યને પોપટની પેઠે ન જાણતાં તેના અર્થનો વિચાર કરીએ. પરમેશ્વર એટલે એક એવું તત્ત્વ જે કેવળ આનંદસ્વરૂપ છે, જે કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, જે કેવળ સુખસ્વરૂપ છે, જેનો કોઈ કાળે કોઈ દુષ્પાવથી નાશ થતો નથી, જે હવનનું હવન છે, જે કેવળ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, જેમાં દુઃખનો સ્પર્શ નથી, જેમાં રોગ કે વેદનાર જેવું કંઈ રહી શકતું નથી, અને આ વિના જે અસખ્ય શુભથી ભર્યું છે, એવું તત્ત્વ તે ક્યાં છે? સર્વત્ર એટલે જ્યાં જગાએ. હવે, નીચે, ખાંડે દિશાઓમાં, જ્યાં જગા છે ત્યાં ત્યાં સધળે. આ તત્ત્વ આ સુધળી જગાએ હું કરે છે? તે સધળી જગાએ વ્યાપી રહ્યું છે. આ સુધળી જગાએ તે સદા જાણ કાયમ રહ્યું છે. ગઈ કાલે હતું, અને આજે નથી એમ નથી. આજે છે, અને કાલે નહિ હોય એમ નથી. જૂન કાળમાં, વર્તમાન કાળમાં અને ભવિષ્ય કાળમાં તે તો છે, છે ને છે જ.

ધારો કે તમે એક મહાસાગરની મધ્યમાં પાણીની અંદર બેઠા છો. તમે તમારીકપર તથા નીચે અને ચારે બાજુએ શું જુઓ છો? જળ જળ અને જળ જ તમે જુઓ છો. જળવિના તમને બીજું કંઈ જણાતું નથી. જળને બદલે હવે પરમતત્ત્વની કલ્પના કરો, અને હવે દિશાએ પરમેશ્વર કેવી રીતે વ્યાપી રહ્યા છે, તેના અર્થની અટકળ તમે સહેલથી કરી શકશો.

જો તમે આ વર્ણનસાથે તમારી વૃત્તિને ધ્યાન દઈ જોડી દશો તો હવે દિશાએ આ તત્ત્વ વ્યાપી રહ્યું છે, એ વિચાર તમારી શુદ્ધિમાં આગ્રહ થશે. હવે આ વિચાર જેમ મહા બંને અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ખરો માને છે અને અનુભવે છે તેમ તમે પણ યોગીવાર ખરો માનો અને અનુભવો એવે એ વિચારમાં પાછો ફરો કેટલી રહે. જુઓ! તમારા અંતઃકરણની કેવી સ્થિતિ થઈ છે. તમે પરમતત્ત્વનાર ચર્ચા છો? તમને આ વખતે પરમતત્ત્વ વિના બીજું કંઈ જણાતું નથી. પ્લેગ કે બીજા રોગો કે અસખ્ય દુઃખો એમાંનું કંઈ, આ વિચાર જ્યાં સુધી તમારી વૃત્તિમાં કાયમ રહ્યો છે ત્યાં સુધી તમને જણાતું નથી. સધળે પરમતત્ત્વ વ્યાપી રહ્યું છે, ત્યાં પ્લેગો રહેવાની જગા ક્યાં છે કે તમને જણાવે પ્લેગ ન હોવાથી આ ક્ષણે તેનો વિચાર પણ ન આવવાથી તમને પ્લેગનો

ભય થતો નથી નિર્ભય તત્વો વિચાર કરવાથી તમે નિર્ભય થશો એ સુખ
 મર્મવાળા તત્ત્વને પ્રતિમા ચિત્ર ગણનાથી તમને સુખનું તથા આનંદનું
 બાન થયું છે

પણ આ સિવાયને જરાક ગ્રન્થના દો આ આપડ તત્ત્વના વિચારમાંથી
 જાગૃત્તિને ચનામ્બાન કરો, અને જુઓ ત્તી સ્થિતિ ધાન છે ? જો પેત્રો
 પેત્ર દેખાશે ! જો પેત્રો મનાશે ખાતો દેખાશે ! જો પેત્રો ગામમહા
 લાગેને ગોવાના બધાને તા ધામના ખુપકા દેખાના ! જો પેત્રો પેત્રોનો ટોચર
 દેખાશે ! હવેમા ધમાચ્છી ધર્મગી ત્યારે જતી રી બનના અકુરો કુરી
 ની જના તમાર ચિતાનંદે સુખ લેનાઈ ગયું તમાર અત રસુમા કરેસ
 હુ અ નેરેનો વામ થો

પાછો જરા બનાવડ તત્ત્વો વિચાર મો જુઓ મધ્યે તે જ છે આ
 વિચારને દત્તિમા દાની ગો ટી મધ્યી હરેલી ધમાચ્છા પાછી બધ પડી
 જન છે ચારે આશ્રમે આખો પગી ન મે એવી ઉડેલી ધળ જેમ વગ્માનું
 એક મખત ગ્રાપકુ પડના પગમા અદ્વૈત ધર્મ જન છે, તેમ બધ, ચિતા
 હુ અ બડ એક પગમા અદ્વૈત ધર્મ જન છે

દિન સચ્ચ ! અદ્વૈતનો નિશ્ચય અદ્વૈતનો વિચાર પરમતત્ત્વ સવળે
 નાપડ છે એ ચિતન, એ વિચારમા જ દત્તિનું ગ્મણ-આસ મહારતને
 પ્રમોદના છે જરાક તમે રી મના દો છો બો એ રસવાળી તમાને
 બરમા નથી દોતી લાગે આ પેત્રો વિચારો તમાર અત કજમા ન ઉડેના
 તમાથી તમને કસી નગ ત હાન છે જગરના મજમા, પરમતત્ત્વ મધ્યે
 નાપ ઇ એ વિચારકો પેત્રોના વિચારનું નિગમર પજુ તેડી જ નિમત
 આપે ક એટલું જ નહિ પજુ પડના વિચારોથી બધ કુપન યદ સરીતમા તોડી
 તોરે મનની જે કા ઉડેને તેડું બડ જ ન થાયથી તમાર તોડી કુદ મો ક
 આન મહા ગમે તેડો પેત્રો આનનો હોત તો પગ તમો તેડી જરા પજુ અમ
 ન આન એનું તમને મન આપે છે જેમ સરવ રિપયો એ હાર પ્રદાતો પરત
 પડેથી નાખી દેવામા આ સુ, જુના જુના કિ

પા આ પા બો એમિના

તેનો પ્રાણ સેવાના અનેક ઉપાયો કર્યા તે સર્વ નિષ્ફળ ગયા, કારણ પરમતત્ત્વ વિના તેમની શક્તિ ખીન ક્ષાની હ્મ્યાતી જોતી જ નહોતી, તેમ તમે પ્લેગના મધ્યમાં રહેતા હશે, તમારી આશુઆશુ અને તમારા ધરમાં માણસો દુ-પરા દુપરી મરતાં હશે, તમારા સ્વાસ્થમાં, અને ખાનપાનમાં પ્લેગના લાંબા નવા વિષ પુષ્કળ પ્રમાણમાં આવતાં હશે, તો પણ તમને કંઈ જ થવાનું નહિ, કારણ તમે આ વસ્તુઓને જોતા જ નથી અને તેમની સત્તા માનતા નથી. તમે સર્વત્ર પરમતત્ત્વને જ વ્યાપી રહેશું નિશ્ચય છે અને તે જ ચિંતન કરે છે; અને જેમ અધોરમાં પટેલી દોરડીને દોરડી ન બાળુનાર સાથે બાળુની છળી મારે છે પણ આ દોરડી છે એમ બાળુનારને કશું જ થતું નથી, તેમ ખીનજોને તેઓની કલ્પનાનુસાર પ્લેગ વગેરે દુઃખદાયક અસર પ્રસંગો જણાતાં છતાં, અને તેથી તેઓ છળી મરતા છતાં તમને તેવો કશો જ અનુભવ થવાનો નહિ.

પણ આમ પરમતત્ત્વ સમજે જોઈએ, તેનો જ વિચાર શક્તિમાં કામ્ય સામ્યો, તેથી પ્લેગ અટકવામાં, અને આપણને ન થવામાં કારણ શું ?

કારણ જે મનુષ્ય જેનું ચિંતન કરે છે, જેનો વિચાર કરે છે, જેનું ધ્યાન ધરે છે, તે મનુષ્ય તે વસ્તુના જોયે જ થાય છે, એ આધ્યાત્મશાસ્ત્રના ખંડન ન કરી શકાય એવો અવ્યય સિદ્ધાંત છે. પરમતત્ત્વ રોગરહિત છે, તેથી તેનું ચિંતન કરનાર રોગરહિત થાય છે. પરમતત્ત્વમાં મરણ નથી, તેથી તેનું ચિંતન કરનાર મરણને છોડે છે. પરમતત્ત્વમાં બધું નથી તેથી ચિંતન કરનાર નિર્મય થાય છે. પરમતત્ત્વ શુભસ્વરૂપ છે તેથી તેનું ચિંતન કરનાર શુભમય થાય છે. પરમતત્ત્વ એકવર્ણનો અનત મહાસાગર છે તેથી તેનું ચિંતન કરનાર એકવર્ણમાનનો પાત્ર થાય છે. સ્વરૂપમાં પરમતત્ત્વ સર્વ પ્રકારનાં શુભધો પરિપૂર્ણ છે, તેથી તેનું ચિંતન કરનાર સર્વ પ્રકારનાં શુભને પામે છે.

પ્લેગ એ મનની કલ્પનાથી જ ઉભો થયો છે, અને તેથી મનની કલ્પના દૂરનાં અર્થાત્ સર્વત્ર પરમેશ્વર જ વ્યાપક છે, પ્લેગ વસ્તુતઃ છે જ નહિ, એનો મન વિષય વસ્તુમાં આવર કરનાં ને ઓગળાવવા પડે તે એક મનુષ્યનો

આપણે અત્યંત પ્રીતિપાત્ર માનતા હોઈએ છીએ ત્યાં સુધી તે આપણને તેવો જણાય છે. તેના અવયવો આપણને સુંદર લાગે છે. તેના બોલવા ચાલવા વગેરે દરેક કામમાં આપણને મુશ્કેલી જ લાગે છે. તેના વિયોગે આપણાં નેત્રમાંથી આંસુ પડે છે. તેના સમાગમમાં અત્યંત સુખ લાગે છે. પણ તે જ મનુષ્યોએ આપણું મન બદલાતાં, જાગેલો દૃઢ પ્રેમ કાણમાં નાશ થઈ જાય છે. મિત્રતા શત્રુતારૂપ થાય છે. મુશ્કેલીમાં અવગુણ જણાય છે અને તેના પ્રતિના આપણા સર્વ ભાવ ફરી જાય છે. મનુષ્ય તેનો તે છતાં તેની સુંદરતા ક્યાં ગઈ તે આપણે જાણતા નથી. આ પ્રકારે એકની એક જ વસ્તુને સુંદર અને કુરૂપ દેખાડનાર મન જ છે.

એ જ પ્રમાણે વસ્તુતઃ પરમેશ્વર જ સદાયે જાણી રહ્યા છે પણ તેમાં આ આખા જગતની કલ્પના અને કરેલી દેવતાથી એ મુખસ્વરૂપ પરમેશ્વર આજે સર્વને જગત્સ્વરૂપ થઈ રહ્યા છે. એ રોગરહિત નિર્વિકાર પરમાત્મમાં મનુષ્યોને રોગ, દુઃખ, નિર્ધનતા, અને એ વિનાનાં હઠારો દુઃખો નગર પડે છે અને ધણા દહાડાના, ધણાં વર્ષોના, અને ધણા યુગોના આ ઉંઘ માનવાનાં મનના અભ્યાસથી આજે આ દુઃખો અને રોગો, એટલા તો બળવાન થઈ ગયેલા લાગે છે કે તેમની વારતવે કશી જ સત્તા ન છતાં આપણને તે અત્યંત સલ્લહાય એમ થઈ ગયું છે, અને પરમાત્મા જે અત્યંત સલ્લ છે તે અત્યંત અસલ્લ હોય એવા થઈ રહ્યા છે.

વિચારને ફેરવેલ ફરી ફરીને પ્રયત્ન કરીને વિચારને ફેરવેલ જ્યાં જ્યાં રોગ જણાય, જ્યાં જ્યાં દુઃખ જણાય, જ્યાં જ્યાં વિકાર જણાય ત્યાં ત્યાં પુરું ફેરવેલ તેના સામું ન જુઓ. તેનો વિચાર મનમાં પેસવા ન દો; અને સર્વ રથજે સર્વ કાળે, અયોગ્ય જણાતી વસ્તુઓમાં, અયોગ્ય જણાતાં સ્થાનોમાં, અયોગ્ય જણાતી સ્થિતિઓમાં પરમાત્મની ભાવના કેળવેલા પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ સેવાતાં જ આ ધણા કાળનું જામેલું અજ્ઞાનનું જાણું તમારા હૃદયમાંથી નાશ થવાનો સંભવ આવશે.

શાસ્ત્રના શુદ્ધ નિશ્ચયોની વાનો કરવાથી કંઈ વળવાનું નથી. હરિરંવ

જગત્ જાગદેષ હરિઃ । પરમેશ્વર જ આ જગત્ રૂપે સ્થિત રહ્યા છે, અને જગત્ જ પરમેશ્વરરૂપ છે, એવું એવું મુખથી જોષનાથી દુઃખ ટળવાનું નથી. પણ જગત્ની સર્વ વસ્તુઓને, રોગોને, દુઃખોને, અને આ પ્લેગને રચાને પરમેશ્વરનો જ વિચાર કરવાથી, પરમેશ્વરની જ ભાવના કરવાથી રોગ, દુઃખ અને પ્લેગ ટળવાનો સંભવ આવવાનો છે. આ મઠિ આગી વસ્તુનું ચિંતન ન કરતાં જોડી વસ્તુનું ચિંતન કરે છે । શાસ્ત્રના નિશ્ચયો આજ દુઃખની વખતે, ભાવની વખતે, અનુભવમાં લગાવતાં આજ કાશ્મીરને પાટલી નીકળી જાય છે, અને એ તે જોડા અર્થ પુરોનાં કામ છે, એ જોડી પોતાની મેળે જ અસમર્થ કાપર બનવા તૈયાર થાઓ છો, ત્યારે આ નિશ્ચયોનો, શું મનુષ્ય શરીર છોડી પશુશરીર આવશે, ત્યારે ઉપોગ્ય કરશે ખાચો છે । પ્લેગના જંતુઓનું અને પ્લેગના ભેરનું સમજાવે ચિંતન કરીને તમે પોતાના શરીરમાં પ્લેગના જંતુઓ ઉતરવા કરો છો, અને આખરે પ્લેગના જંતુરૂપ જ થાઓ છો. દીવેલોને જેને જુલ્મળ લીધી લેાય છે, તે મનુષ્ય દીવેલના સ્વાદનો જ્યારે જ્યારે વિચાર કરે છે, ત્યારે ત્યારે શું તેને કમકમી નથી આવતી । તેના ફંવાદાં લેખાં થતાં નથી । દીવેલનો વિચાર કરીને અમૃતના સ્વાદના વિચારથી થતું પ્રસન્નતાનું બાન કોને થયું છે । તમે પ્લેગના વિચાર કરીને નિર્ભય રહેવા પારો છો, તે શી રીતે બનશે । નિર્ભય તરવો જ વિચાર કરેા એ જ નિર્ભય થવાનો અભેદ્ય ઉપાય છે.

શ્વેત સ્વપ્નં મદ્ર । પરમાત્મા જ આ સ્વં છે; જેહ માનાસિક ક્રિયા ના આ જુદા જુદા જગ્યાના પદાર્થો છે જ નહિ; એક જ તત્ત્વ સુષ્કે બધું છે, અને સર્વજ્ઞ ત્યારે એક જ તત્ત્વ બધું જ સારે તમે પોને પણ તે તત્ત્વરૂપ લેવાથી તે તત્ત્વ જ છે, તત્ત્વમાર્ગ તમે તે ઈશ્વર જ છો—આ વિચારોને વારંવાર એવી તે વડે યતિમાં પ્રકટતા દર જાનવડે સદ્ મદ્રાસિક નું જાત જ છું, અને તેથી મને પ્લેગ વગેરેથી કંઈ જ ધનાર નથી, એવા વિચારમાં રમી રહી રોગ, દુઃખ અને ભય ખાતરી મુક્ત થાઓ.

પરમતત્ત્વ કમ્પદ્ય છે. તેમાં રહીને જે મનુષ્ય જેવું ચિંતન કરે છે,

તેણે જ તેને તે દેખાડે છે. તેમાં રહીને પ્લેગનું ચિંતન કરે, તો તમને પ્લેગ જ ન દેખાતા કરશે. તેમાં રહીને મર્ચન આગેનું ચિંતન કરે, તો તમને આરોગ્ય જ દેખાશે.

તમને શંકા થાય છે કે આમ પરમતત્ત્વનું ચિંતન કરું એટલે આ વ્યવહાર શી ઝીતે મધ્યગે ? આખો દહાડો ને મત જ્યાં નગરનાખી ત્યાં પરમ તત્ત્વ જ જોયું એટલે પછી આ વ્યવહાર માધી રહ્યા ! જુખ્યા થયા ને પગમ તત્ત્વનો વિચાર કર્યો, એટલે પછી ખાનાનું કામ શી રીતે થયે ? આ તો બારા થઈ જવાની વાત છે. ગુરુમાં રહેવું દોષ, સંસારનો ખપ ન દોષ, સારે આમ કરવું ફાવે. બધો વહેવાર સાધવો હોય તેને તે આ કરું કેમ પાલવે ?

પ્રિય બાઈ ! વ્યવહાર માધવાનો તમારો હેતુ સુખ સાધવા માટે છે, કંઈ કુખ સાધવા માટે નથી. તમારો વ્યવહાર માધતા તમને સુખને બદલે કુખ મળ્યા કરે તો પણ તમારે તેનો તે જ વ્યવહાર કરવો છે. જુખ લાગી દોષ અને થાળીમા ખાવાને માટે હાથ નાખતા અને બદલે તમારા ટાળીયામા ભર આવે તો પણ તમારે તે ખાવું છે, અને જુખ ટાળવી છે ? નદીમા નહાવા માટે પગ મૂકતા તત્કાળ લપસીને ચાર માથેડા પાણીમા જવાવું હોય અને જુખી મરાવું દોષ તો એ તમારે નદીમા નહાવા જવું છે ? તમને વ્યવહાર સાધવાની ટાણ ના કહે છે ? ખાતા પીતા અને વિવિધ સુખો ભોગવતા દાણુ રોકે છે ? જ વ્યવહાર નમને કુખનો આપનાર છે તે વ્યવહાર છોડવવા તમને આટલો આ બદલ આ સ્થળે કર્યો છે ? રોટલી ખાતા કે લાકડું ખાતા ટાઈ વારવું નથી, પણ જેમા મરેણીનો ગળ પકડ્યો છે એવું અજ ખાતા તમને વારવામા આવે છે સ્નાન કરતા તમને કોઈ રોકવું નથી, પણ કુળીને મરી જવાય એવી નદીમા તન કરતા રોકવા ચલ થાય છે.

વ્યવહારમા તમને સુખ જણાવું દોષ તો નિશકપણે અને નિઃસ્પણે સારી પેઢે વ્યવહાર કરો. સધળે થયે વ્યાપી રહેવા પરમેશ્વરમા તમ વ્યવહારની કંપના કરો, તેમા તમારી ઇચ્છામાં આવે એવા સુખો કલ્પો, અને પ્રયત્ન કરી તેવડે પ્રાપ્ત થતા સુખોને અનુભવો. પરમેશ્વરમા મધ્ય સુખ છે, અને

તમારા વિશ્વાસપ્રમાણે, તમારી જાવનાપ્રમાણે તે તમને મળશે. પણ શા માટે તેમાં અયોગ્ય કલ્પના કરો છો ? શા માટે તેમાં ખોલ વગેરે ન ધટે એવા રોગોની કલ્પના કરો છો ? તેવી અયોગ્ય કલ્પનાઓ છોડો, અને યોગ્ય, તમને પ્રિય લાગે એવી કલ્પનાઓ કરો, એ જ આ સ્થળે કહેવું છે. બાવા યદને શુક્રામાં પેસવાનું કાઈ કહેવું જ નથી. અને જે દિવસે બાવા યદને શુક્રામાં પેસવાની શુભ મળે છે, એવું તમારું મન દંડપણે માનશે તે દહાડે લેખકના કે કોઈના રાક્ષા તમે રહેવાના નથી.

સર્વ સ્થળે પરમતત્ત્વ વ્યાપી રહ્યું છે એ શાસ્ત્રી સત્ય સિદ્ધાંત આ જગ્યાએ લખીને જે નિશ્ચય તમારી બુદ્ધિમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કર્યો છે તે એ જ છે કે જે ખોલને આજે તમારા મનપડે તમે સાચો માનીને બેસો છો, જેનાથી આટલા બધા કંપો છો, અને નિરાંતે ઉંઘતા નથી, તથા ખાતા પીતા નથી, તે ખોલ તમારા પોતાના મને જ ઉભો કર્યો છે, તે વસ્તુતઃ છે જ નહિ. જે કહે છે તમારું મન આ શાસ્ત્રના નિશ્ચયને અનુસરીને, તે નથી, એવું દંડ માનશે અને જ્યારે જ્યારે તે છે એવું જણાય, ત્યારે ત્યારે આ શાસ્ત્રના ઉત્તમ નિશ્ચયપડે વિચાર કરીને તે ખોટો માનીને લગશે ત્યારે તમને બધથી મુક્ત થવાનો સંભવ આવશે એ જ આ સર્વ કદીને કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

પોતે ઉત્પન્ન કરેલા છોકરાને જે બાપ વચ્ચમાં રાખતો નથી પણ તેને મોઢે ચઢાવી મુકે છે તે બાપને તે મોઢે ચઢાવી મુકેલો છોકરો લાકડીથી મારે અને ઘરમાંથી કાઢી મુકી સર્વ મિશ્કતનો પોતે ધણી ચર્ચાએસે તો તેમાં દોષ બાપનો પોતાનો જ છે. ખોલના વિચારને ઉત્પન્ન કરનાર તમે પોતે છો. તમારા અંતઃકરણમાં તેને રોજ પાળી પોષીને મોટો કરનાર તથા લાડ લાવનાર તમે પોતે જ છો, હવે તે તમને બધ નામની લાકડીઓના સપાટા મારે, તમારા પોતાના શાંતિ નામના ઘરમાંથી કાઢી મુકી તમને ક્ષેષના અને દુઃખના વગડામાં ધકેલી મુકે અને આખરે તમારો પ્રાણ પણ લે તો તેમાં તમારો પોતાનો જ દોષ છે.

ઝેરી સાપને દુધ પાઈ ઉછેરનાર માણસને તે સાપ કરડી તેનો પ્રાણ

સે નો તે માણસે જેમ પોતાના અજ્ઞાનવિના અન્ય કોઈને દોષ દેવો ઘટતો નથી તેમ અમોઝ અશુદ્ધ વિચાર એવવાના આપણા પોતાના કૃત્યના ફળરૂપે આ મહા રોગ સર્વત્ર ફેલાયો છે તેમાં આપણે આપણા અજ્ઞાનને જ દોષ દેવો ઘટે છે, પણ પરમેશ્વરને કે કોઈને દોષ દેવો ઘટતો નથી.

ત્યારે હવે શું કરવું ? શુદ્ધ સત્ય વિચારને જ એવવો.

તમે પોતે ચૈતન્યસ્વરૂપ છો, અને એમ હોવાથી તમારી સર્વ જડ પ્રપંચઉપર સત્તા છે. માટે તમને કોઈથી કશી હાનિ થવાનો સંભવ નથી. રોગ તમને કંઈ જ કરી શકનાર નથી. એ વિચારને શ્રદ્ધાપૂર્વક માનો, અંતઃકરણમાં તેને રમાડો, રૂંધે રૂંધે તે વિચારના દૃઢ સંસ્કાર પાડી દો.

જ્યાં જ્યાં રોગ ચાલતો હોય એવું તમારાં નેત્રથી તમને જણાય, કાને તેની વાતો આવે, અને તોથી તમારું મન તેના વિચારમાં જોડાવા જાય અને ભયભીત થયા જાય કે તત્કાળ સ્મરણ કરો કે સર્વત્ર પરમેશ્વર જ છે, ખેલે એ પર-મતત્ત્વમાં ઉભી કરેલી અજ્ઞાનીઓની કલ્પના છે, લોકડાના ડુંદામાં અધારાને લીધે અજાણ્યા માણસને જણાતો ચોર છે, વસ્તુનાં લોકડું છે, તેથી ભય કરવો ન-કામો છે, આ વિચારસ્વરૂપે તમારા મનને શાંત સ્વસ્થ અને નિર્ભય રાખો.

તમે પોતે ચૈતન્યસ્વરૂપ છો, તેથી રોગ તમને કંઈ જ કરી શકનાર નથી, એ વિચાર તથા સર્વત્ર ચૈતન્ય વ્યાપી રહેલું હોવાથી રોગને ન જોતાં તેને જોવા માંડતાં રોગની પ્રાંતિ ટળતી હોવાથી મિથ્યા વસ્તુની તમારા ઉપર કંઈ જ સત્તા ચાલવાનો સંભવ નથી એ વિચાર મથાર્થ રીતે સેવાતાં તમે રોગ ભયથી તથા રોગથી સર્વ પ્રકારે મુક્ત રહી શકવાના જળને પ્રાપ્ત કરો છો, એમાં કશો જ સંશય નથી.

પરંતુ આ વિચાર જેમણે નવો જાણ્યો હોય છે, તથા જેમણે તેનો અભ્યાસ કર્યો હોતો નથી, તે મનુષ્યોને તે દૃઢ થતો નથી. રોગની મનુષ્યો ઉપર મત્તા છે, તે ચેપી હોવાથી ચેપવાળા સ્થાનમાં રહેતાં અવશ્ય વળગે છે, આ વગેરે વિચારો લાંબા કાળના અભ્યાસથી તેમને દૃઢ થયેલા હોય છે અને તેથી તેમને રોમે રોમ તે વિચારો વ્યાપી રહેલા હોય છે. આથી કરીને એક

વાર આ લેખ વાંચવાથી અથવા આ વિચારો ખરા છે એમ એક વાર માનવાથી, એ જુના વિચારોની આખા શરીરમાં અને હૃદયના છેક ઉડા ભાગમાં પડેલી છાપ ભુસાવાની નહિ. અને જ્યાં સુધી એ જુના વિચારની છાપ ભુસાઈને આ સત્ય વિચારની છાપ અંતઃકરણમાં દૃઢ થાય નહિ, ત્યાં સુધી આટલું વાંચવા માત્રથી કે જાણવા માત્રથી પ્લેગથી કે કોઈ પણ રોગથી મુક્ત થવાનો સંભવ આવવાનો નહિ. માટે રોગનો સમૂહ લય કરવા માટે આ વિચારોનો પુનઃ પુનઃ દૃઢ અભ્યાસ કરવાની જાણ અગત્ય છે. દૃઢ અભ્યાસ થયે તો રોગનો, પ્લેગનો કે કશાનો ભય રહેવાનો સંભવ નથી. પણ તે દૃઢ અભ્યાસ ન થયો હોય ત્યાં સુધી મનુષ્યોએ આ વ્યાપી રહેલા પ્લેગથી ઉગરવાને શું કરવું ?

પ્રથમ તો મનુષ્યે કોઈ પણ સ્થળે પ્લેગ ચાલતાં, ભય થતો હોય કે ન થતો હોય તો પણ જ્યાં પ્લેગ ન ચાલતો હોય તેવા સ્થળમાં જતા રહેવું. ગામ બહાર ખુલ્લી જગ્યામાં રહેવાનું અને તો અધિક સારું. તેના તે સ્થળમાં રહેવાથી ત્યાંના વાતાવરણમાં પ્લેગના વિચારોના મોઝાં વહેતાં હોવાથી સદ્-ચારના અભ્યાસવિનાના મનુષ્યને તે વિચારોની ધીરે ધીરે અસર થાય છે, અને તેથી તે નિર્ભય હોય છે તો પણ ધીરે ધીરે ભય ધરવા માંડે છે. અને એમ થતાં તે પ્લેગનો ભોગ થવાને લાયક થાય છે. વળી જીવંતમાં મનુષ્યના મનની સ્થિતિનિર્ભળ હોય છે. જાત્રુ અવસ્થામાં તેનું મન સખળ હોય છે. જે વિચારોને જાત્રુમાં તે રોકી શકે છે, તેવા વિચારોને નિદ્રામાં તે રોકી શકતો નથી. દિવસે સારા વિચારોને સાવધાનતાથી સેવનાર ઘણા મનુષ્યો સ્વપ્નમાં નહારા વિચારોને ખાળી શકતા નથી. કારણ કે રાત્રિએ નિદ્રામાં મનુષ્યનું મન અસાવધ તથા નિર્ભળ હોય છે. આવી અસાવધ નિર્ભળ સ્થિતિમાં, પ્લેગના સ્થાનના વાતાવરણમાં જે પ્લેગના વિચારોનાં અસંખ્ય મોઝાં ચાલતાં હોય છે, તે તેના મન ઉપર અસર કરે છે, અને દિવસે તે નિર્ભય રહેતો હોય તો પણ તેના મનને રાત્રિએ તેના અજાણપણામાં ભયભીત કરે છે; અને આમ ધીરે ધીરે થતાં, અને ભય વધતાં તેને પ્લેગ થવાનો સંભવ આવે છે. આથી કરીને પ્લેગના સ્થાનમાં દિવસે રહેવું જાણી ભય ભરેલું ન ગણાય તો પણ રાત્રિના સમયે તો

તુક્યાન ક્યાન થા જ છે પ્યેગ જે રાત્રિએ મહુ વધે છે, એવું સર્વ સ્થળે
મનાય છે તેનું આધ્યાત્મિક કારણ આ છે વળી જેમ નિદ્રામાં મનની નિર્મળ
સ્થિતિ એમ્ને ગમે તેવી જહારની અમરો જટ મદલુ કરે એવી સ્થિતિ થાય
છે, તેમ ગભિના સમયમાં પણ મનની તેવી જ સ્થિતિ થાય છે અને રાત્રિમાં
મનની આવી સ્થિતિ થતી હોવાથી જ, જે પ્રમ ગો મનુષ્યોને દિવસે જુદા ક્રિયા
બધ ઉપજતી શકતા નથી તેના તે જ પ્રસંગે રાત્રિ પડતા મનુષ્યોને સવારે તે
છે પોતાના પરમા દિવસે એકલા રહી શકનાર ધણા મનુષ્યો રાત્રિએ, વેધને
બારણા બધ કરેલા છતાં અને કરા પણ બચનો મ ભવ ન છતાં પણ, કોઈ
રહેતા છળી મરે છે, કારણ કે પ્રકાશ મનને સમ્પળ કરનાર છે, અને આ
મનો દુર્બળ કરનાર છે આથી રાત્રિએ ચનાર મનની આવી દુર્બળ સ્થિતિને
પ્યેગના ધ્યાનમાં રહેલું, એ નિર્મલતા બરેનું ન હોવાથી દૂર જતું, ગામરા
અને

વમતિવાગા સ્થાનમાં દૂર જવા કરતા ગામ જહાર વસતિવિનાન આવી
તમેમાં કે મેદાનોમાં જતું એ વધારે લાભમરક છે નારણ કે વમતિનાળા મધિક
નોત્ વાતાવરણ મનુષ્યોના વિવિધ પ્રમારના સારા નયરા નિયાગેથી દૂષિત
એનું હોય છે અને વમતિવિનાના એતરોના વાતાવરણ તેવું થતું ન વિકાગે
વાથી તે વાતાવરણ ઘણે અશે શુદ્ધ હોય છે વળી તે સ્થળે રહેના આન
હને મો પ્યેગ વળગવાનું નથી, એનો નિગમ વૃત્તિમાં દંડ થયેનો દોનાથ
બ્યરહિત રહે છે અને અત પ્રણની બનામી સ્થિતિ એ પ્યેગના બીજા સા
અગતરની જમીન દોનામી, તથા નિર્લય સ્થિતિ એ આરવાનું રેતીનું રહિત
ગામ જહારની ખુલ્લી જગામાં પ્યેગના વખતે રહેલું એ બહુ વાના
છે

પ્યેગના સમયમાં જે તે ગીને અત પ્રણ પ્યેગના બધથી તથા સા
વિચારોથી રહિત રહે તેમ ક્યાની બહુ જરૂર છે આથી વિચારવાનું મનુષ્ય
ન્યા ન્યા પ્યેગમ બધી વાતો આત્મી હોય ત્યાથી વેગળા ગહેવું તેની
વાતો સામજવાનો પ્રસંગ આવે તો રસથી ધ્યાન દધને કદી આમજવી નહિ

અને સંબંધમાં જાય તો સદ્વિચારને સેવીને તેને અંતઃકરણમાં દરવા આવકામ
આપવો નહિ. પોતાના અંતઃકરણમાંથી પ્લેગનો ભય ટાળવા જેમ પ્રયત્ન
તેને નેમ ને ને પોતાના સંબંધમાં આવે તેમનો ભય ઓછો કરવા
પણી મંડરવો.

રહેવાની જગ્યા અમાને મનુષ્યો આવા વખતમાં બીજાઓને બંદુ ન બાકાતી
બંદીકણ સહજ તાવ આજો કે તરત તે તાવવાળા માણસ અગળ એવી
વિચારવધાનો કરે છે કે તે રોગી બંદુ ન બપોળીન થઈ જાય છે. તેના સંબંધમાં
ન હોય જા કરે છે કે અમુક માણસને આમ જરા તાવ આજો હતો અને જ્વેત
બધે ન જા તો તે વધી ગયો, એક મોટી ગાંઠ બગડમાં નીકળી અને રાતમાં તો
ને રંધકાઈ ગયો. આવાં અને આ વિનાનાં હજારો વચનોથી રોગીની કલ્પના
જાનાં નીકળી જાય તરીકે યુક્ત છે તેથી તે બિચારો પ્રત્યેક ક્ષણે હમણાં તાવ વધશે,
જાનાં નીકળશે, એના એ જ વિચારો કર્યા કરે છે અને આના પરિણામ-
માંજે બંદુ પોચું અંતઃકરણ હોય છે તે સધારણ તાવમાંથી પ્લેગ થયાવિના
માથા છે નથી. માટે કાલા માણસોએ કાંઈ પણ રોગી આગળ આવ્યાં અમાને મૂર્ખ
વિચારોને આવવા દેવાં નહિ. ધણાં ઘેરાં તથા ઘણાં ડેશીઓ સહજ તાવ હોય
પણુ રોગી આગળ વાતો કરે છે, 'હાય હાય બાપા શો તાવ ચડ્યો છો
મુશ્કેલી દેખડા ને દેખડા ઉના થઈ જાય એવો તાવ સસડે છો આમાંથી તો મુ-
શ્કેલી થઈ જાય શું બધું મોંદું લેવાઈ ગયું છે' બિચારની જ મહિનાની શક્તિ
આર. આ નાંખી વળી કેટલાંક તો વાતો કરે છે, કે 'પરમેસર પરમેસર કરો! આ-
નથી તો ભગવાન હવે જમાવે સારે ખરો જામજેવો રોગ આજો છે તે શુદ્ધ
અનુભવિના હોવાનો નથી આ અને આના જેવાં એવાં સેકેડો વચન મોસે છે કે
તેથી તારા રોગીના હાંબ ગમડી જાય છે. તેનું મન નિરાશ થઈ જાય છે. તે હવે હું
આર. જામજેવો એમ માને છે. પોતાના સારા થવાની આશા છોડતો જાય
છે, અને છેક નિરુત્સાહ થઈ જાય છે. રોગ મટવામાં ને આશા, ને
વિશ્વાસ, ને શ્રદ્ધા, ને હિસાહ ને પ્રસન્નતા, ને શુભ વિચાર વગે-
રેની જરૂર છે, તે સર્વનો આવાં લોકો રોગીમાંથી નિત્ય આવી જાય

પાતો કરી નાશ કરી નાખે છે અને રોગીને મૃત્યુનો ડાગો કરી મરે છે આમા ધરના માણસો ઉમેરો કરે છે ત્રી હોય છે તો ધારે છે હવે મારો પતિ મરી જશે અને તેથી તેના ખાટલાઆગળ બેસી ૫૬ ૬૫૬ આસુ પાડે છે મા હોય છે તો તે બદલે હોય છે તો તે, અને આમા જો જુદા જુદા મગાઓ રોગી આગળ આવીને ગે છે અને આવી સંક્રિયા આ કરીને રોગીની ખાતરી જ મરી જાય છે કે આજ રાત્રે કે કાલ ધારે તે મરનાનો જ છે આની ગભરાટની આ બચતની સ્થિતિમા કોઈ ફનાણુ આવે તે બોનાવવાની સનાહ આપે છે તો કોઈ ફનાણુ કોઈમરે બોનાવવા કહે છે કોઈ ફનાણુ ફામવા કહે છે તો કોઈ દીકરું ફામવા કહે છે, કોઈ આમ કરવા કહે છે તો કોઈ તેમ કરનાર કહે છે અને આની અનેક ક્રિયા કરીને આને અને રોગી ૥ બચને અત્યંત વધારી મૂકે છે ધરના મનુષ્યો ગાભરા જાની જાય છે ગ્રહો ગ્રહો જોવા આરનાગઓ અત્યંત ઉદામ મો કરીને તેવા જ ઉદાસીના તથા બચના વચનો બોલીને બળતામા ધી હોમે સ્થિતિમા વિચારતુ વાતાવરણ નિષી રી બતાવે જાય રોગીની સ્થિતિ અધિક બગ ની જાય, અને તે મરે તેમા શી નવાઈ ?

આ મરે અસોચ વિચારો કરનાથી જાય નિશચા શોક વગેરે પ્રકટાવવાથી ફટલી તાનિ થાય છે તેનું જ્ઞાન ન હોવાના પરિણામ છે આમતનુ જ્ઞાન મનુષ્યોને કોણ આપે ? અને કોઈ આપે તો તેનું કોણ બગે છે આ મારે છે ! અજ્ઞાન મગાઓ મિત્રો આ ઓળખાણુ રોગીનું દિવ કરતા આરતા પાતાના અસોચ વિચારથી રોગીનું બારે કરી જાય છે દુષ્મનઉપર વાપરવાની તરનાર અજ્ઞાનથી પોતાના વહા મગા ઉપર મૂકે છે !

ત્રિષ વાચનાર ! તમે આજ સુધી આવી કૃતિ મરી હોય તો હવેથી વધુ મરે રોગીને જોવા જાઓ તો તેને જીવીવડાવજો નહિ પણ તેને તરીતે ઉમાહ વધે મોનાતો રોગ મારો ચનાની આસા બધાય એવા જાણીતો વદજો, અને એની જ કૃતિ કરજો તેના મગાવહાના તમારે માને છે હોય

તો તેમને આ શુદ્ધ વિચારના લાભ અને અશુદ્ધ વિચારથી થતાં નુકસાનો સમજાવજો, અને આ અજ્ઞાનથી થતી અસંખ્ય દુઃખિજોને તમારાથી થાય તેટલી ટાળવાને પ્રયત્ન કરજો.

જેમ મનુષ્યો એક બીજાને જ્યાં જાય છે ત્યાં પ્લેગની વાતો કરી બહાવી મારે છે, અને તેથી બુદ્ધિમાન મનુષ્યે તેથી વાતો થતી હોય ત્યાં હાથ રહેવાની જરૂર નથી, તેમ વર્તમાનપત્રો પણ આ પ્લેગની વાતો જાપી છાપીને બ્લીકલું હૃદયવાળાને બહુ જ બહકાવે છે, માટે વર્તમાનપત્રોમાંના તેવા વિષયો વિચારવાનું મનુષ્યે ટેરી સાપ જેવા જાણીને લાજ દેવા હજી તો પ્લેગ આબેશ ન હોય તે પહેલાં છાપાવાળાઓ ફક્ત જાણી જગાએ પ્લેગ થયો છે, ત્યાંથી દુવે બધે ન ફેલાય માટે સરકારે સાવધ રહેવું, આવા ઉપાયો કરવા, ઢીકલું કરવું ને રંમકકું કરવું, વગેરે લખી લખીને લોકોને ભયભીત કરી મૂકે છે. લોકો જાનામાના પોતાના વ્યવહાર નિર્ભયપણે કરતા હોય છે તેમાં એમિતો ગેખી ગોગો ફેકે છે કે એ જાબાજીપરામાં એક પ્લેગનો કેસ થયો ! એકે જાપ્યું, બીજાને જાપ્યું, ત્રીજાને જાપ્યું, એમ જ્યાં ત્યાં છપાતાં અને વંચાતાં કાગળો વાંચ થાય છે. પોચા હૃદયોવાળા હાય હાય ! હવે શું થશે, શી વસ્તે થશે, વગેરે વિચારો સેવવા માંડે છે, અને આ પ્રમાણે વિચારોનું વાતાવરણ બગડવા માંડે છે.

છાપાંઓ આવી વાતો જાપી, સર્વને તથા સરકારને સાવધાન રહેવા સૂચવી પ્રગટનું એક પ્રકારનું દિત સાધે છે, એવું માનનારા લોકો, આ ઉપરના લખાણમાં સત્ય નથી, એવું ગણુજો, અને તેઓ ગણે તેમાં નવાઈ નથી. વિચાર આ જગતમાં શું શું કરવા સમર્થ છે, તે પ્રગટના મોટા ભાગને ખબર નથી, અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો તેઓને અભ્યાસ નથી, વિચારના બળનો તેમને નિત્ય અનુભવ હતાં, તેઓએ સદૃશ વિચારથી કાર્યકારણનો નિર્ણય કર્યો નથી, અને તેથી તેમને આ ગપાટક લાગે એ સંભવિત છે. આ લઘુ લેખમાં વિચારના અગાધ સામર્થ્યની, તેના સર્વને ખાતરી કરી શકાય એટલું લખવા અવકાશ નથી. વિચારવાનોને માત્ર અત્ર ઈશ્વરો ક્યો છે. આશું છાપાવાળાએ ન જાપવું, એવું કહેવાનો આશય નથી પણ આવા વિષયો પોચા હૃદયવાળાને

બહુકાવનારા અને ભયભીત કરનારા છે, માટે અંતઃકરણની નિર્ભયતા રાખવાં ઇચ્છનારે તેમને, ન વાંચવા, એ જ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

ગુન્દાઓની વાતો વર્તમાનપત્રોમાં છાપવાથી અને લોકોને તે વાંચવામાં આવવાથી, તેવા વિચારો પ્રજ્ઞમાં ચતાં ગુન્દાઓ વધવાનો સભવ આવે છે, એવી પાશ્વત્ય પ્રજ્ઞના એક વર્તમાનપત્રના અધિપતિની ખાતરી થવાથી તેણે પોતાના પત્રમાં, કોઇ પણ ખુનની, ચોરીની અને એવા જ પ્રકારના બીજા ગુન્દાઓની હકીકત ન છાપવી, એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, અને તે પ્રમાણે તેનું પત્ર તેથી હકીકતવિનાનું 'છપાવું' હતું તથા હજી છપાય છે એવું આ લેખકના વાંચવામાં કેટલાક સમય પૂર્વે આનું હતું; અને તેથી પ્લેગનો વિસ્તાર થવામાં છાપાં કેટલેક અંશે અમલુતાં સહાયક થાય છે, એવો અભિપ્રાય લેખકે આર્ય શાસ્ત્રોમાંથી જ ઉપગમી કાઢ્યો છે એમ નથી. પરંતુ પાશ્વત્ય પ્રજ્ઞના વિચારવાનું પુરુષો પણ તેને અનુમોદન આપે છે, એ વિચારવાનું સદજ રપટ થશે.

આ પ્રમાણે પ્લેગના વિચારોનું વારંવાર સ્મરણ કરાવનાર છાપાંઓ વાંચવાથી જેમ મનુષ્યોએ દૂર રહેવું અગત્યનું છે તે જ પ્રમાણે પ્લેગનું સ્મરણ કરાવનાર અને ભયને ઉપગમવાનાર બીજાં જે જે કારણો જાણવામાં આવે તે તે સર્વથી તેમજે ખનતા પ્રયત્ને દૂર રહેવું.

જે જે મનુષ્યોએ પ્લેગથી ઉગરવાના જે જે ઉપાયો પોતાની ધર્મથી દૈદ માન્યા હોય તે તે ઉપાયોનું તેમજે મર્યાદાથી સેવન કરવું, એ પણ ધર્મ પ્રસંગે લાભદાયક નીવડે છે. કોઇએ ફેનાઇલને ઘરમાં છાંટવાથી લાભ માન્યો હોય છે, કોઇએ નંતુઓનો નાશ કરનાર જેળીઓને કે કપુરને સંધવાથી નિર્ભય થવાનું માન્યું હોય છે, કોઇએ કપુર સંધવાથી પ્લેગ યતો નથી એવું માન્યું હોય છે, કોઇએ રોજ થોડું થોડું કતીનાઈના ખાવાથી પ્લેગથી બચાવ એવું માન્યું હોય છે, કોઇએ આ સંબંધની નીકળેલી વિવિધ દવાઓને સેવવાથી પ્લેગથી ઉગરવાનો સંભવ માન્યો હોય છે, અને આ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકૃતિના તથા વિવિધ જાનવાળાં મનુષ્યોએ જાદું જાદું માન્યું હોય

છે. આ પ્રમાણે જેમણે જેમણે જે જે પ્રકારનું દંડ માન્યું હોય તેમણે તે તે ઉપાયને દંડ વિશ્વાસથી સેવવા. કારણ કે રોગને દત્તન થવામાં તથા મટવામાં અને અટકાવવામાં મન જ કારણ હોવાથી જેમાં જેમાં જેને દંડ વિશ્વાસ હોય છે, તે તે સેવવાથી અવરુદ્ધ લાભ થાય છે. ઉપાયોમાં સુલુ કે અપસુલુ નથી, પણ મનના માનવામાં જ છે, માટે રોગને અટકાવવામાં તથા મટવામાં મને જે વાત-દંડ માની હોય તેની અવગણના કરવી નહિ. મનના જ માનવાથી રોગ થાય છે, મટે છે, અથવા અટકે છે, એવી જેની પાકી ખાતરી થઈ હોય તો કોઈ પણ ઉપાયને નહિ સેવે, અને માત્ર મનને સેવવાના અગાધ ક્ષી ગણેલા નિઘ્રો સેવશે તો રોગથી મુક્ત રહેશે જ, પણ જેમનું મન એ નિઘ્રોના લાભમાં અંશયવાળું હોય તેમણે આ નિઘ્રો સાથે પોતે માનેલા ઉપાયોને સેવવા, અને તે વડે નિર્ભયતાને અધિક દંડ કરવી. મને રોગ થવાનો સંભવ જ નથી, એ નિઘ્રો જે રીતે મનમાં અખંડ કાષ્ઠ સહે તેમ કરવું, એ જ આ ઉપાયોને સેવન કરવાનું ક્ષીને કહેવાનું તાત્પર્ય છે. ઉપાયો પોતે લાભ કરે છે માટે જ તેમને સેવવા એમ કહેવાનું હેતુ પણ તાત્પર્ય નથી.

રોગ થવાનું મન જ કારણ છે, અન્ય કોઈ નથી, એવો સાચો નિઘ્રો મનુષ્ય પ્રજામાં દસેસો ન હોવાથી તેઓએ રોગ થવાના અસંખ્ય કારણો માન્યાં હોય છે અને આ કારણો મનુષ્ય પ્રજાના મનમાં અસંખ્ય વર્ગોથી દંડ થઈ રહ્યાં છે તેથી સાચો નિઘ્રો સ્વીકાર્યા છતાં પણ આ મન અનેક વાર અસાધ્ય થઈ જઈ પોતાના પૂર્વના અપોઘ્ન નિઘ્રોપોને મેળા વિના રહેતું નથી. મનુષ્યનું મન જ્વગનાં અને કિંધનાં વિચારને અખંડ કર્યા જ કરે છે. આપણે હૃદયને છીએ ત્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે આપણું મન કંઈ પણ વિચાર કરતું નથી પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. હૃદયમાં આપણા શરીરમાં અનેક કિંધાઓ થતી હોય છે. જરૂર પચનક્રિયાનું કામ કરે છે. ફેશમાં શ્વાસ લેવા સુકવાનું કામ કરે છે અને આ પ્રમાણે શરીરના વિવિધ અવયવો પોત પોતાનું કામ કર્યા કરે છે. હવે કિંધા કોઈ પણ કિંધાનો કરનાર સાથે હોવાવિના નિષ્ક્રિય રીતે ચાલતી નથી અને શરીરમાં નિષ્ક્રિય કિંધા આવે છે માટે તે તે

ક્રિયાઓને તે પ્રમાણે નિયમિત રીતે ચલાવનાર કોઈ હોવું જોઈએ અને તેવું આપણું મન છે. જ્યારેતમાં જે મન આપણા જાણપણામાં ક્રિયા કરે છે તે મનથી આ મન જુદું છે. ખરી રીતે મન જુદું નથી પણ મન બે જાતની ક્રિયા કરે છે. એક જાતનું વખતે આપણા જાણપણામાં જે ક્રિયા ચાહે છે તે, તથા બીજી ઉંઘમાં, આ જાહેર વગેરે અવધવાને નિયમિત ચલાવવાની ક્રિયા જે આપણા અજાણપણામાં તે સાધે છે તે આ ઉંઘમાં ક્રિયા કરના મનના જે નિશ્ચયો હોય છે તે જાણતું સમયમાં ક્રિયા કરનાર મનના નિશ્ચયોથી બહુ દંડ હોય છે. જાણતું મનના નિશ્ચયો દ્વારા પછી અને જાણતું સમયમાં પાકા દંડ થયા પછી ઘણું કાળે ઉંઘમાં ક્રિયા કરનાર મનના નિશ્ચયો કરે છે. જાણતું સમયનું મન નિત્ય ધારે તો પોતાના નિશ્ચયો બદલે છે, પણ ઉંઘમાં ક્રિયા કરતું મન એમ સહેલાઈથી પોતાના નિશ્ચયો બદલતું નથી. આથી જાણતુંમાં શુદ્ધ નિશ્ચયો સેવ્યા છતાં પણ, ઉંઘમાં ક્રિયા કરતાં મનમાં જે અપો-અ નિશ્ચયો પૂર્વના દંડ હોય છે, તે તે તત્કાળ ટળતા નથી અને તેથી તેઓ આ શરીરમાં પોતાની અસર જણાવે છે. આમ હોવાથી આ શુદ્ધ નિશ્ચયોને જાણતુંમાં સેવનાર મનુષ્યે તે પોતાના શુદ્ધ નિશ્ચયો દીર્ઘ અભ્યાસી આત્મત દંડ થઈ નિદ્રામાં કામ કરનાર મનમાં ઠરે નહિ ત્યાં સુધી તેણે આશ્રમના જે જે નિયમો દીર્ઘ કાળથી પ્રજ્ઞમાં ચાલતા આવે છે, તેનો ભંગ કરવો નહિ મન જ સર્વ રીતે કરનાર છે તો પછી, હું આજે પાંચ લાડુ ખાઈશું અને હું માતું છું કે તેથી મને કંઈ જ થનાર નથી, એમ માની કોઈ પાંચ લાડુ પોતાની પચાવવાની શક્તિ ન છતાં ખાઈ બેસે, અને પછી- રોગ ન થવાની દુગણા માંધે તો તે નિદ્ર માથ એમ નથી કારણ પૂર્વે કહ્યું તેમ જાહેરને ઉંઘમાં ક્રિયા કરાવનાર મન તો એવું જ માનતું હોય છે કે જગ વધારે ખાવામાં આવશે તો અપચો થવાનો જ. અને આ મનનો આવો નિશ્ચય જાણતુંમાં કરેલા એકાદ ક્ષણના કે હજાર ક્ષણના કરેલા નિશ્ચયથી બદલાતો નથી, અને તેથી એ મન તો પોતાના નિશ્ચયપ્રમાણે તેને ઉંઘમાં અજાણતું કર્યો વિના રહેતું જ નથી. આમ હોવાથી આ શુદ્ધ નિશ્ચયને સેવનાર પુરુષોએ આગેવના કોઈ પણ નિયમોતો

ભંગ કરવો નહિ. પ્લેગના સમયમાં તેમણે આદારવિહારમાં સાવધાનતાનો પરિયાગ કરવો નહિ. મિતાહારી રહેવું અથવા એક જ વાર જમવું. એકવાર જમવાથી અનેક રોગો મટવાના સંભવ આવે છે. એકવાર જમનારે પણ સાંજે ખાવું નથી માટે બે વારનું સામટું હંસી હંસીને પેટ ન ભરવું, પણ મિતાહારી રહેવું. આથી પ્લેગ થવાનો કદી પણ સંભવ આવશે નહિ. ખાવામાં અમિતાહારી થવાથી સર્વ પ્રકારના રોગો થવાનો સંભવ ઉભો થાય છે, એ સ્પષ્ટ કરીને આ રથજો કહેવાની અગત્ય નથી. કારણ તે આ લેખમાળાના ગયા વર્ષના પ્રથમ અંકમાં કહેવાઈ ગયું છે. તે અંકમાં આરોગ્યના જે જે નિયમો વર્ણવાયા છે, તેને પાળવામાં ગાફલ થવું નહિ એ નિયમોના પાલનસાથે, આ અંકમાં જે નિયમો સેવવાનું કહ્યું છે, તેનું સેવન થાય છે ત્યારે મનુષ્ય એવા આરોગ્યને ભોગવે છે કે જે આરોગ્ય સર્વ પ્રકારના રોગના સખતમાં સખત હુમલા સામે ટકી રહેવાને માટે વજ્જના બખતરથી રક્ષાયલું છે, એમ તેને અનુભવમાં આવે છે. આ આરોગ્યના નિયમોનું જેમને વિશ્વસ્ય થયું હોય તેમજો પુનઃ તે અંક વાંચી જશે.

પ્લેગના દિવસોમાં સર્વ મનુષ્યોએ અખંડ ધ્વજસ્વર્ગ પાળવાની અત્યંત અગત્ય છે. ધ્વજસ્વર્ગનો ભંગ, શરીરને રોગના હુમલાનો ઝટ ભોગ કરે છે અને ધ્વજસ્વર્ગનું પાલન તેનું રોગના હુમલાથી રક્ષણ કરે છે, માટે ધ્વજસ્વર્ગના પાલનને પણ અત્યંત અગત્યનું જાણી, રોગથી ઉગરવા ઇચ્છનારે તેનું આમહુથી સર્વ પ્રકારે પાલન કરવું. એ આગદ જોમનો દીકો પડી ગયો હોય તેમજો આ લેખમાળાના પ્રથમ વર્ષનો પ્રથમ અંક ફરીને અવગોળી જશે.

જેમને ઉપર કહેલા નિયમો તથા નિયમોનો ભંગ થઈ જવાથી પ્લેગ થવાનો સંભવ આવે તેમજો તાવનું પ્રથમ ચિહ્ન જણાતાં તત્કાળ ખાવાનું બંધ કરવું. સગાંવડાકાંઓ ગમે તેટલું કહે કે નહિ ખાવાથી શરીર ન ખાઈ જશે, કહ્યું નહિ થવાય, તાવ મટશે નહિ, અને ડાઘટશે તથા વેધો પડ્યું થોડું થોડું ખાવાની સલાહ આપે તો પણ અનનો એક યાત્ર પણ ખાતા નહિ. એક, બે, ત્રણ ચાર કે તેથી પણ વધારે લેવન ખેંચવી જરૂર નથી જરૂર પણ અકળાવ

નહિ. કૃપવામ કરવાથી મૃત્યુ થવાનું નથી, પણ આ પ્લેગના જ્વરમાં ખાવાથી મૃત્યુ થવાનો મંભવ આવે છે. જ્વર આવતાં જ જણાય છે કે રોગીને અત્તની રચિ લેગ પણ નથી. અને આવું સ્પષ્ટ બાન થયાં છતાં, નિદ્રામાં કામ કરનાર મનના આવી સ્પષ્ટ ચેતવણી છતાં, જેઓ તેને ન માની, જયજ્ઞ કામ કરનાર મનની ધ્રુવ પ્રમાણે ખાપ છે, તેઓ રોગને વધવાના સર્વ સંભવો આણે છે. જેઓ જ્વર ઉતરી ગયા વિના, અને જઠરમાં સ્વાભાવિક ક્ષુધા જણાયા વિના જરાપણ ખાતા નથી તેઓ ખડુ જ ઘોરા વખતમાં સારા થઈ જાય છે. એથી ઉલટું જેઓ જ્વરમાં ખાપ છે, વહેલા સાશ થવાની લાખચે પેટમાં મટરપટર નાંખ નાંખ કરે છે, તેઓ પોતાનો વ્યાધિ સત્વર મટવાના સર્વ સંભવોનો નાશ કરી નાંખે છે. માટે અત્તનો એક દાવો મરજો ન ખાવો, કાંઈ કે દુધ કે રામડી કે કશું જ ન પીવું, એ સર્વોત્તમ નિર્ભય માર્ગ છે.

તાવમાં તમારે કંઈ ખાવું જ હોય કે પીવું જ હોય તે એક બે ના-રંગી ખાઓ, અથવા એકાદ ખાટા લીલુના રસમાં પાણર પાણી મેળવી તે પીઓ. એથી જઠર શુદ્ધ થાય છે. તેમાં જામેથું વિપ નાશ પામે છે, પણ એ ગિવાય જે જે ખાશે અથવા પીશે તે સર્વ હાનિને કરનાર છે. લીલુના રસમાં ખાડ કે સાકર નાંખવાની નથી જ. પાણી-ચોખ્ખું પાણી જ-ધ્રુવજનુકૂળ પીવામાં અડચણ નથી. વધારે પાણી પીવાથી શરીરમાં જામેથું વિપ ઓગળી જાય છે, માટે તાવમાં અને ભુખે પેટે તેને પીવાથી લાભ જ છે.

જ્વરવાળા મનુષ્યે પોતાના સુવાતા ઝોરડાનાં ખારીખારણાં દિવસેકે ગત્રે કદી પણ બંધ કરવાં નહિ. તેમ માથે મોઢે ઓઢીતે કદી સુતું નહિ. શિયાળામાં કદી ઋતુમાં પ્લેગ અત્યંત વધવાનાં કારણોમાં એ પણ એક કારણ છે કે લોકો આ દિવસોમાં ટાક ન વાપ માટે માથે મોઢે ઓઢીને તથા ખારીખારણા બંધ કરીને સુએ છે. આથી ઘરમાં પ્રસ્વામનું સર્વ વિપ બગઈ રહે છે અને તે વિપ પુનઃ પુનઃ પ્રવાસમાં લેવાતાં મનુષ્યોનાં શરીર પ્લેગને માટે લાયક થઈ રહે છે.

* દીર્ઘ આસપ્રશ્ન લેવાની ક્રિયા માટે 'વિદ્યાર્થિના સાતેનિય' જુઓ.

સ્વચ્છ હવાના કદીર્ઘ શ્વાસ-લેવાનો અભ્યાસ પણ પ્રત્યેક મનુષ્યે આ-
શિશ્યના સંસ્કારુ ગાટે સત્વર પાડવો ઘટે છે. તેમ જ ડુંખન ક્રિયા સારી થવા
માટે, તેમ જ બંધકોશ દોષ તો તે નિવૃત્ત થવા માટે પણ આરોગ્યના નિયમો
પાળવા અગત્ય છે.

હવે આ બહુ વધી ગયેલા વિષયની સમક્ષિત કરીએ છીએ. પ્રિય વા-
ચક ! આ લેખના સર્વ નિશ્ચયો કદાચ તમને માન્ય નહિ હોય, તો પણ તે
ખરા છે કે કેમ તેનો અનુભવ કરી જોવા થોડા દિવસ તમે તેમને પાળી જોશો
તો તેમાં કંઈ તમને હાનિ થવાની નથી. એનું ‘ખરાપણ’ પાળી જોવા વિના
તમને સમજવાનું નથી. એ નિશ્ચયો તમને સાચા ન લાગ્યા હોય તો તેમાં
તે નિશ્ચયોનો દોષ નથી, પણ લેખકની તેને વર્ણન કરવાની રીતમાં દોષ
છે, એમ નિઃસંશય માનજો. તમારા અંતઃકરણમાં તેનું ખરું સ્વરૂપ
હતારવા તેજી આ નાના સરખા લેખમાં પોતાનાથી બનતો પ્રયત્ન કર્યો
છે, તોપણ આ વિષય એટલો બધો મોટો છે કે તમારી સર્વશો ખા-
તરી થાય એવું આટલી થોડી જગ્યામાં તે કરવા સમર્થ થયો નથી.
તમારામાંથી ધણીને આ નિશ્ચયોની સત્યતા સંબંધમાં અનેક શંકાઓ રહી
મઈ છે, એ વાત તે પોતે સાગી રીતે સમજે છે. તથાપિ વિસ્તાર હવે થઈ
શકે એમ નથી. આટલો વિસ્તાર પણ ખાસ કરતાં વધારે થયો છે.

* અધ્યાત્મશાસ્ત્ર એ જ સર્વ મનુષ્યોને દુઃખમાત્રથી ઉગરવાનો ધોરી
માર્ગ દર્શાવે છે. અને તેથી એ શાસ્ત્રનો વિચાર તથા અભ્યાસ એ પ્રત્યેક
મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. મન કે જે દુઃખમાત્રનું તથા સુખમા-

† પચનક્રિયા સારી થવા માટે વાકાગ વર્ષના શ્રીમદ્દાકાવના માર્ગશીર્ષે તથા
પાપના અંકમાં “ સર્વ પ્રકારના રોગ મરાટવાના વગર પેસાના ઉપાયો ” એ
વિષય વાંચો.

* અધ્યાત્મવિધાનો અધિક અભ્યાસ કરવાની ઇચ્છાવાળાને “ અધ્યાત્મબલ
પાપક મંથ-મહાનો પ્રથમ અક્ષ. ” (મૂલ્ય રૂ. ૧—૦—૦) ખરીદી, અધ્યાત્મગત-
પાપક મંથમાં સત્તર પ્રેરણા સૂચનવામાં આવે છે.

ત્રનું કારણ છે, તેની જ ચિકિત્સા અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કરતું હોવાથી સર્વ શાસ્ત્રોમાં તે સિરોમણિ છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ એ જ આપણી અવનતિને ટાળનાર છે.

ધર્મશ્રવણથી આ અધ્યાત્મશાસ્ત્રના નિશ્ચયો પ્રાપ્તિમાત્રના અંતઃકરણમાં ઠરે, અને તેનો અભ્યાસ કરી સર્વ દુઃખમાત્રથી છુટી, આરોગ્ય, સંપત્તિ, શાંતિ તથા અખંડ સુખને અનુભવો, હતિ.

ઠોરાલાલ જીવનલાલ.

પુરુષ અને સ્ત્રી,

ભાગ ૨.

રચનાર

કૌશિકશમ વિપ્રહરશમ મહેતા, બી. એ.,

હેડમાસ્ટર, બહાદુરખાનજી હાઈસ્કૂલ, જુનાગઢ.

આ પુસ્તકમાં ધ્યાનહારિક તથા પારમાર્થિક ઉન્નતિનાં સાધનો જેવાં કે ઉદ્યોગ, દેશાતુરાગ, ઐશ્ય, ધર્મબલવગેરે સંબંધી મનોહર બાપામાં વિવેચન કરી પુરુષત્વ પ્રકરણની સમાપ્તિ કરવામાં આવી છે; અને સ્ત્રીકેળવણીના વિષય જે પ્રતિદિન આપણા દેશમાં અધિક અધિક ચર્ચાય છે, અને જે આપણા દેશના ઉદયનું મુખ્ય અંગ છે તેમાં શાસ્ત્રદષ્ટિથી વાચકનો સૂક્ષ્મ પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. પુરુષ અને સ્ત્રીવચ્ચે અનેક નાના મોટા ભેદોનું આબેહુલ ચિત્ર આમાં આપવામાં અહ્યુ' છે. ચમાચે સ્ત્રીસુધારણાના દરેક પક્ષકારને આ પુસ્તકનો વિષય સારી રીતે જાણવાની જરૂર છે.

મૂલ્ય રૂ. ૦—૬—૦; ટપાલ ખર્ચ રૂ. ૦—૦—૬.

વ્યવસ્થાપક “લોકપ્રિય લેખમાલા”, વડોદરા.

શ્રી મહાકાલ.

આં સુધી શ્રીમહાકાલ તમારા વાંચવામાં નથી આવ્યું ત્યાં સુધી જુજરાતી ભાષામાં સર્વોત્તમ માસિક કેટું હોય છે, તેનો તમને અનુભવ થયો થી. આ માસિક પંદર વર્ષથી પ્રકટ થાય છે, અને તેમાં મનુષ્યની શારીરિક, નાનસિક, તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થવાના ઉપાયો એટલા તો પ્રશસ્ય પ્ર- ત્તરે વર્ણવવામાં આવે છે કે વિદ્વાન વર્ગમાં શ્રીમહાકાલ આજે પ્રથમ, રૂકિતનું લેખાય છે. જાનમા આગળ વધેલી પાયાત્ય પ્રજામાં જે જે નવા વિ- ધારો પ્રવર્તે છે, તે મર્વનું તથા આ દેશના આર્થિકપિમુનિઓના તત્વજ્ઞાનના વેચાગેનું તત્વ અનેક કુક્તિથી તેમા વર્ણવવામાં આવે છે. આર-આનાની ડિકેટો મોકલવાથી નમુનાનો આ ક મોકલવામાં આવશે, વારિક લવાજમે ટપા- નખર્થ સહિત રૂ. ૨-૦-૦.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલને નિર્વાહ કરનાર, મહારાજાશ્રમના હાથ- ૧૫ હારિજને દેર કરનાર, અનેક બોધક તથા સર્વ આખ્યાનોવડે શુભા- ભેત વનચર્યાવના કુટુંબકામિનિનાર, દરેક કુટુંબના શશુગાગર, અને બીજાને વિશ્વે કરીને અનિવાર્ય ઉપયોગના મહારાજાશ્રમ અન્યો —

શ્રીભામિનીભૂપણ	(અવકાર ૧)	રૂ. ૦-૧૨-૦
શ્રીભામિનીભૂપણ	(અવકાર ૨)	રૂ. ૧-૦-૦
શ્રીભામિનીભૂપણ	(અવકાર ૩)	રૂ. ૧-૦-૦
શ્રીભામિનીભૂપણ	(અવકાર ૪)	રૂ. ૧-૦-૦
શ્રીભામિનીભૂપણ	(અવકાર ૫)	રૂ. ૧-૪-૦

વ્યવસ્થાપક, “મહાકાલ”, વડોદરા

धर्म
नीति

श्रीः ।
लोकप्रिय लेखमाला.
(दिमासक)

विधा
कला

पर्यं ३.

दान.

अंक
२६

सं. १६५६ पाप-भाष. | सं. १६०३ ईशुआरी-भाष.

प्रसिद्ध करनार

श्रेयःसाधक अधिकारिधर्म.

प्रयोगकोः—

छायालाल लवनलाल, व्यवस्थापक, महाकाल.
हैदराबाद विज्ञानदरभ भट्टेता, जी. ओ.

पत्र व्यवहारः—

व्यवस्थापक, "लोकप्रिय लेखमाला", वडावरा.

वार्षिक लगानम-प्रथम वर्ष ३. १-०-० पारटेल भण्डने, अगाडधी ल.
आ वर्षने वर्षआपरे पुस्तकपगेरे लेटनो लाभ भण्डने; जीने वर्ष
३ ०-१३-० पारटेल भण्डने, अगाडधी ल. आ वर्षने लेटनो लाभ भण्डने
नहि. अलन्दने कमिशन.

वडावरा.

धी "नूतन पिलास प्रिंटिंग प्रेस" कंपनी लिमिटेड.

लघोः
संसार

किं किं न साधयति कल्पलतेय विद्या ।
इष्टपक्ष लेनी विद्या यं सिद्ध करती नथी।

पाठा
कथा, ४०

સિવાજી મોહલનાર સદ્ગુહરથોની નામાવલિ.

રા. અટોળદાસ હરગોવિંદદાસ,

B. A., LL. B.

રા. સા. અમૃતલાલ દામોદર.

આનંદભવન કલમના સેક્રેટરી.

રા. આનંદરાવ ખડેરાવ.

કિશોરજી જનરલ મેડીકલ લાયસરિ.

રા. સા. કર્પૂરરામ મન્મથરામ.

રા. કરણરામકર હરજીવન.

રા. કમલ પરધમાન.

રા. કાલીદાસ ભગવાનદાસ.

ગ. કાલીદાસ લાલભાઈ.

રા. કાશીભાઈ જવેરભાઈ.

રા. કેશવલાલ ગિરધરભાઈ.

ડો. કેશવલાલ દોલતરામ.

રા. કેશવલાલ ફકીરભાઈ માસ્તર.

રા. બ. કેશવલાલ હીરાલાલ.

રા. સા. ખડુભાઈ ઇન્ડસ્ટ્રી.

રા. સા. ગણુપતરામ અનુપરામ.

રા. ગાંડાભાઈ પ્રાગજી.

રા. ગિરમરાકર વિ. રત્નજી.

રા. ગિરમરાકર વજેરાકર.

રા. ગિરધરલાલ કેશવલાલ.

ડો. ગિરધરલાલ નારણદાસ.

રા. ગિરધરલાલ માધવરાય.

રા. ગુલામચંદ આણુદંડ.

રા. ગુલામરાય શ્રીરજરામ.

રા. ગુલામરાકર ખારાકર.

B. A., LL. B.

રા. ગોકળદાસ હારકાદાસ.

B. A., LL. B.

રા. બ. ગોરધનદાસ નૌ. કાજી.

રા. સા. ગોરધનદાસ વિજયજીવણદાસ.

રા. ઘેલારાકર પૂંજભાઈ.

રા. ચણુજી કરસનદાસ.

રા. ચિમનલાલ કૃપારાકર.

રા. ચિમનલાલ સિવદાસ.

રા. બ. સુનીલાલ દલપતરામ.

રા. સુનીલાલ કુલચંદ.

રા. સુનીલાલ મગનલાલ.

રા. સુનીલાલ માણેજીલાલ.

B. A., LL. B.

રા. સુનીલાલ વનમાળીદાસ.

રા. હમનલાલ હીરાલાલ.

રા. સા. હમિલારામ દોલતરામ.

રા. હિંદાલાલ મથુરાદાસ.

B. A., LL. B.

રા. બ. જગન્નાથ ઇન્ડિયારામ.

રા. જમનાદાસ માધવદાસ.

રા. જયરાવતરામ કૃપારાકર.

રા. જીવણદાસ નારણદાસ.

રા. જોશીભાઈ પ્રાણુવલ્લભદાસ.

રા. જોશીલાલ સુવિરાકર.

દાન.

શ્રીપરમાત્મામાંથી સઘળું જગત્ જન્મ પામ્યું છે, તેમાં જ રચિત કરીને રહ્યું છે અને પરિણામે એ રૂપને જ ખમી છે; અર્થાત્ શ્રીપરમાત્મતત્ત્વ જ સમમ વિશ્વનો આધાર છે. એ તત્ત્વને શાસ્ત્ર બ્રહ્મજેવા બે અક્ષરના શબ્દથી જ ઓળખાવે છે, અને એથી પણ કુદૃષ્ટ શબ્દ ને પ્રણવ (ઐ) તેને જ શાસ્ત્રકારો પરમાત્માનો વાચક શબ્દ ગણે છે. એ જન્મ તત્ત્વનું પુરુષને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરતું નથી તે જ પ્રમાણે મનુષ્યોનાં સર્વ મુખદુઃખરૂપ ક્ષેત્ર અને તેને અનુકૂલ સ્થિતિનો આધાર એ અક્ષરના બોલેલા દાન શબ્દથી પ્રતિ-પાદન કરતાં અર્થેકપર છે એ સાંભળી વિવેકીએ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. દાનનું સામાન્ય લક્ષણ શ્રીભવિષ્યોત્તરમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

यद्यदिष्टं विशेषं च न्यायमाप्तं च पक् भवेत् ।

तत्तद् गुणवत्ते देयमित्येतद् दानलक्षणम् ॥

“ જે જે પદાર્થ ઇષ્ટ હોય, તથા ઇષ્ટ વિશેષતાવાળો હોય, તથા ધર્મથી પ્રાપ્ત કરેલો હોય તે તે શુશ્રુવાનને આપવો એ દાનનું લક્ષણ છે. ” અર્થે દાન શબ્દનો અર્થ દેવ એટલે દાનમાં આપવાયોગ્ય પદાર્થ એમ લઈએ, અને આ શ્લોકથી તે પદાર્થનું લક્ષણ સમજાવે તો પણ તેપરથી દાનનું લક્ષણ સમજી જવાય છે.

આ સામાન્ય લક્ષણ બેતાં દરેક મનુષ્યને પોતાનું શરીર ઇષ્ટ છે, અને વિશેષતાવાળું પણ છે, તથા પૂર્વકર્માનુસાર પરમેશ્વરના સિદ્ધ નિ-યમ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલું છે તેથી એ દાનમાં આપવાયોગ્ય પદાર્થ પણ હરે છે. તે જ પ્રમાણે અંતઃકરણનો પણ દેવ પદાર્થોમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. એ બેના સંબંધી ધન, દેવવગેરે પ્રદાયો તો શ્રદ્ધિપ્રમાણે પણ દાનમાં આપવા

લાયક મનાય છે. તેથી, સામાન્ય રીતે જોતાં, જે જે વિગતો ઉપર આપણું
 મમત્વ બંધાયું છે તે તે સર્વ દાનમાં અર્પવા યોગ્ય મિદ્ધ થાય છે હવે
 એ પદાર્થો જો, આ શ્લોકમાં કહ્યા પ્રમાણે, શુણ્ણવાનને અર્પવામા આવે છે
 તો તો એ દાન મુખજનક થઈ રહે છે. શ્રીપરમાત્મા અર્થાત્ શ્રીહજી
 સર્વોત્તમ અને અમર્યાદ શુણ્ણવાળા છે તેથી એ મર્વ હજીરૂપે મનાતા
 પદાર્થોનું તેમને અમર્યાદ કરવામા આવે તો એ દાન સર્વોત્તમ અને
 અમર્યાદ આનંદને આપનાર થાય છે શ્રીહજી મનસર્વત્રવ્યાપક છે વ્યા-
 પક છે તથા કોઈ વસ્તુને લાચરગેરે હદિયોયડે મદદ્ય કરતા નથી તેથી
 દાનાએ પોતાના મમત્વની મર્યાદામા માનેલા શરીર, મનઆદિ પદાર્થોપરનું
 પ્રેતાનું મમત્વ ત્યજી દેવું અને શ્રીહજીના જ એ સર્વ પદાર્થો છે એવી બા-
 વના દૃઢ કરી તેને સિદ્ધ કરી લેવી એ જ આ પદાર્થોનું દાન છે. આ રીતે
 શરીર શ્રીહજીનું જ છે અને માત્ર નથી એવી બાવના જ્યારે દાતાને મિદ્ધ
 થાય છે સારે શરીરના મુખ્ય બોધી પોતાને મુખી કે દુખી એ પુરૂષ અનુભ-
 વનો નથી, અને શરીર પોતાનું નહિ દોવાથી પણ શ્રીહજીનું દોવાથી શ્રી
 હજીની પ્રસન્નતા નિમિત્ત એ પુરૂષ શાસ્ત્રમા વિધાન કરેલી શુભ ક્રિયાઓને
 આચરવામા જ એ શરીરનો ઉપયોગ કરે છે, અર્થાત્ અન્ય કોઈ પણ જાતની
 પ્રગતિ એ શરીરને ને કરાવનો નથી. તે જ પ્રમાણે મન વા અંત કરદુકપ
 રથી મમત્વને ત્યજી દેવામા આવે છે સારે એ મનકપર પોતાની માયિકા
 નહિ રહેવાથી શ્રીહજીના અગમ્ય, ચિંતન શિવાય કોઈ પણ વ્યાપારમા એ
 મનને જોડવાનો અધિકાર એ પુરૂષને રહેતો નથી, તો પરી કે આડે પ્રદર ની
 હજીમા જ મન સહન થઈ ગયું છે આ જ પ્રમાણે શરીર અને મનના સંયો-
 ધનગા પદાર્થોપરથી અમત્વને ત્યજી દેવામાં આવે છે સારે તે પદાર્થોના
 આગમઅપગમ (આવવું જવું), દાન, વદિ તથા વિનાશથી પણ એ દાના
 પુરૂષ અવિપ્ત ગડે છે મહેપમાં હસીએ તો આ મુખ્ય દેવ પદાર્થોનું જેદું શ્રી
 હજીને મમત્વ કબુલોય છે તે પુરૂષ દર્શનમાંથી સ્પષ્ટ, મુખ્યદુષ્ણની પેદના
 વિનાશ અને નિરંદર પચામનરત્તમા અગમ્ય કરતાગે મદ્દ ગડે છે આ જ

ચિયતિને શાસ્ત્રમાં આત્મનિવેદન નામની કૃત્તમ બ્રહ્મરૂપે વર્ણવી છે.

તે જ પ્રમાણે આ પદાર્થોનું જો પતરને દાન કરવામાં આવે છે તેા તે દાના અધોગતિસુધીનો અધિકારી પણ થઈ જાય છે. જે પુરુષે કોઈ નીચને પોતાનું શરીર વેચ્યું હોય છે અર્થાત્ તેનો દાસ થઈ રહ્યો છે તે પુરુષને નિરંતર કષ્ટ વેઠવું પડે છે અને પરિણામે તે નીચ સંસ્કારથી અનેક દુઃખ આપનાર જન્મનો અધિકારી થાય છે. વારાંગના પોતાના શરીરને ધનરૂપ પદાર્થને અર્થે દાનમાં અર્પે છે તેથી આ લોકમાં નિંદાપાત્ર થઈ રહે છે અને અંતે નાનાવિધ નરકની અધિકારી થાય છે. જે પુરુષ એ વારાંગનાને પોતાનું ધન આદિ અર્પે છે તે પણ આના સમાન અવસ્થાને જ પામે છે. આ જ પ્રમાણે મદ્યપાન, પરહિંસા, પરદ્રોહ આદિ દુર્ગુણોને જે પુરુષ પોતાનું શરીર, મન આદિ સમર્પે છે તે પુરુષ પણ આ જન્મમાં વિવિધ દુઃખને સહન કરી અંતે અધોગતિને પામે છે. આ આદિ અનેક સ્થિતિ દર્શિત કરવાથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે એમ છે કે દાન એ પદાર્થ મોક્ષથી માંડી છેક અધોગતિનુધીની ચિયતિનો હેતુ છે તેથી દરેક પુરુષે દાન માટે અત્યંત સાવધાન રહેવાની જરૂર છે અને અત્યંત વિવેકથી દાનનો આદર કરવા ઘટે છે.

આ સાથે એ જણાવવું જોઈએ કે મનુષ્યમાત્રની ગુદ્ધિ તથા વિચાર-પૂર્વક કરાતી સર્વ ક્રિયા દાનમાં ન્યૂનાધિક અંશે આવી જાય છે. અન્ન એવા કરનાર મનુષ્ય જો વિધિપ્રમાણે પ્રાણાગ્નિહોત્રપૂર્વક, શરીરના નિર્વાદને અર્થે એ ક્રિયા કરે છે તેા એ પ્રાણાદિ પાંચ દેવોને અન્નનું દાન કરે છે અને જો જ્ઞાના સ્વાદને વશ થઈ કરે છે તો રસરસિને વા રસનાને એ અન્નનું દાન કરે છે; ક્રોધવશ થઈ વર્તન કરનાર મનુષ્ય અંતઃકરણના વિદારને ક્રોધથી દાન થતા સત્વગુણનું દાન કરે છે; કિંંસા આદિમા પ્રવ્રત થનાર મનુષ્ય તમેાનુનું પોતાના સત્વનું દાન કરે છે. સંયોગમાં એ જ કે પ્રત્યેક ક્રિયાથી શરીર તથા અંતઃકરણનું સત્વ ન્યૂનાધિક અંશે દાન પામે છે એ ક્રિયા જે જે આદ્યપથા કરી દોષ છે તેને તેને એ સત્વઅર્પણ કરવારૂપ દાન થાય છે, તેથી પ્રત્યેક દર્શનમાં દાન રહેલું છે.

આ પ્રમાણે હોનાથી દાનના મ ન ધ મા પ્રતિફલે મનુષ્યે સાવધાનતા સેવવી ધટે છે, મગ્ધ કે પ્રતિફલે દાન થતુ હોવાથી એ શુભ વા અશુભના હેતુરૂપ યાત્રા ઉ તેથી સુખેન્દ્રિયાના સર્વ મનુષ્યોએ શુભના હેતુરૂપ દાન ન પોતાથી થતુ રહે અને અશુભના હેતુરૂપ દાન એક પણ પોતાથી થતુ નથી એ શાન્ત મનથી વિચારી વિવેકથી પ્રવ્રત્ત થતુ ઉચિત છે

જેમ દાનથી મનુષ્યને પોતાને સુખ અથવા દુઃખ થાય છે તે ન પ્રમાણે સામાજિક લાભહાનિ પણ આ દાનથી થતી રહે છે જે સમાજના વા પ્રજાના અગરૂપ મનુષ્યો જાણુ કરીને શુભના હેતુરૂપ દાનમા પ્રવ્રત્ત થતા નહે છે તે મમાજ તથા પ્રજા ક્રમે ક્રમે ઉન્નતિને પામે છે અને આથી રિપરીત ઋણિતિ તથા પ્રવ્રત્તિવાળા મનુષ્યોનો સમાજ તથા પ્રજા ક્રમે ક્રમે અવનતિને પામે છે અને એ જ ઋણિતિ અને પ્રવ્રત્તિથી કાન જતા પોને નહિ વતુ ધન અન્ને યોગ પામે છે તેથી પોતાના સંબંધીમાથી કોઈ પણ અશુભના હેતુરૂપ દાનમા પ્રવ્રત્ત થતો હોય તો તેને પણ સાવધાનતા સેવી શુભના હેતુરૂપ દાનમા જોડા પ્રયત્ન કરવા એ પણ સમાજરિધિતિ ભોગવનાર વિવેકીનુ કર્મ થ હરે છે મલોપમા એ જ સર્વ નીતિશાસ્ત્ર તથા સાધનશાસ્ત્ર આ દાનરિધિનું જ પ્રતિપાન કરનાર હરે છે તેથી દાનની પરિશુદ્ધિવિના સુખની રસને પણ કોઈ આગા બાધવી એ વ્યર્થ છે આ રીતે દાનનુ મન માત્રાન્ય હોનાથી દાનમ ન ધ નો વિચાર મર્યાદા એક મરખી રીતે જરૂરનો

સા સાથી ઇ દરે અને સાથી વધારે મિત્રતાશુ પ્રત્યેક મનુષ્યો પોતાનુ અગરૂપ ઉ અર્થાત્ જાણુ છે તેથી એ જાણુને દાન મનુ એ સાથી ઉત્તમ દાન છે એ દાન જ મોક્ષો માતાત્ હેલુ છે એ દાન ત દુરૂપ દાન છે અને જાણુથી ઉત્તમતા સર્વ પદધાના દાન તે માધનરૂપ દાન છે નાવનરૂપ દાનોમા પણ પ્રથમ જ મન મા અત્ત કરખનુ દાન ધરાવે છે પ્રમદે જરૂરને જો રાજરૂપ લાઘવે તો મન પ્રધાનરૂપ છે અર્થાત્ જીવનતા મન એ જાણુની પદ્ધિનો પતર્થ છે અને જાણુ મર્યાદતા મન ચડતી પદ્ધિનો પતર્થ છે કેમકે જાણુ મર્યાદા મનકર આધાર રાખે જ ને

મનુષ્યનું મન અષ્ટ પ્રહર ધીછાઈને અર્થે જ પ્રવૃત્તિ કરે છે, શ્રીછાઈમાં જ સીન થયેલું રહે છે અને ધ્રતર કોઈ પણ પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પને વશ થતું નથી તે મનુષ્યે મનનું શ્રીછાઈને દાનકર્યું છે. આ મનનું દાન કરનારની સ્થિતિ સંપ્રસાદયોગ વા શ્રેયઃવક્ષણુવાળા ભક્તની સ્થિતિરૂપ છે તેથી દલ-દાનના સાક્ષાત્ સાધનરૂપ આ દાન છે. એ દાનથી ઉતરતી પંકિતનું દાન તે શરીર દાન છે. જે પુરૂષનું શરીર પ્રત્યેક વ્યવહાર શ્રીછાઈને અર્થે જ કરે છે અને અન્ય વ્યવહારમાત્રથી સંહિત રહે છે, તથા જેના રોગઆરોગ્યથી પુરૂષ દુર્વશાકને પામતો નથી તેમ તેથી ઉત્પન્ન થતી વેદનાને હું સુખી, હું દુઃખી એ રૂપે અનુભવનો નથી તે પુરૂષે યથાર્થ રૂપે શરીરનું દાન ધીછાઈને કર્યું છે એમ કહેતાં બાધ નથી. આ દાન પણ જીવત્વના ઢનરૂપ દક્ષદાનનો હેતુ છે તેથી આ દાન પણ સાધનરૂપ દાન છે. સર્વ દાનોમાં આ ત્રણ દાનો મુખ્ય છે તથા અનુક્રમે એક બીજાથી શ્રેષ્ઠ છે.

આ પ્રસંગમાં જણાવવું જોઈએ કે અત્ર “ શ્રીછાઈ ” શબ્દ જે વાપ-યા છે તે જેના જે છાઈ હોય તેનું બોધન કરનારરૂપે એને લેવો એ અર્થમાં વાપર્યો નથી. કેમકે એમ લેતાં તો કોઈના ભૂત, પ્રેત, કીર્તિ ધનઆદિ પદાર્થો છાઈ હોય તો તેને તેને અર્થે કરાતો જીવના, મનના અને શરીરના સત્ત્વનો ક્ષય કંઈ આ દક્ષદાનરૂપ કે સાધનદાનરૂપ નથી કેમકે એ દાનો અધોગતિસુધીની નીચ સ્થિતિના હેતુ પણ થઈ રહે છે. અત્ર વાપરેલો “ શ્રીછાઈ ” શબ્દ શ્રીપરમાત્માને ઉદ્દેશીને જ વાપર્યો છે અને એ અર્થમાં આ ત્રણ પ્રકારનાં મુખ્ય દાનો સમજવાનાં છે. એ પ્રકારે લેવાથી અત્ર પ્રતિપાદન કરેલાં દ્વૈત શાસ્ત્રસંમત છે એ સદજ વિચારથી પ્રત્યેકને સમજાય એમ છે.

આ મુખ્ય ત્રણ દાનો સંજોધી વિચાર સર્વને કરવો આવશ્યક છે છતાં અત્ર એ દાનોનો વિચાર વિસ્તારથી કરવાનો ઉદ્દેશ નથી પણ એ ત્રણ દાનોથી ઉતરતાં જે દાનો છે અને જેને રૂઢિમાં દાન શબ્દથી ગ્રહણ કરાય છે તે દાનનો જ મુખ્યત્વે કરીને વિચાર કરવો ધાર્યો છે. ભોક્તામાં પણ એ સંકુચિત અર્થમાં જ દાન શબ્દનો પ્રયોગ ઘણું કરીને જોવામાં આવે છે. જે મનુષ્ય પોતાનું સર્વસ્વ

શુભ કાર્યમાં ખર્ચ છે તે મહાદેવી કહેવાય છે જે મનુષ્ય પોતાનું શરીર શી-
કાષ્ટની સેવામાં ખર્ચ છે તે તપનું આચરન કરે છે અથવા દામત્વભક્તિ સાથે
છે એમ કહેવાય છે સામમાં પણ તપદાનનો પૃથક્ નિર્દેશ કર્યો છે. શ્રીપદાગર
રમણિમાં કર્યું છે કે,

તપઃ પરં કૃતયુગે વ્રેતાયાં દ્વાનમુચ્યતે ।

દ્વાપરે યદ્દમેવાદુર્દાનમેવ કલ્લૌ યુગે ॥

“ કૃતયુગમાં તપનું પ્રાગ્જનપણે અનુદાન કરવામાં આવે છે અને તે
ગ્રેષ્ઠ દેશ આપે છે, ત્રેતાયુગમાં સાન શ્રેષ્ઠ છે, દ્વાપરયુગમાં યદ્દ શ્રેષ્ઠ છે અને
કલિયુગમાં દાન શ્રેષ્ઠ છે.” યજ્ઞેન દાનેન તપમા-ચ્ચવડે, દાનવડે અને તપવડે
એ શ્રુતિ પગે યસ તપથી દાનનો પૃથક્ નિર્દેશ કરે છે. યોગનાં આઠ અંગમાં બં
દ્વિતીય અંગરૂપ નિયમ છે તેના વિભાગમાં સામકારે તપ, મતોપ, આમ્તિકપ,
દાન, ઈશ્વરપૂજનઆદિનું મંદણ કરે છે ત્યાં પણ તપ અને ઈશ્વરપૂજન-
આદિથી દાનનો પૃથક્કરણે નિર્દેશ છે તેથી લોક અને સામમાં દ્વિતીય
જેનુ દાનરૂપે મંદણ ધણું કરીને કરાય છે તે દાનનો અર્થ અત્ર પણ
મુખ્યપણે પ્રતિપાદન કરેલા ધાર્મિક છે. છતાં જે આસંક્રમિત અર્થ અત્ર
પ્રથમ દાનમામાન્યના લક્ષણથી લીધે છે તે એટલા માટે કે આ
કદ અર્થમાંનું દાન સાધનરૂપ છે અને અત્ર કહેલાં તપ દાનો એ મુખ્ય દાન
છે અને તેમા શ્રવત્વનું દાન એ દક્ષરૂપ દાન છે એ સદા વિવેકીએ લક્ષમાં
રાખવું ધટે છે. એ લક્ષમાં રાખવાથી જ દાનનું રદમ્ય યથાર્થરૂપે સમજાય છે
એટલુંજ નહિ પણ દાનની ન્યુનાધિકતાનો આધાર પણ આનાપર ધણે આધાર છે.
દાનનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં શ્રીદેવુદ્ધ ઋષિ જણાવે છે કે “ યોગ્ય પાત્રની
પ્રાપ્તિ થયે અદ્વાનકે ધનનું તેને અર્પણ કરવું તે દાન કહેવાય છે અને તેનું
વિગેષ પ્રતિપાદન આગળ કહેવાશે ” આ, સ્વરૂપ સરત્ત છે અને લોકમાં પણ
એ જ અર્થમાં દાન સમ્મદ પ્રચલિત છે. યદ્યપિ આ દાન શ્રવત્વના દાન કરતાં
તત્તરની પાકિતાનું છે તથાપિ શ્રવત્વના દાનનું એક સાધન છે અને યથારક્તિ
સર્વે અત્રસ્ય કરવું ધટે છે. શ્રુતિવચન જણાવે છે દાનમિતિ યર્વાગિ મૂતાનિ

પ્રસાસન્તિ, દાનાન્નાતિદુષ્ટરં તસ્માદ્ દાને રમન્તે । “ સર્વં પ્રાણીઓ દાનના મુખ-
ગમ્ય ગાય છે, દાનથી અધિક દુષ્ટર અન્ય નથી તેથી મુગ વિવેકીઓ દાનમાં
રમણુ કરે છે. ” આ શ્રુતિમાં રમન્તે પદથી એક એવા અર્થ પણ સૂચન કર્યો
છે કે દાન આપી મુગ પુરૂષો આનંદ માને છે, સતોપને પામે છે તથા સુખ-
નિમગ્ન થઈ રહે છે. આ અર્થ આગળ ઉપયોગમાં આવશે તેથી એનું અન્ય
સૂચન કરાવવું યોગ્ય છે. અન્ય શ્રુતિ કહે છે કે દાનેનાઘર્તાસ્થાનુદન્ત દાનેન
દ્વિપન્તો મિત્રા મવાન્તિ, દાને સર્વં પ્રતિષ્ઠિતં તસ્માદ્દાનં પરમં વદન્તિ = દાનપત્રે
શત્રુઓ મિત્રરૂપ થઈ રહે છે, દાનમાં સર્વ અર્થ પ્રતિષ્ઠાને પામેલા છે માટે દાન
એ અતી શ્રેષ્ઠ ક્રિયા કહેવાય છે. ” અન્ય શ્રુતિ કહે છે ધદવા દેયમ્, ભદ્રદ્વા
દેયમ્, પ્રિયા દેયમ્, દિયા દેયમ્, મિયા દેયમ્-“ અદ્વાપદે દાન કરવું, તેમ ન
થઈ શકે તો અદ્વાવિના પણ દાન તો કરવું જ, લક્ષ્મીવદે પ્રીતિથી દાન કરવું,
નેમ નદિ તો શરમને લીધે પણ દાન કરવું, તેમ જ ભયને લીધે પણ દાન તો
કરવું જ ”-તાત્પર્ય કે સર્વેએ ખોતખોતાના અધિકાર પ્રમાણે દાન સદા કરવું,
જેનો અધિકાર ઉત્કૃષ્ટ દાનનો નહિ હોય તેણે નિઠૂદ દાન પણ કરવું પણ દાન
કર્યાવિના રહેવું નહિ.

શાસ્ત્રો તો અષ્ટ રીતે દાનને યમનિયમરૂપ પગથીઆમાં જ દાનનું
મદમ્ કરવાથી દાનની સ્તુતિ કરે છે તથા દાનની આગરણકતા જણાવે છે.

સ્મૃતિઓ પણ દાનની આપરણકતાને રથાપન કરે છે. શ્રીયાત્તવસ્થ
કહે છે કે:-

દાતવ્યં ઘત્યહં પાત્રે નિમિત્તેષુ વિશેષતઃ ।

યાચિતેનાઠપિ દાતવ્યં શ્રદ્ધાપૂર્વં તુ સત્તિતઃ ॥

ગોમૂતિલહિરણ્યાદિ પાત્રે દાતવ્યમ્ચિન્તમ્ ।

નાપાત્રે વિદુષા કિંચિદ્દાત્મનઃ શ્રેય ઇચ્છતા ॥

“ પ્રત્યેક મનુષ્યે દિવસ ઉગ્યો કે હમેશાં દાન કરવું ધટે છે અને કોઈ
નિમિત્ત ખાસ પ્રાપ્ત થાય છે તો તે નિમિત્તવશાત્ અધિક દાન કરવું ધટે છે;
પોને પાત્રી લાવેલો પદાર્થ હોય તો તે વટે પણ દાનસ્પર્શિ અવશ્ય કરવી ધટે

છે, પ્રત્યેકે અદ્વાપૂર્વક યથાશક્તિ દાન કરવું; જે વિવેચી પુરુષ પોતાનું શ્રેય ધર્યું છે તેણે ગાયવગેરે પશુઓ, બૃત્તિ એટલે ક્ષેત્રાદિ સ્થાવર પદાર્થો, તલ વગેરે ધાન્ય, અને સુવર્ણ વગેરે ધાતુઓ વગેરેનું સદા પાત્રને પૂજનપૂર્વક દાન કરવું, પણ અપાત્રને કંઈ પણ આપવું નહિ ” શ્રીમતુ પણ દાનમ બંધમાં જણાવે છે કે:—

દાન ધર્મ નિપેવેત નિત્યનૈમિત્તસંહ્રક્ષમ્ ।

પરિતુષ્ટેન ભાવેન પાત્રમાસાદ્ય શક્તિઃ ॥

“ પ્રત્યેકે યોગ્ય પાત્ર પ્રાપ્ત કરી અત્યંત પ્રસન્ન અંત કરણવડે યથા-શક્તિ નિત્ય દાન અને નૈમિત્તિક દાનરૂપ દાનધર્મનું આમરદથી સેવન કરવું. ” શ્રીશ્રાતાતપ ઋષિ પણ જણાવે છે કે:—

મા દદસ્વેતિ યો દૂયાદ્ ગવ્યમૌ ગ્રાહ્યગેષુ ચ ।

તિર્યગ્ યોનિદ્યતગસ્વા ચાણ્ડાલેપ્યપિ જાયતે ॥

“ ગાય, અગ્નિ અને ગ્રાહ્યલુપ્ત બંધમાં “ એમને નહિ આપો ” એનું કહેનાર શતશ્વ પશુપક્ષિવગેરે નીચ યોનિને પાંખો પછી પણ ચાંડાલ યોનિ-માં જન્મ પામે છે. ” આ આદિ અન્ય અનેક સ્મૃતિવચનો આ સંબંધમાં એ-કમતથી પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવે છે.

પુરાણો જોતાં પણ આજ સિદ્ધાંત સુદૃઢ થાય છે. શ્રીઆદિત્ય પુરાણમાં કહ્યું છે કે:—

ન દાનાદધિકં કિંચિદ્ દદ્યતે મુષનત્રયે ।

દાનેન પ્રાપ્યતે સ્વર્ગઃ શ્રાદ્ધાદિનૈવ લબ્યતે ॥

દાનેન શત્રૂઃ જયતિ વ્યાધિર્દાનેન નશ્યતિ ।

દાનેન લખ્યતે વિદ્યા દાનેન યુગ્મતોજનઃ ।

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં સાધનં પરમં સ્મૃતમ્ ॥

“ ત્રણે ધુવનમાં અર્થાત્ વિશ્વમાં દાનથી અધિક કોઈ પદાર્થ જોવામાં આવતો નથી; દાનવડે અર્ચન પ્રાપ્ત થાય છે, દાનવડે જ લક્ષ્મી મળે છે; દાનવડે શત્રુઓ મિત્રાય છે, દાનવડે વ્યાધિનું સમન થાય છે, દાનવડે વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરી

શકાય છે, દાનવડે સ્ત્રી મળે છે, દાન એ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે. ” શ્રીઅગ્નિપુરાણમાં પણ દાનવિધિસંબંધમાં કહ્યું છે કે:—

यस्य वित्तं न दानाय नोपभोगाय देहिनाम् ।
नाऽपि कीर्तयं न धर्माय तस्य वित्तं निरर्थकम् ॥
तस्माद् वित्तं समासाद्य दैवाद्या पौरुषादथ ।
दद्यात् सम्यग् विजातिभ्यः कौस्तुभानि न कारयेत् ॥

“ જે પુરુષનું ધન દાનમાં અસ્વાતું નથી અને શરીરના ઉપભોગમાં આપતું નથી તેનું ધન કીર્તિ કે ધર્મ અનેમાંથી કાઢી અર્થને સાધનાર થતું નથી અર્થાત્ નિરર્થક છે; મારે કાં તો પ્રારબ્ધયોગે અથવા પુરુષાર્થવડે પણ ધનની સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ તો તે ધનને વિધિપ્રમાણે યોગ્ય પાત્રરૂપ બ્રાહ્મણાદિને અર્પણું અને તે દાનનું કથન કરવું નહિ. ” શ્રી બ્રહ્મપુરાણમાં પણ આ જ બાવનું કથન છે કે:—

सदाचाराः कुलोनाश्च रूपयन्तः प्रियंवदाः ।
बहुश्रुताश्च धर्मज्ञा याचमाना परान् गृहान् ॥
इत्यन्ते दुःखिनः सर्वे प्राणिनः सर्वदा मुने ।
अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः ॥

“ ઉત્તમ આચારવાળા, ઉત્તમ કૃત્યમાં ઉત્પન્ન થયેલા, શરીરે સુંદરતાવાળા અને વાણીની પ્રાધુર્યથી સંપન્ન, તેમ જ ઘણી વિદ્યામાં પ્રવીણ અને ધર્મને જાણનારા છતાં જે પુરુષો અન્યને ગૃહે ભિક્ષા માગતા દુઃખી દેખાય છે તેનું કારણ કે તેમણે દાન આપ્યું નથી; દાન જેમણે નથી આપ્યું તે જ અન્યના ભાગ્યપર જીવનારા થઈ રહે છે. ” શ્રીસ્કંદપુરાણમાં પણ—

देहीत्येवं ब्रुवन्त्रर्थां जनं बोधयतीव सः ।
यदिदं कष्टमर्थित्वं प्राग्दानफलं हि तत् ॥
एकेन तिष्ठताऽघस्तादन्येनापरितिष्ठता ।
दानृषाचकयोर्भेदः कराभ्यामेव सूचितः ॥

ધાયમાનં તુ યો મોહાદ ગોવિપાગ્નિસુરેષુ ચ ।
નિવારયતિ પાપાત્મા તિર્યગ્યોર્નિ ષજંતુ સઃ ॥

“ ‘ આપો ’ એ પ્રમાણે કહેનાર બિશુક બહે મનુષ્યોને . બોધ આપે છે કે આ દુઃખદાયક જે બિશુકની સ્થિતિ છે તે પૂર્વ દાન નહિ આપેલું તેનું કન છે અર્થાત તેનો પરિણામ છે, વાચક નીચે ઉભો રહે છે અને જેની તે ચાચના કરે છે તે ઉપર ઉભો રહે છે—તેથી આ સ્થિતિ જ દાતા અને વાચકનો બોદ હસ્તપદે સૂચવે છે; જે પાપાત્મા મનુષ્ય ગાય, વિદ્ય, અગ્નિ અને દેવતાને આપતા દાનને પોતાના અજ્ઞાનવશ થઈ અટકાવે છે તે નીચપોનિને પામે છે ” હસાદિ વચનોથી દાનના માહકાચને સૂચવ્યું છે.

શ્રીરામાયણ, શ્રીમહાભારતઆદિ અંતિહામિક અથો તો સ્થલે સ્થલે દાનના માહકાચની ગર્જના કરે છે અને અનેક સ્તોત્રવડે દાનની ન્યૂનાધિકતા પણ સૂચવે છે.

આર્ય નીતિશાસ્ત્રમાં ઋતિઓનો સિદ્ધાન્ત લીધેલો હોય છે તેથી તેમાં તો દાનની પ્રથમા આવે એ ગ્વાભાવિક છે. પણ પાશ્ચાત્ય નીતિશાસ્ત્રમાં ન્યાય અને પરાયકાર (Justice અને Benevolence) એ બેને જ પ્રધાન સદ્યુક્તો લીધા છે—આમાં જે બીજો સદ્યુક્ત છે તેમાં મુખ્ય પ્રમાણે શુભેચ્છાનો સમાવેશ થાય છે એ શુભેચ્છા અર્પકરણની વૃત્તિરૂપ છે અને આ દાન તે તેનું બાહ્ય સ્વરૂપ છે.

આ પ્રમાણે લોકસ્થિતિ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ, ઇતિહાસ, નીતિશાસ્ત્ર વગેરે ગર્વમ માન્ય કરેલો તથા પ્રશંસાપાત્ર થયેલો સિદ્ધાન્ત દાનવિધિનો છે. અને આ પ્રકારની મર્યાદા થતી દાનની પ્રશંસા મલ્ય છે. દાન એ વિવેકથી કરવામાં આવે છે તો દાતાને મર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કરી આપે છે એટલું જ નહિ પણ જે સમાજ કે પ્રજામાં એ દાતાની સ્થિતિ હોય છે તેની પરમ ઉન્નતિને પણ માધે છે ઉપર આપવામાં આવેલાં વચનોથી જણાય છે કે દાનથી સ્વર્ગ, ભક્તી, વિદ્યા, સ્ત્રી, તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિરૂપ ક્ષેત્રની પ્રતિષ્ઠા કરી છે તથા સદુને મિત્ર કરનાર પણ દાનને ગર્વમ ન લખતી દેખાતે એમ બાજુ નોંધવું.

આ દક્ષકથામાં અતિશયોક્તિ છે પણ વિશેષ વિચારથી એ બ્રમ દૂર થાય છે.

ધનથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ પ્રથમ કદી છે તેમાં વિશેષ વિચારની અગેશા નથી કારણ કે એ ફક્ત શાસ્ત્રીય છે અને એનું જ્ઞાન તર્કથી નરિ. પણ શાસ્ત્રથી જ થાય છે. કસું કર્મ શું પર્યદ્વત્તને કેવી રીતે કરવાથી ઉત્પન્ન કરે છે એ વેદ-શાસ્ત્રનો વિષય છે, લૌકિક પ્રમાણનો વિષય નથી. લૌકિક પ્રમાણથી સ્વર્ગ છે એ જ જાણી નથી નો ને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કયા કર્મના અનુક્રાનથી થાય તે જાણી ન શકાય એ તો સ્વાભાવિક છે. આ જ કારણથી શ્રીજૈમિનિઆચાર્યે જાણીયું છે કે વેદના વિધિવાક્યથી જે અર્થનું પ્રતિપાદન કરાય છે તે ધર્મ છે, ના-ધર્મ કે ધર્મના યથાર્થ જ્ઞાનમાટે લૌકિક પ્રમાણનો આશ્રય કરવો એ બહુધા નિરર્થક છે માટે તે માટે વેદનો જ આશ્રય કરવો ધો છે. સ્મૃતિ પણ જાણીયું છે કે અર્થિહ્યાઃ સજ્ઞ ચે ભાવા ન તાસ્તર્કેણ યોજયેત્ “ જે પદોંસ અર્થિંસ છે તેના જ્ઞાનમાટે તર્કનો આશ્રય કરવો જુથા છે. ” ધર્મજિજ્ઞાસા અને બ્રહ્મજિજ્ઞાસાનો બેટ પ્રતિપાદન કરતાં થીશંકરાચાર્યે પણ ધર્મને કેવળ આગમમગ્ધ જ સ્વીકારે છે. તેથી જ્ઞાનથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે એ શાસ્ત્રમગ્ધ વિષયને શાસ્ત્રાનુસાર જ સ્વીકારવો ધો છે અને એની નિહિના ઉદ્ધરણો પુરાણોમાં અનેકરા પ્રસિદ્ધ છે

અન-૬૬ ધનનું એ જાણીયું છે કે જ્ઞાનથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે. કૃપણથી આ દુલ્લમાં વિરોધ દેખાય એમ છે કારણ કે જ્ઞાનમાં પોતાની લક્ષ્મી અન્યને અર્પવામાં આવે છે તે દેખાઈતો લક્ષ્મીનો અવ છે અને પ્રાપ્તિ નથી. પણ આ વિરોધ વિશ્વના નિયમો જોતાં શમી જાય છે. દરેક મનુષ્યે એ લક્ષ્મી રાખવું ધો છે કે જે જે સખધો આ વિશ્વમાં પ્રાણીપદાર્થસાથે થાય છે તે મળું કરીને પર્યદર્મચિત્ત હોય છે. તેથી પ્રારબ્ધથી કે દેખાઈતા પુરુષાર્થથી જે લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે તે કેવલ પોતાના સંસ્કારની જ છે એ પ્રકારનું અભિમાન ધારણ કરવું જુથા હોય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પાસે જે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થયેલી હોય છે તેમાં અનેકન્ય સંસ્કાર હોય છે અને તેથી તે તે સંસ્કારવાળાની લક્ષ્મી તેને તેને અવશ્ય આપવાની હોય છે, સાં જો એ લક્ષ્મીનો મલિક

મનુષ્ય પોને તેને આપે છે તો તો ઠીક છે, નહિ તો શ્રીવિશ્વપતિ પોતાની સત્તાદ્વારા 'અનેક નિમિત્તોદ્ધાર તેને તેને તે તે લક્ષ્મી પહોંચાડે છે. શ્રી-ભામિનીશ્રીપત્નિમાં આપેલા એકલચર રાગનો વૃત્તાન્ત વાંચવાથી આ સિદ્ધાન્ત પ્રત્યેકને સારી રીતે અંતરમાં દૃઢ થશે. તેથી પ્રથમ તો લક્ષ્મીનું દાન કરવામાં શ્રીવિશ્વપતિએ તે લક્ષ્મીવાનને આપેલો અધિકાર માત્ર મચવાય છે, અને લક્ષ્મીવાન મનુષ્ય તે તે ઋણથી મુક્ત થાય છે. અન્ય ગીતે જ્ઞેષ્ઠ-એ અને જ્ઞેષ્ઠ સ્ત્રીકાગીએ કે એ દાતા પુરુષને યાચકનું ઋણ નહોતું અને આ દાન આપવાથી એણે ઋણને માત્ર ફર કર્યું નથી, તો એ રીતે જ્ઞેતાં એ યાચક ઋણી થાય છે અને એ યાચકને પોને આ જન્મમાં અથવા અન્ય જન્મમાં એ ઋણ આપી દેવું જ પડવાનું છે અને તે પણ જોઈશું લીધું છે તેથી અધિક દેવાનું એને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી આ રીતે જ્ઞેતાં લક્ષ્મીનું દાન એ વ્યય નથી પણ એક રીતનો સંચય ફરે છે. તેમજ જ્ઞે એ યાચક પુરુષ પોને એ ઋણ આપતો નથી તો વિશ્વના મિદ્ધ નિયમાનુસાર એ દાતાનું ફલ જે લક્ષ્મી તે દાતાને અર્પે છે, તેથી આ પક્ષે પણ દાન એ સંચય છે એટલું જ જ નહિ પણ ઉત્તમોત્તમ સંચય છે. આ ભાવનાં વચનોનો ઉદ્દેશ આપણાં શાસ્ત્રોમાં તો સ્થળે સ્થળે છે જ એટલું જ નહિ પણ પાશ્ચાત્ય લેખકોના મંથો-માં પણ મળે છે, રાક્ષ વાંચે, દ્રાષ્ટા નામનો અંચકાર પોતાના એક મંથમાં કહે છે કે:—

Cast your bread upon the waters,
Far and wide your treasures strew,
Scatter it with willing fingers,
Shout for joy to see it go !
You may think it lost for ever;
But, as sure as God is true,
In this life and in the other,
It will yet return to you.

“ તમારા દેવ પદાર્થોને પાણી જેવા સ્વલ્પમાં નાંખો, તમારી લક્ષ્મીને સર્વેવ દાનમાં આપો, હર્ષને લીધે જેનાકપર રોમાંચ થયું છે એવા હાથથી દાનના પદાર્થો આરે દિશામાં ફેંકા અને એ પદાર્થોને અગ્નિમાં જોઈ હર્ષના પો-કારો કરો. તમને દાન લાગશે કે એ પદાર્થો મળ્યા, તમે જોયા, પણ તેમ નથી. જેમ કૃત્તિર સત્ય છે તેમ જ આ સિદ્ધાન્ત સત્ય છે કે એ પદાર્થો આ જન્મમાં અને ઉત્તર જન્મમાં તમને જ પાછા પ્રાપ્ત થશે. ”

તેથી ઉભય સ્થલના મંચકારોના વિચારથી આ દુલ્લ સત્ય હરે છે.

વળી અન્ય રીતે વિચારીએ છીએ તો વિશ્વમાં આ સિદ્ધાન્ત સર્વના અનુભવમાં આવેલો હશે કે જે પદાર્થની આતુર ઇચ્છાને ત્યાગ કરવામાં આવે છે તે પદાર્થ અનાયામે પ્રાપ્ત થાય છે. “ મારે તે આવે અને ત્યારે તે આવે ” એ પ્રચલિત વાક્ય પણ એ જ બાબ સૂચવે છે. એ નિયમથી જોતાં જે મનુષ્ય યથાર્થ રીતે લક્ષ્મીનું દાન કરે છે તે મનુષ્ય લક્ષ્મીની ઇચ્છાથી ક્રમે ક્રમે સંતૃપ્ત થાય છે તેથી તે તે પ્રમાણમાં અધિક અધિક લક્ષ્મી એની ખાસે આવે છે. ઉભી રહે છે. -

શ્રી વિશ્વપતિ મનુષ્યોને જે જે અર્પે છે તેમાં સાક્ષાત્ અર્પણ કરવાના પ્રસંગો તો કવચિત્ મોટા છે પણ સાધારણ નિયમ એ છે કે કોઈ કોઈ દારે તે તે અર્પવામાં આવે છે. દરે જ્યારે પૂર્વકર્મવશાત્ લક્ષ્મીની પ્રતિ શ્રીવિશ્વપતિએ કોઈને કરાવવાની દોષ છે ત્યારે દાન અને અદાતા એ બેમાંથી કોણ દારરૂપ થઈ શકે એ વિચારથી બદાર નથી. જે કૃપણ અદાતા મોટા છે તેનાદારા કોઈને કંઈ પ્રાપ્ત થતું નથી તેથી એ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ કરાવવામાં દારરૂપ થઈ શકે એમ નથી જ. તેથી દાતા પુરુષ જ દારરૂપ થઈ શકે છે. આ હેતુથી દાતા પુરુષના સંબંધમાં આવનાર સર્વના વા વિવિધના સંસ્કારની લક્ષ્મી આ દાતા પુરુષને જ શ્રીવિશ્વપતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને એના દારા ચોક્કસ સમયે તે તે સંસ્કારવાળાને પહોંચાડે છે. તેથી આ રીતે જોતાં પણ દાતા પુરુષને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ દાનના શ્લેષે થવી ઉચિત છે.

વળી જે યથાર્થ ઉત્તમ દાતા છે તે આગળ કહેવામાં આવશે તેમ શુભ

સંકેતપદ્ધતિ જ દાન અર્પે છે. યાચકપર તેને તિરસ્કારમુદ્દિ ઉપજતી નથી પણ શ્રેય, દયાવગરે સાત્વિક ભાવ ઉપજે છે. એ ખાવના હૃદયપૂર્વક એ દાન કરે છે તે માથે એ દાતા પુરુષ એમ સારી રીતે સમજે છે કે એક જ પરમનર પોતામાં, યાચકમાં તથા વિશ્વમાં સમમર્વત્ર સ્થિત છે, તેથી દાન, દાતા, દેવ અને યાચક સર્વે વસ્તુનાં એક જ છે. મંદેપમાં એ કે એ દાતા પુરુષ જ્ઞાપરિણામ કરે છે. તેથી પ્રતિદાનના અમર્યે જ્ઞાનભાવના તથા તત્ત્વમૂલ મિત્રીની ખાવના એ દાતા પુરુષને મિત્ર થાય છે. એ ઉચ્ચ ખાવનાની મધ્યમ મિત્રિ થયે એ પુરુષને પ્રમુદિતવ્યવસ્થા પર વિશ્વના સિદ્ધ નિયમાનુસાર વિશ્વદાણુ સુતા પ્રાપ્ત થાય છે. એ અત્યાદ્ય પૃથિવીમાંનું દ્રવ્ય પોતાની મેળે આકર્ષણ એની અમીપ આવી સ્થિત થાય છે. ગુપ્તદાન કરનારને બુધિરથ-નિધિની અથવા વારમાની પ્રાપ્તિ થાય છે એ શાસ્ત્રરથ દક્ષકથનની અત્યંત આ નિયમથી સારી રીતે અમલ થકાય છે, તેથી આ પ્રમાણે જોતાં દાતા પુરુષને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય એ ઉચિત હરે છે.

મધ્યમ દાતા પુરુષ—હિતમ દાતા પુરુષ—અત્યુપકારની દ્રવ્ય રાખ્યા વિના જ દાન કરે છે તથાપિ વિશ્વની ગતિ અચિત્ત અને અકુશ છે તેથી જ એક અમર્યે યાચક હોય છે ને અન્ય પ્રમંજે દાતાની સ્થિતિમાં આવી જાય છે. તો એવા પ્રમંજે એને પૂર્વના ઉપકારનું અમર્યું હોવાથી પૂર્વના દાતાને એ લક્ષ્મી આદિ અર્પે એ ધણી વાર દષ્ટ છે તેથી આ રીતે થતી લક્ષ્મીને પ્રાપ્તિ કરાવનારરૂપે દાન લૌકિક નિયમ પ્રમાણે થઈ રહે છે એની પમુ આ પ્રમંજમાં નિરુદ્ધિ કરવી ઉચિત નથી.

આ પ્રમાણે વિવિધ રીતે તપાસતાં દાતાને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે એ મિત્ર થાય છે. હવે દાનનું અન્ય દક્ષ વિદ્યાપ્રાપ્તિ તથા સ્ત્રીઆદિની પ્રાપ્તિ છે. આ અપદ છે લૌકિક વિદ્યાકલાની પ્રાપ્તિનાં માધ્યમો એકમાં સુપ્રસિદ્ધ છે કે વિદ્યાથી વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે, વિદ્યાના જ્ઞાનનાર પુરુષની સેવા કરવાથી પ્રાપ્તિ થાય છે અને પુષ્કળ ધન એ પુરુષને અર્પવાથી વિદ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ ત્રણ વસ્તુઓ વિગત નો પ્રાપ્તિના પ્રસિદ્ધ છે. હાલ ધનવડે વિદ્યાની પ્રાપ્તિ

યતી રથસે રથસે જોવામાં આવે છે તેથી સર્વને સુસિદ્ધ દેવવાથી વિસ્તારની અપેક્ષા નથી. તેમ જ કન્યાનાં માતાપિતાને અથવા કન્યાને ધન આપી રહીની પ્રાપ્તિ પણ સર્વત્ર દૃષ્ટ છે તેથી એ સંબંધમાં અધિક કહેવા જેવું રહેતું નથી.

હવે દાનનું ૧૩ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કદી છે, એ ૧૩ વિચારવા જેવું છે કારણ કે એ વિચારથી દાનના પ્રિધિનું તથા ઉત્તમ દાનનું પશ્ચ જ્ઞાન થાય છે ત્યાં મોક્ષનું મોક્ષનું કારણ તો દાન નથી એ સર્વ સ્વીકારે એમ છે. મોક્ષ બંધની નિવૃત્તિથી થાય છે અને બંધ જીવજ્ઞના બેદરતાથી અર્થાત્ અજ્ઞાનથી થાય છે. તેથી મોક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ વિદ્યા અથવા તત્ત્વજ્ઞાન છે. નાન્યઃ વંશા વિષ્ણુઃ કથમય " મોક્ષ માત્ર અન્ય કોઈ માર્ગ નથી " એ શ્રુતિ તત્ત્વજ્ઞાનથી બિન્ન માર્ગનો નિષેધ કરે છે. તેથી મોક્ષનું તત્ત્વજ્ઞાન એ સાક્ષાત્ સાધન છે અને દાન પરંપરાસાધન છે. દાન પરંપરાસાધન હોવાથી " દાનનું ફક્ત મોક્ષ છે " એ કથનને બાધ આવતો નથી કેમકે એ વચનમાં દાનનું સાક્ષાત્ ફક્ત મોક્ષ છે એવું કહ્યું જ નથી. આમ જો બાધ થતો હોત તો પછી ચિન્તનજિના નિર્દોષરૂપ યોગ, વિરાગ, ભક્તિઆદિ મોક્ષનાં સાધન છે એમ પણ નહિ કહેવાતું. આ રીતે દાનને મોક્ષનું પરંપરાસાધન લેવાથી દાનનું માત્રાત્મ્ય નુન થાય છે એમ નથી. દાન મોક્ષનું પરંપરાસાધન વિવિધ પ્રકારે થઈ શકે છે. પ્રથમ તો પોતાની માનેલી લક્ષ્મીનો અથવા એવા જ પદાર્થનો ભોગ અન્યને અર્પણ કરવો એ ક્યારે બને છે કે એ પદાર્થપ્રતિતો દાતાનો રાગ શિથિલ થાય છે ત્યારે. બીજા સુધી મત્સ્યના ગ્રહની માફક પુરૂષને પદાર્થોપર દૃઢ મમત્વ તથા રાગ હોય છે તે પદાર્થો ત્યાં સુધી તે પોતાથી વિયુક્ત કરવા ઇચ્છા ધરતો નથી. તેથી પ્રથમ તન એ લક્ષ્મીઆદિ પદાર્થોપરિના રાગને શિથિલ કરે છે અને તેટલે નેટલે અંશે વિરાગને પોષે છે. આ સાથે વિમ્વના આ નિષ્કર્મનું વિરમરૂપ કરવું ઘટવું નથી કે પ્રત્યેક પદાર્થ પોતાના અનુકૂલ વાતાવરણમાં અને બાજુ ઉપાધિના સંવેદનમાં જ રહી શકે છે. મત્સ્ય પોતાને અનુકૂલ જગત્ત્વ ઉપાધિમાં જ જીવનવાસો રહી શકે છે, એથી

બહાર કાઢી અન્ય સ્થલાદિરૂપ પ્રતિકૂલ ઉપાધિના સંસર્ગમાં એને રાખવામાં આવે છે કે, તરત એ વિનાશક્રમમાં વહેવા માડે છે. અનુબ્ધસરીર પૃથ્વીતત્ત્વનું બનેલું હોવાથી પોતાને અનુકૂલ વાતાવરણ તથા ઉપાધિના સંવેષ્ટનમાં જ રહી શકે છે, એથી બહાર કાઢી જલ, અગ્નિઆદિના સંવેષ્ટનમાં રાખવામાં આવે છે કે તરત વિનાશક્રમમાં વહેવા માડે છે અને અતે પોતાના સ્વરૂપથી ગદ્ગત થાય છે. વનસ્પતિ તેજના સદ્ભાવરૂપ અનુકૂલ ઉપાધિના સંસર્ગમાં રહે છે ત્યારે જ વૃદ્ધિ તથા સ્થિતિને પામે છે અને તેથી પોતાની મેળે સ્વભાવથી જ ન્યા એ સંસર્ગ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવા સ્થળપ્રતિ પોતાને વાળે છે તથા તેવી રીતે જ ઉગે છે. અનુકૂલ ઉપાધિથી વિષુક્ત કરી અધઃગત વગેરેના પ્રતિકૂલ સંસર્ગમાં રાખવામાં આવે તો વૃદ્ધિ તથા સ્થિતિથી ક્રમે ક્રમે રહિત થઈ વિનાશક્રમમાં વહેવા માડે છે અર્થાત્ અતે સ્વરૂપથી રહિત થાય છે ન્યાં ન્યા દક્ષિ નાખી વિચાર કરવામાં આરંભે ત્યા સર્વત્ર આ નિયમ જણાશે કે અનુકૂલ વાતાવરણ તથા ઉપાધિના મમર્ગમાં હોય છે ત્યાં સુધી જ પદાર્થોની વૃદ્ધિ તથા સ્થિતિ થાય છે આ નિયમ આપણા આયુ વિષયમાં લગાડનાથી સ્પષ્ટ જ થાય છે કે જે અત કંટલામાં અસુખા રાજ્ય કરે છે, દ્રોણપુદ્ધિ પ્રધાનતા બોગવે છે, લોભની મત્તા જામેલી હોય છે, પદાર્થપ્રતિ દંડ મોહ બધાએયો હોય છે, પુત્રપ મદમાં લીન થઈ ગયો છે ત્યાં યથાર્થ દાનની ત્રિયિતિ થતી નથી કેમકે ન્યા દોષનાં અંતર વિરાગને ધારણ કરવામાં પ્રતિકૂલ ભૂમિ છે તેમ જ એવું પણ બનતું ધ્વનિ છે કે પુત્રપને ધનપ્રતિ વિરાગ થાય છે અને એથી બિન્ન પદાર્થમાત્ર પ્રતિ દંડ રાગ બન્યો રહે, કારણ કે જે જે પદાર્થોની પ્રાપ્તિ થા મરણ ધનદાગ થતું હોય તથા જે જે વ્યવહારમાં ધનનો ઉપયોગ આવડે હોય તે મર્ય પ્રતિનો રાગ નેજા અંશે ત્રિયિત થાય તો જ ધનનો દાનમાં ઉપયોગ કરી શકાય છે આ રીતે વિરાગના માધનરૂપ દાન થાય છે અને વિરાગ એ મોહનું અન્યંત આવસ્યક માધન છે તેથી દાન પરંપરાથી મોહનું માધન હોય છે આ સ્થાને જણાવતું જોઈએ કે જે દાન વિશમજનક થાય એવું હોય નથી તે દાનથી અન્ય વાળો દોષ છે તેથી સાચામાં તે કરવાનો વિધિ છે

જર્ણ દાતાના ધક્કાથી એ દાન ઉતરતી પશ્ચિમનું ગળુનું ધરે છે.

અન્ય રીતે વિચારીએ તો ઉત્તમ દાનમાં બ્રહ્મભાવના કરવાની દોષ છે તેથી પ્રત્યેક દાને એ ભાવના થવાથી એ ભાવના દૃઢ થાય છે અને ક્રમે ક્રમે દાતાને ભાવના બલપ્રાપ્ત કરી નિદિધ્યાસન તથા ધ્યાનનોયથાર્થ અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવે છે. નિદિધ્યાસન તથા ધ્યાન એ ચિત્તરત્નના નિરોધરૂપ યોગનું સામાન્ય સાધન ■ અને એ યોગ દૃઢ અપરોક્ષ તત્ત્વાનુભવનું સાધન છે તેથી આ રીતે જોતાં અભ્યાસરૂપ મોક્ષસાધનનું ઉપકારક દાન હોવાથી એ મોક્ષનું પરંપરા સાધન હરે છે.

પર્ણા ઉત્તમ દાતાનાં દાનો દયાપ્રયુક્ત તથા ધર્મપ્રયુક્ત દોષ છે. અપર્ણ, દુઃખીઆદિને દયાપૂર્વક ૪ દાનો આપવાનાં દોષ છે અને ઉત્તમ બ્રહ્મવિદ્ બ્રહ્મભાને આપવાનાં દાનો ધર્મપ્રયુક્ત દોષ છે તેથી પ્રત્યેક દાને દાતાને દયા-યુક્તિ તથા ધર્મયુક્તિની દૃઢતા થતી રહેવાથી મૈત્રી તથા શ્રદ્ધારૂપ જે મુખ્ય યોગનાં ઉપકારક પ્રાપ્તિનોની સિદ્ધિ થતી રહે છે. તેથી આ દારા પંચ દાન મોક્ષના પરંપરા સાધનરૂપ હરે છે. સંસ્થિપમાં એ ૪ કે દૈવીસંપત્તિમાનર્થો ઉત્તમ દાતા સંયુક્ત થાય છે અને તેથી મોક્ષમાર્ગમાં સત્વર પ્રવેશ છે, શુદ્ધિ કરતો જાય છે અને અંતે મોક્ષનો અધિકારી થઈ રહે છે. તેથી દાનનું ૫મું મોક્ષ છે એ અનેક વિચારથી યુક્ત હરે છે.

દાનથી શત્રુઓ મરે છે અને શત્રુઓ મિત્રરૂપ થઈ રહે છે એ દલ સર્વને સમજાવ્યું છે, કેમકે જ્યારે દાન કરવામાં આવે છે ત્યારે શત્રુ પાને પામકની અથવા પાત્રની સ્થિતિમાં આવે છે તેથી એનું અંતઃકરણ સ્વભાવ થી દાતાનાપ્રતિ પ્રેમવાળું થાય છે અને તેમ નહિ તોપણ વૈરશુદ્ધિથી રહિત થાય છે. જે પુરુષ અપકાર કરે તે અનિષ્ટ સાધનાર હોવાથી તેનાપ્રતિ અંતઃકરણ વૈર વા દોષ ધરે છે પણ જે પુરુષ ઉપકાર કરનાર હોય છે તે તો દ્વિનદેવ થઈ રહે ■ તેથી તેનાપ્રતિ દોષ વા વૈર થવાનો અસંભવ છે. ક્ષમણે શત્રુ અથવા પ્રીતિ થાય છે. તેથી સામાન્ય નિયમોપમાણે વિચારતાં આ ક્રમની સત્યતા સિદ્ધ થાય ■ પણ એ સાથે વિશ્વનો આ શિદ્ધ નિયમ લક્ષમાં

રાખવો ધટે છે કે પ્રત્યેક પદાર્થ પોતામાં રહેલા સત્ત્વના સમાન જાતિવાળા સત્ત્વને આકર્ષે છે અને પોતાની મર્યાદામાં આવનાર પદાર્થમાત્રપર પોતાની ન્યૂનાધિક અંશે જાપ પાડે છે આ નિયમપ્રમાણે જ હિંગની સમીપમાં આવનાર પદાર્થને હિંગનો, કર્પૂરની સમીપમાં રાખેલા પદાર્થને કર્પૂરનો અને કસ્તુરીની સમીપમાં રાખેલા પદાર્થને 'કસ્તુરીનો' વાસ બેસે છે આ જ નિયમપ્રમાણે અહિંસાની જેમણે સિદ્ધિ કરી છે તેમજ સત્ત્વ અહિંસા સ્વભાવવાળું થયેલું હોવાથી બિલાડી અને ઉદર એ બંને જાતિ વૈરી હતા, તેમની સમીપમાં આવે છે સારે પોતામાં રહેતું જે અહિંસા સ્વભાવવાળું સત્ત્વ તેને જ ખહાર પ્રકટ કરે છે અર્થાત્ પરસ્પરને દંણવાની ઇચ્છાથી તેટલો સમય તો રહિત જ રહે છે આ જ નિયમપ્રમાણે મલની પ્રતિષ્ઠા જેમણે સાની છે અર્થાત્ વસ્તુને અનુમરીને જ જેમણે વાણીનો પ્રયોગ કરવાની ક્રિયા સિદ્ધ કરી છે તેમના શબ્દોને પછી વસ્તુ અનુસરે છે અર્થાત્ તેમના વચનો પ્રમાણે સંજીવના બનાવે બને છે તેથી આ નિયમની મતા મુજબ છે એ નિયમપ્રમાણે જોતા જે દાતા પુરુષ થાય છે તેના અંત કરચુમાં દસ તથા પ્રાણીનિતિ પ્રેમ એ જ્ઞાતિના વારવાર ઉદય થતો રહે છે, ક્રમે ક્રમે એ જ્ઞાતિ સ્વાભાવિક જોવી થઇ જાય છે અર્થાત્ એ પ્રેમપોષક સત્ત્વ વ્યાપારવાળું થતુ રહે છે અને કાન જતા એ સત્ત્વ પ્રતિપાને પ્રાપ્ત છે આ ત્રિયતિ યથાર્થ જ્ઞાન કરનાર સર્વ પુરુષોને પ્રાપ્ત થાય છે તેથી એ દાતા પુરુષની સમીપ એના પ્રતિ મને તે બિંધ્યા કારણથી વા અચ્છાનથી વૈરકુદ્ધિ ધરનાર મનુષ્ય આવે છે કે તરત જ એ દાતા પુરુષનું સત્ત્વ એ મનુષ્યના અંતરમાં રહેલા અવૈર સ્વભાવના સત્ત્વને જાગ્ર કરે છે તેથી એ મનુષ્યના ઉપર સાક્ષાત્ ઉપકાર નહિ કર્યો હોય તોપણ અર્થાત્ એ દાતાને એ શત્રુને દાન આપવાનો પ્રસંગ નહિ આવ્યો હોય તોપણ એ પુરુષ શત્રુવધી રહિત થઇ રહે છે સંદેષમાં એ જ કે ઉત્તમ દાતા આ વિશ્વમાં અનંતશંત્રુ હોય છે તેથી દાનથી શત્રુઓ મિત્ર થઇ રહે છે એ સર્વે રીતે અનંતજિત છે

આ રીતે દાતાના સંજ્ઞામાં તથા તેના સંજ્ઞામાં આનાગના મ

જાંધમાં દાનની વિવિધ અસરો થાય છે એટલું જ નહિ, પણ દાન એ સમાજ તથા પ્રજાની ઉત્થતિનો પણ હેતુ છે. જે જનસમાજમાં ધનાઢ્ય મનુષ્યો કૃપણ હોય છે તેમાં ધનવિનાશ મનુષ્યો દુઃખમાં સીમય છે અને નાનાવિધ કષ્ટને ભોગવી વિનાશને પામે છે તેથી તે ધનવાન મનુષ્યો પણ અન્યની સહાયથી સ્થિત થવાથી નાનાવિધ વિપત્તિ ભોગવે છે અને એ જ પરિણામને પામે છે તેથી એ જનસમાજ અદ્ય સમયમાં નહિવત્ યત્ન રહે છે. આ ઉપરાંત ધનવાનને વ્યર્થ ધનની ચિંતા રહે છે અને તેથી પણ તે નિર્ભય થાય છે. વળી નિધન મનુષ્યો ક્ષુધાભયથી પીડિત થતાં ધનવાનની સેવા કરવાને બદલે તેને જ પીડે છે. આ આદિ અનેક રીતે આવા જનસમાજમાં અંદર અંદર બેદર યવાથી વિનાશ સત્વર આવે છે. આથી ઉચ્ચ ને જનસમાજમાં દાતા પુરો પડે છે તે જનસમાજ નિરંતર ઉત્થતિને પામે છે, કારણ કે લક્ષ્મીને વિભાગ થઈ જવાથી વિવિધ રીતે સર્વને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, નાનાવિધ વિધાકલાઓ જન્મ પામે છે તથા વૃદ્ધિ પામે છે, અંદર અંદર સંપત્તી વૃદ્ધિ થાય છે અને આ સર્વને લીધે એ જનસમાજ અન્ય સમાજપ્રતિ પોતાનું સ્વરૂપ જાળવી રાખી શકે છે અને તેથી ધન જનસમાજે કરતાં ચિરસ્થાયી થાય છે. જનસમાજપ્રતિ દાનની અસર એટલી તો પ્રસિદ્ધ છે કે એ સંઘર્ષી આટલું સ્વરૂપ વિવેચન જ પૂરતું છે.

આ વગેરે વિવિધ ફોલોવાળા દાનનો વિધિ છે. દાન એ સ્વાર્થ, પરાર્થ અને પરમાર્થ ત્રણેનું સાધન છે, તેથી એ ત્રણે અર્થ માટે એ અવસ્થા નિરંતર વિધિપ્રમાણે કરવું ઘટે છે. આમ હોવાથી જ જનમત એવું આસે છે કે પ્રાતઃકાલે દાતા મનુષ્યનું સુખ જોવું પણ કૃપણનું કે સુમનું જોવું નહિ. તાત્પર્ય કે ભોક્ષમાં કૃપણ માટેનો તિરસ્કાર વિવિધ આકારમાં પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે તે ઉચિત છે કેમકે દાન એ મહાફલનો વિધિ છે. તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યે ઉત્તમ દાન કરવાનો અભ્યાસ પાડવો ઘટે છે. હવે આ દાન કે જેનાં. આવાં મહાફલો થાય છે તેના બેદ તમા સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં વિચારીએ. આં આ સંબંધમાં વિશેષ વિચારણું કષ્ટ આપણને પડે એવું શાસ્ત્રકારોએ રાખ્યું નથી. દાનવિધિ

સમય હોવાથી એનું પ્રતિષ્ઠાદન શાસ્ત્રે જ વિસ્તારથી કર્યું છે તેથી તેને જોઈ જાણી લેવું તથા દાનોથી જે ફોટો કલાં છે તે ફોટો કેવા નિયમથી થાય છે તે નિયમોપરિતિ લક્ષ રાખવો અને દાનની ન્યૂનાધિકતા નિયમ કરવી એ જ શેષ રહે છે.

આં દાનવિચારમાં હ વિષયનો વિચાર કરવાનો હોય છે કેમકે જેમ વેદ પડંગ છે તેમ દાન પણ પડંગ છે. શ્રીદેવવ્રતકવિ કહે છે કે:—

હે હેતુઃ પડધિધાનં પડંગં પદ્ધિપાંકયુક્ ।

ચતુષ્પકારં ત્રિવિધં ત્રિનાદં દાનમુચ્યતે ॥

“ શ્રદ્ધા અને બક્તિ એ દાનના જે હેતુ છે, હ અધિધાન છે, તથા નાનાં મધ્યમ વિષાક પશુ હ છે; દાનના ચાર પ્રકાર છે અને ત્રણ જાતિ છે તથા દાનમાં અર્પણ કરવા યોગ્ય સાત પદાર્થોના બેદથી દાન ત્રણ રીતનાં છે.” વળી આગળ કહ્યું છે કે:—

દાતા પ્રતિગ્રહીતાં ચ ધન્યા દેયં ચ ધર્મયુક્ ।

દેશકાલૌ ચ દાનાનામક્લામ્યતાનિ પદ્ધિદુઃ ॥

“ દાતા, પ્રતિગ્રહીતા (દાન સ્વીકારનાર), શ્રદ્ધા, ધર્મયુક્ત દાનના પદાર્થો, દેશ અને કાલ એ હ દાનનાં અંગ ગણાય છે. ” તેથી દાનના વિચારમાં આ છતો વિચાર અવશ્ય કર્તાવ્ય છે કેમકે એ હ અંગથી પૂરું હોય તે દાન ઉત્તમ છે અને એ છમાંથી એક વા અધિક અંગે કરીને ન્યૂન હોય તે દાન તે તે પ્રમાણમાં ન્યૂન છે. આ હ અંગમાં પ્રથમ અંગ દાતા છે. ઉપર ઉપરથી વિચાર કરતાં એમ લાગશે કે મને તે મનુષ્ય જે દાન કરે તે દાતા થઈ શકે, પણ તેમ નથી કેમકે દાનની ઇચ્છામાયે જીવ કેટલાક ધર્મો જેનામાં હોય તે જ યથાર્થ દાતા શકી શકે છે, એ સંજોગમાં શ્રીદેવવ્રતકવિ જણાવે છે કે:—

અપાપરોગી ધર્માત્મા દિત્સુરવ્યસનઃ શુચિઃ ।

ચનિત્યજીવકર્મા ચ પદ્મિર્દાતા પ્રશસ્યતે ॥

“ જે પાપ અને રોગથી રહિત છે, જે ધર્મિષ્ઠ છે, જે અમનવિનાનો છે અને પવિત્ર તથા જેનું ઇવન અને કર્મ આચાર-અપવાદ રહિત છે તે દાતા

ઉત્તમ પંડિતનો છે. ” તેથી દાન કરવાની ઇચ્છાવાળા પ્રત્યેકે આ સર્વ લક્ષણો પોતામાં સિદ્ધ કરવા પ્રયત્નવાળા થવું. આનો અર્થ એવો નથી કે એ છે લક્ષણોમાંથી કોઈ કોઈ પોતામાં ન હોય તેણે દાન ન કરવું અને સદા કૃપણ રહેવું પણ માત્ર એટલો જ જાવ દેખાય છે કે એ લક્ષણોવાળો દાતા પુરુષ ઉત્તમ દાતા છે; અને એ ચોખ્ખો છે કેમકે જે પાપી છે તથા ધર્મિષ્ઠ નથી તેનું દાન ઉત્તમ પાત્ર યદ્યપ્યુ કરતો નથી કારણ કે દાન એ સાંસારિક દોષને પ્રસરાવનાર કારણ થઈ રહે છે. જે પુરુષ રોગી હોય છે તે વસ્ત્ર વગેરેનું દાન કરે છે તો એ વસ્ત્રદ્વારા પ્રસંગે તેનો રોગ પ્રતિઘટક કરનારને પણ થાય છે. તેમ જ જે પાપી છે તેણે દેવ પદાર્થની ધર્મથી પ્રાપ્તિ કરી હોય એવું કવચિત્ જ હોય છે તેથી આમળ કહેવામાં આવશે તેમ પદાર્થ દેવથી એ સંલિપ્ત હોય છે. વળી એના દેવ પદાર્થો પાપના સંસ્કારવાળા હોય છે તેથી પ્રતિઘટક કરનારને એ દેવ પદાર્થદ્વારા રોગની માફક પાપની સંક્રાન્તિ થાય છે. આ જ પ્રમાણે વ્યસન, અપવિત્રપણું, નિંદ્રા શુભ્ર તથા નિંદ્રા કર્મ જેવામાં હોય છે તેના એ દોષો દેવ પદાર્થદ્વારા દાન સ્વીકારનારને વ્યસર કરે છે. તેથી આ દોષોથી જે સિપ્ત હોય છે તેવા દાતાને ઉત્તમ પ્રતિઘટક કરનાર મનુષ્ય મળી શકતો નથી માટે પ્રથમ તો એ દાતાથી ઉત્તમ દાનો થઈ શકતાં નથી એટલું જ નહિ પણ કેટલેક પ્રસંગે તો એ દાતા પાપ અને રોગની અન્યમાં સંક્રાન્તિ કરવામાં હેતુરૂપ થઈ રહે છે તેથી પાપનો જાગ્રી થાય છે. માટે જ આ શાસ્ત્રવચન આમ-લથી પ્રભોષિ છે કે દાતાએ આ ■ લક્ષણો પોતામાં સાવધાનતાથી પ્રયત્નપૂર્વક પ્રાપ્ત કરવાં થટે છે અને તેમ થાય છે ત્યારે જ એ ઉત્તમ દાતા થઈ શકે છે. નહિ તો મધ્યમ વા કનિષ્ઠ દાતાની પંડિતનું ઉચ્છેદન કરવા એ સમર્થ થઈ શકતો નથી.

દાનનું દ્વિતીય અંગ પ્રતિઘટકતા-દાન સ્વીકારનાર-એ એ સંબંધમાં સામાન્ય વિચારથી એમ લાગે છે કે વિવિધ ઇચ્છાવાળા પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રતિઘટકનું પાત્ર થઈ શકે, પણ તેમ નથી. પાત્ર શબ્દની વ્યુત્પત્તિ જ એ જામને નાશ કરી શકે એમ છે. ધર્મિષ્ઠપણાતર મંથમાં જણાવ્યું છે કે પતનામ

પ્રાયતે યસ્માત્ તસ્માત્ પાત્રં પ્રકીર્તિતમ્ । "અથ પતનથી પાત્ર દા-
તાનું રક્ષણ કરે છે માટે જ એ પાત્ર કહેનાર છે " આ પ્રકારના પાત્ર, અપાત્રની
પરીક્ષા કરીને જ, દાનમાં પ્રવૃત્ત થવું ઘટે છે કેમકે પાત્રની ઉપેક્ષા કરી અને
અપાત્રને દાત આપવું એ પાપ છે શ્રીમત્ કહે છે કે —

અનર્હતે યદ્ દદાતિ ન દદાતિ યદર્હતે ।

અર્હાનર્હપરિજ્ઞાતાદ્ દાનાદ્ ધર્માન્ન હીયતે ॥

" જે પુરુષ અપાત્રને દાન આપે છે અને પાત્રને આપતો નથી અર્થાત્
તેની ઉપેક્ષા કરે છે તે પુરુષ પાત્રાપાત્રના યથાર્થ જ્ઞાનથી રહિત હોવાને લીધે
દાન નથા ધર્મથી હીન થાય છે " તેથી પાત્રાપાત્રનો વિવેક પ્રત્યેક મનુષ્યે
દાનમાં રાખવો ઘટે છે પાત્રાપાત્રમન્યધર્મા શાસ્ત્રકારો શું કહે છે તે અવશ્ય
જોવું યોગ્ય છે કેમકે એ સર્વધર્મમાં જનસમાજમાં વિશેષ જીમ દેખાય છે ત્યાં
શ્રીદેવય નપિ કહે છે કે —

ત્રિશુદ્ધઃ શુદ્ધવૃત્તિઃ શુદ્ધાત્મ સંયતેન્દ્રિયઃ ।

વિમુક્તો યોનિદોષેષ્યો બ્રાહ્મણ પાત્રમુચ્યતે ॥

" જે માતા, પિતા અને આચાર્યવડે સુશિક્ષિત હોવાથી ત્રિશુદ્ધ છે, "
જેની વૃત્તિ મનરહિત અર્થાત્ પાપરહિત છે, જે દયાવાન છે, જેણે પોતાની
ધન્દ્રિયોને સંયમ સારી રીતે સાધ્યો છે, તથા જે મર્મના દોષથી રહિત થયેલો
છે એવો બ્રાહ્મણ તે દાનનું પાત્ર છે " શ્રીયાશ્રવ'મ્ નપિ જણાવે છે કે —

■ વિદ્યાયા કેયલયા તપસા વાઙ્મિ પાત્રતા ।

■ યત્ર વૃત્તમિમે ચોમે તદ્દિ પાત્ર પ્રવક્ષતે ॥

" કેવલ વિદ્યાવડે અથવા કેવલ તપવડે દાનપાત્રતા પ્રાપ્ત થતી નથી
પણ જો તેનું આચાર્યદિ વૃત્ત શુદ્ધ છે, જે વિદ્યાવાન તથા તપસ્વી છે તેને જ
મહાપુરુષો પાત્ર જાણે છે " શ્રીયમ પશુ જણાવે કે —

વિદ્યાયુક્તો ધર્મશીલ પ્રશાન્તઃ જ્ઞાન્તા દાન્તઃ સત્યવાદી કૃતજ્ઞ ।

સ્વાધ્યાયવાન ધૃતિમાન ગાશરણ્યો દાતા યજ્ઞવા બ્રાહ્મણઃ પાત્રમાદુઃ ॥

" જે વિદ્યામંત્ર છે, ધર્મશીલ છે, જેણે અતર્ ધન્દ્રિયરૂપ મન તથા

આથી ઇન્દ્રિયેનો નિયંત્ર કરી એ સંવેગે પોતેને અંધીન કરી રાખ્યા છે, જે ક્ષમાયુક્ત છે, સત્યને વદનાર છે તથા કૃતાર્થ છે, જે સ્વાધ્યાયસંપન્ન છે તથા ધૃતિવાળો છે, જે ગાય યજુરે પ્રાણીઓ પ્રતિ દયાયુક્તભાવે વર્તનાર છે તથા જે વનયાગાદિ કરનાર છે તેવો આદ્ય તે દાનનું પાત્ર ગણ્ય છે. ” શ્રીવસિષ્ઠ મુનિ કહે છે કે:—

કિંચિન્નં યેન્નમયં પાત્રં કિંચિત્પાત્રં તર્પોમયમ્ ।

વાપ્રાણમપિ તત્પાત્રં જાદ્રાન્નં વસ્ય નોવરે ॥

“ વેદાદિ સંપન્ન ધ્યાનયુક્તપાત્ર છે, તપોનિષ્ઠ આદ્ય દાનપાત્ર છે પણ ઉત્તમ પાત્ર તો તે જ છે કે જેના ઉદરમાં ચંદ્રના અન્ને સ્પર્શ કર્યા નથી. ” શ્રી ૨૬૬ પુરાણમાં જણાવ્યું છે કે:—

પ્રથમં તુ ગુરોર્દાનં વચાચ્છેદમનુક્રમાત્ ।

તત્તોડશ્યેવાં ચ વિપ્રાણાં દયાત્પાદાનુસારતઃ ॥

ગુરોરમાયે તત્પૃથં તદ્ગાર્થો તત્સુતાંસ્તથા ।

પૌત્રં પ્રપૌત્રં વૈદિષ્ઠમમ્યં યા તત્કુલોન્નવમ્ ॥

સંજ્ઞાનાતિક્રમે દાનં પ્રયુતાધોગતેષ્વત્ ॥

“ સૌથી પ્રથમ જે ઉત્તમ દાન હોય તે શ્રીગુરુને અર્પેનું અને પછી પાત્રાનુસાર અનુક્રમ પ્રમાણે અન્ય વિપ્રાને દાન આપવાનું. શ્રીગુરુ મંદિરિયમાન હોય તો તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્રને ઉત્તમ દાન આપવું, તેમ નહિ હોય તો શુદ્ધપત્નીને આપવાનું. તેમના અન્ય પુત્રાને, પછી પુત્રના પુત્રને, તેમ નહિ અને તેમ હોય તો પ્રપૌત્રને, શુદ્ધપુત્રીના પુત્રને અને તેમના પુત્રમાં જે હોય તેને અનુક્રમે આપવું. આ દાનક્રમનું અતિક્રમણ કરી અપાત્ર દાન ઇષ્ટ રૂપનું સાધક થતું નથી પણ એથી ઉત્તરું અધીગતિનું સાધક થાય છે. ” શ્રીવમ પણ પાત્ર ત્રિશોડશંધેમાં કહે છે કે:—

સમમ જ્ઞાણે દાનં દ્વિગુણં પ્રાણાનુજ્વલે ।

પ્રાધીરોક્તસાદક્ષમનન્તં યેન્નવારણે ॥

“ જ્ઞાણજિનને જે દાન આપવામાં આવે છે તેનું અક્ષ સાધારણ

છે, તેથી બ્રમણુ કય જે જાતી બ્રાહ્મણ માત્ર છે તેને આપનાથી ધાય છે તેથી સદાશ્રમુ કય વેદાદિને સારી રીતે મમજીને અધ્યયન કરવાનું આજ્ઞુ છે તથા જે તે પ્રમાણે વૃત્તિ રાખનાર બ્રાહ્મણ છે તે બ્રાહ્મણને આપવાથી ધાય છે અને જે વેદપારંગત બ્રાહ્મણુ તેમને આપેતુ દાન અનંત કયવાણુ છે

અત્ર “વેદપારંગત” એ શબ્દથી વેદનું અધ્યયન કરી રહેશે એટલો જ માત્ર અર્થ સમજવાનો નથી. ”વેદપારંગત કોણુ મળ્યાય તે સબંધમાં શ્રી-મંત્રતં જણાવે છે કે —

ઉત્પત્તિપ્રલયૌ ચૈવ મૂતાનામાપતિં ગતિમ્ ।

વૈસિ વિદ્યામાવિદ્યાં ચ સ મયેદ્ વેદપારંગઃ ॥

“જે મર્વ જૂનોની ઉત્પત્તિ તથા પ્રવચને તથા જવા આવવાને મારી રીતે જણી છે, જે કર્મ, ઉપાસના અને તત્ત્વગાન એ ત્રણેને પ્રાપ્ત થયા છે તે વેદપારંગત કહેવાય છે.” તાત્પર્ય કે જે ભગવાનુ શબ્દવાચ્ય થાય છે તે જીવ-મુક્ત મહાત્મા જ વેદપારંગત કહેવાય છે આ અર્થ જ અત્ર લેવો ઉચિત છે કેમકે એ અર્થ લઇએ તો જ અનન્ત ક્ષરણ શબ્દ પૂર્ણ અર્થમાં લઇ શકાય છે શ્રી સંવર્ત કહે છે કે —

શત્રે સમગુણં દાનં વૈશ્વે નદ્ દિગુણં સ્મૃતમ્ ।

ક્ષાત્રિયે ત્રિગુણં પ્રાહુઃ વડગુણં બ્રાહ્મણે સ્મૃતમ્ ॥

શત્રને આપેણુ દાન એકગુણુ કયવાણુ છે, વૈશ્વને આપેતુ દિગુણુ કયવાણુ છે, ક્ષત્રિયને આપેણુ ત્રિગુણુ કયવાણુ છે અને બ્રાહ્મણને આપેતુ વડગુણુ કયવાણુ છે શ્રીવ્યાસ ભગવાનુ જણાવે છે કે —

માતાપિત્રોચ્ચ યદ્દત્તં માતૃસ્વસૃસુતાસુ ચ ।

જાયાત્મજેષુ યદ્દત્તં સોઽનિન્ધાઃ સ્વર્ગસંક્રમઃ ॥

પિતૃ શતગુણં દાનં સહસ્ર માતૃકચયતે ।

અનન્તં દુહિતુર્દાનં સોદર્યે દત્તમક્ષયન ॥ —

“જે દાન માતા, પિતા, બાઈ, બહેન, મુત્રી, સ્ત્રી તથા પુત્રોને આપવામાં આવે છે તે સ્વર્ગપ્રાપ્તિનું માધન થાય છે તા પિતાને આપેણુ દાન ૧

તથા શુદ્ધવાણું છે, માતાને આપેલું સહસ્ત્રગુણુ શુદ્ધવાણું છે, પુત્રીને આપેલું અનન્તગુણુ શુદ્ધવાણું છે અને બાઈએને આપેલું અક્ષય છે. ” શ્રીભવિષ્યોત્તર પુરાણમાં કહ્યું છે કે:—

■ કેવલં પ્રાણુજાનાં દાનં સર્વં શસ્યતે ।

■ અગ્નિમાગ્નિનેવાનાં માતુલાનાં પિતુઃ સ્તુતુઃ ॥

■ દરિદ્રાણાં ચ જન્યૂનાં દાનં કોટિગુણં ભવેત્ ॥

“ બ્રાહ્મણેને આપેલું દાન જ માત્ર સર્વ પ્રશંસાપાત્ર છે એમ નથી પણ બહેન, બાણુજાઓ, મોસાણામાં, પિતાની બહેન અને દરિદ્ર અર્ધાનુ ધનહીન સગાંએને આપેલું દાન કોટિગુણુ શુદ્ધવાણું થાય છે. ” શ્રી મહાભારતમાં જણાવ્યું છે કે

પંચગ્ધસધિરા સુકા વ્યાધિનોપહતાશ્ચયે ।

■ મર્તવ્યાસ્તે મહારાજ ન તુ દેયઃ પ્રતિગ્રહઃ ॥

“ પાંડવોં, અથ બહેરં મૃતં તથા વ્યાધિમસ્ત ને મનુષ્યો છે તેમનું પોષણ કરવું ઘટે છે પણ તેમને અન્નવસ્ત્રથી જુદાં દાનો આપવાનાં નથી. ” શ્રી મહાભારતમાં કહ્યું છે કે:—

હૃતસ્ત્રવા હૃતદ્વારાશ્ચ ચે વિપ્રા વૈશવિપ્લવે ।

■ અર્ધાર્ધમભિમઠ્ઠન્તિ સેધ્યો દાનં મહાફલમ્ ॥

“ દેશના વિપ્લવના સમયમાં ને વેદવિત્ બ્રાહ્મણનું ધન તથા સ્ત્રી દસ્તુ થઈ ગયાં છે તેવા બ્રાહ્મણો ધનને માટે આરે તો તેમને આપેલું દાન મહાફલ આપનાર છે. ” શ્રી સાતાતપ ઋષિ જણાવે છે કે:—

સનિરુદ્ધમર્ધાયાનમતિકામાતિ ચો દ્વિજમ્ ।

■ મોઝને ચૈવ દાને ચ દુહત્યાસમમં કુલમ્ ॥

“ વેદાધ્યયન કરનાર, સમીપમાં આવેલા બ્રાહ્મણને ને લોભન તથા દાનમાં અતિક્રમણ કરે છે તે પેતાની સાત પેઢીને બાળે છે. ”

આ વગેરે વચનોથી શાસ્ત્રકારોએ દાનપાત્રોના સંબંધમાં ને નિર્ણય કર્યો છે તે સ્પષ્ટ થાય છે. એથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે શાસ્ત્રકારો પોતાના

હાલુ રહ્યા એટલે કેવળ બ્રાહ્મણોને જ ધનપાત્ર એમણે ગણ્યા છે અર્થાત્ પ્રતિષ્ઠા
 હોના અધિકાર કેવળ બ્રાહ્મણોને જ આપ્યો છે એવો જે કેટલાકનો ભ્રમ છે તે
 પાયા વગરનો છે ઉપર આપેલા પ્રમાણવાચ્યોથી સ્પષ્ટ સંમર્મ્ય એમ છે કે ચાર
 વર્ણને ધન આપી શકાય છે એટલું જ નહિ પણ જે અપમ હોય છે તેમના સંબંધ-
 મા જાતિ જોવાની નથી કેમકે તેમને સર્વને અન્નવસ્ત્રાદિ આપવાની જ છે તે-
 થી બ્રાહ્મણ તથા અધીર્ણ સર્વને ધન આપવાનું શાસ્ત્રમંત છે એ તો સિદ્ધ
 છે કે બ્રાહ્મણને આપેલું ધન શાસ્ત્રકારોએ ઇતર ધન કરતા પાત્રસંબંધે શ્રેષ્ઠ
 ગણ્યું છે પણ તેમાં લેશ પણ જાતિના પક્ષપાતનું અનુમાન કરવું એ અન્તિ-
 માત્ર છે કારણ કે ધનના સંબંધમાં ધનાનું સર્વોત્તમ હિત તથા સમાજનું
 હિત એ વિચારો જ શાસ્ત્રકારના અતઃકરણમાં પ્રધાનપણે દેખાય છે. જો
 બ્રાહ્મણમાત્રને માટે પક્ષપાત હોત તો સર્વ બ્રાહ્મણને ધન આપવાનું શાસ્ત્ર
 કારો વિધાન કરત પણ તેમ એમણે કહ્યું નથી બ્રાહ્મણોમાટે નાનારિધિ વિશે-
 પણો યોગ્ય છે જે બ્રાહ્મણ ધર્મશીલ છે, વિદ્યાસંપન્ન છે, ધર્મમનિમદવાળો,
 ઇલાદિ વિશેષજ્ઞ શાસ્ત્રમા યોગ્ય છે તે શું બતાવે છે ? એ જ
 બતાવે છે કે એ દૈવીસંપત્તિઓ માટે સર્વ લોકોએ અધિકાર પ્રમાણ
 પ્રયાસ કરવો યોગ્ય છે એ દૈવીસંપત્તિઓની પ્રાપ્તિ તથા વિદ્યા એ બેને
 તેજન આપવું એ જ સમાજનાં પક્ષે શાસ્ત્રના વિચાર હોય એ સંભવે છે
 કેમકે આવાં વિશેષજ્ઞોવાળા પુરુષોને શ્રેષ્ઠ ધનના અધિકારી મણવામાં ઇતર
 પ્રજા પણ એ નિયતિએ પહોંચવા પ્રયત્નવાળી થાય વળી આ ધનવિધિ જે
 કયો છે તે ધર્મધનના સંબંધમાં છે એ પણ વિસ્મરણ કરવું ઘટવું નથી
 કાંઈએ આપણી સેવા બજાવી અને તેને તેના બદલામાં ધન આપવું, કાંઈ
 રાજાને અથવા તેના પ્રધાનને મોટા લોભની આગળપર આસા રાખી ધન
 આપવું, લૌકિક વિદ્યાકલાના ઉત્તેજન માટે તે તે વિદ્યકલાસંપન્ન પુરુષોને તે
 વિદ્યાકલાનો પોતે આનંદ લઈ ધન આપવું ઇલાદિ વિવિધ પ્રકારના ધનો
 ધર્મધનથી દુરસ્તી પ્રક્રિયા છે અને તે ધનો સંબંધી આ પ્રતિષ્ઠાન ન
 આ તો માત્ર ધર્મધન કે જેનું લક્ષણ આગળ આપવામાં આવશે તે.

સંબંધમાં જે વિધિ છે. આ દાનના અધિકારી પુરોહિ મુખ્યપણે આદ્યશ્રિયાય
કેળુ મળી શકે એમ છે । જેઓ જન્મથી જે વિશુદ્ધ આત્માવાળા અરિતના
પામેલા છે, પછી તેમનાથી તથા હાતમ આચાર્યને સુશિક્ષિતને પામ્યા છે,
જાને એક પણ પાપાચરણથી રહિત છે તથા ધર્મચરણમાં 'ચોતાનું' આચરણ
માટે છે, નેદારિ વિધાનું. અનેક કટ્ટર જેઓ રક્ષણ કરે છે તથા નાનારિય
કદ સહન કરીને જેઓ તપચરણ કરી અવિદ્યારિ કોમળને મિથિત કરે છે,
જેઓ પોતે નાના કદ સહન કરી વિવિધસુખનો લાભ કરી વિદ્યારાખન થઈ
છતર પ્રાપ્તને સેવ્ય થઈ જદાનાની આચાર્ય શાખાવિનય તે તે વિદ્ય શિખવે છે,
જેઓ નિરંતર જનકલ્યાણના કષ્ટપેશને સેવ્યવામાં તથા તેમને સરથ કરવામાં
પોતાની યુદ્ધિને શ્રમ અપવસ શો છે, જેઓ દાન મદન કરીને તેનો સંચય
નહિ કરતાં જનહિતાર્થે મળવામાદિ કરવામાં નેનો તુલ્યોમ કરે છે અને જેઓ
અધિકાર પ્રાપ્ત થયે અધ્યાત્મવિગ્નાને બેધ કરી લોકાને અમર્ણદ આત્મદના
અધિકારી કરે છે તથા પોતાના સિદ્ધ વિશુદ્ધ સંકરપોદાર પ્રતિભાજો વિશ્વનું
દિત રાધે છે એવા અતિશયિત, અપૂર્વ મહાત્મ્યરૂપ, શ્રીહસ્તરતા વિશ્વનિ-
રૂપ આત્મજોશિયાય છતર કેળુ હાતમ દાનનો અધિકારી થઈ શકે એમ
છે । તેથી હાતમ જાનો અધિકાર સ્વભાવથી જે આત્મજોને છે,
કંઈ શાસ્ત્રકરોએ નવો આપ્યો નથી. જગત્ દાન સેવું સમેત દેખાય છે
પણ તે જેવયુ' અત્યંત કહિત છે. વિદ્યનો આત્મો મહતાથી વા આત્મસમ
પીનાર મનુષ્યો મળે છે પણ તેને જેવયવા તો શ્રીમીસકંક સદાસિય જે સમર્થ
થાય છે. જે પુરુષ દાન મદન કરે છે ને દાનનાં પાતક દાન મિત્રથી મદન
કરે છે. દાતાનું નિત આપી અપયુ' એ ધર્મદાન સેવરનો છે. દાનના જદસમાં
આ મદનરૂપે જે પ્રાપ્ત થાય છે. આ મદનમહત્ત્વસર્વે મધ્યર્થ આત્મજોવિના કેળુ
કરી શકે એમ છે । જે જાતે કાપર પુરુષ છે તથા ધર્મદિવાથી તથા તપોજ્વલાથી
રહિત છે, જે જાતે પોતાનું કલ્યાણ સાધવા અસમર્થ છે તે શું મદમાન
દારિદ્ર દુર ક નાર છે । તેથી સર્વેથી તે હાતમ દાનોનો અધિકાર આત્મજોના
વિશ્વનિયમર સિદ્ધ છે તેથી એ સ્વભાવમાં શાસ્ત્રોએ નવો અધિકાર આપ્યો

નથી પણ માત્ર સત્ય સિદ્ધાન્તનું ગ્રાપન જ કર્યું છે વ્યાસિયત વસ્તુને જણાવતી
એમા પદાપાતને અવકાશ જ નથી. અગ્નિથી દાહ થાય છે એમ કહેવામા
કહેનારનો અગ્નિપ્રતિ રૂપ છે એમ માનનાર મદ્યશુદ્ધિ જ ગણાય છે શીવ
આરોગ્યકર છે એમ કહેનારનો શીવ પ્રતિ રાગ છે એમ માનનારની મતિ
પ્રસાસાપાત્ર ગણાતી નથી. ક્ષમાદાર દીર્ઘ આયુષ્ આપનાર એમ લખનારે
ક્રોધનો શુભ લીધો છે એવું કહેનાર જગતમા હાસ્યપાત્ર ગણાય છે. રિપ
સત્યુર મૃત્યુને આણનાર છે એવું જણાવનારને વિષકૃપર વૈર છે એવું, ધારના
મન ગણાય છે. તેમ જાણાયું હતમ દાનોના અધિકારી છે એ વ્યાસિયત વસ્તુને
જનહિતાર્થે પ્રકટ કરનાર વિરક્ત મહાત્માઓમાં પ્રકાશાતનો આરોપ કરનાર,
ગ્રિવેશને નિષ્ઠ જણાય એમા શું આશ્ચર્ય છે? તાત્પર્ય કે હતમ ધર્મદાનનો
અધિકાર જાહજોને વિશ્વનિષંતાએ જ આપ્યો છે અને શાસ્ત્રકારોએ આપ્યો
નથી પણ માત્ર પ્રકાશ છે તેથી એ અર્થને સહજ ન કરનારે પોતાનો રજુ
મયામ શ્રીવિશ્વતિસાથે જમાવ્યો છે, શાસ્ત્રકારોમા એક અક્ષર પણ
કહેનાનો અધિકાર એમને નથી જ.

આ પ્રમાણે પદાપાત નહિ હોવાથી જ દાનને અપાત્ર એવા જાહજોની
ગણના કરવા પ્રજા શાસ્ત્રકારોએ ઉપેક્ષા કરી નથી. શ્રીમતુ જણાવે છે કે

॥ ધાર્યપિ પ્રયત્નૈસ્તુ વૈદ્યાલક્ષતિકે દ્વિજે ।

મ રુકમાતિકે પાપે નાવેદધિદિ ધર્મધિત્ ॥

ત્રિષ્વપ્યેતેષુ વત્ત હિ ચિધિનાર્જિતં ધનમ્ ।

વાતુમંયત્યનર્થાય પરવાદાતુરેવ ચ ॥

“ જે નિઝાસતિ^૧ અથવા બકટસિ^૨ જાણાય છે તથા જે નેદને જણાવ

૧ મ કારણ મુરસ્કૃત્ય મતચર્ચા નિષેધતે ।

વાપ મનેન મચ્છાવ વૈદ્યાલં નામ્ તદ મતમ્ ॥

“ જે કોઈ કાળુને લીધે વ્રતાદિ આચરે છે તે પાપને વ્રતની હાવાથી
કે છે આ આચરણ તે નિઝાન મત કહેવાય છે ”

૨ બધોટ્ટિ જૈકૃતિક સ્પર્શસંધાનતત્ત્વરઃ ।

તો નથી એવા બ્રાહ્મણને ધર્મ બ્રહ્મનાર મનુષ્યે અધિક તો શું પણ પાણી સર-
ખુંએ આપવું નહિ. કેમકે વિધિપ્રમાણે પ્રાપ્ત કરેલા ધનનું આ ત્રણમાંથી કો-
ઈને અર્પણ કરવામાં આવે છે તો તે દાન આપનાર અને દાન લેનાર એ બંનેના
અનર્થને જ સાધનાર થઈ રહે છે. "

શ્રી શાતાતપ સ્તુતિ કહે છે કે:-

નમ્નદેવલોકે દક્ષમપ્રતિષ્ઠં ચયદ્યુષૌ ।

યદ્વચ ઘાણિજ્યકે દત્તં ન ચ તત્પ્રેત્ય નો જ્ઞ ॥

" જે બ્રાહ્મણે ધન મહત્વ કરી ત્રણ વર્ષ દેવતાનું અર્ચન કર્યું છે તેવા
પૂજારીને આપેલું દાન, તથા બ્યાજ ઉપગમવનાર તથા બ્યાપાર કરનાર બ્રાહ્મણ-
ને આપેલું દાન તે આ લોક તથા પરલોકમાં નષ્ટ થાય છે. "

શ્રી હરમનુ પણ કહે છે કે:-

પાત્રભૂતોઽપિ ચો વિપ્રઃ પ્રતિગૃહ્ય પતિપ્રદમ્ ।

અસત્તુ યિનયુંજીત તસ્મૈ દેયં ન કિંચન ॥

સંચયં કુર્યતે યદ્યપ્રતિગૃહ્ય સમન્તતઃ ।

ધર્મોઽયં નોપયુઠકતે ચ ન સં તસ્કરમચંચંત્ ॥

" જે બ્રાહ્મણ બીજ કોઈ રીતે પાત્રની ગણનામાં આવેલો હોય પણ
જો તે પ્રતિમદ મહત્વ કરીને તેનો અસહ્ય કરે એમ હોય તો તેને કંઈ
પણ આપવું નહિ. જે બ્રાહ્મણ આગે તરફથી પ્રતિમદ મહત્વ કરીને તેનો મંચળ
માત્ર કર્યા કરે છે અને ધર્મક્રિયામાં તેનો ઉપયોગ કરતો નથી તે ચારંગતિ બ્રા-
હ્મણનો દાનાદિક કશાથી સતકાર કરવો નહિ. "

શ્રી વિષ્ણુષર્ભાચર મંથમાં પણ ઇશાદાનો આ પ્રમાણે ગણાવ્યા છે કે -

પરસ્થાને ઘૃથા દાનમશ્યેયં પરીકીર્તિતમ્ ।

શઠો મિથ્યાવિનીતથ વચનચરો દ્વિજઃ ॥

" જે પોતાની દૃષ્ટિ નીચી રચાણે છે નથા કૃતબ્ધ છે અને પોતાના
સ્વાર્થને આવા દંબથી સાધી એવામાં તન્યર એવો મિથ્યા વિનયવાળો શઠ છે તે
દિવ જાકનને આચરનાર કહેવાય છે. "

ઘારુદે પતિતે ચૈવ અન્યથાત્તૈર્ધર્મીશ્ચ યત્ ॥

અર્થમગ્રાણે દ્વાન પતિતે તસ્કરે તથા ।

ગુરોઽધ્યાપ્રોતિજનકે છતમે પ્રામયાજકે ॥

વેદવિક્રયકે ચૈવ યસ્ય ચાંપપતિર્મદે ।

રોમિર્જિતેષુ યદ્દત્તં વ્યાલગ્રાહે તથેત ચ ॥

પ્રલયર્થો ચ યદ્દત્ત યદ્દત્ત વૃષલીપતી ।

પારશ્વરેષુ યદ્દત્તં વૃષાદાનાનિ ષોડશ ॥

“ જે દાન અન્ના સ્થાનથી આપવામાં આવ્યું છે અર્થાત્ દાતા તથા પ્રતિગ્રહીતા એ બન્નેના યથાપનથી અન્યત્ર તેના આમિની અનુમાનિયા આપવામાં આવ્યું છે તે સર્વ વ્યર્થ ગણાય છે તેમ જ જે આજ્ઞા નૈધિક બ્રહ્મ ચર્યનું મત મદલ કરી તેનાથી બચ્ત થયો છે તેને આપેલું તથા આધર્મથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનાદિ પદાર્થોને કોનેયું જાન એ પણ વ્યર્થ છે વળી આજ્ઞા-બિન્નને, પતિત તથા તસ્કર બ્રાહ્મણને, ગુરુની અપ્રીતિના પાત્રને, કૃતાન્નને, ગા મગોગને, વેદનો નિક્ષ કરનારને, જેના મૃદમાં ઉપપતિ હોય છે તેને, જે સ્ત્રીવડે છનારેલો છે, જે સાપને મદલ કરનાર છે તેને, જે મિથ્યા બ્રાહ્મણ છે તેને, જે સ કર સ્ત્રીનો પતિ છે તથા જે પરિચરણ-ભેરા-કરનાર છે તે બ્રાહ્મણને આપેલું દાન વ્યાધાન છે આ મોળ વ્યાધાનો ગણાય છે ”

આ આદિ અનેક વચનોથી નિવેશી પુરૂષને અર્થ જણાય છે કે શાસ્ત્ર કારોએ આ સ બધા બ્રાહ્મણપ્રતિ લેશ પણ પક્ષપાત કર્યો નથી જ, પણ જેને જે અધિકાર વિશ્વનિયમથી સિદ્ધ છે તે જ માન મકટ કર્યો છે, અને આ ઉલ્લેખમાં દાતાનું હિત તથા સમાજનું હિત એ જ બે મુખ્ય આશયો છે,

આ પ્રમાણે આદિથી એ પણ અવિક સિદ્ધ થાય છે કે જે કેટલાક એનું માને છે કે બ્રાહ્મણને આપ્યાથી શું થાય છે, એ કરતાં હુવા પાગળા આદિને જ આપવું, બીખારી જમાડવા, દુકાળીઓને જ દાન આપવું, એમાં જ દાનનું સર્વવ્ય આવી રહ્યું છે, અથવા વાન કેવા વગેરે બાધાવતા, નિશાળો સ્થાપવી, દવાખાનાઓ ઉઘાડવા, રોગીને મરત દવા આપવી ઇત્યાદિમાં જ દાનનું અર્થ

સમાપ્ત છે તેમનું આમત્ત પળ જાંતિનો જ નિલામમાન છે. આ લોકો પાસે છે તે સંપૂર્ણ અંશે જોઈ છે એ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી પણ એ જ ભાવ છે કે એમનું મન સારું અંશે સત્ય નથી. બિશુકોને ન આપવું, લોકોને દુષ્કાળથી પીડાતા તથા વટસતા જોઈ તેમને બનતી સાદાગ્ય ન આપવી, લોકોના યોગી કામો ન કરવાં એવો કાંઈ પણ બાવ નથી. એ સર્વ કરવાં, પણ એ કૃપાંત કર્તવ્ય રહે છે, એમાં જ સર્વ દાન કર્તવ્યનો અંત આવતો નથી, એમાં દાનની પરિસ્થિતિ મધ્ય રહી નથી એટલી અધિક વિવરણ જ આ રાજામાં છે. દાનની અમર દાતાપર થાય છે એટલું જ નહિ પણ આખા સમાજ પર થાય છે એ વાતનો સહ સારી રીતે રાખવો જરૂરનો છે. તેથી એક પુનઃ ભરાઈ કે તદનુસાર આ વિષયમાં પ્રવૃત્તિ કર્યાથી મેરિત અનર્થ થવાનો સંભવ છે. બિશુકોને અન્નવસ્ત્રાદિ આપવાં એ શાસ્ત્રસંમત છે તથા વિવેકપ્રાપ્ત પણ છે. પણ તે એવી રીતે નહિ કરવું જોઈએ કે જેથી એ સદા બિશુકો જ રહે, દામપગ બાગીને ખાવાની ટેવ પડી જાય એવી રિયતિમાં બિશુકોને લાવી મકવાં એ એમને મોટી દાગિ કર્યા બરાબર છે અને જે સમાજમાં અંતઃકરણની દૃઢતા નહિ હોવાથી બિશુકોને જેતાં લોકોના અંતઃકરણ દ્રવીભૂત થઈ બિશુકની પરીક્ષા કર્યાવિના તેને અન્નવસ્ત્ર આપવા પ્રવૃત્ત થાય છે તે સમાજમાં બિશુકની સંખ્યાની સદા રહિ થતી રહે છે અને અંતે એ સમાજ બિશુકમય થઈ રહે છે અર્થાત્ અવનતિને પામે છે. તેથી બિશુકો અન્નવસ્ત્ર આપવાની ના નથી પણ જો બિશુકો ગ્રથક્ત હોય તો તેમની પામે કરાવી જ આપવાનો અબ્બામ રાખવો પડે છે, જેથી આગ્રસ્વાદિ દોષોને ઉત્તેજન આપવારૂપ પાનકથી દાના બંધે છે અને બિશુકોને પણ એ દોષો ત્યજવાથી કમે કમે હૃંતી પશ્તિએ જવાનો મોમ આવે છે. જે બિશુકો અગ્રક્ત છે તેમને અન્નવસ્ત્ર આપી તેમનું રક્ષણ કરવું એ પણ દયાપ્રાપ્ત કર્તવ્ય છે. પણ કોઈ પણ પ્રકારનું કંચુ દાન એને આપવાનું હોતું નથી. દાન આપીને સમાજને બિશુકમય કરી દેવો એ દુષ્ટ આગ્રયન સેવનાર મનુષ્ય દુષ્ટ જ દોષો ધટે છે. અર્થ જેતાં આ બિદાક્ષના દિમાયતીઓ મુખેથી જ માત્ર આ લંવારો કરે છે. એવો કાંઈ સીમાતી પોતાની દીકરી કે

જાહેનને ભિક્ષુકને દાનમાં આપવા જેવો ઉદાર જણાયો નથી. નહિ તો એમની હીમાયતી પ્રમાણે તો ઉત્તમ દાન પણ ભિક્ષુકને જ આપવાનું છે તો કન્યાદાન એ ઉત્તમ દાન હોવાથી ભિક્ષુકને આપવાનું એમને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ જ્યારે કન્યા આપવાની હોય છે ત્યારે તો એ હીમાયતીઓ પોતાની સાતિપ્રતિ જ અર્થાત્ પોતાના સમાન સ્થિતિવાળા પૂર્વથી મનાતા આલતા આવેલા સમાજ-પ્રતિ જ દૃષ્ટિ નાંખે ॥ અને વળી તેમાં પણ જે પોતાના સમાન અથવા પોતાથી અધિક કુળવાળો હોય છે, જે વિદ્યાસંપન્ન હોય છે, જે ધનાઢ્ય હોય છે, જે સદાચારવાળો અને પવિત્ર હોય છે તેને જ કન્યાનું દાન આપવા પ્રયત્ન કરે છે, તો પછી આ ભિક્ષુકની હીમાયતી એમની ક્યાં રહી ? એમના નિયમથી તો આજ્ઞાણને કંઈ આપવાનું નથી. અને ઉત્તમ દાનો પણ ભિક્ષુકને જ આપવાનાં છે તો એમણે પોતાની સાતિમાં પણ જે અતિ દરિદ્રી હોય, શરીરે અસક્ત હોય, અપંગ હોય, વિદ્યા તથા શુશ્રૂષી રહિત કેવલ કંમાલ હોય તેને જ શોધીને પોતાની પુત્રીનું દાન કરવું જોઈએ. 'સંક્ષેપર્થ એ જ કે આ ભિક્ષુકોમારે એમણે લીધેલી ખાગીસ્ટરની શ્રીફ કહેવામાત્ર જ હોય છે. આ પ્રકારનો લયગૈ કરો આજ્ઞાણને કંઈ નહિ આપવું અને પોતે દાના છે એમ ગણાવવું એ નાટેની એમની આ ધૂતતા જ છે.

જનહિતકર કામો જેવાં કે શાવા, દવાખાનાં ઇન્સાઈદિ જેમ જનહિતકર કેવાથી કર્તવ્ય છે તે જ પ્રમાણે આજ્ઞાણનું અસ્તિત્વ સમાજની પરમ ઉન્નતિને માધનાર છે. શાવાઓ ગ્યાપીને કંઈ ઈંટની બાંતો વિદ્યા આપનારી થતી નથી પણ વિદ્યાગુરુઓ જ વિદ્યાના આપનાર થાય છે તેથી વિદ્યાગુરુની અન્ન ગણના કરવી અને વિદ્યામંદિરમાં વ્યવ કરવો એ મતિની મંદતા જ છે દવાખાનાઓ મમાજના હિતકર છે કે અહિતકર છે એ હાલ વિદ્યાનું વર્ગમાં નંદાયમત વાત થઈ છે. કેટલાક વિદ્યાનોનું તો એવું દૃઢ મત થયું છે કે દવાખાનાંઓથી જેટલાં મરણો નીપજ્યાં છે તથા જે જે રોગોનો પ્રસાર થયો છે તેટલાં મરણો દવાખાના બાગે જ નીપજતા હશે, અને તે રોગોનો પ્રસાર દવાખાના બાગે જ થાત-જતાં એ નિર્ભય હાથ અપ્રસ્તુત દોષથી બહુજનસ-

મંત્ર મત આપમે સ્વીકારનાં અડચણ નથી અને દવાખાનાંઓ જનહિન દરકાર
 છે એમ ગણ્યતા વાંધી નથી. તેથી દવાખાનાઓમાં મનબંધ કરવો એ હીક છે.
 પણ જેઓ દવાચિનાં જ રોગોને દૂર કરવા સમર્થ છે, એટલું જ નહિ પણ તે
 રોગના ભોગ દૂરીને વચલા તેવાં સાધનો પોતાની સજાદાર કેવડ પ્રયોજે છે
 તેમની અવગણના કરવી એ મતિની કંઈ પ્રેક્ષતા સૂચવે છે. વળી લૌકિક વિજ્ઞાન
 તથા કલાને ઉત્તેજન આપવું અને જેના વડે એ લૌકિક વિજ્ઞાનના દિનસાપક થાય
 છે એ જો જેના વિના એ સર્વ અનર્થકર થઈ રહે છે તે અપ્રત્યક્ષ વિજ્ઞાનના નિષિની
 અવગણના કરવી એ શું કદાપણ ખતાવે છે. લૌકિક વિજ્ઞાનને દૂર કરનાર સાધનો
 ને માટે પોને દરિદ્રી થવું એ જ આધિદેવિક તથા આધિભૌતિક વિજ્ઞાનને દૂર
 કરનાર છે તેથી મંત્રવિજ્ઞા તથા યોગવિજ્ઞાના સાગર અગ્રપ્રવેશો તિરસ્કાર
 કરવો એ મતિની કંઈ કક્ષાનો સિદ્ધ કરી આવે છે. જેમ રેતીની જગાપર
 બાંધેલું મકાન જેમ જેમ ધરાશે આવે છે તેમ તેમ વિશીર્ણ થઈ જાય છે તે
 જ પ્રમાણે જેમ જેમ અધિક વિચાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ તેમ તેમ
 આ મન પાયાવિનાશનું એક અદ્વિતકર જગ્યા છે અર્થાત્ વિશીર્ણ થવું જાય
 છે, તેથી વિવેકીએ આવાં મિથ્યામતોથી સાવધાન રહેવું થઈ છે અને જ રજ-
 બાવથી જ જગદ્ગુરુશ્વે રમવાયા છે તેવા આજ્ઞાઓની મિથ્યાનિંદા કરી પોને
 દેવપાત્ર થવું ઉચિત નથી.

આ સર્વનું તાર્કિક એ જ સિદ્ધ થાય છે કે ઉત્તમ દાનનો અધિકાર
 આત્મગોષ્ઠી જ છે એ જ પ્રમાણે દાન આપનારી જ જનહિન ઉત્તમ પ્રકારે
 સધાય છે. એમાં વિખર્ચ થવાથી દાનનો તથા સમાજનો મોટો અનર્થ થાય છે.
 માનના પોતાના પદ્ધતી તો વળી હવેમ આજોગોને જ દાન આપવું શ્રેયસ્કર
 છે, કેમકે એ દાન પાત્ર સર્વથા ઉત્તમ થાય છે તેથી એનું ફક્ત ઉત્તમ છે. અને
 પછી એ દાનમાં આપેલાં ધનદાર બહે એ આત્મગોષ્ઠી લોકાપ્યેયગી કરી કરે.
 આ રીતની વ્યવસ્થાથી અને અર્થ સિદ્ધ થાય છે. એક તો ઉત્તમ પાત્રને દાન
 આપવાથી ઉત્તમ ધર્મનું ઉપાર્જન માનવે થાય છે અને તે સામે લોકાપ્યેયગી
 કરી પાત્ર થાય છે. એ વાત સાચી છે કે આમ કરવાથી જાપામાં નામ આવે તો

તે લોકોપયોગી દૃષ્ટ કાર્ય કરનાર આહ્વાનુ' આવે અને પ્રથમ દાતાનું નહિ આ-
વશે. તેથી છાપામાં નામ આણવા ખાતર દાન આપનારને આ એક મોટા
કંટક યષ્ઠ પડશે. પણ તેમણે પણ વિચારવું જોઈએ કે કીર્તિદાનકરતાં ધર્મદાન
શ્રેષ્ઠ છે. તેથી કેવલ મિથ્યા કીર્તિથી લોભાઈ નહિ જતાં જે ઉત્તમ પુણ્યના
દીપાન્તની અચલ કીર્તિ વિશ્વમાં સ્થાપાય છે તે પુણ્યની પ્રાપ્તિના સાધનની
અવગણના કરવી યોગ્ય નથી.

કોઈને આ સંબંધમાં શંકા થશે કે જે આહ્વાનુ' અત્ર શાસ્ત્રકારે
વર્ણન કર્યું છે તથા જેના માહાત્મ્યપરથી યેષ્ઠ દાનોને આધિકાર અત્ર આહ્વા-
નુ'ને પ્રક્રિયાથી સ્થાપિત કર્યો છે તેવા આહ્વાનો હાલ મળવા કઠિન છે, તો પછી
શું ઉત્તમ દાન ન કરવું ? એનો ઉત્તર એ કે ના, ઉત્તમ દાન તો કરવું જ. જે
ઉત્તમમાં ઉત્તમ અધિકારી પ્રાપ્ત થાય તેને આપવું એટલું જ નહિ પણ
શુભસ્વ સીમ્રમ્ એ નિયમ પ્રમાણે દાનની વૃત્તિનો ઉદય થાય કે તરત આપવું
કેમકે દાનની વૃત્તિ એવી છે કે કાળ જતાં ત્રિચિત્ર યષ્ઠ જાય છે એટલું જ નહિ
પણ રહે છે તો દાનના પદાર્થનું અસ્પૃશ્ય વૃત્તિ કરી નાંખે છે. માટે દાન કરવું
અને સત્વર કરવું. પણ એ લોકોએ યાદ રાખવું કે એવા ઉત્તમ આહ્વાનોની
પોતાના સુભાગ્યના યોગે પ્રાપ્તિ થઈ હોય અને તેથી તેઓ ઉચ્ચોત્તમ દાન
તેમના અરણ્યમાં ધરતા હોય તો તેમને માટે એવું મત બાંધવું કે પ્રકટ કરવું
કે “ આ લોક તો દાન કરતા નથી લોકોપયોગી કાંઈ કાર્ય કરતા નથી, દેખી
દેખીને આહ્વાનોને જ દેખી રહ્યા છે છતાં ” એ કેવલ ભૂલભરેલું છે અને
એ મૂતને બાધનારની નિરૂષ્ટતા વા અસૂયામાત્ર પ્રકટ કરે છે. તેથી પ્રત્યેક મ-
નુષ્યે ઉત્તમ આહ્વાનોની તપાસ કાઢવી એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે, એ ન થાય ત્યાં સુધી
એની પ્રાપ્તિમાટે સત્કર્મ કરવાં થટે છે અને ત્યાં સુધી એમનાથી ઉતરતા જે
પોતાના બાગ્યવશાત્ પ્રાપ્ત થાય તેમને દાન આપી સતોષ પામવો થટે છે.

વળી જો પણ અત્ર કહેવું જોઈએ કે ઉત્તમ આહ્વાનોના યદ્યપિ હાલ
મુદાય નહિ હોય તોપણ કદાપિ એક અબાવ તો છે જ નહિ. ઉત્તમ અધિકાર-
ીઓ પ્રતિદિન આ પૃથ્વીપર ધર્મના સંરક્ષણઅર્થે વિવિધાન હોય છે જ,

એ શ્રીમત્પતિની કરબુનો પ્રભાવ છે તેથી આમ એવાની રીત કરતાં પ્રાપ્તિ નહિ થાય એ અસંભવ છે. એવું બનવા મંબવ છે કે જેમને સાચા સીરાની પરિચ્છા નથી તેઓ પ્રકૃતિ સાચા સીરાની મધ્યે આપે તોપણ તેને વિશે પોતાની મરિના મરિચી કાચપુરિ કરી તેની ઉપેક્ષા કરે. પણ એમાં રીત પોતાની મરિનો છે, કંઈ સીરાનો નથી. તે જ પ્રમાણે પ્રવલ્લ કરવા બતાવે ઉત્તમ શાસ્ત્રોની પ્રાપ્તિ થઈ નથી એમ કહેનાર માત્ર એ જ સુગમે છે કે કાં તો એણે વધારે પ્રવલ્લ દીધી નથી અને કહ્યો છે તો ઉત્તમ શાસ્ત્રોની પોતાની મરિની મંદતાથી એ આજીવિ હમો નથી.

પ્રકૃત પ્રાપ્ત થતાં એ પણ જાણવાનું જોઈએ કે આપણે ઉત્તમ શાસ્ત્રોનો સુકાસ દાસ નથી જાણતો તેનું કારણ જેમ કાલજલ સામાન્ય રૂપે છે તે જ પ્રમાણે કંઈક અંશે એનો રોપ ઇતર વર્ણપર પણ છે. ઇતર વર્ણની પ્રવલ્લ પાનાના અજ્ઞાનથી અમે તેના નિષ્કૃષ્ટને જાનવાન અમે છે તેથી જે જાન કંઈ પણ અંશે વિશેષ છે તો તેથી મજબૂત ઉત્તરવલ્લ જણ રહે છે અર્થાત્ શાસ્ત્રોને ઉત્તમતા પ્રાપ્ત થતાં અટકાય છે. જે રાજની નગરીમાં મુળવાન અને દોષવાન મો દરજ્જાને સરખો મળાય છે તથા મુળવાન કરતાં દોષવાનનો દરજ્જાને આશિષ મળાય છે તેના રાજ્યમાં સદગુણી મનુષ્યો આજીવિ છે અને દોષ છે તો તે કંગાસ સ્થિતિમાં વિવાથી બદાર જળાય તેવા દોષ નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. તે જ પ્રમાણે જ્યાં વિવાદીન અને દુર્ગુણીઓને જાન અપાય છે તથા અર્જનપાત્ર મળવામાં આવે છે ત્યાં વિહાન તથા સદગુણીની સંખ્યા ન્યૂન થઈ જાય છે. તેથી ઇતર પ્રવલ્લ પોતાનું અજ્ઞાન તથા પોતાની મિથ્યાપ્રવૃત્તિ એ પણ ઉત્તમ શાસ્ત્રોનો સુકાસ નહિ દોષમાં એક દેવરૂપ છે. તેથી આ મંબવમાં કેવલ શાસ્ત્રોપર જ દંડ સર્વદોષારોપ કરવા ઉત્તરી પડ્યું એ અકાંક્ષારૂપ છે.

આ રથને એ પણ કહેવું જોઈએ કે જે ઉત્તમ શાસ્ત્રો અત્ર માસાકારે એ જાણવા છે તે શુદ્ધ શાસ્ત્રો અર્થાત્ મરિનો જ છે, શાસ્ત્રાર્થી, વાનપ્રથમ કે સંન્યારી નહિ જ. શાસ્ત્રાર્થીને તેના મરિને દક્ષિણ આપવા આવે જાન આપવું એમાં પ્રતિજ્ઞા નથી પણ વાનપ્રથમ કે સંન્યારીને તો પ્રતિમાન્ય

અધિકારે જ નથી. બહુ દુર્ગતિ વાનપ્રધાનમ દાવ્યુપ્ત જ્ઞેવો થયો છે તેથી મં-
ન્યાગીર્ણમથી જ આન સમગ્ર સ્થાનુ ધટે છે, કે એમને અન્ન, જલ અને
દીપીન તથા ઠમન્નુસિવાય કંઈ પણ અધિક નો શુ પણ મૃદમા વામ સર
ગોએ આપવો પડતો નથી એમને આ શિવાર અન્ન કંઈ પણ આપવું એ
એમને આતીતને પાત્રે પવિત્ર કન્વાનું અને દાનનું મોટામા મોટું અકન્વાય
કરવાનું પ્રથમ પાંકેલનું સાધન છે તેથી દાનપાત્ર મૃદ્યુ ઉત્તમ આત્રણે જ છે

આ દાનચર્યાથી એ મિદ્ધ થયુ કે ઉત્તમ દાન મદ્ય કન્વાનો અધિકાર
શુન્યમુક્ત મૃદ્યુ મદા માત્ર તથા તેમના વર્ગજ્ઞેનો છે કેમકે દાન જેવડાનું
મામર્થ્ય એઓ જ ધરો છે જળી જેમને આ જ ઉત્તમ પાત્રાંતી પોતાના આ
ગાથ પુષ્પથી પ્રાપ્ત થાય છે તેમજે દેશકાયનો વિચાર પણ અધિક કર્તવ્ય
હેનો નથી કેમકે જે જૂનિમા આ ઋષિ મુજા પ્રુષોના ચરણો ફરે તે કાશી કે
મસથી પણ અધિક પવિત્ર દેગ છે અને જે મમયે એ જ મદાપુરુષોના દર્શનનો
લાભ પ્રાપ્ત થઈ દાનદત્તિનો ઉદય થાય છે તે મમય તે સંક્રાંતિ, આદ્યાન્નાદિ
પવિત્ર કોલકળ્તા ઉત્તમ દાવ્ય છે, તેથી જે ઉત્તમ દાનો આપા મદાપુરુષોને
આર્થી સકાય તેવા ઉત્તમ દાનો એમને આપવા અને જેમના પુષ્પમચાર આ જ
માત્રા માઓની પ્રાપ્તિ કરવાના જેટલા ઉત્તમ નથી તેમજે વેદવિદ્યા, યોગવિદ્યા,
આદિને જાણનાર તથા તદનુમાન બનતા પ્રયાગથી પ્રયત્ન કરનાર ધર્મશીલને
આપવા અને જે બિમુક્યાદિ ધત્ત પ્રાણીઓ છે તેમને અન્ન રન્નાદિ આપી
તમના શુભનું રક્ષણ કરવું તથા તેમનું બિલુક વ મટે એવી વ્યવસ્થા કરવા
વાનપાત્ર રહવું આવા પિતાન્નાદિ મગાઓ પણ દાન પાત્ર છે એ વિચારિ
જરી ધરતી નથી તેથી તેમને મટે જે દાનો મોલ્ય હોય તે તેમને જ આપવા
ધર છે અને આ મર્વ પુત્રને કૌશલ્ય ગળી અપામા નામ આશુવા ખાતર
ખાતર મિથ્યા ઉદાર થઈ એમવાનો આજ મર કડી પાત્રી થતા બચવું ધટે છે

હવે દાનનું તૃતીય વર્ગ અદા છે એ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ જાણના માટે
વચ કહે છે કે,

શૌચ શુદ્ધિર્મહામીનેર્યિનો દર્શને તથા ।

સત્કૃતિશ્ચાનસૂચા ચ દાને શ્રદ્ધેત્યુદાહૃતા ॥

“ શ્રીય, શુદ્ધિ, દાનપાત્ર બંધિતનું દર્શન થતાં અત્યંત પ્રીતિ, તેનો સંસાર તથા અમૃતાનો અભાવ એ દાનના અંગરૂપ શ્રદ્ધા છે. ” આ શ્રદ્ધા તથા બંધિત એ બે મળીને દાનનો મુખ્ય હેતુ થાય છે માટે જ સ્મૃતિ કરે છે કે,

નાહતત્ત્વં યા ચતુર્ત્વં યા દાનસ્યાષ્ટપુદયાયહમ્ ।

શ્રદ્ધા સત્કિંચ દાનામાં યુદ્ધિએવસ્કરે દિને ॥

“ દાનનું અસ્થત્વ અથવા ગદુત્વ એ અબ્યુદય સાધનાર નથી પણ તે માટે તો શ્રદ્ધા અને ભક્તિની આવશ્યકતા છે; એ બે જ શુદ્ધિ તથા શ્રેયસનું સાધનાર છે. ” આ શ્રદ્ધાભક્તિરૂપ અંગની પ્રધાનપણે દાતાના દિનને માટે આવશ્યકતા છે. શ્રદ્ધાવિના દાન આપવામાં આવે અર્થાત્ શ્રીય, શુદ્ધિ આદિ વિના દાન આપવામાં આવે તો જે દેય પદાર્થ હોય તેની પ્રાપ્તિ પ્રતિશ્લેષીતાને થશે એમાં સંશય નથી તેથી એ દેય પદાર્થદાતા જે અર્થ એ પ્રતિશ્લેષીતાનો સ્પિક્ષ થનાર છે તે તો થશે જ નેમ જ એ ભૌતિક વિવિધ ધર્મને માટે દાન આપવામાં આવ્યું હોય છે અર્થાત્ આશ્રમ, શાસ્ત્રા, ઔપધાસપાદિ રચાવવામાં ધનપ્રપ કરવામાં આવ્યો હોય છે તો શ્રદ્ધાના અભાવથી એ શાસ્ત્રાભ્યાસિની રચનામાં ખટુ કરીને વાંધો આવતો નથી. પણ સર્વથા કાતાને દાનનું ફક્ત ન્યૂન થાય છે. અપ્રીતિથી આપેલું દાન દાતાના ચિત્તમાં દાદ કરે છે તથા તામસ દાનની પંક્તિમાં આવે છે. સત્કારણિનાનું તથા તિસ્કારપૂર્વક કરેલું દાન પણ એ જ પંક્તિમાં આવે છે, એટલું જ નહિ પણ એ દાતાને હસમ પ્રતિશ્લેષીતાની પ્રાપ્ત થતી નથી. હસમ પ્રતિશ્લેષીતા બહુ કરીને વિચ્છેદવાનું છે તેથી અગામ્યક ઇતિને સેવનાર પણ હોય છે તેથી તિસ્કારપૂર્વક દાન કરનારને માથેથી વદ ઉદાસના માફક દાન કરવાનું રહ્યું તેથી આવા પ્રતિશ્લેષીતાને દાન આપવાનો વારો એને આવતો નથી કેમકે એ તો જે પોતાની પાસે વાચનો આવે તેને તિસ્કાર કરી દાન આપવાવાળો છે તેથી શ્રદ્ધારૂપ અંગ દાતાના શેષસુ-માટે ખાસ આવશ્યક છે. વળી દાતાએ વિચારવું થઈ છે કે જ્યારે પદાર્થ આપી જ દેવો છે. ત્યારે ચિત્તમાં બળાપો સેવી આપવો અને દાનના

ફલથી અથવા તેના અંશથી રહિત થવું અને દાન લેનારને ગ્લાનિમાં આણવેલું એ વધારે સારું છે કે પોતે પ્રસન્નતાથી આવી, પોતાને દાન આપવાનો અર્થના દાનદારા અન્યની સેવા કરવાનો સુચેષા શ્રીધૃતૃપાથી પ્રાપ્ત થયો તેથી ધન્યભાગ્ય માની દાનલેનારની પ્રસન્નતાદારા તેના ખરા અંતઃકરણનો આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરવો અને દાનના પૂર્ણ ફલના અધિકારી થવું એ વધારે સારું છે આમ છતાં કેટલાકને પોતાના મદ્દપુણ્યવશાત્ એવો સ્વભાવ જ પડી ગયો હોય છે કે તેઓ સત્કારપૂર્વક તથા પ્રસન્નતાથી દાન કરી શકતા જ નથી. તો પછી એવા મનુષ્યોમાટે શ્રુતિ જણાવે છે તેમ અગ્રદ્વયા દેવમ્ શ્રદ્ધા વિના પણ એમણે દાન આપવું. કેમકે એ પ્રકારે દાન આપવાનો અભ્યાસ પડતા, દાનવશાત્ ગયેલા પુણ્યના યોગે ઉત્તમ દાનનો અધિકાર એમને શ્રીધૃતૃપાથી પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ નિષ્કામ ઉપાસના જે કરી શકેતો નથી તે પુરણે સકામ ઉપાસના કરવી કેમકે સકામ ઉપાસના પોતાના બલદાર કાલ ક્રમે નિષ્કામ ઉપાસનાનો હેતુ થાય છે, તથા જેમ શુદ્ધ પ્રેમ જેનામાં ઉદય પામેલો નથી તેણે પોતાના પૂજ્ય પ્રતિ મહિન પ્રેમ પણ રાખવો ઉચિત હરે છે કેમકે એ મહિન પ્રેમ ક્રમવતે મહિનતાથી સંહિત થઈ પ્રેમમાત્ર મા પર્યવસાન પામે છે, તે જ પ્રમાણે દાનના સંબંધમાં પણ છે કે ઉત્તમ દાનનો અધિકાર જેને પ્રાપ્ત નથી તેણે પોતાના અધિકારાનુમાર ઉતરતું દાન કરવું, પણ આપણો અધિકાર ઉત્તમ દાન કરવાનો નથી એમ વિમાસી ઉદ્ભવે ધરી દાનથી રહિત થવું ઘટતું નથી, કેમકે એમ કરનારને હ્રસ્વ અધિકારની પ્રાપ્તિ થવાનો યોગ આવતો જ નથી પણ ઉપરો પોતાનો પ્રાપ્ત અધિકાર મળ્યું ક્રિયાદાગ પુટ નહિ થવાથી નિર્મલ થઈ જાય છે અને એ પુરવ એથી ઉતરતા અધિકારમાં આવી જાય છે. તેથી જને ત્યાં સુધી શ્રદ્ધાથી દાન કરવું એ દાતાના પોતાના શ્રેયસ્ની વાત અને તેમ નહિ જ જને તો શ્રદ્ધાવિન્દા પણ દાન કરવું.

ઉપર આપવામાં આવેલાં સ્મૃતિવચનનું પણ એ જ તાત્પર્ય છે. એ સ્મૃતિવચન સ્પષ્ટ કહે છે કે જદિ અને શ્રેયસ્ને માટે અસ્પૃશ્ય તથા બદ્ધ

કરિષ્યમ નથી પણ એના હેતુરૂપ ગ્રહ છે. સમાજના હિતપ્રતિ જોતાં અસ્પૃશ્ય અને બહુત્વને એ સાથે ધણો સંબંધ છે. જો પાત્રને દાન અપાયું હોય છે અને તે તે બહુત્વવાળું હોય છે તો તે ઘણું દિતસાધક થાય છે અને કુપાત્રને બહુત્વવાળું દાન અપાયું હોય છે તો તે મોટો અનર્થ કરનાર થઈ પડે છે કેમકે એથી કુપાત્રના હસ્તમાં અન્યને દાન કરવાનું એક મોટું શસ્ત્ર પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી દાતાના અબ્યુઝ તથા એપસરૂપ અર્થના સંબંધ ન/ ગ્રહાની આવશ્યકતા સ્મૃતિ ગણે છે એ સિદ્ધ થાય છે.

હવે દાનનું અનુર્થ આંગ દેય છે તેપ્રતિ જોઈએ. સાં દેય એટલે દાનમાં આપવાના પદાર્થના સંબંધમાં સામાન્ય વિચારો તો પૂર્વે કરી ગયા છીએ તેથી બાકી એણું રહે છે. દાતાનો શુભ, મન અને શરીર એ સર્વ દેયરૂપ થઈ શકે છે એ પૂર્વ સૂચ્યું છે. એ શિવાય દાતાનું જેનાપર સ્વામિત્વ હોય છે તે દેયરૂપ થઈ શકે છે અને એ દેય ન/ પ્રસ્તુત દાનનો વિષય છે. દેય સામાન્યનું લક્ષણ કરતાં ધીરવ્રજનાયિકા કહે છે કે,

આચારાધાધમક્રેશં સ્વયત્નેનાર્જિતં ધનમ્ ।

સ્વત્વં યા વિપુલં યાઽપિ દેયમિત્યભિધીયતે ॥

“ પોતાના આચારને બોધ કરનાર નહિ હોય તથા જે કમેશ કરનાર નહિ હોય તથા પોતે પરાક્રમ કરી સંપાદન કર્યું હોય એવું અસ્પૃશ્ય કે વધારે જે ધન તે દેય કહેવાય છે. ” અતઃ ધન સંબંધ અન્ય દેયનો સમાવેશ કરનાર છે. એ ન/ અપિ કહે છે કે,

યદગ્ર દુર્લભં દ્રવ્યં યાસ્મિન્કાલેઽપિ યા પુનઃ ।

“ જે પદાર્થ જે સ્થલે દુર્લભ હોય તથા જે કાલમાં દુર્લભ હોય તે પદાર્થ તે સ્થલે તથા તે કાલે દેય ગણાય છે. ” શ્રીકવિઓત્તરમાં દેયનું સ્વરૂપ ન/ખ્યાલ્યું છે કે,

યદગ્રિદં વિશિષ્ટં ચ સ્થાપમાતં ચ યદ્મથેત્ ।

સપદ્મગુણ્યતે દેયમિત્યેતદ્દાનલક્ષણમ્ ॥

“ જે જે પદાર્થ ધટ્ટરૂપ હોય તથા કંઈ વિશેષતાવાળો હોય તથા ન્યાય-

પુરુષર ઉપાર્જન કરેલો હોય તે સર્વ શુભવાનને આપી શકાય છે—એ દેવે
લક્ષણ છે. ” શ્રીવેપથધર્મોત્તર અંથમાં કહ્યું છે કે

यस्योपयोगि यद्द्रव्यं देयं तस्यैव तद् भवेत् ॥

“ જે પદાર્થનો જેનો ઉપયોગ છે તેને તે પદાર્થ દેવ છે. ” શ્રીમદ્વિષ્ણુ-
નરમાં આ જ રીતે પાત્રવિશેષથી દેવવિશેષનું કથન છે. ત્યાં કહ્યું છે કે,

तथा द्रव्यविशेषांश्च दद्यात्पात्र विशेषतः ।

भार्तानामन्नदानं च गोदानं च कुटुम्बिने ॥

तथा प्रतिष्ठाहानानां क्षેત્રदानं विशिष्यते ।

सुवर्णं याजकानां च विद्यां चोर्ध्वरेतसाम् ॥

कन्यां चैवानपत्यानां ददतां गतिरूतमा ॥

“ પાત્રવિશેષને દ્રવ્યવિશેષ આપવું ઘટે છે. જે પુરુષો કુધાર્તને અન્ન આપે છે, કુટુંબી બ્રાહ્મણને ગાયો આપે છે, પ્રતિષ્ઠારહિત થયેલાને ગૃહક્ષેત્રાદિ આપે છે, યજ્ઞન કરાવનારને સુવર્ણ આપે છે, બ્રહ્મચર્ય પાળનારને વિદ્યા આપે છે અને પ્રજારહિતને કન્યા આપે છે તેઓ ઉત્તમ મનિને પામે છે. ” શ્રીમદ્ક-
પુરાણમાં પણ

श्रान्तस्य यानं तृपितस्य पानमन्नं क्षुधातस्य नरो नरेन्द्र ।

दद्याद् विमानेन सुरांगनाभिः संस्तूयमानं शिदिष्यं नयन्ति ॥

“ જે અમથી પીડિત થયેલો છે તેને હે સગવડ ! માણસે વાહન આપવું, જે તૃપ્તથી પીડિત થયો છે તેને જલ અને કુધાર્તને અન્ન આપવું. આ પ્રમાણે અપાયેલા દાનો દાનને દિવ્યાંગનાથી સ્તવન થતા અર્ચને પ્રાપ્ત કરે છે. ”

આ સર્વ પ્રમાણોથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે દેવ પદાર્થમાં ધન વિદ્યા, કન્યા, ગાય, અન્નઆદિ વ્યવસ્થાપયોગી પશુઓ, અન્ન, જલ, ક્ષેત્ર, સુવર્ણ રત્ન આદિ ધાતુઓ—વગેરે સર્વ પદાર્થોનું મદદગાર થાય છે તથા એ દેવ પદાર્થની ઉત્તમતા પાત્રપરત્વે, દેશપરત્વે તથા કક્ષપરત્વે નિર્ણય કરવામાં આવે છે તથાપિ એટલું મદદગાર વિચારથી ગિદ્ધ થાય કે અહ્યવિધાનું દાન એ અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે કેમકે એનાથી ઘટે શુભનમાં કોઈ પણ શ્રેષ્ઠ પદાર્થ નથી. જેને અહ્યવિ-

માનું દાન કરવામાં આવે તે કદાપિ મુનઃ બિશુક થતો નથી તથા જનગરબ તથા સર્વ દુઃખોથી સદા ખાટું રહિત થઈ રહે છે. તેથી તત્ત્વવિદ્યાનું દાન શ્રેષ્ઠ છે છતાં એ દાન પ્રાપ્ત કરનાર અધિકારીઓ રથસે રથસે હોતા નથી. પણ દેવ પદાર્થપ્રતિ જ્ઞેતાં એ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે તેથી તત્ત્વવિદ્યાને આપનાર મહાત્મા અનુ-સમ દાના છે. એ દાનની તુલના કરે એવું વિશ્વમાં કોઈ પણ નથી તેથી એ દાતાનો પ્રત્યુપકાર કોઈ પણ સાધનથી કોઈ કાસે પણ દાન લેનાર ધારે તોપણ પાળી શકે એમ નથી.

એથી ઉતરતું દાન તે કન્યાનું દાન છે. કન્યા એ સ્ત્રી પદાર્થ છે અને સ્ત્રી પદાર્થની તુલના જડ પદાર્થ કરી શકે એમ નથી તેથી કન્યાદાનને શાસ્ત્રમાં મોટી પદવી આપી છે. પણ એ કન્યાનું તે દાન જ દોષનું જ્ઞેધએ આ-ધાન ધર્મદાન જ દોષનું જ્ઞેધએ; તાત્પર્ય કે સર્વ અગોથી નિષિષ્ટ એ દાન દોષનું જ્ઞેધએ નહિ તો દાતાને તથા સમાજને અનર્થકર થઈ રહે છે. દાત્ર જે કન્યાઓ પરબાવવામાં આવે છે તે કન્યાદાનમાં ગણાય કે નહિ એ સદૃશ વિચારથી અત્યારસુધી કરેલી દાનના સંબંધી અર્થોથી સ્પષ્ટ થાય એમ છે તથા અધિક વિચાર અપ્રસ્તુત છે તેથી વિસ્તારમાં ઉતરતા નથી. છતાં એકસદ જાણવું જ્ઞેધએ કે કોડો પોતાની અજ્ઞાનતાથી બસે કન્યાદાન એને સમજે, પણ શાસ્ત્રદ્રષ્ટિથી તથા વિચારથી થગે ખરે રથજે. કન્યાદાન થતું નથી પણ કાં તો આતાપિતા પોતાને માથેથી બાર ઉતારે છે અથવા તો પોતે દાન આપનારને બદલે દાન લેનાર થઈ જાય છે અથવા શાસ્ત્રીય દાનના અંશવિનાનો લોકવ્યવહાર માત્ર સાધે છે.

કન્યાદાનની પંક્તિનું જ અથવા એથી ઉતરતું તે વિદ્યાદાન છે. વિદ્યાદાનમાં મુખ્ય વેદવિદ્યાનું દાન છે અને તેથી ઉતરતું તે અન્ય વિદ્યાનું દાન છે. અન્ય વિદ્યાઓમાં જે વિદ્યા દાન લેનારનું તથા સમાજનું જેટલે અંશે દિન માપનાર હોય છે તેટલે અર્થ તે જિત્તમ છે અને જે વિદ્યાઓ દાન લેનારનું તથા જનસમાજનું કેવળ અદિત જ સાધનાર થઈ પડે એમ હોય છે તે વિદ્યાનું દાન અધર્મ દાન છે અર્થાત્ નિષિદ્ધ છે. દાત્ર જે પાશંસાધનામાં મશિક

શ્રી લઈ બણાવવાની પદ્ધતિ આવે છે એમાં દાનના અંશ છે પણ તે ધણે અંશે ન્યૂન છે. યથાર્થ વિદ્યાદાન હાલ કનચિત્ કનચિત્ જ દૃષ્ટિએ પડે છે. છતાં ન્યા એ દાન અપામ છે ત્યાં એ શ્રેષ્ઠ છે કેમકે વિદ્યાવશાત્ વિશ્વમાં સર્વ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. તેથી વિદ્યાનું દાન અપનાર અમુક પદાર્થ વિશેષ આપનો નથી પણ તે તે વિદ્યાથી સધાતા સર્વ પદાર્થો આપે છે. માટે ઇતર દાનો કરતા વિદ્યાદાન શ્રેષ્ઠ છે.

અન્ય પદાર્થો ધણું કરીને એકબીજાના રૂપમાં દર્શાવી શકાય એવા છે તેમાં તેમાં જે પદાર્થ અધિક મૂલ્યવાળો હોય તે સામાન્ય રીતે અધિક ગણાય છે અને અન્ય તેની ઘણતાથી હીન ગણાય છે. આ જ કારણથી શ્રીદેવ-લક્ષ્મિ કહે છે કે

અન્નવિદ્યાવૃષ્ટ્યગોમૂરુકમાશ્વહાસ્તિનામ્ ।

દાનાન્યુત્તમદાનાનિ ઉત્તમદ્રવ્યદાનતઃ ॥

વિગ્રાદાચ્છાદર્ન ઘાસઃ પરિભોગીયધાનિ ચ ।

દાનાનિ મધ્યામાનોતિ મધ્યમદ્રવ્યદાનતઃ ॥

ઉપાનતપ્રેષ્યયાનાનિ છત્રપાત્રાસનાનિ ચ ।

દીપકાષ્ઠફલાદિનિ ચરમં ઘડ્યાર્પિકમ્ ॥

“ અન્ન, વિદ્યા, કન્યા, વસ્ત્ર, ગાય, બૂઝિ, સુવસ્ત્ર, અશ્વ અને હસ્તિ કન્યાદિ શ્રેષ્ઠ પદાર્થોનાં દાન તે ઉત્તમ દાન છે, વસ્ત્ર, આશ્વાદન, પરિભોગ, ઔપચ આદિ મધ્યમ પદાર્થોનાં દાન તે મધ્યમ દાનો છે અને ઉપાનત્, પ્રેષ્ય, યાન, ઇત્ર, પાત્ર, આસન, દીપ, કાષ્ઠ, ફલાદિ નિકૃષ્ઠ પદાર્થોનાં દાન તે તેથી ઉત્તરતાં દાનો છે અને ફલાદિનું દાન જે કરવું તે ઘણા વર્ષપર્યંત કરવું પડે છે. ” થીમનુ કહે ॥ ૩

ધારિદસ્તૃપ્તિમાનોતિ સુસ્રમશ્યમન્નદઃ ।

તિલપ્રદઃ પ્રજામિદાં દીપદ્વાલુક્ષ્મમ્ ॥

મૂમ્દો મૂમિમાપ્નોતિ દીર્ઘમાયુર્હિરણ્યદઃ ।

ગૃહદોઽપ્યાણિ ઘેદમાન્નિ રૂપ્યદો રૂપમુત્તમમ્ ॥

પાસોદબામ્બસાલોષયમશ્વસાલોષયમશ્વદ્ ॥

અગસ્ટુદઃ શ્વિયં તુષ્ટાં ગોષ્ઠો દ્રાક્ષ્ય વિષ્ણુમ્ ॥

યાનદ્રાવ્યામ્બો ગાયત્રીમૈશ્વર્યમમયમ્બદ્ ॥

ધામ્યદ્ઃ દ્રાક્ષાતં સૌમ્યં મદ્યદો દાક્ષ દ્રાશ્વસામ્ ॥

સર્પેયામેષ દ્વાનાનાં જાત્રદામં વિશિષ્યતે ॥

“ જલદાન કરનાર તુષિને પામે છે, અમદાન કરનાર અદ્યમ સુખને પામે છે, તિલ આપનાર ખરિસત પ્રજાને તથા દીપદાન કરનાર ઉત્તમ માશુને પામે છે. જૂમિદાન કરનારને જુમિ, દિરુષ્મદાન કરનારને દીર્ઘ આયુષ્ય, શ્રદ્ધાદાન કરનારને ઉત્તમ શુદ્ધિ અને રૂપાનું દાન કરનારને ઉત્તમ રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. વસ્ત્રદાન કરનાર માંદશાસોભયને અને અમ્બાદાન કરનાર અશ્વિનૂના સસોભયને પામે છે, ડ્રાવ્યાનું દાન કરનાર ઇન્દ્રેલી લાગભિને અને જોદાન કરનાર ઇન્દ્રના સ્વર્ગને પામે છે. વાદન તથા શય્યા આપનાર સ્ત્રીને, અભય અપ્પાપનાર સ્ત્રીસ્વર્ગને, માન્ય આપનાર સામ્રાજ્ય સુખને અને અદાદાન કરનાર સામ્રાજ્ય પ્રાપ્તને પામે છે. રસદ દાનો પાત્રમાં અક્ષદાન એ સર્વોત્તમ દાન છે. ” આ જે રસો કહ્યા છે તે ઉપરના નર્ત તે બાજુ કરીને કામ્ય દાનોનાં છે તેથી એ રૂપમાં જે મદ્ય કરવાનાં છે અને તે સાથે એ પાત્ર સ્થરજી સમવાનું છે કે એ કાંઈને મથામિથિ તમા મથાપ્રમાણ કર્યા જેમછે તે બા આ રસોને ઉત્તમ કરે છે. તેથી પાંચ દીપાં પાળી આપીને તુષિરૂપ ફક્તની આશા રાખવી, સૌર અમ આપી અદ્યમ સુખની આશા રાખવી, તિજના જે કળ આપી ઉત્તમ પુત્રાની પ્રાપ્તિની આશા રાખવી, જો કે રૂતિ સુવર્ણ આપી મનવર્ષના આયુષ્યની આશા રાખવી ઇત્યાદિ સર્વ દાસ્તગત છે. અત્ર વચનોથી એ જે આપે જન્માવના માગે છે કે દેવની ન્યુનાધિકતાની ફક્તની ન્યુનાધિકતા માય છે. તેથી દેવના વર્ગીકરણમાં એ પાત્ર મદ્યમાં રાખવું પડે છે.

આ પ્રસંગ દેવ પદાર્થોમાં વર્ણવે છે, અન્નઆદિ પદાર્થો ઉત્તમ દેવાની એને ઉત્તમ દેવમાં ગણ્યા છે પણ એ નિયમ સામાન્ય નિયમ છે. દેશ, કામ તથા પાત્રારને, જે ઉત્તમ દેવ છે તે આપ્ય મદ્ય રહે છે, અને આપ્ય દાન

ગાય છે તે તત્તમ થઈ ગયે છે, કેમકે દેવની નૂનાધિષ્ઠા દિત કરવાની તે ાગ્નિ
 ઉપર આધાર રાખે છે વળી દાતાની મ પતિવર પશુ દેવની નૂનાધિષ્ઠાનો
 આધાર રહે છે, અર્થાત્ જે દાન દાતાને જેટલે અંગે નિગમ કાગરનાર થઈ ગયે
 છે તેને અંગે તે માન ઉત્તમ છે આ કાગરુથી એક વશાધિપતિ એક સહ્ય
 રૂપીઆનુ માન કર તે કરતા એક નિમ્નક પોતાનુ પેટ બરાબ એટલા રોડ નામા
 શી એક કકડે અન્યને આપે તો આ દિનીપદાન દાતાના પશ્ચેઉત્તમ છે, કાન્યુ ક
 વશાધિપતિને પોતાના આનરક વનદારમા સ્થા રૂપીઆની જરૂર નથી અને
 તેથી એ પોતાને નકામા પડી ગયેના રૂપીઆમાથી અન્યને આપે છે તેથી એ
 વશાધિપતિને એ દાન આપવામા નિગમ વૃત્તિ દોરાની જરૂર રહેતી નથી અને
 પેના બિમ્બકને હાન છે પૂર એ વિનારથી દર્શાવી ગયા છીએ કે દાન નિગમ
 હાગ મોક્ષનો હેતુ છે તેથી નિગમજનક દાન દાતાના એવમ્ને માટેઉત્તમ છે
 આ નિવમના અંક ઉ હરગો રહેનથી પ્રાપ્ત થઈ ગયે એના છે તેથી એ મ
 બધમા અધિક કહેવાની જરૂર નથી નિગમ ઉત્પન્ન કરનાપણુ એ હેતુનુ સમ
 ગ્ય ગામી માતાએ પોતે જ દાનની નૂનાધિષ્ઠાનો નિમ્ન મરવો એટલે ત
 રાન અમુક દાન કપી કમાનુ છે તે મમજી દાન તો ખરૂં તે જ કે જે
 અનુ ક્રમી શ્રોતાના રોમાચ ખમ થાય છે હવત દાનો આની પુતનાથી માનનામ
 માત્રને ધારણ કરના છે આના ખમ માનના કનાર દાનનીર પુરોના પુણ્ય
 અરિતો શાસ્ત્રમા પ્રમિદ છે કહે પ્રતિષ્ઠિસે દાનનો નિયમ રાખો હતો અને
 પોતાની માથે જન્મેના કન્ય અને કેન કે જે પોતાનુ રક્ષણ કરનાર હતા તે
 પશુ જનારે હન પ્રાન્નમના વેરમા થાયના આ ના લ્યારે એમજે ઉનારી આ ા
 પોતાનુ મરણુ રૂપીકાર્ય છે પશુ માનના નિયમો બમ પ્રાધી નથી શીપરશુરામે
 મદાપગકને પોતાના બાહુમનથી જીતી આખી પૃથ્વીનુ માન પ્રાપ્તમ્ને ઠામ
 માનમા આપી દીધું છે માથ મવિમાર પશુ એવુ કહેનાય છે કે એક સમરે
 એની પાસે ખારાને અનસરપુ પશુ નહોતુ તે સમયે એની પત્નીના આગ્રહથી
 એણે એક શ્વેક લખી શીમોજ સજપાસે મોકલ્યો અને કહ્યું કે હુ જાતે તો
 ગયારા જતુ ઉચિન ધાતો નથી પણ આ શ્વેક તારી છાજ છે તો મોજરામ

ને બતાવેને જોઈએ તને કંઈ પણ આપશે. એ સ્થોત્ર લખ માનની રીતે જોઈ રાત્ર પાસે ગઈ અને એ સ્થોત્ર વાંચી ઉદારચરિત જોઈ રાત્રએ એક સફળ મુદ્રા એ સ્ત્રીને દાનમાં આપી છે. પાછા વળતાં એ સ્ત્રીની સાથે જોડલાં તેા બિંદુક મયાં કે તેમને દાન આપનાં એ સ્ત્રીપાસે કંઈ પણ ફળ રહ્યું નહિ અને ગઈ ત્યાં સ્થોત્ર સાથે અને આની સાથે શન્ય દામે. આ પ્રકારની વિચિત્ર જોષ માટે પાછળ અને રીતે વચાસ્થિત પ્રતાપ કહેા તેથી માત્ર આત્મત પ્રસન્ન થયો છે. આ આત્મ્યા-પિદામાં રીતે જોષાર્થ જોવાનું છે કે જોને ઉપવાસ કરવાનો સમય વેડોયો છે અને પાછું તરત ધન મળે જોયો જોગ નથી એ વાતના કલાં, એક એ નહિ, ત, શ માલ્ય નહિ પણ લાક મુદ્રા દાનમાં આપી દીધી છે. કદાચ કવિની આમાં અનિદાગોષ્ઠિ દશે તેમજ દાનપીરનું સ્વરૂપ એથી મહત્ત્વ માત્ર છે એ નિ-ર્ણય છે. આ વર્ગે અન્ય અનેક દેશાન્ત રેશિદ છે. આના દાતા ચવાનું જ કદાચુગો મુદ્રા છે અને જોવાને ઉદેશીને જ " જન્મ આપ તેા આપને, દાતા બધા કે મર, નહિ તેા રહેને વાંચુમ્મી, મત મથાવે નર" એ પ્રવચિત-વાપ આત્મ્યાગોષ્ઠિ છે.

કદાચ મેષર્થ સંક્રા મશે કે આ પ્રમાણે દાતા ચવામાં તેા પોતાને મોટ પડનાર કે આવાનીવાનું પણ નહિ રહે તેમ જોતાના કુટુંબને બાંધુપાપુનું કરવાના ધર્મથી ગ્રા મથાવ. આનામાં પણ કુટુંબને ખીરીદાન આપવાનું ના કયું છે, માત્રાત્રય કહે છે કે.

સ્વાકુટુંવાચિત્રોધેન મેયં કારસુતાદતે ।

નામયે સ્થિતિ રુદ્ધસ્થ દષ્ટાન્યસ્મૈ પ્રસિદ્ધુદમ્ ॥

"સ્ત્રી અને પુત્રસિવાપ, પોતાના કુટુંબને જેથી વિશેષ-પ્રીતિ-નહિ મા-ય તેથી રીતે અન્ય દાનમાં આપવું; જેના વંશ માટે છે તેજે મરંદ્ય નહિ આપવું તથા જે એકને મળતી વા વાગીતી આપણું કરાવું છે તે અન્યને નહિ આપવું." શ્રીમદ્વચિત્ર મય કહે છે કે જોતાના કુટુંબને મોટ અપવચ્ચ દા-ખી અન્ય જે મથ રહે તે દાનમાં આપવું. તેથી આ અર્થસ્થાનના વિધિ શાન્-વિરદ છે."

આ પ્રમાણે જો કોઈને યજ્ઞ થાય નો તે યોગ્ય નથી. કારણ કે સાધારણ રીતે તો પોતાના માનેલા એક પદાર્થનો પણ અન્યને માટે ત્યાગ કરવો એ કડિલ કાર્ય છે. પોતાનું રક્ષણ, પોતાના માનેલા સ્ત્રીપુત્રાદિનું રક્ષણ એ તો સર્વ જ કરે છે. અર્થાત્ એ રાગપ્રાપ્ત કાર્ય છે. જે રાગપ્રાપ્ત કાર્ય છે તેનો વિધિ શાસ્ત્રમાં હોતો નથી. પોતાને દુઃખ થાય તો કલ્યાણ કરવું એવું વિધાન શાસ્ત્રમાં હોવા જ અસંભવ છે કેમકે એ તો રાગપ્રાપ્ત થાય છે. દુઃખ થાય એટલે તે દુઃખને મટાડવા ઇચ્છા કરવી એવું વિધાન શાસ્ત્રમાં મળશે નહિ કેમકે એ રાગપ્રાપ્ત છે. તે જ પ્રમાણે સર્વસ્વ દાનને ન કરવું એ તો રાગપ્રાપ્ત છે તેથી એવો વિધિનિરેધ શાસ્ત્રમાં હોવા જ સંભવ નથી. માટે ઉપર ઉદાહરણમાં આપેલાં શાસ્ત્રવચનો છે તેનું સર્વસ્વદાનના નિરેધમાં તાત્પર્ય લેવું કેવલ અનુચિત છે કેમકે પ્રાપ્તિપૂર્વક જ નિરેધ થાય છે. તેથી એનો અર્થ એ જ છે કે મને તેને સર્વસ્વ દાન ન કરવું અથવા કુટુંબપ્રતિ દેશથી સર્વસ્વ દાન ન કરવું. આ જ તેનુંથી શ્રીઆસ ભગવાન સ્પષ્ટ કહે છે કે:—

કુટુંબં પીડયિત્વાપિ શાસ્ત્રનાય મહાત્મને ।

વાતવ્યં ભિક્ષવે શાસ્ત્રમાત્મનો મૃતિમિચ્છતા ॥

“જો પુરુષ પોતાનું શ્રેયસ્ ઇચ્છે છે તેણે કુટુંબને પીડા થવીદોષ તોપણ મહાત્મા આત્મજીને દાન આપવું અને ભિક્ષુકને અન્ન આપવું.” તેથી સર્વસ્વદાનના નિરેધ પ્રાધિકરણે રહેતો નથી. વળી આવું વચાર્થ દાન કરનાર પુરુષ આદ્ય વિરાગવાળો જ હોવો ધરે છે. અન્યથી એ દાન થઈ શકે એમ જ નથી તેથી વિરાગના સામર્થ્યથી એને સર્વ પદાર્થો પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની સત્તા હોય છે તેથી ખરે જોતાં તો કુટુંબને પીડા થવાનો યોગ જ આવતો નથી. જે શ્રીઈશ્વરના ખરા ભક્તો છે તેના યોગક્ષેમનું નિર્વહણ સમર્થ શ્રીઈષ્ટ જ કરે છે તેથી આવું દાન કરવાનું સામર્થ્ય જોનામાં છે તેને કુટુંબમાટે લેશ પણ ચિન્તા રહેતી જ નથી, અને તેનું કુટુંબ ક્ષુધારૂપાથી, મરણ, પણ પામવું નથી કે જેથી કોઈ જીને એને પાપની છાયા પણ પ્રાપ્ત થાય. મારે જે દાનવીર પુરુષને આવું દાન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તેણે પોતાના ઉપર શ્રીઈષ્ટનો પરમ અ-

નુકસાન થયો છે એ નિશ્ચય જાણી મહાત્મા જીવનમુક્તિ પ્રાપ્તિને આપું દાન આપવામાં હેરા પજા સંકાશીલ થઈ સંક્રાંત્ય ધરવા જેવું રહેતું નથી. જેમને આપું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું નથી તેમણે તો આ પુરુષની પ્રવૃત્તિ સંકોચ છે કે નિર્દોષ છે એ અભિપ્રાય આપવાનો જ અધિકાર નથી, કારણ કે જે દારિદ્ર્યિયે એ વિચારે છે તે એના અનુભવની ખદાર છે.

હવે પંચમ અને પછી અંગરૂપે દેશ અને કાલ છે. એ સંબંધમાં સામાન્ય રૂપે તો પૂર્વે પ્રતિપાદન થઈ ગયું છે કે દેશકાલપરત્વે ઉત્તમ દાન દીન થઈ શકે છે અને દીન ઉત્તમતાને પામે છે. શીદેવલક્ષ્મિ કહે છે કે “અવસ્થા, દેશ, કાલ, પાત્ર અને દાતાની સંપત્તિને અનુસરીને, જે દાન અન્યથા શ્રેષ્ઠ છે તે પ્રસંગે દીન પંડિતમાં આવે છે અને જે દીન છે તે શ્રેષ્ઠ પશુ થઈ રહે છે.” તેથી સ્પષ્ટ રીતે દેશ અને કાલ એ પશુ દાનવિષયમાં વિચારણીય અંગ છે. સામાન્ય રીતે તો પવિત્ર દેશ અને સુમુહુર્નરૂપ કાલ જે પ્રસંગપ્રાપ્ત છે, રાત્રિનો સમય નૈમિત્તિક દાનશિવાય અન્ય દાન માટે નિષિદ્ધ છે, છતાં આ નિયમ સાધારણ છે એ લક્ષની ખદાર જવા દેવું ઉચિત નથી. જે રથસે મહાત્મા પ્રાણલુપ્ત ઋષિમુનિનાં ચરણો દરેલાં છે એ દેશને તથા જે સમયે એમનું સામિધ્ય પ્રાપ્ત થાય તે સમયને પવિત્ર ગણવામાં પ્રતિબંધ હેરા પજા નથી. કેમકે દાનવૃત્તિને રાત્રી જતાં વિશ્લંબ થતો નથી તેથી દેશ યોગ્ય નથી, સમય બુદ્ધ અનુકૂલ નથી એવા મિથ્યા ભ્રમને વૃથા થઈ દાનવૃત્તિને લંબાવ લંબાવ કરવી એ અંતઃકરણનું સ્વરૂપ ન બાળુનારતું કામ છે. વળી જેમણે નિષ્કામપણે ધર્મદાન જ પોતાના વાસ્તવ શ્રેયસ્ને અર્થે કરવું છે તેમને માટે દેશકાલનો પ્રતિબંધ હેરા પજા આવડતો જ નથી. દેશકાલની ખાસ બેવસ્થા આ દાનથી બિન કામ્ય આદિ દાનોમાં જ ખાસ કરીને જેવાની હોય છે. તેથી એ સંબંધમાં અધિક વિસ્તાર કરવા જરૂર નથી.

આ પ્રમાણે આ છઠ્ઠે અંગમાં જે પૂર્ણ દાન છે તે ઉત્તમ દાન છે અને જો ત્યાં સુધી એ પૂર્ણ દાન કરવાનો અભ્યાસ સર્વથા પાડવો પડે છે. જેમનાથી તે ન જાની શકે તેણે બસે એક વા અધિક અંગમાં ન્યૂન દાન દાનતા

આ પ્રમાણે જો કોઈને શ્રદ્ધા થાય તો તે યોગ્ય નથી. મગ્ધુ કે માધા રણુ રીતે તો પોતાના માનેના એક પદાર્થનો પણ અન્યને માટે ત્યાગ કરવાં એ કશું કાર્ય છે પોતાનું રક્ષણ, પોતાના માનેલા સ્ત્રીપુત્રાદિનું રક્ષણ એ તો સર્વ જ કરે છે અર્થાત્ એ સમગ્રાસ કાર્ય છે જે સમગ્રાસ કાર્ય છે તેનો વિધિ શાસ્ત્રમાં હોતો નથી પોતાને દુ ખ થાય તો કલ્પાત કંઠુ એવું વિધાન શાસ્ત્ર માં હોવા જ અસંભવ છે કેમકે એ તો સમગ્રાસ થાય છે દુ ખ થાય એટલે તે દુ ખને મટાડવા ઇચ્છા કરી એવું વિધાન શાસ્ત્રમાં મળશે નહિ કેમકે એ સમગ્રાસ છે તે જ પ્રમાણે સર્વસ્વ દાનને ન કરતું એ તો સમગ્રાસ છે તેથી એવો વિધિનિષેધ શાસ્ત્રમાં હોના જ મળતો નથી માટે ઉપર ઉત્તરણમાં આ પેના શાસ્ત્રન્યનો છે તેનું સર્વસ્વદાનના નિષેધમાં તાત્પર્ય લેવું કેવન અનુચિત છે કેમકે પ્રાપ્તિપૂર્વક જ નિષેધ થાય છે તેથી એનો અર્થ એ જ છે કે જો તેને સર્વસ્વ દાન ન કરતું અથવા કુદ જાપ્રતિ દેશથી સર્વસ્વ દાન ન કરતું આ જ તેવુંથી શ્રીઆસ ભગવાન સ્પષ્ટ કહે છે કે —

કુટુમ્બ પીડયિત્વાપિ દ્વાલ્પજ્ઞાય મહાત્મને ।

વાતલ્ય મિશ્રવે ચાન્નમાત્મનો મૃતિમિચ્છતા ॥

‘ જે પુત્ર પોતાનું શ્રેયસ્ ઇચ્છે છે તેણે કુદ જાને પીડા થતી હોય તો પણ મહાત્મા દ્વાલ્પજ્ઞને દાન આપવું અને બિમ્બુકને જાન આપવું તેથી સર્વસ્વદાનનો નિષેધ બાધરૂપે રહેતો નથી પણ આપુ મથાર્થ દાન કરનાર પુરુષ આરદ વિરાગ વાગો જ હોવો ધટે છે અન્યથી એ દાન થઈ શકે એમ જ નથી તેથી વિરાગ ના સામર્થ્યથી એને સર્વ પદાર્થો પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની સત્તા હોય છે તેથી ખરે જોતા તો કુદ જાને પીડા થવાનો યોગ જ આવતો નથી જે શીઘ્રસ્વરના ખરા ભાનો છે તેના યોગક્ષેત્રનું નિર્દલ્પ સમર્થ શીઘ્ર જ કરે છે તેથી આવું દાન કરવાનું સામર્થ્ય જેનામાં છે તેને કુદ જામાટે લેશ પણ ચિન્તા ગટેતી જ નથી અને તેનું કુદ જા ક્ષુધારૂપાથી મરણ પણ પામવું નથી કે જેથી મોઢાં મીને એને પાપની છાયા પણ રાપ્ત થાય માટે જે દાનરીર પુરતો આવું દાન નાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તેણે પોતાના ઉપર શીઘ્રજ્ઞનો જ મ અ

નુમેદ થયો છે એ નિશ્ચય જાણી મહાત્મા જીવન્મુક્ત જાણ્યોને આવું દાન આપવામાં લેશ પણ શંકાશીલ થઈ સંકેત મરવા જેવું રહેતું નથી. જેમને આવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું નથી તેમણે તો આ પુરૂષની પ્રવૃત્તિ સંદોષ છે કે નિર્દોષ છે એ અભિપ્રાય આપવાનો જ અધિકાર નથી, કારણ કે જે દ્વારિયોએ એ વિચારે છે તે એના અતુલવની જહાર છે.

હવે પંચમ અને પછ અંગરૂપે દેશ અને કાલ છે. એ સંબંધમાં સામાન્ય રૂપે તો પૂર્વે પ્રતિષાદન થઈ ગયું છે કે દેશકાલપરતે ઉત્તમ દાન હીન થઈ રહે છે અને હીન ઉત્તમતાને પામે છે. શ્રીદેવલક્ષ્મિ કહે છે કે “અવસ્થા, દેશ, કાલ, પાત્ર અને દાતાની સંપત્તિને અનુસરીને, જે દાન અન્યથા શ્રેષ્ઠ છે તે પ્રશંગે હીન પડિતમાં આવે છે અને જે હીન છે તે શ્રેષ્ઠ પણ થઈ રહે છે.” તેથી સ્પષ્ટ રીતે દેશ અને કાલ એ પણ દાનવિષયમાં વિચારણીય અંગ છે. સામાન્ય રીતે તો પવિત્ર દેશ અને સુમુદૂર્તરૂપ કાલ જે પ્રશંસાપાત્ર છે, સત્રિનો સમય નૈમિત્તિક દાનશિવાય અન્ય દાન માટે નિષિદ્ધ છે, છતાં આ નિયમ સાધારણ છે એ લક્ષની જહાર જવા દેવું ઉચિત નથી. જે સ્થલે મહાત્મા જાણ્યોરૂપ ઋષિમુનિનાં ચરણો ફરેલાં છે એ દેશને તથા જે સમયે એમનું સાન્નિધ્ય પ્રાપ્ત થાય તે સમયને પવિત્ર ગણવામાં પ્રતિબંધ લેશ પણ નથી. કેમકે દાનવૃત્તિને શમી જતાં વિશંખ થતો નથી તેથી દેશ ચેત્ય નથી, સમય જહુ અતુલ નથી એવા મિથ્યા ભ્રમને વશ થઈ દાનવૃત્તિને લંબાવ લંબાવ કરવી એ અંતઃકરણનું અરૂપ ન જાણનારનું કામ છે. વળી જેમણે નિષ્કામપણે ધર્મદાન જ પોતાના વાસ્તાવ શ્રેયસ્ને અર્થે કરવું છે તેમને માટે દેશકાલનો પ્રતિબંધ લેશ પણ આવતો જ નથી. દેશકાલની ખાસ વ્યવસ્થા આ દાનથી બિન શક્ય આદિ દાનોમાં જ ખાસ કરીને જોવાની હોય છે. તેથી એ સંબંધમાં અધિક વિસ્તાર કરવા જરૂર નથી.

આ પ્રમાણે આ છએ અંગમાં જે પૂર્ણ દાન છે તે ઉત્તમ દાન છે અને બીજાં ત્યાં સુધી એ પૂર્ણ દાન કરવાનો અભ્યાસ સર્વએ યાગ્યો ઘટે છે. જેમનાથી તે ન જાની શકે તેણે ભલે એક વા અધિક અંગમાં ન્યૂન દાન દાનના

મુંઝવણ આપવપ્રતિ લક્ષ્મી રાખી કરવું' એ ઉત્તમ દાનને પોતાના લક્ષ-
સ્થાને રાખવું.

હવે સામાન્યપણે જે માનો કહેવાય છે તેના વિભાગપ્રતિ જોઈએ જેથી
દાનને પોતાનું દાન કઈ પંક્તિમાં આવે છે એ જ્ઞાન થતાં ઉત્તમ દાનપ્રતિ
તેની ધર્મ આકર્ષાય. સાં સૌથી પ્રથમ તો દાનના સાત્ત્વિક, રાજસ અને
તામસ એવા ત્રણ વિભાગો પાડવામાં આવે છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતામાં
કહ્યું છે કે

દાતવ્યમિતિ યદ્દાનં દીયતેન્નુપકારિણે ।

વૈશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદ્દાનં સાત્ત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥

યત્તુ પ્રત્યુકારાર્થં ફલમુદ્દિશ્ય યા પુનઃ ।

દીયતે પરિક્લેપં તદ્રાજસંસમુદાહતમ્ ॥

અદેશકાલે યદ્દાનમપાત્રેભ્યઃ દીયતે ।

અસત્કૃતમવશાતં તત્તામસમુદાહતમ્ ।

“ દાનવ્યબુદ્ધિથી જે દાન, પોતાના પર ઉપકાર કરનાર તથા એવાને,
દેગ, કામ તથા પામની વ્યવસ્થા સંભાળીને આપવામાં આવે છે તે દાન ના-
ત્ત્વિક કહેવાય છે જે ન્યુપકારને અર્થ અથવા દાનના ફક્તની ઇચ્છા રાખીને
તથા પરિક્લેપશબ્દ આપવામાં આવે છે તે રાજસ દાન કહેવાય છે. અને જે
દાન અગોચર દેશમાં, અગોચર કામે તથા અગોચર પાત્રોને, અત્કારગ્રહિતપણે,
તથા અનિર્વાપ્યુર્થક આપવામાં આવે છે તે દાન તામસ દાન કહેવાય છે. ”
આ ત્રિવિધ દાનોનાં જો પશુ શ્રીવિભાગધર્માત્મરમાં આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન
કર્તા છે કે:-

નામસાનાં ફલં ભુક્તે તિર્યક્ત્ત્વે. માનવ સદા ।

વર્ણસંકરમાત્રેણ વાર્ધક્યે યદિ ચા પુનઃ ॥

ચાલ્યે ચા દાસમાત્રેણ નામ કાર્યા વિચારણા ॥

અતોઽન્યથા તુ માનુષ્યે રાજસાનાં ફલં ભવેત્ ।

સાત્ત્વિકાનાં ફલં ભુક્તે દેવત્વે નાઽપ્ર સંશયઃ ॥

“ જે તામસ દાન છે તેનું ફક્ત કેવલ અદિતકર છે (કેમકે એ અપા-
ત્ર ને અદેશ તથા અકાલે અદ્વાવિના આપેલું છે) તેથી તેના ફલરૂપે નિયયોનિ
પ્રાપ્ત થાય છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં વર્ણસંકરતા પ્રાપ્ત થાય છે અને બાલ્યમાં દાસ-
ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી આ દાન સર્વથા લજવા યોગ્ય છે (અને આ ઉચિત
જ છે કેમકે અપાત્રને જે જે આપવામાં આવે છે તે તે સર્વ રામાજને અનર્થકર
થઈ પડે છે.) જે રાજસ દાન છે તેનું ફક્ત મનુષ્યયોનિની પ્રાપ્તિમાં ધાત્ર
છે અને સાત્ત્વિક દાનોનું ફક્ત દેવત્વની પ્રાપ્તિમાં થાય છે. ”

આ ત્રિવિધ દાનોમાં તામસ દાન હોય છે તેથી તે ત્વજી રાજસ અને સા-
ત્ત્વિક દાનો માન કરવાં, તેમાં સાત્ત્વિકનો અધિકાર ન પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી જ
રાજસ દાનો કરવાં. સાત્ત્વિકનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયે કેવળ સાત્ત્વિક દાનો કરવાં,
અને તે પણ વિરાગ અને બ્રહ્મિ વધે એ પ્રકારે કરવાં.

ફલના નિયમથી દાનના દુષ્ફલ, નિષ્ફલ, હીન, તુલ્ય, વિપુલ અને અક્ષય
એવા ૭ ભેદ પાડવામાં આવે છે. તેનાં સ્વરૂપો શ્રીદેવલક્ષ્મિ આ પ્રમાણે
વર્ણાવે છે:—

નાસિકસ્તેન દિલ્લેખ્યો જારાય પતિતાય ચ ।
પિશુનભૂગહન્તૃભ્યાં મદત્તં દુસ્કલં ભવેત્ ॥
મહદપ્યફલં દાનં શ્રદ્ધયા પરિવર્જિતમ્ ।
પર્યાધાકરં શામં કૃતમપ્યૂનતાં મજેત્ ॥
પથોક્તમપિ યદ્ દાનં ચિત્તેન કલુષેણ તુ ।
તન્નુ સંકલ્પદ્રોષેણ દાનં તુલ્યફલં ભવેત્ ॥
યુક્તાઙ્ગેઃ સકલૈઃ પદ્મિદાનં સ્યાદ્ વિપુલોદયમ્ ।
અનુકોશચશાદ્ યત્તં દાનમશ્વયતાં મજેત્ ॥

“ નાસિક (એટલે વેદ તથા ધર્મને ન માનનાર), ચોર, દિવસ
કરનાર, ભર તથા પ્રતિતને અને પિશુન તથા આગલ્યા કરનારને જે આપ-
નામાં આવે છે તે અનિષ્ઠ ફલ કરનાર હોવાથી દુષ્ફલ છે. જે દાન મોટું હોય
તથાપિ તે અશ્રદ્ધાથી અદિત દોર નો તે અશ્રદ્ધાથી વૃથા કરનાર હોવાથી નિષ્ફલ

૬૫ છે અન્યો પીગ મરનાર જે દાન છે તે રીનકનવાણું છે જે દાન ખીજ
જરી રીને સાસ્ત્ર પ્રમાણે છે પણ ભવિન અત મ્મશુથી આપવામા આ ૩ છે ને
ન મ્મપના દો ૧૦ લીધે સાધારણ કનવાણું મધ રહેવાથી તુ વધુ ન કહેવાય છે જે
૧૧ છેએ દાનના અગથી પરીપૂર્ણ છે તે મહાકનનો પ્રમટ કરનાર ગવાથી
વિપુતોલ્ય કહેવાય છે તથા એવુ દાન જે દ્યાર્દ અત મ્મશુથી આપવામા આરે
ના અનુભવ કનનો હેતુ થવાથી અદાય કહેવાય છે "

આ નિભાગોપરથી સાસ્ત્રકારએ સૂચવે છે કે દુધ્ધ અગી હીન દાન શ્રેય
મૂની ધન્ય રાખનારે મ્મપિ ન જ કરવા પ્રમટ્ટે એ દાનને તથા સમાજને
કનનો હાનિના હેતુરૂપ થાય છે એ રિવાયના હાગમા જોને અધિમાર હેતુ
નો અક્ષય દાન કરવુ તે ન બને તો વિપુતોલ્ય કરવુ તે પણ ન બો તો
તુ વધુ ન કરવુ બો તે પણ ન બને તો અક્ષય દાન કરવુ બો વ્યારુથી ઉત્તમ
મા ૧ તો એ જ છે કે સર્વ દાનો જે જે અધિ રાગમા યદિ યદિ તે નિષ્કામ
નો જ કરના પ્રમટ્ટે નિષ્કામ દાન જેવા વેવમના હેતુ દેના છે તેવા સકામ
નપિ હોતા નથી નિષ્કામ ક્યોના સ મધમા શ્રીભગવાનો રાને જે શ્રીગીતામા
ગાનાત્મ્ય વર્ણન કર્યું છે કે " જે અભિક્ષમ ક્યો છ તેનો એમા નાશ થી એ
૧૧ મા પ્રલવાયો ભય નથી અને સ્વદ્ધ અનુદાન પંખુ મોગ વધી તારે
તેવુ વિસ્મરણ કરવુ પડતુ નથી "

અન્ય નિયમપ્રમાણે દાન ૧૧ મુવ આગસિક કાચ્ય અને ઐગિક એમ
નાર ભેદ પ્ર વામા આવે છે એ ચારના સ્વરૂપે આ પ્રમાણે છે —

પ્રવાડસમતઙ્ગાગાદિ સર્વકામંફા ધુ મ ।
તદાજ્ઞાનિકમિત્યાહુદાયતે યદ દિને દિન ॥
અપત્યવિજયેશ્વર્યરવાલાર્થયદિપ્યતે ।
ઇચ્છાસદ્ધ તુ યદ દાન ધામ્યાર્મિત્યાર્મિધૌયતે ॥
પાત્રાણ્ણ ત્રિયાણેક્ષમર્થોપક્ષમિતિ સ્મૃતમ્ ।
ત્રિયા નૈમિત્તિક પ્રોક્ત મહોમ હોમવર્જિતમ્ ॥
નપા (૧૫ ના ૬૧) આદિ) ૧૧ તાગ આદિ વૈદિક

સુખનાં સાધનો કરાવવામાં કરેલું દાન તે ધ્રુવ કહેવાય છે. જે દાન પ્રતિદિવસે કરવામાં આવે છે તે આજીવિક કહેવાય છે. અપલ, ગય, સત્તા, સ્ત્રી, બાલ આદિને અર્થે જે ઇચ્છામનુક દાન આપવામાં આવે છે તે કામ્ય કહેવાય છે. જે દાન કાલવિશેષપરત્વે અથવા ક્રિયાવિશેષપરત્વે અથવા અન્ય કોઈ નિર્નિ-
ત્તવશાત્ કરવામાં આવે છે તે ત્રણે જાતિનું નૈમિત્તિક દાન કહેવાય છે અને તે હોમસહિત અથવા હોમરહિત એમ બે પ્રકારનું હોય છે. ”

આ દાનોમાં નિત્યનૈમિત્તિક દાનો અવશ્ય કર્તવ્ય છે તેમાં નૈમિત્તિક દાન ખાસ કરીને એ પંક્તિમાં છે. ધ્રુવ અને કામ્ય એ બેમાં નિષ્કામપણે કરાવું ધ્રુવ શ્રેષ્ઠ છે. ધ્રુવ દાન પશુ કોર્મિ આદિને માટે કરવામાં આવે છે તો કામ્યની પંક્તિમાં આવી ગય છે. નિષ્કામ દાનનો અધિકાર ન પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી જ માત્ર કામ્ય દાનોનું સેવન કરી નિષ્કામ દાનને લક્ષ્યસ્થાને સ્થાપવું ધટે છે.

અન્ય નિયમથી દાનના ધર્મદાન, અર્થદાન, કામદાન, મીઠાદાન હર્પ-
દાન અને ભોગદાન એમ છ વિભાગ પાડવામાં આવે છે. એનાં સ્વરૂપ શ્રીદેવલ-
ક્ષરિએ આ પ્રમાણે વર્ણ્યા છે:—

પાંચેભ્યો દીયતે નિત્યમનપેક્ષ્ય પ્રયોજનમ્ ।
કેવલં ધર્મદુહ્યા ચદ્ ધર્મદાનં તદુચ્યતે ॥
પ્રયોજનમુપેક્ષ્યેવ પ્રસંગાદ્ ચત્પ્રદીયતે ।
તદર્થદાનમિત્યાહુરેહિકં ફલહેતુકમ્ ॥
સ્ત્રીપાનમૃગયાક્ષણાં પ્રસંગાદ્ ચત્પ્રદીયતે ।
અનર્હેષુ ચ રાગેણ કામદાનં તદુચ્યતે ॥
સંસદિ મિદંયા સ્તુત્યા ચાર્યિજ્યો ચત્પ્રયોચિતમ્ ।
પ્રદીયતે ચ ચદ્ દાનં યોદ્ધાદાનામિતિ સ્મૃતંતમ્ ॥
દૃષ્ટા મિદ્યાણિ શ્રુત્વાં ધોં હર્ષાદ્ ચંદર્ ચંચલંતિ ।
હર્ષદાનમિતિ પ્રાદુર્દાનં ધર્મેચિચિન્તકાઃ ॥
આકોશાનં ગૃહિણાનાં પ્રતિકાંતય ચંદ્રવેત્ ।
દીયતે વા પક્ષેભ્યો મયદાનં તદુચ્યતે ॥

“ જે દાન નિરંતર સુખાત્રને કંઈ પણ સ્વાર્થબુદ્ધિવિના કેવલ ધર્મબુદ્ધિથી આપવામાં આવે છે તે ધર્મદાન કહેવાય છે. પ્રયોજનવિશેષની સિદ્ધિ અર્થે જે પ્રસંગવશાત આપવામાં આવે છે તે અર્થદાન કહેવાય છે અને એટલે જ એવું કહેવાય છે. ચેત્સાદિ સ્ત્રી, મદ્યદિ પાન, મગધા અને ઘુત ઇત્યાદિ પ્રસંગથી જે કેવલ રાગવડે અનુચિત પાત્રોને આપવામાં આવે છે તે કામદાન કહેવાય છે. સભામાં ચરમને લીધે અથવા પોતાની સ્તુતિને લીધે અર્થો પુરૂષો ને તેમનું પાત્રેહું આપવામાં આવે છે તે મીઠાદાન ગણાય છે. પ્રિયપદાર્થના દર્શન અથવા શ્રવણને લીધે યથેચ્છા હર્ષવશાત જે જે પુરૂષ આપે છે તે સર્વ હર્ષદાન ગણાય છે. અને નિંદા, અનર્થ, હિંસા આદિને યતી અટકાવવામાં તથા જે અપકર્તા પુરૂષોને લાંચરૂપે બચવશાત આપવામાં આવે છે તે બપદાન ગણાય છે. ”

આ સર્વ દાનોમાં જે કામદાન છે તે પૂર્વે કહેલા દુષ્કલ દાનમાં આવે છે તેથી સુખેચ્છકે કેવલ ત્યાજ્ય છે. મીઠાદાન, બપદાન, હર્ષદાન અને અર્થદાન એ રાગપ્રાપ્ત છે તથા તુચ્છફલવાળાં છે. ખરું જોતાં સાસ્ત્રીય દાનમાં એમાંથી કાંઈની ગતુનરી કરવા જેવી નથી. તેથી સુખેચ્છુ સાધકે આ દાનોમાંથી નિષ્કામપણે ધર્મદાન જ એજ હોવાથી તથા યથાર્થ દાનરૂપ હોવાથી કર્તવ્ય છે.

આ શિવાય પણ નિત્ય, નૈમિત્તિક, કામ્ય અને વિમલ ઇત્યાદિ વિભાગો સાસ્ત્રકારોએ દાનનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થવા અર્થે પાડ્યા છે, છતાં અત્ર આપેલા વિભાગોમાં એ સર્વનો અંતર્ભાવ થઈ જાય છે તેથી અત્ર તે દર્શાવ્યું નથી.

આ સર્વ દાનચર્યાનું સુખેચ્છક માટે મુખ્ય તાત્પર્ય એ જ છે કે એણે નિત્યનૈમિત્તિક ધર્મદાનને નિષ્કામ પણે સેવવાં અને પોતાને જે પ્રમાણના દાનથી આરદ્ર વિરાગ થાય તે પ્રમાણનું વિમલોદય તથા અક્ષય ધર્મ દાન કરવું તથા તત્સમાદાત્મકૃત પુણ્ય ન જુદા પારિતોષિકેત્ ॥ યજ્ઞન, દાન અને અધ્યયન એ ત્રણ કરીને દંબનેઃ અર્થે તેનો પ્રકાશ કરવામાં આવે છે તો એ નષ્ટ થઈ જાય છે. તેથી પોતે કરેલું પુણ્ય વિનાકારણ બદાર પ્રકટ ન કરવું. આ પ્રમાણે યજ્ઞદાન કન્યાના વિધિ યજ્ઞમાં દોવાથી એ જનો દાનમ પ્રકારે કરી તેના

પ્રકટ કરતાં વિરમવું. આ પ્રમાણે આદરવડે કર્યા કરવાથી આરંભમાં
તનુ માદાત્મ્ય જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે ઘટા છેક મોક્ષપર્યન્તનો અધિકાર
ભરપ ઉત્તમ ધર્મકર્મથી પ્રાપ્ત કરે છે. અને આંતે થીદૃશ્યરૂપમાં અભે-
સ્થિત થઇ પરમાનંદરૂપ થઇ રહે છે.

આદેસર જેહીનદાસ જેઠાલાલ કબિયા બી. એ.

રા. ડાહ્યાભાઈ દયાળીજી.
 રા. ત્રિકમદાસ રવજી તેરશી.
 રા. ત્રિભુવન ભાણુજી શાહ.
 રા. બ. દામુભાઈ ડાહ્યાભાઈ.
 જેક દારકાદામ જોરધનદાસ.
 ધરમજી નેટીવ લાયધરી.
 રા. બ. નેકૃષ્ણલાલ રતનલાલ.
 રા. નરમિ હપ્રસાદ અનતગય.
 ગ. નરેતમ દોહતરામ.
 રા. નવસંગેકર ન. શુક્લ.

B. A., LL. B.

Mr. N. P. MEHTA.

રા. નગીનદાસ ભાઈદામ.
 રા. નાનુભાઈ રતનજી દેસાઈ.
 રા. પ્રાગજી લક્ષુભાઈ
 રા. પોપટ નથુરામ.
 રા. પ્રાણુલાલ જોષીતારામ.
 સ. બ. બહેચરદાસ વિહારિદાસ.
 રા. બળવંતરાય નરમેરામ.
 મેશમ. બી. મગનભાઈની કુપની.
 રા. ભવાનીદાસ નારણદાસ.

B. A., LL. B.

રા. ભાઈદાસ ફકીરભાઈ.
 રા. મકનજી કુંવરજી.
 રા. મણીલાલ મગનલાલ.
 રા. મણિસંગેકર વિશ્વનાથ.
 રા. મંગળદાસ દેવીદાસ.
 રા. મનમુખભાઈ કચ્છભાઈ

ખા. સા. મહમદઅલી અબદુલમ
 રા. સા. મામુભાઈ ભવાનીલાલ.
 રા. માણેકલાલ અમૃતલાલ.
 રા. સા. માણેકભાઈ નરભાઈ.
 રા. માણેકલાલ ડાહ્યાભાઈ.
 ગ. મૂળંગેકર દયારામ.
 રા. મેઘજી પ્રેમજી.
 રા. મોતીલાલ અંબાલાલ.
 રા. મોતીલાલ મંગાદાસ.
 રા. મોતીચંદ ગિરધર કાપડીયા
 રા. મોતીલાલ ભોગીલાલ
 રા. રણુછોડભાઈ ભોગીલાલ.
 રા. રણુછોડભાઈ રામભાઈ.
 શેક. રતનજી વીરજી.
 રા. રતનસી મુગરજી.
 ગ. રોંગીલાલ ગિરધરલાલ.
 રા. રામજી ધધિર.
 રા. લક્ષુભાઈ આશારામ ધ. ક.
 રા. લક્ષ્મીચંદ લેખરી
 રા. વનમાળીદાસ નાગરદામ.
 રા. વદલભજી વિ. રામજી.
 રા. વિકુલભાઈ જવેરભાઈ,
 રા. વિદ્યાસંગેકર કરણસંગેકર.
 વ્યારા સ. ગુ. શાળાના હેડમાસ્ટર
 રા. શિવલાલ બીખાભાઈ.
 રા. સખારામ નારાયણ કરે.